PLATÓN

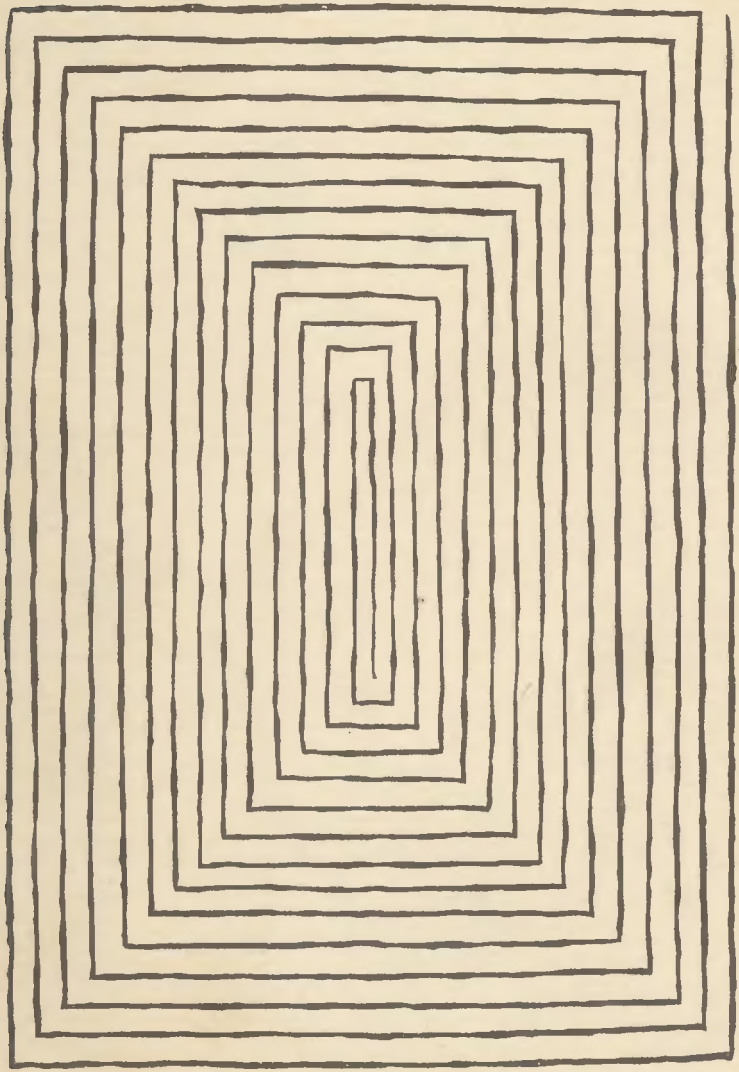

BIBLIOTHECA
CLASSICA

FORDÍTOTTA

DEVECSERI GÁBOR

FARAGÓ LÁSZLÓ

KÁRPÁTY CSILLA

KERÉNYI GRÁCIA

KÖVENDI DÉNES

PAPP JÁNOS

PÉTERFY JENŐ

RITOÓK ZSIGMOND

STEIGER KORNÉL

SZABÓ ÁRPÁD

SZABÓ MIKLÓS

TELEGDI ZSIGMOND

A SZÖVEGET

FALUS RÓBERT

GONDOZTA

A SZÖVEGMAGYARÁZATOKBAN A BEVEZETŐKET FALUS RÓBERT,

A MAGYARÁZATOKAT JOÓ MÁRIA (TÖRVÉNYEK)

ÉS NÉMETH GYÖRGY ÍRTA

A JEGYZETSZÓTÁR NÉMETH GYÖRGY MUNKÁJA

PLATÓN
ÖSSZES MŰVEI

HARMADIK KÖTET

EURÓPA KÖNYVKIADÓ BUDAPEST
1984

HU ISSN 0324 7406

AZ ÁLLAMFÉRFI

KÖVENDI DÉNES FORDÍTÁSA

257 a I. Szókratész

Bizony nagy hálával tartozom neked, Theodórosz, hogy Theaitétoszt és ezt a vendégünket megismerhettem.

Theodórosz

Hamarosan háromszoros hálával tartozol majd, Szókratész, ha megalkotják előtted az államférfi és filozófus alakját.

Szókratész

Meglehet. És elmondhatjuk-e, hogy így hallottuk ezt attól a férfiútól, aki a matematikában és a mértanban a legkiválóbb?

b Theodórosz

Hogy érted ezt, Szókratész?

Szókratész

Úgy, hogy mindezeket a férfiakat egyenlő értékűnek mondtad, holott messzebb állnak egymástól értékben, hogysem a ti művészetetek arányaival ki lehetne fejezni.

Theodórosz

Istenünkre, Ammónra mondom, bizony helyesen, joggal és nagyon jó emlékezettel* vetetted szememre számítási hibámat, erre majd máskor visszatérünk. Te pedig, eleai vendégünk, ne fáradj bele, hogy adományaid-

c dal megörvendeztess bennünket, hanem akár az államférfit, akár a filozófust választod előbb, sorban fejtsd ki, mi a lényegük.

VENDÉG

Ezt kell tennünk, Theodórosz, ha egyszer belefogtunk, és nem szabad felhagynunk vele, míg a végére nem jártunk. De mit tegyünk ezzel a Theaitétosszal?

THEODÓROSZ

Milyen tekintetben?

VENDÉG

Felváltsuk-e őt az ifjú Szókratésszal, aki társa a tanulmányokban, hogy egy kis pihenőt adjunk neki? Vagy mit tanácsolsz?

THEODÓROSZ

Váltsd fel, ahogy mondod; hiszen mindketten fiatalok, s könnyebben elviselnek minden fáradságot, ha közben megpihenhetnek.

d SZÓKRATÉSZ

Nos, kedves vendégünk, úgy látszik, mindketten valamiféle rokonságban állnak velem. Az egyikről, Theaitétoszról ugyanis azt állítjátok, hogy arcának jellege emlé-
258 a keztet az enyémre, a másiknak azonos neve, megszólítása teremt köztünk némi rokonságot. Márpedig azon kell lennünk, hogy rokonainkat beszélgetés során megismerjük. Theaitétosszal magam is elbeszélgettem tegnap, és ma is hallottam, amint felelgetett; de Szókratészt még sem így, sem úgy nem ismerhettem meg. Márpedig őt is meg kell vizsgálnom. Velem majd máskor beszélgessen, neked azonban most adjon feleletet.

VENDÉG

Így lesz. Nos, Szókratész, hallod-e Szókratészt?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Hozzájárulsz-e ahhoz, amit mond?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon szívesen.

b VENDÉG

A te részedről tehát nincs akadály, az én részemről talán még kevésbé szabad akadálynak felmerülnie. Mármost úgy tűnik fel előttem, hogy a szofista után most az államférfit kell felkutatnunk. Mondd meg hát, hogy vajon őt is azok közé kell-e számítanunk, akik tudnak valamit – vagy mit tegyünk?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen, azok közé.

II. VENDÉG

Akkor hát ugyanúgy fel kell osztanunk a tudományokat, mint mikor az előbb a szofistát vizsgáltuk?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valószínűleg.

VENDÉG

De úgy tűnik nekem, Szókratész, hogy nem ugyanazon szempont szerint.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hanem hogyan?

VENDÉG

Valami más szempont szerint.

c AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban úgy látszik.

VENDÉG

Hogyan találhatnánk hát meg az államférfihoz vezető utat? Mert meg kell találnunk, és elválasztva őt a többiektől, egy formának a bélyegét kell rányomnunk; a többieket pedig, akik tőle eltérnek, ismét egy másik formával kell megjelölnünk; és így kell elérnünk, hogy lelkünk az összes tudományt mint két fajt fogja fel.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez azonban, véleményem szerint, a te feladatod, vendégünk, s nem az enyém.

VENDÉG

d De a tiednek is kell lennie, mihelyt a dolog világossá lesz előttünk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Jól mondod.

VENDÉG

Nemde a számelmélet és más, vele rokon tudományok minden gyakorlati tevékenységtől mentesek, s csupán a megismerést kínálják?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Csakugyan így van.

VENDÉG

Az építészetnél viszont és minden kézművességnél a
e tudás mintegy összenőtt a gyakorlati tevékenységgel és abban benne rejlik, és együtt hozzák létre a tőlük előállított tárgyakat, melyek azelőtt nem voltak meg.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban.

VENDÉG

Ezen az alapon oszd fel tehát az összes tudományt, és az egyik fajt gyakorlatinak, a másikat pusztán megismerőnek nevezd.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez legyen hát – az általad adott szempontok alapján – az egész tudománynak mint egységnek a két faja.

VENDÉG

S az államférfit, a királyt, az uralkodót és a háztartás vezetőjét vajon úgy fogjuk-e fel, hogy egynek nevezzük, vagy pedig annyiféle mesterségnek tekintsük őket, ahány nevet használunk rájuk? Különben inkább a következőképpen kövess engem!

259 a AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

Így: ha valaki, noha nem folytat orvosi gyakorlatot, képes rá, hogy gyakorló orvosnak jó tanácsot adjon, azt nem kell-e vajon szakértelme alapján ugyanazzal az elnevezéssel illetnünk, mint azt, akinek a tanácsot adja?

Az ifjú Szókratész

De igen.

Vendég

Nos, tovább: aki magánember létére egy ország királyának képes tanácsokat adni, arról nem mondhatjuk-e el vajon, hogy rendelkezik azzal a tudással, amelyet az uralkodónak magának kellett volna megszerenie?

Az ifjú Szókratész

De bizony elmondhatjuk róla.

Vendég

Márpedig az igazi király tudománya a királyi tudomány.

Az ifjú Szókratész

Igen.

b Vendég

Nemde, aki ennek a tudománynak birtokában van, akár tényleg uralkodik, akár éppen csak magánember, mindenesetre szakértelme alapján helyesen nevezhető királyi férfiúnak?

Az ifjú Szókratész

Bizony helyesen.

Vendég

De ugyanígy áll a dolog a háztartás vezetőjével és általában azzal, aki úr és parancsoló.

Az ifjú Szókratész

Feltétlenül.

VENDÉG

Nos, tovább: egy nagy háztartás és egy kis város vajon különbözik-e egymástól a vezetés szempontjából?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Egyáltalán nem különbözik.

c VENDÉG

Nemde nyilvánvaló lett, amit vizsgáltunk: hogy mindezekkel egyetlenegy tudomány foglalkozik; s ezt akár államtudománynak, akár királyi, akár háztartást vezető tudománynak nevezi valaki, nem vitatkozunk vele.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miért is vitatkoznánk?

III. VENDÉG

Ugye világos, hogy a királyok kezükkel és általában testükkel édeskeveset tehetnek uralmuk fenntartása érdekében, lelkük erejéhez és belátásukhoz viszonyítva?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Világos.

VENDÉG

d Tehát egyetértesz-e vele, hogy a királyt a megismerő, és nem a kézművességet illető, vagyis általában gyakorlati tudással tartsuk inkább rokonnak?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Természetesen.

VENDÉG

S persze az államtudományt és államférfit, valamint a királyi tudományt és a királyi férfiút: mindezeket – mint egységet – azonosnak fogjuk tartani egymással?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Világos.

VENDÉG

Nemde úgy haladhatunk tovább, ha ezután a megismerő tudást osztjuk fel?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Figyelj tehát, hogy vajon nem veszünk-e benne észre valami természetes tagolódást!

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Jelöld meg, milyet!

e VENDÉG

A következőt: szerintünk a számolás is tudomány.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Mégpedig, azt hiszem, mindenképpen a megismerő tudományok közül való.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így van.

VENDÉG

Nos, ha a számtan megismerte a számok közt lévő különbséget, vajon tulajdoníthatunk-e neki szélesebb körű tevékenységet, mint azt, hogy a megismert dolgokat megkülönböztesse és megítélje?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ugyan még mit?

VENDÉG

Mert hiszen az építőmester nem maga végez kézi munkát, hanem ő a munkások vezetője.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Ismerettel, s nem kézi munkával járul tehát hozzá a munkához.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy van.

VENDÉG

260 a Joggal mondhatjuk el tehát róla, hogy része van a megismerő tudásban.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljes joggal.

VENDÉG

Az ő számára azonban, azt hiszem, nem ér véget a munka és nem intézheti el a dolgot azzal, hogy mint a számoló, megítéli az illetékessége alá tartozó dolgokat,

hanem kötelessége a megfelelő utasítást megadni mindegyik munkás számára, amíg csak el nem végzik a rájuk rótt munkát.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljesen igazad van.

VENDÉG

Az efféle tudományok is valamennyien, és azok is, melyek a számtanhoz csatlakoznak, mind megismerő tudo-
b mányok tehát; ámde különböznek abban, hogy az egyik csak megítél, a másik pedig parancsol is, s így két fajt alkotnak.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik.

VENDÉG

Ha tehát az egész megismerő tudományt parancsoló és megítélő részre osztjuk, elmondhatjuk-e, hogy a természetes tagolás szerint végeztük a felosztást?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Véleményem szerint igen.

VENDÉG

Az viszont kívánatos, hogy egyetértsenek azok, akik közös munkát végeznek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyne!

VENDÉG

Amíg tehát ebben közös az álláspontunk, nem kell törődnünk mások véleményével.

Az ifjú Szókratész

Miért is kellene?

c IV. Vendég

Nos hát e kétféle tudomány közül melyikbe soroljuk a királyi férfiút? Vajon, mint puszta szemlélődőt, a megítélő tudományok osztályába, vagy inkább a parancsoló szakértelem képviselőjének fogjuk fel, ha egyszer uralkodik?

Az ifjú Szókratész

Persze inkább így.

Vendég

A parancsolás művészetét ismét szemügyre kell vennünk, hogy vajon van-e természetes tagolódása. Nekem úgy tűnik fel, hogy miként a szatócsok mestersége kü-
d lönbözik azokétól, akik maguk adják el készítményeiket, úgy a királyi férfiak osztálya különbözik a hírnökökétől.

Az ifjú Szókratész

Mennyiben?

Vendég

A szatócsok átveszik azokat az árukat, amelyeket mások adnak el nekik, és viszont újra eladják őket.

Az ifjú Szókratész

Teljesen így van.

Vendég

Nemde a hírnökök népe is mások gondolatait veszi át parancs gyanánt, és ő maga ismét másoknak közvetíti a parancsot.

Az ifjú Szókratész

Színigazat mondasz.

Vendég

e Nos hát, vajon együvé keverjük-e a királyi művészetet a tolmácséval, a munkafelügyelőével, a jóséval, a hírnökével, és sok más, ezekkel rokon mesterségekkel, melyekben valamennyiben megvan a parancsolás jellemvonása? Vagy inkább azt akarod-e, hogy miként az imént hasonlattal éltünk, ennek mintájára nevet is formáljunk, minthogy a parancsot adók osztálya úgyszólván név híján van még, és úgy különböztessük meg őket, hogy a királyok csoportját a parancsot adó művészet körébe soroljuk, a többivel pedig egyszerűen nem törődünk, másnak engedve át a dicsőséget, hogy ezeknek egy másik nevet adjon? Hiszen az uralkodó kedvéért végeztük kutatásunkat, nem pedig az ellenkező fogalom kedvéért.

261 a Az ifjú Szókratész

Igen, mindenesetre.

V. Vendég

Nemde, miután ez az osztály kellőleg eltávolodott amazoktól, minthogy jól elhatároltuk, elválasztva a tőle idegent attól, ami őhozzá tartozik, most ismét ezt kell szétválasztanunk, ha ugyan ismét találunk olyan metszetet, ahol az anyag enged eljárásunknak?

Az ifjú Szókratész

Helyes.

Vendég

S úgy látszik, találunk; de kövess és végy részt a tagolásban!

Az ifjú Szókratész

Hogyan?

Vendég

b Vajon nem úgy találjuk-e, hogy mindazok, akik mint vezetők parancsokat adnak, valaminek a létrehozása kedvéért parancsolnak?

Az ifjú Szókratész

De igen.

Vendég

És egyáltalán nem nehéz dolog két részre osztani mindazt, ami így létrejön.

Az ifjú Szókratész

Hogyan?

Vendég

Egyik részük élettelen, a másik eleven.

Az ifjú Szókratész

Igen.

Vendég

Éppen ezen az alapon fogjuk elmetszeni a megismerő tudás parancsoló részét, ha egyáltalán tovább akarjuk osztani.

Az ifjú Szókratész

Hogyan?

c VENDÉG

Az egyik élettelen dolgok létrehozására vonatkozik, a másik pedig élőlényekére. Így az egész ismét két részre oszlott.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban!

VENDÉG

Egyiküket most már hagyjuk, s a másikat vegyük elő, és ezt is a maga egészében osszuk két részre!

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

De melyiket gondolod, hogy elővegyük?

VENDÉG

Mindenesetre azt, amelyik élőlényekre vonatkozólag ad parancsokat. Mert a királyi tudomány feladata sohasem az, ami az építőmesteré, hogy élettelen dolgokra vonat-
d kozólag intézkedjék, hanem sokkal nemesebb annál: élőlényekre vonatkozik, és ezek fölött van hatalma.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy van!

VENDÉG

Ami mármost az élőlények szaporodását és táplálását illeti, egyrészt egyének tenyésztésével és táplálásával foglalkozunk, másrészt pedig a gondozott lényeknek nyájakban való, közös gondozásával.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így van.

VENDÉG

De az államférfit csak nem fogjuk egyének táplálójának tartani, mint valami lovászt vagy ökörhajcsárt? Inkább lótenyésztőhöz és pásztorhoz tartjuk hasonlónak.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igaznak tűnik fel, amit mondtál.

e VENDÉG

Vajon az élőlények tenyésztésének azt a részét, mely tömegeknek együttes tenyésztésével foglalkozik, nyájtenyésztésnek vagy közösségek tenyésztésének nevezzük?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ahogy éppen beszélgetésünk menete magával hozza.

VI. VENDÉG

Helyesen mondod, Szókratész; s ha megmaradsz amellett, hogy nem fektetsz túlságos súlyt az elnevezésekre, öregségedre belátásban gazdagabbnak fogsz mutatkozni. E tekintetben tehát úgy kell eljárnunk, ahogy kívánod. Hanem látsz-e módot rá, hogy a nyájtenyésztést is kétfelé ágazónak mutassuk ki, s így elérjük azt, hogy
262 a amit most kétszer annyi dolog közt kell keresnünk, akkor csupán felényi között fogjuk keresni?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Buzgón nekilátok. S úgy tűnik fel előttem, hogy az egyik az emberek tenyésztése, a másik pedig az állatoké.

VENDÉG

Mindenesetre nagyon is buzgón, sőt vakmerően végezted a szétválasztást. De a jövőben lehetőleg ne érjen bennünket ismét ez a baleset!

Az ifjú Szókratész

Miféle baleset?

Vendég

b Ne különítsünk el egy kis részt számos nagy résztől, és ne tegyük ezt a fajra való tekintet nélkül, hanem a rész egyszersmind jellegzetes fajt foglaljon magába. Persze az volna a legszebb, ha a keresett dolgot tüstént elkülöníthetnénk a többiektől, feltéve, hogy eljárásunk helyes, miként te is kevéssel ezelőtt abban a hiszemben, hogy helyes a felosztásod, siettetted a fejtegetést, mert látod, hogy az ember felé halad. De, kedvesem, nem biztonságos eljárás nagyon kis részekkel dolgozni, hanem sokkal biztosabb metszetünkkel a középen át haladni, mert így inkább lehet természetes formákra találni. S ezen fordul meg minden az ilyen kutatásokat illetőleg.

c Az ifjú Szókratész

Hogy érted ezt, vendégünk?

Vendég

Meg kell próbálnom, hogy még világosabban kifejtsem a dolgot, Szókratész, jóindulatú természetedre való tekintettel. A jelen fejtegetés során ugyan lehetetlen minden fogyatkozás nélkül megvilágítani ezt a kérdést, de meg kell próbálnunk, ha egy kevéssel is előrevihetjük az ügyet a világosság felé.

Az ifjú Szókratész

Mit gondolsz hát, mit nem tettünk az imént helyesen felosztásunk során?

VENDÉG

Olyasféle hibát követtél el, mintha valaki az emberi
d nemet próbálná kétfelé osztani, és úgy járna el, mint ahogyan az itteniek közül sokan osztályozzák az embereket: a görögöket, mint egységet valamennyitől elkülönítik, az összes többi fajt pedig, noha végtelenül sokan vannak és nem érintkeznek egymással, és nem értik egymás nyelvét, egy névvel, barbárnak nevezik, és ennek az egy névnek az alapján azt hiszik, hogy egyetlen egy faj is ez az egész sokaság. Vagy mintha valakinek az volna a szokása, hogy a számot úgy osztaná két fajtára, hogy a tízezrest különválasztaná a többitől valamennyi-
e től, mint egy fajtát, s a többit mindet egy elnevezéssel jelölve meg, ezen elnevezés alapján azt hinné, hogy ezek is egy másik egységes fajjá lettek, mely az előbbitől el van különítve. De szebben és inkább a természetes fajták szerint, és valóban kétfelé akkor oszt az ember, ha a számot a páros és páratlan alapján metszi el, az emberi nemet pedig a férfi és a nő szerint osztja ketté – a lűdeket vagy phrűgeket, vagy más efféléket pedig csak akkor választja külön, valamennyivel szembeállítva, mikor nem lát módot rá, hogy oly megoldást találjon, amely
263 a mellett a szeletek mindegyike egyszerre faj is és rész is legyen.

VII. AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon helyesen mondod. De azt magyarázd meg, vendégünk, hogyan lehet világosabban felismerni azt, hogy faj és rész nem azonosak, hanem különböznek egymástól.

VENDÉG

Derék barátunk, nem éppen csekélységet kívánsz. Máris a kelleténél messzebb elcsatangoltunk a kitűzött tár-

gyunktól, s te azt kívánod, hogy még jobban elkanya-
b rodjunk. Most tehát, amint illik térjünk vissza tárgyunkra; ennek a kérdésnek pedig majd máskor, nyugodtan nyomozva a dolgot, utánajárunk. Mindazonáltal legalább annyit mindenesetre jegyezz meg, hogy ne hidd azt, mintha ezt a dolgot tőlem világosan megkülönböztetve hallottad volna.

Az ifjú Szókratész
Milyen dolgot?

Vendég
Azt, hogy a faj és a rész különböznek egymástól.

Az ifjú Szókratész
Mért nem szabad ezt hinnem?

Vendég
Mert ha valami mint faj tartozik egy dologhoz, akkor szükségképpen része is annak, aminek faja; a rész viszont még egyáltalán nem okvetlenül faj is. Mindig azt hangoztasd tehát, Szókratész, hogy én így fejezem ki e viszonyt, s nem úgy, mint te az előbb.

Az ifjú Szókratész
Így lesz.

c Vendég
S most adj felvilágosítást a következő dologról.

Az ifjú Szókratész
Milyen dologról?

VENDÉG

Az elkalandozásunkról, hogy hol is kezdődött, míg ide juttatott bennünket. Úgy gondolom, ott kezdődött, ahol te arra a kérdésemre: hogyan kell a nyájtenyésztést kétfelé osztani, túlbuzgón azt felelted, hogy az élőlényeknek két fajuk van: az egyik az emberi faj, a másik egység pedig az összes többi állatok csoportja.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban így volt.

VENDÉG

És úgy tűnt fel előttem, hogy ekkor, noha csak egy részt választottál külön, azt gondoltad, hogy a többi, amit együtt hagytál, mind egyetlenegy fajt alkot, mert kéznél volt egy azonos név mindnyájuk számára, hogy állatoknak nevezd őket.

d AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez is így volt!

VENDÉG

Ezzel szemben, te bátorság mintaképe, könnyen megeshetik, hogy ha akad egy másik értelmes élőlény, mint amilyennek a daru látszik, vagy más ilyenféle, az is így végezné nevek segítségével a megkülönböztetést, mint te: a darvakat, mint egy fajt, szembeállítaná a többi élőlénnyel, és túlhajtva a saját értékét, a többieket az emberekkel egy kalap alá foglalva, valószínűleg semmi másnak, mint állatoknak nevezné. Igyekezzünk hát óvakodni minden effélétől!

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

De hogyan?

e VENDÉG

Ne tegyük az egész állatországot azonnali végleges felosztásunk tárgyává, hogy kevésbé legyünk ilyen tévedésnek kitéve.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Csakugyan semmi szükségünk erre.

VENDÉG

Pedig már korábban is ebben a tekintetben hibáztunk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyen hibát követtünk el?

VENDÉG

A megismerő tudásnak parancsoló része, mint fajt: az élőlények tenyésztését foglalta magában, s ez tovább a nyájakban élőknek tenyésztését. Nemde?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

264 a Már akkor hallgatólag az összes élőlények szelídekre és vadakra voltak tehát felosztva. Mert amelyek természetüknél fogva megszelídíthetők, azokat szelídeknek, amelyek pedig nem, azokat vadaknak nevezzük.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen helyesen.

VENDÉG

S amelyik tudományban kereskedünk, annak a szelíd állatokkal volt és van dolga, mégpedig azt a nyájban élők között kell keresni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Tehát ne – mint akkor – az összes élőlényekre tekintve
b végezzük a felosztást, s ne siessük el a dolgot csak azért, hogy menten az államtudományhoz érjünk. Hiszen ez okozta az előbb is, hogy a közmondásos baleset ért bennünket.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miféle baleset?

VENDÉG

Minthogy nem nyugodtan és gondosan végeztük a felosztást, lassabban haladtunk előre.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

És még jó is, hogy így történt, vendégünk.

VIII. VENDÉG

Meglehet. S most ismét próbáljuk meg a közösségek tenyésztését elejétől fogva kettéosztani. Mert talán azt is, ami felé törekszel, világosabban fogja megmutatni ez a vizsgálódásunk, ha teljesen végére járunk. Tehát adj felvilágosítást!

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mire vonatkozólag?

VENDÉG

c A következő dologra vonatkozólag, ha talán már hallottál róla: mert nem tudok róla, hogy személyesen volt-e alkalmad látni a nílusi, valamint a perzsa királyi halastavakban levő haltenyészeteket. A víztartókban viszont már bizonyára láttál ilyesmit

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mindenesetre már láttam is ilyet, és sokaktól hallottam amazokról is.

VENDÉG

És bizonyára, még ha nem barangoltál is a thesszáliai síkságon, hallottál már a lúd- és darucsapatokról, és elhiszed, hogy vannak.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miért ne hinném?

VENDÉG

d S miért kérdezem mindezeket? Mert a nyájtenyésztés részben vízi-, részben szárazföldi állatokkal foglalkozik.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így van.

VENDÉG

Nemde neked is az a véleményed, hogy ezen az alapon kell kettéosztani a közösségek tenyésztésének tudományát, mindkettőnek egy-egy részét juttatva: az egyiket víziállatok tenyésztésének, a másikat szárazföldi állatok tenyésztésének nevezve.

Az ifjú Szókratész

Nekem is ez a véleményem.

Vendég

S így bizonyára a királyi férfiút sem kell kutatnunk, hogy vajon a kettő közül melyik művészet körébe tartozik; hiszen mindenki előtt világos.

Az ifjú Szókratész

Igen.

Vendég

S tovább: mindenki ketté tudja osztani a nyájtenyésztésnek szárazföldi ágát.

Az ifjú Szókratész

Hogyan?

Vendég

Úgy, hogy szárnyasokra és gyalogjárókra osztja őket.

Az ifjú Szókratész

Teljesen megfelel a valóságnak.

Vendég

Nos, az államtudomány, ugye, a gyalogjárók osztagában keresendő? Vagy nem hiszed, hogy úgyszólván a legbalgább ember is így vélekedne?

Az ifjú Szókratész

Dehogynem.

VENDÉG

S most meg kell mutatnunk, hogy a gyalogjárókat tenyésztő tudomány is, akárcsak a páros szám, kétfelé osztható.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Világos.

VENDÉG

265 a S a felé a része felé, amelyre beszélgetésünk irányul, úgy látszik, két út vezet: az egyik gyorsabb, de egy nagy egésszel szemben egy kis részt különít el; a másik viszont jobban rendelkezik azzal a követelménnyel, amelyet az előbb említettünk, hogy lehetőleg a közepén át kell végezni a metszést, de hosszabb. Mármost bármelyiket választod, azon haladhatunk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

De miért válasszunk? Nem volna lehetséges mindkettőn haladnunk?

VENDÉG

Egyszerre, te nagyszerű ember? Sorjában azonban nyilván lehetséges.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Tehát akkor sorjában választom mind a kettőt.

b VENDÉG

Könnyen megtehetjük, hiszen rövid idő a hátralévő út. Bizony, ha még az elején vagy a közepén tartanánk az útnak, nehéz volna kívánságodat teljesíteni; most tehát, minthogy így tetszik neked, előbb a hosszabb úton haladjunk, mert még frissebbek vagyunk, s így könnyeb-

ben fogjuk megtenni. Vedd szemügyre ismét a kettéosztást!

Az ifjú Szókratész
Mondd csak!

IX. Vendég
A nyájban élő szelíd állatok közül a gyalogjárók természettől kétfelé oszlanak.

Az ifjú Szókratész
Milyen alapon?

Vendég
Azon az alapon, hogy az egyik fajta szarvatlannak, a másik pedig szarvval ékesnek született.

Az ifjú Szókratész
Megfelelő felosztásnak látszik.

c Vendég
Miután a gyalogjárók tenyésztését két részre osztottuk, mindkettőnek add meg, ami őket megilleti, de érv segítségével. Mert ha csak nevet akarnál adni nekik, a kelleténél bonyolultabb lenne számodra a dolog.

Az ifjú Szókratész
Hogyan kell hát meghatározni őket?

Vendég
A következőképpen: a kétfelé osztott, gyalogjárókat tenyésztő tudománynak egyik része a nyáj szarvval ékes részének gondozására van rendelve, másik része pedig a szarvatlan részének gondozására.

Az ifjú Szókratész

Ebben megállapodhatunk; mert minden tekintetben eléggé világos.

Vendég

És bizonyára az is világos előttünk, hogy a király: szarvak híján lévő nyájat őriz.

d Az ifjú Szókratész

Már hogyne lenne világos!

Vendég

S most ezt ismét feldarabolva, próbáljuk megjelölni azt a részt, amelyik a királynak jut.

Az ifjú Szókratész

Helyes.

Vendég

Vajon a hasított körműség és az úgynevezett egypatájúság alapján akarod-e a felosztást végezni, vagy pedig a fajkereszteződés és a beltenyésztés alapján? Mert bizonyára érted, mire gondolok.

Az ifjú Szókratész

Mire?

Vendég

Arra, hogy a lovak és a szamarak egymással is szoktak
e párosodni.

Az ifjú Szókratész

Igen.

VENDÉG

A sima homlokú nyáj többi része ellenben nem párosodik más fajokkal.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Kétségkívül így van.

VENDÉG

Nos hát, az államférfi vajon kereszteződő vagy beltenyésztő fajra visel gondot?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Világos, hogy mással nem keveredő fajra.

VENDÉG

Ezt tehát ismét, akárcsak az előbb – úgy látszik –, ketté kell választanunk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ketté bizony.

266 a VENDÉG

Márpedig az élőlény, amennyiben szelíd és nyájban él, két faj kivételével immár teljesen szét van darabolva. Mert hiszen a kutyák faját nem lehet a nyájban élő állatok közé számítani.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nem bizony. De milyen alapon válasszuk szét ezt a kettőt?

VENDÉG

Olyan alapon, mely hozzád is és a Theaitétoszhoz is illik, hogy e szerint végezzétek a felosztást, minthogy mértannal is foglalkoztok.

Az ifjú Szókratész

Milyen alapon tehát?

Vendég

Bizonyára az átló és folytatólag az átló átlója alapján.

Az ifjú Szókratész

Hogy érted ezt?

Vendég

b Vajon a járást illetően az emberi faj természete másféle-e, mint az az átló, mely képessége szerint kétlábú?

Az ifjú Szókratész

Éppen ilyen!

Vendég

A még hátralévő fajnak viszont olyan a természete, mint a mi képességünk átlója a négyzeten, minthogy kétszer kétlábú.

Az ifjú Szókratész

Természetesen! Most már körülbelül értem, mit akarsz megvilágítani.

Vendég

De észrevesszük-e, Szókratész, hogy ezenkívül valami
c más, fölöttébb nevetséges dolog esett meg velünk felosztás közben?

Az ifjú Szókratész

Milyen dolog?

VENDÉG

Az, hogy az emberi faj arra a sorsra jutott, hogy egy vonalban haladjon azzal a fajjal, mely a létezők között a legnemesebb és egyszersmind a legkényelmeskedőbb.*

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Veszem észre, mégpedig mint nagyon különös összetalálkozást.

VENDÉG

Nos, tovább: nem természetes-e, hogy a leglassúbbak legutoljára érnek célhoz?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

De természetes.

VENDÉG

Nos hát azt nem vesszük-e észre, hogy a király még nevetségesebbnek tűnik fel, mert a nyájával fut együtt, és azzal a férfiúval tart lépést, aki legjobban hozzászokott a kényelmes élethez?

d AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mindenesetre nevetséges látvány!

VENDÉG

Most aztán, Szókratész, még szembeszökőbbé válik az, amit a szofistára vonatkozó kutatásunk alkalmával mondottunk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mi volt az?

VENDÉG

Hogy a beszélgetésnek ilyen módszere nem törődik jobban az előkelővel, mint a kevésbé előkelővel, s a kisebbet nem becsüli kevesebbre a nagyobbnál, hanem mindig a maga szempontjai szerint a tiszta igazságot tűzi ki célul.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik.

VENDÉG

Nemde ezután itt az ideje – nehogy kérdésekkel megelőzz –, hogy magam induljak el előtted azon a rövidebb
e bik úton, amely akkor a király meghatározására mutatkozott?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon is.

VENDÉG

Azt mondom tehát, hogy akkor tüstént a szárazföldi állatok osztályát két- és négylábúakra kellett volna felosztani, s mikor észrevettük, hogy az ember egyedül a szárnyasokkal jutott a kétlábúak nyájába, ismét tovább osztottuk volna a tollatlan és tollas alapján, s miután e felosztás folytán az emberről gondoskodó művészet megvilágosodott volna, fogtuk volna az államférfit és királyt, s mint valami kocsist odaállítottuk volna, s átadtuk volna neki az állam gyeplőjét, mint az őt megillető szerszámot, minthogy övé ez a tudomány.

267 a AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mint valami adósságot, teljesen megadtad nekem, ami magyarázatot csak várhattam tőled, sőt kitéréseddel még kamattal is megtetézted és teljessé tetted.

X. VENDÉG

Nos hát foglaljuk össze, visszatérve megbeszélésünk elejére, egészen a végéig az „államférfiúi művészet" nevének meghatározását.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Jó, tegyük.

VENDÉG

A megismerő tudomány egyik részeként az elején a parancsolás művészete tűnt elénk; ennek egyik része gyanánt pedig – egy hasonlat segítségével – a parancsot adó művészetet mondtuk. Továbbá az élőlények te-
b nyésztése mint parancsot adó művészet nemei közül nem a legkisebb vált külön; ennek egyik faja a nyájtenyésztés, ennek viszont a gyalogjáró állatok tenyésztése. Ebből pedig elsősorban a szarvatlan alkatúak tenyésztésének művészetét választottuk külön. Ennek pedig a minket illető része legalább háromszoros összefonást kíván, ha egy elnevezéssel akarjuk összefoglalni: a keveretlenül szaporodókat őrző tudománynak kell nevezni.
c Ennek pedig az a szelete, amely kétlábú nyájra vonatkozik, egyedül az emberek ellátását foglalja magában: ez az, amit kerestünk, s ezt egyaránt nevezhetjük királyi és államférfiúi művészetnek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljességgel így van!

VENDÉG

Vajon, Szókratész barátom, valóban úgy vittük végbe feladatunkat, ahogyan te mondod?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mire érted ezt?

VENDÉG

Teljesen kielégítően megtárgyaltuk azt, amit magunk elé tűztünk? Vagy éppen ez a legnagyobb hiányossága kutatásunknak, hogy a meghatározást valahogy kimondtuk ugyan, de éppen nem teljességgel tökéletesen dolgoztuk ki?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogy érted ezt?

d VENDÉG

Megpróbálom világosabbá tenni előttünk azt, amit gondolok.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Fejtsd ki!

VENDÉG

Nemde a sok pásztori művészet közül, mely az imént felvonult előttünk, egy bizonyos volt az államférfiú művészete, mely egy bizonyos nyájnak a gondozásában áll?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

S ezt a meghatározás úgy különítette el, hogy sem lovak, sem más állatok tenyésztése, hanem emberek közös tenyésztésének tudománya.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így van.

e XI. VENDÉG

S most vegyük szemügyre az összes pásztorok és a királyok közötti különbséget.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miféle különbséget?

VENDÉG

Vajon a többi pásztor közül bármelyikkel megeshetik-e az, hogy valaki, aki egy másik művészet címét viseli, azt állítsa és azt az igényt támassza, hogy vele együtt tenyésztője a nyájnak?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogy érted ezt?

VENDÉG

Úgy, hogy például a kereskedők, a földművesek, a pékek
268 a valamennyien, ezenkívül a tornatanítók és az orvosok osztálya, gondolhatod, hogy bizonyára valamennyien érvekkel küzdenének az emberi nyájak pásztoraival szemben, akiket államférfiaknak neveztünk, azt vitatva, hogy ők gondoskodnak az emberek táplálásáról és ápolásáról, mégpedig nemcsak a nyájbeli emberekéről, hanem vezetőikéről is?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

S nem volna igazuk ebben?

VENDÉG

Talán. Ezt majd megvizsgáljuk – azt azonban tudjuk, hogy a pásztortól senki se vitatja el e tevékenységek egyikét sem, hanem ő maga, a pásztor a táplálója, orvo-
b sa, ő a násznagya nyájának, s időről időre a gyermekágy

és a születések tekintetében egyedül ő a szakértő bába is. Továbbá, ami a szórakozást és zenét illeti, már amennyire ezek iránt növendékei fogékony természetűek, nincs, aki nagyobb mester benne, hogy megnyugtassa és bűvös hatásával megszelídítse őket, akár hangszerekkel, akár pusztán hangjával szolgáltatja a legpompásabb zenét nyája számára. De a többi pásztori emberről is ugyanezt lehetne elmondani. Nemde?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljes joggal.

VENDÉG

c Hogy gondolhatnánk hát helyesnek és hibátlannak a királyról szóló meghatározásunkat, ha őt az emberi nyáj egyedüli pásztorának és gondozójának tesszük meg, így kitüntetve őt, noha számtalan más hivatás vitatja el tőle ezt?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Semmi esetre sem gondolhatjuk helyesnek.

VENDÉG

Nemde jogosan aggódtunk az előbb, mert gyanítottuk, hogy szavainkkal bizonyos mértékig eltaláltuk a király alakjának vázlatát, de nem dolgoztuk ki szabatosan az államférfi lényegét mindaddig, míg el nem távolítottuk mindazokat, kik ott nyüzsögnek körülötte és azt vitatják, hogy vele együtt gondozzák az emberi nyájat, és így tőlük elkülönítve, tisztán meg nem mutatjuk egyedül az ő alakját?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez a helyes eljárás.

d VENDÉG

Ezt kell hát tennünk, Szókratész, ha végül is nem akarjuk csúffá tenni egész fejtegetésünket.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Márpedig ezt semmiképpen sem szabad megcselekednünk!

XII. VENDÉG

Akkor hát ismét egy másik kiindulópontból és valamely más úton kell haladnunk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyen úton?

VENDÉG

Körülbelül úgy, hogy egy kis játékot vegyítünk a dologba: egy nagy mítosz jókora részét kell felhasználnunk,
e és azután majd, miként az előzőekben, egyik részt a másiktól mindig elkülönítve, kell kutatásunk végcéljához érkeznünk, nemde?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyes.

VENDÉG

De figyelj aztán teljes erővel a mítoszomra, akár a gyerekek: hiszen még nem sok évvel haladtad túl a játék korát.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mondd csak nyugodtan!

VENDÉG

Volt egyszer és mindig is meglesz a sok más régi mondában az a jelenség, amely Atreusz és Thüesztész mondai viszályával kapcsolatban mutatkozott. Bizonyára hallottál róla és emlékszel, hogy mit regélnek, mi történt akkor.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Talán az aranyos bárány csodajelére gondolsz.

269 a VENDÉG

Nem, hanem arra a csodára, hogy felcserélődött a Nap és a többi csillagok nyugvása és kelése, úgy, hogy egykor a Nap ott nyugodott le, ahol most felkél, s viszont az ellenkező oldalon kelt fel, ekkor azonban Zeusz Atreusz mellett téve tanúságot, megváltoztatta a mostani alakjára.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban ezt is mondják.

VENDÉG

És bizonyára sokaktól hallottunk Kronosz uralkodásáról* is.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon sokat mesélnek róla.

b VENDÉG

Nos, tovább: hát arról, hogy a hajdani emberek a földből születtek és nem egymással párosodva?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez is egyike a régi mondáknak.

VENDÉG

Mindezek tehát ugyanazon esemény következményei, sőt ezeken kívül még sok más, ezeknél még csodálatosabb dolog, de az idők folyamán egy részük feledésbe
c merült, más részüket szétszórtan mesélik, mindegyiket külön, elválasztva egymástól. Azt a jelenséget azonban, mely valamennyiüknek az oka, senki se szokta elmondani, így hát most el kell mondanom: mert a király való alakjának bemutatására kiválóan alkalmas.

XIII. AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen szépen beszéltél, mondd el tehát és semmit ne mellőzz!

VENDÉG

Halld tehát! A mindenség mozgásánál és körforgásánál egyszer maga az istenség is ott van vezetésével és segítségével, máskor azonban magára hagyja, amikor már a körforgások a megfelelő idő mértékét elérték: s ekkor a világ magától visszafelé forog az ellenkező irányban, minthogy élőlény, és értelmet nyert attól, aki őt kezdet-
d ben összeillesztette. Az pedig, hogy visszafelé haladjon, a következő okból szükségképpen vele született sajátsága.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mely okból?

VENDÉG

Mert az, hogy valami mindig azonos maradjon és ugyanolyan állapotban legyen, csupán a legistenibb lényekhez illik – márpedig a testnek természete nem ebbe a rendbe tartozik. Az pedig, amit égnek és világnak nevezünk, sok boldogító tulajdonságban részesült ugyan teremtője jó-

voltából, de testben is részesült. Éppen ezért lehetetlen,
e hogy teljesen ment legyen a változásoktól, de a lehető
legnagyobb mértékben, ugyanazon a helyen, ugyanúgy,
egy mozgást végez. S ezért kapta a váltakozóan ellentétes irányú körforgást, mint mozgásának lehető legkisebb változását. Mármost: önmagát örökké forgatni ismét csupán az összes mozgások vezérének lehetséges, másnak senkinek; ennek pedig nem az a törvénye, hogy egyszer így, máskor pedig ellentétes irányban mozgasson. Mindezek alapján tehát azt sem szabad állítani, hogy a világ állandóan saját erejéből végzi körforgását, s viszont azt sem, hogy teljesen az istenség forgatja
270 a örökké kétféle, ellentétes körforgásban, továbbá azt sem, hogy két, egymással ellentétes gondolkodású isten felváltva forgatja, hanem az az egyetlen lehetőség maradt, amit az imént említettünk, hogy egyszer egy rajta kívül eső, isteni ok vezeti mozgását, s ilyenkor új életerőt nyer, és a teremtőtől helyreállítva megkapja halhatatlanságát; máskor viszont, mikor magára van hagyva, magamagától mozog, s oly kedvező pillanatban marad magára, hogy számtalan körforgást végez visszafelé, mert roppant nagysága mellett tökéletes egyensúlyban van és a legkisebb talpra támaszkodva forog.

b Az ifjú Szókratész

Mindaz, amin végighaladtál, nagyon valószínűen hangzik.

XIV. Vendég

Próbáljuk tehát a most elhangzottak alapján meggondolva megérteni azt az eseményt, melyről azt mondtuk, hogy az összes csodás jelenségek oka. Ez az esemény pedig ez.

Az ifjú Szókratész

Micsoda?

Vendég

Az, hogy a mindenség forgása egyszer abban az irányban mozog, amerre most kering, másszor pedig az ellenkező irányban.

Az ifjú Szókratész

Hogy értsem ezt?

Vendég

c Úgy kell gondolni, hogy ez a változás az égen lejátszódó összes fordulatok közül a legnagyobb és legteljesebb fordulat.

Az ifjú Szókratész

Mindenesetre így látszik.

Vendég

De azt kell hinnünk, hogy akkor nagy változásoknak kell történniük velünk is, akik ezen a világon belül lakunk.

Az ifjú Szókratész

Ez is valószínű.

Vendég

De vajon nem tudjuk-e, hogy a sok, nagy, mindenféle változás összetalálkozását az élőlények szervezete nehezen viseli el?

Az ifjú Szókratész

Hogyne tudnánk!

VENDÉG

d Tehát akkor szükségképpen nagy pusztulás sújtja a többi élőlényt is, s az emberi nemből is vajmi kevés marad; és velük sok más csodálatos és új folyamat játszódik le, melyek közül a legfontosabb a következő, mely a mindenség akkori visszafelé forgásának következménye, amikor a mostani forgással ellentétes fordulat történik.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyen folyamat ez?

VENDÉG

Az az életkor, amelyben az egyes élőlények voltak, először is mindnyájunknál megállt, és minden halandó lény
e megszűnt az öregebb külső felé haladni, s újra az ellenkező irányba csapva át, mintegy ifjabbá és finomabbá lett: az idősebbek fehér haja megfeketedett, a szakállasok arca pedig újra sima lett, s így mindegyik visszajutott elmúlt ifjúi világába, az ifjak teste pedig csupasz lett, és napról napra és éjről éjre kisebb, úgyhogy a ma született gyermek állapotába jutottak vissza, s testben-lélekben ahhoz lettek hasonlóvá. Ettől fogva pedig mindjobban elenyésztek, úgyhogy végre teljesen eltűntek. Akik pedig erőszakos véget értek az akkori időben, azoknak a holtteste ugyanezeket a folyamatokat szen-
271 a vedte el, s így gyorsan, néhány nap alatt úgy elpusztult, hogy semmi sem maradt belőle látható.

XV. AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

De hogyan állt a dolog akkor az élőlények születésével? Hogyan párosodtak egymással?

VENDÉG

Világos, Szókratész, hogy az egymással való párosodás a természet akkori rendjével nem fért össze, hanem ez volt az az emlegetett föld szülötte nemzedék, amely ebben a korszakban ismét visszatért a földből, s melyre még emlékeztek legelső őseink, akik az előző körforgás
b végével szomszédosak voltak a rákövetkező időben, minthogy ennek az elején születtek. S ők voltak a forrása ezeknek az elbeszéléseknek, amelyeket manapság sokan – tévesen – kétségbe vonnak. Mert azt hiszem, mindössze át kell látni, ami az előzményekből következik. Márpedig abból, hogy az idősebbek a gyermekség felé haladtak, úgy vélem, az következik, hogy a halottakból viszont, kik a földben feküdtek, minthogy ott ismét összeilleszkedtek az alkatrészek és újra feléledtek – hiszen a mindenség forgásában bekövetkezett fordulattal együtt a keletkezés rendje is ellenkező irányba fordult
c vissza –, ezen gondolatmenet szerint szükségképpen kisarjadtak a föld szülte lények, akiknek joggal ez a nevük és ez a meghatározásuk, kivéve azokat, akiket az istenség más sors számára őrzött meg.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mindenesetre éppen ez következik az előzményekből. Hanem hát az az élet, mely állításod szerint Kronosz uralma alatt volt, vajon ama körforgások idején vagy pedig a mostaniak idejében volt? Hiszen világos, hogy mindegyik fordulattal együtt jár a csillagok és a Nap mozgásának megváltozása.

VENDÉG

d Jól követed fejtegetéseimet. Az pedig, amit arról kérdeztél, hogy minden magától termett az emberek számára, éppen nem a most megállapodott forgás tulajdon-

sága, hanem ez is az előbbi forgás körébe tartozott. Akkor ugyanis először is maga az isten vezette gondoskodásával az egész körforgást, és – amint most is van – ugyanaz történt az egyes helyeken: vezérlő istenek osztották fel egymás között mindenfelé a világ részeit; így az élőlényeket is fajonként és nyájanként, mint valami isteni pásztorok, daimónok kapták osztályrészül, s mindegyik a maga erejéből elég volt mindenre azok számára,
e akiket ő vezetett, úgyhogy sem vadak nem voltak, sem egymást fel nem falták, háború sem volt, sőt egyáltalán viszály sem. És még sok ezer más dolgot el lehetne sorolni, ami a világ ilyen berendezésével együtt jár. Amit pedig az emberek megélhetéséről beszélnek, hogy magától termett számukra minden, annak magyarázata a következő: maga az isten viselt gondot rájuk, miként manapság az emberek – a többieknél istenibb élő-
272 a lények – más, náluk gyarlóbb fajtákat pásztorolnak. Az istenség pásztorkodása idején államok nem voltak, feleség és gyermekek nélkül éltek; hiszen mindnyájan a földből éledtek fel újra, mit sem emlékezve az előző dolgokra. Minden ilyesmi tehát hiányzott az akkori életből, volt ellenben bőven gyümölcs a fákról és sok bokorról, s mindezt nem a föld művelése eredményezte, hanem magától adta a föld. Meztelenül és takaró nélkül többnyire a szabad ég alatt tanyáztak. Mert az időjárási
b viszonyok az ő korukban szelíden mérsékeltek voltak, és puha fekhelyük volt, hiszen bőven nőtt ki a földből fű. Íme, Szókratész, meghallottad, hogy milyen a Kronosz korabeli emberek élete; ezt a mostanit pedig, melyről azt mondják, hogy a Zeusz alatti kor, magad saját szemeddel láthatod. Volna-e kedved és meg tudnád-e ítélni, hogy melyik közülük a boldogabb?

Az ifjú Szókratész

Semmi esetre sem.

Vendég

Akarod-e hát, hogy én próbáljam eldönteni bizonyos szempontból?

Az ifjú Szókratész

Feltétlenül!

XVI. Vendég

Ha tehát Kronosz neveltjei, akiknek sok szabad ideje volt és alkalma arra, hogy ne csak emberekkel, hanem állatokkal is elbeszélgessenek, mindezt filozofálásra
c használták fel, az állatokkal és egymással való érintkezésük során mindegyik fajta teremtménytől tudakozódva, hogy vajon valami különös képesség révén nem vett-e észre valamelyikük valamit, ami a többiek tapasztalatait különböző, a bölcsesség tárházának gyarapítására, akkor könnyen eldönthető, hogy az akkori emberek a mostaniak fölött ezerszerte kitűntek a boldogságot illetőleg. Ha azonban bőven eltelve étellel-itallal, mítoszokat meséltek egymásnak és az állatoknak – amilyeneket
d manapság is mesélünk őróluk –, ebben az esetben is könnyen eldönthető a kérdés, legalábbis az én véleményem szerint. Mindazonáltal hagyjuk ezt a kérdést, míg megfelelő tanú jelentkezik rá, hogy vajon az akkori emberekben élt-e a vágy a tudományok és a beszélgetések okos felhasználására.

Most azt kell elmondanunk, aminek a kedvéért az egész mítoszt felébresztettük a feledés álmából, hogy
e előbbre vigyük azt, ami még hátravan. Amikor ugyanis mindezeknek az ideje betelt, és változásnak kellett történnie, és már a földből való nemzedék teljesen felhasz-

nálódott, s minden lélek lerótta a születések teljes körét, annyiszor hullva mag gyanánt a földbe, amennyiszer rendelve volt mindegyikük számára, akkor hát a mindenség kormányosa mintegy eleresztette a kormányrúd fogantyúját, s visszavonult őrhelyére, a világot pedig ismét visszafelé forgatta a végzet és a vele született vágy. S mindazok az istenek, akik az egyes tájakon a legfőbb istennel együtt uralkodtak, felismerve, hogy mi történt, szintén elbocsátották a világ egyes részeit gondoskodá-
273 a suk alól. Az pedig megfordult és összeütközött önmagával, mert a kezdet és a vég egymással szemberohantak, ez pedig nagy megrázkódtatást keltett önmagában, s újabb pusztulást idézett elő az összes élőlényben. Majd miután elég idő telt el, s a tombolás és zűrzavar megszűnt, és a rázkódtatások után csendet és nyugalmat él-
b vezett a világ, ismét a maga megszokott forgásába rendezkedett be, s ura és gondviselője lett mind önmagának, mind a benne lévőknek, lehetőleg visszaemlékezve atyjának és teremtőjének tanítására. Eleinte tehát mindent pontosabban vitt végbe, végül azonban mind tompábban és homályosabban emlékezett; ennek pedig vegyülésének testszerű volta az oka, amely hozzátartozott hajdani természetéhez, minthogy ennek sok zűrzavarban volt része, mielőtt mai rendezett állapotába jutott volna. Hiszen mindent, ami szép benne, formálójától
c kapott; ami ellenben rossz és helytelen csak történik a világon, azt mind előző állapotából kifolyólag rejti magában és átadja élőlényeinek is. Míg tehát kormányosával együtt gondozza a benne élő lényeket, addig kevés hitványat, de sok jót hoz létre. Mikor pedig elszakad tőle, a magára hagyottságát követő időben mindent a legszebben irányít; az idő előrehaladtával azonban, minthogy feledés lesz úrrá benne, mindjobban eluralko-
d dik rajta régi betegsége: a zűrzavar. S idejének vége felé

ez a régi baj kiüt rajta, és csak kevés jót, ellenben az ellenkező vegyületből annál többet foglal magában, s abban a veszélyben forog, hogy maga is elpusztul s a benne lévők is. Ezért akkor az isten, akinek rendjét köszönhette, látva tanácstalan helyzetét, és aggódva, hogy a zűrzavartól hányatva felbomlik és az elkülönülés határtalan szakadékába zuhan, ismét elfoglalja helyét a kormányrúd mellett, ellenkező irányba fordít mindent,
e ami a magára utaltság előző korszakában megbetegedett és felbomlott, s így rendbe hozva és helyreállítva a világot, halhatatlanná és örökké ifjúvá teszi. Ezzel teljesen beszámoltunk mindenről.

Ami pedig a király meghatározását illeti, elég, ha elbeszélésünk egy előbbi pontjához fűzzük fejtegetésünket. Mikor ugyanis a világ ismét a keletkezés rendjének mostani útjára fordult, a fejlődés folyamata ismét megállt, és az előbbiekkel ellentétes, új jelenségeket eredményezett. Mert azok az élőlények, melyek kicsinységük folytán már-már eltűnőben voltak, növekedni kezdtek; azok a testek pedig, melyek a földből újonnan születtek, megőszültek és ismét elhalva, a földbe tértek vissza. Éppígy minden más is megváltozott, utánozva és követ-
274 a ve a mindenség sorsát, s így a fogantatás, a születés és a táplálás rendje is utánozta és szükségképpen követte az összes folyamatokat. Mert nem volt már lehetséges, hogy a földben, mások formáló tevékenysége folytán jöjjön létre az élőlény, hanem, miként a világ számára az volt rendelve, hogy maga legyen ura a saját mozgásának, úgy ennek megfelelően az egyes részeinek is az volt immár a rendeltetésük, hogy amennyire lehetséges, maguktól nemzzenek, szüljenek és tápláljanak a világegyete-
b méhez hasonló törekvés folytán. S most már azon a ponton vagyunk, aminek kedvéért egész elbeszélésünk elindult.

Mert a többi állatról hosszasan, sok mindent lehetne elmondani, hogy milyen állapotból és mely okok folytán változtak meg. Az emberekkel történt változásokat rövidebben elő lehet adni, és ez jobban is ide tartozik. Elhagyatva annak az istennek gondviselésétől, akihez tartoztak és aki őrizte őket, sok állat, amely féktelen
c természetű volt, elvadult, az emberek pedig gyengeségükben és védtelenségükben azok zsákmányai lettek, és ehhez járult, hogy az első időkben tanácstalanok és tehetetlenek voltak, minthogy az önként kínálkozó táplálék elfogyott, maguk pedig nem tudtak szerezni, mivel előzőleg semmiféle szükség sem kényszerítette erre őket. Mindezek folytán nagy szorultságban voltak. Ezért kaptuk az istenektől a mondából ismeretes ajándékaikat a szükséges tanítással és neveléssel együtt: a tüzet Prométheusztól, a mesterségeket Héphaisztosztól és művésztársától: Athénétől, a magvakat és növényeket pedig
d másoktól. Innen származik tehát mindaz, aminek az emberi élet a rendjét köszönheti, minthogy az istenek gondoskodása, mint előadtuk, elhagyta az embereket, s így maguknak kellett életük irányítását és az önmagukról való gondoskodást kezükbe venniük, amint ez lett az egész világ sorsa is, melyet utánozva és követve, az idő egész folyamán egyszer így, másszor pedig úgy élünk és születünk.

e Ezzel vége a mítosznak, s most használjuk fel arra, hogy belássuk, mekkora hibát követtünk el, amikor az előzőkben a király és államférfi alakját megrajzoltuk.

XVII. Az ifjú Szókratész

Hogyan esett meg és mekkora volt a hiba, amelyről beszélsz?

VENDÉG

Az egyik szempontból jelentéktelenebb, de a másik szempontból lényeges, és sokkal nagyobb és fontosabb, mint akkor gondoltam.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mennyiben?

VENDÉG

Annyiban, hogy noha a mostani körforgás korából és a keletkezés mostani rendjéből való királyról és államférfiról kérdeztek bennünket, mi az emberi nyájnak az ellen-
275 a tétes korszakból való pásztoráról beszéltünk, méghozzá halandó helyett istenről – ennyiben tehát nagyon súlyosan tévedtünk. Amennyiben viszont az egész állam vezetőjének mutattuk be, csak nem magyaráztuk meg, hogy mi módon végzi ezt, annyiban állításunk igaz ugyan, csak nem fejtettük ki teljesen és világosan – éppen ezért ez a hibánk jelentéktelenebb is az előbbinél.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljesen igazad van.

VENDÉG

Úgy látszik tehát, pontosan meg kell határoznunk az állam fölötti uralmának módját, s akkor remélhetjük, hogy tökéletesen meghatároztuk az államférfit.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Bizonyára.

b VENDÉG

Ezért mondtuk el a mítoszt is, hogy a nyájtenyésztést illetőleg megmutassa nemcsak azt, hogy mindenféle em-

berek elvitatják ezt a most keresett férfiútól, hanem világosabban lássuk meg éppen azt, akit egyedül illet meg – minthogy a pásztorok és a csordások példája szerint egyedül ő visel gondot az emberek táplálására –, hogy egyedül őt tartsuk méltónak erre az elnevezésre.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyesen mondod.

VENDÉG

c S a magam részéről, Szókratész, azt gondolom, hogy az isteni pásztornak az alakja jóval nagyszerűbb, mintsem egy királyra ráillenék, s a mai földi államférfiak sokkal inkább az alattvalóikhoz hasonlítanak természet dolgában is, de közelebb állnak hozájuk neveltetésben és műveltségben is.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Bizony így van.

VENDÉG

Lényegüket kutatni azonban nem kevésbé és nem inkább kell, akár ilyen, akár olyan természetűek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igazad van.

VENDÉG

Térjünk tehát vissza megbeszélésünknek erre a pontjára: amit parancsot adó művészetnek neveztünk élőlényekre vonatkozólag, s amely nem egyénekre, hanem
d közösségekre visel gondot, ezt akkor tüstént a nyájtenyésztés művészetének neveztük el – emlékszel?

Az ifjú Szókratész

Igen.

Vendég

Valahol itt tévedtünk tehát. Mert az államférfit ebbe nem érthetjük bele, és nem neveztük meg ezzel, hanem épp az elnevezés miatt észrevétlenül kisiklott a kezünk közül.

Az ifjú Szókratész

Hogyan?

Vendég

Noha a többi pásztornak valamennyinek módjában áll az egyes nyájakat táplálni, az államférfinak viszont ez
e nem áll módjában, mégis ezt a nevet alkalmaztuk rá, pedig olyan elnevezést kellett volna választani, mely mindnyájukkal közös.

Az ifjú Szókratész

Igazad van, ha ugyan akad ilyen elnevezés.

Vendég

Már hogyne akadna! Hiszen az ápolás mindnyájuknak közös tevékenysége, ha nem különböztetjük meg benne a táplálást vagy valamely más tevékenységet. De akár a nyáj gondozásának, akár ápolásának vagy akármiféle gondoskodásnak neveztük volna e művészetet, mindezek alá a többiekkel együtt az államférfit is odaérthettük volna, minthogy így parancsolta az érvelés.

276 a XVIII. Az ifjú Szókratész

Helyes! De az ezután következő felosztás hogyan történt volna?

VENDÉG

Ugyanúgy, ahogyan az előbb a nyájtenyésztést szárazföldiekre és szárnyatlanokra, beltenyésztőkre és szarvatlanokra osztottuk – ha ugyanezen szempontok alapján osztottuk volna fel a nyájak gondozását is, akkor meghatározásunkba egyaránt belefoglalhattuk volna mind a mostani, mind a Kronosz alatti királyságot.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik. De arra vagyok kíváncsi, mi következett volna ebből.

VENDÉG

Világos, hogy ha így a nyáj gondozásának nevét alkal-
b maztuk volna, sohasem esett volna meg velünk az, hogy némelyek azt a kifogást tegyék, hogy egyáltalán nincs is ilyen gondoskodás – miként akkor méltán emelték azt a kifogást, hogy emberekre vonatkozólag semmiféle mesterség nincs, mely méltó volna a tenyésztés elnevezésére, s ha mégis akadna ilyesmi, sok más embert előbb és inkább megilletne, mint akármelyik királyt.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyesen mondod.

VENDÉG

Ezzel szemben nincs mesterség, mely a királyi művészetnél előbb és inkább igényelhetné, hogy egész emberi közösségről való gondoskodásnak és minden ember fölött való uralkodás művészetének nevezze magát.

c AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez az állításod is helyes.

VENDÉG

Ezek után pedig vajon belátjuk-e, Szókratész, hogy éppen a vége felé ismét súlyos tévedést követtünk el?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mely tévedést?

VENDÉG

Azt, hogy még ha azt gondoltuk volna is, hogy feltétlenül van valami mesterség, mely a kétlábú nyáj tenyésztésével foglalkozik, azért még nem kellett volna ezt tüstént, mintha befejezett dolog volna, királyi és államférfiúi művészetnek neveznünk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hát mit kellett volna tennünk?

VENDÉG

d Először is – mint mondtuk – a nevet kellett volna átalakítanunk, inkább a gondoskodás, mint a tenyésztés fogalmához hozva közelebb, s azután ezt kellett volna tovább osztanunk; hiszen nem kevés felosztási lehetőséget rejt még magában.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyent?

VENDÉG

Olyant, hogy különválasztottuk volna az isteni pásztort és az emberi gondozót.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyesen.

VENDÉG

S az embernek kiosztott gondoskodó művészetet ismét kétfelé kellett volna választani.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyen alapon?

VENDÉG

Az erőszakosság és önkéntesség alapján.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miért?

VENDÉG

e Mert az előbb e tekintetben is a kelleténél együgyűbb hibát követtünk el, mikor a királyt és a zsarnokot együvé foglaltuk, noha mind önmagukban, mind uralkodásuk módját illetőleg a lehető legkülönbözőbbek egymástól.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez már igaz.

VENDÉG

Most tehát ezt is hozzuk helyre, s ahogyan mondtam, az emberi gondviselő művészetet osszuk kétfelé: erőszakosra és önkéntességen nyugvóra.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyes.

VENDÉG

S az erőszakosan uralkodók művészetét zsarnokságnak, a nyájgondozásnak önkéntességen alapuló és önként engedelmeskedő kétlábú élőlényekre vonatkozó faját

pedig államférfiúi művészetnek nevezve, azt, aki e művészet és gondoskodás megtestesítője, valódi királynak és államférfiúnak mutathatjuk be?

277 a XIX. Az ifjú Szókratész

Legalábbis úgy látszik, vendégünk, hogy ily módon az államférfi meghatározása teljes és tökéletes.

Vendég

Jó is volna, Szókratész. De arra van szükség, hogy ne csak neked, hanem veled együtt nekem is ez legyen a véleményem. Márpedig az én véleményem szerint úgy látszik, hogy a király még nem kapta meg tőlünk teljesen az alakját, hanem miként a szobrászok néha rosszkor
b buzgólkodva a kelleténél többet és nagyobbat pótolnak hozzá művükhöz, s ezzel késleltetik munkájuk befejezését, így most mi is, hogy ne csak gyorsan, hanem nagyszerűen is világítsuk meg az előző fejtegetéseink során elkövetett hibát, abban a hiszemben, hogy a királyhoz nagyszerű példák alkalmazása illik, a mítoszból rendkívüli tömeget használva fel, arra kényszerültünk, hogy a kelleténél nagyobb részét vegyük igénybe. Ezért túlsá-
c gosan hosszúra nyúlt hibánk kimutatása, és ennek ellenére elbeszélésünket nem fejeztük be igazán, hanem előadásunk valahogy olyan, mint egy élőlényt ábrázoló festmény, melynek külső körvonalai eléggé készen vannak, de azt a világosságát, melyet festékekkel és a színek keverésével lehet elérni, még nem nyerte el. De minden festménynél és kézműves alkotásnál jobban illik szóval és érveléssel megvilágítani minden élőlényt – azok számára, akik képesek ezt követni. A többiek számára persze többet ér a kézügyesség.

Az ifjú Szókratész

Ez igaz; de magyarázd meg, mennyiben állítod azt, hogy még nem határoztuk meg kellőleg az államférfit.

d Vendég

Nehéz dolog, drága barátom, magasabb dolgokról példák nélkül kellő fogalmat nyújtani. Mert körülbelül mindnyájan úgy vagyunk ezzel, mint az olyan ember, aki álmában mindent tudott, s felébredve viszont ismét nem tud semmiről.

Az ifjú Szókratész

Hogy érted ezt?

Vendég

Nagyon különös érzésem van, úgy látszik, hogy most a tudásra vonatkozó élményünket érintettem.

Az ifjú Szókratész

Mennyiben?

Vendég

A példa maga is – úgy látszik előttem – ismét példára szorul.

Az ifjú Szókratész

e Nos hát mondd csak és miattam ugyan ne habozzál!

XX. Vendég

El kell mondanom, minthogy te is kész vagy figyelmeddel kísérni. A gyermekekről jól tudjuk, hogy amikor kezdik megismerni a betűket . . .

Az ifjú Szókratész

Mi történik velük?

VENDÉG

278 a Az, hogy az egyes betűket a rövidebb és könnyebb szótagokban eléggé megkülönböztetik, és meg tudják róluk mondani az igazat.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Már hogyne tudnák!

VENDÉG

Ugyanezeket a betűket viszont más szótagokban nem ismerik fel, s így véleményükben és beszédükben is tévednek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez bizony teljesen így van.

VENDÉG

Vajon nem így a legkönnyebb és leghelyesebb-e őket rávezetni a még fel nem ismert betűkre?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

Vezessük először vissza őket azokhoz a szótagokhoz, amelyekben ugyanezeket a betűket már helyesen értel-
b mezték, s azután tegyük ezeket a még fel nem ismert szótagok mellé, és egymás mellé állítva őket, mutassunk rá, hogy a betűk mindkét összefonódásában ugyanaz a hasonló forma és jelleg van meg, míg csak a helyesen értelmezett szótagokat az összes fel nem ismertek mellé állítva, fel nem mutattuk, s így ezek példa gyanánt szolgálva, azt idézik elő, hogy most már minden egyes betűt az összes szótagokban egyrészt különbözőnek

c – mármint a többiektől különbözőnek –, másrészt pedig azonosnak – mármint önmagával mindig azonosnak – fognak mondani.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mindenesetre ez a helyes eljárás.

VENDÉG

Nemde most már eléggé megértettük, hogy példa akkor keletkezik, amikor ugyanaz a dolog két, egymástól elválasztott eset egyikében helyesen ismerszik fel, és az összehasonlítás azután mindkét esetből, mint együttesből, egy helyes képzetet eredményez?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik.

VENDÉG

d Csodálkozhatunk-e tehát, ha lelkünk – természeténél fogva – ugyanezt éli át a mindenség „betűit" (elemeit) illetőleg is: egyszer, bizonyos esetekben minden egyes betűről megállapodott véleménye van az igazság ereje folytán, máskor viszont, más esetekben mindegyikkel kapcsolatban bizonytalanságban van, és egy részüket bizonyos összefonódásokban helyesen értelmezi, ugyanezeket, ha a dolgok hosszú és bonyolult „szótagaiba" helyeződnek át, újra nem ismeri fel?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Egyáltalán nem csodálkozhatunk ezen.

VENDÉG

e Mármost, barátom, hogy is volna képes valaki téves véleményből kiindulva, az igazságnak csak kis részletéhez is eljutni, s így belátást szerezni?

Az ifjú Szókratész

Úgyszólván semmiképpen.

Vendég

Nemde, ha ez így van, semmi hibát nem követünk el, ha én és te először is megpróbáljuk a példának általában a természetét egy szerény különleges másik példán felismerni, s azután arra törekszünk, hogy valami jelentéktelenebb tárgykörből ugyanazt a formát a király alakjára – mint legfőbbre – átvigyük, s így példa segítségével próbáljuk meg az állam lakóiról való gondoskodást szakértelemmel megismerni, hogy álom helyett eleven valóság legyen számunkra?

Az ifjú Szókratész

Sőt nagyon is helyesen járunk el.

279 a Vendég

Ismét fel kell hát vennünk előbbi megbeszélésünk fonalát, azt, hogy mivel sokan elvitatják a királyok osztályától az államokról való gondoskodást, mindezeket el kell különíteni, s őt egyedül kell hagyni, és azt állítottuk, hogy éppen ehhez valami példára van szükségünk.

Az ifjú Szókratész

Nagyon is szükségünk van példára.

XXI. Vendég

Mi volna tehát az az igénytelen példa, mely az államférfiúi művészettel azonos tevékenységet foglal magában, s melyet emellé állítva megnyugtatóan megtaláljuk,
b amit keresünk? Zeuszra, akarod-e, Szókratész, hogy ha más nem esik kezünk ügyébe, a szövést válasszuk? De – ha úgy látszik jónak – ne a maga egészében, mert talán

a gyapjúszövés is elég lesz. Hiszen ha ezt a részét választjuk, talán ez is felvilágosítást fog nyújtani arról, amit akarunk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miért is ne válasszuk ezt?

VENDÉG

Miként tehát az előzőekben részeket vágva el, mindegyik alkatrészt szétválasztottuk, miért ne tegyük ugyan-
c azt most is a szövéssel kapcsolatban, és lehetőleg minél gyorsabban, röviden végighaladva a felosztás minden tagján, ismét odaérkezzünk ahhoz, ami számunkra most szükséges?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogy érted ezt?

VENDÉG

Maga az eljárásom lesz a felelet számodra.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon helyesen mondod.

VENDÉG

Nos hát mindaz, amit készítünk és megszerzünk, részben azért van, hogy alkossunk valamit, részben pedig
d elhárítóeszköz azért, hogy ne szenvedjünk. Ez utóbbiak egyik faja az isteni és emberi gyógyszerek, másik faja pedig a védőeszközök. Ez utóbbiak részben a háborúban használatos fegyverek, részben pedig olyasmik, amik valamit körülkerítenek; emezek közé tartoznak egyfelől a függönyök, másrészt a hideg és hőség elleni elhárítóeszközök; ide pedig egyrészt a hajlékok, másrészt a taka-

rók tartoznak. Ezeknek egyik fajtája az ágynemű, másik fajtája mindaz, ami testünket beburkolja. Az utóbbiak
e egy része egy darabból való, más része pedig több darabból van összeállítva. Ezek közül némelyek lyukak segítségével, mások pedig enélkül vannak összekötve. Az utóbbiak pedig részben növényi rostokból, részben szőrből készülnek. Ezek közül némelyek vízzel és földdel vannak összetapasztva, mások viszont önmagukkal vannak összefonva. Ezeknek az önmagukkal összefont anyagokból készült elhárító- és takaróeszközöknek ruha a nevük. Azt a művészetet pedig, amely ruháinkról
280 a leginkább gondoskodik, miként az előbb az államról gondoskodó művészetet államtudománynak neveztük, így most is ezt – magáról a tevékenységéről – ruhakészítő mesterségnek nevezhetjük. De elmondhatjuk azt is, hogy a szövés művészete, legalábbis a legnagyobb része, mely ruhakészítéssel foglalkozik, pusztán elnevezésében különbözik a ruhakészítő mesterségtől, miként az imént a király és államférfiú művészete is csupán névleg különbözött egymástól.

Az ifjú Szókratész

Nagyon helyesen mondod.

Vendég

Ezek után pedig azt kell meggondolni, hogy a ruhaszö-
b vésnek ilyen meghatározását könnyen kielégítőnek találná valaki, aki nem képes belátni azt, hogy legközelebbi munkafolyamataitól még nem különböztettük meg, csak sok más rokon mesterségtől különítettük el.

Az ifjú Szókratész

Mondd csak: mely rokon mesterségektől?

XXII. VENDÉG

Nyilván nem követted fejtegetéseimet; úgy látszik tehát, ismét vissza kell térnem rájuk, a végén kezdve a dolgot. Mert ha észreveszed a rokonságot, hát az imént különítettük el tőle az ágyneműk készítését, azon az alapon különböztetve meg őket, hogy az egyiket magunk köré vetjük, a másikat pedig magunk alá tesszük.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Értem.

c VENDÉG

De elkülönítettük tőle azt az egész kézművességet is, mely lennel, kenderrel és általában mindazon anyagokkal dolgozik, melyeket hasonlóságuk alapján az imént növényi rostoknak neveztünk; nemkülönben a kallózást,* továbbá az átfúrás és varrás segítségével történő összeillesztést, melynek legterjedelmesebb része a cipőkészítés.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban.

VENDÉG

Továbbá az egy darabból készült, testünket fedő anyagok megmunkálását, a cserzővargaságot, valamint a fedő- és védőszerkezeteket, ahány csak a házépítésben s
d általában az építészetben, valamint más mesterségekben, így a gátépítésben a vízár elleni védekezés céljából felhasználtatik, valamennyit elkülönítettük – nemkülönben a „körülkerítő" mesterségeket, amelyek lopás és erőszakos cselekedetek ellen akadályokat emelnek, továbbá fedőket készítenek, ajtókat szilárdan beillesztenek, mint az ácsmesterség elkülönített részei. De elvá-

lasztottuk tőle a fegyverkészítést is, amely egyik ága a védőeszköz-készítés nagy és sokágú hatáskörének. Vé-
e gül – mindjárt a legelején – a gyógyszerekre vonatkozó mágikus művészetet is teljesen elkülönítettük tőle, és így csupán magát a keresett, az időjárás viszontagságai ellen védő mesterséget hagytuk meg – mint reméljük –: a gyapjúból való védőeszköz készítését, melynek szövés az elnevezése.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Valóban úgy látszik.

VENDÉG
De ezzel még, fiatal barátom, korántsem merítettük ki teljesen ezt a tárgyat. Hiszen az, aki az elején a ruhakészítésbe belefog, úgy látszik, a szövéssel épp ellentétes tevékenységet folytat.

281 a AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Mennyiben?

VENDÉG
A szövőtevékenység bizonyára valami összefonás.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Igen.

VENDÉG
Az a másik mesterség pedig az összekuszálódott és összenyomott szálak szétválasztását végzi.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
De hát melyik mesterség ez?

VENDÉG

A gyapjúkártolás munkája. Vagy talán merészelhetjük-e a kártolást szövésnek és a kártolót takácsnak nevezni?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Semmi esetre sem.

VENDÉG

De még akkor is, ha valaki a láncfonal és vetülékfonal* előállítását szövésnek nevezné, a józan ésszel ellenkező
b és hamis nevet alkalmazna.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így van.

VENDÉG

Nos, tovább! A kallózást és a szabómesterséget vajon egyáltalán ne tekintsük a ruházatról való gondoskodásnak és szolgálatnak, vagy pedig mindezeket is szövőmesterségnek nevezzük?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Semmi esetre sem.

VENDÉG

De bizonyára mindezek vitássá teszik a szövés számára a ruhák elkészítését és megmunkálását, s bár neki adják az oroszlánrészt, maguknak is nagy részeket igényelnek belőle.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy van.

c VENDÉG

Továbbá ezeken kívül azt kell hinnünk, hogy az azokat a szerszámokat készítő mesterségek, melyek segítségével végbemegy a szövés munkája, igényt tartanak rá, hogy ők legalábbis segédokok minden szövet elkészítésében.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljes joggal.

VENDÉG

Vajon tehát kellően el fogjuk-e határolni a szövés azon részét, melyet tárgyul választottunk, ha a gyapjúruhákd ról gondoskodó mesterségek közül a legszebb és legfontosabb helyre tesszük; vagy pedig ezzel mondunk ugyan valami igazat, de világosan és teljesen mindaddig nem határozhatjuk meg, míg mindezeket a mesterségeket is el nem különítjük tőle?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Bizonyára ezt is meg kell tennünk.

XXIII. VENDÉG

Akkor tehát most az említett eljárást kell elvégeznünk, hogy fejtegetésünk rendben haladjon?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Először is tehát azt vegyük szemügyre, hogy minden munkánál kétféle mesterség szerepel.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miféle mesterségek?

VENDÉG

Az egyik csak segédoka a készítmény létrejövésének, a másik pedig a tulajdonképpeni oka.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

Azokat a mesterségeket, amelyek a szóban forgó készítmény megalkotásánál nem szerepelnek, hanem az elké-
e szítésénél szereplő mesterségek részére szerszámokat készítenek, amelyek nélkül egyik mesterség se hajthatná végre feladatát, ezeket segédokoknak, azokat a mesterségeket pedig, melyek magát a szóban forgó dolgot állítják elő, okoknak nevezzük.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyes, ennek megvan az alapja.

VENDÉG

Így aztán mindazokat a mesterségeket, amelyek orsót, vetélőt s mindazt a többi szerszámot készítik, amelyeknek a ruhakészítésben szerepük van, segédokoknak ne-
282 a vezzük, azokat pedig, melyek magukat a ruhákat készítik és gondozzák, okoknak tartjuk?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon helyes.

VENDÉG

Az ok gyanánt tekinthető mesterségek közül az anyagok mosását, javítását, varrását és minden efféle kezelését, mely a sokágú szépítőmesterségnek ide tartozó része,

mindezt legtermészetesebb a kallózás mesterségének általános neve alá foglalni.

Az ifjú Szókratész

Csakugyan ez a legtermészetesebb.

Vendég

A kártolás, a fonás és mindazon mesterségek viszont, melyek magában a szóban forgó ruhakészítésben vesznek részt, olyan mesterséget képeznek, melynek általánosan használt neve van: gyapjúfeldolgozás.

b Az ifjú Szókratész

Természetesen.

Vendég

A gyapjúfeldolgozásnak ismét két ága van, s ezek közül mindegyik természetszerűen egyszerre két mesterségnek a része.

Az ifjú Szókratész

Hogyan?

Vendég

A kártolás és felerészben a vetélő használatában* való készség is, valamint mindazok a mesterségek, melyek az összetapadt szálakat egymástól elválasztják – mindezek, ha egy elnevezéssel akarjuk őket megjelölni, kétségkívül a gyapjúfeldolgozás körébe tartoznak. De minden téren kétféle fontos mesterség tűnik fel előttünk: az egyesítő és szétválasztó.

Az ifjú Szókratész

Igen.

VENDÉG

A szétválasztó mesterségek körébe tartoznak a kártolás
c s a most említett mesterségek valamennyien; a gyapjúra és a láncfonalakra vonatkozó szétválasztó tevékenység ugyanis, mely az utóbbi esetben vetélővel, a másik esetben pedig kézzel történik, az imént említett neveket kapta.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban.

VENDÉG

S most viszont vegyünk szemügyre egy olyan tevékenységet, amely egyszerre az egyesítő és a gyapjúfeldolgozó mesterség körébe tartozik, hiszen ez utóbbi keretében folyik le; amik pedig a szétválasztó tevékenység körébe tartoznak, azokat most már valamennyit hagyjuk békében, hiszen a gyapjúfeldolgozást kettévágtuk: szétválasztó és egyesítő ágra.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Legyen így szétválasztva.

VENDÉG

d Azt a tevékenységet tehát, mely az egyesítő és gyapjúfeldolgozó mesterségnek egyaránt része, Szókratész, szét kell választanunk, ha az előbb említett szövést kellőleg fel akarjuk fogni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így kell bizony.

VENDÉG

Ennek meg kell történnie. Nevezzük hát egyik részét sodró, a másikat összefonó mesterségnek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Jól értelek-e? Úgy látom, a láncfonal előállítására vonatkozó mesterséget nevezed sodrónak.

VENDÉG

Csakhogy nemcsak ezt, hanem a vetülékfonal előállítását is. Vagy talán nem úgy találjuk, hogy ezt sodrás nélkül állítják elő?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Semmi esetre sem.

VENDÉG

Mindkét fonalat próbáljuk meghatározni és megkülön-
e böztetni. Mert ez az eljárás talán alkalmas lesz számunkra.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

A következőképpen: a kártolás termékei közé számítunk egy hosszú és széles gombolyagot?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Az ebből orsó segítségével sodrott szilárd fonalat láncfonalnak nevezd, az őt előállító mesterséget pedig láncfonalfonásnak.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Rendben van.

VENDÉG

Amelyeknél viszont az összesodrás laza, s így a kellő lágysággal rendelkeznek ahhoz, hogy a láncfonallal összse lehessen őket fonni, de mégis a kallózásnál előforduló feszültséghez mérten – ezeket vetülékfonalnak, az
283 a előállításukkal foglalkozó mesterséget pedig vetülékfonalfonó mesterségnek nevezzük.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon helyesen mondod.

VENDÉG

Most már bizonyára mindenki előtt világos a szövésnek az az ága, melyet magunk elé tűztünk. Mert ha az egyesítő tevékenységnek a gyapjúfeldolgozásban szereplő része a bélfonal és láncfonal merőleges összefonása által fonadékot hoz létre, akkor az egész fonadékot, ha készen van, gyapjúruhának, az ezzel foglalkozó mesterséget pedig szövésnek nevezzük.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljesen rendben van.

XXIV. VENDÉG

b Legyen hát. De miért nem feleltük tüstént azt, hogy a szövés a vetülékfonal és láncfonal összefonásának mes-

tersége, hanem csak körben forogtunk körülötte sok hiábavaló meghatározást végezve?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nekem ugyan, vendégünk, semmi sem látszott hiábavalónak az elhangzottak közül.

VENDÉG

Ez nem is csodálatos; de könnyen látszhatnék úgy, drága barátom. S az efféle betegség ellen, ha véletlenül
c később fellépne – mert egyáltalán nem volna csodálatos –, hallgass meg egy érvet, amely az összes efféle dolgokra illik.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mondd csak!

VENDÉG

Először tehát vegyük szemügyre általában a túlságot és a hiányt, hogy ilyen társalgásainkban józan érvelés alapján és megokoltan tudjuk dicsérni és gáncsolni a kelleténél hosszabb fejtegetéseket, illetve ezek ellenkezőjét.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így kell cselekednünk.

VENDÉG

Azt hiszem tehát, hogy helyesen járnánk el, ha beszélgetésünk most éppen ezekről szólna.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mikről?

VENDÉG

d A hosszúságról és a rövidségről és mindenféle túlságról és hiányról; hiszen a mérés művészete mindezekre vonatkozik.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Válasszuk tehát ezt két részre; hiszen erre van szükségünk ahhoz, amire most törekszünk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

De mondanád meg, hogyan történjék ez a szétválasztás.

VENDÉG

A következőképpen: az egyik rész a nagyság és kicsinység egymáshoz viszonyított közösségén alapul, a másik pedig a keletkezés szükségszerű lényegén.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan érted ezt?

VENDÉG

Vajon nem látszik-e előtted természetesnek az az álláspont, hogy a nagyobbat semmi másnál nem kell nagyobbnak mondani, mint a kisebbnél, és viszont a ki-
e sebbet a nagyobbnál és semmi másnál kisebbnek?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Dehogynem!

VENDÉG

De tovább! Hát azt, ami a kellő mértéknek a természetét túlhaladja vagy azon alulmarad, akár szóban, akár tettben, vajon ne tartsuk szintén való jelenségnek, hiszen épp ezáltal különböznek egymástól a rossz és a jó emberek?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik.

VENDÉG

Úgy kell felfognunk, hogy a nagy és a kicsi kétféleképpen léteznek, és kétféleképpen lehet őket megítélni; vagyis nem úgy áll a dolog, mint az imént mondtuk, hogy csak egymáshoz kell őket viszonyítani, hanem inkább úgy van, ahogyan most állapítottuk meg: létezésük egyik módjának az egymáshoz viszonyított létüket kell tartani, másik módjának viszont a kellő mértékhez viszonyított létezésüket. S hogy miért van ez így, talán azt is szeretnénk megérteni?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Már hogyne szeretnénk?

AZ IFJÚ

Ha az ember a nagyobbnak a természetét semmi más-
284 a hoz, mint csupán a kisebbhez viszonyítva akarja elismerni, akkor a kellő mértékkel egyáltalán nem lesz viszonyban; nemde?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy van.

VENDÉG

S nemde ezzel az érvvel mind magukat a mesterségeket, mind a műveiket valamennyit megsemmisítjük, s velük együtt a most kutatott államférfiúi művészetet is és a szövésnek imént megtárgyalt mesterségét is eltöröljük? Hiszen ezek valamennyien nem tekintik nem létezőnek a kellő mértéknél többet és kevesebbet, hanem nagyon is romboló hatású tényezőnek, s ezen az alapon őrizked-
b nek is tőlük tevékenységük során, és éppen ily módon megőrizvén a kellő mértéket, hoznak minden jót és szépet létre.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Természetesen.

VENDÉG

S nemde, ha az államtudományt eltöröljük, lehetetlen lesz számunkra, hogy ezután kutatásokat végezzünk a királyi tudomány felől?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljesen lehetetlen.

VENDÉG

Vajon tehát, miként *A szofistá*-ban arra kényszerítettük a Nem Létezőt, hogy létezzen, minthogy ezen a ponton a szóban forgó kérdés már-már kisiklott a kezünk közül, most is arra kell kényszerítenünk a többet és kevesebb-
c bet, hogy mérhetők legyenek ne csak egymáshoz, hanem a kellő mértékkel bírónak a keletkezéséhez viszonyítva is? Hiszen ha ezt nem ismerjük el, akkor nem lehetséges, hogy akár államférfi, akár bárki más azok közül, kik cselekvéssel foglalkoznak, minden kétségen felül álló szakemberek legyenek.

Az ifjú Szókratész

Tehát most is, amennyire csak lehetséges, ugyanazt kell cselekednünk.

XXV. Vendég

Ez azonban, Szókratész, még nagyobb munka annál; pedig még emlékszünk, mily hosszú volt annak a kimutatása. Ennyit azonban nagyon is méltán feltételezhetünk velük kapcsolatban.

Az ifjú Szókratész

d Mennyit?

Vendég

Hogy egyszer még szükség lesz a most elhangzottakra magának a Tökéletesnek a fejtegetéséhez. De ezenkívül – hogy annál maradjunk, ami a mostani megbeszélésünk számára jól és megfelelően megmutatkozott –, úgy látszik előttem, hogy kiváló segítségünkre van az az érvünk, mely szerint egyformán kell hinnünk az összes mesterség és művészet létezésében és abban, hogy a nagyobbat és kisebbet nemcsak egymáshoz képest lehet mérni, hanem a kellő mértékkel bíró keletkezéséhez képest is. Ha ugyanis ez létezik, a művészetek is léteznek; s ha ezek léteznek, a kellő mérték is létezik. Ha ellenben bármelyik közülük nem létezik, akkor egyik sem állhat fenn közülük.

e Az ifjú Szókratész

Ez mind igaz; de mi a teendő ezután?

Vendég

Világos, hogy szét kell választanunk a mérés művészetét, a kifejtettek alapján osztva kétfelé. Egyik részébe

mindazokat a mesterségeket helyezzük, amelyek a számot, a hosszúságot, szélességet és mélységet, valamint a gyorsaságot ellentéteikhez viszonyítva mérik; másik részébe pedig azokat, melyek a mérést a kellő mértékhez, az illőhöz, a kellő pillanathoz, a szükségeshez, és mindahhoz viszonyítva végzik, ami a szélsőségek között a középre tette át lakhelyét.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban nagy mindkét rész, amiről beszélsz, és nagyon különböző egymástól.

VENDÉG

285 a Talán épp azt mondja mostani állításunk, Szókratész, amit olykor sok szellemes ember is hangoztat, abban a hiszemben, hogy valami bölcset mond vele, hogy a mérés művészete az összes jelenségekre vonatkozik. Hiszen valóban minden szakértelemmel készült dolog részesedik bizonyos tekintetben mérésben. Minthogy azonban nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy a természetes fajok szerint vizsgálják és válasszák szét a dolgokat, azért ezeket az olyannyira különböző dolgokat tüstént összekeverik, mert hasonlónak vélik őket; s viszont ennek az ellenkezőjét is elkövetik, nevezetesen más dolgokat nem a természetes részeik szerint választanak szét – pedig az
b volna a helyes eljárás, hogy ha az ember sok dolognak előbb a közös jellegét veszi észre, ne nyugodjék addig, míg benne az összes különbségeket is meg nem látta, amennyi csak az egyes fajokban bennerejlik –, s viszont, ha a mindenféle különbségeket, melyek a dolgok sokaságában mutatkoznak, látta meg először, zavarában ne tudjon nyugodni addig, míg az összes rokon jelenségeket egy hasonlóságon belül elkerítve egyetlenegy nemnek valóságos létével körül nem vette. Elég azonban

ennyit mondanunk erről és a túlságról és hiányról. Csak
c azt jegyezzük meg, hogy rájuk vonatkozólag a mérésnek két faját találtuk meg, és emlékezzünk rá, hogy hogyan állapítottuk meg e két fajt.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Emlékezni fogunk rá.

XXVI. VENDÉG

Ez után az érvelésünk után hallgassunk meg egy másikat is mind a mostani kutatásunkra, mind általában az ilyen érvelésekkel való foglalkozásra vonatkozólag.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mifélét?

VENDÉG

Ha valaki megkérdezne bennünket a tanulók olvasási gyakorlatairól, hogy amikor azt kérdezik valamelyiktől, hogy egy bizonyos szó milyen betűkből áll, vajon a
d fáradozása ilyenkor csupán a szóban forgó egy feladat kedvéért történik, vagy pedig azért, hogy minden előforduló esetben jártasabb legyen az ábécében?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Világos, hogy az utóbbi kedvéért.

VENDÉG

Nos, tovább: vajon most az államférfiúról való kutatásunkat csupán önmaga kedvéért tűztük magunk elé, vagy inkább azért, hogy minden kérdésre vonatkozólag jártasabbak legyünk a dialektikában?

Az ifjú Szókratész

Itt is világos, hogy az utóbbi kedvéért.

Vendég

Bizony ahhoz sem volna kedve egyetlen értelmes embernek sem, hogy a szövés meghatározását önmagáért hajszolja. Úgy hiszem azonban, a legtöbb ember előtt
e rejtve van az, hogy a dolgok egy része a természettől olyan hasonlóságokkal van felruházva, amelyek érzékelhetők, s így könnyen felismerhetők – ezeket a hasonlóságokat egyáltalán nem nehéz megvilágítani, ha valaki ezek közül akar valamit felmutatni olyasvalaki előtt, aki magyarázatot kér valami felől –, mégpedig nem fáradságosan, hanem könnyedén, alapos megokolás nélkül. De
286 a a legmagasabb és legbecsesebb létezőknek nincs oly képmása, mely az emberek számára láthatóan volna elkészítve, s amelynek felmutatása által a tudni vágyó lelkét kellőleg kielégíthetné az, aki ezt akarja, egyszerűen valamelyik érzékszervvel hozva azt összeköttetésbe. Épp ezért kell gyakorolnunk, hogy mindenről érvelve tudjunk számot adni, és az ilyesmit fel is tudjuk fogni; mert a testetlen létezőket – márpedig ezek a legszebbek és legfontosabbak – csupán az érvelő ész segítségével és semmi más módon nem lehet világosan felmutatni, márpedig épp ezek kedvéért van egész megbeszélésünk.
b S mindenféle gyakorlás könnyebb kisebb, mint nagyobb dolgokon.

Az ifjú Szókratész

Nagyon szépen szóltál.

Vendég

S most idézzük emlékezetünkbe, hogy miért mondtuk el mindezeket.

Az ifjú Szókratész

Miért?

Vendég

Nem utolsósorban azért a kedvetlenségért, amelyet mind a szövésről, mind a mindenség visszafelé forgásáról, mind *A szofistá*-val kapcsolatban a Nem Létező létezéséről szóló hosszadalmas fejtegetéseinkért éreztünk, mert észrevettük, hogy a kelleténél hosszabbra nyúlt, s mindezekért szemrehányást tettünk magunknak, attól való féltünkben, hogy fölösleges hosszadalmassággal beszélünk. Hogy tehát a jövőben semmi ilyesmi ne érhessen bennünket, úgy vedd, hogy ezért mondtuk az előző fejtegetéseinket.

Az ifjú Szókratész

Így lesz. Csak mondd tovább!

Vendég

Azt állítom tehát, hogy – emlékezetünkben tartva a most elmondottakat – ezentúl mindannak, amiről beszélünk, a hosszúságára és rövidségére vonatkozó dicséretet avagy gáncsot nem az egymáshoz viszonyított terjedelemre való tekintettel kell kiosztani, hanem a méréstudomány azon részére való tekintettel, amit előbbi megállapodásunk szerint mindig szem előtt kell tartanunk: az illőre és megfelelőre való tekintettel.

Az ifjú Szókratész

Helyes!

Vendég

Sőt még erre való tekintettel sem lehet mindent megítélni. Mert sem olyan hosszúságra nincs semmi szüksé-

günk, mely a gyönyörűség szempontjából megfelelő, legfeljebb mellékesen; továbbá meggondolásunk azt teszi kötelességünkké, hogy feladatunk kutatásánál csak másodsorban s ne elsősorban becsüljük meg azt, ami minél könnyebb és gyorsabb megoldásának szempontjából megfelelő; legelsősorban és mindenekfelett ellenben azt a módszert becsüljük, amely képes rá, hogy a
e természetes fajok szerint válasszon szét, és olyan érvelésre törekedjünk, mely – akár hosszú, akár rövid – a hallgatóját találékonyabbá teszi, s az ilyen előadás hosszúságán mit sem búsuljunk. Ezenkívül azt is kötelességünkké teszi, hogy ha valaki az ilyen összejövetelek alkalmával gáncsolja az érvelés hosszú voltát, és nem
287 a helyesli a téma körül való forgást, nem szabad megengedni, hogy az illető csak úgy könnyedén és sebtében egyszerűen gáncsoskodjék azon a címen, hogy hosszúra nyúlt a beszéd, hanem meg kell tőle kívánni még annak a kimutatását is, hogy ugyanez rövidebbre fogva, a résztvevőket a dialektikában haladottabbá tette volna, és találékonyabbá abban, hogy a létezőket érveléssel tegyék világossá. Egyéb más szempontból eredő dicsérettel és gánccsal pedig mit sem kell törődni, és úgy kell tennünk, mintha egyáltalán meg se hallottuk volna az
b ilyen megjegyzéseket. De ebből elég ennyi, ha neked is ez a véleményed; térjünk vissza az államférfiúhoz, s alkalmazzuk rá a szövésnek előbb kifejtett példáját.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyesen mondod, és tegyük is úgy, ahogyan javasolod.

XXVII. VENDÉG

Nemde a királyt már sok rokon mesterségtől, jobban mondva az összes nyájakra vonatkozó mesterségektől elkülönítettük. Hátravannak még – azt állítjuk – a ma-

gára az államra vonatkozó mesterségek, mind a segédoknak, mind az oknak tekinthetők, s ezeket előbb egymástól kell elválasztanunk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyes.

VENDÉG

c De tudod-e, hogy nehéz volna őket kettéválasztani? Ennek oka – azt hiszem –, ha előrehaladunk, nyilvánvaló lesz.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így kell tehát tennünk.

VENDÉG

Ennélfogva a természetes tagok szerint, mint valami áldozati állatot, kell őket szétválasztanunk, minthogy ketté nem választhatjuk őket. Ily esetben ugyanis lehetőleg a legközelebb eső szám szerint kell a felosztást végeznünk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogy járjunk tehát most el?

VENDÉG

Miként az előbb: valahány mesterség szerszámokat szolgáltatott a szövés számára, valamennyit – ugyebár – segédoknak fogtuk fel.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

d Most is ugyanezt kell tehát tennünk, sőt még inkább, mint akkor. Mert ahány mesterség akármilyen kis vagy nagy szerszámot készít az állami élet számára, valamennyit mint segédokot kell felfogni. Mert ezek nélkül sem állam, sem az államkormányzás művészete nem jöhetne létre, viszont ezek egyikét sem tekinthetjük a királyi művészet művének.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nem bizony.

VENDÉG

És bizony nehéz feladatra vállalkoztunk, ha ezt a fajt a többiektől el akarjuk választani. Aki ugyanis azt állítja, hogy bármelyik létező dolog: eszköz egy bizonyos dolog
e számára, úgy látszik, valami olyat mondott, aminek meggyőző ereje van. S mégis a következőt az államban levő javak közül valami másnak mondjuk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mit akarsz mondani?

VENDÉG

Azt, hogy ennek nem ez a jelentősége. Mert nem valaminek az előállítása kedvéért készítik tartósnak, mint a szerszámot, hanem azért, hogy benne valamit, ami már el van készítve, megőrizzenek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mi ez?

VENDÉG

Az, amit a száraz és nedves, tűzzel és tűz nélkül készített dolgok számára oly sokféle alakban készítenek, amit egyszóval edénynek nevezünk – nagyon gazdag változatú faj, és – amint gondolom – a keresett tudománnyal egyáltalán nem rokon.

288 a AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogy is lenne?

VENDÉG

S most ismét a javaknak egy harmadik, ezektől különböző, népes faját vegyük szemügyre, amely szárazföldi és vízi, sokat bolyongó és nyugvó, értékes és értéktelen – de egy a neve, minthogy arra való, hogy ráüljenek, s így mindig ülőhelyül szolgál valakinek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hát ez mi?

VENDÉG

Járműnek nevezzük talán – s ez egyáltalán nem az államtudomány műve, hanem sokkal inkább az ácsmesterségé, az alkalmazott mértané és a kovácsmesterségé.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Értem.

b XXVIII. VENDÉG

S mi a negyedik? Nemde ezektől különbözőnek kell neveznünk azt, amiben a már előbb említett dolgok legnagyobb része benne foglaltatik, az egész ruházat, a fegyverek jó része, az összes falak, továbbá a földből és kőből készült sáncok, és még számtalan más dolog?

S minthogy valamennyien védekezés végett készültek, az egész csoportot a védőeszköz névvel illethetjük leghelyesebben, és legnagyobb részüket sokkal inkább az építészet és a szövés művének tarthatjuk, semmint az államtudományénak.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Minden bizonnyal.

c VENDÉG
Ötödiknek pedig, ugye, a szépítgetést és a festészetet vehetjük, és mindazokat az utánzatokat, melyek a festészet és zene segítségével jönnek létre, s csupán gyönyörködtetésünk végett készülnek, így méltán foglalhatók egy név közösségébe?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Milyen név közösségébe?

VENDÉG
Szórakozásnak lehet őket nevezni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Valóban.

VENDÉG
Ez az egy név tehát valamennyiükre illik; mert egyikükkel sem valami komoly dolog kedvéért, hanem mindnyájukkal játékból foglalkoznak.

d AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Ezt is körülbelül értem.

VENDÉG

Azt pedig, mely mindezek számára anyagokat szolgáltat, amelyekből és amelyekben a most említett összes mesterségek dolgoznak és műveiket előállítják – valóban sokoldalú faj, és sok más mesterség származéka –, vajon nem a hatodik helyre tesszük-e?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miről beszélsz voltaképpen?

VENDÉG

Az aranyról és ezüstről, s mindarról, amit kibányásznak, továbbá amit a favágás és az egész kaszálás-nyírás-vágás szolgáltat az ácsmesterség és a szövő-fonó mesterségek
e számára; ezenkívül ide tartozik a növény héjának lehántása és az állati testek bőrének lehúzása, és az összes idevonatkozó mesterségek, nemkülönben azok, amelyek parafát, papiruszt és kötelékeket készítenek, s ezeket feldolgozás végett átadják, hogy az egyszerű fajokból összetett formák készüljenek. Ezt az egészet egy névvel az emberek elsőszülött szerzeményének nevezzük, összetétel híján való ez, és semmi esetre sem a királyi tudomány műve.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igazad van.

VENDÉG

Végül a táplálék megszerzését, s mindazt, ami a testtel
289 a összevegyülve bizonyos hatással rendelkezik, hogy részei által a test részeit gyógyítsa, kell a hetediknek tekintenünk, s ezt az egészet – ha más megfelelőbb nevet nem tudunk találni – táplálóknak nevezzük. De a maga egészében inkább a földművelésnek, a vadászatnak, a tor-

nának, az orvostudománynak és a szakácsművészetnek rendeljük alá, és inkább ezeknek tulajdonítjuk, mint az államtudománynak.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így van.

XXIX. VENDÉG

Úgyszólván tehát mindent, ami csak a szerzett javak körébe tartozik, a szelídített állatok kivételével – úgy hiszem – e hét faj keretében felsoroltunk. Nézd csak
b még egyszer: leghelyesebb lett volna mindjárt az elejére az elsőszülött fajt tennünk, utána a szerszámokat, majd az edények, a járművek, a védőeszközök, a szórakozások és a táplálékok osztályát. Ha valamit mellőztünk, mert valami csekélység elkerülte figyelmünket, ezen osztályok valamelyikébe illeszthetjük bele, így a pénz, a pecsétek és mindenféle bélyegzők faját. Mert ezek önmagukban valami nagy, rokonság által összetartott fajt nem alkotnak, hanem részben a díszek, részben a szerszámok közé – erőszakkal bár, de mindenesetre – besorozva, ezekkel összhangban lesznek. Ami pedig a szelíd állatok birtoklását illeti – kivéve a rabszolgákat –, a nyájte-
c nyésztés, melyet az előbb osztottunk részeire, nyilván mindezeket magában foglalja.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Minden bizonnyal.

VENDÉG

Hátravan tehát a rabszolgák és mindenféle szolgák osztálya, s ezek között – úgy hiszem – napfényre fognak kerülni azok is, akik magát a „szövés" műveletét vitatják el a királytól, miként akkor említettük a fonás, a kártolás

és az egyéb eljárások körül tevékenykedőket, akik a takácsokkal együtt tartanak a szövésre igényt. A többieket, akiket segédokoknak lehet nevezni, a most említett
d tevékenységekkel együtt mind megtárgyaltuk, és a királyi és államférfiúi tevékenységtől elkülönítettük.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mindenesetre úgy látszik.

VENDÉG

Nosza hát, vegyük közelebbről szemügyre azokat, akik még hátravannak, hogy biztosabb tudomást szerezzünk róluk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ezt kell hát tennünk.

VENDÉG

Nos, a szó szoros értelmében vett szolgákat – amint innen látni – olyan foglalatosságban és állapotban találjuk, amely ellentétben áll előbbi gyanításunkkal.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Miféle szolgákat?

VENDÉG

A megvásároltakat és az efféle módon szerzetteket; ezek, akiket kétségkívül szolgáknak nevezhetünk, a legkevés-
e bé tartanak igényt a királyi művészetre.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Már hogy is tartanának?

VENDÉG

Nos, tovább: hát azok a szabad emberek, akik önként állnak a most említett mesteremberek szolgálatába, amennyiben a földművelés és a többi mesterség termékeit az egyiknek a kezéből a másikéba juttatják, és így bizonyos kiegyenlítődést hoznak létre – némelyek a piacon, mások városról városra járva szárazon és vízen, pénzt áruval és árut áruval becserélve –, mindezek,
290 a akiket pénzváltóknak, nagykereskedőknek, hajótulajdonosoknak és boltosoknak nevezünk, vajon tartanak-e igényt az államférfiúi művészetnek csak egy részére is?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Sokkal inkább a kereskedelmi forgalom irányításának művészetére.

VENDÉG

Azok pedig, akiket bérért, mint napszámosokat, látunk mindenki számára készségesen szolgálatokat teljesíteni, velük kapcsolatban már csak igazán nem érjük meg, hogy valaha is igényt tartsanak az uralkodás művészetére!

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan is fordulhatna elő ilyesmi!

VENDÉG

De mit szóljunk azokról, akik a következő szolgálatokat végzik számunkra?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyen szolgálatokról és kikről beszélsz?

b VENDÉG

Akik közé a hírnökök népsége tartozik, továbbá, akik az írás mesterségében jártasak és sokféle szolgálatot végeznek, és mások, kik sokoldalú ügyességgel sok más, az uralkodással összefüggő munkát tudnak végezni – mindezeket minek nevezzük?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Amit most is mondtál velük kapcsolatban: szolgáknak, de semmi esetre sem az államok uralkodóinak.

VENDÉG

Mégis, úgy hiszem, nem merő álomképet látva mondtam az imént, hogy valahol itt fognak napfényre kerülni azok, akik különösen igényt tartanak az államférfiúi
c művészetre. Bár nagyon különösnek látszódhat, hogy ilyen embereket éppen szolgasorban keres az ember.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Bizony.

VENDÉG

Vegyüljünk tehát csak még inkább azok közé, akiket még nem vizsgáltunk meg. Vannak, akik a jóslás terén rendelkeznek olyan tudással, amely szintén a szolgálat körébe tartozik: ugyanis az istenek tolmácsainak tartják őket az emberek számára.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

És viszont a papok testülete is, mint a hagyomány tartja,
d tudással rendelkezik azzal kapcsolatban, hogy ajándé-

kaink az isteneknek az istenek kedve szerint adassanak át az áldozatok segítségével, és viszont számunkra javak birtoklását kérje tőlük imádsággal. Mindkettő pedig a szolgálatot teljesítő tevékenység körébe tartozik.

Az ifjú Szókratész

Legalábbis úgy látszik.

XXX. Vendég

Immár úgy látszik, hogy valami nyomára bukkantunk annak, ami felé igyekszünk. A papok és jósok magatartása ugyanis nagyon is önérzettel telinek és tiszteletre méltónak látszik vállalkozásuknak nagysága folytán,
e úgyhogy Egyiptomban nem is uralkodhat király papi méltóság nélkül, hanem ha netán más kasztból jőve erőszakkal szerezte meg az uralmat, később kell beavattatnia magát a papok rendjébe. Továbbá a görögök között is sok helyen találjuk azt, hogy a legmagasabb hivatalokra van bízva a legfontosabb áldozatok végzése. Nálatok (athéniaknál) is nagyon világos, amit mondok: azt mondják ugyanis, hogy a sors által kijelölt királyra* vannak bízva a legtiszteletreméltóbb és leginkább a honi hagyományban gyökerező ősrégi áldozatok.

Az ifjú Szókratész

Minden bizonnyal.

291 a Vendég

Nos hát ezeket a kiválasztott királyokat, akik egy személyben papok is, és az ő szolgáikat, ezenkívül egy másik nagyszámú tömeget kell szemügyre vennünk, amely épp most tűnt szemünkbe, miután az előbbieket már elkülönítettük.

Az ifjú Szókratész

Kikre gondolsz?

Vendég

Valami nagyon különös emberekre.

Az ifjú Szókratész

Nos?

Vendég

Sokfajta népség ez, legalábbis első pillantásra így látszik. Mert e férfiak közül oroszlánokhoz, kentaurokhoz
b és más efféle szörnyetegekhez hasonlítanak, sokan viszont szatírokhoz és általában gyönge és fortélyos állatokhoz; de gyakran felcserélik alakjukat és képességeiket egymással. Éppen most azonban, Szókratész barátom, az az érzésem, hogy felismertem e férfiakat!

Az ifjú Szókratész

Mondd meg hát; úgy tűnsz fel, mint aki valami különöset lát.

Vendég

Valóban; hiszen a különösség benyomása mindenkinél tudatlanságból származik. Most is ez történt meg velem: tanácstalan voltam, mikor hirtelen megpillantottam ezt az államügyek körül tolongó rajt.

c Az ifjú Szókratész

Miféle rajt?

Vendég

Az összes szofisták között a legnagyobb szemfényvesztőt, aki ebben a mesterségben a legjártasabb; ezt aztán

– bármennyire nehéz is – el kell különítenünk az igazi, lényeg szerinti államférfiaktól és királyságra termett emberektől, ha világosan akarjuk látni, amit keresünk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

De bizony éppen ebben nem szabad igyekezetünkkel alábbhagynunk.

VENDÉG

Véleményem szerint bizonyára nem. Mondd meg hát nekem a következőt!

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mit?

XXXI. VENDÉG

d Nemde az államformák közül az egyeduralom az egyik?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

S az egyeduralom után – azt hiszem – a kevesek által gyakorolt uralmat említhetné az ember.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

S a harmadik államforma, nemde, a tömeg uralma, melynek demokrácia a szokásos neve?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy van.

VENDÉG

De ezek hárman, nemde, valahogyan ötre szaporodnak, önmagukból önmagukhoz két másik nevet szülve?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyen neveket?

e VENDÉG

Minthogy manapság az államformákban mutatkozó erőszakosságra és önkéntességre, továbbá a szegénységre és gazdagságra, végül a törvényességre és törvénytelenségre vannak tekintettel, két államforma közül mindegyiket kétfelé választják, s az egyeduralmat, minthogy két alakot mutat fel, két névvel illetik: a türannisz és a királyság nevével.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban.

VENDÉG

Azt az államot pedig, mely kevesek uralma alatt áll, arisztokráciára és oligarchiára tagolják.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljesen igaz.

VENDÉG

292 a A demokrácia nevét ellenben – akár erőszakosan, akár önkéntes beleegyezés alapján uralkodik a tömeg a vagyonosak fölött, és akár pontosan megtartja a törvényeket, akár nem – senki se szokta soha megváltoztatni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban senki.

VENDÉG

Nos, tovább: vajon helyesnek tarthatjuk-e azt, hogy bármelyik államforma a most említett meghatározó szempontok alapján legyen megkülönböztetve: tehát az egy, a kevés és a sok, továbbá a gazdagság és szegénység, az erőszak és önkéntesség alapján, végül annak alapján, hogy írott törvények segítségével avagy ezek nélkül történik-e a kormányzás?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ugyan mi volna az akadálya ezeknek a megkülönböztetéseknek?

VENDÉG

Lásd tehát világosabban a dolgot s kövess ebben az irányban.

b AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyen irányban?

VENDÉG

Vajon megmaradunk-e amellett, amit fejtegetésünk elején mondottunk, vagy ellentmondunk neki?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mire gondolsz?

VENDÉG

Úgy hiszem, azt mondtuk, hogy a királyi uralom a tudományok körébe tartozik.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

De nem valamennyinek a körébe, hanem a többiek közül kiemeltük mint megítélő és parancsoló művészetet.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

És megállapítottuk, hogy a parancsoló művészet részben élettelen művekre, részben élőlényekre terjed ki.
c S ily módon tovább osztva folyton, végül idáig haladtunk előre – miközben nem feledkeztünk meg az államférfiúi művészet tudományjellegéről –, azt azonban, hogy mi is voltaképpen, még nem voltunk képesek pontosan felismerni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyesen mondod.

VENDÉG

Hát akkor talán belátjuk végre, hogy az államformákat illetőleg a meghatározó szempontnak nem a soknak vagy kevésnek, sem az önkéntességnek vagy erőszakosságnak, sem pedig a szegénységnek vagy gazdagságnak nem szabad lennie, hanem egy bizonyos tudásnak, ha következetesek akarunk maradni előző megállapításainkhoz

d XXXII. AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Márpedig lehetetlen volna nem maradnunk következeteseknek.

VENDÉG

Most tehát ezt a kérdést szükségképpen úgy kell megvizsgálnunk, hogy vajon ezen államformák közül me-

lyikben található tudás az emberek fölötti uralkodás terén; márpedig ennek az uralkodásnak a megszerzése körülbelül a legnehezebb és legfontosabb. Meg kell ugyanis pillantanunk ezt a tudást, hogy megláthassuk: kiket kell elkülönítenünk a belátással teljes királytól, olyan embereket, akik igényt tartanak ugyan rá, hogy ők államférfiak, és ezt sok emberrel el is hitetik, valójában azonban egyáltalán nem azok.

e AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban ezt kell tennünk, amint ezt gondolatmenetünk előre megmondta.

VENDÉG

Nos, vajon mit gondolunk: az államban éppen a tömeg képes-e rá, hogy ezt a tudást megszerezze?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Már hogy lehetne képes?

VENDÉG

De vajon egy ezerlakosú városban akadhat-e száz vagy csak ötven ember is, aki ezt a tudást kellő mértékben megszerezheti?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Akkor ez volna a legkönnyebb az összes művészetek között. Hiszen tudjuk, hogy ezer ember között még kiváló ostáblajátékos se található ennyi – a többi görög között találhatókhoz viszonyítva –, nemhogy király.
293 a Előző okoskodásunk alapján ugyanis azt, aki a királyi tudással rendelkezik, akár uralkodik, akár nem, mindenesetre királyi férfiúnak kell neveznünk.

VENDÉG

Helyesen emlékeztettél erre. Ennek következtében azt hiszem, hogy az igazi uralkodói képességet egy vagy két, vagy legfeljebb kevés ember körében kell keresnünk, ha igaziról akarunk beszélni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Bizonyára.

VENDÉG

Ezeket tehát – akár önkéntes elismerésen, akár kényszeren alapul uralmuk, akár írott törvények alapján, akár anélkül uralkodnak, akár gazdagok, akár szegények – úgy kell megítélnünk, miként azokat, akik ma szaktudás
b alapján töltenek be bármely hivatást, abban vezetőknek tartjuk. Így az orvosokat nem utolsósorban – akár beleegyezésünkkel, akár enélkül gyógykezelnek bennünket, vágva, égetve vagy valami más fájdalmat okozva, akár írásba foglalt szabályok alapján, akár ezek nélkül, s akár szegények, akár gazdagok – mindenesetre orvosoknak nevezzük, amíg szakértelemmel ügyelnek fel ránk, akár kitisztítanak vagy másképpen soványítanak, vagy esetleg gyarapítanak bennünket, azzal az egy feltétellel, hogy mindez testünk javára történik, és így rosszabb állapotból javulást idézve elő, gyógykezelésükkel meg-
c mentik a kezelt betegeket. Ebben állapodjunk hát meg, azt hiszem, és nem másban, hogy csakis ez az igazi meghatározó mozzanata mind az orvostudománynak, mind bármi más irányító hivatásnak.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Állapodjunk meg benne.

Ebből szükségképpen következik, hogy az államok közül is – amint látszik – az a különösen helyes, sőt csakis az érdemli meg az állam nevet, amelyben az ember olyan uralkodókat talál, akik valóban – és nemcsak látszólag – tudással rendelkeznek, akár törvények alapján, akár ezek nélkül uralkodjanak, akár önkéntes beleegyezés alapján, akár kényszer segítségével, s akár szegények,
d akár gazdagok, e szempontok közül egyiket sem kell számításba vennünk, ha egyáltalán helyesen akarunk eljárni.

Az ifjú Szókratész

Jól van.

Vendég

És ha éppen megölnek vagy száműznek is egyeseket, s így tisztogatják az államot a jó érdekében, akár gyarmatosokat küldenek ki méhrajhoz hasonlóan, s így csökkentik a polgárok számát, akár pedig másokat kívülről betelepítve és polgárokká téve, növelik az államot – amíg csak belátás és igazságosság segítségével megőrzik
e és gyarlóbb állapotból mindig lehetőleg jobbá teszik, addig és ilyen meghatározó szempontok alapján kell az ilyen államot az egyetlen igazi államnak neveznünk. Ahány másféle államot pedig közönségesen ezzel a névvel illetünk, ezeket nem szabad valódi és lényeg szerinti államoknak neveznünk, hanem csupán az igazi állam utánzatainak, mégpedig az úgynevezett jó alkotmányú államok jó irányban, a többiek pedig rossz irányban utánozzák az igazi államot.

Az ifjú Szókratész

Úgy látszik, barátom, hogy a többit megfelelően mondtad; az az állításod azonban, hogy az igazi uralkodó törvények nélkül is uralkodhat, nehezen hagyható szó nélkül.

Vendég

Egy kissé előztél csak meg kérdéseddel, Szókratész – ugyanis éppen meg akartalak kérdezni, hogy vajon elfo-
294 a gadod-e mindezeket, vagy pedig esetleg nem helyeselsz valamit állításaim közül; így azonban most már nyilvánvaló, hogy ezt a kérdést akarjuk megtárgyalni, hogy vajon helyes-e törvények nélkül uralkodni?

Az ifjú Szókratész

Természetesen ezt.

Vendég

Az mindenesetre világos, hogy bizonyos tekintetben a törvényhozás a királyi tevékenység körébe tartozik. A legjobb azonban nem az, ha a törvények uralkodnak, hanem az, ha belátással rendelkező, királyságra termett férfiú uralkodik. S tudod-e, miért?

Az ifjú Szókratész

Miért?

Vendég

Mert a törvény sohasem lehet képes rá, hogy pontosan magában foglalja azt, ami a legjobb és legigazságosabb
b minden esetre vonatkozóan, s így nem is rendelheti el azt, ami a legjobb minden egyes esetben. Hiszen az emberek és a cselekedetek közti különbségek, továbbá az a körülmény, hogy az emberi dolgok közül úgyszól-

ván soha semmi sincs nyugalomban, nem engedik meg, hogy bármelyik mesterség vagy művészet is bármely téren valami egyszerű szabályt állapítson meg, amely minden esetre és minden időre érvényes. Ebben talán megállapodhatunk?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Bizonyára.

VENDÉG
Márpedig a törvény – azt látjuk – körülbelül épp erre
c törekszik, mint valami önfejű, nem okuló ember, aki senkinek sem engedi meg, hogy bármit is az ő rendelkezésétől eltérően tegyen, sőt még a kérdést sem engedi meg senkinek, még akkor sem, ha valami új eljárás valaki számára üdvösebb volna, mint az a parancs, melyet ő rendelt el.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Igaz: hiszen a törvény teljesen úgy jár el mindnyájunkkal szemben, mint ahogyan most elmondtad.

VENDÉG
S nemde lehetetlen, hogy az, ami mindig egyszerű marad, jól illeszkedjék ahhoz, ami sohase egyszerű?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Úgy látszik.

XXXIV. VENDÉG
Hát akkor egyáltalán miért van szükség törvényhozásra,
d ha egyszer a törvény nem a leghelyesebb eszköz az állam kormányzására? Ennek meg kell találni az okát.

Az ifjú Szókratész

Természetesen.

Vendég

Nemde nálatok is, mint más városokban, vannak bizonyos gyakorlatok, melyeket az emberek együttesen végeznek, futásban vagy másvalamiben, a vetélkedés ösztönétől vezetve?

Az ifjú Szókratész

Nagyon sok van.

Vendég

Nos hát idézzük emlékezetünkbe a szakértő tornatanítók rendelkezéseit az illetékességük alá tartozó területeken.

Az ifjú Szókratész

Milyen tekintetben?

Vendég

Hogy nem tartják lehetségesnek azt, hogy a legkisebb
e részletekben is intézkedjenek, és minden egyes test számára külön elrendeljék, ami megfelelő neki, hanem úgy gondolják, hogy nagyjából az átlag számára kell előírni, ami a test számára hasznos.

Az ifjú Szókratész

Úgy van.

Vendég

Éppen ezért manapság egyenlő erőfeszítést írnak elő mindenki számára, hogy egyszerre kezdjék meg a futást,

birkózást és mindenféle testi megerőltetést, és egyszerre hagyják is abba.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Így van.

VENDÉG
295 a A törvényhozóról is azt kell tehát gondolnunk, hogy ő, aki egész nyájak irányítója az igazságosság és az egymással való érintkezés tekintetében, sohase lehet képes, minthogy mindenki számára együttesen rendelkezik, pontosan minden egyes ember számára az éppen neki megfelelőt előírni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Ez mindenesetre valószínű.

VENDÉG
Azt hiszem tehát, a tömeg számára és átlagban, inkább nagyjában hoz törvényt mindegyik állam számára, akár írásban adja ki rendelkezéseit, akár íratlan ősi szokások keretében alkotja meg törvényeit.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Helyesen.

VENDÉG
Bizony helyesen. Hiszen hogy is lehetne bárki is képes
b rá, Szókratész, hogy minden egyes ember mellé egész életén át odatelepedve, pontosan előírja neki esetről esetre a megfelelő eljárást? Mert ha erre képes lenne bárki is azok közül, akik az uralkodói tudást valóban elnyerték, akkor – úgy hiszem – aligha állítana fel önma-

ga számára akadályokat azzal, hogy ezeket az úgynevezett törvényeket összeírja.

Az ifjú Szókratész

Legalábbis ez következik a most mondottakból, barátunk.

Vendég

De még inkább következik, derék barátom, azokból, amiket most fogunk elmondani.

Az ifjú Szókratész

Ugyan mik azok?

Vendég

c A következők: tegyük fel, hogy egy orvos vagy tornatanító el akar utazni, és így azt hiszi, hogy hosszasabban távol lesz azoktól, akiket gondoz, s a betegek vagy a testgyakorlók nem fognak emlékezni rendelkezéseire, akkor intelmeit, ugye, írásba foglalja számukra; vagy hogyan fog eljárni?

Az ifjú Szókratész

Így.

Vendég

Nos, tovább: ha várakozása ellenére rövidebb ideig tartó távollét után visszatérne, vajon nem merészelne-e azoktól az írásos utasításoktól eltérőleg más tanácsokat adni, ha közben valami más, kedvezőbb körülmények következtek be betegei számára, akár a szelek, akár valami
d más isteni jelenség folytán, mely a várakozás ellenére, a szokottól eltérően következett be, hanem makacsul azt gondolná, hogy nem szabad áthágni a régi rendelkezése-

ket, sem úgy, hogy ő maga rendelkezne másként, sem pedig úgy, hogy a beteg merészelne az írásbeli utasítástól eltérően eljárni, abban a hiszemben, hogy csakis ezek az egészséges és gyógyhatású eljárások, mindaz viszont, ami ezektől eltér, egészségtelen és nem szakszerű? Vagy pedig minden ilyen makacsság, akár valamely tudo-
e mány terén történik, akár egy igazi művészet gyakorlása közben, minden esetben feltétlenül szerfelett nevetségessé tenné az ilyen rendelkezéseket?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Bizony azzá tenné.

VENDÉG

Hát akkor annak, aki az igazságost és az igazságtalant, a szépet és rútat, a jót és a rosszat állapítja meg írásba foglalt vagy íratlan törvényhozással az emberi nyájak számára, valahányat állami szervezetben pásztorolnak a törvényhozók törvényei szerint – akár az tér vissza, aki szakértelemmel megalkotta e törvényeket, akár valaki
296 a más hasonló férfiú érkezne meg –, annak ne álljon jogában más, a régiektől eltérő rendelkezéseket tenni? Vagy pedig ez a tilalom is, nem kevésbé, mint az előbbi, valóban nevetségesnek tűnnék fel?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Annak.

XXXV. VENDÉG

Tudod-e, milyen érvet szokott hangoztatni a tömeg ebben a kérdésben?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Most éppen nem jut eszembe.

VENDÉG

Pedig valóban jól hangzik. Azt mondják ugyanis, hogy ha valaki az elődök törvényeinél jobbakra jön rá, csak úgy szabad törvényt hoznia, ha előbb érveivel meggyőzte polgártársait, különben pedig nem.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nos hát talán nem helyesen vélekednek?

b VENDÉG

Talán. Ha pedig valaki a jobbat a polgárok meggyőzése nélkül kényszeríti ki, felelj, mi a neve ennek az erőszaknak? De még ne erre felelj, előbb az iménti példákról nyilatkozz!

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mire gondolsz?

VENDÉG

Ha például egy orvos, aki teljesen birtokában van művészetének, betegét – anélkül, hogy meggyőzné – arra kényszeríti, hogy az előírástól eltérőleg a jobbat cselekedje – akár gyermek, akár férfi, akár nő a beteg –, mi a neve ennek az erőszaknak? Vajon nem lehet-e mindent inkább elmondani róla, mint azt, hogy az a tévedés ez, amit e művészet elleni hibának tartanak: egészségtelen
c kezelés? És mindent inkább joggal elmondhat az, aki ilyesmire kényszerült, mint azt, hogy egészségtelen és szakértelem híján való kezelésben részesült az erőszakot alkalmazó orvosoktól?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Színigazat mondasz.

VENDÉG

De mit kell az államférfiúi művészet ellen elkövetett hibának tartanunk? Vajon nem azt, ami rút, rossz és igazságtalan?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

De igen.

VENDÉG

Akik tehát arra kényszerülnek, hogy az írott törvényektől és ősi hagyományoktól eltérőleg más, az előbbinél igazságosabb, jobb és szebb dolgokat cselekedjenek,
d nos, ami az ilyen embereknek az ilyen erőszak miatti méltatlankodását illeti, vajon ha nem akar valaki teljesen nevetséges színben feltűnni, nem kell-e mindent inkább állítania, mint azt, hogy rút, igazságtalan és rossz dolgokat szenvedtek azok, akikkel szemben ilyen erőszakot alkalmaztak?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljesen igazad van!

VENDÉG

De talán, ha gazdag ember az, aki az erőszakot alkalmazta, akkor igazságos a kierőszakolt dolog, ha ellenben szegény, akkor igazságtalan? Vagy ellenkezőleg: akár
e meggyőzéssel, akár anélkül, akár gazdag, akár szegény, akár az írott törvények szerint, akár azoktól eltérőleg cselekszik valaki üdvös dolgokat, ez kell hogy legyen az állam helyes vezetésének legigazibb meghatározó mozzanata, s eszerint fogja a bölcs és jó férfiú intézni a vezetése alatt állók ügyét. Miként a kormányos a hajó
297 a és a hajósok javát tartva mindig szem előtt, nem foglal írásba szabályokat, hanem művészetét tartja szabályozó

törvénynek, s így őrzi meg útitársait – ugyanilyen módon azok működése folytán, akik így tudnak uralkodni, születik meg az igazi állam, mert ezek művészetük erejét a törvényeknél különbnek mutatják be. S bármit tesznek az okos uralkodók, az nem hiba mindaddig, míg szem előtt tartják azt az egy fontos szempontot, hogy az
b ész és szaktudás segítségével mindig a lehető legigazságosabb bánásmódban részesítsék az állam polgárait, s így képesek legyenek őket épségben megőrizni, sőt lehetőleg gyarlóból jobbá tenni.

Az ifjú Szókratész

Nem lehet ellenkezni azzal, amiket most mondtál.

Vendég

Sőt amaz előbbi állításnak se lehet ellentmondani.

XXXVI. Az ifjú Szókratész

Melyikre gondolsz?

Vendég

Arra, hogy a tömeg, akármilyen emberekből áll is, sohasem szerezhet ilyen tudást, és így sohasem lehet arra
c képes, hogy belátással igazgassa az államot, hanem ezt az egyetlen helyes és igazi kormányzást csak kevesek vagy egy ember kezébe letéve kell keresnünk; a többieket pedig utánzatnak kell felfognunk – mint kevéssel előbb is mondtuk –, mégpedig némelyek jobb, mások viszont rosszabb irányban utánozzák azt az igazit.

Az ifjú Szókratész

Hogy értetted ezt? Mert azt hiszem, az imént nem értettem meg egészen az utánzatokról szóló megjegyzésedet.

VENDÉG

Pedig nem csekély fontosságú megjegyzés, még akkor is, ha valaki csak érintené ezt a kérdést, s aztán félretenné, és nem tárgyalná meg, hogy megmutassa: milyen hibát követnek el manapság vele kapcsolatban.

d AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Milyen hibát?

VENDÉG

Az ilyesmit kutatni kell, mert egyáltalán nem szokás ezzel foglalkozni, és nem is könnyű rájönni; de mégis próbáljuk meg megtalálni. Nos tehát: ha az általunk leírt államforma az egyetlen helyes és igazi, belátod-e, hogy a többiek ennek az írásba foglalt berendezkedését kell hogy felhasználják, mert csak úgy tarthatják fenn magukat, ha a manapság dicsért eljárást követik, ámbár nem ez az elsősorban helyes?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mi ez az eljárás?

VENDÉG

Az, hogy a törvények ellenére senki az állampolgárok
e közül semmit se merészeljen cselekedni, aki pedig ilyet merészel, halállal és általában a legsúlyosabb büntetésekkel lakoljon. És csakugyan a második helyen ez a leghelyesebb és legszebb eljárás, ha egyszer az előbb említett első államformától eltávolodott az ember. S most annak járjunk a végére, hogyan jött létre ez az államforma, melyet másodiknak és másodrendűnek neveztünk. Nemde?

Az ifjú Szókratész

Helyes.

XXXVII. Vendég

Térjünk hát ismét vissza azokhoz a képekhez, amelyekhez mindig hasonlítanunk kell a királyok vezető működését.

Az ifjú Szókratész

Milyen képekhez?

Vendég

A derék kormányoshoz és az orvoshoz, aki sok mással felér. Vegyünk szemügyre egy bizonyos magatartást, melyet velük kapcsolatban kigondolunk.

Az ifjú Szókratész

Milyen magatartást?

Vendég

298 a Tegyük fel, hogy mindnyájan úgy vélekedünk róluk, hogy szörnyű dolgokat szenvedünk működésük folytán. Mert akit közülünk bármelyikük meg akar menteni, azt megmentik; akivel ellenben rosszul akarnak bánni, azzal aztán elbánnak: vágják, égetik, és ráparancsolnak, hogy pénzt szolgáltasson be nekik, mint valami adót, s ennek vajmi kis részét vagy éppen semmit se fordítanak belőle a beteg javára, hanem maguk és hozzátartozóik használ-
b ják fel. Sőt végül az is megeshetik, hogy a beteg rokonaitól vagy ellenségeitől felbéreltetve, elteszik láb alól. Ami viszont a kormányosokat illeti: azok is sok ezer más effélét követnek el: előre megfontolt szándékkal valami elhagyatott helyen hagyják utasaikat, továbbá szerencsétlenséget idézve elő a nyílt tengeren, tengerbe vetik

őket, és egyéb gazságokat követnek el. Ha tehát mindezeket meggondolva valami olyan határozatot hoznánk
c velük kapcsolatban, hogy e mesterségek egyikének sem engedjük meg ezentúl azt, hogy önhatalmúlag rendelkezhessék akár szolgákat, akár szabad embereket illetőleg, és gyűlést hívnánk össze – akár az egész népből, akár csak a gazdagokból –, s ott jogában állna bárkinek a járatlan magánemberek és az egyéb mesterségek képviselői közül mind a hajózásra, mind a betegségekre vonatkozó véleményét előadni, és azontúl aszerint kellene
d a betegnek beadni az orvosságokat és kezelni az orvosi műszereket, nemkülönben a hajókat és a hajózási eszközöket és műszereket felhasználni a hajózás közben, a szelek és a tenger részéről fenyegető veszélyekkel szemben, valamint a kalózokkal való összecsapás esetén, végül pedig akkor, ha hadihajókkal kell tengeri csatát vívni hadihajók ellen. S amit a tömeg elhatározott ezekre vonatkozólag – akár orvosok és kormányosok, akár mások: járatlan magánemberek tanácsára –, azt nyilvános törvénytáblákra és oszlopokra kell felírni, más részüket
e pedig íratlan hagyományos szokásjog rangjára kell emelni, és immár az egész jövőben ezek szerint kell hajózni, nemkülönben a betegek gyógykezelését végezni.

Az ifjú Szókratész

Teljes képtelenség mindaz, amit mondtál!

Vendég

Ezenfelül azonban tisztviselőket kell a tömeg számára évenként beiktatni – akár a gazdagok közül, akár az egész népből, akit épp a sorshúzás kijelöl –, s a beiktatott tisztviselők az írott rendelkezések szerint lássák el tisz-

tüket: ezek szerint kormányozzák a hajókat és gyógyítsák a betegeket.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez aztán még súlyosabb dolog!

XXXVIII. VENDÉG

De szemléld meg azt is, ami ezek után következik. Miután ugyanis az egyes tisztviselők hivatali éve lejár, törvényszékeket kell felállítani – akár gazdag emberek-
299 a ből választás alapján, akár az egész népből sorshúzás segítségével –, s ezek elé kell állítani azokat, akiknek hivatala letelt, felül kell vizsgálni őket, hogy bárki vádat emelhessen ellenük azon az alapon, hogy az illető hivatali éve alatt nem az előírt szabályok és nem az ősök régi szokása szerint kormányozta a hajókat: ugyanez az eljárás vonatkozik a betegek gyógyítóira is. Akiket pedig elmarasztalnak, meg kell állapítani, hogy mit kell fizetniük vagy milyen büntetést kell szenvedniük.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Bizony, aki önként és szívesen vállalkozik rá, hogy ilyen viszonyok között viseljen tisztséget, méltó rá, hogy akármilyen büntetést vagy pénzbírságot elszenvedjen.

b VENDÉG

De ezenkívül még törvényt kellene hozni mindazok ellen, akik abba a gyanúba kerülnek, hogy az előírt szabályoktól eltérőleg kutatásokat végeznek a kormányosmesterségre és a hajózásra vonatkozólag, vagy pedig abból a szempontból, hogy mi az egészséges és mi az igazság a gyógyászat terén, a szeleket, a meleg és hideg változásait vizsgálják, és aki ezekre vonatkozóan bármiféle új dolgot kiokoskodik, azt először is nem

orvosnak és nem kormányosnak, hanem az égi tünemények kutatójának* kell nevezni, holmi fecsegő szofistának, továbbá be kell vádolni, hogy más, fiatalabb embereket megront és arra beszél rá, hogy ne a törvények szerint fogjanak bele a kormányosi és az orvosi hivatásba, hanem önhatalmúlag vezessék a hajókat és a betegek kezelését; és e váddal bárki, akinek jogában áll, állítsa valami törvényszék elé. S ha csakugyan úgy látszik, hogy a törvény betűje ellenére gyakorolt rábeszélő hatást akár ifjakra, akár öregekre, a legvégső büntetéseket kell vele szemben alkalmazni. Mert semmi szükség rá, hogy valaki bölcsebb legyen a törvényeknél. Senki sem lehet ugyanis tudatlanságban sem az orvostudomány, sem az egészségtan, de a kormányosmesterség és hajózás felől sem: hiszen akárki megtanulhatja az írásba foglalt szabályokat és a megállapodott ősi szokásokat. Nos hát, ha mindez így lenne, ahogyan mondjuk, Szókratész, mind ezeket a tudományokat, mind a hadvezetést és általában bármiféle vadászatot, a festészetet vagy az utánzó művészet bármely részét illetőleg, nemkülönben az építészetet, a bármiféle bútorok és eszközök készítését vagy a földművelést és a növénytermelés egész művészetét illetőleg, vagy ha azt látnánk, hogy a lótenyésztés vagy általában az egész nyájtenyésztés, vagy a jóslás és egyáltalán minden, ami a szolgálatot teljesítő tevékenység körébe tartozik, írásba rögzített szabályok szerint történik, ugyanígy az ostáblázás vagy az egész tiszta mennyiségtan, vagy a síkokra és testekre alkalmazott része – nos, mi lenne annak a következménye, ha mindezt így, írott szabályok szerint, és nem szakértelemmel művelnék?

Az ifjú Szókratész

Világos, hogy az összes művészetek és tudományok teljesen elsorvadnának, és soha többé fel nem támadhatnának a kutatást megakadályozó törvény és hagyomány miatt. Úgyhogy az élet, amely ma is nehéz, akkor aztán
300 a teljesen elviselhetetlenné válna.

XXXIX. Vendég

De mit szólsz a következőkhöz? Ha kikényszerítenénk azt, hogy az említett mesterségek mindegyike írott szabályok szerint folytattassék, és ezekre a szabályokra az ügyelne fel, akit megválasztottunk vagy kisorsoltunk, ez azonban mit sem törődne a szabályokkal, hanem akár haszonvágyból, akár személyes kedveskedésből azt próbálná meg, hogy ismeretek nélkül ezektől eltérőleg cselekedjék, vajon ebből az előbb említett bajnál nem nagyobb baj származna-e?

Az ifjú Szókratész

Minden bizonnyal.

Vendég

b Mert azt hiszem, aki a törvények ellenére, melyek sok tapasztalat alapján állapodtak meg, és olyan emberek tanácsai folytán, akik mindenben a legjobb szándékkal adtak tanácsokat, és rábeszélték a tömeget e törvények meghozatalára – aki tehát ezek ellenére merészel cselekedni, az előbbi hibának sokszorosát követi el, s így az egész életet még jobban felforgatja, mint a törvény betűjéhez való ragaszkodás.

Az ifjú Szókratész

Természetesen. Hogy is ne?

VENDÉG

Éppen ezért azok számára, akik bármire vonatkozólag törvényeket és írásba foglalt szabályokat állapítanak meg, az a másodsorban járható út, hogy ezek ellenére soha senkit, se egyént, se tömeget semmi téren ne engedjenek cselekedni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyes.

VENDÉG

Nemde minden egyes esetben csak utánzatai az igazság-
c nak ezek a szabályok, melyeket a lehetőség szerint tudós emberek foglaltak írásba?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Természetesen csak utánzatok.

VENDÉG

A tudással rendelkező emberről, az igazi államférfiúról azonban – ha emlékszünk még – azt állítottuk, hogy a maga tevékenysége körében éppen szakértelme alapján sok mindent fog a törvény betűjével mit sem törődve cselekedni, ha jobbnak tűnik fel előtte olyan eljárás,
d mely eltér attól, amit éppen ő foglalt írásba és rendelt el távolléte esetére.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban ezt állítottuk.

VENDÉG

Nemde bárki – akár egyes ember, akár tömeg –, aki számára rögzített törvények állnak készen, ha ezektől eltérőleg próbál tenni bármit, abban a meggyőződés-

ben, hogy ez a másik eljárás jobb, a lehetőség határán belül ugyanazt cselekszi, amit az az igazi államférfiú?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Minden bizonnyal.

VENDÉG

S nemde, ha hozzáértés nélkül cselekszenek ilyesmit,
e akkor is az igazságot próbálják ugyan utánozni, de teljesen rosszul utánozzák; ha ellenben szakértelemmel teszik, ez már nem utánzás, hanem maga az a legtökéletesebb igazság?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így van.

VENDÉG

Az előzők során viszont megállapodtunk benne, hogy semmiféle tömeg semmiféle szakértelmet nem képes megszerezni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban van ilyen megállapodásunk.

VENDÉG

Ha tehát egyáltalán van valami királyi szakértelem, ezt az államférfiúi tudást sem a gazdagok tömege, sem az egész nép soha nem szerezheti meg.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ugyan hogy is szerezhetné meg?

VENDÉG

Úgy látszik tehát, az ilyen államoknak, ha lehetőleg
301 a helyesen akarják azt az igazi államot, amely fölött egy ember szakértelme segítségével uralkodik, utánozni, ha egyszer vannak rögzítve a törvényeik, soha semmit sem szabad az írott törvények és ősi szokások ellenére tenniük.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon helyesen mondtad.

VENDÉG

Ha tehát a gazdagok az igazi államot utánozzák, akkor arisztokráciának nevezzük az ilyen államformát, de ha nem törődnek a törvényekkel, akkor oligarchiának.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik.

VENDÉG

Ha viszont egy ember uralkodik törvények alapján, s így
b utánozza azt, ki tudása révén vezeti az államot, az ilyet királynak nevezzük, nem téve az elnevezésben különbséget aközött, aki belátás alapján és aközött, aki pusztán vélemény alapján, s így: törvényekhez ragaszkodva gyakorolja az egyeduralmat.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik, így járunk el.

VENDÉG

Akkor is tehát, ha egy ember valódi tudás alapján uralkodik, mindenesetre, ami a nevét illeti, ugyanannak: királynak és semmi másnak nem fogjuk nevezni. Így

tehát a most említett államformák öt neve pusztán egyre szűkült.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Legalábbis így látszik.

VENDÉG

De tovább: ha egy ember uralkodása során sem a törvé-
c nyek, sem az ősi szokások alapján nem jár el, de úgy tesz, mintha abban a meggyőződésben járna el, mint a szakértő államférfi, hogy a legjobbat az írott törvények ellenére is meg kell cselekedni – ezzel szemben csak holmi vágyakozás és tudatlanság a vezetője ennek az utánzatnak, nemde minden egyes ilyen uralkodót türannosznak kell neveznünk?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mi másnak nevezhetnénk?

XL. VENDÉG

Így született tehát meg a türannosz, másrészt a király, az oligarchia, az arisztokrácia, a demokrácia, mert az emberek elutasítják amaz egyetlen (igazi) egyeduralko-
d dót, és nem bíznak benne, hogy bárki is valaha méltó lehet ilyen uralomra, úgy, hogy akarjon is és képes legyen is erény és tudás alapján uralkodva mindenkinek megadni azt, ami isteni és emberi igazság alapján megilleti, inkább – úgy vélik – bántalmazná, megölné és megkárosítaná, akit csak akarna. Mert ha egyszer megjelenne egy olyan uralkodó, amilyenről mi beszélünk, azt örömmel üdvözölnék, és ő ott lakozna, boldogan kormányozva az egyedüli tökéletesen helyes államot.

Az ifjú Szókratész

Kétségkívül.

Vendég

Minthogy azonban mostanában – mint említettük – nem jelenik meg az államokban olyan király, mint amilyen a méhrajokban egyszerűen születik, hogy már első pillantásra testileg és lelkileg egyedülállóan kiváló lenne, ezért – úgy látszik – szükség van rá, hogy az emberek összegyűljenek és törvényeket írjanak, követvén az igazi állam nyomdokait.

Az ifjú Szókratész

Úgy látszik.

Vendég

S ezek után még csodálkozunk, Szókratész, azon, hogy ilyen államokban akkora bajok fordulnak elő most és a jövőben, mikor ilyen alapon nyugszanak, hogy holt betű és szokás alapján, és nem belátás segítségével intézik az ügyeket; hiszen mindenki előtt világos, hogy ha bármely más művészet és mesterség ugyanilyen alapokra támaszkodna, mindent tönkretenne, ami így menne végbe. Vagy talán inkább azt kell csodálnunk, hogy milyen erős is az állam a természettől fogva? Hiszen, noha az államok mérhetetlen idő óta ilyen bajokat szenvednek, mégis akadnak közöttük egyesek, amelyek maradandóak és nem esnek a felfordulás áldozatává. Sokan viszont időnként mint valami hajók elmerülnek és elpusztulnak, elpusztultak és még fognak is elpusztulni, kormányosaik és hajósaik hitványsága folytán, akik a legfontosabb dolgok felől a legnagyobb tudatlanságban vannak; mert noha az államkormányzás felől halvány sejtelmük sincs,

mégis azt hiszik, hogy az összes tudományok közül éppen erről minden tekintetben világos ismeretük van.

Az ifjú Szókratész

Színigazat mondasz.

XLI. Vendég

Nem szükséges-e tehát abban az irányban szemlélődnünk, hogy ezek közül a nem igazi államformák közül melyik a legkevésbé nyomasztó az emberi együttélés szempontjából – ámbár valamennyi nyomasztó –, és melyik a legnyomasztóbb? Igaz, hogy jelenleg kitűzött célunk szempontjából ez mellékes dolog. De általában nézve a dolgot, talán mindnyájan mindent ilyen cél kedvéért cselekszünk.

Az ifjú Szókratész

Hogy is ne kellene így szemlélődnünk?

c Vendég

Nos hát nyugodtan állíthatod, hogy a létező három államforma közül ugyanaz egyszerre különösen nyomasztó is és a legkönnyebben elviselhető is.

Az ifjú Szókratész

Hogy érted ezt?

Vendég

Nem másként, mint úgy, hogy az egyeduralom, a kevesek uralma és a tömeg uralma az a három államforma, melynek létezését a most ránk zúduló fejtegetés kezdetén megállapítottunk.

Az ifjú Szókratész

Valóban ezek voltak.

Vendég

Ha most már mindegyiküket kettévágjuk, akkor hatot csinálunk belőlük, az egyetlen igazit pedig hetedik gyanánt teljesen elkülönítjük tőlük.

Az ifjú Szókratész

Hogyan?

d Vendég

Az egyeduralomból a királyságot és a türanniszt kapjuk, a kevesek uralmából viszont – azt mondtuk – a jó nevű* arisztokráciát és az oligarchiát; ami pedig a tömeg uralmát illeti, azt akkor egyszerűnek vettük és demokráciának neveztük, most azonban ezt is kétfélének kell felfognunk.

Az ifjú Szókratész

Hogyan és milyen szempont alapján válasszuk kétfelé?

Vendég

Olyan szempont alapján, mely a többiekétől semmiben
e sem különbözik, még akkor sem, ha ennek már a neve is kétértelmű. Mert az uralomnak törvények alapján és törvények ellenére való gyakorlása mind ebben, mind a többi államformában megtalálható.

Az ifjú Szókratész

Valóban megtalálható.

VENDÉG

Az igaz, hogy akkor, amikor az igazi államformát kutattuk, ez a felosztás nem volt számunkra használható, amint az előzőkben kimutattuk. Miután azonban azt különválasztottuk, s a többieket szükségmegoldásnak fogtuk fel, ezek között már a törvényesség és törvénytelenség szempontja minden egyes államformát két változatra tagol.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Így látszik a most elhangzott fejtegetés alapján.

VENDÉG

Nos hát az egyeduralom, ha jó írásba foglalt szabályok – melyeket törvényeknek nevezünk – tartják össze, a legjobb mind a hat államforma közül; ha ellenben tör-
303 a vénytelen, akkor nyomasztó, sőt a legnyomasztóbb formája az együttélésnek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik.

VENDÉG

A kevesek uralmát viszont – miként a kevés középen áll az egy és a sok között – ennek megfelelően mindkét esetben közepesnek foghatjuk fel; végül a tömeg uralmát minden tekintetben gyöngének tarthatjuk, mert a többiekhez viszonyítva sem jóra, sem rosszra különösebb mértékben nem képes, minthogy a hivatali hatáskörök sok ember között kis adagokban vannak szétosztva benne. Ennek alapján az összes törvényes államfor-
b mák között ez a leggyarlóbb, viszont az összes törvénytelenek között ez a legjobb. S ha mindegyikben a féktelenség kapott lábra, a demokráciában még a legelvisel-

hetőbb az élet; ha ellenben valamennyiben rendezett viszonyok vannak, akkor ebben a legkevésbé érdemes élni, ellenben az elsőben a legjobb és legkülönb, kivéve persze a hetediket. Mert ezt valamennyiüktől el kell különíteni, mint istent az embertől, úgy őt a többi államformától.

Az ifjú Szókratész

Úgy látszik, hogy ez valóban így van, és úgy kell tennünk, ahogyan mondod.

Vendég

c Akkor hát azokat is, akik közreműködnek mindezekben az államformákban – kivéve persze a hozzáértésen nyugvó államot –, el kell különítenünk mint nem igazi államférfiakat, hanem a meghasonlás munkálóit, akik, minthogy a legnagyobb árnyképek élén állnak, maguk is csak árnyképek, a legnagyobb utánzók és szemfényvesztők, s így a szofisták között is a legnagyobb szofisták.

Az ifjú Szókratész

Úgy látszik, hogy ezt az elnevezést teljes joggal fordíthatjuk az úgynevezett politikusok megjelölésére.

Vendég

Jól van. Ez tehát valóban mint valami dráma játszódott
d le szemünk előtt: mint mondtuk, kentaurok és szatírok raja tűnt fel előttünk, melyet el kell különítenünk az államférfiúi művészettől; s most nagy nehezen sikerült is az elkülönítés.

Az ifjú Szókratész

Úgy látszik.

VENDÉG

Hátravan még azonban egy másik, ennél nehezebben kezelhető csapat; minthogy egyrészt közelebbi rokona a királyi nemzetségnek, másrészt nehezebben lehet alaposan megismerni. S úgy tűnik fel előttem, hogy olyasmi esik meg velünk, mint ami az aranytisztítókkal szokott megesni.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyhogy?

VENDÉG

e Ezek a mesteremberek is előbb a földet, a köveket különítik el és sok más egyebet; de ezek után ott maradnak még összegyűlve az arannyal rokon becses anyagok, melyeket csak tűz segítségével lehet szétválasztani: a réz, az ezüst, és megesik, hogy a vas is; ezeket csak próbakő segítségével, olvasztással lehet nagy nehezen elkülöníteni, hogy az úgynevezett színaranyat egyedül önmagában engedjék látnunk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban azt mondják, hogy így történik ez.

XLII. VENDÉG

Úgy látszik, hogy ugyanígy most is mindazt, ami különböző, idegen és nem tartozik hozzá, elkülönítettük az államtudománytól, ellenben maradt, ami becses és vele
304 a rokon. Ezek közé tartozik bizonyára a hadvezetés, a bírói hivatás s az az ékesszólás, mely a királyi művészettel együttműködve, az igazságosságra igyekszik rábeszélni, s így vele együtt kormányozza az állam ügyeit. S ha ezeket valahogyan könnyen elkülönítené az ember,

akkor végre felmutathatná egyedül és tisztán önmagában azt, akit keresünk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Világos, hogy meg kell próbálnunk, hogy ezt valahogyan végrehajtsuk.

VENDÉG

Nos, ha próbán múlik, akkor hamarosan világosság fog derülni rá; a zenén keresztül kell megkísérelnünk tisztázni a dolgot. Mondd hát meg nekem . . .

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mit?

b VENDÉG

A zenével kapcsolatban lehet-e tanulásról szó, és egyáltalán azokkal az ismeretekkel kapcsolatban, melyek kézügyességet igényelnek?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Lehet.

VENDÉG

De tovább: mit szólsz ehhez? Vajon azt is rájuk vonatkozó tudománynak tartjuk-e, amely eldönti, hogy kell-e tanulnunk vagy sem bármelyiket ezek közül?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Tudománynak tartjuk.

VENDÉG

De vajon tőlük különböző tudománynak fogjuk-e elismerni?

Az ifjú Szókratész

Igen.

Vendég

c S vajon közülük egyiknek sem kell a másik fölött uralkodnia, vagy pedig azoknak kell efölött, vagy fordítva: ennek kell az összes többi tudás fölött a felügyeletet gyakorolnia és uralkodnia?

Az ifjú Szókratész

Ennek kell azok fölött uralkodnia . . .

Vendég

Vagyis te úgy nyilatkozol, hogy ennek – ami azt dönti el: kell-e valamit tanulni vagy sem –, ennek kell uralkodnia a fölött a tudomány és művészet fölött, amelyet tanulunk és amely tanít bennünket?

Az ifjú Szókratész

Feltétlenül!

Vendég

S akkor annak is, mely arról dönt: kell-e rábeszélést alkalmazni vagy sem, uralkodnia kell afölött, mely a rábeszélés képességével rendelkezik?

Az ifjú Szókratész

Igen.

Vendég

d Jó; s melyik tudománynak tulajdonítsuk azt a képességet, hogy a sokaságot és tömeget szép szóval és ne felvilágosítással beszélje rá valamire?

Az ifjú Szókratész

Azt hiszem, az csak nyilvánvaló, hogy ezt is a szónoklásnak kell tulajdonítanunk.

Vendég

Hát annak eldöntését, hogy vajon valamely ügyben rábeszélés vagy erőszak segítségével kell-e eljárnunk bizonyos emberekkel szemben, vagy általában: hogyan kell viselkednünk az emberekkel szemben – ezt vajon melyik tudomány hatáskörébe utaljuk?

Az ifjú Szókratész

Annak a hatáskörébe, amelyik a rábeszélés és szólás művészete fölött uralkodik.

Vendég

Ez pedig véleményem szerint nem lehet más, mint az államférfiú hatásköre.

Az ifjú Szókratész

Nagyon szépen megmondtad.

Vendég

Úgy látszik, ezt ugyan: a szónoklást vajmi gyorsan elkülönítettük az államtudománytól, mint egy egészen más-
e fajta tevékenységet, amely azonban ennek szolgálatában áll.

Az ifjú Szókratész

Igen.

XLIII. Vendég

De mit tartsunk a következő tevékenységről?

Az ifjú Szókratész

Melyik tevékenységről?

Vendég

Arról, amelyik azt vizsgálja: hogyan kell harcolnunk azokkal, akik ellen háborút viselni szándékozunk – vajon ezt szakértelem nélküli, avagy szakértelmet igénylő tevékenységnek tartjuk?

Az ifjú Szókratész

Már hogy is tarthatnánk szakértelem nélküli tevékenységnek azt, amivel a hadtudomány és az egész háborús tevékenység foglalkozik?

Vendég

Hát azt a hivatást, amely hozzáértés alapján képes eldönteni azt, hogy vajon háborút kell-e indítanunk, vagy pedig barátságos úton kell kiengesztelődnünk, az előbbitől különbözőnek vagy vele azonosnak tartsuk?

Az ifjú Szókratész

Ha az előzőkhöz következetesek akarunk maradni, okvetlenül különbözőnek kell tartanunk.

305 a Vendég

S nemde ezt a hivatást a hadtudomány fölött uralkodónak fogjuk nyilvánítani, ha az előzőkhöz hasonlóan fogjuk fel?

Az ifjú Szókratész

Úgy van!

VENDÉG

S ugyan melyik más hivatást merészelnénk az egész hadtudománynak – ennek a félelmetes és nagyszerű mesterségnek – urául nyilvánítani, mint a valódi királyi művészetet?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Bizony semmi mást!

VENDÉG

A hadtudományt tehát nem fogjuk az államtudománynyal összecserélni, hiszen csak szolgája ennek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nem volna helyénvaló.

b VENDÉG

Nos hát a helyesen bíráskodó bíráknak a hatáskörét is tekintsük meg.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Helyes.

VENDÉG

Vajon a bíró képes-e többre annál, mint hogy a szerződések ügyében, tekintettel mindazokra a kész törvényekre, melyeket a törvényhozó királytól vesz át, megítélje, hogy e rendelkezések alapján mi az igazságos és mi az igazságtalan, s a maga részéről ehhez azzal a különleges erényével járulhat hozzá, hogy sem ajándékoktól, sem megfélemlítéstől, sem szánalomtól, sem
c semmi más érzelemtől: gyűlölettől vagy rokonszenvtől ne engedje befolyásolni magát, és ne legyen hajlandó a

felek peres ügyeit a törvényhozó rendelkezése ellenére eldönteni?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban nem képes többre, s körülbelül arra szorítkozik e hivatás tevékenysége, ahogyan megállapítottad.

VENDÉG

Azt találjuk tehát, hogy a bírák hatalma sem királyi hatalom, hanem a törvények megőrzésére szorítkozik és amannak a szolgálatában áll.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Legalábbis úgy látszik.

VENDÉG

Fel kell hát ismernünk, ha az említett összes tudományokat tekintetbe vesszük, hogy államtudománynak egy se mutatkozott közülük. Mert a valódi uralkodói művé-
d szetnek önmagának nem szabad a végrehajtással foglalkoznia, hanem irányítania kell azt, ami a gyakorlati megvalósításra képes – neki a legfontosabb államügyek kezdetének és elindításának kedvező vagy nem kedvező időpontját kell tudás alapján megállapítania –, a többi hivatásnak pedig az ő rendelkezéseit kell végrehajtaniuk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon helyesen.

VENDÉG

Minthogy tehát a kifejtettek alapján a most megtárgyalt hivatások sem egymás fölött, sem önmaguk fölött nem uralkodnak, hanem mindegyikük csak egy különleges

e tevékenységre szorítkozik, méltán kaptak e tevékenységük különleges voltának megfelelően egy-egy különleges nevet.

Az ifjú Szókratész

Mindenesetre úgy látszik.

Vendég

Azt a tevékenységet pedig, mely mindezek fölött uralkodik és irányítja őket, és mind a törvényekre, mind az összes államügyekre gondot visel, és mindent a legmegfelelőbben összesző, a közre irányuló hatáskörét ölelve át az elnevezéssel, úgy látszik, legméltóbban államtudománynak nevezhetjük.

Az ifjú Szókratész

Alighanem.

XLIV. Vendég

S nemde a példa gyanánt felhozott szövés szempontjából is szeretnénk még megvizsgálni most az államtudományt, miután az összes államra vonatkozó hivatásságak feltárultak előttünk?

Az ifjú Szókratész

Mindenesetre szeretnénk.

Vendég

306 a Úgy látszik, meg kell mondanunk: miféle összefonás az, amit a király végez, és hogyan végzi ezt az összefonást, s általa milyen szövetet szolgáltat számunkra.

Az ifjú Szókratész

Világos.

VENDÉG

Bizony – úgy látszik – ezzel olyan feladat kényszerült ránk, melyet nagyon nehéz világosan megoldani.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mindazáltal feltétlenül meg kell beszélnünk.

VENDÉG

Mert az az állítás, hogy az erény egyik része az erény fajától bizonyos tekintetben különbözik, könnyen megtámadható a hivatásos vitatkozók részéről, tekintettel a tömeg véleményére.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nem értem.

VENDÉG

b De nézzük csak újra meg a következőképpen! Azt hiszem, a férfias bátorságot az erény egy részének tartod.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

A józan mérsékletet viszont a férfias bátorságtól ugyan különbözőnek, de ezt is ugyancsak az erény egy részének tartod.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

Nos hát ezekre vonatkozólag egy csodálatosnak hangzó állítást kell kockáztatnunk.

Az ifjú Szókratész

Milyen állítást?

Vendég

Hogy bizonyos tekintetben nagyon is ellenséges viszonyban vannak egymással, és számos esetben ellentétes álláspontot foglalnak el.

Az ifjú Szókratész

Hogy érted ezt?

Vendég

Bizony ez mindenesetre merőben szokatlan állítás! Hiszen nyilván az a közfelfogás, hogy éppen az erénynek
c a részei valamennyien jó barátságban vannak egymással.

Az ifjú Szókratész

Igen.

Vendég

Vizsgáljuk hát meg ezt a kérdést, alaposan megfeszítve elménk erejét: vajon csakugyan ilyen egyszerű-e ez a helyzet, vagy pedig vitathatatlanul van közöttük olyan, amely némileg különbözik vérrokonaitól?

Az ifjú Szókratész

Igen, csak mondanád meg: hogyan kell ezt megvizsgálnunk.

Vendég

Kutatásunkat ki kell terjesztenünk mindenre, amit csak szépnek mondunk, de benne két, egymással ellentétes fajt különböztetünk meg.

Az ifjú Szókratész

Fejezd ki világosabban.

Vendég

d A tüzességet és gyorsaságot, akár testi, akár lelki jelenségekben, akár a hang hullámzásában, akár teljes valóságukban, akár olyan árnyképeikben mutatkoznak, amilyeneket a zene és a festészet állítanak elő utánzó tevékenységük által, dicsérted-e valaha magad, vagy hallottad-e saját füleddel, amint más dicsérte őket?

Az ifjú Szókratész

Már hogyne!

Vendég

Akkor talán arra is emlékszel, hogyan szokták ezt mindegyik ilyen esetben cselekedni?

Az ifjú Szókratész

Egyáltalán nem emlékszem.

Vendég

Vajon hát képes lennék-e ezt úgy, ahogyan gondolom, szavaim által világossá tenni számodra?

Az ifjú Szókratész

Miért ne?

e Vendég

Úgy látszik, könnyűnek gondolod az ilyesmit! Vizsgáljuk hát meg ezt a dolgot olyan fajtákon, amilyeneknél az ellentétesség nyilvánvaló. Számos tevékenység van ugyanis, amelyeknél gyakran csodáljuk a gyorsaságot, a hevületet, a tüzességet, akár az elme működéséről, akár

a testről, sőt esetleg hangról van szó, s minden egyes esetben dicséretünket ezzel az egyetlen megjelöléssel: a „férfiasság"-gal fejezzük ki.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

Nemde így nyilatkoztunk róluk: „tüzes és férfias", „gyors és férfias", nemkülönben: „férfias hévvel". S minden esetben az említett elnevezést közösen alkalmazva mindezekre a minőségekre, ezzel megdicsérjük őket.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Igen.

VENDÉG

307 a De tovább: a másik fajtát, a nyugodalmas cselekvésmódot vajon nem dicsértük-e meg már szintén sokszor, sokféle esetben?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Nagyon is!

VENDÉG

S vajon, mikor ezt kimondjuk, nem az ellenkezőt értjük-e rajta, mint az előző esetekben?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

Úgy, hogy mikor egyszer-másszor a „nyugodt" és „meggondolt" kifejezéseket használjuk, akkor mind a szellemi, mind a gyakorlati tevékenység terén a higgadt és szelíd eljárást csodáljuk, továbbá a hangok világában
b a sima, lágy és méltóságteljes előadásmódot, s egyáltalán minden olyan ritmikus mozgást és művészi előadást, mely a kellő lassúsággal él – s mindezekben az esetekben nem a férfias lendület, hanem a mértéktartás elnevezését alkalmazzuk.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Tökéletesen igaz!

VENDÉG

Amikor ellenben mindkét fajta eljárást nem a kellő alkalommal alkalmazzák, akkor megfordítva: mindegyiküket gáncsoljuk, elnevezéseink rendjének az ellenkező oldalára osztva be őket.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

Ha a kelleténél hevesebben mennek végbe, és túlságosan gyorsnak és keménynek mutatkoznak, akkor féktelen-
c nek és eszeveszettnek mondjuk őket; ha ellenben a kelleténél lassúbbak és puhábbak, akkor gyávának és ernyedtnek. És nagyjában-egészében ezeket, illetve az egymással ellentétes meggondolt természetet és férfias bátorságot – mint rendeltetésszerűen ellenséges, egymás ellen lázongó formákat – soha egymással vegyülve nem találjuk az ilyen szempontból tekintetbe jövő cselekvésekben, továbbá, ha utánajárunk, azt fogjuk lát-

ni, hogy azok is, akik ezeket hordozzák lelkükben, meghasonlásban vannak egymással.

XLV. Az ifjú Szókratész

Hol látni azt, amiről beszélsz?

Vendég

d Mindazon jelenségek körében, amelyeket az imént említettünk, s természetesen sok más esetben is. Véleményem szerint ugyanis aszerint, hogy melyikkel vannak benső rokonságban, az egyik fajta viselkedést dicsérik, mint a saját lényükkel rokont; az ettől eltérőt pedig gáncsolják, mint tőlük idegent, s így egymással sok kérdésben sokféle ellenségeskedésbe jutnak.

Az ifjú Szókratész

Úgy látszik.

Vendég

Lehet ez a meghasonlás e kétféle lelki alkat között csak játék. De a legfontosabb kérdésekben a legveszedelmesebb betegség lesz belőle az államélet számára.

Az ifjú Szókratész

Milyen kérdésekről beszélsz?

Vendég

e Természetesen az élet egész berendezéséről. A különösen mértékletes és higgadt emberek ugyanis arra hajlandók, hogy nyugalomban éljék le egész életüket, önmaguk körében a maguk hivatását végezve; s otthon is békésen érintkezve mindenkivel, az idegen államokkal szemben is éppen így mindenképpen békét hajlandók fenntartani. S e miatt a vágyuk miatt, ha ez túlhaladja

a kellő mértéket, miközben azzal foglalkoznak, amihez kedvük van, észrevétlenül maguk is alkalmatlanná válnak a háborúra és a fiaikat is ilyenné teszik, s így bármi-
308 a kor a támadók zsákmányai lesznek, ennek következtében aztán nem sok idő múlva gyakran észrevétlenül maguk és gyermekeik és egész városuk szabadból szolgává lesz.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Súlyos és félelmetes sors, amiről beszélsz!

VENDÉG

De mit szóljunk azokról, akik inkább a férfias lendületre hajlandók? Nemde azáltal, hogy államukat mindig valami háborús vállalkozásra sarkallják, az ilyen élet után a kelleténél hevesebben vágyakozva, sok hatalmas ellenféllel szállva szembe, vagy teljesen tönkreteszik, vagy pedig ellenségeik alattvalójává, sőt rabszolgájává teszik hazájukat?

b AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ez is igaz.

VENDÉG

Ilyen körülmények között tehát hogyne kellene azt állítanunk, hogy ez a két fajta állandóan sokféle és súlyos viszályban és ellenségeskedésben él egymással?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ezt semmi esetre sem lehet tagadnunk.

VENDÉG

Megtaláltuk tehát azt, amit régóta kerestünk, hogy az erény nem kicsiny részei a természettől fogva meghasonlásban vannak egymással, s azokat is, akik a megfele-

lő lelki tulajdonságokkal rendelkeznek, ugyanilyen helyzetbe hozzák.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Úgy látszik.

VENDÉG
Vegyük hát szemügyre a következő kérdést is!

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Melyik kérdést?

c XLVI. VENDÉG
Vajon az összetevő tudományok közül melyik állítana össze művei közül bármit is – még a legjelentéktelenebb dolgot is – szántszándékkal vegyesen silány és használható alkatrészekből, vagy ellenkezőleg: minden tudomány minden téren a silányat lehetőleg félredobja, az alkalmasat és használhatót pedig igénybe veszi, s ezekből – mind a hasonlókból, mind a különbözőkből – egységbe foglalva össze minden alkatrészt, egységes hatást és formát hoz létre.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Természetesen.

VENDÉG
d Akkor hát a természetes rendeltetéséhez ragaszkodó igazi államtudomány sem fog soha szántszándékkal vegyesen derék és hitvány emberekből összeállítani államot, hanem egészen világos, hogy először játék közben teszi próbára őket, e próba útján pedig átadja olyan embereknek, akik nevelni tudják őket, és így az állam szolgái lehetnek e cél érdekében; a rendelkezés és felügyelet

jogát azonban az államtudomány fenntartja magának, akárcsak a szövés mestersége a kártolóknak és
e mindazoknak, akik a szövéshez szükséges többi előkészítést végzik, mellékük áll, és rendelkezik fölöttük és felügyel rájuk, s mindegyiküknek utasítást ad, hogy olyan termékeket állítsanak elő, amilyeneket ő a maga összeszövő eljárásához alkalmasnak gondol.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Teljesen így van.

VENDÉG

Ugyanígy nyilván a királyi tudomány sem engedi meg mindazoknak, akik a törvény értelmében neveléssel és ápolással foglalkoznak – akik fölött ő maga gyakorolja a felügyelet jogát –, hogy más egyébben gyakorolják az ifjakat, mint ami e tevékenység folytán olyan jellemet hoz létre, mely beleillik a királyi tudomány vegyítő munkájába; hanem csupán e célhoz vezető dolgok által kívánja neveltetni az ifjúságot. S mindazokat, akik nem képesek a férfias és józanul mérsékelt jellem áldásában
309 a részesedni, valamint mindabban, ami az erény felé tör, hanem az istentelenség, féktelenség és igazságtalanság felé sodorja őket erőszakkal a rossz természetük, halállal, száműzetéssel és teljes jogfosztással büntetve, kitaszítja a társadalomból.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mindenesetre beszélnek ilyen eljárásról.

VENDÉG

Azokat pedig, akik teljes tudatlanságban és aljasságban fetrengenek, rabszolgasorsnak veti alá.

Az ifjú Szókratész

Nagyon helyesen.

Vendég

b A többieket viszont, akiknek természete alkalmas rá, hogy a kellő nevelésben részesülve, eljussanak a lelki nemesség állapotába, és fogékonyak rá, hogy kellő művészet segítségével összevegyüljenek egymással – ezek közül az inkább a férfias lendület felé feszülő jellemeket, mintegy láncfonalszerűnek fogva fel az ő szilárd jellemüket, a józan mérséklet felé hajlókat pedig a hasonlat értelmében, mint valami vastag, lágy: vetülékfonalszerűen megfont fonalakat, minthogy egymással ellentétes irányba feszülnek, a következő módon próbálja meg összekötni és összefonni.

Az ifjú Szókratész

Vajon mi módon?

c Vendég

Először – a rokonságnak megfelelően – lelkük örökkévaló részét isteni kötelékkel illeszti össze, az isteni után a halandó részt viszont emberi kötelékekkel.

Az ifjú Szókratész

Már megint hogy érted ezt?

XLVII. Vendég

Azt állítom, hogy midőn a Jó, a Szép és az Igazságos, valamint ezek ellentéte felől valóban igaz vélemény támad a lélekben bizonyítással megalapozva, akkor valami isteni születik meg a lélek isteni nemében.

Az ifjú Szókratész

Legalábbis így kell lennie.

Vendég

d Ugye tudjuk, hogy csupán az államférfiút és a jó törvényhozót illeti meg az, hogy képes legyen a királyi művészet múzsája segítségével éppen ezt az ismeretet beoltani azokba, akik helyesen részesültek a nevelésben – akikről éppen az imént beszéltünk?

Az ifjú Szókratész

Legalábbis ez a természetes.

Vendég

Aki viszont, Szókratészom, képtelen ezt megcselekedni, azt sohase illessük a most kutatásunk tárgyát képező nevekkel.

Az ifjú Szókratész

Igazad van.

Vendég

Nos hát: a férfias lélek, ha birtokába jutott ennek az igazságnak, vajon nem lesz-e szelídebb és nem akar-e
e feltétlenül közösséget vállalni az Igazságosság ügyével, ha ellenben nem részesül ebben az ismeretben, akkor inkább valami állatias jelleg felé hajlik?

Az ifjú Szókratész

Igen, valószínűleg.

Vendég

De tovább: ami viszont a mértéktartó jellemet illeti, vajon, ha ezekben a nézetekben részesül, nem lesz-e

valósággal józan és meggondolt, már amennyire emberi társadalomban lehetséges – ha ellenben nem részesül az említett dolgokban, akkor teljes joggal kerül az együgyűség szégyenletes hírébe?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Teljesen így van.

VENDÉG
Nemde azt kell állítanunk, hogy ez az összefonás és kötelék sohasem lehet tartós csupa gonosz emberek, nemkülönben jó és rossz emberek között, és semmiféle tudomány ezt az isteni köteléket ilyen emberekkel szemben sohase fogja komolyan alkalmazni?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Már hogy is alkalmazhatná?

310 a VENDÉG
Azokban a jellemekben ellenben, amelyek már eredetileg nemesnek születtek, és természetüknek megfelelően nevelkedtek, csupán ezekben ver gyökeret a törvények segítségével ez az isteni kötelék, és az ilyenek számára készült – szakértelem alapján – ez a gyógyszer, amely, mint mondtuk, a legistenibb kötelék az erény részei között, melyek természettől fogva különbözők és ellentétes irányba törekszenek.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ
Teljesen igaz.

VENDÉG

A többi köteléket pedig, amely emberi természetű – ha egyszer ez az isteni, alap gyanánt, már megvan –, igazán nem nehéz kikutatni, és ha kikutattuk, megvalósítani.

b AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Mik ezek a kötelékek és hogyan lehet őket alkalmazni?

VENDÉG

A családok közötti összeházasodás, a gyermekekben való közösség, s a gyermekek kiházasítása és menyegzője. Mert a legtöbben ebben a tekintetben nem azt az összeköttetést választják, amely a gyermekek születése szempontjából helyes volna.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

A gazdagságnak és hatalomnak ilyen eszközökkel való hajhászását ugyan kicsoda és miért ócsárolná komolyan, mint egyáltalán említésre méltó dolgot?

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Ennek valóban semmi értelme.

XLVIII. VENDÉG

c Inkább méltányos azokról szólani, akik szívükön viselik utódaik sorsát, de esetleg nem megfelelően járnak el e tekintetben.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Valóban illik, hogy ezekről szóljunk.

VENDÉG

Ezek bizony nem valami helyes elv alapján járnak el, hanem a pillanatnyi kényelmet hajhásszák, azzal, hogy a hozzájuk hasonlókban találják örömüket, a tőlük különbözőket ellenben nem tudják elviselni, mert ellenszenvüknek túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanak.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

Egyrészt a józan mértékhez ragaszkodók másokban is a saját jellemüket keresik, és lehetőleg maguk is ily családd ból házasodnak, s eladó lányaikat is ilyenekhez adják férjhez; de a férfias bátorságú emberfajta is ugyanígy cselekszik: a maga természete után jár, holott mindkét fajtának éppen ellenkezőleg kellene eljárnia.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan és miért?

VENDÉG

Mert az a természet rendje, hogy ha a férfias bátorság sok nemzedéken át a józan mérsékletű természettel nem vegyülve folytatódik az utódokban, akkor kezdetben ugyan virágzó erdőben van, végül azonban teljesen őrültséggé fajul el.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Természetesen.

VENDÉG

e Az a lélek viszont, mely túlságosan telve van szeremmel, és nincs benne egy csepp sem a férfias merészségből, ha sok nemzedéken át így szaporodik tovább, a kelleténél nehézkesebb lesz és végül teljesen megbénul.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Az is természetes, hogy ez így történik.

VENDÉG

Ezekről a kötelékekről mondtam tehát, hogy egyáltalán nem nehéz őket alkalmazni, ha megvan az az alapvető feltétel, hogy mindkét emberfajtának egy a szépről és jóról való véleménye. Mert ez az egyetlen munka, amiben teljesen benne van a királyi összeszövő hivatás: sohasem engedni, hogy a józan belátású jellemek eltávolodjanak a bátraktól, hanem összeszőve őket közös meggyőződés, kitüntetések, szemrehányások és megtisztel-
311 a tetések, valamint kölcsönös zálogadás által, sima és úgynevezett szilárd szőttest hozva össze belőlük, mindig közösen bízni rájuk az államokban lévő tisztségeket.

AZ IFJÚ SZÓKRATÉSZ

Hogyan?

VENDÉG

Ahol egyetlen vezetőre van szükség, oda olyat kell választani elöljáróul, aki mindkét tulajdonsággal rendelkezik; ahol pedig többre, oda mindkét fajtából egy-egy részt kell összevegyíteni. A józan mérséklethez ragaszkodó vezetők lelkülete ugyanis nagyon óvatos, igazságos és előnyös, viszont híjával van a lendületnek és a gyors és tevékeny elszántságnak.

Az ifjú Szókratész

Mindenesetre ez a látszata a dolognak.

b Vendég

A férfiasan bátor jellemek viszont igazságosság és óvatosság dolgában mögöttük állanak amazoknak, a cselekvésben való elszántság és határozottság adományával ellenben kiválóan rendelkeznek. Márpedig lehetetlen, hogy minden jól menjen az államban – akár a köz-, akár a magánéletben –, ha nincs meg mindkét lelki tulajdonság az állam életében.

Az ifjú Szókratész

Hogy is ne volna mind a kettőre szükség?

Vendég

Ez tehát nézetünk szerint az államférfiúi tevékenység szövőeljárásának a beteljesülése, ha közvetlenül összefonja a bátor és a józan emberi jellemeket – így életüket
c közössé teszi az egyetértés és barátság köteléke által a királyi művészet, létrehozván a legjobb és legnagyszerűbb szövetet mindenkinek közös javára, s ezzel a többieket is, kik az államban élnek: szolgákat és szabadokat együtt körülfogja és e szövedék által összetartja, s így semmit sem mellőzve ahhoz, hogy az állam, amennyire csak megilleti, boldog legyen, uralkodik és az élen áll.

Az ifjú Szókratész

Íme, a legszebben teljes képet adtál nekünk, kedves vendégünk, a királyi férfiúról és az államférfiról.

PHILÉBOSZ

PÉTERFY JENŐ FORDÍTÁSA

11 a I. Szókratész

Ha Philébosztól át akarod venni a szót, fontold meg jól,
b milyen állítást védesz s milyen állításunk ellen akarsz síkraszállni, ha ez nem volna felfogásod szerint való. Ismételjem-e még egyszer, rövidre összefoglalva, a két véleményt?

Prótarkhosz

Jó lesz.

Szókratész

Philébosz azt tartja, hogy az élőlények részére a jót az örömben, a gyönyörben, az élvezetben és az ezekkel hasonló neműekben kell keresnünk. Mi azonban, ellenkezőleg, azt vitatjuk, hogy nem az ilyen esetekben. Mert a belátás, a megismerés, az emlékezet s az ezzel rokon tehetségek, a helyes vélemény s a következetes gondolkodás a gyönyörnél jobbak és becsesebbek minden élő-
c lénynek, aki csak bennük részesülni képes. Nincs is ezeknél hasznosabb dolog az ilyenek számára, éljenek bár most, vagy majd a jövendőben. Körülbelül ezt állítottuk, ugye, Philébosz?

Philébosz

Ezt, kétségkívül, Szókratész!

Szókratész

Átveszed-e hát így a vitatkozást, Prótarkhosz?

PRÓTARKHOSZ

Át kell vennem, mert ez a mi szép Philéboszunk már kifáradt.

SZÓKRATÉSZ

De aztán a végére járunk a dolognak, ugye?

d PRÓTARKHOSZ

Végére!

II. SZÓKRATÉSZ

Rajta hát! Egyezzünk még meg a következőben is.

PRÓTARKHOSZ

Miben?

SZÓKRATÉSZ

Hogy mindegyikünk törekedjen feltüntetni a léleknek azt az állapotát és rendjét, mely minden ember életét boldoggá tudja tenni. Vagy ne így járjunk el?

PRÓTARKHOSZ

De így!

SZÓKRATÉSZ

Te, nemde, azt mondod, hogy ez az öröm állapota, én pedig, hogy a belátásé.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

De hátha létezik még egy harmadik, ezeknél különb
e állapot? Ha ez most nagyobb rokonságban van a gyö-

nyörrel, nem győzedelmeskedik-e mindkettőnkön az, aki szigorúan a harmadik életrendet követi, s emellett a
12 a gyönyörben való élet nem lesz-e előbbre való a belátásénál?

PRÓTARKHOSZ

De az lesz.

SZÓKRATÉSZ

Ha pedig a belátással van nagyobb rokonságban, úgy a belátás győz a gyönyörön s ez a rövidebbet húzza. Elfogadod ezt így, vagy van ellene kifogásod?

PRÓTARKHOSZ

Elfogadom.

SZÓKRATÉSZ

Hát te, Philébosz? Mit mondasz?

PHILÉBOSZ

Az én véleményem most és mindenkor, hogy mindenképp a gyönyöré a győzelem. Te azonban, Prótarkhosz, magad ítélhetsz a dologról.

PRÓTARKHOSZ

Mivel nekem adtad át a szót, Philébosz, nem rajtad áll többé Szókratésszal sem megegyezni, sem ellenkezni.

b PHILÉBOSZ

Igazad van. Inkább hát ünnepélyesen lemondok a szóról, maga az istennő legyen tanúm.*

PRÓTARKHOSZ

S mi is együtt tanúskodhatunk róla, hogy előbb is azt állítottad, amit most állítasz. Mi pedig, Szókratész, vegyük most sorjában a dolgot s járjunk a végére; akár tetszik beszédünk Philébosznak, akár nem.

III. SZÓKRATÉSZ

Kezdjük hát magán az istennőn, akit Philébosz állítása szerint Aphroditénak neveznek, de akinek valódi neve a gyönyör.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen.

c SZÓKRATÉSZ

De, Prótarkhosz, minden emberi félelemnél nagyobb az én rettegésem, hogy az istenek nevét rosszul alkalmazom. Azért Aphroditét csak úgy nevezem, amint neki kedves. A gyönyörről azonban tudom, hogy nagyon tarka és sokszínű; ezért, mint mondtam, rajta kell kezdenünk s vizsgálnunk, hogy milyen is a természete. Mert így névre, hallásra valami egyszerűnek tűnik elénk, pedig különböző s bizonyos tekintetben egymás-
d tól elütő alakot ölt. Mert, íme, azt mondjuk, gyönyöre van a zabolátlan embernek, s gyönyöre van a mértéktudónak éppen mértéktudása által. Gyönyört érez a hebehurgya, az esztelen véleményekkel és reményekkel eltelt, s gyönyört érez a megfontoló, éppen e megfontolása által. Nem nevezhetnénk-e joggal esztelennek az olyat, aki a gyönyöröknek e két nemét egymással azonosnak mondaná?

PRÓTARKHOSZ

Ellentétes dolgokból fakadnak ezek, Szókratészom, az igaz; de azért maguk a gyönyörök egymásnak nem ellen-
e tétei. Mert hogyne volna gyönyör gyönyörhöz, ugyanaz az egy dolog saját magához, minden egyébnél hasonlóbb?

SZÓKRATÉSZ

Hisz így, te okos, szín is hasonlít a színhez! Hiszen abban nincs köztük semmi különbség, hogy mindegyik szín, pedig mindannyian elismerjük, hogy a fekete a fehértől különbözik, sőt azzal a legellentétesebb. Így alak is egyezik alakkal, mert nemét tekintve valamennyi
13 a egy, fajai viszont egymás között részint a legnagyobb ellentétben állnak, részint ezer különféleséget mutatnak fel. És sok más dolgot is találhatunk, melyek közt hasonló viszony áll fenn. Ne higgy tehát annak az állításnak, mely a legellentétesebb dolgokat is egynek mondja. Tartok tőle, hogy a gyönyörök között is néhány egymással ellenkezőt fogunk találni.

PRÓTARKHOSZ

Az meglehet. De hát mennyiben szól ez állításunk ellen?

SZÓKRATÉSZ

Amennyiben azt vethetjük ellened, hogy ugyanazon tulajdonság nevét mondod ki róluk, pedig különbözők. Te ugyanis jónak mondasz minden kellemest. Azt, hogy a kellemes kellemes, nem fogja semmi vélemény megtá-
b madni. Én magam sok kellemest rossznak, némelyeket meg jónak állítok, te viszont mindannyiát jónak nevezed, bár elismered, ha okoskodással valaki rákényszerít, hogy egymással nem egyezők. Mi mármost a jó s rossz

gyönyörökben az a közös valami, amiért te minden gyönyört jónak nevezel?

PRÓTARKHOSZ

Hogyan beszélhetsz így, Szókratész! Hiszed talán, hogy
c akad ember, aki a gyönyört állítva a jónak, majd rád hagyja, hogy te csak némely gyönyört nevezz annak, mást ellenben rossznak?

SZÓKRATÉSZ

Csak el fogod ismerni, hogy egymáshoz nem hasonlók, sőt némelyek ellentétesek?

PHILÉBOSZ

De nem annyiban, amennyiben gyönyörök.

SZÓKRATÉSZ

Így hát megint a régi malomban őrölünk, Prótarkhosz, s azt állítjuk, hogy a gyönyör a gyönyörtől nem különbözik, hanem mindannyia egyenlő. A felhozott példák sem hagytak nyomot bennünk, hanem ide-oda kapko-
d dunk s olyant beszélünk, mint a legbárgyúbbak s a vitatkozásban még járatlanok.

PRÓTARKHOSZ

Mire nézve mondod ezt?

SZÓKRATÉSZ

Ha téged utánozva, a magam védelmére azt merném mondani, hogy a legelütőbb a leghasonlóbb a legelütőbbhöz, úgy járnék el, mint te, s a kellőnél járatlanabbnak látszanánk, beszélgetésünk pedig kizökkenne irányából. Tereljük hát vissza a kellő mederbe, s ha

majd hasonló utakat követünk, valahogy csak megegyezünk egymással.

e PRÓTARKHOSZ

Mondd, hogyan?

IV. SZÓKRATÉSZ

Tegyük fel, hogy újból hozzám intézed a kérdést, Prótarkhosz!

PRÓTARKHOSZ

Vajon melyiket?

SZÓKRATÉSZ

Azt, hogy utánakutatva annak, mi a jó: nem járunk-e majd a belátással, a tudással, az észlelés és a többi dologgal, amit kezdetben jónak neveztem, éppen úgy, mint a te állításoddal?

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Az összes ismeretek is sokféléknek s egymástól különbözőknek fognak elénk tűnni. S ha most néhánya egymás
14 a egyenes ellentéteként mutatkozik, vajon méltó volnék-e arra, hogy vitát folytassak, ha ettől megijedve azt állítanám, hogy egyik ismeret sem különbözik a másiktól, s beszélgetésünk mint valami mese semmibe foszlanék, s mi magunk csak valami esztelen állítás árán menekülnénk a hínárból?

PRÓTARKHOSZ

Ennek azonban nem szabad megtörténnie, csak annak, hogy a hínárból kievickélünk. Különben tetszik nekem a te s az én állításomban a hasonló. Legyen hát a gyönyör is sokféle és különböző, mint ahogy sokféle és egymástól elütő az ismeret.

b SZÓKRATÉSZ

Ezt a különféleséget aztán, Prótarkhosz, ami az én meg a te állításod közt fennáll, ne rejtsük el, hanem állítsuk ki nyilván a középre s kísértsük meg, hátha vizsgálat után elárulja, vajon a gyönyört kell-e jónak nevezni vagy a belátást, vagy valami más harmadik dolgot. Mert most nem azért vitatkozunk egymással, hogy az győzzön, amit én vagy te mondunk, hanem mindkettőnknek a legigazabb mellett kell harcolnunk.

PRÓTARKHOSZ

Ezt kell tennünk.

c V. SZÓKRATÉSZ

Így hát bizonyosodjunk meg közös megegyezésünk útján még erősebben a következő állításról.

PRÓTARKHOSZ

Melyikről?

SZÓKRATÉSZ

Arról, ami minden embernek fejtörést okoz, ha akarja, de néha annak is, aki nem akarja.

PRÓTARKHOSZ

Szólj világosabban.

SZÓKRATÉSZ

Azt az állítást értem, mely épp utunkba esett s mely csodálatos természetű. Mert valóban csodálatosan hangzik, hogy az egy sok, a sok meg egy; s nem nehéz gáncsot vetni annak, aki a kettő közül bármelyiket is állítja.

PRÓTARKHOSZ

Tudom már, mit gondolsz. Mintha valaki azt erősítené,
d hogy én, Prótarkhosz, aki természettől egy vagyok, ugyanakkor sok is vagyok; s aztán ezt a sok „én"-emet ellentéteseknek tüntetné fel, ugyanazt nagynak és kicsinynek, súlyosnak és könnyűnek s ezer ilyesfélének.

SZÓKRATÉSZ

Prótarkhosz, te csak a közkeletű dolgokat említed az egy és sok csodálatos viszonyáról; olyat, amire nézve úgyszólván mindannyian megegyeztek, hogy nemigen kell ügyet vetni rá, mert gyermekes, felületes és az elmélkedésnek csak akadályává válhat. Azt se bolygassuk, ami-
e kor valaki egy dolog tagjait s egyszersmind részeit szóval szétválasztva, társát ráveszi, hogy e részeket mind egységnek mondja; azután kinevetve cáfolná, hogy lehetetlen dolgokat kényszerült elismerni, azt tudniillik, hogy az egy sok és végtelen s hogy a sok megint csak egy.

PRÓTARKHOSZ

Hát te, Szókratész, mi mást tudsz, ami még nem ily közkeletű ebben a kérdésben?

15 a SZÓKRATÉSZ

Az egyet, gyermekem, nem a keletkező és elbomló dolgok körébe kell helyeznünk, mint azt tettük eddig. Mert itt s az eddig szóban forgó „egy" körül a dolog kétségki-

vül nem szorul cáfolatra. De ha valaki mint egységet akarja fölfogni magát az embert, mint egységet az ökröt, mint egyet a szépet s a jót is mint egyet: akkor erről s az ilyesféle egységekről támad az osztályozás során a nagy vita.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

b SZÓKRATÉSZ

Először is arról, hogy vajon az ilyen egységet mint valóban létezőt kell-e felfognunk; azután, hogy vajon az ilyen egység – mint egy és ugyanaz, mint a keletkezésen, bomláson kívül álló – megmaradhat-e ilyen egység; végül úgy kell-e felfognunk, hogy a létesülő dolgok végtelen sorában el van tagolva és sokká szakítva, vagy pedig az egység megmarad mint egész s így – ami a leglehetetlenebbnek látszik – saját magától különválva létesül
c mint egy és ugyanaz a sokban és egyben. Íme, Prótarkhosz, nem az, amit te említettél az eggyel és sokkal kapcsolatban, hanem ezek a kérdések az oka minden tévedésnek, ha nem helyesen okoskodunk, vagy a tiszta felfogásnak, ha helyesen.

PRÓTARKHOSZ

Így hát most ezeken kell keresztültörnünk magunkat, Szókratész?

SZÓKRATÉSZ

Én legalábbis úgy mondanám.

PRÓTARKHOSZ

Tedd fel hát, hogy erről már itt mindnyájan egy véleményen vagyunk veled. Philéboszt pedig ne zavarjuk kérdésekkel, oly édesen nyugszik.

d VI. SZÓKRATÉSZ

Úgy legyen! De min kezdjük e kétes dolgokról a messze terjedő és sokirányú harcot? Vajon a következőn-e?

PRÓTARKHOSZ

Min?

SZÓKRATÉSZ

Elmondhatjuk, hogy ez a gondolkozásunk, beszédünk folyamán azonossá váló „egy és sok" a múltban is előfordult minden tárgynál, melyről gondolkozunk, beszélünk; előfordul most is, nem is fog megszűnni soha, nem is most kezdődött, hanem, amint észreveszem, a gondolkodás s beszéd soha el nem évülő sajátsága. Mikor
e pedig a fiatalok közül valamelyik először ízleli meg e tant, megörül neki, mintha a bölcsek kövét találta volna fel, s örömében csapongva nagy kedvvel forgatja a gondolatot, hol jobbra, hol balra, most mindent az egységbe olvaszt és összekovácsol, majd meg szétgörget s szétválaszt mindent; amivel először is leginkább önmagát ejti zavarba, azután pedig azt, akit vitatkozásra foghatott magának, nem törődve vele, fiatalabb, öregebb vagy egykorú-e vele az illető. Nem kíméli az se atyját, se
16 a anyját, se más hallgatóját; nemhogy az embert, de más élőlényt sem kímél, s ha tolmácsra tehetne szert, még egy barbár se menekülne okoskodásaitól.

PRÓTARKHOSZ

Szókratész, nem látod-e, milyen sokan vagyunk s csupa fiatal? Nem félsz-e, hogy Philébosszal egyesülve majd megrohanunk, ha ócsárolsz bennünket? Mégis – mert tudjuk, mire célzol –, ha van annak útja-módja, hogy
b ilyen gondolatzavar beszélgetésünktől kegyesen távol maradjon s elmélkedésünket jobb útra terelhessük: úgy törekedj rá, s mi tehetségünk szerint követni fogunk. Mert nem kis dolog forog most szóban, Szókratész!

SZÓKRATÉSZ

Nem bizony, „kedves gyermekeim", amint Philébosz szokta mondani, ha megszólít benneteket. Valóban nincs szebb út, s nem is igen lesz annál, melynek örökké kedvelője vagyok, bár nemegyszer elsiklott alólam s faképnél hagyott, tájékozatlanul.

PRÓTARKHOSZ

Milyen út az, mondd csak!

c SZÓKRATÉSZ

Rámutatni nem nehéz; de rajta járni már nagyon nehéz. Mert ami művészettel összefüggő dolgot csak föltaláltak, ezen az úton jutott napfényre. Kutass utána, melyiket értem.

PRÓTARKHOSZ

Csak mondd hát.

SZÓKRATÉSZ

Úgy tűnik elém, mintha ismeretét valami Prométheusz a ragyogó tűzzel együtt valahonnan az istenek köréből dobta volna le közénk, mint azok ajándékát. S a régiek, akik nálunk jobbak s az istenekkel szomszédosabbak

voltak, azt a hírt hagyták ránk, hogy minden, amiről csak mondhatjuk: létezik, egyből és sokból áll s a határt
d és határtalanságot foglalja magában. A dolgok ilyen rendje mellett, a régiek szerint, tehát minden dolog esetében mindannyiszor egy formát kell feltennünk és keresnünk; s meg is fogjuk azt találni, mint e dolgokban bennlévőt. Mikor ezt megértettük, vizsgálnunk kell, nincs-e az egy alatt kettő, vagy ha ez nem, három vagy másvalami szám, s ezek mindegyikével hasonlóan kell eljárnunk mindaddig, míg nemcsak azt ismerjük meg, hogy az eredeti egység egy és sok és határtalan, hanem azt is, hogy hányféle. A határtalannak fogalmát pedig nem szabad addig a sokaságra alkalmazni, míg annak
e teljes számát nem ismerjük, azt a számot, mely az egység és határtalan között van. Csak akkor lehet az összességnek minden egységét a végtelenbe bocsátva szabadjára engedni. – Az istenek, mint mondtam, ezt a módot adták nekünk, hogy vizsgálódjunk, s hogy kölcsönösen tanít-
17 a sunk és tanuljunk. A mai bölcsek azonban úgy veszik az egyet, amint épp találják, és sokszor a kellőnél hebehurgyábban vagy renyhébben állapítják meg, azután pedig rögtön a határtalanra csapnak át, és szemük elől tévesztik azt, ami a kettő közt középen fekszik. Pedig épp ezáltal különböztethető meg, hogy kölcsönös elmélkedéseinkben tudományos és dialektikai-e eljárásunk, vagy csak a vitatkozás viszketegéből fakadó.

VII. Prótarkhosz

Egyet-mást érteni vélek beszédedből, Szókratész; de olyan is van, miről még világosabban akarom hallani véleményedet.

SZÓKRATÉSZ

Majd világos lesz előtted, amit mondok, Prótarkhosz, a
b betűk példáján, értsd meg hát annak alapján, amit már kiskorodtól tanultál.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

A hang, mely ajkunkról elszáll, mindenkinél és minden egyesnél egy és sokféle, határtalan.

PRÓTARKHOSZ

Nincs különben.

SZÓKRATÉSZ

S egyik módon sem leszünk tudók, sem azáltal, hogy a hang határtalan voltát, sem azáltal, hogy egységét tudjuk. Csak akkor fogjuk a hangtant ismerni, ha a hang számát és minőségeit is ismerjük.

PRÓTARKHOSZ

Teljesen igazad van.

SZÓKRATÉSZ

És zeneértővé is ugyanez tesz.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

c SZÓKRATÉSZ

A hang e szerint a művészet szerint is egység benne.

PRÓTARKHOSZ

Tagadhatatlanul.

SZÓKRATÉSZ

Azután kettőt veszünk fel benne: a mélyet s magast, s az azonos hangmagasságot harmadiknak. Nem így?

PRÓTARKHOSZ

De így.

SZÓKRATÉSZ

Ha azonban csak ezt tudnád, még nem volnál zeneértő; ámbár, hogy úgy mondjam, egy szóra sem volnál érdemes, ha még azt sem tudnád.

PRÓTARKHOSZ

Igazad van.

SZÓKRATÉSZ

De ha, barátom, felfogod, magasság és mélység tekinte-
d tében mennyi hangköz van s milyen; ha ismered e hangközök határait s azon összeköttetéseik számát, melyeket mi, a régiek tanítványai, ezek nyomán harmóniáknak nevezünk; ha a test mozgásaiban is olyan hasonló állapotokra ismersz, amelyeket számmal mérve – mint mondják – ritmusnak és mértéknek kell nevezni; s ha egyszersmind belátod, hogy az „egy és sok" körül min-
e den esetben hasonló módon kell vizsgálódni: ha így fogod fel mindezt, csak akkor váltál tudóvá, s csak ha bármilyen más egységet is ily módon vizsgálva teszel magadévá, lettél a dolog körül is belátóvá. Az egyes dolgok határtalan sora s ez egyesekben rejlő sokaság azonban mindannyiszor határtalanul tévelygővé teszi

gondolkodásodat, s mivel egy dologban sem tekinted a számot, magad sem jössz számba vagy szóba.

VIII. PRÓTARKHOSZ

Te, Philébosz, úgy találom, most nagyon szépen beszélt Szókratész.

18 a PHILÉBOSZ

Magam is. De mennyiben tartozik most ránk a beszéd s mire céloz?

SZÓKRATÉSZ

Prótarkhosz, ezt helyesen kérdezte tőlünk Philébosz.

PRÓTARKHOSZ

Igazad van, hát csak felelj neki.

SZÓKRATÉSZ

Majd megfelelek, ha a szóban forgó tárgyról még némi keveset elmondottam. Mikor valaki valami egységet fog fel, annak, mint mondtuk, nem szabad tüstént a határtalan természetére figyelemmel lennie, hanem valami számra. Éppúgy, ha ellenkezőleg valaki rögtön a határ-
b talant kényszerül tekintetbe venni, annak sem szabad hirtelen az egységre szállnia, előbb valami számot, határozott mennyiséget magában foglaló számot kell felismernie s csak végezetül fordulhat az egyhez. Ennek felvilágosítására forduljunk újra a betűkhöz.

PRÓTARKHOSZ

Miért?

SZÓKRATÉSZ

Mert a hangot is mint valami határtalant ismerte fel valamelyik isten vagy isteni férfiú. Az egyiptomi monda szerint Theuth volt ilyen, aki először vette észre a határ-
c talanságban a magánhangzókat, hogy azok nem egyek, hanem többek, azután más hangokat, melyek nem zengők, de tompán hallhatók és hogy ezeknek is száma van; a betűk harmadik neméül pedig azokat határozta meg, melyeket most némáknak nevezünk. Ezután szétválasztotta e hangtalanokat és némákat külön-külön egyenként; majd így tett a hangzókkal s a közbülső hangokkal, míg végre számukat kitudva, minden egyesnek s mindnyájának a betű nevét adta. De miután észrevette, hogy egyikünk sem érthetne meg pusztán egy hangot magában, a hangok összessége nélkül, s miután ezt az össze-
d függést és kapcsolatot mint az összest magában foglaló egységet ismerte fel: ezt a betűkre vonatkozó egységet a grammatika tanának nevezte és hirdette.

PHILÉBOSZ

Ezeket egymásra vonatkozásukban még világosabban megértettem, mint az előbb mondottakat, Prótarkhosz! De amit az imént nem értettem, azt nem értem most sem.

SZÓKRATÉSZ

Már hogy mennyiben függ ez össze kérdésünkkel, Philébosz?

PHILÉBOSZ

Úgy van. Ez az, amit én meg Prótarkhosz már régóta kutatunk.

Szókratész

Pedig kézzel foghatjátok azt, amit, mint mondod, oly
e régen kerestek.

Philébosz

Hogyhogy?

IX. Szókratész

Hát nem a belátásról és gyönyörről van szó, hogy melyiket kell választanunk?

Philébosz

De arról.

Szókratész

S azt is mondtuk, hogy ezek mindegyike egy.

Philébosz

Valóban.

Szókratész

Iménti fejtegetésünk pedig azt kívánja tőlünk, hogy kimutassuk, hogyan egy és sok mindegyikük, és hogy
19 a miképpen nem rögtön határtalan, hanem meghatározott számú, mielőtt határtalanná válnék.

Prótarkhosz

Ej, Philéboszom! Bizony nem valami könnyű kérdésbe sodort ez a Szókratész, nem is tudom, hogyan, körben forgatva bennünket. Érdemes lesz megfontolnod, melyikünk feleljen meg rá. S bár nevetséges lehet, hogy én, aki a párbeszéd továbbfűzését teljesen átvállaltam magamra, most azt újra rád bízom, mert a jelen kérdésre
b nem tudok felelni: de még nevetségesebbnek találnám,

ha egyikünk sem tudna helytállni. Fontold meg hát, mit tegyünk. Úgy veszem észre, Szókratész most azt kérdezi tőlünk, van-e, nincs-e a gyönyörnek faja, s mennyi és milyenek? S ugyanezt kérdezi a belátásról is.

SZÓKRATÉSZ

Igazat beszélsz, Kalliasz fia. S ha ezt a kérdést nem tudnánk megoldani mindenben az egység, a hasonlóság, a magával azonosság szempontjából s a vele ellenkező szempontból is: mint az iménti vizsgálódás bizonyította, nem leszünk soha semmiben számba vehető emberek.

c PRÓTARKHOSZ

Alighanem így van, Szókratész. És bár szép dolog, ha mindent ismer a bölcs, azt hiszem, az sem utolsó vállalkozás, amikor valaki önmagát nem csalja meg. Mindjárt megmagyarázom, hogy ezt most miért mondtam. Te, Szókratész, most azért részesítesz bennünket társaságodban, s azért adtad magad kezünkbe, hogy megállapítsuk, melyik az emberi javak közt a legjobb. Philébosz a gyönyört, az örömet, a vigasságot s mindent, ami
d ehhez hasonló, említette; te erre ellene fordultál, hogy nem ezek jelentik a legfőbb jót, hanem az, amit szíves örömest gyakran emlékezetünkbe idézünk, helyesen, mert így elménkbe vésve a két állítást, jobban meghányhatjuk őket. Ha nem csalódom, azt erősíted, hogy a gyönyörnél joggal előkelőbb jónak kell tartani az észt, a megismerést, a belátást, a művészetet és az ezekkel rokon dolgokat: ezek birtokára kell törekedni, nem pedig a gyönyörökére. Miután így kölcsönös ellentmon-
e dásba jutottak egymással tanaitok, tréfálkozva azzal fenyegettünk meg, hogy nem bocsátunk addig haza, míg a kérdést kellőleg megtárgyalva megnyugtató befejezéshez nem jutottunk. Te erre ráálltál, és a kezünkbe adtad

magad. Mi pedig, mint a gyermekek, azt mondjuk: amit egyszer kaptunk, azt többé vissza nem adjuk. Épp ezért arra, amit most felhozunk, szűnj meg az eddigi módon felelni.

SZÓKRATÉSZ

Milyen módot értesz?

20 a PRÓTARKHOSZ

Hogy zavarba ejtesz s olyanokat kérdezel, amikre jelenleg nem tudok kellően felelni. Mert azt csak nem hiszszük el, hogy a mindnyájunk zavarával beszélgetésünk már elérte célját; hanem ha mi nem tudunk magunkon segíteni, neked kell közbelépned. Hisz megígérted. Ezek után vess hát számot magaddal, szét kell-e bontani fajokra a gyönyört s a tudást; vagy abbahagyjuk ezt a dolgot, ha más módon is tudod és akarod is tisztázni előttünk a vitás kérdést.

b SZÓKRATÉSZ

Így hát most már semmi szörnyűtől nem kell többé tartanom, ha így beszélsz. Mert ezek a szavaid: „ha akarod is", minden félelemből kimentenek. Azonfelül kapóra jön egy visszaemlékezés, melyet mintha valami isten idézett volna fel bennem.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan, milyen?

X. SZÓKRATÉSZ

Visszaemlékszem olyan beszédekre, melyeket régen, álmomban vagy ébren hallottam a gyönyörről és a belátásról; szerintük sem a gyönyör, sem a belátás nem a jó, hanem valami harmadik, ezektől különböző, de mind-

c kettőnél előbbvaló. Ha mármost ez világosan elénk tűnnék, a gyönyör elesne a győzelemtől, mert a jó nem volna vele azonos. Nincs igazam?

PRÓTARKHOSZ

De igazad van.

SZÓKRATÉSZ

Akkor, véleményem szerint, a gyönyör fajainak osztályozására nem volna szükségünk. A következő ezt különben még világosabban meg fogja mutatni.

PRÓTARKHOSZ

Ezt szépen mondtad s csak végezd is így.

SZÓKRATÉSZ

Előbb azonban egyezzünk meg egy kicsinységben.

PRÓTARKHOSZ

S mi az?

d SZÓKRATÉSZ

Szükségképpen tökéletes-e vagy nem a jó természete?

PROTARKHOSZ

Mindennél tökéletesebb, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Hát aztán? Magában elégséges-e a jó?

PRÓTARKHOSZ

Hogyne volna! Ebben minden létezőt felülmúl.

SZÓKRATÉSZ

S azt hiszem, azt is a leghatározottabban elmondhatjuk róla, hogy aki csak ismeri, vadászik is rá, azt elfogni s birtokába ejteni vágyakozik és semmi egyébbel nem törődik, mint azzal, ami jókkal együtt jár.

PRÓTARKHOSZ

Ennek nem mondhatok ellent.

e SZÓKRATÉSZ

Vizsgáljuk hát és ítéljük meg a gyönyör és a belátás életét, külön-külön tekintve mindegyiket.

PRÓTARKHOSZ

Hogy érted?

SZÓKRATÉSZ

Hogy a gyönyör életében ne legyen belátás, a belátásé-
21 a ban gyönyör. Mert ha a kettőnek egyike a jó, úgy az semmi másra nem szorul. Ha tehát valamelyik hiányosnak tűnnék elénk, az ránk nézve nem lehet valójában a jó.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan is lehetne?

SZÓKRATÉSZ

Nos, vizsgáljuk meg rajtad a dolgot.

PRÓTARKHOSZ

Szívesen.

SZÓKRATÉSZ

Felelj tehát.

PRÓTARKHOSZ

Csak beszélj.

SZÓKRATÉSZ

Elfogadnád-e, Prótarkhosz, az oly életet, mely folyton a legnagyobb gyönyörökben folyna le?

PRÓTARKHOSZ

Miért ne?

SZÓKRATÉSZ

Vajon éreznéd-e másnak is szükségét, ha a gyönyörök teljességével rendelkeznél?

PRÓTARKHOSZ

Éppen nem.

SZÓKRATÉSZ

b Vigyázz csak! Belátásról, megismerésről, a szükségesek megfontolásáról s az ezekkel rokon dolgokról mégiscsak kellene képzetednek lennie?

PRÓTARKHOSZ

Minek? Hisz minden megvolna, ha a boldogságom megvolna.

SZÓKRATÉSZ

Eszerint így élve, életedben a legnagyobb gyönyöröknek örvendenél?

PRÓTARKHOSZ

Miért ne?

SZÓKRATÉSZ

Ész, emlékezés, tudás és helyes vélemény hiányában azonban legelőször még abban is homályban kell maradnod, hogy vajon boldog vagy-e vagy nem, minthogy minden belátás nélkül élsz.

PRÓTARKHOSZ

Szükségképpen így van.

c SZÓKRATÉSZ

S hasonlóképpen, ha nincs emlékezésed, sem arra nem emlékezhetsz, hogy voltál boldog; sem a jelen pillanat gyönyöréről nem marad fönn semmi emléked; helyes vélemény hiányában nem is tudhatod, boldog vagy-e boldogságodban; a következtetéstől megfosztva pedig nem is következteted, hogy a jövendő időkben is boldog leszel; nem is ember életét fogod élni, hanem valami
d spongyáét vagy csigaházba zárt tengeri állatét. Vagy másként is gondolhatjuk a dolgot?

PRÓTARKHOSZ

Hogyan gondolhatnánk!

SZÓKRATÉSZ

Hát az ilyen életet válasszuk talán?

PRÓTARKHOSZ

Valóban el kell most némulnom e beszédre, Szókratész!

SZÓKRATÉSZ

De ne hagyjuk magunkat, s vegyük sorra most az ész életét.

Szerinted milyen az?

SZÓKRATÉSZ

Vajon elvállalná-e valaki az olyan életet, melyben ész, tudás és mindenre kiterjedő s ki nem fogyó emlékezés
e van, de nincs semmi gyönyör, sem kicsiny, sem nagy; nincs fájdalom sem, hanem e részben teljes érzéketlenség?

PRÓTARKHOSZ

E kettő közül, Szókratész, én egyik életet sem választanám s úgy hiszem, más sem.

22 a SZÓKRATÉSZ

Mit szólnál együtt a kettőhöz, Prótarkhosz, a kettőből közössé válthoz?

PRÓTARKHOSZ

A gyönyör életéhez, amelyhez ész, belátás párosul?

SZÓKRATÉSZ

Úgy van, ezt értem.

PRÓTARKHOSZ

Inkább ezt fogja választani mindenki, Szókratész, mint ama kettő bármelyikét; mindenki kivétel nélkül.

SZÓKRATÉSZ

Értjük-e mármost, hogy mi a következés jelen okoskodásunkból?

PRÓTARKHOSZ

b Teljesen. A fölvett háromféle életből kettő nem megfelelő és nem kívánatos sem az embernek, sem más élőlénynek.

SZÓKRATÉSZ

Vajon nem világos-e mármost a kettőről, hogy egyik sem foglalja magában a jót? Hisz különben megfelelőnek, hiánytalannak s kívánatosnak kellene lennie minden állat és növény előtt, aki végig tudna élni ilyen életet. S ha ilyen körülmények közt valamelyikünk mégis másfélét választana, azt csak a valóban kívánatosnak természete ellenére, szándéktalanul szemelte volna ki; esztelenségből vagy valami nem épp szerencsés kényszerűségből.

PRÓTARKHOSZ

Úgy látszik, így áll a dolog.

c SZÓKRATÉSZ

S úgy hiszem, kellően bizonyítottuk azt is, hogy Philébosz istennőjét nem szabad egynek s ugyanannak tartani a jóval.

PHILÉBOSZ

De az „észt" sem ám, melyet védelmedbe vettél, Szókratész! Hasonló vád éri azt is!

SZÓKRATÉSZ

Az én eszemet, Philébosz, meglehet; de nem ám az igazi s egyszersmind isteni észt; azzal valahogy másképp lesz a dolog. – Hogy azonban a győzelmi díj ama közös életet illeti meg az ésszel szemben, arra nézve nincs kétségem. Csak azt kell még megfontolnunk és megvizsgálnunk,

d hogy mit tegyünk a második díjjal. Mert könnyen megeshet ám, hogy a belátásból s gyönyörből eggyé vált életnek alapjául egyikünk az észt, a másik a gyönyört tekintheti, s így – ámbár ezek egyike sem maga a jó – mégis ezt vagy amazt tarthatjuk a jó forrásának. Pedig Philébosszal szemben még határozottabban szeretném megvédeni, hogy bármi legyen is az, ami ama közös életben kívánatossá és jóvá teszi az életet: azzal nem a
e gyönyör rokonabb és hasonlóbb, hanem az ész. Így aztán nemcsak az első díjat, hanem a másodikat sem juttathatjuk a gyönyörnek. S ha ugyan most eszemben bízhatom, még a harmadiktól is távol áll.

PRÓTARKHOSZ

Sőt úgy látom, Szókratész, hogy a gyönyör, bár a győzelemért versenyzett, most okoskodásod által megsebez-
23 a ve, egészen földre bukott. Az észről pedig azt kell mondanunk, hogy nem is kívánta az első díjat, mert belátta, hogy ő is úgy járt volna. A második díjtól is megfosztott gyönyör azonban alighanem hívei előtt is némileg megvetés tárgya lesz s még ezek szemében sem fog oly szépnek tetszeni.

SZÓKRATÉSZ

Nos hát nem jobb-e faképnél hagynunk? Ne szomorítsuk szigorú próbával s vizsgálattal.

PRÓTARKHOSZ

Nem jól beszélsz, Szókratész.

b SZÓKRATÉSZ

Talán mert valami lehetetlent mondtam: hogy ne szomorítsuk meg a gyönyört?

PRÓTARKHOSZ

Nemcsak azért, hanem mert föl nem éred, hogy addig innen egyikünk sem bocsát el, amíg e dolognak végére nem jársz okoskodásoddal.

SZÓKRATÉSZ

Jaj nekünk, Prótarkhosz! Milyen sok beszélnivaló van még akkor hátra, s emellett nem is igen könnyen érthető! Mert az ész javára a második díjért küzdőnek még más fölszerelésre is szüksége van s az előbbi okokon kívül más nyilakkal is fel kell fegyverkeznie, bár részben használhatja az eddigieket is. Hát megkíséreljük?

PRÓTARKHOSZ

De meg ám.

c XII. SZÓKRATÉSZ

Úgy hát iparkodjunk óvakodva megvetni az alapot.

PRÓTARKHOSZ

Hogy érted?

SZÓKRATÉSZ

A mindenségben minden most létezőt osszunk fel két vagy ha tetszik, három részre.

PRÓTARKHOSZ

Megmondhatnád, mi szerint.

SZÓKRATÉSZ

Forduljunk a már előbb mondottakhoz.

PRÓTARKHOSZ

S mire figyeljünk?

SZÓKRATÉSZ

Említettük, hogy az isten a létezőt majd mint határtalant mutatja meg, majd mint határoltat.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

d Ezt fogadjuk el tehát a létezők két neme gyanánt; e kettőből egybevegyült pedig lesz a harmadik. De hátha ugyancsak kinevetnek, ha e létezőket nemek szerint szétszedem s összeszámolom?

PRÓTARKHOSZ

Ugyan miért, barátom?

SZÓKRATÉSZ

Mert, íme, mintha még egy negyedik nemre is szükségem volna.

PRÓTARKHOSZ

Mondd, melyikre?

SZÓKRATÉSZ

Figyelj arra is, ami ez egymással való egybevegyülésnek alapja, oka, s tedd ezt negyedik nemnek ahhoz a háromhoz.

PRÓTARKHOSZ

Vajon nem lesz-e egy ötödikre is szükséged, mely ismét az elválasztásnak, szétbontásnak az oka?

SZÓKRATÉSZ

Könnyen megeshet, de úgy hiszem, most nem. Ha
e azonban kellene, meg fogod engedni, hogy az ötödiknek is utánanézzek.

PRÓTARKHOSZ

Miért ne?

SZÓKRATÉSZ

Először azonban különítsük el a négytől a három nemet, s miután ezek között kettőt sokfelé szétszakítva és széttagolva találunk, foglaljuk újra egységbe össze s kíséreljük meg, hogy lehetett mindegyikük egy is meg sok is.

PRÓTARKHOSZ

Ha világosabban szólnál, talán követhetnélek.

24 a SZÓKRATÉSZ

Megmondom tehát, hogy a két nem, melyet kiemeltem, ugyanaz, melyről az imént szóltam: tudniillik a határtalan s a határolt. Most azt törekszem megmutatni, hogy a határtalan bizonyos tekintetben sok. A határolt pedig maradjon későbbre.

PRÓTARKHOSZ

Ám maradjon.

SZÓKRATÉSZ

Figyelj hát! Nehéz és vitás dolog ugyan, aminek vizsgálatára felhívlak, de azért csak bátran! Először a melegebb és hidegebb képzetét figyeld meg, hogy találod-e határukat? Avagy a nemükben benne rejlő több és kevesebb, amíg bennük van, meg sem engedi, hogy valahol
b

véget érjenek? Hisz ha véget érnének, a többnek és kevesebbnek is vége volna.

PRÓTARKHOSZ

Teljesen igaz.

SZÓKRATÉSZ

Így hát mondhatjuk, hogy a melegebben és a hidegebben mindig benne van a több és a kevesebb.

PRÓTARKHOSZ

Benne bizony!

SZÓKRATÉSZ

Okoskodásunk tehát nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek nem érnek véget sehol. Mivel pedig vég nélküliek, mindenképpen határtalanná is válnak.

PRÓTARKHOSZ

És ugyancsak erősen, Szókratész!

SZÓKRATÉSZ

c De jól válaszoltál most, édes Prótarkhoszom, mert arra emlékeztetsz, hogy ez az „ugyancsak erősen" – amit most mondtál – meg a „csak gyöngén" is hasonló természetűek, mint a több és kevesebb. Mert azok sem engednek semmi határozott mennyiséget semminek, amibe bejutnak: mikor a cselekményekbe a gyöngébbnél erősebbet vagy ennek ellenkezőjét beviszik, egyszersmind a többet s kevesebbet is létrehozzák, a határozott mennyiséget pedig eltüntetik. Mert, amint előbb is mond-
d tuk, ha nem tüntetnék el a határozott mennyiséget, hanem ez meg a mérték a többnek és a kevesebbnek, az erősebbennek és gyöngébbennek területére bejuthatna

– akkor az utóbbiaknak kellene előbb elfoglalt helyükről távozniuk. Határozott mennyiség mellett nem volna melegebb és hidegebb sem. Mert a melegebbnek – mint a hidegebbnek is – folytonos előrehaladása van és egy ponton sem áll meg, a határozott nagyság viszont megállt és egy bizonyos ponton túl nem haladt. E szerint az okoskodás szerint tehát a melegebb és ellentéte is határtalan.

PRÓTARKHOSZ

Úgy látszik, Szókratészom, ámbár, mint magad is mondtad, nem könnyű a dolgot követni. De ha újra meg
e újra visszatérünk rá, a kérdő s a kérdezett majd csak világosan meg fogja egymást érteni.

SZÓKRATÉSZ

Helyesen mondod s törekedjünk is rá. Hogy azonban ide-oda csapongva, a kellőnél hosszabbra ne nyújtsuk a szót: tekintsd most a határtalannak természetét, hogy nem vehetjük-e ismertetőjegyéül a következőt?

PRÓTARKHOSZ

Ugyan mit?

SZÓKRATÉSZ

Mindazt, ami több és kevesebb lesz: amire azt mondhat-
25 a juk: erősebben, gyöngébben, nagyon s más ilyet: ezt mind a határtalannak nemébe, mint valami egybe kell befoglalnunk előbbi meghatározásunk értelmében, mikor, mint emlékezel, azt mondtuk, hogy minden szétszaggatottat és szétszórtat tehetségünk szerint egy természetűnek kell felmutatnunk.

PRÓTARKHOSZ

Emlékezem.

SZÓKRATÉSZ

Ha pedig mindazt, amire ezeket a megjelöléseket nem alkalmazhatjuk, hanem ezek ellenkezőit, amilyen először az egyenlő és az egyenlőség, az egyenlő után a kétszeres, szóval minden, ami számmal szemben szám,
b mértékkel szemben mérték: ha mindezt a határolt nemébe foglalnánk, mit gondolsz, helyesen járnánk-e el?

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen, Szókratész.

XIII. SZÓKRATÉSZ

De hogyan határozzuk meg az e kettő vegyületéből származó – harmadik nemet?

PRÓTARKHOSZ

Úgy hiszem, te mondod meg ezt is nekem.

SZÓKRATÉSZ

Egy isten inkább, ha ugyan meghallgatja valamelyik a könyörgéseimet.

PRÓTARKHOSZ

Imádkozz hát és gondolkozz.

SZÓKRATÉSZ

Gondolkozom, s úgy veszem észre, Prótarkhosz, hogy egyikük meghallgatott.

c PRÓTARKHOSZ

Hogy érted ezt? Milyen jelből következteted?

SZÓKRATÉSZ

Majd megmondom. Csak figyelj szómra.

PRÓTARKHOSZ

Beszélj.

SZÓKRATÉSZ

Melegebbnek vagy hidegebbnek mondtunk valamit. Nemde?

PRÓTARKHOSZ

Annak.

SZÓKRATÉSZ

Vedd hozzá még a szárazabbat és nedvesebbet, a gyakoribbat és gyérebbet, a gyorsabbat és lassúbbat, a nagyobbat és kisebbet s mindazt, amit előbb a több és kevesebb nemében egységbe foglaltunk.

d PRÓTARKHOSZ

A határtalan nemét akarod mondani?

SZÓKRATÉSZ

Azt. Vegyítsd össze vele ezután a határolt nemét.

PRÓTARKHOSZ

Melyiket?

SZÓKRATÉSZ

Azt, amelyet éppúgy egységbe kellett volna foglalnunk, bár még nem tettük, mint ahogy a határtalant. De ha most tesszük is meg, mikor e kettő egyesül, talán még világossá válik számunkra az is.

PRÓTARKHOSZ

Micsoda? És mit értesz rajta?

SZÓKRATÉSZ

Értem az egyenlő s a kétszeres nemét és mindazt, ami
e az egymással ellentétesnek különbözőségét megszünteti, és összemérhetőséget és összhangzást hozva belé, határozott számot hoz létre.

PRÓTARKHOSZ

Tudom már. Azt akarod mondani: ha ezt a határtalannal vegyítjük, e különböző vegyülésekből mindig bizonyos eredmények származnak.

SZÓKRATÉSZ

Eltaláltad.

PRÓTARKHOSZ

Folytasd hát.

SZÓKRATÉSZ

Nemde ezen elemek helyes vegyülése hozza meg a betegségekben is a gyógyulást?

26 a PROTARKHOSZ

De igen.

SZÓKRATÉSZ

A magasban s mélyben, a gyorsban s lassúban pedig, mint határtalanokban, nem ugyanez a helyes vegyülés alkotja-e meg, ha beléjük kerül, a határoltságot, s nem ez emel-e a legnagyobb tökéletességre minden zenét?

PRÓTARKHOSZ

Éspedig a legszebben.

SZÓKRATÉSZ

Ha pedig a fagyban és hőségben jön létre, ott is megszünteti a túlságot s a határtalant, és származik belőle a mérsékelt s egyszersmind összemérhető.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

b SZÓKRATÉSZ

S az évszakok s ami jó csak érhet bennünket, nem a határtalannak és a határoltnak a vegyüléséből származnak?

PRÓTARKHOSZ

Mi másból?

SZÓKRATÉSZ

Ezer más hasonlóról most szólni sem akarok, amilyen például az egészség mellett a szépség és az erő s azonkívül a léleknek sok más nagyon szép tulajdonsága. Mert mikor a te istennőd, szép Philéboszom, észrevette a túlzást s a sok hitványságot; mikor észrevette, hogy az emberek a gyönyörben, az élvezettel betelésben nem ismernek határt: ő maga tett törvényt s hozott határtudó
c rendet. Te azt mondod, hogy ez sérti az istennőt, én ellenkezőleg, azt állítom, hogy megvédi. Neked, Prótarkhosz, mi a véleményed?

PRÓTARKHOSZ

Nagyon elmém szerint valót beszéltél.

SZÓKRATÉSZ

S most elvégeztem mondanivalómat a három nemről, ha megértettél.

PRÓTARKHOSZ

Azt hiszem, meg. Egynek veszed, úgy látom, a határtalant; második egynek a létező dolog határoltságát. Csak a harmadik nemmel nem vagyok tisztában, hogyan érted.

SZÓKRATÉSZ

Boldogtalan! A harmadik nemben keletkező tárgyak
d sokfélesége megzavart. Mert bár a határtalannak is sok faja van, mégis egynek tűnt fel, mivel minden fajon ott van a több és a kevesebb bélyege.

PRÓTARKHOSZ

Igazad van.

SZÓKRATÉSZ

A határolt is sokat foglalt magában, és nem kételkedtünk benne, hogy ne volna egy.

PRÓTARKHOSZ

Éppen nem kételkedtünk.

SZÓKRATÉSZ

Éppen nem. Most hát engedd meg, hogy a harmadikon értsem a másik kettőnek (a határtalannak s a határoltnak) minden származékát, egységbe foglalva; a dolgok létrekelését a határoltság előidézte mértékek nyomán.

PRÓTARKHOSZ

Értem.

e XIV. Szókratész

De azt is mondtuk, hogy e három után még egy negyedik nemet is vizsgálnunk kell. Tegyük ezt közösen. Figyelj csak, nem látod-e szükségesnek, hogy minden keletkező valami okból keletkezzék?

Prótarkhosz

De igen. Hogyan támadhatna nélküle?

Szókratész

S nemde az, ami valamit létrehoz, csak névre különbözik az októl, s a létrehozót és az okot joggal mondhatjuk egynek?

Prótarkhosz

Joggal.

27 a Szókratész

És az okozat és a létrejött is pusztán névre különböznek egymástól, akárcsak az előbbiek. Nemde?

Prótarkhosz

Csak névre.

Szókratész

S a természet szerint nem első-e mindig az okozó; a létesülő okozat pedig mindig utána következik?

Prótarkhosz

De úgy van.

Szókratész

Ennélfogva nem ugyanaz, hanem más az ok, s más az, mi az oknak a létesülésben szolgálatára van?

PRÓTARKHOSZ

Hogyne volna más!

SZÓKRATÉSZ

De a létesülő dolgok s az, amiből létesülnek, adják a három nemet. Nemde?

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

b SZÓKRATÉSZ

Ami tehát mindezeket létrehozza, azt fogjuk a negyedik nembe sorolni: az okot, minthogy kimutattuk, hogy a többitől különböző.

PRÓTARKHOSZ

Igen, különböző.

SZÓKRATÉSZ

Most pedig, hogy a négy nemet meghatároztuk, vegyük biztosabb emlékezet kedvéért még egyszer sorra.

PRÓTARKHOSZ

Nem bánom.

SZÓKRATÉSZ

Elsőnek mondom a határtalant, másodiknak a határoltat, harmadiknak azután a kettőből vegyült s keletkezett
c létet. Vajon hiba volna-e, ha e vegyülés s keletkezés okát mondanám negyediknek?

PRÓTARKHOSZ

Miért volna hiba?

SZÓKRATÉSZ

Nos, de most mire forduljon ezután beszédünk? S mi célból mondtuk mindezt? Nem azt kerestük-e, hogy vajon a második győzelmi díj a gyönyört illeti-e vagy a belátást? Így volt-e a dolog?

PRÓTARKHOSZ

Így.

SZÓKRATÉSZ

S vajon most, hogy e felosztást elvégeztük, nem ítélhetünk-e majd helyesebben az első és második díjról is, mint vitatkozásunk elején?

PRÓTARKHOSZ

Könnyen meglehet.

d SZÓKRATÉSZ

Vigyázz csak! A gyönyörrel s a belátással közös életet mondtuk győzőnek. Nemde?

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

S nemde könnyű belátni, hogy milyen ez az élet s milyen nemhez tartozik.

PRÓTARKHOSZ

Hogyne volna.

SZÓKRATÉSZ

Azt hiszem, a harmadik nembe tartozó résznek fogjuk mondani. Mert ez a nem nemcsak bizonyos két elemnek

vegyülése, hanem mindennemű határtalant megszorít benne a határ. Ez a győzelmes élet tehát valójában csak annak része lehet.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen.

e XV. SZÓKRATÉSZ

Hát úgy legyen. De az, melyet te választottál, Philéboszom, az az édes és vegyítetlen élet vajon melyik nembe sorolható joggal? Mielőtt azonban megmagyaráznád, felelj a következőre!

PHILÉBOSZ

Csak kérdezz.

SZÓKRATÉSZ

Van-e a gyönyörnek s a fájdalomnak határa, vagy pedig a többet és kevesebbet magában foglaló dolgok körébe tartozik?

PHILÉBOSZ

Bizony a többet magában foglalók közé, Szókratész. Mert a gyönyör nem lehetne a jó a maga teljességében, ha mennyiségben, fokozatban nem volna határtalan.

28 a SZÓKRATÉSZ

S a fájdalom sem lehetne a teljes rossz, Philébosz barátom. Ezért nem a határtalan természetét, hanem másvalamit kell tekintetbe vennünk, ha a gyönyöröknek részt akarunk adni a jóban. Abban azonban legyen igazad, hogy a határtalanból származik a gyönyör. De mondjátok csak, Prótarkhosz és Philébosz, vajon milyen nembe soroljuk a belátást, a tudást és az észt, hogy ne köves-

sünk el valami szentségtelenséget? Mert sok függ attól, eltaláljuk-e az igazat, vagy pedig megtévedünk.

b PHILÉBOSZ

Nagyon felmagasztalod, Szókratész, a magad istenét.

SZÓKRATÉSZ

S te is, barátom, a magadét. A kérdésre azonban felelni kell.

PRÓTARKHOSZ

Ezt helyesen mondja Szókratész. Engedelmeskednünk kell.

PHILÉBOSZ

Nem magadra vállaltad-e, Prótarkhosz, helyettem a szót?

PRÓTARKHOSZ

Bizony igen. Csakhogy kereken szólva, zavarban vagyok, arra kérlek hát, Szókratész, te magad légy az ige hirdetője, hogy szavaimmal harcosod ellen vétkezve, hamis dallamot ne fújjak.

c SZÓKRATÉSZ

Megteszem, Prótarkhosz, mert nem nehéz dolgot parancsolsz. De hát csakugyan kihoztalak a sodrodból, Prótarkhosz, mikor – mint Philébosz mondja, istenemet tréfából felmagasztalva – kérdeztelek, milyen nembe tartozik az ész és a megismerés?

PRÓTARKHOSZ

De ki ám, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Pedig nem nehéz felelni. A bölcsek legalább egybehangzóan azt állítják, miközben valójában saját magukat magasztalják, hogy az ész a mi királyunk a földön és az égen. Lehet, hogy jól beszélnek. Mi azonban, ha akarod, egy kissé bővebben vizsgáljuk meg, hogy milyen nembe tartozik.

d PRÓTARKHOSZ

Beszélj egészen kedved szerint, Szókratész. Fejtegetésed hosszúsága miatt ne szabadkozz. Nem fárasztasz vele.

XVI. SZÓKRATÉSZ

Ez derék beszéd. Kezdjük hát talán a következő kérdésen.

PRÓTARKHOSZ

Melyiken?

SZÓKRATÉSZ

Azt állítsuk-e, Prótarkhosz, hogy az összes létet s azt, amit mindenségnek nevezünk, az esztelennek, esetlegesnek s a vak véletlennek hatalma vezeti; vagy pedig azt, hogy – mint elődeink is állították – valami csodálatos rendező ész és belátás uralkodik rajta?

e PRÓTARKHOSZ

Hogy kérdezhetsz ilyet, te különcködő! Szinte szentségtelen az ilyen beszéd. Azt állítani azonban, hogy az ész rendez mindent, az a világnak, a Napnak, a Holdnak, a csillagoknak és az egész körforgásnak látványához méltó állítás. Én magam soha másként nem mondanám s nem képzelhetném.

SZÓKRATÉSZ

29 a Azt akarod hát, hogy a dolgok mibenlétét tekintve mi is elfogadjuk elődeink egybehangzó véleményét, éspedig nemcsak amennyiben azt gondoljuk, hogy idegen állítást minden kockázat nélkül ismételhetünk; hanem annyiban is, hogy az állításért felelősségben is, gáncsban is osztozkodunk, ha valami merész nyelvű ember azt mondaná: nem így áll a dolog, hanem rend nélkül való minden.

PRÓTARKHOSZ

Hogyne akarnám ilyen módon!

SZÓKRATÉSZ

Úgy bátran tovább, s vizsgáld most, mi következik ezen állításból.

PRÓTARKHOSZ

Csak beszélj.

SZÓKRATÉSZ

Az élő testek természetét tekintve azt látjuk, hogy négy elemből áll a világ. E négy elem: tűz, víz, levegő és az, ami után az elmerülők kiáltoznak: föld.

b PRÓTARKHOSZ

Valóban így van. S a jelen okoskodásban való tájékozatlanságom engem is szinte elmerít.

SZÓKRATÉSZ

Ügyelj csak. S jegyezd meg a bennünk lévő elemekről külön-külön a következőt.

PRÓTARKHOSZ

Mit?

SZÓKRATÉSZ

Hogy csak fukar módon, hitványan és épp nem tiszta állapotban van meg bennünk mindegyik, és ereje sem olyan, mint amilyen természetéhez illenék. Egy példán láthatod mindezt. Bennünk is van például tűz és a mindenségben is.

PRÓTARKHOSZ

Nos?

c SZÓKRATÉSZ

De milyen csekély, erőtlen, hitvány bennünk a tűz! A mindenségen átfutó pedig mennyiségben, szépségben, tűzhöz illő teljes hatalmában mily bámulatos!

PRÓTARKHOSZ

Nagyon igazat beszélsz!

SZÓKRATÉSZ

S tovább: vajon a mi tüzünk táplálja, gerjeszti, vezérli-e a mindenség tüzét, vagy épp ellenkezőleg, ez a forrása az én tüzemnek, a tiédnek s minden élőlény tüzének?

PRÓTARKHOSZ

Erre még felelni sem kell.

d SZÓKRATÉSZ

Helyes, s azt hiszem, ugyanezt vallod a földről is, mely az élőkben s a mindenségben van, és ezt feleled a többiről is, melyekről az imént kérdeztelek. Így felelsz?

PRÓTARKHOSZ

Nem volnék eszemen, ha másként felelnék.

SZÓKRATÉSZ

S más sem, akárki. De figyelj a következőkre. Ezeket az elemeket, melyekről imént beszéltünk, ha egybefoglalva láttuk, nem neveztük-e testnek?

PRÓTARKHOSZ

Mi másnak?

e SZÓKRATÉSZ

S ugyanezt kell föltenned arról, amit világegyetemnek nevezünk. Mert ez is hasonló módon test s ugyanazon elemekből összetett.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen beszélsz.

SZÓKRATÉSZ

S vajon a mindenség teste táplálja-e általában a mi testünket: vagy pedig a miénktől kapja s tartja az magában mindazt, miről előbb említést tettünk?

PRÓTARKHOSZ

Ez megint olyasmi, amit kérdezni sem kell, Szókratész!

30 a SZÓKRATÉSZ

Hát ezt kell-e? Mit szólsz?

PRÓTARKHOSZ

Csak mondd, hogy mit!

SZÓKRATÉSZ

Ne mondjuk-e, hogy testünknek lelke van?

PRÓTARKHOSZ

De mondhatjuk.

SZÓKRATÉSZ

S honnan nyerné, ha nem volna lelke a világ testének is, melyben ugyanaz megvan, csakhogy sokkal szebben?

PRÓTARKHOSZ

Más forrásból sehonnan sem nyerhetné.

SZÓKRATÉSZ

Mert csak nem hisszük, Prótarkhosz barátom, hogy meglévén a négy: a határtalan, a határolt, a kettőből
b vegyült s az ok, mely mindenben mint negyedik benne rejlik, hogy ez nekünk adja a lelket, ösztönöz testünk edzésére, gyógyítja testünkben a betegséget, másban pedig mással vegyülve megszünteti a zavart, és teljes és mindenféle bölcsességnek nevezhető, hogy ez, mondom, noha ugyanazok az elemek vannak meg az égnek teljességében, éspedig nagymértékben, sőt mi több, szépen és tisztán, ebben nem teremti meg a legszebbet és a legkitűnőbbet!

c PRÓTARKHOSZ

Ennek semmi értelme nem volna.

SZÓKRATÉSZ

Ha tehát nem volna, akkor az okoskodás fonalán helyesebben azt fogjuk mondani, hogy – mint gyakran említettük – a mindenségben sok a határtalan s elég a határ is, de van emellett valami nem csekély ok, mely beosztja,

rendezi az éveket, évszakokat, hónapokat, és ez teljes joggal nevezhető bölcsességnek és észnek.

PRÓTARKHOSZ

Bizony teljes joggal.

SZÓKRATÉSZ

Bölcsesség és ész azonban lélek nélkül nem támadhat.

PRÓTARKHOSZ

Nem.

d SZÓKRATÉSZ

Így hát azt fogod mondani, hogy Zeusz lényében az ok ereje folytán királyi lélek s királyi értelem lakozik, a többi istenben pedig más a szép, aszerint, hogy melyiknek milyen név kedves.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Ne hidd azonban, Prótarkhosz, hogy mindezt csak úgy hiába mondtuk. Mert támogatja régi állításunkat: hogy a mindenségen ész uralkodik.

PRÓTARKHOSZ

Igazad van.

SZÓKRATÉSZ

e Sőt kérdésemre is megfelel: az ész tudniillik a négy nem közül ahhoz tartozik, melyhez az ok. – Ezzel a felelettel beérheted.

PRÓTARKHOSZ

Beérem teljesen, bár nem is vettem észre, hogy már feleltél.

SZÓKRATÉSZ

Néha a komolyságtól tréfában pihenünk meg, Prótarkhosz.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen mondod.

31 a SZÓKRATÉSZ

Így hát, barátom, eléggé világos lett előttünk, hogy milyen nemhez tartozik az ész és mi a hatalma.

PRÓTARKHOSZ

Teljesen.

SZÓKRATÉSZ

Az is rég kitűnt már, hogy milyen nemhez tartozik a gyönyör.

PRÓTARKHOSZ

Ki.

SZÓKRATÉSZ

Jegyezzük meg még azt is a kettőről, hogy az ész az okkal rokon s ugyanazon nemhez tartozik; a gyönyör pedig határtalan s olyan nemű, hogy magában, magából kiindulva, kezdete, közepe és vége nincs és nem is lesz.

b PRÓTARKHOSZ

Hogyne jegyezném meg.

XVII. SZÓKRATÉSZ

Vizsgálnunk kell továbbá, hol található külön-külön e kettő; s ha keletkezik, milyen állapot keletkezteti. Először vizsgáljuk a gyönyört; amint először az ő nemét határoztuk meg, úgy kezdjük most is rajta. Csakhogy a fájdalmat is tekintetbe kell vennünk, ha a gyönyör mivoltát akarjuk kutatni.

PRÓTARKHOSZ

Ha ez az útja, úgy csak menjünk végig rajta.

SZÓKRATÉSZ

Vajon keletkezésükről azt tartod-e te is, amit én?

c PRÓTARKHOSZ

Mit?

SZÓKRATÉSZ

Úgy tűnik elém, mintha a gyönyör s a fájdalom együtt, a vegyes nemben keletkeznének.

PRÓTARKHOSZ

Emlékeztess csak, Szókratészom, melyiket is nevezed te a felsoroltak közül vegyes nemnek?

SZÓKRATÉSZ

Amennyire erőmtől telik, kitűnő barátom!

PRÓTARKHOSZ

Nagyon kedves.

SZÓKRATÉSZ

Vegyes nemnek neveztem azt, amelyet a négyből harmadiknak mondtunk.

PRÓTARKHOSZ

Azt tehát, mely a határtalan s a határolt után következik, s melybe az egészséget s gondolom, az összhangzást helyezted?

d SZÓKRATÉSZ

Így van. Most pedig jól vigyázz!

PRÓTARKHOSZ

Csak beszélj!

SZÓKRATÉSZ

Azt mondom ugyanis, hogy mikor az élőlényekben megbomlik az összhang, egyszersmind bomlik azok természete s ugyanakkor fájdalmak is keletkeznek.

PRÓTARKHOSZ

A dolog elevenére tapintasz.

SZÓKRATÉSZ

Ha pedig az összhang újra helyreáll s a természet rendes állapotába zökken vissza – azt mondhatjuk, gyönyör származik, hogy nagy dologról röviden s csak amúgy futva beszéljünk.

e PRÓTARKHOSZ

Azt hiszem, helyesen beszélsz, Szókratész; csakhogy törekedjünk még világosabban fejezni ki a dolgot.

SZÓKRATÉSZ

Forduljunk valami általánosan ismerthez és szembeszökőhöz; azt a legkönnyebb lesz megérteni.

PRÓTARKHOSZ

Például mihez?

SZÓKRATÉSZ

Nem valamilyen megbomlás és fájdalom-e az éhség?

PRÓTARKHOSZ

De az.

SZÓKRATÉSZ

Az étellel való újra megtelés, a jóllakás gyönyör?

PRÓTARKHOSZ

Az.

SZÓKRATÉSZ

32 a A szomjúság is romlás és fájdalom; a nedvesnek a szárazságot újra átható ereje pedig gyönyör. A természetellenes meleg állapotában származó fellazulás, szétbomlás is fájdalom; gyönyör pedig a lehűlés s a természetes hőmérséklet állapotába való visszatérés.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Fájdalom származik, ha az élő testekben a folyadékok a hideg miatt természetellenesen megalszanak; ha azonban az előbbi állapotra térnek s föllazulnak: gyönyör.
b Szóval vizsgáld meg, helyesnek tartod-e a következő állítást. Ha a határtalan s a határ elemeiből támadt természetszerű állapotot az élőlényben, mint előbb mondtam, valami megzavarja, ez a zavar: fájdalom. A létének

megfelelő természetszerű állapotba való visszatérés pedig minden esetben gyönyör.

PRÓTARKHOSZ

Legyen úgy; mert van benne valami jellemző.

SZÓKRATÉSZ

A gyönyör és a fájdalom egyik faját tehát e kétféle állapotban meghatároztuk?

PRÓTARKHOSZ

Meg.

XVIII. SZÓKRATÉSZ

c De most azt is föl kell venned, hogy a léleknek ezekről az állapotokról előérzete is van. Ha kellemes dolgot remél: e remény maga is kellemes és bátorító; ha kellemetlentől tart, e sejtés maga is leverő és fájdalmas.

PRÓTARKHOSZ

Íme, ez lesz hát a gyönyörnek és a fájdalomnak egy második neme, mely a testtől függetlenül, magában a lélekben keletkezik, előérzet által.

SZÓKRATÉSZ

Helyesen fogtad fel. S legalább nézetem szerint – mivel a fájdalomnak és gyönyörnek e két neme tisztán keletke-
d zik s nem keveredve – épp ezeken lesz nyilvánvalóvá, hogy mit tartsunk a gyönyörről, vajon kívánatos-e egész faja, vagy pedig ezt csak a korábban említett nemek valamelyikéről állíthatjuk; a gyönyörről és fájdalomról, a hidegről, a melegről és a többi ilyen neműekről viszont csak azt, hogy néha kívánatosak ugyan, de néha nem,

mert ha néha némelyik magára veszi is a jó természetét, azért mégsem igazi javak.

PRÓTARKHOSZ

Csakugyan helyesen jegyezted meg, ez úton valahogy ki fog tűnni, amire vadászunk.

SZÓKRATÉSZ

e Először vegyük hát fontolóra a következőt. Ha igaz az a mondás, hogy a romlás az élőnek fájdalmat, a felépülés gyönyört okoz: vizsgáljuk most az olyan élőlényt, amely sem nem romlik, sem fel nem épül. Ugyan hogyan kell viselkednie minden élőlénynek, ha ilyen állapotba jut? De jól megfontolva felelj: nem feltétlenül szükséges-e, hogy ez alatt az idő alatt se gyönyört, se fájdalmat ne érezzen, se kicsit, se nagyot?

PRÓTARKHOSZ

De szükséges.

SZÓKRATÉSZ

33 a Az örvendezésen s bánkódáson kívül van tehát még egy harmadik állapotunk is?

PRÓTARKHOSZ

Úgy ám.

SZÓKRATÉSZ

De aztán meg ne feledkezz róla. Mert a gyönyör megítélésében nem csekély dolog, hogy megemlékezünk-e erről vagy nem. Azért, ha nincs ellenedre, foglalkozzunk még egy kissé e kérdéssel.

PRÓTARKHOSZ

Csak folytasd.

SZÓKRATÉSZ

Észreveszed-e, hogy azt, aki a megfontolás életét vá-
b lasztja osztályrészéül, semmi sem akadályozza, hogy ilyen módon éljen?

PRÓTARKHOSZ

Azaz, hogy gyönyör és fájdalom nélkül éljen?

SZÓKRATÉSZ

Az életmódok egybevetésénél is mondtuk már, hogy sem nagy, sem kis gyönyörre nem szorul az, aki a megismerés és a megfontolás életét választja.

PRÓTARKHOSZ

Ezt valóban így mondtuk.

SZÓKRATÉSZ

Bizony így állhat ezzel a dolog s éppen nincs mit bámulni rajta, ha ez volna a legistenibb élet.

PRÓTARKHOSZ

Eszerint valószínű, hogy az istenek sem örömet nem éreznek, sem az ellenkezőjét.

SZÓKRATÉSZ

Nagyon is valószínű, hogy nem. Egyik sem volna méltó
c hozzájuk. Különben ezt a dolgot később majd elővesszük, ha sorát ejthetjük s az ész javára hozzátesszük a második díjhoz, ha már az elsőhöz nem tehetjük hozzá.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen beszélsz.

XIX. SZÓKRATÉSZ

A gyönyöröknek ama második osztálya pedig, amelyről azt mondtuk, hogy pusztán a lélek körébe esik, egészen az emlékezetből ered.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Hogy tisztán láthassunk e dologban, először – úgy látszik – meg kell vizsgálnunk, mi az emlékezet; sőt az emlékezet előtt, mi az észrevevés.

d PRÓTARKHOSZ

Hát ezt hogyan érted?

SZÓKRATÉSZ

Föl kell tenned, hogy a testben végbemenő valamennyi változás közül némelyek már magában a testben véget érnek; a lélekbe nem mennek át s azt érzéketlenül, változás nélkül hagyják; mások ellenben elhatnak a testen át a lélekbe is, s a kettőben közös, de mindegyikben sajátságos, rázkódáshoz hasonló állapotot támasztanak.

PRÓTARKHOSZ

Tegyük fel.

SZÓKRATÉSZ

Ha most azokról, melyek nem hatnak át mindkettőn, azt mondjuk, hogy a lélek előtt rejtve maradnak; azokról

pedig, melyek áthatnak, hogy nem: vajon helyesen beszélünk-e?

e PRÓTARKHOSZ

Egészen helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Csakhogy e „rejtve maradáson" valahogy azt ne értsd, hogy így akarom a feledés keletkezését magyarázni. Mert a feledés annyi, mint az emlékezés megszűnése; a mi esetünkben azonban erről nincs szó. Esztelenség volna tehát olyannak a megszűnéséről beszélni, ami nincs s nem is volt. Nincs igazam?

PRÓTARKHOSZ

De igazad van.

SZÓKRATÉSZ

Cseréld fel hát a kifejezést.

PRÓTARKHOSZ

Miképpen?

SZÓKRATÉSZ

Ahelyett, hogy azt mondod: a test rázkódásai, ha érintetlenül hagyják a lelket, előtte rejtve is maradnak,
34 a mondd, hogy észrevétlenül maradnak. Amit rejtve maradásnak neveztél, nevezd észre nem vevésnek.

PRÓTARKHOSZ

Értem.

SZÓKRATÉSZ

Mikor azonban a lelket és testet közös hatás éri és közös mozgásba jönnek, ezt a mozgást bátran észrevevésnek nevezheted.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen mondod.

SZÓKRATÉSZ

Most már érted, ugye, mit akarunk észrevevésnek nevezni?

PRÓTARKHOSZ

Értem.

SZÓKRATÉSZ

Nézetem szerint tehát találón beszél az, aki az emlékezést az észrevevés megőrzésének mondja.

b PRÓTARKHOSZ

Találón.

SZÓKRATÉSZ

De ne tegyünk-e különbséget emlékezés és visszaemlékezés között?

PRÓTARKHOSZ

Talán tegyünk.

SZÓKRATÉSZ

Nem ily módon-e?

PRÓTARKHOSZ

Nos?

SZÓKRATÉSZ

Mikor a lélek azt, amit a testtel együtt érzett, most önmaga, a test ingere nélkül, magában, amennyire csak lehet, újra visszaidézi, azt mondjuk, hogy visszaemlékszik. Így van-e?

PRÓTARKHOSZ

Így.

SZÓKRATÉSZ

Mikor pedig a lélek elfeledett észrevevést vagy ismeretet idéz föl újra tisztán önmagában, ezt is mind visszaemlékezésnek és nem emlékezésnek nevezzük.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Mondtam pedig mindezt a következő okból.

PRÓTARKHOSZ

Ugyan miért?

SZÓKRATÉSZ

Azért, hogy a lélek gyönyörét, a testiségen kívül, lehetőleg tisztán s világosan felfoghassuk; s egyszersmind a vágyakozás mivoltát is. A mondottakból mindkettőre világosság esik.

XX. PRÓTARKHOSZ

Most már halljuk a következőt, Szókratész!

SZÓKRATÉSZ

d A gyönyör keletkezéséről és minden alakjáról még alighanem sok vizsgálnivalónk akad. Most nyomban legjobb lesz elővennünk a vágyat. Mi a vágy? Hogyan keletkezik?

PRÓTARKHOSZ

Vizsgáljuk; nem vesztünk vele semmit.

SZÓKRATÉSZ

De biz elveszítjük, Prótarkhosz barátom, tájékozatlanságunkat, ha megtaláljuk, ami után kutatunk.

PRÓTARKHOSZ

Jól vágtál vissza. Hát csak haladjunk sorjába.

SZÓKRATÉSZ

e Nem mondtuk-e, hogy szomjúság, éhség és sok más ilyesmi az, amit vágyaknak nevezünk?

PRÓTARKHOSZ

De mondtuk.

SZÓKRATÉSZ

Ugyan mi az a közös bennük, amire tekintve, egy néven nevezzük az egymástól annyira különböző dolgokat?

PRÓTARKHOSZ

Istenemre, nem könnyű felelni, de azért ki kell puhatolnunk.

SZÓKRATÉSZ

Forduljunk újra előbbi példáinkhoz.

PRÓTARKHOSZ
Melyekhez?

SZÓKRATÉSZ
Mondhatjuk, ugye, hogy szomjazunk?

PRÓTARKHOSZ
Hogyne.

SZÓKRATÉSZ
Ez meg ugyanaz, mintha mondanánk: ürességet érzünk.

PRÓTARKHOSZ
Úgy van.

SZÓKRATÉSZ
S nem vágy-e a szomjúság?

PRÓTARKHOSZ
Az; vágy ital után.

35 a SZÓKRATÉSZ
Ital után vagy inkább az itallal való megtelés után?

PRÓTARKHOSZ
Úgy hiszem, a megtelés után.

SZÓKRATÉSZ
Ha tehát ürességet érzünk, úgy látszik, az ellenkezőjére vágyakozunk annak, amit érzünk. A megüresült meg szeretne telni.

PRÓTARKHOSZ
Kétségkívül.

SZÓKRATÉSZ

De hát aztán? Vajon az, aki először érzi az ürességet, juthat-e észrevevés vagy emlékezés útján a megteléshez, azaz olyan állapotba, melyet eddig sohasem érzett s a jelen pillanatban sem érez?

PRÓTARKHOSZ

Az lehetetlen.

b SZÓKRATÉSZ

Pedig mondtuk, hogy a vágyakozó mindig valamire vágyakozik.

PRÓTARKHOSZ

Természetesen.

SZÓKRATÉSZ

De sohasem arra vágyakozik, amit érez. A szomjazó például ürességet érez, de megtelésre vágyakozik.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

De mégis kell lenni valaminek a szomjazóban, mi a megtelést eltalálja.

PRÓTARKHOSZ

Szükségképpen.

SZÓKRATÉSZ

Ez nem lehet a test, mert ez csak ürességet érez.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

c Ennélfogva a lélek az, mely a megtelést eltalálja, éspedig világos, hogy emlékezés útján. Mi mással találhatná el?

PRÓTARKHOSZ

Mással semmivel.

XXI. SZÓKRATÉSZ

S tudod-e, mi következik ebből az okoskodásból?

PRÓTARKHOSZ

Nos?

SZÓKRATÉSZ

Az, hogy a testnek nincs vágyakozása.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Mert nyilvánvalóvá teszi, hogy minden élőlényben a test állapotaival ellenkező törekvés van.

PRÓTARKHOSZ

Ez igaz.

SZÓKRATÉSZ

Az indulat pedig, mely ez állapotokkal ellenkező irányba húz, azt mutatja, hogy az ellenkezőről emlékezésünk van.

PRÓTARKHOSZ

Igaz.

d SZÓKRATÉSZ

S mikor okoskodásunk így kimutatta, hogy az emlékezés juttat el vágyaink tárgyához, egyszersmind azt is feltüntette, hogy minden indulat, vágy a lélekre tartozik s hogy minden élőn a lélek uralkodik.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Fejtegetésünk tehát semmiképp sem állítja, hogy testünk az, mely szomjazik, éhezik vagy más ilyet szenved.

PRÓTARKHOSZ

Nem állítja.

SZÓKRATÉSZ

S még egy megjegyzésem van a dologról. Fejtegetésünk a föntebbiekben, úgy látszik, életünk egy bizonyos módját akarja feltüntetni.

e PRÓTARKHOSZ

Miben? S milyen módját?

SZÓKRATÉSZ

A megtelésben és megürülésben, szóval mindenben, ami az élők megóvását vagy romlását illeti. És valamelyikünk ezen állapotok egyikébe jut, bánkódik, és örül, ha a másikba kerül.

PRÓTARKHOSZ

Ez így van.

SZÓKRATÉSZ

De hát ha valaki a két állapot közt közbül van?

PRÓTARKHOSZ

Hogy érted ezt: közbül?

SZÓKRATÉSZ

Mikor valaki szenved ugyan amiatt, ami éri, de a kellemes dolgokra is emlékezik, melyek ha bekövetkeznének,
36 a megszűnhetne a fájdalom, csakhogy a betelés nem történik meg. Mi van akkor? Nem mondhatjuk-e, hogy ama két állapot közt közbül van?

PRÓTARKHOSZ

Bizony mondhatjuk.

SZÓKRATÉSZ

S mit érez az ilyen: csak örömet vagy csak fájdalmat?

PRÓTARKHOSZ

Sőt, istenemre, kettős fájdalmat érez, testében a szenvedés miatt, lelkében a sejtelmes vágy miatt.

SZÓKRATÉSZ

Hogy érted a kettős fájdalmat, Prótarkhosz? Nem esik-e
b meg néha, hogy mikor az ürességet érezzük, a megtelés biztos reményében vagyunk, másszor meg teljes reménytelenségben?

PRÓTARKHOSZ

Dehogynem!

SZÓKRATÉSZ

Nos, mit gondolsz, az olyan, aki reméli, hogy az érzett ürességtől szabadul, nem örül-e e reményre való emlékezésnek ugyanakkor, mikor üressége miatt fájdalmat is érez?

PRÓTARKHOSZ

Szükségképpen.

SZÓKRATÉSZ

Ilyenkor hát ember, állat bánkódik is, örül is egyszerre.

PRÓTARKHOSZ

Úgy látszik.

SZÓKRATÉSZ

De hátha az ürességet érezve, semmi reményük sincs a megtelésre? Nem akkor áll-e be a fájdalomnak kettős
c érzete, melyet te első pillantásra mindkét esetben különbség nélkül egynek vettél?

PRÓTARKHOSZ

Igazad van, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

E vizsgálódást most a következőkben is hasznunkra fordíthatjuk.

PRÓTARKHOSZ

Milyen dologban?

SZÓKRATÉSZ

Vajon azt állítsuk-e, hogy a fájdalmak s a gyönyörök mind igazak vagy hamisak? Vagy pedig azt, hogy némelyek igazak, némelyek nem?

PRÓTARKHOSZ

Hogy lehetne a gyönyör vagy fájdalom hamis, Szókratész!

SZÓKRATÉSZ

Hát, Prótarkhosz, hogy lehet félelem igaz és hamis; hogy lehet sejtelem igaz és nem igaz, vagy a vélemény igaz és hamis?

d PRÓTARKHOSZ

Vélemények lehetnek igazak vagy hamisak, elismerem; de a többiről nem.

SZÓKRATÉSZ

Hogy mondod? Úgy látom, nem csekély vitatkozásba bonyolódunk.

PRÓTARKHOSZ

Bizony igazat beszélsz.

SZÓKRATÉSZ

Csakhogy vigyáznunk kell, kiváló férfiú gyermeke, hogy vitatkozásunk az előbbiekkel összefügg-e.

PRÓTARKHOSZ

Valószínűleg összefügg.

SZÓKRATÉSZ

Minden elkalandozásnak búcsút kell mondanunk, mindennek, ami nem tartozik a dologra.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen.

e SZÓKRATÉSZ

Mondd csak, mert én magam sohasem ocsúdom fel azokon a nehézségeken, melyeket itt fölvetettünk.

PRÓTARKHOSZ

Mit akarsz kérdezni?

SZÓKRATÉSZ

Ne lehetnének némely gyönyörök hamisak, mások meg igazak?

PRÓTARKHOSZ

Már hogyan lehetnének?

SZÓKRATÉSZ

Szerinted tehát nincs olyan ember, aki álmában, ébren, őrjöngésben vagy másféle hóbortjában ne képzelhetné, hogy valami öröme van, amikor igazában nem örül; s hogy fájdalma van, mikor pedig igazában nem érez fájdalmat?

PRÓTARKHOSZ

Mindnyájan úgy tartjuk, Szókratész, amint te mondod.

SZÓKRATÉSZ

De vajon joggal-e? Ne vizsgáljuk-e meg, hogy helyes-e állításunk vagy sem?

XXII. PRÓTARKHOSZ

Azt hiszem, meg kell vizsgálnunk.

37 a SZÓKRATÉSZ

Magyarázzuk meg még világosabban, amit a gyönyörről s a vélekedésről mondottunk. Nemde a vélekedés valami olyan dolog, ami bennünk történik?

PRÓTARKHOSZ

Az.

SZÓKRATÉSZ

Hát az örvendezés, gyönyörködés?

PRÓTARKHOSZ

Az is.

SZÓKRATÉSZ

S nemde a vélekedés tárgya is valami?

PRÓTARKHOSZ

Természetesen.

SZÓKRATÉSZ

Hát az örömérzet tárgya?

PRÓTARKHOSZ

Hasonlóképpen.

SZÓKRATÉSZ

S akár helyes, akár helytelen véleményt alkot magának a vélekedő, az is bizonyos, hogy egyaránt vélekedik. Nemde?

b PRÓTARKHOSZ

Kétségkívül.

SZÓKRATÉSZ

S ugye világos az is, hogy az örvendező, akár van rá oka, akár nincs, azért valójában örvendezik?

PRÓTARKHOSZ

Ez is igaz.

SZÓKRATÉSZ

Hát hogy van az mégis, hogy véleményeink könnyen hamissá vagy igazzá válhatnak, a gyönyör pedig mindig igaz marad, holott a viselkedés és örvendezés egyaránt egyenlő valósággal bírnak?

PRÓTARKHOSZ

Ezt meg kell vizsgálnunk.

SZÓKRATÉSZ

c Hogyan társul tehát a véleménnyel az igazság s a hazugság, úgyhogy vélemény pusztán magára sohasem keletkezik, hanem mindig ilyen vagy olyan, igaz vagy hamis: ez-e az, mit szerinted vizsgálnunk kell?

PRÓTARKHOSZ

Ez.

SZÓKRATÉSZ

Sőt ezenkívül abban is meg kell egyeznünk, hogy ha a véleményeknek bizonyos tulajdonságaik vannak: vajon a gyönyör és fájdalom pusztán csak gyönyör és fájdalom-e, minden megkülönböztető tulajdonság nélkül?

PRÓTARKHOSZ

Ezt is meg kell fontolnunk, kétségkívül.

SZÓKRATÉSZ

Pedig nem nehéz belátnunk, hogy vannak megkülönböztető tulajdonságaik. Hiszen már régen mondtuk a gyönyörről és a fájdalomról, hogy nagy és kicsiny, heves és gyönge lehet.

d PRÓTARKHOSZ

Elismerem.

SZÓKRATÉSZ

Ha pedig, Prótarkhosz, a rosszaság társul egyikkel vagy másikkal: nem mondhatjuk-e akkor a véleményről, hogy rossz; s a gyönyörről is, hogy rossz?

PRÓTARKHOSZ

Miért ne, Szókratész?

SZÓKRATÉSZ

Hát ha a helyesség vagy a helyességgel ellenkező társul valamelyikkel; nemde a véleményt, amelyben helyesség van, helyesnek mondhatjuk? S éppúgy a gyönyört is?

PRÓTARKHOSZ

Szükségképpen.

e SZÓKRATÉSZ

Ha ellenben a vélemény tárgya téves, akkor el kell ismernünk, hogy maga a vélekedő vélemény is téved, s nem helyes. Nemde?

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

S ha valami fájdalomra vagy örömre bukkanunk, mely tárgyára nézve téved, vajon helyesnek, jónak fogjuk-e mondani, vagy más ilyen szép szóval nevezni?

PRÓTARKHOSZ

Ezt nem tehetjük, ha ugyan tévedni fog a gyönyör.

SZÓKRATÉSZ

Pedig úgy veszem észre, hogy gyönyör bennünk gyakran nem helyes, hanem hazug vélemény folytán keletkezik.

PRÓTARKHOSZ

38 a Miért ne? Csakhogy, Szókratész, ebben az esetben a véleményt nevezzük hazugnak; magát a gyönyört azonban senki sem fogja hazugnak mondani.

SZÓKRATÉSZ

Ugyancsak melegen véded ez okoskodásoddal a gyönyört, Prótarkhosz!

PRÓTARKHOSZ

Nem én; csak ismétlem, amit hallottam.

SZÓKRATÉSZ

Eszerint hát semmi különbség sem volna, kedves barátom, a helyes véleménnyel s tudással párosult gyönyör közt s a között, mely gyakran hazugsággal s tudatlansággal szövetkezve támad bennünk?

b PRÓTARKHOSZ

Valószínűleg nem csekély a különbség.

XXIII. SZÓKRATÉSZ

Úgy induljunk hát e különbség vizsgálatára.

PRÓTARKHOSZ

Vezess, amerre jónak látod.

SZÓKRATÉSZ

Vajon ne így vezesselek-e?

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Véleményeink közül – mondtuk – némelyek igazak, mások hazugok.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

S gyakran, mint épp most megjegyeztük, ezek nyomát követi a gyönyör s fájdalom. Értem az igaz és hamis vélemény nyomát.

PRÓTARKHOSZ

Igazad van.

SZÓKRATÉSZ

S nemde emlékezésből és észrevevésből támad bennünk mindannyiszor a vélemény s egyáltalán a törekvés, hogy határozott véleményt formáljunk.

c PRÓTARKHOSZ

Világos!

SZÓKRATÉSZ

Akkor szükségképpen a következő történik velünk.

PRÓTARKHOSZ

Mi?

SZÓKRATÉSZ

Ugye gyakran megesik, hogy valaki a távolból homályosan lát egy tárgyat s mégis ítélni akar arról, hogy mit látott?

PRÓTARKHOSZ

Meg.

SZÓKRATÉSZ

Ez a valaki erre valószínűleg így szólna magához . . .

PRÓTARKHOSZ

Nos, hogyan?

SZÓKRATÉSZ

d Mi az ott a szikla mellett, amit állni látok egy fa alatt? Elhiszed, ugye, hogy beszélhet így valaki magával, mikor ilyesmi a szeme elé tűnik?

PRÓTARKHOSZ

Hogyne hinném?

SZÓKRATÉSZ

Erre aztán, mintegy önmagának felelve, azt jegyezhetné meg az illető, hogy ember az, amit lát, s ezzel el is találná az igazat.

PRÓTARKHOSZ

Elhiszem.

SZÓKRATÉSZ

De tévesen, talán azt is mondhatná, hogy faragvány, mit pásztorok készítettek.

PRÓTARKHOSZ

Hogyne mondhatná!

e SZÓKRATÉSZ

Ha pedig volna mellette egy másik, akkor hangot is adhatna annak, amit magában mondott; azt a másikkal közölhetné is s így beszéddé válna az, amit az imént véleménynek neveztünk.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

De ha egyedül van s csak magában gondolja azt a dolgot, akkor néha még jó hosszú ideig elsétálhat vele.

PRÓTARKHOSZ

Az bizonyos.

SZÓKRATÉSZ

Nos, úgy vélekedsz-e te is a dologról, mint én?

PRÓTARKHOSZ
Hogyan?

SZÓKRATÉSZ
Mintha lelkünk ilyenkor könyvhöz hasonlítana.

PRÓTARKHOSZ
Hogy értsem?

39 a SZÓKRATÉSZ
Úgy tűnik elém, mintha az észrevevéssel egybeeső emlékezés s az ezekkel együttjáró hatások lelkünkbe ilyenkor beszédet írnának be. Ha egy ilyen hatás igazat ír, akkor helyes vélemény s ennek folytán helyes beszédek is támadnak bennünk; ha ellenben hamisat ír ez a belső írónk, akkor az igazakkal ellentétesek származnak.

b PRÓTARKHOSZ
Én is így gondolom, s elfogadom, amit mondasz.

SZÓKRATÉSZ
De ugyanakkor még egy másik munkást is el kell fogadnod a lélekben.

SZÓKRATÉSZ
Milyent?

SZÓKRATÉSZ
Egy festőt, ki ez után az író után képekben rajzolja a lélekbe, amit az beszélt.

PRÓTARKHOSZ
Mikor és hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Mikor a látástól vagy valamely más érzékléstől az akkor
c látottakat és mondottakat elválasztva az ember később a látottaknak és mondottaknak képét valahogyan magában szemléli. Vagy ez nem történik meg bennünk?

PRÓTARKHOSZ

De bizony.

SZÓKRATÉSZ

S az igaz véleményeknek és beszédeknek nem igaz-e képe is, a hamisaké pedig hamis?

PRÓTARKHOSZ

Bizonyosan.

SZÓKRATÉSZ

Nos, ha a mondottakban megegyeztünk, vizsgáljuk még a következőt.

PRÓTARKHOSZ

Mit?

SZÓKRATÉSZ

Azt, hogy ha a jelen és a múlt dolgokkal szemben szükségképpen így viselkedünk, másképp állunk-e a jövő dolgokkal?

PRÓTARKHOSZ

Az idő e tekintetben nem számít semmit.

d SZÓKRATÉSZ

Nem mondtuk-e már előbb, hogy a lélek gyönyörei és fájdalmai a testi gyönyöröket és fájdalmakat megelőző-

leg támadhatnak, úgyhogy a jövendőkön már előre örülhetünk s bánkódhatunk?

PRÓTARKHOSZ

Teljesen igazad van.

SZÓKRATÉSZ

Vajon azok a lelkünkbe rajzolt betűk és képek, melyek-
e ről az imént szóltunk, csak a múlt és a jelen időre vonatkoznának, a jövőre pedig nem?

PRÓTARKHOSZ

Dehogynem, nagyon is.

SZÓKRATÉSZ

Azért mondod-e ezt a „nagyon is"-t, mert ami a jövőre vonatkozik, az csupa remény, s az ember egész életén át csak úgy duzzad a reménytől?

PRÓTARKHOSZ

Már ez mindenképpen igaz.

XXIV. SZÓKRATÉSZ

Ezek után most már felelj a következőre!

PRÓTARKHOSZ

Mire?

SZÓKRATÉSZ

Szereti-e az isten az igazságos, jámbor, tetőtől talpig becsületes embert?

PRÓTARKHOSZ

Természetesen.

SZÓKRATÉSZ

S az igazságtalan és veséjéig rossz ember ennek nem
40 a ellentéte-e?

PRÓTARKHOSZ

Bizonyosan, hogy az.

SZÓKRATÉSZ

Csak úgy duzzad a reménytől minden ember; így mondtuk.

PRÓTARKHOSZ

És helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Mindnyájunkban vannak tehát beszédek, melyeket reményeknek nevezünk?

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Nem különben lefestett képek is. Gyakran mérhetetlen kincset lát maga előtt valaki s a kincs útján tenger örömet. S önmagát is látja lefestve lelkében, amint úszik az örömben.

b PRÓTARKHOSZ

Igaz.

SZÓKRATÉSZ

Mondhatjuk-e mármost, hogy a jó emberek, mert isten szereti őket, jobbára igaz képeket hordanak lelkükben; a rosszak pedig rendesen az ellenkezőjét. Vagy nem?

PRÓTARKHOSZ

Sőt nagyon is mondhatjuk.

SZÓKRATÉSZ

A rosszak lelkében is kirajzolódnak tehát gyönyörök, csakhogy hamisak.

PRÓTARKHOSZ

Így van.

c SZÓKRATÉSZ

A hitvány emberek tehát többnyire hamis gyönyörökben lelik kedvüket, a jók viszont igazakban.

PRÓTARKHOSZ

Ez szükséges következés.

SZÓKRATÉSZ

A mondottak szerint vannak így az emberek lelkében hamis gyönyörök, melyek csak majmolják az igaziakat; s vannak ilyen fájdalmak is.

PRÓTARKHOSZ

Vannak.

SZÓKRATÉSZ

Tehát valóságosan vélhet magának valaki valamit, ami sem a jelenben, sem a múltban, sem a jövőben nem létezik.

PRÓTARKHOSZ

Így van.

d SZÓKRATÉSZ

S véleményem szerint épp ez az, amiből a hamis vélemény s a hamis vélekedés ered. Vagy nem?

PRÓTARKHOSZ

De így van.

SZÓKRATÉSZ

Nos? Nem kell-e ebben a tekintetben a fájdalomról s gyönyörről is hasonló tulajdonságokat kimondanunk?

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Elmondhatjuk, hogy valóban gyönyöre van még annak is, aki bármi csekély okból, vagy egészen hiába örül; néha oly dolgon, ami nincs, nem is volt; gyakran vagy talán a legtöbbször olyanon, ami nem is lesz.

e PRÓTARKHOSZ

Szükségképpen így van ez is, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

S nemde a félelemről, haragról és más hasonló szenvedélyekről is elmondhatjuk, hogy néha ezek is mind hamisak?

PRÓTARKHOSZ

Kétségkivül.

SZÓKRATÉSZ

Hát aztán: mondhatjuk-e, hogy a vélemények rosszak vagy haszontalanok, ha nem azért, mert hamisak?

PRÓTARKHOSZ

Éppen nem.

SZÓKRATÉSZ

S azt hiszem, a gyönyör esetében is csak hamisságáról ismerjük meg, hogy rossz.

41 a PRÓTARKHOSZ

Sőt ellenkezőleg, Szókratész! Hamisságuk miatt bizony nem nagyon fogja valaki rossznak mondani a fájdalmat és gyönyört, hanem inkább mert sok más és súlyos hiba jár velük.

SZÓKRATÉSZ

Ezen rossz gyönyörökről, melyek ilyen hibáik miatt rosszak, majd később fogunk beszélni, ha ugyan jónak látjuk. Most azonban a hamis gyönyörökről kell valami
b más módon kifejtenünk, hogy gyakran s nagy számban laknak és keletkeznek bennünk. Erre a döntéskor könnyen szükségünk lehet.

PRÓTARKHOSZ

Minden bizonnyal, ha ugyan vannak ilyenek.

SZÓKRATÉSZ

Nézetem szerint vannak. S míg e nézetünk fennáll, lehetetlen vizsgálat nélkül hagynunk.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen!

XXV. SZÓKRATÉSZ

Úgy hát ki a síkra, s keljünk birokra érte.

PRÓTARKHOSZ

Rajta!

SZÓKRATÉSZ

Kevéssel ezelőtt, ha ugyan emlékszel, azt mondtuk,
c hogy mikor az úgynevezett vágyak kelnek bennünk, akkor a test egészen magában, a lélektől különválva szenvedi el állapotait.

PRÓTARKHOSZ

Emlékszem, hogy mondtuk.

SZÓKRATÉSZ

A lélek az, nemde, mely a testével ellenkező állapotokra vágyakozik; ami pedig fájdalmat vagy valami behatásból eredő gyönyört magába vesz, az a test?

PRÓTARKHOSZ

Az.

SZÓKRATÉSZ

Figyelj csak, mi következik ebből.

PRÓTARKHOSZ

Mi?

d SZÓKRATÉSZ

Az következik, hogy ilyenkor egyszerre s együtt van bennünk gyönyör és fájdalom, s együtt ezeknek az egymással ellentétes állapotoknak érzékelése, amint ezt éppen most láthattuk.

PRÓTARKHOSZ

Valóban, úgy látszik.

SZÓKRATÉSZ

S nem mondtuk és nem fogadtuk-e el a következőt is?

PRÓTARKHOSZ

Mit?

SZÓKRATÉSZ

Hogy e gyönyör és fájdalom magába fogadja a többet és a kevesebbet, és mindkettő határtalan természetű?

PRÓTARKHOSZ

Mondtuk. Nos?

SZÓKRATÉSZ

Hogyan ítéljünk mármost e dologban helyesen?

e PRÓTARKHOSZ

Miben és miként?

SZÓKRATÉSZ

Megítélésünk célja az ilyenekben mindannyiszor az, hogy fájdalmat gyönyörrel, fájdalmat fájdalommal s gyönyört gyönyörrel összevetve megismerjük, melyik közülük nagyobb vagy kisebb, erősebb vagy magasabb fokú.

PRÓTARKHOSZ

Így áll a dolog s megítélésünk célja ez.

SZÓKRATÉSZ

Mármost a látás esetében a nagy távolból vagy közvetlen
42 a közelről való nézés elhomályosítja az igazságot a tekintetben, hogy mekkora is a tárgy, és hamis vélekedést

támaszt. Nem ugyanaz történik-e a fájdalomban s gyönyörben?

PRÓTARKHOSZ
Sőt nagyobb mértékben.

SZÓKRATÉSZ
Akkor az ellenkezője áll annak, amit az imént megjegyeztünk.

PRÓTARKHOSZ
Milyen ellenkezője?

SZÓKRATÉSZ
Előbb a vélemények voltak azok, melyek hamis vagy igaz voltuk szerint a fájdalmat és a gyönyört is hamissá vagy igazzá tették.

b PRÓTARKHOSZ
Ez igaz.

SZÓKRATÉSZ
Most azonban maga a fájdalom s a gyönyör adja e mértéket. Mert mindannyiszor hol távolról, hol közelről szemlélve s mindig egymás mellé állítva: a gyönyörök nagyobbak s hevesebbnek látszanak a fájdalomnál; a fájdalmak pedig a gyönyörrel szemben kisebbnek.

PRÓTARKHOSZ
Az összehasonlításnak szükségképpen ilyenféle az eredménye.

SZÓKRATÉSZ

Ha mármost a fájdalomból s gyönyörből elmetszed azt,
c amivel nagyobb vagy kisebb a valónál: ezt a látszatot, mely nem valóság: sem ezt a látszatot nem mondhatod igaznak, sem azt nem lehet bátorságod állítani, hogy a fájdalomnak és a gyönyörnek ebből fakadó része is jogos és igaz.

PRÓTARKHOSZ

Bizony nem.

SZÓKRATÉSZ

Lássuk tovább, talán még hamisabb gyönyörökre és fájdalmakra is akadhatunk ezen az úton, mint az előbbiek.

PRÓTARKHOSZ

Milyenekre és milyen értelemben?

XXVI. SZÓKRATÉSZ

Többször említettük már, hogy valahányszor az élőlény
d természetét vegyülés vagy szétválás, megtelés vagy megüresedés, növekvés vagy fogyás zavarja meg, mindannyiszor fájdalom, szenvedés, kín és más hasonló keletkezik.

PRÓTARKHOSZ

Ezt gyakran említettük.

SZÓKRATÉSZ

Mikor pedig előbbi állapotába visszaáll, ezt a helyreállást gyönyörnek mondtuk.

PRÓTARKHOSZ

Igaz.

SZÓKRATÉSZ

De hát ha testünkben semmi ilyesmi nem történik?

PRÓTARKHOSZ

De mikor állhat ez elő, Szókratész?

e SZÓKRATÉSZ

Ez a kérdésed nem tartozik a dologra, Prótarkhosz.

PRÓTARKHOSZ

És miért?

SZÓKRATÉSZ

Mert éppen nem akadályoz benne, hogy újra fölvessem az én kérdésemet.

PRÓTARKHOSZ

Melyiket?

SZÓKRATÉSZ

Ha testünkben semmi ilyen változás nem történnék – mondanám –, tudod-e, Prótarkhosz, mi volna ennek szükséges következése?

PRÓTARKHOSZ

Ha tudniillik testünk sem jobbról, sem balról nem szenvedne behatást?

SZÓKRATÉSZ

Akkor?

PRÓTARKHOSZ

Akkor, Szókratész, világos, hogy testünk sem gyönyört, sem fájdalmat nem érezne.

43 a SZÓKRATÉSZ

Nagyon szépen feleltél. Csakhogy véleményed szerint, úgy gondolom, mindig kell ilyesvalamit éreznünk, mint a bölcsek mondják. Mert minden dolog szüntelen folyik felfelé meg lefelé.

PRÓTARKHOSZ

Csakugyan úgy mondják, s azt hiszem, nem is rosszul.

SZÓKRATÉSZ

Hogy mondanák rosszul, mikor ők maguk sem a rosszából valók! Ezt az utunkba tolakodó gondolatot azonban most el akarom kerülni. Éspedig a következő módon szeretnék kitérni előle, s kövess te is.

PRÓTARKHOSZ

Mondd, mily módon!

SZÓKRATÉSZ

b Ám legyen úgy, fogjuk mondani a bölcseknek. Te pedig felelj nekem: vajon észrevesznek-e az élőlények mindent, ami bennük történik, és testünknek növekedésében s egyéb hasonló állapotaiban nem marad-e semmi rejtve előttünk, vagy ellenkezőleg?

PRÓTARKHOSZ

Bizony ellenkezőleg! Hiszen ezek jóformán mind teljesen rejtve vannak előttünk.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva nem jól mondtuk az imént, hogy az ellentétes változások fájdalmat s gyönyört támasztanak bennünk.

PRÓTARKHOSZ

Nos?

c SZÓKRATÉSZ

Jobban és kifogástalanabbul így fejezhetnénk ki magunkat . . .

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Azt állítva, hogy a nagy változások keltenek bennünk fájdalmat s gyönyört; a lassúak s csekélyek azonban sem egyiket, sem másikat.

PRÓTARKHOSZ

Így csakugyan helyesebb a szó, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Nos, ha ez így van, újra elénk áll az az életmód, melyről előbb szóltunk.

PRÓTARKHOSZ

Melyik?

SZÓKRATÉSZ

Az, amelyről azt állítottuk, hogy se fájdalma, se gyönyöre nincs.

PRÓTARKHOSZ

Teljesen igazad van.

SZÓKRATÉSZ

d Eszerint hát különböztessünk meg háromféle életet: a kellemest, a fájdalmast s egyet, mely sem egyik, sem másik. Vagy mi a véleményed?

PRÓTARKHOSZ

Azt hiszem én is, háromféle életet kell fölvennünk.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva fájdalmat nem érezni nem lesz ugyanaz, mint örülni?

PRÓTARKHOSZ

Hogy volna ugyanaz!

SZÓKRATÉSZ

Ha tehát hallani fogod, hogy nincs kellemesebb dolog, mint fájdalom nélkül élni át az életet, mit gondolsz, mit jelent e mondás?

PRÓTARKHOSZ

Azt jelenti, hogy a fájdalom nélkül való lét s a kellemes érzés egy és ugyanaz.

e SZÓKRATÉSZ

Vegyünk fel, tetszésünk szerint, három tárgyat, s hogy szép példával éljünk, nevezzük az egyiket aranynak, a másikat ezüstnek, a harmadikat sem aranynak, sem ezüstnek.

PRÓTARKHOSZ

Ám legyen.

SZÓKRATÉSZ

Ez a sem egyik, sem másik válhat-e valaha ezüstté vagy aranyá?

PRÓTARKHOSZ

Soha.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva ezt az örömet és fájdalmat kizáró életet sem mondhatja vagy vélheti senki kellemesnek vagy fájdalmasnak; legalábbis a helyes okoskodást követve nem.

PRÓTARKHOSZ

Valóban!

44 a SZÓKRATÉSZ

S mégis, barátom, találunk embereket, kik ilyesmit mondanak vagy vélnek.

PRÓTARKHOSZ

Bizony találunk.

SZÓKRATÉSZ

Ezek hát azt hiszik, hogy örömük van, ha nincs fájdalmuk?

PRÓTARKHOSZ

Úgy mondják legalább.

SZÓKRATÉSZ

Tehát azt hiszik, örömük van. Különben nem mondanák.

PRÓTARKHOSZ

Úgy látszik.

SZÓKRATÉSZ

Így hát hamis véleményük van az örömről, ha ugyan a fájdalom nélkül valóság és az öröm érzete már természettől különböző.

PRÓTARKHOSZ

Pedig különböző.

SZÓKRATÉSZ

b Mit tegyünk most? Maradjunk-e, mint az imént, a hármas beosztásnál; vagy pedig csak két dolgot vegyünk fel: a fájdalmat, mely baj és rossz az emberekre és a fájdalom megszűnését, melyet, mivel maga a jó, kellemesnek, édesnek nevezünk?

XXVII. PRÓTARKHOSZ

Miért most e kérdés, Szókratész? Nem értem.

SZÓKRATÉSZ

Mert valójában Philéboszunk ellenségeit* sem érted.

PRÓTARKHOSZ

S kik azok?

SZÓKRATÉSZ

Nagyon ügyesnek hirdetik őket a természet ismeretében, akik azt állítják, hogy gyönyör egyáltalán nem létezik.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

c SZÓKRATÉSZ

Szerintük az, amit Philébosz és társai gyönyörnek mondanak, nem egyéb, mint a fájdalomtól menekülés.

PRÓTARKHOSZ

Nos, azt tanácsolod-e, Szókratész, hogy elfogadjuk a nézetüket, vagy ne?

SZÓKRATÉSZ

Nem tanácsolom; csak mint jósokat akarom használni, akiket mondásaikban nem művészet, hanem nemes természetük haragja vezet, mikor a gyönyör hatalmát gyűlölik s benne semmi egészségest nem ismernek el, sőt legnagyobb varázsát is puszta káprázatnak mondják,
d nem pedig gyönyörnek. Ilyen értelemben használhatod őket, miután komor lelkük egyéb megnyilvánulását is vizsgáltad. Majd azután meghallhatod, milyen gyönyöröket tartok én igaznak, hogy így a kétféle nézet alapján vizsgálódva vethessük a gyönyör hatalmát ítélet alá.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen beszélsz.

SZÓKRATÉSZ

Kövessük hát őket, mint szövetségeseinket, komor gondolkozásuk nyomán. Elég magasan kezdve, úgy vélem,

körülbelül így fognak beszélni. Ha meg akarjuk ismerni
e valamely formának, például a keménységnek természetét, vajon akkor ismerjük-e meg inkább, ha a legkeményebbre tekintünk, vagy pedig olyan tárgyra, melynek keménysége csekély? Nos, Prótarkhosz, amint nekem feleltél, úgy felelj most e nehéz természetű embereknek is!

PRÓTARKHOSZ

Szívesen, s azt felelem nekik, hogy a legkeményebb dolgokra kell tekinteni.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva, ha a gyönyör nemét s természetét akarjuk
45 a vizsgálni, nem az apró gyönyörökre kell tekintenünk, hanem azokra, melyek a legnagyobbak s leghevesebbek hírében állanak.

PRÓTARKHOSZ

Nincs senki, ki ebben egyet nem ért veled.

SZÓKRATÉSZ

S nem a test gyönyörei vannak-e, mint már mondtuk, leginkább a kezünk ügyében s nem ezek a legnagyobbak-e?

PRÓTARKHOSZ

De kétségkívül.

SZÓKRATÉSZ

S kiknél nagyobbak és hevesebbek, a betegségben senyvedőknél-e vagy az egészségeseknél? Vigyázzunk, hogy
b a feleletet valahogyan el ne hamarkodjuk! Mert könnyen

azt mondanánk, hogy az egészségeseknél nagyobb a gyönyör.

PRÓTARKHOSZ

Könnyen meglehet.

SZÓKRATÉSZ

Pedig nem azok-e a legélénkebb gyönyörök, melyekkel a leghevesebb vágyak járnak?

PRÓTARKHOSZ

Ez igaz.

SZÓKRATÉSZ

De hát a lázban s hasonló bajokban szenvedők nem szomjúhoznak, nem fáznak-e inkább, nem érzik-e testük bajait hevesebben, nem támad-e ennélfogva több szükségletük, s ezek betöltésével nagyobb gyönyörük? Vagy nem beszéltünk igazat?

PRÓTARKHOSZ

Véleményem szerint nagyon is igazat.

c SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva helyesen mondjuk-e, hogy nem az egészséget, hanem a betegséget kell vizsgálni, ha valaki a legnagyobb gyönyöröket akarja ismerni? De vigyázz s ne hidd, hogy azt akarom kérdezni, vajon a betegeknek több örömük van-e, mint az egészségeseknek, csak úgy értsd, hogy pusztán a gyönyör nagyságát kutatom, s azt, hogy hol lép föl hevesebben. Mert, mint mondtuk, a gyönyör természetét kell megismernünk, s azok véleményét róla, akik a gyönyör létezését általában tagadják.

d PRÓTARKHOSZ

Körülbelül értem okoskodásodat.

XXVIII. SZÓKRATÉSZ

Ezt még jobban ki fogod mutatni, ha a következő kérdésemre is felelsz. A zabolátlanságban veszel-e észre nagyobb – nem több, hanem hevességben, erőben magasabb fokú – gyönyört, vagy a mértékletes életben? De jól megfontolva felelj!

PRÓTARKHOSZ

Értem, mit gondolsz, és látom a nagy különbséget.
e A mértékleteseket fékezi a közmondásos intő szó: „Semmit se túlságosan!", és engedelmeskednek is neki. A meggondolatlan s kicsapongó embereket ellenben oly féktelen gyönyör tartja megszállva, mely őrjöngésbe üzi és vad kiáltozásokra készteti őket.

SZÓKRATÉSZ

Derekasan feleltél. S ha így áll a dolog, világos, hogy a lélek és a test bizonyos romlottságában, nem pedig ép állapotában támadnak a legnagyobb gyönyörök s a legnagyobb fájdalmak is.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Válasszunk ki néhányat közülük s vizsgáljuk meg, milyen sajátság miatt soroljuk a legnagyobbak közé.

46 a PRÓTARKHOSZ

Jól van.

SZÓKRATÉSZ

Figyeld, milyen természetű az a gyönyör, amely bizonyos betegségekből származik.

PRÓTARKHOSZ

Mily betegségekből?

SZÓKRATÉSZ

A rút betegségekből származó gyönyörökről szólok, amelyeket a mi szigorú barátaink, akikről az imént emlékeztünk meg, annyira gyűlölnek.

PRÓTARKHOSZ

Mondj példát!

SZÓKRATÉSZ

Ilyen például a rüh gyógyítása vakarás által s más ilyen betegségeké, amelyek nem kívánnak egyéb orvosságot. Az egekre! Milyen érzésünk keletkezik ilyenkor? Gyönyör vagy fájdalom?

PRÓTARKHOSZ

Úgy látom, Szókratész, valami vegyes, rossz érzés.

b SZÓKRATÉSZ

Éppen nem Philébosz kedvéért hoztam elő ezt a tárgyat, de ha e gyönyöröket s a velük járó állapotokat nem vesszük kellően szemügyre, soha meg nem határozhatjuk azt, amit keresünk.

PRÓTARKHOSZ

Így hát térjünk rá a rokon gyönyörökre.

SZÓKRATÉSZ

Azokat érted, melyekben hasonló vegyülés van?

PRÓTARKHOSZ

Azokat.

SZÓKRATÉSZ

c Ezek a vegyülések vagy a testre vonatkoznak s a testben történnek is; vagy pusztán a lélekre s a lélekben mennek is végbe. Azonkívül találni fogunk gyönyörrel vegyes fájdalmakat, melyek a testre is, a lélekre is tartoznak, s e vegyülést néha gyönyörnek, néha fájdalomnak nevezzük.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Mikor például a természetes állapot helyreállása vagy felbomlás közben valaki egyszerre ellentétes dolgokat érez: fázva meleg csapja meg, hevüléskor meg hideg borzongatja; s az egyik érzést megóvni kívánná, a másik-
d tól pedig szabadulni szeretne: akkor ez az úgynevezett keserédes állapot, mely megül és nehéz lerázni, kedvetlenséget és később heves feszülést, izgatottságot okoz.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon eltaláltad az igazat.

SZÓKRATÉSZ

S e vegyülésekben, nemde, néha egyenlő mértékben vegyül gyönyör és fájdalom, néha egyenlőtlenben?

PRÓTARKHOSZ

Minden bizonnyal.

SZÓKRATÉSZ

Azokhoz a vegyülésekhez, ahol a fájdalom része nagyobb a gyönyörénél, számítsd hozzá a rühöt és viszketeget. Mikor az égés és gyulladás belül van, s kaparással,
e csipkedéssel nem érhetjük el, hanem csak a bőr felületét izgatjuk, akkor hol a tűzhöz vagy az ellenkezőjéhez viszszük, tehetetlenségünkkel az esztelen gyönyörűségeket ellenkezőjükre fordítjuk, hol fordítva, a külsővel szemben a bensőnek okozunk gyönyörrel kevert fájdalmat – mert a mérleg nyelve erre billen –, azáltal, hogy ami összevegyült, erővel szétválasztjuk, vagy hogy ami szét-
47 a vált, egyesítjük, és mindenképp fájdalmat párosítunk a gyönyörrel.

PRÓTARKHOSZ

Teljesen igazad van.

SZÓKRATÉSZ

Ha ellenben ilyenféle vegyületekben a gyönyör része a nagyobb, akkor – nemde – a vele járó fájdalom csak gyöngén csipked s nyugtalanít, a bővében omló öröm viszont megfeszít, néha ugrálni kényszerít, előidézi arcszínünknek változását, testünk ezer mozdulását, lélegzetünk gyorsulását, apadását, végre mámorban és őrjöngő kiáltásokban tör ki?

b PRÓTARKHOSZ

Egészen így van.

SZÓKRATÉSZ

S az ilyen örvendő, barátom, azt mondja magáról – és mások is róla –, hogy kész meghalni a gyönyörtől. És minél zabolátlanabb s esztelenebb, annál inkább hajhássza. Ennél nagyobbat nem ismer s azt tartja a legboldogabbnak, akinek élete jobbára ilyen gyönyörök közt telik el.

PRÓTARKHOSZ

A tömeg hitét híven vázoltad, Szókratész.

c SZÓKRATÉSZ

Igen, azokat a gyönyöröket tekintve, Prótarkhosz, melyek pusztán magában a testben keletkeznek, mikor a külső érzetek a belsőkkel egy közös állapotba vegyülnek. Azokról az esetekről meg, mikor a lélek hoz a testtel ellentétes dolgokat – fájdalmat a gyönyörrel, gyönyört a fájdalommal szemben, úgyhogy e két érzet egybevegyül –, ezekről már föntebb kifejtettük, hogy akkor keletkeznek, ha valaki ürességet érezve megtelés után vágyakozik, s a megtelés reményének örvend ugyan, de
d az ürességen fájdalmat érez. Előbb nem fejtegettük, de most még azt is hozzátesszük, hogy valahányszor csak elüt a lélek állapota a testétől – ami pedig számtalan esetben megtörténik –, gyönyör és fájdalom mindannyiszor egyetlen vegyülékké válik.

PRÓTARKHOSZ

Úgy látom, igazat beszélsz.

XXIX. SZÓKRATÉSZ

De hátravan még a gyönyörnek és fájdalomnak egy más vegyüléke.

PRÓTARKHOSZ

Melyik? Mondd csak!

SZÓKRATÉSZ

Az, melyet a lélek – mint már többször mondtuk – saját maga szerez magának.

PRÓTARKHOSZ

Hogy értsük ezt tulajdonképpen?

e SZÓKRATÉSZ

Csak elismered, hogy a harag, félelem, vágy, bánkódás, szerelem, féltékenység, irigység s a többi hasonló, magának a léleknek fájdalmas indulatai?

PRÓTARKHOSZ

Elismerem.

SZÓKRATÉSZ

S nem rejlik-e bennük kimondhatatlan gyönyör is? Vajon kell-e emlékeztetnünk arra, hogy a haragnak,

mely a bölcseszűt is méregbe borítja,
*édessége a csurgó mézénél is erősebb**

48 a s hogy a panaszban és sóvárgásban a fájdalommal gyönyör is vegyül?

PRÓTARKHOSZ

Elismerem, hogy így áll a dolog s nem másként.

SZÓKRATÉSZ

S emlékszel-e, hogy a tragédiák előadásakor is gyönyörükben sírnak az emberek?

PRÓTARKHOSZ

Igaz.

SZÓKRATÉSZ

S tudod-e, hogy lelkünk hangulata a komédiákban is gyönyörrel és fájdalommal vegyes?

PRÓTARKHOSZ

Ezt nem értem egészen.

b SZÓKRATÉSZ

Igazad van, Prótarkhosz; nem könnyű felismerni, hogy ilyenkor mit érzünk.

PRÓTARKHOSZ

Nekem legalább úgy látszik.

SZÓKRATÉSZ

Így hát vegyük szemügyre ezt az állapotot annál élesebben, minél homályosabb. Legalább könnyebben felismerjük majd más esetekben is a gyönyör és fájdalom vegyületét.

PRÓTARKHOSZ

Beszélj hát!

SZÓKRATÉSZ

A lélek fájdalmas indulatai közé sorolod-e azt, amit az imént irigységnek neveztünk, vagy nem?

PRÓTARKHOSZ

Oda.

SZÓKRATÉSZ

Pedig látjuk, hogy az irigy embertársai bajának örül.

c PRÓTARKHOSZ

De mennyire!

SZÓKRATÉSZ

A tudatlanság és az együgyűség is valami rossz?

PRÓTARKHOSZ

Hogyne volna!

SZÓKRATÉSZ

Ezekből megláthatod, milyen a nevetséges természete.

PRÓTARKHOSZ

Fejtsd ki.

SZÓKRATÉSZ

Általában véve valami hiba, vétség, mely nevét a lélek bizonyos tulajdonságától nyeri. A többi vétségtől abban különbözik, hogy épp ellenkező magatartást tanúsít, mint amit a delphoi felirat parancsol.

PRÓTARKHOSZ

Ismerd meg tenmagad. Ezt érted, Szókratész?

d SZÓKRATÉSZ

Ezt én. Világos, hogy ennek az ellentéte így hangzanék: ne ismerd meg magadat semmiképpen.

PRÓTARKHOSZ

Valóban így.

SZÓKRATÉSZ

Rajta, Prótarkhosz! Oszd ezt most három részre.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan? Aligha fogom tudni.

SZÓKRATÉSZ

Azt akarod mondani, tegyem én meg a felosztást?

PRÓTARKHOSZ

Nemcsak mondom, hanem kérlek is rá.

SZÓKRATÉSZ

Az önmagukat nem ismerőknél nem három irányban nyilatkozik-e meg ez a tudatlanságuk?

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

e SZÓKRATÉSZ

Először vagyonukra nézve, mert gazdagabbnak képzelik magukat a valónál.

PRÓTARKHOSZ

Ez sokakkal megesik.

SZÓKRATÉSZ

Még többen vannak, akik nagyobbnak, szebbnek, testi tulajdonságaikban kiválóbbnak hiszik magukat, mint amilyenek igazában.

PRÓTARKHOSZ

Eltaláltad.

SZÓKRATÉSZ

De a legtöbben, úgy vélem, a harmadik irányban – a lélek tulajdonságait tekintve – csalatkoznak: erényben kiválóbbnak képzelik magukat, pedig nem azok.

PRÓTARKHOSZ

Ez úgy van, bizonyos.

49 a SZÓKRATÉSZ

S az erények közül nem a bölcsességre tart-e mindenképp igényt a tömeg, pedig csak a veszekedéshez ért, s hazug látszatbölcsességgel van telve?

PRÓTARKHOSZ

Igazad van.

SZÓKRATÉSZ

Helyesen beszél tehát az, ki az ilyen állapotot rossznak, bajnak mondja.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen.

SZÓKRATÉSZ

De ezt is két részre kell osztanunk, Prótarkhosz, ha a gyerekes irigységben a gyönyör és fájdalom furcsa vegyületét meg akarjuk ismerni.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan osszuk két részre? Szólj!

b SZÓKRATÉSZ

Szükségképpen el kell ismernünk, hogy azok közül, akik elég bolondosan ilyen hamis véleménnyel vannak ön-

magukról – mint más emberek közül is –, némelyekben erő és hatalom lakik, némelyekben pedig, úgy vélem, az ellenkezője.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Eszerint tégy osztályt. S ha azokat, akik ilyen véleményben élnek önmagukról s emellett mégis gyöngék és tehetetlenek kicsúfolásukért bosszút állani, nevetségesnek mondod: csak az igazat fogod mondani; mint ahogy fején találod a szeget, ha a bosszúra erőseket félelmes-
c nek, erőszakosnak és gyűlöletesnek nevezed. Csakugyan: a hatalmasok tudatlansága gyűlöletes és rút, mert embertársai számára ártalmas magában is, minden képmásában is, a gyöngék tudatlansága viszont nevetséges természetű, s az ilyen dolgok körébe tartozik.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen mondod. Csak nem világos előttem a gyönyör és fájdalom vegyülete benne.

SZÓKRATÉSZ

Tekintsd először az irigység hatását.

PRÓTARKHOSZ

Magyarázd meg.

d SZÓKRATÉSZ

Nem valami jogtalan fájdalom és gyönyör-e?

PRÓTARKHOSZ

De, tagadhatatlanul.

SZÓKRATÉSZ

S nemde abban sem igazságtalanság, sem irigység nem nyilatkozik, ha ellenségeink bajának örülünk?

PRÓTARKHOSZ

Nem.

SZÓKRATÉSZ

De ha néha barátaink bajait látjuk s bánkódás helyett örömet érzünk, nem igazságtalan dolog-e ez?

PRÓTARKHOSZ

Kétségkívül.

SZÓKRATÉSZ

A tudatlanságról pedig mondottuk, hogy mindenkire rossz.

PRÓTARKHOSZ

S joggal.

SZÓKRATÉSZ

e Nos, barátaink álbölcsessége, öntetszelgése s a többi olyan tulajdonsága, amelyekről föntebb azt jegyeztük meg, hogy három irányban nyilatkoznak meg, nem nevetségesek-e ezek, ha gyöngeséggel s nem gyűlöletesek-e, ha erővel párosulnak? Állítjuk vagy nem állítjuk, amit föntebb mondtam: hogy barátaink ilyen lelkiállapota, ha másnak kárával nem jár, nevetséges?

PRÓTARKHOSZ

De állítjuk.

SZÓKRATÉSZ

S abban is megegyeztünk, hogy az ilyen állapot, mert tudatlanság, rossz?

PRÓTARKHOSZ

Meg.

SZÓKRATÉSZ

S vajon örvendünk-e vagy bánkódunk, ha nevetünk rajta?

50 a PRÓTARKHOSZ

Világos, hogy örvendünk.

SZÓKRATÉSZ

S nem irigységnek mondtuk-e azt az érzelmet, mely gyönyört támaszt bennünk, ha barátainkat bajban látjuk?

PRÓTARKHOSZ

Szükségképpen annak.

SZÓKRATÉSZ

E beszélgetésünkből tehát kitűnik, hogy barátaink hóbortjain nevetve a gyönyört irigységgel vegyítjük, azaz fájdalommal a gyönyört. Mert már előbb megegyeztünk abban, hogy az irigység a lélek fájdalma, a nevetés pedig gyönyör, s hogy ebben az esetben mind a kettő együtt támad lelkünkben.

PRÓTARKHOSZ

Ez igaz.

b SZÓKRATÉSZ

S ez a beszéd egyszersmind nyilvánvalóvá teszi, hogy a panaszdalokban, tragédiákban és komédiákban – nemcsak a színpadét, hanem az élet minden tragédiáját és komédiáját értem – s ezer más esetben is fájdalom vegyül a gyönyörrel.

PRÓTARKHOSZ

Ezt lehetetlen be nem látnunk, Szókratész, még ha valaki még úgy hirdetné is az ellenkezőjét.

XXX. SZÓKRATÉSZ

Nemde a haragról, vágyról, bánkódásról, félelemről,
c szerelemről, féltékenységről, irigységről és a többi ilyenről állítottuk azt, hogy az öröm és a fájdalom vegyülését megtalálhatjuk bennük?

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

A bánkódásra, irigységre, haragra csakugyan illik minden, amit itt kifejtettünk.

PRÓTARKHOSZ

Hogyne illenék!

SZÓKRATÉSZ

De mennyi volna még hátra!

PRÓTARKHOSZ

Csakugyan.

SZÓKRATÉSZ

Tudod-e, milyen okból mutattam fel neked ezt a vegyületet főleg a komédiában? Mert meg akartalak győzni,
d hogy a félelem, a szerelem és a többi szenvedély tekintetében könnyű ezt a keveredést kimutatni; hogy így ezt belátva, ne kényszeríts engem kiterjeszkednem a többi szenvedély tárgyalására is, hanem egyszerűen elfogadd, hogy a test a lélek nélkül, a lélek a test nélkül, vagy együtt is mind a kettő fájdalommal vegyes gyönyörökkel van tele. Nos, szabadon eresztesz, vagy éjfélig itt tartasz? Néhány rövid megjegyzés még, s remélem, el fogsz
e bocsátani. Ígérem, holnap mindenről számot adok. Most azonban térjünk rá arra, ami még hátravan, hogy a Philébosz kívánta ítéletet meghozhassuk.

PRÓTARKHOSZ

Ez derék szó, Szókratész! Arról pedig, ami még hátravan, beszélj tetszésed szerint.

XXXI. SZÓKRATÉSZ

A dolog rendje úgy hozza magával, hogy a vegyes gyönyörökről most szükségképpen a vegyítetlenekre kell áttérnünk.

51 a PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen mondtad.

SZÓKRATÉSZ

Azon leszek, hogy rájuk térve, felmutassam természetüket. Mert nemigen értek egyet azokkal, akik minden gyönyört csak a fájdalom szünetének mondanak; ezeket a férfiakat, mint említettem, csak tanúul használom arra, hogy vannak látszólagos gyönyörök, melyek valójában nem azok; és vannak olyanok, amelyek a képzelet-

ben nagynak és soknak tűnnek elénk, pedig keverve vannak fájdalmakkal és csillapodásaival azoknak a maró kínoknak, melyek a test vagy a lélek zavaraival együtt járnak.

b PRÓTARKHOSZ

De hát mely gyönyöröket fogadjuk el igaznak, Szókratész, ha nem akarunk csalódni?

SZÓKRATÉSZ

Azokat, melyek az úgynevezett szép színekre és formákra vonatkoznak; a legtöbb illatból s hangokból fakadó gyönyört s mindazokat, melyek nélkülözése észrevétlen és nem jár fájdalommal, élvezete pedig kellemes, minden fájdalomtól mentes érzetet támaszt.

PRÓTARKHOSZ

Hát ezt megint hogyan értsük, Szókratész?

SZÓKRATÉSZ

c Igaz, az első pillanatra nem világos, amit mondok; de megkísérlem magyarázatát. Mikor a formák szépségéről szólok, nem azt értem rajta, amit a nagy tömeg képzel: az élő testek vagy némely festménynek szépségét, hanem beszélek – így kívánja érvelésem – az egyenesről és a körről és a belőlük keletkező síkokról és tömör testekről, melyeket vagy körzővel, vagy vonalzó és szögmérő segítségével állítanak elő; ha ugyan érted, amit mondani akarok. Mert ezekről nem azt állítom, mint más tárgyakról, hogy csak bizonyos szempontból, bizonyos célra szépek, hanem azt, hogy már magukban véve, természetüknél fogva szépek s egészen sajátos gyönyöröket keltenek, melyeknek semmi közük a vakaródzásból fa-

kadó érzetekhez. A színek is ilyen módon szépek és forrásai a gyönyörűségnek. Nos, érted most, vagy nem?

PRÓTARKHOSZ

Iparkodom megérteni, Szókratész. Csakhogy törekedj te is még nagyobb világosságra.

SZÓKRATÉSZ

A hangokat tekintve is azt mondom, hogy a könnyen ömlők, csengők, egységes szép zenét adók nemcsak bizonyos szempontból, hanem magukban véve is szépek és természetükkel járó gyönyört is keltenek.

PRÓTARKHOSZ

Ez így van.

e SZÓKRATÉSZ

Az illatokat kísérő gyönyör már nem olyan isteni természetű, de azért mindazt a gyönyört, mellyel nincs szükségképpen fájdalom egybekötve, bármint s bárhol jelentkezzék is, az előbbiekkel, mint megfelelő ellentétet, szembeállítom. Íme, ha megértettél, ez a gyönyörök két neme, melyekről beszéltünk.

PRÓTARKHOSZ

Megértettelek.

SZÓKRATÉSZ

52a Tűzzük hozzájuk még a tudományokkal járó gyönyöröket, ha ugyan nem kapcsolatos velük a tudás szomja, s e szomjúsággal már kezdettől fogva a fájdalom.

PRÓTARKHOSZ

Azt hiszem, nem.

SZÓKRATÉSZ

De vajon nem származik-e fájdalom abból, ha tudományokkal betelve, később feledés útján egyre veszítünk belőlük?

PRÓTARKHOSZ

b Magából a dologból nem származik fájdalom; csupán az állapota felett való eszmélkedésből, mikor valaki azért fájlalja tudománya elvesztését, mert szüksége volna rá.

SZÓKRATÉSZ

Csakhogy, édes barátom, mi most csak a dolog természetével járó érzéseket tekintjük, függetlenül minden eszmélkedéstől.

PRÓTARKHOSZ

Akkor igazad van: tudományokban a feledés sohasem jár fájdalommal.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva elmondhatjuk, hogy a tudomány gyönyöre minden fájdalomtól mentes s éppenséggel nem a nagy tömegnek, hanem csak fölötte kevés embernek az osztályrésze.

PRÓTARKHOSZ

Csakugyan azt kell mondanunk.

c XXXII. SZÓKRATÉSZ

Miután most a tiszta gyönyöröket s a joggal tisztátalannak mondhatókat illőn különválasztottuk egymástól, beszédünkhöz még hozzátehetjük, hogy a heves gyönyöröket mértéktelenség, a nem heveseket ellenben mérték jellemzi, s hogy azok a gyönyörök, melyek akár

gyakran, akár ritkán, de a nagynak és hevesnek tulajdonságait magukra öltik, a határtalannak, az erősebbnek
d és gyengébbnek a testet-lelket is átjáró nemébe tartoznak; az ellenkező gyönyörök ellenben a határolt, mértékkel bíró dolgok osztályába.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen mondod, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Ezek után még a következőt is vizsgáljuk meg felőlük.

PRÓTARKHOSZ

Mit?

SZÓKRATÉSZ

Vajon mi felel meg inkább az igaznak: a tiszta, vegyítetlen, vagy ami heves, sok, nagy, bőséges?

PRÓTARKHOSZ

Mi célból kérdezed ezt, Szókratész?

SZÓKRATÉSZ

e Mert, Prótarkhosz, a gyönyör és tudás vizsgálatában nem akarok semmit sem elhagyni, hogy bennük különkülön mi a tiszta és mi a tisztátalan, hogy így mindegyik tisztán lépve a keveredésbe számomra, számodra és a többi jelenlévő számára könnyebbé tegye az ítéletet.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Rajta hát! Azokról a nemekről, melyeket a tiszta fogalma megillet, elmélkedjünk a következő módon. Először is válasszunk ki közülük egyet és vizsgáljuk azt.

53 a PRÓTARKHOSZ

Melyiket válasszuk?

SZÓKRATÉSZ

Ha tetszik, vizsgáljuk kezdetnek a fehér színt.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Honnan származik s mi tulajdonképpen a fehér szín tisztasága? A nagyságban, a tömegben rejlik-e, vagy abban a hibátlanságban, hogy semmi más színnek még nyoma sincs benne?

PRÓTARKHOSZ

Kétségkívül, hogy nincs benne semmi vegyítés.

SZÓKRATÉSZ

b Helyesen mondod. S nemde, Prótarkhosz, ezt a fehér színt fogjuk a legtisztábbnak s egyszersmind a legszebbnek mondani minden fehér között, nem pedig a nagy tömegűt vagy nagy felületűt?

PRÓTARKHOSZ

Éspedig nagyon helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Ha tehát azt mondjuk, hogy egy kevés tiszta fehér szín fehérebb s egyszersmind szebb és igazabb, mint valami vegyített fehér színnek bármily nagy tömege: nemde igazat fogunk beszélni?

PRÓTARKHOSZ

Teljesen igazat.

SZÓKRATÉSZ

Nos, van-e még más ilyen példára is szükségünk a gyönyör magyarázatához, vagy ebből az egyből is megért-
c hetjük, hogy a minden fájdalomtól tiszta gyönyör édesebb, igazabb és szebb, ha kicsiny és kevés is, mint a másféle, ha mégoly nagy és sok is.

PRÓTARKHOSZ

Teljesen igazad van; ez az egy példa is elég.

SZÓKRATÉSZ

S tovább! Nem hallottuk-e már a gyönyörről, hogy örökös keletkezés, s hogy létezése egyáltalában nincs? Jeles emberek törekszenek rá, hogy ezt az elvet nekünk kifejtsék, s mi ezért köszönettel tartozunk nekik.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

d Kérdéseimmel, kedves Prótarkhoszom, majd átfutok a dolgon.

PRÓTARKHOSZ

Úgy csak beszélj és kérdezz!

XXXIII. Szókratész

Nem különböztethetünk-e meg kétrendbeli dolgot? Azt, ami önmagáért van, s azt, ami örökké másra kívánkozik?

Prótarkhosz

Hogy érted ezt és miről beszélsz?

Szókratész

Az egyik dolog a legnemesebb természetű, a másik pedig mögötte marad.

Prótarkhosz

Beszélj világosabban.

Szókratész

Kétségkívül láttunk már derék, szép fiút és férfias lelkű szeretőt mellette.

Prótarkhosz

Természetesen.

Szókratész

e Keress most e kettőhöz hasonló más kettősséget, mely magában foglal mindent, amit csak létezőnek mondhatunk.

Prótarkhosz

Harmadszor is kérlek, fejezd ki világosabban, Szókratész, amit mondani akarsz.

Szókratész

Nagyon egyszerű a dolog, Prótarkhosz, csak a kifejezés incselkedik velünk. Azt akarja jelenteni, hogy vannak

dolgok, melyek mindig valami más kedvéért léteznek; s ismét olyanok, amelyek miatt keletkezik a más céljáért keletkező.

PRÓTARKHOSZ

A sok ismétlés mellett sem értem egész tisztán.

SZÓKRATÉSZ

54 a Talán majd fejtegetésünk előhaladtával jobban megérted, kedves gyermekem!

PRÓTARKHOSZ

Remélem.

SZÓKRATÉSZ

Vegyük most ezt a másik két dolgot elő.

PRÓTARKHOSZ

Melyeket?

SZÓKRATÉSZ

Legyen mindeneknek keletkezése az egyik, a lét pedig a másik.

PRÓTARKHOSZ

Legyen hát e két dolog: a lét és a keletkezés.

SZÓKRATÉSZ

Helyesen. Melyikről mondjuk most, hogy a másikért van, a létről-e, hogy a keletkezésért, vagy a keletkezésről, hogy a létért?

PRÓTARKHOSZ

Azt kérdezed-e, hogy amit létnek neveztünk, a keletkezés céljából az-e, ami?

SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik, azt.

b PRÓTARKHOSZ

Az egekre! Hát csakugyan azt kérdezed tőlem, hogy mit gondolsz, Prótarkhosz, vajon a hajók kedvéért keletkezett-e a hajóácsolás, vagy a hajóácsolásért a hajó, és mind, ami efféle kérdés feltehető?

SZÓKRATÉSZ

Pontosan ezt kérdezem, kedves Prótarkhosz!

PRÓTARKHOSZ

Úgy felelj is rá magadnak, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Miért ne? De azért csak vegyél részt az okoskodásban.

PRÓTARKHOSZ

Szívesen.

c SZÓKRATÉSZ

Azt mondom tehát, hogy minden eszközt, műszert, anyagot minden esetben valami keletkezés kedvéért alkalmaznak; minden keletkezés pedig külön-külön valami lét kedvéért történik; a keletkezés a maga összességében pedig a lét kedvéért a maga összességében.

PRÓTARKHOSZ

Most már világos.

SZÓKRATÉSZ

Ha tehát a gyönyör keletkezés, akkor szükségképpen valami lét céljából kell keletkeznie.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Az pedig, amiért a más miatt keletkező keletkezik, a jónak osztályába tartozik; azt ellenben, ami más miatt keletkezik, egy másik osztályba kell helyeznünk.

PRÓTARKHOSZ

Szükségképpen.

d SZÓKRATÉSZ

Ha tehát a gyönyör keletkezés, nemde helyesen járunk el, ha a jónak osztálya helyett egy másikba soroljuk?

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Így hát, mint e fejtegetésem elején is mondtam, köszönettel tartozunk annak, aki nyilvánvalóvá tette előttünk, hogy a gyönyörnek csak keletkezése van, de léte semmiképpen sincs. – E férfi kinevetné azokat, akik a gyönyörről azt mondják, hogy az a jó.

PRÓTARKHOSZ

Bizonnyal kinevetné.

e SZÓKRATÉSZ

De mindenesetre kinevetné azokat is, akik a keletkezéssel mindjárt be is fejezik a dolgot.

PRÓTARKHOSZ

S kik az ilyenek?

SZÓKRATÉSZ

Akik, mikor szomjúságot, éhséget vagy más hasonló szükséget érezve, melyet a keletkezés csillapít, azt lecsillapították – e keletkezés folytán úgy örülnek, mintha valódi gyönyörük volna; s akik azt mondják, hogy élni sem volna érdemes, ha az ember nem éhezne, szomjazna s más hasonló szükséget nem érezne.

55 a PRÓTARKHOSZ

Csakugyan így gondolkoznak.

SZÓKRATÉSZ

S a keletkezéssel – nemde így mondjuk mindnyájan – szemben áll az enyészés?

PRÓTARKHOSZ

Szükségképpen.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva azok, akik ilyenféle gyönyöröket választanak, a keletkező s enyésző tünemények világát választják, nem pedig azt a harmadik életet, melyben nincs sem gyönyör, sem fájdalom, de megvan a képesség a legtisztább elmélkedésre.

PRÓTARKHOSZ

Csakugyan, Szókratész, úgy látom, nagy esztelenség volna, ha valaki a gyönyört jónak mondaná.

SZÓKRATÉSZ

Nagy esztelenség, mert ezt még a következő módon is bizonyíthatjuk.

PRÓTARKHOSZ

Miképpen?

b SZÓKRATÉSZ

Nem esztelen dolog-e azt állítani, hogy a szép és a jó nincs sem a testben, sem más dolgokban, csak a lélekben, pedig egyedül a gyönyör a szép és jó; a férfiasság, a mértékletesség, az ész és a lélek többi osztályos java ellenben e tekintetben számba sem jöhet. Nem következne-e ebből a felfogásból az az esztelenség, hogy azt az embert, aki nem gyönyört, hanem fájdalmat érez, amennyiben azt érzi, rossznak kellene mondani, ha különben a legkiválóbb ember volna is; ha pedig gyönyört
c érez, jónak, éspedig annál jobbnak, kiválóbbnak, minél nagyobb a gyönyöre?

PRÓTARKHOSZ

Ennél nagyobb esztelenség nem is képzelhető el, Szókratész.

XXXIV. SZÓKRATÉSZ

De ne mondja senki, hogy a gyönyört ugyan minden oldalról erősen megrostáljuk, az ésszel s tudással azonban csak csínján bánunk. Kopogtassuk meg hát tisztességesen ezeket is körös-körül, nem konganak-e itt-ott ürességtől, hogy így megismerve bennük a legtisztább

részt, közös ítéletben összevethessük azzal, ami a gyönyörökben is a legigazabb.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen mondod.

d SZÓKRATÉSZ

A tudományok egy része – úgy hiszem – a kézi mesterségekkel, a másik a neveléssel és a művelődéssel kapcsolatos. Vagy nem?

PRÓTARKHOSZ

De úgy van.

SZÓKRATÉSZ

A kézi mesterségeknél először is meg kell vizsgálnunk, hogy nincs-e némelyikben több tudás, mint a másikban; s így nem kell-e azokat teljesen tisztának, ezeket tisztátalanabbnak neveznünk?

PRÓTARKHOSZ

Ezt meg kell tennünk.

SZÓKRATÉSZ

Vegyük hát külön szemügyre azokat, melyek a többinek szabályul szolgálnak.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan s melyek azok?

e SZÓKRATÉSZ

Ha a mesterségektől például elkülönítenénk a számok, a mérték s a súlyok tudományát, az igazat megmondva csak a hitványa maradna vissza.

PRÓTARKHOSZ

Csak a hitványa bizony.

SZÓKRATÉSZ

Nem maradna egyéb hátra, mint a puszta hozzátevés, mint érzékeinknek kiélesítése tapasztalás és gyakorlás útján s ezzel párosulva bizonyos szerencsés találékony-
56 a ság, melyet sokan művészetnek neveznek, s amely erejét a fáradságos gyakorlásnak köszönheti.

PRÓTARKHOSZ

Ez kétségtelen.

SZÓKRATÉSZ

Tele van ezzel először is az auloszművészet, mikor az összhangot nem a mérték tudományával hozza létre, hanem gyakorlat adta ügyességgel találja el; de az egész zene is, mely az egyes rezgésbe jövő húrok mértékét puszta találgatással vadássza; úgyhogy a zenével is sok vegyül, ami nem világos s nagyon bizonytalan.

PRÓTARKHOSZ

Ez igaz.

b SZÓKRATÉSZ

Így áll a dolog az orvostanban, a földművelésben, a kormányos és a hadvezér művészetében is.

PRÓTARKHOSZ

Mindenesetre.

SZÓKRATÉSZ

Az építészet azonban, azt hiszem, a legtöbb mértékkel és műszerrel dolgozik, s e pontossága mesterségesebbé teszi a többi tudomány java részénél.

PRÓTARKHOSZ

Éspedig miben?

SZÓKRATÉSZ

Mindegy, hogy hajó- vagy házépítésről, vagy másféle ácsmunkáról van szó. Mindenütt használja a vonalzót,
c a körzőt, a mérőónt, a mérőzsinórt s valami mesterséges csavart.

PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen mondod, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Válasszuk eszerint két részre a művészeteket. A zene módját követők csekélyebb pontosságot kívánnak műveikben; az építészettel rokonok pedig nagyobbat.

PRÓTARKHOSZ

Legyen úgy.

SZÓKRATÉSZ

A legpontosabb művészetek pedig azok, melyeket legelőször említettünk.

PRÓTARKHOSZ

Úgy látszik, a számtant érted, s amiket vele együtt felsoroltál.

d SZÓKRATÉSZ

Igazad van. Hanem, Prótarkhosz, nem oszlanak-e ezek is két részre? Mit gondolsz?

PRÓTARKHOSZ

Mik?

SZÓKRATÉSZ

Először a számtan. Nem más-e a köznapi életben használatos számtan, mint a filozófusoké?

PRÓTARKHOSZ

De milyen különbséget tegyünk az egyik és a másik között?

SZÓKRATÉSZ

A különbség, Prótarkhosz, nem csekély. A számmal foglalkozók közül ugyanis némelyek a különböző egysé-
e geket is összeszámolják, mint két tábort és két ökröt, két parányi vagy óriási egységet. Mások azonban nem követik őket, ha valaki felteszi, hogy az ezernyi számegység közt nincs egy sem, mely a másiktól különbözik.

PRÓTARKHOSZ

Igazad van, ha nagy különbséget állítasz fel a számmal foglalkozók között; megvan rá az ok, hogy kétféle számtant vegyünk fel.

SZÓKRATÉSZ

Hát hogy áll a dolog az építők s kereskedők számolásá-
57 a val, mérésével, illetőleg a filozófia mértanával és a szaktudósok számításaival? Vajon egy vagy két művészettel állunk-e itt szemben?

PRÓTARKHOSZ

Az előbbiek után azt mondom, hogy itt két művészetről van szó.

SZÓKRATÉSZ

Helyesen. De tudod-e, miért vetettük fel a kérdést?

PRÓTARKHOSZ

Talán. Csakhogy azt szeretném, hogy te felelj meg erre.

SZÓKRATÉSZ

Úgy látom, ez a mi beszélgetésünk kezdettől fogva a
b megfelelő ellenképet kereste a gyönyörökhöz, és azt vizsgálja, hogy van-e az ismeretek közt is tisztább a kevésbé tiszta mellett, akárcsak a gyönyörök közt.

PRÓTARKHOSZ

Valóban egész világos, hogy erre törekedik.

XXXV. SZÓKRATÉSZ

Nos? Nem derült-e ki föntebb, hogy más-más dolgokra más művészet irányul, s az egyik pontosabb, illetőleg pontatlanabb a másiknál?

PRÓTARKHOSZ

De kiderült.

SZÓKRATÉSZ

S miután okoskodásunk egy-egy művészetet azonos né-
c ven nevezett s azt a véleményt támasztotta, hogy ez a művészet csakugyan egy: most mintha mégis kettő volna, azt kérdezi, hogy ezeken a területeken tisztaságra és szabatosságra vajon melyik előbbvaló, a filozófusok művészete-e, vagy a nem filozófusoké?

PRÓTARKHOSZ

Csakugyan azt látszik kérdezni.

SZÓKRATÉSZ

Nos, Prótarkhosz, mit feleljünk?

PRÓTARKHOSZ

Hiszen, Szókratész, már bámulatosan nagy különbségekre jutottunk az ismeretek szabatosságát tekintve.

SZÓKRATÉSZ

Annál könnyebben felelhetünk.

PRÓTARKHOSZ

Az igaz. S elmondhatjuk, hogy a szám s a mérték tudo-
d mánya végtelenül különböznek a többitől, de közöttük ismét szabatosságra s igazságra mérték és szám tekintetében hasonlíthatatlanul magasan állnak azok, melyek a valódi filozófusok mindent legyőző törekvéseivel kapcsolatosak.

SZÓKRATÉSZ

Legyen szavad szerint; s bízva benned, bátran azt felelhetjük a csűrés-csavarás mestereinek . . .

PRÓTARKHOSZ

Nos, mit?

SZÓKRATÉSZ

Hogy kétféle számtan és kétféle mértan van és sok művészet következik még utánuk, melyekben hasonlóképpen föllelhető ez a kettősség, habár csak egy nevet viselnek is.

e PRÓTARKHOSZ

Adjuk hát isten hírével ezt a feleletet azoknak a mestereknek, amint te nevezed őket, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

Ezeket a tudományokat mondják hát a legszabatosabbnak?

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Csakhogy nemet mond ám nekünk, Prótarkhosz, a dialektika művészete, ha egy más tudományt helyezünk fölébe.

PRÓTARKHOSZ

Mit értesz ezen a művészeten?

58 a SZÓKRATÉSZ

Nyilvánvaló, hiszen mindenki ismeri, amiről beszélek. S azt hiszem, aki csak egy csöppet is képes gondolkodni, el fogja ismerni, hogy az a hasonlíthatatlanul legigazabb ismeret, mely a létezőre, a valóban s magával örökké azonos természetű létezőre irányul.

PRÓTARKHOSZ

Gorgiasz pedig, Szókratészom, untalan azt vitatta előtb tem, hogy a rábeszélés művészete válik ki minden többi közül. Nem erőszakkal, de önként hódoltat meg mindent, s nincs nála jelesebb. Sem ellened, sem ellene nem szeretnék most szót emelni.

SZÓKRATÉSZ

Fegyvert emelni akartál te, azt hiszem, de azután elszégyellve magad, elejtetted.

PRÓTARKHOSZ

Legyen hited szerint!

SZÓKRATÉSZ

Hát tehetek róla, hogy nem jól értettél?

PRÓTARKHOSZ

Hogyhogy?

SZÓKRATÉSZ

c Hisz nem azt kérdeztem, kedves Prótarkhoszom, melyik művészet válik ki a többi közül nagysága, jelessége és hasznossága által, hanem azt, melyik vizsgálja, hogy mi a dolgokban a szabatos, a pontos és a legigazabb, ha különben mégoly csekély tudomány és mégoly csekély hasznot hajt is. Ez az, amit most keresünk. Figyelj hát, s nem fogod Gorgiaszt sem magadra zúdítani – hisz elismerheted, hogy az ő művészete hajtja az embereknek a legtöbb hasznot –, ha elfogadod az én gondolatomat, amint azt a fehérről az imént előadtam, hogy a tiszta, ha
d kevés is, a nagy tömegű, de tisztátalan közül kiválik épp azáltal, hogy legigazabban fehér. Most is, miután alaposan meggondoltuk és kellőképpen megfontoltuk, nem a tudományok hasznát nézve, sem a tekintélyét, hanem azt, hogy a léleknek melyik képessége lett természettől fogva arra, hogy az igazságra vágyódjék és mindent annak kedvéért tegyen, erről mondhatjuk-e el, tüzetes vizsgálat után, hogy valószínűleg ez tekinthető a leginkább a gondolkodás és értelem tisztasága birtokosának, vagy valami mást, ennél különbet kell keresnünk?

e PRÓTARKHOSZ

Vizsgálódom, vizsgálódom s úgy vélem, nehéz volna ráhagyni, hogy van más művészet vagy tudomány, mely annyira az igazságra tör, mint ez.

SZÓKRATÉSZ

Nemde ez állításra az a megfontolás vezetett, hogy a legtöbb művészet – s akik azok körül fáradoznak – első-
59 a sorban csak véleményekre támaszkodik, s a vélemények vonatkozó dolgokat kutatja szorgalmasan. Ha pedig valaki úgy véli, hogy a természetet vizsgálja – ugye tudod te is? –, egész életén át egyedül csak azt keresi, hogy ez a látható világ miképp keletkezett, milyen hatások érik s maga milyeneket gyakorol. Így van-e vagy nincs?

PRÓTARKHOSZ

De így van.

SZÓKRATÉSZ

Tehát nem az örökké létezőre fogja figyelmét fordítani az ilyen, hanem a most lévő, leendő s lett dolgokra?

PRÓTARKHOSZ

Igazat beszélsz.

SZÓKRATÉSZ

b S vajon mondhatjuk-e, hogy a legszigorúbb igazság szempontjából világossá válhat előttünk az, ami soha sincs, nem volt s nem is lesz soha ugyanazon egy állapotban?

PRÓTARKHOSZ

Hogy mondhatnánk?

SZÓKRATÉSZ

S hogyan állapodhatnánk meg arról még nagyjában is, aminek a legcsekélyebb megállapodása sincs?

PRÓTARKHOSZ

Azt hiszem, sehogy.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva nincs is olyan ész, sem tudomány, mely ezekre vonatkozólag a teljes igazság birtokosa volna?

PRÓTARKHOSZ

Úgy látszik, nincs.

XXXVI. SZÓKRATÉSZ

Úgy hát sem magaddal, sem velem, sem Gorgiasszal, sem Philébosszal ne törődj semmit, hanem tégy tanúságot.

c PRÓTARKHOSZ

Miről?

SZÓKRATÉSZ

Arról, hogy az állandó, tiszta, igaz s mondhatjuk, átszűrt tudás vagy arra vonatkozik, ami örökké változatlan és vegyületlen állapotban marad, vagy az ezzel legrokonabb dolgokra. A többiről azt kell mondanunk, hogy csak második sorban s az elsők alatt állanak.

PRÓTARKHOSZ

Igazat beszélsz.

SZÓKRATÉSZ

Mármost azok közül a nevek közül, melyek ezekre alkalmazhatók, nem a legszebbet kell-e a legszebbeknek adni?

PRÓTARKHOSZ

Mindenesetre.

d SZÓKRATÉSZ

S van-e tiszteletre méltóbb megnevezés, mint az észé és a belátásé?

PRÓTARKHOSZ

Nincs.

SZÓKRATÉSZ

Ha tehát ezt azokra a gondolatokra vonatkoztatjuk, melyek a valódi léttel foglalkoznak, elmondhatjuk, hogy helyesen alkalmaztuk.

PRÓTARKHOSZ

Csakugyan.

SZÓKRATÉSZ

S amit ítéletünkre bocsátottam, nem más, mint épp ez elnevezések.

PRÓTARKHOSZ

Valóban nem más, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ

S ha most valaki munkásoknak mondana bennünket,
e akik előtt ott fekszik anyagul a gyönyör s belátás, hogy

vegyítésük útján valami új művet alakítsanak: nem volna-e helyes a hasonlat?

PRÓTARKHOSZ
De nagyon helyes volna.

SZÓKRATÉSZ
Hozzáfogjunk-e hát a vegyítéshez?

PRÓTARKHOSZ
Miért ne?

SZÓKRATÉSZ
De talán helyesebb lesz, ha előbb emlékezetünkbe idézzük s előre elmondjuk magunknak a következőt.

PRÓTARKHOSZ
Mit?

SZÓKRATÉSZ
60 a Azt, amiről az előbb is gondolkoztunk. Mert jól mondja a közmondás: az okos dolgot kétszer-háromszor is meg kell ismételni.

PRÓTARKHOSZ
Ez igaz.

SZÓKRATÉSZ
Nos, azt hiszem, körülbelül így beszéltünk.

PRÓTARKHOSZ
Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

Philébosz azt állítja, hogy a gyönyör az élőlények valódi célja, s mindnyájunknak erre kell törekednünk, továbbá, hogy ez egyszersmind a legfőbb jó is mindenkire, úgyhogy e két elnevezést: jó és kellemes, tulajdonképp
b joggal tekintjük úgy, mint amely egy és ugyanazon természetű dolgot jelöli. Szókratész ellenben tagadja ezt; a jó s kellemes amint névre különböző, úgy különböző természetű is; s a belátásnak nagyobb része van a jóban, mint a gyönyörnek. Nem ez-e most, s nem ez volt-e korábban, amit mondtunk, Prótarkhosz?

PRÓTARKHOSZ

Valóban ez volt.

SZÓKRATÉSZ

S nemde megegyezünk s már megegyeztünk a következőkben is?

PRÓTARKHOSZ

Miben?

SZÓKRATÉSZ

Abban, hogy a jónak természete a többi közül kiválik.

c PRÓTARKHOSZ

Miben?

SZÓKRATÉSZ

Hogy ha valamely élőlény a jónak teljességében, épségében és szakadatlanul, mindvégig birtokában van, soha egyébre nem szorul. Minden hiány nélkül érzi magát: egészen beteljesült. Vagy nem?

PRÓTARKHOSZ

De úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Ezután – nemde – gondolatban megkísértettük beállítani külön-külön mindegyiket az egyes emberek életébe, a gyönyört a belátás, a belátást a gyönyör minden parányának nélkül?

PRÓTARKHOSZ

Ezt tettük.

SZÓKRATÉSZ

d S vajon megfelelőnek találtuk-e az egyiket vagy a másikat?

PRÓTARKHOSZ

Hogy találtuk volna!

XXXVII. SZÓKRATÉSZ

Ha azonban akkor valamiben eltértünk a helyes útról, vegye fel most újra valaki a beszélgetés fonalát, s mondjon helyesebbet. Foglalja egyetlen forma egységébe az emlékezést, belátást, tudást, a helyes véleményt, s vizsgálja, vajon e nélkül kívánnók-e bárminek is a birtokát; kívánnánk-e még a legnagyobb s leghevesebb gyönyört is, ha örömünkről valódi képzetünk sem volna, saját
e állapotunkat nem ismernénk s emlékét még egy pillanatig sem tudnánk megőrzeni. Hasonlóan mondd a belátásról is: vajon inkább kívánjuk-e a belátást minden gyönyör, még a legtünékenyebb gyönyörök nélkül is, mint a gyönyörrel vegyest; s a gyönyörök teljét belátás nélkül inkább, mint némi belátással párosultan?

PRÓTARKHOSZ

Semmiképp sem kívánnánk inkább, Szókratész. E kérdést nem is szükséges annyiszor ismételni.

61 a SZÓKRATÉSZ

Úgy hát sem a belátás, sem a gyönyör nem a tökéletes, mindenkinek egyaránt kívánatos legfőbb jó.

PRÓTARKHOSZ

Hogy is lehetne!

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva fel kell kutatnunk vagy magát a jót, vagy valami képmását, hogy eldöntsük a kérdést, melyet feltettünk, vajon a belátást vagy a gyönyört illeti-e meg a második díj?

PRÓTARKHOSZ

Helyesen mondod.

SZÓKRATÉSZ

De nem találtunk-e már egy a jóhoz vezető utat?

PRÓTARKHOSZ

Melyiket?

SZÓKRATÉSZ

b Mint mikor keresünk valakit s először is pontosan megtudtuk lakását. Nemde nagy a valószínűsége, hogy most már fölleljük?

PRÓTARKHOSZ

Kétségkívül.

SZÓKRATÉSZ

S okoskodásunk, mint beszélgetésünk elején, most is világossá tette előttünk, hogy a jót nem a vegyületlen életben, hanem a vegyültben kell keresnünk.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva valószínűbb, hogy az, amit keresünk, inkább a vegyült életben lesz nyilvánvaló, mint a vegyületlenben.

PRÓTARKHOSZ

Sokkal valószínűbb.

SZÓKRATÉSZ

c Rajta hát, Prótarkhosz! Imádkozzunk Dionüszoszhoz vagy Héphaisztoszhoz, vagy egy másik istenhez, akinek tiszte a vegyítések mellett őrködni, s fogjunk mi is a vegyítéshez.

PRÓTARKHOSZ

Szívesen.

SZÓKRATÉSZ

S mint a bortöltőknek, nekünk is két forrás áll rendelkezésünkre: a gyönyöré, melyet a méz forrásához hasonlíthatunk; és a belátás józanító, bortól tiszta forrása, amely hideg s egészséges vizéhez hasonlít. Íme, ezeket vegyítsük legjobb tehetségünk szerint.

PRÓTARKHOSZ

Jól van.

d SZÓKRATÉSZ

De vajon hogy találjuk el leghelyesebben: ha minden gyönyört minden belátással vegyítünk.

PRÓTARKHOSZ

Talán így.

SZÓKRATÉSZ

De ez nem kockázat nélkül való. Azt hiszem, veszélytelenebb vegyítési módot mutathatok neked.

PRÓTARKHOSZ

Úgy mutass.

SZÓKRATÉSZ

Nem tettük-e fel – s azt hiszem, helyesen –, hogy az egyik gyönyör igazabb a másiknál, s az egyik művészet szabatosabb a másiknál?

PRÓTARKHOSZ

De igen.

SZÓKRATÉSZ

Éppúgy különbözik tudás is tudástól. Az egyiknek tár-
e gya a keletkező és enyésző világ; a másiké az, amiben nincs keletkezés és enyészet, hanem ami önmagával örökké azonos marad. S ez utóbbit mondtuk az igazság szempontjából igazabbnak az elsőnél.

PRÓTARKHOSZ

S nagyon helyesen.

SZÓKRATÉSZ

Ne vegyítsük-e tehát először a gyönyörnek s belátásnak a legigazibb részeit egybe, hogy megláthassuk: elégségesek-e a legkívánatosabb élet létesítésére, vagy pedig ehhez még a kevésbé tiszta részekre is szükségünk van?

62 a PRÓTARKHOSZ

Jó lesz így tennünk.

XXXVIII. SZÓKRATÉSZ

Gondoljunk tehát magunknak egy embert, aki teljesen tisztában van azzal, hogy mi az igazságosság, s e gondolatait szóval is ki tudja fejezni, s akinek minden más létezőről is hasonló belátása van.

PRÓTARKHOSZ

Legyen úgy.

SZÓKRATÉSZ

Vajon ennek az embernek a tudása megüti-e a mértéket, ha önmagában amaz isteni körnek és gömbnek fogalmát
b ugyan ismeri, de ezt az emberi gömböt és az itteni köröket nem, és a házépítésben vagy egyéb munkában is az isteni vonalakat és köröket alkalmazza?

PRÓTARKHOSZ

Furcsa helyzetünk volna, Szókratész, ha csak arról tudnánk, ami változatlan.

SZÓKRATÉSZ

Nos, nem kell-e akkor a hamis vonalaknak s köröknek bizonytalan s éppen nem tiszta tudományát összevegyítenünk is az előbbivel?

PRÓTARKHOSZ

De szükséges, különben haza se találhatnánk soha, ha kívül vagyunk.

c SZÓKRATÉSZ

S nem kell-e a zenét, amelyről pedig föntebb azt mondtuk, hogy hiányával van a tisztaságnak, mert csupa találgatás és utánzás?

PRÓTARKHOSZ

De hozzá kell vegyítenünk azt is, ha azt akarjuk, hogy életünk egyáltalán tűrhető legyen.

SZÓKRATÉSZ

Azt kívánod hát, hogy mint valami kapus, akit a tömeg szorongat, kitárjam az ajtókat s valamennyi tudományt bebocsássak, s megengedjem, hogy a leghitványabb is vegyülhessen a tisztával?

d PRÓTARKHOSZ

Valóban nem látom be, Szókratész, mi kára esne annak, aki a tiszta tudományok birtokában a többit is mind megszerezné.

SZÓKRATÉSZ

Engedjem hát, hogy hadd ömöljék valamennyi – Homérosz költői szava szerint – a „vegyítő völgyben"?*

PRÓTARKHOSZ

Igen!

XXXIX. SZÓKRATÉSZ

Fussanak hát! S most vissza kell fordulnunk a gyönyörök forrásához. Mert vegyítésünk úgy, amint akartuk:

hogy először a tudásból s gyönyörből csak az igaz részeket foglaljuk egybe, nem sikerült. Annyira szerettük a tudományokat, hogy tömegesen átengedtük a rostán,
e éspedig a gyönyörök előtt.

PRÓTARKHOSZ

Igazat mondasz.

SZÓKRATÉSZ

Itt az ideje most a gyönyörökről tanácskoznunk, hogy vajon tömegesen bocsássuk-e be ezeket is, vagy először itt is csak az igazaknak engedjünk utat.

PRÓTARKHOSZ

A biztonság okáért először az igazaknak nyissunk utat.

SZÓKRATÉSZ

Ám jöjjenek. De mi lesz aztán? Ne vegyítsük-e velük a szükségeseket is, ha vannak ilyenek, mint azt a tudományokkal tettük?

PRÓTARKHOSZ

Miért ne? A szükségeseket.

SZÓKRATÉSZ

63 a Minden művészetről elmondhattuk, hogy ismeretük az életben kár nélkül való, sőt haszonnal jár. Ha ugyanezt a gyönyörökről is elmondhatjuk, ha az összes gyönyörök élvezete csakugyan hasznos s kárt nem okoz: akkor ezeket is mind vegyítenünk kell a tudományokkal.

PRÓTARKHOSZ

Nos, mit mondjunk? Mit tegyünk?

SZÓKRATÉSZ

Ne önmagunkat kérdezzük, Prótarkhosz, hanem forduljunk egyenesen a gyönyörökhöz s a tudományokhoz, és tudakoljuk meg tőlük, mit tartanak egymásról. Beszéljünk pedig következőképpen.

b PRÓTARKHOSZ

Hogyan?

SZÓKRATÉSZ

„Kedves barátaim, akár gyönyörnek, akár más néven szólítsalak meg – vajon együtt kívántok-e lakozni a bölcsességgel, vagy tőle külön?" Erre, azt hiszem, szükségképpen ezt kell felelniük.

PRÓTARKHOSZ

Nos?

SZÓKRATÉSZ

Hogy, mint föntebb mondtuk is, „egy nemnek magában, külön, vegyítetlen tisztaságban önnállni sem nem
c lehetséges, sem nem hasznos; a legjobbnak tehát azt tartjuk, ha az összes nemet összehasonlítva az lakna velünk, amely ismeri az összes többit és bennünket is egyenként teljes mivoltunkban".

PRÓTARKHOSZ

S mi azt fogjuk mondani: „Nagyon helyesen beszéltek."

SZÓKRATÉSZ

Úgy van. Erre aztán a belátáshoz és észhez fordulunk. „Van-e szükségtek a gyönyörök vegyületére?" – kérdezzük a belátást s az észt. „Milyen gyönyörökére?" – így felelnek valószínűleg.

PRÓTARKHOSZ

Így.

d SZÓKRATÉSZ

Mi pedig erre következőképpen folytatjuk. „Akarjátok-e – fogjuk mondani –, hogy amaz igaz gyönyörökön kívül még a legnagyobbak s leghevesebbek is veletek lakjanak?" „Ugyan miért, Szókratész? – ez lesz válaszuk. – Hiszen ezerszeres akadályunkra vannak: a lelket, melyben szállást veszünk, az őrjöngő fájdalmakkal megbont-
e ják; bennünket kezdettől nem engednek fejlődni, gyermekeinket pedig, nemtörődéssel feledékenységet támasztva, többnyire megrontják. Azokat a gyönyöröket azonban, melyeket igaznak, tisztának mondtál, úgy tekintsd, mintha házunkbeliek volnának; add hozzájuk az egészséggel és mértékletességgel járókat s azokat, melyek a lelki épségnek, mint valami istennek kísértében találhatók s azt mindenhová követik, és ezeket vegyítsd velünk. Nagy esztelenség volna azonban, ha valaki, miután a legszebb s legnyugodtabb vegyülést felismerte, a hóbort s az egyéb vétek társaságában található
64 a gyönyöröket akarná az ésszel vegyíteni, hogy így törekedjék megtudni, milyen a jó természete az emberben s a mindenségben, s hogy milyennek képzeljük formáját." Nos, nem eszesen és természete szerint felelt-e a belátás maga, az emlékezet s a helyes vélemény nevében?

PRÓTARKHOSZ

Valóban, kétségkívül.

SZÓKRATÉSZ

De még másvalami is szükséges, különben nem keletkezhetnék semmi sem.

b PRÓTARKHOSZ

S mi az?

SZÓKRATÉSZ

Az, amihez nem vegyítjük az igazságot, az igazában nem is keletkezhetik s ha keletkezett, nem létezhetik.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan is keletkezhetnék másként?

XL. SZÓKRATÉSZ

Semmi módon. Ha e vegyítésünkben még szükségünk volna valamire, úgy szóljatok, te és Philébosz. Mert én úgy látom: beszélgetésünk céljánál van, s úgy tűnik elém, mint valami testetlen rend, mely illőn uralkodik valami eleven test fölött.

PRÓTARKHOSZ

Mondd csak, Szókratészom, hogy ez az én véleményem is.

c SZÓKRATÉSZ

Ha tehát most kijelentenénk, hogy a jónak előcsarnokában állunk, ott, hol annak lakása van: nem mondanánk-e igazat?

PRÓTARKHOSZ

De, azt hiszem.

SZÓKRATÉSZ

S vajon e vegyítésben mi az, ami a tiszteletre legméltóbb s ami egyszersmind oka annak, hogy az ilyen állapot mindenkinek kívánatos? Mert ezt fölismerve majd vizs-

gálni fogjuk, vajon a létezők összességében a gyönyörrel vagy az ésszel van-e rokonibb kapcsolatban?

d PRÓTARKHOSZ

Nagyon helyesen. Végső ítéletünkre ez a legdöntőbb.

SZÓKRATÉSZ

Pedig egy vegyítésnél sem nehéz felismernünk az okot, amely miatt vagy fölötte becses, vagy teljesen értéktelen lesz.

PRÓTARKHOSZ

Hogyan mondod?

SZÓKRATÉSZ

Nincs ember, aki ne tudná.

PRÓTARKHOSZ

Mit?

SZÓKRATÉSZ

Azt, hogy az olyan vegyület – legyen az bármi és bármilyen –, melyben nincs meg a helyes mérték és arány, szükségképpen felbomlik egészében s azután elemeiben
e is; nem is vegyület, hanem valójában csak valami összehabart szerencsétlenség mindazokra, akiknek részük van benne.

PRÓTARKHOSZ

Igazad van.

SZÓKRATÉSZ

Így azonban a jónak lényege most átcsapott a szép természetébe. Mert a mérték s arány adja mindennek szépségét s erényét.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

De mondtuk, hogy ezekkel együtt az igazság is a vegyülésbe lép.

PRÓTARKHOSZ

Mondtuk.

65 a SZÓKRATÉSZ

Ha tehát a jót nem tudjuk egyetlen jelleg hálójában elfogni, fogjuk el hároméval: a szépségével, az arányával és az igazságával, s mondjuk, hogy ez mint egység az oka a vegyület módjának. S mivel ez az ok maga jó, a vegyület is ilyen lesz.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen mondod.

XLI. SZÓKRATÉSZ

Most már, Prótarkhosz, bárki képes is dönteni a gyö-
b nyör s belátás ügyében: melyik rokonabb a legjobbal s melyik áll rangban magasabban isten s ember előtt?

PRÓTARKHOSZ

A dolog világos; de azért jó lesz még annak rendje szerint megbeszélni.

SZÓKRATÉSZ

Vizsgáljuk tehát egyenként a három jelleget a gyönyörhöz s az észhez való viszonyában. Mert azt akarjuk megtudni, hogy e kettő melyikével rokonabbak azok külön-külön.

PRÓTARKHOSZ

A szépségről, az igazságról és az arányosságról beszélsz?

SZÓKRATÉSZ

c Igen. Vedd tehát először az igazságot, Prótarkhosz, s miután felfogtad, tekintsd e hármat: az észt, az igazságot és a gyönyört; s kellő megfontolás után válaszolj magadnak, vajon a gyönyör rokonabb-e az igazsággal vagy az ész?

PRÓTARKHOSZ

Minek ide hosszú fontolgatás? A különbség, úgy vélem, nagyon is szembeszökő. Hisz a gyönyör a leghetykébb hazug, s mint mondják, a nemi gyönyörökben, melyeket a legnagyobbaknak híresztelnek, az istenek még a szó-
d szegést is megbocsátják, mert a gyönyörökben, mint valami gyerekben, egy csöpp ész sincs. Az ész ellenben vagy azonos az igazsággal, vagy legalább a leghasonlóbb hozzá s a legigazabb.

SZÓKRATÉSZ

Most vizsgáld a mértékességet is: a gyönyörben van-e több belőle, mint az észben, vagy az észben, mint a gyönyörben?

PRÓTARKHOSZ

Nem nehéz tárgyat adtál vizsgálnom. Mert mértéktelenebbet nemigen találhat valaki a gyönyörnél s kicsapongásnál, s mértékesebbet nem az észnél s tudásnál.

e SZÓKRATÉSZ

Szépen mondtad ezt is. Most azonban térj a harmadik dologra. Vajon a gondolkodásnak van-e több része a szépben, vagy a gyönyörnek? A gondolkodás szebb-e, vagy a gyönyör?

PRÓTARKHOSZ

De hiszen a gondolkodásról és az észről senki nem látta, sem nem képzelte sem álmában, sem ébren, semmiben, semmiképpen, hogy az rút vagy az volt, vagy az lesz!

SZÓKRATÉSZ

Igazad van.

PRÓTARKHOSZ

Mikor ellenben valakit elfog a gyönyör, főleg a legna-
66 a gyobb gyönyör, s látjuk, mennyi nevetséges és rút dolog jár vele, elszégyelljük magunkat, s amennyire lehet, elrejtőzünk vele és az éjre bízzuk, mint amit a napfénynek látnia nem szabad.

SZÓKRATÉSZ

Így át hirdesd mindenfelé, Prótarkhosz, követek útján a távollévőknek, tenmagad pedig a jelenlevőknek, hogy a gyönyör nem a legfőbb kincs, sőt a második sem; hanem hogy első az, ami a mérték, a mértékkel bíró, a megfelelő s mind a többi más ilyen körébe tartozik, melyekről, úgy kell vélnünk, hogy az ember örömestebb választja.

PRÓTARKHOSZ

A mondottakból valóban az következik.

b SZÓKRATÉSZ

A második pedig az arányos, a szép, a tökéletes, a magában elégséges s ami még ebbe a családba tartozik.

PRÓTARKHOSZ

Úgy látszik.

SZÓKRATÉSZ

S ha sejtelmem szerint az észt és belátást teszed harmadiknak, nemigen fogsz az igazságtól eltérni.

PRÓTARKHOSZ

Úgy lehet.

SZÓKRATÉSZ

S nem arra kell-e következtetnünk, hogy amiket úgy tekintettünk, mint magának a léleknek a tulajdonait, a tudományokat, a művészeteket, a helyes véleményeket,
c ezek lesznek ama háromhoz a negyedikek, ha ugyan nagyobb rokonságban állnak a jóval, mint a gyönyör?

PRÓTARKHOSZ

Könnyen így lehet.

SZÓKRATÉSZ

Ötödiknek tesszük azokat a gyönyöröket, melyeket pontosan körülhatárolva fájdalmatlanoknak jelentettünk ki, s a lélek saját tiszta gyönyöreinek neveztünk, akár a tudományokhoz, akár az érzékelésekhez kapcsolódnak.

PRÓTARKHOSZ

Helyesen.

SZÓKRATÉSZ

„A hatodik nemzetségnél azonban – mint Orpheusz mondja – szűnjék meg az ének." S beszélgetésünk is
d talán beszünteti ítéletét e hatodik pontnál; nem marad egyéb hátra, mint hogy betetőzzük a mondottakat.

PRÓTARKHOSZ

Úgy legyen.

XLII. SZÓKRATÉSZ

Rajta hát, fussunk végig – ünnepélyesen szólva – harmadszor a Megmentő tiszteletére* ugyanazon beszéden.

PRÓTARKHOSZ

Melyiken?

SZÓKRATÉSZ

Philébosz a gyönyörök teljességét mondta a jónak.

PRÓTARKHOSZ

Jaj, Szókratész, azt hiszem, már az előbb mondtad harmadszor, hogy elölről kell kezdeni a beszédet!

e SZÓKRATÉSZ

Igen, de figyelj csak! Én pedig Philébosszal szemben, mert magam előtt láttam mindazt, amit most kifejtettem s bosszankodtam állítására, melyet nemcsak ő, hanem vele sok ezren untalan hangoztatnak: azt mondtam, hogy a gyönyörnél sokkal jobb és értékesebb az emberi élet számára az ész.

PRÓTARKHOSZ

Így mondtad.

SZÓKRATÉSZ

Mivel azonban gyanítottam, hogy sok más jó is van, még hozzátettem, hogy ha e kettőnél találunk egy másik jobbat, úgy a második díjért mégis az ész mellett harcolok a gyönyör ellen, s ez még ettől a díjtól is elesik.

67 a PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Most azonban világosan kitűnt, hogy a második díjra a kettő egyike sem elegendő.

PRÓTARKHOSZ

Igaz.

SZÓKRATÉSZ

Nem mutatta-e meg beszélgetésünk, hogy sem az ész, sem a gyönyör nem lehet maga a jó, mert hiányzik belőle a mástól való függetlenség s az a képesség, hogy elegendő és tökéletes legyen?

PRÓTARKHOSZ

De megmutatta.

SZÓKRATÉSZ

De mikor a kettőnél egy hatalmasabb harmadik mutatkozott, az ész a győzelmes formával mégis ezerszerte rokonabbnak és szorosabb kapcsolatban levőnek tűnt elénk, mint a gyönyör.

PRÓTARKHOSZ

Úgy van.

SZÓKRATÉSZ

Ennélfogva érvelésünkből következő ítéletünk szerint a gyönyör az ötödik helyet foglalja el.

PRÓTARKHOSZ

Úgy látszik.

b SZÓKRATÉSZ

Az elsőt azonban nem, még ha valamennyi marha, ló s a többi állat mind mellette tanúskodnék is azáltal, hogy folyton a gyönyört kergeti. Pedig a tömeg, mikor a gyönyört mondja az emberi élet boldogságára legalkalmasabbnak, ezekben bízik, mint a jós a madárban – s az állatok vágyait sokkal nyomósabb tanúnak tartja, mint azokat, akiknek beszédét a filozófia múzsája ihleti.

PRÓTARKHOSZ

Most elismerjük mindannyian, Szókratész, hogy igazat beszéltél.

SZÓKRATÉSZ

Úgy hát bocsássatok szabadon.

PRÓTARKHOSZ

Valami csekélység még hátravan, Szókratészom. Majd emlékezetedbe hozom, mert csak nem fogsz hamarabb elfáradni, mint mi.

TIMAIOSZ

KÖVENDI DÉNES FORDÍTÁSA

I. Szókratész

17 a Egy, kettő, három – de hol a negyedik, kedves Timaiosz, azok közül, kik tegnap vendégeim voltak, ma pedig házigazdáim?

Timaiosz

Valami rosszullét lepte meg, Szókratész; különben a maga jószántából aligha maradt volna el összejövetelünkről.

Szókratész

Így aztán a te és társaid feladata, hogy a távollevő helyét is pótoljátok, ugye?

b Timaiosz

Bizonyársa. És semmit sem fogunk elmulasztani, ami erőnktől telik; hiszen nem volna méltányos, hogy mi, többiek, akiket te tegnap oly illőn megvendégeltél, ne viszonozzuk buzgón vendéglátásodat.

Szókratész

De vajon emlékeztek-e, mi mindent bíztam rátok, hogy beszéljetek róluk?

Timaiosz

Egy részükre emlékszünk; amire pedig nem, arra te fogsz emlékeztetni, hiszen itt vagy; de még jobb volna – ha ugyan nincs terhedre – az elejétől fogva röviden

még egyszer elismételned, hogy jobban belerögződjék elménkbe.

c SZÓKRATÉSZ

Meglesz. Tegnapi fejtegetéseimnek fő tárgya az volt, hogy milyen és miféle emberekből álló állam látszana nekem a legjobbnak.

TIMAIOSZ

S az állam, amelyről beszéltél, nagyon is kedvünk szerint volt valamennyiünknek.

SZÓKRATÉSZ

Először is, ugye, elkülönítettük városunkban a földművesek és egyéb kézművesek osztályát azokétól, akik harcolnak érte?

TIMAIOSZ

Igen.

SZÓKRATÉSZ

És a természet szerint megadván mindegyiknek a neki
d megfelelő egyetlenegy foglalkozást, mindegyik számára egy mesterséget, azt mondtuk, hogy azok, akik mindnyájukért harcolnak, kizárólag az állam őrei lehetnek, akár kívülről, akár belülről támadna az államra valaki
18 a gonosz szándékkal – szelíden ítélkezve azok fölött, akik vezetésük alatt állnak és a természettől fogva barátaik, de könyörtelenül bánva a csatában minden ellenséggel.

TIMAIOSZ

Teljességgel így van.

SZÓKRATÉSZ

Gondolom, azt mondtuk, hogy az őrök lelkének természete különlegesen indulatos, de egyszersmind filozofikus is legyen, hogy az egyes esetek szerint igazán szelídek vagy igazán könyörtelenek tudjanak lenni.

TIMAIOSZ

Igen.

SZÓKRATÉSZ

S mit szóltunk a nevelésükről? Nemde azt, hogy nevelni kell őket testgyakorlással, múzsai neveléssel és mindazon tudományokkal, melyek hozzájuk illenek?

TIMAIOSZ

Valóban.

b SZÓKRATÉSZ

S kimondtuk, hogy azoknak, akik így nevelkedtek, nem szabad sem aranyat, sem ezüstöt, sem semmi más vagyont birtokolniuk, hanem mint védelmezők, őrködésükért annyi zsoldot kapnak azoktól, akiket megvédenek, amennyi megfelel mértékletes emberek számára, s ezt közösen költik el, és egyáltalán közösségben élnek, folytonosan az erénnyel törődve, menten egyéb elfoglaltságoktól.

TIMAIOSZ

Ezeket is így mondtuk.

c SZÓKRATÉSZ

És a nőkről is megemlékeztünk, hogy természetükben a férfiakéhoz hasonló harmóniát kell kialakítani, és valamennyiük számára minden foglalkozást a férfiakkal kö-

zösen meg kell adni mind háborúban, mind az élet egyéb területein.

TIMAIOSZ

Valóban így hangzott el ez is.

SZÓKRATÉSZ

S mit szóltunk a gyermekek nemzéséről? Vagy talán erre épp az előadottak szokatlansága miatt könnyű visszaemlékezni? Mert a nász és a gyermekek ügyét teljesen közössé tettük az őrök között, úgy intézve a dolgot, hogy soha senki külön fel ne ismerje a maga ivadékát, hanem mindnyájan egymást rokonnak higgyék, mégpedig nő-
d véreknek és fivéreknek mindazokat, akik a megfelelő koron belül vannak, azokat pedig, akik azon felül vannak, szülőknek és nagyszülőknek, végül, akik azon alul esnek, gyermekeknek és unokáknak.

TIMAIOSZ

Valóban ezekre is könnyű visszaemlékezni, úgy, ahogyan mondod.

SZÓKRATÉSZ

Hogy pedig lehetőleg tüstént a legkiválóbb természetű emberek szülessenek, nemde emlékszünk rá, hogy azt mondtuk, hogy az államot vezető férfiaknak és nőknek kell a nászi egyesülés ügyében titokban, sorsolással úgy
e intézkedniük, hogy külön a hitvány férfiak és külön a kiváló férfiak a hozzájuk hasonló nőkkel párosodjanak, s ne támadhasson a vezetőkkel szemben semmi gyűlölség emiatt, hiszen a véletlent gondolják együvé sorsolásuk okának.

TIMAIOSZ

Erre is emlékszünk.

19 a SZÓKRATÉSZ

S bizonyára arra is, hogy azt mondtuk: a kiválóak gyermekeit fel kell nevelni, a hitványakéit viszont titokban át kell tenni a város valamelyik egyéb rétegébe; s növekedésük közben állandóan szemmel tartva őket, az arra méltókat ismét vissza kell hozni, akik pedig nem érdemlik meg, hogy az őrök között maradjanak, azokat a visszatérők helyére kell áttenni.

TIMAIOSZ

Így van.

SZÓKRATÉSZ

Vajon áthaladtunk-e mindenen úgy, amint tegnap, hogy a fő dolgokat összefoglaljuk – vagy érezzük-e valaminek a hiányát, kedves Timaiosz, ami beszélgetésünkből elmaradt volna?

b TIMAIOSZ

Egyáltalán nem; épp ezek voltak, amiket megbeszéltünk, Szókratész.

II. SZÓKRATÉSZ

Hallgassátok meg most már a következőt azzal az állammal kapcsolatban, amit megbeszéltünk: hogy milyen érzés fogott el vele szemben. Ez az érzésem valami afféléhez hasonlít, mintha valaki szép élőlényeket szemlélve – melyek festve vannak, vagy igazán élnek, de mozdulatlanok – arra vágyna, hogy mozgásban szemlélhesse őket, amint valami olyan versenyen küzdenek,
c amely testükhöz illeni látszik: ugyanezt érzem én is

azzal a várossal szemben, melyet megbeszéltünk. Mert szívesen meghallgatnám, ha valaki elmondaná, hogy azokat a küzdelmeket, amelyeket egy város meg szokott küzdeni, ez is megvívja más városokkal szemben: a hozzá illő módon vonul harcba, és háború közben a műveltségéhez és neveléséhez méltó viselkedést tanúsítja mind a haditettekben, mind a tárgyalások terén mindegyik
d várossal szemben. E tekintetben, Kritiasz és Hermokratész, jól ismerem önmagamat, hogy sohase lennék képes e férfiakat s városukat kellően dicsőíteni. És ez részemről nem is csodálatos; de ugyanerre a véleményre jutottam mind a régi, mind a jelenlegi költőkkel kapcsolatban: egyáltalán nem vetem meg a költők rendjét, de az világos mindenki előtt, hogy az utánzók népe azt utánozza legkönnyebben és legjobban, amilyen körülmények között nevelkedett; ami pedig neveltetésünk körén
e kívül esik, azt tettekben is nehéz, de szavakban még nehezebb jól utánoznunk. A szofisták fajtáját pedig sokféle beszédben és más szép dologban nagyon jártasnak gondolom, de félek tőle, hogy, mivel városról városra bolyong és saját otthona sehol sincs, nem foghatja fel, hogy olyan emberek, akik egyszerre bölcselők és politikusok, háborúban és ütközetekben az ügyek intézésébe merülve tettel és szóval mennyit és milyen dolgokat intéznek és mondanak.

20 a Hátravan még a ti állapototokban lévő emberek fajtája, amelyik természeténél és nevelésénél fogva részes mindkét képességben. Hiszen ez a Timaiosz, aki a legjobb alkotmányú itáliai Lokrisz városából való, vagyon és származás tekintetében nem áll senki mögött az ottaniak közül – a legfőbb vezető állásokat és tisztségeket töltötte be városában, az egész filozófiának pedig – véleményem szerint – a csúcsára jutott el; Kritiaszt pedig

mi, itteniek, mindnyájan ismerjük, és tudjuk, hogy nem járatlan azokban a dolgokban, amelyekről beszélünk.

S hogy Hermokratész természetes tehetségénél és
b neveltetésénél fogva mindezekre alkalmas, el kell hinnünk, hiszen sokan bizonyítják.

Éppen ezért ezt megfontolva tegnap, mikor arra kértetek, hogy menjek végig az államra vonatkozó dolgokon, szívesen megtettem a kedvetekért, jól tudva, hogy fejtegetésemet senki sem tudja jobban folytatni nálatok, ha ugyan akarjátok – mert az államot előkészítve egy hozzá illő háborúra, a kortársak közül csupán ti láthatjátok el mindennel, ami ehhez szükséges. S elmondván a rám bízottakat, a magam részéről azt a feladatot bíztam rátok, amiről éppen szó van. Ti pedig egymás között
c megfontolva a dolgot, abban egyeztetek meg, hogy most fogjátok viszonozni a beszédek vendégajándékát – nos, itt vagyok felkészülve rájuk és telve hajlandósággal, hogy befogadjam.

HERMOKRATÉSZ

Részünkről pedig, Szókratész, ahogyan Timaiosz mondta, sem a buzgalom nem fog hiányozni, sem ürügyünk nincs rá, hogy ne tegyünk eleget kérésednek. Tegnap is, miután megérkeztünk innen Kritiaszhoz a szállásunkra, de már előbb az úton is épp ezen elmél-
d kedtünk. Akkor ő egy történetet adott nekünk elő egy régi hagyomány alapján; mondd el ezt most is, Kritiasz, hogy Szókratész velünk együtt megvizsgálja, megfelel-e vagy nem az ő kívánságának.

KRITIASZ

Ezt kell tennem, ha harmadik társunk, Timaiosz is jónak látja.

TIMAIOSZ

Persze hogy jónak látom.

KRITIASZ

Hallj hát, Szókratész, egy nagyon különös történetet, amely azonban teljesen igaz, mint a hetek* legbölcsebbike, Szolón mondta egykor. Ő rokona s jó barátja volt dédapánknak, Drópidésznek, mint sok helyütt maga is mondja költeményeiben; Kritiasznak, a mi nagyapánknak pedig – ahogy az öreg nekünk emlegette – elmondta, hogy városunknak nagy és csodás régi tettei mentek feledésbe az idő múlása s az emberek elpusztulása miatt;
21 a mindezek közt az volt a legnagyobb, amiről most helyénvaló lesz megemlékeznünk, hogy neked is kedvedre tegyünk s az istennőt is méltón és igazán magasztaljuk ünnepén,* mintha csak himnuszt énekelnénk.

SZÓKRATÉSZ

Jól mondod. De milyen hőstett az, amelyet Kritiasz a Szolóntól való hallomás után előadott, s amelyről már nem beszélnek, de hajdan ez a város mégis megcselekedte?

III. KRITIASZ

Elmondom hát a régi történetet, amit egy nem fiatal
b férfitól hallottam. Hiszen akkor Kritiasz, mint mondta, közel volt már a kilencven évhez, én pedig legfeljebb tízéves voltam; akkor épp az Apaturia-ünnep kureótisz napja volt. A fiúk számára az ünnep akkor is a mindig szokásos módon folyt le: az apák versenydíjakat tűztek ki költemények előadására. Sok költőnek sok verse elhangzott; közülünk, fiúk közül sokan azonban – minthogy abban az időben újak voltak – Szolón költeményeit énekeltük. S akkor a nemzetség tagjai közül valaki –

c akár, mert ez volt a véleménye, akár, mert kedveskedni akart Kritiasznak – azt mondta, hogy az ő szemében Szolón minden tekintetben a legbölcsebb, a költészetben pedig az összes költők közül a legnemesebb.

Az öreg erre – jól emlékszem – nagyon megörült, és elmosolyodva így szól: „Amünandrosz bizony ha nem mellékesen foglalkozott volna a költészettel, hanem komolyan, mint mások, s ha azt az elbeszélést, amelyet Egyiptomból hozott magával, befejezte volna, s a lázadások s egyéb bajok miatt, amiket hazajövet talált, nem
d kényszerült volna félretenni, véleményem szerint sem Hésziodosz, sem Homérosz, sem egyetlen más költő sem lett volna híresebb soha őnála." „Mi volt az az elbeszélés, Kritiasz?" – kérdezte ő. „A legnagyobb és méltán legnevezetesebb tettről szólt mindazok között, amiket ez a város véghezvitt, de az idő s a benne szereplők elmúlása folytán nem jutott el hozzánk a történet." „Mondd el elölről – szólt ő –, mi volt az, hogyan és kiktől hallván mondta el Szolón mint igaz történetet?"

e – Van Egyiptomban – mondta Kritiasz –, a Deltában, melynek csúcsánál szakad ágakra a Nílus folyása, egy tartomány, melyet szaiszinak neveznek; e tartomány legnagyobb városa Szaisz, innen való volt Amaszisz király is. Alapítója – lakói szerint – egy isten, kinek neve egyiptomi nyelven Néith, görögül pedig – mint az ottaniak mondják – Athéné; az itteniek nagyon szeretik az athéniakat, sőt azt mondják, hogy valamiképpen rokonságban vannak velük. Szolón elmondta, hogy ide utaz-
22 a ván nagy tiszteletnek örvendett közöttük, és mikor a régi dolgokat tudakolta a kérdésben legjártasabb papoktól, jóformán úgy találta, hogy sem ő, sem egyetlen más görög sem tud úgyszólván semmit róluk.

És egyszer szóra akarva bírni őket a régi dolgok felől, megpróbálta elmondani nekik a számunkra legrégibb

dolgokat Phoróneuszról, akit az első embernek mondanak, és Niobéről, majd az özönvíz után Deukaliónról és Pürrháról regélt, hogy hogyan maradtak életben, elsorolta a tőlük származó nemzedékeket, és kiszámítva azt, hogy hány év volt szükséges az említett dolgokhoz, megpróbálta időpontjukat megállapítani. S erre megszólalt egy nagyon öreg pap:

– Ej, Szolón, Szolón, ti görögök, mindig gyermekek vagytok, öreg görög pedig nincs is.

Hallván ezt, így szólt:

– Hogy érted ezt?

Erre ő:

– Mindnyájan ifjak vagytok lelkileg: mert nincs lelketekben ősi hagyományon alapuló régi meggyőződés, sem időtől szürke ismeret. Ennek oka pedig a következő. Sok és sokféle pusztulása volt már az embereknek és még lesz is; tűztől és víztől a legsúlyosabbak, de ezer egyéb okból más enyhébbek is. Mert az, amiről nálatok is beszélnek, hogy egyszer Phaethón, Héliosz fia, atyja kocsiját befogva – minthogy képtelen volt atyja után hajtani – a földön is felperzselt mindent s maga is villámsújtottan pusztult el, meseszerűen hangzik, de igaz benne a Föld körül keringő égitestek pályájukról való eltérése, és a földi dolgok nagy időközönként bekövetkező pusztulása a túl sok tűz miatt. Ilyenkor azok, akik hegyekben, magas, száraz helyeken laknak, inkább pusztulnak el, mint a folyam- és tengermellék lakói; bennünket pedig a Nílus, amely különben is megmentőnk, ilyenkor, kötelékeitől megszabadulva, ebből a szorultságból is kiment. Ha viszont az istenek a Földet vízzel elárasztva tisztítják meg, a hegylakó pásztorok és csordások megmenekülnek, de a ti városaitok lakóit a folyamok a tengerbe sodorják: a mi országunkban azonban sem akkor, sem máskor felülről víz a szántóföldekre

nem folyik, hanem ellenkezőleg, természettől fogva alulról szokott mind feljönni.

S az itteni dolgok ily módon megmentődve abban a hírben állnak, hogy a legősibbek; az igazság pedig az, hogy minden olyan helyen, ahol sem rendkívüli hideg,
23 a sem hőség nem akadályozza, mindig él hol több, hol kevesebb az emberi nemből. S ami szép, nagy vagy bármi tekintetben érdekes csak történt akár nálatok, akár itt, akár más vidéken, amiről csak hallottunk – mindaz régtől fogva itt van templomainkban felírva és megőrizve. Nálatok és a többi népnél ellenben mindannyiszor, ahányszor el vagytok már látva írással és minden egyébbel, amit a városi élet megkövetel, a megszokott időközökben, mint valami betegség, rátok zúdul
b az égi özön, és az írástudatlanokat és műveletleneket hagyja meg közületek, úgyhogy újból ifjúvá lesztek, nem tudva semmit sem az itteni, sem az otthoni dolgokról, hogy mi minden történt a régi időkben. Legalábbis az, amit te, Szolón, a nálatok élt nemzedékekről elbeszéltél, alig különbözik gyermekmeséktől, hiszen először is egyetlenegy özönvízre emlékeztek, noha előzőleg már sok volt, továbbá nem tudjátok, hogy a legszebb és legkiválóbb emberi faj a ti földeteken született, s
c onnan származol te is és egész mostani városotok, minthogy valami azért maradt belőle. Előttetek azonban mindez rejtve van, mert az életben maradottak sok nemzedéken át úgy hunytak el, hogy nem tudtak írásban megszólalni.

Valaha tehát, Szolón, a legnagyobb özönvíz előtt, az a város, mely most az athéniaké, a legkiválóbb volt háborúban is, és minden tekintetben a legkitűnőbb törvények uralkodtak benne. Azt mondják, itt születtek meg a legszebb tettek és a legszebb állami berendezke-

dések mindazok közül, amiről csak hallottunk az ég alatt.

d Szolón ennek hallatára elcsodálkozott, és teljes lélekkel kérte a papokat, hogy sorban mindent mondjanak el neki pontosan hajdani polgártársaira vonatkozólag.

A pap pedig így válaszolt:

– Nem gátol semmi irigység, Szolón, hanem elmondom mind a te, mind a városotok kedvéért, de leginkább az istennőre való tekintettel, aki mind a ti, mind a mi e városunkat osztályrészül kapta, táplálta és nevelte, ezer évvel előbb a tieteket – a Földanyától és Héphaisztosztól kapva magvatokat –, később pedig a miénket. A mi állami berendezkedésünk szent irataink szerint nyolcezer esztendős. Kilencezer éves polgártársaidnak tárom 24 a fel tehát röviden a törvényeit és tetteik közül a legszebbet; részletesen mindezekről majd máskor, ha ráérünk, magukat az iratokat elővéve fogunk beszélgetni. Törvényeiket tehát hasonlítsd össze a mieinkkel. Mert a ti akkori intézményeiteknek sok példáját fogod most nálunk megtalálni, először is azt, hogy a papok osztálya teljesen el van különítve a többiektől; aztán a testi munkát végzőké is: mindegyik külön, a másikkal nem keve- b redve végzi a maga munkáját; külön-külön a pásztorok, a vadászok, végül a földművesek osztálya. És a harcosok osztálya is, észrevetted talán, nálunk minden más osztálytól el van különítve, s a törvény azt rendeli, hogy a hadi dolgokon kívül semmi mással ne törődjenek; továbbá fegyverzetük módja is hasonló: a pajzsot és a dárdát mi használtuk először az Ázsia körül lakó népek közül éppúgy az istennő útmutatására, miként ti azon a vidéken először.

Ami pedig a gondolkodást illeti, látod, hogy törvényünk mekkora gondot fordított erre mindjárt kezdettől c fogva, felkutatva mindent a világrendre vonatkozólag le

egészen a jóslásig és orvostudományig az egészség javára, az isteni javakról az emberi dolgok számára, megszerezve minden egyéb olyan ismeretet, ami csak ezekkel összefügg. Ezt az egész berendezkedést és szervezetet előbb nálatok honosította meg az istennő, kiválasztva azt a helyet, ahol megszülettetek, felismerve az évszakok
d ottani helyes arányát, hogy majd igen értelmes embereket hozzon létre; harc- és bölcsességkedvelő lévén az istennő azt a helyet szemelte ki és népesítette be először, amely a hozzá leghasonlóbb embereket volt hivatva létrehozni. Ott laktatok tehát, ilyen és még jobb törvényekkel éltetek és érdemben minden téren túltettetek az embereken, amint ez természetes is istenek szülötteinél és növendékeinél. Városotoknak sok csodálatos nagy
e tette van itt feljegyezve, de nagyságban és hősiességben egy kiemelkedik valamennyi közül: feljegyzéseink ugyanis elmondják, mekkora hatalmat szüntetett meg egykor a városotok, mikor az fennhéjázva vonult egész Európa és Ázsia ellen, kívülről, az Atlanti-óceánból kelve útra.

Akkor még be lehetett járni az ottani tengert; mert az előtt a szoros előtt, melyet ti Héraklész oszlopainak hívtok, volt egy sziget, amely nagyobb volt, mint Libüa és Ázsia* együttvéve. Innen az akkori utazók átkelhet-
25 a tek a többi szigetre, e szigetekről pedig az egész szemben lévő szárazföldre, mely amaz igazi tenger körül terül el. Mert mindez, ami az említett szoroson belül van, keskeny bejáratú öbölnek tűnik fel; azt ellenben tényleg tengernek lehet nevezni, mint az őt körülvevő földet is teljes joggal igazi szárazföldnek. Atlantisz szigetén tehát nagy és csodálatra méltó királyi hatalom keletkezett, mely nemcsak az egész szigeten, hanem sok más szigeten, sőt ama szárazföld egyes részein is uralko-
b dott. Ezenkívül az erre befelé eső földek közül Libüán

is uralkodott egész Egyiptomig, s Európán is Türrhéniáig. Nos, ez az egész egy kézbe tömörült hatalom egy rohammal próbálta egykor leigázni a ti és a mi földünket s mindent, ami a szoroson belül fekszik. Tehát, Szolón, ekkor tárult fel városotok hatalma minden ember előtt hősiességében és erejében; mert felülmúlva mindenkit
c lelki- és hadierőben, először a görögök élén, majd a többiek elpártolása folytán kényszerűségből magára maradva, végveszélybe jutott; de legyőzve támadóit, diadalmi jelvényt állított fel, s azokat, akik még nem voltak leigázva, megóvta a szolgaságtól, bennünket, többieket pedig, akik csak Héraklész oszlopain belül laktunk, önzetlenül felszabadított mindnyájunkat. Idővel azonban rendkívüli földrengések és özönvizek támad-
d tak, s eljött egy súlyos nap és éjjel, amikor a ti egész haderőtöket is egyszerre elnyelte a föld, és Atlantisz szigete is a tengerbe merülve eltűnt. Ezért nem hajózható és nem kutatható át az ottani tenger még ma sem, mert akadályoz a nagyon sekélyes iszap, melyet a süllyedő sziget halmozott fel.

IV. Íme, meghallottad – rövidre fogva – mindazt,
e amit az öreg Kritiasz a Szolóntól való hallomás után mondott. S mikor te tegnap az államról és polgárairól beszéltél, és leírtad őket, elcsodálkoztam, visszaemlékezve arra, amit most beszéltem el. Mert észrevettem, hogy a sors játéka folytán sok mindenben összetalálkoz-
26 a tál azzal, amit Szolón mondott. De nem akartam ezt tüstént megmondani, mert a hosszú idő miatt nem emlékeztem vissza elég jól. Azt gondoltam tehát, hogy előbb magamban mindent kellően felidézve kell róla beszélnem. Ezért aztán hozzájárultam ahhoz, amit tegnap ránk bíztál, mert azt gondoltam, hogy ami az ilyen fejtegetéseknél a legnehezebb: céljainknak megfelelő eseményt találni alapul, annak nem leszünk híjával. Így
b tehát, amint Hermokratész elmondta, tegnap innen ha-

zamenet tüstént közöltem társaimmal emlékeimet, s elválva tőlük, éjszaka ezen töprengve csaknem mindent visszaidéztem. Mint a szólásmondás tartja, amit a gyermek tanul, csodálatos emlékezete van annak. Én is, amit tegnap hallottam, nem tudom, vissza tudnám-e az emlékezetembe idézni; abból azonban, amit oly rég hallottam, csodálkoznám, ha bármi kiesnék is emlékezetem-
c ből. Hiszen nagy örömmel és gyönyörűséggel hallottam, s az öreg is szívesen magyarázta el, mikor én újra meg újra kérdezgettem: úgy maradt meg emlékezetemben, mintha lemoshatatlan viaszfestéket égettek volna belé. S ezekkel is közöltem mindjárt hajnalban mindezt, hogy velem együtt bővében legyenek a beszédeknek.

Most tehát – hiszen azért mondtam el mindezt – kész vagyok elmondani ezt a történetet, Szókratész, nemcsak fő vonásaiban, hanem részletesen, úgy, ahogy hallottam. A polgárokat s a várost pedig, melyet tegnap mi-
d toszként fejtegettél előttünk, most áttéve a valóságba, azt gondoljuk, hogy a mi városunk, s a polgárok, akiket kigondoltál, a mi valóságos őseink, azok, akikről a pap beszélt. Teljes összhang lesz köztük, és nem lesz hamis az az állításunk, hogy ők azok a polgárok, akik hajdan éltek. Egymás között felosztván a feladatot, mindnyájan, akikre bíztad, megpróbáljuk illően teljesíteni, amennyire csak erőnktől telik. Meg kell tehát fontol-
e nunk, Szókratész, hogy megfelel-e szándékunknak ez a történet, vagy másikat kell-e keresnünk helyette.

SZÓKRATÉSZ

Ugyan mi jobbat tehetnénk, Kritiasz, ennek a helyébe, amelyik rokon tárgyánál fogva az istennő mostani áldozóünnepéhez is kitűnően illik; s az is nagy dolog, hogy nem költött mítoszról, hanem igaz történetről van szó. Honnan és hogyan találhatnánk másikat, ha erről le-

mondanánk? Nincs rá esély; hanem, jó szerencsével, rajtatok a sor beszélni; az én dolgom pedig tegnapi
27 a beszédeim fejében most az, hogy nyugodtan meghallgassalak.

KRITIASZ

Tekintsd meg tehát, Szókratész, hogyan rendeztük el a neked szánt vendégajándékokat. Úgy láttuk jónak, hogy először Timaiosz – mint aki legjártasabb köztünk a csillagászatban, és legtöbbet fáradozott azon, hogy megismerje a mindenség természetét – beszéljen, kezdve a világrend keletkezésétől s végezve az ember természetével. Utána pedig én – mintha tőle kaptam volna meg az
b embereket, akiket ő gondolatban teremtett meg, te pedig egy részüket különösen kiművelted – Szolón szava és törvénye szerint vezessem őket elénk mint bírák elé, hogy e város polgáraivá tegyük őket, mintha ők volnának azok a hajdani athéniak, nyomaveszett őseink, akiket a szent iratok szava tárt fel előttünk; s így aztán már mint valódi athéni polgárokról beszéljek róluk.

SZÓKRATÉSZ

Úgy látszik, tökéletesen és pompásan viszonozzátok a beszédek ünnepi lakomáját. Rajtad tehát a sor, Timaiosz, hogy beszélj, szokás szerint az isteneket híva segítségül.

c V. TIMAIOSZ

Bizony, Szókratész, ezt teszik mindnyájan, akiknek egy kis józan eszük is van, minden kis és nagy dolog kezdeténél mindig istent hívnak segítségül; nekünk tehát, akik a mindenségről akarunk beszélni, hogy hogyan keletkezett vagy hogy talán öröktől való, ha nem akarunk letérni a helyes útról, segítségül kell hívni az iste-

neket és istennőket, arra kérve őket, hogy mindent első-
d sorban az ő szellemükben, önmagunkhoz pedig következetesen mondjunk. Az isteneket illetőleg ezeket kérjük; magunkat illetőleg pedig azt, hogy ti minél könnyebben megértsétek, én pedig, amit gondolok erről a tárgyról, minél világosabban előadhassam.

Először is tehát nézetem szerint ezt a megkülönböztetést kell tennünk: mi az, ami örökké létezik s nincs köze
28 a a keletkezéshez – és mi az, ami folyton keletkezőben van, de sohasem létezik? Az előbbi belátással ragadható meg, megokolás alapján, mert örökké ugyanazon a módon létezik; az utóbbi pedig csak gyanítható megokolhatatlan érzékelésen alapuló vélekedéssel, mert keletkezőben és elmúlóban van, valóságosan azonban sohase létezik. Viszont minden, ami keletkezik, szükségképpen valami ok folytán keletkezik, mert lehetetlen, hogy bármi is ok nélkül keletkezhessék. Most már, aminek a mestere valami olyanra tekint, ami mindig ugyanazon a módon létezik, és ilyet használ mintaképül, és ennek a formáját és minőségét igyekszik elkészíteni, minden
b ilyen mű szükségképpen szép. Aminek a mestere azonban valami olyanra tekint, ami a keletkezés világába tartozik és ilyen mintaképet használ, az a mű nem lehet szép.

Az egész éggel vagy világgal kapcsolatban – vagy ha valamely más nevet szívesebben fogad, nevezzük el azzal a névvel – először azt kell tisztázni, amit megállapodásunk szerint minden dolog esetében rögtön a vizsgálódás kezdetén tisztázni kell, hogy vajon örökké megvolt-e minden keletkezés és kezdet nélkül, vagy keletkezett-e, egy bizonyos kezdettől fogva. Keletkezett; hiszen látható, tapintható és teste van, s az ilyenek mind érzé-
c kelhetők; az érzékelhető dolgok pedig, melyeket észrevevésen alapuló vélekedéssel fogunk fel, nyilvánvalóan

születnek és keletkeznek. Azt állítjuk viszont, hogy ami keletkezik, szükségképpen valamely ok folytán keletkezik. E mindenség alkotóját és atyját nagy dolog volna megtalálni, s ha megtaláltuk is, lehetetlen volna mindenkivel közölni, azt kell ellenben újra megvizsgálnunk:
29 a melyik mintakép szerint alkotta meg építője, vajon a mindig azonos módon létező vagy a keletkezés világába tartozó szerint-e?

Ha szép ez a világ és alkotója jó, akkor világos, hogy az örökkévaló mintaképre tekintett; ha pedig olyan, amit még kimondani sem szabad, akkor a keletkezés világába tartozóra. Természetesen mindenki előtt világos, hogy az örökkévaló mintaképet tartotta szem előtt, mert e világ a legszebb a keletkező dolgok közül, alkotója pedig legjobb minden okok közül. Így jövén létre, az értelemmel és gondolkodással felfogható s azonos módon léte-
b zőként van megalkotva. S ha ez így van, akkor ez a világ szükségképpen képmása valaminek. A legfontosabb pedig minden dolgot természetes kiindulópontjánál kezdeni.

Így tehát a képmás és mintaképe tekintetében azt a megkülönböztetést kell tennünk, hogy a beszéd rokon jellegű azzal, amit kifejt. Az állandó, szilárd és ésszel beláthatóról szóló beszéd tehát maga is állandó és megdönthetetlen jellegű – amennyire csak lehetséges és elérhető, hogy a beszéd megcáfolhatatlan és megdönthetetlen legyen; e tekintetben nem szabad semmi kívánnivaló-
c lót hagynia –, az pedig, amely a képmásról szól, amely annak mintájára formáltatott, csak valószínű, tárgyával arányosan: mert ahogyan aránylik a keletkezéshez a lét, úgy viszonylik a hiedelemhez az igazság. Ha tehát, Szókratész, sok tekintetben sok mindenről, az istenek s a mindenség keletkezéséről, nem leszünk képesek önmagunkkal teljesen egybehangzó és pontosan találó fej-

tegetéseket nyújtani, ne csodálkozz; mert azzal is meg kell elégednünk, ha előadásunk nem marad senkié mögött valószínűségben, meggondolva, hogy én, az előadó, s ti, a bíráim, emberek vagyunk, úgyhogy ezekről a dolgokról a valószínű elbeszélést elfogadva, azon túl nem szabad kutatnunk.

SZÓKRATÉSZ

Jól van, Timaiosz, el kell fogadni kívánságodat. Csodálattal hallgattuk meg előjátékodat; most tehát add elő a dallamot, amint következik.

VI. TIMAIOSZ

Mondjuk el tehát, mi okból formálta meg a keletkezést s ezt a mindenséget az alkotó. Jó ő, a jósággal pedig nem fér össze soha semmi irigység semmi tekintetben: ennek híjával lévén azt akarta, hogy minden a lehető leghasonlóbb legyen őhozzá. A keletkezésnek és a világnak ezt a forrását, mint a legjogosultabbat, bárki bizvást elfogadhatja értelmes emberektől. Az isten ugyanis azt akarta, hogy minden lehetőleg jó, hitvány pedig semmi sem legyen, ezért, minthogy mindent, ami csak látható volt, úgy vett át, hogy nem volt nyugalomban, hanem mozgott szabálytalanul és rendezetlenül, rendbe hozta rendetlenségéből, mert azt gondolta: mindenképpen különb a rend. Az pedig nem volt és nem lesz lehetséges, hogy a legjobb lény mást cselekedjék, mint a legszebbet: megfontolás útján pedig azt találta, hogy a természettől fogva látható dolgok közül egészében véve semmi, ami híjával van az észnek, nem lehet szebb az eszesnél; ész pedig lélek nélkül nem keletkezhetik senkiben. E megfontolás alapján, észt oltva a lélekbe s lelket a testbe, építette fel a mindenséget, hogy oly művet alkosson, mely természeténél fogva a lehető legszebb és legjobb.

Így tehát a valószínű okoskodás alapján azt kell állítani,
c hogy ez a világ valóban lelkes és eszes élőlénnyé lett az isten gondviselése folytán.

Ez után az alapvetés után arra a kérdésre kell megfelelnünk, ami ebből következik: melyik élőlény hasonlatosságára építette fel az alkotó? Hogy valami részlegesnek a mintájára, azt nem tarthatjuk hozzá méltónak – mert tökéletlenhez hasonlítva semmi sem lehet szép –; aminek ellenben a többi élőlény egyenként és fajok szerint része, ahhoz – bátran feltehetjük – ő a leghasonlóbb mindenek között. Az ugyanis magában foglalja az összes
d elgondolható élőlényeket, miként ez a mi világunk bennünket s ahány egyéb élőlény csak látható, magában egyesít. Az isten tehát az elgondolhatók közül a leg-
31 a szebbhez és mindenben tökéleteshez hasonlót akarván létrehozni, egy látható élőlényt formált, mely magában foglal minden élőlényt, ahány csak a természet szerint vele születik.

De vajon helyesen beszéltünk-e egy világról, vagy határtalan sokról kellett volna inkább szólnunk? Egy a világ, ha ugyan mintaképe szerint van felépítve. Mert az, ami minden elgondolható élőlényt magában foglal, másodmagával nem állhat fenn; mert akkor ismét kellene lennie fölöttük egy másik élőlénynek, aminek ők ketten csak részei; s akkor már helyesebb volna azt mondani, hogy nem kettőjükhöz, hanem ahhoz, ami
b őket magában foglalja, hasonlatos ez a világ. Hogy tehát a mi világunk egyetlenségében is hasonló legyen a teljes és tökéletes élőlényhez, ezért sem két, sem számtalan csillagvilágot nem formált az alkotó, hanem egy és egyetlennek született, van és lesz ez a világ.

VII. Ami keletkezik, annak testinek, láthatónak és tapinthatónak kell lennie; tűz nélkül pedig semmi sem látható, szilárdság nélkül pedig nem tapintható, szilárd-

ság pedig nincs föld nélkül; ezért kezdetben tűzből és
c földből formálta isten a mindenség testét. De pusztán kettőt harmadik nélkül megfelelően egyesíteni lehetetlen; kell, hogy valami kötelék legyen közöttük középen, amely kettőjüket összetartja. A kötelékek között pedig az a legszebb, amely önmagát és az összekötött dolgokat a legjobban eggyé teszi; s természettől fogva az arányos-
32 a ság az, mely ezt legszebben teljesíti. Mert mikor három egész szám közül – akár köb-, akár négyzetszámokról van szó – a középső úgy aránylik az utótaghoz, miként az első tag a középsőhöz, és megfordítva is: miként az utótag a középsőhöz, úgy viszonylik a középső az elsőhöz, akkor, ha a középső lesz első és utótaggá, az utó- és első tag viszont középsőkké, mindezek szükségképpen felváltva ugyanazt a szerepet töltik be, s így egymással azonossá lévén, mindnyájan eggyé lesznek. Ha tehát a világ testének síknak kellett volna lennie, minden
b mélység nélkül, egy középarányos is elég lett volna, hogy a két szélsőt önmagával összekösse. Minthogy azonban szilárd testnek kellett lennie, szilárd testeket pedig sohasem egy, hanem mindig két középarányos köt össze: így a tűz és föld közé a vizet és levegőt tette az isten, egymáshoz képest lehetőleg ugyanabban az arányban alkotva meg őket, hogy miként a tűz aránylik a levegőhöz, úgy viszonyuljon a levegő a vízhez, s mint a levegő a vízhez, úgy a víz a földhöz. Így kötötte össze
c és egyesítette a látható és tapintható eget. Ennek folytán négy ilyen alkatrészből keletkezett a világ teste, összhangba jutva az arányosság által és szeretet ébredve benne ennek folytán, úgyhogy, mint önmagával azonossá vált egész, senki más által fel nem bontható, csak az által, aki összekötötte.

E négy mindegyikét teljes egészében fölhasználta a világ fölépítése. Mert az összes tűzből, vízből, levegőből

és földből állította össze az alkotó, s nem hagyta kívül
d egyiküknek sem valamely részét vagy képességét, meggondolva azt, hogy először is a lehetőség szerint egészen
33 a teljes és tökéletes élőlénnyé legyen, teljes és tökéletes részekből; továbbá egyetlen, minthogy nem maradtak fenn részek, amelyekből egy másik ilyen keletkezhetnék; végül, hogy öregség és betegség ne érje, mert figyelembe vette, hogy ha összetett testet a meleg és hideg s minden, aminek csak erős hatása van, kívülről körülvesz és alkalmatlan időben megtámad, fölbontja és betegséget, öregséget okozva, elpusztítja. Ebből az okból és okoskodásból kifolyólag ezt az egy, egész világot minden alkatrész
b teljes fölhasználásával teljes tökéletessé, öregségtől és betegségtől mentessé építette fel.

Alakot pedig olyat adott neki, ami illik hozzá és lényével rokon. Ahhoz az élőlényhez pedig, mely minden élőlényt magában kell hogy foglaljon, az az alak illik, mely minden alakot magában foglal: ezért gömb alakúra – mely középtől a felületéig minden irányban egyenlő távolságra van – és kerekdedre formálta meg, mert ez az alak a legtökéletesebb és önmagához mindenütt leghasonlóbb az összes alakok közül – abban a véleményben, hogy százszor szebb az egyenletes a nem egyenletesnél.
c Kívülről is körben teljesen simára dolgozta ki sokféle okból. Először is szemre nem volt szüksége, hiszen semmi látható dolog nem maradt kívül; de hallásra sem, mert hallható sem maradt rajta kívül: és levegő sem terült el körülötte, mely belélegzést igényelt volna, sem semmiféle szervre nem szorult, amellyel a táplálékot magához vegye, s a már megemésztettet eltávolítsa. Mert semmi sem távozik el belőle és nem is jut belé sehonnan – hisz nincs is, ami bejuthasson –, mert tervszerű művészet folytán olyan lett, hogy önmagát táplálja
d saját bomlásával, és minden hatás és minden cselekvés

benne és tőle magától történik. Mert alkotója azt gondolta, hogy különb lesz, ha elégséges önmagának, mint ha másokra szorul. S úgy gondolta, hogy nem kell őt feleslegesen ellátni kézzel, mert sem fogásra, sem védekezésre nem használhatja, de lábbal sem s egyáltalában
34 a semmi járásra való segédeszközzel. Mert a testének megfelelő mozgást adta neki: a hét közül azt,* mely legközelebb állt az észhez és gondolkodáshoz; ezért úgy alkotta meg, hogy egyenletesen, ugyanazon a helyen, önmagában, körben forogva mozogjon; a többi hat mozgást pedig valamennyit távol tartotta tőle s nem engedte, hogy azok módjára bolyongjon. Minthogy pedig e körforgás számára nincs lábra szüksége, láb és lábszár nélkül valónak alkotta meg.

VIII. Minthogy mindezt meggondolta az örökkévaló
b isten az egykor születendő isteni lényre vonatkozólag, ezért sima, egyenletes, középpontjától számítva mindenfelé egyenlő, egész és teljes testet alkotott teljes és tökéletes testekből.

Lelket tett a közepébe és kiterjesztette az egészre, sőt kívülről is vele vette körül a világ testét. Így rendezte be a körben keringő, egyetlen, egyedülálló világot, amely kiválóságánál fogva teljes önmagában, semmi másra nem szorul, hanem önmagát eléggé ismeri és szereti. Mindezek által boldog istenné alkotta őt.

A lelket azonban, noha mi most később kezdtünk róla
c beszélni, isten nem utólag alkotta meg – mert összetételükkor nem engedte volna, hogy az idősebb álljon az ifjabb uralma alatt –, hanem mi, akik nagyon függünk a véletlentől, most is csak találomra beszélünk; isten azonban mind keletkezés, mind érték dolgában előbbinek és idősebbnek alkotta meg a lelket a testnél, az urat és parancsolót alárendeltjénél, a következő alkatrészekből a következő módon.

35 a Középen az oszthatatlan és mindig ugyanabban az állapotban levő lét, és a testekben keletkező, osztható lét között a létnek egy harmadik formáját vegyítette össze e kettőből. Az Azonos és a Más természetének esetében is ugyanilyen módon készített olyan keveréket, amely középen van az ő oszthatatlan, illetve a testekben osztható fajtájuk között. És vette hármójukat s mindet összevegyítette egyetlen formává; a Mást, mely nehezen
b akart vegyülni, erőszakkal egyesítvén az Azonossal. Miután pedig összevegyítette őket a Lét segítségével, és a háromból egyet csinált, ismét felosztotta ezt az egészet annyi részre, amennyire kellett, de mindegyik rész az Azonos, a Más, és a Lét vegyülete volt.

S így kezdte el az osztást. Először egy részt vett el az egészből, ezután vette ennek a kétszeresét, a harmadik rész pedig másfélszerese volt a másodiknak és háromszorosa az elsőnek; a negyedik kétszerese a másodiknak, az ötödik pedig háromszorosa a harmadiknak, a hatodik nyolcszorosa az elsőnek, végül a hetedik huszonhétszerese az elsőnek.

36 a Azután pedig kitöltötte a kétszeres és háromszoros intervallumokat, további részeket vágván el az eredeti keverékből és tévén középre közéjük: úgyhogy mindegyik intervallumban két középtag van: az egyik az, amely kültagjainak egyikét annak ugyanazon törtrészével haladja meg, mint amekkora törtrészével a másik kültag őt meghaladja; a másik középtag pedig az, mely ugyanazzal a számmal haladja meg az egyik kültagot, mint amennyivel haladja őt meg a másik. A középarányosok e kötelékei folytán az előbbi intervallumokban
b olyan intervallumok keletkeztek, melyeknek arányai 3:2, 4:3, 9:8; s ekkor a 9:8 intervallumával töltötte ki az összes 4:3 viszonyú intervallumokat, úgyhogy mindegyikben megmaradt egy rész, s ennek a megmaradt

rész intervallumának határoló tagjai szám szerint úgy aránylanak egymáshoz, mint 256:243. Így aztán a vegyületet, amelyből ezeket a részeket levágta, teljesen fölhasználta már.

S ezt az egész készítményt hosszában kettévágva, mindkettőt középpontjukban egymáshoz illesztette khi
c (χ) alakban, majd mindkettőt egy-egy körré hajlította össze, úgyhogy önmagukkal és egymással is eredeti metszőpontjukkal átellenben találkoztak.

S körülvette őket az egy helyben körben forgó egyenletes mozgással; és az egyik kört kívülre, a másikat belülre helyezte. A külső kör mozgását az Azonos mozgásának nevezte, a belső körét pedig a Más mozgásainak. Mármost az Azonosnak a körmozgását az oldal mentén – jobb felé irányította, a Másét pedig az átló mentén –
d balra, de felsőbbséget adott az Azonos és Hasonló körforgásának: mert csakis őt hagyta meg osztatlanul, a belső körmozgást ellenben hét nem egyenlő körré hasította hat vágással, melyek közül külön-külön mindegyik a kétszeres és háromszoros intervallumnak felelt meg és három volt mindkét intervallumból. Úgy rendelkezett, hogy a körök egymással ellenkező irányban forogjanak, háromnak a sebessége hasonló legyen, négyé viszont egymáshoz és az előbbi háromhoz nem hasonló, bár arány szerint mozognak.

IX. Miután pedig a lélek egész alkotmánya az alkotó
e kívánságának megfelelően jött létre, ezután ennek az alkotmánynak a belsejében alakította ki a testi mindenséget, és a kettőt összevonva az egyiknek a közepét a másikéhoz illesztette. A lélek így a középponttól a csillagvilág legkülső köréig mindenütt összeszövődve s kívülről is körben véve körül a világot, önmagában forogva, elkezdte meg nem szűnő, értelmes életének isteni kezdetét örök időkre. S a világnak a teste látható lett,

37 a maga a lélek azonban láthatatlan, de része van az értelemben és a harmóniában, minthogy a legjobbnak alkotta meg alkotásai közül az, aki a legjobb az ésszel felfogható örök létezők közül.

Minthogy pedig az Azonosból, a Másból és a Létből, e három részből van összevegyítve és arányosan tagolva és összekötve, ezért, önmagába visszatérő körforgásában, akár olyasmit érint, aminek léte osztható, akár olyat, amié oszthatatlan, egész valóján át mozogván megmondja, hogy bármivel legyen is azonos vagy bár-
b mitől legyen is különböző valami, mihez viszonyítva és mennyiben és hogyan és mikor fordul elő, hogy akár a keletkező dolgok közül bármelyikhez viszonyítva, akár a mindig ugyanabban az állapotban levőkhöz való viszonyban azonos vagy rendelkezik az azonosság tulajdonságával, illetve különböző vagy rendelkezik a különbözőség tulajdonságával. Amikor az önmagától mozgóban szó és hang nélkül keletkező beszélgetés – mely egyformán igaz, akár arra vonatkozik, ami más, akár arra, ami azonos – az érzékelhetőről szól, és a Más köre rendben mozogva, hírt ad róla az ő egész lelkének, akkor megbízható és igaz vélemények és hiedelmek keletkez-
c nek; mikor pedig az értelemmel felfoghatóról szól és az Azonos köre gördülékeny keringésével jelenti, akkor szükségképpen belátás és tudás az eredmény. S ha valaki azt, amiben e kétfajta ismeret keletkezik, valaha másnak nevezné, mint léleknek, akkor állítása minden lehet, csak éppen igaz nem.

X. Mikor az atya, aki nemzette, látta, hogy mozog és él az örökkévaló istenek számára létrejött szentély, ör-
d vendezett, és örömében arra gondolt, hogy mintaképéhez még hasonlóbbá tegye. Amint tehát az: örökkévaló élőlény, úgy ezt a mindenséget is, amennyire csak lehet, olyanná igyekezett alkotni. Annak az élőlénynek termé-

szete örökkévaló: ezt a született világra tökéletesen ráruházni nem volt lehetséges; azt gondolta ki tehát, hogy mozgó képmását alkotja meg az örökkévalóságnak, és berendezvén az eget, ezzel megalkotja az egységben megmaradó örökkévalóság szám szerint tovahaladó örök képmását, amelynek mi az idő nevet adtuk. A na-
e pokat és éjeket, hónapokat és éveket ugyanis, melyek nem voltak meg az ég születése előtt, akkor, az ég megalkotásával együtt, hívta életre; az idő részei mindezek, mint a „volt" és a „lesz" is az időnek vele együtt keletkezett fajtái, amelyeket azonban észrevétlenül, helytelenül átviszünk az örökkévaló létre is. Mert az örökkévalóról
38 a azt mondjuk, hogy volt, van és lesz, pedig őhozzá valójában csak a „van" illik; a „volt" és a „lesz" pedig csupán az időben haladó keletkezésre illik, hiszen ezek: mozgások; ami ellenben mindig ugyanabban az állapotban marad mozdulatlanul, az sem idősebbé, sem ifjabbá nem lehet az időben, sem úgy, hogy valaha lett volna, sem úgy, hogy most lett, sem pedig, hogy a jövőben lesz majd azzá; és egyáltalán semmi sem illik hozzá, amit a keletkezés ruház rá az érzéki világban mozgó dolgokra: ezek az időnek a fajai, mely az örökkévalóságot utánozza és szám szerint gördül tova körforgásában. Éppígy hely-
b telenek az olyan kifejezések is, hogy van valami keletkezett vagy keletkező vagy keletkezendő dolog, és hogy van olyasmi, ami nem létezik: egyik sem pontos kifejezés. De talán nem ez az alkalmas pillanat, hogy ezeket pontosan megvitassuk.

XI. Az idő tehát az éggel együtt jött létre, hogy együtt születve együtt is bomoljanak fel – ha ugyan felbomlanak valaha –, az örökkévaló természet mintájára, hogy
c ahhoz a lehető leghasonlóbb legyen: a mintakép ugyanis az egész örökkévalóságban létezik, ez pedig az egész időn át mindvégig keletkezett, van és lesz.

Az istennek tehát az idő keletkezésére vonatkozó ilyen meggondolásából és szándékából, hogy létrejöjjön az idő, megszületett a Nap, Hold és öt más csillag, melléknevük: bolygó, hogy az idő számait meghatározzák és megőrizzék s mindegyiküknek testét megalkotva, az isten behelyezte őket azokba a körpályákba, melyekben a Más körforgása halad, a hét pályába hetet: a Holdat a
d Föld körül levő első körbe, a Napot a másodikba a Föld fölött, a Hajnalcsillagot és a Hermésznek szentelt bolygót oly körökbe, melyek a Nap körével egyenlő sebességgel forognak, de azzal ellentétes erőt kaptak: ezért a Nap, a Hermész és a Hajnalcsillag* kölcsönösen utolérik egymást és utoléretnek egymástól. Ha aztán valaki annak akarna végére járni, hogy a többi bolygót hová s mi okból helyezte el az isten, ennek a megbeszélése
e – mellékes létére – több dolgot adna annál, aminek kedvéért szóba jött. Ez tehát talán később, ha egyszer ráérünk, részesül méltó kifejtésben; miután tehát mindegyik azok közül az égitestek közül, melyeknek hivatása együtt megalkotni az időt, a neki megfelelő pályára jutott, és lelkes kötelékekkel megkötött testük élővé lett
39 e s megtanulta a rábízott mozgást, a Más körének mozgását követve – amely ferdén áll és az Azonos pályáján áthalad és annak uralma alatt áll –, egyikük nagyobb, másikuk kisebb kört ír le, és gyorsabban forognak a kisebb körben, lassabban a nagyobb körben mozgók. Az Azonos körének forgása folytán úgy tűnik fel, mintha a leggyorsabban haladókat utolérnék a lassabban haladók, noha a valóságban fordítva van; az Azonos köre ugyanis az összes köröket spirális alakúvá forgatván – minthogy
b egyszerre két síkban, ellenkező irányban haladnak –, úgy tűnik fel, hogy amelyik az Azonos körétől, mely a leggyorsabb, leglassabban távolodik el, marad hozzá gyorsaságban a legközelebb.

Hogy világos mértéke legyen egymáshoz viszonyított lassúságuknak és gyorsaságuknak, mellyel a nyolc körpályán haladtak, fényt gyújtott fel az isten a Földtől számított második körpályán, amelyet Napnak nevezünk, hogy fényt árasszon az egész égre, és részesüljenek a Számban azok az élőlények, akik erre méltók,
c megtanulván az Azonos és Hasonló körforgásából. Így, ilyen körülmények folytán jött létre éj és nap, mint az egyetlen, legértelmesebb körforgásnak szabályos ismétlődése; továbbá a hónap, miután a Hold körüljárva a maga körét, utoléri a Napot; végül az év, ami alatt a Nap körülmegy a maga körén. A többi bolygó periódusát azonban az emberek, kivéve egynéhányat a sok közül, nem vették észre, s így el sem nevezik, sem egymással
d össze nem mérik őket, számszerűen kutatva, úgyhogy úgyszólván nem is tudják, hogy ezeknek az elképesztő sokaságú és csodálatosan bonyolult bolyongásai is időt alkotnak. Mégis, nem kevésbé belátható, hogy az idő teljes száma akkor tölti ki a teljes évet, amikor mind a nyolc körforgás egymáshoz viszonyított gyorsasága együtt végződve betetőzést nyer az Azonosnak és egyenletesen haladónak körével mérve. Így és ezért születtek meg mindazok a csillagok, melyek az égen haladva visszaforduló mozgást* végeznek, hogy a mindenség minél
e hasonlóbb legyen az ésszel felfogható tökéletes élőlényhez örökkévaló természetének utánzásában.

XII. Más egyebekben is – egészen az idő megszületéséig – mintaképének hasonlatosságára alkottatott a mindenség, de abban a tekintetben, hogy nem foglalta magában az összes élőlényeket, még különbözött tőle. Ezért megalkotta azt, ami belőle hátravolt, a mintakép természetéhez híven formálva meg. Miként tehát az Ész szemléli az Élőlényben levő fajtákat, hogy hányan vannak ezek és milyenek – úgy gondolta, hogy ugyanennyit

40 a és ugyanilyeneket kell a világnak is magában foglalnia. Négyen vannak: egyik az istenek égi nemzedéke, a másik szárnyas és a levegőben él, a harmadik a vízi, a negyedik a gyalogjáró, szárazföldi fajta.

Az isteni lények fajtáját legnagyobbrészt tűzből alkotta meg, hogy a legfényesebb és a legszebb legyen, s a mindenség mintájára szép kerekdeddé tette, és behelyezte a legfőbb értelembe, hogy azzal együtt haladjon, körben szétosztva őket körül az egész égen, igazi díszül az egészen végighímezve. Mozgást pedig kettőt adott
b mindegyiknek: az egyiket egy helyben, mindig azonos módon, mert ugyanazokról mindig ugyanazt gondolja, a másikat pedig előre, mert uralkodik felette az Azonosnak és Hasonlónak körforgása; a többi öt mozgást illetőleg mozdulatlanok és nyugalomban vannak, hogy mindegyikük a lehető legtökéletesebb legyen. Ebből az okból keletkeztek tehát azok a csillagok, melyek bolyongás nélküli, örök isteni élőlények és örökké megmaradnak egy helyben való, azonos forgásukban;* amelyek pedig pályájukon visszafordulnak és ide-oda bolyonganak, úgy keletkeztek, miként előzőleg mondottuk.

A Földet pedig, a mi tápláló anyánkat, mely elfordul
c a mindenségen áthúzódó tengely körül, őrévé és mesterévé tette az éjnek és napnak, mint elsőt és legtiszteletreméltóbbat azok közül az istenek közül, akik az ég belsejében születtek.

De leírni e csillagok kartáncát, egymás melletti helyzetüket és köreiknek hátrálásait, majd előrehaladásait, továbbá, hogy kapcsolódások alkalmával ez isteni lények közül melyek jutnak egy látóvonalba, és hányan átellenbe, hogy egymás mögé és egymás elé kerülve, bizonyos időnként elsötétülnek számunkra, majd ismét feltűnve
d félelmet okoznak és jelt adnak a jövendő felől azoknak, akik nem tudnak értelmesen gondolkozni – mindezt

elmondani anélkül, hogy látnánk ezeknek az utánzatait, hiábavaló fáradság volna; de ennyi elég is nekünk és legyen vége annak, amit a látható és keletkezett istenek természetéről mondtunk.

XIII. A többi isteni lényről beszélni és megismerni születésüket, meghaladná a mi erőnket; de hinnünk kell azoknak, akik régebben szóltak róluk, hiszen ők – mint mondják – az istenek leszármazottai, s így nyilván ismerik a saját őseiket; lehetetlen, hogy ne higgyünk az istenek gyermekeinek, még ha valószínű vagy éppen szükségszerű bizonyítékok nélkül beszélnek is; de minthogy azt mondják, hogy családi dolgaikról adnak hírt, a szokást követve hinni kell nekik. Őket követve, számunkra tehát így legyen és így szóljon ezeknek az isteneknek a származása. Uranosz és Gaia gyermekei Ókeanosz és Téthüsz, ezekéi pedig Phorküsz, Kronosz és Rhea s testvéreik, Rheától származnak végül Zeusz és Héra s mindnyájan, akiket a hagyomány szerint testvéreikként ismerünk, továbbá ezeknek a gyermekei. Miután tehát létrejöttek az istenek mindnyájan, mind azok, akik láthatóan végzik körforgásukat, mind azok, akik csak akkor mutatkoznak, ha akarnak – így szólt hozzájuk e mindenség alkotója:

– Istenek! Amely isteneknek az alkotója és amely dolgoknak az atyja én vagyok, mindazok tőlem származván, felbonthatatlanok, ha én nem akarom felbontani. Noha minden, ami össze van kötve, felbontható – azt, ami szépen össze van illesztve és jó állapotban van, csak gonoszság akarhatja felbontani; ezért, miután születtetek, halhatatlanok és teljességgel felbonthatatlanok ugyan nem vagytok, de egyáltalán nem fogtok felbomlani és nem éritek el a halál osztályrészét, mert az én akaratomban még nagyobb és hatalmasabb köteléket nyertetek azoknál, amelyek születésetekkor összekötöt-

tek benneteket. Most tehát hallgassátok meg, amit szavaimmal megvilágítok nektek. Még hátravan három halandó faj, ami még nem született meg, ezek híján pedig a világ csonka lenne, mert nem foglalja magában az
c élőlények összes nemét; pedig magában kell foglalnia, ha teljesen tökéletes akar lenni. De ha ezek általam jönnének létre és részesülnének az életben, akkor egyenlők lennének az istenekkel; hogy tehát halandók is legyenek s ez a mindenség valóban mindenség legyen, természeteteknek megfelelően ti fogjatok hozzá az élőlények megalkotásához, s utánozzátok az én képességemet, melyet a ti alkotásotoknál tanúsítottam. És amely tekintetben megilleti őket az, hogy a halhatatlanokkal egy elnevezésük legyen, ezt az isteninek mondott részt – amely vezérlője közöttük azoknak, kik mindig az igazságosságot és titeket akarnak követni – elvetvén a magot és a kezdő lépést megtéve – én adom hozzájuk; a többi azon-
d ban rátok vár, hogy ti szőjétek hozzá a halhatatlanhoz a halandót s így alkossátok meg az élőlényeket, hozzátok létre őket, táplálékkal növeljétek, s ha elenyésznek, ismét fogadjátok be.

XIV. Így szólt, és ismét az előbbi vegyítőedénybe, amelyben a mindenség lelkét elegyítve vegyítette, öntötte az akkor említett alkatrészek maradványait, bizonyos tekintetben ugyanúgy vegyítve őket, de már nem voltak ugyanolyan tisztaságúak, hanem másod-, harmadrangúak. Összevegyítve az egészet, a csillagokkal
e egyenlő számú lélekre tagolta, s mindegyik lelket egy-egy csillaghoz rendelte s mintegy kocsira ültetve, megmutatta nekik a mindenség természetét és elmondta nekik a sors törvényeit, hogy első megszületésük egyformára legyen berendezve mindnyájuknak, hogy általa egyik se rövidüljön meg, s így, ha majd mindegyiküket az időknek egy-egy megfelelő szerszámára szórja szét,

42 a ők legyenek a legistenfélőbbek az élők között; s minthogy kettős az emberi természet, az erősebb nem olyan legyen, amit később férfinak neveznek. Minthogy pedig szükségképpen testbe vannak beültetve és testük részben gyarapodik, részben kopik, szükséges, hogy először is mindnyájukban egy azonos és vele született érzőképesség keletkezzék e heves benyomások következtében, másodszor a gyönyörrel és fájdalommal vegyült szere-
b lem, ezenkívül pedig a félelem és harag, és minden, ami velük összefügg vagy velük ellentétes természetű. S ha ezeken az indulataikon uralkodnak, igazságosan fognak élni; ha pedig azok vesznek erőt rajtuk, igazságtalanul.

S aki jól élt a neki kiszabott életben, visszatérve a vele társult csillagon lévő lakásába, boldog és ahhoz hasonló életben lesz része; de ha elvéti ezt, akkor nőnek termé-
c szetét ölti magára a második születésekor, s ha ekkor sem hagy fel hitványságával, akkor – romlottságának fajtája szerint – jellemének hasonlatossága alapján változik át valami ilyen természetű állattá, és meg nem szabadul különféle szenvedéseitől, míg csak a benne levő Azonos és Hasonló körforgása magával nem ragadja, s így azt a sokféle zavaros, értelmetlen tömeget, amely
d később nőtt hozzá tűzből, vízből, levegőből és földből, értelmével le nem győzi, s így eredeti legjobb állapotát újból el nem éri.

S miután mindezeket a törvényeket megállapította számukra, hogy ne lehessen őt okolni amazok későbbi hitványságáért, elvetette a lelkeket részben a Földre, részben a Holdra, részben az Idő többi eszközeire; s
e most, a vetés után az ifjú istenekre bízta, hogy halandó testeket formáljanak, s azonfelül aminek az emberi lélekhez még hozzá kell járulnia, azt és ami ezzel együtt jár, megalkossák és vezessék – és így a halandó lényt a

lehetőség szerint a legjobban és legszebben kormányozzák, kivéve azt az esetet, ha bajainak önmaga az oka.

XV. Az isten most már mindezeket elrendezvén, megmaradt a lényének megfelelő állapotban, eközben gyermekei megértették és követték atyjuk utasításait. S átvévén a halandó lény halhatatlan kezdetét, az ő alkotójuk mintájára a tűznek, földnek, víznek és levegőnek részeit a világtól kölcsönkérve – hiszen majd újra
43 a visszakerülnek oda –, eggyé illesztették össze, de nem olyan felbonthatatlan kötelékekkel, amilyenek őket magukat összetartották, hanem kicsiségük folytán láthatatlan nagyszámú szegecskével kapcsolva össze, mindezekből eggyé alkotva meg minden egyes testet, s így a halhatatlan lélek körforgásait a test be- és kiömlő folyamába helyezték.

Azok összeköttetésbe jutva e nagy folyammal, egyik
b fél sem jutott uralomra, hanem erőszakosan kölcsönösen magukkal akarták sodorni egymást, úgyhogy mozgott ugyan az egész lény, de rend és értelem nélkül haladt, ahogy épp a véletlen hozta magával, mert megvolt mind a hat mozgása: előre-hátra, továbbá jobbrabalra, fel és le; tehát mind a hat irányban összevissza mozgott. Mert bőséges volt már az odaözönlő és a lefo-
c lyó ár is, mely a táplálékot szolgáltatja, de még nagyobb zavart okoztak a rájuk zúduló dolgok hatásai, mikor történetesen külső, idegen tűzzel ütközött össze valamelyiknek a teste, vagy a föld szilárdságával, majd a víz sikamlós nedvességével, vagy a levegőben kavargó szélvész ragadta meg. Mindezek hatása következtében a mozgások a testen át a lélekbe jutottak és megrohanták: éppen ezért a benyomásokat később érzeteknek nevezték, s így hívja őket ma is mindenki. Ezek tehát már akkor, a szóban forgó időpontban is igen sok és nagy
d mozgást okoznak; a szüntelenül folyó áramlattal együtt

pedig megmozgatván és erőszakosan megrázván a lélek körforgásait, az Azonos körét teljesen megbénították, minthogy vele ellenkező irányban folynak és megakadályozták, hogy haladjon és vezessen; s a Más körét pedig összezavarták, úgyhogy a kétszeres és háromszoros sornak három-három intervallumát és a 3:2, 4:3 és 9:8 viszonyú középarányosokat és kötelékeket – miután teljesen csak az oldhatta volna fel őket, aki összekötötte –
e minden irányban összevissza forgatták, s minden lehetséges törést és romlást vittek végbe a körökben: úgyhogy egymással nagy nehezen összefüggésben maradva haladnak ugyan, de arány és rend nélkül, egyszer szembe egymással, máskor keresztbe, végül fejtetőre állítva: mint mikor valaki feje tetejére állva, fejét a földre, lábát felfelé nyújtva támasztja valamihez – ebben az állapotban, ami az illetőnek jobbra, az a nézőknek balra lévőnek látszik és fordítva. Ha tehát a lélek körforgásai ezt
44 a és más ilyen heves benyomásokat szenvednek, midőn az Azonos vagy a Más neméhez tartozó külvilágbeli dologgal kerülnek össze, akkor azt, ami valamivel azonos vagy valamitől különböző, a valósággal ellentétesen nevezik el és így hazuggá és értelmetlenné lesznek, és nincs közöttük egyetlen körforgás sem, amely uralkodnék vagy vezetne; hanem a kívülről jövő érzéki benyomások megrohanják és magukkal sodorják őket is, és a lélek egész testi burkát is. Akkor a körforgások – pedig le vannak győzve – uralkodni látszanak.

E viszontagságok következtében lesz most is, mint
b kezdetben is, a lélek, első ízben értelmetlenné, mikor haladó test kötelékébe jut. Midőn azonban a növekedés és táplálék folyama már nem önti el olyan bőségben, a körforgások ismét elérve a szélcsendet, a maguk útján járnak s az idő haladtával mindjobban megszilárdulnak: akkor már mindegyik kör természetes alakja szerint

halad, így a körforgások helyreigazodnak s a Mást és az Azonost helyesen nevezve meg, birtokosukat értelmessé
c teszik. S ha azután még a nevelés helyes tápláléka is segítségére van, teljesen és tökéletesen egészséges lesz, mert kikerüli a legnagyobb betegséget. Ha ellenben ezeket elhanyagolta, bénán haladva át az életen, tökéletlenül és értelmetlenül tér vissza az Alvilágba. De erre majd valamikor később kerül sor; azonban a most vázoltakat pontosabban meg kell tárgyalnunk, s azt is, ami ezt megelőzi; a test keletkezését alkatrészenként és a lélek keletkezését, minő okok és micsoda isteni előrelátás folytán jött létre – mindig a legvalószínűbb magyarázat-
d hoz tartva magunkat, kell ezeken a fejtegetéseken áthaladnunk.

XVI. Tehát a két isteni körpályát, a mindenség kerekded alakját utánozva, gömb alakú testbe zárták, melyet most fejnek nevezünk: ez a legistenibb bennünk és összes testrészeink ura. Az ő szolgálatára illesztették össze s adták melléje az egész testet az istenek, gondoskodva arról, hogy valamennyi mozgásban részesüljön. Hogy tehát a fej ne legyen kénytelen az emelkedésekkel és
e mélyedésekkel tarkított földön görögni tanácstalanul, hogyan haladjon át az egyiken, hogyan jusson ki a másikból, járművet adtak neki segítségül: ezért lett hosszúkás a test és nőtt rajta négy kinyújtható és behajlítható végtag, így gondoskodott az isten mozgásáról. Ezekkel
45 a megkapaszkodva és ezekre támaszkodva, képes lett arra, hogy minden terepen áthaladjon, felül hordva legistenibb és legszentebb részünknek székhelyét. Láb és kéz tehát így és ezekből az okokból nőttek mindnyájunkon; s minthogy az istenek azt gondolták, hogy az elülső a hátsónál becsesebb és uralkodásra méltóbb, járásunk java részét ebben az irányban adták. Kellett tehát, hogy az emberi test elülső része meghatározó vonások által

meg legyen különböztetve. Ezért először is a fejbőrnek erre az oldalára helyezték az arcot s ide illesztették be
b a szerszámokat a lélek minden előrelátó tevékenysége számára, s úgy rendezték be, hogy ez részesüljön a vezetésben: a természettől elöl lévő.

E szerszámok közül először is a fényhozó szemet építették fel, ilyen terv alapján illesztve az arcba. Úgy rendezték be, hogy a tűznek az a faja, amelyik égetni nem tud, de szelíd fényt nyújt, váljék minden egyes nappalnak a saját testévé. Mert a bennünk lévő tiszta tűz rokona ennek, s úgy intézték, hogy az a szemen át áradjon; a szemet a maga egészében, de leginkább a közepét
c simára és tömörre sajtolták össze, úgyhogy visszatart minden mást, ami csak sűrűbb, s csak az ilyet hagyja tisztán átszivárogni. Midőn tehát nappali fény van a látás árama körül, akkor hasonló a hasonlóhoz ömölvén ki, összeolvad vele s egy homogén test képződik a szem előtt egyenes irányban, amerre csak a belülről jövő fény összeütközik valamivel, ami a külső tárgyakról jut útjába. S minthogy teljesen homogén, egész hosszában el-
d terjed az érzékelés, s így, amihez csak ér és ami őt megérinti, az ebből származó mozgásokat az egész testen át adja a lélekig, s így kelti azt az érzetet, amelyet látásnak nevezünk.

De mikor a vele rokon tűz az éj sötétjébe tűnik el, akkor a szem tüze el van szigetelve; mert tőle különbözővel jutván érintkezésbe, önmaga is megváltozik és kialszik, mert nem nőhet össze a környező, tűz híján levő levegő-
e vel. Így látni megszűnik, sőt elhozza az álmot: mert az istenek a szem védelmére kitalálták a szemhéjakat, s amikor ezek lecsukódnak, visszaszorítják a benne levő tűz erejét, s ez akkor a bent levő mozgásokat oszlatja szét és egyenlíti ki, s e kiegyenlítés folytán nyugalom áll be; s ha nagyfokú ez a nyugalom, álomtól alig zavart alvás

46 a lep meg; ha azonban bizonyos nagyobb mozgások maradtak meg, akkor, amilyenek és amely helyeken maradnak meg e mozgások, olyan és akkora intenzitású álomképeket szoktak kelteni, amelyek belső hasonmások, s amelyekre visszaemlékezünk, mikor a külső világban felébredtünk.

A tükörképek és egyáltalán a fényes, sima felületek jelenségeit belátni ezek után nem nehéz. Ugyanis a belső és külső tűznek egymással való egyesüléséből – minthogy szintén eggyé lesznek minden egyes esetben a sima
b felületen és sokféleképpen átalakulnak – szükségképpen mutatkoznak mindezek a jelenségek, minthogy az arcon levő tűz a látást kísérő tűzzel a sima, fényes felületen szilárd képpé olvad össze. Mármost a bal jobbnak látszik, minthogy a látósugár ellentétes részeivel ellentétes
c részek jönnek érintkezésbe, az összetalálkozás megszokott módjával ellenkezőleg. Viszont a jobb jobbnak, s a bal balnak látszik, midőn a látósugár összevegyülvén a másikkal, amivel össze szokott vegyülni, átugrik, s ez akkor történik, midőn a tükör sima felülete, mindkét oldalán kimagasodva a síkból, a látósugár jobb oldalát balra taszítja s a másikat a másik irányba. Végül ugyanez a tükör arcunkhoz képest hosszában fordítva mindent feje tetejére állítva mutat, mert most a fény alsó részét fölfelé, felső részét viszont lefelé taszítja.

De mindezek csak segédokok, melyeknek szolgálatát
d fölhasználja az isten, hogy a lehetőség szerint a legjobb eredményt érje el. A legtöbb ember szemében azonban nem segédokoknak, hanem minden jelenség igazi okának látszanak azok, melyek lehűtik és felmelegítik, megszilárdítják és cseppfolyósítják a testeket és valamennyi hasonló jelenséget előidézik. De az ilyen dolgoknak nem lehet sem terve, sem esze semmihez. Mert ki kell jelentenünk, hogy amit a létezők közül egyedül illet

meg, hogy ésszel rendelkezzék, az a lélek, ez pedig láthatatlan, a tűz, víz, föld és levegő pedig – valamennyien látható testek. Aki tehát belátásra és tudásra vá-
e gyik, annak az értelmes természetű okokat kell elsősorban kutatnia, s csak másodsorban azokat az okokat, melyek a dolgok azon osztályára vonatkoznak, amelyek másoknak köszönik mozgásukat és szükségképpen mozgásba hoznak másokat. Így kell tehát nekünk is cselekednünk: szólnunk kell ugyan az okok mindkét neméről, de külön azokról, amelyek belátás és értelem által a szép és jó dolgok alkotói, és külön azokról, melyek, az értelemtől magukra hagyatva, mindenfajta rend nélkül találomra működnek.

Tehát a segédokokról, melyek bennünket a szemek ama képességéhez segítenek, melyben részesültek, eleget szólottunk. Azonban legnagyobb hasznunkra való
47 a művükről, amelyért az isten nekünk adományozta őket, kell ezután szólnunk. Tehát a látás véleményem szerint a legnagyobb haszon oka számunkra, mert a mindenségről most elhangzó beszédekből egy szót sem mondhattunk volna el, ha nem látjuk a csillagokat, a Napot, az eget. De látjuk a napot és éjt, a hónapokat és az évek körforgásait, a napéjegyenlőségeket és a napfordulókat, s mindez a szám megismeréséhez segít, s az idő fogalmát és a mindenség természetének kutatását adományozta nekünk: ezekből szereztük a filozófiát, aminél nagyobb
b jó istenek ajándékaként még nem jött s nem is fog jönni soha a halandók neme számára. Azt mondom tehát, hogy ez a szemtől származó legfőbb jó; mit zengedezzünk* a többiről, amik kevésbé értékesek s amiknek elvesztésén a nem filozófus, ha megvakul, hiábavaló módon jajveszékelne! Mi csak maradjunk meg e mellett az ok mellett, hogy isten azért találta ki és adományozta nekünk a látást, hogy látva az Észnek az égen feltáruló

c körforgását, használjuk fel a gondolkodás bennünk lévő körmozgásai javára, melyek háborgatott voltuk dacára rokonok azokkal, az örökké zavartalanokkal; ezeket kikutatva és a számolásnak természetes helyességében részesülve s az isten teljesen tévút nélküli körforgásait utánozva, hozzuk rendbe a bennünk ingadozó mozgásokat.

Ugyanezt mondhatjuk a hangról és hallásról, hogy evégből és e célból adták az istenek. Hiszen a beszéd is
d épp erre van rendelve, a legfontosabb részt adva hozzá; s a múzsai művészetből is, ami hang által hallásra alkalmas, a harmónia kedvéért adatott. Mert a harmónia, melynek mozgásai a lélek bennünk lévő körforgásaival rokonok, annak számára, aki ésszel él a múzsákkal, nem értelmetlen gyönyörűségre való – mint ahogyan most tartják –, hanem a lélek bennünk diszharmonikussá vált körforgásának rendbe hozására és összhangja érdekében
e szövetségesül van adva a múzsák által; s a ritmust is, minthogy közülünk a legtöbbnek magatartása híjával van minden mértéknek és bájnak, ezekre segítőtársul adták a múzsák.

XVII. Amin eddig áthaladtunk előadásunkban, abban – kevés kivétellel – az Ész formáló munkássága
48 a tárult fel; de ehhez hozzá kell még fűznünk azt is, ami a Szükségszerűség folytán keletkezett. Ugyanis e rendezett világ születése vegyületként: a Szükségszerűség és Ész egyesüléséből jött létre – mégpedig az Ész uralkodott a Szükségszerűség felett azzal, hogy rávette: tegyék a lehető legjobbá a keletkezők java részét; így – mivel a Szükségszerűség e tekintetben engedett az értelmes rábeszélésének – alakult meg kezdetben ez a mindenség. Ha tehát ezek szerint valaki a valóságnak megfelelően akarja elmondani, hogyan született meg ez a világ, a vegyületbe bele kell vennie a vakon bolyongó oknak

fajját is, hogyan mozgat természeténél fogva; így hát
b vissza kell fordulnunk, s aztán ugyanezen dolgoknak a
másik nekik megfelelő kiindulópontját ragadva meg,
mint annak idején az akkor szóban forgó kérdések tár-
gyalásakor, most is, ezeknek a kérdéseknek a tárgyalásai-
nál is, ismét a kezdetnél kell kezdenünk.

Azt kell tehát szemlélnünk, hogy milyen volt a tűz,
víz, levegő és föld természete önmagában, az ég keletke-
zése előtt, és milyen volt az állapotuk az ég léte előtt;
hiszen eddig még senki sem tárta fel származásukat,
hanem, mintha köztudomású volna, mi a tűz és a többi,
c őselemeknek nevezzük ezeket, mintha ők volnának a be-
tűi a mindenség könyvének, holott még az sem illeti meg
őket, hogy szótag gyanánt képzelje el az, aki csak kissé
is gondolkozik. Most tehát ez legyen álláspontunk: a
mindenség végső őselvéről vagy őselveiről – vagy bár-
hogyan is fogja fel ezeket valaki – most nem kell beszél-
nünk, mégpedig abból az egyetlen okból, hogy nehéz
volna fejtegetésünk jelenlegi módszerével világossá ten-
ni véleményünket. Sem ti ne tartsátok tehát kötelesség-
emnek, hogy most erről beszéljek, sem magam nem
d tudnám elhitetni magammal, hogy helyes próbálkozás
volna ekkora feladatot magamra vennem; ragaszkodva
tehát ahhoz, amit kezdetben mondtam: a valószínű
okoskodások hatásköréhez, megpróbálom azt, ami az
eddigi elméleteknél nem valószínűtlenebb, sőt valósz-
nűbb, elmondani sorjában elejétől fogva az egyes dol-
gokról és összességükről. Valamely védelmező istent
híva segítségül most is mondanivalóm kezdetén, hogy
e mentsen ki rendkívüli, szokatlan gondolatmenetünkből
a valószínűség révébe, fogjunk hozzá ismét fejtegeté-
sünkhöz.

XVIII. De ez az újabb kiindulópontunk a mindenség
vizsgálatában mélyrehatóbb megkülönböztetésen ala-

puljon, mint az előbbi; mert akkor csak két fajtát különböztettünk meg, most pedig egy harmadikat is meg kell világítanunk. Az a kettő ugyanis elég volt előbbi fejtegetésünkhöz: az egyik, melyet mintakép gyanánt tettünk
49 a kiinduló alapul, ésszel felfogható és mindig egyformán létező; csak utánzata e mintaképnek a másik, keletkező és látható. Harmadikat azonban akkor még nem különböztettünk meg, azt hivén, hogy e kettő elég lesz; de most – úgy látszik – az okoskodás arra kényszerít, hogy egy nehéz, homályos fajtát próbáljunk szóval megvilágítani.

Tehát mily szerepet és természetet tulajdonítsunk neki. Leghelyesebben ilyet: minden keletkezésnek ő a
b befogadója, mintegy dajkája. Ez igaz ugyan, de még világosabban kell szólni róla, ami különben is nehéz, de főleg azért, mert emiatt előbb még bizonyos kételyeinknek kell támadniuk, a tűzre és a többiekre vonatkozólag. Hiszen mindegyikükről eldönteni, hogy melyikük az, amit inkább nevezhetünk valóban víznek, mint tűznek, és egyáltalán melyik az, amelyet bármely határozott névvel több joggal illethetünk, mint mindegyikkel egyszerre vagy egyenként – mégpedig úgy, hogy hitelt érdemlő és megbízható legyen szóhasználatunk –, bajos dolog.

De hát hogyan, miért, micsoda jogos kételyek alapján
c mondhatjuk ezt róluk? Először is, amit e pillanatban víznek neveztünk el, ha megszilárdul, vélekedésünkkel úgy látjuk, hogy kővé és földdé lesz; ha viszont ugyancsak a víz felbomlik és szétválik, párává és levegővé, a levegő viszont, ha izzásba jön, tűzzé válik; s megfordítva: a tűz, ha részecskéi szorosabb összeköttetésbe jutnak és kialszik, ismét a levegő alakjához jut el; a levegő aztán összehúzódva és megsűrűsödve, felhő és köd, ezekből pedig, ha még jobban összenyomódnak, folyékony víz,

d s a vízből újra föld és kő lesz – úgy, hogy látszólag körben adják tovább az egymássá való átváltozást.

Nos hát, ha ilyen módon soha egyikük sem mutatkozik állandóan ugyanannak, melyikükről állíthatná bárki is megszégyenülés nélkül szilárdan, hogy a szóban forgó tünemény: egy bizonyos határozottan létező ez és nem más? Ilyen állítás nem lehetséges; hanem a legnagyobb biztonságot az nyújtja, ha ezekre nézve abban állapodunk meg, hogy így beszélünk: amit folyton más és mássá válni látunk, mint például a tüzet, arról sohasem úgy beszéljünk, hogy: „ez a tűz", hanem: „a mindannyiszor ilyenféle"; s a vízről se így: „ez a víz", hanem: „a mindig ilyenféle", sem semmi másról soha ne szóljunk
e úgy, mintha valami állandósága volna, akárhány dolgot vélünk is az „ez" és „az" mutató szócskával világosan megjelölni: hiszen e tünemények nem várják be, hanem elillannak az „ez", „az", „így" és általában minden elnevezés elől, ahány csak maradandó létezőként tüntetné fel őket. Egyiküket se jelöljük tehát az „ez" szócskával, hanem csak a körforgás folyamán mindig visszatérő hasonló minőséget szabad – mindegyikükre és mindnyájukra vonatkozólag – így nevezni, mint például tűznek is azt, ami újra meg újra ilyen, és éppígy mindent, ami csak a keletkező dolgok sorába tartozik.

50 a Hanem amiben mindegyikük örökké születvén feltűnik, majd onnan ismét eltűnik, csak azt illessük az „ez" és „az" névvel, viszont e szavak egyikével se illessük azt, ami valamilyen minőségű – legyen az meleg, vagy fehér, vagy bármi az ellenkezők közül és minden, ami csak ezekből származik. De igyekeznünk kell még világosabban szólni róla.

Ha például valaki mindenféle alakokat formálva aranyból, szüntelenül átalakítgatná mindegyiküket egymás formájára, s ha egyszer csak valaki az egyikre rámu-

b tatna és megkérdezné: ugyan mi ez? – az igazságtól legkevésbé távolodna el, ha azt felelné: arany; a háromszöget pedig s ahány más alak csak keletkezett az aranyban, sohasem nevezné létezőnek, hiszen ezek már e megállapítás közben is megváltoznak, hanem már annak is örülne, ha rájuk vonatkozólag némi biztonsággal az „ilyenféle" név elfogadható. Most már ugyanezen meggondolás érvényes arra a természetre is, amely minden testet befogad. Őt mindig ugyanannak kell mondani, ugyanis
c egyáltalán nem lépi túl lényegét és hatásának körét: befogad mindent mindörökké, viszont ő maga soha semmilyen alakot, mely a belépők bármelyikéhez hasonló volna, sehol és semmiképpen nem ölt fel: természete szerint azért terül el, hogy befogadja a lenyomatát mindennek; mozgásba jön és alakokra tagolódik a belé lépők folytán s őáltaluk mutatkozik egyszer ilyennek, másszor olyannak – ezek a be- és kilépő dolgok pedig az örök Létezők utánzatai, lenyomatai, valami alig magyarázható, csodálatos módon, amire majd máskor térünk rá.

Jelenleg tehát három fajt kell fölvenni: egyrészt a keletkezőt; másrészt, amiben keletkezik; végül, a minta,
d aminek hasonlóságára születik a keletkező. És egészen megfelelően hasonlíthatjuk a befogadót anyához; a mintát atyához; a kettőjük közötti természetet a szülötthöz – de azt is meg kell gondolnunk, hogy ha a lenyomatnak a szem számára a legtarkább változatosságot kell nyújtania, akkor az, amiben a lenyomat keletkezik, csak akkor felelhet meg céljának, ha híjával van mindazon alakok-
e nak, amiket csak bárhonnan is be kell majd fogadnia. Mert ha hasonló lenne valamelyikhez azok közül, melyek belé jutnak, midőn arra kerülne a sor, hogy ezzel ellentétes vagy egyáltalán más természetű dolgokat fogadjon be, tökéletlenül nyújtaná ezek hasonmását, mert

mellesleg saját alakja is áttetszenék. Ezért minden alaktól mentnek kell lennie annak, aminek minden fajt magába kell fogadnia – miként a művésziesen jó illatúvá tett kenőcsöknél is az alap, amelyet elsőnek alakítanak ki, ilyen, és ezért teszik az illatok befogadására szolgáló nedveket a lehető legszagtalanabbá –, s akik csak valamely lágy anyagban lenyomatokat akarnak készíteni, nem engedik, hogy bármiféle alak is mutatkozzon benne, hanem előre elegyengetik, hogy a lehető legsimábbá tegyék.

51 a Éppígy annak is, ami egész terjedelmében arra való, hogy az örökké létezők hasonmásait újra meg újra szépen befogadja, természeténél fogva minden alaktól mentnek kell lennie. Éppen ezért a látható s egyáltalán érzékelhető keletkezett világnak befogadó anyját se földnek, se légnek, se tűznek, se víznek ne nevezzük, se semminek, ami csak ezekből vagy amikből ezek származtak; hanem ha valami láthatatlan, alaktalan fajtának
b nevezzük, mely mindent befogad, kikutathatatlan módon részesül a gondolati létezőben, s nehezen fogható fel, úgy nemigen csalatkozunk. S amennyire az eddigiek alapján föl lehet érni az ő természetét, úgy írhatnánk le leghelyesebben: áttüzesedett része mindannyiszor tűznek, átnedvesedett része pedig víznek, de éppígy földnek vagy levegőnek is mutatkozik, amennyiben épp ezek hasonmásait fogadja magába. De ezeket illetően meg kell vizsgálnunk, érveléssel döntve el, a következő kér-
c dést: létezik-e valami önmagában való tűz és mindaz, amiről úgy szoktunk beszélni, hogy külön-külön önmagukban létezők – vagy pedig csupán azok, amiket látunk s amiket egyáltalán testünkkel érzékelünk, léteznek ilyen valósággal rendelkezve – más pedig nem létezik ezeken kívül soha, semmiképpen s így hiábavalóság mindannyiszor azt mondanunk, hogy minden egyes do-

lognak létezik egy ésszel felfogható formája – hiszen az csak puszta szó, semmi egyéb.

Mármost az sem volna illő, hogy e kérdést meg nem vizsgálva és meg nem ítélve csak szóval erősködjünk, hogy így vagy amúgy áll a dolog. De az sem, hogy
d hosszú gondolatmenetünkre csak úgy mellékesen még egy másik hosszú gondolatsort halmozzunk. Ha azonban rövid úton valami pontosan megállapítható nagy határvonal tűnne elénk, ez volna a legalkalmasabb. Így adom hát le magam részéről szavazatomat. Ha ész és helyes vélekedés két különböző dolog, mindenesetre léteznek önmagukban ezek az általunk nem érzékelhető, csak ésszel felfogható formák, ha azonban – mint némelyek számára tűnik – a helyes vélekedés az észtől miben sem különbözik, akkor viszont mindazt, amit testünkkel
e érzékelünk, kell a legszilárdabb valóságnak feltennünk. Márpedig az ismeret ama két nemét kettőnek kell tartanunk, mivel különböző úton keletkeznek, és különbözően viselkednek. Ugyanis egyikük tanítás révén, a másik csak rábeszélés által keletkezik bennünk; az első mindig csak igaz indokolás útján, a második ellenben megokolás nélkül; előbbi nem is ingatható meg holmi rábeszéléssel, utóbbi viszont könnyen téríthető más véleményre, s erről elmondhatjuk, hogy benne minden ember részesül, az észben csak istenek, emberek közül csak vajmi ritka fajta.

52 a Ha pedig ez így van, akkor el kell ismernünk, hogy a világon háromfajta dolog van: egyik az, melynek formája változatlan, mentes a keletkezéstől és elmúlástól, sem önmagába nem fogad be sehonnan semmi mást, sem önmaga semmi másba be nem lép, láthatatlan és egyáltalán érzékelhetetlen: ő az, aminek szemléletére a belátás van rendelve; a második az elsővel azonos nevű és hozzá hasonló, érzékelhető, keletkező, folytonos moz-

gásban van, valamely helyen születik, s onnan ismét el is tűnik, az érzékeléssel együttjáró vélekedés számára
b hozzáférhető; végül harmadik fajta minden egyes esetben: a tér, maga romlástól ment, helyet ad mindeneknek, amik csak keletkeznek, őhozzá magához csak az érzékeléstől elvonatkozva, az okoskodásnak bizonyos fattyúhajtása segítségével lehet eljutni; s így alig lehet róla valami megbízható tudomásunk. S még álmokat is szövünk, őt tartva szem előtt és álmodozván azt mondjuk, hogy minden létezőnek szükségképpen valamilyen helyen kell lennie és bizonyos tért kell elfoglalnia, ami pedig sem a földön, sem az égen nincs, az semmi, nem létezik. E miatt az álombeli állapot miatt nem vagyunk képesek arra, hogy felébresszük magunkat és elhatároljuk egymástól mindezeket a megkülönböztetéseket és az
c ezekkel rokon jellegűeket még az ébren lévő és igazán létező természet esetében sem, hogy így igazat mondjunk, azt ugyanis, hogy a képmásnak – miután az sem, minek tünékeny árnyképeként lebeg – ezért csakugyan minek tűnékeny árnyképeként lebeg – ezért csakugyan valami másban kell létrejönnie, hogy valahogyan mégis belekapaszkodjék a létezésbe, mert különben egyáltalán semmi sem volna ő; ellenben a valóban létezőnek segítője az alapos és igaz indokolás, mely szerint, amíg csak létezik az „egyik" és a „másik", nem lehetséges az, hogy
d bármelyikük a másikban keletkezzék s így ugyanaz a dolog egy és kettő legyen egyszerre.

XIX. Ítéletem szerint tehát okoskodásom velejében ekként foglalható össze, hogy a Létező, a Tér s a Keletkezés, e három külön dolog, megvolt, még mielőtt az ég megszületett volna; s a keletkezés dajkája megnedvesedve és megtüzesedve, továbbá a föld és levegő alakjait is
e befogadva s elviselve mindama tulajdonságokat, amik ezekkel együtt járnak, mindenféle alakban tűnt fel, és

mivel nem hasonló s egyensúlyban nem lévő erők töltötték meg, egy részében sem volt egyensúlyban, hanem egyenetlenül himbálózva mindenfelé maga is rázódott azok hatása alatt, mozgásával viszont azokat is rázta; azok pedig a mozgás folytán elkülönülve egyik ide, másik oda sodródott szüntelen – miként, ha gabonarosta vagy más gabonatisztító eszköz rázza-rostálja a szemeket, a tömör és súlyos szemek máshová, a lazák és könnyűek ismét máshová sodródnak és telepednek meg – így rázta akkoron befogadója e négy fajt –, minthogy maga rázóeszközként mozgott, s mennél különbözőbbek voltak, annál inkább elkülönítette őket egymástól, viszont mennél hasonlóbbak, annál inkább egy helyre taszította őket; ily módon egyikük egy, másikuk más helyet foglalt el már akkor is, mielőtt még belőlük megszületett volna a rendezett mindenség. És bizony ez előtt mindezek arány és mérték nélküli állapotban voltak; mikor azonban rendeződni kezdett a mindenség, a tüzet, vizet, földet, levegőt, melyek csak némi nyomaival bírtak lényüknek, de különben teljesen oly állapotban voltak, mint az isten távollétében valószínű, akkori természetes állapotukból először is kialakította őket a formák és számok által. Hogy pedig az isten, amennyire csak lehetséges, tökéletlen állapotukból a legszebbé és legtökéletesebbé formálta őket, e tétel mindenekfölött mindig alapul szolgáljon fejtegetéseink számára. Most mindegyiküknek a szerkezetét és származását kell megpróbálnunk előttetek megvilágítani, oly okfejtéssel, mely szokatlan ugyan, de ti, mivel jártasok vagytok a műveltség azon útjain, melyeken haladva kell mondanivalóimat kifejteni, követni fogjátok.

53 a

b

c

XX. Először is az, hogy tűz, föld, víz, levegő: testek, bizonyára világos mindenki előtt; továbbá mindennek, ami testszerű, mélysége is van. A mélységet pedig szük-

ségképpen a síktermészetű veszi körül, s ha ez a síklap
d derékszögű idom, akkor háromszögekből áll. A háromszögek pedig mind két háromszögből erednek, mindkettőnek egy szöge derékszög, a másik kettő hegyesszög; közülük az egyikben mindkétfelől egy egyenlő oldalak által kettéosztott derékszögnek egy-egy felerésze van, a másikban különböző oldalak által felosztott derékszögnek egyenlőtlen részei vannak. A szükségképpeniséggel párosult valószínű okoskodás mentén haladva föltesszük tehát, hogy ez a kezdete a tűznek s a többi testnek; hogy aztán tovább ezeknek mik a kezdetei, azt csak isten
e tudja, ember csak akkor, ha Neki kedves. Azt kell tehát eldönteni, melyik az a legszebb négy test, mely belőlük származhatik oly módon, hogy egymástól különbözők, de egy részük egymásból, fölbomlás útján, kölcsönösen létrejöhet; ugyanis ha erre rájövünk, kezünkben az igazság a föld, tűz és két középarányosuk származására vonatkozólag. Mert hogy ezeknél – a maguk nemében – szebb látható testek volnának bárhol is, ezt az állítást senkinek meg nem engedhetjük. Arra kell tehát törekednünk, hogy a testeknek szépségükkel kiváló négy faját megszerkesszük: akkor elmondhatjuk, hogy eléggé felfogtuk természetüket.

54 a Mármost a két háromszög közül az egyenlő szárúnak természettől csak egy fajtája van, míg a hosszúkásnak határtalan sok: e határtalan sokból kell tehát ismét a legszebbet kiválasztanunk, ha illőn akarjuk kezdeni a dolgot. Ha tehát valaki még szebbet tudna kijelölni szerkesztéseink számára, nem ellenség, de barátként fog győzni felettünk; mi – a többit mellőzve – a sok közül
b azt az egy háromszöget fogadjuk el legszebbnek, amelyből harmadiknak az egyenlő oldalú háromszög tevődik össze. Hogy miért, azt hosszasabban kellene bizonyítani; de aki bebizonyítja s így felfedezi, hogy tényleg így

van, arra kedves jutalom vár. Válasszunk ki tehát két háromszöget, amelyekből a tűznek s a többinek teste meg van szerkesztve: egyik az egyenlő szárú, a másik pedig az, melynek nagyobbik befogója négyzet szerint mindig háromszorosa a kisebbik befogónak. S most pontos megkülönböztetést kell tennünk egy, az előbb csak nagyjából említett dologra vonatkozólag. Ugyanis
c ott úgy látszott, hogy mind a négy faj egymáson keresztül átalakulván egymásba, keletkezik; de tévesen: ugyanis tényleg keletkezik négy faj az általunk kiválasztott háromszögekből, de három egyből: a nem egyenlő szárúból, s csak egy: a negyedik van megszerkesztve az egyenlő szárúból. Nem lehetséges tehát mindnyájuknál az, hogy felbomolva egymássá átalakuljanak s így sok kicsiből kevés nagy test keletkezzék, vagy ellenkezőleg – de háromnál: lehetséges, hiszen egy háromszögből származva mindnyájan, ha a nagyobbak bomlanak fel, sok kicsi test kombinálódik ugyanezen alkatrészekből,
d fölvevén az ezeknek megfelelő testformát; és viszont ha sok kicsi szóródik szét háromszögeire, egy tömeg s így: egy bizonyos szám születvén belőlük, valami más, nagy testfajtát alkotnak. Ennyit mondjunk tehát egymásba való átalakulásukról; most pedig az következik, hogy előadjuk: milyen alakúnak és mely számok összetalálkozásából keletkezett mindegyikük.

Kezdi a sort az az alak, mely először és legkisebbnek állíttatott össze, eleme az a háromszög, melynek átfogója a kisebbik befogónak hosszúságban kétszerese; s ha mármost az ilyenekből kettőt együvé átfogójuk mentén
e összeillesztünk és ez háromszor történik, úgy, hogy az átfogók és a kisebb befogók ugyanazon ponthoz, mint középponthoz támaszkodnak – egy egyenlő oldalú háromszög keletkezik azokból, amiknek száma hat volt. Most már négy egyenlő oldalú háromszög összeállítva,

55 a három-három élszögük együtt egy oly testszöget képez, mely nyomban a legtompább szög után következik, s ha négy ilyen testszög kialakul, íme létrejött az első testszerű alak, mely az egész gömb felületét egyenlő és hasonló részekre osztja.

A második test is ugyanezen háromszögekből áll, de úgy, hogy azok nyolc egyenlő oldalú háromszöggé kombinálódnak és négy lapból alkotnak egy testszöget – s hat ilyen testszög keletkezvén, íme a második test is tökéletesen kész volt. A harmadik pedig kétszer hatvan elemi
b háromszög összeillesztéséből, tizenkét testszögből – melyek mindegyikét öt egyenlő oldalú háromszögű sík veszi körül – jött létre, húsz egyenlő oldalú háromszögű alaplapja van.

Az egyik elemi háromszög most már, miután létrehozta ezeket, felhagyott működésével, s az egyenlő szárú háromszög adott létet a negyedik természetes alaknak azáltal, hogy négyesével összeállva s a derékszögeket a középpontba gyűjtve össze, egy egyenlő oldalú négyszö-
c get képezett; mármost hat ilyen négyszög szilárdan összeillesztődvén nyolc testszöget alkotott, melyek mind három-három derékszögű lapszögből illesztődtek össze: az így szerkesztett test alakja kocka lett, melynek hat egyenlő oldalú négyszög alaplapja van. De mivel van még egy ötödik konstrukció is, azt a mindenségre használta fel az isten, midőn abba csillagképeket szőtt.

XXI. Ha mármost valaki mindezt kellően átgondolva, válaszúton volna: vajon határtalan-e a világok száma vagy határolt, épp a határtalanok hitét kell korlátolt
d ember véleményének tartania, ki járatlan abban, amiben járatosnak kellene lennie: azonban, hogy a valóságban egyetlen vagy öt világ születését kell-e felvennünk, e ponton már több helye van a kétkedésnek.

Véleményünk szerint az isten azt sejteti, hogy minden

valószínűségnek megfelelően egyetlenegynek született e világ; más azonban, valamely más szempontokat véve tekintetbe, másként fog vélekedni.

De hagyjuk ezt: hanem az érvelésből most megszületett alakokat osszuk fel a tűz, föld, víz és levegő között. A földnek tehát a kockaformát adjuk: hisz a föld a legkevésbé mozgékony a négy faj között és legalakíthatóbb is
e a testek között: ilyennek pedig szükségképpen az született, melynek legbiztosabb alapjai vannak: márpedig alapnak már a kezdetben felvett háromszögek közül is természettől fogva biztosabb az egyenlő szárú a nem egyenlő szárúnál, s ha a mindkettőjükből összetett síkokat nézzük, ott is az egyenlő oldalú négyszög az egyenlő
56 a oldalú háromszögnél részeiben is, egészében is szükségképpen stabilabban helyezkedik el. Ezért, ha a földnek ezt az alakot adjuk, megőrizzük okoskodásunk valószínűségét, nemkülönben, ha a víznek a többi alak közül a legkevésbé mozgékonyat, a legmozgékonyabbat ellenben a tűznek, a közbeesőt a levegőnek ítéljük oda; továbbá: a legkisebb testet a tűznek, a legnagyobbat viszont a víznek, a közbülsőt a levegőnek; végül a leghegyesebbet a tűznek, a következőt a levegőnek, e sorban a harmadikat pedig a víznek. Ha most már mindezen szempontokat tekintetbe vesszük, az az alak, melynek legke-
b vesebb alaplapja van, szükségképpen természettől a legmozgékonyabb, de ő a legmetszőbb, leghegyesebb is minden irányban mindnyájuk között, végül a legkönnyebb is, hiszen az azonos részecskék közül a legkevesebből ő formálódott; a második mindeme tulajdonságokat illetőleg második helyen, a harmadik pedig harmadik helyen áll.

Legyen tehát mind a helyes következtetés, mind a valószínűség szerint a piramisnak formája az, mely a tűz eleméül és magvául született; a születés rendjében má-

sodikat a levegő, a harmadikat a víz elemének mondjuk.
c Mindezeket most már annyira kicsinynek kell gondolnunk, hogy egyenként bármelyik fajtából semmi sem látható kicsinysége miatt emberi szemmel, csak ha sokan összehalmozódnak, látható már e tömegük.

S ami végül arányaikat illeti, tömegük, mozgásaik s egyéb tulajdonságaikat illetőleg, ezeket isten mindenütt, már amennyire a Szükségképpeniség természete magától és a rábeszélésnek engedett, minden tekintetben pontosan tökéletesítette, s így arányosan illesztette mindezeket össze.

XXII. Mármost mindezek alapján azok a testek, amelyeknek fajait az előbb elmondtuk, a legnagyobb
d valószínűség szerint a következőképpen viselkednek. Ha föld találkozik össze tűzzel és felbomlik annak élessége folytán, akkor sodródik vele mindaddig – már akár éppen tűzben, akár levegő vagy víz tömegében bomlik fel –, mígnem részecskéi valahogyan összetalálkoznak, egymással összeilleszkednek s így újra földdé lesznek, hiszen más alakba nem is mehetnek át. Ha azonban víz bomlik részeire, a tűz vagy akár a levegő hatása alatt, engedi, hogy azok összeilleszkedéséből egy tűz és két
e levegőtestecske keletkezzék; ami végül a levegő felbomlását illeti: minden egyes felbomlott részből két tűztest születhetik. S viszont, mikor meg tűz van körülfogva levegőtől, víztől vagy földtől, egy kevés a soktól, a környezete sodrában ő is hányódik-vetődik, a harcban legyőzetve elemeire törik szét s így két tűztest egy levegőalakká illeszkedik össze. Ha végül a levegő talál legyőzőre és darabolódik fel, két egész és egy fél levegőtestből a víznek egy teljes alakja forr össze.

57 a Így gondoljuk meg ezeket újra, hogy mikor tűz ragadja meg valamelyik fajtát a többi közül, csúcsainak és lapszögeinek élességével szétvagdalja, s ha most már

amaz összeilleszkedik a tűz formájává, megszűnik a szétdarabolódása, hiszen a hasonló és azonos faj sem változást előidézni nem képes a vele azonosban és hozzá hasonlóban, sem változást szenvedni nem képes annak hatására. Mindaddig azonban, míg valami mássá válto-
b zik s gyengébb létére harcol az erősebbel, fölbomlása nem szűnik. Éppígy a kisebb fajták, mikor kevés létükre valamely nagyobb faj sokaságában körülzáratnak, s feldarabolódván enyészetnek indulnak, ha hajlandók az erősebb alakjává összeilleszkedni, enyészetük megszűnik s megszületik a tűzből a levegő, a levegőből a víz; ha pedig megegyeztek, de a többi nemből is van ott valami velük és harcol, akkor fölbomlásuk nem szűnik, míg vagy az egyik mindenfelé taszigálódva és felbomolva ki nem menekül a rokon fajhoz, vagy legyőzetve és sokból egy, legyőzőjéhez hasonló alakká változva, azzal együtt marad.

c Ezen változásaikhoz képest helyüket is változtatják mindnyájan. Hiszen mindegyik faj tömege a saját helyükre különült el a befogadó mozgása folytán, s így azok, melyek a maguk fajától különbözővé, másokhoz pedig hasonlóvá váltak, mindannyiszor elsodródnak a rázás folytán azoknak a helyére, amelyekhez hasonlóvá váltak.

Az egyszerű, első testek tehát ilyen okok folytán jött-
d tek létre. Hogy aztán e négy alakon belül még külön fajok keletkeztek, ennek okát a két elemi háromszög összeállításában kell keresni, mert mindkettőjük nemcsak egyféle nagyságú háromszöget hozott kezdetben létre, hanem kisebbeket-nagyobbakat egyaránt, annyi változatban, ahány fajta csak van e négy alakon belül. Így aztán önmagukkal és egymással összevegyülve tarkaságuk határtalan; ezt tehát szem előtt kell tartaniuk

azoknak, kik a természetről a valószínűségnek megfelelően akarnak okoskodni.

XXIII. Mármost: ha az ember nem jutna megállapodásra a mozgást és nyugalmat illetően, hogy milyen módon, milyen körülmények között keletkeznek, ha az
e ember nem jutna megállapodásra, sok akadálya lenne a hátralévő gondolatmenetnek. Erre vonatkozó mondanivalónk egy részét már elmondtuk ugyan, de hozzá kell még tennünk, hogy az egyneműben soha sincs meg a mozgásra való hajlandóság. Mert hogy valami mozgásba jöjjön mozgató nélkül vagy a mozgató mozgasson mozgásba jövő nélkül, az bajos, sőt lehetetlen dolog; márpedig e két tényező nélkül nincs mozgás; hogy pedig ezek bármikor is egyneműek legyenek, az lehetetlen. Így hát nyugalmat az egyneműségben tételezzünk fel, a mozgást
58 a pedig mindig különneműségre vezessük vissza; a különnemű minőségnek oka pedig az egyenlőtlenség. Az egyenlőtlenség eredetén pedig már áthaladtunk; csak azt nem mondtuk még meg, hogy van az, hogy nem különült el teljesen mindegyikük nemek szerint és nem szűntek meg egymáson keresztül mozogni és változni. Ezt ismét így fogjuk megmagyarázni.

A mindenség körútja, miután most már körforgásába befogadta mind e fajokat, minthogy kör alakú természeténél fogva önmagába törekszik visszatérni, mindent
b összetömörít és nem akarja engedni, hogy bármi hely is üresen maradjon. Így tehát elsősorban tűz furakodott be mindenüvé, másodsorban levegő, minthogy vékonyságban természettől második, s a többiek is eszerint. Ugyanis a legnagyobb részekből álló testek csoportosulásukban a legnagyobb hézagot, a legkisebbek a legcsekélyebbet hagyják egymás között. Az összetömörítésnek ez a folyamata tehát a kicsiket a nagyok hézagaiba tereli. Így a kicsik a nagyok mellé kerülnek – és a kisebbek a

nagyobbakat szétválasztván, a nagyobbak pedig őket
összetömörítvén, mindannyian le-fel sodródnak a nekik
c megfelelő helyek felé; hiszen mindegyikük nagyságával
együtt térbeli helyzetét is megváltoztatja. Ilyen módon
biztosítván a különneműség szakadatlan megújulása,
fenntartja ezeknek örök mozgását szakadatlanul most és
mindörökké.

XXIV. Ezután figyelembe kell venni, hogy a tűznek
is sok faja van, mint: a láng, és az, ami a lángból kiindul:
d ez nem éget, de fényt ad a szemnek; továbbá az, ami a
láng kialvása után az izzó testekben marad belőle, éppúgy a levegőnek legtisztább fajját aithérnek nevezik, a
legzavarosabbat pedig ködnek és sötétségnek; de más,
névtelen fajai is vannak, melyek mind a háromszögek
különböző voltából származnak.

A víz fajait először két csoportba kell osztani; az egyik
folyékony, a másik olvadékony. Most már: a folyékony,
minthogy a víz különböző fajtái közül a kicsiket kapta,
melyek egyenlőtlen nagyságúak, önmagában is mozgé-
e kony és más is könnyen megmozgatja, mind részecskéinek különböző volta, mind alakja folytán. A másik fajta
nagy és egyforma részekből áll, s így stabilabb az elsőnél, és súlyos, minthogy egyenletes volta folytán megszilárdult. Ha azonban tűz hatol belé és feloldja, akkor
elveszti egynemű voltát, s ennek folytán fogékonyabb
lesz a mozgás iránt; de mozgékonnyá válva, a környező
levegő lökései folytán szétterül a földön. S mindkét
változásnak megvan a neve: olvadás a részecskék feloll 59 a dása, folyás a földön való elterülés. S ha a tűz ismét
eltávozik onnan, minthogy nem üres térbe jut, lökést ad
a környező levegőnek, s ez a még folyékony, tehát mozgékony tömeget a tűz által előbb elfoglalt helyekbe szorítja s így az egészet önmagával újra összevegyíti. Így az
egész tömeg összeszorítva s ismét felvéve egynemű álla-

potát, minthogy az egyenetlenség okozója: a tűz eltávozott, visszajut önmagával azonos állapotába. A tűz eltávozását lehűlésnek, a távozása folytán bekövetkező összesűrűsödést megszilárdulásnak nevezik.

b Mindazok közül, amiket olvadékony vizeknek neveztünk, az, amelyik a legfinomabb és legegyenletesebb részekből áll, legsűrűbb, a maga nemében egyetlen fajta, ragyogó sárga színnel ellátott, nagybecsű kincs: az arany, mely sziklákon átszűrődve szilárdult meg. Az arany társa, amely sűrűsége folytán a legkeményebb és feketés színű, adamasznak* neveztetett el. A fényes, megszilárdult vizeknek egy faja, mely részecskéit tekintve közel áll az aranyhoz, de egynél több fajtája van,
c sűrűség dolgában pedig az aranynál is sűrűbb, és minthogy a földből is kapott egy kevés, finom részt, keményebb is; viszont minthogy belsejében nagy hézagok vannak, könnyebb nála: az érc. S ami föld vegyült vele, ha megöregedve ismét elválnak egymástól, külön megmutatkozva, rozsda a neve.

Egyéb efféle jelenségeket sem bonyolult dolog átgondolni a valószínű előadás formájához ragaszkodva; s ha valaki pihenés kedvéért az örökké létezőkről való gon-
d dolkodást félretéve, a keletkezésről szóló valószínű gondolatokat szemlélve, megszerzi magának ezt a megbánással nem járó gyönyörűséget, úgy illő, értelmes szórakozást talál magának az életben. Ennek az időtöltésnek adva át most azt, ami még hátravan, mondjuk el sorjában róluk azt, ami valószínű.

A tűzzel vegyült víz, amennyiben finom, folyékony – mozgékonysága és a földön gördülve megtett útja miatt
e nevezik éppen folyékonynak – és lágy is, minthogy a földnél kevésbé szilárd határlapjai folytán enged a nyomásnak; ha a tűztől és levegőtől elválva egyedül marad, egyenletesebbé lesz s a belőle távozó anyagok önmagába

összeszorítják; az így megszilárdult víz, ha e folyamat túlnyomólag a föld felett történik, jégesővé lesz, ha pedig a földön, jéggé; ha pedig kisebb a nyomás, és csak félig szilárdul meg, a föld felett hónak, a földön harmatból megszilárdulva dérnek mondják.

A víz számos fajtái, ha egymással vegyülnek – az egész
60 a csoportot, minthogy a földből kinőtt növényeken át szűrődik, növényi nedveknek nevezik –, épp vegyülésük folytán különneműve változnak, részben sok névtelen fajtát eredményeznek, de közülük négy tüzes fajta, minthogy leginkább kitűnik, nevet kapott; egyik a test és lélek felmelegítője, a bor; a másik, amely sima és szétválasztja a látósugarat s épp ezért fényes, ragyogó és csillogónak látszik, az olajok csoportja, mint a gyanta,
b ricinusolaj meg az olajfa olaja és a többi hasonló minőségűek; amelyik pedig a száj pórusait természetes állapotukra tágítja ki, s e hatásával édes ízt idéz elő, annak méz a legáltalánosabb neve; végül azt, amely maró hatásával a húst felbontja, habszerű, és minden növényi nedv kiválasztási terméke: ecetnek nevezik.

XXV. Ami pedig a föld fajtáit illeti, a vízen átszűrődött föld így lesz kőszerű testté: mikor az összevegyült
c víz vegyülés közben széttörik, a levegő alakjává változik át; és mint levegő, az őt megillető helyre száll fel. De üres tér nem emelkedik fölöttük; tehát a környező levegőre gyakorol nyomást. S minthogy ennek súlya van, a nyomás következtében körös-körül rátelepedve a föld tömegére, erősen nyomja és belepréseli az újonnan képződött, felszálló levegőtől üresen hagyott résekbe; a föld a levegő által víztől oldhatatlanná összepréselve kővé tömörül. A szebbik fajta egyenlő és egynemű részekből áll s így átlátszó, a rútabbik ennek ellentéte. Ha pedig
d a tűz gyors hatása minden nedvességet kiűz s így az egész még merevebbé tömörül, az a fajta jön létre, me-

lyet agyagnak nevezünk. De az is megesik, hogy nedvesség marad vissza s a föld tűz hatása alatt megolvadva, mikor lehűl, egy fekete színű kő jön létre.

Van továbbá két fajta, melyek egyformán szabadulnak meg a velük vegyült víz nagy részétől. A föld finomabb részecskéiből állnak és sósak, csak félig szilárdulnak meg és víz által újra oldhatók. Egyik a szóda, amely
e olajtól és földtől megtisztít; a másik pedig, amely könnyen illeszkedik az ízek közösségébe, a sónak – a törvény szava szerint – isten előtt kedves anyaga.

Ami pedig azokat a vízből és földből együttesen álló testeket illeti, amelyek vízzel nem oldhatók, csak tűz által, a következő ok miatt szilárdultak meg ennyire. A föld tömegeit sem a tűz, sem a levegő nem bontja fel; mert szerkezete üregeinél kisebbek lévén, áthaladnak a sok széles résen, minden erőszak nélkül, s így feloldatlanul hagyva a földet nem olvasztják meg. De a víz részecskéi, minthogy természetüknél fogva nagyobbak,
61 a csak erőszakosan hatolhatnak át s így a földet meglazítják és oldják. A földet tehát, ha nincs erőszakosan összepréselve, csupán a víz oldja; de ha össze van nyomva, a tűz kivételével semmi sem bontja fel: mert akkor, a tüzet kivéve, semminek se marad bejárat.

A nagyon erősen összepréselt vizet csak a tűz oldja; ha pedig gyöngébben van összenyomva, mindkettő: mind a tűz, mind a levegő. A levegő csak a hézagok irányában hat, a tűz ellenben a háromszögekre is.

Az erősen összepréselt levegőt semmi sem oldja, csupán akkor, ha elemeire hat; ha nincs összenyomva, csupán a tűz oldhatja fel.

b Ami tehát a földből és vízből összevegyített testeket illeti, amíg víz foglalja el benne a föld hézagait – noha erősen össze vannak szorítva –, addig, ha vízrészecskék támadják meg kívülről, minthogy be nem juthatnak,

körülötte folydogálnak s az egész tömeget oldatlan állapotban hagyják. Tűzrészecskék ellenben a vízrészecskék közti hézagokba jutva, amit a víz a földdel, ugyanazt csinálja a tűz a vízzel: s így csakis a tűz okozza, hogy az egész test megolvad és folyni kezd.

Megeshetik, hogy ezek az összetett testek kevesebb
c vizet, mint földet tartalmaznak: ez az üvegek fajtája, valamint az úgynevezett olvasztható köveké. Ha pedig több a víz bennük, akkor a viaszféle és illatosító anyagok képződnek.

XXVI. Immár a testeknek alakok, összetétel és egymásba való átváltozás folytán keletkezett sokféle faját meglehetősen bemutattuk. Most tulajdonságaikat, hogy milyen okokból keletkeznek, kell megpróbálnunk megvilágítani. Először is kell hogy legyen észrevevő képességünk az említett tulajdonságok számára; de a hús és a húsféle alkatrészek keletkezését, valamint a lélek halandó részét még nem tárgyaltuk meg. Márpedig az a
d helyzet, hogy sem ezekről nem lehet kellően beszélni az észrevehető tulajdonságok tárgyalása nélkül, sem azokról emezek nélkül; a kettőről együtt viszont csaknem lehetetlen. Egyiküket tehát előbb adottnak kell vennünk, s erre majd később térünk vissza. Hogy tehát sorjában a testek fajaira tulajdonságaik következzenek, egyelőre vegyük adottnak a testre és a lélekre vonatkozó dolgokat.

Először tehát lássuk, miért mondjuk a tüzet melegnek, és vizsgálódásunk végett vegyük figyelembe szétvá-
e lasztó és vágó hatását testünkön. Mert hogy ez a tulajdonság valami éles, metsző, ezt csaknem mindnyájan érezzük; élei keskenységét, szögei élességét, részecskéi kicsinységét, mozgása gyorsaságát – hiszen ezen sajátságai folytán oly heves és vág oly élesen, hogy mindig
62 a felbontja, amit előtalál – mind számításba kell vennünk

és vissza kell emlékeznünk formájának keletkezésére, hogy belássuk: épp ez és nem más alkat az, amely testünket szétválasztva és apróra darabolva adja – minden valószínűség szerint – azt a sajátosságot és nevet, amelyről most szólunk: a meleget.

Ezen jelenségek ellentéte nyilvánvaló ugyan, de mégse maradjon semmi sem magyarázat nélkül. Tehát: a testet környező nedvesség részecskéi, amelyek nagyobbak, bejutnak a testbe s az ottani kisebb részecskéket kitaszítják; de nem tudnak azoknak a helyére beférkőzni, így összeszorítják a bennünk lévő nedvességet, és
b egyenetlen és mozgásban lévő állapotát – az összeszorítás és egyenletesség által – mozdulatlanná változtatva, megfagyasztják. De amit természete ellenére préselnek össze, az természete szerint harcol, hogy önmagát az ellenkező állapotba lökje vissza. Ennek a küzdelemnek és rázkódásnak a reszketés és borzongás nevet adták; ez az egész folyamat és okozója is a hideg nevet kapta.

Kemény mindaz, aminek a mi húsunk enged; lágy pedig, ami a húsunknak enged; s így egymáshoz viszo-
c nyítva léteznek. Enged pedig az, amely kis alapon nyugszik; az ellenben, aminek alapjai négyzetek, minthogy erősen áll a lábán, a legellenállóbb fajta; s az is, ami legtömörebbé szorult össze, szintén a legnagyobb ellenállást tanúsítja.

A nehezet és könnyűt, az úgynevezett lent és fent mibenlétével együtt vizsgálva világíthatjuk meg a legjobban. Hogy természettől fogva két ellentétes hely van, amelyek kettéosztják a mindenséget: az egyik a lent, ahová igyekszik minden, aminek bármekkora tömege is van; a másik a fent, amerre csak kényszerítve halad
d minden – ezt gondolni semmiképpen sem helyes. Minthogy ugyanis az egész ég gömb alakú, ezért, amely pontok a középponttól egyenlő távolságra lévén legszél-

sők, azok természettől fogva és szükségképpen egyformán legszélsők; a középpontot pedig, mely a kerület minden pontjától egyenlő távolságra van, úgy kell tekinteni, hogy mindegyikkel szemben van. S ha a világrend természeténél fogva ilyen, akkor melyiket az említettek közül tarthatja valaki fentnek vagy lentnek anélkül, hogy joggal úgy tűnjék fel, mint aki nem megfelelő elnevezést használ? Hiszen a világrend középső pontja a természet szerint sem lentnek, sem fentnek nem
e mondható jogosan, hanem éppen: középen fekvőnek. A környező felület pedig sem a középen nincs, sem részei közt nincs különbség, hogy egyik a másiknál inkább a középpont felé esnék, mint bármelyik az átellenben levők közül. Hogyan és milyen ellentétes elnevezéseket alkalmazhatna valaki arra, ami természeténél fogva mindenütt egyforma – abban a hitben, hogy helyesen beszél?

63 a Mert ha volna is egy szilárd, egyensúlyban levő test a mindenség közepén, az a felület egy pontja felé sem igyekezne, minthogy azok teljesen egyformák. S ha valaki e test körül körben haladna, sokszor jutva ellenlábas helyzetbe önmagával, ugyanazt az irányt hol lentnek, hol fentnek nevezné. Minthogy ugyanis az egész, mint már mondtuk, gömb alakú, ezért értelmes ember nem mondhatja, hogy valamely pontja lent, egy másik pedig fent volna.

Honnan erednek ezek az elnevezések és mely tényekre
b illenek, ahonnan átvéve őket megszoktuk, hogy az eget a maga egészében is általuk osszuk be – erről kell megállapodásra jutnunk, alapul véve a következőket. Ha valaki a mindenségnek azon a helyén, mely a tűz természetes helye – ahol a legtöbb tűz van összegyűlve s ahová minden tűz igyekszik –, ráállna a tűzrétegre és – meglévén a hozzá való ereje – a tűz egyes részeit elvenné és

mérlegserpenyőbe tévén, megmérné, mikor felemeli a mérleget és így a tüzet erőszakkal a tőle különböző
c levegőbe húzza, világos, hogy a kevesebb tűz könnyebben enged az erőszaknak, mint a nagyobb tömeg. Mert ha két tömeget ugyanaz az erő egyszerre emel a magasba, szükségképpen a kisebb tömeg jobban, a nagyobb – mert ellenáll – kevésbé halad együtt az erővel, és így a nagy tömeget nehéznek és lefelé haladónak nevezzük, a kicsit ellenben könnyűnek és felfelé szállónak.

Szükségképpen figyelhetjük meg magunkon, hogy a megszokott helyünkön ugyanezt cselekedjük. Ha ugyanis a földön állva földszerű anyagokat, vagy olykor éppen
d földet mérlegelve, a tőle különböző levegőbe húzzuk erőszakkal és a természet ellenére, mindkettő a vele rokon felé törekszik, de a kisebbik a nagyobbiknál könnyebben és előbb enged az erőszaknak a tőle különböző régió felé: őt tehát könnyűnek neveztük el, s azt a helyet, amely felé kényszerítjük, fentnek; az ezekkel ellenkező sajátságot nehéznek, a helyet pedig lentnek.

Ezek a fogalmak tehát önmagukkal szükségképpen ellentétben állnak, minthogy a négy anyag tömegei egymással ellentétes helyeket foglalnak el. Azt találjuk ugyanis, hogy az egyik helyen könnyű a vele ellentétes
e helyen könnyűvel, valamint a nehéz a nehézzel, továbbá a lent a lenttel s a fent a fenttel mind ellentétes, vagy hozzá képest ferde irányú s egyáltalán egymástól különböző lesz és a valóságban is az. Mindazonáltal ezt az egyet kell szem előtt tartanunk mindezekre vonatkozólag, hogy mindig a vele rokon felé irányuló megszabott pályája teszi nehézzé az azon haladó testet, azt a helyet pedig, amely felé törekszik, lentté; a velük ellentétest pedig az ellenkezőjévé. Ezekről a jelenségekről tehát ezeket az okokat kell mondanunk.

Végül a sima és érdes tulajdonságok okát talán min-

denki beláthatja és másnak is megmagyarázhatja: az
64 a érdességet az egyenetlenséggel egyesült keménység, a simaságot pedig a sűrűséggel párosult egyenletesség okozza.

XXVII. Hátravan még a legfontosabb az egész testet érintő jelenségek közül: a gyönyörök és fájdalmak oka mind azokban az esetekben, melyeket megtárgyaltunk, mind pedig azokban, amelyek a test részein át érzékeltetve, egyszersmind gyönyörrel és fájdalommal is járnak. Így tehát minden érzékelt és nem érzékelt benyo-
b másnak keressük fel az okait, visszaemlékezve a mozgékony és nem mozgékony előbbi megkülönböztetésére; mert eszerint kell kutatnunk mindent, amit meg akarunk érteni. Az ugyanis, ami természeténél fogva mozgékony, ha csak csekély benyomás éri is, körben átadja ezt; úgyhogy egyik rész ugyanazt a hatást teszi a másikra, amíg csak az értelmes részhez jutva, hírül nem adják a testre ható dolog minőségét. Ami pedig ezzel ellenté-
c tes, stabil jellegű, nem mozog körben, s így egyedül szenvedi el a benyomást, a közelében lévők közül egyet sem mozgat meg, úgyhogy – mivel a részecskék nem adják át egymásnak az első benyomást, hanem az bennük marad, nem vitetve át az egész élőlényre – érzéketlenné teszi azt, akit e benyomás ér. Ez történik a csontokban, szőrökben és mindazokban a testrészeinkben, melyek túlnyomólag földszerűek. Az előbb leírt jelenség pedig főleg a látásnál és hallásnál játszódik le, minthogy bennük a tűz és levegő jellege túlnyomó.

Ami tehát a gyönyört és fájdalmat illeti, így kell meg-
d gondolni a dolgot: a természetünk ellenére, erőszakosan és koncentráltan fellépő benyomás fájdalmas; ha ismét helyreáll bennünk a természetes állapot, az kellemes dolog; ami pedig szelíden és apránként történik, azt észre sem vesszük; s ami ezzel ellenkezően folyik le,

annak hatása is ellenkező. Mindaz pedig, ami könnyedén történik, nagyon is észrevehető, de fájdalommal és gyönyörrel nem jár, mint a látósugárra vonatkozó jelenségek, amelyről az előbbiekben elmondtuk, hogy velünk
e összenőtt testrész, mely nappal keletkezik. Ebben, ha valami elvágja vagy égeti, vagy egyéb benyomás éri, az fájdalmat nem okoz; de gyönyört sem, ha ismét megszokott állapotába tér vissza; érzékelései ellenben igen élénkek és világosak, bármi benyomás éri is és bármit érint is ő, rávetvén sugarát: mert erőszak egyáltalán nem szerepel sem fölbontásánál, sem újraegyesülésénél.

A nagyobb részecskékből álló szervek ellenben csak
65 a nehezen engednek a hatásnak, és átadván az egész testbe a mozgásokat, gyönyört éreznek és fájdalmat. Fájdalmat akkor, ha elváltozást szenvednek; ha ellenben ismét normális állapotba jutnak, gyönyört.

Amely szerveknél a kiürülés apránként történik, a megtelés pedig egy csapásra és nagy adagokban, azok a kiürülést nem, csupán a megtelést veszik észre, s így fájdalmat nem okoznak a lélek halandó részében, gyönyört ellenben igen nagyot: ez szembeszökő a jó illatok-
b nál. Ha pedig valamely testrész egy csapásra szenved elváltozást, de csak apránként és nagy nehezen jut vissza megszokott állapotába, az előbbivel épp ellenkező jelenségeket eredményez: nyilvánvaló, hogy ezek akkor lépnek fel, ha a testet égetik és vágják.

XXVIII. Így hát az egész testet általában érő benyomásokat és az őket előidéző jelenségek nevét körülbelül elmondtuk. Most pedig a különleges szerveinkben lejátszódó jelenségeket és a rájuk ható testekben rejlő okaikat kell megpróbálnunk elmondani, ha ugyan képesek vagyunk rá.

Először is lehetőleg meg kell világítanunk, amit a
c nedvekről szólva előzőleg elmellőztünk: a nyelvet illető

különleges folyamatokat. Úgy látszik, hogy ezek is, mint sok más, bizonyos egyesítő és szétválasztó folyamatok révén keletkeznek, de ezenkívül, jobban, mint más esetekben, szerepet játszik az érdesség és simaság is. Ha ugyanis földszerű részecskék jutnak be az erecskék közelébe, melyek mint a nyelv kémlőcsövei nyúlnak a szív felé, ezek a hús nedves és puha részeihez férkőzve megolvadnak, s ezáltal az erecskéket kiszárítják és összehúzzák: ekkor, ha érdesebbek, fanyarnak, ha kevésbé érdesek, csípősnek tűnnek fel. Az olyan anyagokat pedig, melyek az erecskéket kiöblítik és a nyelv egész tájékát megtisztítják, ha ezt mértéken túl teszik s azonfelül még magából a nyelv anyagából is magukhoz ragadnak valamit, úgy, hogy azt feloldják – aminő a lúgsók hatása –, valamennyit keserűnek nevezik. Ha ellenben lúgos minőségük gyengébb és mosóhatásuk is mérsékelt, akkor sósnak tűnnek fel csípős keserűség nélkül és kedvesebbek számunkra.

Azokat az anyagokat, melyek a száj melegében részesülve és általa felbontva, áttüzesednek és a maguk részéről viszont felmelegítik azt, ami őket átjárta melegével, könnyűségüknél fogva pedig feljutnak a fej érzékszerveihez, elvágva mindent, ami csak útjukba esik – e sajátságaik miatt valamennyit marónak nevezik.

Ha viszont felbomlás folytán már megfinomodott anyagok hatolnak be a szűk erecskékbe és kellő arányban vannak a bent levő föld- és levegőrészecskékkel, úgyhogy megmozgatják őket és felkavarják, s azok a kavarás folytán helyüket megváltoztatják s új helyeket foglalva el, másokat pedig üresen hagyva, a behatoló részecskék köré csoportosulnak, s így a levegő körül belül üres, nedves hártya képződik, mely egyszer földet is tartalmaz, máskor pedig tiszta, így tehát levegővel telt nedves edények: gömb alakú, belül üres vízcseppek ke-

letkeznek. Amelyek tiszta vízből vannak, és átlátszóan veszik körül a levegőt, azoknak hólyag a nevük; amelyek pedig földdel kevert vízből vannak, amely mozog és bugyborékol, azoknak neve forrás és erjedés. Mindezen
c folyamatok okozóját savanyúnak nevezik. Végül az összes eddig említettekkel ellentétes minőség ellentétes okból származik: ha a behatoló anyagok összetétele természettől fogva rokon a nyelv minőségével, nedves állapotban bevonja és elsimítja az érdességeket, a természetellenesen összehúzódott vagy kitágult helyeket kitágítja, illetve összehúzza s így mindent lehetőleg természetes állapotába helyez – az erőszakos folyamatok elleni minden ilyen gyógyszer, minthogy kedves és kellemes mindenkinek: édes nevet kapott.

d XXIX. De ebből ennyi elég. Ami most már az orrot érintő hatást illeti, ennek meghatározott fajai nincsenek. Ugyanis az illatok mindegyike felemás, minthogy egyik elemi testformának sincs arra alkalmas alakja, hogy valami illata legyen: mert a mi szaglásra szolgáló ereink a föld- és vízrészecskékhez képest túl szűkek, a tűz- és levegőrészecskék számára pedig tágabbak a kelleténél: ezért ezek egyikének szagát sem érezte még soha senki, hanem csak akkor keletkezik szag, ha valami átnedvesedik, rothad, olvad vagy párolog. Ha ugyanis víz levegővé vagy levegő vízzé változik át, a közbeeső átmenetben keletkeznek a szagok s így az összes szagok: párák vagy ködök, mert a levegőből vízbe való átmenet: köd, a vízből levegőbe való viszont: pára. Ezért az összes szagok vékonyabbak a víznél, de vaskosabbak a levegőnél. Ez világossá válik, ha valaki a belélegzés tájékát eltorlaszolja s akkor nagy erővel lélegzetet vesz: ekkor ugyanis szag egyáltalán nem szűrődik át, a levegő azonban – elszigetelve a szagoktól – egyedül bejut.

67 a A szagok változatai tehát két csoportot alkotnak, me-

lyeknek tulajdonképpen nevük nincs, és ezek nem egy bizonyos számú s nem egyszerű fajokból állanak, hanem csupán két fajta: a kellemes és kellemetlen tűnik itt fel és nevezhető meg. Az utóbbi erőszakosan felborzolja az egész üreget, mely a fej és a köldök között fekszik; a másik pedig ezt elsimítja és visszaállítja – kedvünk szerint – természetes állapotába.

S ha a harmadik érzékszervünket, a hallás szervét
b vizsgáljuk, meg kell mondanunk, mely okokból keletkeznek az itt fellépő jelenségek. A hangot általában lökésnek foghatjuk fel, melyet a levegő ad a fülön át az agyvelőnek és a vérnek, s elhat a lélekig; a lökés keltette mozgás pedig, mely a fejből indul ki s a máj tájékán végződik, a hallás. A gyors mozgás magas hangot, a lassú pedig mély hangot eredményez. Az egyenletes
c mozgás egyenletes és lágy hangot, az ellenkező mozgás nyers hangot, az erős mozgás hangos, ellentéte gyenge hangot. Az összhangra vonatkozókat későbbi mondanivalóink között kell előadni.

XXX. Hátravan még az érzékleteknek egy negyedik faja, amely nagyszámú változatokat foglal magában, s ezeket meg kell különböztetni. Mindezeket színeknek hívjuk: lángok ezek, melyek az egyes testekből áradnak és részecskéik kellő arányban vannak a látósugár részecskéivel, úgyhogy észrevehetők. A tényállást magát
d a látósugár keletkezésének okai felől az előzőkben már elmondtuk. Azt, ami a színekre vonatkozólag a leginkább valószínű, a következőkben kell elmondanunk, megfelelő előadásban.

Azok a részecskék, melyek más testekről jövet beleütköznek a látósugárba, részben kisebbek, részben nagyobbak, mások pedig egyenlők magának a látósugárnak a részecskéivel. Amelyek egyenlők, azokat nem vesszük észre, s az ily tárgyakat átlátszónak nevezzük.

A nagyobbak és a kisebbek, melyek egyesítik, illetve szétválasztják a látósugárt – és voltaképpen testvérei
e azoknak, amelyek a húsra vonatkozólag melegek és hidegek, a nyelvre vonatkozólag pedig fanyarak, illetve ha melegítő hatásuk van, marók –, a feketék és fehérek: azok által (egyesítés és szétválasztás által) okozott azonos folyamatok ezek is, de minthogy másfajta területen játszódnak le, éppen ezért másnak is mutatkoznak.

Így kell őket elnevezni: ami a látósugarat szétválasztja, az fehér, ellentéte fekete. Ha pedig az a másnemű tűz, mely a látósugarat éri, gyorsabb iramú és így azt egészen
68 a a szemig széthasítja, sőt erőszakosan áttör a szemek bejáratán is és azokat feloldja, s innen kisajtolja tűznek és víznek azt a keverékét, amit könnynek nevezünk – ő maga is tűz, amely ellenkező irányból jön szembe, s így, minthogy a bent lévő tűz villámként kipattan, a behatoló tűz pedig a szem nedvében kialszik, ebben a zűrzavarban mindenféle színek keletkeznek: a jelenséget magát káprázásnak, azt pedig, ami ezt előidézi, fényesnek és csillogónak nevezzük.

b A fehér és csillogó között is van a tűznek egy neme, mely szintén eljut a szemnedvig és vegyül is vele, de nem káprázatot el: ennek a tűzsugárnak, mely a szemnedven áthatolva s azzal vegyülve véres színt ad, a vörös nevet adtuk.

Ha a fényes-fehér vörössel és fehérrel vegyül, aranysárga szín támad; hogy pedig milyen arányban vegyülnek, még ha tudná is valaki, nem volna értelme meg-
c mondani, mert sem az arány szükségképpeni okát, sem csak valószínű magyarázatát sem volna képes senki még megközelítően sem megmondani.

Vörös feketével és fehérrel vegyülve bíborszínű lesz; sötétbarna pedig úgy keletkezik, ha az előbbi vegyületet jobban izzítjuk és feketét vegyítünk hozzá. Rőt színű a

sárga és szürke vegyítéséből jön létre; szürke a fehérből és feketéből, halványsárga pedig a fehér és aranysárga vegyítéséből.

Ha a ragyogó-fehér és a fehér egyesülnek és telített feketébe jutnak, mélykék színt eredményeznek; a mélykék pedig fehérrel vegyülve zöldeskéket, a rőt pedig feketével vegyülve élénkzöldet ad.

d Ami pedig az ezekből származó többi színt illeti, körülbelül világos, hogy mely vegyületek mintájára formálván őket, őrizheti meg az ember előadásában a valószínűséget. Ha azonban valaki mindezt valóban ki is akarná próbálni, akkor félreismerné az emberi és isteni természet közti különbséget, hogy csupán isten az, aki ért hozzá és képes is rá, hogy a sokat eggyé vegyítse össze és ismét egyből sokká oldja fel; ember azonban ezek egyikére sem képes, sem most, sem soha a jövőben.

e Mindezeket, melyek a szükségesség folytán ilyen természetűek lettek, a legszebbnek és legjobbnak alkotója a jelenségek világában átvette, amikor az önmagának elégséges és legtökéletesebb isteni lényt létrehozta, az itt szereplő okokat, mint segédokokat használva fel, de a Jót a jelenségek egész világában ő maga formálta meg. Ezért az oknak két faját kell megkülönböztetni: egyik a szükségképpeni, a másik az isteni ok, és mindenben az
69 a isteni okot kell keresni a boldog élet elnyerése kedvéért – amennyire természetünk engedi –, a szükségképpeni okot pedig amannak a kedvéért, meggondolva, hogy ezek nélkül amazokat sem – amelyekre voltaképpen törekszünk – lehetne önmagukban belátni, vagy megragadni, vagy bennük részesülni.

XXXI. Minthogy mármost, mint ácsok előtt a fa, itt van előttünk gondosan átvizsgálva az okok két faja, amelyekből össze kell szőni hátralevő előadásunkat, rö-
b viden térjünk vissza a kezdetéhez és gyorsan haladjunk

el oda, ahonnan ideérkeztünk, és próbáljuk meg, hogy beszédünket olyan befejezéssel lássuk el, amely illik az előzőkhöz.

Mint már az elején megmondtuk, mindezek rendezetlen állapotban voltak, és az isten hozott létre mindegyikben kellő arányt, mind saját szerkezetüket, mind egymáshoz való viszonyukat illetőleg – már amennyire lehetséges volt arányosakká és harmonikusokká lenniük. Mert akkor még sem arányokban nem volt része semminek, hacsak nem véletlenül, sem egyáltalán semmi sem volt arra méltó, hogy a most használatos nevekkel
c nevezzék: mint tűznek, víznek vagy akármi másnak. Hanem mindezeket először is rendbe hozta, majd belőlük ezt a mindenséget állította össze, egy élőlénnyé, mely magában foglalja az összes élőlényeket, halandókat és halhatatlanokat. Az isteni lényeknek ő maga lett alkotója, a halandók keletkezését pedig a maga szülötteire bízta, hogy ezt elvégezzék.

Azok pedig, őt utánozva és átvéve a lélek halhatatlan magvát, halandó testet formáltak köréje, s így az egész
d testet kocsi gyanánt adták neki s benne a léleknek másik nemét: a halandót illesztették hozzá, melynek szörnyű és szükségszerű állapotai vannak: először is a gyönyör, a rossz legerősebb csalétke; továbbá a fájdalom, mely visszatart a jótól; majd a vakmerőség és a félelem, e két esztelen tanácsadó; a harag, mely oly nehezen csillapítható; a könnyen félrevezethető remény; mindezeket összevegyítve az értelem nélküli érzékeléssel s a mindenre elszánt szerelmi vággyal, a szükségnek megfelelően összerakták a lélek halandó nemét.

És félve attól, hogy ezekkel a szükségesnél is jobban bemocskolják a lélek isteni részét, attól elkülönítve tele-
e pítik le a test másik részébe a halandó lelket – a fej és mell közé átjáró szorosul és határul megalkotva a nyakat,

hogy azok el legyenek választva. A mellben és a törzs egész üregében, az úgynevezett *thórax*-ban, helyezték el a lélek halandó részét. De minthogy ennek egy része természettől fogva különb, a másik pedig hitványabb, a
70 a *thórax* üregét is két lakosztályra osztják: mintegy elválasztva külön a nők s külön a férfiak lakosztályát, a rekeszizmot téve közéjük választófalul. Mármost a léleknek azt a részét, mely a férfiasságban és bátorságban részesedik, és győzelemre vágyó, a fejhez közelebb telepítették, a nyak és rekeszizom közé, hogy az értelem szavára hallgatva azzal együtt erőszakkal tartsa féken a vágyak fajzatát, ha ez nem akar önként engedelmeskedni a fellegvárból jövő parancsnak és értelmes beszédnek.

b A szívet pedig, az erek csomópontját és az összes tagokon hevesen körüláramló vérnek forrását a testőrség lakhelyére tették, hogy mikor forr az indulat ereje s az értelem hírül adja, hogy valami igazságtalan cselekedet fenyegeti őket kívülről vagy esetleg a belső vágyak részéről, tüstént az erek szűk csatornáin át mindaz, ami a testben érzékeny és képes észrevenni az ész figyelmeztetéseit és fenyegetéseit, engedelmeskedhessék és követ-
c hesse őt, s így engedje, hogy a legjobb uralkodjék mindnyájuk között.

S előre látván, hogy a veszélyek megsejtése és a harag felindulása szívdobogást okoz – annak tudatában, hogy tűz folytán kell az indulatba jött részek minden ilyen felduzzasztásának bekövetkeznie –, ellene segítségül elkészítették és a testbe ültették a tüdő alkatát. Ez először is lágy és vértelen, továbbá belül hasadékokkal van át-
d lyukasztva, mint a szivacs, hogy levegőt és italt fogadva be, lehűthesse a szívet, és fellélegzést és megkönnyebbülést adhasson neki felhevültségében. Ezért vágták ki a légzőcső csatornáit a tüdő felé és helyezték a szív közelébe, mint valami párnát, hogy midőn az indulat

eléri benne tetőfokát, dobogása közben olyasmire találjon, ami enged neki, és így felfrissülve kevésbé szenvedjen s indulatával jobban tudjon az értelem segítségére lenni.

XXXII. A léleknek azt a részét pedig, mely ételre és italra vágyik és mindarra, amire szüksége van a test
e alkata folytán, a rekeszizom és a köldök táján húzódó határvonal közé telepítették, mintegy jászolt készítve ezen az egész területen a test táplálása számára. Ide láncolták, mint valami vadállatot, melyet azonban – a többi résszel való összekapcsoltsága miatt – táplálni kell, ha ugyan valaha is halandó nemzedéknek kell létrejönnie. Hogy tehát mindig ott legeljen a jászolnál s minél
71 a távolabb lakjék a megfontoló lélektől, minél kevesebb zavart és zajt okozva, hagyja az uralkodó részt nyugodtan elmélkedni arról, ami mindnyájuknak együtt és külön-külön hasznos, ezért ide rendezték be az ő lakását.

S mivel tudták róla, hogy értelmes szóra nem hallgat, sőt ha felfogna is valamit abból, nem természete, hogy törődjék bármiféle értelmes beszéddel, hanem látomások és agyrémek varázsa alatt áll éjjel-nappal, erre való
b tekintettel az isten a máj alkatát állította össze számára és az ő lakosztályába helyezte, úgy szerkesztve meg, hogy sűrű, sima, fényes legyen, és édességet, keserűséget egyaránt magában foglaljon, azért, hogy benne, mint valami tükörben, mely befogadja a benyomásokat és látható képeket nyújt, a gondolatoknak az észből jövő ereje rémületet keltsen, valahányszor a vele született keserűségnek egy részét fölhasználva, súlyosan megtá-
c madva fenyegeti, gyorsan elöntve a keserűséget az egész májban, májszerű színeket kelt, s összehúzva az egészet, ráncossá és érdessé teszi, a májkaréjt egyenes helyzetéből meggörbíti és összehúzza, az epehólyagocskát és a

kapueret betömi és elzárja, s így fájdalmat és levertséget okoz. Máskor viszont az előbbivel ellentétes képeket rajzol az észből jövő szelídségnek egy fuvalma, minthogy nyugton hagyja a keserű anyagot – nem akarván megmozgatni, sőt csak meg is érinteni vele ellentétes
d természetű dolgot –, ellenben a májjal vele született édességet használja fel számára, és minden részét egyenesre és simára egyengetve és felszabadítva, vidámmá és szelíddé teszi a léleknek a máj körül letelepített részét, úgyhogy éjjel is megfelelő időtöltése legyen, álmában jóstehetséget nyerve, minthogy értelemben és gondolkodásban nincs része. Mert a bennünket megalkotó istenek megemlékeztek atyjuk megbízásáról, amikor azt
e bízta rájuk, hogy a halandók nemét a lehető legkülönbbé tegyék, s ezért még hitvány részünket is felemelték: hogy valamiképp hozzáférhessen az igazsághoz, ebben állították fel a jósdát.

Elég jele van annak, hogy isten az emberi értelmetlenség számára adta a jóslást. Hiszen senki józan esze birtokában istentől lelkesített, igazi jóslásra nem képes, hanem vagy álmában, mikor le van bilincselve a gondolkodás ereje, vagy pedig betegség vagy megszállottság folytán térve le a józan ész útjáról. Józan eszű ember hivatása ellenben felidézni és átgondolni mindazt, amit egy
72 a jóslásra és megszállottságra hajlamos természetű ember álmában vagy ébren mondott, és hogy képzeletében mi mindent látott, s mindezt megfontolva taglalni, hogy mennyiben és kinek a számára jelentenek valami jövendő, elmúlt vagy jelen rosszat vagy jót. Annak ellenben, aki még önkívületben van, nem lehet feladata a látomásait és kijelentéseit vizsgálni, hanem már régen jól megmondták, hogy csupán a józan eszű emberhez illik a maga dolgát végezni és önmagát megismerni. Innen ered az a szokás is, hogy a próféták rendjét állították be

b az isten sugallta jóslatok magyarázójául. S ezeket is jósoknak nevezik némelyek, teljesen félreismerve azt, hogy ők csak a rejtélyes szózatok és látomások tolmácsai, és egyáltalán nem jósok. Éppen ezért helyes elnevezésük: próféta, tolmácsa azoknak a dolgoknak, miket a jóslás nyilatkoztat ki.

A máj alkata tehát ezért lett ilyenné és keletkezett az általunk említett helyen: a jóslás kedvéért. S amíg él valaki, addig a jelei világosabbak, az élettől megfosztva azonban vakká lesz és jóslatai már homályosabbak, semhogy bármit is világosan jelentenének.

c A vele szomszédos belső résznek szerkezete és helye – tőle balra – az ő kedvéért jött létre, hogy a májat mindig fényesen és tisztán tartsa, mint valami törlőruha, mely tükör mellé van készítve s ott függ készen mindig. Ezért, ha a test betegségei folytán bizonyos tisztátalanságok támadnak a májban, mindezeket befogadja és így letisztítja a lép lyukacsos volta, minthogy
d üreges és vértelen szövetű. S így megtelve a letisztított dolgokkal, nagy és belül beteg lesz; de ha a test megtisztul, újra lelohad és régi állapotára zsugorodik össze.

XXXIII. A lélekre vonatkozólag, hogy mennyi benne a halandó és mennyi az isteni, és hogyan, mikkel együtt és miért helyeztetett el különböző testrészekbe, hogy az igazságot mondtuk-e el, csak akkor állíthatnánk, ha isten is hozzájárulna. Hogy azonban valószínű, amit elmondtunk, annak az állításnak kockázatát vállal-
e hatjuk most is, és akkor is, ha jobban megvizsgáljuk a dolgot: ezt tehát ki is jelentjük. – Ugyanezen a módon kell tárgyalni, ami sorban ezek után következik: hátravan még a test megtárgyalása, hogy hogyan keletkezett.

A legvalószínűbb, hogy ilyen meggondolás alapján épült fel. Ételben és italban leendő féktelenségünket előre tudták fajtánk alkotói, és hogy dőreségünk folytán

a kellőnél és mértékletesnél sokkal többet fogunk fo-
73 a gyasztani; hogy tehát ne következzék be gyors pusztulás betegségek folytán, és a halandók neme ne érjen hirtelen véget bevégzetlenül, ezt előre látva, a fölösleges étel és ital befogadására tartályul az úgynevezett hasüreget alkották, s körülcsavargatták a beleket, hogy a táplálék ne hatolhasson át gyorsan és ne kényszerítse a testet, hogy hamarosan újra más táplálékra szoruljon, és így telhetetlen falánkság által az egész emberi nemet idegenné tegye a filozófiától és a múzsáktól, és engedetlenné legistenibb részünkkel szemben.

b A csontokat, a húst és minden effajta anyagot illetőleg így áll a dolog. Mindezek forrása a velő létrejötte; mert az élet kötelékei, amelyekkel a lélek a testhez van kötve, itt vannak lerögzítve, és így meggyökereztetik a halandó nemet; maga a velő pedig más alkatrészekből keletkezett. Az isten ugyanis az elemi háromszögek közül azokat, melyek szabályosak és simák s így leginkább képesek tüzet, vizet, levegőt és földet tisztán előállítani, mindegyiket a maga nemétől különválasztotta, egymás-
c sal kellő arányban összevegyítette, s így magtárt alkotva az egész halandó nem számára, ezekből készítette a velőt, s aztán beleplántálta és belerögzítette a lélek fajait. Mégpedig, ahány és amilyen fajta formát kellett a léleknek magában foglalnia, a velőt magát ugyanannyi és ugyanilyen formákra osztotta tüstént a kezdetben való elosztáskor. Mégpedig a velőnek azt a részét, melynek az volt a rendeltetése, hogy mint valami szántóföld,
d a lélek isteni magvát fogadja magába, teljesen gömbölydedre formálta és agyvelőnek nevezte, minthogy – ha mindegyik lény teljesen elkészül – az ezt körülvevő edény lesz a fej. Amelyiknek pedig a lélek többi, halandó részét kellett magában tartania, azt egyszerre kerekded és hosszúkás alakká tagolta, de mindet velőnek nevezte,

és róluk, mint valami horgonyokról vetette ki az egész lélek kötelékeit s ekörül építette fel testünket, először is csontburkolatot erősítve az egész velő körül.

e A csontot pedig így állította össze. Földet rostált meg, hogy tiszta és sima legyen; majd velővel áztatta meg és gyúrta össze; ezután tűzbe tette, majd vízbe mártotta, azután megint felváltva tűzbe, majd vízbe; így mindkettőbe gyakran átvivén őket, elérte azt, hogy egyik sem olvaszthatja meg többé. Ezt használta tehát fel, s az agyvelő körül csontgömböt esztergályozott belőle, de rajta egy szűk kijáratot hagyott. És a nyak- és hátgerinc-
74 a velő körül csigolyákat formált belőle és ezeket mint ajtósarkakat feszítette ki a fejtől kezdve az egész felsőtesten át. S így az egész magvat megóvta, kőszerű burokkal kerítve körül. De tett e burokba ízületeket is, a különbözőség hatását használva fel közöttük középen, a mozgás és hajlítás lehetősége kedvéért.

b Minthogy pedig a csontanyag alkatát a kelleténél törékenyebbnek és nem elég hajlékonynak gondolta, s attól tartva, hogy áthevülve, majd ismét lehűlve megszuvasodik s így hamarosan megrontja a benne levő velőt is, megszerkesztette az inak és a hús nemét, hogy az inakkal az összes tagokat összekötve, megfeszülésük és meglazulásuk által az ízületek körül hajlíthatóvá és kinyújthatóvá tegye a testet. A húst pedig elővédül a
c meleg ellen és bástyául a hideg ellen, továbbá, hogy elesésnél mintegy nemezpárnául szolgáljon, mely a külső testeknek lágyan és szelíden enged. Mivel ugyanis meleg nedvességet foglal magában, nyáron izzadva és így kívülről átnedvesedve belső hűvösséget ad az egész testnek; télen viszont ezzel a tűzzel a kívülről beáramló és körülvevő hideget tartja kellően távol. Ezeket meggondolva a mi formálónk, vízből, tűzből és földből ará-
d nyos vegyületet készítve, hozzávegyített még egy erjesz-

tőanyagot, melyet savanyú és sós anyagokból rakott össze: így állította össze a nedvdús, lágy húst.

Az inak anyagát pedig csontnak és erjesztő nélküli húsnak vegyületéből eggyé alkotta meg, hogy minőségben középen álljon a kettő között, és sárga színnel látta el. Így az inak a húsnál feszesebbé és szívósabbá, a csontnál viszont lágyabbá és hajlékonyabbá lettek.
e Ezekkel vette körül az isten a csontokat és a velőt; a csontokat inakkal kötve egymáshoz, s aztán mindnyájukat felülről hússal fedte be.

Amely csontok a legtöbb lelket zárják magukba, azokat a legkevesebb hússal vette körül; amelyeken belül pedig a legkevesebb a lélek, azokat a legtöbb és legvastagabb hússal. S a csontok ízületeinél, ahol a meggondolás azt mutatta, hogy semmi szükség sincs húsra, csak kevés húst hozott létre, hogy ne legyen a hajlításnak útjában s a testet mozgásában akadályozva ne tegye nehézkessé. S azt sem akarta, hogy sok hús túl sűrűen egymásra halmozva, tömöttsége által érzéketlenséget idézzen elő, s az értelmet gyenge emlékezetűvé és tompává tegye.
75 a Éppen ezért a comb- és lábszárcsontok, a medencecsontok tájéka, továbbá a felső- és alsókar csontjai és egyáltalán azok, amelyek ízület nélküliek, s amelyek a bent, a velőben levő léleknek csekélysége folytán híjával vannak az értelemnek, mindezek bőven el vannak látva hússal. Amelyek pedig értelemmel bírnak, kevésbé, kivéve, ha valamely húsréteget már önmagában nem épp az érzékelés céljából szerkesztett meg, mint például a nyelv alkatát. A legtöbbet azonban az említett módon építette fel.

b A szükségszerűség folytán keletkezett és fejlődött képződmény ugyanis nem rendelkezhet egyszerre vastag csonttal, bőséges hússal és éles érzékelőképességgel is. Hiszen elsősorban a fej szerkezete kapta volna meg

őket, ha együtt akarnának fellépni – s akkor az emberi
nem húsos, inas és erős fejével kétszeres, sőt sokszoros
s a mostaninál egészségesebb és fájdalomtól mentesebb
c életben részesült volna. Azoknak azonban, akik születé-
sünk körül tevékenykedtek, mikor azon gondolkoztak,
vajon hosszabb életű, hitványabb vagy rövidebb életű,
különb fajt hozzanak-e létre, az látszott jónak, hogy
mindenki számára mindenesetre kívánatosabb a rövi-
debb, de különb élet a hosszabb, de hitványabbnál.

Ezért csak vékony csonttal, hússal és inakkal pedig
egyáltalán nem fedték be a főt, minthogy ízületei sincse-
nek. Mindezek alapján az emberi testre élesen érzékelő
d és értelmes, de sokkal kevésbé erős főt helyeztek.
Ugyanezen okból inakat az isten a fej alsó végére helye-
zett, körben a nyak körül és egyenlően erősítette meg
őket, valamint az állkapcsok végét is velük kötötte össze
az arc alatt. A többit pedig elszórta az összes tagokba,
ízületet ízülettel kötve össze.

Szánkat pedig fogakkal, nyelvvel és ajkakkal szerelték
e fel alkotóink mind a szükségletek, mind a javak kedvé-
ért, úgy, ahogyan most van. A bejáratot a szükségletek
kedvéért szerkesztették meg, a kijáratot pedig a javak
kedvéért. Mert szükséglet minden, ami csak bejön, hogy
a testet táplálja; a beszéd folyama ellenben, amely kifelé
áramlik és az értelemnek szolgál, a legszebb és legjobb
minden folyamok közül.

A fejet pedig sem egyedül csonttal burkolva, csupa-
szon nem lehetett hagyni az évszakokban fellépő két
véglet miatt, sem azt nem lehetett elnézni, hogy hústö-
76 a meggel befedve tompa és érzéketlen legyen. A húsból
tehát, amely még nem száradt meg teljesen, bő héj
különült el, hogy körülvegye: az az, amit bőrnek neve-
zünk. Ez az agyvelő körüli nedvesség hatására önmagá-
val összenőtt és tovább fejlődve körben körülvette a főt.

Ez a nedvesség a varratokon kiszivárogva átnedvesítette a bőrt és összezárta a fej tetején, mintegy csomóba kötve. A varratoknak pedig mindenféle fajtájuk van az agy körforgásai és a táplálkozás hatása folytán: ha ezek hevesebb harcban állnak egymással, akkor több, ha pe-
b dig kisebb a küzdelmük, akkor kevesebb varrat jön létre. Az isten az egész fejbőrt körös-körül tűzzel átfúrta s a nedvesség e lyukakon kiáramolván, a tiszta nedvesség és meleg eltávozott; ami pedig vegyület volt azokból, amikből a bőr is áll, a mozgás folytán kiemelkedett és kint hosszúra nyúlt. Vékonysága a lyukacsokéval egyenlő; minthogy azonban a mozgása lassú, a kívülről környező levegő által visszataszítva, ismét begöngyölődik
c a bőr alá és ott gyökeret ver. E folyamatok által keletkezik a haj és szőr a bőrön; szálaik rokonok a bőrrel, de merevebbek és sűrűbbek nála a hideg összenyomó hatása folytán: a bőrből kilépve ugyanis mindegyik szőrszál összenyomódott a hideg által. Így látta el fejünket hajjal az alkotó, az említett okokat használva fel, azzal a célzat-
d tal, hogy hús helyett neki kell lennie könnyű buroknak az agyvelő biztonsága kedvéért, mely egyrészt télennyáron elégséges védelmet és árnyat adjon, de az érzékelés finomságának ne legyen akadálya.

Az ínnak, bőrnek és csontnak az ujjak végén való összeolvasztása folytán, a háromból összevegyítve, megszáradás után egy kemény – mindháromban részes – bőrképződmény támadt, mely ezen segédokok igénybe-
e vételével alkottatott, de főoka a belátás volt, mely az ezután keletkezendők számára hozta létre. Mert alkotóink tudták, hogy férfiakból egykor asszonyok és egyéb állatok fognak keletkezni, és azt is, hogy e lények közül sokan és sokban rá fognak szorulni a körmök használatára. Ezért tüstént az ember keletkezésekor nagyjából megformálták a körmöket. Ilyen megfontolás alapján és

ilyen okokból hozták létre a bőrt, szőrt és körmöket tagjaink végén.

XXXIV. Miután a halandó élőlény összes részei és
77 a tagjai összenőttek, s életét szükségképpen tűznek és levegőnek kitéve kellett töltenie, így pedig ezek által feloldva és felemésztve elpusztult volna: segítséget gondoltak ki számára az istenek. Az emberi természettel rokon alkatot plántálnak, más tulajdonságokkal és érzékeléssel látva el, úgyhogy másik élőlény legyen. Ezek a most szelíd fák, növények és magvak, amelyek a földművelés által tenyésztve meg vannak szelídítve szá-
b munkra. Hajdan azonban csak vad fajtáik voltak meg, melyek régebbiek a szelídeknél.

Minden, aminek csak része van az életben, joggal és helyesen nevezhető élőlénynek. A most említett fajta a lélek harmadik fajtájában részes, melyről elmondtuk, hogy a rekeszizom és a köldök között székel; véleményben, meggondolásban és észben nincs semmi része, csupán kellemes és fájdalmas érzetekben és a vágyakban. Minden benyomást folyton elszenved, de alkata természettől fogva nem engedi meg, hogy önmagában, önma-
c ga körül forogjon, elhárítsa a kívülről jövő mozgást, saját mozgásával éljen, észrevegyen valamit a maga állapotából és azon elmélkedjék. Ezért él ugyan s nem más, mint élőlény, de egy helyben marad, és szilárdan le van gyökerezve, mert az önmozgástól meg van fosztva.

XXXV. Miután a hatalmasabb lények mindezeket a fajtákat elültették táplálékul számunkra, gyöngébbek számára – testünket átszelték csatornákkal, amilyenek a
d kertekben vannak, hogy – mint azokat a patak vizével – meg lehessen öntözni. Először, mint valami titkos csatornákat, a bőr és hús összenövése alatt két háti eret vágtak, minthogy a test is jobb és bal oldalával kettős valami. Ezeket levezették a hátgerinc mellett, a nemző-

velőt is közrefogva, hogy ez is minél bőségesebb legyen és hogy innen a többi rész felé könnyű legyen az áramlás, minthogy lefelé halad s így az öntözés egyenletes legyen.

Ezután a fej táján elhasították az ereket, és ágaikat
e egymáson átfonva ellenkező irányban küldték szét – a jobbról jövőket a test bal oldala felé, a balról jövőket pedig a jobb oldala felé hajlították, egyrészt azért, hogy a bőrön kívül is legyen köteléke a fejnek a test felé, minthogy inakkal nincs körben körülvéve, másrészt,
78 a hogy a test bármely oldaláról jövő érzetek az egész testtel közöltessenek. Ezután a „vízvezetéket" rendezték be. Ennek a módját azonban könnyebben fogjuk belátni, ha előbb megállapodunk abban, hogy minden anyag, ami kisebb részecskékből áll, feltartóztatja a nagyobb részecskéket, viszont a nagyobb részecskékből álló nem képes útját állni a kisebb részecskéknek. Az összes anyagok között a tűz áll a legapróbb részecskékből, ezért vízen, földön, levegőn s mindenen, ami ezekből van összetéve, áthalad, és semmi sem tudja feltartóztatni.
b Ezt kell meggondolni testünk üregére vonatkozólag is: ételt-italt, ami csak belejut, visszatart, de a levegőt és a tüzet, melyek az ő szerkezeténél apróbb részecskéjűek, nem tudja feltartóztatni.

Ezeket a törvényszerűségeket használta fel az isten, hogy biztosítsa a belső üregből az erek felé irányuló öntözést. Ezért levegőből és tűzből hálószerű fonadékot font össze. Ebben – bejárata táján – két zacskó van, s ezek egyikét ismét kétágúvá formálta, s e zacskókból
c mintegy köteleket feszített ki körben mindenfelé a fonat felszínére. Mindent, ami a fonaton belül van, tűzből alkotott meg, a zacskókat pedig és a burkot légneműnek – és vette az egészet s körülhálózta vele a megformált élőlényt a következő módon:

A zacskók szerkezetét beillesztette a szájba, s minthogy két zacskó van, az egyiket a tüdőbe vezette le a légcsövön át, a másikat a hasüregbe hosszában a légzőcső mellett. Az egyiket elvágta s mindkét részének ha-
d gyott egy közös kijáratot az orr csatornáin át, úgyhogy – ha a szájon át vezető ág nem működik – e kijáratból amannak a folyamatai is kiegészíttessenek.

A háló burkolatát testünk üreges része körül helyezte el és úgy rendezte be, hogy felváltva egyszer mindez beömöljék a zacskókba lágyan, szelíden, minthogy a zacskók is levegőből vannak, máskor pedig a zacskók folyjanak visszafelé; s közben az egész háló, minthogy a test likacsos, rajta át be- és kijuthasson, és a tűznek benne lévő sugarai, melyek összefonódtak a levegővel,
e kövessék a levegőt mindkét irányú mozgásában, s hogy ez a folyamat, míg csak megvan a halandó lény, ne szüneteljen. S ennek az, aki a dolgokat elnevezte, a be- és kilélegzés nevet adta.

Mindez a működés és állapot azért jött létre, hogy testünk átnedvesedjen és lehűljön, s így táplálkozzon és éljen. Mikor ugyanis e lélegzési áramlás be- és kifelé
79 a halad, követi a vele bent összekapcsolódott tűz, és állandóan ide-oda lengve, midőn a hasüregen át bejut, megragadja az ételeket és italokat, feloldja és apró részekre bontja, s magával viszi a kijáratokon át, amerre csak halad, mint valami forrásból a csatornákba, az erekbe szivattyúzza őket, és mozgásban tartja az erek folyóit a test vízvezetékén át.

XXXVI. De lássuk újra a lélegzés folyamatát, hogy
b mely okok folytán lett olyan, amilyen valóban. A következőképpen. Miután teljes ürességnincs, amibe a mozgó dolgok bármelyike bejuthatna, a levegő pedig belőlünk kiáramlik, a következmény mindenki előtt világos, hogy nem üres térbe jut, hanem a legközelebbi részecs-

két kitaszítja helyéből, ez viszont a szomszédját űzi mindig tovább, és – e folyamat kényszere folytán – az egész körben taszítódik a felé a hely felé, ahonnan a levegő kiáramlott: belép ide, betölti ezt a helyet s így nyomon követi a kilehelt levegőt. S ez az egész egy egyszerre, folytonosan lejátszódó folyamat, mintha egy kerék forogna – minthogy űr nincs.

c Ezért azután a mell és a tüdő, midőn (a szájon és orron át) kibocsátja a levegőt, máris újra megtelik a testet környező levegővel, amely a hús lyukain át hajtva körben jut be; majd megfordul a levegő áramlása és most a test lyukain át jutva ki, körben taszítja befelé a belélegzendő levegőt a száj és orrlyukak átjárója mentén.

d E körmozgások kezdetének okául a következőt kell feltennünk. Minden állat testének belső, a vér és erek körüli részei a legmelegebbek, mintha a tűznek valami forrása volna benne. Ezért hasonlítottuk egy olyan hálófonadékhoz, melynek egész közepe tűzből van fonva, összes külső részei pedig levegőből. Azt el kell ismerni, hogy a meleg, természet szerint a maga helyére, kifelé, a vele rokon tűz felé igyekszik; de minthogy két átjáró

e van: a test lyukain át és a szájon, illetve orron át, ezért, mikor az egyik felé indul, akkor a levegőt körben a másik felé taszítja, s ez körútjában a belső tűzbe ütközve felmelegszik, a kilépő áramlás pedig lehűl. Így a melegség kicserélődik: most a másik kijárat mentén lévő részek válnak melegebbé s így a bent fölmelegedett anyag, minthogy a maga fajtája felé törekszik, most megfordítva emerre fordul s innen taszítja körben a levegőt az először említett bejárat felé. Így minden rész ugyanazt a hatást szenvedve és ugyanazt viszont továbbadva folyton, az egész ide-oda ingó kört képez, s e kettős hatás folytán hozza létre a be- és kilégzést.

XXXVII. A köpölyözésnél, nemkülönben a nyelés-

80 a nél, a magasba küldött lövedékeknél s a földön tovahaladó eldobott testeknél előforduló jelenségek okait is ezen az úton kell keresni; nemkülönben annak okát is, hogy a gyors és lassú, s ezáltal magasnak és mélynek mutatkozó hangok egyszer diszharmonikusan jutnak hozzánk, az általuk bennünk keltett mozgás egyenetlensége folytán, máskor viszont összhangzóan, e mozgás egyneműsége folytán. A lassúbb mozgások utolérik ugyanis a
b gyorsabb és hozzánk jutó hangoknak már megszűnőben lévő mozgásait, amikor ezek hasonlóvá válnak azokhoz, amelyekkel a később érkezők mozgatják őket; de nem keltenek másfajta mozgást s így nem okoznak zűrzavart, hanem forrásul szolgálnak egy lassúbb mozgásnak, amely hasonló a gyorsabb, de már megszűnőben levő mozgáshoz: s így a magas és mély hangból egységes jelenséget vegyítenek össze. Ezzel gyönyört okoznak az eszteleneknek, tiszta örömöt az értelmeseknek, az isteni harmóniának halandó mozgásokban való utánzata révén.

c S ami a vizek mindenféle folyását, a villámcsapást, továbbá a borostyánkő és mágnes vonzó hatásának csodálatos jelenségeit illeti: vonzó hatás ezek egyikében sincs, hanem aki kellő módon kutatja őket, az előtt nyilvánvaló lesz, hogy üres tér egyáltalán nincs s a szóban forgó dolgok egymást kölcsönösen körben taszítják, és mindegyikük szétválva és egyesülve, váltakozva a neki megfelelő hely felé halad, s mindez a jelenségek kölcsönös összekapcsolódása folytán látszik csodálatosnak.

d XXXVIII. A lélegzés folyamata tehát – ahonnan ez a fejtegetésünk kiindult – így és ezek miatt az okok miatt történik, ahogyan előbb kifejtettük. S eközben a tűz elvagdalja az ételeket, s benn a levegőt követve lengő mozgást végez, és lengése közben az ereket a hasüregből

megtölti azáltal, hogy az elaprózott részecskéket innen beléjük szivattyúzza; és így az egész testben minden
e élőlény számára a táplálék folyamatai bőségesek lesznek. S minthogy ezek az elvágott részecskék még frissek és rokon lényekből valók: gyümölcsökből, zöld füvekből, melyeket isten épp ezért – táplálékul – ültetett számunkra, vegyítésük folytán mindenféle színeket kapnak, de a vörös szín terjed el legjobban közöttük: az a minőség, mely a tűznek nedvességen való áthatolása és abban való lenyomata által keletkezik. Innen kapta a testen áthaladó folyadéknak az a része, melyet vérnek nevezünk, azt
81 a a színt, amelyet leírtunk. A vér a táplálója a húsnak s az egész testnek; általa öntözve tölti be minden testrész a kiürülő anyag helyét.

A megtelés és kiürülés módja pedig úgy történik, mint ahogyan a mindenségben mindennek a mozgása végbemegy: minden rokonnemű egymás felé törekszik. A körülöttünk lévő külső anyagok ugyanis állandóan fölbontják testünket és részekre osztják, úgy, hogy minden fajtát a vele rokon tömegek felé küldenek. A vérben levő részecskék viszont, melyek bensőnkben apróra vannak darabolva és körül vannak véve, mint valami
b égboltozattól, minden egyes élőlény szerkezetétől: a mindenség mozgását kényszerülnek utánozni. S így minden, ami bensőnkben felaprózott állapotban van, a vele rokonhoz áramlik, s így a keletkezett űrt ismét betölti. És ha az odaömlőnél több távozik el, akkor minden lény fogy: ha pedig kevesebb, nő. Minden élőlény szervezete, míg fiatal, minthogy alkotórészeinek háromszögei még frissek – mintha most kerültek volna ki a műhelyből –, erősen egymáshoz kapcsolódnak, de
c az egész tömeg mégis hajlékonyan illeszkedett össze, minthogy az imént keletkezett a velőből, és tejjel táplálkozott. A kívülről belekerülő háromszögeket pedig,

amelyekből az ételek és italok állnak és a saját háromszögeinél régebbiek és gyöngébbek, a maga friss háromszögeivel legyőzi és szétvágja: így nagyra növeszti az élőlényt, sok hasonló alkatrésszel táplálva. Mikor pedig a háromszögek gyökere meglazul, minthogy sok idő alatt
d sok ellenséggel sok küzdelmet vívtak, akkor a táplálék behatoló részecskéit nem képesek már önmagukhoz hasonlóvá felvágni, hanem őket bontják fel könnyedén a kívülről bejövők: az így idegen erőszak hatalmába került élőlény pusztulásnak indul, s ezt az állapotot hívják öregségnek. Végül pedig, ha a velő háromszögeinek összeillesztett kötelékei nem állnak már ellen, hanem a
e nyomás folytán szétválnak, akkor a lélek kötelékeit is elbocsátják; ez pedig természetes módon kiszabadulva örömmel elrepül: mert minden természetellenes dolog fájdalmas; ami pedig természetes módon történik, kellemes. Így a halál is, ha betegség vagy sebesülés folytán következik be, erőszakos és így fájdalmas; ha viszont az öregedéssel együtt, természetesen halad a vég felé, ez a legkevésbé fájdalmas neme a halálnak s inkább örömmel, mint fájdalommal jár.

82 a XXXIX. Hogy pedig a betegségek honnan jönnek létre, talán mindenki előtt világos. Minthogy négyfajta anyag van, melyekből a test áll: föld, tűz, víz és levegő, ha ezekből a természet ellenére a kelleténél több vagy kevesebb van, továbbá, ha rendes helyükről idegen helyre mennek át; végül, minthogy a tűznek és a többinek egynél több fajtája van, ha ezekből nem a megfelelőt veszi magához a test – és minden efféle jelenség –, viszályt és betegséget okoz. Ha ugyanis bármelyikük a természet ellenére módosul és megváltoztatja a helyét:
b felmelegszenek azok, amik előbb hidegek voltak; a szárazak nedvessé lesznek és éppígy könnyűvé vagy nehézzé azok, amik ellentétes állapotban voltak, és egyáltalán

mindenféle változásokat szenvednek. Mert – hangsúlyozzuk – csupán ha ugyanaz az anyag ugyanabba a lénybe ugyanúgy és arányosan jut be és távozik tőle, hagyja őt önmagával azonosnak s így épnek és egészségesnek. Ami pedig megzavarja az összhangot azzal, hogy e feltételek ellenére távozik vagy jut be, mindenféle változásokat, betegségeket és megszámlálhatatlan romlást okoz.

c De minthogy – természettől fogva – második összetételek is keletkeztek, a betegségeknek egy második vizsgálata szükséges, ha meg akarjuk őket összességükben érteni. Mivel ugyanis a velő, a csont, a hús és az inak abból az első négy testből keletkeztek, továbbá a vér is – bár más módon –, de ugyanezekből származik, a legtöbb betegség úgy jön létre, mint az előbb említettük, de a legnagyobb betegségek a következő módon válnak súlyossá.

Ha e második összetételek keletkezése visszafelé halad, akkor az emberek elpusztulnak. Mert természet
d szerint a hús és az inak a vérből keletkeznek, mégpedig az ín a vér fibrinjéből – rokonságuk miatt –, a hús pedig megalvadt vérből, mely elkülönült a fibrinektől. Az inakból és a húsból ismét kiválik egy ragadós és zsíros anyag, mely egyrészt a húst ragasztja a csontokhoz, továbbá a velő körüli csontot táplálja és növeli, végül azzal, hogy még a csontok tömörségén is átszivárog a háromszögeknek ez a legtisztább, legsimább és legzsírosabb faja, és a csontokból csöpög és csordogál, nedvesen tartja a velőt.

e S ha mindegyik folyamat ebben a rendben játszódik le, akkor többnyire egészség az eredmény; de betegség, ha ellentétes rendben. Midőn ugyanis a hús felbomlik és bomlástermékeit kiküldi vissza az erekbe, akkor az erekben levegővel együtt levő vér sok és sokféle vál-

zást szenved: színben, keserűségben, savanyú és sós jelleg tekintetében, és epét, vérsavót és mindenféle nyálkákat fogad magába. Mert minden, ami megfordított rendben keletkezett és így romlott állapotban van, először is a vért magát rontja meg; s e nedvek a testnek
83 a többé semmi táplálékot nem adva, rohannak mindenfelé az ereken át, nem tartva be a természetszerű körforgások rendjét – gyűlölettel egymás iránt, minthogy semmi hasznuk egymásból nincs, s ellenségesen minden iránt, ami a testben még szilárd és helyén maradt –, pusztítanak és bomlasztanak.

Ha a hús legrégibb része bomlik fel, minthogy nehezen emészthető meg, megfeketedik a sokáig tartó égési
b folyamat folytán; s minthogy teljesen szétrágódik, keserű lesz és veszélyes a test minden, még romlatlan része számára, amit csak megtámad. Néha ez a fekete epe keserűség helyett savanyú lesz, ha a keserű anyag megvékonyodott. Néha pedig a keserű epe vérrel hígítva pirosas színt kap, s ha ezzel a fekete keveredik, zöldes lesz. Végül a keserűséggel sárga szín is párosulhat, ha
c friss hús bomlik fel gyulladás következtében. És a közös nevet: az epét mindezek számára vagy orvosok adták, vagy valaki, aki képes volt sok különbözőre tekintve, meglátni bennük az egy nemet, mely méltó a közös elnevezésre. Ami pedig az epe úgynevezett fajtáit illeti, mindegyikük színe alapján nyert külön meghatározást.

Ami pedig a savót illeti, a vérsavó szelíd folyadék, de a fekete és savanyú epe savója mérges, ha meleg folytán sós ízzel vegyül: az ilyet savanyú nyálkának nevezik.

Ami pedig azt a képződményt illeti, ami a friss és
d gyönge hús fölbomlásából és a levegő hatásából származik – ez a széltől fölfúvódik és nedvességtől van körülvéve; hólyagok keletkeznek e folyamat következtében, amelyek apró voltuk folytán egyenként láthatatlanok, de

együttesen látható tömeget képeznek, színük a habképződés folytán fehér; a gyönge húsnak levegő közreműködésével történő eme felbomlását fehér nyálkának mondjuk.

e A frissen képződött nyálkának folyékony maradványa: az izzadság és a könny, és ami más efféle anyagok még kiválasztódnak naponként és a testet tisztítják. S mindezek betegségek okozói, midőn a vér nem természetes úton: az ételekből és italokból gyarapszik, hanem ellenkezőleg: a természet törvényei ellenére gyarapítja tömegét.

Ha a betegségek a húst felbontják ugyan, de a hús alapjai megmaradnak, akkor a romlás ereje csak felényi
84 a – mert még könnyen jóvátehető –, ha azonban az betegszik meg, ami a húst a csontokkal összeköti, és többé nem választódik ki a húsból és az inakból, s így nem táplálhatja a csontot és nem kötheti össze a húst a csonttal, hanem zsírosból, simából és ragadósból érdessé és sóssá szárad ki a rossz táplálás folytán, akkor ilyen hatások folytán szétmorzsolódik a hús és az inak alatt, elkülönül a csontoktól, a hús pedig gyökeréből kiszakadva
b csupaszon és sós folyadékkal telve hagyja az inakat; s a hús ismét a vér áramába jutva fokozza az előbb említett betegségeket.

Már ezek a betegségek is elég súlyosak, de még súlyosabb, ha az betegszik meg, ami ezek előtt van: midőn ugyanis a csont a hús tömörsége folytán nem kap elég lélegzetet, akkor penészedés folytán felmelegedve megüszkösödik és nem vesz magába táplálékot, hanem el-
c lenkezőleg: ő maga fölmorzsolódva jut be a táplálék áramába, az pedig a húsba, a hús pedig a vérbe – és így minden betegséget az előbbieknél még súlyosabbá tesz.

De a végső eset az, ha a velő betegszik meg – vagy táplálékhiány, vagy túlságos bőség folytán –, s így a

legnagyobb és leghalálosabb betegségeket idézi elő, minthogy ekkor a test egész anyaga szükségképpen megfordított irányban áramlik.

d XL. A betegségek harmadik csoportját úgy kell felfogni, hogy háromféleképp keletkezik: széltől, nyálkától, epétől. Mert ha a tüdő, mely a légáramlatokat a test számára kezeli, folyékony anyagoktól eldugulva, nem nyújt tiszta átjárókat: akkor egyik helyre nem jut el levegő, a másikra pedig a kelleténél több, s így az előbbiek nem részesülve lehűlésben, rothadásnak indulnak, másutt viszont az ereken erőszakot követ el, felforgatja
e őket, sorvasztja a testet, s a test közepén, ahol a rekeszizom van, fennakad – s ebből sok fájdalmas betegség származik nagyfokú izzadás kíséretében.

Gyakran pedig a testben keletkezik a szél a hús felbomlása folytán és nem tudván kijutni, ugyanazokat a fájdalmakat okozza, mint a kívülről behatoló szél. De legnagyobb fájdalmat akkor idéz elő, mikor az inakat és az ottani ereket veszi körül és felduzzasztja az izmokat meg a velük összefüggő inakat és ellentétesen feszíti meg. E betegségeket éppen erről a beteges összehúzódásról nevezték el tetanusznak és opiszthotonusznak, hátrafelé feszülésnek. Orvosságot is nehéz találni rájuk:
85 a leginkább a nyomukban fellépő lázak szüntetik meg e jelenségeket. A fehér nyálka a hólyagjaiban levő levegő miatt súlyos baj, ha megreked. Ha azonban a testből kipárologhat, enyhébb az eset; de akkor is megtarkítja a testet: fekélyeket, sömöröket és rokon betegségeket okozva.

A fehér nyálka fekete epével vegyülve és elterjedve a fejben levő isteni körpályákon és őket megzavarva, ha
b álomban lép fel: enyhébb bántalom; de ha éber állapotban támad az emberre, igen nehéz tőle megszabadulni;

s mivel szent szervünknek megbetegedése, joggal nevezik szent betegségnek.

A savanyú és sós nyálka az összes hurutos megbetegedések forrása; s a különféle helyek szerint, amelyek felé folyik, kapott különféle neveket.

S ha a test bármely része gyulladásban van, amit a
c gyulladt, égő állapotról neveznek így: az epe okozza mindezt. Ha kiutat talál, akkor felforr és mindenféle keléseket okoz; de ha bennszorul, sok gyulladásos megbetegedést kelt; a legsúlyosabbat akkor, ha tiszta vérrel keveredve a fibrineket kimozdítja rendjükből; ezek azért vannak elszórva a vérben, hogy a vér híg és sűrű volta arányos legyen, és se a meleg folytán meghígulva ki ne folyjon a test likacsain át, se a kelleténél sűrűbbé és
d lomhábbá ne váljon, mert akkor csak nehezen áramolhatna az erekben. A helyes mértéket ebben a fibrinek tartják fenn természetes alkatuknál fogva: még akkor is, ha a vér halott és kihűlt állapotában tömöríti őket együvé valaki, szétfolyik az egész vér; de ha benne hagyják őket, akkor a környező hűvösséggel együtt gyorsan megalvasztják a vért. Minthogy a fibrineknek ez a hatásuk a vérre, és az epe voltaképpen nem egyéb, mint megöregedett vér, amely húsból ismét vérré bomlott fel
e – ha meleg és nedves állapotban először apránként jut a vérbe, megalvad a fibrinek hatása alatt; megalvadva és erőszakosan lehűtve, testünk belsejében fázást és reszketést okoz. De ha bővebben ömlik a vérbe, saját melegével uralkodóvá válik, és felforrván, a fibrineket rendetlenül szétszórja. És ha elég ahhoz, hogy véglegesen uralomra jusson, elhatol egészen a velőig, és gyullasztó hatásával azonnal eloldja a lélek kötelékeit, amelyekkel hajóként le volt horgonyozva, és szabadon engedi. Ha ellenben kevesebb, és a test ellenállást tanúsít a bomlasztással szemben, akkor az epe marad alul és vagy az

egész testen át jut ki, vagy az ereken át az alsó vagy felső
86 a üregbe szorítva – mint menekülő egy forrongó városból –, a testből kiűzetve, hasmenést, vérhast és egyéb efféle betegségeket okoz.

Az olyan test, amely leginkább a tűz túlsúlya folytán betegedett meg, folytonos hőséget és lázat termel; ha a levegő túlsúlya okozta a bajt, naponként visszatérő a láz; ha a víz túlsúlya a kórokozó, akkor harmadnapos, minthogy a víz lomhább a levegőnél és tűznél; ha végül a föld túltengése a betegség oka – minthogy ez a leglomhább közöttük –, négyszer akkora periódusokban megy végbe a tisztulás, s így negyednapos a láz, és csak nehezen szűnik meg a betegség.

b XLI. A test betegségei tehát ily módon jönnek létre; a lélek azon betegségei pedig, melyek a test állapotából származnak, a következőképpen. El kell ismerni, hogy az esztelenség a lélek betegsége; az esztelenségnek pedig két neme van: egyik az őrjöngés, másik a tudatlanság. Minden olyan állapotot tehát, amelyet szenvedve ezek bármelyikében részesülünk, betegségnek kell nevezni; mégpedig a túlságos gyönyöröket és fájdalmakat a lélek legnagyobb betegségeinek kell tartani. Mert az ember
c túlzott örömében vagy fájdalmában nem a kellő időben igyekszik valamit elérni, mást pedig kerülni; semmit sem képes helyesen meglátni vagy meghallani, hanem magánkívül van és megfontolásra a legkevésbé sem képes.

Akinél a mag sok és bőven folyik a velő körül – s olyan, mint egy fa, mely a kelleténél több gyümölcsöt terem –, sok fájdalomban és gyönyörben részesül vágyai
d és azok következményei folytán; élete nagy részében magánkívül van heves örömei és fájdalmai miatt; és noha testalkata miatt beteg és meggondolatlan a lelke, úgy tűnik fel, mintha nem beteg volna, hanem szánt-

szándékkal lenne rossz. A valóságban azonban a szerelmi féktelenség nagy részben betegsége a léleknek, mely abból származik, hogy egy anyag a csontok laza szövetén át a testben bőven ömlik és átnedvesíti a testet. És csaknem mindig, amikor a gyönyörökkel szemben való gyengeségről beszélnek és szemrehányásokat tesznek, mintha az illetők készakarva volnának gyarlók, nem
e helyes a megrovás. Mert senki sem hitvány készakarva, hanem testének valami hibás állapota folytán, és a helytelen nevelés és táplálás folytán lesz a rossz rosszá, és ez az állapot mindenki számára gyűlöletes és akarata ellenére jut osztályrészéül.

Ami viszont a fájdalmakat illeti, a lélek ugyanúgy a test miatt sok rosszat szenved el. Mert akinek a testében akár a savanyú és sós nyálkák, akár a keserű és epeszerű
87 a nedvek bolyongának és nem találnak kiutat, hanem benne hömpölyögve párájukat a lélek mozgásával összevegyítik és hozzákeverednek, a lélek mindenféle betegségeit okozzák egyszer súlyosabban, másszor enyhébben, egyszer kevesebbet, máskor többet. S a lélek három székhelyébe jutva – amelyikhez éppen hozzáférnek –, a mogorvaság és csüggetegség, a vakmerőség és gyávaság, végül a feledékenység és nehézfejűség mindenféle változatos fajtáját idézik elő. Ezenfelül, midőn az ilyen rosszszul felépített embereknek az állami berendezkedése is
b rossz, és városaikban – magánkörben és nyilvánosan – hitvány beszédek hangzanak el, végül gyermekkoruktól fogva nem tanulnak olyan tudományokat, melyek e bajokat gyógyítanák, ily módon a rosszak mind – akaratuk ellenére – két ok miatt lesznek rosszá. Ezek miatt inkább a szülőket kell okolni, mint a szülötteket, s inkább a nevelőket, mint növendékeiket; de mindnyájunknak – amennyire csak képesek vagyunk rá – arra kell igyekeznünk, hogy mind a nevelés, mind az életmód, mind a

tanulmányok által kerüljük a rosszat s az ellenkezőjét válasszuk. De ez már másfajta előadást kívánna meg.

c XLII. Ezeknek megfelelő kiegészítését, hogy a test és lélek egészségét milyen eszközökkel lehet ápolni és fenntartani, természetes és illő előadni; mert helyesebb több gondot fordítani a jóra, mint a rosszra. Minden jó: szép, a szép pedig nem lehet arányosság nélkül. Egy olyan élőlényt tehát, amelynek jóvá és széppé kell lennie, arányosnak kell gondolnunk. Csakhogy az arányosságok közül a jelentéktelenebbeket észrevesszük és el-

d mélkedünk rajtuk, de a legfontosabbakat és legnagyobbakat nem vesszük figyelembe számításainkban. Így például egészség és betegség, erény és hitványság szempontjából semmiféle arányosság és aránytalanság nem fontosabb, mint éppen a léleknek a testhez való kellő aránya – s ezt mégsem vizsgáljuk és nem vesszük észre, hogy ha erős és nagy lelket kelleténél gyengébb, parányi test hordoz – vagy ha épp ellenkezőleg vannak összetéve, nem szép az egész élőlény – mert aránytalan épp a legfontosabb arányosság szempontjából –, az viszont,

e ami emezek ellentéte, látó szem számára minden látványok közt a legszebb és a legkedvesebb. Mert miként már a test is, ha lábszára túl hosszú, vagy valami egyéb túlság folytán nincs arányban önmagával, nemcsak hogy rút, hanem a fáradalmak közös elviselésében sok vesződséget, rángatódzást és ingadozó járása folytán még esést is okoz, és így ezer baj forrása önmagának – ugyanezt kell belátnunk a kettő együtteséről is, amit élőlény-

88 a nek hívunk. Akkor is, ha benne a lélek erősebb a testnél, túlságos hevességében megrázza azt belülről és betegségekkel tölti meg. Így például, ha valaki feszülten folytatja tanulmányait és kutatásait, felemészti; ha pedig szóbeli előadásokat és vitatkozásokat rendez a köz- és magánéletben, a versengés és becsvágy folytán felhevülve

megrendíti egész valóját és lázhullámokat okoz, ami a legtöbb úgynevezett orvost félrevezeti, úgyhogy azok az ártatlant okolják. De akkor is, ha nagy és a lélek fölött
b uralkodó test nőtt össze kicsiny és gyönge elmével, minthogy természettől fogva kétféle vágy lakik az emberben: teste folytán a táplálék utáni, legistenibb alkatrészünk folytán pedig a belátás utáni vágy, ha most már az erősebbiknek a mozgásai uralkodnak és a maguk fajtáját gyarapítják, a lelket ellenben tompává, butává és gyenge emlékezetűvé teszik, a legnagyobb betegséget: a tudatlanságot okozzák.

Egy menekvés van mindkét véglettel szemben: sem a lelket nem mozgatni a test nélkül, sem a testet a lélek
c nélkül, hogy egymást kiegyenlítve egyensúlyba jussanak és egészségesek legyenek. Aki tehát a tudományoknak szentelte magát vagy más megerőltető szellemi foglalkozást űz, adja meg testének is a maga mozgását és űzzön gimnasztikát. Aki viszont gondosan képezi a testét, az meg a léleknek is adja meg a maga mozgásait: foglalkozzék zenével és filozófiával; így járjon el mindenki, ha azt akarja, hogy joggal és méltán nevezzék szép és derék embernek.

Ugyanígy kell lényünk egyes részeit is gondozni, a
d mindenség alakját utánozva. Testünk ugyanis a bejutó anyagoktól belsőleg hol felmelegszik, hol lehűl, továbbá környezete hol szárítja, hol áztatja, s e kétféle mozgás folytán a velük összefüggő állapotokat szenvedi. Ha mármost valaki testét zavartalan nyugalomban átengedi ezeknek a mozgásoknak, erőt vesznek rajta és elpusztítják. Ha ellenben az ember azt utánozza, amit a mindenség ápolójának és dajkájának neveztünk, elsősorban is a testét sohase hagyja nyugalomban, hanem mozgatja és mindig gondoskodik számára valami mozgalmasságról.
e Így folyton kiegyenlíti a belső és külső természetes moz-

gásokat, és mérték szerint mozgatva a testben bolyongó minőségeket és részecskéket, rokonságuk szerint rendben helyezi el őket egymáshoz viszonyítva, az előbbi arány szerint, melyet a mindenségről szólva említettünk: nem ellenségnek rakja őket egymás mellé s így nem engedi, hogy a testben viszály és betegség támadjon, hanem barátként közelíti őket egymáshoz, s így eléri, hogy egészséget adjanak eredményül.

89 a A mozgások közül pedig legjobb az, mely a testben magában, önmagától keletkezik – mert ez leginkább rokon az ész és a mindenség mozgásával –, az idegen test által előidézett mozgás ellenben értéktelenebb. Legkevesebbet az ér, mely a fekvő és nyugvó testet idegen hatással és csak részben hozza mozgásba. Ami tehát a test megtisztítását és rendbe hozását illeti, a legjobb az, amely testgyakorlás által történik. Utána következik az, amelyet a csónakokban és kényelmes kocsikázás közben b való himbálódzás idéz elő. Végül a mozgás harmadik neme olykor hasznos annak, aki nagyon rászorul, de különben értelmes embernek semmiképpen sem szabad alkalmaznia: ez a gyógyszerekkel történő tisztítás gyógyhatása. Mert a betegségeket, hacsak nagy veszéllyel nem járnak, nem szabad gyógyszerekkel ingerelni. A betegségek alkata ugyanis bizonyos tekintetben az élőlények természetéhez hasonlít. Mert ezeknek az alkata olyan, hogy életüknek megvan a megszabott ideje az egész faj számára, és minden egyes élőlény is úgy születik, hogy megvan a sorstól kimért életideje – eltekintve c a végzettől származó szerencsétlenségektől. Mindenkinek a háromszögei ugyanis mindjárt kezdetben azzal a képességgel tevődnek össze, hogy csak egy bizonyos ideig képesek tartani, de ezen túl senki sem élheti tovább életét. A betegségek alkata is ugyanilyen: s ha ezt valaki, kiszabott időtartama ellenére, orvosságokkal

megzavarja, a betegségek kicsiből naggyá, kevésből sokká szoktak változni.

XLIII. Ezért az ilyen állapotokat természetes gyógymódokkal kell irányítani, amennyiben a betegnek módja
d és ideje van rá, de nem szabad gyógyszereket alkalmazva ingerelni a makacs bajt. Az egész élőlényről és testi részéről, hogy az ember milyen önszabályozás mellett élhet leginkább ésszerűen, ezeket akartuk elmondani. Azt a részünket pedig, mely vezetésre van hivatva, még jobban és előbb fel kell szerelnünk tőlünk telhetőleg, hogy a vezetésre a legszebb és legjobb állapotban le-
e gyen. Hogy erről is alaposan szóljunk, arra csak egy önálló mű volna elég. De ha csak kitérésként, az előbbiek módjára foglalkozunk vele, egészen megfelel, ha a következőképpen vizsgálva meg a dolgot, fejezzük be fejtegetésünket.

Sokszor elmondtuk már, hogy a lélek három neme három helyen van bennünk letelepítve, s most is röviden meg kell mondanunk, hogy az, amelyik közülük tétlenül él és az őt megillető mozgásokat nem végzi, szükségképpen a leggyöngébb; amelyik pedig gyakorol-
90 a ja magát, a legerősebb lesz. Ezért vigyázni kell, hogy mozgásaik a kellő arányban legyenek egymással. Lelkünk legfontosabb részéről pedig úgy kell gondolkoznunk, hogy védőszellemül adta az isten mindegyikünknek őt, akiről azt mondjuk, hogy testünk tetején lakozik s a földről felemel égi rokonságunk felé, minthogy nem földi, hanem égi plánták vagyunk – amint helyesen mondják –, s ezért arrafelé, ahol a lélek első születése
b történt, függesztette fel isten fejünket, a mi gyökerünket és tartja egyenesen az egész testet.

Annak tehát, aki a vágyaknak vagy a becsvágynak adta át magát és folyton ezekben fáradozik, minden gondolatának halandónak kell lennie és teljességgel – amennyire

csak lehetséges – halandóvá kell válnia, s ebben nem lesz
a legkisebb fogyatkozása sem, minthogy az ilyen hajla-
c mokat növelte nagyra magában. Az viszont, aki a tanul-
mányok szeretetében és az igaz gondolatok körül buz-
gólkodik és lelkének ezeket a tehetségeit gyakorolja,
szükségképpen halhatatlan és isteni dolgokon gondol-
kodik, amennyiben az igazságot ragadja meg, és amen-
nyire csak lehetséges emberi lénynek halhatatlanságban
részesednie, abban nem hagy semmi kívánnivalót. És
minthogy mindig gondozza isteni alkatrészét és a benne
lakozó szellemet jó rendben tartja, különösen boldognak
kell lennie. Márpedig bárki bármit gondoz, egy a felada-
d ta, hogy mindennek megadja a megfelelő táplálékot és
mozgást. S a bennünk lakozó isteni elemmel rokon moz-
gások a mindenség gondolatai és körforgásai: ezeket kell
mindegyikünknek követnie, és a fejünkben levő, szüle-
tésünk folytán megromlott körforgásainkat helyreigazí-
tania azáltal, hogy felismeri a mindenség harmóniáit és
körforgásait. Így a megismerőt a megismerthez kell
hasonlóvá formálnia eredeti természetes állapotunknak
megfelelően, és e hasonlóság folytán elérnie az istenek-
től emberek számára kitűzött legjobb élet beteljesedé-
sét, mind a jelenre, mind a jövendőre.

e XLIV. Úgy látszik immár, hogy körülbelül végére
értünk annak, amit beszédünk elején kitűztünk magunk
elé, hogy beszélünk a mindenségről az ember keletkezé-
séig. Hogy pedig a többi élőlény hogyan született, azt
csak röviden kell megemlítenünk, és semmi szükség rá,
hogy hosszúra nyújtsuk. Mert így abban a meggyőző-
désben lehetünk, hogy megőriztük a kellő mértéket a
róluk szóló beszédben. Így szóljon hát e mondaniva-
lónk.

A férfiak közül azok, akik gyávák voltak és igazságta-
91 a lanul töltötték életüket, minden valószínűség szerint

nőkké változtak második megszületésükkor. Ebben az időben és ezért alkották meg az istenek a szerelmi egyesülés vágyát: lelkes élőlény ez – mind bennünk, mind a nőkben –, s a következő módon alkották mindkettőt. Az ital csatornáját ott, ahol a befogadott italt, mely a tüdőn át a vesék alá a hólyagba jut, a levegő nyomása folytán kiüríti, átfúrták a velő felé, amely a fejből a nyakon és
b a hátgerincen át összefüggően húzódik, s melyet az előbbiekben magnak neveztünk. Ez, minthogy eleven és most lélegzetet vehet, a kiömlés után való eleven vágyat keltett azon a helyen, ahol lélegzetet vett: s így a nemzés vágyát eredményezte. Ezért van az, hogy a férfiaknak a szeméremtest körüli része engedetlen és önkényes, mint valami állat, mely nem hallgat az ész szavára, hanem vágya fullánkjaitól űzve mindent leigázni törekszik.

c Épp így a nőknél az anyaöl és anyaméh ugyanezen okokból olyan, mint valami gyermekszülésre vágyó élőlény. S ha a kellő időn túl sokáig meddő marad, nehezen és bosszankodva viseli el: minden irányban bolyong a testben, eltorlaszolva a lélegzés kijáratait, nem hagy lélegzeni s így végső szorultságba juttat, és mindenféle más betegségeket is okoz, míg végre mindkét fél vágya
d és szerelme egyesül, és mint a fáról gyümölcsöt szakítva, az anyaméhbe, mint valami szántóföldbe kicsinységük folytán láthatatlan és még ki nem formált élőlényeket vetve el, majd tagolva őket, bent nagyra neveli, ezután napvilágra hozza s így véghezviszi az élőlények szülését.

A nők tehát és az egész női nem így keletkezett.

A madarak faja pedig olyan férfiakból alakult ki, akik nem voltak ugyan rosszak, de könnyelműek és szerették
e az égi tüneményeket, de balgaságukban azt gondolták, hogy látás útján nyerhetik a legbiztosabb felvilágosítást ezekre vonatkozólag.

A földön járó vadállatok neme pedig azokból szárma-

zott, akikben semmi hajlam nem volt a filozófia iránt és sohase szemlélték az égi jelenségek természetét, mert nem használták a fejükben levő körforgásokat, hanem lelküknek mell körüli részeit követték vezérül. Ezen életmódjuk folytán elülső végtagjaik és fejük – a rokonság folytán – a föld felé vonzódott s arra támaszkodott;
92 a koponyájuk hosszúkás és mindenféle formájú lett, ahogyan összenyomódtak a restség folytán mindegyiknek a körforgásai. Négylábúak és soklábúak pedig azért lettek, mert isten a balgábbak alá még több támaszt tett, hogy annál jobban vonzódjanak a földhöz. Akik pedig a legbalgábbak voltak közülük és egész testükkel teljesen a föld felé nyúltak el, minthogy többé nem volt szükségük lábra, lábatlanná s a földön tekergőzővé tették.

b Végül a negyedik: a víziállatok neme azokból származott, akik legesztelenebbek és legtudatlanabbak voltak: ezeket az átalakítók még a tiszta lélegzésre sem tartották méltónak, minthogy lelkük mindenféle hibák folytán tisztátalan, hanem a levegőből való könnyű és tiszta lélegzetvétel helyett a vízből való zavaros és mélyről jövő lélegzést hagyták nekik. Így született a halak, a mindenféle kagylók népe s ahány víziállat csak van – mélységes tudatlanságuk büntetéséül kapván a mélysé-
c geket lakóhelyül. Így mennek át tehát egymásba az összes élőlények akkor és most, az ész és esztelenség megszerzése és elvesztése folytán alakulva át.

Most már elmondhatjuk, hogy a mindenségről szóló fejtegetésünk véget ért. Mert halandó és halhatatlan élőlényeket befogadva és velük megtelve, megszületett ez a világrend, mint látható élőlény, mely a látható lényeket magában foglalja: képmása a gondolatbeli élőlénynek, érzékelhető isten, a legnagyobb és legjobb, legszebb és legtökéletesebb, egyetlen egyszülött világunk.

KRITIASZ

KÖVENDI DÉNES FORDÍTÁSA

106 a I. TIMAIOSZ

Mint aki hosszú út után végre megpihen, oly örömmel szabadulok meg előadásom szerencsés lebonyolítása* pillanatában, Szókratész. Ahhoz az istenhez pedig, aki a valóságban már réges-régen, fejtegetéseinkben azonban csak az imént jött létre, könyörgéssel fordulok, hogy adja meg fennmaradását azoknak a szavaimnak, amelyek
b megfelelőek, ha ellenben egyet-mást akaratlanul a dallamtól eltérően mondtunk, mérje ránk az illő büntetést. A méltó büntetés pedig az, ha azt, aki hamisan énekel, tisztán éneklővé teszik. Hogy tehát a jövőben helyesen szólhassunk az istenek születéséről, könyörgünk, adja nekünk orvosságul a legtökéletesebb és legjobb orvosságot: a tudást. Most pedig könyörgésünk elhangzása után – ahogy megállapodtunk – Kritiasznak adjuk át a szót.*

KRITIASZ

Átveszem a szót, Timaiosz, de miként beszéded elején
c te is elnézést kértél, mert nagy dolgokról kell szólanod,
107 a úgy kérem ezt én is tőletek, sőt mondanivalómat illetőleg még annál is nagyobb elnézést remélek. Jól tudom, hogy a kérésem szerénytelen, és a kelleténél nyersebben is fogom előadni, de mégis elő kell adnom. Mert van-e épeszű ember, aki azt merné állítani, hogy a te fejtegetéseid nem voltak helyesek? Nekem viszont azt kell valahogy megpróbálnom elmagyarázni, hogy az én mondanivalóm több elnézésre szorul, mert nehezebb. Aki ugyanis istenekről beszél embereknek, könnyebben kelti azt a látszatot, hogy helyesen beszél, mint aki halan-
b dókról szól nekünk, halandóknak. Hiszen a hallgatók tapasztalatlansága és nagyfokú tudatlansága bőséges lehetőségeket kínál annak, aki épp ilyen tárgyról akar valamit mondani, márpedig az istenekkel tudjuk, hogy hogyan állunk.

Hogy azonban világosabbá tegyem, amit mondok, kövessétek figyelemmel a következőket. Amit valamennyien mondunk, mindaz szükségképpen utánzás és
c másolás; vessünk hát egy pillantást a festőknek isteni vagy emberi testeket ábrázoló képeire, hogy vajon melyik tárgy esetében könnyebb, illetve nehezebb azt az érzést kelteni a nézőben, hogy az utánzás hűen sikerült. Azt fogjuk látni, hogy ami a földet, a hegyeket, folyókat, erdőket, az egész eget illeti, és mindazt, ami körös-körül az égen van és kering, meg vagyunk elégedve, ha valaki csak némileg is hűen tudja utánozni őket; továbbá, minthogy ezekről semmi pontosat nem tudunk, nem is igen vizsgáljuk és kutatjuk az ábrázolásukat, hanem bizonytalan és csalóka körvonalakkal is megelégszünk.
d Ha ellenben a mi testünket próbálja valaki ábrázolni, éles szemmel észrevesszük a legcsekélyebb mulasztást – hiszen az emberi test állandóan a szemünk előtt van –, s így szigorú bírái leszünk annak, aki nem adja vissza
e mindenben a teljes hasonlóságot. Be kell látni, hogy így vagyunk a szóbeli előadással is: égi és isteni dolgok esetében csekély hasonlósággal is megelégszünk; a halandó, emberi dolgokat ellenben alaposan megvizsgáljuk. Mostani rögtönzött előadásomban is elnézést kell kérnem, ha nem tudok mindent megfelelően előadni;
108 a mert be kell látni, hogy nem könnyű, sőt inkább nehéz feladat emberi dolgokat a várakozásnak megfelelően ábrázolni. Mindezt azért mondtam el, Szókratész, mert emlékeztetni akartalak benneteket ezekre a viszonyokra, hogy így ne kevesebb, hanem több elnézést kérhessek mondanivalóm számára. Ha tehát úgy vélitek, hogy méltányosan kérem ezt a szívességet, szívesen adjátok meg.

II. Szókratész

Miért is ne akarnánk megadni, Kritiasz? S ráadásul adjuk meg ugyanazt harmadjára Hermokratésznak is.
b Hiszen világos, hogy nemsokára, mikor neki kell szólnia, ugyanazt fogja kérni, amit ti; hogy tehát valami más bevezetést találjon, s ne legyen kénytelen ismétlésbe bocsátkozni, úgy beszéljen majd, hogy előre készen áll számára az elnézés. De elárulom neked, kedves Kritiasz, hallgatóságod lelkiállapotát is: az előző előadó oly csodálatos tetszést aratott, hogy valóban szükséged lesz az elnézésre, ha ugyanazt szeretnéd elnyerni.

Hermokratész

Ez a figyelmeztetésed, Szókratész, nekem is szól. De csüggeteg ember soha nem állított diadalmi emléket, Kritiasz: vágj neki hát a beszédnek vitézül, és Paiónt meg a múzsákat híva segítségül, a régieket mint derék polgárokat mutasd meg s magasztald!

Kritiasz

Kedves Hermokratész, te könnyen lehetsz bátor, hiszen csak a következő csatasorba vagy állítva, s így van még előtted valaki. Csakhogy hamarosan te is látni fogod, milyen nehéz ez a szerep. Most azonban hajtanom kell
d megnyugtató és bátorító szavadra, és azok mellé, akiket említettél, a többi istent is segítségül hívom, különösen Mnémoszünét. Hiszen mondanivalóm legfontosabb része ettől az istennőtől függ: ha képes leszek jól visszaemlékezni, és hírül adni, amit hajdan a papok elmondtak, és amit Szolón elhozott ide, körülbelül tudom, hogy hallgatóságomnak az lesz a véleménye: feladatomat megfelelően oldottam meg. Ezt kell tehát tennem, és nem szabad tovább haboznom.
e III. Mindenekelőtt arra emlékezzünk, hogy nagyjá-

ból kilencezer évvel ezelőtt tört ki – mint mondják – a háború a Héraklész oszlopain kívül és belül lakó valamennyi ember között: ezt kell most előadnunk elejétől végéig. Már mondtuk, hogy emezek élén a mi városunk állt, és végigküzdötte az egész háborút, amazok élén pedig Atlantisz szigetének királyai. Ez a sziget valaha – mint említettük – Libüánál és Ázsiánál is nagyobb*
109 a volt, de aztán földrengések folytán elsüllyedt, és most mint áthatolhatatlan iszaptömeg akadályozza a hajózásban azokat, akik innen indulnak ki a nagy, nyílt tengerre. A sok barbár népről és a görögök akkori törzseiről – elbeszélésünk fonalát mintegy kigöngyölve – mindig akkor fogunk beszámolni, amikor előkerülnek, az akkori athéniaknak és ellenfeleiknek hatalmát és állami szervezetét azonban mindjárt az elején tárgyalnom kell. A kettő közül az itteni állapotokat kell előbb vázolnunk.

b Valamikor az istenek sorsolással az egész földet felosztották maguk között, vidékek szerint. Semmi viszály nem volt köztük, hiszen ellenkeznék a józan ésszel, ha istenek nem tudnák, melyikőjüket mi illeti meg, vagy tudnák bár, hogy mi a másé, mégis viszálykodnának, és próbálnák maguknak megszerezni. Diké sorsolása folytán tehát elnyerték, ami kedves volt nekik, és letelepedtek országukban. Letelepedvén pedig bennünket, jószágaikat és növendékeiket úgy nevelgettek, mint a pásztorok a nyájukat, azzal a különbséggel, hogy nem testi
c eszközökkel kényszerítették testünket, mint a pásztorok, akik ütlegekkel terelik a nyájukat, hanem úgy, ahogy élőlény leginkább hajlítható – mintegy kormánypadról irányítva s a rábeszélést használva kormánylapátul –, a lelkünkön lettek saját elgondolásuk szerint úrrá, s így vezették és kormányozták a halandók egész népét. Egyik isten tehát ezt, a másik amazt a vidéket kapta osztályrészül, és mindegyik berendezte a magáét. Hé-

rendelkezés mind ezekre a javakra irányul, s közülük az emberi javak az isteniekre, az isteniek pedig mind vezérükre: az észre. Ezen az alapon kell gondoskodnia a házasságkötésekről, továbbá a gyermekek nemzéséről és neveléséről, mind a fiúkéról, mind a lányokéról, gondoskodnia kell róluk fiatalkorukban és koruk haladtával öregségükig, helyesen osztva megtiszteltetést és megszégyenítést; és az élet minden viszonylatában – megvizsgálva és gondosan megfigyelve az emberek bánatát és örömeit, vágyait és mindenféle szenvedélyeik hevességét – helyesen kell dicsérnie és gáncsolnia maguk által a törvények által. Nemkülönben haragban és félelemben, továbbá amikor zűrzavar támad a lélekben, ha sorscsapások érik, s amikor kikerüli e zavarokat szerencsés események alkalmával, s amikor indulat fogja el az embert betegségben, háborúban, szegénységben, vagy az ezekkel ellenkező körülmények között – mindezekre az esetekre fel kell világosítania az embereket, és meg kell állapítania, hogy mindezen lelkiállapotok közül mi a szép és mi nem.

632 a

b

Ezek után a törvényhozónak figyelemmel kell kísérnie a polgárok vagyonszerzését, a vagyon felhasználását, hogy mi módon történik; továbbá a polgárok egymással való kapcsolatait és ezek felbontását – legyen az önkéntes vagy nem –, s hogy miképp járnak el minden egyes ilyen esetben egymással; meg kell vizsgálnia az igazságost és ellentétét, hogy mely eljárásaikban valósul meg, és melyekben fogyatékos. Akik engedelmeskednek a törvényeknek, azokat megtiszteltetésben kell részesítenie, akik ellenben engedetlenek, azokra megszabott büntetéseket kell mérnie; majd alkotmányának végére érkezvén arra kell pillantást vetnie, hogy hogyan kell az elhunytak temetésének végbemennie, és milyen tiszteletadásban kell őket részesíteni.

c

Mindezt felmérve a törvényhozó őröket fog állítani a felsorolt területeken, akik részben belátás, részben igaz vélemény alapján járnak el – s minthogy az erényre
d vonatkozó intézményeket az ész köti össze, de eltölti az önmérséklet és az igazságosság is, nem pedig a gazdagság és a becsvágy, ez meg is látszik.

Azt szerettem volna, barátaim – és még most is szeretném –, ha így mutattátok volna meg, mindez hogyan valósult meg Zeusz és a püthói Apollón törvényeiben, amelyeket Minósz és Lükurgosz fektettek le, továbbá, hogy mennyiben nyilvánul meg bennük bizonyos rend annak számára, aki jártas a törvények világában – akár tanulmányai, akár gyakorlata révén –, mert előttünk, többiek előtt e rend semmiképp se szembetűnő.

VII. Kleiniasz

Hogyan kell hát beszélnünk, barátom, a továbbiakban?

Athéni

Úgy gondolom, hogy az elejétől fogva újra végig kell
e mennünk – úgy, ahogy megkezdtük – először is azokon az intézményeken, melyek a bátorságra vonatkoznak. Azután az erénynek egy másik, majd ismét másik fajtáján haladunk végig, ha akarjátok; s ahogyan az elsőn végighaladtunk, úgy próbáljuk meg – ezt példaképnek tekintve – a többi erényt is megbeszélni, s ezzel megkönnyíteni utunkat. Később pedig, ha isten is úgy akarja, igazolni fogjuk, hogy az erény egészének részei, melyeken végighaladtunk, mind neki, az erénynek vannak alárendelve.

633 a Megillosz

Helyesen beszélsz; először Zeusznak ezt a dicsőítőjét próbáld meg kihallgatni.

ATHÉNI

Meg fogom próbálni, de aztán téged és magamat is: hiszen közös ez a megbeszélés. Mondjátok meg tehát: azt állítjuk-e, hogy a törvényhozó mind a közös étkezéseket, mind a testgyakorlatokat a háború céljára találta ki?

MEGILLOSZ

Igen.

ATHÉNI

És meghonosított valami harmadik vagy negyedik intézményt is? Mert bizonyára ilyen felsorolásra lesz szükség az erény többi részével kapcsolatban is – nevezzük őket akár részeknek, akár bármi másnak, csak kifejezze a név azt, amit értünk rajta.

b MEGILLOSZ

Igen. Harmadiknak én is és bárki más is a spártaiak közül azt mondaná, hogy a vadászatot honosította meg.

ATHÉNI

Próbáljuk meg, tudnánk-e még negyediket vagy ötödiket is említeni.

MEGILLOSZ

Negyediknek azt említeném, ami a fájdalmak elviselésével kapcsolatos – sok alkalom van erre nálunk az egymással vívott kézitusákban vagy lopások alkalmával,
c amelyek mindig alapos ütlegekkel járnak. Ilyen például az úgynevezett krüpteia intézménye, amely csodálatosan megedz fáradalmaival a kitartásra, hiszen télen is mezítláb járunk, a puszta földön hálunk, magunk szolgáljuk ki magunkat, éjjel-nappal kóborlunk az egész

országon át. Ezenkívül a gümnopaidia-ünnepek is jó erőpróbák, mert alkalmat adnak, hogy megküzdjünk a hőség erejével; de még sok más intézmény is van, úgyhogy ki sem fogyna az ember a felsorolásukból.

ATHÉNI

Jól beszélsz, spártai barátom. De mondd csak, minek fogjuk fel a bátorságot? Vajon csak úgy egyszerűen
d kitartó küzdelemnek a félelem és szenvedés ellen, vagy küzdelemnek a vágyak, gyönyörök és bizonyos félelmetesen hízelgő csábítások ellen is, amelyek viaszként olvasztják meg azoknak lelkét is, akik feddhetetlennek vélik magukat?

MEGILLOSZ

Úgy gondolom, hogy mindezek ellen való küzdelem.

ATHÉNI

Ha most már visszaemlékszünk előbbi beszélgetésünkre, ez a barátunk azt mondta, hogy van olyan állam is és ember is, aki alulmarad önmagával szemben; így van, knósszoszi barátom?

KLEINIASZ

Nagyon is így van.

e ATHÉNI

Most már vajon azt mondjuk gyávának, aki a szenvedésekkel szemben marad alul, vagy inkább azt, aki a gyönyörökkel szemben?

KLEINIASZ

Nekem úgy látszik, hogy azt, aki a gyönyörökkel szemben; hiszen mindnyájan azt valljuk, hogy aki a gyönyörök rabja, szégyenletesebb módon marad alul önmagával szemben, mint az, akin a szenvedések vesznek erőt.

534 a ATHÉNI

Mármost Zeusz törvényhozója s a püthói Apollóné csak nem tették törvényhozásukkal sántává a bátorságot, hogy csak a bal felől fenyegető veszélyekkel tudjon szembeszállni, a jobb felől ólálkodó finom és behízelgő csábításokkal szemben ellenben tehetetlen legyen? Talán inkább mindkettővel szemben megedzették?

KLEINIASZ

Úgy hiszem, mindkettővel szemben.

ATHÉNI

Hát akkor soroljuk fel ismét, hogy milyen intézmények vannak mindkettőtök államában, amelyek megízlelteti a gyönyöröket és nem menekülnek el előlük, miként más intézmények nem menekültek el a fájdalmak elől, hanem azok kellős közepébe vezetve kényszerítették és
b jutalmakkal buzdították az embereket, hogy igázzák le őket. Hol található ilyen rendelkezés törvényeitekben a gyönyörökre vonatkozólag? Mondjátok meg, hogy mi az, aminek az a rendeltetése, hogy ugyanazokat az embereket bátorrá tegye a fájdalmakkal és gyönyörökkel szemben, és segítsen legyőzni azt, amin győzedelmeskedni kell, hogy az emberek semmi esetre se maradjanak alul legkomolyabb ellenségeikkel szemben, akik ráadásul közvetlen közelből leselkednek rájuk.

MEGILLOSZ

A fájdalmak leküzdésére számos törvényt tudtam felsorolni, de bizony nem volnék bővében a mondanivalónak, ha nagyobb jelentőségű és világosan a gyönyörökre vonatkozó törvényeket kellene megneveznem – jobban menne, ha kisebbekről szólhatnék.

KLEINIASZ

Bizony én sem tudnám a krétai törvényekben világosan kimutatni ezt a törekvést.

ATHÉNI

Nemes barátaim, ezen nincs is mit csodálkozni. Ha azonban közülünk valaki bármelyikünk hazájának törvényeiben valami kivetnivalót találna, attól a szándéktól vezettetve, hogy meglássa az igazságosat és a jót, ne nehezteljünk érte, hanem fogadjuk egymástól barátságosan.

KLEINIASZ

Helyesen szóltál, athéni barátunk, és hallgatnunk kell rád.

ATHÉNI

Nem is illenék, Kleiniasz, ilyen idős embereknek megneheztelnie ilyesmiért.

KLEINIASZ

Nem bizony.

ATHÉNI

Hogy jogosan kifogásolunk-e egyet-mást a spártai és a krétai alkotmányon vagy nem, az más kérdés. De azt, ami erről közszájon forog, talán én jobban el tudom

mondani, mint ti ketten. Nálatok ugyanis, bár törvényeitek egész rendszere a legmegfelelőbben van megszerkesztve, az az egyik legszebb törvény, hogy nem engeditek meg senkinek az ifjak közül, hogy kutassa, melyik
e törvény helyes és melyik nem, hanem egy hangon és egy szájjal kell mindnyájuknak együtt zengeni, hogy minden törvény helyes, hiszen istenek hozták őket; ha pedig valaki másképp nyilatkozna, ne érdemesítsék még meghallgatásra sem. Ha pedig öregembernek van valami észrevétele intézményeiteket illetően, megjegyzéseit vezető tisztviselő- és kortársa előtt teszi meg, ha ifjú ember nincs jelen.

KLEINIASZ

Helyesen szólsz, barátom, és mint valami jós, a távolból
635 a is jól eltaláltad a törvényhozóknak akkori szándékát, és – úgy vélem – nagyon igazat mondasz.

ATHÉNI

Minthogy ifjaktól most távol vagyunk, mi magunk öregkorunk folytán, ugye, megkapnánk az engedélyt a törvényhozótól, hogy pusztán magunk között beszélgessünk a törvényekről, anélkül, hogy bármit vétenénk?

KLEINIASZ

Így van, és ne is hagyj el semmit a törvényeink elleni kifogásaidból: hiszen nem válik szégyenünkre felismerni, hogy valami nem helyes, sőt gyógyulás fakadhat belőle, ha nem idegenkedéssel, hanem jóindulattal fogadjuk az észrevételeket.

b VIII. ATHÉNI

Jól van: mindazonáltal nem kifogásaimat fogom törvényeitekkel kapcsolatban előadni, mindaddig, amíg lehe-

tőleg biztos áttekintést nem nyertem róluk, hanem csak kételyeimet. Akikről csak hallottunk a görögök és barbárok közül, csakis tirátok rótta ki törvényhozótok, hogy tartózkodjatok a legnagyobb gyönyöröktől és szórakozásoktól, és meg se ízleljétek őket; ami pedig a fájdalmakat és a félelmeket illeti, mint az imént megtár-
c gyaltuk, úgy gondolkodott, hogy ha valaki gyermekkorától mindvégig kitér előlük, mikor aztán elkerülhetetlen fáradalmak, szenvedések közé és félelmetes helyzetekbe jut, meg fog juhászodni azok előtt, akik gyakorlottak már ezekben és szolgájukká lesz. Mármost szerintem ugyanennek a törvényhozónak a gyönyörökkel kapcsolatban is be kellett volna látnia ugyanezt, azt gondolom, hogy ha polgáraink ifjúkoruktól fogva mindvégig járatlanok maradnak a legnagyobb gyönyörökben, és nem gyakorolják magukat benne, hogy a gyönyörökkel szemben erősek legyenek és a rút dolgokból ne kényszerüljenek semmit megtenni, akkor a gyönyörökkel szembeni
d lágy engedékenység miatt ugyanaz lesz a sorsuk, mint azoknak, akiket a félelem győzött le: más módon, de még szégyenletesebben szolgái lesznek azoknak, akik erősek tudnak maradni a gyönyörökkel szemben, mert már tapasztalatokra tettek szert bennük, tehát olykor egészen hitvány embereknek – és lelkük részben szolga, részben szabad lesz, nem lesznek méltók arra, hogy egyszerűen bátraknak és szabadoknak nevezzék őket. Gondoljátok meg, hogy a mondottak között volt-e olyan, ami találónak tűnt nektek?

e KLEINIASZ

Igen, úgy tűnik nekünk, volt olyan, amíg beszéltél. De ha ilyen fontos dolgokban tüstént hitelt adnánk valakinek, könnyen fiatalos meggondolatlanság hírébe keverednénk.

ATHÉNI

Ha pedig most áttérnénk arra, ami a magunk elé kitűzött dolgokban ezután következik – a bátorság után ugyanis a józan önmérsékletről kell szólnunk –, mit találunk, Kleiniasz és te, spártai barátunk, a ti államotokban,
536 a amivel az kitűnik a tervszerűtlenül kormányzott államok közül – mert a háborút illetően csakugyan találtunk ilyesmit.

MEGILLOSZ

Egyhamar nem könnyű ilyet találni; de úgy látszik, hogy a testgyakorlatok és közös étkezések jól szolgálják mindkét erény javát.

ATHÉNI

Mindenesetre úgy látszik: nehéz dolog, hogy az államokra vonatkozó rendszabályok az elgondolásnak egyértelműen megfelelően valósuljanak meg a gyakorlatban; úgy látszik, itt is úgy van, mint az emberi testnél: nem lehet még egy test számára sem előírni egyfajta életmódot, hogy ne tűnnék ki: ugyanez az életmód részb ben káros, részben pedig hasznos rá nézve. Éppígy ezek a testgyakorlatok és közös étkezések is sok tekintetben hasznosak az államokra, de súlyos veszély forrásai a felkeléseket illetően: ezt bizonyítja a milétoszi, boiótiai és thurioi ifjúság. Amellett úgy látszik, hogy ez az intézmény rontotta meg, a hosszú megszokás folytán, az emberek és állatok számára természetes szerelmi gyönyöröket. És ezért bizony elsősorban a ti kettőtök államc mát okolhatná az ember, és a többiek közül mindazokat, amelyeket különös vonzalom fűz a testgyakorláshoz. És akár tréfásan, akár komolyan elmélkedünk erről a kérdésről, meg kell gondolnunk, hogy a női és a férfiúi természetnek, ha nemzés végett egyesülnek, a vele járó

gyönyörűség természettől adatott – férfinak férfival vagy nőnek nővel való egyesülése ellenben természetellenes, és olyanok merészkedtek ilyesmire először, akik a gyönyörrel szemben gyengék voltak. Mindnyájan a
d krétaiakat vádoljuk a Ganümédész-mítosz kitalálásáért, mondván, hogy – mivel általános meggyőződés szerint törvényeik Zeusztól származtak – ezt a mítoszt Zeuszról azért költötték, hogy istenüket követve élvezhessék ezt a gyönyört is.

De ne törődjünk vele, hogyan áll a dolog ezzel a mítosszal; mindenesetre az olyan embereknek, akik a törvényekről elmélkednek, szinte minden vizsgálódása a gyönyörök és fájdalmak körül forog, mind az államok, mind a magánélet erkölcseivel kapcsolatban. Mert a természet szabadon engedi áradni ezt a két forrást, s aki onnan, akkor és annyit merít belőlük, ahonnan, amikor
e és amennyit kell, az boldog – akár államról, akár magánemberről, akár bármely élőlényről van szó –, aki ellenben hozzáértés nélkül és nem a kellő alkalommal merít, az ellenkezőleg: boldogtalanul él.

IX. Megillosz

Bizonyos tekintetben helyesen mondod mindezt, barátom, és elnémulok, ha válaszolni akarok rá. Nekem azonban mégis úgy tűnik: helyesen rendelte el a spártai törvényhozó, hogy kerüljük a gyönyöröket – a knósszo-
637 a szi törvények védelmére majd kiáll a krétai barátunk, ha akar. A gyönyörökre vonatkozó intézkedések – úgy tűnik nekem – Spártában a leghelyesebbek. Mert az olyasmit, ahol az emberek a leginkább áldozatul esnek a legnagyobb gyönyöröknek, a féktelenségnek és a teljes esztelenségnek, azt a mi törvényünk egész országunkból száműzte, és sem vidéken, sem a városokban, amerre csak a spártaiak gondoskodása kiterjed, nem láthatsz

sem lakomákat, sem olyasmit, ami azokkal együtt jár, és felkorbácsol bennünk minden gyönyört. Nem is akad
b nálunk olyan ember, aki, ha egy ittasan kóborló alakkal találkozik, ne részesítené tüstént a legszigorúbb fenyítésben; s még a Dionüsziák sem szolgáltatnak mentséget számára, pedig akkor nálatok – saját szememmel láttam – szekéren száguldoznak az ittas emberek, és Tarentumban, a mi gyarmatosainknál is láttam, hogy a Dionüsziák alkalmával ittas az egész város; nálunk ellenben semmi efféle nem fordul elő.

ATHÉNI

Spártai barátom, mindezek a szórakozások helyeselhetők, ha bizonyos önuralom nyilvánul meg bennük; ha
c ellenben szabadjára engedik őket, akkor bizony nagyon ostoba dolgok ezek. Hiszen téged is könnyen megfoghatna valaki, aki a mi szokásainkat védi, rámutatva asszonyaitok féktelenségére. Mind Tarentumban, mind nálunk és nálatok egy felelet van, mely igazolja, hogy a szokások nem helytelenek, hanem helyesek: mindenki azt mondhatja az idegennek, aki egy számára szokatlan dolog láttán csodálkozik: „Ne csodálkozz, idegen! Nálunk ez a szokás; nálatok meg talán ugyanezzel kapcsolatban más."

d A mi mostani beszélgetésünk, barátaim, nem általában az emberek körül forog, hanem maguknak a törvényhozóknak kiválósága és gyarlósága körül. Szóljunk most bővebben az ittasságról; mert nem kicsiny dolog ez, és gyarló törvényhozó nem jöhet tisztába vele. Nem arról beszélek, hogy kell-e egyáltalán bort inni vagy sem, hanem magáról az ittasságról, hogy vajon úgy kell-e eljárni, ahogyan a szkűthák és a perzsák, továbbá a karthágóiak, a kelták, az ibérek és a thrákok teszik –
e valamennyien harcias népek –, vagy pedig úgy, ahogyan

ti; mert ti, amint említetted, teljesen megtartóztatjátok magatokat, a szkűthák és a thrákok viszont – mind maguk, mind asszonyaik – teljesen tisztán isszák a bort, sőt ruhájukat is leöntik vele; s azt hiszik, hogy szépen és boldogító módon viselkednek. A perzsák még egyéb élvezeteknek is hódolnak, amiket ti elvettek, de mértékletesebben az előbbieknél.

638 a MEGILLOSZ

Derék barátom, mi mindezeket megfutamítjuk, ha fegyvert ragadunk.

ATHÉNI

Barátom, erre ne hivatkozz; hiszen volt is, lesz is sok olyan vereség és győzelem, amelynek nem lehet megállapítani az okát – ezért ezeket nem nevezhetjük sem nyilvánvaló, sem kétes ismertetőjelnek arra nézve, hogy valamely szokás helyes-e vagy sem; hiszen a nagyobb
b államok rendesen legyőzik a harcban a kisebbeket és leigázzák őket – így a szürakuszaiak a lokribelieket, akik pedig azon a vidéken a legjobb törvények szerint élnek, az athéniak meg Keósz sziget lakóit; és számtalan hasonló példát találhatnánk. Tehát beszéljünk önmagukról az intézményekről és szokásokról, és így próbáljuk meggyőzni egymást; a győzelmeket és vereségeket figyelmen kívül hagyva azt állapítsuk meg, hogy az ilyen intézmény vagy szokás önmagában szép, az olyan pedig nem szép. De előbb hallgassátok meg, hogy véleményem szerint ezekben a dolgokban hogyan kell megvizsgálni, ami használható és ami nem.

c MEGILLOSZ

Mire gondolsz?

X. Athéni

Úgy tűnik nekem, hogy mindazok, akik valamely intézményt tűznek ki beszélgetésük tárgyául, és alighogy megnevezték, tüstént dicsérik vagy ócsárolják, semmi esetre sem cselekszenek helyesen; hanem úgy járnak el, mintha valaki, amikor a másik a sajtot dicséri, hogy jó étel, tüstént ócsárolni kezdené, anélkül, hogy megtudakolná a hatását és a hasznát, és hogy mi módon, kiknek,
d milyen ételek kíséretében, milyen állapotban és hogyan kell feltálalni. Ugyanígy járunk el most mi is beszélgetésünkben. Alig hallottuk kiejteni az ittasság puszta nevét, egyikünk legott gáncsolja, másikunk dicséri, nagyon helytelenül. Mert mindketten pusztán tanúkra és tekintélyekre támaszkodunk álláspontunkkal: egyikünk úgy véli, hogy azzal, hogy sok példát hozott fel maga mellett, valami döntőt mondott; a másik fél azzal érvelt, hogy azokat, kik nem élnek a borral, győzni látjuk a harcban:
e ezt viszont mi kétségbe vontuk. Ha most már az összes többi intézményt is így tárgyalnánk meg, az nem felelne meg szándékomnak, tehát más módon – ahogy nekem szükségesnek látszik – akarok szólni erről: az ittasságról, megpróbálva, hogy vajon meg tudnám-e világítani előttetek az összes efféle problémára vonatkozó helyes módszert – hiszen ezer meg ezer nép, akinek ezekről a kérdésekről más a véleménye, vitára kelne a ti két államotokkal.

Megillosz

639 a Ha csakugyan találunk helyes módot vizsgálódásainkhoz, nem szabad haboznunk, hogy meghallgassuk.

Athéni

Vizsgálódjunk hát a következőképpen: tegyük fel, hogy valaki dicsérné a kecsketenyésztést és magát a kecskét,

hogy értékes jószág, másvalaki viszont, aki egyszer azt látta, hogy pásztor nélkül hagyott kecskék legeltek megművelt földeket, és kárt okoznak, ócsárolná, és általában minden jószágot így szidalmazna, amelyet épp felügyelet nélkül vagy rossz pásztorok őrizete alatt látna. Gondolhatjuk-e, hogy az ilyen ember gáncsoskodásában van valami helytálló?

MEGILLOSZ

Hogy is gondolhatnánk?

b ATHÉNI

Ha valaki rendelkezik hajózási szakértelemmel, vajon jó hajóskapitány-e a szemünkben, függetlenül attól, hogy beleesik-e a tengeribetegségbe vagy sem – vagy hogyan nyilatkozzunk róla?

MEGILLOSZ

Semmi esetre sem jó kapitány, ha szakértelme mellett meg van verve az említett nyavalyával.

ATHÉNI

S mit tartsunk a hadvezérről? Vajon ha jártas a hadtudományban, képes hadat vezetni, még akkor is, ha gyáva, ha a veszélyben nem tud uralkodni a félelmén és elveszti fejét?

MEGILLOSZ

Hogy is volna képes?

ATHÉNI

És ha tudása sincs és gyáva is?

MEGILLOSZ

Akkor valami teljesen hitvány alakról beszélsz, aki semmiképp sem lehet férfiak vezére, legfeljebb holmi aszszonynépé.

c ATHÉNI

S mit tartsunk bármiféle társulás dicsérőjéről vagy gáncsolójáról, ha e társulás természeténél fogva vezetőre szorul, és így hasznos is; ez az ember azonban még sose látott ilyen, vezetője alatt helyesen működő társulást, csak olyat, amelyik vezető híján vagy rossz vezetőkkel tengődött; gondolhatjuk-e, hogy a társulások ilyen szemlélőjének gáncsa vagy akár dicsérete helytálló lesz?

MEGILLOSZ

d Már hogyan gondolhatnánk, mikor se nem látott soha semmiféle helyesen lejátszódó társas összejövetelt, se részt nem vett ilyenen?

ATHÉNI

Álljunk meg! A lakomákat és azok résztvevőit a társulások egyik fajának tekinthetjük?

MEGILLOSZ

Nagyon is annak.

ATHÉNI

Nos hát látott-e valaha valaki olyan lakomát, amely annak rendje és módja szerint ment végbe? Nektek könnyű erre azt felelnetek, hogy egyáltalán nem láttatok: mert nálatok nem honosodott meg ez a szokás; én azonban sokfelé, sok lakomán részt vettem, ezenkívül úgyszólván valamennyi szümposzionról értesülést szee reztem, de csaknem egyet sem láttam, amely a maga

egészében helyesen folyt volna le, és nem is hallottam ilyenről; s ha olykor a kis részletek helyesek voltak is, egészében a legtöbb lakoma elhibázott volt.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt, barátom? Fejtsd ki világosabban! Mi
640 a ugyanis, mint említetted is, teljes járatlanságunkban, még ha alkalmunk volna is megfigyelni, sem ismernénk fel egyhamar, hogy mi játszódik le helyesen s mi nem e lakomákon.

ATHÉNI

Igazad van: tehát fejtegetésem nyomán próbáld megérteni. Belátod-e hogy helyénvaló, hogy minden összejövetelnek és mindenfajta közös tevékenységnek vezetője legyen?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Az imént megállapítottuk, hogy a harcolók vezetőjének bátornak kell lennie.

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

A bátor embert bizonyára kevésbé zavarja meg a félelem, mint a gyávát.

b KLEINIASZ

Ez is így van.

ATHÉNI

Ha tehát volna rá mód, hogy olyan hadvezért állítsunk a sereg élére, aki egyáltalán nem fél, és semmi nem hozza ki sodrából, nemde mindenáron így járnánk el?

KLEINIASZ

Igen, mindenáron.

ATHÉNI

Most azonban nem olyan emberről beszélünk, aki sereg élén akar állni, midőn ellenség áll harcban ellenséggel, hanem olyanról, aki barátként él baráti közösségben, békében.

KLEINIASZ

Így van.

c ATHÉNI

Márpedig az ilyen együttlét, ha mámor jár vele, ugye nem éppen zavartalan?

KLEINIASZ

Hogy is lehetne zavartalan? Éppen ellenkezőleg!

ATHÉNI

Az ilyen társaságnak először is vezetőre van szüksége, ugye?

KLEINIASZ

Senkinek sincs inkább szüksége rá.

ATHÉNI

Vajon ilyen vezetőül, ha lehetséges, rendíthetetlen nyugalmú embert kell megnyerni?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

És ennek az embernek okosnak kell lennie a társas élet-
d ben, úgy látszik; mert őrködnie kell a részvevők közt már fennálló barátság fölött, és gondoskodnia róla, hogy ez a barátság csak tovább növekedjen épp a társas együttlét folytán.

KLEINIASZ

Színigaz!

ATHÉNI

Nemde józan és bölcs vezetőt kell mámoros emberek mellé állítani, nem pedig ellenkező jelleműt: mert ha mámoros embereknek mámoros, fiatal és járatlan vezetőjük van, ugyan jó szerencse kell hozzá, hogy ne idézzen elő valami nagy bajt.

KLEINIASZ

Bizony nagy szerencse kell hozzá!

ATHÉNI

Ha ezek a társas összejövetelek a különböző államokban
e a lehető legszebben folynak le, s valaki mégis megrója őket – magát az intézményt helytelenítve –, megrovása talán helyes lehet; ha ellenben egy ilyen intézményt teljesen hibásan működve lát maga előtt, és úgy teszi megrovás tárgyává, akkor világos, hogy fogalma sincs róla, hogy ez az intézmény nem a megfelelő módon működik, és hogy a világon minden hitványnak látszik ily módon, ha józan vezető és parancsnok nélkül marad.

641 a Vagy nem látod be, hogy ha ittas a kormányos és bármilyen más vezető, mindent felforgat: hajót, szekeret, hadsereget, bármi legyen is az, amit kormányoz?

XI. KLEINIASZ

Teljesen igazat mondtál ezzel, barátom; de azért azt is mondd meg nekünk, mi jó származna abból nekünk, ha a poharazásnak ez a szokása helyes mederbe terelődne? Ahogy az előbb mi kifejtettük: ha egy sereget helyesen
b vezetnek, a háborúban való győzelem a vezér követőinek osztályrésze, s ez nem kis eredmény, a többi dolog is ilyenformán van – nos, ha a poharazást vezetik jól, abból miféle nagy dolog származhatik az egyes emberekre vagy az államra nézve?

ATHÉNI

Hogy miféle? Ha egy gyermeket helyesen nevelnek vagy egy kart helyesen vezetnek, mit mondhatunk, miféle nagy dolog származhat ebből az államra? Vagy talán úgy felelhetnénk e kérdésre, hogy egy gyermek neveléséből kevés haszon származik az államra; ha ellenben általában kérdezel a gyermeknevelésről, hogy mi haszonnal jár az államra, mert így nem nehéz megfelelni, hogy jól
c nevelt gyermekekből derék férfiak lesznek, ezek aztán egyéb dolgaikat is jól végzik, és az ellenséget is legyőzik a harcban. A nevelés eredményezi tehát a győzelmet is; a győzelem viszont olykor a neveletlenséget: hiszen háborús győzelmeik folytán sokan lettek már fennhéjázók, s gőgjükhöz számtalan egyéb hibát is szereztek; mert a nevelés még sohasem vált kadmoszivá,* a győzelmek azonban már sokszor lettek és még lesznek is olyanná az emberek számára.

KLEINIASZ

d Úgy látszik, barátom, azt állítod, hogy a bor melletti közös időtöltés, ha helyesen szervezik meg, jelentős tényezője a nevelésnek.

ATHÉNI

Igen, ezt állítom.

KLEINIASZ

S ami ezután következik, azt is ki tudnád fejteni: hogy ugyanis igaz-e ez az állításod?

ATHÉNI

Erősen állítani, hogy ez igazán így van, amikor sokan kétségbe vonják, csak istenhez illene; ha ellenben azt kell elmondanom, hogy mi az én nézetem erről, azt nem sajnálom tőletek, ha egyszer már belefogtunk, hogy most a törvényekről és alkotmányról beszélgessünk.

KLEINIASZ

Épp ezt szeretnénk megismerni: a te nézetedet a most
e szóban forgó vitás kérdésekről.

ATHÉNI

Így kell tehát tennünk: úgy kell irányítanunk a beszélgetésünket, hogy ti megérteni, én pedig megvilágítani próbáljam nézetemet. Először is hallgassátok meg a következőket: az összes görögök azt tartják városunkról, hogy szereti a beszédet, sőt bőbeszédű, Spártáról ellen-
642 a ben azt, hogy kevés szavú, Krétáról pedig, hogy inkább a gondolatnak, semmint a szónak van bővében. Vigyázok tehát, hogy ne látszódjam úgy, hogy kis dologról sokat beszélek, mikor az ittasságot – tehát egy jelentéktelen apróságot – hosszadalmas beszédben világítok

meg. De a társas poharazás természetes irányba terelésé-
ről nem lehet kellően világos fogalmat nyerni, ha nem
szólunk a múzsai művészet* helyességéről, erről viszont
nem beszélhetünk úgy, hogy ne szólanánk a nevelés
egészéről is. Mindez pedig sok beszédet kíván; gondol-
b játok hát meg, mitévők legyünk: esetleg mellőzzük most
ezt a kérdést, és térjünk át valami más problémára a
törvények terén?

MEGILLOSZ

Athéni barátom, te talán nem tudod, hogy a mi házi
tűzhelyünk a ti városotoknak hivatalos vendéglátó gaz-
dája. Bizonyára minden gyermek, ha hallja, hogy az ő
családja valamely városnak vendégbarátja, már kiskorá-
ban némi jóindulatot érez a lelkében az iránt a város
iránt, mintha az a maga városán kívül a második hazája
volna; velem is ez történt. Már gyermekkoromtól kezd-
c ve, ha azt hallottam, hogy a spártaiak ócsárolják vagy
dicsérik az athéniakat, például: „Megillosz, a ti váro-
sotok ugyan csúnyán – vagy szépen – bánt velünk" – tehát
ha ezt hallottam, mindig harcoltam az érdeketekben
azokkal, akik ócsárolták városotokat, és megőriztem
iránttatok teljes jóindulatomat; kedves nekem a ti nyelv-
járásotok,* s igaznak tartom azt, amit oly sokan hangoz-
tatnak, hogy akik az athéniak közül derék emberek, azok
aztán különlegesen azok: mert csupán ők azok, akik
d kényszer nélkül, a saját természetüknél fogva, isteni
osztályrészük révén, igazán és nem színlelésből derék
emberek. Felőlem tehát bátran beszélhetsz annyit,
amennyit csak kedved tartja.

KLEINIASZ

És, barátom, hallgasd meg és fogadd szívesen az én szavaimat is, bátran beszélj, amennyit csak akarsz. Mert talán hallottad már, hogy élt itt egy isteni férfiú, Epimenidész, aki rokonunk volt, s isteni jóslat alapján tíz évvel a perzsa háborúk előtt elment hozzátok, és bizonyos
e áldozatokat mutatott be, melyeket az isten rendelt; azonkívül – minthogy az athéniak féltek a perzsa hadjárattól – kinyilatkoztatta, hogy tíz éven belül nem fognak jönni a perzsák, amikor pedig megjönnek, el is fognak távozni, mit sem érnek el abból, amit reméltek, és több bajt szenvednek, mint amennyit okoznak. Akkor tehát vendégbarátságot kötöttek veletek az én őseim, és elődeim is, magam is oly sok idő óta őrizzük az irántatok való
643 a jóindulatunkat.

ATHÉNI

Ami tehát benneteket illet, úgy látszik, készek vagytok meghallgatni; részemről viszont kész a jóakarat, de hogy képes is leszek arra, amire vállalkoztam, nem könnyű megmondani: mindazáltal meg kell próbálni. Beszélgetésünk érdekében tehát először is meg kell határoznunk a nevelést, hogy mi az, és mi a hatása. Mert ezen keresztül kell haladnia a most magunk elé tűzött fejtegetésnek, amíg csak az istenhez meg nem érkezik.

KLEINIASZ

Lássunk tehát ehhez, ha neked így esik jól.

b ATHÉNI

Miközben tehát elmondom, hogy minek kell tartani a nevelést, fontoljátok meg, hogy tetszik-e nektek a felfogásom.

KLEINIASZ

Mondd hát.

XII. ATHÉNI

Azt állítom tehát, hogy mindenkinek, aki valamiben kiváló akar lenni, azt kell már gyermekségétől fogva gyakorolnia, játszva és komolyan egyaránt, minden olyan tevékenység segítségével, ami csak céljával összefügg. Aki például derék földműves vagy építész akar lenni, annak játszva építenie kell olyasmit, amit gyermekek szoktak építeni, illetőleg földművelést kell játszania, és nevelőjének megfelelő szerszámokkal – melyek az igaziak utánzatai kicsiben – kell őt ellátnia. Az ilyeneknek előre el is kell sajátítaniuk az ismeretek közül a szükségeseket, így a jövendő ácsnak mérést és zsinórmérték-kezelést, a jövendő harcosnak pedig lovaglást kell játszania, és mindegyiknek valami mást; így kell a nevelőnek a játékok segítségével gyermekek kedvteléseit és hajlamait olyan irányba terelnie, amelyet követve célhoz érnek. A nevelés lényege tehát a helyes vezetés, vagyis a gyermek lelkét játszva kell elvezetni annak a szeretetéhez, amiben a jövendő embernek tökéletesnek kell lennie, hogy az illető foglalkozás kiváló mestere lehessen. Figyeljetek tehát, hogy eddig tetszik-e nektek, amit mondtam.

KLEINIASZ

Igen, tetszik.

ATHÉNI

Ne maradjon azonban a határozatlanság ködében, hogy mit értünk nevelésen. Mert az egyes emberek nevelését dicsérve vagy ócsárolva azt szoktuk mondani, hogy ez jól nevelt ember, az pedig neveletlen, és ezt olyanokra

is mondjuk, akiket a szatócsságra vagy hajózásra vagy más effélére nagyon jól kiképeztek. S a mi mostani beszélgetésünk is olyan emberek között folyik, akik nem az effféléket értik nevelésen, hanem a gyermekkortól fogva az erényre való nevelést, amely vágyat és szerelmet olt belénk rá, hogy tökéletes polgárokká legyünk, akik parancsolni és engedelmeskedni tudnak az igazság-
644 a gosság szellemében. A mi beszélgetésünk tehát az ilyen nevelést elkülöníti a többitől, és csupán ezt akarja nevelésnek nevezni; a vagyonszerzésre, testi erőre vagy egyéb – belátás és igazságosság nélküli – készségre és ügyességre irányuló nevelést ellenben közönségesnek és szabad emberhez méltatlannak tartja, ami még arra sem érdemes, hogy egyáltalán a nevelés nevével illessék. Mi tehát ne vitatkozzunk neveken, hanem maradjunk meg annál a kijelentésünknél, hogy a jól nevelt emberek
b általában derék emberré lesznek; és nem szabad a nevelést lekicsinyelni, mert az az első feltétele, hogy a derék emberek legszebb tulajdonságai kialakuljanak. S ha valaki letér a helyes útról, de van rá mód, hogy visszatérhessen, egész életében minden erejével erre kell törekednie.

KLEINIASZ

Helyes, egy véleményen vagyunk veled.

ATHÉNI

És már régen megállapodtunk abban is, hogy a derék emberek azok, akik önmagukon uralkodni tudnak, s a gyarlók, akik nem.

KLEINIASZ

Igen helyesen beszélsz.

ATHÉNI

c De tárgyaljuk meg újra ezt a tételt még világosabban, hogy mit is értünk voltaképpen rajta. Hallgassátok meg, talán egy kép segítségével meg tudom világítani előttetek.

XIII. KLEINIASZ

Mondd csak.

ATHÉNI

Abban ugye megállapodhatunk, hogy mindegyikünk egy személy?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

S mindegyikünk hordoz önmagában két ellentétes, belátásra képtelen tanácsadót, melyeket gyönyörnek és fájdalomnak nevezünk?

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

Ezeken kívül van bennünk vélemény a jövőről, amely-
d nek általános neve: várakozás, különös neve pedig félelem, ha fájdalomra vonatkozik, és bizakodás, ha örömre. S mindezek fölött ott van a meggondolás, azzal kapcsolatban, hogy közülük melyik a jobb vagy rosszabb; s ha az államban ez emelkedik általános meggyőződéssé, akkor törvény a neve.

KLEINIASZ

Nehezen tudlak ugyan követni; de mondd csak, ami ebből következik, úgy, mintha követnélek.

MEGILLOSZ

Velem is ugyanígy áll a dolog.

ATHÉNI

Így gondoljuk végig a dolgot: tegyük fel, hogy mi, élőlények, valamennyien isten alkotta bábok vagyunk, akár csak játékszerül az istenek számára, akár komoly céllal;
e ezt sohase fogjuk felismerni, annyit azonban tudunk, hogy a bennünk lakozó szenvedélyek mint valami fonalak vagy zsinórok rángatnak bennünket, és ellentétes természetük folytán egymással ellentétes cselekvések felé húzgálnak bennünket, s ezen dől el erény és bűn. Mert azt mondja a megfontolás, hogy a vonzások közül mindig egyet kell követnünk, s attól soha el nem szakadva ellene kell szegülnünk a többi fonal húzásának – ez
645 a az egy vonzás pedig a józan meggondolás arany, szent vezetése, melyet az állam életében egyetemes törvénynek neveznek; a többi fonal merev, vasból való, ez ellenben lágy, minthogy aranyból van, a többiek pedig mindenféle változatot mutatnak fel. Mindig össze kell fognunk ezzel a legszebb vezetővel, a törvénnyel: minthogy a meggondolás szép ugyan, de szelíd és nem erőszakos, az ő vezetésének segítőtársakra van szüksége, hogy ben-
b nünk az arany alkotórész legyőzhesse a többit. Így tehát az erényről szóló mítoszunk, mely bábóknak tett meg bennünket, szerencsésen céljához érkezett, és bizonyos mértékig világosabb lett, hogy mit jelent uralkodni önmagunkon vagy gyengének lenni önmagunkkal szemben – és az is világosabb lett, hogy ami az államot és a magánembert illeti, a magánembernek, ha egyszer igaz

belátásra tesz szert a benne uralkodó vonzóerők felől, ezt a belátást követve kell élnie; az államnak pedig, akár egy istentől, akár egy, a vonzóerőket felismerő férfiútól vette át nézetét, törvénnyé kell tennie és ennek megfelelően kell intéznie saját ügyeit és érintkeznie a többi
c államal. Így tehát az erény és a bűn világosabban elvált egymástól. Ezzel pedig a nevelésre és más intézményekre is nagyobb világosság derült – és a bor melletti időtöltés kérdése is, amely azt a látszatot keltette, hogy csekélységre fölöslegesen sok szót vesztegetünk, úgy tetszhet most már, hogy talán nem méltatlan ilyen terjedelmes megbeszélésre.

KLEINIASZ

Jól beszélsz – fejtsük ki tehát mindazt, ami fontos a mostani megbeszélésünkhöz.

d XIV. ATHÉNI

Mondd csak: ha egy ilyen bábra mámort bocsátunk, vajon milyenné tesszük?

KLEINIASZ

Mire való tekintettel kérded ezt?

ATHÉNI

Arról még nincs szó, hogy mire való tekintettel, csak általában arról, hogy ha mámorban részesül, vajon milyen állapotba kerül. De megpróbálom még világosabban kifejezni, hogy mit akarok. Ilyesmit kérdezek: vajon a borivás még hevesebbre korbácsolja fel a gyönyöröket, fájdalmakat, indulatokat, szerelmi vágyakat?

KLEINIASZ

Igen. Nagyon is!

e ATHÉNI

De hogy áll a dolog az érzékeléssel, az emlékezettel, a véleményekkel és a józan meggondolással? Vajon ezek is élesebbé válnak, vagy ellenkezőleg: teljesen cserbenhagyják az embert, ha eltelik mámorral?

KLEINIASZ

Teljesen cserbenhagyják.

ATHÉNI

Nemde így ugyanolyan lelki állapotba jut, mint akkor, mikor még kisgyermek volt?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Ilyenkor tehát csak egészen kevéssé lesz ura önmagának.

646 a KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Nemde az ilyen ember igen hitvány?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Amint tehát látszik, nemcsak az öregember válik újból gyermekké, hanem az ittas is.

KLEINIASZ

Jól mondod, barátom.

ATHÉNI

Nos, lehet-e olyan érvet találni, mely megkísérelhetné, hogy rábeszéljen bennünket: ízleljük meg ezt az állapotot, vagy nem kell-e inkább minden erőnkkel elkerülnünk, amennyire csak lehetséges?

KLEINIASZ

Úgy látszik, mégiscsak van ilyen érv, hiszen te magad mondtad, és kész voltál nekünk kifejteni.

b ATHÉNI

Jól emlékszel; most is kész vagyok rá, minthogy ti azt mondtátok, hogy szívesen meghallgattok.

KLEINIASZ

Már hogyne hallgatnánk meg! Ha semmi másért, már csak annak a csodálatos, rendkívüli állításnak a kedvéért is, hogy az embernek olykor önként kell önmagát a hitványság teljességébe belevetnie.

ATHÉNI

Nemde a lélek hitványságára gondolsz?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

És hogy áll a dolog a test hitványságával: a véznasággal,
c csúnyasággal és erőtlenséggel? Ugye csodálkoznánk, ha valaki önként jutna ilyen állapotba?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Nos, tovább: vajon azt hisszük-e, hogy akik önként vonulnak gyógyintézetekbe, hogy ott orvosságokat vegyenek be, talán nem tudják, hogy testük kevéssel utóbb jó sok időre olyan állapotba jut, hogy élni se kívánnának, ha az az állapotuk tartóssá válna? Vagy nem tudjuk, hogy akik a testgyakorlás fáradalmainak vetik alá magukat, pillanatnyilag elgyengülnek?

KLEINIASZ

Mindezt jól tudjuk.

ATHÉNI

Azt is tudjuk, hogy az emberek az utóbb beálló javulás kedvéért önként keresik fel ezeket a helyeket?

d KLEINIASZ

Igen. Nagyon jól tudjuk.

ATHÉNI

Nemde egyéb foglalatosságokról is ugyanígy kell gondolkozni?

KLEINIASZ

Nagyon is így kell.

ATHÉNI

A borközi állapotról is tehát, ha valóban fel lehet benne fedezni valami hasznot.

KLEINIASZ

Igen, arról is.

ATHÉNI

Ha tehát úgy tűnne, hogy annak is van valami haszna, amely semmiben sem kisebb a testgyakorlásénál, akkor eleve az övé a pálma a testgyakorlás előtt, azáltal, hogy a testgyakorlás fájdalmakkal jár, a borozás azonban nem.

e KLEINIASZ

Helyesen mondod, bár csodálkoznám, ha valami hasznosságot fel tudnánk benne fedezni.

ATHÉNI

Éppen ez az, amit most – amint látszik – meg kell próbálnunk kimutatni. Tehát mondd csak: a félelemnek két nemét különböztethetjük meg, melyek körülbelül ellentétei egymásnak?

KLEINIASZ

Melyek ezek?

ATHÉNI

A következők: ugye félünk olykor a bajoktól, tartva tőle, hogy bekövetkeznek?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Sokszor meg a hírnevünket féltjük, tartva tőle, hogy
647 a rossznak látszunk, mert valami nem szépet mondtunk vagy tettünk. Ezt a félelmet pedig mi – és nézetem szerint mindenki – szégyenérzetnek nevezzük.

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

Íme, ezt a két félelmet említettem; egyikük pedig, az utóbbi, ellenfele a legtöbb és legnagyobb gyönyörnek is.

KLEINIASZ

Igen helyesen mondod.

ATHÉNI

Nemde a törvényhozó is, és mindenki, aki csak egy kicsit is hasznos ember, ezt a félelmet a legnagyobb tiszteletben tartja, és szeméremérzetnek nevezi, az ezzel
b ellentétes vakmerőséget viszont szemérmetlenségnek hívja, és a legnagyobb bajnak tartja mindenki számára, mind a köz-, mind a magánéletben?

KLEINIASZ

Helyesen mondod.

ATHÉNI

Nemde ez a félelem sok nagy bajtól is megóv bennünket, a háborúkban való győzelmet és sikert pedig semmi más nem idézi elő ily nagy mértékben? Mert két tényezője van a győzelemnek: bátorság az ellenséggel szemben és félelem barátainktól, hogy rútul szégyent vallunk előttük.

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

c Tehát mindegyikünknek félelem nélkülinek és félénknek is kell lennie: s megkülönböztettük, hogy a két tulajdonság mire jó.

KLEINIASZ

Igen, így van.

ATHÉNI

És ha valakit félelem nélkülivé akarunk tenni, ezt úgy érhetjük el, hogy kitesszük sokfajta félelemnek – persze okkal-móddal.

KLEINIASZ

Úgy látszik, ez a helyes.

ATHÉNI

Ha viszont valakibe a jogos félelmet próbáljuk beoltani, nemde alkalmat kell adni neki, hogy összecsapjon a szemérmetlenséggel, és gyakorlatot szerezve benne, küzdjön meg a gyönyörökkel és legyőzze önmagát? Vagy talán bátorság tekintetében csak úgy lehet tökéle-
d tes az ember, ha megküzd a benne lakozó gyávasággal és legyőzi, ha ellenben teljesen járatlan és gyakorlatlan az efféle küzdelmekben, akkor erény dolgában félig se éri el önmagát – tökéletesen józan és mértékletes viszont akkor is lehet, ha nem küzdött meg sok gyönyörrel és vággyal, melyek arra buzdították, hogy szemérmetlen és igazságtalan legyen, ha nem győzte le őket a megfontolás, a munka és a művészet segítségével, játszva és komolyan, ha nem élt át sohasem semmi effélét?

KLEINIASZ

Ennek csakugyan semmi valószínűsége sincs.

e XI. Athéni

Nos: ideajándékozta-e vajon egy isten az embereknek a félelem varázsitalát, hogy mennél többet iszik belőle
648 a az ember, annál szerencsétlenebbnek érezze magát, és minden korttyal jobban rettegjen a jelentől és jövőtől, úgyhogy végül is a legbátrabb ember is merő félelem legyen, ha ellenben kialudta magát és megszabadult az ital hatásától, ismét visszanyerje önmagát?

Kleiniasz

Vajon tudnánk-e ilyen hatású italt említeni?

Athéni

Nem tudunk; de ha volna ilyen ital, nemde a bátorság szempontjából hasznos volna a törvényhozó kezében? Ilyesféleképpen beszélgethetnénk vele erről: „Nos, tör-
b vényhozó barátunk – már akár a krétaiaknak, akár valami más népnek szabsz törvényeket –, először is szeretnél-e valami eszközt, amellyel próbára tehetnéd a polgárok bátorságát vagy gyávaságát?"

Kleiniasz

Minden törvényhozó igennel felelne.

Athéni

Nos, tovább: biztonságos és veszélytelen legyen-e ez a próba, vagy inkább az ellenkezője?

Kleiniasz

Mindegyik azt felelné: biztonságos.

Athéni

„Felhasználnád-e tehát ezt az italt, hogy általa félelem-
c be ejtsd a polgárokat és próbára tedd őket a szenvedések

között, s így késztesd őket rá, hogy rettenthetetlenek legyenek, egyrészt intve, buzdítva és jutalmazva őket, másrészt megszégyenítve azokat, akik nem engedelmeskednek neked és nem viselkednek minden tekintetben úgy, ahogy te rendelted? Aki jól és bátran kiállta a próbát, azt büntetés nélkül eresztenéd el, aki ellenben gyávának bizonyult, arra büntetést mérnél. Vagy pedig egyáltalán nem használnád fel ezt az italt, noha egyébként mit sem tudnál felhozni ellene?"

KLEINIASZ

Már hogyne használhatná fel az italt, barátom!

ATHÉNI

Mindenesetre ez az eljárás csodásan könnyű volna a most szokásos próbatételekhez képest, már akár egyen-
d ként, akár kis társaságban, s egyáltalán akárhány emberrel akarná valaki megpróbálni; mert ha valaki magányban, egyedül akarná gyakorolni magát a félelemmel szemben – legfontosabbnak tartva a szégyenérzetet, s úgy gondolva, hogy nem szabad emberek szeme elé kerülnie, míg csak szert nem tett a helyes magatartásra –, sok más eljárás helyett egyszerűen ezt a varázsitalt kellene beszereznie, és helyesen járna el; ha pedig valaki bízván önmagában, hogy természete és gyakorlottsága révén már jól felkészült, nem kellene haboznia, és többekkel együtt kortyolgatva gyakorolná magát, és bemu-
e tatná erejét az itallal együttjáró zavar fölött, hogy mint kerekedik fölébe és lesz úrrá rajta, úgyhogy közben nem jön ki a formájából, nem követ el ballépést, és erénye megóvja minden ingadozástól, az ivást azonban abbahagyná mielőtt a pohár fenekére nézne, tartva tőle, hogy végül is minden ember alulmarad ezzel az itallal szemben.

KLEINIASZ

Igen: az is józan ésszel cselekedne, aki így járna el.

649 a ATHÉNI

S most forduljunk megint a törvényhozóhoz: „Jól van, törvényhozó barátunk, a félelem varázsitalát sem isten nem adta ide az embereknek, sem magunk nem találtuk ki – mert a bűvészeket nem veszem számításba –, de van-e itala a félelemnélküliségnek, a gondatlanságnak, a túlzott és helyén nem való bátorságnak – vagy mit mondjunk erről?"

KLEINIASZ

Van, fogja mondani, a borra gondolva.

ATHÉNI

Nemde ennek épp ellenkező hatása van, mint az előbb
b említett italnak? Az embert először is tüstént vidámabbá hangolja, és mennél többet kóstol belőle, annál több szép reménnyel és az erő látszatával tölti el. Az ittas ember végül, mintha mindenhez értene, fesztelenül nyilatkozik mindenről, és annyira túlárad benne a szabadság és biztonság, hogy habozás nélkül kimond, de meg is tesz bármit. Azt hiszem, ebben mindenki egyetért velünk.

KLEINIASZ

Igen.

XVI. ATHÉNI

S most emlékezzünk vissza rá, hogy azt mondtuk: két
c tulajdonságot kell lelkünkben kifejlesztenünk, egyrészt azt, hogy minél bátrabbá legyünk, másrészt, hogy – ellenkezőleg – minél félénkebbé.

KLEINIASZ

Ezzel a szégyenérzetre céloztál, úgy hiszem.

ATHÉNI

Jól emlékszel. Minthogy pedig a bátorságot és rettenthetetlenséget félelmetes körülmények között kell gyakorolnunk, vizsgáljuk meg, vajon az ellentétes tulajdonságot nem ellenkező körülmények között kell-e kifejleszteni.

KLEINIASZ

Valószínűnek látszik.

ATHÉNI

Aminek a hatása alatt tehát a természettől fogva különösen hajlamosak vagyunk bátrak, sőt vakmerők lenni,
d annak kell kitennünk magunkat és úgy kell gyakorolnunk, hogy minél kevésbé legyünk szemérmetlenek és vakmerők, hogy féljünk tőle, hogy bármi rútat merészeljünk kimondani vagy eltűrni, vagy cselekedni.

KLEINIASZ

Úgy látszik, ezt kell tennünk.

ATHÉNI

Nemde ezek azok a dolgok, melyeknek hatása alatt vakmerővé leszünk: harag, szerelem, gőg, tudatlanság, haszonlesés, továbbá gazdagság, szépség, erő, és mindazok a dolgok, melyek megrészegítenek bennünket a gyönyörrel, és így megfosztanak a józan eszünktől. Tudnánk-e olcsóbb és ártatlanabb gyönyörűséget említeni,
e amely alkalmasabb volna mind a próbára tevésre, mind a gyakorlásra, a borozás közben való próbánál és szórakozásnál, ha csak némi óvatossággal is történik a do-

log? Mert gondoljuk csak meg: egy mogorva és erőszakos jellemet, amely hajlamos az igazságtalanságra, nemde veszedelmesebb úgy próbára tennünk, hogy üzleti
650 a ügyekbe bocsátkozunk vele, amelyek kockázattal járnak ránk nézve, mint úgy, hogy együtt vagyunk vele Dionüszosz ünnepén? Vagy célszerű-e úgy tenni próbára egy, a szerelmi gyönyörrel szemben gyenge lelket, hogy rábízzuk tulajdon leányainkat, fiainkat, feleségünket, s így legkedvesebbjeinket tesszük kockára, hogy amannak megvizsgáljuk a jellemét? És lehetne még vég nélkül, számtalan példát felhozni rá, hogy mennyivel előnyö-
b sebb szórakozás közben végezni a vizsgálódást, anélkül, hogy kárt szenvednénk. És azt hisszük, hogy sem a krétaiak, sem senki más nem vonja kétségbe, hogy egymásnak ez a kipróbálása méltányos eljárás, és olcsóság, biztonság és gyorsaság dolgában kiválik a többi próbatétel közül.

KLEINIASZ
Igaz.

ATHÉNI
Ez pedig, vagyis a lelkek természetének és sajátságainak a megismerése, az egyik leghasznosabb dolog annak a művészetnek a számára, melynek feladata ezeknek gondozása: ez a művészet pedig, nézetem szerint, a politika; nem így van?

KLEINIASZ
De teljesen így van.

652 a I. Athéni

Ezek után – úgy látszik – azt kell megvizsgálnunk, hogy vajon a borozásnak csak ez az egy jó oldala van-e – tehát hogy megismerszik a természetünk –, vagy pedig még valami más nagy haszon is – ami komoly figyelemre méltó – rejlik a bor melletti társas élet helyes megszervezésében. Mit szóljunk hozzá? Valóban rejlik benne ilyen haszon, amint beszélgetésünk már sejtette; de hallgas-
b suk meg, mennyiben és hogyan van hasznunkra, és jól figyeljünk, nehogy beszélgetésünk tévútra vezessen.

Kleiniasz

Mondd hát.

Athéni

653a Azt óhajtom tehát, hogy idézzük újra emlékezetünkbe, mit értünk helyes nevelésen. Mert a nevelés sikere – amint most gyanítom – nagyon is függ ennek az időtöltésnek helyes irányításától.

Kleiniasz

Nagy dolgot mondasz!

Athéni

Azt állítom tehát, hogy a gyermekek első érzései a gyönyör és fájdalom, és ezek által jelenik meg az erény és a bűn először a lélekben. Mert a belátás és a szilárd igaz meggyőződés! – boldog az, akinek ezek akár öregkorára

b osztályrészéül jutnak. Akkor tökéletes az ember, ha mindezeket és a bennük rejlő összes javakat megszerezte. Nevelésen értem tehát az erény első megjelentetését a gyermekekben: ha a gyönyör és a szeretet, a fájdalom és a gyűlölet helyesen plántálódik lelkükbe akkor, mikor még nem képesek maguknak számot adni róla; s ha majd belátásuk felébred, akkor amit addig tanultak, összhangban lesz az ésszel, és ők az ésszel együtt fogják hangoztatni, hogy a megfelelő szokásokra helyesen szoktatták őket. Ez az összhang a szokás és a belátás, az ösztönszerű érzések és a józan ész között a maga teljességében az erény; s ha most ennek az összhangnak a
c gyönyörökre és a vágyakra vonatkozó részét – amely helyes gondozásban részesült, úgyhogy kezdettől fogva mindvégig azt gyűlöli, amit gyűlölni kell, s azt szereti, amit szeretni kell – gondolatban elválasztjuk a többitől, és nevelésnek nevezzük – akkor nézetem szerint helyes elnevezéssel élünk.

KLEINIASZ

Nekünk bizony úgy tűnik, hogy az előbb is, most is helyesen szóltál a nevelésről.

ATHÉNI

Jól van tehát. Ezekből a helyesen irányított gyönyörökből és fájdalmakból azonban – mert hiszen ebben áll
d a nevelés – sok minden meglazul és megromlik az élet folyamán, de az istenek megszánták az emberek természettől fogva nyomorúságos faját, és fáradalmaik pihentetőjéül rendelték nekik az isteneknek szentelt ünnepek változatosságát, és a múzsákat, Apollónt, a múzsák vezérét, és Dionüszoszt adták nekik, hogy együtt ünnepeljenek velük, és így visszatérjenek a helyes útra; s ezzel az istenekkel együtt való ünnepléssel nevelésben része-

sítik őket. De meg kell vizsgálnunk, hogy vajon a természet szerint igaz-e ez a beszéd, amelyet most mondunk.
e Azt állítjuk, hogy úgyszólván egyetlen fiatal lény sem képes nyugton maradni, akár a testét, akár a hangját nézzük, hanem folyton mozogni és csevegni törekszik, ugrál és szökell, mintegy táncol örömében és játékot űz, s közben mindenféle hangokat ad. Mármost a többi élőlénynek nincs érzéke a mozgásokban megnyilvánuló rend és rendetlenség iránt – e rend neve ritmus és
654 a harmónia. Nekünk azonban azok az istenek, akik – mint említettük – együtt ünnepelnek velünk, megadták a ritmus és harmónia iránti gyönyörteljes érzéket is, és ezzel irányítják mozgásainkat és vezetik kartáncainkat; dallal és tánccal fűzve össze bennünket egymással s ezt természetes névvel az örömről kartáncnak* nevezték el.

II. Először is elfogadjuk-e ezt? Megállapodunk-e benne, hogy a nevelés elsősorban a múzsák és Apollón által történik?

KLEINIASZ

Megállapodunk.

ATHÉNI

S eszerint a neveletlen ember számunkra azonos a kar-
b táncban járatlannal, a jól nevelt ember pedig a jó kartáncossal?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

A kartánc azonban a maga egészében a tánc és dal együttese.

KLEINIASZ

Szükségképpen.

ATHÉNI

Aki tehát jó nevelésben részesült, az énekelni és táncolni egyaránt jól tud.

KLEINIASZ

Úgy látszik.

ATHÉNI

Lássuk tehát, hogy mi a jelentősége annak, amit most mondtunk.

KLEINIASZ

Mi volna?

ATHÉNI

c Szépen énekel, mondtuk, és szépen táncol; vajon hozzátegyük-e, hogy szép dolgokat énekel és szép dolgokat jelenít meg táncával?

KLEINIASZ

Tegyük hozzá.

ATHÉNI

Nos, kartánc és zene dolgában az lesz-e jobban nevelt a szemünkben, aki a valóban szépet tartja szépnek és a rútat rútnak, s ezt juttatja művészetével is kifejezésre? Vagy pedig az, aki testével és hangjával szolgálatára tud ugyan állani annak, amiről belátja, hogy szép, de valójá-
d ban nem örül a szép dolgoknak, s nem irtózik a nem szép dolgoktól? Vagy talán az, aki hangjával és testével nem tudja ugyan teljesen kifejezni azt a szépet, de örömével és

fájdalmával a helyes úton jár, mert örömmel üdvözöl mindent, ami szép, és iszonyodik mindentől, ami nem szép?

KLEINIASZ

Ezzel a nevelés legvitásabb pontjára tapintottál rá.

ATHÉNI

Nemde, ha mi hárman ismerjük, hogy mi a szép a dalban és táncban, akkor felismerjük azt is, hogy ki a jól nevelt és ki a neveletlen. Ha azonban a szépet nem
e ismerjük, akkor azt sem tudjuk felismerni, hogy van-e mentsvára a nevelésnek, és hol található. Vajon nem így van-e?

KLEINIASZ

De teljesen így van.

ATHÉNI

Most tehát – mint holmi fürkésző kutyáknak – azt kell kikutatnunk, hogy mi a szép alakzat és szép dallam az énekben és táncban; ha azonban ezek eltűnnek előlünk, hiábavaló a további beszélgetésünk a helyes nevelésről, már akár a görögökéről, akár barbárokéról van szó.

KLEINIASZ

Valóban így van.

ATHÉNI

655 a Nos, mit kell tehát szép alakzatnak vagy szép dallamnak neveznünk? Mondd csak, ha egy bátor és egy gyáva lélek ugyanazon viszontagságok közé jut, vajon taglejtéseik és hangjuk hasonló lesz-e?

KLEINIASZ

Már hogy lehetne hasonló, mikor még a színük se az?

ATHÉNI

Jól van, barátom; de a múzsai művészetben (zenében, dalban és táncban) alakzatok és dallamok vannak, minthogy e művészetnek ritmussal és harmóniával van dolga; úgyhogy egy dallamot vagy alakzatot ritmikusnak és harmonikusnak joggal lehet nevezni, de színesnek semmiképpen sem, ámbár a karok betanítói hasonlatképpen így is nevezik őket. Ami most már a gyáva és bátor
b ember taglejtését vagy a lényüket kifejező dallamot illeti: a bátor embereké szép, a gyáváké ellenben rút. És hogy ne essünk a bőbeszédűség vétkébe, mondjuk ki egyszerűen: az összes alakzat és dallam, amely lelki vagy testi kiválóság, erény kifejezése – már akár magáé az erényé, akár annak művészi hasonmásáé –, mind szép, a hitványság kifejezése viszont épp ellenkezőleg: rút.

KLEINIASZ

Helyes követelményt állítasz fel, és ez a megkülönböztetés legyen érvényes számunkra.

ATHÉNI

c De felelj még a következőre: vajon mindnyájan minden kartáncnak egyformán örülünk, vagy távol vagyunk ettől?

KLEINIASZ

Teljesen távol vagyunk.

ATHÉNI

Minek tulajdonítsuk hát ingadozásunkat? Vajon nem ugyanaz-e szép mindnyájunk számára, vagy ugyanaz

bár, csak nem látszik ugyanannak? Hiszen azt már mégsem állíthatja valaki, hogy szebbek a hitványságot, mint a kiválóságot kifejező kartáncok, de még azt sem, hogy ő ugyan a romlottságot kifejező taglejtésekben gyönyörködik, mások ellenben az ezzel ellenkező múzsában. Bár
d a legtöbben azt vallják, hogy a művészet igazi feladata az, hogy lelkünknek gyönyört szerezzen; ez azonban tűrhetetlen, és még kimondani is szentségtörő állítás. Inkább a következő körülmény vezet tévútra bennünket.

III. Kleiniasz

Melyik körülmény?

Athéni

Minthogy a tánc és ének jellemek utánzata mindenféle cselekmények, sorsok és érzések keretében, akiknek ter-
e mészete vagy megszokása folytán, vagy mindkét okból, kedvére vannak azok a dolgok, amelyeket elmondanak, elénekelnek vagy eltáncolnak előttük, azok gyönyörködnek bennük, dicsérik és szükségképpen szépnek mondják őket. Akiknek ellenben természetével vagy jellemével, vagy megszokásával ellenkeznek az előadott dolgok, azok nem gyönyörködhetnek bennük, nem dicsérhetik és természetesen rútnak mondják őket. Akiknek végül természetes hajlamaik helyesek, környezetük és megszokásuk ellenben helytelen, vagy fordítva: amit megszoktak, az helyes, természetes hajlamaik ellenben helytele-
656 a nek, azoknak a dicséretei ellentétben állnak a valódi gyönyörűségeikkel: arra ugyanis, ami gyönyörködteti őket, azt mondják, hogy kellemes, de bűnös és hitvány, és mások előtt, akiket hozzáértőknek gondolnak, szégyellik, hogy

olyan táncmozdulatokat tegyenek vagy olyasmit énekeljenek, mintha igyekezetükkel elárulnák, hogy szépnek találják az effélét, és titokban gyönyörködnek bennük.

KLEINIASZ
Színigazat mondasz.

ATHÉNI
Vajon nem jár-e némi kárral, ha valaki a hitványságot kifejező táncalakzatokban vagy dalokban gyönyörködik, s viszont haszonnal, ha az ellenkezőben talál gyönyörűséget?

KLEINIASZ
De igen, nagyon valószínű.

b ATHÉNI
Vajon csak valószínűleg, vagy egyenest szükségképpen ugyanaz-e ez, mint amikor valaki hitvány jellemű, rossz emberek közé kerülve nem iszonyodik tőlük, sőt örül, mert megérti őket – de azért csak úgy tréfából szidja őket, mert sejti a saját romlottságát? Tehát szükségképpen úgy áll a dolog, hogy az ember hasonlóvá válik ahhoz, amiben gyönyörködik, még ha esetleg szégyelli is nyíltan dicsérni, márpedig ennél nagyobb jó vagy rossz származhatik-e ránk nézve?

KLEINIASZ
Azt hiszem, nem.

c ATHÉNI
Ahol tehát jó törvények vannak vagy lesznek, a múzsáktól származó nevelés és gyönyörűség dolgában adhatunk-e szabad kezet a költőknek, hogy ami éppen magát

a költőt a ritmussal, dallammal vagy a szöveggel kapcsolatban gyönyörködteti költészetében, azt be is taníthassa a jó törvények alatt élő polgárok gyermekeinek, mint karvezető, bárminő hatása legyen is az erény vagy bűn előmozdítására?

KLEINIASZ

Ennek igazán nem volna értelme; hogy is adhatnánk?

d ATHÉNI

S mégis, manapság úgyszólván az összes államban meg lehet ezt cselekedni, kivéve Egyiptomot.

KLEINIASZ

S Egyiptomban hogyan szabályozza ezt a törvény?

ATHÉNI

Csoda még hallani is. Az egyiptomiak – úgy látszik – már réges-régen felismerték azt a gondolatot, amelyet mi most fejtettünk ki, hogy szép mozdulatokra és szép dallamokra kell szoktatni az államok ifjúságát; miután
e ezt elrendelték, a szent ünnepeken megmutattuk, hogy melyek és milyenek a szép taglejtések és dallamok; és attól kezdve nem volt szabad új útra térnie sem a festőknek, sem másoknak, akik bármiféle alakzatot alkotnak, és még gondolniuk sem volt szabad másra, csak az ősi formákra; és máig sem szabad sem a mondottakban, sem általában a múzsai művészetben. S ha utánanézel, azt fogod találni, hogy náluk a tízezer évvel ezelőtt festett vagy faragott művek – nem az úgyszólván tízezer évesek, hanem a valóban olyanok – a mostani alkotásoknál
657 a sem nem szebbek, sem nem rútabbak, és ugyanazzal az eljárással készültek.

KLEINIASZ

Valóban csodálatos, amit mondasz.

ATHÉNI

Bizony igazi törvényhozóhoz és államférfihoz méltó. Egyébként ott is találhatsz gyarló intézményeket; a muzsikára vonatkozó intézkedés azonban helyes és méltó a meggondolásra, hogy igenis lehetséges ilyen téren is törvényt szabni, és tartós biztonsággal megállapítani azokat a dallamokat, amelyek a természettől helyeset foglalják magukban. De ez csakis isten vagy isteni férfiú műve lehet, miként Egyiptomban is azt mondják, hogy
b a régi idő óta fennmaradt dallamok Iszisztől származnak. Úgyhogy – mint mondtam – ha valaki valahogyan képes lenne megragadni azt, ami a művészetekben helyes, nyugodtan törvényes rendelkezéssé kell emelnie; mert a gyönyörben és fájdalomban rejlő törekvés, mely arra irányul, hogy minden új muzsikát élvezzen, mégsem olyan hatalmas, hogy megronthassa a kartánc szentesített formáját azzal, hogy régimódiságban marasztalja el. Legalábbis az ottani ősi formát nem volt képes megrontani; épp ellenkezőleg.

c KLEINIASZ

Abból, amit most mondtál, úgy látszik, hogy valóban így áll a dolog.

IV. ATHÉNI

Így hát nyugodtan kimondhatjuk, hogy a muzsika és a kartánc gyönyörűségének élvezete a következő alapon helyes: örülünk, midőn azt gondoljuk, hogy jól megy a dolgunk; és midőn örülünk, úgy véljük, hogy jól megy a dolgunk. Nem így van?

KLEINIASZ

De így van.

ATHÉNI

De ha örülünk, nem tudunk nyugton maradni.

KLEINIASZ

Igaz.

d ATHÉNI

S nem úgy van-e, hogy az ifjak maguk készek a kartáncra, mi, öregebben, ellenben úgy gondoljuk, hogy akkor viselkedünk korunkhoz illően, ha őket szemléljük, ha az ő ünnepi játékuknak örvendezünk, mivel tagjaink könnyedsége már cserbenhagyott bennünket, s azt visszakívánva és örömmel üdvözölve rendezzük meg az ünnepi versenyjátékokat azok számára, akik leginkább képesek bennünket az emlékezet által visszavarázsolni ifjúságunkba?

KLEINIASZ

De teljesen úgy van.

ATHÉNI

e Akkor hát teljesen helytelennek kell-e tartanunk azt az állítást, melyet az ünnepi játékok résztvevőiről mondanak általában, hogy azt kell a legügyesebbnek tartani és győztesnek ítélni, aki legjobban tud bennünket gyönyörködtetni és megörvendeztetni? Hiszen ilyen alkalmakkor teljesen átengedjük magunkat a gyönyörködésnek, és nyilvánvaló, hogy annak kell a legnagyobb tisztességben részesülnie és annak kell elvinnie a győzelmi

babért, aki a legtöbb embert a leginkább meg tudja örvendeztetni? Vajon nem helyesen mondják-e ezt, és nem járnának-e el helyesen, ha így történne a dolog?

KLEINIASZ

De bizony könnyen meglehet.

ATHÉNI

Csakhogy, barátom, ne ítéljünk könnyen az efféléről, hanem részeire tagolva a dolgot, valahogy így vizsgáljuk meg: mi történne akkor, ha egyszer valaki egyszerűen úgy rendezne versenyt, hogy nem jelölné meg: torna-, múzsai vagy lovasverseny lesz-e, hanem a város összes lakóját összegyűjtve kihirdetné, hogy aki csak akar, jöjjön versenyezni a gyönyörködtetés pálmájáért; s díjat is tűzne ki annak számára, aki a legjobban gyönyörködteti a nézőket, egyáltalán nem szabva meg, hogy mi módon tegye; de a győztes az lesz, aki a gyönyörködtetést a legnagyobb mértékben eléri, és akit a legkellemesebbnek és legmulattatóbbnak találnak a versenyzők közül. Mit gondolhatunk, mi lesz ennek a felhívásnak a következménye?

KLEINIASZ

Milyen következményről beszélsz?

ATHÉNI

Valószínű, hogy az egyik hőskölteményt adna elő Homérosz módjára, a másik lant mellett énekelne, a harmadik tragédiát, a negyedik komédiát mutatna be, s nem lenne csoda, ha olyan is akadna, aki bűvészmutatványokkal remélne győzni; ha ennyi és még sok másféle versenyző gyűlne össze, meg tudnánk-e mondani, ki győzne joggal közülük?

KLEINIASZ

Különös dolgot kérdezel; ugyan ki felelhetne – nemcsak vaktában – erre, amíg meg nem hallgatta valamennyi versenyzőt?

ATHÉNI

Nos hát akarjátok-e, hogy én adjam meg ezt a különös feleletet?

KLEINIASZ

Hogyne akarnánk!

ATHÉNI

Ha tehát az egészen kicsiny gyermekek ítélnének, azt ítélnék győztesnek, aki bűvészmutatványokkal lép fel, ugyebár?

d KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Ha pedig a nagyobb gyermekek, a komédia bemutatóját; a tragédiát jutalmaznák a művelt asszonyok és a fiatalemberek, s nagyjából az emberek többsége.

KLEINIASZ

Körülbelül.

ATHÉNI

Mi, öregek, pedig, minthogy a rhapszódoszt – aki szépen adja elő az Iliászt, az Odüsszeiát vagy a hésziodoszi költemények egyikét – hallgatjuk legszívesebben, őt ítélnénk fölényes győztesnek. Ki hát a valódi győztes, ez a kérdés ezek után.

KLEINIASZ

Igen, ez a kérdés.

e ATHÉNI

Világos, hogy nekem és nektek azt kell felelnetek, hogy az az igazi győztes, akit a mi kortársaink annak ítélnek. Mert a megszokott látszik nekünk a legjobbnak mindazok közül a dolgok közül, amelyek manapság az összes városban és egyáltalán bárhol történnek.

KLEINIASZ

Csakugyan.

V. ATHÉNI

Annyit én is megengedek, hogy a gyönyörűség alapján kell a múzsai művészeteket megítélni, nem akárkinek a gyönyörűsége alapján, hanem röviden: az a múzsa a
659 a legszebb, amely a legjobb és kellően művelt embereket gyönyörködteti, különösen, ha akár egyet is, aki erényével és műveltségével kiválik. S azért állítjuk, hogy azoknak, akik a művészetek dolgában ítélnek, erényre van szükségük, hiszen egyébként is belátásra van szükségük és bátorságra is. Mert az igazi műbírálónak nem a nézőtértől tanulva, nem a tömeg zajától és saját műveletlenségétől megzavarva kell ítélnie; és nem szabad, noha felismeri a helyest, férfiatlanságból és gyávaságból
b ugyanazzal a szájjal, amellyel az isteneket hívta segítségül ítélete meghozatalához, hazugul könnyelmű ítéletet kimondania: hiszen a versenybíró – legalábbis így volna igazságos – nem mint tanítványa, hanem mint tanítója a nézőknek ül ítélőszékében, hogy akár szembe is szálljon azokkal, akik nem megfelelő és nem helyes módon gyönyörködtetik a nézőket. Ez a joga a régi görög szokás szerint megvolt, mert akkor nem úgy volt, mint ahogy

most szokás Szicíliában és Itáliában, ahol a nézők tömegére bízzák, hogy kézfelemeléssel jelölje ki a győztest;
c ez megrontotta magukat a költőket is, mert ezeknek a bíráknak alantas ízléséhez alkalmazkodva alkotnak, úgyhogy maguk a nézők nevelik magukat; de megrontotta ez az eljárás a nézőközönség ízlését is, mert ahelyett, hogy – amint rendjén volna – a maguk jelleménél és gondolkodásánál mindig valami jobbat hallva, ízlésük javulna, most saját tevékenységük folytán ennek épp ellenkezője történik. Mit akar jelenteni mindaz, amin most végighaladtunk? Gondoljátok meg, vajon a következőt-e.

KLEINIASZ

Mit?

ATHÉNI

d Úgy tűnik nekem, hogy beszélgetésünk már harmadszor pontra érkezett: hogy a nevelés valójában gyermekek vonzása és vezetése afelé, amit a törvény szava helyesnek mond, és ami a legderekabb idős férfiaknak, tapasztaltságuk folytán, valóban helyesnek látszik; hogy tehát a gyermeki lélek ne szokhasson hozzá, hogy a törvénnyel és a törvény meggyőződéses híveivel ellentétes módon örüljön és búsuljon, hanem örömében és bánatában
e önkéntelenül ugyanazokat az irányító elveket kövesse, melyeket az öregember már öntudatosan szem előtt tart; ezért van az, hogy amiket daloknak hívunk, azok voltaképpen varázsénekek a lelkek számára, hiszen az említett összhang elérése végett készültek – csakhogy, mivel a gyermeki lélek nem tudja elviselni a komolyságot, ezért játéknak, szórakozásnak és dalnak nevezik és így
660 a is kezelik őket a gyermekek –, hasonlóképpen ahhoz,

ahogy a betegeknek és testileg gyengéknek kellemes ételekben és italokban próbálják beadni a hasznos táplálékot azok, akik ezzel törődnek, azt viszont, ami káros, rossz ízű ételek alakjában, hogy hozzászokjanak, hogy az egyiket szeressék, a másiktól visszariadjanak; a költőt is ilyesmire beszéli rá vagy – ha a jó szó hiábavaló – kényszeríti az igazi törvényhozó, hogy szép és dicséretre méltó szövegekre meggondolt, bátor és minden tekintetben derék férfihoz méltó ritmikus alakzatokat és harmonikus dallamokat alkosson: mert így fog helyesen eljárni.

b KLEINIASZ

S úgy gondolod, barátom, hogy így járnak el manapság a többi államban? Mert amennyire én tudom, a krétaiak és a spártaiak kivételével nem azt teszik, amit te említesz, hanem állandó újítások folynak mind a táncban, mind az egész múzsai művészet terén, s e változásokat nem a törvények idézik elő, hanem szeszélyes gyönyörhajhászat, mely távol áll attól, hogy ugyanabban lelné
c kedvét, mint te az egyiptomiakról magyaráztad, ellenkezőleg, sohase elégszik meg ugyanazzal.

ATHÉNI

Igazad van, Kleiniasz. Ha úgy tűnt előtted, hogy az említett dolgokat olyan értelemben adtam elő, mint most előforduló tényeket, nem csodálkozhatom, ha nem fejezvén ki gondolataimat világosan, ezt a hatást értem el; amit csak szeretnék, hogy a múzsai művészetben valósággá váljon, azt talán oly formában fejeztem ki, hogy előtted tények látszatát keltette. Gyógyíthatatlan
d és előrehaladott állapotban lévő hibákat gáncsolni ugyanis nem kellemes, de néha szükséges. És mivel te is osztod

nézeteimet, nos, mondd meg, hogy nálatok és a spártaiaknál inkább érvényben vannak-e ezek a jó szokások, mint a többi görögnél?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Nos, ha a többieknél is úgy volna, vajon azt mondanánk-e, hogy helyesebben volna úgy, mint ahogyan most történnek a dolgok?

KLEINIASZ

Bizony nagy különbség volna, ha valóban olyan volna a helyzet, mint a spártaiaknál és nálunk, mert hisz szerinted is az a megfelelő állapot.

VI. ATHÉNI

e Nos, próbáljuk megérteni egymást a következőkben. Nemde nálatok az egész nevelésben és múzsai művészetben a következő irányelvek érvényesek: a költőket kényszerítitek, hogy azt hirdessék, hogy a jó ember, minthogy meggondolt, mértékletes és igazságos, egyszersmind harmonikus és boldog is, akár nagy és erős, akár kicsi és gyenge, akár gazdag, akár nem; s ha gazdagabb volna Midasznál és Kinürasznál, de igazságtalan volna, akkor nyomorultan és boldogtalanul élne. „Nem fűzném versembe a férfit – mondja a ti költőtök,* ha
661 a helyesen akarja mondani –, szóba se hoznám", ha nem igazságossággal cselekszi és szerzi meg az összes szépnek tartott dolgokat, és nem igazságosan „rohan az ellenségre közelharcban"; ha ellenben igazságtalan, akkor „látni se merészeli a véres öldöklést, s nem is győzheti le futásban a thrák Boreaszt", és semmi sem lehet osz-

tályrésze az úgynevezett javakból; mert a tömeg által annak tartott javak nem igazi javak. Mert azt mondják, hogy legjobb dolog az egészség, utána jön a szépség, majd a gazdagság, és még más javakat is emlegetnek; így
b azt, hogy az ember élesen lát és hall, hogy összes érzékszerveinek teljesen birtokában van, meg hogy a türannosz megteheti, amire éppen vágyik, végül mint minden boldogság teljességét és tetőpontját, azt, ha mindezek birtokában mihamar halhatatlanná lesz az ember. Ti ellenben velem együtt azt tartjátok, hogy mindezek csak igazságos és tiszta emberek, számára becses javak,
c mindezek, az egészségen kezdve, igazságtalan emberek kezében azonban károsak; a látás, hallás, érzékelés, és egyáltalán az élet akkor a legnagyobb baj, ha valaki az örökkévalóságon át halhatatlan, birtokában az összes úgynevezett javaknak, csak az igazságosságnak és az egész erénynek nem; s már kisebb baj, ha az ilyen ember a lehető legrövidebb ideig él. Azt hiszem, ti arra veszitek és kényszerítitek rá a nálatok élő költőket, hogy ilyesmit hirdessenek, amit én, és ennek megfelelő ritmusokat és hangnemeket találva neveljék az ifjúságot, nemde? Fi-
d gyeljetek! Világosan megmondom: amit az emberek bajnak tartanak, az javára válik az igazságtalan embereknek, de baj az igazságosaknak; a javak pedig a jó emberek számára valóban jók, a gonoszok számára ellenben rosszak; amint már kérdeztem, egyetértünk-e ebben ti meg én, vagy hogy is áll a dolog?

VII. Kleiniasz

Nekem úgy tűnik, hogy részben igen, részben egyáltalán nem.

ATHÉNI

Akinek tehát egészség, gazdagság, türannisz jut állandó
e osztályrészéül, és a kedvetekért hozzáteszem: még a nagy erő és bátorság is, halhatatlansággal együtt, az úgynevezett bajok közül ellenben semmi nem jut ki neki, csupán igazságtalanságot és dölyföt hordoz lelkében – talán nem tudlak meggyőzni benneteket, hogy aki így él, az nyilván nem boldog, hanem szerencsétlen lesz?

KLEINIASZ

Bizony nem tudsz!

ATHÉNI

Jó, hát akkor mit mondjak ezután? Nem úgy gondoljá-
662 a tok-e, hogy aki bátor, erős, szép, gazdag és azt teheti egész életében, amit éppen akar, de közben igazságtalan és dölyfös, az szükségképpen szégyenletesen él? Vagy talán mégis elfogadjátok, hogy szégyenletesen él?

KLEINIASZ

Nos, igen.

ATHÉNI

És azt, hogy rosszul él?

KLEINIASZ

Ezzel már nem érthetünk egyet!

ATHÉNI

Hát ahhoz mit szóltok, hogy önmaga számára is örömtelenül és károsan él?

KLEINIASZ

Ebbe sem nyugodhatunk bele.

Hogyan? Bár teremtene köztünk, barátaim, egy isten összhangot, legalább annyira, amennyire most különböző hangnemekben énekelünk. Mert nekem ezek oly szükségszerű és nyilvánvaló igazságnak látszanak, hogy még az sem ilyen magától értetődő, hogy Kréta: sziget. S ha törvényhozó volnék, megpróbálnám rákényszeríteni a költőket és a város összes lakóit, hogy ilyen értelemben szóljanak, és csaknem a legsúlyosabb büntetést szabnám ki, ha valaki az országban azt ejtené ki a száján, hogy vannak emberek, akik gonoszok ugyan, de boldogan élnek, vagy hogy más dolog a hasznos és előnyös, és ismét más az igazságos, és, amint látszik, még sok olyasmire rávenném polgártársaimat, ami különbözik mind a krétaiak és a spártaiak, mind a többi ember jelenlegi nézeteitől. Mert – Zeuszra és Apollónra! –, derék barátaim, ha törvényhozóitokat: magukat az említett isteneket kérdeznénk meg afelől, hogy vajon a legigazságosabb élet egyben a legkellemesebb is, vagy pedig kétféle élet van, s az egyik a legkellemesebb, a másik viszont a legigazságosabb; és ha azt felelnék, hogy kétféle élet van, bizonyára tovább kérdeznénk őket – ha ugyan helyesen kérdeznénk –, hogy vajon kiket kell boldogabbnak mondani: azokat, akik a legigazságosabb vagy azokat, akik a legkellemesebb életet élik le; s ha erre azt válaszolnák, hogy azokat, akik a legkellemesebbet, az bizony igen különös egy felelet volna. De nem akarok az istenekre hivatkozva beszélni, hanem inkább apáinkra és törvényhozóinkra hivatkozom. Intézzük tehát előbbi kérdéseinket apánkhoz és törvényhozónkhoz, s felelje az, „hogy az a legboldogabb, aki a legkellemesebben él". Erre én így folytatnám: „atyám, hát nem azt akartad, hogy a lehető legboldogabban éljek? S mégis szüntelenül arra buzdítottál, hogy a lehető legigazságo-

sabban éljek!" Ily módon az, aki ilyen tételeket állít fel, akár törvényhozó, akár atya, láthatólag különös és megoldhatatlan ellentmondásba kerülne önmagával; ha viszont a legigazságosabb életet mondaná a legboldogabbnak, akkor nézetem szerint minden hallgatója azt kérdezné, hogy ugyan mi olyan dicsérnivalót talál a
663 a törvény az igazságos életben, ami értékesebb és szebb a gyönyörnél. Hiszen ha nincs gyönyör, mi jó akadhat az igazságos ember számára? „De mondd csak, vajon az istenek és emberek előtti jó hírnév és dicsőség csak jó és szép, de kellemetlen-e, a dicstelenség viszont épp az ellenkezője?" „Legkevésbé sem, kedves törvényhozónk!" – felelnénk erre. „És ez az állapot, mikor senkivel sem követünk el, de nem is szenvedünk el igazságtalanságot, kellemetlen, bár jó és szép, az ellenkezője viszont kellemes ugyan, de rút és rossz?"

KLEINIASZ

Már hogy lehetne ilyet állítani?

b VIII. ATHÉNI

Tehát az a tanítás, mely nem választja el egymástól a kellemest, az igazságost, a jót és a szépet – ha más értéke nem is volna –, legalább rábeszél arra, hogy az ember szent és igazságos életet kívánjon élni; úgyhogy törvényhozó számára az a legrútabb és legellenszenvesebb állítás, amely azt mondja, hogy ez a dolog nem így van; hisz senki nem hajlandó magától olyan cselekedetre adni a fejét, amivel nem jár együtt több öröm, mint fájdalom. Mármost a távolról látszó dolgok homályosak és zavart okoznak úgyszólván mindenkinek, de különösen a gyer-
c mekeknek; a törvényhozó eloszlatja a homályt, és ezzel a hamis látszatot az ellentétére változtatja, és szoktatással, elismerő szavakkal, tanítással valahogyan végül is

meggyőz bennünket róla, hogy az igazságos és igazságtalan dolgok olyanok, mint valamiféle árnyalt, távlati rajzok; s az igazságtalan dolgok az igazságossággal ellentétesen mutatkoznak, az ember saját igazságtalanságának és hitványságának szemszögéből tekintve kellemesnek, az igazságos dolgok viszont rendkívül kellemetlennek – az igazságos ember álláspontjáról viszont mindez két tekintetben teljesen ellenkezőleg látszik.

KLEINIASZ
Csakugyan úgy látszik.

ATHÉNI
A két ítélet közül melyik jogosultabb rá, hogy igaznak tartsuk: a hitvány vagy a derekabb lélek ítélete?

d KLEINIASZ
Szükségképpen a derekabbé!

ATHÉNI
Tehát az igazságtalan élet nemcsak szükségképpen rútabb és hitványabb, hanem a valóságban kellemetlenebb is a szent és igazságos életnél.

KLEINIASZ
Így látszik, legalábbis a mostani beszéd szerint, barátaim.

ATHÉNI
Az olyan törvényhozó tehát, aki ér valamit – még ha nem állna is így a dolog, mint ahogyan most az okoskodásból kiderült –, ha nemes célból bár, de egyáltalán e merészelne hazudni az ifjak előtt, ejthetne-e ki a száján

annál üdvösebb és hatásosabb hazugságot, mint aminek hatására nem kényszerítve, hanem önként gyakorolnák az igazságosságot?

KLEINIASZ

Az igazság szép és rendíthetetlen, barátom; de úgy látszik, nem könnyű az embereket meggyőzni róla.

ATHÉNI

Meglehet; a szidóni Kadmosz mitikus elbeszélése viszont könnyen hitelre talált, bármennyire hihetetlen is, és még számtalan más történet is.

KLEINIASZ

Melyik elbeszélés?

ATHÉNI

Amelyik azt meséli el, hogy az elvetett sárkányfogakból
664 a fegyveresek keltek ki. Intő példa ez a törvényhozó számára, hogy az ember sikert ér el, bármiről próbálja is meggyőzni az ifjak lelkét – úgyhogy minden tűnődésének arra kell irányulnia, hogy az ember megtalálja, milyen meggyőződés által tesz a leginkább jót városával, s aztán ennek érdekében minden eszközt felkutasson, hogy mi módon lehetne elérni, hogy az említett kérdésekről az egész polgárság egész életében dalban, mítoszban és beszélgetésben mindig ugyanazt a nézetet vallja. Ha azonban nektek más a véleményetek, semmi akadálya, hogy vitába szálljatok szavaimmal.

b KLEINIASZ

Nekem úgy tűnik, hogy ezzel szemben egyikünk sem hozhat fel ellenvetést.

ATHÉNI

Úgy hát az én kötelességem elmondani, ami ezután következik. Azt állítom, hogy mind a három karnak – mert háromnak kell lennie – mintegy el kell varázsolnia énekével a gyermekek még ifjú és gyönge lelkét, elzengve mindazt a sok szépet, amit már elmondtunk és még el fogunk mondani, a fődolog azonban ez legyen: ha azt mondjuk, hogy az istenek szerint a legkellemesebb és
c legjobb élet ugyanaz, ezzel igazat is mondunk, és jobban meg is győzzük azokat, akiket meg kell győznünk, mint ha valami mást hangoztatnánk.

KLEINIASZ

Egyet kell értenünk azzal, amit mondasz.

ATHÉNI

Az a leghelyesebb tehát, ha először a fiúk múzsakara vonul be, hogy mindezt teljes buzgalommal elénekelje a nyilvánosság előtt, az egész város számára; másodiknak a harminc éven aluli ifjaké, Paiánt híva tanúul szavai igazsága mellett, kérve, hogy kegyes legyen az ifjakhoz
d és tegye őket fogékonnyá; de arra is szükség van, hogy harmadjára azok énekeljenek, akik harmincon túl, de hatvanon innen vannak; azokra pedig, akik a hatvanon is túl vannak, minthogy dalolni nem tudnak már, az a hivatás vár, hogy ugyanezekről az erkölcsi elvekről isteni szózat által mítoszokat mondjanak.

KLEINIASZ

Mi ez a harmadik kar, amelyről beszélsz? Mert nem értjük egész világosan, hogy mit akarsz mondani róluk.

ATHÉNI

Pedig ezek azok, akiknek a kedvéért előbbi szavaink jó része elhangzott.

e KLEINIASZ

Még mindig nem értjük; próbáld meg hát világosabban megmagyarázni.

IX. ATHÉNI

Ha jól emlékszünk, azt mondtuk beszélgetésünk elején, hogy az ifjak természete általában tüzes, és ezért sem testük, sem hangjuk nem tud nyugton és csöndben maradni, hanem folyton ugrál, illetve cseveg minden rend nélkül. Rendérzékre – mind a mozdulatokat, mind a hangokat illetően – a többi élőlény közül egy sem tesz szert, csupán az emberi természetnek van meg ez a
665 a képessége; mármost a mozgás rendjének ritmus a neve, a hangok birodalmában mutatkozó rend pedig, mely a magas és mély hangok összevegyüléséből támad, a harmónia nevet viseli, végül a kettő egyesüléséből a kartánc keletkezik. S elmondtuk, hogy az istenek megszánva
b bennünket, kartáncunkban társul és vezetőül Apollónt és a múzsákat adták nekünk, s még egy harmadikat is említettünk, ha emlékeztek: Dionüszoszt.

KLEINIASZ

Hogyne emlékeznénk!

ATHÉNI

Mármost Apollón és a múzsák karáról már szóltunk; a harmadikat, amely még hátravan, Dionüszoszénak kell neveznünk.

KLEINIASZ

Hogyan? Magyarázd meg, mert első hallásra nagyon különösen hangzik: „vének dionüszoszi kara", ha harmincon, sőt ötvenen felüli férfiak, egész hatvanig csakugyan kartáncot lejtenek.

ATHÉNI

Igazad van; valóban magyarázatra van szükség, hogy mennyiben van ennek létjogosultsága.

KLEINIASZ

Nos, mennyiben?

ATHÉNI

Vajon egyetértünk-e abban, ami még az előbbieket illeti?

c KLEINIASZ

Mire gondolsz?

ATHÉNI

Arra, hogy férfinak és gyermeknek, szabadnak és szolgának, nőnek és férfinak, és egyáltalán az egész városnak az egész város számára szüntelen énekelnie kell ezeket a himnuszokat, mint valami varázséneket; de úgy, hogy mindig színes változatosság legyen az előadásban, úgyhogy az énekesek soha el nem telő gyönyörűséget találjanak énekükben.

KLEINIASZ

Ki ne ismerné el, hogy ennek így kell történnie?

d ATHÉNI

Hogyan volna tehát lehetséges, hogy a város színe-java, mely mind koránál, mind belátásánál fogva a legnagyobb meggyőző erővel rendelkezik a város összes rétegei közül, a legszebb énekek előadásával ne cselekedje a legnagyobb jót? Balgatagon egyszerűen lemondanánk azok közreműködéséről, akik a leghatásosabbá tehetnék a legszebb és legüdvösebb dalokat?

KLEINIASZ

De bizony lehetetlen lemondani róla, legalábbis mostani beszélgetésünk alapján.

ATHÉNI

Hogyan lehetne hát illő az ő szereplésük? Nézzétek csak, talán így!

KLEINIASZ

Ugyan hogy?

ATHÉNI

e Minden ember kora előrehaladtával mindjobban vonakodik a dalolástól, és mind kevesebb örömét találja benne, sőt ha rákényszerül, mennél öregebb és mértéktartóbb, annál jobban szégyenkezik. Talán nem így van?

KLEINIASZ

De bizony így!

ATHÉNI

Nemde a színházban, szemtől szembe kiállva mindenféle emberek elé, még inkább szégyelli az ember, hogy énekeljen? Ha ezenfelül, akárcsak a győzelemért versenyző karok, étlen-szomjan edzenék a hangjukat, és

úgy kényszerülnek énekelni ezek az idősebb emberek, minthogy kelletlenül és szégyenkezve énekelnének, minden lelkesedés nélkül csinálnák az egészet.

666 a KLEINIASZ

Valóban szükségképpen így van mindez.

ATHÉNI

Hát akor hogyan buzdíthatnánk őket rá, hogy hajlandók legyenek énekelni? Nem hozunk-e olyan törvényeket, hogy a fiúk tizennyolc éves korukig meg se ízleljék a bort, felvilágosítva őket róla, hogy míg csak hozzá nem fognak a fáradalmas munkához, nem kell tűzre tüzet
b hordani, sem testben, sem lélekben; így kell gondot viselnünk az ifjak lobbanékony természetére. A fiatal férfi ezután, harmincéves koráig, mértékletesen ízlelje meg a bort, de a mámortól tartózkodjék. Ha azonban átlépte a negyven évet, akkor a lakomákon jóllakva, hívja a többi istent is, de különösen Dionüszoszt, a meglett férfiak gyönyörteljes, vidám ünnepére, melyet ő adott az embereknek segítőtársul az öregség fanyarsága ellen, nekik adván varázsszerül a bort, úgyhogy meg-
c ifjodjanak és elfeledkezzenek kedélytelenségükről, s hogy a lélek, mint a tűzbe tartott vas, engedve keménységéből, lágyabbá és így alakíthatóbbá legyen. Ilyen lelkiállapotban nem hajlandóbb-e vajon mindenki, minthogy nem tömegben, hanem megfelelő számú társaságban, s nem idegenek, hanem rokon lelkek között van, és szégyellőssége is csökkent, dalolni, sőt, ahogyan már többször kifejeztük magunkat, varázséneket énekelni?

KLEINIASZ

De. Nagyon is hajlandó!

ATHÉNI

Ez az eljárás tehát nem volna egészen helytelen, abból
d a célból, hogy rávegyük őket, hogy részt vegyenek az éneklésben.

KLEINIASZ

Egyáltalán nem volna.

X. ATHÉNI

De milyen éneket, minő múzsát fognak a férfiak énekelni? Világos, hogy hozzájuk illőt, nem?

KLEINIASZ

De igen.

ATHÉNI

Melyik múzsa illik hát istentől ihletett férfiakhoz? Talán a kardaloké?

KLEINIASZ

Legalábbis mi, barátom, és ezek a spártaiak nem is tudnánk más dalt énekelni, csak amit kórusainkban megtanultunk, és amihez hozzászoktunk.

ATHÉNI

e Természetesen; mert ti valóban nem jutottatok el a legszebb énekhez. Államotok olyan, akárcsak valami katonai tábor, mintha nem is városokban telepedtetek volna le, hanem ifjaitok, mint valami csikók, ménesbe összecsődülve legelésznek. S egyikőtök sem veszi elő a maga fiát, aki talán szilaj és húzódozik, hogy kiragadva a tömegből, külön gondozót állítson melléje és nevelje, simogatással szelídítve, és egyáltalán megadjon neki
667 a mindent, ami a neveléshez tartozik, úgyhogy ne csupán

jó katona legyen belőle, hanem államot és városokat is tudjon igazgatni – mert az ilyen emberről mondtuk beszélgetésünk elején, hogy különb harcos Türtaiosz katonáinál, hiszen a bátorságot az erény negyedik és nem első részeként tiszteli, mindig és mindenütt, a magánéletben is és a közéletben is.

KLEINIASZ

Nem tudom, miért, de már megint lekicsinyled a mi törvényhozóinkat, barátom!

ATHÉNI

Nem szándékosan teszem, ha egyáltalán teszem; hanem ahová visz a gondolat menete, oda igyekezzünk, ha nek-
b tek is úgy tetszik. Mert ha van múzsánk, amely szebb a kartáncok és a nyilvános színházak múzsájánál, próbáljuk meg megajándékozni vele azokat, akikről azt mondtuk, hogy szégyellik, de szeretnének részesülni abban, amelyik a legszebb.

KLEINIASZ

Meg kell próbálnunk.

ATHÉNI

Nemde minden dologban, amivel gyönyörűség jár együtt, szükségképpen vagy ez a legfontosabb, vagy valami helyesség, vagy pedig harmadszor: valami hasz-
c nosság? Az evéssel, ivással s általában a táplálkozással például együtt jár bizonyos öröm, melyet gyönyörnek nevezhetünk; ami pedig a helyességet és hasznosságot illeti: amit az élvezett ételekben egészségesnek nevezünk, abban áll a helyességük is.

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

És a tanulással is együtt jár a szépségben való gyönyörködés, de az igazság az, ami hasznosságát, helyes, jó és szép voltát előidézi.

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

d Nos hát, ami a hasonlóság ábrázolását illeti: ha ezt elérik az utánzó művészetek, a nyomában járó gyönyörűséget, ha fellép, nem a szépség örömének a leghelyesebb nevezni?

KLEINIASZ

De igen.

ATHÉNI

Az ilyen ábrázolások helyességét azonban általában a mennyiségi és minőségi viszonyokban mutatkozó egyenlőség (az eredetihez képest) okozza inkább, s nem a gyönyör.

KLEINIASZ

Igen szépen mondod.

ATHÉNI

A gyönyörűség alapján csupán azt lehet jogosan meg-
e ítélni, ami sem hasznosságot, sem igazságot, sem hasonlóságot nem valósít meg és nem nyújt a szemlélőnek, de kárt sem okoz, hanem csupán annak a kedvéért jött

létre, ami az említettekkel együtt szokott járni: a szépség öröme kedvéért, melyet akkor lehet gyönyörnek nevezni, ha nem kíséri egy sem az említett dolgok közül, nemde?

KLEINIASZ

Tehát csupán az ártatlan gyönyörűségről beszélsz.

ATHÉNI

Igen, és szórakozásnak nevezem, ha nem jár vele említésre érdemes kár vagy haszon.

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Nemde kimondhatjuk, hogy a mondottak alapján az
668 a utánzás és az egyenlőség a maga egészében a legkevésbé sem alkalmas rá, hogy a gyönyör és tapogatózó vélekedés alapján ítéltessék meg? Mert azzal, hogy valaki előtt kellemesnek tűnik, vagy hogy valaki gyönyörködik benne, az egyenlő még nem lesz egyenlővé, sem a megfelelő arányú arányossá, hanem csupán és kizárólag az igazság által, és semmi más által nem.

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

Nemde az egész múzsai művészet ábrázoló és utánzó jellegű?

KLEINIASZ

Igen, az.

ATHÉNI

Egyáltalán nem szabad elfogadni tehát azt az állítást, ha valaki a múzsai művészetet pusztán a gyönyörűség alap-
b ján akarja megítélni, és komoly törekvésünk tárgya nem lehet pusztán gyönyörködtető művészet – feltéve, hogy egyáltalán van ilyen –, hanem csakis az a művészet, mely a szépnek az utánzása által eléri a tárgyával való hasonlóságot.

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Azoknak tehát, kik a legszebb dalt és a legszebb múzsát keresik, úgy látszik, nem azt kell keresniük, hogy melyik a kellemes, hanem hogy melyik a helyes; s az utánzás helyessége, mint mondtuk, abban áll, hogy az utánzott dolog méreteinek és minőségének megfelelően ábrázoltassék.

KLEINIASZ

Természetesen.

ATHÉNI

És bizonyára mindenki elismeri a múzsai művészetet
c illetően, hogy összes alkotása utánzás és ábrázolás; vagy talán nem ismerné ezt el az összes költő, hallgató és színész?

KLEINIASZ

De nagyon is!

ATHÉNI

Minden művészi alkotást illetően – úgy látszik tehát – fel kell ismerni, hogy mi a tárgya, ha az ember nem akar tévedni a megítélésben. Mert ha nem ismerjük fel a lényegét, hogy mit akar kifejezni, és minek a képmása, aligha fogjuk felismerni törekvése sikerét vagy sikertelenségét.

KLEINIASZ

Bizony aligha!

d ATHÉNI

Aki pedig az utánzás helyességét nem tudja megítélni, hogy volna képes a mű jó vagy rossz voltát eldönteni? Lehet, hogy nem beszélek világosan, de majd a következőképpen talán világosabb lesz a dolog.

KLEINIASZ

Hogyan?

XI. ATHÉNI

A látás területén bizonyára számtalan utánzat van.

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Nos hát, ha az ember ezekkel kapcsolatban tudatlanságban van afelől, hogy vajon mi az, amit utánoznak (ábrázolnak), vajon felismerheti-e valaha is a kivitel helyessé-
e gét? Arról beszélek, hogy például magában foglalja-e az eredeti test arányait és minden egyes részének kölcsönös helyzetét, felvette-e magába a megfelelő rendet – azt illetően, hogy hány része van és mely részek vannak

egymás mellett, továbbá, hogy visszaadja-e az eredeti színeit és formáit, vagy pedig mindezek zavarosan vannak kidolgozva. Vajon megítélheti-e mindezt olyan valaki, aki teljes tudatlanságban van afelől, hogy mi az a lény, amelyet a mű utánoz?

KLEINIASZ

Már hogy ítélhetné meg?

ATHÉNI

Ha viszont felismerjük, hogy ember az, amit a festmény
669 a vagy szobor ábrázol, és a művészet megadta neki összes részét, színét és formáját, vajon, aki mindezt felismeri, szükségképpen azt is könnyen felismeri-e, hogy szép-e a műalkotás, vagy hogy mennyiben fogyatékos a szépsége?

KLEINIASZ

Ebben az esetben úgyszólván mindnyájan felismernénk az élőlények ábrázolásának szép voltát.

ATHÉNI

Helyesen mondod. Akkor hát annak, aki belátással akar
b ítélni bármilyen ábrázolásról – a festészet vagy a múzsai művészet terén, vagy bárhol –, a következő három tulajdonsággal kell rendelkeznie: először is fel kell ismernie, hogy mi az, ami ábrázolva van, azután, hogy helyesen van-e ábrázolva, továbbá, hogy jól van-e kidolgozva az illető „képmás" a szöveget, melódiát és ritmust illetően?

KLEINIASZ

Úgy látszik, csakugyan ezekkel a tulajdonságokkal kell rendelkeznie.

Ne mondjunk le tehát arról, hogy előadjuk a múzsai művészettel kapcsolatos nehézségeket. Jóval többet beszélnek ugyanis róla, mint a többi ábrázolásról, ezért itt
c van a legnagyobb óvatosságra is szükség. Mert ha itt hibázik valaki, a legnagyobb kárt szenvedi, minthogy hitvány érzésben leli örömét – egyszersmind itt a legnehezebb észrevenni a dolgokat, minthogy a költők gyarlóbb költők a múzsáknál. Mert a múzsák sose követnének el akkora hibát, hogy férfiak szavainak asszonyokhoz illő formát és dallamot adjanak, vagy hogy szabad emberekhez méltó dallamot és formákat alkotva, szolgalelkekhez illő ritmusokat illesszenek hozzájuk, sem pedig azt, hogy szabad lelkületet kifejező formához és ritmushoz ellentétes jellegű dallamot vagy szöveget ad-
d janak. De nem kevernék össze állatok, emberek és hangszerek hangját – és semmiféle zörejeket sem –, minthogy egységes dolgot akarnak kifejezni. Az emberi költők ellenben nagyon is összefűzik mindezt, ami aztán arány nélkül összekeverve, nevetségessé válna az olyan emberek szemében, akikről Orpheusz azt mondta, hogy „elérték a gyönyörűség korát". Mert kénytelenek látni, hogy mindezt összekeverik a költők, a ritmust, a versformákat és a dallamot viszont szétszaggatják, amikor
e puszta szavakat foglalnak versmértékbe, majd melódiát és ritmust párosítanak szöveg nélkül, mikor puszta lant- és fuvolajátékot alkalmaznak, ahol aztán vajmi nehéz – szöveg híján – felismerni, hogy a ritmus és a hangnem mit is akar kifejezni, és mihez hasonlít az utánzás szóba jöhető tárgyai közül. De meg kell értenünk, hogy alantas ízléssel van telítve minden olyasmi, ami gyorsasága, biztos fellépése és állatias hangja folytán oly kedves,
670 a hogy fuvola- és lantjátékot alkalmaz önmagában, s nem tánc és ének kíséretéül; pedig, ha e hangszereket maguk-

ban alkalmazzuk, teljes művészietlenség és szemfényvesztés az eredmény.

Ezeket illetően tehát így áll a dolog. De mi nem azt vizsgáljuk, hogy hogyan nem kell a múzsákkal élniük azoknak, akik már harmincasok, és akik túl vannak az ötvenen, hanem azt, hogy hogyan kell velük élniük. S a
b józan ész az elmondottak alapján azt adja tudtul nekünk, hogy azoknak az ötvenéveseknek, akiket megillet az éneklés, nagyobb műveltségre kell szert tenniük a kórusi múzsa világában. Mert élénk érzéküknek és alapos ismeretüknek kell lennie a ritmusokat és hangnemeket illetően; különben hogyan ismerheti fel valaki a dallamok helyes voltát, hogy melyikhez illik és melyikhez nem a dór hangnem és az a ritmus, amelyet a költő vele párosított, már akár helyesen, akár nem?

KLEINIASZ

Csakugyan, különben hogyan ismerné fel?

ATHÉNI

Nevetséges tehát a nagy tömeg, mely azt képzeli, hogy képes felismerni, mi a harmonikus és jól ritmizált, és mi nem, ha azt látja, hogy vezényszóra karban énekelnek és
c ritmikusan lépdelnek; de az ilyen ember arról nem ad számot önmagának, hogy mindezt nem tudatosan teszi, s azt sem tudja, hogy minden melódia akkor van jól felépítve, ha hangneme megfelelő és ritmusa is megfelelő; hibás viszont a felépítése, ha ezek nem megfelelők.

KLEINIASZ

Szükségképpen így áll a dolog.

ATHÉNI

Nos hát, aki azt sem ismeri fel, hogy mi a tárgya valamely műnek, vajon felismerheti-e valaha, hogy helyesen van-e kifejezve a tárgy?

KLEINIASZ

Milyen mód volna erre?

XII. ATHÉNI

Íme, úgy látszik, ismét arra az eredményre jutottunk,
d hogy csaknem szükséges, hogy énekeseink – akiket most buzdítunk és bizonyos tekintetben kényszerítünk, hogy szívesen énekeljenek – eljussanak a műveltségnek arra a fokára, hogy képesek legyenek figyelemmel kísérni a ritmusok ütemeit és a dallamok egyes hangjait (illetve a megfelelő húrokat); hogy felismerve a hangnemeket és ritmusokat, képesek legyenek kiválasztani a megfelelőt, azt, amit ilyen korú és jellemű férfiaknak énekelniük illik, és úgy énekeljenek, hogy énekükkel önmaguknak
e is pillanatnyi ártatlan gyönyörűséget szerezzenek, és az ifjaknak is vezérei legyenek a nemes jellem iránti illő vonzódásban. S ha idáig eljutottak, alaposabb nevelésben részesülnek annál a nevelésnél, amely a tömeghez alacsonyít le, de annál is, amelyben a költők szoktak részesülni. Mert a harmadik követelményt nem okvetlenül szükséges a költőnek felismernie: azt, hogy utánzása (ábrázolása) szép-e vagy sem; csak a hangnemekkel és a ritmussal kell tisztában lennie. A mi énekeseinknek viszont mind a hárommal tisztában kell lenniük, hogy a legszebbet és ami ezután következik, kiválaszthassák,
671 a mert különben sohase lesznek képesek énekükkel az erény varázsát megéreztetni az ifjakkal. S amit beszédünk az elején maga elé kitűzött, hogy Dionüszosz karának szép beszédben a védelmére keljen, tehetsége sze-

rint teljesítette. Lássuk, sikerült-e törekvésünk. Az ivó társaság az ivás előrehaladtával szükségképpen mind zajosabb lesz, s ezt mindjárt kezdetben alaptétel gya-
b nánt állapítottuk meg, hogy így kell történnie a mostani viszonyok között.

KLEINIASZ
Így kell történnie.

ATHÉNI
Ilyen állapotban mindenki könnyedebbé bálik a szokottnál, szinte a magasban lebeg, eltelik örömmel és nyíltszívűséggel, nem hallgat társaira, sőt azt hiszi, hogy ő képes vezetni önmagát és a többieket.

KLEINIASZ
Így van.

ATHÉNI
Nemde azt mondtuk, hogy az ivók lelke ilyenkor, miként a vas, áttüzesedve lágyabbá válik és megifjodik,
c úgyhogy irányítható lesz annak kezében, aki hozzáértéssel tud nevelni és alakítani, egészen úgy, ahogy akkor volt, mikor még csakugyan ifjak voltak? Ez az alakító ugyanaz lesz, aki az ifjaké: a jó törvényhozó, akinek a borozás tárgyában is kell törvényeket hoznia, amelyek olyanok legyenek, hogy az a reményekkel eltelt, vakmerő ember, aki megfeledkezett az illő szemérmességről, s nem képes elviselni a rendet s a hallgatás és a beszélgetés, az ivás és az éneklés megfelelő váltakozását, e törvények hatása alatt ellentétes törekvéssel teljék meg, mert
d ezek a törvények a helytelen vakmerőség bevonulásával szembeszállva a jogos és igazságos iránti érzéket és azt

a szépséges félelmet oltják a lélekbe, amelyet – mint istenektől jövő félelmet – szeméremnek és becsületérzésnek nevezünk.

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

E törvények őrei és munkatársai azok a higgadt és józan vezetők, akik nélkül az ittassággal megküzdeni félelmetesebb vállalkozás, mint ellenség ellen nem higgadt ve-
e zérek alatt harcolni; aki viszont nem képes rászánni magát, hogy szót fogadjon a Dionüszosz-ünnep e hatvanon túli vezetőinek, azt érje ugyanolyan, sőt nagyobb gyalázat, mint azokat, kik nem engedelmeskednek a hadvezéreknek.

KLEINIASZ

Nagyon helyes!

ATHÉNI

Ha ilyen lenne a borozás és a vidámság, bizonyára lelkileg épülve és a korábbinál szorosabb barátságban távoz-
672 a nának el a mulatozók egymástól, nem úgy, mint manapság, ellenségként – minthogy annak rendje és módja szerint töltötték együtt az időt, és alkalmazkodtak, midőn a józanok jó példát adtak a nem józanoknak.

KLEINIASZ

Igazán így volna, ha ilyen lenne a borozás, ahogyan te előadod.

XIII. Athéni

Ezentúl tehát ne rójuk meg csak úgy egyszerűen Dionüszosz adományát azért, hogy gonosz, és hogy nem méltó rá, hogy befogadják az államba. Hiszen még több jót is felsorolhatnánk róla, de épp a legnagyobb jót, amelyet
b ajándékul ad, haboznánk a tömeg előtt elmondani, minthogy az emberek félreértenék és hamisan fognák fel, amit mondanánk.

Kleiniasz

Mi volna ez?

Athéni

Az a szóbeszéd járja, hogy mostohaanyja, Héra megfosztotta józan eszétől az istent, aki bosszúból találta ki a Bakkhosz-ünnepeket, az őrjöngő kartáncot, s emiatt adta a bort is. Én azokra hagyom az efféléket, akik azt hiszik, hogy nyugodtan lehet ilyesmit állítani az istenekről; a magam részéről azonban tudok annyit, hogy
c egyetlen élőlény sem születik annyi értelemmel, amennyit fejlődése tetőpontján elér. Abban az időben most már, midőn még nem rendelkezik az őt megillető belátással, mindegyik bolondozik és összevissza kiabál, és mihelyt fel tud egyenesedni, tetszése szerint ugrándozik; de gondoljunk vissza arra, hogy azt mondtuk: az ilyesmi a kezdete a múzsai művészetnek és a tornának.

Kleiniasz

Hogyne emlékeznénk erre az állításra?

Athéni

d Arra is emlékszünk, ugye, hogy e kezdeteket a ritmus és harmónia iránti érzék adta nekünk, embereknek, s ezt az érzékünket Apollónak, a múzsáknak és Dionüszosznak köszönhetjük?

KLEINIASZ

Persze hogy emlékszünk.

ATHÉNI

A többiek a borról is azt állítják, hogy büntetésül adatott nekünk, hogy őrjöngjünk; a mi beszédünk ellenben azt állítja, hogy gyógyszerül kaptuk, az ellenkező célra: Hogy lelkünk szégyenérzettel, testünk egészséggel és erővel gazdagodjék.

KLEINIASZ

Barátom, igen szépen felidézted gondolatmenetünket.

e ATHÉNI

Ezzel elő is adtuk a kartáncra vonatkozó mondanivalónk első felét. A másik felét is elővehetjük, ha úgy látszik jónak, de el is hagyhatjuk.

KLEINIASZ

Milyen részekről beszélsz, és hogyan különbözteted meg őket egymástól?

ATHÉNI

A kartánc egésze számunkra: az egész nevelés; ennek egyik része a hanggal kapcsolatos, a ritmust és a hangnemeket foglalja magában.

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

A másik része a test mozgásával kapcsolatos; mármost ritmusa ennek is van, akárcsak a hang mozgásának, de
673 a külön sajátsága a testtartás és mozdulatok formája; ahogy a dallam a hang mozgásának a sajátsága.

KLEINIASZ

Teljesen igazad van.

ATHÉNI

Mármost a hangra vonatkozó részt, mely a lélekig hat és az erényre nevel, már nem is tudom, hogyan: muzsikának (múzsai művészetnek) neveztük el.

KLEINIASZ

Bizonyára helyesen.

ATHÉNI

A testre vonatkozó részt, ha játszva csináljuk, táncnak hívjuk, ha pedig a mozgás a test tökéletesítése végett történik, az erre irányuló szakértő vezetést tornának neveztük el.

KLEINIASZ

Igen helyesen.

b ATHÉNI

Ami most már a muzsikát illeti, megnyugodhatunk abban, amit az előbb is mondtunk, hogy a kartáncnak ezt a felét megbeszéltük; de szóljunk-e a másik feléről, vagy hogyan járjunk el?

KLEINIASZ

Nemes barátom, mit gondolsz: ha krétaiakkal és spártaiakkal beszélgetsz, és a muzsikát már megbeszéltük, a torna azonban még hátravan, mit fog e kérdésre felelni akármelyikünk?

ATHÉNI

c Úgy gondolom: a kérdéseddel már világosan meg is feleltél; és megértem, hogy ez a kérdésed felelet és egyszersmind felszólítás, hogy beszéljük meg a tornát is.

KLEINIASZ

Helyesen fogtad fel, és ekképpen cselekedj.

ATHÉNI

Így kell cselekednem; és nem is lesz túlságosan nehéz olyan dolgokról beszélnem, melyek mindkettőtök előtt ismertek. Hiszen ebben a művészetben jóval jártasabbak vagytok, mint amabban.

KLEINIASZ

Körülbelül igazad van.

XIV. ATHÉNI

d Ennek a gyönyörűségünknek, nemde, az az eredete, hogy minden élőlény természeténél fogva ugrálni szokott; az emberek aztán, mint említettük, elnyervén a ritmusérzéket, létrehozták a táncot; a melódia pedig felébresztette a ritmus szunnyadó emlékezetét, majd ezek (a tánc és a melódia) egymással közösségre lépve, létrehozták a kartáncot és vele a nevelést.

KLEINIASZ

Teljesen igaz.

ATHÉNI

A kartánc egyik alkatrészét már megbeszéltük, s most a másikat próbáljuk meg tisztázni.

KLEINIASZ

Úgy van.

ATHÉNI

e De előbb tegyük fel a koronát a mámorról szóló beszédünkre, ha ugyan ti is jónak látjátok.

KLEINIASZ

Mire gondolsz?

ATHÉNI

Ha egy állam az említett időtöltést komoly dolognak fogja fel, és törvényes rend szerint él vele, a mértékletesség gyakorlása végett, és éppen így és ugyanebből az okból a többi gyönyörűségtől sem tartózkodik, az önuralom megszerzése kedvéért – akkor mindezeket az örömöket ilyen módon élvezni kell. Ha azonban puszta szórakozásnak tekintik, úgy, hogy az ihasson, aki épp
674 a akar, és akkor, amikor jólesik neki, és azokkal, akikkel épp akar, bármilyen viselkedést tanúsítva, akkor így nem adnám le szavazatomat, hogy valaha is mámorossá szabad válnia az ilyen államnak vagy az ilyen embereknek, hanem még a krétai és spártai szokásoknál is jobban helyeselném a karthágói törvényt, amely szerint hadjárat alkalmával soha senki meg sem ízlelheti ezt az italt, hanem vizet kell innia ez alatt az egész idő alatt; a városban pedig rabszolga és rabnő soha meg nem ízb lelheti, s hivatali évük alatt az állam vezetői sem, s a kormányosok és bírák se ízlelhetik meg a bort működésük közben, sem az, aki fontos tanácsülésre igyekszik,

nappal pedig egyáltalán senki se igyék, kivéve, ha erősödnie kell, vagy valami betegség teszi szükségessé az ivást, de éjjel sem, ha gyermeket akar nemzeni. És még sok más esetet is felhozhatna az ember, hogy mikor nem
c szabad bort inniuk azoknak, akiknek helyén van az eszük és okos életelvek szerint élnek. Úgyhogy e gondolatmenet szerint egyetlen államnak sincs sok szőlőhegyre szüksége, hanem termelése és egész életmódja legyen egyébként is szabályozva, a bor termelése és élvezése pedig a legmértékletesebb és legcsekélyebb legyen. Így tegyük fel a koronát, barátaim, ha tetszik, a borról folytatott beszélgetésünkre.

KLEINIASZ

Jól van, egyetértünk veled.

676 a I. Athéni

Ezeket a kérdéseket illetően tehát így áll a dolog. De mit mondhatunk arról, hogy mi volt az állam eredete? Vajon nem a következő szempontból lehetne legkönnyebben és legszebben világosságot deríteni erre a kérdésre?

Kleiniasz

Hogyan?

Athéni

Abból a szempontból, amelyikből az államok fejlődését is szemlélni kell, amint hol a tökéletesedés, hol a hanyatlás irányában változik.

Kleiniasz

Milyen szempontról beszélsz?

Athéni

b Az idő szempontjáról, annak hosszúságáról, végtelenségéről és a benne bekövetkező változásokról.

Kleiniasz

Hogy érted ezt?

Athéni

Nézd csak, gondolod-e, hogy valaha is át lehet látni: mekkora idő telt el azóta, amióta államok és államban élő emberek vannak?

KLEINIASZ

Ezt bizony nem egykönnyen lehetne átlátni.

ATHÉNI

De annyit csak látunk, hogy mérhetetlen és felfoghatatlan?

KLEINIASZ

Ezt mindenesetre látjuk!

ATHÉNI

c Nemde ezer meg ezer állam keletkezett e mérhetetlen idő alatt, s ugyanilyen arányban nem kevesebb ment tönkre, s nem próbálta-e ki mindegyikük mindegyik államformát? És eközben hol kisebből nagyobbá, hol nagyobból kisebbé, hol jobból hitványabbá és hitványabból jobbá lettek.

KLEINIASZ

Így kellett lennie.

ATHÉNI

Nos, ragadjuk meg e változásnak az okát, ha tudjuk; mert ez talán megmutatja nekünk az államok hajdani keletkezését és változását.

KLEINIASZ

Jól beszélsz, és igyekeznünk kell: neked, hogy feltárd, amit erről gondolsz, nekünk pedig, hogy kövessük fejtegetéseidet.

677 a ATHÉNI

Szerintetek van-e valami igazság a régi hagyományokban?

KLEINIASZ
Milyen hagyományokban?

ATHÉNI
Amelyek szerint az emberiségnek már számos pusztulása következett be, vízözön, betegség és sok más ok folytán, s ezek után vajmi kevés maradt az emberi nemből.

KLEINIASZ
Mindez nagyon is valószínű mindnyájunk előtt.

ATHÉNI
Nos hát képzeljünk el egyet e sok katasztrófa közül: azt, amely vízözön folytán következett be.

KLEINIASZ
S mit képzeljünk róla?

b ATHÉNI
Hogy akik akkor megmenekültek a pusztulástól, nagyjában hegyi pásztorok lehettek, akik az ormokon, mint valami kis szikrái az emberi nemnek, menekültek meg.

KLEINIASZ
Világos.

ATHÉNI
Az ilyenek aztán szükségképpen járatlanok az összes művészetben, de különösen a városokban szokásos egymás elleni mesterkedésekben, amelyeknek a kapzsiság és versengés a forrása, és mindabban a sok gazságban, amit egymás ellen kigondolnak az emberek.

KLEINIASZ

Legalábbis valószínű.

c ATHÉNI

Feltehetjük tehát, hogy a síkságokon és a tenger mellett fekvő városok akkor teljesen elpusztultak.

KLEINIASZ

Feltehetjük.

ATHÉNI

Nemde elpusztultak az összes szerszámok is, és egyáltalán, ha volt valami a mesterségekkel és művészetekkel, az állami élettel vagy bármi egyéb készséggel vagy tudománnyal összefüggő jelentős találmány, mindarról elmondhatjuk, hogy odaveszett az ilyen katasztrófa idején?

d KLEINIASZ

Hogy is lehetett volna valaha is bármi újat feltalálni, ha a mondottak az idő egész folyamán megmaradtak volna úgy, amint most vannak megszervezve? Mert ami ma új, az évmiriádokig csak lappangott az akkori emberek előtt, egy- vagy kétezer év óta pedig egyes találmányok újra felvillantak, részben Daidalosz, részben Orpheusz, részben Palamédész előtt, a zenében Marszüasz és Olümposz előtt, a lanttal kapcsolatban pedig Amphión előtt – sok egyéb felfedezés viszont mások lelkében úgyszólván csak tegnap vagy tegnapelőtt született meg újra.

ATHÉNI

Tudod-e, Kleiniasz, hogy kihagytad barátodat, aki csakugyan tegnap született meg?

KLEINIASZ

Csak nem Epimenidészre gondolsz?

e ATHÉNI

De bizony őrá! Mert mindenkit jóval megelőzött azzal a találmányával, amit Hésziodosz szóban már rég megjósolt* ugyan, a valóságban azonban ő alkotta meg, amint ti állítjátok.

KLEINIASZ

Állítjuk bizony.

II. ATHÉNI

Azt mondhatjuk tehát, hogy a katasztrófa korában az embereket körülvevő viszonyok a következők voltak: számtalan félelmetes pusztaság, termékeny föld nagy
678 a bőségben, kóborló állatoknak egész nyájai, ha pedig véletlenül kecske is akadt, eleinte ez nyújtott szűkös megélhetést pásztorainknak.

KLEINIASZ

Bizonyára ilyenek lehettek.

ATHÉNI

Mit gondolsz: vajon államnak, alkotmánynak, törvényhozásnak – amik most szóba jöttek köztünk – megmaradt-e csak az emléke is?

KLEINIASZ

Semmi esetre sem.

ATHÉNI

Nemde ezekből az állapotokból fejlődött az egész mai életformánk: az államok, az alkotmányok, törvények és mesterségek, és sok bűn, de sok erény is?

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

b ATHÉNI

Vajon hihetjük-e, hogy az akkori emberek, akik előtt ismeretlen volt mindaz a sok szép, de mindaz a sok rút is, ami a városi élettel jár, teljesen kifejlődhettek akár erényben, akár bűnben?

KLEINIASZ

Jól mondod, és most már értjük, amit mondasz.

ATHÉNI

Az idő előrehaladtával, amint az emberi nem gyarapodott, ugye minden előrehaladt a mostani állapotok felé?

KLEINIASZ

Úgy van.

ATHÉNI

Tehát nem tüstént – amint ez természetes is –, hanem apránként, hosszú idő alatt.

c KLEINIASZ

Nagyon valószínű, hogy ez így van.

ATHÉNI

Hiszen még mindnyájuknak a fülében csengett a rémület, ha csak gondoltak is rá, hogy leszálljanak a magaslatokról a síkságokra.

KLEINIASZ

Bizony.

ATHÉNI

Vajon nem látogatták volna-e meg egymást örömest, éppen, mert olyan kevesen voltak azokban az időkben; de a szállítóeszközök, melyek lehetővé tették volna, hogy akár szárazon, akár vízen egymáshoz utazzanak, meg a mesterségek úgyszólván teljesen eltűntek? Így hát nemigen volt lehetséges – úgy vélem – egymással érint-
d kezniük. Hiszen a vas, az érc s az összes fémek összekeveredtek és eltűntek, úgyhogy teljesen lehetetlen volt effélét tiszta állapotban napvilágra hozni; de fát sem igen tudtak vágni. Mert ha maradt is valahol a hegyekben valami szerszám, az hamarosan elkopott és elveszett, másikat pedig nem tudtak csinálni, míg csak a bányászat ismét el nem terjedt az emberek között.

KLEINIASZ

Hogy is tudtak volna?

e ATHÉNI

S ez hány nemzedékkel később történhetett?

KLEINIASZ

Világos, hogy sok-sok nemzedékkel később.

ATHÉNI

Bizonyára azok a mesterségek is, amelyekhez vas, érc és egyéb ilyesmi szükséges, ugyanennyi, sőt még több ideig a feledés ködébe tűntek ebben az időben?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Tehát sokféle okból, a pártviszály és háború is kiveszett ebben az időben.

KLEINIASZ

Hogyan?

ATHÉNI

Először is szerették egymást és barátságos érzésekkel
679 a voltak egymás iránt magányosságukban, továbbá nem kellett harcolniuk a táplálékért. Mert nem volt hiány legelőben, abban a korban ugyanis többnyire abból tartották fenn életüket, legfeljebb talán néhol eleinte. Így tejnek és húsnak sem voltak szűkében, a vadászattal pedig nem hitvány és nem kevés táplálékot szereztek. Ruhának, ágynak, lakásnak, tűzön való használatra szánt és másfajta edénynek és eszköznek is bővében
b voltak: hiszen az agyagból formáló és a fonó mesterségek nem szorulnak vasra. Ezt a két mesterséget isten adta az embereknek, hogy javakat teremtsenek elő, s így akkor is, midőn ekkora ínségbe jutnak, szaporodjon és fejlődhessen az emberi nem. Szegények ugyan az előadottak következtében épp nem voltak, s így a szegénység nem is kényszerítette meghasonlásra őket; gazdagok viszont nem lehettek arany és ezüst hiányában, s akkor ilyen volt a helyzet. S ha egy közösséghez nem szegődik

c lakótársul sem gazdagság, sem szegénység, körülbelül ott születnek a legnemesebb jellemek: mert gőg, igazságtalanság, vetélkedés és irigység távol maradnak tőle. Jók voltak tehát mind emiatt, mind az úgynevezett egyszerűségük miatt. Mert amiről azt hallották, hogy szép vagy rút, arról egyszerűségükben úgy vélték, hogy igazán úgy is van, és ahhoz alkalmazkodtak. Hiszen még nem volt meg bennük az az agyafúrtság, hogy hazugságot tételezzenek fel, mint manapság járja, hanem elfogadva igaznak az istenekről és emberekről szóló hagyományos nézeteket, azok szerint éltek. Így hát teljességgel olyanok voltak, amilyeneknek most vázoltuk őket.

d KLEINIASZ

Én és ez a barátom egyetértünk veled.

III. ATHÉNI

Elmondhatjuk-e, hogy az a sok nemzedék, amely így élt, mind az özönvíz előttieknél, mind a mainál ügyefogyottabb és tudatlanabb volt a mesterségek terén is, a hadi fortélyokban is, melyeknek ma szárazon és vízen, sőt magában a városállamban is nagy szerep jut, ahol pernek és pártharcnak nevezik őket, s ezek hevében szóval és tettel minden fogást felhasználnak, hogy árthassanak egymásnak és igazságtalanságokat követhessenek el – ők mindezekben járatlanul egyszerűbbek és férfiasabbak, s egyúttal józanabbak és minden tekintetben igazságosabbak voltak? S ennek okát már megtárgyaltuk.

KLEINIASZ

Helyesen mondod.

ATHÉNI

Mármost mindezeket és a velük összefüggő dolgokat
680 a azért mondtuk el és fogjuk elmondani, hogy belássuk: mi szükségük volt törvényekre az akkori embereknek, és ki volt a törvényhozó közöttük.

KLEINIASZ

Helyesen beszélsz.

ATHÉNI

Talán nem is volt szükségük törvényhozókra, talán abban az időben nem is volt szokásban a törvényhozás. Hiszen az örök körforgásnak ebben a stádiumában még betűk sincsenek, hanem a szokást s az úgynevezett ősi hagyományokat követve élnek.

KLEINIASZ

Bizonyára így van.

ATHÉNI

De állami szervezetnek már itt is van valami nyoma.

KLEINIASZ

Miféle nyoma?

b ATHÉNI

Úgy tűnik nekem, hogy ezeknek az időknek az állami szervezetét általában patriarchális uralomnak hívják, ez ma is sok helyen megvan mind a görögöknél, mind a barbároknál; Homérosz is említi ezt, midőn a küklopszok életmódjáról beszél, mondván:

. . . törvénynélküli dölyfös küklópsz-nép mezejére
ért a hajónk, kik a nemmúló örök égilakókban
bízva, kezükkel nem szoktak soha szántani-vetni,
megszentelt törvényük nincs, gyűlésbe se járnak;
laknak az égbenyuló ormok meredek tetejében,
mélyölü barlangban, s törvényt maga lát kiki sarja
c és felesége fölött, egymással mitse törődnek.*

KLEINIASZ

Úgy látszik, igen kedves nektek ez a költő. Végigvettük már más, szépséges sorait is, bár az egész nem volt sok; mert mi, krétaiak, nem sokat törődünk idegen költők műveivel.

MEGILLOSZ

Mi viszont törődünk velük; és úgy látszik, Homérosz e
d költők közül is kiválik, de nem a spártai, hanem inkább az ión életet ábrázolja. Most mindenesetre jól tanúskodik a te felfogásod mellett, és a hajdani állapotok kezdetlegességét mitikus elbeszélés formájában az akkoriak vadságára vezeti vissza.

ATHÉNI

Igen, mellettem tanúskodik, s tekintsük forrásnak ahhoz, hogy voltak valaha állami szervezetek.

KLEINIASZ

Rendben van.

ATHÉNI

Igaz-e, hogy a következő körülmények folytán: a katasztrófák nyomán beállt ínség következtében az em-
e berek nemzetségek szerint szétszóródtak különböző lakóhelyekre, s a legidősebb uralkodik fölöttük, apáról és

anyáról rászállott hatalma folytán, s őt követve, mint valami madarak, egy-egy rajt alkotnak, atyjuk által kormányozva és így a legigazságosabb királyságban élve?

KLEINIASZ
Teljesen így van.

ATHÉNI
Ezután több család egyesül, nagyobb állami közösséget
681 a képezve, és megkezdik a földművelést, először a hegyek oldalán, fal gyanánt tüskebokor kerítéseket csinálnak a vadállatok ellen, s így nagy, közös telepet alkotnak.

KLEINIASZ
Valószínűleg így történt.

ATHÉNI
Nos, vajon nem valószínű-e a következő is?

KLEINIASZ
Ugyan mi?

ATHÉNI
Midőn az első kisebb telepekből kifejlődnek a nagyobbak, azokban jelen van még a kisebbek mindegyike;
b nemzetségenként megtartva vezetőül a legidősebbet, és a különlakás idejéből bizonyos sajátos szokásokat, melyek persze egymástól eltérőek, hiszen más-más szülőktől és nevelőktől erednek, s e szokások az istenek és az emberek dolgában higgadtabbak a higgadtabbaknál, virtuskodóbbak a virtuskodóknál; és így mindnyájan a saját gondolkodásmódjukat gyermekeikbe és unokáikba beoltva, sajátos hagyományaik birtokában lépnek be a nagyobb közösségbe.

KLEINIASZ
Így van.

c ATHÉNI
S az csak természetes, hogy mindegyiknek a saját szokásai tetszenek elsősorban, s a többiekéi csak azután következnek.

KLEINIASZ
Így van.

ATHÉNI
S most észrevétlenül – úgy látszik – ráléptünk a törvényhozásnak mintegy a küszöbére.

KLEINIASZ
Teljesen így van.

IV. ATHÉNI
Az ezután következő lépés okvetlenül az, hogy ezek az összetömörült emberek közösen olyan férfiakat válasszanak, akik mindnyájuk hagyományait szemügyre vé-
d ve, azokat, amelyek nekik a legjobban tetszenek, a közösségek vezetői, mintegy királyai elé tárják, kiválogatás végett. Őket törvényhozóknak fogják nevezni, amazokat pedig vezetőkké tévén, a patriarchátusból arisztokráciát vagy királyságot alakítva, ilyen megváltozott állami szervezetben fognak élni.

KLEINIASZ
A fejlődés során így történhetik.

ATHÉNI

S most szóljunk az állami szervezetnek harmadszorra keletkező alakjáról, melyben az alkotmányok és államok összes fajai és tulajdonságai együttesen valósulnak meg.

e KLEINIASZ

Mi ez az államforma?

ATHÉNI

Az, amelyre Homérosz is célzott, mint a második után keletkező harmadik formára, megemlítve

> Dardanié alapítóját, mert még a mezőn lent,
> szent Tróié, a beszédes népek városa, nem volt;
> régen a forrásdús Ídé töve volt a közös hon.*

682 a Mert mind ezekben a soraiban, mind a küklópszokról szólókban istentől ihletve és a természettel egybehangzóan beszél, mert a költők nemzetsége is isteni, és énekével a Khariszok és a múzsák segítségével sokszor rátalál az igazságra.

KLEINIASZ

Nagyon is így van.

ATHÉNI

Haladjunk hát tovább e mítoszban, amely most elénk került; mert esetleg ad valami útbaigazítást problémánkat illetőleg. Nemde így kell tennünk?

b KLEINIASZ

Valóban.

ATHÉNI

Ilion tehát egy szép nagy síkon épült, egy nem valami magas dombra, ahol számos folyó van, melyek fenn az Ida hegyén erednek.

KLEINIASZ

Legalábbis így mondják.

ATHÉNI

S vajon nem úgy gondoljuk-e, hogy sok idővel az özönvíz után keletkezett?

KLEINIASZ

De igen.

ATHÉNI

c Akkor – úgy látszik – már alaposan elfeledték ezt a katasztrófát, ha ilyen sok, magasból aláömlő folyó alá helyezték el a városukat, bízva a nem is igen magas dombban.

KLEINIASZ

Világos, hogy már jó távol voltak minden afféle szerencsétlenségtől.

ATHÉNI

Azt hiszem, addigra már sok más város is kialakult, hiszen az emberek szaporodtak.

KLEINIASZ

Természetesen.

ATHÉNI

S ezek hadat indítottak Ilion ellen, talán a tengeren,
d mert már mindenki aggodalom nélkül járt a tengeren.

KLEINIASZ

Úgy látszik.

ATHÉNI

S tízévi kitartás árán az akhájok feldúlták Trójá t.

KLEINIASZ

Bizony feldúlták.

ATHÉNI

Nemde e tíz év alatt, míg Iliont ostromolták, az ostromlók otthonában sok baj történt az ifjak forrongása követ-
e keztében, akik a hazatérő katonákat nem szépen és illendően fogadták, hanem úgy, hogy halál, öldöklés és menekülés lett osztályrészük? De a száműzöttek ismét visszatértek, megváltoztatva nevüket, akhájok helyett dóroknak nevezve magukat, mert Dór volt az, aki az akkori menekülteket összegyűjtötte. De azokat, amik ezután következnek, ti, spártaiak, már mind el tudjátok végestvégig beszélni.

MEGILLOSZ

Hogyne tudnánk!

V. ATHÉNI

Most, mintegy az isten segítségével, visszajutottunk a törvényekről való beszélgetésünknek arra a pontjára, ahol eltértünk e tárgytól, mert a múzsai művészet és a
683 a poharazás vonta magára figyelmünket; most azonban a gondolatmenet ad alkalmat a visszatérésre: mert eljutot-

tunk Spárta alapításához, amely város szerintetek helyesen van berendezve, akárcsak Kréta, minthogy törvényeitek édes testvérek. Most aztán a következő előnyben vagyunk kitérésünk folytán, miközben végigvettünk államformákat és intézményeket: megszemléltük az első, második és harmadik államot, melyek – véleményünk szerint – intézményeiket tekintve egymással összefüggően következtek egymás után mérhetetlen időközökben. S most itt van előttünk a negyedik állam, vagy, ha
b úgy tetszik: a negyedik nép, amely egykor megszervezteteett és amelynek szervezete ma is megvan. Ha ezekből a példákból össze tudjuk gyűjteni, hogy mi volt jól vagy rosszul megszervezve, hogy milyen törvények tartják fenn azon államokat, amelyek fennállnak, és milyenek teszik tönkre az elenyészetteket, hogy milyen változások tennének igazán boldoggá egy államot, akkor, Megillosz és Kleiniasz, újból, valósággal elölről kezdve, meg kell beszélnünk mindezt – ha ugyan nem találunk valami kivetnivalót az elhangzottakban.

MEGILLOSZ

c Nos hát, barátom, ha egy isten megígérné nekünk, hogy ha másodszor is nekifogunk a törvényhozás vizsgálatának, a most elhangzottaknál nem fogunk alantasabbakat és gyarlóbbakat hallani, akkor én bizony hosszú utat megtennék, és rövidnek tűnne fel a mai nap. Pedig ez körülbelül az a nap, midőn az isten a nyári napfordulótól a téli felé fordul vissza.

ATHÉNI

Úgy látszik tehát, meg kell e kérdéseket vizsgálnunk.

MEGILLOSZ

Meg bizony!

ATHÉNI

Szálljunk vissza lelkünkben abba az időbe, midőn Lake-
d daimón, Argosz és Messzéné és a velük összefüggő területek a ti őseitek birtokába jutottak,* Megillosz. A hagyomány szerint az látszott számukra az első teendőnek, hogy seregüket három részre osszák és három városállamot alapítsanak, Argoszt, Messzénét és Lakedaimónt.

MEGILLOSZ

Így van.

ATHÉNI

Argosz királya Temenosz lett, Messzénéé Kreszphontész, Lakedaimóné pedig Proklész és Eurüszthenész.

MEGILLOSZ

Valóban.

ATHÉNI

Ezeknek az országoknak a lakói mindnyájan megesküdtek, hogy e férfiak segítségére fognak sietni, ha valaki királyságukat tönkre akarná tenni.

MEGILLOSZ

Így van.

ATHÉNI

De egy királyság, vagy egyáltalán valamely uralom, Zeuszra, tönkremehet-e, és ment-e tönkre valaha is más okból, mint saját magában rejlő okokból? Vagy talán, bár kevéssel előbb ilyen gondolatmenethez jutva, ebben állapodtunk meg, most megfeledkeztünk róla?

MEGILLOSZ

Hogy is tehetnénk ezt?

ATHÉNI

Sőt inkább, ugye, még jobban megerősödünk meggyőződésünkben: hiszen történeti tényekre akadva – úgy
684 a látszik – ugyanarra az eredményre jutottunk, úgyhogy nem üres térben folytatjuk kutatásunkat, hanem történeti tények körében, melyek valóságosak. A tények pedig a következők: a három uralkodóház és a három uralmuk alatt álló állam kölcsönösen megesküdtek egymásnak, hogy azon törvények értelmében, melyeket általánosan érvényessé tettek az uralkodásra is és az engedelmeskedésre is, az uralkodók nem fogják erőszakosabbá tenni az uralmukat az idő előrehaladtával és családjuk gyarapodásával, az alattvalók pedig, ha királyaik ígéretüket nem szegik meg, sem maguk soha meg nem
b szüntetik a királyságot, sem nem engedik, hogy mások ezt megpróbálják, és megállapodtak, hogy az összes király a segítségére siet a jogtalanul megtámadott népeknek és királyoknak. Vajon nem így volt?

MEGILLOSZ

De bizony így.

ATHÉNI

Nemde ilyen módon e három állam intézményeiben megvolt a legnagyobb biztosíték, ami csak lehet az államok fennmaradására vonatkozólag, akár a királyok, akár mások rendezték be így?

MEGILLOSZ

Milyen biztosíték?

ATHÉNI

Hogy kettő mindig segíteni fog egymásnak az ellen az állam ellen, mely nem alkalmazkodik a megállapított törvényekhez.

MEGILLOSZ

Világos.

c ATHÉNI

A tömeg azonban azt kívánja a törvényhozóktól, hogy olyan törvényeket hozzanak, amelyeket a község és a sokaság szívesen elfogad – mintha valaki a tornatanítóktól vagy orvosoktól azt kívánná, hogy gyönyörködtetve ápolják és gyógyítsák a gondjukra bízott testeket.

MEGILLOSZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

Márpedig gyakran azzal is meg lehet elégedni, ha valaki nem nagy fájdalmat okozva képes testünket jó karban tartani és egészségessé tenni.

MEGILLOSZ

Igaz.

ATHÉNI

d Még a következő körülmény is nem kevéssé közrejátszott az akkori törvényhozók munkájának megkönnyítésében.

MEGILLOSZ

Milyen körülmény?

VI. Athéni

Az, hogy mikor bizonyos arányosságot akartak létrehozni a vagyoni viszonyok terén, nem lehetett nekik olyan nagy szemrehányást tenni, mint amit sok más város törvényalkotása ellen fel szoktak hozni, amikor valaki hozzá mer nyúlni a földtulajdonhoz, és az adósságok eltörlésére törekszik, belátva, hogy ezek nélkül sohase jöhet létre kellő arányosság, az ilyen törvényhozónak,
e aki hozzá mer nyúlni ezek közül valamihez, mindenki nekitámad, hogy ne rendítse meg a nyugodt állapotokat, és elátkozzák, hogy földosztást indítványoz, és el akarja törölni az adósságokat, úgyhogy minden törvényhozó tanácstalanná válik. A dóroknak az is szépen és harag nélkül sikerült, hogy a földet minden vita nélkül felosszák, régi, nagy adósságok pedig nem is voltak.

Megillosz

Így van.

Athéni

Hát akkor miért sikerült végül is olyan rosszul nekik az államalapítás és a törvényhozás?

685 a Megillosz

Hogy érted ezt, és mi kivetnivalót találsz benne?

Athéni

Azt, hogy noha három település volt, ezek közül kettőnek hamarosan romlásnak indult az alkotmánya és a törvényei, s csak egy: a ti államotok alkotmánya maradt meg.

Megillosz

Nem könnyű problémát vetettél fel.

ATHÉNI

Nekünk most mégis folytatnunk kell a törvényekről való vizsgálódásunkat, mintegy öregekhez illő józan játékot
b játszva, és derülten kell utunkat megtennünk, amint kimondtuk, mikor utunkat megkezdtük.

MEGILLOSZ

Természetesen; és úgy kell tennünk, ahogyan mondod.

ATHÉNI

És törvényeket illető vizsgálódásunk számára találhatnánk-e illőbb tárgyat, mint azokat a törvényeket, melyek e három államot berendezték? Vagy vizsgálhatnánk-e híresebb államokat és nagyobb államalapításokat?

MEGILLOSZ

Nem volna könnyű helyettük másokat említeni.

ATHÉNI

Nemde világos, hogy az akkori görögök azt gondolták,
c hogy ez a berendezkedés nemcsak Peloponnészosz, hanem az összes görögök számára elég segítség lesz, ha valaki a barbárok közül igazságtalanul bánna velük, miként hajdan a trójaiak, bízva az asszíroknak Ninosztól alapított hatalmában,* elbizakodottságukban kihívták maguk ellen a trójai háborút. Mert e birodalomnak még megmaradt méltósága sem volt megvetendő: ahogyan ma félünk a perzsa királytól, úgy féltek az akkori görö-
d gök attól az egységes szervezettől. Mert nagy váddal terhelték magukat Trója második elfoglalásával:* hiszen Trója annak a birodalomnak része volt. Úgy látszott, mindezekkel a veszélyekkel szemben a hadseregnek három városra elosztott, de testvérkirályok – Hé-

raklész fiai – alatt álló egységes szervezete bölcs, lelemé-
nyes berendezkedés volt, és különb, mint a Trója ellen
induló készültség. Mert először is azt hitték, hogy a
Héraklidákban különb vezéreik vannak a Pelopidáknál,
továbbá, hogy ez a sereg vitézségben különb a Trója
e ellen vonult hadnál: hiszen az előbbiek győztek Trójá-
nál, utóbb azonban – az akhájok a dórokkal szemben –
vereséget szenvedtek. Vajon nem így és ezzel a szándék-
kal rendezkedtek-e be az akkori dórok?

MEGILLOSZ

De teljesen így.

ATHÉNI

686 a S nemde az is valószínű, hogy azt gondolták, hogy ezek
az állapotok szilárdan fenn fognak állni sok ideig, mint-
hogy sok fáradalmat és veszélyt közösen álltak ki, s
testvérkirályok egy nemzetségének vezetése alatt álltak,
azonkívül pedig egyéb jósokon kívül a delphoi Apollón
tanácsát is kikérték?

MEGILLOSZ

Hogyne volna valószínű?

ATHÉNI

b Ezek a nagy várakozások azonban gyorsan elröppentek,
csak annál a kis résznél nem, mely a ti lakóhelyeteken
telepedett meg; de ez is mind a mai napig szüntelenül
harcolni kénytelen a másik két testvér ellen; pedig, ha
az akkori gondolkodásmód egységes összhanggá fejlő-
dött volna, háborúban ellenállhatatlan hatalmat jelen-
tett volna.

MEGILLOSZ

Így van.

VII. ATHÉNI

Hát akkor hogyan és miért ment tönkre? Vajon nem érdemes-e megvizsgálni, hogy milyen sors tett tönkre egy ily nagy szervezetet?

MEGILLOSZ

Bizony, ha ezt figyelmen kívül hagynánk, aligha találnánk másutt ilyen jó példát arra, hogy milyen alkotmányok és törvények tartják fenn a nagy és fényes államokat, vagy ellenkezőleg: milyenek teszik tönkre.

ATHÉNI

Úgy látszik tehát, szerencsésen találtunk épp erre a tárgyra vizsgálódásunkhoz.

MEGILLOSZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

De vajon nem az esik-e meg most észrevétlenül velünk, ami minden emberrel megesik, hogy azt gondoljuk: valami szép és nagy dolgot látunk keletkezni, ami csodás teljesítményekre volna képes, ha valaki helyesen tudná felhasználni; pedig könnyen megeshetik, hogy egyszerűen mi nem tudjuk a dolgot helyesen és a természet szerint megítélni, mind most, mind más hasonló esetekben, amikor csak emberek így vélekednek?

MEGILLOSZ

Mit is mondasz tulajdonképpen, és mire céloznak szavaid?

ATHÉNI

Barátom, magam nevettem önmagamon. Hiszen a szóban forgó haderőre tekintve csodaszépnek tűnt fel előttem, és – úgy véltem – csodálatos kincs jutott volna a görögök birtokába, ha akkor valaki jól tudta volna felhasználni.

e MEGILLOSZ

Hát nem helyesen és kellő belátással szóltál te és helyeseltünk mi?

ATHÉNI

Talán, de arra gondolok, hogy mindenkinek, aki valami nagyot lát meg, aminek rendkívüli ereje és hatalma van, legott ugyanez a benyomása, hogy ha ekkora hatalommal élni tudna a birtokosa, sok csodálatos dolgot vive véghez, boldog lenne.

687 a MEGILLOSZ

És nem helyes ez a vélekedés is, vagy hogyan gondolod?

ATHÉNI

Vizsgáld csak meg, mire kell tekintettel lennie annak, aki ezt a dicséretet minden egyes esetben helyesen akarja alkalmazni. Ami először is a most szóban forgó esetet illeti, talán így kell feltenni a kérdést: ha az akkori szervezők annak rendje és módja szerint tudták volna megszervezni azt a sereget, hogyan tudtak volna sikert aratni? Nemde úgy, ha szilárd egységgé forrasztották volna össze, és fenntartották volna örök időkig, úgyhogy maguk szabadok lettek volna, de másokon uralkodtak
b volna, akiken csak akartak, és így általában az emberekkel – mind a görögökkel, mind a barbárokkal – azt tették

volna, amit épp akartak, mind ők maguk, mind az ivadékaik? Vajon az emberek nem ilyen alapon dicsőítették volna őket?

MEGILLOSZ

Bizony ezen az alapon.

ATHÉNI

Nemde, aki csak nagy gazdagság vagy származásbeli, vagy egyéb előkelőség láttára efféle elismerést nyilvánít, arra való tekintettel teszi, hogy ennek folytán az illetőnek osztályrészéül jut mindaz, amit csak kíván, vagy legalábbis a legtöbb és legfontosabb kívánsága?

MEGILLOSZ

Legalábbis úgy látszik.

c ATHÉNI

Nos tehát minden embernek közös ez az egy kívánsága, ami most beszélgetésünk során kiviláglott, s maga a józan ész is tanúsítja.

MEGILLOSZ

Mely kívánsága?

ATHÉNI

Hogy az események lelke kívánsága szerint történjenek, lehetőleg az összes, de legalábbis az emberi dolgok.

MEGILLOSZ

Így van.

ATHÉNI

Nemde, ha ezt kívánjuk szüntelenül mindnyájan, gyermek-, férfi- és öregkorunkban, szükségképpen imádkozunk is érte mindvégig?

MEGILLOSZ

Természetesen.

d ATHÉNI

És bizonyára kedveseinkkel együtt imádkozunk azért, amit ők kérnek maguknak?

MEGILLOSZ

Alighanem.

ATHÉNI

Márpedig kedves a fiú atyjának, gyermek a férfinak.

MEGILLOSZ

Igaz.

ATHÉNI

Abból azonban, amit a fiú kér imádságában a maga számára, az apa sok mindent nem tart kívánatosnak, és épp arra kéri az isteneket, hogy az semmi esetre se történjék a fiú könyörgése szerint.

MEGILLOSZ

Arra érted ezt, mikor egy még kellő belátással nem rendelkező ifjú könyörög?

ATHÉNI

e De arra is, mikor egy apa, aki már öreg, vagy éppen hogy nagyon is fiatalos, és nincs belátása az iránt: mi a

szép és igazságos, nagy buzgalommal imádkozik – olyan lelkiállapotban, amilyenben Thészeusz volt a szerencsétlenül kimúlt Hippolütosszal szemben –, s a fia megtudja ezt: vajon a fiú együtt imádkozik-e apjával?

MEGILLOSZ

Értem már, mire gondolsz. Azt akarod mondani, hogy nem azért kell imádkozni és nem arra kell törekedni, hogy minden a kívánságunk szerint történjék, kívánságunk pedig ne alkalmazkodjék belátásunkhoz, hanem mind az államnak, mind minden egyes embernek azért kell imádkoznia és arra kell törekednie, hogy belátásra tegyen szert.

688 a VIII. ATHÉNI

Igen, és hogy a törvényhozó államférfiúnak erre való tekintettel kell a törvények rendelkezéseit megszabnia, ezt már említettem; és figyelmeztetlek benneteket is a beszélgetésünk elején mondottakra – ha ugyan emlékeztek rá –, hogy a ti alapelvetek az volt, hogy a jó törvényhozónak összes törvényeit a háborúra való tekintettel kell hoznia; az én véleményem ezzel szemben az volt, hogy a ti elvetek szerint csak egy erényre való tekintettel
b kellene hozni a törvényeket, noha négy van: tehát az erény egészére kell tekintettel lenni, leginkább pedig az első erényre, mely az egész erénynek vezére: ez pedig a belátás és a meggondolás, és az a vélemény, mely az ezekre irányuló szerelemmel és vággyal társul. S most beszélgetésünk ugyanide jutott vissza, s én, a szóvivő, megint csak azt mondhatom, amit akkor – ha úgy tetszik: játszva, ha pedig emígy tetszik: komolyan –, hogy
c szerintem veszélyes dolog imádkoznia annak, akinek nincs belátása, és inkább az ellenkezője teljesüljön annak, amit kíván. S ha úgy esik jól, hogy komolynak

fogjátok fel szavaimat, jól teszitek: mert remélem, hogy ha figyelmesen követitek a kevéssel előbb megkezdett gondolatmenetet, magatok is rájöttök, hogy e királyok bukásának és egész tervük meghiúsultának nem gyávaság volt az oka, sem pedig az, hogy uralkodók és alattvalók nem értettek volna a hadászathoz, hanem a teljes erkölcsi-szellemi hitványság folytán mentek tönkre, különösen pedig a legfontosabb emberi dolgokra vonatko-
d zó tudatlanság következtében. Hogy pedig ezek a dolgok akkor csakugyan így történtek, és most is így történnek, s a jövőben sem fognak másképp lejátszódni, ezt próbálom meg – ha tetszik – a logika sorrendjében haladva kimutatni és előttetek megvilágítani tehetségem szerint, hiszen barátaim vagytok.

KLEINIASZ

Szóval dicsérni téged, barátom, neked volna terhedre, de majd tettel fogunk dicsérni: mert buzgón fogjuk követni fejtegetéseidet, és a szabad emberhez méltó, igazi dicséret – vagy ennek ellentéte – épp ezáltal lesz nyilvánvaló.

e MEGILLOSZ

Jól mondod, Kleiniasz, és úgy teszünk, ahogy mondod.

KLEINIASZ

Úgy lesz, ha az isten is így akarja. Beszélj tehát.

IX. ATHÉNI

Elmondjuk tehát útközben, ami beszédünkből még hátravan, hogy a legsúlyosabb tudatlanság volt az, ami akkor tönkretette azt a hatalmat, és ma is természetszerűleg ezt eredményezné; úgyhogy a törvényhozónak, ha

ez így van, meg kell próbálnia az államokban felébresztenie a belátást, amennyire csak lehetséges; az értelmetlenséget pedig lehetőleg meg kell szüntetnie.

KLEINIASZ
Világos.

689 a ATHÉNI
De melyik tudatlanság az, melyet joggal lehet a legsúlyosabbnak nevezni? Vizsgáljátok meg, vajon egy véleményen vagytok-e velem; én ugyanis ezt tartom a legsúlyosabb tudatlanságnak.

KLEINIASZ
Melyiket?

ATHÉNI
Azt, mikor az ember előtt valami szépnek vagy jónak látszik, s mégsem szereti, hanem gyűlöli; viszont azt szereti és kedveli, ami gonosznak és igazságtalannak látszik. Ezt a meghasonlást egyrészt a gyönyör és fájdalom (az érzelem), másrészt az értelmes vélemény között nevezem a tudatlanság végső fokának, s egyszersmind
b a legnagyobbnak, minthogy a lélek „tömeg"-ére vonatkozik: mert a lélek fájó és gyönyörködő része ugyanaz, mint a néptömeg az államban. Midőn tehát a lélek a tudással és értelmes véleménnyel, e természetes vezetőivel, szembeszáll, ezt nevezem én esztelenségnek, mely ugyanaz, mint az államban, ha a tömeg nem engedelmeskedik elöljáróinak s a törvényeknek, mind az egyes embernél, ha okos gondolatok vannak ugyan elméjében, de ezeknek semmi hatása sincs, sőt egész viselkedése
c ellentétes velük. Nos, ezt a tudatlanságot tartom én a legnagyobb hibának, mind az államban, mind minden

egyes polgár esetében, nem pedig az egyes mesterségekben való járatlanságot – ha ugyan megértitek, barátaim, amit mondok.

KLEINIASZ

Értjük, barátom, és egyetértünk veled.

ATHÉNI

Szögezzük hát le ezt a megállapodásunkat és meggyőződésünket, hogy oly polgárokra, kik ezekben tudatlanok, semmit sem szabad bízni, ami a vezetéssel összefügg, sőt meg kell róni őket, mint tudatlan embereket, még ha
d nagyon jó számolók is és gyakorlottak mindenféle agyafúrtságban, és bármennyire gyors eszűek is; akik ellenben ezekkel ellentétes lelkületűek, azokat bölcsnek kell nevezni, még ha – ahogyan mondani szokták – sem a betűvetéshez, sem az úszáshoz nem értenek is, és nekik kell adni a tisztségeket, minthogy értelmes emberek. Hiszen, barátaim, hogyan támadhatna a higgadt meggondoltságnak és belátásnak csak egy paránya is a lélek összhangja nélkül? Ez lehetetlenség, ellenben a legszebb és a legnagyobb összhang joggal nevezhető a legnagyobb bölcsességnek, s ebben részesül az, aki az értelem szerint él; aki ellenben híjával van ennek, az tönkreteszi
e az otthonát is; és az államot illetőleg sem mutatkozik soha fenntartónak; sőt éppen az ellenkezőnek, ha e tekintetben tudatlan. Ezekben tehát – mint az előbb említettem – állapodjunk meg.

KLEINIASZ

Ezek többé nem lehetnek vita tárgyai.

X. Athéni

Az ketségtelen, hogy kell lenniük vezetőknek és alattvalóknak az államban.

Kleiniasz

Csakugyan.

690 a Athéni

Rendben van; de hány és milyen természetes alapelve van a vezetésnek és engedelmeskedésnek mind a nagy és kis államokban, mind a családokban? Nemde az egyik ilyen elv az apát és anyát illeti, és általában mindenütt helyes alapelv az, hogy a szülők uralkodjanak a gyermekeik fölött?

Kleiniasz

Nagyon helyes.

Athéni

Ezután következik az az elv, hogy a nemesek uralkodjanak a nemtelenek fölött; a harmadik pedig az, hogy az idősebbeknek kell uralkodni, az ifjabbaknak pedig engedelmeskedni.

Kleiniasz

Így van.

b Athéni

A negyedik elv szerint a szolgák engedelmeskednek, az urak pedig parancsolnak.

Kleiniasz

Természetesen.

ATHÉNI

Az ötödik alapelv – úgy hiszem – az, hogy az erősebb uralkodik, a gyengébb pedig engedelmeskedik.

KLEINIASZ

Nagyon szükségszerű uralomról beszélsz.

ATHÉNI

És olyanról, amely legjobban el van terjedve az összes
c élőlények között, és megfelel a természet rendjének, mint hajdan a thébai Pindarosz mondta. De a legfontosabb alapelv – úgy látszik – a hatodik, mely azt kívánja, hogy az értelmes ember vezessen és uralkodjék, a tudatlan pedig kövesse. És ezt az elvet, bölcs Pindarosz, egyáltalán nem mondanám természetellenesnek, sőt igazán természetes éppen az, ha a törvény uralkodik azok fölött, kik önként elismerik, nem pedig az erőszakos uralom.

KLEINIASZ

Nagyon helyesen mondod.

ATHÉNI

Hetediknek pedig az istenek kegyén és a jó szerencsén nyugvó kormányformát említhetjük, amikor a sorsolásra bízzuk az uralmat, és azt tartjuk legigazságosabbnak, hogy akit a sorsolás kijelöl, uralkodjék; aki pedig rosszul jár a húzásnál, vonuljon vissza és engedelmeskedjék.

KLEINIASZ

A valóságnak megfelelően beszélsz.

d ATHÉNI

Látod-e már, törvényhozó – mondhatnánk tréfásan az egyiknek azok közül, akik könnyedén fognak a törvényhozáshoz –, hány alapelv van a vezetőkre vonatkozólag, és ezek egymással természettől fogva ellentétben állanak? Így most a meghasonlások egyik forrását fedeztük fel, melyre neked nagy gondot kell fordítanod. Most azonban először azt vizsgáld meg velünk együtt, hogyan és mit vétkezve ezen elvek ellen tették tönkre hajdan
e Argosz és Messzéné királyai önmagukat is és velük együtt a görögök hatalmát, mely oly csodálatra méltó volt akkor. Vajon nem tudatlanságukban, mert nem ismerték a hésziodoszi bölcs mondást, hogy a fél gyakran több az egésznél?* (Midőn ártalmas az egészet megszerezni, a fél pedig éppen megfelelő, ilyenkor gondolta a költő többnek a mérsékeltet a mértéktelennél, mert az a jobb.)

KLEINIASZ

Helyesen gondolod.

ATHÉNI

Mit gondoljunk: vajon ez a hiba a királyok körében lép fel és pusztít inkább, vagy a nép között?

691 a KLEINIASZ

Ez a betegség valószínűleg sokkal gyakoribb a királyoknál, akik dúskálódásuk folytán fennhéjázóan élnek.

ATHÉNI

Nemde világos, hogy először is ez a hiba volt meg a királyokban, hogy többre vágytak, mint a fennálló törvények engedték; és amit szóval és esküvel helyeseltek, azzal bensőleg nem voltak összhangban, hanem a benső

összhang hiánya – amely szerintünk a legnagyobb tudatlanság, ha bölcsességnek látszik is – tett tönkre mindent náluk a helyes útról való lesiklás és a keserű széthúzás folytán?

KLEINIASZ
Legalábbis így látszik.

b ATHÉNI
Jól van; hát akkor milyen intézkedéssel kellett volna óvakodnia a törvényhozónak, hogy ez a baj meg ne szülessen? Persze, az istenekre, most már igazán nem nagy bölcsesség ezt felismerni, és nem nehéz megmondani; ha azonban akkor előre lehetett volna látni, nálunk bölcsebb lett volna, aki idejében felismerte volna.

MEGILLOSZ
Miről beszélsz?

ATHÉNI
Azt tartva szem előtt, ami nálatok történt, Megillosz, most már könnyű felismerni, és ha felismertük, megmondani, hogy minek kellett volna akkor történnie.

MEGILLOSZ
Mondd még világosabban!

ATHÉNI
Így lesz a legvilágosabb.

MEGILLOSZ
Hogyan?

c XI. Athéni

Ha valaki a kelleténél nagyobbat ad a kisebbnek, a kellő mértékkel nem törődve – így hajónak vitorlát, testnek táplálékot, léleknek uralkodó állást –, minden felfordul, és a féktelenség folytán részben a betegség, részben a túlzás gyermeke: az igazságtalanság születik meg. Mit szóljunk hát ehhez? Nemde azt, hogy nincs, barátaim, olyan halandó természetű lélek, amely fiatalon és felelősség nélkül képes volna elhordozni a legnagyobb ha-
d talmat az emberek között, úgy, hogy elméje ne teljen el a legnagyobb betegséggel: a belátás hiányával, s így gyűlöletessé ne váljon legközelebbi barátai előtt, ami aztán hamarosan tönkreteszi őt magát is és eltünteti egész hatalmát. Épp az a nagy törvényhozók hivatása, hogy ettől óvakodjanak, felismerve a kellő arányt és mértéket. Amennyire tehát a dolgok akkori fejlődését most gyanítani lehet, valószínűleg a következő volt.

Megillosz

Ugyan milyen?

Athéni

Egy isten törődött véletek, aki előre látva a jövőt, kirá-
e lyaitok nemzetségét az egyből kettőssé tette,* s így hatalmukat a kellő mértékre korlátozta; ezután pedig egy ember,* kinek természetébe isteni képesség vegyült, látva, hogy uralmi rendszeretek még mindig gyulladás-
692 a ban van, összevegyítette az öregkor józan belátásában rejlő képességet a leszármazásra támaszkodó öntelt erővel, s a huszonnyolc öreg* szavát a legfontosabb ügyekben egyenlő súlyúvá tette a királyok hatalmával. Harmadik megmentőtök* pedig, midőn azt látta, hogy királyi hatalmatok még mindig csak úgy duzzad és forr, mint valami féket adta mellé az ephoroszok hatalmát,

közel hozva ezt a sorsolás útján nyert hatalomhoz; és ily módon nálatok a királyi hatalom vegyületet alkotva azon elemekből, amelyekből kell, és a kellő mértékkel bírva,
b maga is fennmaradt és a többiek fennmaradásának is forrása lett. Mert hiszen Temenosz és Kreszphontész (Argosz és Messzéné első királya, Arisztodémosz két testvére), és az akkori törvényhozók akárkik voltak is, Arisztodémosz osztályrészét sem tartották volna fenn. Mert nem voltak kellően jártasak a törvényhozásban; különben nem gondolhatták volna, hogy esküvel lehet mérsékelni egy ifjú lelket, mely olyan uralomhoz jut, amelyből türannisz lehet. Így azonban az isten megmutatta, milyennek kell a maradandó uralomnak lennie. De
c hogy ezt mi most felismerjük, ahhoz – mint már megjegyeztem – semmi különös bölcsesség nem kell; mert az események nyújtotta példából meglátni valamit nem nehéz dolog; ha azonban valaki akkor előre látta volna ezeket, és képes lett volna az uralkodói hatalmat mérsékelni, és a háromból egyet alkotni, ezzel az akkori szép terveket mindenestül megvalósuláshoz segítette volna, és sem a perzsa, sem más sereg soha nem indult volna Görögország ellen, lenézve bennünket, mint holmi semmirekellőket.

KLEINIASZ

Színigazat mondasz.

d ATHÉNI

Bizony csúfosan védekeztek elődeink a perzsák ellen, Kleiniasz; ezt a „csúfosan"-t nem úgy értem, mintha nem arattak volna gyönyörű győzelmeket szárazon és vízen; hanem azt nevezem csúfságnak, hogy először is e három állam közül csak egy sietett Görögország segítségére, a másik kettő azonban annyira süllyedt a rom-

lottságban, hogy egyikük* még Lakedaimónt is csak-
e nem megakadályozta, hogy Görögországon segítsen,
mert teljes erővel harcra kelt ellene; a másik pedig:
Argosz, amely az osztozkodás idején első helyen állott,
mikor felszólították a barbárok elleni védekezésre, nem
tett eleget a felszólításnak, és nem is segített. S egyálta-
lán, ha valaki annak a háborúnak az eseményeit vázolná,
sok mindent elmondhatna, ami nem válik Görögország
becsületére; sőt, ha azt állítaná, hogy Görögország vé-
dekezett, nem helyesen fejezné ki magát; mert ha az
athéniak és spártaiak közös elhatározása nem hárította
693 a volna el a fenyegető szolgaságot, valószínűleg nemcsak
a görög törzsek vegyültek volna össze egymással, hanem
barbárok kerültek volna a görögök közé és görögök a
barbárok közé, mint azok, kik fölött most a perzsák
uralkodnak: szétszórva, egymástól elsodorva és összeka-
varva laknak. Ezek azok, Kleiniasz és Megillosz, amiket
szemére vethetünk a hajdani és mostani úgynevezett
b államférfiaknak és törvényhozóknak, hogy hibáikat fel-
kutatva megtaláljuk, hogy ezekkel szemben mi mást
kellett volna cselekedni; mint most is megmondtuk,
hogy törvényhozásunk által nem szabad túl nagy hatal-
mat, sem pedig vegyítetlen kormányformát létrehozni,
meggondolva azt, hogy az államnak szabadnak, értelem-
c től áthatottnak és egyetértőnek kell lennie, és a törvény-
hozónak ezekre való tekintettel kell törvényt hoznia.
S ne csodálkozzunk azon, hogy már többször említet-
tünk bizonyos dolgokat, hogy a törvényhozónak ezekre
való tekintettel kell törvényt hoznia, s az említett dolgok
nem látszottak minden egyes esetben azonosnak; mert
meg kell gondolni, hogy akár azt mondjuk: a józan
meggondolásra, akár azt: a belátásra, akár: az egyetér-

tésre kell tekintettel lenni, ez a három cél nem különböző, hanem azonos. S ha még több más ilyen kifejezés felmerül, ne zavarjon meg bennünket.

KLEINIASZ

Meg fogjuk próbálni, hogy így járjunk el, ha e kifejezésekkel ismét találkozunk; most pedig mondd meg, mit
d értettél azon, midőn azt mondtad, hogy a törvényhozónak egyetértésre, belátásra és szabadságra kell törekednie.

XII. ATHÉNI

Halld tehát. Két anya-államforma van, s helyes az az állítás, hogy a többi államforma ezekből származik; és helyes az egyiket monarchiának, a másikat demokráciának nevezni; az első a perzsáknál, a második nálunk érte el legmagasabb fokát; a többi államforma, mint mondtam, csaknem mindnyájan ezekből van a legkülönbözőbb változatokban összevegyítve. S valóban az államnak mindkettőből (mind a monarchiából, mind a de-
e mokráciából) részesülnie kell, hogy szabadság és egyetértés belátással párosulva lakozhasson benne; s beszélgetésünk épp ezt akarja szívünkre kötni, megállapítva, hogy az olyan állam, mely ezeknek híjával van, sohasem rendelkezhetik helyes kormányformával.

KLEINIASZ

Hogy is rendelkezhetne?

ATHÉNI

Mármost az egyik (a perzsa) állam kizárólag és jobban, mint kellett volna, a monarchikus formát részesítette előnyben; a másik (az athéni) pedig a szabad államformát, s így egyikük se jutott el a helyes mértékhez; a ti

államaitok, mind a spártai, mind a krétai, már inkább megközelítették; az athéniak és perzsák hajdan szintén
694 a körülbelül ennyire, most azonban kevésbé. Lássuk most ennek okait, nemde?

KLEINIASZ

Mindenesetre, ha végére akarunk járni annak, amit magunk elé tűztünk.

ATHÉNI

Halljuk tehát: a perzsák, midőn Kűrosz alatt inkább betartották a mértéket szabadság és szolgaság között, először szabaddá lettek, azután sok más nép urává. Mert mint uralkodók részeltették a szabadságban alattvalói-
b kat, és az egyenlőség felé irányították őket, így aztán jobban szerették a katonák is vezéreiket, és elszántnak mutatkoztak a veszélyekben; ha pedig valaki értelmes volt közöttük és jó tanácsokat tudott adni, minthogy a király nem volt hatalmára féltékeny, és szólásszabadságot adott, és megtisztelte azokat, akik valamely ügyben jó tanácsot adtak, közössé tette a közügyekkel való törődés lehetőségét, és a szabadság, egyetértés és a szellemi közösség folytán minden tekintetben gyarapodtak is abban az időben.

KLEINIASZ

Úgy látszik, előadásod körülbelül megfelel a tényeknek.

c ATHÉNI

Hogy ment mindez tönkre Kambüszész alatt, és hogy jött majdnem teljesen rendbe ismét Dareiosz idejében – akarjátok-e, hogy mintegy látnoki sejtelemmel átgondoljuk?

KLEINIASZ

Ez is közelebb viszi vizsgálódásunkat a célhoz, amely felé elindultunk.

ATHÉNI

Nos hát én úgy sejtem, hogy ami Kűroszt illeti, különben jó hadvezér és hazaszerető ember volt, de a helyes nevelésről sejtelme sem volt, s a maga házi ügyeivel egyáltalán nem törődött.

KLEINIASZ

Milyen alapon állíthatjuk ezt?

d ATHÉNI

Úgy látszik, hogy ifjú korától fogva egész életén át háborúskodott, s az asszonyokra bízta gyermekei nevelését, azok pedig úgy nevelték őket, mint isten áldotta és már boldognak született lényeket, akik semmire sem szorulnak rá; s így megakadályozva, hogy bárki bármiben is ellentmondjon nekik, mint isten áldotta tökéletes lényeknek, sőt arra kényszerítve mindenkit, hogy dicsérje minden szavukat és tettüket – ennek a nevelésnek megfelelő ifjakat neveltek.

KLEINIASZ

Szép kis nevelésről beszélsz!

e ATHÉNI

Asszonyos nevelés volt bizony ez, királyi asszonyoké, méghozzá afféle újgazdagoké, akik férfi nélkül – hisz az nem ért rá a sok háborús veszélytől – nevelték a gyermekeket.

KLEINIASZ

Teljesen ésszerű, amit mondasz.

ATHÉNI

Atyjuk szerzett ugyan számukra sok-sok nyájat és gu-
695 a lyát, emberek és egyéb kincsek tengerét, de nem ismerte fel azt, hogy azok, akiknek mindezt adni akarta, nem nevelkedtek az atyai „mesterségben", abban a perzsa foglalkozásban: mert pásztorok* a perzsák, zord vidék szülöttei, amely sziklás és épp ezért alkalmas, hogy izmos pásztorokat neveljen, akik képesek szabad ég alatt élni, virrasztani, és hadba vonulni, ha kell; elnézte hát, hogy megromlott a nevelésük az úgynevezett boldogság és bőség folytán, és asszonyok és eunuchok méd neve-
b lésben részesítették az ő fiait! Ezért aztán olyanok lettek, amilyenekké lenniük kellett, minthogy fegyelmezetlen nevelésben részesültek. Mikor aztán Kűrosz halála után átvették fiai a királyságot, telve fegyelmezetlenséggel és elpuhultsággal, először is az egyik megölette a másikat,* nem tudván az egyenlőséget elviselni; azután pedig eszét vesztve az iszákosság és a műveletlenség folytán, uralmát is elvesztette a médek és az úgynevezett eunuch* felkelése következtében, aki megvetette Kambüszész balgaságát.

c KLEINIASZ

Így mondják, és úgy látszik, körülbelül így is történt.

ATHÉNI

De a hagyomány szerint Dareiosz és a „hetek"* által ismét a perzsák kezébe jutott az uralom.

KLEINIASZ

Úgy van.

Az elbeszélés fonalán haladva vizsgáljuk tovább. Dareiosz nem volt királyfi* és így nem nevelkedett fényűző módon, mikor aztán uralomra jutott, minthogy hetedmagával nyerte el a trónt, hét részre osztotta birodalmát, aminek ma is vannak még csekély nyomai; és méltányosnak tartotta, hogy törvényeket hozva kormányozzon, bizonyos egyenlőséget teremtve minden alattvalója számára; a Kűrosz adóját, melyet a perzsáknak ígért, törvényesen szabályozta; baráti közösséget teremtett az összes perzsa között, ajándékok és jótetemények által megnyerte magának a perzsa népet; így aztán seregei szívesen szereztek neki nem kevesebb országot, mint amennyit Kűrosz hátrahagyott. Dareiosz után azonban Xerxész következett, aki ismét királyi, elpuhult nevelésben részesült – Dareiosz, meg kell mondanunk, hogy nem láttad be Kűrosz hibáját, és Xerxészt ugyanolyan erkölcsökben nevelted, mint ahogyan Kűrosz Kambüszészt. Ő aztán, minthogy ugyanolyan nevelés áldozata volt, végül is Kambüszészhez hasonló sorsra jutott, és annyi idő óta úgyszólván nem is akadt többé igazán nagy király a perzsák között, legfeljebb névleg. S ennek oka szerintem nem a sors, hanem az a helytelen életmód, amelyet a különösen gazdag és hatalmas emberek gyermekei általában élnek: mert nem származhat ilyen nevelésből olyan gyermek, aki akár férfi-, akár öregkorában erényével kimagaslana. Márpedig ezt kell a törvényhozónak is szem előtt tartania, s nekünk is mostani beszélgetésünkben. És itt igazságos dolog megadni a ti városotoknak, spártaiak, azt az elismerést, hogy senkinek sem adtok szegénysége vagy királyi helyzete alapján különböző nevelést vagy bárminemű megtiszteltetést, hanem ahhoz ragaszkodtok, amit kezdetben isteni törvényhozótok egy istentől – Apollóntól – ihletve megállapított.

Mert nem szabad, hogy egy államban kiemelkedő tisztségeket nyerhessen valaki, azon az alapon, hogy gazdagságával kitűnik – vagy azzal, hogy gyors, szép vagy erős –, erény nélkül, sőt az erény sem lehet jogcím, ha hiányzik belőle a józan meggondolás.

MEGILLOSZ

Hogy érted ezt, barátom?

XIII. ATHÉNI

A bátorság, ugye, része az erénynek?

MEGILLOSZ

Igen.

ATHÉNI

Ítéld meg most magad, a józan belátásra hallgatva, vajon elfogadnál-e valakit lakótársul vagy szomszédul, aki nagyon bátor ugyan, de nem higgadt, hanem féktelen?

c MEGILLOSZ

Ne is mondd!

ATHÉNI

Hát olyat, aki jó mesterember és ebben ügyes, de igazságtalan?

MEGILLOSZ

Semmi esetre sem.

ATHÉNI

Márpedig igazságosság nincs józan meggondolás nélkül.

MEGILLOSZ

Már hogy is lehetne?

ATHÉNI

És olyan bölcs sincs, amilyenről mi beszélünk: akinek örömei és fájdalmai összhangban vannak a helyes gondolkodással és ahhoz alkalmazkodnak – ilyen bölcs nincs józan meggondolás nélkül.

MEGILLOSZ

Nincs bizony.

ATHÉNI

d De még a következőt is vizsgáljuk meg az állami tisztségek és méltóságok betöltése szempontjából, hogy mikor történik helyesen és mikor nem.

MEGILLOSZ

Mit kell megvizsgálnunk?

ATHÉNI

A józan meggondolás a többi erény összessége nélkül, a lélekben mintegy magára maradva, igazság szerint méltó-e a kitüntetésre vagy sem?

MEGILLOSZ

Nem tudom, mit szóljak.

ATHÉNI

Máris a kellő mérséklettel feleltél: mert bármilyen határozott feleletet (igent vagy nemet) adtál volna, legalábbis szerintem, helytelenül szóltál volna.

MEGILLOSZ

Így hát helyesen történt.

ATHÉNI

Jól van; ez a járulék tehát, ha valakinek a megtisztelő
e kitüntetéséről van szó, magában véve nem méltó a mérlegelésre, hanem inkább néma hallgatásra.

MEGILLOSZ

Úgy látszik, a józan meggondolásról beszélsz.

ATHÉNI

Igen; viszont az, ami a többi erény közül leginkább javunkra van, csak ezzel a „járulékkal" együtt méltó arra, hogy a legmegtisztelőbb kitüntetésben részesítsük, s a másodsorban hasznos a második kitüntetésre; és így tovább sorban ebben az arányban nyerve el a sorban következő tisztségeket, ez lesz a hivatalok helyes betöltésének rendje.

697 a MEGILLOSZ

Valóban így van.

ATHÉNI

Nos tehát nem a törvényhozó feladata-e, hogy a tisztségeket így – az érdemekhez arányítva – kiossza?

MEGILLOSZ

De nagyon is.

ATHÉNI

Akarod-e, hogy őrá bízzuk, hogy az összes tisztségeket (elvben) kiossza, tekintettel minden teljesítményre és apró részletre, mi pedig – hiszen mi is törvényekre

vágyakozunk – kíséreljünk meg egy hármas felosztást, hogy különválasszuk a legnagyobb, a másodrendű és harmadrendű javakat?

MEGILLOSZ

Teljesen osztom törekvésedet.

ATHÉNI

b Megállapítjuk tehát, hogy egy államnak, ha – amint illik is – fenn akar maradni és emberi lehetőséghez képest boldog akar lenni, okvetlenül szükséges helyesen kiosztania a tisztségeket és azok megvonását. A helyes álláspont pedig az, ha a legnagyobb becsben állnak és első helyet foglalnak el a lelki javak, amelyeknek alapfeltétele a józan meggondoltság, második helyen állnak a testi javak és előnyök, harmadik helyen pedig a vagyon és a pénzbeli javak; ha valamely törvényhozó vagy állam eltér e sorrendtől, úgy, hogy akár a vagyont részesíti
c előnyben a tisztségek betöltésénél, akár az alsóbb rangú javak közül más egyebet helyez előbbre, sem az istenek, sem az államérdek szempontjából nem jár el helyesen. Kimondhatjuk-e ezt mint meggyőződésünket, vagy mit mondhatunk?

MEGILLOSZ

Világosan kimondhatjuk.

ATHÉNI

Erre a hosszabb megbeszélésre a perzsa államról való vizsgálódás késztetett bennünket. Úgy találjuk, hogy évről évre gyarlóbbak lettek; ennek okát pedig abban állapítottuk meg, hogy a szabadságtól túlzottan megfosztva a népet, s a parancsuralmat a kelleténél jobban
d megerősítve kiveszett államukból a baráti érzület és a

közügyek iránti érdeklődés. S ha ez egyszer oda van, akkor a vezetők tanácskozása nem az alattvalók és nem az egész közösség érdekében történik, hanem saját uralmuk céljait szolgálja, s ha ezt csak egy kissé is növelni remélik, képesek feldúlni városokat, földönfutóvá tenni barátságos népeket, tűzzel-vassal dúlva, és könyörtelenül gyűlölve őket; ha aztán szükségük lenne rá, hogy a népek értük harcoljanak, nem találnak bennük közösségi szellemet, hogy hajlandók lennének buzgón harcolni és életüket kockáztatni, hanem – noha emberek megszámlálhatatlan miriádjait hajtották hatalmuk alá – valamennyi hasznavehetetlennek bizonyul a háború céljaira, és mintha szűkében volnának embernek, zsoldosokat fogadnak, és zsoldosoktól és idegenektől várják menekvésüket. Ezenkívül szükségképpen értelmetlenek, hiszen tetteikkel azt hirdetik, hogy szerintük az aranyhoz és ezüsthöz képest üres fecsegés, amit az emberek városszerte értékesnek és szépnek mondanak.

e

698 a

MEGILLOSZ

Teljesen így van.

XIV. ATHÉNI

Ezzel a perzsákat illető mondanivalónk, hogy kormányrendszerük a túlságos szolgaság és parancsuralom miatt nem helyes, véget ért.

MEGILLOSZ

Úgy van.

ATHÉNI

S most éppúgy végig kell mennünk az attikai alkotmány fejlődésén, hogy belássuk: a teljes és minden felsőbbségtől mentes szabadság jóval rosszabb a mérsékelt ura-

b

lomnál. Nekünk ugyanis abban az időben, midőn a perzsa betörés fenyegette Görögországot, sőt talán egész Európát, már régi alkotmányunk volt és a négy vagyonbecslésen nyugvó osztály alapján voltak elöljáróink, és úr gyanánt ott lakozott bennünk a szégyenérzet (Aidosz), s ennek folytán az akkori törvényeknek és ősi hagyományoknak szolgálva akartunk élni. Ezenkívül pedig a szárazon és vízen felvonuló hadsereg nagysága tanácstalan félelmet keltett bennünk, és azt eredmé-
c nyezte, hogy még nagyobb igyekezettel szolgáljunk elöljáróinknak és a törvényeknek, és mindezek folytán erős összetartás és testvériség fejlődött ki köztünk. Körülbelül tíz évvel a szalamiszi tengeri ütközet előtt érkezett meg Datisz, a perzsa sereg vezére, akit Dareiosz kifejezetten az athéniak és eretriaiak ellen küldött, hogy hajtsa
d őket rabszolgaságba, halállal fenyegetve meg, ha nem teljesíti parancsát. És az eretriaiakat csakugyan rövid idő alatt leverte Datisz roppant seregével, és azt a félelmetes üzenetet küldte városunkba, hogy egyetlen eretriai se menekült meg keze közül; mert Datisz katonái – megfogva egymás kezét – mintegy behálózták Eretria egész földjét. Ez a hír, akár igaz volt, akár nem, a többi
e görögöt és az athéniakat is elrémítette; és mikor mindenfelé követeket küldtek, senki sem akart segítségükre jönni, kivéve a spártaiakat; ezek azonban vagy a messzénéi háború miatt, vagy valami más akadály következtében – mert pontos hagyomány nincs róla – a marathóni csata után egy nappal érkeztek. Ezután nagy készülődések és számtalan fenyegetés híre érkezett a nagy királytól. Az idő haladtával híre jött, hogy Dareiosz meghalt ugyan, de ifjú és tüzes fia vette át az uralmat, és egyáltalán nem állt el a vállalkozástól. Az athéniak úgy gondolták, hogy ez az egész készülődés őellenük irányul, a marathóni csata miatt, és mikor az Athosz hegyfoknak

599 a

árokkal való áttöréséről és a Hellészpontosz áthidalásáról, valamint a hajók tömegéről hallottak, úgy vélték, nincs menekvés számukra sem szárazon, sem vízen. Hiszen senki sem fog segítségükre jönni – visszaemlékezve rá, hogy mikor első ízben jöttek és Eretriát feldúlták, akkor sem jött senki segítségükre és nem vállalta a
b vállvetett küzdelem veszedelmét –; ugyanezt várták most is, legalábbis a szárazföldön, de tengeren sem láttak módot a menekvésre, mikor több mint ezer hajó jött ellenük. Csak egy reménysugár tűnt fel előttük – halvány és szegényes, de az egyetlen –, ha az előző hadjáratra pillantottak, hogy akkori tanácstalanságukban is egy menekvés tűnt eléjük: harcolni és győzni! Erre a reményre támaszkodva úgy találták, hogy menek-
c vésük csak önmagukban és az istenekben van. Mindez testvériséget teremtett közöttük; az a félelem pedig, mely egyrészt az akkori veszély, másrészt az ősi hagyományok folytán megvolt bennük, amely természetükké vált, míg a törvényeknek alávetették magukat – ezt a félelmet az előbbiekben már sokszor neveztük szégyenérzetnek, és azt mondtuk, hogy ezt kell ápolniuk magukban azoknak, akik derék emberré akarnak lenni, s a köznép e félelemnek hijával van; s ha akkor sem fogta
d volna el a népet ez a félelem, bizony nem tömörült volna össze, és nem védte volna meg szent helyeit, sírjait, hazáját és mindazt, ami kedves és meghitt volt neki, úgy, amint akkor megvédte, hanem apró darabokra szakadozva szétszóródott volna az athéni nép, ki erre, ki arra.

MEGILLOSZ

Nagyon helyesen szóltál, barátom, méltóan önmagadhoz és hazádhoz.

XV. Athéni

Így van ez, Megillosz; mert méltányos, hogy hozzád fordulva beszéljem el a múlt eseményeit, hisz részese vagy atyáid természetének. Vizsgáld meg azonban te is
e és Kleiniasz is, vajon összefügg-e a törvényhozás kérdésével, amit mondunk; hiszen nem az elbeszélés kedvéért mondtam el mindezeket, hanem beszélgetésünk tárgya végett; mert nézzétek csak: minthogy bizonyos tekintetben ugyanaz a balsors esett meg velünk, mint a perzsákkal, akik teljes szolgaságba hajtották a népet, mi viszont, ellenkezőleg, alkalmat adtunk a tömegnek a teljes szabadságra, ezért a most elhangzottak bizonyos tekintetben éppen alkalmasak rá, hogy útbaigazítsanak: mit és hogyan mondjunk ezután?

700 a Megillosz

Jól beszélsz; de próbáld meg még világosabban kifejteni nekünk azt, amit most mondtál.

Athéni

Meglesz. A régi törvények korában a nép nem volt úr és parancsoló semmiben, hanem bizonyos tekintetben önként szolgált a törvényeknek.

Megillosz

Milyen törvényeknek?

Athéni

Először is a zenét illető akkori törvényeknek, hogy elejétől fogva végighaladjunk a szabad élet túlságos megnö-
b vekedésén. Mert akkor még a zene bizonyos természetes fajaira és formáira volt tagolva, és az ének egyik faja az istenekhez intézett imádság volt s ezt himnusznak nevezték; ennek ellentéte volt a dalnak az a másik faja,

melyet leginkább gyászdalnak (thrénosz) neveztek; egy másik ellentétpár a paián (Apollón tiszteletére) és a dithürambosz, Dionüszosz szülötte. S mindezeket nomoszoknak,* tehát ugyanazon névvel nevezték, mint a törvényeket, mintha a törvény is a zene egy neme volna . . . s e zenei nomoszokat kitharódikus – lant mellett énekelt – nomoszoknak nevezték.

c Mindezeket és még más műfajokat is szilárdan megállapítva nem lehetett egyik fajta dallamot a másik helyett felhasználni. A döntő hatalom pedig ezekben a kérdésekben – hogy a zeneműveket megítéljék és ennek alapján bíráskodjanak fölöttük, sőt megbüntessék azt, aki nem alkalmazkodik a hagyományokhoz – nem a tömeg füttye és műveletlen kiáltozása volt, mint manapság, de tetszést nyilvánító tapsai sem, hanem a kellő nevelésben részesült emberek számára természetes volt, hogy csendben végighallgassák az előadást; a gyermekek, kísérők és a tömeg legnagyobb része számára pedig elegendő volt a rendfenntartó vessző esetleges figyelmeztetése. E rend alapján szívesen alávetette magát a vezetésnek a polgárok tömege, és nem merészelt volna zajongással bírálatot gyakorolni.

d

Ezután az idő haladtával a múzsaiatlan törvénytelenségnek kezdeményezői a költők lettek, akiknek megvolt ugyan a természetes költői tehetségük, de tudatlanok voltak azt illetőleg, hogy mi a jogos és törvényes a múzsák birodalmában; s így bakkhoszi mámorban és a kelleténél jobban a gyönyör hatalmába esve, összekeverték a thrénoszt a himnusszal, a paiánt a dithürambosszal, és fuvolához illő dallamokat lantjátékkal utánozva, és mindent összezavarva, akaratlanul, belátás hiányában hamis nézeteket terjesztettek a zenéről, mintha az értékelésnek semmi természetes alapja nem rejlenék benne, hanem pusztán az élvező gyönyörködése, akár maga-

e

sabb, akár alacsonyabb rendű ember az illető, ítélhetné meg leghelyesebben a költői mű értékét. Ilyen műveket alkotva és ilyen nézeteket hirdetve, a tömegbe törvénytelenséget oltottak – egyelőre a zenére vonatkozólag –,
701 a és vakmerőséget, mintha a tömeg képes lenne valamit megítélni! Ennek folytán a nézőközönség némából hangossá lett, mintha értene múzsai dolgokban ahhoz, hogy mi a szép és mi nem; és arisztokrácia helyett holmi semmirekellő theatrokrácia (a nézőtér, a „karzat" uralma) fejlődött ki. Mert ha csak szabad és nemes szellemű férfiak demokráciája fejlődött volna ki, abban semmi veszedelem nem rejlett volna. Így azonban a zenében kezdődött el annak a látszata, hogy mindenki mindenhez ért, és itt lépett fel először a törvénytelenség szelleme, s ezt követte nyomon a szabadság! Hiszen most már mentek lettek minden félelemtől és aggálytól, mint akik mindenhez értenek; ez az aggályoktól való mentesség pedig szemérmetlenséget (az Aidosz ellentétét) eredményezett: mert ha az ember elbizakodott vakmerőségében
b nem tart a nála különbek véleményétől, körülbelül ez az a hitvány szemérmetlenség, amely a nekiszilajodott szabadságnak, sőt szabadosságnak a következménye.

MEGILLOSZ

Színigazat beszélsz.

XVI. ATHÉNI

Ennek a szabadságnak aztán az a következménye, hogy az emberek nem akarnak az elöljáróknak engedelmeskedni, és igyekeznek kibújni apjuknak, anyjuknak és az idősebbeknek rendelkezései alól; és akik közel vannak a lejtő végéhez, arra törekszenek, hogy ne legyenek alá-
c vetve a törvényeknek; akik pedig a lejtő végére érkeztek, azok nem törődnek esküvel, adott szóval, és egyáltalán

az istenekkel sem, hanem az ősi titáni természet jut napfényre bennük, és ugyanolyan sorsra is jutnak: nehéz életet élnek és sohase szabadulnak a bajoktól. De miért mondtam el mindezt? Úgy látszik, hogy beszédem árját, mint valami lovat, vissza kell tartanom, és nem szabad zabolátlanul hagynom a száját, hogy a beszéd
d heve elragadja, s végül is a közmondás szerint holmi szamárról essem le, hanem újból meg kell kérdeznem: a most elhangzottakat mivégből, mire való tekintettel mondtuk el.

MEGILLOSZ
Helyes!

ATHÉNI
Nos hát ezek a következő célból hangzottak el.

MEGILLOSZ
Mely célból?

ATHÉNI
Kimondtuk, hogy a törvényhozónak három célt kell működésében szem előtt tartania, nevezetesen, hogy az általa berendezett állam szabad legyen, testvériség és belátás uralkodjék benne. Nemde így tűztük ki a célt?

MEGILLOSZ
Teljesen így.

e ATHÉNI
Ezekre a célokra való tekintettel vettük elő és vizsgáltuk meg a legönkényesebb és a legszabadabb államformákat, hogy melyiknek helyes a kormányzata; s megvizsgálva mindkettőt, úgy láttuk, hogy bizonyos mérséklet,

mind az uralkodásban és parancsolásban, mind másrészt a szabadságban, biztosítja a boldogulást mindkét államforma mellett; ellenben, ha élére állítjuk a dolgokat, akár a szolgaságot, akár a szabadságot illetőleg, az nem használ sem egyiknek, sem másiknak.

702 a MEGILLOSZ

Nagyon igazat mondasz.

ATHÉNI

Ugyanezen célból szemléltük meg a dór katonai tábor alapítását, továbbá Dardanosznak hegy oldalán épült városát és a tenger melletti települést, majd azokat a régi embereket, kik az özönvíz után fennmaradtak; evégből került szóba még ezek előtt a zene és a borközi állapot, és amiről még előbb beszéltünk. Mert mindezek azért hangzottak el, hogy lássuk: hogyan van egy állam legb jobban berendezve, és a magánéletben is hogyan rendezheti be az ember legjobban a maga életét? De arra nézve, hogy vajon ezzel végeztünk-e valamit, ami ügyünket előmozdítja, micsoda bizonyítást végezhetnénk egymással beszélgetve, Megillosz és Kleiniasz?

KLEINIASZ

Úgy tűnik fel előttem, barátom, hogy találtam egyet! Úgy látszik, hogy a szerencse hozta magával, hogy ezek a beszédek itt elhangzottak. Mert mintha csak azért c jöttem volna most ide, hogy felhasználhassam őket, és éppen kapóra jöttél te is és Megillosz is. Nem titkolom el előttetek, hogy mi történt velem, sőt találkozásunkat kedvező előjelnek tekintem. Kréta lakosságának nagy része ugyanis gyarmatot próbál alapítani, és a knósszosziakra bízta a dolog kivitelét, Knósszosz városa pedig énrám és kilenc társamra. Egyszersmind azt is ránk

bízták, hogy hozzunk törvényeket, részben a krétaiak alapján, ha ezek közül egyik-másik kielégít bennünket, de ha másutt látunk megfelelő törvényeket, ne riasszon el azok idegen volta, ha egyszer jobbnak tűnnek fel.

d Most tehát tegyétek meg nekem és magatoknak is ezt a szívességet: az elhangzottak javát kiválogatva gondolatban alapítsunk várost, mintegy kezdettől fogva felépítve – ezzel azt is tovább kutatjuk, amit magunk elé tűztünk, s én is hasznát vehetem e gondolatmenetnek alapítandó gyarmatvárosunk számára.

ATHÉNI

Ezzel igazán nem üzensz hadat, Kleiniasz; ha Megillosznak nincs ellenére, légy meggyőződve, hogy részemről, a lehetőség szerint, kívánságodhoz képest rendelkezésedre áll minden.

KLEINIASZ

Nem válaszolhattál volna szebben.

MEGILLOSZ

Részemről is megvan a teljes jóakarat.

e KLEINIASZ

Igen szépen szóltatok. Próbáljunk tehát először gondolatban várost alapítani!

704 a I. Athéni

Nos tehát milyennek kell gondolnunk jövendő városunkat? Ezzel nem azt akarom kérdezni, hogy mi a neve most, sem azt, hogy a jövőben hogyan kell nevezni; mert ami ezt illeti, majd az alapítás lefolyása vagy valami nevezetes hely, vagy egy folyónak, forrásnak, esetleg a helyi isteneknek a neve rányomja hírnevének bélyegét
b a keletkező új városra; inkább azt akarom kérdésem által megtudni, vajon tengerparti vagy szárazföldi város-e.

Kleiniasz

Ez a város, melyről most szó van, a tengertől körülbelül nyolcvansztadionnyira fekszik.

Athéni

Hát kikötők vannak-e ezen a tájon, vagy egyáltalán nincsenek?

Kleiniasz

A part errefelé kikötésre a lehető legalkalmasabb, barátom.

c Athéni

Jaj, mit mondasz! Hát aztán: a föld ezen a tájon vajon mindent megterem, vagy pedig hiány van bizonyos dolgokban?

KLEINIASZ

Úgyszólván semmiben sincs hiány.

ATHÉNI

Van-e szomszéd város a közelben?

KLEINIASZ

Egyáltalán nincs, épp ezért alapítunk itt várost. Egy régi kivándorlás ugyanis, mely e vidékről játszódott le, ezt a földet beláthatatlan idő óta elhagyatottá tette.

ATHÉNI

Nos, nézzük tovább: síkságokkal, hegyekkel, erdővel hogyan van ellátva?

d KLEINIASZ

Teljesen hasonlóan Kréta egyéb részeinek természetes jellegéhez.

ATHÉNI

Akkor inkább hegyes-völgyesnek, mint síkságnak mondhatjuk.

KLEINIASZ

Teljesen igazad van.

ATHÉNI

Így hát mégsem kilátástalan a helyzet az erény megszerzését illetőleg. Mert ha a tenger mellett volna és jó kikötővel lenne ellátva, de nem teremne meg mindent, hanem sok mindennek a behozatalára szorulna, akkor bizony fensőbb segítségre és isteni törvényhozókra szorulna, hogy ne teljék meg tarkabarka, alantas erkölcsökkel ilyen természeti fekvés birtokában. Így azonban

megnyugtató a nyolcvansztadionnyi távolság. Közelebb
705 a fekszik ugyan a kelleténél a tengerhez, annál is inkább, hogy errefelé jó kikötők vannak, de ezzel is meg kell elégednünk. A tenger szomszédsága ugyanis, ha csak a mára gondolunk, kellemes, de valójában nagyon „sós" és keserves szomszédság. Mert a várost a nagy- és kiskereskedelem útján a nyerészkedés szellemével tölti meg, s így állhatatlan és megbízhatatlan erkölcsöket plántál a lelkekbe, ezzel aztán a várost belső életében is, külső viszonylatokban is megbízhatatlanná és barátságra kép-
b telenné teszi. Ezzel szemben megnyugtató, hogy mindent megterem ugyan, de hegyes-völgyes természete folytán nyilván nem lehet egyúttal bőtermő is: mert ha ez is megvolna benne, akkor a nagy kivitel folytán arany- és ezüstpénzzel telnék meg, aminél nagyobb baja úgyszólván nem is lehet egy városnak, ha nemes és igazságos erkölcsöket akar meghonosítani – amint ezt már előzőleg kifejtettük, ha emlékeztek rá.

KLEINIASZ

Emlékszünk, és egyetértünk veled, hogy akkor is, most is helyesen szóltunk.

c ATHÉNI

Nézzük tovább: hogy áll ez a vidék a hajóépítéshez szükséges fa dolgában?

KLEINIASZ

Nincs ott semmiféle fenyő, ami szóra érdemes volna, ciprus sincs sok; mandulafenyőt és platánt is csak keveset találni, ami pedig a hajók belső részeinek elkészítéséhez szükséges.

ATHÉNI

Akkor ebből a szempontból is jók e vidék természeti viszonyai!

KLEINIASZ

Ugyan miért?

ATHÉNI

d Mert az csak áldás egy városállamra, ha nem egykönnyen tudja ellenségeit a rosszban utánozni.

KLEINIASZ

Vajon az elhangzottak közül mire gondoltál, mikor ezt mondtad?

II. ATHÉNI

Figyelj rám, derék férfiú, és pillants vissza arra, amit beszélgetésünk elején a krétai törvényekről mondtunk, hogy egy célt tartanak szem előtt – és ez a cél, mint mondtátok, a háború. Én erre közbeszólva azt mondtam, hogy az helyes, ha a törvények az erényt tartják szem előtt, de azzal már nem érthetek egyet, hogy csak
e az erény egy részét s nem az egészet. Most viszont ti ellenőrizzetek engem a szóban forgó törvényhozást illetőleg, és figyeljetek, vajon nem javaslok-e olyan törvényt, mely nem az erényre vagy legalább annak egy részére irányul. Mert azt az alapelvet állítom fel, hogy csak az olyan törvényhozás a helyes, amely íjászként
706 a olyan célt tart szem előtt, amivel tartósan együtt jár valami az örökszép dolgok közül; ellenben minden mást figyelmen kívül hagy, legyen az akár gazdagság, akár más efféle, ha igazi érték nincs összeforrva vele.

Mikor pedig az ellenségnek a rosszban való utánzásáról beszéltem, ezen olyasmit értettem, mint ha valaki a

tenger mellett lakik, és szorongatják ellenségei, mint például – de ezt igazán nem azért említem, mintha haragot
b akarnék tartani veletek – egykor Minósz Attika lakosait nagy tengeri hatalmára támaszkodva súlyos adózásra kényszerítette; azoknak ugyanis még nem voltak hadihajóik, mint manapság, sem földjük nem volt telve hajóépítésre alkalmas fával, hogy könnyen szerezhettek volna tengeri hatalmat, nem voltak képesek tehát a hajózás utánzása által maguk is hajósokká lenni, s így tüstént
c elhárítani az ellenséget. És valóban üdvösebb volna rájuk nézve még többször feláldozni azt a hét gyermeket, mintsem hogy kitartó gyalogos hopliták helyett matrózokká legyenek, és hozzászokjanak ahhoz, hogy hajóikról leugrálva rohanják meg az ellenséget, viszont éppily gyorsan visszavonuljanak hajóikra, és úgy gondolják, hogy semmi szégyenletest nem követnek el, ha nem merészelnek az ellenség rohamával szemben helytállva meghalni, hanem jól hangzó, készen álló kifogásokat találnak ki azok számára, akik fegyvereiket eldobják és szerintük éppen nem csúfos futásban keresnek menedéket. Mindezek a szólások együtt szoktak járni a hajós hadi szolgálattal, s egyáltalán nem méltók a rájuk pazarolt dicséretekre, hanem épp az ellenkezőre: mert sohase
d szabad alantas erkölcsökhöz hozzászokni, különösen a polgárok legértékesebb részének. S ezt már Homérosztól meg lehetett volna tanulni, hogy az ilyen viselkedés nem szép. Nála ugyanis Odüsszeusz korholja Agamemnónt, mert midőn a trójaiak szorongatták a harcban az akhájokat, azt parancsolta, hogy húzzák a tengerre a hajókat; ő azonban nehézményezi ezt, és így szól:

azt akartod, hogy amíg még áll nagy zajjal a harcunk,
vonjuk vízre a jópadu bárkákat, hogy a trószok
kedve ugyan teljék, mikor eddig is annyira győznek:

és nőjjön meredek veszedelmünk: mert az akhájok
nem tartják a csatát, ha a bárkák vízre kerültek,
hátratekintgetnek, hátrálnak a vad viadalból.
707 a Ott azután pusztít a tanácsod, nép fejedelme.*

Már ő is felismerte tehát, hogy nem jó, ha a harcoló katonák mellett ott állnak a tengeren a hajók; hiszen ilyen berendezkedés mellett még az oroszlánok is ahhoz szoknának, hogy megfussanak a szarvasok elől. Ehhez járul még, hogy a tengeri hatalmak biztonságukkal együtt a tisztségeket sem a legszebb fegyvernem kezébe teszik le. Minthogy ugyanis hatalmuk és biztonságuk a hajókormányosokon, hajóskapitányokon, evezősökön és
b mindenféle, nemigen megbízható embereken nyugszik, ilyen körülmények között nem lehet a tisztségeket helyesen kiosztani; márpedig hogy lehet helyes állami életről beszélni ott, ahol ez hiányzik?

KLEINIASZ

Úgyszólván lehetetlen. De mégis, barátom, legalábbis mi, krétaiak, azt tartjuk, hogy a szalamiszi *tengeri* ütközet mentette meg Görögországot.

ATHÉNI

c S a görögök és barbárok tömege is ezt mondja. Mi ellenben, kedves barátom – mind én, mind Megillosz –, azt állítjuk, hogy a marathóni és plataiai szárazföldi csata, amelyet gyalogosok vívtak, volt az első lépés a görögök megmentésére, illetve ez utóbbi hozta meg a döntést; és ezek a csaták jobbá tették a görögöket, amazok ellenben nem, hogy ítéletet mondjunk mindazon
d csatákról, mik megmentésünkhöz hozzájárultak: a szalamiszihoz ugyanis az artemiszioni tengeri ütközetet is hozzácsatolom. Most azonban az állami közösség eré-

nyének szempontjából vizsgáljuk mind a vidék természetét, mind a törvények rendjét, mert nem azt tartjuk az emberek számára a legnagyobb értéknek, hogy életüket megmentsék, és nem a puszta életet becsüljük legtöbbre, mint a tömeg, hanem azt, hogy az emberek a lehető legjobbá váljanak, és maradjanak mindaddig, amíg csak élnek; de mindezt – azt hiszem – már az előzőekben elmondtuk.

KLEINIASZ
Úgy van.

ATHÉNI
Most tehát csak azt vizsgáljuk meg, vajon ezen az úton haladhatunk-e a leghelyesebben, ha városalapítással és törvényhozással foglalkozunk.

KLEINIASZ
Ez a leghelyesebb út!

e III. ATHÉNI
Most hát beszélj a legközelebbi kérdésről: milyen népet fogtok oda letelepíteni? Vajon egész Krétából bárkit, aki csak akar, minthogy az egyes városokban jobban elszaporodott a tömeg, mint amennyi táplálékot ad a föld? Mert bizonyára nem csődíttek össze mindenkit, aki csak
708 a akarna jönni a görögök közül. Ámbár úgy látom, hogy némelyek Argoszból, mások Aiginából, mások meg egyéb görög városokból telepedtek a ti országotokba; de a mostani esetre vonatkozólag mondd meg: honnan fog összegyűlni a polgárok hada?

KLEINIASZ

Úgy látszik, hogy egész Krétából fog összekerülni, és a többi görög közül – úgy látszik – leginkább a peloponnészosziakat fogják társul befogadni. Igazat mondtál ugyanis az előbb, hogy vannak itt argosziak is, így a most legtekintélyesebb itteni nemzetség: a gortüni is – ez ugyanis a peloponnészoszi Gortünből vándorolt ki.

b ATHÉNI

Nem lesz tehát olyan könnyű ez a gyarmatalapítás, mint ha méhraj módjára történne, hogy egy törzs egy vidékről indulva telepedne le, barátok közül barátként érkezve, a tér szűk voltától szorongatva, vagy más hasonló körülményektől kényszerítve. Megesik persze az is, hogy a község egy része polgárháborútól zaklatva kénytelen idegenbe költözni; de már arra is volt példa, hogy
c az egész község kivándorolt, mert erősebb ellenfele háborúban teljesen leverte. Mindezek az esetek részben könnyebbek, de részben nehezebbek a gyarmatosítás és törvényhozás szempontjából. Mert ha egy törzsről van szó, amelynek közös a nyelve és a szokásai, ebben van bizonyos testvériség, minthogy vallása közös, ellenben más szokásokat és állami berendezést, mint amilyen az otthoni volt, nem egykönnyen fogad el; az a nép pedig, mely esetleg törvényei gyarlósága folytán szakadt ellenpártokra, megszokásból új hazájában is arra fog törekedni, hogy ugyanazon szokások szerint éljen, amelyeknek pedig romlását köszönheti, s így kemény dió a gyar-
d matosító számára, és nem fogad szót a törvényhozónak; végül, ha mindenféle népség verődött össze egy helyre, könnyen hajlandó ugyan új törvényeknek engedelmeskedni, ellenben, hogy együtt érezzen, és, mint valami egy kocsiba fogott lópár, egy cél felé törekedjen, az

bizony sok időbe kerül és nehéz dolog. Mindenesetre azonban a törvényhozás és városalapítás a legdöntőbb jelentőségű a férfiúi erényt illetőleg.

KLEINIASZ

Nagyon valószínű. De fejtsd ki világosabban, mire való tekintettel mondtad ezt.

e IV. ATHÉNI

Úgy tűnik fel előttem, barátom, hogy most, mikor visszatérek a törvényhozókra vonatkozó vizsgálódásra, valami lekicsinylőt is fogok mondani róluk; de ha olyat mondunk, ami helyénvaló és az ügyet előmozdítja, nem szabad nagy dolgot csinálni belőle. S miért is támasztok magamnak nehézségeket? Úgy látszik, körülbelül minden emberi dologgal így van.

KLEINIASZ

Miről beszélsz voltaképpen?

709 a ATHÉNI

Azt akartam mondani, hogy voltaképpen egy ember sem intéz semmit a törvényhozás terén, a sors és az események ellenben, melyek mindenféle változatban felbukkannak, a mi igazi törvényhozóink. Mert vagy háború az, ami erőszakosan felforgatja az államformát és megváltoztatja a törvényeket, vagy a nyomasztó szegénység kényszere; sokszor pedig a betegségek kényszerítnek újításokra, ha járványok támadnak és sok ideig kedvezőtlenül alakulnak az évszakok. Ha az ember mindezeket meggondolja, elhirtelenkedve azt hajlandó mondani,
b amit én is most, hogy a halandónak semmi befolyása sincs a törvényhozásra, hanem csaknem az összes emberi dolgok a sors játékai; s valóban mindezeket az igazság

látszatával el lehet mondani a hajózásról, az orvostudományról, a hadvezetésről, de éppoly jogosultan a következőt is el lehet mondani ugyanezekről.

KLEINIASZ
Vajon mit?

ATHÉNI
Azt, hogy isten intéz mindent, és istennel együtt kormá-
c nyozza a szerencse és az alkalom az összes emberi dolgokat. Kevésbé merev az a harmadik álláspont azonban, mely megengedi, hogy az emberi szakértelemnek is hozzá kell ezekhez járulnia; mert például vihar alkalmával én bizony nagy befolyású tényezőnek tartom, hogy segítségünkre van-e vagy sem a kormányos művészete. Vagy hogy is áll a dolog?

KLEINIASZ
Így!

ATHÉNI
Nemde az élet többi területén is így áll a dolog, és így a törvényhozásnak is meg kell adnia, ami őt megilleti: nevezetesen azt, hogy ha egy országban minden kedvező körülmény összetalálkozik is, ami szükséges ahhoz, hogy valaha boldog élet virágozzon rajta, az ilyen államnak még arra is szüksége van, hogy az igazsághoz ragaszkodó törvényhozó jusson osztályrészéül.

KLEINIASZ
Nem mondhatnál igazabbat!

d ATHÉNI

Nemde az, aki az élet valamely szükséglete terén a megfelelő szakismerettel rendelkezik, ennek alapján joggal kérheti az istenektől, hogy a szerencse folytán olyan körülmények közé jusson, hogy csak a tudására legyen szükség?

KLEINIASZ

Teljes joggal kérheti.

ATHÉNI

Legalábbis azok a szakemberek, akiket az előbb említettünk, szívesen elmondanák kívánságunkra ezt az imádságot, ugyebár?

KLEINIASZ

Természetesen!

ATHÉNI

Tehát a törvényhozó is nyilván megcselekedné.

KLEINIASZ

Azt hiszem.

ATHÉNI

e Akkor hát így szólhatunk hozzá: „Ugyan, törvényhozó barátunk, milyen állapotban adjunk át neked egy várost, hogy abban a helyzetben légy, hogy egyébként magad megfelelően rendezhesd be?" Mit lehet erre helyesen felelni?

KLEINIASZ

Nemde a törvényhozó feleletéről van szó?

ATHÉNI

Igen, és a következőt fogja rá felelni: „Olyan várost adjatok nekem, amely türannosz uralma alatt áll. S a
710 a türannosz fiatal legyen, gyors felfogású és jó emlékezetű, bátor és nagylelkű, de az is meglegyen a türannoszunk lelkében, amiről azt mondtuk az előzőekben, hogy az erény összes alkatrészeivel együtt kell járnia, hogy a többi erénynek legyen valami haszna."

KLEINIASZ

Megillosz barátom, athéni vendégünk – úgy látszik – arra gondol, hogy a józan önmérsékletnek kell a többi erénnyel párosulnia. Nemde?

ATHÉNI

Mégpedig, amit közönségesen önmérsékleten értenek, nem pedig, amit fontoskodva tartana annak valaki, erőszakoltan a belátást nevezvén önmérsékletnek; hanem igenis azt a tulajdonságot gondolom, ami természetesen és tüstént kibontakozik gyermekekben és állatokban, hogy az egyik nem tud erős lenni a gyönyörökkel szemben, a másik pedig uralkodik rajtuk; erről azt is mond-
b tuk, hogy a sok jónak tartott dologról elkülönítve szóra sem érdemes. Értitek már, hogy miről beszélek?

KLEINIASZ

Teljesen!

ATHÉNI

Legyen meg hát türannoszunkban ez a természetes jó tulajdonság is a többi mellett, hogy városunk a lehető leggyorsabban és legtökéletesebben megkaphassa azt az

alkotmányt, melynek birtokában a legboldogabban fog élni. Mert ennél gyorsabb és jobb út nincs az állam helyes berendezkedésére, és nem is lehet.

c KLEINIASZ

De hogyan és milyen megokolással győződhetnék meg az ember arról, hogy helyesen nyilatkozik így?

ATHÉNI

Meglehetősen könnyű belátni, Kleiniasz barátom, hogy ez természet szerint így van.

KLEINIASZ

Mit beszélsz? Azt mondod, ha volna egy türannosz, aki ifjú, mértékletes, gyors felfogású, jó emlékezetű, bátor és nagylelkű . . .

ATHÉNI

És – tedd hozzá – szerencsés, nem másban, hanem csak
d abban, hogy az ő korában szülessen egy dicséretre méltó törvényhozó, és a sors vele egy helyre vezérelje. Mert ha így van, akkor úgyszólván mindent megadott isten, amit meg kell adnia, ha azt akarja, hogy egy város különösen virágozzék. A következő legjobb eset az, ha két ilyen uralkodó van (egy államban!), a harmadik eset, ha három – egyszóval, a vállalkozás nehézsége azzal arányosan növekszik, minél többen uralkodnak egy államban, és viszont: csökken, minél kevesebben.

KLEINIASZ

Azt állítod, hogy – amint fejtegetésedből látszik – a türanniszból születhetik meg a legjobb állam, ha egy kiváló törvényhozó és mértékletes, harmonikus lelkű türannosz találkoznak, és az ilyen állam mehet át leg-

könnyebben és leggyorsabban a tökéletesség állapotába;
e másodsorban pedig az oligarchiából a legkönnyebb az átmenet; vagy hogyan gondolod? Harmadjára pedig a demokráciából?

ATHÉNI

Egyáltalán nem, hanem elsősorban a türanniszból alakulhat ki a legjobb állam, másodsorban a királyságból, harmadjára a demokrácia bizonyos alakjából, negyedik helyen pedig az oligarchia áll, mely legnehezebben fogadná magába egy ilyen (tökéletes) állam születését: mert benne uralkodnak legtöbben. Azt állítjuk tehát, hogy államunk akkor valósulhat meg, ha a természet egy igazi törvényhozót hoz létre, s az a szerencse jut osztály-
711 a részéül, hogy az állam hatalmasai megosztják véle hatalmukat; s ahol e réteg számban legkisebb, hatalma pedig a legnagyobb, mint épp a türanniszban, ilyen körülmények között leggyorsabb és legkönnyebb az átalakulás.

KLEINIASZ

Hogyan? Nem értjük!

ATHÉNI

Pedig már nem egyszer, hanem sokszor elmondtuk; ti azonban valószínűleg még nem is láttatok türannosz kormányozta államot.

KLEINIASZ

A magam részéről nem is vágyom ilyen látványra.

ATHÉNI

b Pedig ott megerősítve láthatnád állításomat.

KLEINIASZ

Melyiket?

ATHÉNI

Azt, hogy a türannosznak semmi szüksége sincs fáradozásra vagy hosszú időre, ha meg akarja változtatni állama erkölcseit, csupán önmagának kell először elindulnia azon az úton, amerre irányítani akarja polgártársait: akár az erényes életmód, akár ennek ellentéte felé: önmagának kell először tetteivel példát adnia, bizonyos
c viselkedést helyeselve és kitüntetve, az ellenkezőjét megróva, az engedetlent pedig jogfosztással sújtva, az egyes tettek értéke szerint.

KLEINIASZ

És azt gondolhatjuk, hogy a többi polgár hamarosan követni fogja azt, aki ilyen rábeszélőképességet és hatalmat egyesít magában?

ATHÉNI

Senki se hitesse el veletek, barátaim, hogy más úton gyorsabban és könnyebben átalakulhatnak egy állam törvényei, mint a hatalmon levők példaadása által, akár
d most, akár a jövőben. Mert nem itt rejlik a dolog lehetetlensége vagy nehézsége, hanem az a nehéz, és az valósul meg hosszú idő alatt is ritkán – de ha megvalósul, számtalan jót áraszt arra a városra, amelynek osztályrészéül jut . . .

KLEINIASZ

Miről beszélsz?

ATHÉNI

Ha a mértékletes és igazságos élet isteni szerelme támad nagy hatalmú uralkodókban, uralkodjanak bár egyed-
e uralkodóként vagy kimagasló vagyonuk, vagy előkelő származásuk alapján, vagy ha egyszer Nesztór jelleme éledne újra valakiben – akiről azt mondják, hogy bár szava hatalmával is kivált az emberek közül, még jobban kitűnt józan meggondoltságával, de ez is Trója korában volt valaha, a mi korunkban már soha –, ha tehát született, vagy születni fog, vagy él közöttünk ilyen férfiú, boldog ő maga is, de boldogok azok is, kik hallgatják józan szájából áradó beszédét. Tehát az államhatalmat illetőleg általában érvényes az a tétel, hogy ha a belátás-
712 a sal és józan meggondoltsággal a fő hatalom egy emberben párosul, akkor születik meg a legjobb államforma és a legkitűnőbb törvények, különben soha! Fogadjátok ezt el tőlem, mint valami mítoszt, jóslat gyanánt – ezzel bemutattam, hogy bizonyos tekintetben nehéz a jó törvényekkel rendelkező városnak megszületnie, más szempontból viszont – ha bekövetkezik, amiről beszéltünk – a lehető legkönnyebben és leggyorsabban bekövetkező dolog.

KLEINIASZ

Hogyan?

b ATHÉNI

Próbáljuk meg a te városodra alkalmazva a dolgot, mint valami öreg gyermekek, gondolatban kiformálni a törvényeket.

KLEINIASZ

Fogjunk tehát hozzá és ne késlekedjünk!

V. Athéni

Istent hívjuk tehát segítségül városunk berendezéséhez; ő pedig hallgassa meg kérésünket és kegyes jóindulattal jöjjön segítségünkre, hogy vele együtt rendezhessük be városunkat és hozzuk meg törvényeinket.

Kleiniasz

Bárcsak jönne is segítségünkre!

c Athéni

De milyen államformát szándékozunk adni városunknak?

Kleiniasz

Mit akarsz ezzel mondani? Fejezd ki magad világosabban: arra gondolsz, hogy demokráciát, oligarchiát, arisztokráciát vagy királyságot akarunk-e berendezni? Mert csak nem gondolsz türanniszra? – legalábbis úgy hisszük!

Athéni

Nos hát melyikőtök volna hajlandó előbb válaszolni arra a kérdésre: az ő otthonában melyik államforma él ezek közül?

Megillosz

Nemde engem, mint idősebbet illet meg, hogy előbb válaszoljak?

d Kleiniasz

Bizonyára.

MEGILLOSZ

Csakhogy, ha jól meggondolom, nem tudom határozottan megjelölni, hogy a spártai államformát ezek közül melyik névvel kell illetni. Hiszen – úgy tűnik fel előttem – a türanniszhoz is hasonlít: mert az ephoroszok hatalma csodálatosan, egyenesen türannoszi méretekre megnőtt benne; olykor viszont az az érzésem, hogy az
e összes államok közül ez a legdemokratikusabb. Az meg egyenesen képtelenség, hogy ne nevezzük őt arisztokratikus államnak; de van benne élethossziglan tartó királyság is, mégpedig a legrégibb, mind a többi nép, mind a saját véleményünk szerint. Én tehát a kérdésedre így hamarjában igazán nem tudom pontosan meghatározni, hogy a mi alkotmányunk melyik a felsoroltak közül.

KLEINIASZ

Úgy látszik, Megillosz barátom, hogy velem is ugyanez esik meg: mert teljesen tanácstalan vagyok, hogy a knósszoszi alkotmányt ezek közül akármelyiknek is nevezhetem-e szilárd meggyőződés alapján.

ATHÉNI

Ez azért van, barátaim, mert ti valóban alkotmányos állami életet élveztek: amiket pedig az imént felsoroltunk,
713 a valójában nem is államok, csupán városszerű telepek, s lakóik egy része önkényesen parancsol, másik része szolgál, s a parancsolónak a hatalmáról van mindegyikük elnevezve;* s ha ennek az alapján kell az államnak nevet adni, akkor az igazi államot az istenről kellene elnevezni, aki valósággal uralkodik a belátással rendelkező emberek fölött.

KLEINIASZ

Miféle istenről?

ATHÉNI

Nemde ismét mítoszt kell igénybe vennünk, ha megfelelően meg akarjuk világítani azt, amit kérdeztél?

KLEINIASZ

Alighanem.

VI. ATHÉNI

b Így kell hát cselekednünk. Nos hát réges-régen, jóval azok előtt az államok előtt, melyeknek a keletkezéséről beszéltünk, Kronosz korában volt egy nagyon boldog birodalom és kormányzat, s ennek utánzata mindaz az állam, mely most jól van kormányozva.

KLEINIASZ

Úgy látszik, nagyon fontos volna erről egyet-mást hallani.

ATHÉNI

Nekem is úgy tűnik fel; éppen ezért vontam be beszélgetésünk körébe.

KLEINIASZ

c Jól tetted; és helyesen cselekednél, ha a mítosz folytatását is elmondanád, ha ideillik.

ATHÉNI

Úgy kell tennem, ahogy mondjátok. Hallottunk az akkori emberek boldog életéről, hogy bőven és magától megvolt mindenük, ennek oka pedig a hagyomány szerint a következő volt: Kronosz felismerte – amit már megtárgyaltunk –, hogy az emberi természet nem állhatja meg, hogy ha korlátlan hatalommal kormányozhatja az emberi dolgokat, ne teljen meg gőggel és igaz-

d ságtalansággal; ezt meggondolva városaink élére királyokul és vezetőkül nem embereket állított, hanem istenibb és különb eredetű lényeket: daimónokat. Mint ahogyan mi is cselekszünk: háziállataink nyájai és csordái élére vezetőül – nem ökröket állítunk az ökrök élére, s nem kecskéket a kecskék élére, hanem mi magunk, a náluk különb faj, parancsolunk nekik. Éppígy az isten is, emberszeretettől vezérelve, akkor a daimónoknak nálunk különb nemzedékét állította élünkre, akik aztán
e nagy könnyedséggel és a mi megkönnyebbülésünkre is, gondoskodásukkal békét, tisztességérzetet, a törvény és jog teljes virágzását adták nekünk, és így az emberi nemet megóvták a meghasonlástól és boldoggá tették. Ez a mostani beszédünk is az igazsághoz ragaszkodva azt mondja, hogy ha egy várost nem isten, hanem halandó kormányoz, nem menekedhet a bajoktól és a küzdelmektől; minden eszközzel utánoznunk kell tehát azt a bizonyos Kronosz alatti életet, és ami halhatatlan alkat-
714 a rész van bennünk, azt kell követnünk a közéletben és egyéni életünkben, s eszerint kell házi és állami életünket igazgatnunk, azt nevezve törvénynek, amit az ész kiszab és előír. Ha ellenben olyan egyén vagy pedig oligarchia, vagy akár demokrácia, melynek lelke a vágyak és gyönyörök rabja és ezeket hasztalan vágyik kielégíteni, mert semmit sem tud magában megőrizni, hanem véget nem érő és kielégíthetetlen bajban sínylődik – ha tehát ilyen lelkület jut uralomra egy állam vagy egyén fölött, az lábbal tiporja a törvényeket, s akkor
b – mint mondtuk – nincs mód a menekvésre. Meg kell vizsgálnunk ezt az okoskodást, Kleiniasz, vajon meggyőz-e bennünket; vagy pedig hogyan cselekedjünk?

KLEINIASZ

Szükségképpen meggyőző ereje van.

ATHÉNI

De gondold csak meg, hogy némelyek azt állítják: ahányféle államforma, ugyanannyi fajta törvény! S az imént mentünk végig azon, hány államforma van a közbeszéd szerint. S ne gondold, hogy valami kicsinységről merült itt fel kétely, ellenkezőleg, a legfontosabb dologról: mire való tekintettel kell megállapítani azt, hogy mi igazságos és igazságtalan – ismét ez a probléma merült fel előttünk. Mert némelyek azt állítják, hogy a törvé-
c nyeknek nem a háborúra, de nem is az erény egészére kell tekintettel lenniük, hanem azt kell szem előtt tartaniuk: mi hasznos a fennálló államrend számára, hogy mindig érvényben maradjon, és ne bomoljon fel – és így lehetne legjobban az igazságosság természetes meghatározását megadni.

KLEINIASZ

Hogyan?

ATHÉNI

Úgy, hogy az erősebb érdeke az igazságos.

KLEINIASZ

Mondd még világosabban!

ATHÉNI

Figyelj ide! Azt mondják, hogy mindig a hatalmon lévő állapítja meg az államban a törvényeket. Nemde?

KLEINIASZ

Igaz.

d ATHÉNI

S hiszed-e, hogy ha a köznép győz, vagy akármelyik társadalmi osztály, vagy akár a türannosz, a maga jószántából fog-e más célból törvényeket hozni, mint elsősorban saját uralmának fennmaradása érdekében?

KLEINIASZ

Már hogy is tenne másképp?

ATHÉNI

S nemde aki ezeket a megállapított „törvényeket" megszegi, azt a törvények szerzője meg fogja büntetni, minthogy vét az igazságosság ellen, hiszen az az igazságos, amit ő állapított meg.

KLEINIASZ

Úgy látszik.

ATHÉNI

Ez volna hát az igazságosság, és mindig így alakulna és eszerint igazodna!

KLEINIASZ

Legalábbis ezt mondja ez az okoskodás.

e ATHÉNI

S éppen ez volt az egyik az uralkodásra vonatkozó alapelvek közül.

KLEINIASZ

Melyek is voltak azok?

ATHÉNI

Azokra célzok, amelyeket akkor vizsgáltunk, mikor arról volt szó: kiknek és kik felett kell uralkodniuk? És úgy látszott: a szülőknek gyermekeiken az idősebbeknek az ifjabbakon, a nemeseknek a közönségeseken, és még több ily elv volt, ha emlékszel, és az egyik akadályozta a másik érvényesülését; ezek közül való ez a most szóban forgó elv is, és azt mondottuk, hogy Pindarosz azt tartja
715 a természet szerint igazságosnak, hogy a legerősebb vezessen és uralkodjon.

KLEINIASZ

Valóban ezt mondtuk akkor.

ATHÉNI

Vizsgáljuk meg tehát, melyik elvre bízzuk városunkat. Mert már számtalanszor megesett az ilyesmi egyes városokban.

KLEINIASZ

Ugyan mi?

VII. ATHÉNI

Az, hogy ha harc támadt az uralomért, a győztesek oly mohón kisajátították a város ügyeinek intézését, hogy az uralomból mit sem adtak a legyőzötteknek, de még az
b ivadékainak sem; hanem egész életükben aggódva vigyáztak rá, hogy azok közül senki se jusson vezető állásba, és így ne támadhasson fel ellenük, visszagondolva a hajdani sérelmekre. Mi most kijelentjük, hogy az ilyen államok nem is államok, és törvényeik nem igazi törvények, ha egyszer nem az egész állam közös javát tartják szem előtt. Mert az olyan szervezeteket, melyek egyesek érdekében állanak fenn, párturalomnak, nem pedig ál-

lamnak nevezzük, és azt tartjuk, hogy az általuk úgynevezett jog alaptalanul bitorolja e nevet. S mindezt azért mondtuk el, mert mi a te államod főhivatalait nem azon az alapon fogjuk kiosztani, hogy valaki gazdag vagy más
c efféle külsőleges előnnyel rendelkezik, mint amilyen az erő, a nagyság és az előkelő származás. Aki ellenben a legjobban aláveti magát a megállapított törvényeknek, és ezen a téren arat győzelmet az állami életben, ennek kell elsősorban adnunk azt a kiváltságot, hogy a legnagyobb szolgálatot tehesse az isteneknek és a törvényeknek; a szolgálat második fokát annak, aki ebben a versenyben második, és így tovább sorban ebben az arányban kell kiosztani a tisztségeket. Az úgynevezett vezető
d tisztviselőket én most a törvények szolgáinak neveztem, nem azért, hogy új elnevezéseket találjak ki, hanem mert azt gondolom, hogy mindennél inkább ettől függ az állam üdve vagy romlása. Mert ahol a törvény a vezetők kényének van alávetve és érvénytelen, ott kész a romlás az állam számára; ahol azonban a törvény az úr a vezetők fölött, s a vezetők az ő szolgái, ott a jólét, fennmaradás és minden jó remélhető, amit csak az istenek adhatnak egy városnak.

KLEINIASZ

Így van, barátom; korodhoz képest élesen látsz.

ATHÉNI

e Igen, mert ifjúkorában minden ember homályosan lát az ilyen dolgokban, öregkorában pedig élesen.

KLEINIASZ

Nagyon igaz.

ATHÉNI

S mi a legközelebbi teendő? Nemde feltehetjük, hogy a gyarmatosok már megjöttek és jelen vannak, s akkor a következő beszédet kell tartanunk nekik?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Férfiak – szólunk hozzájuk –, az istenség, mint a régi
716 a mondás is tartja, minden dolog kezdetét, végét és közepét kezében tartva, egyenesen haladva végzi természetes körpályáját; nyomában jár szüntelen Diké, aki bünteti azokat, akik mulasztást követnek el az isteni törvénnyel szemben. Őhozzá csatlakozik és őt követi kicsinysége tudatában és a világrendbe illeszkedve az, aki boldog akar lenni. Ha ellenben valaki akár vagyona, akár tekintélye, akár testi szépsége folytán felfuvalkodik, és ifjúi esztelenségében lelke gőgtől ég, mint aki sem elöljáróra,
b sem vezetőre nem szorul, sőt másokat is képes vezetni, az istentől elhagyatva magára marad, és ekkor más hasonló lelkületűeket magához vonva fickándozik és mindent felforgat, és sokak szemében úgy tűnik fel, hogy nagy valaki, de nem sok idő múltán magára vonva Diké büntetését, önmagát, családját, városát teljesen felforgatja és tönkreteszi. A dolgok ilyen rendjével szemben az értelmes embernek mit kell tennie és gondolnia, és mit nem?

KLEINIASZ

Világos, hogy arra kell törekednie minden embernek, hogy azok között legyen, akik az isten nyomdokain haladnak.

Miféle életmód kedves tehát isten előtt és halad nyomdokain? Az az egy, mely azt az egyetlen régi alapelvet tartja szem előtt, hogy a hasonló kedves a hasonló előtt, ha megvan bennük a kellő mérték és arány; a mérték nélküliek ellenben sem egymás előtt, sem azok előtt nem kedvesek, melyekben mérték és arány uralkodik. Minden dolog mértéke pedig elsősorban az isten lehet számunkra, sokkal inkább, mint akármelyik ember, pedig ezt tartják sokan.* Aki tehát az ilyen lénynek kedves
d akar lenni, neki magának is a lehetőségekhez képest ilyenné kell válnia; eszerint az kedves közülünk isten előtt, aki józan és mértékletes, mert hasonló hozzá; aki ellenben mértéktelen, az nem hasonló istenhez, sőt meghasonlott vele és a jog rendjével; és a többi erényre vonatkozólag is így áll a dolog. S lássuk be, hogy ebből az az igazság következik, mely hitem szerint a legszebb és legigazabb minden igazságok között, hogy a jó ember
e számára a legszebb, legjobb és a boldog élethez legjobban elvezető eljárás – s amellett a legillőbb is –, ha áldoz az isteneknek, és imádságok, fogadalmak és az istentisztelet minden módja által érintkezik velük; a rossz emberre viszont mindezeknek az ellentéte érvényes a természet szerint. Mert a rossz ember tisztátalan lelkű, a
717 a jó ellenben tiszta; márpedig nem helyes, hogy bemocskolt lelkű embertől ajándékot fogadjon el akár isten, akár nemes lelkű ember; hasztalan fáradoznak tehát az istenek külső tiszteletével a tisztátalanok; a tiszták istentisztelete ellenben nagyon is helyénvaló.

Ez hát a cél, ami felé törekednünk kell. De milyenek legyenek a „nyilak" és hogyan irányítsuk őket, hogy helyesen röpüljenek a cél felé? Először is, azt állítjuk,
b hogy az olümposzi és a várost védő istenek után a föld isteneinek kell megadni a tiszteletet, hogy az istenféle-

lem „célját eltaláljuk"; mégpedig a föld isteneinek a páros számú, másodrendű, bal oldali részeket, a felső isteneknek pedig a páratlan és az előbbiekkel ellentétes részeket.

Az istenek után áldoz az értelmes ember a daimónoknak, majd a hérószoknak is. Ez után következnek a család isteneinek a hagyomány szellemében szentelt külön szobrok és szentélyek, majd az élő szülők tisztelete, akiknek szent kötelességünk megadni első és legnagyobb tartozásunkat, a legrégibbet és legfontosabbat minden tartozásunk között, és minden szerzeményünket és va-
c gyonunkat úgy kell tekintenünk, hogy azokat illeti, akik bennünket világra hoztak és felneveltek, és minden képességünket az ő támogatásukra kell fordítanunk, kezdve a vagyonunkkal, minden testi-lelki javunkkal le kell rónunk ama adósságainkat, amikkel szüleinknek tartozunk ifjúkorunkban ránk fordított gondoskodásukért, fáradozásukért, szenvedéseikért – ezeket viszonoznunk kell öregkorukban, mikor nagyon is rászorulnak. Különösen vigyáznunk kell egész életünkben szüleink-
d ről kiejtett szavainkra; mert a szavaknak – bár könnyedek és szárnyasak – súlyos a büntetésük: mert isteni rendelésből őrködik felettük Diké hírnöke: Nemeszisz. Engedni kell tehát nekik, ha haragudnak és ki is töltik haragjukat, akár szóban, akár tettel, megértve azt, hogy
e egy apa, ha úgy véli, hogy fia részéről méltatlanság érte, igazán joggal haragszik. Ha pedig szüleink elhunynak, legszebb az a temetés, mely megtartja a kellő mértéket: nem lépi túl a megszokott halotti pompát, de nem is marad mögötte annak, ahogyan őseink a maguk szüleit eltemették. S éppígy meg kell adnunk évenként az elhunytak sírjának a megtisztelő gondoskodást. De legin-
718 a kább azzal kell őket tisztelnünk, hogy ne hagyjuk emléküket feledésbe menni, és a sors adományaiból adjuk

meg az elhunytaknak az őket megillető részt. Ha ezeket megtesszük és ezek szerint élünk, mindnyájan megkapjuk az istenektől és a fölöttünk álló hatalmaktól azt, amire méltók vagyunk, s jó reménységben tölthetjük életünk java részét. Ami pedig a gyermekeink, rokonaink, barátaink, polgártársaink, valamint az idegenek iránti, az istenektől ránk rótt kötelességeinket és a velük
b való érintkezést illeti – amelyeket a hagyomány szerint végezve, életünket vidámabbá és harmonikusabbá tehetjük –, a törvények feladata, hogy részletes utasításaikkal, részben rábeszélve, részben a rábeszélésre nem hajló jellemeket a jogrend erejével fékezve, városunkat – ha az istenek is így akarják – boldoggá és virágzóvá tegyék.

Ezek azonban olyan dolgok, melyekről feltétlenül kell ugyan a törvényhozónak szólania, ha úgy gondolkozik,
c mint én, de törvény alakjába nem öltöztethetők; ezekre kell példát adnom mind a törvényhozók, mind azok számára, akiknek szólnak a törvények, lehetőleg a többi idetartozó dologra is kiterjeszkedve, és csak ezután lehet hozzáfogni a tulajdonképpeni törvényhozáshoz. De melyik a legmegfelelőbb forma ilyen fejtegetések számára? Nem könnyű egy bizonyos fajta keretei közé szorítani, de próbáljuk meg a következő módon, hátha szilárd támpontot találunk.

KLEINIASZ

Hogyan gondolod?

ATHÉNI

Azt szeretném, ha a polgárok minél fogékonyabbak lennének az erénnyel szemben, és bizonyára a törvényhozó is erre fog törekedni egész törvényalkotásával.

d KLEINIASZ

Alighanem.

IX. ATHÉNI

Nos hát az előbb elhangzottak, véleményem szerint, némileg hozzájárulhatnak ahhoz, hogy ne találjanak teljesen nyers lélekre a törvényhozó intelmei, hanem szelídebb és jóindulatúbb lélekkel hallgassák meg őket. Úgyhogy nagyon is örömmel kell fogadnunk, ha (az ilyen bevezető fejtegetések) a hallgatót, ha nem is nagyon, de legalább egy kissé jobb indulatúvá és ezáltal tanulásra fogékonyabbá teszik. Mert hiszen nem könnyen és nem nagy bőségben lehet találni olyanokat, akik buzgón törekednének minél gyorsabban a lehető leg-
e jobb emberré válni, sőt az átlagemberek igazolják a hésziodoszi mondás bölcsességét, hogy a hitványság felé vezető út sima és izzadás nélkül járható, hisz nagyon rövid,

Ámde örökkéélő isteneink az erényhez
izzadság árán visznek, hosszú meredélyen,
719 a útja göröngyös kezdetben, de a csúcsra felérve
aztán már könnyűnek tetszik, bármi nehéz volt.*

KLEINIASZ

S valóban jól is mondta.

ATHÉNI

Bizony jól. Közölni akarom veletek, hogy az a bevezető beszéd milyen hatást akar elérni.

KLEINIASZ

Közöld tehát.

ATHÉNI

b Szóljunk hát így beszélgetés közben a törvényhozóhoz: „Mondd csak, törvényhozó barátunk, ha tudnád, hogy mit kell tennünk és mondanunk, ugye világos, hogy meg is mondanád?"

KLEINIASZ

Okvetlenül!

ATHÉNI

„S kevéssel ezelőtt nem a te szádból hallottuk-e, hogy a törvényhozónak nem szabad a költőkre bíznia, hogy úgy írjanak, ahogyan nekik jólesik? Hiszen nem tudhatjuk, mikor mondanak olyasmit, ami ellenkezik a törvényekkel, s így mikor ártanak az államnak!"

KLEINIASZ

Bizony igazat mondasz.

ATHÉNI

S ha most a költők nevében a következőket mondanánk a törvényhozónak, vajon szavaink megfelelőek lennének-e?

KLEINIASZ

Az a kérdés, milyen szavak?

c ATHÉNI

A következők: „Törvényhozó, mi magunk is régóta mindig elmondjuk, és a többi ember is meg van róla győződve, hogy a költő, ha a múzsák tripuszán ül, nem ura eszének, hanem mint valami forrás, engedi, hogy készen ömöljön belőle mindaz, ami épp rájön; minthogy pedig művészete: utánzás, arra kényszerül, hogy egy-

mással ellentétes jellemű embereket ábrázoljon, s így gyakran ellentmondjon önmagának: s hogy vajon alakjainak állításai közül ezek vagy amazok-e az igazak,
d arról fogalma sincs! A törvényhozónak ellenben ezt nem lehet megtennie, hogy törvényalkotásában két irányelvet állítson fel egy dologra vonatkozólag; neki egy dologban egy elvet és szabályt kell megállapítania. Fontold meg ezt épp azok alapján, amiket te mondtál az imént. Létezik túlzott, szegényes és megfelelő temetés. Te ezek közül egyet: a középúton levőt választod és rendeled el,
e és csak ezt helyesled. Én azonban, ha költeményemben egy dúsgazdag asszony rendelkezik saját temetése felől, a pazar temetést magasztalom; ha viszont egy takarékos, szegény emberről van szó, a szegényeset; ha végül mérsékelt vagyonú és mértékletes férfiú szerepel, az a neki megfelelőt fogja helyeselni. De neked nem lehet úgy szólnod, mint az előbb, hogy csupán a »mértékletest és megfelelőt« hangoztatod, hanem azt is meg kell mondanod: mi és mekkora az a megfelelő és mértékletes, mert ne gondold, hogy különben szavaid megérdemlik a törvény nevet."

KLEINIASZ

Színigazat mondasz.

X. ATHÉNI

Nos, vajon az, akit a törvényhozással megbíztunk, semmi efféle intelmet ne intézzen hozzánk törvényei bevezetéséül, hanem tüstént jelentse ki, mit kell tenni és mit
720 a nem, majd büntetéssel fenyegetve újabb törvényre térjen át, buzdítást és rábeszélést ellenben egyáltalán ne fűzzön törvényes rendelkezéseihez? Úgy van ez, mint az orvosokkal: az egyik így, a másik úgy szokott bennünket gyógykezelni; s most idézzük emlékezetünkbe mindkét-

fajta eljárást, hogy a törvényhozót is megkérhessük, mint orvost kérnének gyermekek, hogy a legszelídebb módon kezelje őket – miről is beszélünk voltaképpen? Vannak igazi orvosok; és vannak, akik csak segédeik az orvosoknak, de ezeket is orvosoknak hívjuk.

b KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

Ez utóbbiak – akár szabadok, akár szolgák – uraiknak (az orvosoknak, kiknek szolgálatában állnak) tudományos felfogása és rendelkezése alapján, továbbá a gyakorlatból szereznek bizonyos ügyességet, a dolog természetes lényegéig ellenben nem hatolnak; az igazán szabad lelkű orvosok viszont maguk is így tanulták meg tudományukat, s ebben a szellemben tanítják tanítványaikat is. Te is ilyen két csoportra osztanád azokat, akiket a közbeszéd orvosoknak nevez?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

c Vajon abban is egyetértesz-e velem, hogy mivel a betegek részben szolgák, részben szabadok a városokban, a szolgákat rendszerint a szolgák gyógykezelik, akik sietve bejárják a betegeket, vagy a kórházakban várják őket, és az ilyen orvos semmiféle magyarázatot nem ad a szolgák betegségeiről, és nem is hallgatja meg őket, csak rendel nekik valamit, ami gyakorlata alapján jónak látszik neki, mintha pontosan ismerné a bajt, akárcsak egy türannosz, önelégülten távozik, s már siet is egy másik beteg
d szolgához – és így kényelmessé teszi orvos gazdájának

a beteggondozást. A szabad lelkű orvos ellenben többnyire a szabad emberek betegségeit vizsgálja és gyógyítja, és ezeknek okát és lényegét kutatja, megbeszélve a dolgot a beteggel és hozzátartozóival, s így maga is megtud egyet-mást a betegeitől, s a beteget magát is, amennyire lehetséges, felvilágosítja, s nem rendel semmit sem előbb, míg a beteget meg nem győzte, s így
e bizalmát meg nem nyerte; s így próbálja az egészség felé vezetni s kezelését befejezni. Vajon melyik eljárás a jobb: ha így vagy amúgy gyógyít az orvos, vagy végzi edzésünket a tornamester? Ha kétféle úton (rábeszélés és rendelés útján) akarja az egy hatást elérni, vagy egyféle úton, mégpedig a kettő közül a rosszabbik és nyersebb eljárást választva?

KLEINIASZ

Sokkal különb, barátom, ha a kettős eljárást alkalmazza.

ATHÉNI

Van-e kedved, hogy megszemléljük mind a kettős, mind az egyszerű eljárást a törvényhozás terén is?

KLEINIASZ

Már hogyne volna kedvem!

XI. ATHÉNI

Nos hát, az istenekre, melyik törvény legyen a törvény-
721 a hozó első alkotása? Vajon nem az-e a természetes, hogy először a születések alapját és forrását szabályozza az állam számára rendelkezéseivel?

KLEINIASZ

Dehogynem.

ATHÉNI

A születések alapja és forrása pedig minden államban, ugyebár, a házasságkötés és a házasélet?

KLEINIASZ

Természetesen.

ATHÉNI

Ha tehát törvényhozásunkban a házassági törvények állnak első helyen, ez helyes intézkedésnek látszik az egész államélet helyes irányítását illetőleg.

KLEINIASZ

Mindenesetre.

ATHÉNI

b Mondjuk el tehát előbb az egyszerű formulát, amely valahogy így hangzanék: ha valaki harmincéves, harmincöt éves koráig meg kell házasodnia; ha nem teszi, meg kell büntetni pénzbírsággal és bizonyos megtiszteltetésektől való megfosztással, mégpedig ennyi meg ennyi pénzbírsággal, és ilyen meg ilyen jogfosztással. Ilyesféle legyen tehát a házasságról szóló egyszerű törvény; a „kettős" pedig a következő: a harmincéves embernek harmincöt éves koráig meg kell házasodnia, meg-
c gondolva azt, hogy van egy természetes mód, amely által az emberi nem a halhatatlanságban részesül, s erre irányul természettől mindenkinek teljes vágyakozása: mert hiszen a halhatatlanság vágya az is, hogy az ember híressé legyen és halálában ne porladjon névtelenül. Így hát az emberi nem bizonyos tekintetben összeforrott az örökkévalósággal, véges-végig követi és követni fogja annak folyását, s ily módon halhatatlan; a fiak fiait hagyva maga után, a születések szakadatlan láncolata folytán

egy és azonos marad, s így részesül a halhatatlanságban. Mármost a természet szent törvényét szegi meg az, aki
d szándékosan megfosztja ettől önmagát; és így cselekszik, aki nem gondol asszonyra és gyermekekre. Aki tehát hallgat e törvényre, büntetlenül marad; aki ellenben nem hajt szavára, és harmincöt éves korára sem házasodik meg, az fizessen évenként ennyi meg ennyi bírságot, hogy azt ne gondolhassa, hogy a magános élet nyereséggel és kényelemmel jár számára; és ne részesülhessen azokban a tisztségekben sem, amelyekkel az államokban az ifjabbak az idősebbeket meg szokták tisztelni. S ha ezt így az előbbi egyszerű törvény mellett meghallgattuk, minden egyes törvényt illetőleg meg lehet fontolni,
e vajon ilyen kettős legyen-e az illető törvény, a lehető legrövidebben alkalmazva mind a rábeszélést, mind a fenyegetést, vagy pedig a puszta fenyegetésre szorítkozva, egyszerűek legyenek törvényeink.

MEGILLOSZ

A spártai jellemnek ugyan, barátom, az felelne meg, hogy mindig a rövidebbet részesítsük előnyben; de ha valaki e két formulára vonatkozólag hív fel bíróul, hogy
722 a melyiket választanám városom számára, a hosszabbikat választanám, és egyáltalán bármely törvényt illetőleg, e példa alapján, a két eshetőség közül mindig ezt választanám. Ez azonban nem elég: még az is kell, hogy Kleiniasz barátunk tetszését is megnyerje a törvényhozásnak eme módja: hiszen az ő városa szándékozik életbe léptetni az efféle törvényeket.

KLEINIASZ

De te, Megillosz barátunk, teljesen jól szóltál.

XII. Athéni

Voltaképpen dőreség a törvények szövegének hosszúságára vagy rövidségére szót vesztegetni; mert azt kell
b méltányolni, vajon jók-e a törvények, nem pedig a rövidségüket vagy hosszúságukat: így az említett házassági törvényeknél sem a terjedelem kétszeres voltának arányában különb az egyik a másiknál hasznavehetőségük értékét illetőleg, hanem – amit példa gyanánt felhoztunk – az orvosok kétféle fajtája igen találó párhuzammal szolgált. De úgy látszik, hogy még soha senki a törvényhozók közül nem gondolt arra, hogy a törvényhozásra két módot is fel lehet használni: a rábeszélést és az erőszakot – már amennyire a műveletlen tömeggel
c szemben a rábeszélés lehetséges –, s ők csak az utóbbit alkalmazzák. Mert nem úgy hozzák a törvényeket, hogy uralmi helyzetüket rábeszéléssel párosítják, hanem a csupasz erőszakot alkalmazzák. Én azonban egy harmadik módot látok magam előtt, amit a törvényekre vonatkozólag alkalmazni kell, s ami jelenleg egyáltalán nincs használatban.

Kleiniasz

Milyen eljárásról beszélsz?

Athéni

Arról, ami beszélgetésünk eredményeként isteni sugallat gyanánt bukkant fel. Mert amióta elkezdtünk a törvényekről beszélgetni, hajnalból dél lett, és erre a szép
d pihenőhelyre jutottunk, s noha semmi másról, mint a törvényekről, nem beszélgettünk, úgy látszik, csak most jutottunk el a törvényekhez, az előbbiek mind csak bevezetésül szolgáltak hozzájuk. Miért mondtam mindezeket? Arra akarok rámutatni, hogy minden szóbeli előadásnak, s amihez csak hang szükséges, van beveze-

tése, mintegy felhangoló előjátéka, s ez művészi és hasznos előkészítés a tulajdonképpeni tárgyhoz. Így a lant mellett énekelt daloknak – melyeket szintén nomosznak
e hívnak, akárcsak a törvényeket – és egyáltalán minden költői műnek csodásan megalkotott bevezetései vannak. A szó szoros értelmében vett törvényekhez ellenben, amelyeket állami törvényeknek hívunk, még soha senki nem írt bevezetést; vagy ha írt is, nem tette közzé, mintha ez nem volna természetes eljárás. A mi mostani időtöltésünk viszont – úgy látszik – azt igazolja, hogy igenis: természetszerűen hozzátartozik a törvényekhez a bevezetés; továbbá, hogy ezek a törvények, melyek előttünk kettősnek tűntek fel, nem ilyen egyszerűen kettősek, hanem voltaképpen két külön dolog ez: a törvény maga és a bevezetése.

723 a Amit „türannoszi rendeletnek" neveztünk, és a szolgalelkű orvosok rendeléseihez hasonlítottunk, az nem egyéb, mint puszta száraz törvény; amit pedig eléje bocsátunk, és rábeszélő jellegűnek mondottunk, az valóban rábeszélő jellegű; szerepe és hatása azonban bevezetés a tulajdonképpeni tárgyhoz. Szerintem ugyanis e bevezetés azért hangzik el, hogy jóindulattal és ennek folytán fogékonyabban fogadja be a törvény rendelkezé-
b sét az, akinek a törvényhozó szánta; épp ezért szerintem ezt bevezetésnek, nem pedig a törvény megokolásának lehetne helyesen nevezni.

Ezek után mi mondanivalóm van még? Az, hogy a törvényhozó sem egész törvénykönyvének elejére, sem egyes törvényei elé ne mulasszon el bevezetést illeszteni, s akkor azok úgy fognak különbözni a szokott törvényektől, mint ahogyan a most megtárgyalt két törvényhozó módszer különbözik egymástól.

KLEINIASZ

A magam részéről azt kívánom, hogy így hozzon törvényeket számunkra az, aki ebben szakértő.

c ATHÉNI

Annyiban igazad van, Kleiniaszom, hogy minden törvénynek megvan a maga természetes bevezetése, és annak, aki törvényhozásba fog, egész fejtegetése elé a természetszerű bevezetést kell helyeznie: hisz nem kis dolog, ami utána következik, és nagy különbség van a között, hogy világosan, avagy nem, véssük a törvényt emlékezetünkbe; ha azonban úgy rendelkeznénk, hogy egyaránt bevezetéssel kell ellátni mind a nagy, mind a
d kis törvényeket, nem járnánk el helyesen. Hiszen nem is minden dal és nem minden elbeszélés kívánja meg az ilyesmit; ámbár természettől fogva mindegyik számára volna bevezetés, de nem kell mindegyiknél alkalmazni. Ezt már rá kell bízni magára a szónokra, a dalköltőre és a törvényhozóra.

KLEINIASZ

Szerintem teljesen igazad van. De ne töltsük az időt most már halogatással, hanem térjünk vissza tárgyunkra, és kezdjük – ha neked is jónak látszik – azoknál a dolgoknál, melyekről akkor szóltál, nem jelezve, hogy
e mindez bevezetés. Térjünk tehát vissza arra – mint a játékosok mondanák: egy második, szerencsésebb kezdéssel –, világosan jelezve, hogy ez bevezetés, nem pedig éppen eszünkbe ötlő fejtegetés. Fogjunk hát hozzá, egyetértve abban, hogy mindez: bevezetés. Ami azonban az istenek és az ősök tiszteletét illeti, a már elhangzottak is elegendők. Próbáljuk hát meg azt elmondani,

ami ezután következik, amíg csak az egész bevezetéssel nem vagyunk készen a te megítélésed szerint; azután majd térj rá magukra a törvényekre.

724 a ATHÉNI

Nemde úgy gondoljuk, hogy ami az isteneket, daimónokat és mind az élő, mind az elhunyt szülőket illeti, a bevezetésnek már eleget tettünk; s úgy látszik, azt kívánod, hogy mintegy napvilágra hozzam, ami a bevezetésből még hátravan.

KLEINIASZ

Teljességgel így van.

ATHÉNI

Ezek után bizonyára az a helyénvaló és közérdekű, hogy
b végigtekintsünk azon, hogyan kell viselkednünk lelkünk, testünk és vagyonunk gondozását illetőleg: melyikre kell nagyobb és melyikre kisebb gondot fordítanunk, hogy ezáltal mind a szóvivő, mind hallgatói lehetőleg részesei legyenek a nevelésnek és műveltségnek. Ez az, amit nekünk most el kell mondanunk, illetve meghallgatnunk.

KLEINIASZ

Nagyon helyesen mondod.

726 a I. Athéni

Hallja hát mindenki, aki az imént az istenekről és a drága ősapákról szóló szavainkat hallotta: összes javaink között az istenek után a lélek a legistenibb, s egyszersmind legbensőbb tartozékunk. Mindenkinek az összes javai kétfélék: részben különbek és kiválóbbak, ezek az uralkodásra hivatottak, részben gyarlóbbak és alantasabbak, mintegy amazok szolgálatára rendeltettek. Mármost az uralkodásra hivatottakat mindenesetre többre kell becsülni a szolgasorban levőknél. Így tehát helyesen
727 a buzdítok arra, hogy mindenki uraink: az istenek, s az utánuk következő isteni lények után a saját lelkét tartozik tisztelni és megbecsülni. Helyesen azonban úgyszólván senki sem tiszteli és becsüli közülünk a lelkét, csupán látszólag: mert a tisztelet és megbecsülés isteni jó, a rossz és hitvány dolgok közül pedig egy sem becses és megtisztelő. Aki tehát azt hiszi, hogy akár holmi ismeretekkel vagy ajándékokkal, akár bizonyos engedményekkel növeli lelke értékét, holott ezzel gyarlóbból jobbá egyáltalán nem tette, az látszólag megbecsüli ugyan a lelkét, valójában azonban egyáltalán nem.

Így például minden ember, alighogy ifjúvá lett, men-
b ten azt képzeli, hogy képes mindent megérteni és megítélni; és úgy véli, hogy azzal becsüli meg lelkét, ha dicséri és kész ráhagyni, hogy tegye azt, amit csak akar; márpedig most elhangzott szavaink értelmében ezzel az eljárással éppen nem becsüli meg, sőt árt neki; márpedig

– mint mondtuk – az istenek után mindjárt őt kell tisztelni.

De akkor is, ha az ember tévedéseinek, hibáinak, legtöbb és legnagyobb bajainak okát nem önmagában, hanem másokban keresi, s önmagával, mint aki ártatlan,
c kivételt tesz, csak látszólag tartja nagy becsben lelkét, valójában azonban messze van ettől, mert éppen ártalmára van.

De akkor sem, mikor a törvényhozó okos intése és helyeslése ellenére a gyönyörökkel szemben engedékeny, tartja becsben lelkét, sőt lealacsonyítja, mert bűnökkel és megbánással tölti meg. S akkor sem, ha viszont nem vesz erőt magán és nem állja ki az elismerésre méltó fáradalmakat, veszélyeket, fájdalmakat és szenvedéseket, hanem meghátrál előlük, akkor sem növeli lelke
d értékét, sőt értéktelenné és becstelenné teszi ezzel az egész viselkedésével. Mert ha azt véli, hogy élni mindenképpen és bármi áron jó és értékes dolog, ezzel nem becsüli meg éltető lelkét, sőt értéktelenné teszi és becs-
e telenné. Ekkor enged ugyanis a lélek ama balhitének, hogy a Hadészban levő dolgok mind rosszak, és nem szegül ellene, hogy megcáfolja és felvilágosítsa, hogy voltaképpen nem tudhatni, vajon nem éppen ellenkezőleg: minden javaink közül a legnagyobbak rejlenek a Hadész isteneinél.

De ha az ember a szépséget becsüli többre az erénynél, ez sem egyéb, mint a lélek teljes és tökéletes lebecsülése: mert az ilyen gondolkodás a testet becsesebbnek tartja a léleknél, ami teljesen hamis nézet, hiszen semmi földszülötte dolog olümposziaknál becsesebb nem lehet; aki tehát lelke felől másképpen vélekedik, nem tudja, mily csodás javát hanyagolja el.

728 a De azt se higgye senki, hogy ha tisztességtelen úton vágyik vagyont szerezni, vagy nem vonakodik az ilyen

szerzéstől, ily módon talán ajándékokkal tiszteli meg lelkét; épp ellenkezőleg, fájdalmat okoz neki, mert azt, ami a lélekben szép és becses, eladja hitvány aranyért – hiszen mindaz az arany, ami csak a földön és a föld alatt rejlik, nem ér fel az erénnyel.

Egyszóval: mindaz, aki nem hajlandó tartózkodni mindenáron mindattól, amit a törvényhozó a rút és rossz dolgok közé soroz, s viszont nem igyekszik min-
b den erejével megtenni azt, amit az jónak és szépnek mond ki, az nem tudja, hogy mindezzel a lelkét, ezt az isteni osztályrészét, méltatlan és becstelen állapotba juttatja. Mert úgyszólván senki sem gondolja meg, miben áll a legsúlyosabb úgynevezett igazságszolgáltatás, ami a gonoszságot érheti: abban áll ez, hogy az illető hasonlóvá válik a rossz emberekhez, s akkor már kerüli a jó embereket és okos beszédeket, és elszakad tőlük s a
c hitványakkal forr össze, és az ő társaságukat hajszolja; s ha egyszer összeforrt velük, akkor már szükségképpen azt cselekszi és arra a sorsra jut, ahogyan az efféle emberek szoktak egymással bánni és beszélni. De ez az állapot nem „igazságszolgáltatás" (Diké), mert Diké és az ő igazságossága szép, ez csak bosszúálló büntetés, az igazságtalanságot nyomon követő sors; és szerencsétlen az is, akit elér, és az is, kit el nem ér; az utóbbi azért, mert nem gyógyul meg, az előbbi pedig azért, mert elpusztul, hogy sok más ember megmenekedjék. A lélek igazi megbecsülése szerintünk, hogy a lényeget megmondjuk, abban áll, hogy a jobbakat kövessük, a gyarlóbbakat pedig, amennyiben javulásra alkalmasak, a lehető legjobbá igyekezzünk tenni.

d II. Nincs tehát az embernek egy olyan tulajdona sem, amely természettől alkalmasabb volna arra, hogy a roszszat elkerülje, a legfőbb jót pedig keresse és megragadja, mint a lélek; ez, ha a jót elérte, egyesül vele az élet

hátralevő részére. Épp ezért értékeltük az istenek után következő helyre.

A harmadik hely pedig természettől fogva – mindenki beláthatja – a testet illeti meg. Most ennek a megbecsülésével kell foglalkoznunk, hogy mi módon becsüljük meg igazán és miképpen tévesen: ez pedig a törvényhozó feladata. De nekem úgy tűnik fel, hogy a törvényhozó
e erre vonatkozólag körülbelül azt jelentené ki, hogy nem a szép vagy erős, gyors vagy nagy test a becses, de még csak nem is az egészséges – bár sok ember előtt ez látszana természetesnek –, de persze nem is az ezekkel ellentétes; hanem a legjózanabb és legbiztonságosabb állapot az, mely mindezen ellentétes tulajdonságok között a középúton jár. Mert az említett tulajdonságok a lelket felfuvalkodottá és vakmerővé teszik, ellentéteik viszont kishitűvé és szolgalelkűvé.

Éppen így a pénz és vagyon szerzése és megbecsülése ugyanezen arány szerint történjék. Mert ezeket illetőleg
729 a is a szertelenség gyűlöletet és felfordulást eredményez mind az állami, mind a magánéletben, a hiány viszont legtöbbnyire szolgaságot. Senki se szeresse tehát a vagyont a gyermekei kedvéért, hogy minél gazdagabbá tegye őket; mert ez sem nekik, sem az államnak nem jó. Ezzel szemben legharmonikusabb és legjobb az ifjak olyan vagyoni helyzete, mely nem vonzza magához a hízelgők hadát, de nem nélkülözi azt, ami valóban szükséges; mert ez összhangban van minden szükségletünkkel, és így gondoktól mentessé teszi életünket.

b Gyermekeinknek örökségül tisztességérzetet és ne aranyat hagyjunk. Csakhogy abban a tévhitben vagyunk, hogy a tisztességérzet ellen vétő ifjaknak dorgálva hagyjuk hátra ezt az örökséget; pedig a tisztességérzet nem a ma szokásos intelmekből születik meg az ifjak lelkében, mikor azt kötik lelkükre, hogy az ifjúnak min-

denkor szemérmesen kell viselkednie. Az értelmes törvényhozó inkább az idősebbeket intené arra, hogy ügyeljenek magukra az ifjak előtt, és leginkább attól
c óvakodjanak, nehogy valaha is egy ifjú azt lássa vagy hallja, hogy ők maguk követnek el vagy mondanak valami szégyenletes dolgot. Mert ahol az öregekből hiányzik a szeméremérzet, ott az ifjak okvetlenül szemérmetlenek; hiszen az ifjaknak nevelése nem a dorgálás, hanem az, ha egész életünkben azt cselekedjük, amit intésül másoknak mondunk.

Aki tiszteli és megbecsüli a rokonságot és mindazokat, kik ugyanazon vérből származva a családvédő istenek közösségében részesülnek, az joggal remélheti, hogy megnyeri a születést védő istenek jóindulatát saját gyer-
d mekei nemzését illetőleg. Ami pedig azt illeti, hogy miként nyerhetjük meg barátaink és társaink jóindulatát az életben való érintkezéseink számára, a célravezető eljárás az, ha velünk szemben való szolgálataikat nagyobbnak és fontosabbnak tartjuk, mint ők maguk; barátainknak tett szívességeinket viszont kevesebbre értékeljük, mint barátaink.

Hazájával és polgártársaival szemben az a legjobb polgár, aki olümpiai babéroknál és bármely hadi vagy békés versenyen kivívott győzelemnél többre becsüli azt a tiszteletet, amit a honi törvények szolgálatával szerzett, azzal, hogy egész életében mindenkinél jobban szolgálatuknak szentelte magát.

Ami pedig az idegeneket és vendégeket illeti, meg kell gondolni, hogy irántuk való kötelezettségeink a legszentebbek; mert körülbelül úgy áll a dolog, hogy az idegenek és vendégek ellen elkövetett vétségek inkább kihívják az isten büntetését, mint a polgártársaink elleniek. Hiszen az idegen, barát és rokon híján, szánalomra méltóbb mind az istenek, mind az emberek előtt. Az tehát,

730 a aki jobban tud büntetni, buzgóbban segíti is őt; márpedig különösen tudják mindkettőt a mindegyik idegent és vendéget védő daimónok, a vendéget oltalmazó Zeusz kísérői. Nagy óvatossággal járjon el tehát mindenki, akiben csak egy csepp előrelátás is van, hogy a vendégekkel szemben semmi vétséget el nem követve életében, nyugodtan haladhasson annak vége felé. De az összes – mind az idegenek, mind honfitársaink ellen elkövetett – vétségek közül legsúlyosabb az oltalomért esdeklőkkel szemben elkövetett vétség. Mert az az isten, akit az esdeklő arra kért, hogy legyen tanúja a neki tett ígéreteknek, kiváltképpen őrködni fog az őt ért bántalom felett, úgyhogy sohase marad büntetlenül, bármi bántalom érné is.

b III. Most már körülbelül mindent megbeszéltünk, ami szüleinkre, önmagunkra, javainkra, városunkra, barátainkra és rokonainkra, az idegenekre és honfitársainkra vonatkozik. Ezután az következik, hogy azt tárgyaljuk meg, hogy milyennek kell lennünk, hogy legszebben élhessük le életünket. El kell mondanunk, hogy a törvény közbelépése nélkül pusztán a dicséret és a feddés a maga nevelő hatásával hogyan teszi az embereket irányíthatóvá és jobb indulatúvá a hozandó törvények iránt.

c Az igazságot illeti meg az első hely az összes javak között, mind az istenek, mind az emberek világában. Őbenne kell mindjárt kezdettől fogva mindenkinek részesednie, aki boldog és harmonikus lény akar lenni, hogy mint igaz ember élje át élete java részét. Az ilyen ember ugyanis megbízható; megbízhatatlan viszont az, aki szereti a szándékos hazugságot; végül pedig esztelen az, aki akaratlanul vét az igazság ellen. E két utóbbi állapot egyike sem kívánatos: mert sem a megbízhatatlan, sem a balga embert nem szereti senki; s minthogy

az idő előrehaladtával megismerik, az ilyen ember az
d amúgy is súlyos öregségére teljes magányosságra kárhoztatja magát, épp életének végén, úgyhogy akár élnek, akár nem a gyermekei és barátai, egyaránt elhagyatottan éli le életét.

Tiszteletre méltó az is, aki maga nem követ el semmi igazságtalanságot; az pedig, aki másokat is megakadályoz abban, hogy igazságtalanságot kövessenek el, több mint kétszeres tiszteletre méltó: mert az csak egyetlen elszigetelt érték, ez ellenben sokakkal felér, mert mások igazságtalanságát is felfedi a vezető tisztviselők előtt. Aki pedig a büntetésben is segítségére van a tisztviselőknek, azt kiáltsuk ki nagy és tökéletes polgárnak, s
e vigye el az erény győzelmi pálmáját. Ugyanebben az elismerésben kell részesítenünk a józan mérsékletet és a belátást, és mindazokat a javakat, melyeket az ember, ha megszerzett, nem kell kizárólag magának tartogatnia, hanem másokat is részeltethet belőlük. Mármost a legjobban azt kell tisztelnünk, aki másokat is részeltet; aki pedig szeretne, de nem képes rá, azt másodsorban kell megbecsülni; aki pedig irigységből senkivel sem hajlan-
731 a dó önként, barátságból megosztani javait, azt a maga személyében feddni kell ugyan, de jó tulajdonságát a tulajdonos miatt azért nem szabad lekicsinyelni, sőt inkább törekednünk kell megszerezni.

Versenyezzen velünk mindenki az erényben irigység nélkül. Az ilyen versenytárs javára van a városnak, mert maga törekszik ugyan, de a többieket nem igyekszik rágalmakkal kisebbíteni. Az irigy ellenben azt hiszi, hogy mások megrágalmazásával kell kiemelkednie, s így maga
b is kevésbé törekszik az igaz erényre, versenytársait pedig elkedvetleníti igazságtalan ócsárlásával, s így egész városát elszoktatja az erényért való nemes versenytől; ezzel pedig a maga részéről csökkenti hazája jó hírnevét.

Nemes indulattal elteltnek, de egyszersmind a lehető legszelídebbnek kell mindenkinek lennie. Mert a mások súlyos, nehezen orvosolható, sőt teljesen orvosolhatatlan igazságtalanságait nem lehet másképp ártalmatlanná
c tenni, mint harcolva és győzelmesen védekezve ellenük és könyörtelenül büntetve őket. Erre pedig a lélek képtelen, ha nincs meg benne a nemes indulat. Ami viszont azokat illeti, akik vétenek ugyan, de hibáik orvosolhatók, először is be kell látni, hogy az igazságtalan ember sohasem tudatosan vét az igazságosság ellen. Hiszen nagy bajokat senki sem szerez készakarva a maga számára, legkevésbé a legbecsesebb javait illetőleg: márpedig a lélek – mint mondtuk – mindnyájunknak valóban legbecsesebb java. Ebbe a legbecsesebb javába senki sem fogadhatja be önként és tudatosan a legnagyobb
d bajt, hogy egész életében ezzel megverve éljen. Noha szánalomra méltó az igazságtalan és rossz tulajdonságokkal bíró ember, könyörülni csak azon lehet, akinek hibái orvosolhatók: ilyenkor van helye annak, hogy indulatunkat visszatartva szelídek legyünk és ne maradjunk meg asszonyos elkeseredéssel felindult állapotunkban; a fékezhetetlen és javíthatatlan gonosztevővel szemben ellenben szabadjára kell engednünk indulatunkat.

Ezért mondtuk, hogy a jó embernek egyszerre nemes indulatúnak és szelídnek kell lennie.

IV. Az emberek legnagyobb baja – amely a legtöbb
e ember lelkébe egészen belerögződött, s melyet mindenki megbocsát magának, s így nem is törekszik tőle szabadulni – az, amit úgy fejeznek ki, hogy minden ember természetesen kedves önmagának, és ennek így is kell lennie. A valóságban azonban legtöbb hibánknak oka a túlságos önszeretet. Mert elvakult a szerető szeretete
732 a tárgyával szemben, úgyhogy tévesen ítéli meg azt, hogy

mi az igazságos, a jó és szép, minthogy azt véli, hogy a saját érdekét többre kell becsülnie az igazságnál. Pedig aki igazi nagy ember akar lenni, annak nem önmagát, s nem a maga érdekeit vagy tetteit kell szeretnie, hanem az igazságosságot: akár önmaga, akár más az, akinek a cselekedetei igazságosak. Ugyanebből az önszeretetből származik az is, hogy saját tudatlanságunk bölcsességnek tűnik előttünk, s ennek következménye, hogy –
b noha úgyszólván semmit sem tudunk – azt hisszük: mindenhez értünk, s így nem bízzuk másokra, hogy ők végezzék el azt, amihez nem értünk, hanem magunk végezzük el – szükségképpen hibásan. Ezért mindenkinek óvakodnia kell a túlságos önszeretettől, s azt kell követnie, aki különb nála, s ezt nem szabad szégyellnie.

S most el kell mondanunk egyet-mást, mintegy emlékeztetőül, amik ugyan kisebb jelentőségűek, és sokszor elhangzottak, de nem kevésbé hasznosak; mert ahogyan
c az elfolyó habok helyébe mindig új habnak kell ömlenie, a visszaemlékezés is egy újonnan odaömlő hulláma a tovatűnő gondolatnak. Tehát: tartózkodni kell a mértéktelen nevetéstől és könnyezéstől, és mindenkit fel kell hívni, hogy erőt véve mind a túlságos örvendezésen, mind a túlságos fájdalmon, próbálkozzon megőrizni a helyes magatartást, akkor is, ha sorsunk daimóna a siker és boldogulás jegyében áll, de oly sorsfordulatok esetén is, mikor a daimónok szembefordulnak túlságosan ma-
d gas és merész törekvéseinkkel. S remélni kell azt, amit az isten mindig megad a jóknak, hogy ha szenvedések sújtanak, az isten nem növelni, hanem csökkenteni fogja őket, s így jelen bajaink jobbra fordulnak – a jó ellenben állandóan megmarad birtokunkban a jó szerencse kegye folytán. Ilyen remények között és mindezeket emlékezetünkben tartva kell élnünk, semmit el nem mulasztva, hanem az élet vidám és komoly pillanataiban egyaránt

mindezeket önmagunknak és másoknak emlékezetébe idézve.

e V. Immár a helyes életmódról és arról, hogy milyeneknek kell lennünk, körülbelül elmondtuk, amit isteni szempontból el kellett mondanunk. De nem mondtuk el, amiket emberi szempontból erről el kell mondanunk: hiszen emberekkel beszélgetünk s nem istenekkel. Márpedig természetszerűleg a legemberibb dolgok a gyönyörök és fájdalmak, továbbá a vágyak, minden halandó lény szükségképpen teljesen ezektől függ, és legfontosabb hajlamai által ezekkel van összekötve. A legszebb
733 a és legnemesebb életet tehát nemcsak azon az alapon kell magasztalni, hogy méltóságteljes alkatánál fogva övé az első hely hírnév szempontjából, hanem azért is, mert – ha az ember hajlandó megízlelni és nem tántorodik el tőle ifjúkorában – első hely illeti meg abban is, amire mindnyájan törekszünk: hogy többet örüljünk és kevesebbet bánkódjunk életünk egész tartama alatt. S hogy ez csakugyan így van, ha valaki helyesen próbálkozik meg vele, az nagyon könnyen kitűnik: de hogy mi ez a helyes mód, ezt kell a józan ész segítségével megvizsgálni, vajon csakugyan így van-e természet szerint, vagy másképp van, és így a mi nézetünk természetellenes.

Egyik életfajtát a másikhoz viszonyítva kell a gyönyör és fájdalom nagyobb volta szempontjából megvizsgál-
b nunk a következőképpen. A gyönyörűséget kívánjuk, a fájdalmat viszont sem nem kívánjuk, sem nem választjuk; a közömbös állapotot pedig a gyönyör helyett nem kívánjuk, a fájdalommal azonban szívesen felcserélnők. Továbbá: kisebb fájdalmat, ha nagyobb gyönyör jár vele, szívesen elvállalunk; nagyobb fájdalom árán csekélyebb gyönyört ellenben nem kívánunk. Végül azt az állapotot, mikor a kettő egymással egyensúlyban van, nem tudjuk egyértelműen eldönteni, vajon kívánjuk-e.

Mert mindezek (a gyönyörök és fájdalmak) számukkal, nagyságukkal, hevességükkel, egyenletességükkel, illetve ezekkel ellentétes voltukkal, tekintetbe jönnek – már
c vagy döntőleg, vagy nem döntőleg – kívánságainknál és választásunknál. S minthogy ezek természetszerűen így vannak elrendezve, ha egy életfajtában mindkettőből sok van, és nagyok és hevesek mind a gyönyörök, mind a fájdalmak, de mégis a gyönyör a túlnyomó, akkor: kívánjuk ezt az életformát; ha ellenben a fájdalom teng túl, nem kívánjuk. Továbbá, ha valamely életben mindkettő kevés, kicsiny és enyhe, de túlnyomó a fájdalom, nem kívánjuk, ha ellenben az öröm javára billen a mérleg, kívánjuk az ilyen életet. Végül, ha a kettő egyensúlyban van – mint az előzmények alapján be kell látni –, az ilyen életet abban az esetben kívánjuk, ha rokon-
d szenvünk alapján az öröm a túlnyomó benne, de elutasítjuk, ha ellenszenvünk folytán a fájdalom uralkodik benne.

Be kell látnunk, hogy az összes életforma benne foglaltatik ezekben az eshetőségekben, és el kell döntenünk, hogy természetünk alapján melyiket választjuk. Ha pedig azt mondanánk, hogy ezeken kívül valami mást kívánunk, ezt csak a valóban meglévő életformákat illető tudatlanság és tapasztalatlanság mondathatná velünk.

VI. Melyek tehát és hányan vannak azok az életformák, amelyek közül választanunk kell, szemügyre véve,
e hogy mi a kívánatos és kedvünkre való és mi nem, hogy azt életünk zsinórmértékéül tekintve, azt válasszuk, ami kedves és kellemes, de egyszersmind a legjobb és legszebb is, s így oly boldogan éljünk, amennyire ez ember számára csak lehetséges? Azt mondhatjuk, hogy egyik a józan és mértékletes, a másik a belátáson alapuló, a harmadik a bátor, a negyedik az egészséges élet. A hoz-
734 a záértő a mértékletes életet úgy fogja jellemezni, hogy

minden tekintetben nyugodt, mert enyhe örömöket és fájdalmakat, szelíd vágyakat és nem rajongó szerelmeket tartalmaz. A féktelen élet ellenben csupa hév, és így heves örömöket és fájdalmakat, intenzív és kínzó vágyakat és a legőrjöngőbb szerelmeket foglalja magában. Mármost a mértékletes életben az örömök vannak túlsúlyban a fájdalmak fölött, a féktelen életben ellenben a fájdalmak túlnyomók a gyönyörökkel szemben, mind számukat, mind nagyságukat és gyakoriságukat tekintve. Ennélfogva természetszerűen az előbbi életforma
b örvendetesebb, a másik kellemetlenebb; és így nem lehetséges, hogy aki kellemesen akar élni, önként éljen féktelenül, hanem immár világos, hogy – ha mostani fejtegetésünk helyes – mindenki szükségképpen önkéntelenül és nem készakarva féktelen. Mert vagy tudatlanságból, vagy önuralomhiány folytán, vagy mindkét okból él az emberek nagy tömege önmérséklet híján. Ugyanezeket kell átgondolni a beteges és egészséges életre vonatkozólag, hogy mindkettőben van öröm és
c fájdalom, de az egészséges életben az örömök, a beteges életben a fájdalmak a túlnyomóak. Márpedig a mi intenciónk az életmódok kiválasztásánál nem az, hogy a fájdalom legyen túlsúlyban, ellenkezőleg: ahol a fájdalom alulmarad az összehasonlításban, azt az életet ítéljük kellemesebbnek. És joggal elmondhatjuk, hogy a mértékletes élet a féktelennél, a belátáson alapuló az esztelennél, a bátor élet a gyávánál kevesebb, kisebb és ritkább örömöt és fájdalmat mutat fel, de öröm tekintetében javukra billen a mérleg mindegyik esetben; ama-
d zok viszont a fájdalmak terén vannak fölényben, s így a bátor a gyávát, az értelmes az esztelent legyőzi, úgyhogy az életformák egyik csoportja kellemesebb a másiknál: a józan, bátor, értelmes, és egészséges kellemesebb a gyávánál, esztelennél, féktelennél és betegesnél;

egyszóval: az erényhez ragaszkodó élet mind testileg, mind lelkileg kellemesebb a romlottságba merült életnél, de egyébként is fölényesen felülmúlja szépségben,
e rendben, kiválóságban, hírnévben, úgyhogy azt eredményezi, hogy birtokosa minden tekintetben és egészben véve boldogabban él, mint ellentéte.

VII. És ezzel be is fejeztük a törvények bevezetését; a bevezetés után pedig a törvénynek kellene következnie, illetve valójában az állam törvényei vázlatának.

Mármost, miként egy szövetnél vagy bármi más fonadéknál nem lehetséges, hogy a vetülékfonal és a láncfonal
735 a ugyanolyan anyagból való legyen, hanem a láncfonalaknak különbeknek kell lenniük: nevezetesen erőseknek és szilárdaknak, amazoknak pedig lágyabbaknak és megfelelő mértékben simulékonyaknak – éppígy megfelelően ki kell válogatni azokat, akik az államok vezető tisztségeit vannak hivatva betölteni, és azokat, akikről az bizonyul be, hogy csak csekély műveltséggel rendelkeznek. A kormányzásnak ugyanis két fontos feladata van: az egyik a hivatalok megszervezése, a másik a törvények megállapítása, melyek a hivatalok működését szabályozzák.

Mindezek előtt azonban még meg kell gondolni a
b következőket. Ha egy pásztor, csordás vagy csikós átvesz egy nyájat, csordát, ménest vagy más effélét, addig nem fog hozzá a gondozásukhoz, míg el nem végezte a mindegyiknek megfelelő tisztogatást oly módon, hogy különválasztva az egészséges és nem egészséges, a nemes és közönséges állatokat, az utóbbiakat elküldi valami más nyájba, s csak a javát gondozza, abban a meg-
c győződésben, hogy hiábaló és eredménytelen fáradság lenne a testi-lelki gondozása azoknak, melyeket a természet és a helytelen ápolás már elrontott, és ráadásul tönkretennék az ép és egészséges testű és jellemű lénye-

ket is, ha az ember nem végezné el a készlet megrostálását. Mármost a többi élőlénynél kisebb ennek a fontossága, és csak példa kedvéért volt érdemes felhoznunk; az embereket illetőleg azonban a törvényhozó legkomolyabb figyelmére méltó, hogy kikutassa és közzétegye a helyes eljárást az emberek megrostálására és az ezzel
d összefüggő teendőkre vonatkozólag. Ami a város megtisztítását illeti, azzal körülbelül így áll a dolog: sok ilyen eljárás van, és egy részük enyhébb, más részük súlyosabb. Mindazokat, melyek súlyosak, de célravezetőbbek, csak az alkalmazhatja, aki türannosz és törvényhozó egy személyben. Ha ellenben egy törvényhozó teljhatalom nélkül alapít új államot és szab törvényeket, meg lehet elégedve, ha a tisztítóeljárások közül a legszelídebbet alkalmazza.

e A legcélravezetőbb eljárás, akárcsak az orvosságoknál, fájdalmas; ez a joghoz és igazsághoz ragaszkodva, korlátoz és büntet, és a legvégső esetben halált vagy száműzetést szab ki büntetésül. Mert a legnagyobb bűnösöket, akik gyógyíthatatlanok s a város legnagyobb átkai, el kell távolítani.

A megtisztításnak egy szelídebb módja a következő: mindazokat, akik a megélhetés nehézsége folytán kész-
736 a nek mutatkoznak rá, hogy elszántan kövessék azokat, akik a vagyonosak ellen vezetnék a nincsteleneket – mint a város nyavalyáját –, eltávolításukat szép szóval gyarmatosításnak nevezve, jóindulatúan el kell küldeni a városból. Ezt tehát minden törvényhozónak valahogyan mindjárt kezdetben meg kell cselekednie; a mi helyzetünk azonban e tekintetben még különlegesebb: mert nekünk jelenleg nem egy meglevő városból való gyar-
b matosítást, vagy a megrostálásnak valami más módját kell alkalmaznunk, hanem, mint mikor sok forrásból és hegyi patakból egy tóba zúdul a víz, ügyelni kell arra,

hogy az minél tisztább legyen, részben kimerve, részben csatornával elvezetve és másfelé terelve a meg nem felelőt (ilyenformán kell nekünk is eljárnunk sokfelől összegyűlendő lakosságunk megrostálásánál). Természetesen fáradság és veszély együtt jár minden állami berendezkedéssel. De minthogy egyelőre csak elméletben és nem gyakorlatban végezzük az államalapítást, tegyük fel, hogy már befejeztük a polgárok összegyűjtését, sőt ter-
c vünk szerint való megrostálásuk is megtörtént. Mert azok közül, akik városunkban óhajtanak letelepedni mint annak jövendő polgárai, a hitványakat – kellő időn át megvizsgálva – a rábeszélés minden eszközével meg fogjuk akadályozni a letelepedésben; a jóravalókat ellenben tőlünk telhető jóindulattal és szívélyesen befogadjuk.

VIII. S most ne kerülje el figyelmünket, hogy éppoly szerencsés helyzetben vagyunk, mint annak idején a Héraklidák, akiknek letelepedéséről már szóltunk, hogy elkerülték a földosztás és az adósságok eltörlése körül felmerülni szokott szörnyű és veszedelmes viszályko-
d dást – pedig ha a régi államok közül bármelyik új törvényhozásra kényszerül, ezt a kérdést érintetlenül sem hagyhatja, de kielégítően sem oldhatja meg, hanem jóformán csak a jámbor óhaj marad meg számára, és csak óvatos és lassú átmenet lehetséges, mely hosszú idő alatt
e apró lépésekkel halad előre. S ez a haladás is csak akkor lehetséges, ha maguk a birtokosok önszántukból nyúlnak hozzá a saját földjükhöz, és tekintettel számos adósukra, önszántukból akarják a magukét a szűkölködőkkel méltányosan megosztani, úgyhogy az adósságokat elengedik, a földbirtokot pedig megosztják velük, a józan mértéket tartva szem előtt, és belátva azt, hogy nem abban áll a szegénység, ha vagyonunkat csökkentjük, hanem abban, ha telhetetlenségünk növekedik. Az állam

jólétének ez a belátás a legfőbb forrása; erre, mint szilárd alapra, lehet építenie annak, aki aztán az ennek az állapotnak megfelelő állami rendet építi fel. Ha azonban
737 a a kiindulás hibás, akkor a rákövetkező politikai tevékenység sem könnyű egy városban sem.

Ezt a veszélyt mi – ahogyan mondtuk – kikerültük; mégis helyesebb elmondani, hogyha nem kerültük volna ki, hogyan szabadulhatnánk meg tőle. Mondjuk ki tehát, hogy csakis úgy, ha nem vagyunk kapzsiak, és a joghoz és igazsághoz ragaszkodunk, ezenkívül azonban más út nincs – sem széles, sem keskeny – a menekvésre. Ez az igazság legyen hát államunk támasza. Mert úgy
b kell berendezkedni, hogy a polgárok vagyoni állapota ne adjon okot kölcsönös vádaskodásra és panaszkodásra, különben nem lehet továbbhaladni az állami berendezkedés egyéb teendői felé – ha csak egy kis belátásunk is van –, míg ezek a régi vádak és panaszok egymással szemben fennállnak. Akiknek pedig, mint most nekünk, az isten megadta, hogy új államot alapíthatunk, és semmiféle régi ellenségeskedés nincs a polgárok között, azok részéről emberhez nem méltó értelmetlenség és gonoszság volna, ha maguk válnának a gyűlölködés okozóivá a föld és a lakóhelyek igazságtalan elosztása által.

c De mi a föld felosztásának helyes módja? Először is azt kell megállapítani, hogy mekkora legyen a polgárok száma. Ezután a polgárság beosztását kell elrendezni, hogy hány és mekkora részekre kell tagolni őket. Ezek után a földbirtokot és a lakhelyeket lehetőleg egyenletes-
d en kell elosztani. A polgárok száma akkor lesz megfelelő nagyságú, ha az ország területéhez és a szomszéd államokhoz alkalmazkodik. A területhez annyiban, hogy az képes legyen ennyi polgárt józan életmód mellett élelemmel ellátni – többre nincs is szükség –, ami pedig a szomszédokat illeti, a polgárok számának akko-

rának kell lennie, hogy egyrészt képesek legyenek védekezni a szomszédok esetleges jogtalan túlkapásai ellen, másrészt jogtalanul megtámadott szomszédaiknak segítségére siethessenek.

Mindezt pontosan akkor állapíthatjuk meg mind elvben, mind a gyakorlatban, ha a szóban forgó területet és szomszédait szemügyre vettük. Most csak vázlatos
e képet akarunk adni róla, hogy ezt befejezve, végre áttérhessünk a törvényhozásra. Legyen a polgárok száma ötezer-negyven, hogy egy alkalmas számot válasszunk; ezek részesüljenek a földben és védelmezzék meg osztályrészüket. A föld ugyanennyi részre osztassék fel, és ugyanennyi házhelyet osszunk ki, úgyhogy a polgárok és a telkek száma megfeleljen egymásnak. Először ezt az egész számot (az ötezer-negyvenet) osszuk két részre, majd háromra; hiszen néggyel és öttel is, és így tovább sorban egész tízig valamennyi számmal osztható. Any-
738 a nyit pedig minden törvényhozónak kell a számokhoz értenie, hogy melyik és milyen szám a legalkalmasabb az államok számára. Kimondhatjuk, hogy az, amelyiknek a legtöbb osztója van; különösen, ha ezek sorban egymás után következő számok. Nem minden szám rendelkezik az osztók nagy változatosságával. Az ötezer-negyvennek azonban egy híján hatvan osztója van, s
b közülük az első tíz folytonos sorban következik egymásra egytől tízig: s így igen alkalmas mind a hadi beosztások, mind a békében előforduló viszonyok, adókivetések és felosztások számára.

IX. Ezeket az ismereteket alaposan és szilárdan meg kell szerezni azoknak, akiknek a törvény kötelességévé teszi; mert valóban úgy áll a dolog, ahogyan elmondtam; és a következőkre való tekintettel is szóba kell ezt hozni egy városalapító előtt. Akár teljesen új várost alapít valaki, akár egy lehanyatlott régi várost hoz rendbe –

ami az isteneket és a templomokat illeti, hogy minő templomokat kell felállítani és melyik istenről vagy daimónról kell őket elnevezni –, akinek csak van belátá-
c sa, nem tesz kísérletet sem arra, hogy változtasson azokon, amik a delphoi, dódónai jósda, vagy Ammón rendeléséből keletkeztek, vagy régi hagyományokon alapulnak, melyek látomások vagy isteni sugallatok folytán szereztek érvényt; s ennek az lett a következménye, hogy beavatási szertartásokkal együttjáró áldozatokat rendeztek be, részint honi eredetűeket, részint etruszk, küproszi vagy máshonnan elterjedteket. S e hagyományok alapján orákulumokat, szobrokat, oltárokat, templomokat szenteltek, s ezek számára szent kerületeket
d hasítottak ki. Mindezeken a törvényhozónak a legcsekélyebbet sem szabad változtatnia, hanem a polgárok minden csoportja számára ki kell jelölnie egy istent, daimónt, vagy hérószt, s a föld felosztása alkalmából elsősorban ezeknek kell kiválasztott szent kerületet és mindent, ami ezekkel együtt jár, biztosítania, hogy aztán meghatározott időpontokban a polgárok egy-egy csoportja összegyűljön, és a felmerülő szükségleteken segítsen, és így a polgárok az áldozás közben megbarát-
e kozzanak egymással, közelebb jussanak egymáshoz és megismerjék egymást, aminél nagyobb jó nem is lehet egy város számára, mint az, ha lakói jó ismerői egymásnak. Mert ahol egymás jellemét illetőleg nem világosság, hanem sötétség uralkodik, ott az ember nem részesül az őt megillető megbecsülésben, nem nyeri el a neki járó tisztségeket, sőt egyáltalán igazságot sem szolgáltatnak neki megfelelő módon. Mármost minden embernek minden államban arra kell törekednie, hogy sem ő maga soha senkivel szemben ne mutatkozzon kétszínűnek, hanem mindig egyenesnek és igaznak, sem más a kétszínűsegével meg ne csalhassa.

739 a A következő „húzás", mint ostáblánál* a kövek elmozdítása a szent vonaltól, törvényhozásunk terén is szokatlan lesz, s így első hallásra könnyen ámulatba ejtheti az embert. De nem kell rajta csodálkozni; hanem ha az ember gondolkodik fölötte, ki fog tűnni, hogy a legjobb állam után következő államot így lehet megalapítani. Talán azért nem fogadná el tervünket valaki, mert nem szokott hozzá ahhoz a gondolathoz, hogy olyan törvényhozóval áll szemben, akinek nincs teljha-
b talma. Ilyen esetben pedig az a leghelyesebb, ha leírjuk a legjobb, aztán a következő, sőt a sorban harmadik államformát is, s így módot adunk a válogatásra annak, akié a döntés a település ügyeiben. E szerint az elv szerint járjunk el hát mi is, leírva a legkitűnőbb, majd a másod- és harmadrangú államot. A választást pedig engedjük át most Kleiniasznak, és egyáltalán annak, aki valaha is hasonló választás elé kerül, és jelleme szerint ki akarja választani azt, ami kedves neki hazája számára.

X. A legelső állam és alkotmány, és a legjobb törvé-
c nyek tehát azok, amelyek mellett legjobban érvényesül az állami élet egész területén az a régi szólás, hogy a barátok között minden közös. Ha ez akár most megvan már valahol, akár meg fog valaha valósulni – hogy a nők és gyermekek, s minden vagyon közös legyen, és az úgynevezett „tulajdon" minden eszközzel az élet minden területén teljesen kiküszöböltessék, sőt elérjék azt, hogy még a természettől fogva sajátunkat képező dolgok is lehetőleg közössé váljanak, úgyhogy úgy tűnjék fel, hogy szemünk, fülünk, kezünk közösen lát, hall és cselekszik, sőt helyeslésünk és gáncsunk is egybehangzó, minthogy mindannyian ugyanannak örülünk és ugyanazon szomorkodunk, és egyáltalán, ha oly szokások és törvények uralkodnak, melyek az államot a lehető legnagyobb mértékben eggyé teszik –, ez az állam kitűnőségé-

nek a csúcsa, s ennél helyesebb és jobb célkitűzést soha senki nem találhat. Az ilyen város – akár istenek, akár
e istenek fiai lakják, noha egynél többen vannak lakói – ilyen életfelfogás mellett örömet és boldogságot biztosít lakóinak.

Államunk számára tehát példaképet nem kell másfelé keresnünk, hanem ehhez tartva magunkat keressük azt, ami ehhez a lehetőség szerint leghasonlóbb. Amelyiknek alapítását most megkíséreljük, az a legközelebb van ehhez a halhatatlan mintaképhez, és az egyetlen, amely a második helyet megérdemli. A sorban harmadikat majd ezek után, ha isten is úgy akarja, tárgyaljuk meg.

Most azt kell elmondanunk: milyen ez a „második"
740 a állam, és minő úton válhatik az állam ilyenné? Először is osszák fel a földet és a lakóhelyeket egymás között, és ne közösen műveljék a földet, minthogy ez még túlhaladja a mai nemzedék neveltetését és műveltségét; mégpedig abban a meggyőződésben osszák fel, hogy minden telepesnek a maga osztályrészét úgy kell tekintenie, hogy az: az egész állam közvagyonához tartozik, s minthogy ez a föld: a hazánk, jobban kell őt gondozni, mint anyát a gyermekeknek, mivel a Földanya: istennő, és így úrnőnk nekünk halandóknak. Hasonló érzülettel kell lennünk a honi istenek és daimónok iránt.

b Hogy pedig ezek az állapotok örök időkig így megmaradjanak, arról kell még gondoskodnunk, hogy ahány tűzhelyet kiosztottunk, ugyanannyinak kell mindig maradnia, és sem többé, sem kevesebbé nem szabad válniuk. Mármost a következő módon lehet biztosítani ennek az állapotnak fennmaradását a város egész területén: aki egy telket kapott, az gyermekei közül csak egyet tegyen ennek örökösévé – az, aki legkedvesebb neki, vegye át tőle azt a tisztet, hogy tisztelje az isteneket,
c viseljen gondot nemzetségére és városára, s így teljesítse

kötelességeit, mind az élőkkel, mind a holtakkal szemben.

A többi gyermekével pedig úgy járjon el, hogy leányait házasítsa ki a fennálló törvény szerint, fiait pedig fogadtassa örökbe olyan polgárokkal, akik gyermekáldás híjával vannak, lehetőleg szívélyes jó viszonyok alapján. Ha azonban ez hiányzik, vagy pedig valakinek sok fiú-
d vagy leánygyermeke van, vagy ellenkezőleg: ha a gyermekek szama az államban kisebb a kelleténél, minthogy terméketlenség állott be, mindezen esetekben a legfőbb és legtekintélyesebb tisztviselő fontolja meg, mit kell tenni akár a fölös szaporulat, akár a fogyatékos születések esetén; s mindenesetre találjon módot arra, hogy az ötezer-negyven telek minden körülmények között fennmaradjon. Sok eszköz van erre: ilyen a születések korlátozása, ha túlbő a szaporaság; ellenkező esetben pedig gondoskodás a születések számának növeléséről: erre
e célravazető eszközök bizonyos megtisztelő és megszégyenítő eljárások, továbbá az öregek buzdító intelmei az ifjakhoz, végső esetben pedig, ha sehogy sem tudnánk az ötezer-negyven telek változatlanságát fenntartani, mert a polgároknak áradó bőségében úszunk a házastársak egymás iránti szeretete folytán, akkor még mindig itt van a régi eszköz, amit már sokat emlegettünk: gyarmat kibocsátása, amely kedves módszer, ha barátságosan intézik, ha valahol szükségesnek látszik. Ha pedig
e az ellentétes hullám tör ránk, betegségek özönét zúdítva fejünkre vagy pusztító háborúkat: s így a polgárok száma a megállapítottnál jóval kisebbé válik, akkor – noha szántszándékkal nem szabad félművelt polgárokat befogadnunk, mégis, mint mondják – a szükségen még isten sem tud erőt venni.

XI. S most azt mondhatnánk, hogy elhangzott fejtegetésünk a következő intelmet intézi hozzánk: ti, derék

férfiak, természetszerűleg tiszteljétek a közösséget,
b egyenlőséget, azonosságot és összhangot egymás között,
és ne tegyetek engedményeket sem a számok, sem pedig
a szép és jó dolgok teljes érvényességét illetőleg. Először
is tehát egész életetekben őrizzétek meg a megállapított
számot; továbbá a vagyonnak azt a mennyiségét, melyet
először oly mérséklettel és megfelelően megszabtatok,
ne vegyétek semmibe azáltal, hogy adjátok-veszitek
egymás között. Mert ebben nem lesz segítségetekre sem
az, aki adta osztályrészeteket: isten – hisz ő a sors! –, de
a törvényhozó sem. Ugyanis először is már a törvény
rendelkezik az engedetlennel szemben, hiszen kihirdet-
c te, hogy aki akar, csak oly feltétellel vegyen részt, illető-
leg ne vegyen részt a sorsolásban, hogy először is a föld
az összes isteneknek van szentelve, továbbá a papok és
papnők három áldozat alkalmával imádkozni fognak,
hogy az, aki házhelyét vagy földjét, amelyet a sors jutta-
tott neki, adás-vevés tárgyává teszi, szenvedje el az en-
nek megfelelő büntetést. Az eredeti birtokviszonyokat
ciprustáblákra felírva helyezzék el a templomokban az
utókor számára. De ezenkívül, hogy érvényben marad-
d janak, külön őrt állítanak azon arkhón személyében,
akinek legélesebb látása van, hogy az esetleges eltéve-
lyedések ne maradjanak titokban, hanem bűnhődjék az,
aki engedetlen mind az istennel, mind a törvénnyel
szemben.

Mert azt, hogy mostani rendelkezésünk milyen nagy
jótétemény az összes államok számára, amelyek követik
és a megfelelő berendezkedést illesztik hozzá, a régi
e közmondás szerint hitvány ember sohase fogja belátni,
csak az, akinek élettapasztalata van és erkölcsileg derék
ember. Mert üzérkedésnek nincs helye az ilyen állami
berendezkedésben, sőt egyenesen következik belőle,
hogy nem is kell, és nem is szabad senkinek szabad

emberhez méltatlan üzletekkel és foglalkozásokkal pénzt keresni, hiszen a banauszia, melynek már neve is meggyalázó, megakadályozza a szabad jellem kifejlődését, tehát gondolni sem szabad arra, hogy ilyen úton gyűjtsünk vagyont.

742 a XII. Ezenkívül az a törvény is következik mindezekből, hogy magánembernek nem szabad sem aranyat, sem ezüstöt szereznie; csupán a mindennapi forgalom céljára legyen pénz, ami a kézművesek munkájáért cserébe szükséges, és hasonló szükségletekre, így a napszámosok, rabszolgák és zsellérek bérének kifizetésére. Kimondjuk tehát, hogy rendelkezhetnek oly pénzzel, mely csak otthon értékes, másutt ellenben értéktelen. Minden államnak szüksége van azonban közös görög pénzre,
b tekintettel a hadjáratokra és a más államokba való utazásokra, ha követségbe vagy más államérdekű híradás végett kell valakit kiküldeni. Ha pedig magánügyben kell valakinek elutaznia, csak úgy utazhat el, ha engedélyt nyert a vezető tisztviselőktől; s ha úgy tér haza, hogy van még megmaradt idegen pénze, szolgáltassa be az állam pénztárába, úgyhogy megfelelő honi pénzt kapjon érte. Ha azonban kiderülne, hogy valamennyit eltulajdonított belőle, az a pénz az államé legyen; és mind az, aki becsempészte, mind az, aki tudott róla, de nem jelentette fel, átokkal és gyalázattal legyen sújtva, azon-
c kívül bírsággal, mely nem lehet kisebb a becsempészett idegen pénznél.

Ha valaki megházasodik vagy kiházasítja lányát, se ne fogadjon el, se ne adjon hozományt; se pénzt letétbe ne helyezzen olyan embernél, akiben nem bízik meg; se kamatra ne kölcsönözzön pénzt, minthogy az adósnak jogában áll egyáltalán meg nem adni sem a kamatot, sem
d a tőkét. Hogy pedig a legjobb egy államra nézve az ilyen intézményekhez ragaszkodni, azt a következő meggon-

dolások alapján lehet kellőleg megítélni, ha tudniillik az egészet az eredetére és kitűzött céljára vezetjük vissza.

Márpedig kimondhatjuk, hogy az igazán belátó politikus célja nem lehet az, amit a sokaság állít, hogy a jó törvényhozónak arra kell törekednie, hogy állama, melynek érdekében hozza törvényeit, minél nagyobb, gazdagabb legyen, aranyban és ezüstben dúskáljon, és szárazon és vízen minél nagyobb birodalma legyen; hozzáteszik ugyan még azt is esetleg, hogy a jó törvényhozónak arra is kell törekednie, hogy állama a lehető legjobb és legboldogabb legyen. Ezek közül azonban egyszerre csak az egyik rész valósulhat meg, a másik azonban nem. Márpedig az államszervező csak azt tűzheti ki célul, ami lehetséges; ami ellenben lehetetlen, azt célul sem tűzheti ki – hiszen hábavaló volna –, és bele sem foghat megvalósításába. Az ugyanis, hogy a polgárok egyszerre jók és boldogok legyenek, majdnem szükségszerű: ezt tehát kitűzheti célul; az ellenben, hogy egyszerre gazdagok és jók is legyenek, teljességgel lehetetlen: legalábbis, ha azokat értjük gazdagokon, akiket a tömeg. A tömeg ugyanis azt a csekély számú embert tartja gazdagnak, aki legtöbb pénzértékű vagyonnal rendelkezik, tehát olyasmivel, amit gazember is megszerezhet. Ha pedig ez így van, én a magam részéről sohase nyugodnék bele olyan állításba, hogy a gazdag igazán boldog is lehet, ha nem jó is egyszersmind: márpedig kimagaslóan jó és kimagaslóan gazdag ugyanaz az ember nem lehet. De miért nem? – kérdezhetné valaki. Azért nem – felelnénk rá –, mert a mind igaz úton, mind jogtalan úton való szerzés több mint kétszerese a csupán igaz úton való vagyonszerzésnek; a kiadásai viszont annak, aki sem nemes, sem aljas célra nem áldoz pénzt, felényiek, mint annak a költségei, aki nemes gondolkodású ember létére áldoz is nemes célokra. Annál tehát,

e

743 a

b

akinek kétszeres a vagyona, de csak felényi a kiadása, az, aki mindkét szempontból ellentétes eljárást követ, gazdagabb nem lehet. Ezek közül pedig az utóbbi jó ember; az előbbi rossznak éppen nem rossz, amennyiben takarékos, azonban megeshetik, hogy teljesen hitvány ember; jó ellenben, mint mondottuk, sohasem lehet. Valóban az, aki mind igaz, mind jogtalan úton szerez, ellenben sem helyes, sem helytelen célokra nem áldoz, gazdag, amennyiben takarékos is; a teljesen hitvány ember
c ellenben, minthogy legtöbbnyire kicsapongó, nagyon szegény; aki pedig nemes célokra áldoz, és csak igaz úton szerez vagyont, az könnyen gazdag sem lehet ugyan, de nagyon szegény sem lesz. Helyes tehát az a tételünk, hogy a dúsgazdagok nem jók és nemes lelkűek; ha azonban nem jók, boldogok sem lehetnek.

XIII. Márpedig törvényhozásunk alapelve odairányult, hogy polgáraink a lehető legboldogabbak legyenek és minél barátibb viszonyban álljanak egymással; barátok azonban nem lehetnek, ha mindenféle perek folynak közöttük, és számos sérelem és igazságtalanság
d dúlja fel életüket; ellenkezőleg: mindezek hiánya vagy elenyésző csekély száma biztosítja a barátságot. Ezért mondjuk ki, hogy nem szabad sem aranynak, sem ezüstnek lennie az államban, de nyerészkedésnek sem, banausziával, uzsorával vagy nyájakkal való üzérkedés folytán: hanem elégedjenek meg annyival, amennyit a földművelés hoz; de ebből is csak annyira szorítkozzanak, amennyi nem kényszeríti őket arra, hogy a nyerészkedésnek átadva magukat, elhanyagolják mindazt, aminek kedvéért van a vagyon, ez pedig a lélek és a test. Ezek
e viszont testgyakorlás és a nevelés egyéb tényezői nélkül sohasem válhatnak valóban értékessé. Ezért már nemegyszer megmondtuk, hogy a vagyonszerzést az értékelés rendjében az utolsó helyre kell tenni; minthogy ösz-

szesen három dolog az, amire az emberek törekvése irányul, a harmadik és utolsó helyen áll a vagyonszerzésre irányuló helyes mértékű törekvés, a test gondozása a középső helyen, első helyen pedig a léleké.

S ha a most tárgyalás alatt levő alkotmány így osztja be az értékelést, akkor helyesek a törvényei, ha ellenben
744 a bármelyik törvény azt a látszatot kelti, hogy a józan mérsékletnél többre becsüli az egészséget, vagy az egészségnél és józan mérsékletnél a gazdagságot, akkor kiderül, hogy nem helyes ez a törvény. A törvényhozónak tehát intő jelül gyakran fel kell tennie azt a kérdést: mit akarok, és vajon sikerül-e ez nekem, vagy elhibázom a célt? Csak ilyen eljárás mellett ér célt törvényhozásával, és mentesít másokat ettől a munkától, más módon azonban nem.

b Akinek a sorsolás telket juttatott, birtokolja azt a felsorolt feltételek mellett. Mármost szép volna ugyan, ha a gyarmatosok úgy jönnének össze, hogy egyéb javaik is teljesen egyenlőek volnának; minthogy azonban ez lehetetlen, hiszen egyik több, a másik kevesebb vagyonnal érkezik, ezért sok szempontból, de különösen az államélet mozzanataiban érvényesülő egyenlőség kedvéért szükséges, hogy különböző s vagyonbecslésen alapuló osztályok legyenek avégből, hogy a hivatalok, adók és a kiosztásra kerülő adományok minden egyes polgár értékének megbecsülése alapján, mégpedig nem pusztán az ősök és önmagunk erénye, s nem is csupán tes-
c tünk ereje és szépsége alapján, hanem vagyoni viszonyaink szerint is osztassanak ki, hogy ily módon a polgárok a tisztségekben és hivatalokban a lehető legegyenlőbben, vagyis: különbözően, de arányosan részesüljenek, s így ne hasonolhassanak meg egymással. Evégett a vagyon nagysága alapján négy osztályt kell felállítani: első, második, harmadik és negyedik osztályt – vagy

bármi más névvel nevezzük is őket –, s emellett megesd hetik, hogy valaki megmarad ugyanabban az osztályban, vagy ha meggazdagodik, illetőleg elszegényedik, akkor átlép a megfelelő osztályba.

Mindezekhez még ezt a belőlük következő törvénytervezetet csatolnám. Az olyan államban, amely meg akar menekedni a legnagyobb betegségtől, amelyet meghasonlásnak, vagy talán helyesebben forradalomnak nevezhetünk, nem szabad a polgárok egy részénél nyomasztó szegénységnek, más részénél viszont gazdagságnak uralkodnia, mert mindkettő az említett két e bajt szüli; tehát mindkettőnek a határát a törvényhozónak kell kijelölnie. Legyen tehát a szegénységnek az alsó határa a kisorsolt telek értéke; e teleknek változatlanul kell maradnia, és egy tisztviselő se nézze el senkinek sem a telek megcsonkítását, de egy polgár se, aki csak ad a becsületre és erényre. Most már a telek értékét véve mértékegységül, a törvényhozó megengedi, hogy a polgárok ennek kétszeresét, háromszorosát, végül négyszeresét érő vagyont szerezzenek.

Ha azonban valaki még ennél is többet szerez, akár 745 a mert kincset talál, akár adományozás folytán, akár üzérkedéssel, vagy akárminő szerencse révén, a megszabott határon felüli részt az államnak és az államot védő isteneknek adja: így tiszteletben fog állani és büntetés nem éri. Ha ellenben valaki megszegi ezt a törvényt, és bárki feljelenti, az kapja meg a határon túlmenő összeg felét, másik fele az isteneké legyen, a bűnös pedig ezenfelül még egyszer annyit fizessen a maga vagyonából. Továbbá mindenkinek a telken túlmenő vagyona nyilvánosan b fel legyen jegyezve az efölött őrködő arkhónoknál – akikre éppen a törvény rábízza –, hogy a vagyont érintő perek könnyűek és nyilvánvalóak legyenek.

XIV. Ezek után most már az első teendő a város

megalapítása az országnak lehetőleg a kellős közepén, a rendelkezésre álló területből kiválasztva azt a helyet, mely egyébként is rendelkezik mindazokkal a tulajdon-
c ságokkal, melyek egy város számára előnyösek, ezeket felismerni és kifejteni egyáltalán nem nehéz. Ezek után az egészet tizenkét részre kell osztani, úgyhogy először is Hesztiának, Zeusznak és Athénának állítunk templomot, s ezt fellegvárnak (akropolisznak) nevezzük, s körfallal vesszük körül. Innen kiindulva osztjuk tizenkét részre mind a várost magát, mind az egész földterületet. S e tizenkét résznek egyenlőnek kell lennie, oly módon, hogy a jó talajú részek kisebbek, a silányabb talajúak viszont nagyobbak legyenek. Majd ki kell osztani az ötezer-negyven részt, de ezek közül mindegyiket két részre kell osztani, és e két részt együtt kell kisorsolni, úgyhogy mindegyik rész egy közeli és távoli parcellát foglal magában. Mégpedig az éppen a város mellett fekvő parcella a határszélen fekvő parcellával együtt alkosson egy
d osztályrészt, és a várostól számított következő legközelebbi parcella a határtól számított következővel alkosson egy másik osztályrészt, és a többiek is mind ilyen arányban. Ezekben a kettős parcellákban is keresztül kell vinni azt, amit az imént mondtunk a föld jó és silány minőségét illetőleg, nevezetesen a parcella minőségét ellensúlyozni kell a terület nagyságával, illetőleg kicsinységével. A polgárokat is tizenkét részre kell osztani, úgyhogy a telken kívüli egyéb vagyonuk is lehetőleg tizenkét egyenlő részre oszoljon, s mindez föl legyen jegyezve. Mindezek után a tizenkét részt ki kell sorsolni a tizenkét isten között, és az egyes isteneknek jutott részt
e az illető istenről kell elnevezni, és neki kell szentelni, és ezeket törzseknek kell nevezni. A várost is ugyanúgy tizenkét részre kell osztani, ahogyan a terület egyéb részét felosztottuk. És mindenkinek két lakóhelyet kell

juttatni, az egyiket közel a város közepéhez, a másikat a határ közelében. Ezzel az alapítás be is fejeződött.

XV. De most minden oldalról meg kell fontolnunk azt a kérdést, hogy talán sohase fognak olyan kedvező körülmények összetalálkozni, hogy a most előadott tervek valamennyien az elgondolás szerint megvalósuljanak, és akadjanak olyan férfiak, akik ne nehezményezzék az ilyen települést, hanem szívesen vállalják, hogy egész életükön át megszabott és mérsékelt vagyonnal rendelkezhetnek, és a gyermeknemzés terén is a kifejtett szabályozásnak legyenek alávetve, meg legyenek fosztva az aranytól és más dolgoktól is, amiket a most kifejtettek alapján nyilván el fog tiltani a törvényhozó; továbbá elfogadják a város közepén és az ország határszélén való lakásokat – mindez úgy hangzik, mint valami álom, vagy mintha valaki viaszból formálna várost és polgárokat.

S az elmondottaknak bizonyos szempontból meg is van a létjogosultsága, de önmagunkban újra meg újra el kell gondolnunk a következőket. A törvényhozó erre a következőket felelné: „Barátaim, ne gondoljátok, hogy előttem homályban maradtak a felsorolt nehézségek, s ne tudnám, hogy az elhangzottakban van bizonyos igazság. De minden a jövőben megvalósulandó dolognál – úgy vélem – leghelyesebb az az eljárás, hogy az, aki a mintaképet megrajzolja, ne maradjon semmivel a legszebb és legigazabb mögött. Ha pedig ezzel együtt jár valami, aminek lehetetlen megvalósulnia, ettől el kell térni, és nem kell a gyakorlatba átvinni; egyébként azonban, ami legközelebb van a mintaképhez, és bensőleg rokon azzal, amit illik tenni, azt keresztül kell vinni, hogy megvalósuljon. A törvényhozót tehát engedni kell, hogy tervét végig kidolgozza, s ha ez megtörtént, akkor kell vele együtt közösen meggondolni, mi a megfelelő a tervezetében, és mi az, amit nehéz volna keresztülvinni.

d Mert a mesterembernek oly művet kell alkotnia, ami önmagával minden tekintetben összhangban van, ha azt akarja, hogy a legcsekélyebb elismerésre is érdemes legyen."

XVI. Most pedig a tizenkét részre való felosztás terve után igyekezzünk szemügyre venni, hogy miképpen kell tovább osztani a tizenkét részt, minthogy számos osztójuk van; majd az első osztást követő további osztásokat, és amik ezekből származnak, míg csak az ötezer-negyven
e részhez el nem jutunk. Ez alapon kell beosztani a törzsek alosztályait, továbbá a járásokat és falvakat, azonkívül a hadsereg osztagait és alakulatait; továbbá a pénzeket is, valamint a száraz és folyékony anyagok mértékeit, a súlyokat: mindezt pontos mérték szerint és egymással összhangban kell a törvénynek megállapítania. Ezenkívül attól sem kell félni – visszariadva a kicsinyesség látszatától –, hogy elrendeljük azt, hogy minden eszköz-
747 a nek, amit csak használnak, pontos méretek szerint kell készülnie, általános alapelv gyanánt fogadva el azt, hogy minden tekintetben hasznos a számok oszthatósága és kombinációi, amikre egyrészt önmagukban képesek, és amik érvényesülnek a vonalakban és testekben, továbbá a hangokban és a különféle mozgásokban: mind az egyenes vonalú – fel- és leirányuló –, mind a körmozgásban. A törvényhozónak mindezt szem előtt tartva arra kell buzdítania polgártársait, hogy tehetségükhöz képest ne
b hanyagolják el a számoknak e rendszerét. Mert mind a háztartás, mind az állam igazgatása, mind az összes mesterségek és művészetek szempontjából egy tanulmánynak sincs akkora nevelő hatása, mint a számokkal való foglalkozásnak. Legfontosabb hatása az, hogy még azt is, aki természettől rest és nehéz felfogású, felébreszti és jobb felfogásúvá, élénkebb szelleművé teszi, és emlékezőtehetségét is javítja, úgyhogy tehetségén felül

előrehalad a számok isteni tudománya révén. Mindez tehát szép és megfelelő nevelő eszköz, ha egyéb törvények és tanulmányok segítségével a lelkeket mentesítjük
c a pénzvágytól és az alacsonyságtól, hogy a számok tudományát kellőleg és javukra sajátíthassák el. Ha azonban ezt elmulasztjuk, akkor észrevétlenül furfangosságot oltunk bölcsesség helyett a lelkekbe, miként ezt az egyiptomiaknál, phoinikiaiaknál és sok más népnél láthatjuk, hogy egyéb foglalatosságaik és keresetmódjaik alacsony volta folytán ez az eredmény következett be: már akár valamely tehetségtelen törvényhozó a hibás ebben, akár
d a sors mostohasága, akár valamely természeti adottság. Hiszen, Megillosz és Kleiniasz, ne kerülje el figyelmeteket az sem, hogy egyik vidék különbözik a másiktól abban a tekintetben, hogy derekabb vagy silányabb embereket hoz-e létre; s e természeti adottsággal nem helyezkedhetik szembe a törvényhozó. Némelyik vidék ugyanis a különféle szelek és a Nap melegének hatása által különbözik a többitől és van hatással az emberek sorsára, a másik meg vizei által, a harmadik pedig a földből növő terményei által, melyek nemcsak a testre
e nézve lehetnek hasznosabbak vagy ártalmasabbak, hanem lelkünkre is éppígy képesek ezek hatást gyakorolni. De mindezek között legjobban kitűnnek azok a vidékek, amelyeket valami isteni ihletés leng körül, és a sorstól daimónok számára vannak kijelölve; ezek az itt letelepülőket vagy kegyesen fogadják, vagy ellenkezőleg.

A törvényhozó, ha van belátása, mindezeket figyelembe véve, már amennyire ember erre képes, próbálja meghozni törvényeit. Ezt kell tenned neked is, Kleiniasz: először ezekre ügyelj, ha gyarmatot akarsz alapítani.

KLEINIASZ

Bizony, athéni barátom, helyesen beszélsz, és valóban így kell cselekednem.

751 a I. Athéni

De most már, miután mindezt elmondtuk, bizonyára az következik, hogy tisztviselőket jelöljünk ki városunkba.

Kleiniasz

Valóban így van.

Athéni

Két teendő merül itt fel az állam rendjének biztosítása szempontjából: először a hivatalok megszervezése és a tisztviselők kijelölése, hogy hány hivatalnak kell lennie, és mi módon történjék ezek betöltése; továbbá a törvé-
b nyek végrehajtását meg kell osztani az egyes tisztviselők között: ki kell jelölni, hogy mely, hány és minő törvények végrehajtása tartozik az egyes tisztviselők hatáskörébe. S most egy kis pihenőt tartva a választás előtt, mondjunk egypár e tárgyhoz illő szót.

Kleiniasz

S mi volna ez?

Athéni

A következő. Bizonyára világos mindenki előtt, hogy – noha a törvényhozás nagy fontosságú dolog –, ha az állam, akármilyen jól van is megszervezve, alkalmatlan tisztviselőket jelöl ki a jól megalkotott törvények végre-
c hajtására, ezzel nemcsak hogy semmi haszna sincs jó

törvényeiből, és nevetségessé válik, hanem ráadásul nagy károk és gyalázat is származik az állam számára az ilyen eljárásból.

KLEINIASZ
Így van.

ATHÉNI
Lássuk be tehát, hogy ez a nehézség felmerül, barátom, a most szóban forgó városunk és annak igazgatása körül is: mert nézd csak, először is mindazoknak, akik jogosultan pályáznak tisztviselői hatáskörre, tüzetes vizsgálatnak kell alávetniük mind családjukat, mind önnmagukat gyermekkoruktól fogva egész a választásig – ami viszont a választásra jogosultakat illeti, szükséges, hogy a törvények által megszabott erkölcsökben nőjenek fel, hogy így jó nevelésük folytán képesek legyenek megkülönböztetni, és eldönteni, hogy kik méltók rá, hogy jelöltül elfogadtassanak, s kiket kell visszautasítani. Mármost, akik csak a minap verődtek össze, s így egymást még nem ismerhetik, továbbá nem is igen részesültek nevelésben, ugyan hogyan tudnák hibátlanul kiválasztani a tisztviselőket?

KLEINIASZ
Valószínűleg sehogyan sem.

ATHÉNI
Azt mondják viszont, hogy a mérkőzés nem tűr kibúvót; tehát nekem és neked is így kell cselekednünk, minthogy te a krétaiak előtt kötelezted magad arra, hogy mint a tízek egyike, buzgólkodni fogsz e város alapítása körül; én viszont neked ígértem meg, hogy segítségedre

leszek e mostani beszélgetésünk által. Márpedig, ha beszélgetésbe fogok, semmi esetre se hagynám készakarva befejezetlenül: mert az formátlannak tűnnék fel.

KLEINIASZ

Nagyon jól mondtad, barátom.

ATHÉNI

De nemcsak mondtam, hanem így fogok lehetőleg cselekedni.

KLEINIASZ

Bizony cselekedjünk úgy, ahogyan beszélünk.

ATHÉNI

Meg is lesz, ha isten is így akarja, és legalább ennyire erőt tudunk venni öregségünkön.

b KLEINIASZ

De az csak természetes, hogy isten így akarja.

ATHÉNI

Ez valóban természetes. Kövessük hát őt és ismerjük fel a következőt.

KLEINIASZ

Ugyan mit?

ATHÉNI

Hogy mennyire bátran, sőt vakmerően vállakoztunk e város alapitására.

KLEINIASZ

Mire való tekintettel és mire célozva mondod ezt?

ATHÉNI

Hogy milyen könnyedén hozunk törvényeket tájékozatlan emberek számára, nem tartva tőle, hogy vajon hogyan fogják fogadni a most megállapított törvényeket. Pedig körülbelül annyi világos bárki előtt, még ha nem
c nagyon okos is az illető, hogy kezdetben egy törvényt sem fognak könnyen elfogadni, ha azonban valahogyan várhatnánk annyi ideig, míg a gyermekek, akik megízlelik a törvényeket, bennük nevelkednek, eléggé összeszoknak velük, és később az egész polgársággal együtt részt vehetnek a tisztviselőválasztásban – nos, ha ez megtörténhetne, ha alkalmas módot és eszközt találnánk megvalósítására, akkor véleményem szerint súlyos biztosítékot nyernénk rá, hogy az így vezetett és nevelt város a jövőben is fenn fog maradni.

d KLEINIASZ

Van alapja e meggyőződésnek.

ATHÉNI

Akkor hát nézzük csak, vajon e célunkhoz alkalmas segédeszközt nyerünk-e a következő eljárásban. Én ugyanis azt állítom, Kleiniasz, hogy a krétaiak közül különösen a knósszosziaknak nem szabad csak úgy egyszerűen lerázni magukról annak az országnak ügyét, amelyet most gyarmatosítanak, hanem behatóan kell gondoskodniuk róla, hogy az első tisztviselőket hogyan jelöljék ki a lehető legjobban és legbiztonságosabban.
e A többi tisztviselő alkalmazása nem olyan nagy dolog, de a törvények őreit legelőször és a legnagyobb gondossággal kell kiválasztanunk.

KLEINIASZ

De mi módot találhatunk erre?

ATHÉNI

A következőt. Azt állítom, hogy a knósszosziaknak, minthogy városuk kimagaslik a többi közül, maguk közül és a gyarmatosok közül összesen harminchét férfiút kell választaniuk a gyarmatosokkal közösen, tizenkilencet a gyarmatosok közül, a többieket magából Knósszoszból; ezeket aztán a knósszosziak adják át az új városnak, köztük téged is, hogy a tizennyolccal együtt te is egyik polgára légy a gyarmatnak – már akár rábeszélés útján, akár szelíd erőszakot alkalmazva.

753 a

KLEINIASZ

De hát te és Megillosz nem vennétek szintén részt az új államban?

II. ATHÉNI

Büszke ahhoz Athén, de Spárta is, Kleiniasz barátom, és különben is távol esik mind a kettő. Számodra azonban minden tekintetben megfelelő lesz, és éppúgy a többi gyarmatos számára is.

b

Ezzel elmondtuk, hogy a jelen viszonyok között hogyan lehet leghelyesebben eljárni. Ha aztán az idő haladtával az állam fennmarad, a tisztviselők választása a következőképpen történjék: mindenki vegyen részt a tisztviselők választásában, aki csak lovas vagy gyalogos katonai szolgálatot teljesít és részt vesz a háborúkban a korának megfelelő fegyvernemben; a választást abban a templomban bonyolítsák le, amely a legnagyobb tiszteletben áll a város lakói előtt, s mindenki egy táblácskára írva tegye le az isten oltárára jelöltjének a nevét, atyjáéval, törzsének és kerületének megjelölésével együtt, s írja melléjük a saját nevét is mindezek felsorolásával. S jogában álljon mindenkinek, akinek csak bármi kifogása van valamelyik táblácska kitöltése ellen, hogy leve-

c

gye az oltárról és a piacon közszemlére tegye ki legalább harminc napig. A tisztviselők pedig azokat a neveket, melyekre a legtöbb szavazat esett a táblácskákon, egé-
d szen háromszázig válogassák ki, és tegyék közszemlére az egész városnak; s e háromszázból aztán ismét válassza ki mindenki azt, akit akar; s azt a százat, akit ily módon kiszemeltek az előbbiek közül, ismét tegyék közszemlére. Harmadjára pedig ebből a százból válassza ki mindenki a maga jelöltjét, áldozati állatra tett szent eskü alatt. S ezek közül azt a harminchetet, akire a legtöbb szavazat esik, hirdessék ki megválasztott tisztviselőül.
e Igen ám, Kleiniasz és Megillosz, de kik intézzék mindezt; egyrészt a választást, másrészt a megválasztott tisztviselők alkalmasságának megvizsgálását? Nemde belátjuk, hogy az újonnan megalakult állami közösségekben is kell lenniük olyanoknak, akik ezt elvégzik, de hogy kik legyenek ezek, mikor még egyáltalán nincsenek tisztviselők, azt nem lehet megállapítani. S mégis, akárhogyan is, kell ilyen embereket találni, mégpedig nem is holmi hitványakat, hanem a lehető legkiválóbbakat. Hiszen a közmondás is azt tartja, hogy a kezdet: fele az egész munkának, és a jó kezdetet mindnyájan mindig dicsőít-
754 a jük; a jelen esetben meg éppen több, mint fele – legalábbis az én nézetem szerint –, és mégsem dicsőítette kellőleg még senki a jó kezdetet.

KLEINIASZ

Helyesen mondod.

ATHÉNI

Ha tehát felismertük e kérdés fontosságát, ne mellőzzük hallgatással, hanem tisztázzuk önmagunk előtt, milyen módon lehetséges a megoldása. Magam ugyan nem va-

gyok bővében a terveknek, csupán egy megoldást tudok említeni, amely a jelen körülmények között szükséges is és hasznos is.

KLEINIASZ

Mi volna ez?

III. ATHÉNI

Azt állítom, hogy alapítandó városunk számára apául
b és anyául nem az a város kínálkozik, mely ott gyarmatot létesít; habár jól tudom, hogy a gyarmatosok közül sokan és sokszor meghasonlottak már és meg is fognak hasonlani a gyarmatosítókkal; egyelőre azonban, mint a gyermek, aki egykor talán meg fog hasonlani szüleivel, gyermekkorának gyámoltalanságában szeretetben él velük, mindig hozzájuk menekül, mint természetes hozzátartozóihoz, és csak náluk talál segítséget: éppilyen vi-
c szonyban vannak gondoskodásuk folytán a knósszosziak az új várossal, hiszen gondoskodnak róla, és az új város Knósszosszal, természettől fogva. Mert újra kimondom, amit az imént is mondtam – hisz nem árt a jót kétszer is elmondani –, hogy a knósszosziaknak a gyarmatosokkal együtt törődniük kell mindezekkel a dolgokkal, mégpedig úgy, hogy kiválasztanak a gyarmatosok közül is nem kevesebbet száznál – lehetőleg a legtisztesebb korúakat és a legkülönbeket – és a knósszosziak közül is másik százat. Ezek aztán jöjjenek az új városba, és osszák meg a gondot az ottaniakkal azt illetőleg, hogy
d a hivatalok a törvényeknek megfelelően töltessenek be, és a megválasztott tisztviselők alá legyenek vetve a kellő vizsgálatnak. Ha ez megtörtént, a knósszosziak igazgassák Knósszoszt, az új város pedig próbálja meg önmagát fenntartani és boldogulni. Akik pedig a harminchetek testületét alkotják, most és a jövőben is a következő

célokra választassanak: először is legyenek őrei a törvényeknek, melyekbe mindenki bejegyzi a hatóságok szá-
e mára vagyona mennyiségét – ez alól az első osztályban négy mina, a másodikban három, a harmadikban két, a negyedikben egy mina mentesül. Ha azonban kiderül, hogy valaki a bevallott értéken felül más vagyonnal is rendelkezik, ez az egész fölösleg az államé legyen; ezenkívül, ha bárki törvényes úton felelősségre akarja vonni, olyan büntetést kell kiállnia, amely sem díszére, sem becsületére nem válik, hanem megszégyenítő lesz, ha kiderül, hogy pénzvágyból nem törődött a törvényekkel. Ilyen esetben tehát tisztességtelen nyerészkedésért
755 a emeljen írásban vádat ellene bárki a törvények őrei előtt; s ha a vádlott vétkesnek bizonyul, ne részesüljön a közvagyonban; ha például valamit szétosztanak a város lakossága között, ebből zárják ki, csak az eredetileg kiosztott birtoka maradjon meg; s az ellene kimondott ítélet jegyeztessék fel, amíg csak él, olyan helyre, ahol bárki elolvashatja.

A törvények egy őre se maradjon hivatalban húsz évnél tovább, e hivatalra viszont senkit se lehessen ötvenéves koron alul megválasztani; ha valakit hatvanéves korában választanak meg, csak tíz évig tölthesse be
b ezt a tisztséget, és ilyen arányban tovább: bármennyivel haladta is túl valaki a hatvan évet, ha egyszer elérte a hetvenet, ne is gondoljon rá, hogy tovább is betölthessen ilyen fontos tisztséget.

IV. Most ezt a három rendelkezést említjük a törvények őreire vonatkozólag, de ha továbbhaladunk a törvények kifejtésében, további rendelkezések következnek még, hogy mivel kell e férfiaknak a most említetteken kívül törődniük. Most azonban szóljunk sorban a többi
c tisztviselő választásáról. Ezután hadvezéreket kell választani; ezek mellé pedig, mint alárendelteket, háború

esetére lovassági parancsnokokat, továbbá mindegyik törzs számára egy-egy lovaskapitányt, nemkülönben egy-egy parancsnokot a törzsek gyalogososztagai élére, akiknek a legmegfelelőbb szokásos elnevezése osztagparancsnok. Mármost a hadvezérekre a város lakóinak sorából a törvények őrei tegyenek javaslatot, s a jelöltek közül válasszák meg őket mindazok, akik a maguk idejéd ben hadi szolgálatot teljesítettek vagy most teljesítenek. Ha azonban valakinek úgy tűnik fel, hogy volna különb ember is azok közt, akiket nem jelöltek, nevezze meg, hogy ki helyett kit indítványoz, s eskü alatt tegye meg ezt az ellenindítványát; s amelyik a kettő közül a kézfelemeléssel történő szavazás során a többséget elnyeri, azt vegyék fel a választhatók közé. S az a három, akire a legtöbb szavazat esik, legyen a hadvezér és intézője a hadügyeknek; és ugyanolyan vizsgálat alá essék, mint a törvények őrei. Osztagparancsnokokat pedig maguk a e megválasztott hadvezérek javasoljanak, mindegyik törzs számára egyet, összesen tizenkettőt; az ellenjavaslat ugyanúgy történjék, miként a hadvezéreknél, éppúgy a szavazás és a döntés is.

A választógyűlést pedig addig, amíg a tanácsot és annak ügyvezető tagjait meg nem választják, a törvények őrei hívják össze egy felszentelt és megfelelő helyre, és külön helyezzék el a nehézfegyverzetű gyalogosokat, külön a lovasokat, végül mindazokat, akik a sereg kötelékébe tartoznak még. A hadvezéreket és a lovassági parancsnokokat együttesen válasszák meg kézfelemelés-
756 a sel, az osztagparancsnokokat csak a nehézfegyverzetűek, a lovaskapitányokat az egész lovasság, végül a könnyűfegyverzetűek, íjászok vagy bármely más fegyvernem parancsnokait a hadvezérek nevezzék ki.

Szavazásnál kétszer van óvásnak helye. Ha harmad-

b szor is óvást emel valaki, azok döntsenek fölötte, akiket a szavazás részleteinek szabályozása megillet.

V. A tanács harmincszor tizenkét emberből álljon. A háromszázhatvanas szám alkalmas a továbbosztásra. c Ezt négy részre osztva, kilencven jut mindegyikre: így mindegyik vagyoni osztályból kilencven-kilencven tanácstagot válasszanak. Először az első osztály tagjai közül válasszanak, s ebben mindenki vegyen részt; aki pedig nem tesz eleget e kötelességének, megfelelő büntetésben részesüljön. Az így kiválasztottakat vegyék jegyzékbe. A következő napon a második osztályból válasszanak éppúgy, mint az első napon, a harmadik napon pedig a harmadik osztály tagjai közül válasszanak; de most már a szavazás csak az első három osztály- d hoz tartozók számára kötelező, a negyedik, a legszegényebb osztály fel van mentve a büntetés alól, ha tagjai közül valaki nem akar szavazni. Végül a negyedik napon válasszon az egész polgárság a negyedik, legcsekélyebb vagyonú osztály tagjai közül, és büntetéstől ment legyen a harmadik és negyedik osztály tagjai közül mindenki, aki nem akar szavazni. De az első és második osztály tagjai közül mindenki fizessen büntetést, ha nem szavaz; mégpedig, ha a második osztályhoz tartozik, az első napi e büntetés háromszorosát, ha az első osztály tagja, a négyszeresét. Az ötödik napon aztán a kijelöltek nevét a vezető tisztviselők tegyék közszemlére az összes polgárok számára, s ezek közül válasszon aztán minden polgár, mert különben az első napi büntetés alá esik: ilyen módon mindegyik osztályból százhetvenhét-százhetvenhét férfiút kiválasztva, ezeknek a felét sorsolják ki és vessék vizsgálat alá, s ezek legyenek egy évre a tanács tagjai.

Az így végbemenő választás középen áll a monarchi- 757 a kus és demokratikus berendezkedés között, s az állam-

nak valóban a középúton kell járnia e kettő között. Hiszen szolgák és kényurak sohasem lehetnek barátok; de derék és hitvány emberek sem, ha egyenlő értékelésben és tisztségekben részesülnek. Mert a különböző értékű emberek közötti egyenlőség: egyenlőtlenséggé válik, ha nem találják el a kellő mértéket. S így mindkét véglet (a monarchikus és demokratikus) folytán meghasonlással telnek meg az államok. Mert igaz ugyan a régi mondás, hogy az egyenlőség a barátság forrása, és nagyon helyesen és megfelelően mondták ki. Mivel azonban nem nagyon világos, hogy melyik egyenlőségnek van ilyen
b üdvös hatása, bizony nagyon megzavar bennünket. Minthogy ugyanis kétféle egyenlőség van, melyek azonos nevűek ugyan, valójában azonban sok tekintetben csaknem ellentétesek: az egyiket akármelyik város és törvényhozó képes bevezetni a tisztségek elosztásánál: a mérték-, súly- és számszerű egyenlőséget, sorsolással alkalmazva azt a tisztségek kiosztására. A valódi és igazán jó egyenlőség belátására azonban nem mindenki képes könnyen. Mert Zeusznál van efelől a döntés, és ő bizony az embereknek mindig csak kis morzsákat ad
c ebből; de az, amit épp ad akár az államoknak, akár a magánembereknek, forrása minden jónak. A helyes egyenlőség ugyanis a különb embernek többet, a jelentéktelenebbnek kevesebbet ad, mindegyiknek azt adva, ami természetes képességüknek megfelel: így nagyobb tisztségeket azoknak, akiknek érdemük nagyobb; akik viszont az érték és műveltség ellentétes fokán állnak, ezeknek is a megfelelőt juttatja, s így arányosan jár el mindenkivel szemben. És éppen ez az állami életben az igazságosság. S minthogy mi erre törekszünk, ezért ezt az egyenlőséget kell szem előtt tartanunk, Kleiniasz, mikor most berendezzük megszülető városunkat. S ha
d valaha más várost alapít valaki, erre az egyenlőségre

tekintettel kell törvényt hoznia; nem szabad sem egy, sem néhány kényúrra vagy a nép uralmára tekintettel lennie, hanem egyedül és mindig csak az igazságosságra. Az igazságosság pedig épp ebben áll, amit most fejtettünk ki: az embereknek, akik nem egyenlők, a természetüknek megfelelőt adni minden egyes esetben. Minden állam kénytelen azonban olykor ahhoz folyamodni, amelynek csak a neve azonos ezzel az egyenlőséggel, ha
e teljesen ment akar a lázongásoktól maradni. Mert az elnézés és megbocsátás a tökéletesnek és szabályosnak megcsorbítása a szigorú igazság ellenére. Így hát a sorsolás egyenlőségét is igénybe kell venni a tömeg elégedetlenségére való tekintettel, de az istent és a jó szerencsét kell imáinkban segítségül hívni, hogy a sorsot az
758 a igazságosság felé irányítsák. Szükségből tehát mindkét egyenlőséggel élnünk kell, de egyikükkel: a szerencsére szoruló egyenlőséggel a lehető legritkább esetben.

VI. Ezeket tehát, barátaim, így kell intéznie annak az államnak, amely fenn akar állni. Miként a tengeren vitorlázó hajónak éjjel-nappal állandóan őrségre van szüksége, így az államnak is – minthogy a többi állam okozta hullámverésen át halad és mindenféle cselszövé-
b nyek közepette él, abban a veszélyben forog, hogy áldozatául esik azoknak – reggeltől estig és estétől reggelig szakadatlanul tisztviselőkre és őrökre van szüksége, akik megszakítás nélkül átveszik egymástól és átadják egymásnak tisztüket. Tömeg azonban sohasem képes semmi effélét hatékonyan végezni; tehát a tanácstagok többségét az idő legnagyobb részében hagyni kell, hogy magánügyeik mellett maradva a maguk háza táját tartsák rendben, és tizenkét hónapra felosztva őket, mindig csak a tizenketted részük, egyik a másik után, végezze
c az őrködést, de ez aztán készen álljon, akár másvalahonnan érkezik valaki, akár magából a városból – már akár

azért, hogy hírül adjon valamit, akár, hogy felvilágosítást kérjen valami olyan ügyben, amilyenre vonatkozólag az államok egymásnak kölcsönösen felvilágosítást szoktak nyújtani, illetve kérdésükre feleletet szoktak kapni; de résen kell lenniük a felforgató mozgalmak
d miatt is, melyek az államokban szüntelenül fel-felbukkannak, hogy lehetőleg fel se lépjenek; ha pedig már felléptek, az állam menten észrevegye és orvosolja a történteket. A tanács ügyvezető részének kell tehát döntenie a gyűlések összehívása és feloszlatása felett, mind a törvény szabta időpontokban, mind váratlan események alkalmából. Mindezeket tehát a tanács tizenketted része intézze, s pihenjen az év többi tizenegy-tizenketted részében: s ezt az őrködést a többi tisztviselővel közösen végezze a tanácsnak épp hivatalban levő része.
e VII. A várost magát illetőleg ezek az intézkedések megfelelőnek látszanak. De milyen gondoskodást és micsoda rendszabályokat léptessünk életbe az egész országra vonatkozólag? Nemde, minthogy az egész város és az egész ország tizenkét részre osztatott, felügyelőket kell állítani először is magának a városnak utai, lakóházai, épületei, kikötői, piaca, forrásai, templomai, szent ligetei és minden efféle gondozására?

KLEINIASZ

Igen.

759 a ATHÉNI

Kimondhatjuk tehát, hogy legyenek a templomoknak gondozóik, továbbá papjaik és papnőik. Ami mármost az utakat, épületeket és ezek rendjét illeti, hogy sem emberek, sem állatok ne tegyenek bennük kárt, s mind a város területén, mind a külvárosokban városhoz illő viszonyok uralkodjanak, háromféle tisztviselőt kell vá-

lasztani: a most említett feladatokra városfelügyelőket, a piac rendjének fenntartására piacfelügyelőket; ami pedig a templomok papjait illeti: akik őseiktől örökölb ték papi vagy papnői tisztüket, meg kell őket hagyni háborítatlanul ebben; ha azonban, amint ez új telepesek között valószínű, vagy senkinek, vagy csak keveseknek van ilyen ősi jogcíme, akkor azoknak az isteneknek, akiknek még nincs papjuk, templomuk őréül papokat és papnőket kell beállítani. Mindezen állások egy részét választással, más részét sorsolással kell betölteni, hogy barátságban egyesítsék a köznépet és az előkelőket az ország és a város minden részében, hogy így az államban minél nagyobb egyetértés uralkodjék.

c Ami mármost a szent dolgokat illeti, istenre kell bízni, hogy az történjék, ami neki kedves, tehát a papi állásokat sorsolással kell betölteni, az isteni szerencse kezébe téve le a döntést; a sors választottját azonban vizsgálatnak kell alávetni először is abból a szempontból: ép testű és törvényes születésű-e, továbbá, hogy kifogástalan családból való, és tiszta-e vérbűntől és minden ilyen, az isteni törvényekbe ütköző vétkektől mind ő maga, mind apja és anyja, egész életük folyamán. A vallási dolgokra vonatkozó törvényeket Delphoiból d kell kérni, és magyarázókat kell választani, hogy ezeket alkalmazni lehessen. Minden papi tisztség csak egy évre szóljon, és legalább hatvanéves legyen, aki a szent törvények szerint eleget akar tenni az istenek iránti kötelességének. Ugyanezek a szabályok vonatkozzanak a papnőkre is.

Ami a magyarázókat illeti, négy-négy törzs – összesen tehát háromszor négy-négy férfiúra tegyen javaslatot, mindegyikre a maga kebeléből, azt a hármat, akikre a legtöbb szavazat esett, vessék a szokásos vizsgálat alá, a többi kilencet pedig küldjék el Delphoiba, hogy az isten

e jelöljön ki mindegyik hármas csoportból egyet-egyet. Ezeknek a megvizsgálása, valamint a szükséges életkor megállapítása történjék úgy, mint a papoknál. A magyarázók tisztsége azonban életfogytiglan tartson; s ha egyikük elhunyt, abból a négy törzsből válasszanak helyébe, amelynek kebelébe az elhunyt tartozott. Minden templomnak gondnokot kell választani a templomi kincsek ügyeinek, a szent berkek termésének és bérbeadásának intézésére, mégpedig a legmagasabb vagyoni osztályból,
760 a a legnagyobb templomoknak hármat, a kisebbeknek kettőt, végül a legszerényebbeknek egyet. Ezek választása és megvizsgálása úgy történjék, mint a hadvezéreké. A vallásügyi rendelkezések tehát ezek legyenek.

VIII. Őrizetlenül lehetőleg semmi se maradjon. A város őrizése a hadvezérek, osztagparancsnokok,
b lovassági parancsnokok, lovaskapitányok, tanácstagok, városfelügyelők és piacfelügyelők gondja legyen, midőn választásuk után hivatalukat elfoglalják. Az ország többi részét a következőképpen kell őrizni: az egész ország tizenkét, lehetőleg egyenlő részre van felosztva, s mindegyik részt sorsolás útján egy-egy törzs kapta; mármost mindegyik törzs évenként állítson öt földfelügyelőt,
c akik az őrség parancsnokai is. Az öt közül mindegyiknek legyen joga a maga törzséből tizenkét ifjút kiválasztani, akik nem fiatalabbak huszonöt évnél, s nem idősebbek harmincnál. Ezek között aztán ki kell sorsolni a föld részeit, úgy, hogy mindegyik egy-egy hónapot töltsön mindegyik tájon, s így mindnyájan az egész határt megismerjék. Mind az őrködő ifjaknak, mind vezetőiknek két évig tart a szolgálatuk. S ahogyan először sorsolás útján mindegyik megkapta a maga részét, minden hónapban helyet cserélnek úgy, hogy körben haladva min-
d dig a jobbra eső következő részt kapják az őrségparancsnokok felügyelet végett. A jobb felé eső irányon a keleti

irányt kell érteni. S ha az első év letelt, a vezetők most már bal felé cseréltessék fel az ifjakkal havonta őrködési helyüket, míg csak a második év is le nem telik, hogy ne csak egy bizonyos évszakban ismerjék meg az ország egyes részeit, hanem lehetőleg minden egyes tájon az
e évszakokkal járó jelenségekről is tudomást szerezzenek. A harmadik évben új földfelügyelőket válasszanak, akik öten-öten a tizenkét-tizenkét őrnek a parancsnokai legyenek.

Hivataluk ideje alatt minden egyes helyen a következőkre terjedjen ki gondoskodásuk: először is arra, hogy az ország a lehető legjobban védve legyen ellenség ellen; evégből árkokat ássanak, és mindenféle szükséges földmunkát végezzenek, védműveket emeljenek, melyek lehetőleg távol tartják azokat, akik megkísérelnék az országot és vagyonát pusztítani. Erre igásbarmokat és
761 a rabszolgákat használjanak fel, akik az illető vidéken épp kéznél vannak, mindent általuk végezve, és munkájukra felügyelve; de lehetőleg válasszák ki azt az időt, midőn a magángazdasági munka szünetel. Igyekezzenek mindent járhatatlanná tenni az ellenség számára, barátok számára viszont járhatóvá – akár emberek, akár igavonó állatok akarnak jönni –, ezért törődjenek az utakkal, hogy jó karban legyenek, valamint a Zeusz adta esővíz-
b zel, hogy az országban kárt ne tegyen, hanem inkább használjon: ezért a magaslatokról a hegyekben levő völgymedencékbe lefolyó vizek kifolyásait zárják el gátakkal és csatornákkal, hogy így felvéve és befogadva a Zeusz adta vizet, az alant fekvő szántóföldek és vidékek számára forrásokat és patakokat adjanak s a legszárazabb helyeket is vízben bővelkedővé tegyék. A forrásvi-
c zeket – akár folyóvá szélesednek, akár megmaradnak forrásnak – növényzettel és épületekkel kell díszíteni, s az ereket csatornákkal összegyűjtve, mindent termé-

kennyé tenni; és ha valahol a környéken egy liget vagy kerület van az isteneknek szentelve, minden évszakban való öntözéssel gondozzák és díszítsék az istenek szent helyeit. S minden ilyen helyen az ifjak készítsenek testgyakorló helyeket a maguk számára, továbbá meleg fürd dőket az öregek részére – bőven gondoskodva száraz fákról –, a betegségben sínylődők javára, valamint a mezei munkában kimerült szervezetek jótékony befogadására, amelyek itt sokkal jobb ellátásban részesülnek, mint egy nem nagyon szakértő orvosnál.

IX. Ezek és a hasonló eljárások a vidékek javára és csinosítására szolgálnak, s egyszersmind kellemes szórakozást nyújtanak a velük foglalkozóknak; a komoly teendők pedig a következők: a hatvan földfelügyelőnek őriznie kell a maga területét nemcsak az ellenségtől, hanem az állítólagos barátoktól is. Ha tehát a szomszédok vagy e a többi polgár közül egyik a másikat megkárosítja – akár szolga, akár szabad –, szolgáltassanak igazságot a panaszosnak, kisebb ügyekben maga az öt földfelügyelő; nagyobb ügyekben pedig a tizenkét ifjúval együtt, tehát tizenheten ítélkezzenek három mina értékig, már amennyit éppen követel egyik a másikon. Egyik bírónak és tisztviselőnek sem szabad ítélkeznie és működnie számadás kötelezettsége nélkül, kivéve a legfelsőbb fórumot, amelynek tagjai királyokként döntenek.

Így a földfelügyelők is, ha önkényeskednek azok fö762 a lött, akikről gondoskodniuk kellene, például nem egyenlően róják ki a terheket, vagy erőszakosan próbálnak elvenni és eltulajdonítani valamit a mezőgazdasági felszerelésből, továbbá, ha elfogadnak valamit olyanoktól, akik hízelkedéssel akarják kegyüket megnyerni, vagy pedig igazságtalanul szolgáltatnak igazságot, ha hízelkedéssel hagyják magukat megvesztegetni, szégyenítessenek meg az egész város előtt, ha pedig egyéb vétséget

követnek el a hatóságuk alá tartozók ellen, egy miná-
ig terjedő esetekben ott a faluban a szomszédok és falusiak között szolgáltassanak önként elégtételt; nagyobb vétsé-
b gek esetén pedig, vagy kisebb ügyekben is, ha nem akarnak elégtételt adni, bízva abban, hogy működésük területét havonta változtatva kikerülhetik a bűnhődést, a károsult panaszolja be őket az állami bíróságok előtt; s ha rájuk bizonyítja vádját, a kétszeres büntetést hajtsa be azon, aki ki akart bújni az önkéntes elégtétel alól.

A földfelügyelők (és a nekik alárendelt ifjak) a két év
c alatt a következő életmódot folytassák: minden vidéken legyenek közös étkezőhelyek, ahol mindnyájan közösen étkezzenek. Aki pedig csak egy napon is másutt étkezik, vagy egy éjszakára is távol marad elöljárói engedélye nélkül vagy kényszerítő ok híján, ha az öt elöljáró feljelenti őt és a piacon közszemlére teszik a nevét, mert elhanyagolta az őrködést, gyalázat sújtja, mint olyan embert, aki a maga részéről cserbenhagyta hazáját, de
d büntetésül ütlegekkel is illethesse bárki, aki csak akarja, minden megtorlás nélkül. Ha pedig az elöljárók közül követ el ilyesmit valaki, először is mind a hatvannak legyen rá gondja, az pedig, aki észreveszi, tudomást szerez róla, de mégsem jár el ellene, ugyanazon büntető-rendelkezés alá essék, és súlyosabban bűnhődjék, mint az ifjak: azzal a megbecstelenítő rendszabállyal sújtják, hogy kizárják minden olyan tisztségből, amelyben ifjak élén kellene állnia.

Mindezen vétségek felett a törvények őrei szigorúan
e őrködjenek, hogy vagy egyáltalában elő se forduljanak, vagy ha mégis fellépnek, megkapják méltó büntetésüket.

Egyáltalán minden embernek be kell látnia azt az általános igazságot, hogy aki nem tud jól szolgálni, az elismerésre méltó parancsoló sem lehet, és büszkébbnek

kell lenni arra, ha az ember jól tud szolgálni, mint arra, hogy jól tud uralkodni – mégpedig szolgálni kell elsősorban a törvényeket, mert ezzel az isteneknek szolgálunk; továbbá az ifjaknak szolgálniuk kell az öregebbeket, akik tiszteletre méltóan töltötték életüket.

A földfelügyelőknek hivataluk két éve alatt meg kell ízlelniük a szegénységet és szűkös életmódot. Miután a tizenkét ifjút mindegyikük kiválasztotta maga mellé,
763 a közösen állapodjanak meg, hogy ők, mint az állam szolgái, szolgát és rabszolgát nem tarthatnak, sem a földművesek és általában a falusiak cselédeit a maguk kiszolgálására nem vehetik igénybe, csupán közcélokra; lássák be, hogy egyébként maguk fogják kiszolgálni magukat. Ezenkívül télen-nyáron az egész területet fegyveresen át kell vizsgálniuk, egyrészt, hogy őrködjenek, másrészt,
b hogy az összes vidéket megismerjék. Mert úgy látszik, hogy minden ismerettel felér az, hogy mindenki alaposan megismerje a maga hazáját, tehát a vadászatot az ifjúnak nemcsak a vele járó gyönyörűség és egyéb haszon, hanem az említett cél végett is űznie kell. Ezeket az őrködőket és tisztségüket akár krüptoszoknak, akár
c földfelügyelőknek, akár bármi másnak nevezi valaki, mindenesetre minden férfi a lehető legbuzgóbban végezze, ha hazáját épségben akarja fenntartani.

X. Ezután a városfelügyelő és a piacfelügyelő tisztviselők választására vonatkozó intézkedések következnek. A mezők hatvan felügyelőjének három városfelügyelő felel meg, akik a város tizenkét részét maguk között háromfelé osztják. Azokhoz hasonlóan ők is gondoskodnak az utakról is, mégpedig a városi utcákról, és azokról,
d amelyek a vidékről a városba vezetnek, továbbá az építkezésekről, hogy valamennyien szabályszerűen történjenek, nemkülönben a vízellátásról, hogy az e felett őrködők gondosan szállítsák és vezessék a városba a

vizet; hogy így a kutakba elég és tiszta víz jusson a város díszére és javára. Ezeknek is rátermetteknek kell lenniük és elég szabad idővel kell rendelkezniük, hogy a közügyekkel törődhessenek; ezért mindenki a legmagasabb vagyoni osztályból ajánlja a városfelügyelői tisztségre azt, akit épp akar; ha a szavazás megtörtént, abból
e a hat férfiúból, akire a legtöbb szavazat esett, sorsolják ki a három városfelügyelőt a választás vezetői.

A vizsgálat követelményeinek megfelelve, végezzék tisztüket a számukra előírt szabályok szerint.

Ezután piacfelügyelőket kell választani, mégpedig az első és második osztályból ötöt; választásuk úgy történjék, mint a városfelügyelőké: a tíz közül, akikre a legtöbb szavazat esett, ötöt sorsoljanak ki, és a kellő meg-
764 a vizsgálás után őket nyilvánítsák tisztviselőkül. Minden választásban mindenki részt vegyen; aki ellenszegül, ha feljelentik az illetékes tisztviselőknél, ötven drachmára büntessék, azonkívül veszítse el polgári jó hírnevét. Ezzel szemben népgyűlésre és bárminő közös összejövetelre csak az menjen, aki akar; az első és második osztály tagjaira azonban kötelező a megjelenés, s büntetésük tíz drachma legyen, ha rájuk bizonyul a távolmaradás. A harmadik és negyedik osztály tagjaira nézve tehát nem kötelező; ők büntetés nélkül távol maradhatnak,
b kivéve, ha a tisztviselők közhírré teszik, hogy valami kényszerítő ok folytán mindenkinek meg kell jelennie.

A piacfelügyelőknek a törvény szabta piaci rendet kell fenntartaniuk, és a piacon levő templomokra és kutakra kell felügyelniük, hogy ezekben senki kárt ne tegyen; a vétkezőket pedig büntessék meg, testi fenyítékkel és börtönnel a rabszolgát és az idegent, ha pedig a polgárok
c közül vét valaki a rend ellen, száz drachmáig terjedő pénzbírságra ők maguk jogosultak büntetni, ennek a kétszereséig pedig a városfelügyelőkkel közösen. Ugyan-

ilyen büntető hatóságok a városfelügyelők a maguk hatáskörében; egy miáig ők maguk róhatják ki a büntetést, ennek kétszereséig a piacfelügyelőkkel együtt.

XI. Ezután helyénvaló, hogy felügyelőket válasszunk a múzsai művészetekhez és a tornához, mégpedig mindegyikhez kettőt: részint a neveléshez és oktatáshoz, részint a versenyekhez. A nevelés felügyelőin a törvény azokat érti, akik a tornacsarnokokban és az iskolákban
d felügyelnek a rendre és a nevelésre, oktatásra, gondoskodnak róla, hogy a fiúk és lányok látogassák az iskolát, és ne hanyagolják el tanulmányaikat. A versenyek felügyelőin pedig azokat értjük, akik a torna- és múzsai versenyeket vezetik, s ezek is kétfélék: külön vannak a múzsai és külön a tornaversenyekhez. A tornaversenyek felügyelői ugyanazok lehetnek, akár önmagukban versenyző emberekre, akár lovon vagy kocsin küzdőkre felügyelnek. A múzsai versenyeken azonban más vezeté tők valók a magánénekhez és az utánzó zenéhez: a rhapszódoszokhoz, a lantkísérettel énekelőkhöz, a fuvolásokhoz és hasonlókhoz, s ismét mások a karénekhez. Először is a fiúk, a férfiak és a lányok karához kell felügyelőt választani, mind a táncra, mind az egész zenei beosztás-
765 a ra. Erre elég egy felügyelő, aki legalább negyvenéves; éppígy a magánénekre is elég egy, aki legalább negyvenéves. Ez vezesse be a versenyzőket, és tudja kellőleg megítélni teljesítményüket. Mármost a karok felügyelőjét a következő módon kell választani: mindazok, akiknek hajlama van e művészethez, menjenek el a gyűlésre,
b büntetés terhe alatt; a dolgot a törvények őrei ítéljék meg; a többiek számára nem kötelező a megjelenés. A választó a maga jelöltjét a szakértők közül válassza ki; s a vizsgálatnál is ez legyen a döntő szempont: jogosultnak azt ismerjék el, aki szakértő, s aki nem az, azt utasítsák vissza. Az előzetesen megválasztott tízből

egyet sorsoljanak ki, s ez, ha kiállja a vizsgálatot, egy évig legyen a karok felügyelője a törvény szerint. Éppen így az, akit a sorsolás kijelöl, egy évig legyen a magándal
c és zenekíséret mellett előadott dalversenyek vezetője, s adja le ítéletét a versenybírák elé.

Ezután az atletikai és lovasversenyek élére kell felügyelőket választani, a harmadik és második osztály tagjaiból. Ezen a választáson az első három osztály tagjai kötelesek megjelenni, a legszegényebb osztály büntetlen-
d nül távol maradhat. A húsz megválasztott közül hármat sorsoljanak ki, s ezek nyerjék el e tisztséget, ha a vizsgálat kedvező eredménnyel jár rájuk nézve. Ha bármely sorsolás után a vizsgálat kedvezőtlenül alakul a kisorsoltra nézve, helyébe másokat kell választani, és a sorsolást és vizsgálatot éppúgy kell ezekkel kapcsolatban is elvégezni.

XII. A most tárgyalt területen egy tisztviselő: az egész nevelésügy felügyelője van még hátra, aki mind a fiúk, mind a lányok nevelését irányítja. Egy ember álljon ennek az élén, és vezesse azt a törvények szellemében, aki legalább ötvenéves és törvényes gyermekek atyja – leghelyesebb, ha mind fiai, mind lányai vannak, de leg-
e alább az egyik nemből valók legyenek. Lássa be mind maga a választott, mind a választók, hogy ez a tisztség az állam legfontosabb tisztségei között is a legfontosabb. Hiszen minden növénynél döntő fontosságú, hogy az első csírázás jól induljon meg, abból a szempontból, hogy lényének tökéletes kifejlődése felé haladjon, s így a neki megfelelő célt elérje, de így van ez minden élő-
766 a lénynél, szelíd- és vadállatoknál és az embernél is. Az emberről azt szoktuk mondani, hogy szelíd; de csak ha szerencsés természet és helyes nevelés párosulnak nála, akkor szokott a legszelídebb és legistenibb élőlénnyé válni; ha ellenben nem eléggé vagy nem jól nevelik, a

legvadabb minden lény között, ahányat csak szül a föld. Ezért a törvényhozónak nem szabad engedni, hogy a gyermeknevelés másodrangú vagy mellékes dolog legyen az államban. Először is tehát jól ki kell választani
b a város lakói közül azt, aki a nevelésügy élén fog állni: aki minden tekintetben a legkülönb, lehetőleg azt kell ennek a felügyelőjévé tenni. Tehát az összes tisztviselők, a tanácsot és annak ügyvezető tagjait kivéve, gyűljenek össze Apollón templomába, és adják le titkosan szavazatukat, hogy a törvények őrei közül kit tartanak legalkalmasabbnak rá, hogy a nevelést irányítsa. Akire aztán a legtöbb szavazat esik, azt vessék vizsgálat alá
c azok a tisztviselők, akik a választást végezték – kivéve a törvények őreit –, és ennek alapján öt évig viselje tisztét; a hatodik évben aztán ugyanígy válasszanak mást e tisztségre.

Ha pedig valaki a köztisztviselők közül meghal, úgy, hogy hivatali évéből több mint harminc nap van még hátra, helyére ugyanúgy mást válasszanak azok, akiket ez megillet. Ha pedig árva gyermek gyámja hal meg, a községben lakó apáról és anyáról való rokonok – egészen
d az unokatestvérekig – válasszanak másik gyámot tíz napon belül, mert különben mindegyikük napi egy drachma büntetéssel sújtatik mindaddig, míg az új gyámot meg nem választják.

XIII. De az állam bizonyára nem állam, ha nincsenek benne kellően megszervezve a törvényszékek. Mármost az olyan bíró, aki járatlan a beszédben, és – amint ez a választott bíróságokban elő szokott fordulni – a vizsgálat alkalmával nem tud hozzászólni ahhoz, amit a peres felek mondanak, valóban nem képes rá, hogy jogi kérdésekben döntsön. Ezért akkor sem könnyű jó ítéletet hozni, ha sokan ítélkeznek, de akkor sem, ha kevesen, de nem arravalók. Mindenekelőtt az szükséges, hogy a

e vitás kérdés tisztán álljon a bírák előtt; ehhez pedig idő, lassú, türelmes eljárás és többszöri kihallgatás szükséges. Ezért először a szomszédokhoz és barátokhoz, tehát
767 a olyanokhoz kell a panaszosoknak fordulniuk, akik a vita tárgyát a legjobban ismerhetik. S csak akkor, ha itt nem kapnak kielégítő ítéletet, forduljanak másik bírósághoz. A harmadik fórum aztán, ha a két alsó bíróság nem tud megnyugtató ítéletet hozni, végérvényesen fejezze be a pert.

A bíróságok megszervezése bizonyos tekintetben tisztviselőválasztás. Hiszen egyrészt minden tisztviselő szükségképpen bíró is bizonyos ügyekben; a bíró viszont nem tisztviselő ugyan, de bizonyos tekintetben mégis tisztviselővé és nem is jelentéktelen tisztviselővé
b válik azon a napon, amikor ítéletével eldönt egy pert. Tekintsük tehát a bírákat tisztviselőnek, és így fejtsük ki: kik és milyen ügyekben legyenek bírák, és hány bíró legyen az egyes esetekben.

Legjogosultabb az a bíróság, amelyet maguk a peres felek ismernek el a maguk számára azzal, hogy közösen választanak bírákat. Egyébként kétféle törvényszék legyen: az egyik olyan esetekre, amikor magánember lép fel váddal magánember ellen, mert az jogtalanságot követett el ellene, és a törvényszék döntését kívánja; a másik pedig arra az esetre, ha valaki úgy véli, hogy valamelyik polgár a közérdek ellen vét, és a vádló a
c köznek akar szolgálatára lenni. Meg kell tehát mondani: kik és milyen emberek legyenek a bírák.

Az első (magánügyekben ítélkező) törvényszék legyen közös döntő fórum mindazok számára, kik magánügyüket a két alsó fokon nem tudták elintézni. Felállítása a következőképp történjék: az összes tisztviselő, azok is, akik egy évre, s azok is, akik több időre vannak megválasztva, ha az új év* a nyári napfordulót követő hónap

kezdetével küszöbön áll, az új évet megelőző napon
d gyűljenek össze egy templomban, és az istenre tett eskü alatt mintegy első zsengéül ajánljanak fel neki minden hatóságból egy-egy bírót, aki a maga hivatalában a legkülönbnek látszik, és valószínű, hogy polgártársai peres ügyeiben is a legjobban és feddhetetlenül fog ítélkezni a következő évben. A választás után ejtsék meg a vizsgálatot a megválasztottakra vonatkozólag maguk a választók, s ha valakit visszavetnek, helyébe ugyanígy válasszanak egy másikat. Akik kiállták a vizsgálatot, ítélkezzenek azok ügyében, aki a többi törvényszék ítéletével
e szemben őhozzájuk folyamodnak, és szavazatukat nyíltan adják le. A tárgyalást végig kell hallgatniuk és szemlélniük a tanácstagoknak, valamint azoknak a tisztviselőknek, akik e bírákat megválasztották; a többi polgár pedig tetszés szerint lehet jelen. Ha pedig valaki azzal vádolja meg valamelyik bírót, hogy szándékosan igazságtalanul ítélkezett, forduljon vádjával a törvények őreihez; s ha elmarasztalják az illető bírót, a károsult számára az okozott kár felét tartozik fizetni; ha pedig nagyobb büntetést érdemel, akkor a bírák állapítsák meg, hogy azon felül milyen büntetést kell kiállnia, vagy mit kell fizetnie az államkincstár és a vádló számára.

768 a Ami pedig az államellenes cselekményeket illeti, ilyen vádak esetén először is az szükséges, hogy a sokaságnak is adjunk szerepet az ítélkezésben; hiszen ha valaki az állam ellen vét, akkor mindenki sértett, és joggal nehezményeznék a polgárok, ha nem vehetnének részt az ilyen ügyek megítélésében. De az ilyen pernek csak a megkezdését és befejezését kell a nép kezébe adni, a vizsgálatot a legfőbb tisztviselők közül arra a háromra kell bízni, akikben a vádlott és vádló megállapodnak. Ha pedig nem tudnának közös megállapodásra jutni, a tanács döntse el, hogy melyiknek a választása a megfelelőbb.

b De a magánperek eldöntésében is lehetőleg mindenkinek részt kell vennie; mert aki nem részesül az ítélkezés jogában, az úgy érzi, hogy egyáltalán nem tagja az állami közösségnek. Éppen ezért az egyes törzsekben is törvényszékeket kell felállítani, és kisorsolt bíráknak kell nyomban, minden megkörnyékezéstől hozzáférhetetlenül ítélkezniük. A végső döntést pedig annak a törvényszéknek kell kimondania, amelyet emberi lehetőség szerint a leghozzáférhetetlenebbnek szerveztünk,
c minden olyan ügyben, amelyben a felek sem a szomszédokból álló választott bíróság, sem pedig a törzs törvényszéke előtt nem tudtak megnyugtató igazságszolgáltatáshoz jutni.

XIV. Egyelőre ennyit a bíróságokról, amelyekről tehát nem egykönnyen lehet kétségbevonhatatlanul eldönteni, vajon hatóságok-e vagy sem; előadásunk, mint afféle vázlat, csak a körvonalakra szorítkozva, némely dolgokat megemlített, de sok mindent mellőzött. Majd a törvényhozás végén lesz ugyanis helyénvaló az igaz-
d ságszolgáltatásra vonatkozó törvények alapos kidolgozása és taglalása. Ők tehát várjanak, míg a végére nem érünk; a többi hatóság felállítása már nagyrészt törvényes szabályozást nyert. Az állam igazgatásáról és annak minden egyes részletéről pedig teljes és alapos képet kellő világossággal addig nem lehet nyerni, míg tárgyalásunk a kezdettől fogva a következő részt, majd a középsőt és így tovább minden részt elintézve a befejezéshez nem érkezik. Jelenleg eljutottunk odáig, hogy a
e tisztviselők választását megtárgyaltuk; ezzel előbbi fejtegetéseinket teljesen befejeztük, s megkezdhetjük a törvényhozást, amely most már semmi halogatást és késlekedést nem tűr.

KLEINIASZ

Mindenképpen meggyőződésem szerint beszéltél, barátom, de azzal, hogy jövendő mondanivalónk kezdetét az elhangzottak végével összekapcsoltad, még inkább kedvemre szóltál.

769 a ATHÉNI

Így hát öregekhez illő meggondolt játékunkat eddig jól játszottuk végig.

KLEINIASZ

Inkább férfiak komoly munkájának látszik ez az időtöltés, amit jónak mondtál.

ATHÉNI

Meglehet. De most gondoljuk meg a következő problémát, vajon egy véleményen leszel-e velem.

KLEINIASZ

Milyen probléma az és mire vonatkozik?

ATHÉNI

Tudod, hogy például a festők munkája úgyszólván sohasem ér véget egyetlen alakjukon sem, hanem, úgy látszik, sohasem jutnak nyugvópontra abban, hogy szí-
b nezve vagy árnyalva – vagy akárhogy nevezik is az effélét a festők tanítványai – eljuttassák festményüket arra a pontra, ahol már nem szorul tökéletesedésre abban a tekintetben, hogy még szebb és kifejezőbb legyen.

KLEINIASZ

Körülbelül értem, hiszen magam is hallottam erről, minthogy jártas éppen nem vagyok ebben a művészetben.

ATHÉNI

Mit sem veszítettél vele. De használjuk fel a véletlenül
c eszünkbe jutott példát a következőképp: ha valaki egy igazán szép festményt akarna alkotni, és arra törekedne, hogy az idő haladtával mindig tökéletesebb legyen, és semmiképpen sem gyarlóbb, nemde belátod, hogy mivel ő halandó, ha nem hagy utódot maga után, aki, ha a kép az idő rombolása folytán kárt szenved, kijavítja, és képes elsimítani mindazt, amit a festő a maga művészetének fogyatékossága miatt elnézett, és így mind tökéletesebbé teszi a művet – ilyen utód híján a nagy munka csak rövid ideig maradna fenn?

KLEINIASZ

Igazad van.

d ATHÉNI

Nos, vajon nem ugyanez-e a törvényhozó célkitűzése? Először arra törekszik, hogy törvényeit a lehető leggondosabban dolgozza ki; mikor aztán az idő halad és a gyakorlatban lehet kipróbálni az elméletet, vajon van-e olyan szűk látókörű törvényhozó, aki ne látná be, hogy szükségképpen számos dolgot elnézett, s ezeket valaki-
e nek, aki a nyomába lép, helyre kell hoznia, hogy ne rosszabb, hanem szüntelenül jobb legyen az alkotmány és az állami rend az általa megszervezett városban?

KLEINIASZ

Már hogyne volna valószínű, hogy minden törvényhozónak ez a törekvése?

ATHÉNI

Nemde, ha valaki megtalálná a módját, hogy szóval és tettel hogyan nevelhet arra mást, hogy kisebb-nagyobb

belátásra tegyen szert azt illetőleg, hogy hogyan kell megőrizni és javítani a törvényeket, sohasem mondana le róla, hogy felvilágosító munkáját folytassa, amíg csak célhoz nem ér?

770 a KLEINIASZ
Természetesen!

ATHÉNI
A jelen helyzetben is meg kell tehát ezt cselekednünk.

KLEINIASZ
Ugyan mit?

ATHÉNI
Minthogy törvényeket akarunk hozni, és olyan férfiakat akarunk választani, akik a törvények fölött őrködnek, s mi már az élet alkonyán vagyunk, ők pedig hozzánk képest fiatalok, ezért törvényt is kell hoznunk, de egyszersmind meg kell próbálnunk, hogy őket is egy személyben lehetőleg törvényhozóvá és a törvények őrévé kiképezzük.

b KLEINIASZ
Miért ne, ha ugyan képesek vagyunk rá.

ATHÉNI
De legalábbis meg kell próbálnunk és fáradoznunk kell érte.

KLEINIASZ
Így van.

Szóljunk tehát így hozzájuk: „Barátaink, törvényeink oltalmazói, mi bizonyára minden téren, amelyre vonatkozólag törvényt hoztunk, sok mindent figyelmen kívül hagytunk: de ennek már így kell lennie; mindazonáltal nem mulaszthatjuk el, hogy mintegy körvonalaiban lehetőleg az egészet és minden fontosabb részletét kifejtsük; nektek aztán ezt a vázlatot kell kitöltenetek. S meg kell hallgatnotok, milyen alapeszme szem előtt tartásával kell ezt tennetek. Hiszen Megillosz, Kleiniasz és én nemegyszer kifejtettük már ezt egymás előtt, és megállapodtunk helyességében. Azt szeretnénk, ha ti is egyetértenétek velünk, és tanítványaink lennétek, s így azt tartanátok szem előtt, amit a mi egybehangzó véleményünk szerint a törvény őrének és a törvényhozónak egyaránt szem előtt kell tartania.

Megállapodásunknak az a lényege, hogy a közösség minden egyes tagjának – legyen férfi vagy nő, ifjú vagy öreg – egész életében szüntelenül minden erejével arra kell törekednie, hogy derék emberré váljon, megszerezze az emberhez méltó lelki kiválóságot (erényt), akár egyfajta életvezetés, akár jellembeli adottság, akár szerzett tulajdonságok folytán, akár buzgó vágy vagy meggyőződés, akár tanulmányok révén – de semmit, ami az erény megszerzésének útját állaná, ne részesítsen előnyben. Sőt végső esetben, ha a szükség kívánja, legyen inkább száműzött, vagy hagyja el városát, mintsem hogy hajlandó legyen rá, hogy szolgajármot véve a nyakára hitványak uralma alá kerüljön, mert minden szenvedést ki kell állnia inkább, mintsem hogy elfogadjunk egy olyan államformát, amely természeténél fogva megrontja az emberek jellemét. Ebben állapodtunk hát meg az előzőkben, és most ti ezen az alapon dicsérjétek és gáncsoljátok a törvényeket: amelyek nem képesek e célt

elősegíteni, gáncsoljátok; amelyek ellenben képesek, azokat fogadjátok örömmel és jóindulattal, és éljetek az ő szellemükben. Az olyan életfelfogásnak ellenben, amelyek egyébre: az úgynevezett javakra törekszenek, mondjatok búcsút."

Ezek után fogjunk hozzá a törvényhozáshoz, a szent dolgokkal kezdve. Vegyük először is az ötezer-negyvenes
b számot, hogy mennyi előnyös osztási lehetőséget foglal magában mind a maga egészében, mind törzsenként: a törzs az egésznek tizenketted része, és így hússzor huszonegy a leghelyesebb természetes megjelölése. A teljes szám is tizenkét részre osztható tehát, de a törzset alkotó családok száma (a négyszázhúsz) is osztható tizenkettővel. Minden ilyen részt úgy kell tekinteni, mint az isten szent adományát, hiszen a hónapok számához és a mindenség körforgásának szakaszaihoz alkalmazkodik. Így az egész város természetes isteni vezetés alatt áll, mely megszenteli minden részét: mármost az egyes törvényhozók különféleképpen, egyik a másiknál helye-
c sebben és szerencsésebben végezte, és szentelte az isteneknek a felosztást; mi azonban azt állítjuk, hogy a mi választásunk volt a leghelyesebb az ötezer-negyvenes számot illetőleg, mivel ennek egytől tizenkettőig valamennyi szám osztója, a tizenegyet kivéve. De ezen is könnyű segíteni: mert ha az egészből két házi tűzhelyet elhagyunk, ismét egész számot kapunk eredményül.
d S hogy mindez valóban így van, azt rövid fejtegetéssel kimutatnánk, ha volna időnk rá. Most adjunk hitelt ennek az előadásnak, és így osszuk fel gondolatban az egészet; minden rész védnökéül válasszunk egy istent vagy istenek fiát, s állítsunk oltárokat, és mindent adjunk meg, ami a kultuszt megilleti, s mellettük havonta kétszer gyűljenek össze áldozni, tehát tizenkét áldozóünnep essék a törzsek osztagaira, és ismét tizenkettő

magukra a teljes törzsekre. Ezek elsősorban az istenek iránti hála kifejezése kedvéért és egyáltalán az istenekre való tekintettel történnek, másodsorban pedig azért,
e hogy a polgárok megismerjék egymást, megbarátkozzanak és egyáltalán érintkezzenek egymással. Mert különösen a házasságkötésre való tekintettel kell az ismeretlenség és idegenség állapotát kiküszöbölni, hogy a házasulandó férfi és menyasszony családja kölcsönösen ismerje egymást; mert mindennél fontosabb, hogy lehetőleg ne érje csalódás őket ebben a dologban.

772 a Ennek a komoly dolognak a kedvéért kell az ifjak és leányok kartáncait is rendezni, hogy ott korukhoz illő, indokolt alkalmuk legyen látni egymást, ruha nélkül, már amennyire a józan szemérem engedi. Mindezeknek felügyelői, rendezői és szabályozói a karvezetők a törvények őreivel együtt, bár erről nem hoztunk rendelkezést. Mert hiszen, mint említettük, a törvényhozó rendelkezései nem terjedhetnek ki minden apró részletre, s így azok, akik hivatalos évük alatt tapasztalatot szereznek e téren, a gyakorlat alapján rendelkezzenek és vigyék végbe évente a szükséges változtatásokat, amíg csak ezek a gyakorlatok és szabályaik megfelelő célhoz nem érkeztek. Az áldozatokra és kartáncokra vonatkozó tapasztalatszerzésre megfelelő és elégséges időnek látszik tíz esztendő, minden egyes részletre vonatkozólag; s ha még él az eredeti törvényhozó, akkor vele együtt, ha pedig elhunyt, az illető tisztviselők magukban a törvények őrei elé terjesztve javaslatukat, végezzék el az illetékességük körébe tartozó javításokat, míg csak minden egyes részlet a lehető legtökéletesebben ki nincs dolgozva. Amit megalkottak, azt aztán változtathatatlannak kell tekinteni, s úgy kell alkalmazni, mint a többi törvényt, melyet kezdetben maga a törvényhozó alkotott, s melyet önkényesen senki sem változtathat meg.

d Ha pedig úgy tűnnék fel, hogy mégis fellép a változtatás szükségessége, az összes tisztviselőnek s az egész népnek tanácskozásra kell összeülnie, és fel kell keresnie az összes jóshelyeket; s csak akkor, ha véleményük egybehangzó, szabad a változtatást végbevinni, különben soha semmiképpen, hanem a tiltakozó szó jogerős akadályt képezzen.

XVI. Amikor egy ifjú elérte a huszonöt éves kort, és kellő körültekintés után úgy véli, hogy kedvére való és
e hozzáillő leányt talált családalapítás végett, házasodjék meg harmincöt éves korán alul; előbb azonban hallgassa meg, hogyan kell illő és megfelelő párt keresni; hiszen, mint Kleiniasz mondta, minden törvény elé a neki megfelelő bevezetést kell csatolni.

KLEINIASZ

Jól emlékszel, barátom, és szerintem is megfelelő alkalmat ragadtál meg egy ilyen bevezetésre.

ATHÉNI

773 a Igazad van. „Fiam – így szólunk a derék atyák sarjához –, olyan házasságot kell kötni, mely a belátással bíró emberek szemében jónak látszik; ezek pedig azt tanácsolják, hogy ne kerüld a szegénnyel való házasságot, és ne keresd mindenáron a gazdag menyasszonyt, hanem, ha a többi feltétel azonos, a szegényebb sorsút válaszd élettársadul. Mert ez az államnak is előnyösebb és az összeköttetésbe lépő családoknak is: hiszen az egyenle-
b tes és arányos sokkal különb és értékesebb a ki nem egyenlítettnél és mértéktelennél. Mértékletes és higgadt szülők veje kívánjon tehát lenni az olyan ember, aki tudja magáról, hogy heves és a kelleténél gyorsabban fog bele mindenbe. Az ezzel ellentétes jellemű ember is önmagával ellentétes rokonságra törekedjék. Minden-

esetre a házasságnak az az egy alapelve legyen, hogy olyan házasságot kell kötni, mely az állam javát, nem pedig az egyén gyönyörűségét segíti elő. Márpedig mindenki ahhoz vonzódik természet szerint, aki hasonló
c hozzá; de ilyen módon az egyenetlenség és aránytalanság csak fokozódik az államban, mind a vagyont, mind a jellemek változatait illetőleg: ennek folytán a legtöbb városban olyan állapot következik be, amit legkevésbé óhajtunk. Ha azonban kifejezetten törvényes intézkedéssel rendelnénk el, hogy a gazdag ne vegyen el gazdagot, se a befolyásos ember hasonló család leányát, és kényszerítenénk az embereket, hogy a hevesebb temperamentumúak higgadtabbakkal, a higgadtabbak pedig hevesebbekkel igyekezzenek életközösségre lépni, ezzel nevetségessé is válnánk, azonkívül sok ember indulatát
d is felgerjesztenénk magunk ellen. Mert nem könnyű belátni, hogy az államnak vegyítettnek kell lennie; mint a vegyítőedényben is bőszen forr a bor, de ha a másik józan isteni elem fékezi, szép közösségre lép vele, és jó és megfelelő ital lesz belőle. S úgyszólván senki sem tudja belátni, hogy ugyanennek kell történnie a fiatalok összepárosításában; épp ezért mellőzni kell a törvény kényszerét, ellenben mintegy varázsszavú rábeszéléssel kell megpróbálni az embereket meggyőzni arról, hogy
e többre becsüljék a házasulandó ifjak kiegyenlítődését a házasfelek – amúgy is elérhetetlen – vagyoni egyenlőségénél, és megszégyenítéssel próbáljuk jobb belátásra bírni a hozományvadászt, nem pedig írott törvény kényszerével."

XVII. A házasságot illetőleg ezek az intelmek a helyénvalók, valamint az előbb említettek, hogy a mindig újjászülető természet örök folyamatába kell bekapcsolódni azzal, hogy gyermekeket és unokákat hagyunk
774 a hátra s így magunk helyett mindig új meg új szolgákat

állítunk az istenség számára. Mindezeket és még többet is mondhatna az ember elöljáró beszédül és buzdításul, hogy meg kell házasodni. Ha azonban valaki szépszerével nem fogad szót, hanem úgy él a városban, mint valami közösségen kívüli idegen, és harmincöt éves korára is nőtlen marad, fizessen évente bírságot; mégpedig az első osztályban száz drachmát, a másodikban hetve-
b net, a harmadikban hatvanat, a negyedikben harmincat. S ez Hérának legyen szentelve; aki nem fizet, az büntetésül évente a tízszeresével sújtassék; az összegek behajtásáról az istennő kincstárnoka gondoskodjék; ha pedig nem hajtaná be, ő maga köteles leróni, és a számadás alkalmával erről is be kell számolnia mindenki előtt. Anyagilag tehát így bűnhődjék az, aki nem akar megházasodni; azonkívül ne részesüljön semmiféle tiszteletnyilvánításban az ifjabbak részéről, és ne engedelmeskedjék neki senki az ifjak közül; s ha valamelyiket meg
c akarná fenyíteni, mindenki siessen a bántalmazott társának segítségére; s ha valaki jelen van, és mégsem segít, a törvény gyáva és rossz polgárnak bélyegezze.

A hozományról már előbb szóltunk, de ismét mondjuk meg, hogy sem nem kapni, sem nem adni hozományt: kölcsönösen kiegyenlíti egymást, és így megóvja a szegények becsületét szűkös anyagi helyzetükben. Hiszen a szükséges anyagi javai úgyis megvannak mindenkinek ebben az államban, s hozomány nélkül kisebb lesz
d a nők fennhéjázása, a férjek pedig nem jutnak lealacsonyító szolgaságba és függő helyzetbe. Aki alkalmazkodik ehhez, szép dolgot művel; aki azonban nem, és ruházat gyanánt ötven drachma értékűnél többet ad vagy fogad el, vagy a harmadik osztályban az egy mina értéket, a másodikban a másfél, az első osztályban pedig a két mina értéket lépi túl, az ugyanennyit fizessen le az
e állampénztárba; a hozomány maga pedig Hérának és

Zeusznak legyen szentelve, s hajtsák be e két isten kincstárnokai, miként az agglegények esetében Héra kincstárnoka köteles a bírságot behajtani, vagy pedig a magáéból leróni.

Az eljegyzést illetőleg elsősorban az apa illetékes, másodsorban a nagyapa, harmadjára az ugyanazon apától származó testvérek. Ha ezek közül senki sem él, az anya az illetékes; ha pedig a sors rendkívüli helyzetet teremt, a legközelebbi rokonok az illetékesek a gyámokkal együtt. Ami pedig a házasságot megelőző áldozatot,
775 a vagy bármi más, a menyegzőt megelőző, kísérő vagy azt követő szent cselekményt illeti, annak megfelelő elvégzése felől a hivatásos magyarázókat kell megkérdezni, és abban a meggyőződésben lenni, hogy ha őket követjük, minden jól fog sikerülni.

XVIII. A menyegzői lakomára mind a vőlegény, mind a menyasszony csak öt-öt barátját, illetve barátnőjét hívja meg, s ugyanennyit a rokonai és hozzátartozói közül. A költségek pedig ne lépjék túl az illetők anyagi helyzetét: tehát az első osztályba tartozóknál az egy
b minát, a másodikba tartozóknál a fél minát, s így tovább, amint lefelé haladunk a vagyon fokozatain. S aki követi a törvényt, általános elismerésben részesüljön; aki ellenben áthágja, azt büntessék meg a törvények őrei, mint olyan embert, akinek nincs a széphez érzéke és járatlan a nászi múzsákra vonatkozó törvényekben.

Annyit inni, hogy az ember ittas legyen, máskor sem illik, legfeljebb a bort adományozó isten ünnepein, és nem is veszélytelen, különösen akkor, mikor nászát üli
c az ember – ilyenkor igazán eszénél kell lennie mind a vőlegénynek, mind a menyasszonynak, hiszen életük nagy fordulópontjához érkeztek, és a magzatnak is józan szülőktől kell származnia. S nem lehet tudni, melyik éj vagy nap fogja az új életet fellobbantani az isten segítsé-

gével. Nem szabad tehát a nemzésnek ittasságtól felbomló isteni állapotban történnie, hanem amint illik: szilárdan, biztosan és nyugodtan kell az új sarjnak megteremtődnie. Az elázott ember viszont maga is ide-oda ingadozik, és mást is magával sodor, mert testileg-lelkileg magánkívül van. Az ittas ember tehát ingadozó voltában teljesen alkalmatlan a nemzésre, úgyhogy minden valószínűség szerint egyenetlen, megbízhatatlan, nem egyenes úton járó jellem és testalkat származna tőle. Ezért leghelyesebb az egész évben, sőt az egész életben, de legalább a nemzés időszaka alatt, óvakodni, és nem tenni szándékosan olyat, ami ártalmas, sem pedig nem esni a féktelenség és a természet rendje elleni vétség hibájába; mert mindez szükségképpen bevéződik a magzat lelkébe-testébe, és így mind silányabb nemzedék jön a világra. Különösen pedig a nász napján és éjén kell minden effélétől tartózkodni, mert a kezdet, mint valami isten, megtelepedve az emberek között, mindent megóv és szerencsésen célhoz visz, ha az emberek részéről az őt megillető tiszteletben részesül.

776 a Aki családot alapít, az ősi birtokon levő két lakóház egyikét tekintse az új nemzedék születésére és nevelésére alkalmas otthonnak, s ott ülje nászát, távol apjától és anyjától, s ott lakjon és találja meg megélhetését gyermekeivel együtt. Mert minden barátságban szükséges egy bizonyos vágyódás, amely összeköti és -forrasztja a lelkeket; a megunásig való együttlét ellenben, amely nem ismeri időnként a távollét okozta vágyat, az elteltség túlsága folytán eltávolítja az embereket egymástól. Az új pár ezért hagyja ott a régi lakást az apának, az b anyának, valamint a feleség hozzátartozóinak, és mint valami gyarmatra elvonulva lakjon – de kölcsönösen látogassák meg egymást –, ott hozza világra és nevelje

fel a gyermekeket, hogy így, mint valami fáklyát adjuk tovább az élet lángját, s szolgáljuk az isteneket a természet törvénye szerint.

XIX. Most az a kérdés következik, hogy milyen javakat gyűjtsünk, hogy a legmegfelelőbb vagyont szerezzük? A javak nagy részénél sem a megítélés, sem a
c megszerzés nem nehéz; a szolgák kérdése azonban súlyos minden tekintetben. Az érvek, melyeket e tárgyban felhozunk, bizonyos tekintetben helyesek, más szempontból viszont nem helyesek. Mert egyrészt a gyakorlati tapasztalattal ellentétben, másrészt viszont azzal megegyezően tesszük meg észrevételeinket a szolgákról.

MEGILLOSZ

Hogy értsük ezt? Mert nemigen fogjuk fel, barátom, amit mondasz.

ATHÉNI

Nagyon is jogos a kérdésed, Megillosz barátom; a görögországi állapotok között ugyanis talán a spártaiaknál fennálló helótaintézmény okozza a legtöbb kételyt és vitát, minthogy némelyek szerint helyes, mások szerint viszont helytelen. Már kevesebb vita forrása a bithüniai
d mariandünoszok szolgai helyzete, akik a hérakleiaiak uralma alá jutottak, valamint a thesszáliaiak béres osztályáé. Ha ezeket és az összes hasonló eseteket szem előtt tartjuk, mit kell tennünk a rabszolgatartást illetőleg? Amit tehát az előbbi fejtegetéseim során érintettem, s melynek értelméről teljes joggal intéztél kérdést hozzám, a következő: tudjuk, hogy körülbelül mindnyájan azt állítjuk, hogy minél jobb érzésű és jóravalóbb szolgákat kell szerezni: hiszen sok rabszolga volt már, aki ura számára a testvérnél vagy az édes gyermekeknél

e különbnek bizonyult az erény tekintetében, és megmentette urát meg a vagyonát és egész otthonát. Tudjuk, hogy beszélnek ilyeneket a rabszolgákról.

MEGILLOSZ
Csakugyan.

ATHÉNI
De, ugye, az ellenkezőjét is: hogy szolgalélek nem lehet romlatlan, és belátással rendelkező embernek sohasem szabad megbíznia ebben a fajzatban; a legbölcsebb költőnk pedig egyenesen kijelentette Zeusz nevében, hogy

777 a . . . derekasságát félig már elveszi úgyis
Zeusz annak nyomban, kire rácsap szolgai napja.*

Mármost némelyek ezt eszükbe vésve nem is bíznak a szolgafajzatban, hanem állatok módjára ösztökével és korbáccsal igazán – nem is háromszorosan, hanem sokszorosan – szolgaivá alázzák szolgáik lelkét. Mások viszont teljesen ellenkezőleg járnak el.

MEGILLOSZ
Természetesen.

b KLEINIASZ
Ezek közül az oly ellentétes eljárások közül melyiket kell alkalmaznunk, barátom, a mi országunkban, a rabszolgatartásban és -fegyelmezésben?

ATHÉNI
Mit tehetünk, Kleiniasz? Világos, hogy az ember, ez a nehezen kezelhető lény, egykönnyen nem lesz hajlandó, hogy a szükség parancsolta megkülönböztetést szolga

meg szabad és úr között a gyakorlatban elismerje. Kénc nyes egy jószág tehát a rabszolganép! A tények ezt sokszorosan bizonyítják: itt van a messzéniaiak gyakori felkelése; továbbá tudjuk, mennyi baj származik az államok számára abból, ha sok, egy nyelven beszélő rabszolgájuk van; végül ott van az úgynevezett kóborlóknak Itáliában végbevitt sokféle fosztogatása és az azzal járó szenvedések. Ha az ember mindezt tekintetbe veszi, igazán nem tudja, mitévő legyen ebben a kérdésben. Csupán két eszköz marad számunkra: ha azt akarjuk,
d hogy szolgáink könnyebben beilleszkedjenek helyzetükbe, ne legyenek honfitársai egymásnak, hanem a lehető legkülönbözőbb nyelvűek; de bánjunk velük jól, nemcsak az ő kedvükért, hanem még inkább önmagunkra való tekintettel. A bánásmódot illetőleg azt tartsuk szem előtt, hogy semmiféle önkényességre ne ragadtassuk magunkat szolgáinkkal szemben; sőt, ha lehetséges, jogtalanságot még kevésbé kövessünk el velük szemben, mint a velünk egyenlőkkel szemben. Mert az, hogy ki tiszteli természettől fogva és nemcsak színleg a jogot és igazságot, és ki gyűlöli valóban az igazságtalanságot, itt derül ki, az ilyen emberekkel való bánásmód révén, akikkel szemben könnyebb igazságtalanságot elkövetni.
e Aki tehát a szolgáival szemben tanúsított viselkedése és bánásmódja tekintetében feddhetetlen, mert semmit sem követ el, ami a természetes jó érzést és a jogot sértené, az a leghivatottabb rá, hogy elvesse az erény magvait. Mindezt egyenlő joggal el lehet mondani minden úrra, türannoszra és mindenkire, aki bármiféle módon uralkodik nála gyengébbek fölött. Természetesen a jog és igazság határain belül büntetni kell a szolgákat, és nem kell őket egyszerű intelemmel, mintha szabad emberek volnának, elkényeztetni; a szolgákhoz intézett
778 a szavunk csaknem mindig parancs legyen, és nem szabad

enyelegnünk szolgáinkkal, sem a férfiakkal, sem a nőkkel. Pedig ezt sokan meg szokták tenni szolgáikkal, és esztelenül elkényeztetve őket, mindkét fél számára nehezebbé teszik az életet: azoknak a szolgálatot, maguknak a fegyelmezést.

KLEINIASZ
Igazad van.

ATHÉNI
Nemde, ha az ember ellátta magát megfelelő számú, alkalmas szolgával, hogy azok mindenféle munkában segítségére legyenek, a következő feladat az, hogy gondolatban a lakásokat vázoljuk?

b KLEINIASZ
Teljesen így van.

XX. ATHÉNI
Habár úgy látszik, hogy egy új és eddig lakatlan városnak úgyszólván az egész építésügyet szabályoznia kell, hogy annak minden részlete miképpen történjék, mégis különösen a szent helyek és a falak kérdését. Ezt voltaképpen a menyegző előtt kellett volna tárgyalnunk, Kleiniasz barátom; most elméletben hátrább került, és ennek itt nincs is semmi hátránya; ha ellenben mindez gyakorlatban megvalósul, akkor isten segítségével ezt a
c kérdést a menyegző előtt kell megoldanunk, s csak mindezek elintézése után térhetünk amazokra. Most csak röviden mintegy vázlatot készítsünk róla.

KLEINIASZ
Teljesen igazad van.

A templomokat az egész piactér körül kell felépíteni, a várost pedig körben a magaslatokon kell elhelyezni, mind a biztonság, mind a tisztaság kedvéért. A templomok közelében legyenek a tisztviselők helyiségei és a törvényszékek, hogy itt, mint valóban szent helyeken
d kapjanak és osszanak igazságot, mert szent dolog a jog, és szentek az istenek, akiken az nyugszik. Itt kell lenniük azoknak a törvényszékeknek is, ahol gyilkossági s egyáltalán főbenjáró perekben ítélkeznek.

Ami pedig a falakat illeti, Megillosz, teljesen egyetértek Spártával abban, hogy hagyni kell a földben aludni a falakat és nem szabad őket felkelteni a következő okból: szép és költőhöz méltó az a mondás, hogy inkább
e érc- és vasfalak legyenek, mint kőfalak. De a mi eljárásunk joggal hívná ki a nevetséget, hogy noha évente kiküldjük az ifjakat az országba, hogy árkot és sáncot ássanak, és védőbástyákkal tartsák távol az ellenséget, úgyhogy az át ne léphesse az ország határait – mégis fallal vesszük körül a várost, ami először is nem hasznos a város egészsége szempontjából, azonkívül elpuhult
779 a magatartást olt a lakosok lelkébe, mert arra csábítja őket, hogy falaik mögé menekülve ne szálljanak szembe az ellenséggel, s ne éjjel-nappal való őrködéssel akarják magukat megóvni, hanem úgy vélekedjenek, hogy falakkal és kapukkal bekerítve és nyugodtan szunnyadva találják meg a védelem igazi eszközét, mintha az ember nem fáradozásra született volna. Az ilyen balgák nem látják be, hogy az igazi pihenés a fáradozás gyümölcse, a rút henyélésből és könnyelműségből viszont csak fáradtság és ínség származik.

b De ha fal nélkül nem lehetnek el az emberek, akkor a magánházak építését eleve úgy kell elrendezni, hogy az egész város egy falat alkosson, amennyiben az összes

ház egyenletes elhelyezése és hasonlósága folytán az utak felé védőfalat formál, s ez látványnak sem megvetendő, hogy a város egyetlen háznak tűnik fel, de az őrködést is megkönnyíti, és egyáltalán kitűnő eszköz a város megvédésére.

Mindezekkel mindjárt az építkezés kezdetén elsősorban a lakosoknak kell törődniük, de a városfelügyelőknek
c ellenőrzést kell gyakorolniuk, és a hanyagokat büntetéssel kell kényszeríteniük. Nekik kell a város minden részén a tisztaságra felügyelniük, és megakadályozniuk, hogy egyetlen magánember is igénybe vegyen épülettel vagy árkolással állami célra szánt területet. Nemkülönben nekik kell gondoskodniuk az esővíz lefolyásáról, valamint mind a városon belül, mind azon kívül a lakásul alkalmas helyek kijelöléséről.

d A törvények őrei mindezeket szemügyre véve, a szükségletek szerint hozzanak utólag törvényeket egyéb dolgokra vonatkozólag is, amelyeket az első törvényhozás figyelmen kívül hagyott kellő tapasztalat híján.

Mikor aztán mindezek rendben vannak, készen állnak a piacot környező épületek, a testgyakorló helyek, az iskolák, és csak látogatókra várnak, s a színházak is várják a nézőket, térjünk rá arra, ami a menyegző után következik – a törvényhozás sorrendjéhez tartva magunkat.

KLEINIASZ

Teljesen igazad van.

XXI. ATHÉNI

e Tegyük fel tehát, hogy a menyegzők már megvoltak, Kleiniasz barátom; ezután a gyermekek megszületése előtti, legalább egyéves időszak életmódjáról kell szól-

nunk, hogy mi módon kell ezt eltöltenie a fiatal férjnek és asszonynak egy olyan városban, amely ki akar válni a többiek közül. Azt, ami ezzel szorosan összefügg, nem könnyen lehet elmondani, és bár az előzőek során már nem egy kérdés merült fel, ezt még azoknál is nehezebben fogadná el a tömeg. Azt azonban, ami meggyőződésünk szerint helyes és igaz, mindenképpen ki kell mondanunk, Kleiniasz barátom.

KLEINIASZ

Valóban így van.

780 a ATHÉNI

Aki tehát azt hiszi, hogy a városok számára elég olyan törvényeket kibocsátani, amelyek azt szabályozzák, hogy hogyan kell az állami és a közügyeket intézni, ellenben nem is sejti, mennyire szükségesek a magánéletre vonatkozó törvényes rendelkezések is; hanem szerinte mindenkinek szabadságában áll a mindennapi életét úgy élnie, ahogyan akarja, és nem kell mindennek törvényes szabályozás szerint történnie, hiszen ha a magánéletet törvényes rendezés nélkül hagyjuk, az emberek a közügyekben hajlandók lesznek a törvények szerint élni, az nem helyesen gondolkozik.

Mire való tekintettel mondtuk ezt? Arra gondoltunk, hogy meg fogjuk mondani, hogy az ifjú férjeknek épp-
b úgy részt kell venniük a közös étkezésekben, mint a menyegzőjük előtti időben. Ez az intézkedés bizonyára kezdetben is különösnek látszott, mikor megszületett ott tinálatok (Spártában és Krétában), már akár háború hozta szokásba, akár más, hasonlóan nagy horderejű esemény késztette erre a nélkülözés sújtotta államokat. Mikor azonban megpróbálták és a szükség hatására

megszokták a közös étkezést, kitűnt, hogy ez az intézke-
c dés rendkívül előnyös a közjólétre, és így vált állandó intézménnyé a közös étkezés.

KLEINIASZ

Valóban úgy látszik, hogy így jött szokásba.

ATHÉNI

Amint tehát kifejtettem: hajdan ez is különösnek tetszett és kétséges volt az elrendelése, most azonban már nem ütközne hasonló nehézségbe törvényerejűvé tétele; de ami ebből következik, és ami helyes lenne, ha életbe lépne, minthogy még sehol sem valósult meg, kis híján azzal a következménnyel járna, hogy a törvényhozó –
d mint mondani szokták – fát hordana az erdőre, vagyis hiábavaló munkát végezne – ezt a következményt tehát nem könnyű elmondani, vagy ha elmondtuk is, megvalósítani.

KLEINIASZ

Ugyan mi lehet az, barátom, amit meg szeretnél mondani, s mégis szemmel láthatólag húzódozol tőle?

ATHÉNI

Halljátok hát, hogy ne vesztegessük vele hiába az időt. Minden, ami csak törvény és rend szellemében történik az államban, minden téren érezteti jó hatását; a rendezetlen vagy rosszul elrendezett dolgok ellenben még a helyesen szabályozott dolgokra is bomlasztó hatással vannak. Emiatt akadt meg mostani fejtegetésem is.
e Nálatok ugyanis, Kleiniasz és Megillosz, a férfiak közös étkezése valami isteni kényszerűség folytán csodálatosan és szépen állandó intézménnyé vált, a nőket illetőleg ellenben – igazán nem helyeselhető mulasztás

781 a folytán – törvényes rendelkezés nélkül maradt és nem született meg a közös étkezés intézménye. Hanem épp a női nemet, amely gyengesége folytán különben is hajlamosabb az alattomosságra és színlelésre, a törvényhozó helytelen engedékenysége folytán szabályozatlanul hagyták. E mulasztás következtében sok minden kisiklott a kezetek közül, ami sokkal jobb volna, mint most, ha törvényesen volna rendezve. Mert nem csupán felét mulasztottuk el kötelességünknek – amint hinnénk –, ha
b az asszonyok életmódját nem szabályozzuk; hanem amennyivel gyarlóbb a női természet erény dolgában a férfiakénál, annyival több fordul meg a helyes szabályozásán, úgyhogy több mint kétszeres a jelentősége. A város boldogsága szempontjából tehát helyesebb, ha e kérdésre visszatérünk, a mulasztást helyrehozzuk, és az összes intézményt férfiak és nők számára közösen rendezzük be.

A helyzet azonban az, hogy az emberi nem e tekintetben oly szerencsétlenül van vezetve, hogy értelmes em-
c ber még csak említést sem tehet róla más vidékeken és államokban, ahol a közös étkezés még egyáltalán nem államilag elismert és elrendelt intézmény. Ilyen helyeken tehát hogyan próbálhatná meg valaki – anélkül, hogy nevetségessé lenne – azt, hogy valóban rákényszerítse a nőket, hogy az ételt-italt nyilvánosan fogyasszák el? Hiszen nincs semmi, amit ennél nehezebben tűrne el a női nem. Mert hozzászokva ahhoz, hogy visszavonultan és homályban éljen, ha erőszakkal vonszolnák a napvilágra, minden ellenszegülést megpróbálna, úgyhogy végül is győzedelmeskednék a törvényhozó fölött.
d Másutt tehát – mint mondtam – még arról sem lehetne szó, hogy ennek a helyes voltát szóval kifejtsük, mert általános felzúdulást keltene; itt azonban talán lehetséges. Ha tehát úgy vélitek, hogy legalább az eszmék

tisztázása kedvéért nem célt tévesztett az állam egész berendezéséről folyó beszélgetés, szívesen elmondom, mennyire jó és helyénvaló ez az intézmény, ha szívesen meghallgatjátok; ha azonban nem, akkor abbahagyom.

KLEINIASZ

De bizony, barátom, nagyon is készek vagyunk meghallgatni.

XXII. ATHÉNI

e Halljuk tehát. S ne csodálkozzatok, ha úgy fog tűnni, hogy nagyon is messziről kezdem el. Hiszen van időnk és semmi sem sürget, hogy ne vizsgálhassuk meg minden oldalról a törvények körül felmerülő kérdéseket.

KLEINIASZ

Helyesen mondtad.

ATHÉNI

Térjünk tehát vissza arra, amit már előbb elmondtunk. Annyit minden embernek be kell látnia, hogy az emberi
782 a nemnek vagy egyáltalán nem volt kezdete és nem lesz soha vége sem, hanem volt és lesz mindörökké; vagy pedig, ha volt kezdete, beláthatatlan messzeségben van az az idő, mikor keletkezett.

KLEINIASZ

Bizonyára.

ATHÉNI

Nos hát nem gondolhatjuk-e teljes joggal, hogy ennyi idő alatt államok keletkeztek és elpusztultak, mindenféle törekvések támadtak, melyek részint a rendet, részint a felfordulást szolgálták, nemkülönben az egész földke-

rekségén a legkülönbözőbb kívánságok alakultak ki az evés és ivás kultúrájának emelésére, de az éghajlatban
b is mindenféle változások álltak be, amelyekkel együtt bizonyára az élőlények is számtalan átalakuláson mentek át?

KLEINIASZ

De teljes joggal gondolhatjuk.

ATHÉNI

Nos hát, nemde, feltehetjük, hogy szőlő sem volt mindig, hanem egyszer csak megjelent valahol, éppígy az olajfa, és Démétér és Koré ajándéka is? S valamely Triptolemosz volt ezekben segítségünkre? S nem hihetjük-e, hogy abban az időben, mikor még ezek nem voltak, az élőlények – akárcsak most – egymást falták fel?

KLEINIASZ

Miért ne hihetnénk?

c ATHÉNI

Hiszen még ma is láthatjuk, hogy sok helyütt megmaradt az a szokás, hogy emberek egymást áldozzák fel az oltárokon. Halljuk azonban ennek az ellenkezőjét is, hogy más helyeken a szarvasmarhát sem tekintik táplálóknak, és nem veszik a lelkükre, hogy állatot áldozzanak az isteneknek, hanem kalács, mézzel áztatott gyümölcs és más efféle ártatlan áldozatok vannak szokásban; a hústól pedig tartózkodnak, mert nem lehet istennek tetsző az elevent megenni, sem az istenek oltárait vérrel beszennyezni; s így a hajdankorban az úgynevezett orphikus életmód jött szokásba, amely megengedte az élet-
d telen táplálék fogyasztását, de tartózkodott minden élőlénytől.

KLEINIASZ

Amit mondasz, azt a hagyomány is így tartja, és nagyon valószínű is.

ATHÉNI

De valaki azt kérdezhetné: ugyan miért mondtuk el most mindezt?

KLEINIASZ

Helyesen hoztad fel ezt a kifogást, barátom.

ATHÉNI

Azt is megpróbálom tehát kifejteni – ha tudom –, ami ezekből következik.

KLEINIASZ

Mondd tehát.

ATHÉNI

Úgy látom, hogy az egész emberi élet három szükséglet-
e től és vágytól függ, s ezek helyes irányítás mellett gyarapodást, boldogulást és erényt, helytelen irányítás mellett az ellenkezőjét eredményezik. Ezek a szükségletek először is az evés és ivás, melyek tüstént születésünkkor fellépnek, s a rájuk vonatkozó, a természettől belénk oltott vágy minden élőlényben kínzó hevességű, és nem engedi, hogy meghallgassák annak szavát, aki arra intene, hogy mást is kell cselekedni, mint a vágyakat és
783 a gyönyöröket kielégítve, minden fájdalomtól megóvni magunkat. A harmadik és legerősebb vágyunk és szükségletünk a leghevesebb és legutoljára lép fel, de a legerősebb őrjöngő izzásba hozza az embereket: a faj fenntartásának vágya ez, mely a legnagyobb szertelenséggel lángol. Arra kell törekednünk, hogy ezt a három beteg-

séget javunkra fordítsuk, szembeszállva az úgynevezett gyönyörrel; tehát a három legerősebb eszközzel kell fékeznünk őket: megfélemlítéssel, törvénnyel és az igaz-
b ság meggyőző erejével; de segítőtársakul fel kell használnunk a múzsákat és a versenyeket oltalmazó isteneket (Zeuszt és Hermészt) is, hogy oltsák e növekvő tüzet, és csillapítsák mindig megújuló áradatát.

A menyegző után a gyermekek nemzését tárgyaljuk, ezután táplálásukat és nevelésüket; s ha tárgyalásunk így halad, törvényeink megalkotása simán halad előre a közös étkezések felé; s így érkezve el hozzájuk, egész közelről szemügyre véve őket, talán jobban meg tudjuk ítélni, hogy az ilyen közös intézmények csak a férfiaknak va-
c lók-e vagy az asszonyoknak is; s az ezt megelőző kérdéseket is, melyek nincsenek még törvénnyel szabályozva, rendezzük, és így – mint már mondtuk is – pontosabban fogjuk látni az egész kérdést, továbbá jobban megszabhatjuk a közös étkezés illő és megfelelő törvényeit.

KLEINIASZ

Nagyon helyesen beszélsz.

ATHÉNI

Őrizzük hát meg emlékezetünkben a most elhangzottakat; mert talán még szükségünk lesz rájuk.

KLEINIASZ

Mire gondolsz?

ATHÉNI

d Amit három szóval jelöltünk meg: az evést, továbbá az ivást említettük, végül a szerelem okozta megrendülést.

KLEINIASZ

Ezekre, barátom, mindenesetre emlékezni fogunk!

ATHÉNI

Jól van. S most térjünk vissza az új házasokhoz, tanítsuk meg őket, hogyan kell a gyermeknemzés dolgában viselkedniük; s ha meggyőzni nem tudnánk, törvények szigorával fenyegessük meg őket.

KLEINIASZ

Hogyan?

XXIII. ATHÉNI

Az új házasoknak azt kell szem előtt tartaniuk, hogy
e minél szebb és derekabb gyermekeket hozzanak világra az állam számára. Mármost az emberek, ha közösen végeznek bármely munkát, ha egymásra és a munkára ügyelnek, mindent szépen és jól végeznek; de ha nem figyelnek a munkára, vagy pedig egyáltalán nem rendelkeznek kellő belátással, az eredmény is ellenkező lesz. Tehát a férj minden gondolata felesége és a jövendő gyermek legyen, s ugyanígy a feleségé is, különösen
784 a abban az időben, mikor még nem születtek gyermekeik. S erre asszonyok ügyeljenek fel, akiket erre a célra választottunk kisebb-nagyobb számban, amikor és ahányat a tisztviselők belátásuk szerint elrendelnek, s ezek naponta a nap egyharmad részében gyűljenek össze Eileithüiának templomába, s ott együtt beszéljék meg, vajon vettek-e észre az új házasok közül olyan férfit vagy nőt, aki mással törődik, mint amit a menyegzői áldoza-
b tok és szentségek rendelnek. A gyermeknemzés és a szülők feletti felügyelet ideje tíz év legyen, és ne több, ha a gyermekáldás bőséges volt. Ha ellenben eddig az időpontig terméketlen marad egy házaspár, akkor válja-

nak el, a rokonokkal és a felügyelő asszonyokkal közösen meggondolva a mindkét fél számára előnyös feltételeket. Ha pedig vita merül fel afölött, hogy mi az illő és
c előnyös mindkét fél számára, akkor válasszanak ki tízet a törvények őrei közül, akikre rábízzák a döntést, és emellett maradjanak is meg.

A felügyelőnők látogassanak el az új házasok hajlékába, és figyelmeztetéssel vagy akár fenyegetéssel is próbálják hibáikat megszüntetni és tudatlanságukon segíteni; ha pedig nem járnak sikerrel, tegyenek jelentést a törvények őreinek, s azok lépjenek közbe. S ha még azok
d sem érnének el eredményt, jelentsék az ügyet a néptörvényszéknek, szerkesszenek vádiratot és esküdjenek meg rá, hogy képtelenek az illetőket jobb belátásra bírni. A vádlott férfi, ha nem tudja a törvényszék előtt megcáfolni vádlóit, fosztassék meg a következő jogaitól: ne jelenhessen meg menyegzőn, sem az újszülöttek felszentelési ünnepén, s ha mégis megtenné, akárki büntetlenül ütlegekkel fenyíthesse meg. Ugyanilyen rendelkezés sújtsa a feleségét is: ne vehessen részt a nők körmeneteiben, és legyen megfosztva minden, a nőket illető megtiszteltetéstől, ne jelenhessen meg menyegzőkön és
e a gyermekek születési ünnepségein, ha helytelen életmódja miatt bevádolták, és nem nyeri meg a pert.

Ha pedig a törvények szerint gyermekeket hoztak már a világra, s ezután folytat viszonyt a férj egy másik nővel vagy a feleség egy másik férfival, akkor a nőket, ha még a termékenység korában vannak, ugyanaz a büntetés sújtsa, mint a férfiakat, akik a gyermeknemzésre kijelölt korban vannak.

Ha pedig e kor elmúltával a férfi és nő e tekintetben józan mérsékletet tanúsít, érje őket minden tisztelet;
785 a ellenkező esetben ennek ellentéte: megvetés. S ha a polgárok többsége ebben a dologban józan mérsékletet

tanúsít, akkor mindezeket hallgatással mellőzve, törvényes szabályozás nélkül hagyják; ha ellenben a rend és erkölcs ellen vétenek, akkor törvénnyel szabályozzák e kérdéseket, és járjanak el az így hozott törvények szerint.

Minden élőlény számára az első év az élet kezdete, tehát ezt, mint az élet kezdetét, minden fiú és leány számára fel kell jegyezni az ősök templomaiban. S minden törzsben fehérre festett falra e mellé kell illeszteni
b azon főtisztviselők felsorolását is, akik szerint az éveket számítják. S a törzs még élő tagjainak nevét egymás mellé kell írni, az életből már eltávozókét pedig ki kell törölni.

A menyegző korhatára – a leghosszabb időt számítva – lányok számára tizenhat éves kortól húszig terjed, férfiak számára pedig harminctól harmincötig. Tisztségek betöltésére a nő negyvenéves korában, a férfi harmincéves korában válik jogosulttá. A férfi hadkötelezettsége húszéves kortól hatvanéves koráig terjed. A nőket – ha szükség merül fel, hogy háborúban szolgálataikat igénybe vegyék – csak, miután már gyermeket szültek, lehet képességüknek megfelelő és hozzájuk illő szolgálatra alkalmazni ötvenéves korukig.

788 a I. Athéni

A fiúk és lányok megszületése után a leginkább a gondozásukról és nevelésükről kell beszélni; ezt szó nélkül hagyni lehetetlen, tárgyalása azonban inkább felvilágosításhoz és intelemhez, semmint törvényhozáshoz lehet hasonló a mi véleményünk szerint. Hiszen otthon, a magánéletben mindenkivel sok apróság történik, ami
b nem jut nyilvánosságra, és ezek a dolgok az egyes emberek vágya, gyönyöre és fájdalma folytán könnyen a törvényhozó törekvéseivel ellentétesen alakulnak, s így a polgárok jellemét egymástól eltérővé, túlságosan változatossá teszik: ez pedig baj az állam szempontjából. De ezekre a dolgokra apró voltuk és gyakoriságuk folytán nem volna illő és helyénvaló büntetőtörvényeket hozni; és viszont, az írott törvények tekintélyét is megrontja,
c ha az emberek hozzászoknak, hogy a mindennapi élet apróságaiban minden kötöttség nélkül éljenek; úgyhogy bajos volna törvényt hozni rájuk, hallgatni róluk viszont képtelenség. De meg kell próbálnom megvilágítani szavaimat, példákat hozva fel rájuk, mert meglehetősen homályosan hangzanak.

Kleiniasz

Teljesen igazad van.

ATHÉNI

Nemde helyesen mondtuk valahol, hogy a helyes nevelésnek olyannak kell lennie, hogy képes legyen a testet és lelket a lehető legszebbé és legderekabbá tenni?

KLEINIASZ

Igen.

d ATHÉNI

Mármost a test szépségét illetőleg véleményem szerint az a legegyszerűbb követelmény, hogy a kisgyermek teste mindjárt kezdettől fogva egyenesen és helyesen növekedjék.

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

Nos hát azt nem vettük-e észre, hogy minden élőlény a fejlődése elején nő a legnagyobb mértékben, úgyhogy már sok vitára adott alkalmat az az állítás, hogy az ember magassága ötéves kora után a növekedés hátralevő húsz éve alatt nem kétszereződik meg?

KLEINIASZ

Ez igaz.

ATHÉNI

789 a Továbbá nem tudjuk-e azt, hogy ha a test gyarapodása nagymértékben halad előre megfelelő munka és fáradság nélkül, ennek számtalan baj a következménye?

KLEINIASZ

Nagyon is tudjuk.

ATHÉNI

Akkor van tehát szükség a legtöbb fáradságra, amikor a test táplálása a legnagyobb mértékű.

KLEINIASZ

De akkor hová jutunk, barátom? A legkisebb, csak az imént született gyermekre szabjuk ki a legtöbb testi megerőltetést?

ATHÉNI

Éppen nem – hanem még előbb: azokra, kik még anyjuk méhében fejlődnek.

KLEINIASZ

Mit mondasz, te jóember? Valóban a magzatról beszélsz?

b ATHÉNI

Valóban. Nem lehet csodálni, ha ti nem ismeritek az ilyen kicsinyek tornáját; ezért szeretném ezt a különös dolgot világossá tenni előttetek.

KLEINIASZ

Nagyon jól tennéd!

ATHÉNI

Ezt a dolgot könnyebb minálunk felismerni, minthogy ott a kelleténél többet foglalkoznak kedvtelésből játékos dolgokkal. Nálunk nemcsak gyermekek, hanem felnőttek is nevelnek madárfiókákat, kakasviadalra és hason-
c lókra idomítva őket. De nem gondolják, hogy elég erőmegfeszítés a madarak számára, ha egymás ellen felizgatva küzdenek; ezenkívül a hónuk alá veszik őket – a kisebbeket kezükbe, a nagyobbakat a karjukba –, s így

sétára indulnak, megtesznek számos sztadiont, egyáltalán nem a saját, hanem a fiókák testi állapota kedvéért. És ebből annyi mindenesetre kiviláglik minden nyílt
d eszű ember számára, hogy minden testnek javára van, ha ingásban vagy bármi más, nem kimerítő mozgásban van, akár önmaga végzi ezt a mozgást, akár hintázik, akár pedig hajón vagy lovon ül, vagy bármi más, mozgásban lévő test hozza őt mozgásba. Ilyen módon ugyanis az ételeket és italokat jól megemésztve, a test egészsége, szépsége, ereje fokozódik.

e II. Ha mindezek így vannak, mitévők legyünk? Azt akarjátok, hogy közderültséget keltve törvényeket hozzunk, miszerint a terhes nőnek sétálnia kell, az újszülöttet pedig, mint a viaszt, alakítani, amíg hajlékony, és kétéves koráig pólyázni kell? Nemkülönben büntetés terhe alatt kötelezzük a dajkákat is, hogy a kicsinyeket mindig vigyék valahová: vagy a mezőre, vagy a templomokba, vagy a rokonokhoz, amíg csak a maguk lábán meg nem tudnak állni, sőt még akkor is elővigyázatosságból, nehogy erősen rátámaszkodva kificamítsák a lábukat, tovább fáradozzanak a cipelésükkel, míg csak a
790 a kisded be nem tölti a három esztendőt? S előírjuk, hogy a dajkáknak erősnek kell lenniük, és egy gyerek mellé nem elég egy dajka? S büntetést is rójunk ki, ha valaki nem hajtaná végre mindezeket? Vagy szó sem lehet ilyesmiről, hiszen akkor bővében lennénk annak, amit az imént említettünk?

KLEINIASZ
Minek?

ATHÉNI

Annak, hogy nevetség tárgyai legyünk – azonfelül, hogy a dajkák asszonyos és szolgai jelleme nem is hajlana szavunkra.

KLEINIASZ

De hát akkor mi értelme van annak, hogy egyáltalán elmondjuk ezeket az intelmeket?

ATHÉNI

b Az az értelme, hogy a szabad emberek és a családfők ezeket hallva szerte a városokban arra a helyes belátásra jutnak, hogy a magánélet viszonyainak helyes szabályozása nélkül hasztalan reméljük, hogy a közügyek törvényes rendezése szilárd és állandó lesz, és e belátás alapján a most elhangzottakat törvényszámba fogják venni, és így élve velük, mind magánéletüket, mind közügyeiket helyesen fogják intézni, s így boldogulni is fognak.

KLEINIASZ

Nagyon meggyőzően beszéltél.

ATHÉNI

c Ne hagyjunk fel tehát az ilyenfajta törvényhozással, míg a kisgyermekek lelki gondozását illető intézkedéseket is elő nem adjuk, ugyanúgy, ahogyan elkezdtük a testükre vonatkozó mondanivalókat elmesélni.

KLEINIASZ

Nagyon helyes eljárás.

ATHÉNI

Vegyük tehát alapelvül a kisgyermekeknek mind testére, mind lelkére vonatkozólag, hogy éjjel-nappal gon-

dozni kell és mozgásban tartani őket – bár mindenki számára előnyös, de különösen a kicsinyek számára –,
d és ha lehetséges volna, úgy kellene élniük, mintha mindig hajóznának; tehát legalább ehhez hasonlóan kell az újszülöttekkel bánni. Ezt abból is következtethetjük, hogy a mozgás hasznos voltát a gyakorlatból felismerték a csecsemők dajkái, és azok az asszonyok, akik a korübaszok őrjöngésének gyógyításához értenek. Mert mikor az anyák el akarják altatni álmatlan csecsemőjüket, nem
e nyugalommal, hanem mozgatással próbálkoznak, a karjukban ringatva a kisdedet, és nem csenddel, hanem dallal igyekeznek hatni rá, s mintegy álomba varázsolják dalukkal, akárcsak a bakkhoszi őrjöngés megszállottjait a kartánc és zene együttes mozgató-ringató hatása segítségével szokták a nők gyógyítani.

KLEINIASZ

Mi az oka mindezeknek, barátom?

ATHÉNI

Egyáltalán nem nehéz felismerni.

KLEINIASZ

Hogyhogy?

ATHÉNI

Mindkét állapot valami félelem, melyet a lélek beteges állapota vált ki. S mikor az ember valami külső megrázkódtatást alkalmaz e tünetekkel szemben, ez a kívülről
791 a jövő mozgás legyőzi a belső remegő és őrjöngő, zaklatott mozgást, s győzelmével szélcsendet varázsol a lélekbe, és megszünteti a nyomasztó szívdobogást. S így mindenképpen örvendetes hatású, mert a gyermekeket álomba ringatja, az őrjöngőket pedig felébreszti, és azt

eredményezi, hogy táncolva és a fuvolától elbűvölve az
b istenek segítségével, akiknek kedvező előjelek mellett áldoznak, magukon kívüli állapotukból józan öntudatra ébrednek. És ez, bármennyire röviden fejthettük is ki, elég meggyőző megokolás.

KLEINIASZ
Teljesen meggyőző.

ATHÉNI
Ennek tehát ilyen nagy hatása van, de emellett azt is be kell látni, hogy ha a lélek a gyermekkortól fogva félelmek között él, még fogékonyabbá válik a rettegésre; s ezt bárki gyávaságra s nem bátorságra szoktatásnak mondhatja.

KLEINIASZ
Így van.

c ATHÉNI
Ezzel szemben a bátorság gyakorlásának nevezhetjük azt, ha kora gyermekségünktől fogva legyőzzük a bennünket elfogó félelmet és rettegést.

KLEINIASZ
Méltán nevezhetjük.

ATHÉNI
Kimondhatjuk tehát, hogy a kisgyermekeknek a mozgásban való gyakorlása nagyban hozzájárul egy bizonyos lelki erény, a bátorság kifejlődéséhez.

KLEINIASZ
Teljes joggal mondhatjuk.

ATHÉNI

De a derűs vagy a mogorva kedély sem csekély fontosságú a lélek jó vagy rossz állapota szempontjából.

KLEINIASZ

Így van.

d ATHÉNI

Meg kell tehát kísérelnünk kifejteni: miképpen lehet azt a kedélyállapotot beoltanunk az újszülöttbe, amelyiket kívánatosnak tartunk, már amennyire erre ember képes.

KLEINIASZ

Valóban meg kell próbálnunk.

III. ATHÉNI

Megmondom tehát a véleményemet, hogy a kényeztetés elégedetlen, indulatos és kicsiségekre is ingerlékeny jelleművé teszi a gyermekeket; ennek ellentéte viszont: a túlságos és kíméletlen zsarnokoskodás alantassá, szolgalelkűvé és embergyűlölővé teszi őket, s így alkalmatlanná a társas életre.

e KLEINIASZ

De hogyan nevelje az állam azokat az apróságokat, akik még nem értenek a szóból, s még egyáltalán hozzáférhetetlenek minden nevelés számára?

ATHÉNI

Valahogy így: kiáltani minden lény szokott tüstént, mihelyt megszületett, s ez alól az ember sem kivétel; ezenfelül a többieknél jobban hajlamos a sírásra.

KLEINIASZ

Ez bizony így van.

ATHÉNI

792 a Mármost a dajkák kutatva, hogy mire vágyik, különböző dolgokat nyújtanak neki, s a következőképp próbálják kitalálni: ha valami elhallgattatja, akkor azt hiszik, most eltalálták, mi kell neki; ha ellenben valaminek a láttára visít és sír, akkor bizony nem találták el. Mert hát a kisded csak sírással és sikítással tudja jelezni, hogy mit szeret és mit nem, s ezek bizony nem valami kellemes jeladások; s ez az időszak nemigen rövidebb három esztendőnél, ami elég nagy darabja az életnek ahhoz, hogy fontos legyen: jól vagy rosszul töltjük-e el.

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

b Mármost szerintetek is nem úgy áll-e a dolog, hogy a rossz kedélyű, sohasem derült ember siránkozó és legtöbbnyire panasszal teli, nagyobb mértékben, mintsem derék emberhez illenék?

KLEINIASZ

Nekem is ez a véleményem.

ATHÉNI

Nos hát, ha az ember e három év alatt minden eszközt felhasznál rá, hogy a kisdedet a lehető legkevesebb fájdalom, ijedség és szenvedés érje, vajon nem remélhetjük-e, hogy ily módon annak lelkét derültté és nyugodttá tette?

KLEINIASZ

c Világos, de különösen akkor, ha sok örömöt is szerez neki.

ATHÉNI

Ebben már nem csatlakoznám Kleiniaszhoz, kedvesem; mert az ilyen eljárás a legártalmasabb; annál inkább, ha a nevelés kezdetén alkalmazzuk. Nézzük csak, van-e jelentősége szavainknak.

KLEINIASZ

Fejtsd ki, mire gondolsz!

ATHÉNI

Nem kis dologról van szó. Figyelj te is, és légy döntőbíró közöttünk, Megillosz! Mert az én meggyőződésem szerint a helyes életnek sem a gyönyöröket nem kell
d hajhásznia, sem pedig a fájdalmakat teljesen elkerülnie, hanem a középutat kell választania, amelyre az előbb is céloztam csendes derűnek nevezve – s ezt tartjuk valamely jóslatszerű kinyilatkoztatás alapján, teljesen találóan, az istenség állapotának is. Erre az állapotra kell törekednie annak, aki az istenséghez hasonlatos igyekszik lenni, sem önmagának nem szabad tehát mohón futnia a gyönyörök után – hiszen még a fájdalomtól mentességet sem érhetjük el –, sem mást nem szabad engednie: sem ifjat, sem vént, sem férfit, sem nőt, hogy
e ilyen lelkiállapotba jusson, de legkevésbé az újszülöttet: mert ekkor oltódik bele mindnyájunkba döntő jelentőséggel egész jellemünk a szokás hatalma folytán. Úgyhogy én még, ha nem akarnám kerülni a tréfa látszatát, azt is hozzátenném, hogy mindennél jobban kell ügyelni a viselős asszonyokra, hogy terhességük éve alatt se túl-

zott gyönyörökben, se fájdalmakban ne legyen részük, hanem derűs, csendes és nyugodt lelkiállapotban éljék át azt az időt.

793 a KLEINIASZ

Nem is kell Megilloszt megkérdezned, barátom, hogy melyikünk szólt helyesebben; mert én magam is elismerem, hogy mindenkinek kerülnie kell a csupa gyönyörből és csupa fájdalomból álló életet, s a középúton kell járnia. Jól beszéltél tehát, és válaszommal is meg lehetsz elégedve.

ATHÉNI

Így már rendben van, Kleiniasz barátom. Akkor hát még a következőket gondoljuk meg így hármasban.

KLEINIASZ

Ugyan mit?

IV. ATHÉNI

Hogy mindaz, amit most megbeszéltünk, az úgynevezett íratlan törvények közé tartozik; és az úgynevezett
b ősi hagyományok sem egyebek, mint az említett dolgok. És most bontakozott ki előttünk annak az állításunknak helyessége is, hogy az efféléket sem törvényeknek nem kell nevezni, sem említés nélkül nem szabad hagyni; mert ezek a kötelékei az egész állami berendezkedésnek mintegy középen állanak a már írásba foglalt és a még ezután megállapítandó törvények között, mint valóban ősi és alapvető, törvényerejű hagyományok; ha ezek megfelelőek és valóban szokásban vannak, megóvják és biztosítják az írott törvények fennmaradását is; ha ellen-
c ben fogyatékosak és átlépik az igazi szép határait, akkor úgy járunk, mint mikor házépítéskor a középső támasz-

tóoszlopok kidőlnek, s az egész épület összeomlik, egyik réteg a másik alá kerül, még az is, amit utóbb helyesen építettek, ha az alapvető alkatrészek összedőlnek.

Ezeket meggondolva, Kleiniasz barátom, új városodat mindenképpen össze kell forrasztanunk, lehetőleg
d nem mulasztva el semmit, sem nagyot, sem kicsit, akár törvénynek, akár szokásnak, akár intézménynek nevezi őket az ember. Mert ezek forrasztják össze az államot; egymás nélkül azonban egyikük sem maradandó, úgyhogy nem szabad csodálkozni, ha az ajkunkra tóduló sok, esetleg kicsiségnek is látszó törvény vagy szokás hosszadalmassá teszi törvényalkotásunkat.

KLEINIASZ

Bizony helyesen szólsz, és mi is így fogjuk tekinteni ezeket a dolgokat.

ATHÉNI

e Ha tehát az ember mindezeket a fiú- vagy leánygyermek hároméves koráig pontosan megcselekszi, és nem tekinti őket mellékes dolognak, eljárása nem kevéssé válik a kicsinyek javára. A három-, négy-, öt- és hatéves gyermek lelkületének még szüksége van a játékra, de már illik, hogy vessünk véget az elnézésnek, és fegyelmezzük őket; nem megalázó módon, hanem úgy kell eljárnunk a szabadokkal is, mint ahogyan a szolgákkal kapcsolatban javasoltuk: nem szabad dölyfös és túlzott büntetéssel elkeseredést kelteni azokban, akiket fenyítünk, vi-
794 a szont büntetlenül hagyva elkényeztetni sem szabad őket.

Az ilyen korú gyermekeknek maguktól megvannak a természetes játékaik, s ezekre maguktól rájönnek, ha összegyűlnek. Az ilyen korú gyermekek jöjjenek össze a kerületek templomai közelében, hároméves tól hatéve-

sig, az illető kerület gyermekei mind együvé. Dajkáik ügyeljenek fel a rendre közöttük és fékezzék csintalanságukat. A dajkákra és az egész csoportra pedig egy-egy asszony ügyel fel, abból a tizenkettőből, akiket évente a törvények őrei egy-egy csoport számára kijelölnek. Ezeket a házasságokra felügyelő nők válasszák, mindegyik törzsből egyet-egyet, akik egykorúak velük. A hivatalban lévő felügyelőnő látogasson el mindennap a szent helyre, és fenyítse meg azt, aki hibákat követ el; ha szolgarendű vagy idegen az illető, akkor maga fenyíttesse meg városi szolgák által; ha pedig a polgársághoz tartozik, akkor, ha nem tud dönteni, a városfelügyelőknek adja át elintézés végett; ha ellenben az eset világos, akkor maga fenyítse meg. Hatéves kor után már el kell különíteni a gyermekeket nemük szerint.

Fiúk fiúkkal, lányok lányokkal töltsék idejüket. Most már mindkét nemnek a tanulásra kell áttérnie: a fiúknak a lovaglásra, nyilazásra, dárdavetésre, parittyázásra; s ha alkalmasak rá, a lányoknak is, legalábbis annyira, hogy megismerjék ezt is. Különösen a fegyverforgatást kell megtanulniuk. Mert e tekintetben most helytelen előítélet uralkodik, ami kis híján mindenkit hatalmába kerít.

KLEINIASZ

Milyen előítélet?

V. ATHÉNI

Az, hogy a jobb és bal természettől fogva különböző, de csak a kéz tevékenységeit illetőleg, mert a láb és egyáltalán az alsó testrészek használatában nincs meg ez a különbség. Kezünknek ez a bénasága azonban anyáink és dajkáink balgaságának következménye. Mert noha természettől minden páros tagunk körülbelül egyenértékű,

mi magunk rossz szokás és helytelen használat által tettük őket különbözővé. Vannak ugyanis olyan tevékenységek, amelyeknél igazán nem fontos, hogy a lantot például a bal kezünkben tartjuk, a lantverőt pedig a jobb kezünkben, és sok más hasonló; de az már esztelenség,
795 a hogy ezekből a példákból kiindulva más esetekben is így járunk el, noha nem így kellene. Mutatja ezt a szkűthák szokása, akik nem mindig a baljukkal tartják el az íjat a mellüktől, és nemcsak a jobbukkal illesztik rá a nyilat, hanem egyformán használják mindkét kezüket mindkét célra. De még számos ilyen példát hozhatnánk fel a kocsihajtás és az egyéb tevékenységek köréből, amelyekből kiviláglik, hogy az emberek természetellenes módon teszik a bal kezüket ügyetlenebbé a jobbnál. És ez – mint
b már említettük – nem olyan nagy dolog a szaruból készült lantverőknél és hasonló szerszámoknál; de nagyon is számításba jön a háború vasfegyvereinél: az íjak, hajítódárdák és hasonlók használatánál. És különösen életbe vágó jelentőségű, amikor nehézfegyverzetben kell embernek ember ellen harcolnia. Itt válik el igazán: ki gyakorlott, ki nem, ki ért igazán a dologhoz, ki nem.

Ugyanis, miként az, aki tökéletesen gyakorlott a pankrationban vagy a birkózásban, esetleg az ökölvívásban, nem jön zavarba akkor sem, ha bal felől kell küzdenie, és nem csetlik-botlik, nem követi lomhán, folytonos elnézések között, ellenfele mozdulatait, ha az arra kény-
c szeríti, hogy fordulatot tegyen, és a másik oldalán vegye fel a küzdelmet: ugyanígy kell nézetem szerint a nehézfegyverekkel vívott küzdelemben és minden más téren is elfogadni azt az elvet, hogy, mivel két kezünk van a védekezésre s támadásra, lehetőleg egyiket se hagyjuk tétlenül és ügyetlenül. Sőt ha valaki a hármas testű Gérüonész vagy a százkezű Briareósz alkatával rendelkezne, száz kézzel száz dárdát kellene hajítania.

Mindezekre a mindkét nembeli elöljáróknak kell gon-
d dot viselniük, a felügyelőnőknek játék és ápolás közben, a felügyelő férfiaknak pedig később a tanulmányok során, hogy fiúk és lányok valamennyien igazán kétkezű és kétlábú lényekké legyenek, és rossz szokással ne rontsák el természet adta képességeiket.

VI. A tanulmányok két csoportba oszthatók: a torna körébe tartozók a test fejlesztését célozzák, a múzsai nevelés ágai pedig a lélek nemesítését. A tornának is-
e mét két faja van: a tánc és a birkózás. A tánc egyik faja mozgások által a múzsa szavait utánozza, mindig megőrizve a nemes és szabad magatartást; a másik fajtája a test jó állapotát, fürgeségét és a testrészek és tagok szépségét idézi elő, megadva mindegyiknek a kellő hajlékonyságot és rugékonyságot, a test minden részét átható ritmikus mozgás segítségével, mely a tánctól elválaszthatatlan.

796 a Ami a birkózást illeti, amely mesterfogásokat Antaiosz vagy Kerküón kitaláltak kártékony becsvágyuk érdekében, vagy amit az ökölvívást illetőleg Epeiosz vagy Amükosz, minthogy a háború céljaira nem hasznosak, igazán nem méltók még arra sem, hogy szóra érdemesítsük őket. Ami ellenben az álló helyzetben való birkózást illeti, azt a művészetet, hogy nyakunkat, kezünket és oldalunkat kifejtsük az ellenfél öleléséből, minthogy ez illő helytállással és nemes vetélkedéssel folyó küzdelem az egészség és erő szolgálatában, nem szabad elhanya-
b golnunk, mert minden tekintetben hasznos; hanem midőn törvényhozásunk eljut e kérdéshez, lelkükre kell kötnünk tanítványoknak és mestereknek egyaránt, hogy emezek teljes jóindulattal adják át tudásuk kincseit, amazok pedig fogadják hálásan.

De azt se szabad mellőzni, ami a mimikus kartáncokban utánzásra méltó, így itt Krétán a kurészek fegyver-

táncát, Spártában pedig a Dioszkuroszok tiszteletére lejtett fegyvertáncot. De nálunk is a hajadon Athéné
c úrnőnk, aki gyönyörűségét leli a kartánc játékában, nem úgy gondolta, hogy üres kézzel kell játszadozni, hanem teljes fegyverzettel ékesítve táncol maga is; s ezt illik utánoznia fiúknak és lányoknak a kegyes istennő tiszteletére, mind az ünnep szépségének emelésére, mind a háborúra tekintettel. A fiúknak mindaddig, amíg hadba nem vonulnak, az istenek tiszteletére rendezett felvonulásokon és ünnepi meneteken lóháton és fegyverekkel ékesen kell részt venniük, és majd gyorsabb, majd lassúbb táncok és menetelés közben kell könyörögniük az
d istenekhez és istenfiakhoz. Versenyeket és a versenyt megelőző gyakorlatokat, ha valamiért, csakis ezekre a célokra való tekintettel kell rendezni. Mert az ilyen gyakorlatok mind béke, mind háború idején hasznosak az állam, de a magánélet szempontjából is. A többi testgyakorlat viszont, akár játékból, akár komolyan végzik, nem méltó szabad emberekhez, Megillosz és Kleiniasz.

VII. Íme, körülbelül elmondtam a tornáról azt, amire
e előzőleg céloztam, s ez a tárgy tökéletesen be van fejezve. De ha ti valami jobbat tudtok erről mondani, közöljétek.

KLEINIASZ

Nem volna könnyű, barátom, az elmondottakat figyelmen kívül hagyva, valami jobbat mondani a tornáról és a versenyzésről.

ATHÉNI

Ami ezzel összefügg: a múzsák és Apollón ajándékai, ezekről az előzőkben – úgy hittük – mindent elmondtunk, s már csak a torna van hátra; most azonban világ-

gossá vált, mi is a tulajdonképpeni lényeges ezekben, amit mindenki számára el kell mondani. Tehát most ezekre térünk át.

KLEINIASZ

Valóban ezekre kell áttérnünk.

797 a ATHÉNI

Hallgassátok hát meg ti, akik előzőleg is meghallgattatok; de mint ahogyan mindig óvatosan kell kimondani és meghallgatni azt, ami nagyon szokatlan és különös, úgy most is. Mert olyasmit akarok mondani, amit aggályos szóba hozni, de összeszedem magam és nem hátrálok meg.

KLEINIASZ

Mi lehet az, amire célzol?

ATHÉNI

Azt állítom, hogy az összes államban általános tudatlanság uralkodik azt illetőleg, hogy mennyire döntő fontosságú a játékok kérdése a törvényhozás szempontjából,
b mert ettől függ: maradandók-e a törvények vagy sem. Mert ha a játékok kérdése úgy van rendezve, hogy az örökkévalóban részesül: vagyis ugyanazon állam fiatalsága ugyanazokat a játékokat mindig ugyanúgy és ugyanazon szabályok szerint játssza, és ugyanazon játékszerekben találja kedvét, ez azt eredményezi, hogy a komoly dolgokra vonatkozó törvények is változatlanul
c maradnak. Ha ellenben a játékokat megbolygatják és újításokat hoznak be, és mindig újabb változtatásokkal próbálkoznak, és sohasem ugyanazt kedveli az ifjúság, akkor nem is uralkodhat állandó közmegegyezés abban a kérdésben: mi az illő és mi nem – akár a testtartásról,

akár a ruházatról, akár egyéb felszerelésről van szó –, hanem az az ifjú részesül közmegbecsülésben, aki mindig valami újat talál ki, és olyasmit hoz be, ami alakban, színben vagy más effélében eltér a megszokottól. Márpedig ennél nagyobb ártalom nincs az államra nézve. Mert észrevétlenül megváltoztatja az ifjúság jellemét, és azt eredményezi, hogy megvetik a régit, ellenben megbecsülnek mindent, ami új. Ennél a közszellemnél pedig nincs nagyobb átok egy állam számára; s most hallgassátok meg, mekkora baj ez az állam életében.

d KLEINIASZ
Arról akarsz szólni, ha a régi lekicsinylés tárgya lesz?

ATHÉNI
Éppen erről.

KLEINIASZ
Akkor nem tessék-lássék hallgatókra fogsz bennünk találni, hanem a legbuzgóbbakra.

ATHÉNI
Ez természetes is.

KLEINIASZ
Szólj tehát!

ATHÉNI
Nos hát ezt a kérdést hallgassuk nagyobb figyelemmel és így szóljunk is róla egymás előtt. Azt fogjuk találni minden téren, kivéve a bajokat, hogy a változás a legveszedelmesebb dolog: az időjárást, a szeleket, a test élet-
e módját, a lélek érzületét illetőleg kivétel nélkül bajt okoz a változás, kivéve éppen – mint már mondtam is – a

bajokat. Vegyük a testet figyelembe: ha bizonyos ételeket, italokat és munkákat, fáradozásokat megszokott, bár először ezek zavart okoztak benne, de aztán idővel
798 a vérévé váltak, s mindez kedvessé, megszokottá, ismerőssé lett számára, akkor e mellett az életmód mellett egészségesen és kedve szerint élhet; ha azonban egyszer ismét kénytelen volna jónak bizonyult életmódján változtatni valamit, eleinte betegségek gyötörnék, s csak nagy nehezen jönne rendbe, miután ismét hozzászokik az új életmódhoz. Ugyanez történik – azt kell gondolnunk – az emberek gondolkodásmódját és lelki alkatát
b illetőleg is: mert ha azok a törvények, amelyekben nevelkedtek, valami isteni szerencse folytán hosszú időig változatlanul maradnak, úgyhogy még említés sem esik és hírt sem hallanak róla, hogy másképpen is lehetne a dolgok rendje, mint most, akkor minden lélek fél és visszariad attól, hogy bármit is változtasson a fennálló renden. A törvényhozónak tehát ki kell találnia valami eszközt bármiképpen is, hogy ez az állapot uralkodjon a városban. Én a következő utat és módot találom helyesnek.

Az emberek általában úgy vélekednek, hogy az ifjúság
c játékaiban végbemenő változások – mint az előbb is mondtam – valójában játékszámba mennek, és nem lehetnek a legkomolyabb és legkárosabb következményeik. Ezért nem is próbálják ennek az elejét venni, hanem engednek és úsznak az árral, és nem gondolják meg, hogy ezek a gyermekek, akik a játékaikban az újítás rabjai, okvetlenül más emberré is válnak, mint az előző gyermekek; s ha más emberré válnak, más életet is fognak kívánni, s e törekvésükben más szokásokra és törvényekre is fognak vágyakozni; és így senki sem fél
d tőle, hogy ebből kifolyólag eljön az említett legnagyobb baj az államok életében. S a többi változás, amely csak

külső formákat érint, csupán kisebb bajokat okoz, de ha az erkölcsi megítélés szempontjait éri gyakori változás, ez már véleményem szerint a legnagyobb jelentőségű és a legnagyobb óvatosságot teszi szükségessé.

KLEINIASZ
Így van.

VIII. ATHÉNI
Nos tehát: higgyünk-e előbbi megállapításunknak, mely
e szerint a ritmusok és az egész múzsai művészet nemes és gyarló emberi jellemek utánzása, vagy mit tartsunk róla?

KLEINIASZ
Más véleményünk nem lehet e tárgyban.

ATHÉNI
Nemde minden eszközt igénybe kell vennünk, hogy ifjaink se maguktól kedvet ne kapjanak rá, hogy táncban és dallamban új utánzások után kapkodjanak, se másvalaki rá ne vegye erre, változatos élvezetekkel kecsegtetve őket?

KLEINIASZ
Helyesen beszélsz.

799 a ATHÉNI
Tud-e valaki közülünk hatásosabb eszközt erre a célra az egyiptomiak eljárásánál?

KLEINIASZ
Milyen eljárásukra gondolsz?

ATHÉNI

Arra, hogy szentséggé avatták mind a tánc, mind a dallam egész területét. Először is beosztották az ünnepeket az egész esztendőre, hogy mely ünnepeket milyen időpontban, mely istenek, istenfiak és daimónok tiszteletére kell megülni; továbbá, hogy az egyes istenek áldo-
b zatánál melyik éneket kell énekelni, és az illető áldozatot milyen kartáncokkal kell ünnepélyessé tenni. Mindezt először is megállapították, majd az egész polgárság közösen áldozva a Moiráknak és valamennyi istennek, az egyes dalokat az egyes isteneknek és daimónoknak szentelték. Ha aztán valaki ezektől eltérő himnuszokat vagy kartáncokat ad elő valamely isten tiszteletére, a papok és papnők a törvények őreivel együtt isteni és emberi törvény szerint eltiltják az ünneplestől, s ha önként nem nyugszik bele a kizárásba, egész életében ki van téve annak, hogy bárki vallás elleni vétség címén törvény elé idézheti.

KLEINIASZ

Nagyon jól van így.

c ATHÉNI

Minthogy fejtegetésünkben ide érkeztünk, hadd érezzük azt, amit éppen nekünk illik éreznünk.

KLEINIASZ

Mire célzol?

ATHÉNI

Arra, hogy minden ifjú, nemhogy az öreg, ha valami rendkívülit és szokatlant lát vagy hall, nem nyugszik tüstént bele abba, ami felől kétségei vannak, hanem mint aki keresztútra ért és nem látja a helyes utat, meg-

d áll, s aszerint, hogy egyedül van-e vagy útitársai is vannak, megkérdi önmagát és társait a vitás dolog felől, és nem indul el előbb, míg az útra vonatkozó vizsgálódás révén meg nem bizonyosodott: hová is vezet az? Tehát mostani problémánkban is így kell eljárnunk: minthogy a törvényeket illetőleg szokatlan gondolat ötlött eszünkbe, alapos vizsgálódást kell végeznünk, és ily fontos kérdésről – öregemberek lévén – nem szabad könnyelmű kijelentéseket tennünk, és határozottan állítanunk, hogy hamarjában valami világosat és határozottat tudunk róla mondani.

KLEINIASZ

Színigazat beszélsz!

e ATHÉNI

Adjunk tehát időt ennek a kérdésnek; s majd akkor beszéljünk határozottan róla, ha kellőleg megvizsgáltuk. S hogy ne szenvedjünk hiábavaló késedelmet a most tárgyaltakra következő törvények megbeszélésében, haladjunk tovább célunk felé. Mert isten segítségével könnyen megeshet, hogy ha ez az egész megbeszélésünk céljához ér, világosság derül arra is, ami felől egyelőre kétségeink vannak.

KLEINIASZ

Nagyon bölcsen beszélsz, barátom, és úgy cselekszünk, ahogyan mondod.

ATHÉNI

Tekintsük tehát egyelőre elintézett dolognak, bármilyen különösnek látszik is, hogy a dalok törvénnyé lettek számunkra, mint ahogyan a régiek is a lanttal kísért éneknek a *nomos* (törvény) nevet adták. Úgyhogy való-

800 a színűleg ők sem álltak távol ettől a gondolattól, de csak mintegy álmukban bukkant fel, vagy talán ébren álmodozva sejtették meg. Határozatunk tehát e tárgyban a következő legyen: az államilag megállapított és megszentelt dallamoktól, és az ifjak számára illőnek talált kartáncoktól éppoly kevéssé térjen el bárki is, akár énekével, akár táncmozdulataival, mint amennyire nem tér el bármely más törvénytől sem. S aki így jár el, ment a büntetéstől, aki ellenben nem fogad szót, azt – mint az
b előbb mondtuk – a törvények őrei, a papok és papnők büntessék meg. Megállapodhatunk elméletileg ezekben?

KLEINIASZ

Megállapodhatunk.

IX. ATHÉNI

De hogyan lehet törvényt hozni erre vonatkozólag anélkül, hogy nevetségessé válnék az ember? Vizsgáljuk meg a következőképpen is ezt a kérdést. A legbiztosabb eljárás először elméletileg mintegy példákat kigondolni, s egy ilyen példa lehet a következő: ha áldozat után, mikor
c az áldozati állat már törvény szerint elégett, valaki – talán a fiú vagy a testvér – csak úgy magától odaállna az oltár és az áldozat mellé, és mindenféle kegyetlen szavakat mondana, vajon nem keltene-e bánatot és rossz sejtelmeket atyjában és többi hozzátartozójában?

KLEINIASZ

Dehogynem.

ATHÉNI

Nos, ugyanez történik mifelénk szinte az összes városban; mert ha az állam nevében valamelyik tisztviselő

áldozatot mutat be, utána nem egy, hanem számos kar
d lép fel, és nem is távol, hanem egyenesen az oltár mellé állva, kegyetlen és rossz előjelszámba menő szavakat árasztanak, mert siránkozó szavakkal, ritmusokkal és dallamokkal tartják feszültségben a hallgatók lelkét; és aki legjobban könnyekre tudja fakasztani az áldozó várost, az viszi el a győzelmi pálmát; hát ne vessük el ezt a szokást? S ha már egyáltalán hallani kell polgárainknak ilyen siralmakat, inkább baljós, szerencsétlen napokon,
e nem pedig tiszta, szerencsés napokon jöjjenek valahonnan kívülről megfizetett énekkarok, amilyenek temetéseken káriai zenével kísérik utolsó útjára az elhunytat. Efféle rendelkezés kellene az ilyen énekekre vonatkozólag, és díszletül a gyászénekekhez nem koszorúk és aranyos ékességek illenének, hanem mindezeknek az ellentéte, hogy minél gyorsabban végezzek ezzel a dologgal. Azt kérdezem tehát tőletek: vajon az a vonás, melyet most elsőnek kijelölök az énekek számára, megnyeri-e a tetszéseteket?

KLEINIASZ

Milyen vonás?

ATHÉNI

801 a Jó jelentésű szavak kimondása, és az, hogy a dallam is mindenesetre derűs legyen. Vagy talán ne is kérdezzem, hanem így állapítsam meg?

KLEINIASZ

Állapítsd meg így; mert ez a *nomosz* (törvény és dallam) az összes szavazatokat elnyeri.

ATHÉNI

Mi legyen a múzsák következő törvénye? Nemde az, hogy az énekek azokhoz az istenekhez intézett imádságok legyenek, akiknek éppen áldozunk?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

A harmadik törvény pedig véleményem szerint az, hogy a költőknek tudniuk kell, hogy az imádság az istenekhez
b intézett kérés; nagyon kell tehát figyelniük arra, hogy észrevétlenül jó gyanánt ne kérjenek valami rosszat. Mert az már igazán nevetséges eset lenne, ha ilyen imádság sikeredne.

KLEINIASZ

Bizony nevetséges lenne.

ATHÉNI

Nemde kevéssel előbb meggyőződtünk róla, hogy az államban sem arany-, sem ezüstvagyont nem szabad felhalmozni?

KLEINIASZ

Teljesen meggyőződtünk róla.

ATHÉNI

Mire hoztuk fel ezt a példát? Nemde arra, hogy a költők fajtája egyáltalán nem képes a jót és rosszat megkülön-
c böztetni? Ha tehát egy költő akár szóban, akár dallamban elhibázza azt, s nem a jót kéri imádságban, akkor a polgárok is épp a legfontosabb dolgokban az ellenkezőért fognak könyörögni, mint amiért kellene. S ennél

nagyobb tévedést nemigen lehet elkövetni. Tehát a következőt is a múzsai törvények és mintaképek közé számíthatjuk?

KLEINIASZ

Mire gondolsz? Fejezd ki magad világosabban!

ATHÉNI

A költőnek alkotásában nem szabad eltérnie attól, ami az államban hagyományosan igazságosnak, szépnek, jónak van elfogadva. S költői alkotásait nem szabad senkinek a magánemberek közül előbb megmutatnia, mielőtt az erre választott bíráknak és a törvények őreinek be nem mutatta, és azok tetszését el nem nyerte. Az erre választott bírák pedig azok, akiket múzsai dolgokban törvényhozóul, továbbá, akiket a nevelésügy felügyelőjéül választottunk. Nos tehát – mint már sokszor megkérdeztem – ez legyen a harmadik törvény és mintakép számunkra, vagy mi a véleményetek?

KLEINIASZ

Legyen! Mi kifogás is lehetne ellene?

X. ATHÉNI

Ezek után leginkább helyénvaló az imádságokkal együtt az istenekhez intézett himnuszokról és dicséretekről szólni, majd az istenek után a daimónokhoz és hérószokhoz szóló dicséretek és imádságok következnek, úgy, ahogyan mindegyikükhöz éppen illik.

KLEINIASZ

Természetesen.

ATHÉNI

Ezek után pedig – bizonyára minden irigység nélkül – következhet a következő törvény: akik a polgárok sorából úgy fejezték be életüket, hogy testi vagy lelki fáradozásukkal szép tetteket vittek végbe, és engedelmeskedtek a törvényeknek, illő, hogy dicsőítő énekekben részesüljenek.

KLEINIASZ

Kétségkívül.

802 a ATHÉNI

Hogy azonban még életükben himnuszokkal és dicsénekekkel tiszteljük meg őket, mielőtt egész életpályájukat befutva szép véggel koronáznák meg, nem volna aggálytalan eljárás. Amit azonban az előbb mondtunk, az közös jutalma legyen férfiaknak és nőknek, akik nyilvánvalóan derék embernek bizonyultak.

Mármost a dalok és táncok ügyét a következőképpen kell elrendezni. A régieknek sok szép régi költeménye
b és dallama van, éppígy tánca is, és mi sem akadályoz, hogy ezekből kiválogassuk, ami illő és megfelelő alakulóban lévő városunk számára. Megvizsgálásukra legalább ötvenéves férfiakat kell választani, hogy azok vigyék véghez a válogatást, és ami megfelelőnek látszik a régi költői alkotások közül, vegyék fel jegyzékükbe; ami viszont fogyatékos vagy teljesen alkalmatlan, azt vagy teljesen vessék el, vagy alakítsák át költők és zenészek segítségével, s használják fel szakértelmüket és képes-
c ségüket; ne bízzák ellenben a dolgot az ő ízlésükre és hajlandóságaikra – legfeljebb apróságokban –, hanem fejtsék ki előttük a törvényhozó célkitűzéseit, s így azok szellemében állítsák össze a táncokat, dalokat s az egész kórusművészetet. Minden költői és zenei mű sokkal

különb lesz, ha az összevisszaság helyét rend foglalja el, még ha nem részesül is a múzsa édességében. Gyönyörűséget ugyanis mindenféle költői termék kelthet. Az a kérdés, milyen művészet légkörében nőtt fel az ember gyermekségétől megállapodott, belátásra képes életkoráig: ha a mérték és rend múzsájának körében, akkor ennek ellentétét még hallani sem szereti, és alantasnak tartja; ha ellenben a közönséges, édeskés muzsika légkörében, akkor hidegnek és fanyarnak fogja találni azt, ami ezzel ellenkező. Úgyhogy – mint említettük – ami a gyönyörűséget illeti, e tekintetben egyik sincs fölényben a másik fölött, az egyik ellenben sokkal jobbá és nemesebbé, a másik hitványabbá és közönségesebbé teszi az ő légkörében nevelkedetteket.

d

KLEINIASZ

Nagyon szépen kifejtetted a dolgot.

ATHÉNI

Még az van hátra, hogy valamely vonás alapján megkülönböztessük a férfiakhoz és nőkhöz illő dolgokat, és megállapítsuk, hogy mindegyikhez milyen hangnem és ritmus illik. Mert szörnyű dolog, ha a hangnem vagy a ritmus teljesen elüt, és nem illik a dal hangulatához. Így tehát a hangnemek és ritmusok formáit is szabályozni kell. Meg kell adni mindkét nemnek azt, ami neki megfelel, s e megkülönböztetést annak alapján kell végezni, ami a nők természetét a férfiakétól megkülönbözteti. Így a fenségest és hősi jellegűt férfiasnak kell tartani, ami ellenben inkább a szerény és tartózkodó érzület felé hajlik, azt nőiesnek; és így kell ezt megállapítania a törvénynek és józan észnek.

e

803 a Ilyen volna hát a múzsai művészet elrendezése. S most az a feladatunk, hogy elmondjuk: hogyan történ-

jék ezek tanítása és közlése, továbbá kiknek és mikor kell ezekben oktatást nyerniük.

Mint ahogy a hajóépítő azzal kezdi meg munkáját, hogy a hajógerincet megrajzolva az egész hajó alakját vázlatosan megadja, úgy tűnik fel előttem, hogy ugyanezt teszem én, mikor a jellemek szerint megpróbálva az
b emberi élet formáit egymástól megkülönböztetni, az élet gerincét szeretném alapul megvonni, azt kutatva: milyen úton-módon, milyen jellem és gondolkodásmód segítségével tudnánk életünk hajóját legjobban átvezetni az élet tengerén. Az emberi dolgok ugyan nem méltók rá, hogy túlságosan komolyan vegyük őket, de mégis komolyan kell vennünk őket; s ez bizony elég szerencsétlen helyzet. De ha egyszer ilyen helyzetben vagyunk, talán illik hozzánk megvizsgálni: hogyan járhatunk el illően és megfelelően. De voltaképpen miről is beszélek? Ha valaki azt mondaná, hogy nem tudja, talán igaza volna.

c KLEINIASZ

Bizony igaza!

ATHÉNI

Azt állítom, hogy a komoly dolgokat komolyan kell venni, de nem szabad nagy dolgot csinálni abból, ami nem az. Természettől fogva az istenség az, aki minden boldogító buzgalomra méltó; az ember azonban – mint már mondtuk is előbb – csak játékszer az isten kezében, és valóban ez benne a legjobb. Ehhez a jelleghez tehát alkalmazkodnunk és életünket azzal kell töltenünk, hogy mi, emberek, férfiak és nők, a legszebb játékokat játsszuk; épp ellenkezőleg gondolkozva, mint manapság.

d KLEINIASZ
Hogyan?

ATHÉNI
Manapság azt gondolják, hogy a komoly dolgoknak kell a játékos dolgok kedvéért történniük: véleményük szerint ugyanis a háborúra vonatkozó dolgok a komolyak, s ezeket a béke kedvéért kell jól elvégezni. Márpedig a háború talaján soha nem született volna meg sem a játék, sem említésre érdemes műveltség, és ma sem születhet meg, és sohasem fog megszületni az, amit magunk számára a legkomolyabb dolognak mondunk. Tehát mindenkinek lehetőleg békében kell minél hosz-
e szabb és derekasabb életet leélnie. Mi hát a helyes út? Játszva kell töltenünk életünket, bizonyos játékok közepette: áldozva, énekelve és táncolva, úgyhogy az istenek kegyét képesek legyünk megnyerni, ellenségeinket pedig távol tartani és harcban legyőzni. Hogy aztán milyen énekek és táncok tesznek mindkét célra alkalmassá, annak jellegét megadtuk, és mintegy utat vágtunk, melyen haladni kell abban a meggyőződésben, hogy a költő is helyesen mondja:

804 a Télemakhosz, lesz, mit te magad tervelsz ki eszedben,
s lesz, mit az istenség súg meg, mert nem hiszem én, hogy
istenek óhaja ellen lettél vagy növekedtél.*

A mi növendékeink is ebben a meggyőződésben higgyék el, hogy elég az, amit mondtunk, és majd az istenek is irányítják őket az áldozatok és tánckarok dolgában, hogy
b mely isteneknek mely alkalommal kell rendezni ünnepi játékokat, hogy így kegyüket megnyerve, a természet

irányítása szerint élhessenek, hiszen mi, emberek, úgyszólván csak bábok vagyunk, és csak kevés részünk van az igazi valóságban.

MEGILLOSZ

Nagyon kevésre értékeled, barátom, az emberi nemet.

ATHÉNI

Ne csodálkozz ezen, Megillosz barátom, hanem érts és bocsáss meg: az istenségre pillantva és tőle megragadva mondtam azt, amit mondtam. Legyen hát, ha neked úgy tetszik, nem olyan hitvány az emberi nem, hanem bizo-
c nyos mértékig méltó rá, hogy komolyan vegyük.

XI. Ami ezután következik: épületek emelése a testgyakorlás és közoktatás céljaira, arról már szóltunk. Háromnak kell lennie a város közepén; valamint hármat kell elhelyeznünk a városon kívül: lovaglóiskolákat és szabad tereket, melyeket arra szánunk, hogy az ifjúság megtanulhassa és gyakorolhassa az íjazást, dárdavetést s általában a hajítófegyverekkel való küzdelmet. Ha pedig akkor nem szóltunk volna róla elég alaposan, most szóljunk róla a törvény erejével.

Ezekben az épületekben az egyes tanulmányoknak
d idegenből hívott, fizetéssel szerződtetett tanítómesterei lakjanak, és tanítsák az ifjúságot mindazokra a tanulmányokra, amelyek egyrészt a háború, másrészt a múzsai művészet körébe tartoznak. S nem lehet szabadjára hagynunk a nevelést, hogy az apa akaratától függjön: ki látogatja az iskolát és ki nem, hanem ragaszkodjunk ahhoz az elvhez, hogy minden ember és minden gyermek inkább az államé, mint szüleié, és így kötelezően nevelnünk kell mindenkit. S az én törvényeim ugyanazt
e mondanák ki a lányokra, mint a fiúra vonatkozólag, hogy a lányokat is ugyanazokban a dolgokban kell gya-

korolni. És nem félek attól az ellenvetéstől, sem a lovaglást sem a testgyakorlást illetőleg, hogy mindez csak férfiakhoz illik, de a nőkhöz nem. Mert régi elbeszéléseket hallva meg vagyok győződve, sőt úgyszólván tudom, hogy a Pontosz körül a nőknek sok-sok tízezrei élnek,
805 a akiket szarmatáknak neveznek, s ezek nemcsak a lovaglást, hanem a nyilazást és minden egyéb fegyverforgatást közösen és egyenlően gyakorolják a férfiakkal. Ezenkívül a következő meggondolás vezet ebben a kérdésben: azt állítom, hogy ha mindez a gyakorlatban így lehetséges, a lehető legesztelenebb eljárás az, ami mifelénk szokásban van, hogy férfiak és nők nem egyértelműen és teljes erővel gyakorolják az ilyesmit. Mert így úgyszólván felényi a város, pedig kétszer olyan erős
b lehetne, ugyanannyi költséggel és fáradsággal. Márpedig ez furcsa hiba a törvényhozó szemében.

KLEINIASZ

Ezekben a fejtegetéseidben azonban sok minden van, barátom, ami eltér a megszokott állami berendezkedéstől.

ATHÉNI

De hiszen megmondtam, hogy engedjétek, hogy elbe-
c szélésemet befejezzem, s azután majd válasszátok azt, ami nektek jónak látszik.

KLEINIASZ

Nagyon méltányosan szóltál, és kénytelen vagyok szemrehányást tenni magamnak, hogy ilyet mondtam. Beszélj ezután úgy, ahogy neked tetszik.

XII. Athéni

Nekem bizony az a nézetem, Kleiniasz barátom, amit az előbb is mondtam, hogy ha nem bizonyítanák tények azt, hogy mindez lehetséges, akkor könnyű volna ellenvetést tenni; így azonban valami más érvet kell keresnie annak, aki e törvényt sehogy sem akarja elfogadni. A mi
d rendelkezésünk azonban változatlanul az marad, hogy a nevelésben és műveltségben a férfiakkal egyformán kell a nőknek is részesülniük. Mert a következőképp kell megfontolni a dolgot. Nemde, ha a nők nem vesznek részt a férfiakkal közösen az egész életben, akkor okvetlenül más életrendet kell számukra előírni?

Kleiniasz

Okvetlenül.

Athéni

Ebben az esetben a manapság elfogadott életmódok közül melyiket részesítsük előnyben azzal a közösséggel szemben, amelyet mi írunk elő a nők számára? Talán
e azt, ahogyan a thrákok és sok más nép bánik a nőkkel, hogy földet művelnek, pásztorkodnak és egyéb szolgai munkákat végeznek? Vagy inkább az volna kívánatos, ahogyan mifelénk vannak a nőkkel? Manapság nálunk ez a nők helyzete: egy lakásba hordjuk össze mindazt, amit a magunkénak mondunk, és az asszonyoknak adjuk át gondozás végett: ők kezelik a szövőszéket, és övék a
806 a gyapjúmunka egész birodalma. Vagy inkább a spártai felfogás mellé állunk, Megillosz barátom, amely a középúton jár? A lányok vegyenek részt a testedzésben és a múzsai nevelésben; az asszonyok ellenben – bár fel vannak mentve a gyapjúmunka alól – tevékeny, s egyáltalán nem henye és értéktelen életet éljenek, hanem a háztartás vezetéséből és a gyermeknevelésből vegyék ki

a megfelelő részt. Ne osztozzanak ellenben a háborúval
járó erőfeszítésekben, úgyhogy még ha a haza és a gyer-
b mekek léte forog is kockán, ne tudják kezelni az íjat, se
más hajítófegyvert, mint valami amazónok, se pajzsot és
lándzsát ragadva ne utánozzák Pallasz Athénét; s így ne
tudjanak derekasan szembeszállni a városunkat fenye-
gető pusztulással, hogy legalább – ha többet nem –
csatarendbe állva félelmet keltsenek az ellenségben. Ha
így élnek, bizony nem is gondolhatnak rá, hogy a szar-
c mata nőket utánozzák, sőt mellettük a szarmata nők
férfinak tűnnek fel. Mindezekért csak dicsérje a ti tör-
vényhozóitokat az, aki akarja. Az én meggyőződésem
nem változik: a törvényhozónak egész és nem félmunkát
kell végeznie. Márpedig, ha csak a férfinemmel törődik,
a női nemet ellenben engedi, hogy elpuhuljon és a ren-
dezetlen életmódban csak költekezzen, akkor a tökéletes-
en boldog életnek csak a felét hagyja örökségül városá-
ra, holott kétszer annyit érhetne el.

MEGILLOSZ

Mit tegyünk, Kleiniasz? Engedjük, hogy ez az idegen
így nekimenjen Spártának?

d KLEINIASZ

Igen. Szólásszabadságot adtunk neki, tehát engedni
kell, hogy egészen végigmenjen a törvényeken.

MEGILLOSZ

Igazad van.

XIII. ATHÉNI

Meg kell tehát próbálnom, hogy kifejtsem, ami ezután
következik?

KLEINIASZ

Természetesen!

ATHÉNI

Vajon milyen életmódot folytathatnának az olyan emberek, akik a szükséges dolgokkal kellő mértékben el vannak látva, hiszen a mesterségeket mások folytatják, a
e földművelés pedig rabszolgákra van bízva, akik a termés javát beszolgáltatják, úgyhogy az elég lehet mértékletesen élő embereknek. S készen áll számukra a közös étkezés, külön a férfiak, közel hozzájuk a hozzátartozóik: a lányaik és az anyák számára. S felügyelők – férfiak és nők – vannak megbízva azzal, hogy naponta szemmel
807 a tartsák az étkezők viselkedését, és asztalt bontsanak; majd áldozzanak az asztaltársak, élükön a felügyelővel, annak az istennek, akinek az az éj és nap van szentelve, s ezután térjenek haza. Vajon az ilyen szépen elrendezett életben semmi szükséges és hozzájuk illő munka nem marad számukra, hanem csak barmok módjára hizlalják magukat? Ez nem volna sem szép, sem igazságos; és ilyen életmódban valóban nem kerülhetnék el méltó
b sorsukat, mely azt rendeli, hogy a rest és könnyelműen csak magát hizlaló lény zsákmánya legyen egy olyannak, aki bátor és fáradalmakban edzett.

Ami a polgárok igazi életcélja és feladata, azt kellő alapossággal, még ha akarnánk, sem tudnánk megvalósítani mindaddig, amíg mindenkinek külön megvan a családja és lakása, és egyáltalán az egész élet a magánérdekekre tekintettel van berendezve. De ha legalább a most szóban forgó másodrendű államberendezkedés
c volna megvalósítható, ez is nagyon megfelelő volna. Nos hát elmondhatjuk, hogy az így élő emberek számára igenis marad még teendő, mégpedig nem a legcsekélyebb és nem is a legalantasabb, sőt a legfontosabb

mindenek között az, amit rájuk ró az igazságos törvény. Mert ha a püthói vagy olümpiai győzelemre készülő atlétát életmódja mentessé tesz minden egyéb elfoglaltságtól, akkor még egyszer annyi, sőt többszörös mentes-
d ségre méltó annak élete, aki a test és lélek erényére és kiválóságára törekszik. Mert semmi mellékes teendőnek nem szabad megakadályoznia benne, hogy testének is megadja az őt megillető fáradalmakat és táplálékot, s lelkének is a tanulást és erkölcsi képzést; sőt az egész éj és nap úgyszólván nem volna elég annak, aki ebben fáradozik, hogy célját teljesen és tökéletesen elérje. Ha
e így áll a dolog, akkor a szabad embereknek pontos időbeosztásra van szüksége, úgyszólván hajnaltól megállás nélkül a következő napkeltéig. De elhibázott dolog volna, ha a törvényhozó aprólékos részletekbe bocsátkozna a háztartási teendőket vagy azok kötelességeit illetőleg, akik éjjel virrasztanak, hogy az államot tökéletesen és szakadatlanul őrizzék.

Mert egyáltalán, hogy akár egyetlen polgár is átaludja
808 a az éjszakát és ne úgy ismerjék szolgái, mint aki legelőször ébred és kel fel, ezt szégyenletes és szabad emberhez méltatlan dolognak kell tartania mindenkinek, akár törvénynek, akár szokásnak hívjuk az ilyesmit. Nemkülönben az is rút dolog volna a rabszolgák és általában az egész háznép szemében, ha az úrnő a szolgálóival keltet-
b né fel magát, és nem ő keltené fel a többieket. A sötétben felébredve még akkor kell végezniük állami és háztartási teendőik jó részét, mind a tisztviselőknek államügyeket, mind a ház urának és úrnőjének otthoni dolgaikat. Mert a túl sok alvás a természettől fogva nem hasznos sem testünknek, sem lelkünknek, sem semmiféle teendőinknek. Amíg alszunk, nincs semmi értékünk, mintha csak
c halottak volnánk. Akinek számára tehát fontos az élete és a szellemi tevékenysége, az a lehető legtöbb időt

ébren tölt, s csupán annyit szentel az álomnak, amennyi az egészségének szükséges. Ez pedig nem sok, ha az ember jól szoktatja magát.

S ha a tisztviselők éberek éjjel, elriasztják az ellenséget és a rossz polgárokat, csodálat és tisztelet tárgyai az igazságos és józan emberek előtt; hasznosak mind önmaguknak, mind az egész városnak.

d XIV. Az így eltöltött éj az említett hasznon kívül még bátorságot is olt a város polgárainak lelkébe. Kora reggel kelnek tehát, ekkor a gyermekeknek tanítóikhoz kell menniük; de pásztor nélkül semmiféle állat nem élhet, tehát a gyermekek sem lehetnek el felügyelők nélkül, mint a szolgák sem urak nélkül. S a gyermek minden állat között a legnehezebben kezelhető. Mert amennyire féktelenül buzog még benne a szellemi erő forrása, annyira álnok, heves, és minden élőlény között a legféktee lenebb. Ezért számos eszközzel kell fékezni: először, mikor az anya és a dajkák gondozása véget ért, felügyelőkre kell bízni, gyermekes bohóságára való tekintettel, majd az egyes tárgyak tanítóira, végül magukra a tanulmányokra, mint már szabad embert. De minden szabad ember fenyítse meg, mint valami szolgát, mind magát a gyermeket, mind felügyelőjét, mind tanítóját, ha hibát követnek el. Ha pedig, noha látja a hibát, mégsem alkal-
809 a mazza a jogos büntetést, először is érje a legnagyobb megszégyenítés, továbbá a törvények őrei közül az, aki a gyermekek feletti felügyelettel van megbízva, vegye vizsgálat alá azt, aki a kellő fenyítést elmulasztotta vagy nem helyesen alkalmazta; s egyáltalán, mint éles látású és a gyermekneveléssel különösen törődő férfiú, irányítsa a gyermekek jellemét, mindig a jó felé fordítva őket a törvények szellemében.

b De őt magát hogyan fogja megfelelően nevelni a törvény? Mert erre vonatkozólag még semmi világosat és

kielégítőt nem mondott, hanem egyes dolgokat említett, másokat azonban nem. Pedig a törvényhozásnak semmit nem szabad e tekintetben mellőznie, hanem mindenben magyarázattal kell szolgálnia, hogy ama férfiú valóban nevelője és útmutatója legyen a többinek. Ami a kórusokat illeti, mind a dallamról, mind a táncról megmondtuk, hogy milyen jellegűek azok, amelyeket ki kell választanunk, hogyan kell őket javítanunk és megszentelnünk. Arról azonban nem szóltunk, gyermekek derék felügyelője, hogy a prózai irodalmi művek közül melyeket kell kézbe vennie, és mi módon kell tanulmányoznia a gondozásod alatt álló ifjúságnak.

Pedig a hadi mesterségeket illetőleg már kaptál útmutatást, hogy mit kell tanulniuk és gyakorolniuk. A törvényhozó ellenben még nem tárgyalta meg eléggé, barátom, először is az irodalmi nevelés kérdését, másodszor a zenei nevelést, végül a számtani oktatás ügyét, melyről azt mondtuk, hogy mindenkinek el kell sajátítania belőle annyit, amennyi a háborúhoz, a magánháztartás és az állam igazgatásához szükséges, továbbá, ami az isteni csillagok, a Nap és Hold körforgásának megismerésére nézve fontos, amennyiben az egész állam számára szükséges, hogy rendet teremtsünk e téren – miről is szólunk voltaképpen? Arról, hogy a napokat hónapok, a hónapokat pedig az év tartama szerint osszuk be, hogy az évszakok s a velük járó áldozatok és ünnepek a megfelelő időre essenek, követve a természet folyását. Így az állam igazán élő és éber lesz, mert az isteneknek is a kellő időben adja meg a tiszteletet, s az emberek is értelmesebbek lesznek ezekben a kérdésekben.

Figyelj tehát arra, amit most szándékozom elmondani. Az irodalomról azt mondtuk, hogy nem nyertél kellő felvilágosítást róla, s e szemrehányás azt akarja kifejezni, hogy még nem mondtuk meg, vajon alaposan

kell-e ezt tanulmányoznia a leendő derék polgárnak, vagy egyáltalán hozzá sem kell fognia. Éppígy áll a dolog a lantjátékkal is; nos, kimondjuk, hogy a polgároknak mind a kettővel foglalkozniuk kell.

810 a Az írás-olvasásra a tízéves gyermeknek három évet kell szánnia, a lantjáték megkezdéséhez a tizenhárom éves kor a megfelelő idő, s e tanulmánynak újabb három évig kell tartania. S ennél sem több, sem kevesebb időt nem szabad e tanulmányokra fordítani – mert akkor szembehelyezkedik a törvénnyel – sem az apának, sem a gyermeknek, akár nagy buzgalommal tanulja, akár kedvtelenül. Aki ellenszegül, nem részesül a gyermeket illető megtiszteltetésekben, melyekről kissé később fogunk
b szólni. S most először is tanuld meg, hogy ez alatt az idő alatt mit kell az ifjaknak tanulniuk, s a tanítóknak mire kell őket tanítaniuk. Először is a betűket kell gyakorolniuk, annyira, hogy le tudják írni és el tudják olvasni őket. De nem kell különösebb gyorsaságra vagy szépírásra törekedni a kitűzött idő alatt olyanoknál, akiket hajlamuk nem ösztönöz erre.

Ami mármost az íróknak lantkíséret nélküli, írásba foglalt műveit illeti, melyek részint versmértékben, ré-
c szint ritmus és harmónia nélkül, tehát prózában vannak írva, bizonyos aggályos és veszedelmes művek is akadnak a sok között, ami ránk maradt. Mit kezdtek ezekkel, törvények derék őrei? Vagy milyen helyes rendelkezést adhatna ki a törvényhozó számotokra ezekre vonatkozólag? Azt hiszem, nagy zavarban lesz.

KLEINIASZ

Mit akarsz ezzel mondani, barátom? Úgy látszik, magad vagy zavarban.

ATHÉNI

Helyes a megjegyzésed, Kleiniasz. De minthogy közösen tárgyaljuk a törvények kérdését, nyíltan rá kell előttetek mutatnom arra is, ami könnyen elintézhető, s arra is, ami nem.

KLEINIASZ

Nos hát ebben a kérdésben milyen meggondolás indított ilyen nyilatkozatra?

d ATHÉNI

Meg fogom mondani: az, hogy nem könnyű dolog sok ezer szájjal szembeszállva szólni.

KLEINIASZ

Ugyan, hát azt hiszed, hogy amiket az előbb megbeszéltünk a törvényekre vonatkozólag, azok csak apróságokban és kevéssé térnek el a közvéleménytől?

ATHÉNI

Ebben nagyon igazad van; úgy látom tehát, azt kívánod tőlem, hogy megmaradjak azon az úton, mely a sokaság szemében ellenszenves, de másoknak, talán nem is kevesebb embernek, kedves – s ha kevesebben vannak is,
e nem a hitványabbak, ezekkel haladjak hát bátran és dacolva veszélyekkel a mostani beszélgetésünk vágta úton, nem engedve semmit meggyőződésemből.

KLEINIASZ

Miért is engednél?

XV. ATHÉNI

Nem is fogok engedni! Elmondom tehát, hogy számos költőnk van, részben hexameterben, részben trimeter-

ben s mindenféle más versmértékben írott művek szerzői, amelyek részben komoly tartalmúak, részben nevettető célzatúak; mármost a tömeg véleménye szerint ezekkel kell táplálni és jól tartani a helyesen nevelendő
811 a ifjakat, sokszor felolvastatva velük, hogy így egész költőket könyv nélkül megtanulva, sokat tudó emberekké váljanak. Mások viszont mindezekből csak a fontos részeket válogatják ki, és a szép helyeket egy kötetben egyesítve azt állítják, hogy ezt kell emlékezetükbe vésniük és megtanulniuk mindazoknak, akik sok tapasztalat és sokféle tudás alapján akarnak derék és bölcs emberré válni. Nos, azt kívánod, hogy ezeknek én most őszintén mondjam meg, miben van igazuk és miben nincs?

KLEINIASZ

Természetesen!

ATHÉNI

b Hogyan tudnám mindezekben egy szóval fején találni a szöget? Azt hiszem, a következő állítással – amit mindenki elfogadhat –: e költők közül mindegyik sok szépet is mondott, de sok helytelent is. Ha pedig ez így van, akkor azt állítom, hogy veszélyes a gyermekekre nézve a sokféle tudás.

KLEINIASZ

Hát akkor mit ajánlanál a törvények őrének?

ATHÉNI

Milyen tekintetben?

KLEINIASZ

Hogy miféle mintaképet tartva szem előtt, engedje meg, illetve tiltsa el bizonyos irodalmi művek tanulását?

c Mondd meg tétovázás nélkül.

ATHÉNI

Derék Kleiniaszom, úgy látszik, bizonyos tekintetben szerencsém van.

KLEINIASZ

Hogyhogy?

ATHÉNI

Úgy, hogy nem vagyok teljesen mintakép híján. Mert ha visszatekintek azokra a beszélgetéseinkre, melyeket hajnaltól kezdve idáig folytattunk – mégpedig úgy tűnik, nem isteni sugallat nélkül –, az a benyomásom, d hogy költői műhöz hasonlatosak. És talán nem is olyan csodálatos az, ami velem most megesik: hogy öröm fog el, mikor saját fejtegetéseimet szemügyre vehetem. Mert a legtöbb költői vagy prózai művel, amit csak hallottam és megtanultam, összehasonlítva, ezek látszanak a legmegfelelőbbnek és legalkalmasabbnak rá, hogy az ifjúság meghallgassa őket. A törvények őrének és a nevelés felügyelőjének tehát nem tudnék ennél jobb példaképet ajánlani, s a tanítóknak is csak azt tanácsol- e hatom, hogy ezekre tanítsák a gyermekeket és az ezekhez hasonlókra; ha tehát valamelyikük a költői műveket vagy prózai munkákat lapozgatva, vagy egyszerűen beszélgetés közben olyan gondolatokra bukkan, melyek testvérei ezeknek, ne hagyja őket figyelmen kívül semmiképpen, sőt írja le őket magának. Először is a tanítókat kell rábírni, hogy megtanulják és tanítványaik előtt dicsérjék őket; ha pedig némelyik tanítónak nem tetszenek, azokat nem lehet munkatársul használni. Akik azonban egyetértenek velünk e gondolatok helyeslésében, ezeket kell az ifjúság nevelésére és tanítására használnunk.

812 a Az irodalomról és annak tanítóiról szóló fejtegetésem itt és ilyeténképpen érjen véget.

KLEINIASZ

Úgy tűnik nekem, barátom, hogy nem tértünk el attól, amit beszélgetésünk tárgyául kitűztünk. Persze azt bajos volna szilárdan állítanunk, hogy egészben véve helyes úton járunk-e vagy sem.

ATHÉNI

Ez, kedves Kleiniaszom, valószínűleg akkor lesz nyilvánvalóvá, amikor majd – amire már sokszor céloztunk – a törvényekről szóló egész fejtegetésünknek a végére érkeztünk.

b KLEINIASZ

Igazad van.

XVI. ATHÉNI

Az irodalom tanítója után, nemde, a lantjáték mesteréhez kell szavainkat intéznünk?

KLEINIASZ

Kétségkívül.

ATHÉNI

Mármost azt gondolom, hogy a lantosnak a tanítást és általában a zenei nevelést illető utasításainkat úgy adhatjuk meg megfelelően, ha visszaemlékszünk előbbi fejtegetéseinkre.

KLEINIASZ

Mely fejtegetéseinkre?

ATHÉNI

Azt hiszem, elmondtuk, hogy a Dionüszosz-karnak hatvanéves tagjai különösen finom érzékre tettek szert a ritmusok és a hangnemek szerkezete tekintetében, úgy-
c hogy a dallamokban a lélek érzelmeinek helyes és helytelen „utánzását": hogy vajon az erkölcsileg jó vagy rossz lélek tükrei-e a dallamok, meg tudják különböztetni, hogy így az utóbbiakat elvessék, az előbbieket ellenben a közönség elé vive énekeljék, és elvarázsolják vele az ifjúság lelkét, felhíva őket az erény megszerzésére, éppen a dalban rejlő kifejezőerő segítségével.

KLEINIASZ

Színigazat beszélsz.

d ATHÉNI

Erre való tekintettel a húrokon való tiszta játék kedvéért úgy kell a lant hangjait használni, hogy mester és tanítvány egymással egy szólamban játsszanak. A kétszólamúságot és a lantkíséret változatait ellenben, mikor a lantkíséret más dallamot játszik, mint amit a dallamalkotó zeneköltő szerzett, a „tágabb" hangközök mellé „szűkebbeket", a lassúbb tempó mellé gyorsabbat, a mélyebb hangú dallam mellé magasabb hangú kíséretet adva, úgy, hogy ez a megfelelő szólam az eredetivel
e összhangzó legyen, s ezenkívül a ritmusok mindenféle változatait illeszti az eredeti dallamhoz – mindezeket a bonyolult dolgokat ne tanítsa meg a tanító olyanoknak, akiknek három év alatt kell gyorsan elsajátítaniuk azt, ami a zenéből szükséges. Mert az egymástól eltérő szólamok zavart okoznak, s megnehezítik a tanulást, márpedig az ifjaknak lehetőleg könnyen kell tanulniuk. Hiszen fejtegetésünk előre haladva, idővel meg fogja mu-

tatni, hogy nem kevés és nem kicsiség az, amit ifjainknak meg kell okvetlenül tanulniuk.

A zenei oktatás terén tehát a nevelő így végezze munkáját. Ami pedig azokat a dallamokat és szövegeket illeti, amelyeket a karvezetőnek kell betanítania, ezek-
813 a ről már az előzőekben megállapítottuk, hogy melyeket kell az isteneknek szentelni, az egyes ünnepeknek megfelelő énekeket megállapítva, hogy így az államoknak tiszta és ártatlan gyönyörűséget szerezzünk.

KLEINIASZ

Ezeket is az igazságnak megfelelően fejtetted ki.

ATHÉNI

Tehát ezeket is mint helyes megállapításokat vegye át tőlünk az, akit a múzsai nevelés felügyelőjéül választottunk, és vezesse jó szerencsével az ügyeket. Mi pedig
b adjuk hozzá ezekhez a táncot és általában a testgyakorlást illető fejtegetéseket. Amint pótoltuk azt, ami a múzsai nevelést illetőleg még hátravolt, ugyanúgy járunk el a testnevelésre vonatkozólag is. Nemde a fiúknak és a lányoknak táncolni és tornászni kell tanulniuk?

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Szükséges tehát, hogy a fiúknak táncmestereik, a lányoknak pedig tánctanító nőik legyenek a tánc gyakorlása céljából.

KLEINIASZ

Valóban így kell lennie.

c ATHÉNI

Ismét a nevelésügy felügyelőjéhez kell tehát fordulnunk, akinek bizony a legtöbb dolga lesz, mert mind a múzsai, mind a testnevelési ügyeket irányítva, nem sok szabad ideje marad.

KLEINIASZ

Hogy is lesz képes idősebb ember létére ennyi dologgal törődni?

XVII. ATHÉNI

Könnyen, barátom. A törvény ugyanis módot ad neki arra, hogy munkájában segítőtársakul maga mellé vehesse a város férfi és női polgárai közül azokat, akiket épp akar, és lesz elég belátása ahhoz, hogy kiket kell kiválasztania, és rajta lesz, hogy ne tévedjen; hiszen
d felismeri tisztének fontosságát, és okos emberhez illő megilletődést érez vele szemben, mert tudatában van annak, hogy ha az ifjak gondozása és nevelése a helyes úton halad, akkor az állam hajója biztosan siklik előre; ha ellenben baj van a nevelés körül – arról jobb nem is beszélni, s nem is beszélek róla, mert új város alapításánál különösen tekintettel kell lenni azokra, akik sokat adnak az előjelekre.

Nos hát, ami a táncokat és általában a testgyakorlatokkal járó mozgásokat illeti, ezekről már sok mindent elmondtunk. Hiszen a testgyakorlatok közé számíthatjuk a háborúra vonatkozó testmozgásokat: így a nyila-
e zást, a hajítófegyverek kezelését, a könnyű pajzzsal való védekezést, a teljes fegyverzetben való küzdelmet, a csapatmozdulatokat, a sereg menetelését, a táborozást, továbbá minden, a lovaglásra vonatkozó gyakorlatot. Mindezeknek államilag fizetett tanítói legyenek, és ezek tanítványai az államban lakó fiúk és férfiak; de a lányok-

nak és asszonyoknak is kell érteniük mindezekhez; a lányoknak a fegyvertáncot és a fegyveres küzdelmet kell
814 a gyakorolniuk, az asszonyoknak a csapatmozdulatokat, a fegyverek felvételét és letevését, ha másért nem, legalább azért, hogy ha az állam egész haderejének a várost elhagyva ki kellene vonulnia, a nők képesek legyenek gyermekeiket és a várost megőrizni. Vagy az ellenkező esetben – márpedig ez sem lehetetlen –, ha kívülről nagy erővel betörő ellenség – barbár vagy görög – arra kény-
b szerítene, hogy a város létéért kell végső harcot vívni, bizony nagy szégyent hozna a városra, ha az asszonyok oly rosszul volnának nevelve, hogy nem lennének hajlandók – a madarak példáját követve, kik fiókáikért a legerősebb vadállattal is készek megküzdeni – meghalni és minden veszéllyel dacolni, hanem tüstént a templomokba futva, az oltárokat s a templom belsejét lepnék el, s így abba a hírbe hoznák az emberi nemet, hogy minden állat közül őket szülte a leggyávábbnak a természet.

KLEINIASZ

c Bizony, Zeuszra mondom, a veszedelemtől eltekintve se vetne semmiképp jó fényt egy városra, ahol ilyesmi történne meg.

ATHÉNI

Ne hozzuk tehát meg azt a törvényt, hogy legalább ennyire a nőknek sem szabad elhanyagolniuk a hadgyakorlatokat, hanem az összes polgárnak és polgárnőnek foglalkoznia kell velük?

KLEINIASZ

A magam részéről egyetértek veled.

ATHÉNI

A birkózást illetőleg egyes dolgokat már elmondtunk, de azt, ami szerintem a legfontosabb, még nem; de nem is volna könnyű dolog anélkül, hogy szemléletesen be-
d mutatnánk, csak elméletileg elmagyarázni. Efölött tehát csak akkor fogunk dönteni, mikor az elmélet a gyakorlati bemutatás nyomán haladva, világos kijelentést tehet mind a többi dologról, melyről szó volt, mind arról, hogy az összes testmozgás közül az ilyen birkózás áll a legközelebb a harcszerű küzdelemhez, és hogy a birkózást kell a háború kedvéért, nem pedig ezt annak a kedvéért gyakorolni.

KLEINIASZ

Ezt is nagyon bölcsen mondod.

XVIII. ATHÉNI

Most tehát elégedjünk meg ennyivel a birkózást illető-
e leg. Ami pedig a test egyéb mozgásait illeti, ezeknek legnagyobb részét táncművészet név alatt lehet helyesen összefoglalni. Ennek két fajtáját kell megkülönböztetni: az egyik szép testeknek a méltóságteljeset és komolyat „utánzó", a másik pedig rútabb testeknek a közönségest és alantast kifejező mozgása. És továbbmenve: az alantas és a nemes táncnak is két-két faja van.

A nemes-komoly táncnak egyik faja szép testeknek és férfias lelkeknek háborúban és súlyos küzdelmekben, a másik faja pedig józan és mértékletes lelkeknek jólétben és mértékletes örömök közepette tanúsított viselkedését
815 a fejezi ki: ez utóbbit természete alapján békés táncnak lehet nevezni. A másikat, a harciasat pedig *pürrhikhé*-nek (fegyvertáncnak) lehet helyesen nevezni; ez egyrészt mindenféle elfordulásokkal és kitérésekkel, valamint magasba szökdeléssel és guggolással az ütések és

a lövedékek elleni védekezést, másrészt az előbbiekkel ellenkezőleg a támadó testtartásokat és -mozdulatokat – mind nyilazás, mind dárdavetés és mindenféle ütések meg döfések alkalmával – igyekszik utánozni. Ezek közb zül mindazt, ami egyenes és feszes tartással jár, ha egyszersmind jó alkatú testnek és derék léleknek utánzása, minthogy legtöbbnyire kiegyenesítő hatású a testrészekre, helyesnek kell elfogadnunk; helytelennek kell ellenben tartanunk mindent, ami ezekkel ellenkező.

A békés táncot pedig abból a szempontból kell vizsgálnunk, hogy vajon az ember a kartáncokban illendően, a természetet követve, erkölcsös és harmonikus emberek szép táncmodorához tartja-e magát vagy nem.

c Először a táncnak egy kétes jellegű faját kell a kétségbevonhatatlantól elkülöníteni. Melyik ez a tánc, és milyen alapon lehet a másiktól megkülönböztetni? Ami csak bakkhikus tánc, és ami ezzel összefügg: a nimfákat, Pant, az ittas szilénoszokat és szatírokat utánzó táncok, amelyeket tisztulások és beavató szertartások alkalmával adnak elő – a táncnak ezt a fajtáját nem volna könnyű meghatározni, hogy békés-e vagy harcias, vagy egyáltad lán mit akar kifejezni. Leghelyesebbnek látszik azt a megállapítást tenni róla, hogy sem a harcias, sem a békés táncok közé nem sorolható, és egyáltalán az államéleten kívül áll a táncnak ez a neme; ezért ne is foglalkozzunk vele, hanem térjünk vissza a harcias és a békés tánchoz, amely kétségtelenül megbeszélésünk körébe illik.

Mármost a háborútól idegen múzsának, mely táncokkal dicsőíti az isteneket és azok fiait, egész birodalma e egységesen összefoglalható azon az alapon, hogy a jólét és boldogság érzéséből születik. Ezt két részre oszthatjuk: az egyik olyan emberek lelkiállapotát fejezi ki, akik küzdelmek és veszélyek után jutottak jobb helyzetbe, s így örömük is hevesebb, a másik olyanokét, kik előbbi

javaikat megőrizték és gyarapították, s így örömeik szelídebbek és csöndesebbek amazokénál. Ilyen helyzetekben a csendesebb örömöket minden ember mérsékel-
816 a tebb testmozgással fejezi ki. A harmonikusabb lelkű és bátorságra nevelt ember továbbá a mozgásnak csekélyebb változatait, a gyáva és mértéktartáshoz nem szoktatott ember ellenben a taglejtésnek nagyobb és hevesebb végleteit mutatja. Egyszóval: éneklés vagy beszéd közben az ember nemigen tud teljesen mozdulatlanul maradni, így a mondanivalónak taglejtésekkel történő utánzása hozta létre az egész táncművészetet.

Mármost egyikünk harmonikusan, másikunk viszont diszharmonikusan fejezi ki lelkivilágát mozdulatokkal.
b S a régi elnevezések közül sokat kell dicsérnünk, belátva helyes és természetszerű voltukat, így azt is, mely azoknak a táncaikra vonatkozik, akik boldogok, és örömeikben mértékletesek – ezeket helyesen és művészi érzékkel nevezte el, akárki volt is, *emmeleiá*-nak (harmonikus és arányos táncnak), az értelem követelményei szerint adva nekik a nevet. Így a szép táncoknak két faja keletkezett: a harcias pürrhikhé és a békés emmeleia, mindegyik a maga illő és megfelelő nevét kapta meg.

c A törvényhozóknak vázlatos képet kell adnia e táncok jellegéről; a törvények őrének pedig fel kell kutatnia a megfelelő táncokat, s így a múzsai művészet többi ágával együtt a táncokat is össze kell állítania és be kell osztania az egyes ünnepekre, minden áldozathoz a megfelelő táncot; s miután így megállapította részükre a megszentelt rendet, a jövőben nem szabad változtatni semmin, ami a tánccal vagy énekkel összefügg, hogy így ugyanaz a város és ugyanazok a polgárok ugyanazon
d örömök között azonos módon, s így lehetőleg hasonlóan, jól és boldogan éljenek.

XIX. Ezzel befejeztük, amit a szép testekhez és nemes

lelkekhez illő táncokról és énekekről kellett mondanunk. Ami mármost azokat a szövegeket, dallamokat és táncokat illeti, amelyeknek célja a rút testek és lelkületek utánzása, s melyeknek természetes rendeltetése, hogy nevetést keltsenek: tehát egyáltalán minden komikus utánzásról azt mondhatjuk, hogy meg kell nézni és meg kell ismerni őket. Hiszen a nevetséges nélkül a komo-
e lyat, s egyáltalán ellentéte nélkül semmit sem lehet megismerni, ha valaki igazi belátásra akar szert tenni. Megtenni azonban nem szabad mindkettőt, ha csak egy kissé is részesülni akarunk az erényben; hanem épp azért kell mindkettőt megismerni, nehogy tudatlanságból valaha is olyat tegyünk vagy mondjunk, ami nevetséges; mert ezt nem szabad tennünk. A nevetséges jellemek és dolgok utánzását tehát szolgákra és megfizetett idegenekre kell bíznunk, s nem szabad az ilyesmit komolyan vennünk; és szabad embernek – sem férfinak, sem nőnek – még a látszatát sem szabad keltenie, hogy ilyesmivel foglalkozik, hanem az ilyenfajta utánzás mindig új dolog
817 a legyen számukra. Ami tehát a nevetséges tréfákat illeti, amit általában komédiának nevezünk, ez a meggondolás és törvény legyen érvényes velük kapcsolatban.

Ami ellenben a komolynak nevezett tragikus költőket illeti, ha ilyenek egyszer eljönnének hozzánk és imigyen kérdeznének meg bennünket: „Barátaink, vajon meglátogassuk-e városotokat és országotokat vagy sem, és elvigyük-e hozzátok művészetünket; mit szándékoztok
b ezzel kapcsolatban cselekedni?" Nos, mit kellene felelnünk ezeknek az isteni férfiaknak? Szerintem a következőt: „Nemes barátaink, mi magunk is tragédiaköltők vagyunk: erőnkhöz képest a legszebb és legjobb tragédián dolgozunk, hiszen egész államunk: utánzás – a legszebb és legjobb élet utánzása. S nézetünk szerint ez az igazi tragédia. Költők vagytok tehát ti is, de mi is azok

vagyunk, s ugyanazon a területen működünk, mint ver-
c senytársaitok és ellenfeleitek a legszebb drámán dolgozunk, amit természet szerint csak az igazságnak megfelelő törvény képes megalkotni, amint reméljük. Ne higgyétek tehát, hogy könnyen megengedjük, hogy a piacon felállítsátok színpadotokat, és behozzátok szép szavú színészeiteket, akik hangosabb szavúak minálunk; nem fogjuk megengedni, hogy szónokoljatok fiainkhoz, feleségeinkhez és az egész tömeghez, minthogy az ugyanazon körülmények között tanúsítandó viselkedés-
d ről ti nem ugyanazt hirdetitek, amit mi, hanem többnyire épp az ellenkezőjét. Így tehát esztelenség volna tőlünk és az egész várostól, ha rátok bíznánk, hogy csak működjetek nyugodtan, még mielőtt a tisztviselők megítélhetnék, vajon alkotásaitok alkalmasak-e rá, hogy a közönség előtt elmondják őket vagy sem. Nos hát, lágy és behízelgő múzsák sarjai, mutassátok be műveiteket a tisztviselőknek a mieinkkel való összehasonlítás végett, s ha az derül ki, hogy a tietek ugyanazokat vagy még jobb és szebb elveket hirdetnek, alkalmat adunk nektek az előadásra; ha azonban nem, akkor, barátaim, nem adhatunk engedélyt."

e Ezek legyenek tehát a karének és kartánc egész területére és tanulására vonatkozó törvényesen szabályozott alapelveink, külön a szolgákra, külön a szabadokra vonatkozólag, ha nektek is így látszik jónak.

KLEINIASZ

Már hogyne látszanék így jónak?

XX. ATHÉNI

Ezeken kívül még három tanulmány vár a szabad emberekre: először is a gyakorlati életben szükséges számolás és az elméleti számtan, mint egy tudomány; másodszor

a vonalak, síkidomok és testek mérésével foglalkozó tudomány, harmadszor pedig az, amely azzal foglalkozik, hogy a csillagok egymáshoz képest hogyan haladnak
818 a körpályájukon. Mindezeket azonban nem szükséges mindenkinek alaposan áttanulmányozni, csupán némelyeknek. S hogy kik ezek, akkor fogjuk megmondani, ha fejtegetéseink végére jutunk. Mert így van rendjén: ami a tömeget illeti, amennyi e tanulmányokból szükséges, arról igen helyesen mondják, hogy szégyen, ha az átlagember nem tud róluk; de elmélyedve kutatni mindezt nem könnyű, sőt egyáltalán nem is lehetséges a sokaság számára. Ami szükséges belőlük, azt tehát nem lehet mellőzni, hanem, úgy látszik, épp erre célzott az, aki
b először mondta ki* azt a szentenciát, hogy a szükség ellen még isten sem harcol – de természetesen olyan szükségszerűség ellen, amely isteni. Mert emberi szükségre vonatkoztatva, mint ahogyan az átlagemberek alkalmazzák, ez a lehető legegyügyűbb kijelentés.

KLEINIASZ

Melyek tehát azok a tanulmányok, amelyek nem emberi, hanem isteni értelemben szükségesek?

ATHÉNI

c Úgy gondolom, azok, amelyeknek tudása és gyakorlati megvalósítása nélkül még egy isten vagy daimón vagy hérósz sem képes az emberekre komolyan gondot viselni. Az ember nagyon messze volna attól, hogy hasonlóvá váljon az istenhez, ha nem tudná megkülönböztetni az egyet, kettőt, hármat, s egyáltalán a páros és páratlan számokat, ha nem tudna számolni, s így a napról és éjjelről sem tudna számot adni, mert járatlan a Nap, Hold és a többi égitest körforgásában. Nagy balgaság
d volna azt állítani, hogy mindezek nem szükséges tanul-

mányok azok számára, kik a legszebb tudományokból valami keveset is akarnak tudni. Hogy mit, mennyit és mikor kell ezekből tanulni, mit kell külön és mit más tudománnyal együtt – szóval egymással való összefüggésüket helyesen kell felfognunk, hogy azután ezeknek az ismereteknek segítségével továbbhaladhassunk tanulmányainkban. Mert így rendelte a természetes szükségszerűség, mely ellen – mint mondtuk – egy isten sem harcolhat sem most, sem soha a jövőben.

e KLEINIASZ

Úgy látszik, barátom, hogy helyesen és a természetnek megfelelően mondtad mindazt, amit csak mondtál.

ATHÉNI

Így van csakugyan, Kleiniasz barátom, de nehéz dolog mindezt előre meghatározni és törvényesen szabályozni. Majd később, ha úgy tetszik, pontosabban hozhatunk törvényt erről is.

KLEINIASZ

Úgy látom, barátom, félsz a mi megszokott tudatlanságunktól e kérdésekben. De nincs igazad, ha félsz: csak fogj hozzá és fejtsd ki, semmit sem hallgatva el a mi tudatlanságunkra való tekintetből.

819 a ATHÉNI

Valóban ettől is félek, amire te célzol; de még jobban félek azoktól, akik belefogtak ugyan e tanulmányokba, de rosszul fogtak bele. Mert egy téren sem a teljes járatlanság a félelmetes és nem az a legnagyobb baj, hanem a sokféle tudás, a sok mindenben való jártasság helyes irányítás nélkül: ez sokkal nagyobb csapás.

KLEINIASZ

Igazad van.

XXI. ATHÉNI

b Mindezekből a tudományokból legalább annyit meg kell tanulniuk a szabad embereknek, amennyit Egyiptomban a gyermekek nagy tömege az írás-olvasással együtt megtanul. Először is, ami a számolást illeti, a gyermekek számára olyan módszereket találtak ki, amelyek segítségével játszva és örömmel tanulnak: így almák és koszorúk szétosztását, ahol ugyanazokat az osztásra alkalmas mennyiségeket kell elosztani több, majd kevesebb fiú között. Ilyen eljárás továbbá a birkózók és az ökölvívók beosztása oly módon, hogy vagy kisorsolják a párokat és hozzájuk egy-egy tartalékot, vagy sorba állítják őket egymással szembe, vagy ahogyan még az
c ilyen beosztás történni szokott. Ilyen az is, mikor játszva különféleképpen csoportosítanak arany-, ezüst-, réz- és más efféle anyagból készült serlegeket, vagy pedig az összes serlegeket valahogyan elosztják. Amint mondtam tehát, játékossá téve a számokkal való szükséges műveleteket, hasznos ismereteket nyújtanak a tanulóknak a seregek beosztására, a menetelésekre és hadjáratokra, valamint a háztartásra vonatkozólag is, és így az embereket mindenképpen önmaguk számára hasznosabbakká és nyíltabb eszűvé teszik.

Ezután pedig a nevelőknek meg kell szabadítaniuk tanítványaikat attól a nevetséges és szégyenletes tudat-
d lanságtól, amely az emberek között uralkodik a vonalak, síkok és testek mérését illetőleg.

KLEINIASZ

Micsoda és milyen tudatlanságról beszélsz?

ATHÉNI

Kedves Kleiniasz, magam is csak későn hallottam erről a dologról, és akkor elcsodálkoztam rajta, hogy milyen állapotban vagyunk ezen a téren, és úgy tűnt fel előttem, hogy ez az állapot nem emberhez, hanem inkább disznóhoz volna méltó, s elszégyelltem magam, nemcsak
e önmagam, hanem az összes görög nevében.

KLEINIASZ

Miért? Mondd meg hát, mire gondolsz, barátom!

ATHÉNI

Megmondom, jobban mondva kérdések által fogom a dolgot előtted világossá tenni. S felelj röviden: ismersz-e vonalat?

KLEINIASZ

Pèrsze.

ATHÉNI

Nos, tovább: hát síkot?

KLEINIASZ

Természetesen.

ATHÉNI

Nemde azt is tudod, hogy ez: kettő, és a harmadik a test?

KLEINIASZ

Már hogyne tudnám!

ATHÉNI

Nemde úgy tűnik fel előtted, hogy mindezek összemérhetők egymással.

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

820 a Már tudniillik úgy gondolom, hogy a hosszúság a hosszúsággal, a terület a területtel, s éppígy a köbtartalom a köbtartalommal mérhető össze természetszerűen.

KLEINIASZ

Mindenesetre.

ATHÉNI

Ha azonban ezek közül némelyek nemcsak hogy „mindenesetre", hanem még „némiképpen" sem mérhetők össze, hanem úgy áll a dolog, hogy némelyek összemérhetők, némelyek pedig nem, te viszont valamennyiről feltételezted, hogy igen – mit gondolsz, hogy állsz ezzel a kérdéssel?

KLEINIASZ

Világos, hogy szánalmasan!

ATHÉNI

De mit szólsz a következőkhöz: a hosszúság és a terület a köbtartalommal, vagy a terület és a hosszúság egymással – vajon nem úgy vélekedünk-e mi, görögök, valamennyien, hogy mindezek egymással valahogyan mégiscsak összemérhetők?

b KLEINIASZ

Teljességgel így gondoljuk!

ATHÉNI

Ha azonban soha és semmiképpen nem mérhetők össze, s mi, görögök, mégis valamennyien – mint említettem – összemérhetőnek véljük őket, vajon nem helyénvaló-e, hogy mindezek miatt elszégyellve magukat, így szóljunk hozzájuk: „Derék görögök, ez is egy azok közül, amikről azt mondtuk, hogy rút dolog nem tudni róluk, de viszont ilyen szükséges dolgokat tudni: még egyáltalán nem nagy érdem."

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

c És ezeken kívül más, ezekkel rokon dolgok is vannak, amelyek terén ismét számos, az előbbiekhez hasonló hibát szoktunk elkövetni.

KLEINIASZ

Mik ezek a dolgok?

ATHÉNI

Hogy az összemérhető és összemérhetetlen mennyiségek természet szerint hogyan viszonylanak egymáshoz. Mert ezeket a kérdéseket bizony meg kell vizsgálni, hogy meg tudjuk különböztetni e mennyiségeket egymástól, mert különben szánalmasan tudatlanok maradunk; s e problémákat egymás előtt felvetve, az ostáblánál sokkal szellemesebb és öregemberekhez illőbb szórakozással tölthetjük az időt, ilyen nemes, szabadon választott elfoglaltságban kelve versenyre egymással.

d KLEINIASZ

Talán igazad van; nekem bizony úgy tűnik fel, hogy az ostáblázás és ezek a tanulmányok nem olyan nagyon különböznek egymástól.

ATHÉNI

Én tehát, Kleiniasz barátom, azt állítom, hogy ezeket kell az ifjaknak tanulniuk; mert sem nem ártalmasak, sem nem nehezek, és ha játszva tanulják meg őket, csak használnak, ártani pedig egyáltalán nem ártanak a városnak. Ha azonban valakinek más a véleménye, meg kell hallgatni.

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Ha azonban az derül ki, hogy ezek így vannak, világos, hogy felvesszük őket államunkba; ha pedig az tűnne ki, hogy mégsem így vannak, akkor kirekesztjük őket.

e KLEINIASZ

Világos; hogy is lehetne másképp? Tehát, barátom, állapodjunk meg abban, hogy ezek a szükséges tanulmányok közé tartoznak, hogy ebben ne legyen hézagos törvényhozásunk.

ATHÉNI

Tekintsük őket úgy, mint zálogokat, melyeket ki lehet váltani az állami szervezetből, ha akár mi, akik megállapítottuk, akár ti, akik a magatok számára elfogadtátok őket, nem találjuk többé örömünket bennük.

KLEINIASZ

Valóban igazságos megállapodást javasolsz.

XXII. ATHÉNI

Ezután azt vizsgáld meg, vajon megnyeri-e tetszésünket vagy sem, az, amit arról akarok mondani, hogy az ifjaknak tanulmányozniuk kell a csillagokat.

KLEINIASZ

Beszélj bátran!

ATHÉNI

E tekintetben azonban nagyon különös és mindenképpen tűrhetetlen állapot uralkodik.

821 a KLEINIASZ

Miféle állapot?

ATHÉNI

Azt mondják, hogy a legnagyobb istent: a világrendet egyáltalán nem szabad kutatni, s nem szabad azzal foglalatoskodni, hogy okait fürkésszük; mert ez nem istennek tetsző dolog. Úgy látszik azonban, hogy az a helyes, ha ennek épp az ellenkezője történik.

KLEINIASZ

Hogyan gondolod?

ATHÉNI

Meghökkentő állítást kockáztatok meg, ami némelyek szerint nem is illik öregemberekhez; ha azonban az ember úgy véli, hogy valamely tudomány szép és igaz,

b az állam számára hasznos, az istennek pedig mindenképpen kedves, akkor semmiképp sem szabad a nyilvánosságra hozatalától elzárkóznia.

KLEINIASZ

Valószínűnek hangzik, amit beszélsz; de a csillagokat illetőleg találhatunk-e ilyen becses ismeretet?

ATHÉNI

Derék barátaim, az a helyzet, hogy mi, görögök, úgyszólván mindnyájan valótlant állítunk a nagy istenekről: a Napról és a Holdról.

KLEINIASZ

Mennyiben?

ATHÉNI

Azt állítjuk, hogy sohasem haladnak ugyanazon a pályán, sem ők, sem velük együtt bizonyos más csillagok, melyeket együttvéve bolygóknak nevezünk.

c KLEINIASZ

Ebben aztán, barátom – Zeuszra! –, igazad van; hiszen életem során magam is sokszor láttam, hogy a hajnali és az esti csillag, és még mások is sohasem haladnak ugyanazon a pályán, hanem mindenfelé bolyonganak; azt meg mindnyájan jól tudjuk, hogy a Nap és a Hold szüntelenül ezt cselekszi.

ATHÉNI

d Épp ez az, Megillosz és Kleiniasz, amire való tekintettel azt állítom, hogy polgártársainknak és ifjainknak legalább annyit kell tanulniuk ezekről az égi istenekről,

hogy ne sértsék meg őket téves állításokkal, hanem csak helyesen szóljanak róluk, mind áldozás, mind imádkozás közben, s így imájuk igazán istenfélő legyen.

KLEINIASZ

Ez a kívánságod helyes, csak előbb értsük meg, mit akarsz mondani. S ha kiderül, hogy csakugyan valami helytelent állítunk róluk, tanulmányaink pedig majd eloszlatják e tévedésünket: akkor én is hozzájárulok, hogy ilyen nagy fontosságú dolgot tanulmányozni kell. Tehát most próbáld meg kifejteni, hogy csakugyan ilyen a helyzet e kérdésben; mi pedig igyekszünk követni téged, hogy megértsük a dolgot.

e ATHÉNI

Mondanivalómat megérteni nem egészen könnyű, de nem is olyan nehéz, és nem kerül túl sok időbe; ennek az a bizonyítéka, hogy én, noha nem ifjúságomban, hanem nem is olyan régen hallottam róla, mégis meg tudnám világítani előttetek ezt a kérdést nem is olyan sok idő alatt. Márpedig, ha nehéz volna, ilyen öregember létemre nem volnék képes világossá tenni öregemberek előtt.

KLEINIASZ

822 a Igazad van. De hát mi az a tudomány, amiről azt állítod, hogy csodás egy ismeret, s illik, hogy az ifjak megtanulják, mi azonban nem ismerjük? Legalább ennyit próbálj elárulni róla, lehetőleg világosan.

ATHÉNI

Valóban meg kell próbálnom. Bizony, nemes barátaim, nem helyes az a vélemény a Holdról, a Napról és a hasonló csillagokról, hogy valaha is bolyonganának, sőt

éppen ellenkezőleg áll a dolog: mindegyikük ugyanazon az úton halad, és nem sok, hanem mindig egyetlenegy körpályán, s csak látszat az, mintha sok pályán haladnának. S amelyik a leggyorsabb közülük, azt helytelen véleménnyel a leglassúbbnak tartják, és viszont. Ha pedig ez természetszerűen így van, s mi mégis másképpen képzeljük – nos, ha az Olümpiában futó lovakról, vagy a versenyfutó emberekről volna ilyen képünk, hogy a leggyorsabbat tartanánk a leglassúbbnak, s a leglassúbbat a leggyorsabbnak, és ódát zengve a legyőzöttet dicsőítenénk győztes gyanánt, nemde helytelenül és a futók számára is kellemetlenül alkalmaznánk rájuk dicsénekeinket, pedig ők csak emberek? S ha most ugyanezt a hibát követjük el istenekkel szemben, nem vesszük-e észre, hogy ha nevetséges és helytelen volna ottani eljárásunk, akkor itt, ilyen lényekkel szemben már semmi esetre nem volna nevetséges, de istennek tetsző sem az, ha istenekről zengedeznénk hamis nézeteket.

KLEINIASZ

Nagyon igazad van, ha valóban így áll a dolog.

ATHÉNI

Nemde, ha ki tudom mutatni, hogy csakugyan ez a helyzet, akkor legalább eddig a fokig meg kell ezeket tanulni; ha azonban nem tudnám kimutatni, akkor az egészet félre kell tenni? Tehát megállapodhatunk ebben e kérdéssel kapcsolatban?

KLEINIASZ

Teljes joggal.

Immár elmondhatjuk, hogy véget ért a nevelő értékű tanulmányokat illető törvényhozás. A vadászatról és minden efféléről ugyanilyen dolgokat kell fontolóra vennünk. Úgy látszik ugyanis, hogy a törvényhozó feladata nem merül ki abban, hogy pusztán törvényeket állapítson meg, s aztán megpihenjen; hanem a törvényeken kívül valami más feladata is van, ami mintegy középen áll az intelem és a törvények között, s ami már
e sokszor felbukkant beszélgetésünk folyamán, így akkor is, mikor a kisgyermekek gondozásáról beszélgettünk. Azt mondtuk ugyanis, hogy ezt a kérdést nem lehet hallgatással mellőzni; viszont oktalanság volna az is, ha tételes törvényeknek tekintenénk azt, amit mondunk róla.

Ha tehát már meg vannak írva a törvények, és az alkotmány teljesen készen áll, az erény dolgában kiváló polgárnak nem az a legnagyobb dicsérete, ha azt mondjuk, hogy az a jó polgár, aki legjobban alárendeli magát a törvényeknek és leginkább engedelmeskedik nekik;
823 a tökéletesebbnek tarthatjuk azt, aki egész életét úgy éli le, hogy a törvényhozónak nemcsak törvényeire, hanem helyeslő és gáncsoló szavára is hallgat. Ez az igazán helyes dicsérete a polgárnak; az igazi törvényhozónak pedig nemcsak a törvényeket kell megállapítania, hanem ezenkívül a törvények közé szőve azt is meg kell mondania, hogy mi látszik neki szépnek és mi nem; a kiváló polgárnak pedig ezeket éppoly sérthetetlennek kell tartania, mint az olyasmit, amire a törvények büntetés terhe alatt kötelezik. Mindezekre példa gyanánt mostani tárgyunkat is felhozhatjuk; így majd világosabb lesz, hogy mit akarunk mondani.

b A vadászat ugyanis összetett és bonyolult fogalom, melynek körét mégis egy névvel foglaljuk egybe. Mert

sokféle faja van a víziállatokra, nemkülönben a madarakra való vadászatnak; de még tarkább terület a szárazföldi vadászat, mert bele kell foglalnunk nemcsak az állatokra, hanem az emberekre való vadászatot is, mind a háború nagy vadászatát, mind a barátokra való sokféle vadászatot is, mely lehet dicséretre és megrovásra méltó. De idetartozik a lopás, mindenféle zsiványság, és a seregeknek seregekre való vadászata is.

c Ha mármost a törvényhozó a vadászatra vonatkozólag akar törvényeket hozni, az sem lehetséges, hogy megvilágítatlanul hagyja ezt a kérdést, de azt sem teheti, hogy minden egyes ágára rendelkezéseket és büntetéseket állapítson meg, s így fenyítő törvényhozással rendezze ezt a kérdést. Mi tehát a helyes eljárás?

Az egyik fél, a törvényhozó, dicséretre és gáncsolásra szorítkozzék mindabban, ami az ifjak vadásztevékenységét és fáradozását illeti; az ifjú pedig hallgasson rá és
d engedelmeskedjék, s ebben ne gátolja se gyönyör, se fáradtság; minden büntetéssel való fenyegetésnél és tételes törvénynél fontosabbnak tartsa, hogy mit helyesel a törvényhozó, és teljesítse utasításait.

Ennek előrebocsátása után következzék a vadászatnak mindig a körülményeknek megfelelő dicsérete vagy gáncsa: dicséret van helyén, ha a vadászat szóban forgó neme jobbá, nemesebbé teszi az ifjak lelkét, ellenkező esetben viszont gáncs a helyénvaló. Tehát ezek után ilyen kérdéssel forduljunk az ifjakhoz: „Barátaink, bárcsak sohasem fogna el benneteket vágy és szenvedély a tengerre
e ben való vadászat után: tehát sem a horgászás, sem általában a víziállatokra való vadászat után, hiszen a háló mellett éberség és álom között lebegve valóban semmittevő foglalkozást űztök. De olyan vágy se fogjon el benneteket, hogy tengeren kalózkodva emberekre vadásszatok, s így nyers és törvényen kívüli vadászokká váljatok. Az

pedig eszetekbe se jusson, hogy akár a városban, akár vidéken lopásra vetemedjetek. S a madarászás ravasz fogásokkal járó, szabad emberhez nemigen méltó szen-
824 a vedélye se hatalmasodjék el ifjak lelkén. Tehát csupán a négy lábon járó vadak vadászata marad meg nemes versenyre kelő ifjaink számára; de itt is az úgynevezett éji vadászat, ahol a vadászok felváltva alszanak, a rest emberek kedvtelése, s így nem dicséretre méltó, valamint a hálóval és csapdával való vadászat sem, amely hosszas pihenőkkel jár, s nem a fáradhatatlan lélek diadala árán vesz erőt a vadállatok szilaj erején. Az a vadászat méltó tehát csupán nemes lélekhez, amely lóháton, kutyákkal és testi erőnk és ügyességünk bevetésével történik, mikor futás közben – döféssel és hajítással – saját kezükkel ejtik el a vadat azok, akiknek a valóban isteni bátorság a legfőbb törekvésük."

A most elhangzott beszéd legyen irányadó a dicséret-
b re és gáncsra ezeket a dolgokat illetőleg. A törvény pedig ekképpen szóljon: „Ezeket a valóban dicső vadászokat senki se akadályozza, bárhol és akármerre akarnak is vadászni. A madarászt meg nem művelt földeken és hegyek között hagyják tevékenykedni, megművelt földeken és szent vadonokban ellenben mindenki állítson elébe akadályt. A halásznak végül – kivéve a kikötőket, szent folyamokat, tavakat és mocsarakat – egyébként legyen szabad működnie, csak ne használjon ártalmas nedvekből készült zavaros keverékeket."

Most már aztán mindenki elmondhatja, hogy véget értek a nevelésre vonatkozó törvényes rendelkezések.

KLEINIASZ

Csakugyan joggal elmondhatja.

828 a I. Athéni

A most tárgyalt kérdésekkel szorosan összefügg, hogy törvényhozással szabályozzuk az ünnepeket, a delphoi jóslatok segítségével megállapítva, hogy mely isteneknek bemutatott milyen áldozatok válhatnak javára az államnak. Ami az ünnepek időpontját és számát illeti, talán a mi feladatunk legalább egyet-mást törvényileg szabályozni velük kapcsolatban.

Kleiniasz

Bizonyára a számukat.

Athéni

b Beszéljünk tehát először a számukról: semmivel se maradjanak a háromszázhatvanöt alatt, hogy mindennap áldozzon valamelyik tisztviselő valamelyik istennek vagy daimónnak az államért, polgáraiért és azok javaiért. Azokat a részleteket pedig, amiket a törvényhozó mellőzni kénytelen, a szent dolgok hivatásos magyarázói, a papok és papnők s a jósok a törvények őreivel összejőve szabályozzák; ezért ezeknek ítélőképességgel kell bírniuk arra vonatkozólag, hogy mik is a törvényho-
c zók által mellőzött kérdések. A törvény ugyanis annyit fog kimondani, hogy tizenkét ünnep legyen ama tizenkét isten számára, akikről az egyes törzsek el vannak nevezve; ezek közül mindegyiknek havonta kell áldozni, kartáncokkal és karénekeket, múzsai és tornaversenyeket kell tiszteletükre rendezni, az isteneknek és az évsza-

koknak megfelelően osztva be őket. Rendezni kell továbbá a nők által megülendő ünnepeket is, beosztva, hogy mely ünnepeket kell férfiak nélkül és melyeket velük együtt megülniük. Nem szabad továbbá összevegyíteni az alvilági és az úgynevezett égi istenek meg
d kísérőik ünnepeit, hanem külön Plutón havában, a tizenkettedik hónapban kell a törvénynek megfelelően megtartani az alvilágiak ünnepeit. S nem szabad idegenkedniük harcedzett férfiaknak ettől az istentől, hanem tisztelniük kell, mint az emberi nem jótevőjét: mert a lélek és test közössége semmiképpen sem különb szétválásuknál, ezt én teljes komolysággal állítom.

Ezenkívül azoknak, akik ezeket a kérdéseket rendezik, tudatában kell lenniük annak, hogy a mi városunk párját ritkítja mind a szabad idő, mind az életszükségletek
829 a bősége dolgában, s akárcsak az egyes embernek, a városnak is boldogan kell élnie. A boldog élet feltétele pedig először is az, hogy ne sértsünk meg másokat, s mások se kövessenek el igazságtalanságot velünk szemben. Ezek közül az első feltétel nem nagyon nehéz, olyan helyzetet teremteni azonban nagyon nehéz, hogy ne kelljen jogtalanságot szenvednünk. Ezt tökéletesen elérni másképpen nem lehet, csak úgy, hogy tökéletesen jók és derekak leszünk. Ez a helyzet a várost illetőleg is: ha jó és derék, békés élet, ha ellenben hitvány és gonosz, kívülről és belülről háború az osztályrésze. Ha pedig ez
b így van, a háborút nemcsak háborúban kell gyakorolni, hanem béke idején is. A belátással vezetett államnak tehát minden hónapban legalább egy napig hadgyakorlatot kell tartania, de több napon át is, ha a vezetők így látják jónak; s ebben részt kell vennie mind a polgároknak, mind feleségüknek, mind gyermekeiknek, nem tartva sem fagytól, sem hőségtől, akár az egész közösséget vonultatják ki a vezetők, akár egy-egy részét. És

szép, áldozattal egybekötött játékokat kell kigondolni, hogy ünnepi harci játékok legyenek, amelyek lehetőleg
c híven utánozzák az igazi ütközeteket. S a győztesek között díjakat és kitüntetéseket kell kiosztani, valamint dicsőítő és gáncsoló énekeket kell szerezni aszerint, hogy milyennek bizonyul a polgár mind a versenyekben, mind egész életében: dicsérettel ékesítve a kiválónak bizonyult férfiút, gáncsolva azt, aki lemarad. De ne akárki lehessen ilyen költemények szerzője, hanem először is legalább ötvenéves legyen, továbbá ne legyen
d azok közül való, kiknek költői tehetségük és múzsai ihletük van ugyan, de soha semmi szép és kiemelkedő tettet nem vittek végbe. Az olyan férfiak költeményeit énekeljék, akik maguk is derék emberek és köztiszteletben állnak, mert szép tettek fűződnek hozzájuk – még ha nem tanúskodnak is műveik a múzsák ihletéséről. A döntés e tárgyban a nevelés felügyelőjének és a törvények őreinek kezében legyen, akik az ilyen embereknek adják meg a múzsai dolgokban való szólás szabadságát; a többiek számára ellenben nincs erre lehetőség, és senki se merészeljen olyan költői műveket énekelni, melyet
e nem vizsgáltak meg a törvények őrei, még ha édesebb lenne Thamürasz és Orpheusz himnuszainál is. Csupán olyan énekek adhatók elő, amelyeket szent jellegük folytán az istenek tiszteletére alkalmasnak ítélnek; továbbá olyanok, melyeket derék férfiak szereztek, hogy polgártársaikat dicsérjék vagy gáncsolják, és a szakértők ítélete szerint ezt illően cselekszik.

II. Véleményem szerint a katonai szolgálatot és a költői szó szabadságát illetőleg ugyanaz érvényes nőkre és férfiakra egyaránt. A törvényhozónak gondolatban
830 a önmaga előtt fel kell tennie ezt a kérdést: „Ugyan miféle embereket akarok nevelni egész állami szervezetemmel? Nemde olyanokat, akik készek helytállni a legna-

gyobb küzdelemben, ellenfelek sokaságával szemben?" Valóban ilyeneket – hangzana erre a helyes felelet. Nos tehát, ha ökölvívókat vagy birkózókat, vagy más efféle versenyben részt vevő atlétákat képeznénk ki, vajon úgy állítanánk őket oda a versenyre, hogy előzőleg naponta senkivel sem gyakorolják a küzdelmet? Vagy épp ellen-
b kezőleg: ha ökölvívók lennénk, a verseny előtt hosszú időn át tanulnánk a küzdelem módját, és minden fáradságunkat ennek szentelnénk, gyakorolva azokat a fogásokat, amelyeket akkor akarunk majd felhasználni, mikor a győzelemért küzdünk. És hogy minél inkább megközelítsük a valóságot, szíjak helyett labdákat kötünk a kezünkre, hogy mind az ütéseket, mind az ütések elleni védekezést lehetőleg alaposan gyakoroljuk. Ha pedig nem állna rendelkezésünkre társ, akivel együtt gyakoroljunk, vajon az esztelenek nevetésétől való félelmünkben nem szánnánk-e el magunkat rá, hogy élettelen bábot függesztve fel, azon gyakoroljuk magunkat?
c S végül élő és élettelen ellenfelek teljes hiányában nem mernénk-e végül is önmagunk ellen, mint valami árny ellen küzdeni? Vagy mi más volna a szabályszerű kézmozgások gyakorlása?

KLEINIASZ

Valóban, barátom, semmi más, mint aminek most te mondtad.

ATHÉNI

Nos tehát, vajon államunk hadereje merészelhet-e az ilyen atlétáknál gyengébben felkészülve kiállni a legna-
d gyobb küzdelemre, amikor életéért, gyermekeiért, vagyonáért és egész államáért kell megküzdenie? És a törvényhozó talán félni fog attól, hogy az egymás ellen

vívott hadgyakorlatok némelyek szemében nevetségesek, és nem fogja törvényesen elrendelni, hogy hadgyakorlatokat tartsanak; mégpedig naponta kisebb gyakorlatokat fegyver nélkül, e célra állítva be a kartáncokat és az egész testgyakorlást is? A nagyobb gyakorlatokat pedig legalábbis havonta egyszer megrendezteti, az
e egész országban egymás ellen vívott viadalokat rendelve el, melyek során megerősített helyeket foglalnak el, lesbe állnak, és minden tekintetben utánozzák a háborút, olyan lövedékeket használva, melyek veszélyesség dolgában megközelítik az igaziakat, hogy a hadijáték ne legyen teljesen félelem híján, hanem félelmetességénél fogva megmutassa, hogy kinek van helyén a szíve, s kinek nem; és azokat megtiszteltetéssel, ezeket pedig
831 a megszégyenítéssel illetve, az egész államot használhatóvá tegye az igazi küzdelem számára. És ha valaki életét vesztené e küzdelemben, minthogy nem szándékosan történt a dolog, az okozóját, ha a szokásos tisztuláson átesik, ártatlannak kell nyilvánítani, abban a meggyőződésben, hogy ha néhány ember meghal is, helyettük majd születnek mások, akik nem hitványabbak náluk; ha ellenben a veszély és a vele járó félelem szűnik meg, akkor nem lesz alkalom, amivel próbára tehetik a különb beket és hitványabbakat, s ez sokkal nagyobb baj az állam számára amannál.

KLEINIASZ

Mi is egyetértünk veled, barátom, hogy ilyen törvényeket kell hozni, és az egész államnak ilyen életmódot kell folytatnia.

III. ATHÉNI

Vajon felismerjük-e valamennyien az okát annak, hogy miért nincs szokásban az ilyen kartánc és az ilyen hadi-

játék csaknem sehol sem a mai államokban, legfeljebb halvány nyomai akadnak? Vagy azt állítsuk, hogy a tömeg és a törvényhozók tudatlansága az oka ennek?

KLEINIASZ

Könnyen meglehet.

c ATHÉNI

Semmi esetre sem, kedves Kleiniasz; azt kell mondanunk, hogy két oka van ennek, melyek eléggé megmagyarázzák a dolgot.

KLEINIASZ

Melyek ezek az okok?

ATHÉNI

Az egyik a gazdagságra való vágy, mely nem enged időt az embereknek, hogy mással is törődjenek, mint saját vagyonukkal, s minden polgár teljes lelkével ezen csüggve nem is képes mással törődni, mint a mindennapi haszonnal. S amely tanulmány vagy tevékenység erre vonatkozik, azt mindenki kész megtanulni és gyakorol-
d ni, a többit ellenben lemosolyogja. Ezt kell tehát egyik okául tekinteni annak, hogy az államok sem ezt, sem semmiféle más szép és nemes tevékenységet nem akarnak komolyan venni, hanem az arannyal és ezüsttel való telhetetlensége folytán minden ember mindenféle mesterséget és eszközt – legyen az szép vagy illetlen – kész felhasználni, csak hogy meggazdagodjon, és kész minden tettre, akár istenes, akár istentelen, meg teljesen rút
e cselekedetre is, minden idegenkedés nélkül, csak arra legyen módja, hogy, mint valami vadállat, eltelhessen mindenféle ételekkel és italokkal meg érzéki gyönyörökkel.

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Ez tehát az egyik ok, amely megakadályozza, hogy az államok bármi más nemes és szép dolgot, tehát a hadijátékokat is gyakorolják; ez okozza azt, hogy a természettől mértékletes emberek kereskedők, hajótulajdonosok és szolgák lesznek, a bátrak pedig rablók, betörők,
823 a templomok fosztogatói, izgága és zsarnokoskodó emberek, pedig sok esetben nem is volnának tehetségtelenek, csak szerencsétlenek.

KLEINIASZ

Szerencsétlenek?

ATHÉNI

Már hogyne tartanám őket teljesen szerencsétlen lényeknek, mikor az egész életen kielégíthetetlenül vágyódó lélekkel kell áthaladniuk?

MEGILLOSZ

Ez tehát az egyik ok; de melyiket tartod a másik oknak, barátom?

ATHÉNI

Jó, hogy emlékeztetsz!

KLEINIASZ

Amint mondod, ez az egész életen át tartó telhetetlen keresés, mely minden idejüket elrabolja, az egyik akadá-
b lya annak, hogy kellőleg gyakorolják a hadi dolgokat. Legyen; de mondd meg a másik okot is.

ATHÉNI

Talán úgy tűnik fel, hogy nem tudom megmondani, s zavaromban csak húzom az időt?

MEGILLOSZ

A világért sem, hanem az a benyomásunk, hogy mivel nagyon gyűlölöd ezt a lelkiséget, a kelleténél jobban ostorozod, pedig csak mellékesen merült fel ez a dolog.

ATHÉNI

Igazatok van, barátaim, hogy megfeddetek; halljátok hát a folytatást, úgy, ahogy illik.

KLEINIASZ

Mondd tehát!

ATHÉNI

A másik ok a látszólagos államformákban rejlik, amikre már sokszor céloztam előző fejtegetéseimben: a demok-
c ráciában, az oligarchiában és a türanniszban. Mert ezek közül egyik sem igazi állam, valamennyit párturalomnak lehetne helyesen nevezni. Mert egyikben sem kölcsönös megegyezés alapján gyakorolják az uralmat, hanem az egyik réteg a maga kedvére, mindig erőszakot véve igénybe, uralkodik olyanok felett, akik akaratuk ellenére vetik magukat alá; és ezért az uralkodó réteg fél alattvalóitól, és a maga jószántából nem engedi, hogy azok nemes lelkűek, gazdagok, erősek, bátrak, s egyáltalán harcra termettek legyenek. Ez a két ok tehát kis híján minden bajnak a forrása, a most tárgyalt bajnak pedig
d különösen. A mi államszervezetünk azonban, melynek törvényhozásáról beszélgetünk, mindkét októl megmenekült. Valóban a legtöbb szabad ideje van; a polgárok igazán szabadok és függetlenek egymástól, a kincsvágy

pedig ilyen törvények irányítása alatt, azt hiszem, a legkevésbé kerítheti hatalmába őket. Úgyhogy minden valószínűség és a józan ész szerint is csakis az ilyen berendezésű állam fogadhatja be a most megtárgyalt nevelési rendszert és azt a hadijátékot, melyet elméletileg olyan helyesen kigondoltunk.

KLEINIASZ

Igazad van.

IV. ATHÉNI

e Vajon nem itt van-e a helye, hogy megemlékezzünk az összes tornaversenyekről, és kimondjuk, hogy amelyek a háború szempontjából fontosak, azokat buzgón kell gyakorolni, és a győztesek számára díjakat kell kitűzni; amelyek azonban e szempontból nem jönnek tekintetbe, azokkal nem kell törődni? S hogy melyek a fontosak, azt jobb már az elején megmondani, és törvényt hozni rájuk. S vajon nem kell-e elsősorban ide számítani mindazt, ami a futást és gyorsaságot illeti?

KLEINIASZ

De igen.

ATHÉNI

833 a Hiszen a háború szempontjából a legfontosabb a test fürgesége: mind a lábé, mind a kézé. Amannak fürgesége a menekülés és az ellenség elfogása szempontjából fontos, emezé pedig a közelharcban, ahol a kar erejére is szükség van.

KLEINIASZ

Természetesen.

ATHÉNI

Nemde fegyverzet nélkül sem az egyikből, sem a másikból nem lehet a lehető legnagyobb hasznot húzni.

KLEINIASZ

Hogy is lehetne?

ATHÉNI

A hírnök tehát, akárcsak manapság, a versenyen először a versenyfutót szólítja elő. Erre ez bevonul fegyverzetben. Fegyvertelen versenyzőnek nem is adunk díjat. Először az vonul be, aki egysztadionnyi távon akar fegyverzetben versenyezni. Másodszor az, aki a kétszeres
b távon; harmadszor, aki lovaglásban, negyedszer pedig az, aki hosszú távon. Ötödiknek pedig az, aki nehéz fegyverzetben hatvansztadionnyi távot fut meg Arész templomáig. Most megint egy még nehezebb fegyverzetűt szólítunk elő, hogy simább pályán tegye meg ugyanezt a távolságot. Majd egy íjászt teljes íjászfelszerelés-
c ben, aki százsztadionnyi utat fut meg Apollón és Artemisz templomához, hegyeken és mindenféle terepeken keresztül. És megindítva a versenyt, várjuk a versenyzőket, amíg a célhoz érnek, és kiosztjuk a győzelmi díjakat minden versenyszám győztesének.

KLEINIASZ

Nagyon helyesen.

ATHÉNI

De mindezen versenyekből három fajtát különböztetünk meg: egyet fiúk, egyet szakálltalan ifjak, egyet pedig férfiak számára. A szakálltalan ifjak számára a befutandó távolságok kétharmadát tűzzük ki, a gyermekek számára csak ennek a felét, s ezek is íjászként és

nehéz fegyverzetben versenyeznek. Ami a nőket illeti,
d a még serdületlen lányok fegyvertelenül az egysztadionnyi, a kétszeres, a lovas és a hosszú távú futásban versenyeznek. A tizenhárom éves lányok pedig egészen férjhez menetelükig, tehát nem több, mint húszéves, de legalábbis tizennyolc éves korukig közösen részt vesznek ezeken a versenyeken. Mindenesetre illő öltözékben kell a futóversenyeken részt venniük. A nők és a férfiak futóversenyeit illetőleg e rendelkezések legyenek irányadók.

Ami pedig az erőt kívánó versenyeket illeti, a birkózás és az effélék helyett, melyek most nehéz küzdelemszámba mennek, a fegyveres küzdelmet állítjuk be, ahol egy ember egy ember ellen vagy kettő kettő ellen, s így tovább, végül tíz tíz ellen küzd. Hogy pedig hogyan kell védekezni és milyen sikeres akciókat kell végrehajtani és mennyit, hogy győztes legyen az ember, amint ezt manapság szabályozták a birkózásban ennek szakértői, hogy milyen teljesítmények vallanak jó birkózásra és milyenek nem, ugyanúgy kell a fegyveres küzdelem szakértőit segítségül hívni, hogy velünk együtt szabályokat állapítsanak meg arra vonatkozólag: ki méltó rá, hogy győztesnek mondjuk ki ebben a küzdelemben,
834 a milyen ütésektől kell mentnek maradnia és milyen támadó akciókat kell sikeresen végrehajtania; és éppígy meg kell állapítani, mi az, ami valakit legyőzötté tesz. Ugyanezek a rendelkezések a hajadon lányokra is vonatkoznak.

A birkózás és ökölvívás együttes versenye helyett a könnyű fegyverzetben való küzdelmet kell beállítani, ahol íjjal, könnyű pajzzsal, hajítódárdával, kődobással és parittyázással küzdenek, s erre nézve is szabályokat kell felállítani, hogy aki ezek szerint a legszebb teljesít-

ményeket mutatja fel; annak kell adni a győzelmet és a győzelmi díjat.

Ezek után a lóversenyekre vonatkozó törvényes rendelkezések következnek. Lovakra nem nagy szükségünk van, legalábbis itt Krétán, úgyhogy természetesen kevesebbet törődnek az itteni emberek a lótenyésztéssel és a lóversenyekkel. Fogatot meg éppen nem tart senki közülük, tehát szóra érdemes becsvágy sem fejlődhetett ki ezen a téren. Úgyhogy a helyi viszonyokhoz nem illő esztelenség volna és esztelenség látszatát is keltené, ha ilyen versenyeket akarnának rendezni. Csak a lovaglásban kell tehát díjakat kitűznünk, először olyan csikóknak, melyek nem hullatták még el csikófogaikat, aztán olyan lovaknak, melyek a kifejlett lovak és csikók közt állanak, végül a teljesen kifejlett lovaknak. Így az ország természetéhez képest megadjuk a lóversenyben való gyönyörködés lehetőségét. Legyen meg hát ezeknek is a törvényesen szabályozott versenye, hogy itt is megnyilatkozhasson a nemes versengés; s a lovassági parancsnokok és lovaskapitányok kezében legyen a döntés mindezen versenyek, mind a futóversenyek, mind a fegyveres küzdelmek felett. Azok számára azonban, akik fegyver nélkül vennének részt akár e lovas-, akár az egyéb testedző versenyeken, egyáltalán nem szabad versenyt rendeznünk, ha törvényhozásunk helyes akar lenni.

A krétai íjász és dárdavető lóháton is jól tud harcolni, úgyhogy a játékos kedv kielégítésére ilyen versenyek is legyenek. A nőket azonban rendeletekkel és törvényekkel kényszeríteni ezeken való részvételre nem volna helyes dolog; ha azonban a már vérükké vált nevelésük folytán természetük nem utasítja vissza, sőt szívesen fogadja az ilyen küzdelmeket, akkor mind a gyermeklányokat, mind a hajadonokat engedni kell, hogy részt vegyenek, és nem szabad ezért megróni őket.

V. Így most már befejeztem, amit a testgyakorlás
e tanulásáról és a tornaversenyekről el kellett mondanunk. A múzsai művészetekre vonatkozó mondanivalónk legnagyobb részét is megtárgyaltuk már; a rhapszódoszok és hasonlók dolgát, hogy például az ünnepeken az ének- és tánckaroknak hányféle versenye legyen, majd akkor fogjuk elrendezni, ha megállapítottuk, hogy az egyes isteneknek és isteni lényeknek mely évek, hónapok és napok vannak szentelve. Ezek a múzsai versenyekkel egybekötött ünnepek lehetnek három- vagy
35 a ötévenként, vagy olyan időközökben, ahogyan isteni sugallat révén beosztjuk őket. Akkor aztán el lehet várni, hogy a múzsai versenyek is kellő rendben fognak lefolyni, ha a versenybírák, az ifjak nevelésügyének felügyelője és a törvények őrei közös tanácskozásra gyűlnek össze és szabályzatot készítenek arról, hogy mikor, kik és kikkel versenyeznek a karének és kartánc összes fajában. S hogy az előadásra kerülő alkotások milyenek
b legyenek szövegüket, dallamukat, hangnemüket, valamint ritmusukat illetőleg, és milyen táncmozdulatok kísérjék őket, azt már sokszor elmondta az első törvényhozó, s az ő nyomdokait követve kell ezeknek is rendelkezniük, és a versenyeket a megfelelő időkben az egyes áldozatokhoz illően tűzve ki, kell megadni a városnak a maga ünnepeit. Hogy ezeket és az efféléket hogyan kell megfelelően elrendezni, azt nem nehéz felismerni; és némi változtatás sem jár az államra nézve nagyobb haszonnal vagy kárral.

c Van azonban egy kérdés, aminek nagy a fontossága és rábeszéléssel megoldani nehéz; valóban istenhez méltó feladat lenne, ha egyáltalán lehetséges lenne egyenesen tőle kapni rendelkezéseket; így azonban – úgy látszik – merész férfiúra vár ez a feladat, aki amit legjobbnak lát a városra és polgáraira nézve, a lelki romlottság közepet-

te az egész állam számára illőt és megfelelőt rendeli el, noha a legerősebb vágyakkal kell szembeszállnia, és nem lesz segítségére senki emberfia, csupán a józan ész szavát fogja követni – csakis ezét.

d KLEINIASZ

Miről is van szó voltaképpen, barátom? Nemigen értjük.

ATHÉNI

Ez egészen természetes. De megpróbálom világosabban kifejteni a dolgot. Amikor fejtegetéseim során a neveléshez jutottam, magam előtt láttam az ifjakat és hajadonokat bizalmas együttlétben egymással. S akkor – mint természetes is – elfogott a félelem arra a gondolatra, hogy miképpen kell eljárni egy olyan államban, ahol az ifjak és a hajadonok jól tápláltak, nem kell megerőltető és szabad emberekhez méltatlan munkát végezniük –
e ami legjobban csillapítja az ifjúi hevet –, hanem egész életükben az áldozatok, az ünnepek és a kartáncok a legfőbb gondjuk. Vajon hogyan fognak az ilyen állami életben tartózkodni azoktól a vágyaktól, melyek sok ifjút és hajadont szélsőségekre ragadnak, bár a józan ész, törvénnyé emelkedni vágyva, azt parancsolja, hogy tartózkodjanak?

A legtöbb vágy féken tartására kétségkívül elegendők az előbbiekben megbeszélt törvényes rendelkezések.
836 a Így a túlságos meggazdagodás megakadályozása nem kevéssé üdvös a mértékletes józanság erényének elterjedésére, és egyáltalán az egész nevelés bővelkedik olyan rendelkezésekben, melyek az erény ápolását elősegítik. Ezenkívül a vezető tisztviselők szeme sem tekinthet máshová, hanem az ifjakat őrzi szüntelen. Ezek az intéz-

kedések megfelelőek – már amennyire embertől telik – a többi vággyal szemben.

b Ami azonban a fiúknak és lányoknak, férfiaknak és nőknek a maguk nemével való szerelmeskedését illeti, amiből az emberek számára számtalan baj származott a magánéletben is, az egész állam vesztére is – hogyan lehetne ennek elejét venni, és milyen orvosszerrel lehetne e veszélytől megmenteni őket? Bizony nem könnyű dolog ez, Kleiniasz. S míg sok más téren Kréta és Spárta értékes segítséget nyújt nekünk, mikor olyan törvényeket hozunk, amelyek az általában megszokottól eltérnek, a szerelem dolgában – hiszen magunk között vagyunk – teljesen ellenünk van mindkét állam.

Ha ugyanis valaki a természetet követve felújítaná a
c Laiosz előtti hagyományos törvényt, kimondván, hogy az a helyes, ha férfiak egymással nem érintkeznek úgy, mint a nőkkel, szerelmi egyesülés végett, s erre tanúul az állatokat hozná fel, rámutatva arra, hogy azok között a hím nem érintkezik ily célból hímmel, mert ez nem természetes, akkor nagyon meggyőző volna okoskodása, bár nem állna összhangban a ti államotok közvéleményével.

Ehhez járul, hogy ez a dolog nincs összhangban azzal, amit szerintünk a törvényhozónak minden körülmények
d között szem előtt kell tartania. Hiszen mindig azt kutatjuk, mely rendelkezés mozdítja elő az erényt és melyik nem. Nos, ha megengednénk, hogy ez a mostani állapot, mint szép vagy legalábbis nem rút szokás, törvényes elismerést nyerjen, mennyiben volna ez segítségünkre az erény felé vezető úton? Vajon az elcsábított fél lelkébe a bátorság csírái fognak-e plántálódni, vagy a csábító lelkében a józan önmérséklet jellege lesz-e uralkodóvá?
e Vagy pedig, ezt ugyan senki nem hiheti, hanem éppen ellenkezőleg: mindenki kárhoztatni fogja annak az elpu-

hultságát, aki enged a gyönyörnek és nem képes magán uralkodni, s még inkább meg fogja vetni azt, aki a nő utánzására adja oda magát, s ahhoz hasonlóvá lesz. Ki merné törvénnyel szentesíteni ezt az állapotot? Úgyszólván senki, ha lelkében van fogalma az igazi törvényről.

De hogyan győződhetünk meg állításunk igazságáról?
837 a Szemügyre kell vennünk a barátság, a vágy és az úgynevezett szerelem természetét, ha ezekben a kérdésekben tisztán akarunk látni. Mert minden zavart és homályt az okoz itt, hogy kétféle érzelemről, sőt egy harmadikról is – mely a kettőből vegyült – van szó, s mégis egy elnevezés foglalja össze őket.

KLEINIASZ
Hogyan?

VI. ATHÉNI
Azt tartjuk, hogy két lény barátja egymásnak, ha hasonlók, vagy éppen egyenlők erény és kiválóság tekintetében. De barátja lehet a szűkölködő is a bővelkedőnek, éppen mert ellentétes vele. S ha bármelyik e két eset közül hevessé és féktelenné válik, szerelemnek nevezzük.

b KLEINIASZ
Helyesen mondod.

ATHÉNI
Az a barátság, mely az ellentétesség alapján fejlődik ki, félelmetes, féktelen, és ritkán kölcsönös. A hasonlóságon alapuló barátság viszont szelíd és kölcsönös az egész életen keresztül. Végül az, mely e kettőnek vegyülete, először is nem egykönnyen kiismerhető, hogy vajon mit

is kíván az, aki e harmadik fajta szerelemtől van megszállva; továbbá tanácstalan, mert két hajlandóság az ellenkező irányba húzza: az egyik arra ösztökéli, hogy szakítsa le a tavasz virágát, a másik viszont ellene mond ennek.

c Az ugyanis, aki a testet szereti, és annak tavaszi pompájára, mint ízes gyümölcsre szomjazik, arra biztatja magát, hogy töltse be vágyát, és nincs semmi tekintettel a szeretett lény lelki alkatára.

Aki ellenben mellékesnek tartja a testi vágyat, s inkább csak szemléli lelkével a szépséget, mintsem vágyik rá, az – úgy, mint illik – a lélek után vágyódik, és szertelenségnek tartja, ha a testtel elégíti ki magát; s a józan mérsékletet, bátorságot, nemes és nagy lelket és

d a belátást szent félelemmel tisztelve, tiszta akar maradni és tisztán akarja kedvesét is megőrizni.

Végül a harmadik fajta szerelem, mely e kettőnek vegyülete, az, amelyet az előbb a barátság fajai között harmadiknak tárgyaltunk.

S ha most már ennyi faja van a barátságnak és szerelemnek, vajon a törvénynek valamennyit tiltania kell-e, s el kell érnie, hogy ne is támadhasson bennünk ilyen vonzalom, vagy pedig világos, hogy azt a szerelmet, amely az erényre irányul, és a szeretett ifjút a lehető legnemesebbé tenni vágyik, kívánatosnak tartjuk államunk számára, a másik kettőt ellenben, ha lehetséges, megakadályozzuk? Vagy hogyan vélekedjünk, kedves Megillosz?

MEGILLOSZ

e Barátom, tökéletesen szépen nyilatkoztál erről a kérdésről.

ATHÉNI

Úgy látszik – amint gyanítottam is –, helyeslésseddel találkoztak fejtegetéseim. A nálatok uralkodó szokást, hogy mit tart erről, nem kell vizsgálnom; elég nekem a te egyetértésed. Majd Kleiniaszt is megpróbálom elbűvölni és meggyőzni mindezekről. A ti egyetértésetek most már biztosítottnak vehető, s így haladjunk tovább törvényhozásunkban.

MEGILLOSZ

Színigazat mondasz.

ATHÉNI

838 a Találtam egy fogást a szóban forgó törvény életbe léptetésére vonatkozólag, amely bizonyos tekintetben könnyen alkalmazható, bizonyos tekintetben azonban a lehető legnehezebben.

MEGILLOSZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Bizonyára tudjuk, hogy ma is a legtöbb ember – ha nem tiszteli is különben a törvényeket – becsületesen és szigorúan tartózkodik bizonyos esetben a szép lényekkel való érintkezéstől, éspedig nem is kényszerből, hanem a lehető legnagyobb mértékben a saját akaratából.

MEGILLOSZ

Milyen esetre célzol?

ATHÉNI

b Mikor az a szép lény a testvére vagy a nővére; ilyenkor, csakúgy, mint valakinek a fiára vagy a lányára vonatko-

zólag, ugyanez az íratlan törvény őrzi meg az embert attól – mégpedig a lehető leghatásosabban –, hogy nyíltan vagy titokban velük aludjon, s egyáltalán szerelmes gyöngédséget tanúsítson velük. Sőt rendesen egyáltalán még fel sem merül a vágy ilyen egyesülés után.

MEGILLOSZ

Igazad van.

ATHÉNI

S nemde egy puszta szó az, ami elfojtja az ilyen vágyakat?

MEGILLOSZ

Milyen szó az?

ATHÉNI

Az a szó, amely azt mondja, hogy mindez nem istennek
c tetsző, sőt gyűlöletes, és a szörnyűségek szörnyűsége. S hatásosságának oka nem az-e, hogy senki sem beszél erről másképp, hanem születésünktől fogva szüntelen ezt halljuk, mindenütt mindenkitől, mind a vígjátékokban, mind a tragédiákban, mikor egy-egy Thüesztészt vagy Oidipuszt vagy Makareuszt léptetnek fel, akik vérrokonaikkal titokban egyesültek, hogy ők maguk is készek halált mérni saját fejükre vétkük büntetéséül?

MEGILLOSZ

d Nagyon helyesen beszélsz, amennyiben rámutatsz a közvélemény csodás hatalmára, hogy senki sem mer még csak lélegezni sem a hagyományos szokás ellenére.

VII. Athéni

Nemde helyesen mondtuk az imént, hogy a törvényhozó, aki meg akar fékezni egy olyan vágyat, amely különösen uralkodik az embereken, könnyen felismerheti, hogyan lehet úrrá fölötte: az isteni szentség rangjára kell emelnie ezt a kinyilatkoztatást az összes szabadok és szolgák, nők és gyermekek, általában az egész állam
e előtt, így aztán a legnagyobb szilárdságot fogja biztosítani törvényének.

Megillosz

Nagyon szép; de hogyan lehet azt elérni, hogy mindenki önként, meggyőződéseként hangoztassa ezt a nézetet?

Athéni

Nagyon találó ellenvetés. Épp ezt akartam mondani azzal, hogy valami fogást találtam e törvény számára, amely szerint az emberek a természet szerint éljenek a gyermeknemzést szolgáló egyesüléssel, tehát a férfiak tartózkodjanak a férfiaktól: ne akarják szántszándékkal kipusztítani az emberi nemet, ne vessék magvaikat kő-
839 a sziklákra, ahol azok nem verhetnek gyökeret, s nem részesülhetnek a természetes fejlődésben; de tartózkodjanak minden olyan női termőföldtől is, amelyet nem tartanak kívánatosnak avégből, hogy az elvetett mag kikeljen benne.

Ha ez a törvény tartósan uralkodóvá válna – és miként most érvényben van az a meggyőződés, mely a szülők és gyermekek egyesülését megakadályozza, úgy a többi természetellenes egyesülést is teljes joggal győzedelmesen kiküszöbölné –, számtalan áldás fakadna belőle. Mert először is teljesen megfelel a természetnek, továbbá visszatartja az embereket mindenféle szerelmi őrjöngéstől és tébolytól, házasságtöréstől, sőt a mértéktelen

b evés-ivást is megakadályozza; férj és feleség közt meghitt barátságot hoz létre; és sok más áldás is származna belőle, ha valakinek sikerülne ezt a törvényt érvényre emelnie.

De könnyen megeshet, hogy elénk áll egy heves, magtól duzzadó ifjú, és törvényünk hallatára szidalmakkal áraszt el bennünket, hogy milyen esztelen és lehetetlen törvényeket hozunk, és az egész várost betölti lármájá-
c val. Ezért mondtam, hogy találtam egy olyan fogást, amely bizonyos tekintetben igen könnyen, de más szempontból igen nehezen alkalmazható, mert ha ezt a törvényt meghozzuk is, nehezen marad érvényben. Hiszen kigondolni vajmi könnyű dolog, hogy miképp volna lehetséges: ha isteni szentség magaslatára emeljük, akkor e törvény minden lelken uralkodni fog, és félelemmel fognak neki engedelmeskedni. De ma már odáig jutottak a dolgok, hogy egészen lehetetlennek látszik, akárcsak a közös étkezés intézménye is; erről is letettek
d már, mintha lehetetlen volna egy egész államnak egész életében így élnie, holott a tények mellette szólnak, hiszen nálatok már megvalósult. De a nők közös étkezése még a ti államotokban sem látszik természetszerűnek. A bizalmatlanság nagy erejére tekintettel mondtam azt, hogy mindkét dolognak nehéz volna a törvény szerint érvényben maradnia.

MEGILLOSZ

Helyesen mondtad.

ATHÉNI

Hogy azonban mégsem emberfölötti, hanem igenis lehetséges a megvalósulása, akarjátok-e, hogy erre vonatkozólag elmondjak valamit, aminek van némi meggyőző ereje?

KLEINIASZ

Hogyne akarnánk!

e ATHÉNI

Vajon az tud-e könnyebben tartózkodni az érzéki örömöktől, és hajlandó a kellő mértékkel teljesíteni azt, amit a törvény rendel, akinek a teste jó karban van, és nem iskolázatlan és hitvány?

KLEINIASZ

Természetesen az, akinek teste nem iskolázatlan.

ATHÉNI

840 a Nos, nem hallottunk-e arról, hogy a taraszi Ikkosz az olümpiai és egyéb versenyek miatt, becsvágyában – minthogy a művészete mellé a józan mérséklettel párosult bátorság lelki kincsét is megszerezte –, a versenyre való előkészület kritikus idejében, mint mondják, sem nőt, sem férfiút nem érintett. Ugyanezt mondják Kriszónról, Asztüloszról és Diopomposzról és sok másról is. Pedig ezek lelki műveltség dolgában sokkal gyarlóbb bak voltak az én és a te polgártársaidnál, testük viszont sokkal jobban duzzadt az életerőtől.

KLEINIASZ

Valóban igazad van: a régiek azt beszélik, hogy ezek az atléták csakugyan így jártak el.

ATHÉNI

Nos tehát: azok a birkózásban, futásban és más effélékben való győzelem kedvéért képesek voltak tartózkodni attól a dologtól, amit a tömeg legnagyobb boldogságnak tart, s akkor a mi fiaink ne tudnának önmagukon uralkodni egy még sokkal szebb győzelem kedvéért, amely-

c nek szépségét mi gyermekkoruktól fogva mítoszban, dalban, intelmekben zengtük, minden bizonnyal áthatjuk varázsával a lelküket?

KLEINIASZ

Milyen győzelemről beszélsz?

ATHÉNI

A gyönyörök fölötti győzelemről, melyet ha megnyernek, boldogan élhetnek; ha ellenben alulmaradnak, az ellenkező sors vár rájuk. Ezenkívül pedig a félelemnek – hogy az a cselekedet éppen nem istennek tetsző – nem lesz-e akkora ereje, hogy uralkodni tudjanak azokon a vágyakon, amiken mások is uralkodtak, pedig alantasabb emberek voltak náluk?

KLEINIASZ

Legalábbis valószínű.

VIII. ATHÉNI

d Minthogy tehát idáig jutottunk e törvény tárgyalása közben, de a tömeg gyarlósága folytán tanácstalanul állunk, azt állítom, hogy törvényünknek e tárgyban azt az utat kell választania, hogy egyenesen kimondja, hogy polgárainknak nem szabad alábbvalónak lenni a madaraknál és sok egyéb állatnál, amelyek nagy csoportokban születnek, és egészen a fajfenntartás koráig érintetlenek és tiszták maradnak; mikor pedig ebbe a korba jutnak, a hím a nősténnyel, a nőstény a hímmel szerelmi oda-
e adásban párosodva, életük hátralévő idejét a jog és isteni törvény parancsa szerint élik, állhatatosan megmaradva szerelmük első megállapodása mellett. Az állatoknál pedig mégiscsak különbnek kell az embereknek lenniük.

Ha azonban a többi görög és a legtöbb barbár példája

megrontaná őket, mert látják közöttük a törvénytelen Aphroditét és hallanak nagy hatalmáról, s ennek folytán képtelenné válnak az önuralomra, akkor egy második törvényt kell számukra kigondolni a törvények őreinek, akik így törvényhozóvá válnak.

841 a KLEINIASZ

Mit tanácsolsz: milyen törvényt hozzanak, ha a most hozott törvény sikertelennek bizonyul?

ATHÉNI

Világos, hogy olyat, mely közvetlenül csatlakozik az előbbihez, Kleiniasz.

KLEINIASZ

Mit értesz ezen?

ATHÉNI

A gyönyörök erejét minél inkább tevékenység nélkül kell hagyni, munka és fáradozás által a gyönyört tápláló tápanyag ömlését a test más részei felé terelve. Ezt a célt
b szolgálja az is, ha a szemérmetlenség nem társul a szerelmi gyönyör mellé. Ha ugyanis szemérmességük folytán ritkábban élnek vele, akkor a gyönyör kevésbé fog uralkodni rajtuk, éppen, mert ritkán engednek neki. Hogy pedig csak titokban tegyenek ilyesmit, az hagyományos, íratlan törvénnyel szentesített szép szokás legyen közöttük, viszont rútnak tartsák azt, ha valaki nyíltan cselekszi; azt azonban ne kívánja a törvény, hogy egyáltalán ne cselekedjék.

Így állapítsa meg a törvény, hogy mi a szép és rút, másodrangú célkitűzéssel elégedve meg; és azokat a romlott természetűeket, akiket úgy jellemeztünk, hogy

c alulmaradnak önmagukkal szemben, minthogy csak egyetlen csoportot alkotnak, a többi három fajta körülfogja és kényszeríti, hogy ne vétsen a törvény ellen.

KLEINIASZ

Miféle három fajta?

ATHÉNI

Az istenfélő, a becsvágyó, végül pedig az, amelyik nem a test után, hanem a lélek szép tulajdonságai után vágyódik. Lehet, hogy mindez csak mítosszerű, jámbor óhaj; de nagy áldás volna, ha minden államban megvalósulna.
d De talán, ha az isten is így akarja, a kettő közül az egyiket keresztülvihetjük a szerelmi életre vonatkozólag: vagy azt, hogy senki se merészeljen senkit se érinteni a nemes és szabad születésűek közül, csupán hites feleségét, ágyasokkal ne érintkezzék, s így törvénytelen magvakat ne vessen el, sem férfiakkal ne folytasson meddő és természetellenes érintkezést. Vagy pedig a férfiakkal való érintkezést természetesen eltiltanánk a férfiak számára, ami pedig a nőkkel való érintkezést illeti, ha valaki mással is érintkezik, mint azzal, aki szent
e házasság és az istenek segítsége mellett jött házába – akár megvásárolt, akár más módon szerzett személyekkel, és nem titokban, férfiak és nők előtt rejtve cselekszi ezt –, az ilyet törvényhozás útján fosszuk meg minden, a polgárt megillető megtiszteltetéstől, s akkor helyesen járunk el vele, mint valóban idegennel szemben.

Ez a törvény, akár egynek, akár kettőnek nevezzük,
842 a legyen érvényes a szerelmi életre, és állapítsa meg, hogy egymással ilyen vágyaink folytán érintkezve, mikor cselekszünk helyesen és mikor helytelenül.

MEGILLOSZ

Én, barátom, a magam részéről nagyon is elfogadnám ezt a törvényt, Kleiniasz pedig szintén mondja meg, mit gondol felőle.

KLEINIASZ

Meg fog történni, Megillosz, mikor majd úgy látom, hogy eljött ennek az ideje; most azonban engedjük, hogy barátunk továbbhaladjon törvényeiben.

MEGILLOSZ

Igazad van.

b IX. ATHÉNI

De íme előrehaladásunk során ismét eljutottunk a közös étkezések megszervezéséhez, amelyről elmondtuk, hogy másutt bizony nehéz volna, Krétán viszont senki sem hinné, hogy másképp is lehetne élni. Hogy aztán miképpen kell ezt megszervezni, vajon úgy, mint itt, vagy pedig úgy, mint Spártában, vagy ezeken kívül még egy harmadik módja is van a közös étkezésnek, amely mindkettőnél jobb – ezt nem volna nehéz megállapítani, de semmi különösebb előny sem származna e megállapításból. Hiszen most is megfelelően van ez megszervezve.

c Ezután következnek az élelmezéssel kapcsolatos intézkedések, hogy mi módon történjék. Más városok élelmezése sokféleképpen és sokfelől történik, legalább kétszer annyi forrásból, mint a mi városunkban: mert a legtöbb görög város élelmezési szükségletét a földből és a tengerből teremti elő, a mi városunk pedig csak a

d földből fogja megszerezni. Annál könnyebb dolga lesz a törvényhozónak: mert nemcsak felényi, hanem jóval kevesebb törvényre lesz szükség, továbbá olyan törvényekre, melyek inkább illenek szabad emberekhez.

Mert nem lesz szükség hajótulajdonosokra, nagy- és kiskereskedőkre, vendégfogadókra, vámokra, bányákra, kölcsönökre, kamatokra és kamatos kamatokra és sok más effélére vonatkozó törvényekre, hanem mindezeknek búcsút mondva, a mi városunk törvényhozója a földművesek, pásztorok, méhészek és mindazok számára, kik ezek mellett őrködő szolgálatot teljesítenek, és a
e szerszámokat készítik, hozza törvényeit – mikor már a legfontosabb törvényeken, melyek a házasságra, a gyermekek születésére és táplálására, valamint a nevelésre és a tisztviselők választására vonatkoznak, túl van.

Most tehát az élelmezésre és azokra vonatkozólag, akik ezzel tevékenykednek, kell törvényeket hoznia. Először nézzük a földművelésre vonatkozó törvényeket. Első a határvédő Zeusz törvénye, mely így hangzik: a határköveket senki se mozdítsa el helyükből, akár saját polgártársa a szomszédja, akár – ha földje a határszélen
843 a fekszik – valamely idegen, abban a meggyőződésben, hogy ez az eljárás valóban a megmozdíthatatlan megmozgatása volna. Inkább próbálja meg az ember a legnagyobb sziklát elmozdítani helyéből, mint azt a kis követ, mely a barátságot és gyűlölséget választja el egymástól, s melyet eskü alatt őriznek az istenek. Mert egyikre: az egy törzsből valók Zeusza vigyáz, a másikra: az idegeneket védő Zeusz; s ha akármelyiket felingerlik, áldás háborúság az eredmény. Aki engedelmeskedik a törvénynek, nem ismeri meg az ebből származható bajokat; aki ellenben megveti, kétszeres büntetésnek van
b alávetve: elsősorban az istenek részéről, másodsorban a törvény sújtó keze által.

Tehát senki se mozdítsa el készakarva a szomszéd föld határköveit; ha pedig valaki ilyet követ el, bárki jelentse be a földtulajdonosnak, azok pedig vigyék a törvényszék elé a dolgot; s ha valakit ilyen ügyben bűnösnek talál-

nak, hogy titokban erőszakkal újra akarta felosztani a földet, a törvényszék állapítsa meg, hogy mit kell fizetnie, vagy milyen büntetést kell elszenvednie.

Ezután azok a sokszor előforduló, apró-cseprő sérelmek következnek, amelyek, minthogy gyakran előfordulnak szomszédok között, a gyűlölség felhalmozódását
c eredményezik, és a szomszédságot terhessé és keservessé teszik. Épp ezért óvakodni kell attól, hogy szomszéd a szomszédjával szemben valami olyat kövessen el, ami meghasonlásra vezet, és különösen óvakodjunk attól, hogy elszántson valamit is szomszédja földjéből. Hiszen ártani nem nehéz dolog, s minden ember képes rá; használni és segíteni ellenben, erre már nem mindenki képes. S aki mégis elszánt valamit szomszédja földjéből, átvágva a határokat, a kárt is fizesse meg; azonfelül,
d hogy kigyógyuljon arcátlanságából és nemtelen gondolkodásából, még az okozott kár kétszeresét is fizesse ki a károsultnak. Mindezeknek és a hasonló ügyeknek szakértői, bírái és a károk megbecsülői a mezők felügyelői legyenek; mégpedig súlyosabb esetekben – mint már mondtuk is – tizenkét tagú segédszemélyzetükkel együtt, enyhébb esetekben csak maguk az őrségparancsnokok. S ha valaki nyáját a szomszéd földjén legelteti, tekintsék meg az okozott kárt, becsüljék meg, és aszerint
e ítéljenek. S ha másnak a méhraját tulajdonítja el valaki, engedve méhészszenvedélyének, például fémek kongásával csalja magához és tulajdonítja el őket, fizesse meg a kárt. Ha tüzet rak és nem vigyáz a szomszéd holmijára, fizesse meg azt a kártérítést, amit a tisztviselők kiszabnak. Ha pedig faültetés során nem tartja meg a kellő távolságot szomszédja földjétől, úgy kell eljárni, mint ahogyan már sok törvényhozó megszabta; ezeknek a törvényeit fel kell használni, s nem szabad minden aprócseprő dolgot, amiket akármelyik törvényhozó el tud

844 a intézni, arra érdemesíteni, hogy az állami rend alapelveinek megállapítója intézkedjen erről is.

Így a vízellátásról is vannak régi jó törvények, melyek nem érdemlik, hogy feledésbe merüljenek. Aki tehát földjére vizet akar vezetni, vezessen a nyilvános forrásokból, csupán attól őrizkedjék, hogy elvágja valamely magánember vízvezetékét. És vezesse ott, ahol épp akarja, csupán házakon, templomokon és síremlékeken át nem szabad vezetnie, és a vezetékhez szükséges tala-
b jon kívül semmit sem szabad igénybe vennie. Ha pedig valamely vidék a talaj természete folytán vízben szegény, és Zeusz esőjét magába szívja, s így a szükséges ivóvízben szűkölködik, akkor ásson a tulajdonos a földjén az agyagos talajig; ha azonban ekkora mélységben sem talál vízre, akkor a szomszédoktól hordja a háza népe számára szükséges vizet. Ha azonban a szomszédok is szűkében vannak a víznek, akkor a felügyelők véleménye szerint állapítsák meg a vízhordás rendjét, s a napi adagot elhozva magának, részesedjék a szomszé-
c dok vizéből. Ha pedig Zeusz esőt ad, és valaki az alant lakók közül megkárosítja azt, aki feljebb műveli földjét, esetleg éppen tőszomszédját, azzal, hogy nem enged a víznek lefolyást – vagy épp ellenkezőleg: a magasabban lakó szabad folyást engedve az árnak, károsítja az alant lakót, és nem tudnak egymással megegyezésre jutni –, akkor a városban a városfelügyelőt, a mezőn a mezőfelügyelőt kérje fel a panaszos a döntésre, s az állapítsa meg: mit kell tennie mindkét félnek. Ha azután valamelyik fél
d nem ragaszkodik a döntéshez, hanem kapzsi és összeférhetetlen lelkületet tanúsít, akkor emiatt kerül vád alá; és ha bűnösnek bizonyul, akár kétszeresét fizesse meg a károsultnak, mert nem akart a tisztviselőknek engedelmeskedni.

X. Az őszi gyümölcsökben a következőképpen kell

mindenkinek részesülnie. Ez az istennő adakozó kedvének kétféle ajándékát nyújtja: az egyik fajta a dionüszoszi örömöt adja, s ez nem alkalmas rá, hogy elrakják; a másik ellenben természet szerint megőrzésre való. A következő törvény legyen tehát érvényes az őszi gyümölcsökre: aki a vad őszi gyümölcsöt – akár szőlőt, akár fügét – megkóstolja, mielőtt az Arkturosz csillaggal együtt a szüretelés ideje eljön, akár a maga kertjében, akár a máséban, Dionüszosznak szentelt bírságot fizessen: mégpedig, ha a magáéból szakított le, ötven drachmát; ha pedig a szomszédokéból, egy minát; ha pedig másokéból, a mina kétharmadát. Aki pedig az úgynevezett nemesített szőlőt vagy fügét akarja leszüretelni, a magáéból akkor és úgy vehet, ahogy éppen akar. Ha azonban engedély nélkül vesz a máséból, akkor ama törvény értelmében, amely szerint ne nyúljunk ahhoz, amit nem magunk ültettünk, sújtsa büntetés. Ha pedig rabszolga az, aki a kert tulajdonosának engedélye nélkül nyúl a gyümölcshöz, a szőlőfürt szemeinek és a fügék számának megfelelően ugyanannyi korbácsütésben részesüljön. A bevándorolt zsellér pedig, ha megvásárolja a nemes gyümölcstermést, akkor szüretelje le, amikor akarja.

Ha pedig egy idevetődött idegen az utakon haladva enni kíván a gyümölcsből, a nemes gyümölcsből szedhet, ha akar, egy társával együtt, minden bírság nélkül, vendégajándék gyanánt kapva tőlünk; az úgynevezett vad őszi gyümölcsből ellenben tiltsa meg a törvény, hogy idegenek részesedjenek. S ha tudatlanságból nyúl ilyenhez akár szabad ember, akár a szolgája, a szolgát veréssel kell megfenyíteni, a szabad embert pedig el kell bocsátani, miután felvilágosítottuk arról, hogy a többi gyümölcsből szedjen, amelyik nem alkalmas rá, hogy

eltegyék és mazsolabort és szárított füget készítsenek belőle.

Ami pedig a körtét, almát, gránátalmát és minden
c effélét illet, ne legyen szégyenletes dolog titokban szakítani belőlük: ha azonban rajtakapják az embert, ha harminc éven alul van, akkor sebesülést nem okozó ütlegekkel vegyék el a kedvét, és ebből a testi fenyítékből semmiféle kár ne származzon a szabad emberre. Az idegen, mint az összes őszi gyümölcsökből, úgy ezekből is részesülhet. Ha pedig egy idősebb polgár nyúl hozzájuk, ha ott eszi meg, és nem visz magával semmit, akkor – akárcsak a vándor – részesüljön ő is mindezekben. Ha
d ellenben nem engedelmeskedik a törvénynek, akkor annak a veszélynek legyen kitéve, hogy nem vehet részt a kiválóságért vívott versenyeken, ha valaki emlékezteti a versenybírákat erre a csínyére.

XI. A víz a kertészetre minden tényező közül a legáldásosabb, de különösen könnyen megrontható. Mert sem a földet, sem a napfényt, sem a szellőt, amelyek a vízzel együtt táplálják a földből sarjadó növényt, nem egykönnyen lehet megrontani mérgekkel, vagy azzal,
e hogy elvezetik, esetleg ellopják őket. De a vízzel mindez lehetséges. Ezért a törvény segítségére van szükség. Így szóljon hát a törvény erre vonatkozólag: ha valaki szándékosan megrontja más vízellátását – akár forrásvízről, akár tárolt vízről van szó –, mérgezéssel, elvezetőárokkal vagy egyszerűen lopással, a károsult a városfelügyelők előtt emeljen panaszt, írásban bejelentve a kár értékét. S ha bebizonyult, hogy az illető mérgezéssel rontotta meg a vizet, a bíróságon felül tisztíttassa ki a forrást vagy a vizestartályt, ahogyan a törvények értelmezői megállapítják, hogy minden egyes esetben hogyan kell a tisztításnak megtörténnie.

846 a Ami pedig a termés betakarítását illeti, az egész ország-

gon át szabadon szállíthatja haza termését a gazda, amennyiben ezzel senkinek kárt nem okoz, vagy pedig a haszna háromszorosa a szomszédja kárának. Ennek megítélői a tisztviselők, s ők döntenek minden más esetben is, mikor valaki másnak szándékosan okoz kárt erőszakkal vagy alattomban, akár személyében, akár vagyonában károsítja meg. Minden ilyesmit a tisztviselőknek jelentsen be a károsult, és általuk szerezzen magának elégtételt, ha a kár értéke a három minát nem haladja
b meg. Ha azonban súlyosabb panasza van valakinek, akkor az állami törvényszék elé vigye ügyét, és úgy szerezzen elégtételt a vétkessel szemben. Ha pedig úgy látszik, hogy a tisztviselők közül valaki igazságtalanul ítélt, akkor a kár kétszeresét tartozik megtéríteni a károsultnak; s a tisztviselők igazságtalan eljárásait is az állami törvényszék elé kell terjeszteni minden egyes panasz esetében. Még számtalan kisebb törvényes rendelkezésre van szükség a büntetőeljárás szabályozása végett, a panaszok benyújtását, az idézést, az idézés megtörténtét
c bizonyító tanúkat illetőleg, hogy két vagy hány tanú jelenlétében kell az idézésnek megtörténnie. Az efféléknek nem szabad törvényes szabályozás nélkül maradniuk, de nem való velük a korosabb törvényhozót terhelni, hanem az ifjabbak hozzanak erre vonatkozó törvényeket, úgyhogy ezeket a kisebb jelentőségű törvényeket az előbbi nagyobb jelentőségű törvényeink mintájára alkotják. S a mindennapi életben való alkalmazásukat illetőleg szerezzenek tapasztalatokat, míg végre úgy látszik, hogy minden kellő rendben van megállapítva. Akkor aztán ne változtassanak többé rajtuk, hanem ezeket irányelvül tekintve éljenek.

d XII. Ami pedig a többi kézműves munkát illeti, erről a következőképp kell rendelkezni. Először is egyetlen bennszülött se foglalkozzon kézműiparral, sőt a polgá-

rok egyetlen rabszolgája se. Mert minden polgárnak úgyis van foglalkozása, mely sok gyakorlást és tanulmányt igényel, hogy az állam közös rendjét fenntartsa és megóvja, s ezt nem szabad csak úgy mellékesen űznie.
e Két foglalkozást pedig, vagy két mesterséget alaposan folytatni az emberi természet egyáltalán nem képes. De arra sem képes, hogy az egyiket ő maga kellőleg folytassa, a másikra pedig felügyeljen. Elsősorban tehát ennek az alapvető elvnek kell megvalósulnia államunkban: az ércműves ne legyen ács is, az ács pedig ne törődjön inkább mások ércműves munkájával, mint a maga mesterségével, azzal az ürüggyel, hogy mivel sok rabszolgára ügyel fel, akik neki dolgoznak, természetes, hogy
847 a inkább azokkal törődik, minthogy onnan több a jövedelme, mint a maga mesterségéből – hanem államunkban mindenki egyetlenegy mesterséget választva magának, ebből igyekezzen megélni is.

A városfelügyelők gondoskodjanak ennek a törvénynek érvényben tartásáról, és a bennszülött polgárt, ha inkább volna hajlandó valami mesterségre, mint az erény és a testi-szellemi kiválóság ápolására, megszégyenítéssel és jogfosztással büntessék, míg csak a maga útjára nem térítik. Ha pedig valamelyik idegen akarna
b két mesterséget folytatni, börtönnel, pénzbírsággal, a városból való kiutasítással büntessék, s így kényszerítsenek mindenkit arra, hogy csak egy- és ne sokféle legyen.

A munkabéreket s a munka felvállalását illetőleg, továbbá, ha akár velük szemben követ el valaki jogtalanságot, akár a mesteremberek követnek el hibát másokkal szemben – ilyen ügyekben ötven drachma értékig a városfelügyelők ítéljenek, súlyosabb ügyekben pedig az állami törvényszék döntsön a törvény szerint.

Vámot a mi államunkban senki se fizessen, sem a
c behozott, sem a kivitt áruk után. De tömjént s más

efféle, az istentiszteletben szokásos külföldi füstölőszert, valamint bíbort és egyéb festőanyagokat, amiket nem terem meg az ország, vagy ha valamely más iparágban van szükség külföldről behozott árukra, ha nincs a dolognak életbe vágó fontossága, mindezt senki se hozza be, de ki se szállítson semmit, amire az országnak szüksége van. Mindezeknek a felügyelője és eldöntője a törvények őrei közül az a tizenkettő legyen, aki az öt legidősebb után következik. Ami pedig a fegyvereket, és általában a hadieszközöket illeti, ha valamely találmányt kell kívülről behozni, vagy növényt, vagy fémárut, esetleg kötélanyagot, vagy valami állatot hadicélra, a lovasság parancsnokai és a hadvezérek döntsenek mind a behozatal, mind a kivitel felől, oly módon, hogy a kivitel és a behozatal egyensúlyban maradjon; s a törvények őrei hozzanak illő és megfelelő törvényeket ezekre vonatkozólag. Végül kiskereskedelmet folytatni – akár hadi szükségletekkel, akár másféle árukkal – pénzszerzés végett ne legyen szabad sem a városban, sem az egész országban.

XIII. Ami az élelmezést és az ország terményeinek szétosztását illeti, körülbelül a krétai szokáshoz hasonló eljárás volna helyes és megfelelő. Az ország összes terményeit tizenkét részre kell osztani, és így kell felhasználni. Mármost minden termény tizenketted része – például a búzáé és árpáé, amihez csatlakozik a többi termény is, továbbá az összes eladó állatoké – ismét arányosan háromfelé osztassék: egy rész a szabadoké, a másik ezeknek a rabszolgáié, a harmadik rész pedig a kézműveseké és általában az idegeneké, mind azoké, akik itt letelepedve együtt laknak velünk, hogy a szükséges megélhetést megszerezzék, mind azoké, akik valamely állam vagy magánember ügyének elintézése végett koronként ide érkeznek. S a közszükségleti cikkek közül

ezt a harmadik részt semmi szín alatt sem szabad eladni. De hogyan lehet az ilyesmit helyesen elosztani? Először is világos, hogy bizonyos tekintetben egyenlően, de más szempontból nem egyenlően osztjuk fel a terményeket.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Természetes, hogy a föld mindezeket silányabb és jobb minőségben termi és neveli fel.

KLEINIASZ

Igaz.

ATHÉNI

Ebből a szempontból tehát a három rész közül egyik se részesüljön előnyben: se az urak, se a rabszolgák, se az idegenek része; hanem a minőség egyenlőségét az osztás egyenlően biztosítsa mindegyik osztálynak. Viszont
c mindegyik polgár két részt kapván, családja és szolgái számára, ő rendelkezik a szétosztás fölött, s úgy osztja szét háznépe szabad és szolga tagjai között, amennyit és amilyet akar az egyeseknek juttatni. Ami pedig fönnmarad, azt mérték és szám szerint úgy kell szétosztani, hogy alapul veszik az összes állat számát, amelyet a föld terményeivel kell táplálni.

Ezután pedig az következik, hogy külön lakóhelyeket kell lakásul kijelölni. Ennek rendje pedig a következő lehet. Tizenkét falunak kell lennie, mind a tizenkét
d törzsrész közepén egynek-egynek. Mindegyik faluban először is piacot és szent helyeket kell kijelölni az istenek és daimónok számára, egyrészt, ha vannak hazai isteneik a magnésziabelieknek, vagy ha más régi, az emlékezet

által őrzött istenek szent helyeiről van szó, ezeknek továbbra is meg kell adni a hajdani tiszteletet, másrészt pedig mindenütt szentélyeket kell felállítani Hesztia, Zeusz és Athéné számára, és annak az istennek részére, aki épp oltalmazója az illető törzsnek.

e E szentélyek körül először is az őrök számára kell lakhelyeket építeni, magaslatokon, minél jobban bekerítve. Aztán helyet kell kijelölni a kézművesek számára, tizenhárom részre osztva őket; egy részt a városba telepítve le, ezt is a város tizenkét kerületében osztva szét, mégpedig a külső részekben helyezve el őket – továbbá minden faluban a földművesek számára szükséges kézműveseket kell letelepíteni. Mindezeknek az intézői a mezők felügyelőinek vezetői legyenek, ők állapítsák meg: mindegyik vidéknek hány és miféle mesteremberre van szüksége, és hol kell letelepedniük, hogy ne le-
849 a gyenek alkalmatlanok, hanem segítségére legyenek a földműveseknek. A városban pedig mindezekről a városfelügyelőknek kell gondoskodniuk.

XIV. A piacfelügyelőknek pedig az egész piaci forgalomra kell felügyelniük. Ez a felügyelet a templomok gondozásán kívül az embereknek a piacon való érintkezésére vonatkozik, hogy ne történhessen jogtalanság; így az emberek illő viselkedését és féktelenségét szemmel tartva megbüntetik azt, aki erre rászorul.

Ami pedig az árukat illeti, először is arra kell ügyel-
b niük, vajon törvény szerint piacra kerül-e minden, amit a polgárok kötelesek az idegeneknek eladni. A törvény pedig a részletek felől úgy rendelkezik, hogy a hónap első napján azon cikkek közül, amiknek egy részét az idegenek részére kell eladni, a polgárok megbízottjai – akár rabszolgák, akár idegenek – először is a gabona tizenketted részét szállítsák a piacra, az idegen pedig egész hónapra vásárolja meg a gabonát és a hasonló

terményeket. A hónap tizedik napján pedig a folyadékok
c eladása és vétele történjék meg az egész hónapra . Végül a hó huszadik napján az állatok eladása és vétele történjék, és amit csak a földművesek eladnak: bőröket, ruházati anyagokat, fonadékokat, nemezanyagokat és más effélét, amit az idegeneknek vásárlás útján kell beszerezniük. Kiskereskedői forgalomban polgár vagy polgárok rabszolgái számára nem szabad eladni sem az említett
d dolgokat, sem árpa- vagy búzalisztet, és egyáltalán semmiféle táplálékot; és polgártól sem szabad semmi ilyesmit kiskereskedelmi forgalomban vásárolni. Az idegenek piacán ellenben az idegen árusíthatja mindezeket a kézművesek és ezeknek szolgái részére, mint a gabona és bor viszonteladója – s ez az, amit általában kiskereskedelemnek neveznek. A levágott állatokat a mészárosok árusítják az idegenek, a mesteremberek és ezek szolgái részére.

A tűzifát nagyobb mennyiségben naponta vásárolhat-
e ja az idegen a birtokosok megbízottaitól minden egyes vidéken, s továbbadhatja az idegeneknek, amikor és amilyen mennyiségben akarja. Ami pedig a többi árut és eszközt illeti, amire csak egyeseknek szükségük van, azt eladhatják a piacra vive őket, arra a helyre, amelyet a törvények őrei és a piacfelügyelők a városfelügyelőkkel együtt megállapítanak, elhatárolt helyeket tűzve ki minden egyes áru számára. Itt cseréljék be a pénzt áruért és viszont, nem halogatva a cserét. Mert aki bízva a másikban, elhalasztja azt (vagyis odaadja például a pénzt előre
850 a az áruért), nyugodjon bele, akár megkapja a járandóságát, akár nem, minthogy az ilyen csereügyletekből kifolyólag városunkban pernek helye nincs.

Ha pedig valamit nagyobb tömegben vagy drágábban vásároltak, illetve adtak el, mint a törvény előírja, amely kimondja, hogy mennyi a legmagasabb és legalacso-

nyabb ára mindennek, akkor a törvények őreinél jegyezzék fel a többletet, az ellenkezőjét pedig töröljék.

Hasonlóképpen az idegenből betelepedett mesteremberek anyagi viszonyait is fel kell jegyezni. Ezeknek az osztályába bárki beléphet bizonyos feltételekkel, amelyek értelmében letelepedési joga van bármelyik idegen-
b nek, aki képes átköltözni, van mestersége, és beiktatásától számítva húsz évnél tovább nem tartózkodik nálunk. Óvadékot nem kell fizetnie egy fillért sem, csupán józan és illedelmes életmódot kell folytatnia, és sem vétel, sem eladás után nem kell semmiféle adót fizetnie. S ha húsz év eltelt, vagyonát magával vive el kell távoznia. Ha azonban ez idő alatt sikerült neki említésre érdemes szolgálatot tennie a városnak, és azt reméli, hogy rá tudja venni a tanácsot s a népgyűlést vagy arra, hogy
c jogerős haladékot adjanak neki az elköltözést illetőleg, vagy pedig, hogy egyáltalán életfogytiglan való tartózkodást engedélyezzenek számára, akkor folyamodjon a városhoz, és ha csakugyan elfogadják indokait, beteljesül kérése. Az ilyenek gyermekeinek, ha kézművesek és betöltötték a tizenötödik évüket, ekkor kezdődjék ez az állapot. S ha ezután húsz évig itt tartózkodnak, menjenek, ahová jólesik nekik. Ha azonban maradni akarnak, ugyanazon feltételekkel maradhatnak, mint az előbb említettük. Aki közülük eltávozik, töröltesse azokat a bejegyzéseket, amelyek neve mellé a tisztviselők jegyzékein előzőleg történtek.

853 a I. Ezek után az elkövetett tettek következményei: a büntetések kerülhetnek sorra a törvények természetes rendje szerint. Hogy milyen vétségeket kell büntetéssel sújtani, azt részben már elmondtuk ugyan: nevezetesen a földművelés és a vele összefüggő dolgok körében előforduló vétségeket; de a legnagyobb bűnöket még nem említettük: most tehát azt kell elsorolnunk, hogy min-
b den egyes bűn milyen büntetést von maga után, és milyen bírák elé kerül.

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Bizonyos tekintetben szégyenletes dolog egyáltalán törvényt hozni mindazokra az esetekre, amelyekre most ezt szándékozunk tenni, olyan államban, amelyről azt állítjuk, hogy jól van berendezve, és az erény gyakorlásának minden kedvező feltétele megvan benne. Egy ilyen államban még feltételezni is azt, hogy olyan ember szülessen benne, aki meg van fertőzve olyan romlottsággal, hogy a másutt előforduló legnagyobb gaztettekre képes, úgyhogy szükség van a törvényhozásra, hogy megelőz-
c zük az ilyen tetteket, és megfenyegessük azt, aki ilyesmire vetemednék – hogy tehát ellenük, mint fenyegető lehetőség ellen, törvényt kell hoznunk, egyrészt a bűnök megakadályozása, másrészt megbüntetése végett – ez,

mint mondtuk, bizonyos tekintetben szégyenletes dolog.

Minthogy azonban nem vagyunk olyan kedvező helyzetben, mint a hajdani törvényhozók, kik istenfiaknak: a hérószoknak hoztak törvényeket – mint a hagyomány tartja –, s így isteni sarjak lévén hasonló származású lényeknek hoztak törvényeket, hanem mi emberek vagyunk és emberek sarjainak hozzuk jelenleg törvényeinket, nem lehet megütközni azon, ha félünk tőle, hogy olyan megátalkodott is akad polgáraink között, aki annyira keménylelkű, hogy nem lágyul meg, hanem miként bizonyos magvak a tűzben sem puhulnak meg, őket sem lágyíthatja meg a legerősebb törvény sem.

Ezeknek a kedvéért el kell mondanom először az egyáltalán nem kedvemre való törvényt a templomrablásról, ha valaki erre vetemedne. Azt még feltételezni sem akarjuk, és nem is valószínű, hogy helyesen nevelt polgárok közül szenvedjen valaki ebben a betegségben, ellenben szolgáik és idegenek, valamint idegenek szolgái megpróbálkozhatnak ilyesmivel. Ezekre való tekintettel, de egyszersmind óvatosságból, az emberi természet egyetemes gyarlóságát is tekintetbe véve, el fogom mondani a templomrablásra vonatkozó törvényt, és a hasonló bűntények ellen hozandókat is, amely bűnök nehezen vagy egyáltalán nem gyógyíthatók.

Előzetes megállapodásunk értelmében azonban mindezek elé rövid bevezető intelmeket kell bocsátanunk. Ha tehát olyan emberrel beszélgetnénk, akit gonosz vágy csábít nappal, és nem hagy nyugodni éjjel, hanem templomrablásra hajszolja, a következőket mondhatnánk lecsillapítására: „Te szerencsétlen, nem emberi és nem istenek küldötte baj gyötör téged és buzdít templomrablásra, hanem régi, tisztulással le nem vezekelt bűnökből származó dühödt vágy ösztökél téged, amely

az emberek között bolyong és a bűn tévútjára vezet, úgyhogy minden erőnkkel óvakodni kell tőle. S halld meg, hogyan lehet óvakodni. Ha ilyen gonosz gondolat lep meg, fordulj az engesztelő áldozatokhoz, járulj könyörögve a vészt elhárító istenek templomaiba, keresd a derék polgárok társaságát, és halld meg tőlük, s magad is próbálj meg hirdetőjévé szegődni annak a meggyőződésnek, hogy minden embernek a szépet és igazságost kell becsülnie. Ellenben kerülve kerüld a gonoszok társaságát. És talán enyhül betegséged, ha mindezt megteszed, ha azonban nem, úgy jobbnak tartva a halált, távozz el az életből."

II. Miután ilyen bevezető szavakat zengtünk azoknak, akik efféle istentelen és közveszélyes bűntetteket terveznek, az előtt, aki hallgat e szavainkra, a törvényt hallgatással mellőzhetjük; akire ellenben mindez nem hat, annak e bevezetés után nagy fennszóval hirdetjük ki: akit templomrablásón kapnak, hogyha rabszolga vagy idegen, arcán és kezén bélyegeztessék meg gaztette bélyegével; és annyi korbácsütésben részesüljön, amennyit a bírák jónak látnak, s aztán meztelenül vessék ki az ország határain túl; mert ilyen büntetés által könnyen megjavulhat, ha észre tér. Mert a törvény szerint kiszabott büntetés nem válik a bűnös kárára, hanem kettő közül az egyik hatással jár: vagy jobbá, vagy legalább kevésbé gonosszá teszi azt, aki a büntetést kiállta.

Ha pedig polgárról derülne ki, hogy valami effélét követett el, tehát az istenekkel vagy szüleivel vagy az állammal szemben követett el valami kimondhatatlan nagy gaztettet, az ilyen embert már igazán gyógyíthatatlannak tekintse a bíró, meggondolva azt, hogy gyermekkorától kezdve ilyen gondozásban és nevelésben részesülve, nem tudta visszatartani magát a legnagyobb gaztettektől. Az ilyen emberre nézve a halál a legcsekélyebb

855 a büntetés, a többiek előtt pedig hasznos példa lesz, mert dicstelenné válik és valahol az ország határain túl rejtik el tetemét. Gyermekeinek és általában leszármazottainak viszont, ha mentek maradnak az apai erkölcsöktől, egyenest dicsőségére válik, ha elmondják róluk, hogy nemesen és férfiasan a bűnből a jóhoz menekültek. De még egy ilyen bűnös vagyona se szálljon az államra, mert az nem illene olyan államszervezethez, amelyben a telkeknek egyenlőnek és azonosnak kell maradniuk. Akiknek vétke pénzbüntetésre méltónak látszik, fizessen
b annyit, amennyi fölöslege marad a gazdálkodáshoz szükséges összegen kívül: csak addig a határig büntessék, azonfelül ne. Az erre vonatkozó pontos adatokat a törvények őrei a hivatalos feljegyzésekből kiderítve pontosan jelentsék a bíráknak, hogy egy telek se maradjon megműveletlenül pénzhiány folytán. Ha azonban mégis nagyobb büntetésre látszik méltónak, és nem akadnak barátai, akik hajlandók kezességet vállalni érte, és a fizetséghez hozzájárulva megszabadítani, akkor
c hosszabb börtönnel és bizonyos megaláztatásokkal büntessék, de soha senki semmiféle vétek miatt teljesen jogfosztottá ne legyen, valamint a határokon túlra száműzött sem. Hanem halál, börtön, testi fenyíték, megszégyenítő ülő- vagy állóhely, áldozatok alkalmával eltávolítás az ország szélére, pénzbüntetés – miként az előzőkben részleteztük – legyen a büntetése.

Főbenjáró perekben bírák a törvények őrei legyenek,
d és az előző évi tisztviselőkből érdemük rendje szerint kiválasztott bíróság. Az ilyen perek megindítását, az idézések módját és a hasonló formaságokat a későbbi törvényhozók szabályozzák. A szavazás módját azonban nekünk kell törvényesen szabályoznunk. Nyílt legyen a szavazás; előzőleg pedig a bírák kor szerinti sorrendben foglaljanak helyet közvetlenül szemben a vádlóval és a

vádlottal, és az összes polgárok, ahányan csak ráérnek, komolyan hallgassák végig az ilyen pereket. S csak egy
e beszédet mondjon előbb a vádló, aztán a vádlott; a beszédek után a legidősebb bíró kezdje meg a vizsgálatot, minden elhangzott állítást kellőleg megvizsgálva, utána sorban mindnyájan tegyenek kérdéseket, amit csak kifogásolnak a peres felek kijelentéseiben, vagy amit nélkülöznek szavaikban. Akinek pedig nincs megtudakolnivalója, az adja át a következőnek a kérdezést.
856 a Ami aztán az elhangzottakból fontosnak látszik, azt lepecsételve és az összes bírák által aláírva tegyék az oltárra; a következő napon ugyanide jöjjenek össze, és ugyanígy folytassák a vizsgálatot, és ismét pecséttel és aláírásukkal lássák el az elhangzottakat. Háromszor tegyék meg ezt, s így elég bizonyítékot és tanút gyűjtve össze, mindegyikük szent komolysággal adja le szavazatát, és fogadja meg az oltár előtt, hogy tehetsége szerint igazságosan és az igazság szerint fog ítélni – s így fejezzék be az ilyen pert.

b III. Az istenekre vonatkozó vétkek után az állam felforgatására irányuló cselekmények következnek. Aki azzal, hogy embert akar korlátlan uralomhoz juttatni, a törvények érvényét veszélyezteti, és pártoknak akarja az államot alávetni, s mindezt erőszakosan, törvényellenesen, lázadást szítva cselekszi, az ilyen embert az állam legnagyobb ellenségének kell tartani. Aki pedig, noha nem vesz részt az ilyen üzelmekben, de valamely főhiva-
c talt tölt be az államban, és akár titokban maradnak előtte ezek, akár nem, gyávaságból nem sújt le rájuk hazája érdekében, az ilyen polgárt hitványságban mindjárt a felforgató után kell sorolni.

Minden ember, aki csak ér valamit, jelentse fel az ilyet a tisztviselőknek, vizsgálat és ítélet végett beidézve azt, aki az alkotmány erőszakos és törvényellenes meg-

változtatását tervezi. A bírák az ilyen ügyekben ugyanazok legyenek, mint a templomrablás ügyében, és az egész bírói eljárás ugyanaz legyen, mint ott; s ha a szavazatok többsége elítélő, ez halált jelentsen a vádlottra.

d Egyszóval – ismételjük – az apa gyalázata és bűnhődése ne tapadjon gyermekeihez, kivéve, ha valakinek az apja, nagyapja és dédapja sorban halálos ítéletet vont a fejére. Az ilyeneket az állam küldje vissza előbbi hazájukba és városukba, de úgy, hogy megtartják vagyonukat, kivéve földbirtokrészüket és annak teljes felszerelését. A gazdátlanul maradt földet illetőleg pedig: amely polgárcsaládokban egynél több fiú van, aki legalább
e tízéves, azok közül sorsoljanak ki tízet, akiket apjuk vagy egyik nagyapjuk bejelentett, s e kisorsoltak nevét küldjék el Delphoiba. Akit aztán az isten kijelöl, azt ültessék be örökös gyanánt abba az otthonba, melyet előbbi tulajdonosai itt hagytak, jobb szerencse reményében.

KLEINIASZ

Helyesen van így.

ATHÉNI

Van még egy harmadik törvény, amely ezekkel megegyezik mind a benne ítélkező bírákat, mind a per lefolyásának módját illetőleg: ez arra az esetre vonatkozik, ha hazaárulás vádjával terhelve állít valaki egy polgárt a bíróság elé. És leszármazottainak az országban való megmaradására, illetőleg eltávolítására vonatkozólag
857 a ugyanaz a törvényes rendelkezés legyen érvényes mind a három esetben: az áruló, a templomrabló és annak esetében, ki erőszakosan akarja felforgatni az állam törvényeit.

A tolvajra egy törvény legyen és egyféle büntetés, akár nagyot, akár kicsit lop el valaki. Először is az ellopott dolog értékét kétszeresen kell visszafizetnie, ha elmarasztalják ilyen vétekben, és birtokrészén kívül elég egyéb vagyona van, hogy fizessen; ha nem tud fizetni,
b vessék börtönbe, amíg csak ki nem fizeti vagy ki nem engeszteli a károsultat. Ha pedig valaki a közvagyon megdézsmálásában találtatik vétkesnek, csak akkor szabaduljon a börtönből, ha kiengesztelte a várost, vagy pedig az okozott kár kétszeresét megtérítette.

KLEINIASZ

Hogy mondhatsz ilyet, barátom, hogy semmi különbséget nem tesz, hogy valaki sokat vagy keveset lop-e, és templomból avagy állami épületből lop-e; és még sok szempont van, amit a lopás egyes eseteit megkülönbözteti, s e változatossághoz kell a törvényhozónak is alkalmazkodnia, és különböző büntetésekkel sújtania a tolvajokat.

IV. ATHÉNI

c Jól tetted, kedves Kleiniasz, hogy rohanásomban megállítva felébresztettél, és emlékeztettél rá, amire már előbb is gondoltam, hogy semmiképp sem helyes az, ahogyan a törvényhozásban el szoktak járni – hogy csak úgy alkalomadtán megjegyezzük. Hogy értjük ezt? Nem éltünk helytelen hasonlattal, amikor a most szokásos törvényhozást ahhoz hasonlítottuk, mikor szolgák gyógykezelnek szolgákat. Mert jól meg kell érteni, hogy ha egy afféle orvos, aki csak gyakorlati ügyesség alapján,
d mélyebb belátás és megokolás nélkül űzi mesterségét, egy szabad lelkületű orvosra találna, amint az éppen egy szabad emberrel: betegével beszélgetne, és beszélgetése a filozofáláshoz közelednék, amennyiben a betegség

alapjáig hatolna el, és visszamenne a test egész természetére, valószínűleg harsányan felnevetne, és azt mondaná, ami ilyen esetben már kéznél van az ilyen úgynevezett orvosok számára. Azt mondaná tehát: „Te balgatag, hiszen te nem gyógyítod ezt a beteget, hanem in-
e kább neveled, mintha orvos, nem pedig egészséges ember szeretne lenni."

KLEINIASZ

Vajon nem volna-e igaza, ha ezt mondaná?

ATHÉNI

Valószínűleg, ha gondolatban még ezt is hozzátenné: „Aki a törvényeket úgy tárgyalja, miként most mi, az is inkább csak neveli a polgárokat, de nem hoz törvényeket." Nemde akkor ezt is illően mondhatja?

KLEINIASZ

Talán.

ATHÉNI

S mégis – szerencsés alkalom ez, ami nekünk jutott.

KLEINIASZ

Miféle alkalom?

858 a ATHÉNI

Az, hogy nem a kényszer hajt, hogy törvényt hozzunk, hanem magunktól vizsgálódva próbáljuk megpillantani, hogy mi a legjobb az egész állami szervezetre, és mi az, ami elkerülhetetlenül szükséges, és hogyan lehet mindezt megvalósítani. Úgy látszik tehát, most is szabadságunkban áll, ha úgy tetszik: a legjobbat vizsgálnunk, ha

pedig úgy tetszik: csak az elkerülhetetlenül szükségest, a törvények terén. Válasszuk tehát azt, amelyiket jónak látjuk.

KLEINIASZ

Nevetséges itt, barátom, választásról még beszélni is,
b mert akkor oly törvényhozókhoz válnánk hasonlóvá, akiket valami nagy kényszerűség késztet, hogy már ma hozzák meg törvényeiket, mert nem lehet holnapra halasztani. Nekünk azonban – isten segítségével – megvan ez a lehetőségünk, mintha csak kőművesek vagy valami más alkotásba kezdő mesteremberek volnánk, hogy tömegestül összehordjuk az anyagot, amiből kiválogathatjuk azt, ami megfelelő a tervezett építményünk számára, mégpedig nyugodtan válogathatjuk ki. Tegyük fel tehát, hogy oly építőmesterek vagyunk, akik nem a szükségtől hajtva építünk házat, hanem ráérünk, hogy részben anyagot gyűjtsünk, részben összeállítsuk építmé-
c nyünket. Úgyhogy helyesen mondhatjuk el, hogy törvényeink egy része már készen áll, másik részéhez pedig gyűjtjük az anyagot.

ATHÉNI

Mindenesetre, Kleiniasz barátom, természetszerűen jobban illik hozzánk a törvények általános áttekintése. Mert vegyük csak figyelembe a következő szempontot a törvényhozókkal kapcsolatban.

KLEINIASZ

Melyik szempontot?

ATHÉNI

Az államokban sokféle írásmű és bennük sokféle gondolat lát napvilágot, és ezek közé az írásművek és gondolatok közé kell számítani a törvényalkotást is.

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

d Vajon hát a többiekre: a költőkre és mindazokra, akik prózában vagy versben írásba foglalták az emlékezet számára az életre vonatkozó tanácsaikat, odafordítsuk figyelmünket, a törvényhozók műveit ellenben ne méltassuk figyelmünkre? Vagy ellenkezőleg: épp őrájuk kell a lehető legjobban figyelnünk?

KLEINIASZ

Épp őrájuk kell.

ATHÉNI

S bizonyára nem szabad a törvényhozónak az egyetlennek lennie az írók közül, aki nem ad jó tanácsot a szép, jó és igazságos felől, és világosít fel arról, hogy milyenek is ezek, és miképp kell megvalósítani őket, ha az ember boldog akar lenni.

KLEINIASZ

Természetesen!

e ATHÉNI

Inkább szégyenére válnék tehát Homérosznak és Türtaiosznak meg a többi költőnek, ha az életre és az ember viselkedésére vonatkozólag rossz tanácsokat adnának,

mint Lükurgosznak és Szolónnak és mindazoknak a törvényhozóknak, akik gondolataikat írásba foglalták? Vagy ellenkezőleg: az a helyes, ha az államok életében az összes irodalmi művek közül a törvényekre vonatkozó fejtegetések a legszebbek és legjobbak, s a többiek
859 a művei ezekhez alkalmazkodnak, mert ha nincsenek velük összhangban, nevetségessé válnak? Legyünk tehát tudatában annak, hogy a törvényeket művelt államokban úgy kell megírni, hogy – akár egy apa és egy anya – szeretettel és belátásra hivatkozva szóljanak az emberekhez, nem pedig holmi türannosz, holmi zsarnok módjára, aki csak parancsol és fenyeget, s a falakra kiszegezve rendeleteit azt hiszi, hogy ezzel eleget tett feladatának. Gondoljuk meg tehát, hogy vajon ilyen
b meggyőződésben, így próbálunk-e szólni a törvényekről, akár rendelkezünk a megfelelő képességgel, akár nem, de mindenesetre megmutatva készségünket; és ezen az úton haladva, elviseljük, bármit kell is elviselni. Mert az csak jó lehet, és ha az isten akarja, történjék is meg.

KLEINIASZ

Szépen szóltál, és úgy fogunk cselekedni, ahogyan mondod.

V. ATHÉNI

Először tehát, amint vállalkoztunk rá, alapos vizsgálódást kell folytatnunk a templomrablók, valamint mindenféle lopás, sőt általában az összes jogtalan cselekedetek tárgyában, és nem szabad elégedetlennek lennünk,
c amiért törvényhozásunk közben némely dolgokat már szabályoztunk, más dolgokról ellenben még csak most végzünk kutatásokat. Hiszen csak leszünk törvényhozó-

vá, de nem vagyunk még azok – de talán hamarosan azzá lehetünk. Ha tehát jónak látjátok, hogy így vizsgálódjunk arról, amiről szóltam, fogjunk hozzá.

KLEINIASZ
Helyes.

ATHÉNI
Próbáljuk meg tehát az összes szép és igazságos dologról megállapítani, hogy mennyiben vagyunk összhangban és mennyiben vagyunk meghasonlásban önmagunkkal ebben a kérdésben mi, akik elmondhatjuk magunkról, hogy legalábbis törekszünk az átlagemberektől különd bözni, és a tömeg is mennyiben van összhangban, illetőleg meghasonlásban önmagával ebben a dologban.

KLEINIASZ
Milyen belső meghasonlásunkra gondolsz, amikor ezt mondod?

ATHÉNI
Megpróbálom kifejteni. Ami az igazságosságot általában illeti, valamint az igazságos embereket, dolgokat és cselekedeteket: mindnyájan megegyezünk abban, hogy mindezek szépek; úgyhogy ha valaki erősen állítaná, hogy az igazságos emberek, ha esetleg testileg rútak is, e igazságos jellemüknél fogva tökéletesen szépek: ez az állítása egyáltalán nem tűnnék helytelennek és kirívónak.

KLEINIASZ
S nemde jól van ez így?

ATHÉNI

Talán. De nézzük csak: ha minden szép, ami csak az igazságossággal összefügg, e „mindenbe" beletartoznak mind a vele kapcsolatos szenvedéseink, mind cselekedeteink.

KLEINIASZ

Miért is ne?

ATHÉNI

Egy cselekedet tehát, ha igazságos, amennyiben az igazságossághoz köze van, annyiban a szépben is részesül.

KLEINIASZ

Természetesen.

ATHÉNI

Nemde éppígy bármily szenvedés is, amennyiben az
860 a igazságossághoz köze van, annyiban széppé válik: ha ezt elismerjük, gondolatmenetünk nem jut ellentétbe önmagával?

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Ha azonban elismernénk, hogy valamely szenvedés igazságos, de rút, akkor ellentétben lesz az igazságosság a szépséggel, hiszen olyasmit, ami igazságos: rútnak állítottunk.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Egyáltalán nem olyan nehéz belátni: kevéssel előbb hozott törvényeink ugyanis, úgy látszik, mostani megállapításainkkal éppen ellenkező rendelkezéseket tartalmaznak.

KLEINIASZ

Mennyiben?

b ATHÉNI

Azt rendeltük el, hogy a templomrabló és a törvényes rend ellensége igazságosan halállal lakoljon, és még számos hasonló törvényes rendelkezést akarva kiróni, megakadtunk, mert észrevettük, hogy ezek a büntetések számtalan és súlyos szenvedést jelentenek, amelyek ugyan minden szenvedés közül a lehető legigazságosabbak, de egyszersmind a legrútabbak is. Nemde ilyen módon az igazságos és a szép dolgok egyszer teljesen azonosak, máskor pedig a lehető legellentétesebbnek mutatkoznak?

KLEINIASZ

Úgy látszik.

c ATHÉNI

A tömeg szemében tehát ilyeténképpen a „szép" és „igazságos" elnevezésnek minden összhang nélkül való és teljesen összefüggéstelen a használata.

KLEINIASZ

Legalábbis úgy látszik, barátom.

ATHÉNI

Akkor hát vizsgáljuk meg újra a mi álláspontunkat, mennyiben lehet itt összhangról szó.

KLEINIASZ

Mely nézetek összhangjáról beszélsz?

ATHÉNI

Előző szavaimban, úgy vélem, határozottan azt állítottam – ha pedig még nem állítottam, vegyétek úgy, hogy most állítom . . .

KLEINIASZ

Mit?

d ATHÉNI

Azt, hogy a gonoszok valamennyien minden cselekedetükben akaratuk ellenére vétkeznek. Ha pedig ez így van, akkor szükségképpen le kell vonni, ami belőle következik.

KLEINIASZ

S mi következik belőle?

ATHÉNI

Az, hogy az igazságtalan ember: gonosz; de a gonosz csak akaratlanul lehet ilyen. Annak pedig nincs semmi értelme, hogy valaki akarata ellenére, szándékosan cselekedjen valamit. Aki tehát azt állítja, hogy az igazságtalanság csak akaratlan lehet, annak számára a vétkes akaratlanul követi el igazságtalan tettét. És ezt most is el kell ismernem: én is abban a meggyőződésben vagyok hogy mindenki akaratlanul követ el igazságtalanságot.
e Mert ha valaki ezzel szemben azt állítaná, hogy versen-

gés vagy ambíció hatása alatt az emberek akaratlanul válnak igazságtalanná, de sokan szándékosan követnek el igazságtalanságot – az én meggyőződésem nem ez, hanem az, amit az előbb állítottam. Akkor viszont hogyan maradhatok összhangban saját szavaimmal, ha ti, Kleiniasz és Megillosz, a következő kérdést intézitek hozzám: „Ha mindez csakugyan így van, barátunk, mit tanácsolsz nekünk a magnésziaiak városa számára szóló törvényhozásról? Vajon hozzunk-e egyáltalán törvényeket vagy sem?" „Hozzunk!" – fogok rá felelni. „Akkor tehát meg fogod különböztetni számukra az önkéntelen
e és a szándékos igazságtalan cselekedeteket, és ennek alapján a szándékos vétkekre és igazságtalanságokra na-
861 a gyobb büntetést fogunk kiróni, amazokra viszont enyhébbeket? Vagy pedig mindnyájukra egyenlően szabjuk ki a büntetést, minthogy szándékos igazságtalan cselekedetek egyáltalán nincsenek?"

KLEINIASZ

Valóban helyesen állapítod meg, barátom. Mit kezdjünk tehát a most felvetett szemponttal?

ATHÉNI

Bölcsen kérdezel. Először tehát a következőképp fogunk eljárni.

KLEINIASZ

Hogyan?

VI. ATHÉNI

Emlékezzünk vissza rá, hogy az előbb helyesen állapítottuk meg, hogy az igazságos dolgokról nagy zavar és ellentmondás uralkodik nálunk. Ezt a kérdést újra felvé-
b ve, azt kérdezzük önmagunktól: vajon e zűrzavarból ne

próbáljunk kivezető utat találni, és ne próbáljuk megkülönböztetni, hogy a vétségek miben különböznek egymástól, hiszen az összes államban az összes törvényhozó, aki csak élt valaha, oly értelemben hozta törvényeit, hogy a vétkeknek két faja van: az egyikbe az akaratlan, a másikba a szándékos vétségek tartoznak? Talán az általunk az imént felállított tételt, mint valami isteni szózatot, pusztán kimondjuk és útjára bocsássuk, anélkül, hogy számot adnánk annak helyességéről, és mégis ő szolgáljon törvényhozásunk alapelvéül? Ez lehetetlen; ha igenis szükséges a törvények meghozatala előtt tisztáznunk azt, hogy csakugyan kétféle vétség van, és meg kell állapítanunk a közöttük lévő különbséget is, avégből, hogy ha valaki mindkétfajta vétséget a megfelelő büntetéssel sújtja, mindenki megértse a megállapított alapelveket, és így képes legyen megítélni, hogy melyik ítélet van illően kiróva és melyik nem.

KLEINIASZ

Úgy látszik, helyesen beszélsz, barátom. Mert kettő közül az egyiket kell választanunk: vagy ne állítsuk azt, hogy az összes vétség akaratlan, vagy pedig pontos megkülönböztetések és megállapítások segítségével tegyük nyilvánvalóvá emez állításunk helyes voltát.

ATHÉNI

E két út közül az egyik teljességgel járhatatlan számomra, hogy tudniillik ne mondjam ki azt, amit igaznak tartok. Mert ez nem szokásom, de nem is volna lelkiismeretes eljárás. Azt kell tehát valahogyan megvilágítani próbálnunk, hogy a vétségek – ha nem is akaratlanság és szándékosság szempontjából – valamilyen szempontból mégiscsak különböznek egymástól, s így valamely más alapon két csoportra oszlanak.

KLEINIASZ

Mindenesetre, barátom, nem lehetséges erről másként vélekednünk.

e ATHÉNI

Ebben maradunk. Nemde – amint látszik – a társas életben, az egymással való érintkezés során a polgárok sokszor megkárosítják egymást, és eközben mind a szándékos, mind az önkéntelen cselekmények bőségesen előfordulnak?

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

Tehát ne fogja fel senki az összes kárt okozó cselekményt vétségnek és igazságtalan cselekedetnek, és ne gondolja, hogy ezek az igazságtalan cselekmények azon az alapon kétfélék, hogy részben szándékosak, részben akaratlanok. Hiszen az önkéntelenül kárt okozó cselekmények sem számban, sem a kár nagyságát illetőleg nem
862 a csekélyebbek a szándékosaknál. S most vizsgáljátok meg, vajon mondok-e valami lényegeset, ha elmondom, ami a szívemen fekszik, vagy egyáltalán semmi lényegeset nem mondok. Mert én, Kleiniasz és Megillosz, nem azt állítom, hogy ha valaki mást nem akarattal, hanem önkéntelenül megkárosít, akkor vétkezik ugyan, de akaratlanul, és nem ilyen értelemben fogok törvényt hozni az ilyesmire, mint akaratlan vétségre, hanem az ilyen akaratlanul kárt okozó cselekvést egyáltalán nem tekintem vétségnek és igazságtalan cselekedetnek, tekintet nélkül az okozott kár nagyságára. Ezzel szemben sokszor azt, aki hasznot hajtott másnak, vétkesnek és igaz-
b ságtalanul cselekvőnek mondjuk ki, ha ez a haszon nem

igazságos úton származott – legalábbis, ha az én meggyőződésem győzedelmeskedik. Mert, barátaim, nem lehet egyszerűen kimondani, hogy ha valaki ad valamit másnak, az igazságos dolog, ha ellenben elvesz a máséból, az igazságtalanság; hanem azt kell a törvényhozónak tekintetbe vennie, vajon igazságos érzület alapján és igazságos módon használ-e valaki valakinek, illetőleg okoz kárt neki. Két dologra kell tehát tekintettel lennie: az igazságtalanságra és az okozott kárra. És az utóbbit
c törvényei által lehetőleg meg kell téríttetnie: úgy, hogy az elveszett dolgot visszaadatja; ami leomlott, azt újra felemelteti; a megölt ember hozzátartozóit váltságdíjjal engeszteltetni ki, a megsebesültet kigyógyíttatja, s ilyen módon minden kár esetében a kártevők és kárt szenvedők között meghasonlás helyett barátságot próbál létrehozni törvényei által.

KLEINIASZ

Nemes törekvés!

ATHÉNI

Az igazságtalan cselekményeket pedig – akár kárral, akár haszonnal járnak, ha egyszer valaki igazságtalanul hajt hasznot valakinek –, ha gyógyíthatók, mint valami lelki betegségeket, gyógyítani igyekszik. S az igazságtalanság gyógyításának a következő úton kell történnie.

KLEINIASZ

Milyen úton?

d ATHÉNI

Hogy ha valaki igazságtalanul akár kis, akár nagy vétséget követett el, a törvény megtanítsa és kényszerítse őt rá, hogy a jövőben hasonló vétséget vagy egyáltalán ne

merészeljen szándékosan elkövetni, vagy legalább sokkal kevésbé – azonfelül, hogy megtéríti a kárt. Mármost ezt a célt akár tettel, akár szóval, akár öröm, akár fájdalom okozásával, akár megtiszteltetések, akár megszégyenítések segítségével, akár pénzbüntetésekkel, akár esetleg ajándékokkal, s egyáltalán akármilyen módon éri el a törvényhozó, hogy az emberek meggyűlöljék az igazságtalanságot, de megszeressék, vagy legalább ne
e gyűlöljék az igazságosságot: éppen ez az igazán jó törvények eredménye és célja. Akiről ellenben azt veszi észre a törvényhozó, hogy gyógyíthatatlanul vonzódik a bűn felé, az ilyen emberre törvényes büntetést ró ki, mert belátja, hogy az ilyen emberek számára önmaguk szempontjából sincs többé értelme az életnek, s azzal, hogy az élettől megválnak, kétszeresen használnak a többi embernek, intő például szolgálnak, hogy ne kövessenek el igazságtalanságot, továbbá megmenti a várost gonosz
863 a emberek jelenlététől. Ilyen esetben tehát szükséges, hogy a törvényhozó a vétek büntetéséül halált rójon ki, különben azonban semmi esetre sem.

KLEINIASZ

Úgy látszik, hogy bizonyos tekintetben nagyon megfelelők a fejtegetéseid, de szívesen hallanánk, ha még világosabban kifejtenéd az igazságtalanság és a károkozás közötti különbséget, valamint azt, hogy a szándékosság és akaratlanság szempontja miképpen kapcsolódik az előbbi megkülönböztetéshez.

VII. ATHÉNI

Meg kell tehát próbálnom kívánságotok szerint szem-
b ügyre venni és kifejteni ezt a kérdést. Az világos, hogy mind a magatok talpasztalatából, mind hallomás útján tudtok annyit a lélekről, hogy természetének egyik meg-

nyilatkozási formája vagy – mondjuk – része az indulat, ez az izgága és nehezen fékezhető, de velünk született örökségünk, amely meggondolatlan erőszakosságával sok mindent felforgat.

KLEINIASZ

Persze hogy tudunk.

ATHÉNI

A gyönyört viszont nem tarthatjuk az indulattal azonosnak, sőt ez amazzal épp ellentétes természetű erővel uralkodik rajtunk: behízelgő csábítással és a csalás erejével éri el azt, amit éppen kíván.

KLEINIASZ

Nagyon is így van!

c ATHÉNI

S ha a vétkek harmadik okának a tudatlanságot tartjuk, nem csalódunk. S jobb lesz, ha ennek két faját különbözteti meg a törvényhozó: az egyik az egyszerű tudatlanság, amely a könnyebb vétkek okának tartható, a másik pedig a kétszeres, amikor a balgatagság nem pusztán a tudatlanságban áll, hanem a bölcsesség látszatával is párosul, mintha tökéletes tudása volna olyan dolgok felől is, amikről egyáltalán semmit sem tud. S ez a kétszeres tudatlanság hatalom és erő társaságában
d nagy és durva vétkek okának vehető; gyengeséggel párosulva viszont gyermekes vagy öreges botlásokat eredményez és ennek megfelelően kell a törvényeket is megállapítani: ez utóbbiakra a legszelídebb és legkíméletesebb törvényeket.

KLEINIASZ

Nagyon valószínű, amit mondasz.

ATHÉNI

A gyönyörre és indulatra vonatkozólag csaknem mindannyian azt mondjuk, hogy egyikünk uralkodik rajtuk, a másikunk ellenben gyenge velük szemben; és így is van.

KLEINIASZ

Teljességgel így van!

ATHÉNI

A tudatlanságot illetőleg ellenben, hogy egyikünk uralkodhatna rajta, másikunk viszont gyenge volna vele szemben – ezt már sohasem hallottuk.

e KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Minthogy pedig mindegyikük – az indulat, a gyönyör és a tudatlanság – a maga kívánsága felé sodor bennünket, gyakran mindegyikünket egyidejűleg ellentétes irányba vonszolják.

KLEINIASZ

Bizony ez gyakran megesik.

ATHÉNI

Most már az igazságot és az igazságtalanságot, legalábbis az én meggyőződésem szerint, világosan megkülönböztethetem és meghatározhatom minden komplikáció nélkül. Nevezetesen az indulat és a félelem, a gyönyör

és a fájdalom, az irigység és a vágyak zsarnokoskodását
864 a a lélek fölött – akár árt, akár nem – mindenesetre igazságtalanságnak nevezem. Ezzel szemben, ha a legjobbra törekvő meggyőződés – akárhogyan gondolják is akár államok, akár magánemberek ennek megvalósítását – uralkodik a lelkekben, és rendezi be minden ember életét – még ha téved is olykor –, igazságosnak kell tartanunk minden tettet, amely ilyen forrásból fakad, és ennek az uralomnak veti alá magát: ez a legnagyobb áldás az egész emberi élet számára. A nagy tömeg persze az ilyen nemes forrásból eredő esetleges kárt: akaratlan
b igazságtalanságnak fogja tartani. Mi azonban most nem akarunk puszta szavak fölött meddő vitát folytatni, hanem, minthogy a vétségek három forrása és faja az előbb feltárult előttünk, ezeket véssük még jobban emlékezetünkbe. Az egyik fajta abból a fájdalmas lelkiállapotból fakad, amelyet indulatnak és félelemnek nevezünk.

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

A másik fajta a gyönyörből és vágyakból fakad, végül a harmadiknak forrása bizonyos remények: a jóról való helyes véleményre való törekvés. S minthogy ezt a harmadikat (a jóról való helytelen vélekedést, a tudatlanságot) ismételten kétfelé osztottuk, a hibáknak öt fajtáját
c kaptuk; s ezen öt fajta számára különböző törvényeket kell hoznunk, melyek ismét két csoportra oszthatók.

KLEINIASZ

Milyen két csoportra?

ATHÉNI

Az egyik csoportba nyílt erőszakkal elkövetett vétkek tartoznak, a másikba a titokban, csalárd úton elkövetett gonosztettek; de az is előfordul, hogy a két eljárás egymásba fonódik: erre kell a legkeményebb büntetéseket kiróni, ha illően akarják a törvények rendeltetésüket betölteni.

KLEINIASZ

Természetesen.

VIII. ATHÉNI

Ezek után lépjünk vissza oda, ahonnan ide tértünk ki,
d és végezzük be törvényhozásunkat. Már készen volt – úgy gondolom – a templomokról, a hazaárulókról s az azokról szóló törvény, akik a törvények tekintélyét lejáratva, a fennálló alkotmányt akarják megdönteni. Efféle vétkeket elkövethet valaki esetleg betegség vagy túlságos öregség folytán beálló elmegyengeségből vagy gyermekes éretlenségből, amely őt teljesen a gyermekekkel teszi egyenlővé. S ha ez az elmegyengeség nyilvánvalóvá
e válik az ügy számára kiválasztott bírák előtt, akár a tettes maga, akár a védője hivatkozik rá, és az ítélet azt állapítja meg, hogy ilyen állapotban vétett a törvények ellen: akkor az okozott kárt teljesen, egyszeresen térítse meg, és legyen mentes minden további büntetéstől, kivéve azt az esetet, ha valakit megölt és így kezét vérrel szennyezte be. Ez esetben távozzon idegen országba, és egy évig lakjon külföldön, ha pedig azon idő előtt térne vissza, amelyet a törvény szabott ki, vagy egyáltalán ez idő alatt honi földre lépne, a törvények őrei vessék állami börtönbe, és két év múlva szabaduljon ki fogságából.

865 a S most, ha már belefogtunk, a gyilkosságnak minden

fajtájáról próbáljunk törvényeket hozni, először is az erőszakos, de akaratlanul elkövetett gyilkosságokról. Ha valaki verseny közben és nyilvános versenyjátékok alkalmával akaratlanul, akár azonnal, akár – az ütés folytán keletkező sérülések által – később okozza valamelyik barátja halálát; vagy ugyanilyen módon háborúban vagy hadgyakorlat alkalmával, midőn a tisztviselők rendelkezése folytán akár pusztán testükkel, akár fegyverekkel is utánozzák a harci tevékenységet: a tettes, miután a Delphoiból kapott törvényes rendelkezés szerint megtisztul, ment legyen a vérbűntől.

Az összes orvosok, ha az általuk kezelt beteg akaratuk ellenére hal meg, mentesek legyenek a bűntől a törvény szerint.

Ha pedig egyéb esetekben valaki saját kezével, de akarata ellenére öl meg valakit, akár pusztán testével, akár valami szerszámmal, akár hajítófegyverrel, akár azáltal, hogy valami ételt vagy italt adott neki, akár tűzvészt okozott akaratlanul, akár hidegnek tette ki embertársát, akár lélegzését akadályozta – akár önmaga, akár mások közreműködésével –, mindenesetre tettesnek kell tekinteni; de a következő büntetéssel bűnhődjék: ha másnak a rabszolgáját öli meg – abban a hiszemben, hogy a sajátját –, akkor annak urát kártalanítsa, különben az elhunyt értékének kétszeresét fizesse le büntetésül. Az értéket pedig a bírák állapítsák meg. Azonkívül több és súlyosabb tisztulást végezzen, mint azok, akik verseny alkalmával estek gyilkosságba. Ebben azok a magyarázók az illetékesek, kiket maga az isten jelöl ki. Ha pedig saját szolgáját öli meg akaratlanul, a tisztító szertartások elvégzése után ment legyen a vérbűntől a törvény szerint.

Ha pedig valaki szabad embert öl meg akaratlanul, ugyanazon tisztító szertartások által tisztuljon meg,

mint az, aki szolgát ölt meg. De ne hagyja figyelmen kívül a régi hagyomány következő intelmét. Azt mondják, hogy ha olyan ember esett erőszakos halál áldozatául, aki szabad emberhez méltó érzületű volt életében,
e halála után egy ideig – míg friss a rajta esett sérelem – haragszik a tettesre, és minthogy önmaga félelemmel és rémülettel van eltelve, látja, hogy gyilkosa a megszokott életmódját folytatja, ő maga is magánkívül van a félelemtől, és a tettest is minden erejével felzaklatja, az emlékezet segítségével feldúlja lelkét és minden tettét. Ezért a tettesnek ki kell térnie áldozata útjából az év mind a négy szakán keresztül, és el kell ez időre hagynia hazája megszokott helyeit. Ha pedig idegen az áldozat, akkor az idegen országtól kell tartózkodnia ugyanennyi
866 a ideig. S ha a tettes saját jószántából enged e hagyománynak, akkor az elhunyt legközelebbi rokona, aki hivatott őre mindezek teljesülésének, bocsásson meg neki, és éljen vele békében: így teljesen megfelelő a viselkedése. Ha azonban a tettes nem követi a hagyományt, és először is, mielőtt megtisztult volna, a templomokat fel merészeli keresni és áldozatot nem átall bemutatni, továbbá nem akarja a kiszabott időt idegenben eltölteni:
b az áldozat legközelebbi rokona panaszolja be gyilkosság miatt, és a vétkes minden büntetést kétszeresen rójon le. Ha pedig a legközelebbi rokon elmulasztja a vétség törvényes úton való megtorlását, a fertőzés szálljon mintegy őrá, mintha az áldozat ráhárítaná a vétket, s ekkor bárki vádat emelhet ellene, és arra kényszerítheti, hogy a törvény értelmében öt esztendeig legyen távol hazájától.

c Ha pedig idegen öl meg akaratlanul olyan idegent, aki a városban lakik, ugyanezen törvények alapján bárki vádat emelhet ellene, s ha hosszabb időre megtelepedett az illető, egy évre távozzon, ha pedig teljesen idegen,

akkor a megtisztuláson kívül, akár idegent, akár hosszabb időre megtelepedettet, akár polgárt ölt meg, egész életében maradjon távol attól az országtól, amely e törvények fölött illetékes. S ha a törvények ellenére mégis visszatérne, a törvények őrei halállal büntessék, s ha volt valami vagyona, azt adják át áldozata legközelebbi rokonának. Ha pedig akarata ellenére tér vissza, ez esetben, ha hajótörés vetette ki az ország tengerpartjára, tartózkodjon a tengerparton, s áztassa lábát a tengerben: így várja meg, míg elhajózhat; ha pedig szárazföldön erőszakkal hurcolják be, az első állami hatóság, amely ráakad, szabadítsa ki, és tegye át a határon minden bántalom nélkül.

Ha pedig valaki saját kezével öl meg szabad embert, ámde haragjában követte el, először is itt két esetet kell megkülönböztetni. Haragjában követi el tettét az is, aki tüstént, előre megfontolt szándék nélkül, ütlegekkel vagy más hasonló módon öl meg valakit hirtelen indulatában, de tüstént meg is bánja tettét. De haragjában gyilkol az is, aki sértő szavaktól vagy tettektől felingerelve, elhalasztja a bosszúállást, és később, előre megfontolt szándékkal öl, és nem bánja meg tettét. E gyilkosságokat – úgy látszik – két különböző fajtának kell felfogni, bár mindkettő nagyjából haragból esett meg, s bizonyos tekintetben méltányosan mondhatnánk róluk, hogy valahol középen állnak a szándékos és akaratlan cselekvések között; de nem így áll a dolog, hanem mindegyikük csak hasonlít az említett cselekvésekhez: annak tette, aki tartja a haragot – és nem bosszút –, a szándékos cselekvéshez hasonlít, aki ellenben nem tud uralkodni indulatán, és tüstént, minden előzetes megfontolás nélkül cselekszik: az hasonló ugyan ahhoz, aki akaratlanul követi el tettét, de ez sem teljesen akaratlan cselekmény, csak hasonlít ahhoz. Ezért nehéz a haragból

elkövetett gyilkosságokról eldönteni, vajon szándékosnak vagy akaratlannak kell-e őket felfognunk, és e szerint törvényt hoznunk számukra. Leghelyesebb és legjobb a hasonlóság szerint megítélni, s így két csoportra osztani őket az előre megfontolt szándék és ennek hiánya alapján. S így azokra, akik indulatból ugyan, de előre megfontolt szándékkal ölnek, súlyosabb büntetést kell kiróni; azokra viszont, akik előre megfontolt szándék nélkül, hirtelen fellobbanásukban, enyhébb büntetést. Mert amelyik nagyobb bűnhöz hasonlít, azt súlyo-
c sabban, amelyik viszont kisebb vétekhez, azt enyhébben kell büntetni. A mi törvényhozásunknak is így kell tehát eljárnia.

KLEINIASZ

Teljesen így.

IX. ATHÉNI

Újra sorban végigmenve tehát az egyes eseteken, mondjuk ki, hogy ha valaki saját kezével szabad embert öl meg, s a dolog előre megfontolt szándék nélkül, indulatos fellobbanásban történt, egyébként ugyanaz legyen a büntetése, mint annak, aki akaratlanul, de nem haragjában ölt meg valakit, két évig legyen azonban száműzött,
d hogy megszenvedjen indulatosságáért. Aki pedig szintén haragjában, de előre megfontolt szándékkal ölt, egyébként szintén az előbbihez hasonlóan bűnhődjék, de ne két, hanem három évig legyen száműzetésben, indulata tartósságának megfelelően hosszabb száműzetéssel bűnhődve. Visszatérésüket illetőleg a következő eljárás döntsön. Ezt nagyon nehéz törvénnyel pontosan szabályozni: mert megeshet, hogy amely esetet a törvény súlyosabbnak ítél, az az enyhébb eset, és viszont: aki törvény szerint enyhébb elbírálás alá esik, az kegyetle-

e nebbül járt el a gyilkosság elkövetését illetőleg, mint a másik; bár általában az előbb elmondottak a tényállásnak megfelelnek. Mindezeket a törvények őrei ítéljék meg, s miután a száműzetés ideje letelt, maguk közül tizenkét bírát küldjenek ki az ország határára, akik a letelt idő alatt alaposabban megvizsgálták a száműzött tetteit, és így döntsenek a kegyelemről és a visszafogadásról. Azok pedig alkalmazkodjanak e bírák ítéletéhez.

868 a Ha pedig egy ilyen hazatért vétkes indulatán uralkodni nem tudva ismét gyilkosságba esik, úgy menjen száműzetésbe, hogy többé soha vissza ne térjen; s ha mégis visszatérne, úgy bűnhődjön, mint az idegen, ha ilyen bűn után visszatér. Ha valaki haragjában rabszolgát öl meg: ha a magáét, tisztulásnak vesse alá magát; ha a másét, a kárt kétszeresen térítse meg a tulajdonosnak.

Ha pedig bárki is az ilyen gyilkosok közül nem engedelmeskedik a törvénynek, hanem tisztulás nélkül meg-

b fertőzi jelenlétével a piacot, a versenyeket és más szent helyeket, bárki szólítsa a törvény elé mind a gyilkost, mind az elhunyt kiengesztelésének elnézésében vétkes rokonát, azok mind a pénzbírságnak, mind a többi büntetésnek a kétszeresét tartoznak leróni; s a pénzbírság a feljelentőt illeti a törvény értelmében.

Ha pedig rabszolga az urát öli meg haragjában, az áldozat rokonai úgy bánjanak el a gyilkossal, ahogyan

c akarnak, de semmi esetre se hagyják életben, s akkor tiszták maradnak. Ha pedig rabszolga más szabad embert öl meg haragjában, akkor urai adják át az áldozat hozzátartozóinak, s azok feltétlenül halállal büntessék, mégpedig oly módon, ahogyan akarják.

Ha pedig – ami megesik ugyan, de ritkán – az apa vagy anya öli meg haragjában fiát vagy leányát ütlegekkel vagy más erőszakos módon, olyan tisztulásoknak ves-

d sék alá magukat, mint mások, és három évig maradja-

nak hazájuktól távol; s ha visszatérnek, akkor a vétkes asszony választasson el férjétől, a vétkes férj pedig feleségétől, és ne születhessen többé gyermekük; és ne élhessen a tettes egy tűzhely mellett és ne ülhessen közösen ünnepet azokkal, akiket gyermeküktől vagy testvérüktől fosztott meg. Aki pedig ennek nem engedelmeskedik, és vét a vallásos érzés ellen, azt bárki bevádolhat-
e ja istentelenség miatt. Ha pedig a férj hites feleségét öli meg haragjában, vagy a feleség a férjét, ugyanilyen tisztulásoknak vesse magát alá, s három évig maradjon hazájától távol. Hazatérése után pedig ne ülhessen gyermekeivel együtt ünnepet, és ne ülhessen velük egy asztalhoz. S ha akár a szülő, akár a gyermek nem engedelmeskedik e tilalomnak, bárki vádolhassa be őket istentelenség miatt. S ha a testvér öli meg testvérét haragjában, a tisztulásokat és a száműzetést illetőleg ugyanazok a rendelkezések irányadók, mint a szülők és gyermekeik esetében, és a tettes ne lehessen egy fedél alatt, és ne
869 a élhessen vallásos közösségben azokkal, akiket testvérüktől vagy gyermeküktől fosztott meg. Ha pedig valaki e tilalomnak nem engedelmeskedik, a már említett, istentelenségre vonatkozó törvény értelmében büntetéssel sújtasson.

Ha pedig valaki szüleivel szemben annyira nem tudna uralkodni indulatán, hogy dühös őrjöngésében szülei egyikét merészelné megölni, akkor, ha a haldokló halála előtt önként megbocsát a gyilkosnak, ugyanazon tisztulásokat végezze el, amelyeket az akaratlan gyikosságok elkövetői, és a többi követelménynek is, miként azok, tegyen eleget s így tisztuljon meg a vérbűntől. Ha azon-
b ban a haldokló nem bocsát meg neki, a tettes többféle törvény hatálya alá esik: mind súlyos testi sértés, mind istentelenség és szentségtörés miatt a legsúlyosabb büntetés alá esik, mert szülőjét fosztotta meg életétől, úgy-

hogy, ha egy ember többször szenvedhetne halált, akkor az apa- és anyagyilkosnak haragjában elkövetett tettéért igazság szerint sok halállal kellene lakolnia. Hiszen ő az egyetlen, akinek még halálos veszély elleni védekezés
c esetében, ha a szülei részéről fenyegetné halál, sem engedi meg a törvény, hogy megölje apját vagy anyját, akik őt a világra hozták, hanem azt rendeli, hogy inkább szenvedjen el bármit, mintsem hogy ilyet kövessen el: hogyan lehetne hát más méltó törvényes büntetéssel sújtani? Halálbüntetés legyen hát megállapítva annak fejére, ki haragjában apját vagy anyját megöli.

Ha testvér testvérét civakodás közben öli meg, úgy, hogy védekezni kénytelen, mert az emelt kezet először
d őellene, ment legyen a bűntől, mintha harcban ellenségét ölte volna meg. Ugyanez az eset, ha polgár polgárt vagy idegen idegent hasonló körülmények között öl meg. Éppígy, ha polgár idegent vagy idegen polgárt öl meg védekezés közben, ugyanilyen alapon ment a bűntől. Nemkülönben, ha szolga szolgát. Ha azonban – védekezés közben bár – szabad embert öl meg szolga, ugyanazon büntetőtörvények alá esik, mint az apagyil-
e kos. Amit azonban az apagyilkosság esetén való megbocsátásról mondtunk, az minden ilyen esetre legyen érvényes, ha bárki bárkinek önként megbocsát; ilyen esetben mint akaratlanul elkövetett gyilkosság esetén végezzen tisztulásokat a tettes, és egy évig legyen száműzött a törvény szerint.

Ezzel eleget mondtunk az erőszakos, de akaratlan és indulat hatása alatt elkövetett gyilkosságokról. Ami most már a szándékos, teljesen igazságtalanul, a gyönyörökkel, vágyakkal és irigységgel szemben való gyengeség hatása alatt, előre megfontoltan elkövetett tetteket illeti, ezeket kell az előbbiek után tárgyalnunk.

KLEINIASZ

Helyesen mondod.

X. ATHÉNI

870 a Ezekről először lehetőleg azt soroljuk fel: hányfélék. Legfőbb forrásuk a vágyakozás, mely teljesen hatalmába kerít egy olyan lelket, amelyet már feldúltak a vágyak. Ez az állapot leginkább ott következik be, ahol a legnagyobb és legerősebb vágy jut szóhoz: a pénz hatalma, amely hitvány természet és műveletlenség folytán számtalan vágyat szül a telhetetlen és határtalan szerzés után. A műveletlenség és helytelen nevelés forrása pedig az a – mind a görögöknél, mind a barbároknál elterjedt –
b közvélemény, mely helytelenül magasztalja a gazdagságot. Mert vétkeznek mind utódaik, mind önmaguk ellen, mikor a gazdagságot tartják a legbecsesebbnek a javak közül, pedig csak a harmadik. Ugyanis mindenekfölött a legszebb és legjobb volna szerte az összes városokban kimondani az igazat a gazdagságról: hogy csak a test kedvéért van, a test viszont a lélek kedvéért. S minthogy ezek (a test és lélek) javak, amelyeknek kedvéért van természetszerűleg a gazdagság, a gazdagság csak a harmadik helyet foglalhatja el a lélek és test kiválósága után. Ez a gondolatmenet megtaníthatná az embereket
c rá, hogy annak, aki boldog akar lenni, nem a mindenáron való meggazdagodást kell hajszolnia, hanem igazságosan és mértékkel való meggazdagodásra kell törekednie. Ilyen gondolkodással nem volna annyi gyilkosság az államokban, amelyek tisztulásul újra vért kívánnak. Jelenleg azonban, mint már fejtegetésünk elején mondtuk, ez az egyik legerősebb indítóok, mely szándékos gyilkosságokat és a legsúlyosabb büntetéseket eredményezi.

A második indítóok a nagyravágyás, amely irigységet

szül: s az irigység súlyos lakótárs először is az irigy ember számára, de az államok legkülönb férfiai számára is.

d A harmadik ok, amely sok gyilkosságnak forrása, a gyáva és bűnös félelem – ez olyanokban támad, akik olyan dolgokban mesterkednek vagy olyasmit követtek el, amelyekről szeretnék, ha senki sem tudna. Azokat tehát, akik elárulhatnák őket, elteszik láb alól, ha más mód nincs az elhallgattatásukra.

Mindezekről ez legyen a bevezető intelem; ezenkívül pedig az, ami nagy hatással van az emberekre, mikor a misztériumokba beavatottaktól hallják: hogy az ilyen e bűnösök lakolnak a Hadészban, és ha onnan ismét a földre érkeznek, az a természetes büntetés vár rájuk, hogy ugyanazt szenvedjék el, amit elkövettek: másnak a keze által ugyanúgy végezzék be akkori életüket.

XI. Aki már erre az intelemre is hallgat és már ennek következtében visszaretten az ilyen bűntől és büntetéstől, annak számára nem szükséges a törvényt kihirdetni. 871 a Aki azonban nem szívleli meg, annak számára a következő szöveggel szóljon a törvény: aki előre megfontolt szándékkal, igazságtalanul saját kezével bármelyik polgártársát megöli, az először is zárassék ki a nyilvános életből, tehát se a templomokat, se a népgyűlést, se a kikötőket, se semmiféle összejövetelt ne fertőzzön meg jelenlétével, akár megtiltja ezt valaki a jelenlevők közül, b akár nem. Mert tiltja a törvény, és tilalma mindig az egész város nevében szól. Aki a meggyilkolt rokonai közül – férfi- és nőágon való unokatestvéreit beleértve –, pedig köteles volna rá, nem emel vádat a gyilkos ellen, és nem szólítja fel a nyilvános élettől való visszavonulásra, az legyen elkészülve rá, hogy őrá száll a fertőzés és az istenek haragja, ahogyan a hagyomány a közvéle-

ményt befolyásolja, továbbá bárki bevádolhatja, aki az elhunytért bosszút akar állni.

S aki az elhunyt ügyében mint megtorló fellép, min-
c dent végezzen el, ami az ilyen alkalommal szokásos tisztítómosdásokat és az istenség követelte egyéb hagyományos szertartásokat illeti, és az érintkezési tilalmat is kihirdetve, lépjen fel, hogy a tettest arra kényszerítse, hogy kiállja a törvény szabta büntetést. S a törvényhozónak könnyű kimutatnia, hogy mindezeknek bizonyos imák és áldozatok révén kell történniük, azon istenek számára, akik afölött őrködnek, hogy ne történjen gyilkosság az államokban. Hogy pedig kik ezek az istenek, és hogyan történjen leghelyesebben s az illető isten
d akarata szerint az ilyen per megindítása, erre nézve a törvények őrei a jósokkal és az istennel meg a magyarázókkal együtt hozzanak törvényeket, és e szerint indítsák meg a pereket.

A bírák ezekben az ügyekben ugyanazok legyenek, akik a templomrablók fölött is jogerősen ítélnek. A vétkes halállal bűnhődjön, és ne temessék el abban az országban, ahova való az áldozata, minthogy az istentelenségen kívül minden erkölcsi érzék híján valónak bizonyult. Ha elmenekül és nem veti alá magát az ítéletnek, akkor örökre maradjon számkivetésben. S ha mégis áldozata hazájának földjére lép, az áldozat bármelyik
e rokona vagy akármelyik polgár büntetlenül ölje meg, vagy pedig kötözze meg és úgy adja át az ügyben illetékes tisztviselőknek kivégzésre.

A vádló kezeseket is követeljen attól, akit bevádolt. Az pedig adjon három olyan kezest, akiket az illetékes bírói hatóság megbízhatónak ítél, és azok kezeskedjenek, hogy a vádlottat a törvényszék elé állítják. Ha azonban a vádlott nem akar vagy nem tud kezeseket állítani, akkor az illetékes hatóság fogassa el és megkö-

tözve vegye őrizetbe, és így állítsa elő az ügy tárgyalására.

872 a Ha pedig valaki nem saját kezével, hanem mást felbujtva lett okozója valaki halálának, és noha lelke nem tiszta a gyilkosságtól, a városban tartózkodik, a büntetőeljárás vele szemben is az előbbi legyen, kivéve a kezesek állítását. S ha bűnösnek találják, a honi földben lehessen eltemetni, egyébként az előbbivel azonos eljárást és büntetést alkalmazzanak vele szemben. Ugyanezek vonatkoznak idegeneknek idegenek ellen, polgá-
b roknak és idegeneknek egymás ellen, szolgáknak szolgák ellen, akár saját kezűleg, akár felbujtás útján elkövetett gyilkosságaira, kivéve a kezesek állítását: mert – mint már mondtuk – csak azoknak, akik önkezükkel gyilkoltak, kell kezeseket állítaniuk. S ez esetben annak, aki gyilkosság miatt vádat emel, egyszersmind a kezesek állítását is követelnie kell.

Ha végül szolga szándékosan, akár saját kezével, akár felbujtás útján öl meg szabad embert, és elmarasztalják, akkor az állami hóhér vigye áldozatának sírja közelébe,
c ahonnan a sírhalmot látni lehet, és mérjen rá annyi korbácsütést, ahányat a vádló rendel, és ha az ütések után életben marad, ölje meg.

Ha pedig valaki szolgát öl meg, noha az mit sem vétett – csak azért, mert fél attól, hogy feljelentheti az ő szégyenletes gaztetteit, vagy más hasonló okból –, éppolyan büntetés sújtsa, mintha polgárt ölt volna meg.

XII. Ha pedig olyasmi esik meg, amire még törvényt hozni is szörnyű és semmiképp sem kedves dolog, de
d lehetetlen törvényes rendelkezés nélkül hagyni: ha tehát rokonokon akár saját kezűleg, akár felbujtás által, szándékosan és teljesen igazságtalanul elkövetett gyilkosság fordul elő, ami gyakran megesik rosszul igazgatott és elhanyagolt nevelésű államokban, de megeshet olyan

országban is, ahol a legkevésbé várná az ember, akkor ismét a kevéssel előbb elmondott intéshez kell folyamodni, aminek hallatára talán inkább képes lesz egyikmásik polgártársunk önként tartózkodni a legistentelenebb gyilkosságoktól. Mert régi papok ajkáról világosan
e hangzik a szózat vagy parancs – vagy akárhogyan kell is nevezni –, mely szerint a Jog, aki őrködik és bosszút áll a rokonvérért, a most idézett törvény szerint jár el, és azt rendeli, hogy aki ilyesmit követ el, annak ugyanazt kell elszenvednie, amit cselekedett. Ha tehát valaki az apját ölte meg, akkor legyen elkészülve rá, hogy valaha őt is hasonló erőszak éri gyermekei részéről. Ha pedig anyját, akkor neki is nőalakban kell még egyszer megszületnie, és gyermekei keze által életét vesztenie. Mert a vérközösség beszennyezésének nincs más tisztulása, és a szégyenfoltot nem lehet másképpen lemosni, csak úgy,
873 a hogy a tettes hasonlót hasonlóval, vért vérrel fizet meg, és így csillapítja le és nyugtatja meg az egész rokonság indulatát.

Tartózkodjunk tehát e tettektől, félve az istenek ilyen büntetését. Ha azonban némelyeket mégis olyan szörnyű végzet kerített hatalmába, hogy arra vetemednek, hogy apjuk, vagy anyjuk, vagy testvérük, avagy gyermekük lelkét előre megfontoltan, szándékosan fosztják meg testétől, a halandó törvényhozó törvénye ekképpen ren-
b delkezik: annak kihirdetése, hogy a nyilvános élettől tartózkodjék a tettes, és a kezesek adása ugyanúgy történjék, mint az előbb mondtuk. Ha aztán valakit ilyen gyilkosságban elmarasztalnak, akkor a bírák szolgái tisztviselők jelenlétében végezzék ki, és testét meztelenül vessék egy meghatározott keresztútra a városon kívül, s az összes tisztviselő a város nevében egy-egy követ dobjon a tetem fejére, s így tisztítsák meg a várost;

c ezután pedig vigyék az ország határára, és temetetlenül dobják ki a törvény szerint.

Aki pedig azt öli meg, aki hozzá legközelebb áll, és közhit szerint a legkedvesebb neki, mi érje azt? Arról beszélek, aki öngyilkosságot követ el, erőszakkal fosztva meg magát a végzettől rendelt élettől, noha sem az állam büntetőrendelkezése nem kényszeríti, sem fájdalmas és kikerülhetetlen sorscsapás nem sújtja, sem orvosolhatatlan és tűrhetetlen megszégyenítés nem éri, hanem
d csupán erélytelenségből és férfiatlan gyávaságból mér igazságtalan ítéletet saját fejére. Hogy milyen hagyományos tisztulások és milyen temetés illeti meg az ilyen embert, azt az isten tudja; s erről a legközelebbi hozzátartozók kérdezzék meg az ide vonatkozó törvényeket és azok magyarázóit, és járjanak el ezeknek a rendelkezései szerint. Az ilyen véget ért emberek sírja először is teljesen magános legyen, és senkivel együtt ne temessék el őket; továbbá e sírok a tizenkét törzsrész közötti határsávokon legyenek, meg nem művelt és névtelen helyeken, minden hírnévtől megfosztva temessék el őket, se oszlop, se név ne jelölje sírjukat.

e Ha pedig igavonó vagy más állat öl meg valakit, kivéve, ha nyilvános versenyen, küzdelem közben történik az eset, a rokonok ekkor is emeljenek vádat a gyilkos ellen, s a mezők őrei ítélkezzenek: azok és annyian, ahányat az illető rokon kíván: s a vétkest öljék le és tegyék át az ország határán. S ha élettelen tárgy fosztott meg egy embert életétől – kivéve, ha villámcsapás vagy hasonló, istentől küldött dolog sújtotta le –, minden egyéb esetben, ha valaki valamibe beleütközött, vagy
874 a valami tárgy esett rá, úgy, hogy halálát okozta, az illetékes rokon a legközelebbi szomszédot kérje fel bírónak, s végezze el a tisztulást mind önmaga, mind az egész

rokonság nevében; a gyilkos tárgyat pedig tegyék át a határon, akárcsak az állatokkal kapcsolatban mondtuk.

Ha pedig valakit megölve találnak, de gyilkosa ismeretlen, és szorgos kutatás mellett sem találják meg, a
b közhírré tétel ugyanúgy történjen, mint a többi esetben: törvény elé kell idézni a gyilkost, és a piacon ki kell hirdetni, hogy az illető gyilkosa ne lépjen szent helyre, s egyáltalán maradjon távol áldozata hazájának földjétől; mert ha mégis megjelenik és felismerik, halállal fog lakolni és testét temetetlenül áldozata hazájának földjéről ki fogják vetni.

Ez a törvény legyen tehát érvényes a gyilkosságokra, s ezzel megtárgyaltuk az idevonatkozó intézkedéseket.

Hogy pedig milyen esetekben lehet valakit jogosan
c emberölés vétkétől felmenteni, arról a következő az irányadó: ha valaki éjjel lopáson éri a házába belopózó tolvajt, és megöli: ártatlannak kell tekinteni; ugyancsak ment a vétektől az, aki védekezés közben öli meg a tolvajt. Továbbá, ha valaki erőszakot akar elkövetni szabad születésű nőn vagy fiún, büntetlenül veszítse életét akár a fenyegetett egyénnek, akár annak apjának vagy testvérének avagy fiainak keze által. Éppígy, ha a férj rajtakap valakit, amint erőszakot akar tenni az ő feleségén, és megöli az erőszakoskodót: ártatlan legyen a törvény szerint. Végül hasonlóképpen, ha valaki atyjának, ki semmi gonoszságot nem követett el, siet halálos veszedelmében segítségére, vagy anyjának, gyermekei-
d nek, testvéreinek vagy feleségének, és eközben öl meg valakit: mindenesetre ártatlan legyen.

XIII. Ezek legyenek tehát a törvényes rendelkezések a lélekre vonatkozólag: hogy az életben milyen gondozásban és nevelésben kell részesülnie, hogy érdemes legyen élnie – mert ellenkező esetben nem érdemes –, továbbá, hogy erőszakos halál esetén minő büntetések-

nek kell a bűnöst sújtaniuk. Hasonlóképpen a test ápolásáról és neveléséről is szóltunk már, most tehát az következik, hogy a testi sértésekről is szóljunk: lehetőleg különböztessük meg, melyek az akaratlanul és melyek
e a szándékosan elkövetett testi sértések és hányfélék, és mik a megfelelő büntetések mindegyikre nézve. Az előbbiek után – úgy látszik – ezekre kell törvényt hoznunk. Hiszen még a leggyarlóbb törvényhozó is a megsebesülést és a sebekből bekövetkező megcsonkítást tárgyalná a gyilkosságok után.

A megsebesülések – valamint a gyilkosságok – akaratlanul elkövetett, továbbá indulatból, félelemből, végül előre megfontolt szándékkal elkövetett testi sértések folytán következhetnek be.

Mindezek elé azonban a következő elöljáró beszédet kell bocsátani: törvényeket okvetlenül hozni kell az em-
875 a berek számára, és az embereknek törvények szerint kell élniük, különben mit sem különböznek a legvadabb állatoktól. Ennek pedig az az oka, hogy az emberi természet senkiben sem elég alkalmas rá, hogy felismerje: mi a hasznos az emberi társadalomra nézve, és, hogy ha felismerte a jót, képes is legyen és akarja is mindig azt cselekedni.

Mert először is: nehéz dolog belátni azt, hogy az igazi államkormányzó művészetnek nem a magán-, hanem a közérdekkel kell törődnie – mert a közérdek összeköti,
b a magánérdek szétválasztja az államokat –, továbbá azt, hogy mind a köz-, mind a magánérdeknek az válik javára, ha e kettő közül a közérdeket részesítik különb elbánásban, mint a magánérdeket. Továbbá: még ha elméletileg eljut is valaki annak belátásához, hogy természettől fogva így áll a dolog, de ha ezután olyan helyzetbe jut, hogy felelőtlenül és önkényesen uralkodhat egy állam felett, akkor már semmi esetre sem marad

meg előbbi nézete mellett, és nem fogja életét abban a törekvésben leélni, hogy a közérdeket ápolja az államban, s a magánérdek csak a köz után következzen, hanem a halandó természet mindig önző cselekvésre és nagyravágyó kapzsiságra fogja ösztönözni, mert minden
c meggondolás nélkül a fájdalmat kerüli s a gyönyört hajhássza, s e kettőt mind az igazságosságnak, mind a jónak elébe helyezi. S így sötétség támad lelkében, ennek következtében végül mindenféle bajjal árasztja el mind önmagát, mind az egész államot.

Ha egyszer olyan ember vehetné át a vezetést, akinek természettől megvan erre a képessége, mert isteni rendeltetéssel született, annak semmi szüksége nem volna törvényekre, hogy azok uralkodjanak fölötte: mert a tudásnál és belátásnál semmiféle törvény vagy rend nem ér többet; és nem szabad megtörténnie, hogy a belátás
d és az ész bárminek is alárendeltje és szolgája legyen, hanem az kell, hogy vezessen mindent, ha valóban természetéhez híven igazi, szabad szellem. Jelenleg azonban nincs sehol, legfeljebb alig-alig. Ezért tehát a második utat kell választani: a törvényt és a rendet. Ezek, ha nem vehetnek is tekintetbe mindent, legalább tekintettel lehetnek arra, ami legtöbbnyire szabályszerűen történni szokott. Ezeket a következők kedvéért mondtuk: hiszen most is törvényeket fogunk hozni arról, hogy miképpen kell lakolnia annak, aki mást megsebesít vagy másképpen bántalmaz. Kézenfekvő, hogy minden ilyen
e esetben azt vegyük tekintetbe, hogy kinek mely testrészét, hogyan, mikor sebezték meg. Hiszen mindezeknek számtalan és egymástól nagyon különböző változata van. Mármost lehetetlen dolog akár mindezt, akár pedig semmit ezek közül a bíróságok megítélésére bízni. Mert legalább azt az egyet a bíróságok megítélésére kell bízni, hogy vajon megtörtént-e vagy sem a szóban forgó cse-

lekmény. Éppígy lehetetlen volna semmit sem bízni a
876 a bíróságokra azt illetőleg, hogy a vétkesnek ilyen esetekben hogyan kell bűnhődnie, hanem a törvényhozónak magának intézkednie minden kis és nagy kérdésben.

KLEINIASZ

Mi következik tehát ebből?

ATHÉNI

Az, hogy némely dolgokat a bíróságokra kell bízni, más dolgokat pedig nem, hanem magának a törvényhozónak kell szabályoznia.

KLEINIASZ

Milyen dolgokat kell tehát törvénnyel szabályoznunk, és milyen dolgokat a bíróságok megítélésre bíznunk?

XIV. ATHÉNI

b Erre azt lehet leghelyesebben válaszolni, hogy az olyan államban, ahol a bíróságok gyarlók, és némán, mintegy csak lopva merik megmondani a véleményüket, titkos szavazással hozzák meg ítéleteiket – vagy ami még ennél is szörnyűbb, a törvényszékek, mint valami színházi közönség, nem is csöndben, hanem nagy zajjal felváltva dicsérik és ócsárolják mindkét fél szónokát, és így ítélkeznek –, az ilyen államok súlyos helyzetben vannak. Ilyen bíróságok számára törvényt hozni, ha valami kényszer készteti erre az embert, bizony nem nagy szerencse, de ha mégis a szükség kényszerít: csupán a lehető legkisebb részletkérdésekre vonatkozólag szabad rájuk bízni a büntetések kiszabását, a legtöbb dolgot magának a törvényhozónak kell határozottan szabályoznia, ha ilyen állam számára kénytelen törvényt hozni.
c Amelyik államban viszont a törvényszékek a lehetőség

szerint helyesen vannak megszervezve, mert a jövendő bírák jó nevelésben részesültek, és teljesen alapos előzetes vizsgálatnak vannak alávetve, ott helyénvaló és teljesen rendjén van, ha a vétkesek büntetésének kiszabását illetőleg sokat bízunk az ilyen bírák megítélésére.

d Nem szabad tehát rossz néven venni tőlünk, ha a kérdések legnagyobb részét törvényileg nem szabályozzuk, hiszen ezeket még gyarlóbb nevelésben részesült bírák is saját belátásuk alapján el tudják intézni, és minden egyes vétekre ki tudják szabni a megfelelő büntetést és vezeklést. Minthogy pedig azok, akik számára hozzuk törvényeinket, meggyőződésünk szerint alkalmasak rá, hogy ilyen ügyekben bíráskodjanak, nyugodtan rájuk bízhatjuk a legtöbb részletkérdést. Sőt, amit már sokszor kimondtuk és alkalmaztunk is előző törvé-
e nyeink hozatala alkalmával, hogy a büntetéseknek csak a főbb típusait adtuk meg vázlatosan, s így példát adtunk a bíráknak arra, hogy sohase lépjenek ki a jog és igazság köréből – ez az eljárásunk akkor is helyes volt, és most is ezt kell alkalmaznunk, mikor ismét a törvényhozáshoz látunk.

A testi sértés miatt emelt vádat illetőleg a következő szempontok legyenek irányadók: ha valaki előre megfontolt szándékkal meg akarja ölni egy honfitársát, de nem öli meg, csupán megsebesíti, akkor – kivéve a törvény által megengedett eseteket – az ilyen szándéko-
877 a san sértő nem méltó a könyörületre és semmi kíméletre, hanem, mintha csak ölt volna, emberölés kísérlete miatt kell vád alá helyezni. De tekintetbe kell venni a sorsot, mely őt a legrosszabbtól megóvta, és a daimónt, aki mind őrajta, mind áldozatán megkönyörülve, elhárította egyikükről a gyógyíthatatlan sebet, másikukról pedig az elátkozottság balsorsát: hogy tehát ezért hálát adjunk a daimónnak, és ne szálljunk szembe vele, a sértőt ment-

b sük fel a halálbüntetés alól, de egész életére költözzön át a szomszéd városba, s ott élvezze vagyonának teljes jövedelmét. A kárt azonban, amit esetleg a sértettnek okozott, meg kell térítenie; s a kárt az a bíróság becsülje meg, amelyik az ítéletet hozta; ítélkezni pedig az a bíróság van hivatva, amelyik a gyilkosság fölött is ítélkezett volna, ha az áldozat a sebesülésben kiszenvedett volna.

Ha azonban gyermek a szüleit vagy szolga az urát sebzi meg ily szándékosan, halál a büntetése. Nemkü-
c lönben, ha testvér sebzi meg testvérét szándékosan, és ebben elmarasztalják, halál a büntetés. Ha a feleség férjét vagy a férj feleségét gyilkos szándékkal sebesíti meg, örökös száműzetés legyen büntetése. Vagyonát pedig, ha gyermekeik még kiskorúak, a gyámok kezeljék, és mint árvákat, gondozzák a gyermekeket. Ha pedig már felnőttek, ne legyenek kötelesek a gyermekek száműzött szülőjüket ellátni, hanem ők élvezzék vagyonát.

d Ha pedig gyermektelen az a polgár, aki ilyen szerencsétlen körülmények közé jutott, jöjjenek össze a rokonok – le egészen mind férfi-, mind női ágon a száműzött unokatestvéreinek gyermekeiig –, és tanácskozzanak a törvények őreivel és a papokkal, hogy kit lehetne az állam ötezer-negyven telkének ebbe az elárvult darabjába örökösül behelyezni; azt a szempontot véve figyelembe, hogy ezen ötezer-negyven telek egyike sem tulajdona sem a benne lakónak, sem egész nemzetségének,
e hanem az államé; mind köz-, mind magánjogi tekintetben. Az államnak tehát a telkeit lehetőleg minden tisztátalanságtól és szerencsétlenségtől meg kell óvnia. Ha tehát valamelyik telek szerencsétlenség és megszentségtelenítés áldozata lesz, úgyhogy birtokosa gyermekeket nem hagy hátra, hanem nőtlen emberként, vagy nős volta ellenére is gyermektelenül hal meg, minthogy

szándékos emberölésben bizonyult vétkesnek, vagy más – az istenek vagy a polgárok ellen elkövetett – vétekben, amelynek büntetése a törvény szerint határozottan a halál, vagy pedig örökös száműzetésbe kellett mennie és nincs gyermeke – az ilyen telket először is meg kell
878 a tisztítani, hogy a fertőzést kiűzzék, a törvény szerint, azután, mint már említettük, jöjjenek össze rokonai, és a törvények őreivel együtt vizsgálják meg, hogy melyik család áll a városban a legjobb hírben erényét illetőleg és egyszersmind szerencsés is, és több gyermeke van. Innen kell egyet az elhunyt apjának és őseinek fiává fogadni, az előjel kedvéért adva ezt a nevet a dolognak, és könyörögve azért, hogy apjánál több szerencsével legyen utódok nemzője a család számára, és a tűzhely fenntartója meg a szent szertartások végzője – iktassák
b be törvényes örökösül. A vétkest pedig hagyják névtelenül, gyermektelenül és vagyontalanul, ha ilyen szerencsétlen sors érte.

XV. Úgy látszik, hogy a dolgok határai nem mindig érintkeznek közvetlenül egymással, hanem némely esetben határterület van, amely a határok között terül el, és előbb érintkezik mindkét féllel és így a középen áll a kettő között. Azt mondtuk, hogy az akaratlan és a szándékos cselekmények között is ilyen helyet foglal el az
c indulat hatása alatt elkövetett cselekvés. Ha most már indulatos állapotban elkövetett testi sértésben bizonyul vétkesnek valaki, először is fizesse meg az okozott kár kétszeresét, ha a sebesülés gyógyítható; gyógyíthatatlanság esetén pedig a négyszeresét. Ha pedig a sérülés gyógyítható ugyan, de nagyon elcsúfítja és elékteleníti a sebesültet, akkor a kár háromszorosát kell megtéríteni. Ha pedig valaki a sebesülés által nemcsak az illetőt, hanem az államot is megkárosítja, mert az illetőt képtelenné teszi rá, hogy hazáját védje az ellenség ellen, az

d egyéb büntetésen felül az államnak is kártérítéssel tartozik: tehát saját katonai szolgálatán kívül a harcképtelen áldozat helyett is teljesítsen katonai szolgálatot, különben bárki jogosan vádolhatja katonai kötelezettség nem teljesítése miatt. Az okozott kár értékét pedig, s hogy kétszeresét, három- avagy négyszeresét kell-e lefizetnie, azok a bírák állapítsák meg, akik elítélték.

Ha pedig testvér a testvérét sebezte meg felindulásában, akkor a szülők és rokonok – a mindkét ági unoka-
e testvérek gyermekeiig – gyűljenek össze, férfiak és nők egyaránt, és ítéljenek, a kár megbecsülését természet szerint a szülőknek engedve át. Ha kétség forog fenn a becslés körül, a férfiágon való rokonok döntsenek; s ha ők sem tudnak dönteni, végül bízzák a dolgot a törvények őreire.

Ha pedig gyermekek sebesítették meg indulatos állapotban szüleiket, akkor ennek bírái olyan hatvan éven felüli férfiak legyenek, akiknek vér szerinti s nem örökbefogadott gyermekeik vannak. S ha az illető vétkesnek bizonyul, ítéljék meg: vajon halált érdemel-e, vagy ennél is súlyosabb büntetést, vagy esetleg valamivel enyhébbet. A tettes rokonai közül azonban senki sem vehet részt az ítélkezésben, még ha megvan is a törvény rendelte életkora.

879 a

Ha pedig szolga sebesít meg szabad embert indulatában, a tulajdonos adja át szolgáját a sértettnek, hogy úgy bánjon el vele, ahogyan akar. Ha pedig nem adná át, maga tegye jóvá a kárt. Ha pedig az a gyanúja, hogy az egész dolog a szolga és a sérült között előre megbeszélt mesterkedés, akkor vigye bíróság elé; s ha nem tudja vádját bebizonyítani, a kár háromszorosát fizesse meg; ha pedig bebizonyítja, szolga elidegenítése címén vádolja be azt, aki összejátszott a szolgával.

b Aki pedig teljesen akaratlanul sebesített meg valakit,

a kárt egyszerűen térítse meg, hiszen a sors felett a törvényhozónak nincs semmi hatalma. Ilyen esetben a bírák ugyanazok legyenek, akik a gyermekeknek szüleiken elkövetett testi sértése ügyében bíráskodnak, és döntsék el az okozott kár értékét.

XVI. A fentiekben felsorolt esetek mind erőszakos cselekmények, de ilyen a tettleges bántalmazás minden faja is. Mármost ezekről minden férfinak, nőnek és gyermeknek úgy kell gondolkoznia, hogy az öregebb ember tiszteletben is öregbedik és jóval előbb áll az if-
c jabbnál mind az istenek, mind az olyan emberek előtt, kik életben maradni és boldogulni akarnak. Szégyenletes és isten előtt gyűlöletes látvány tehát, ha rendezett államban öregebb ember tettleges bántalmazást szenved egy ifjabb részéről. Viszont minden ifjúhoz, aki idősebb részéről szenved el ütlegeket, az illik, hogy könnyedén viselje el és tartsa vissza indulatát, arra gondolva, hogy öregségére hasonló tiszteletben lesz része. Így legyen tehát: tisztelje mindenki mind szóval, mind tettel a nála idősebbet; aki pedig nála húsz évvel előbbre van korban – akár férfi, akár nő –, úgy tekintse, mint apját vagy anyját, és óvatosan bánjon vele, s egyáltalán a születés
d istenei iránti hálából tisztelettel tartózkodjon minden olyan korú embertől, aki képes lett volna őt nemzeni vagy szülni. Éppen így tartózkodjék minden ilyen korú idegentől is, akár régen itt lakik, akár újonnan jött. Tehát ne támadjon, de még védekezés közben se merészeljen ütlegekkel rendreutasítani az ilyen embert. S ha úgy véli, hogy büntetést érdemel az ilyen idegen, mert
e vakmerő szemtelenséggel verte meg őt, a városfelügyelők hatósága elé vigye – de ütlegeléstől tartózkodjék –, hogy elmenjen a kedve attól, hogy polgárt valaha is merészeljen ütlegelni; a városfelügyelők pedig, átvéve tőle a vádlottat és kihallgatva a feleket – óvatosan, figyel-

ve az idegeneket védő istenre –, ha úgy látszik, hogy csakugyan jogtalanul ütlegelte az idegen a polgárt, ugyanannyi korbácsütést mérvén rá, mint ahány ütleggel sújtotta a panaszost, vegyék el a kedvét attól, hogy idegen létére vakmerőségre használja ki a vendégjogot. Ha azonban kiderül, hogy nem járt el igazságtalanul, akkor azt korholják és fenyegessék meg, aki eléjük vezette, és mindkettőt bocsássák szabadon.

Ha pedig kortárs kortársát, vagy egy korban előtte
880 a álló, de gyermektelen embert sújt ütlegekkel, így öreg ember öreget, és ifjú ifjút, akkor az illető védekezzék természetes módon, fegyver nélkül, puszta kézzel. Hogyha pedig negyven éven felüli ember nem átallja, hogy valakire fegyvert fogjon, akár támadás, akár védekezés céljából, műveletlennek, szabad emberhez méltatlannak és szolgainak minősítsék eljárását, s ezzel a megszégyenítéssel érje el méltó büntetését.

S ha valaki hallgat az ilyen intelmekre, az könnyen fékezhető, jó polgár. Aki ellenben nem fogad szót, és nem törődik a bevezető intelmekkel, az fogadja készsé-
b gesen a következő törvényt: ha valaki nála húsz vagy több évvel idősebb embert ütlegel, bárki – feltételezve, hogy nem kortársuk, vagy nem fiatalabb, mint a küzdő felek – válassza szét őket, különben hitvány embernek minősíti a törvény. Ha azonban egykorú a bántalmazott féllel, vagy még fiatalabb nála, akkor siessen segítségére a bántalmazottnak, mintha csak a testvére, apja vagy nagyapja volna. Ezenfelül tettleges bántalmazás vádjá-
c val terheltessen, aki nála idősebbet merészel ütlegelni, s ha elmarasztalják, legalább egyévi börtönt szenvedjen. De ha a bírák súlyosabbnak ítélik az esetet, az az idő legyen jogerős, amennyire ők ítélik. Ha pedig idegen vagy letelepedett vendég bántalmaz nála húsz vagy több évvel idősebb embert, a jelenlevők segítségnyújtási kö-

telezettségéről ugyanaz a törvény legyen érvényes; aki pedig a perben vesztes lesz, ha idegen és nem telepedett le a városban, akkor kétévi börtönt szenvedjen; ha pedig letelepedett létére szegte meg a törvényt, háromévi bör-
d tönre ítéljék, ha ugyan a bíróság nem tartja még súlyosabb büntetésre méltónak. De bűnhődjön az is, aki jelen volt az ilyen esetnél, és nem nyújtott segítséget a törvény szerint, mégpedig az első vagyoni osztályhoz tartozók egy minával, a másodikba tartozók ötven drachmával, a harmadikba tartozók harminc, a negyedikbe tartozók húsz drachmával. Az ilyen esetekben a hadvezérek, a gyalogsági és lovassági osztagok parancsnokai és a lovasság főparancsnoka bíráskodjanak.

XVII. A törvények – úgy látszik – részben a jóravaló
e emberek kedvéért vannak, hogy felvilágosítsák őket: milyen kölcsönös bánásmód mellett élhetnek egyetértésben és barátságban egymással; részben pedig a minden neveléstől és művelődéstől elrugaszkodott emberekre való tekintettel, akiknek természete nyers és meg nem lágyítható, úgyhogy semmi gonoszságtól nem riadnak vissza. Ezek adnak alkalmat a most következők elmondására; ezek számára csak kényszerűségből hoz a törvényhozó törvényeket, mert azt szeretné, ha sohasem kellene alkalmazni őket. Aki ugyanis arra vetemedik, hogy apját vagy anyját vagy nagyszüleit tettleges bántalma-
881 a zással illesse, s nem tart sem az égi istenek haragjától, sem az alvilági büntetésektől, hanem, mintha csak tudná azokat, amiket egyáltalán nem tud, megveti a régi közszájon forgó hagyományokat, és vét a törvény ellen – az ilyen embernek valami végső elrettentő büntetésre van szüksége. A halál nem a végső elrettentő büntetés, azok a szenvedések pedig, melyek a hagyomány szerint a Hadészban az ilyen bűnösökre várnak, a halálnál súlyosabbak ugyan, de ezek az elbeszélések, noha igazat mon-

danak, nem tudják elrettenteni az ilyen megátalkodott lelkeket. Különben nem akadnának anyagyilkosok és olyan emberek, akik nem átallják szüleiket szentségtelenül ütlegekkel illetni. Az kell tehát, hogy az itteni, az életben bekövetkező büntetések az ilyen bűnök esetében ne maradjanak el a Hadészban bekövetkezők mögött.

Ezek után így szóljon a törvény: ha valaki apját, anyját vagy nagyszüleit bántalmazni merészeli, noha eszénél van, először is bárki – mint mondtuk – siessen a bántalmazottak segítségére; és ha megtelepedett idegen, akkor segítsége jutalmául a versenyeken díszhelyet kapjon, ellenkező esetben örökre száműzessék az országból. Ha pedig le nem telepedett idegen, akkor segítségéért dicséretben, közönyéért szidalomban részesüljön. Ha pedig szolga siet a bántalmazott segítségére, szabadság legyen jutalma, ha ellenben nem segít, száz korbácsütéssel sújtsák, mégpedig ha a piacon történik a dolog, a piac felügyelői, ha piacon kívül a városban, a városfelügyelők közül az épp ott tartózkodó, ha pedig valahol a mezőn, a mezőőrök hatósága hajtsa végre a büntetést. Ha pedig polgár szeme láttára történik ilyesmi, akár gyermek, akár férfi, akár asszony az illető, mindenki védje meg a bántalmazottat, istentelennek nevezve támadóját. Aki pedig nem nyújt segítséget, azt sújtsa a rokon- és szülővédő Zeusz átka a törvény szerint. Aki pedig szülei bántalmazásában vétkesnek bizonyult, először is örökre száműzessék a városból az ország más részébe és tartózkodjék az összes templomoktól; ellenkező esetben a mezők őrei sújtsák ütlegekkel, vagy úgy, ahogy jónak látják. S ha a városba visszatérne, halállal bűnhődjön. Ha pedig valaki szabad ember módjára együtt eszik vagy iszik, vagy bárminő életközösségre lép az ilyen emberrel, sőt, ha csak találkozás alkalmával önként megérinti is, ne léphessen be templomba vagy a piacra, vagy egy-

általán a városba, míg meg nem tisztul, abban a meggyőződésben, hogy bűnös sorssal vállalt közösséget. S ha a törvénnyel dacolva mégis megfertőzné jelenlétével a templomokat és a várost, amelyik tisztviselő észre-
882 a veszi és nem idézi törvény elé, a számadás alkalmával ez a mulasztása a legsúlyosabb vádak egyike legyen ellene.

Ha pedig szolga üt meg szabad embert, akár idegent, akár polgárt, akárki siessen segítségére, mert különben vagyoni helyzete szerint az említett bírságot kell fizet-
b nie. A szolgát pedig a szemtanúk a bántalmazott féllel együtt kötözzék meg és adják át a sértettnek. Ez pedig verje bilincsbe és mérjen rá annyi korbácsütést, ahányat csak akar; de ne károsítsa meg gazdáját, s aztán adja vissza neki, hogy bírja tovább a törvény szerint. A törvény pedig így szóljon: amely szolga szabad embert – a tisztviselők rendelete nélkül – ütlegel, a tulajdonos, mi-
c dőn a sértettől visszakapta, ne oldja fel addigi bilincseiből, míg a szolga meg nem nyerte a bántalmazott engedelmét arra, hogy most már bilincseitől megszabadulva élhessen. Ugyanezek a törvények vonatkozzanak nőknek egymással szemben, nemkülönben nőknek férfiakkal és férfiaknak nőkkel szemben elkövetett ilyen vétségeire.

384 a I. A tettleges bántalmazások után az összes erőszakos cselekményekre a következő egységesen összefoglaló törvényes rendelkezést mondjuk ki: senki se vegye el és ne hajtsa el a másét, és ne is használja embertársainak semmiféle tulajdonát, ha a tulajdonos nem adja beleegyezését. Mert az ilyen eljárással függenek össze az összes említett bajok is, és miként a múltban, a jövőben is össze fognak függeni. De kapcsolatban vannak ezzel egyéb igen súlyos vétkek is: így az ifjak féktelen és fennhéjázó erőszakoskodásai; s ezek akkor a legsúlyosabbak, ha templomok és egyéb szent helyek ellen irányulnak, különösen, ha állami szent helyek vagy szent szokások ellen, vagy egy törzs tagjainak vagy más efféle
385 a közösségeknek közös szentségei ellen. Másodsorban a magánszenthelyek és -sírok elleni vétségek, harmadsorban a szülők ellen – az említetteken kívül – elkövetett tiszteletlen és féktelen cselekmények következnek. A féktelenség negyedik faja az, ha valaki, nem törődve a hatóságokkal, eltulajdonít vagy használatba vesz olyasmit, ami nem az övé, noha nem kapott rá a tulajdonostól engedélyt. Az ötödik az, ha bármely polgárnak polgári becsületét sértették meg: ez is törvényes megtorlást kíván. Mindezekben törvényes rendelkezést kell megállapítani a közjó érdekében.

A templomrablásról – mind erőszakos, mind alattomos fajtájáról – már összefoglalóan szóltunk, hogy milyen büntetés vár rá. Most azt kell megállapítanunk – miután a meggyőző intelmet alapvetésül előrebocsát-

b juk –, milyen büntetés várjon arra, aki szóval vagy tettel fennhéjázón vétkezik az istenek ellen. Intelmünk pedig a következő legyen. Aki a törvényekkel megegyezően abban a meggyőződésben van, hogy vannak istenek, az soha szándékosan sem istentelen tettet el nem követ, sem törvényt és hagyományt sértő beszédet nem ereszt ki száján; hanem csak az követ el ilyesmit, aki a következő három állapot egyikében szenved: vagy nem hisz istenekben; vagy úgy véli, hogy vannak ugyan, de nem törődnek az emberekkel; vagy harmadjára: azt gondolja, hogy könnyen lecsillapíthatók, ha áldozatokkal és imákkal félrevezetik őket.

c KLEINIASZ

Hát mit tegyünk vagy mit szóljunk mindezekre?

ATHÉNI

Barátom, először is hallgassuk meg őket: mi az, amit sejtelmem szerint irántuk való mélységes megvetésükben tréfálkozva erről mondanak.

KLEINIASZ

Vajon mit?

ATHÉNI

Valószínűleg enyelegve ilyesmit mondanának: „Athéni, spártai és knósszoszi barátunk, való az, amit mondtok. Mert közülünk némelyek egyáltalán nem hisznek istenekben, némelyek pedig olyanoknak tartják őket, amilyeneknek ti említettétek. Méltányosan kérünk tehát
d benneteket – miként ti is méltányosnak tartottátok egész törvényhozástokban –, hogy mielőtt kemény büntetésekkel fenyegetnétek meg bennünket, próbáljatok előbb rábeszélni és felvilágosítani arról, hogy vannak istenek,

elégséges bizonyítékokat hozva fel, és győzzetek meg arról is, hogy jobbak az istenek annál, mintsem az igazság ellenére, ajándékokkal elbűvölve el lehessen fordítani sújtó kezüket. Hiszen mostanában ilyesmit és más efféléket hallunk a legjobbnak tartott költőktől, szónokoktól, jósoktól és papoktól, és sok-sok más embertől, s ez a legnagyobb részünket nem arra buzdítja, hogy ne kövessünk el igazságtalanságot, hanem arra, hogy kö-
e vessünk el, de próbáljuk – áldozatokkal – jóvátenni. Tehát méltányosan kérhetjük az olyan törvényhozóktól, akik nem nyersnek, hanem emberségesnek mondják magukat, hogy először a meggyőzést és a rábeszélést alkalmazzák velünk szemben, ha nem hozva is fel sokkal jobb bizonyítékokat a többieknél az istenek létezése mellett, de legalább az igazsághoz közelebb állókat. Talán meg tudtok győzni bennünket. Próbáljátok tehát kifejteni, amire kérünk, ha méltányos az, amit mondunk."

KLEINIASZ

Hát nem könnyű igazolni, barátom, hogy vannak istenek?

886 a ATHÉNI

Hogyan?

KLEINIASZ

Először is bizonyítják ezt a Föld, a Nap és az összes csillagok, továbbá az évszakok szép rendje, az időnek évekre és hónapokra való beosztása. Végül az is, hogy az összes görögök és barbárok hisznek istenekben.

ATHÉNI

Csak attól félek – mert azt csak nem mondhatom, hogy restelkedem előttük –, hogy ezek a gazfickók lenéznek majd ezért benneteket. Hiszen ti nem is ismeritek ellenvéleményüknek igazi okát, hanem azt hiszitek, hogy csupán a vágyakkal és gyönyörökkel szemben való gyen-
b geségük folytán térnek lelkeik az istentelenség útjára.

KLEINIASZ

Hát mi az oka ennek ezen kívül?

ATHÉNI

Körülbelül az, amit ti – minthogy kívül éltek a mi szellemi világunkon – egyáltalán nem is ismerhettek, hiszen rejtve kell hogy legyen előttetek.

KLEINIASZ

Mit értesz ezen?

ATHÉNI

Az igazi ok: valami súlyos tudatlanság, amely azonban a legnagyobb belátás színében tűnik fel.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

II. ATHÉNI

Vannak nálunk írásba foglalt elbeszélések, amelyek nálatok nincsenek meg állami berendezkedésetek kiválósága folytán – ha helyesen fogom fel a dolgot –, némelyek
c közülük különféle versmértékekben, mások prózában szólnak az istenekről, s a legrégibbek arról beszélnek, hogyan keletkezett az égboltozatnak és a többi dolognak első alakja, s a kezdettől továbbhaladva nemsokára az

istenek születését tárgyalják, s azt, hogy születésük után hogyan érintkeztek egymással. Hogy azután mindez a hallgatók számára egyébként üdvös vagy nem üdvös hatású-e, arról nem könnyű elítélő véleményt mondani, amikor ily régi írókról van szó; ami azonban a szülők
d tiszteletét és gondozását illeti, e tekintetben már igazán nem mondhatom azt, hogy hasznosak volnának, vagy hogy egyáltalán megfelelnek a valóságnak. Hagyjuk tehát e régi írókat békében, és mindenki úgy szóljon róluk, ahogy az isteneknek kedves.

De vádat kell emelnünk az újabb bölcsek ellen, amennyiben hibáknak és bajoknak okozói. Ezeknek a tanai a következő hatással vannak: ha én és te bizonyítékokat hozunk fel az istenek léte mellett, s eközben az említett érvekre hivatkozunk, hogy a Nap, a Hold, a csillagok és a Föld istenek és isteni lények, akkor az
e emberek e bölcsektől meggyőzve azt fogják mondani, hogy mindez csak merő föld és kő, s így nem is képes törődni az emberi dolgokkal, s a mi érvelésünk csak szép szavakkal feldíszített behízelgő beszéd.

KLEINIASZ

Súlyos ellenvetést említettél, barátom, még ha csak ez az egy volna is; de még súlyosabb a helyzet, mert sok ilyen van.

ATHÉNI

Mitévők legyünk hát? Mit szóljunk? Vajon védekezzünk, mint olyan emberek, akiket valaki bevádolt istentelen emberek előtt, akik viszont maguk is vádlottak a mi törvényhozásunk színe előtt, és azt mondják, hogy mi erőszakosan járunk el, mikor egyszerűen törvényeket
887 a hozunk azon az alapon, hogy vannak istenek? Vagy inkább búcsút mondva nekik, térjünk vissza törvényho-

zó munkánkhoz, nehogy a bevezetés hosszabbra nyúljon a törvényeknél? Mert ez a fejtegetés nem lesz rövid, ha az istentelenségre hajlandók számára egyrészt megfelelő bizonyítékokkal szolgálunk azon problémákra, amelyekre kívánták, másrészt bizonyos dolgok iránt félelmet keltünk bennük, végül felháborodást keltve bennük minden olyan állítással szemben, amellyel szemben ez van helyén – csak ezek után foghatunk a törvényhozáshoz.

b KLEINIASZ

De hiszen, barátom, e rövid idő alatt sokszor megmondtuk, hogy a jelen esetben nem kell a szűkszavúságot többre becsülni a hosszasabb fejtegetéseknél. Hiszen senki sem hajt bennünket. Tehát nevetséges és könnyelmű eljárás volna olyan színben tűnnünk fel, hogy a legjobb helyett a legrövidebbet választjuk. Hiszen nem kis jelentősége van annak, hogy fejtegetéseinknek meglegyen a meggyőző erejük arra nézve, hogy vannak istenek, éspedig jók, akik az igazságot az embereknél jobban
c tisztelik. Mert ez lenne a legszebb és legjobb bevezetés összes törvényünkhöz. Ne sajnáljuk tehát a fáradságot és ne siessünk, hanem ami meggyőző erejű érvet csak fel tudunk hozni, semmit se mellőzzünk, hanem lehetőleg alaposan menjünk végig e kérdésen.

III. ATHÉNI

Szavaid szinte imádságra hívnak fel, oly lelkesen törekszel a közös cél felé. S valóban nem lehet többé habozni. De hogyne jutna indulatba az ember, ha az istenekről még bizonyítani kell, hogy vannak? Mert szükségképp-
d pen neheztelni kell, sőt gyűlölni kell azokat, akik e fejtegetéseink okai, akik nem hallgatnak a mítoszokra, amelyeket kisgyermek koruk óta szinte a tejjel együtt any-

juktól és dajkájuktól magukba szívtak, mint hol játékosan, hol komolyan mondott varázséneket, majd az áldozatok alkalmával ugyanezt hallották az imádságokban, és látták az ezt követő látványt, ami leggyönyörűségesebb élménye lehet egy ifjúnak, mikor látja és hallja az áldozók cselekményeit, és tanúja annak, hogy szülei
e mind önmagukért, mind gyermekeikért a legszentebb komolysággal fordulnak imádsággal és könyörgéssel az istenekhez, mint a legnagyobb mértékben létező lényekhez, és látták meg hallották, hogy mind a görögök, mind a barbárok valamennyien, szerencséjükben és szerencsétlenségükben egyaránt, napkeltekor és a Hold feljöttekor, valamint napnyugtakor és a Hold lenyugvásakor térdre borulva imádkoznak, nem mintha nem volnának, sőt inkább, mert nagyon is vannak istenek, és még a gyanúja sem merülhet fel annak, hogy nincsenek. Azokat tehát, akik mindezeket lenézik, mégpedig minden alapos ok nélkül – amint mindenki állíthatja, akinek csak
888 a egy kis belátása is van –, és ezzel minket mostani fejtegetéseinkre kényszerítenek, ugyan hogyan volna képes az ember ezeket szelíd szavakkal téríteni észre és felvilágosítani az isteneket illetőleg először is arról, hogy vannak? De mégis erőt kell vennünk magunkon; mert nem volna helyes, ha mindkét fél magánkívül volna: az egyik a gyönyörben való telhetetlensége folytán, a másik pedig azért, mert emezekre haragszik. Szóljon hát a következő elöljáró beszéd indulat nélkül, szelíden azokhoz, kiknek ilyen fogyatékos a belátásuk, mintha csak egyikükkel beszélgetnénk: „Fiam, még fiatal vagy; maga az idő,
b amint előrehalad, fog arra késztetni, hogy sok mostani nézetedet megváltoztatva ellentétes felfogásra térj. Várd meg tehát azt az időt, s majd akkor ítélj a legfontosabb dolgokról. A legfontosabb pedig az, amire most nem is gondolsz, hogy vajon helyesen vélekedsz-e az istenek-

ről, s így helyesen élsz-e vagy sem. Először is egy fontos körülményt akarok erre vonatkozólag a tudomásodra hozni, és a tapasztalat sohasem fog meghazudtolni. Nem te vagy az egyetlen, és nem a te barátaid az elsők, akik ilyen véleményen vagytok az istenekről, hanem mindig akadnak többen vagy kevesebben olyanok, kik
c ebben a betegségben szenvedtek. Nos hát elmondhatom neked annak alapján, hogy még soha senki, aki ifjúkorában azt a nézetet tette magáévá az istenekről, hogy nincsenek, nem maradt meg végig öregkorára ebben a véleményében. A másik két balvélemény az istenekről bizony inkább megmarad – ha nem is sok emberben, de némelyekben –, hogy vannak ugyan istenek, de mit sem törődnek az emberi dolgokkal, és a másik, mely szerint törődnek ugyan, de könnyen kiengesztelhetők áldozatokkal és imákkal. Várj tehát azzal – ha ugyan hallgatsz rám –, hogy lehetőleg határozott véleményed legyen
d ezekről a dolgokról, és tedd vizsgálódás tárgyává, hogy vajon így vagy másképp áll-e a dolog, és hallgasd meg mások véleményét, leginkább pedig a törvényhozó tanítását. S ez idő alatt ne merészelj vétkezni az istenek ellen. A törvényhozónak pedig mind most, mind a jövőben is meg kell kísérelnie, hogy felvilágosítást adjon erről a kérdésről, hogy is áll tulajdonképpen."

KLEINIASZ

Véleményünk szerint, barátom, eddig mindent a legszebben mondtál.

ATHÉNI

Teljesen így van, Megillosz és Kleiniasz, de közben észrevétlenül egy csodálatos gondolatra bukkantunk.

KLEINIASZ

Milyen gondolatra?

e ATHÉNI

Amely sokak szemében valamennyi gondolat között a legbölcsebbnek látszik.

KLEINIASZ

Fejtsd ki világosabban!

IV. ATHÉNI

Azt mondják némelyek, hogy a dolgok valamennyien részben természettől, részben véletlenül, részben pedig mesterségesen keletkeztek, keletkeznek és fognak is keletkezni.

KLEINIASZ

Hát nincs igazuk?

ATHÉNI

889 a Legalábbis valószínű, hogy bölcs embereknek igazuk van; de kövessük csak gondolataikat, és vizsgáljuk meg, voltaképpen mit is gondolnak.

KLEINIASZ

Helyes.

ATHÉNI

Azt mondják, hogy minden valószínűség szerint a dolgok közül a legnagyobbakat és a legszebbeket a természet és a véletlen hozta létre, a kisebbeket ellenben a művészet és mesterség, amely a természettől készen kapva az első és nagy dolgokat, formálja és kimesterkedi

a kisebb dolgokat valamennyit, amelyiket aztán mindnyájan műalkotásnak, illetve mesterséges készítménynek nevezünk.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

b ATHÉNI

Elmondom hát világosabban: azt állítják, hogy a tűz, víz, föld és levegő valamennyien a természet és a véletlen művei, a művészetnek semmi szerepe sem volt létrejöttükben; az ezek után keletkezett testek viszont: a Föld, a Nap, a Hold és a csillagok, ezek által (nevezetesen az említett négy „elemből") keletkeztek, az elemek pedig teljesen lélektelenek. Mármost ezek az elemek saját erejüknek véletlen és tervszerűtlen sodra által mozgásba hozva, ahogyan éppen összetalálkoztak, valami rokonság folytán összeilleszkedtek, a meleg anyagok
c a hidegekkel vagy a szárazak a nedvesekkel, a lágyak a keményekkel, s általában minden, ami az ellentétek vegyülése folytán természeti szükségszerűséggel, de teljesen véletlenül és találomra vegyült össze, így keletkezett – tehát így jött létre az egész csillagos ég, valamint minden, ami csak az égen van, továbbá az állatok és növények valamennyien, s ezen az úton (tehát az ellentétes minőségek véletlen keveredéséből) keletkeztek az összes évszakok – hangsúlyozzák: nem ész által se nem valamely isten, sem öntudatos művészet által, hanem, mint mondtuk, természet és véletlen folytán. A művé-
d szet csak később ezekből: a véletlen folytán létrejött halandókból, s így másodrangúnak és halandónak született, s ezért hozott létre holmi, a természetes lét szempontjából másodrangú, az igazi létben alig részesülő játékos alkotásokat, melyek csak afféle képmásai a való-

ságnak, s ebben rokonai egymásnak; ilyenek a festészet, a zene és a többi velük együtt dolgozó művészetek alkotásai. Azok a művészetek pedig, amelyek valami komoly dolgot is alkotnak, a természettel párosították a maguk képességét, mint például az orvostudomány, a földművelés, a testgyakorlás; ami a politikát illeti, ennek is van egy kis köze – úgy mondják – a természethez, de java része csak mesterség. S így a törvényhozás is a maga egészében nem a természettől van, hanem csak mester-
e séges alkotás. Éppen ezért rendelkezései és megállapításai nem felelnek meg a valóságnak és így nem igazak.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Úgy – te boldog ember –, hogy szerintük először is az istenek is mesterséges alkotások, akik nem természettől, hanem csak bizonyos hagyomány alapján vannak, s ezért más vidékeken mások és mások, aszerint, ahogyan éppen az ottani emberek egymással megállapodtak és a hagyományt megalapozták.

És éppígy: más dolgok szépek természet szerint, és ismét mások emberi megállapodás szerint; igazságos meg éppen egyáltalán nincs is természet szerint, hanem ezt illetőleg az emberek folytonos ellentmondásban vannak egymással, és szüntelen változtatják a véleményüket róla: s amikor éppen valamiben pillanatnyilag megállapodnak, akkor az érvényes számukra, ami tehát mester-
890 a séges úton, emberi megállapodás folytán, nem pedig természetes módon jött létre. Ezek tehát, barátaim, ama bölcs férfiaknak, költőknek és prózaíróknak ifjú emberek előtt hangoztatott nézetei, amelyek szerint az az igazán igazságos, amit az ember erőszakos úton diadal-

masan keresztülvisz; innen támad aztán az istentelenség az ifjú emberekben, mintha nem lennének istenek, pedig a törvény és hagyomány előírná, hogy biztosra kell venni létezésüket; s innen a sok forrongás, mert e tanok az úgynevezett természet szerint helyes élet felé vonzzák az embereket, amely igazság szerint abban állna, hogy az ember másokon uralkodva, nem pedig a törvény szerint másoknak szolgálva éljen.

b KLEINIASZ

Micsoda tanítást adtál elő, barátom, és micsoda romlás ez, ifjú emberek lelkén át az államok és családok számára!

ATHÉNI

Bizony igazat mondasz, Kleiniasz barátom. Tehát – mit gondolsz – mitévő legyen a törvényhozó, ha ezek a nézetek régóta így tért hódítottak? Talán csak fenyegetőleg lépjen fel az államban, hogy ha valamennyien nem hangoztatják, hogy vannak istenek, és nem olyannak gondolják őket, amilyeneknek a törvény előírja, ak-
c kor . . . Ugyanígy a szépről, az igazságosról és az összes fontos dolgokról, amik az erényre és bűnre vonatkoznak; egyszerűen meg kell kívánni, hogy ezeket illetőleg olyan meggyőződés szerint éljenek, ahogyan a törvényhozó művével vezeti őket. Aki pedig nem fogad szót szépszerével a törvénynek, annak vagy meg kell halnia, vagy pedig ütlegekkel és bilincsekkel, vagy jogfosztással, vagy éhséggel és száműzetéssel kell bűnhődnie. Vajon nem kellene-e a törvényhozás alkalmával rábeszélést is fűznünk szavainkhoz, s így lehetőleg szelídséggel nyernünk meg az embereket?

d KLEINIASZ

Nagyon is, barátom, ha csak egy parányi út nyílik is e tekintetben a rábeszélésre, sohasem szabad belefáradnia annak a törvényhozónak, aki csak egy kis értékre is számot tart, hanem minden erejét megfeszítve segítségére kell sietnie a régi hagyománynak, amely szerint vannak istenek, és van igazságosság; de a hagyománynak és törvénynek, valamint a művészetnek is segítségére kell sietnie, minthogy ezek is természettől fogva vannak, vagy legalábbis a természetnél nem alábbvaló forrásból származnak, hiszen az ész alkotásai; ez a józan ész tanítása róluk, ezt hirdeted te is, és én teljesen csatlakozom meggyőződésedhez.

e ATHÉNI

Lelkes Kleiniasz barátom, de vajon nem nehéz dolog-e követni ilyen fejtegetéseket, ha a tömeg számára hangzanak el, mikor ilyen mérhetetlenül hosszúra nyúlnak?

KLEINIASZ

Hogyan, barátom? Azt kibírtuk, hogy az ittasságról, a zenéről olyan hosszasan szóltunk, s ugyanazt ne viselnénk el, ha az istenekről és más szent dolgokról van szó?

891 a Az ésszerű törvényhozásnak is nagy segítsége, ha a törvényekre vonatkozó magyarázatok írásba vannak foglalva, s mintegy örök időkre szóló bizonyítást nyújtva, teljesen változatlanul maradnak, úgyhogy attól sem kell félni, ha eleinte talán nehezen érthetők is, mert a nehéz felfogásúnak is alkalma lesz rá, hogy gyakran végigmenve rajta, alaposan meggondolja – tehát, még ha hosszú is, hasznos az ilyen bevezetés, igazán nincs értelme és nem illik, hogy minden ember tehetsége szerint ne siessen az ilyen fejtegetések segítségére.

MEGILLOSZ

Jól beszél, barátom, ez a Kleiniasz.

b ATHÉNI

Nagyon jól, Megillosz, és úgy kell tennünk, ahogyan ő mondja. Mert ha nem volnának elhintve ezek a tévtanok, úgyszólván mindenfelé az emberek között, akkor talán nem volna szükség ilyen segítő és felvilágosító fejtegetésekre arra vonatkozólag, hogy vannak istenek; így azonban nagy szükség van rájuk. S kihez illene jobban, hogy a hitvány emberek által megrontott legszentebb hagyományoknak és törvényeknek segítségére siessen, mint a törvényhozóhoz?

KLEINIASZ

Senki máshoz!

V. ATHÉNI

c De akkor szólj hozzá, Kleiniasz, továbbra is; mert részt kell venned ebben a megbeszélésben. Úgy látszik, hogy az előadott nézetek hirdetői azt gondolják, hogy a tűz, a víz, a föld és a levegő a legelső létezők, s ezeket értik a „természet" elnevezésen; a lélekről pedig azt tartják, hogy csak később, ezekből az elemekből keletkezett. Sőt nemcsak úgy látszik, hanem valóban ezt akarják kifejezni szavaikkal.

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

De akkor talán – Zeuszra! – felfedeztük mintegy a forrását mindazon emberek esztelen véleményének, akik csak valaha a természet problémáinak kutatásával foglalkoz-

tak! Vizsgáld csak meg ezt az egész gondolatmenetet;
d mert nem csekély fontossága volna, ha kiderülne, hogy akik ilyen istentelen gondolatokra adták a fejüket, és másoknak is vezetői lettek, éppen nem jól, hanem teljesen hibásan okoskodnak. S nekem úgy tűnik fel, hogy csakugyan így áll a dolog.

KLEINIASZ

Jól beszélsz: de próbáld meg kifejezni, mennyiben áll így a helyzet.

ATHÉNI

Csakhogy akkor – úgy látszik – kissé szokatlan gondolatmenetekbe kell bocsátkoznunk.

KLEINIASZ

Nem szabad haboznunk, barátom. Értem aggályaidat, minthogy azt véled, hogy elhagyjuk a törvényhozás tulajdonképpeni területét, ha ilyen gondolatmenetekbe
e bocsátkozunk. Ha azonban ezenkívül nincs mód rá, hogy összhangzásba jussunk azzal, amit a hagyomány az istenekről tanít, és csak így győződhetünk meg ennek helyességéről, akkor ezt az utat kell választanunk.

ATHÉNI

Akkor hát a következő, valószínűleg szokatlanul hangzó állítást kockáztatom meg. Ami az első oka és forrása minden dolog keletkezésének és pusztulásának, azt nem elsőnek, hanem olyasminek, ami csak később keletkezett, tüntetik fel azok az okoskodások, amelyek az istentelenek lélekfogalmát kialakították; azt viszont, ami valóban későbbi és másodlagos, elsődlegesnek és előbbinek tüntetik fel, s éppen ezért vannak tévedésben az istenek való lényegére vonatkozólag.

892 a KLEINIASZ
Még nem értem.

ATHÉNI
A lélek dolgáról, barátom, úgy látszik, tudatlanságban vannak kis híján mindannyian, hogy milyen is valójában, és mi a képessége és ereje; s egyéb sajátságai között tudatlanságban vannak születését illetőleg is, hogy a legelső létezők között van, s az összes testeknél előbb keletkezett, s ő a tulajdonképpeni oka és forrása a testek minden változásának és átalakulásának. Ha pedig ez így van, akkor nem szükségképpen előbb keletkezett-e min-
b den, ami a lélekkel rokon; s későbbi mindaz, ami a testhez tartozik, ha egyszer a lélek régebbi és elsődlegesebb a testnél?

KLEINIASZ
Így kell lennie.

ATHÉNI
Tehát a vélemény, a gond és a gondolat, az ész, a művészet, a törvény: előbbiek és elsődlegesebbek a keménynél és puhánál, a nehéznél és könnyűnél. S így a nagy és első dolgok, melyek épp az elsők között vannak, művészet és ész művei és tevékenységei; amiket ellenben helytelenül neveznek természetnek és természettől létrejött dolgoknak, azok csak későbbiek és másodlagosak, s az észnek és művészetnek, mint ősforrásnak köszönhetik létüket.

c KLEINIASZ
Mennyiben nem alkalmazzák a „természet" elnevezést helyesen?

ATHÉNI

Természeten nyilván azt a teremtő erőt értik, amely az első létezőket létrehozza: ha most már a lélek bizonyul elsőnek, s nem a tűz vagy a levegő, hanem a lélek keletkezett a legelsők között, akkor nyilván helyesen mondhatjuk el róla, hogy ő igazán és kiváltképpen természettől van. Így áll a dolog, ha az ember be tudja bizonyítani, hogy a lélek valóban régebbi és elsődlegesebb a testnél – különben azonban megdől egész felfogásunk.

KLEINIASZ

Igazad van.

d ATHÉNI

Most tehát erre a bizonyításra készülődjünk?

KLEINIASZ

Természetesen!

ATHÉNI

Őrizkedjünk azonban a csalóka okoskodástól, nehogy, mint tapasztalatlan ifjaknál még csak megjárná, öregkorunk ellenére félrevezessen, és észrevétlenül nevetségessé tegyen bennünket, úgyhogy oly színben tűnjünk fel, hogy noha nagy dolgokra vállalkoztunk, a kis dolgokat is elhibázzuk. Figyeljetek csak ide: ha arról volna szó, hogy egy sebes folyású és erős sodrú folyón kellene mind a hármunknak átkelnünk, s éppen én volnék közülünk a legfiatalabb, és minthogy sok folyam sodrát kipróbáltam, azt mondanám, hogy először nekem kell egymagamban próbát tennem, hogy benneteket a biztos parton hagyva, megvizsgáljam, vajon ti – öregebbek lévén – átkelhettek-e rajta, vagy hogy is áll a dolog – és ha így ütne ki a próba, akkor benneteket is hívnálak, és

tapasztaltságomnál fogva benneteket is átsegítenélek –, ha viszont számotokra az átkelés lehetetlennek mutatkoznék, akkor csak a magam életét kockáztattam volna – bizonyára megfelelő volna eljárásom. Nos, ha a most meginduló fejtegetés is nehéz és úgyszólván járhatatlan a ti erőtök számára, nehogy szédülést okozzon, ha egy-
893 a szer csak elétek kerül és megzavar kérdéseivel benneteket, kik nem szoktatok hozzá a módszeres kérdéshez és feleléshez, s ezzel hozzátok nem illő kellemetlen hangulatot eredményezzen – úgy látszik, úgy kell most eljárnom, hogy önmagam kérdezzek is – míg ti nyugodt biztonsággal hallgattok –, majd feleljek is, és így menjek végig az egész gondolatmeneten, amíg csak a lélekről való fejtegetésemnek végére nem jutottam, és kimutattam, hogy a lélek előbbi és elsődlegesebb a testnél.

KLEINIASZ

Úgy látszik, barátom, hogy igen helyesen szóltál; tégy is úgy, ahogyan mondtad.

b VI. ATHÉNI

Nos hát, ha valaha az isteneket segítségül kellett hívnunk, most az ideje ennek: mikor épp az ő létük bizonyításáról van szó, minden erőnkkel segítségükért kell fohászkodnunk. Ebbe, mint biztos mentőhorgonyba kapaszkodva, induljunk gondolatmenetünk útjára. S nekem, aki bizonyító vizsgálódást akarok folytatni e kérdésre vonatkozólag, úgy tűnik fel, hogy ilyenféle kérdésekre kell megfelelnem – ha ezt mondaná valaki:

– Barátom, vajon nyugalomban van-e minden, és semmi sem mozog? Vagy ennek épp az ellentéte igaz?

c Vagy pedig a dolgok egy része mozog, más részük viszont nyugalomban van?

Erre azt felelném:

– Egy részük bizonyára mozog, más részük pedig nyugalomban van.

– S nemde valamilyen hely az, ahol a nyugvók nyugosznak, és a mozgók mozognak?

– Természetesen!

– Mégpedig némelyek egy helyben végzik mozgásukat, mások pedig több helyen.

– Egy helyben való mozgáson bizonyára azon testek mozgását érted – így fogom folytatni a beszélgetést –, amelyeknek az a sajátságuk, hogy középpontjuk nyugalomban marad, miként az úgynevezett nyugvó (egy helyben forgó) körök forgása végbemegy?

– Igen.

– És azt vesszük észre, hogy e körforgás közben ez a mozgás a (középpontja körül elképzelt vagy esetleg va-
d lóban megalkotott) legnagyobb és legkisebb kört egyszerre (ugyanazon szögsebességgel) forgatja körül, s így mozgása arányosan oszlik meg a kis és nagy körök között, nevezetesen a kisebb körök arányosan kisebb sebességgel, a nagyobbak viszont nagyobb sebességgel mozognak. Így mindenféle csodás jelenségek forrása lett, amennyiben egyszerre hozza mozgásba a nagy és kis körök megfelelően gyors és lassú iramát; olyan jelenség ez, amit az ember lehetetlennek tartana.

– Igazad van.

– S úgy gondolom, hogy több helyen lefolyó mozgáson viszont azon testek mozgását érted, amelyek tovahaladó mozgásuk közben mindig más és más helyre lépnek át, akár úgy, hogy közben egyensúlyi helyzetük válto-
e zatlan marad, akár pedig úgy, hogy körforgásuk folytán többféle helyzetet foglalnak el. S ha ilyen mozgó testek más testekkel összetalálkoznak, akkor, ha nyugvó testekbe ütköznek, széthasadnak, ha pedig ellenkező irányból jövő, szintén mozgó testekkel találkoznak, egyesül-

nek, és összeköttetésük eredménye valami olyan, ami a kettő között középső minőségű.

– Valóban úgy van mindez, ahogyan te mondod.

– Mármost egyesülés esetén növekednek, szétválás esetén pedig sorvadnak, ha közben eredeti alkatuk megmarad; ha azonban alkatuk nem marad meg, akkor mindkét folyamat következtében elpusztulnak.

894 a – Milyen folyamat következtében történik tehát minden dolog keletkezése?

– Világos, hogy akkor, ha valamely kezdet kiterjedést nyerve, a második dimenzióba jut, és innen a legközelebbibe, és így háromig eljutva, az érzékelők számára észrevétel tárgya lesz. Ilyen változás és átmenet folytán keletkezik minden; s ameddig a maga alkatában marad meg, addig valóban létezik; ha ellenben egy másik alkattá változik át, akkor ez az előzőnek teljes eltorzulását jelenti.

Nemde, barátaim, az összes mozgásokat és változáso-
b kat felsoroltuk, úgyhogy számszerűen meg lehet fajaikat állapítani, kettőt kivéve?

KLEINIASZ

Melyik kettőt?

ATHÉNI

Épp azt a kettőt, amelyek kedvéért folyik egész mostani vizsgálódásunk.

KLEINIASZ

Beszélj világosabban!

ATHÉNI

Nemde a lélek kedvéért folyik e vizsgálódásunk?

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

Legyen tehát e két mozgás közül az egyik az, amely másokat képes ugyan mozgatni, magát azonban nem; a másik pedig az, amely önmagát is és másokat is képes mozgatni és bennük változást előidézni a vegyülések és
c szétbomlások, a növekedés és fogyás, a keletkezés és pusztulás során: az összes mozgások és változások vagy az első, vagy a második csoportba tartoznak.

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

Nemde azt a mozgást, amelyik csak mást tud megmozgatni, és saját mozgását is másnak köszönheti, kilencedik fajta mozgásnak foghatjuk fel; azt a mozgást ellenben, amelyik mind önmagát, mind másokat képes mozgatni, s amelyik minden hatásra és minden hatás elszenvedésére alkalmas, s joggal nevezhető az összes létezők valódi változásának és valódi mozgásának – ezt talán a tizedik fajtának fogjuk nevezni.

KLEINIASZ

Mindenesetre.

ATHÉNI

d Mármost a felsorolt tíz mozgás közül melyiket tartanánk teljes joggal a legerősebbnek és leghatásosabbnak?

KLEINIASZ

Okvetlenül azt kell állítani, hogy messze kimagaslik közülük az, amelyik önmagát képes mozgatni, a többi mind csak utána jön.

ATHÉNI

Jól beszélsz. De vajon nem kell-e az említett mozgások sorrendjét egy-két esetben felcserélni, minthogy helytelen volt e sorrend?

KLEINIASZ

Milyen esetekre gondolsz?

ATHÉNI

Amelyiket tizedik helyre tettük, azt nyilván nem jól helyeztük el.

KLEINIASZ

Miért?

ATHÉNI

Mert a józan ész szerint mind a keletkezés sorrendjében,
e mind erő tekintetében ez a legelső. S ami utána következik, az nyilván a második, noha az imént helytelenül a kilencediknek mondtuk.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

VII. ATHÉNI

Így: ha mindig csak az egyik dolog a másikban idéz elő változást, s ez ismét egy másikban, az ilyenek között vajon valaha is lesz-e olyan, amit a változás kezdetének és forrásának lehet tartani? Hiszen hogyan lehetne az,

amit más hoz mozgásba, a változások kezdete? Ez bizony lehetetlen. Amikor ellenben egy önmagát mozgásba hozó lény idéz elő változást egy másikban, s ez ismét
395 a egy harmadikban, s így ezer meg ezer dologra átterjed a mozgás, vajon lehet-e más kezdete és forrása ennek az egész mozgásláncolatnak, mint az a változás, amely az önmagát mozgató lényben végbement?

KLEINIASZ

Nagyon szépen fejtetted ki, és hozzá kell járulni gondolatmenetedhez.

ATHÉNI

De fejtsük ki még a következőképpen is, és válaszoljunk ismét önmagunknak. Ha valahogyan a mindenség egyszerre megállna – s ilyen állapotot a legtöbb ilyen bölcselő fel mer tételezni –, vajon az említettek közül szükségképpen melyik mozgás fog először benne megindul-
b ni? Bizonyára az, amelyik önmagát mozgatja. Mert más tényező folytán nem következhet be benne változás, csak ha magában a világban következik be valami fordulat. Elmondhatjuk tehát, hogy minden mozgás forrása – amely elsőnek indult meg mind a nyugvók, mind a mozgók között – az önmagát mozgató, és szükségképpen ez a legősibb és leghatásosabb változás valamennyi között, az a változás ellenben, amely csak idegen behatásra következik be, és így mozgat másokat, második és másodrangú.

KLEINIASZ

Színigazat mondasz.

c ATHÉNI

De ha már ide jutottunk gondolatmenetünkben, feleljünk meg még a következő kérdésre is!

KLEINIASZ

Melyik kérdésre?

ATHÉNI

Ha ezt a jelenséget, az önmagát mozgatás folyamatát, akár földből, akár vízből való, akár tűzszerű dologban pillantjuk meg – akár tiszta állapotban van, akár vegyület az illető –, vajon minek fogjuk nevezni ezt a folyamatot bennük?

KLEINIASZ

Nemde azt kérdezed tőlem, hogy életnek nevezzük azt a folyamatot, mikor valami önmagát mozgatja?

ATHÉNI

Igen.

KLEINIASZ

Valóban életnek; hogyan is nevezhetnénk másképp?

ATHÉNI

Nos, tovább: ha lelket veszünk észre valamely lényben, vajon nem éppen ezt és emiatt kell élőnek elismernünk?

KLEINIASZ

Mi mást, ha nem ezt?

d ATHÉNI

Figyelj hát most, Zeuszra! Vajon nem kell-e minden dologra vonatkozólag három szempontot venni tekintetbe?

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Az egyik: a lényege, a másik: lényegének a meghatározása, a harmadik: a neve; ennek folytán minden dologról két kérdést lehet feltenni.

KLEINIASZ

Miféle kettőt?

ATHÉNI

Egyszer a puszta nevet adjuk meg, s a meghatározását kívánjuk; máskor viszont a meghatározást adjuk, és a nevet kérdezzük. Ezzel a következőt akarjuk mondani.

KLEINIASZ

Mit?

e ATHÉNI

Például „kettéoszthatő" van egyéb dolgok között is és a számok között is. Az ilyen tulajdonságú dolognak a számok világában „páros" a neve, meghatározása pedig a következő: „olyan szám, amely két egyenlő részre osztható".

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

S most ilyesmire gondolok: nemde mindkét esetben ugyanarról beszélünk, akár – noha a meghatározást kérdezték tőlünk – a nevet adjuk meg, akár pedig a név helyett a meghatározást; tehát akár nevén nevezve: páros számnak, akár a meghatározást adva meg: kettéosztható számnak nevezzük, mindkét esetben ugyanazt értjük rajta?

KLEINIASZ

Teljesen ugyanazt!

ATHÉNI

Nos, aminek a neve: lélek, mi annak a meghatározása? Lehet-e más meghatározást adnunk, mint azt, mit az
896 a imént állapítottunk meg: olyan mozgás, mely önmagát képes mozgatni?

KLEINIASZ

Azt mondod, ugye, hogy ugyanaz a lényeg az, aminek meghatározása: „önmagát mozgató", mint amelyiknek neve: „lélek", az egyetemes szóhasználat szerint?

ATHÉNI

Azt mondom. Ha pedig ez így van, vajon van-e szükségünk egyéb bizonyítékra azt illetőleg, hogy azonos a lélek az élet forrásával és a mozgás kezdetével, minden létező, volt és leendő dolog, és ezek ellentétei számára,
b miután kitűnt, hogy ő az oka minden változásnak és mozgásnak?

KLEINIASZ

Nincs szükségünk egyéb bizonyítékra, mert eléggé be van bizonyítva, hogy a lélek a legősibb mindenek között, ha egyszer a mozgás kezdetének és ősforrásának mutatkozott.

ATHÉNI

S akkor, ugyebár, az a mozgás, amely más tényező hatására keletkezik, önmaga azonban önmagában semmiféle mozgást nem tud létrehozni, csak másodrangú – vagy akárhányadik helyre tehetjük jelentéktelensége folytán, minthogy valóban élettelen és lélektelen testnek a változása.

KLEINIASZ

Helyesen mondod.

ATHÉNI

c Tehát helyes és érvényes, és tökéletesen igaz az az állítás, amely szerint a lélek előbbi és elsődlegesebb a testnél, a test pedig csak második és későbbi a léleknél, amely az alap és a vezető, a test viszont természet szerint a következmény és a vezetett.

KLEINIASZ

Színigazat mondasz.

VIII. ATHÉNI

Emlékszünk, hogy az előbbiekben megállapodtunk benne, hogy ha a lélek eredetibbnek és ősibbnek mutatkozik a testnél, akkor a lélek állapotai és tevékenységei is eredetibbek a testéinél.

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

d Tehát a jellem és gondolkodásmód, az akarat és megfontolás, az igaz képzetek, a gond és az emlékezet előbbiek és elsődlegesebbek a testek hosszúságánál, szélességénél, mélységénél és erejénél, ha a lélek is előbbi és elsődlegesebb a testnél.

KLEINIASZ

Szükségképpen így van.

ATHÉNI

De akkor, nemde, azt is el kell ismernünk, ami ebből következik, hogy a lélek az oka mind a jónak, mind a rossznak, mind a szépnek, mind a rútnak, az igazságosnak éppúgy, mint az igazságtalannak, s egyáltalán az összes ellentétes dolgoknak, ha egyszer őt tartjuk minden dolog okának?

KLEINIASZ

Hogyne kellene elismernünk!

ATHÉNI

Ha tehát lélek rejlik mindenben, ami bárhogyan is mo-
e zog, és ő igazgatja annak mozgását, vajon nem kell-e azt állítanunk, hogy lélek igazgatja a csillagos eget is?

KLEINIASZ

De természetesen!

ATHÉNI

De egy lélek-e, vagy több? Több. Én fogok felelni helyettetek. Legalábbis kettőt kell feltennünk: egyet, amely a jónak okozója, s egy másikat, mely az ellenkezőjét képes előidézni.

KLEINIASZ

Nagyon helyesen állapítottad meg.

ATHÉNI

Jól van. A lélek vezet és idéz elő tehát mindent égen, földön és tengeren a maga „mozgásaival", amelyeknek
897 a neve: akarat, vizsgálódás, gondoskodás, megfontolás, helyes és téves vélekedés, öröm és bánat, bátorság és félelem, gyűlölet és szeretet, és minden, ami csak ezekkel rokon; ezek viszont, mint elsődlegesen ható mozgások, maguk mellé veszik a másodlagosan ható testi mozgásokat, s így idézik elő minden dolognak növekedését és fogyását, egyesülését és szétválását, valamint az ezekkel együttjáró jelenségeket: a felmelegedést és lehűlést,
b a nehézséget és könnyűséget, a keménységet és puhaságot, a fehérséget és feketeséget, a fanyarságot és édességet, és mindazokat, amiket a lélek felhasznál; s ha eközben az isteni észt veszik segítőtársul, akkor az ő pályafutása is helyes irányban halad, s így mindeneket helyesen vezet és boldoggá tesz; ha ellenben az esztelenséggel társul, akkor mindezeknek az ellentétét idézi elő. Feltételezzük-e, hogy mindez így van, vagy még bizonytalanságban vagyunk, hátha valahogyan másképpen van?

KLEINIASZ

Egyáltalán nem vagyunk bizonytalanságban.

ATHÉNI

Vajon a léleknek melyik neme született arra, hogy uralkodjon az égen és földön, s a mindenség egész körforgá-
c sán: az értelmes és erénnyel teljes, avagy az, amelyiknek egyikhez sincs köze? Akarjátok-e, hogy erre a következőképpen feleljünk?

KLEINIASZ

Hogyan?

ATHÉNI

Azt fogjuk válaszolni: ha az égnek és mindennek, amit magában foglal, egész pályája és keringése az ész mozgásához, körforgásához és következtetéseihez hasonló természetű és ezekkel rokon, akkor világos, hogy a legjobb lélek gondoskodik az egész világról, és ő vezeti azt ezen az úton.

KLEINIASZ

Helyesen mondod.

d ATHÉNI

Ha azonban a mindenség zavarosan és minden rend nélkül mozog, akkor azt kell állítanunk, hogy a rossz lélek vezeti.

KLEINIASZ

Ez a következtetés is helyes.

ATHÉNI

Nos hát: milyen természetű az ész mozgása? Erre a kérdésre aztán már nehéz dolog, barátaim, okos választ adni. Épp ezért méltányos, hogy én is segítsek nektek a feleletben.

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Tehát ne szemtől szembe, mintha a Napba néznénk, s fényes délben éjt támasztanánk szemünkben – ne így felelgessünk, mintha az észt valaha is pillanthatnánk
e halandó szemünkkel és kellőleg megismerhetnénk; biztosabb lesz a problematikus dolog hasonmására tekinteni.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Képmásul azt a mozgást válasszuk, amelyikhez az előbb említett tíz mozgás közül az ész legjobban hasonlít. Ezt veletek együtt felidézve, veletek közösen fogom a feleletet megadni.

KLEINIASZ

Helyesen fogsz eljárni.

ATHÉNI

Akkori fejtegetéseinkből annyira talán még visszaemlékszünk, hogy a dolgok egy része mozog, más része pedig nyugalomban van.

KLEINIASZ

Igen.

ATHÉNI

Azt is megállapítottuk, hogy a mozgó dolgok egy része
898 a egy helyben mozog, más része pedig több helyre jut el mozgása folytán.

KLEINIASZ

Így van.

ATHÉNI

Most már e két mozgás közül az egy helyben mozgó szükségképpen mindig valamely középpont körül mozog – olyan, mint egy jól kiesztergályozott kör forgása –, s ez az, amely az ész körmozgásához minden tekintetben a lehető leghasonlóbb és vele leginkább rokon.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

b Ha azt állítjuk, hogy mindketten: mind az ész, mind az egy helyben lejátszódó forgó mozgás egyenletesen, ugyanazon a módon, ugyanazon az álláspon ton, ugyanazon középpont körül, és ugyanazokhoz a dolgokhoz képest egy és azonos viszonyban és változatlan rendben mozognak, úgy, hogy jól esztergályozott gömbnek a forgásához lehet őket hasonlítani – szépen kicsiszolt szóképek nem utolsó mestereinek bizonyulunk.

KLEINIASZ

Igen helyesen mondod.

ATHÉNI

S viszont az olyan mozgás, amely sohasem egyformán, nem egyenletesen, nem ugyanazon a helyen, nem

ugyanazon középpont körül, s ugyanazokhoz a dolgokhoz képest nem ugyanazon viszonyban, s nem rendben, és minden arányosság nélkül folyik le, az, ugye, az esztelenség minden nemével belsőleg rokon?

KLEINIASZ

Ez aztán teljesen igaz lehet.

c ATHÉNI

Most már aztán igazán nem nehéz határozottan megállapítani, hogy mivel a lélek az, mely a mindenséget körben forgatja – a csillagos ég körforgását szükségképpen vagy a legjobb lélek, vagy ennek az ellentéte irányítja, gondozza és tartja rendben.

KLEINIASZ

Barátom, az elhangzottak alapján valóban szentségtörés volna még csak gondolni is másra, akár egy, akár több irányítja a mindenség körforgását.

ATHÉNI

d Valóban nagy figyelemmel hallgattál fejtegetéseinkre, Kleiniasz barátom. De hallgasd meg a következőt is.

KLEINIASZ

Vajon mit?

IX. ATHÉNI

Ha a Napot, a Holdat és a többi csillagot összességükben lélek vezeti, nemde mindegyiküket is külön-külön?

KLEINIASZ

Természetesen.

ATHÉNI

Akkor hát egyikükkel kapcsolatban végezzünk meggondolásokat, amelyek az összes csillagra érvényeseknek fognak mutatkozni.

KLEINIASZ

Melyikkel kapcsolatban?

ATHÉNI

A Napnak a testét mindenki látja, lelkét azonban senki sem; és éppen így egyetlen élőlény testének – sem életében, sem halálában – nem láthatjuk a lelkét, hanem nagy
e a valószínűsége annak, hogy a létnek e neme a test érzékszervei számára észrevehetetlenül öleli körül a testi világot, s csupán ésszel fogható fel. Mi is csupán gondolatunkkal próbáljuk róla a következőt megállapítani.

KLEINIASZ

Mit?

ATHÉNI

Ha a Napot lélek vezeti körútján, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ezt a következő három eshetőség egyike szerint teheti.

KLEINIASZ

Milyen eshetőségekről beszélsz?

ATHÉNI

Hogy a lélek vagy e keringeni látszó test belsejében székelve intézi ezt a mozgást mindenütt, miként ben-
899 a nünket is a bennünk lévő lélek visz el mindenüvé; vagy tűzből – esetleg levegőből – testet szerezve magának a lélek – ahogyan egyesek tanítják –, valahonnan kívülről

fizikai erővel, mint test mozgatja a másik testet; vagy pedig ő maga teljesen ment marad a testtel való minden érintkezéstől, és valami egyéb, a mi felfogásunkat túllépő hatalommal rendelkezve, csodás módon vezeti az égitestek mozgását.

KLEINIASZ

Valóban a lélek szükségképpen e három mód egyike szerint vezeti minden test mozgását.

ATHÉNI

Akkor pedig kell hogy minden ember ezt a lelket, mely különb nála – akár kocsin hajtva a Napot, küld fényt minden lény számára, akár kívülről irányítja, akár másképpen –: istennek tartsa. Vagy hogyan kell róla vélekedni?

b KLEINIASZ

Így kell vélekednie mindenkinek, hacsak nem jutott el az esztelenség utolsó állomására.

ATHÉNI

Tehát az összes csillagokról, a Holdról, az évekről és a hónapokról, s az összes évszakokról mi mást gondolhatnánk, mint mindig ugyanazt: hogy – mivel mindezeknek oka: lélek vagy lelkek, kik minden erénnyel és kiválósággal ékesek – e lelkeket isteneknek kell tartanunk, akár az égitestek belsejében lakozva, mint élőlények, tartják rendben az egész csillagos eget, akár valami más módon? Van-e ember, aki, ha mindezekkel egyetért, azt merészelné állítani, hogy a mindenség nincs telve istenekkel?

c KLEINIASZ

Nem lehet ennyire esztelen ember.

ATHÉNI

Most már tehát határozottan kimondhatjuk az utolsó szót annak – Megillosz és Kleiniasz –, aki előzőleg nem hitt istenekben, s ezzel el is búcsúzhatunk tőle.

KLEINIASZ

Mi lesz az utolsó szavunk?

ATHÉNI

Vagy győzzön meg bennünket arról, hogy nem helyes az az állításunk, hogy a lélek mindennek az ősforrása és teremtő ereje, valamint helytelen mindaz, amit ezzel összefüggően mondtunk, vagy pedig, ha nem tud helyesebbet mondani nálunk, hajtson szavunkra, és ezentúl
d éljen abban a meggyőződésben, hogy vannak istenek. Lássuk tehát, hogy vajon eléggé bebizonyítottuk-e a hitetlenek számára, hogy vannak istenek, vagy csak hiányosan.

KLEINIASZ

Ennél hiánytalanabb bizonyítást már nem lehet kívánni.

X. ATHÉNI

Ezek számára tehát végeztünk a bizonyítással. Most pedig annak kell a lelkére beszélnünk, aki hisz ugyan az istenekben, de azt gondolja felőlük, hogy nem törődnek emberi dolgokkal. Így szólhatunk hozzá: „Jóember, ha hiszel az istenekben, talán vonz az istenivel való rokon-
e ság a veled rokon felé, hogy tiszteld és higgy a létezésében. De a gonosz és igazságtalan emberek magán- és közéleti szerencséje – ezek valójában ugyan nem boldo-

gok, csak a közvélemény tartja őket helytelenül bár, de nagy hangon boldognak – vonz téged e felé a szentségtörő álláspont felé, hiszen az ő boldogságukat versben és prózában – sajnos – szüntelen magasztalják. Vagy talán láttál istentelen embereket, akik szép öregkort értek,
900 a unokákat hagytak hátra, és mindvégig a legmagasabb méltóságokat töltötték be, és most megzavar téged mindez, különösen, ha akár hallottad, akár saját szemeddel láttad, hogy némelyek, akik sok istentelen gaztettet követtek el, épp ezek folytán alacsony helyzetükből türanniszra és egyáltalán a legmagasabb tisztségekbe jutottak. Mindezek következtében nyilván nem akarod ugyan – az istenivel való természetes rokonságod folytán – kárhoztatni az isteneket, mintha ők volnának az oka az efféle visszásságoknak, de bizony esztelenség csábító szavára hallgatva, ugyanakkor nem tudva rá-
b szánni magad, hogy elvesd az isteneket, arra az állapotra jutottál, hogy úgy gondolod: vannak ugyan istenek, de megvetésből nem törődnek az emberi dolgokkal. Hogy tehát mostani véleményed ne fajuljon el még nagyobb istentelenséggé, ha még képesek volnánk szavainkkal elhárítani fejed felől a közelgő veszélyt, tegyünk próbát, most következő fejtegetésünket hozzáfűzve ahhoz, melyeket az imént fejeztünk be ahhoz intézve, aki egyáltalán nem hisz istenekben, s így azt a mostani fejtegetésünkhöz is használjuk fel." Ti pedig, Megillosz és Kleiniasz, miként az előzőkben is, vegyétek át az ifjú ember helyett a felelő szerepét. Ha pedig fejtegetéseink során valami nehézség támadna, majd – miként eddig is – segítségetekre leszek, és átviszlek benneteket a folyón.

c

KLEINIASZ

Helyesen mondod; te is ekképpen cselekedj, és mi is tőlünk telhetőleg megtesszük, amit kívánsz.

ATHÉNI

Azt talán nem is olyan nehéz kimutatni, hogy az istenek a kis dolgokkal nem kevésbé törődnek, mint a kimagas-
d lóan nagyokkal. Hiszen ellenfelünk jelen volt és így hallhatta a most elhangzottak során, hogy jók az istenek, minden erénnyel ékesek, s így a mindenről való gondoskodás lényükhöz bensőleg hozzátartozik.

KLEINIASZ

Nagyon is hallhatta.

ATHÉNI

Ami ezután következik, azt már közösen vizsgáljuk meg: miben áll az ő erényük, amelynek alapján elismerjük róluk, hogy jók? Nemde a józan önmérséklet és belátás az erény körébe tartoznak, ezek ellentétei viszont bűnök?

KLEINIASZ

Így gondoljuk.

e ATHÉNI

Nos, tovább: a bátorság az erény körébe, a gyávaság viszont a hitványság körébe tartozik?

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

S ezek közül az erények szépek, a bűnök pedig rútak?

KLEINIASZ

Szükségképpen.

ATHÉNI

S ezek közül, ha valakihez: hozzánk illik mindaz, ami gyarlóság; az isteneknek azonban effélében sem nagy, sem kis részük nincs?

KLEINIASZ

Ezt is mindenki elismerheti.

ATHÉNI

Hát a gondatlanságot, a restséget és az elpuhultságot a lélek erényei közé számítjuk, vagy hogyan gondolod?

KLEINIASZ

Már hogyan számíthatnánk?

ATHÉNI

Tehát az ellenkező csoportba?

KLEINIASZ

Igen.

901 a ATHÉNI

Azokat viszont, amik ezekkel ellentétesek, az előbbivel ellentétes osztályba?

KLEINIASZ

Úgy van!

ATHÉNI

Nos tehát: az elpuhult, gondatlan és rest, nemde, olyan ember, mint ahogyan a költő mondja: „kit soha nem látnak dolgozni, akár a heréket"?*

KLEINIASZ

Olyan lesz.

ATHÉNI

Nemde azt már mégsem szabad mondani, hogy éppen az isten ilyen jellemű volna, hiszen az ilyet maga is gyűlöli; s nem szabad megengedni, hogy valaki még csak próbáljon is ilyesmit mondani.

KLEINIASZ

Nem bizony; hogy is volna szabad?

b ATHÉNI

Ha tehát valakinek különösen hivatása, hogy tevékenykedjék és gondot viseljen valamire, az illetőnek elméje azonban csak a nagy dolgokkal törődik, a kicsinyeket ellenben figyelmen kívül hagyja, milyen alapon dicsérhetnénk az ilyen eljárást, hogy ne kövessünk el súlyos tévedést? Vizsgáljuk meg a dolgot a következőképpen. Nemde két okból járhat el így valaki, akár isten, akár ember követ el ilyesmit?

KLEINIASZ

Mely két okra gondolsz?

ATHÉNI

c Vagy azért jár el így, mert azt gondolja, hogy az egészre nézve teljesen közömbös, ha a kis dolgokkal nem törődik; vagy pedig elpuhultságból és könnyelműségből, bár eljárása nem közömbös, mégis elhanyagolja őket. Vagy talán lehetséges másféle gondatlanság? Mert hiszen, ha lehetetlen mindenről gondoskodni, akkor nem lehet szó gondatlanságról, akár a kicsikről, akár a nagyokról nem

gondoskodik valaki, ha egyszer akár isten, akár gyarló ember erejének fogyatékossága és elégtelensége miatt nem képes az illető dolgokról gondoskodni.

KLEINIASZ

Hogy is lehetne ebben az esetben gondatlanságról beszélni?

XI. ATHÉNI

d Feleljenek tehát most nekünk hármunknak azok, akik mindketten elismerik ugyan, hogy vannak istenek, egyikük szerint azonban kéréssel meglágyíthatók, a másik szerint pedig kis dolgokkal nem törődnek. Először is mindketten elismeritek, hogy az istenek mindent látnak, mindent hallanak, szóval mindent tudnak, és semmi sem maradhat rejtve előlük, amit csak észrevenni és tudni lehet; nos, mit szóltok hozzá: így van ez, vagy hogyan?

KLEINIASZ

Így.

ATHÉNI

Nos, tovább: mindenhatók-e mindabban, amiben csak hatalmuk lehet halandóknak és halhatatlanoknak?

KLEINIASZ

Hogyne volnának azok?

e ATHÉNI

Azt is elismertük mind az öten, hogy az istenek jók, a lehető legjobbak.

KLEINIASZ

Feltétlenül.

ATHÉNI

Akkor hát nem lehetetlen-e azt állítani róluk, hogy könnyelműségből és elpuhultságból cselekszenek bármit is, ha egyszer olyanok, amilyeneknek elismertük őket? Hiszen a gyávaság szülötte – legalábbis bennünk – a tétlenség, a könnyelműség pedig a tétlenség és elpuhultság szülötte.

KLEINIASZ

Színigazat mondasz.

ATHÉNI

Tétlenség és könnyelműség következtében tehát egyetlen isten se lehet gondatlan; hiszen nincs részük a gyávaságban.

KLEINIASZ

Nagyon helyesen mondod.

902 a ATHÉNI

Csak az van hátra tehát, hogy ha egyáltalán elhanyagolják a mindenség ügyei közül a kis és jelentéktelen dolgokat, ezt vagy abban a tudatban cselekszik, hogy egyáltalán nem kell semmi effélével törődni, vagy milyen eshetőség van még hátra, kivéve a tudás ellentétét?

KLEINIASZ

Semmi más eshetőség.

ATHÉNI

Hát akkor vajon, te jóember, azt tételezzük fel rólad, hogy azt állítod, hogy tudatlanságból, nem tudva azt, hogy a kis dolgokkal is kell törődni, hanyagolják el ezeket; vagy pedig, noha felismerik, hogy ezekkel is kell törődni, mint holmi haszontalan emberek, akikről azt mondják, hogy tudatában vannak annak, hogy jobb volna másképpen cselekedniük, mint ahogyan éppen cse-
b lekszenek, a gyönyörökkel vagy a fájdalommal szemben való gyöngeségből nem cselekszenek belátásuk szerint?

KLEINIASZ

Hogy lehetne ilyet feltételezni?

ATHÉNI

Nemde éppen az emberi dolgok a lelkes-eleven természethez tartoznak, és minden élőlény közül az ember a legistenfélőbb?

KLEINIASZ

Legalábbis így látszik.

ATHÉNI

És bizonyára azt állítjuk, hogy minden halandó élőlény, miként az egész csillagos ég, az istenek tulajdona.

KLEINIASZ

Hogyne állítanánk!

ATHÉNI

Most már azt mondja valaki, hogy az emberi dolgok az istenek szempontjából kicsinyek, akár azt, hogy nagyok:
c egyik esetben sem illenek gazdáinkhoz, hogy elhanya-

goljanak bennünket, mikor ők a leggondosabbak és legjobbak. De vegyük még a következő szempontot is figyelembe.

KLEINIASZ
Melyik szempontot?

ATHÉNI
Az észrevevés és a hatóképesség szempontját, hogy vajon nem ellentétei-e egymásnak a könnyűség és a nehézség dolgában?

KLEINIASZ
Hogy érted ezt?

ATHÉNI
Látni és hallani a kis dolgokat nehezebb, mint a nagyokat; vinni, hatalmunkban tartani és gondozni viszont könnyebb a kicsiket és jelentékteleneket, mint ellentéteiket.

d KLEINIASZ
Sokkal könnyebb.

ATHÉNI
Most már, ha egy orvos, akiben a jóakarat és a képesség is megvan, azzal van megbízva, hogy valamely egészet (egy szervezetet) ápoljon és gyógyítson, s csak a nagy dolgokkal törődnék, ellenben a kis részleteket elhanyagolná, vajon az egész szervezet volna-e valaha is jó karban a keze alatt?

KLEINIASZ
Semmi esetre sem.

ATHÉNI

Nemde éppígy a kormányosoknak, hadvezéreknek, a
e háztartások vezetőinek, az államférfiaknak, és egyáltalán bárkinek, aki ilyesmivel foglalkozik, a nagy és jelentős dolgok sem sikerülhetnek a kicsik és jelentéktelenek nélkül? Hiszen a kőművesek is azt mondják, hogy a nagy kövek nem fekszenek jól a kicsik nélkül.

KLEINIASZ

Hogy is fekhetnének?

ATHÉNI

Ne tartsuk tehát éppen az istent gyarlóbbnak halandó mesterembereknél, akik a maguk dolgát, mennél különbek, annál pontosabban és teljesebben elvégzik, és nem tesznek különbséget a kicsik és a nagyok között; s akkor az isten, aki a legbölcsebb, és akar is és képes is gondoskodni – mint valami rest és ügyefogyott ember, aki a
903 a fáradságtól félve veszi könnyen a dolgokat –, ne törődnék azokkal, amikről pedig könnyebb gondoskodni, hiszen kicsinyek, hanem csak a nagy dolgokkal törődnék?

KLEINIASZ

Semmi esetre sem fogadhatunk el ilyen nézetet az istenek felől, barátom; mert sem istennek tetsző, sem igaz nem volna az ilyen gondolat. De most már úgy látszik nekem, hogy éppen eleget beszélgettünk azzal, aki szemrehányást szeret tenni az isteneknek nemtörődömségük miatt.

ATHÉNI

Valóban legalábbis érveinkkel arra kényszerítettük,
b hogy ismerje el: nem vélekedett helyesen; de úgy látszik, hogy varázsszerül még bizonyos mítoszokra is szükségünk van.

KLEINIASZ

Milyen mítoszokra, barátom?

XII. ATHÉNI

Győzzük meg érvekkel ezt az ifjút arról, hogy az, aki a mindenségről gondoskodik, mindent az egésznek jóléte és tökéletessége kedvéért rakott össze szép rendbe, s e nagy egésznek minden része is lehetőleg azt cselekszi és szenvedi, ami őt megilleti. E részek mindegyikének élére vezetők vannak rendelve, akik cselekvésüket és szenvedésüket a legkisebb részletig irányítják, s így a megosztást a legvégső határig a legtökéletesebben keresztülc viszik. Ezek közül egy rész a tied is, szerencsétlen, s ez, bármennyire parány is, az egészre vonatkozik és ahhoz igazodik. Előtted azonban rejtve van, hogy minden keletkezés ama nagy egész kedvéért történik, hogy a mindenség életének alapjául szolgáló lényeg virágozzék; tehát nem teérted van a mindenség, hanem te vagy őérette. Hiszen minden orvos és minden szakértő mesterember az egész kedvéért csinál mindent, minden erejével arra törekedve, ami az egész számára a legjobb; tehát a részt az egész kedvéért, s nem az egészet a rész kedvéért d készíti el, te azonban elégedetlenkedsz, mert nem látod be, hogy dolgaidnak olyan alakulása, mely a mindenség számára a legjobb, egyszersmind számodra is a legjobb a közös származás erejénél fogva. Minthogy pedig a lélek mindig testtel van összekötve, mégpedig egyszer az egyikkel, máskor a másikkal, mindenféle változásokon megy át, mind önmagától, mind más lélek hatása alatt – ennélfogva nem marad más dolga a nagy ostáblajátékosnak, mint az, hogy áttegye a jobbá lett jellemet jobb helyre, a megromlottat pedig alantasabb helyre, e mindegyiket úgy, ahogy illik, hogy mindegyik megkapja az őt megillető osztályrészt.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Ahogyan az istenek számára a mindenségről való gondoskodás ésszerűen könnyű, úgy vélem megadni a magyarázatát. Mert ha nem az egészre való tekintettel alakítana át mindent valaki, ahogy például a tűzből eleven vizet formál, és nem egyből alakítana egyszerre
904 a sokat, vagy sokból egyet, úgy, hogy ezek első, második vagy akár harmadik születésben is részesülnek, akkor az átalakulás rendjén végtelen sok különböző forma jönne létre. Így azonban a mindenség gondviselőjének csodálatos könnyen lehet a dolgot intéznie.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt ismét?

ATHÉNI

A következőképpen. Minthogy a mindenség királya látta, hogy összes cselekedeteink a lélekből fakadnak, és bennük sok az erény, de sok a bűn is, és a lélek meg a test, minthogy keletkeztek, nem lehetnek örökkévalók, miként a hagyomány istenei, de el sem pusztulhatnak –
b hiszen az élőlények keletkezése megszűnne, ha e kettő közül bármelyik elpusztulna –, és azt is belátta, hogy ami jó a lélekben, az arra született, hogy használjon, ami pedig rossz, az arra, hogy ártson: mindezeket tekintetbe véve, módot gondolt ki arra, hogy a mindenség részei közül mindegyiknek hol kell elhelyezkednie, hogy a mindenségben az erényt legtökéletesebben és legkönnyebben győztessé, a bűnt pedig legyőzötté tegye. Az egészre való tekintettel elrendezte tehát, hogy mindennek változó minősége szerint milyen helyet kell meg-

c kapnia, s eszerint milyen tájakon kell letelepednie. Hogy pedig ki-ki milyenné lesz, megengedte, hogy ennek oka mindegyikünknek az akarata legyen. Mert mindegyikünk ahová vágyik, és amilyen lelkiségű, csaknem mindig oda is jut és olyan lesz a sorsa.

KLEINIASZ

Legalábbis valószínű.

ATHÉNI

Változik tehát minden, aminek csak része van a lélekben, s magában hordozza változásának okát. Változása során pedig a végzet rendje és törvénye szerint tovasodródik. Ha jellemük csak kissé változik, akkor csak he-
d lyük síkja mentén változtatják helyüket; ha ellenben többször és mind igazságtalanabbá változnak át, akkor a mélybe, a lentnek nevezett helyekre jutnak, amelyeket Hadésznak és ezzel rokon neveken neveznek és szörnyen félnek tőlük, meg álmodnak róluk mind életükben, mind akkor, mikor testüktől már elszakadtak. Ha pedig a lélek nagyobb változáson megy át akár kiválóság, akár gyarlóság tekintetében, mind a saját hajlandósága, mind a másokkal való érintkezés hatása folytán, ha az isteni erényhez csatlakozva lesz maga is erényben kiválóvá, akkor helyét is valami különösen szent hellyel cseréli fel, mert átviszik valami más, különb helyre. Ha ellenben
e ellenkező irányban változik meg, életét is az előbbivel ellenkező tájakra kell áthelyeznie. „Ez az olümposzi istenek igazságszolgáltatása"* – halld meg, akár gyermek vagy, akár ifjú, aki azt véled, hogy nem törődnek veled az istenek: aki hitványabbá válik, a hitványabb lelkek közé jut; aki pedig kiválóbbá, a nemesebb lelkek közé; és életében és valamennyi halálában azt szenvedi és cselekszi, amit hasonlók hasonlókkal szoktak csele-

905 a kedni. Ez alól az igazságszolgáltatás alól senki sem vonhatja ki magát, és nem dicsekedhet azzal, hogy fölébe kerekedett az isteneknek. Ezt a jogrendet minden más jogrend fölé állították az alapítói, és különös óvatossággal is kell tiszteletben tartani. Mert nem fog e jogrend megfeledkezni rólad: akár ha parányi féreg lévén a Föld mélyeibe rejtőznél, akár magasba emelkedve az Ég felé szárnyalnál, le fogod róni a tőlük járó büntetést: akár
b úgy, hogy itt maradsz, akár a Hadészba mész át, akár még ennél is irtózatosabb helyre kerülsz. Ugyanez érvényes azokra is, akiknek gaztetteik ellenére alacsony sorsból magasba emelkedését látva, azt hitted, hogy nyomorultakból boldogokká lettek, és az ő sorsukban, mint tükörben – úgy vélted – megpillantottad az istenek egyetemes nemtörődömségét, mert nem látod a részeknek egy célra való összeműködését, hogyan járulnak a
c nagy egészhez. Hogy is gondolhatod, te vakmerő, hogy nem kell felismerned ezt az egyetemes összefüggést? Ha valaki ezt nem ismeri fel, halvány fogalma sem lehet az életről, hogy miben áll annak boldogsága és boldogtalansága.

Ha mindezekről meggyőz téged ez a Kleiniasz és a mi egész szenátusunk,* hogy voltaképpen nem tudod, mit is beszélsz az istenekről, akkor maga az isten fog segítségedre jönni; ha azonban még további érvekre van szükséged, halld meg, amit a harmadik ellenfélnek mon-
d dunk, ha csak egy kis belátásod is van. Mert azt, hogy vannak istenek és törődnek az emberekkel, úgy gondolom, nem egészen gyarló módon kimutattam; hogy pedig az istenek az igazságtalan emberek kérései számára hozzáférhetők volnának, és ajándékokat fogadnának el ezért tőlük – ezt az állítást senkinek sem szabad megengednünk, és tehetségünk szerint mindenképpen meg kell cáfolnunk.

KLEINIASZ

Nagyon szépen szóltál, cselekedjünk is úgy, ahogyan mondod.

XIII. ATHÉNI

Nos hát magukra az istenekre kérlek, hogyan lennének
e ők kéréseink számára hozzáférhetők, ha egyáltalán hozzáférhetők? Ez esetben kiknek és milyeneknek kellene lenniük? Mindenesetre vezetőknek kell lenniük, ha az egész világot szüntelenül igazgatják.

KLEINIASZ

Úgy van.

ATHÉNI

De vajon kihez hasonlók a vezetők közül? Vagy inkább: kik hasonlók hozzájuk, hogy lehetséges legyen számukra a helyes párhuzamot eltalálni, mikor a kisebbeket a nagyobbakkal hasonlítjuk össze? Vajon versenyző fogatok kocsisai vagy hajókormányosok lehetnek hasonlók hozzájuk? Talán hadseregek vezéreivel is össze lehetne hasonlítani őket. Az is meglehet, hogy orvosokhoz hasonlók, akik a testet a betegségek részéről fenyegető háború ellen tesznek óvintézkedéseket, vagy földművesekhez, kik aggodalmasan készülnek a növények fejlődé-
906 a sére káros időjárás fogadására, vagy talán nyájak pásztoraihoz. Megegyeztünk ugyanis abban, hogy az egész világ sok jóval, de az ellenkezővel is telve van, és a nem jó van többségben: örök harc folyik tehát itt, s ebben
b rendkívüli elővigyázatra van szükség; szövetségeseink az istenek és a daimónok, mi pedig az ő tulajdonaik vagyunk; megront bennünket az igazságtalanság és féktelenség az esztelenséggel párosulva; megóv viszont az igazságosság és józan önmérséklet belátással társulva;

ezek az erények az istenek lelkes erejében lakoznak, de belőlük egy kevés itt is, bennünk lakozva világosan látható. Mármost némely, földön lakó, nyilván állatias lelkek, ha igazságtalan haszonra tettek szert, őreik lelke előtt – akár csak kutyák, akár pásztorok, akár a lehető legfelsőbb urak ezek az őrök – leborulva könyörögnek, és – mint a hitvány emberek szóbeszéde tartja – hízelkedő szavakkal és fogadalmak varázsával rá is veszik őreiket, hogy bár az emberek között többet harácsoltak a kelleténél, ezért semmi bántódásuk ne legyen. Mi azonban azt állítjuk, hogy a most megnevezett bűn, a kelleténél többre vágyó túlkapás: a húsból való testben betegség, az évek és korszakok időjárási viszonyaiban dögvész, végül az államokban és emberi közösségekben ugyanez a jelenség – csupán elnevezésének megváltoztatásával – az igazságtalanság nevet viseli.

c

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

Aki tehát azt állítja, hogy az istenek elnézők az igazságtalan emberekkel és cselekedetekkel szemben, ha az illető részt juttat nekik a jogtalan szerzeményből, az ezzel szükségképpen azt is állítja, hogy ha a farkasok a kutyáknak zsákmányukból egy keveset juttatnának, azok az ajándék hatása alatt megszelídülve megengednék, hogy a farkasok széttépjék a nyájat. Vajon nem ugyanezt állítják-e azok, akik azt hangoztatják, hogy az isteneket ajándékokkal meg lehet engesztelni?

d

KLEINIASZ

Bizony ugyanezt.

Az említettek közül tehát kikhez hasonlíthatnánk az
e istenek őrködő tevékenységét, hogy ne váljunk nevetségessé? Talán kormányosokhoz, kik „boráldozattal és zsírszaggal eltéríthetők",* és felfordítják a hajót és a hajósokat?

Kleiniasz

Semmi esetre sem!

Athéni

De csak talán nem kocsisokhoz, akiket versenyre állítanak fel, s ajándékkal rávehetők, hogy a győzelmet más fogatoknak engedjék át?

Kleiniasz

Képtelen hasonlatot mondanál, ha ezt választanád!

Athéni

De hadvezérekhez sem, valamint orvosokhoz, földművesekhez, pásztorokhoz sem, valamint olyan kutyákhoz sem, kiket megszelídítenek a farkasok.

Kleiniasz

Vigyázz a nyelvedre! Hogy is lehet ilyenekhez hasonlítani őket?

Athéni

907 a Hát nem a legnagyobbak az összes őrök között és nem a legfontosabb dolgaink fölött őrködnek az istenek valamennyien?

Kleiniasz

De a legfontosabbak fölött.

ATHÉNI

Azokat tehát, kik a legbecsesebb javakat őrzik, és őrségük kiválóságával kimagaslanak, mondhatjuk-e gyarlóbbaknak holmi kutyáknál és középszerű embereknél, akik sohasem árulnák el az igazságosságot ajándékok kedvéért, amiket igazságtalan emberek istentelen szándékkal adnának nekik?

b KLEINIASZ

Semmi esetre sem! Nem szabad tűrni az ilyen beszédet, s a mindenféle istentelenségben leledző emberek közül az, aki ehhez a nézethez ragaszkodik, látszik legméltóbbnak arra, hogy az összes istentelenek között a leggonoszabbnak és legistentelenebbnek ítéljék.

ATHÉNI

Elmondhatjuk-e tehát, hogy három tételünket, mely szerint: vannak istenek, gondot viselnek a világra, és végül az igazságosság rovására tett kérések számára teljesen hozzáférhetetlenek, kellőleg bebizonyítottuk?

KLEINIASZ

Már hogyne! Mi is csatlakozunk, ha már többet nem tehetünk, e fejtegetésekhez.

ATHÉNI

c Bizony egy kissé hevesebben beszéltünk a hitvány emberek izgágasága miatt; de azért vitatkoztunk, kedves Kleiniaszom, oly nagy hévvel, nehogy ezek a hitványak, ha győznének a vitában, azt hihessék, hogy azt tehetik, amit akarnak, bármit, bármennyit és bármilyeneket is gondolnak az istenek felől. Ezért beszéltünk oly fiatalos buzgósággal, s ha egy keveset is tettünk az ügy érdekében, hogy rávegyük ezeket az embereket arra, hogy

d önmaguktól megiszonyodjanak, és megszeressék az ellenkező gondolkodásmódot, akkor jól mondtuk el a bevezetést az istentelenségről szóló törvényekhez.

KLEINIASZ

Remélhetjük a sikert; de ha nem érnénk is el célunkat: ami a beszéd hangját illeti, vád nem érheti a törvényhozót.

XV. ATHÉNI

A bevezetés után tehát helyénvaló lehet egy szózat, amely – a törvények hírnöke gyanánt – ünnepélyesen felszólítja az összes istenteleneket, hogy hagyjanak fel eddigi gondolkodásmódjukkal és térjenek az istenfélők közé; akik pedig nem hajtanak a szóra, azok számára így szóljon az istentelenségről hozott törvény: ha valaki akár
e szóval, akár tettel vét az istenek ellen, bárki is jön a nyomára, lépjen fel ellene: jelentse be a dolgot a hatóságoknak. Az a hatóság, mely először szerez a dologról tudomást, állítsa a törvényeknek megfelelően azon törvényszék elé, amelyet az ilyen ügyek megítélésére állítottak fel. Ha pedig valamelyik hatóság, noha hallott a dologról, nem teszi meg kötelességét, ő maga essék istentelenség vádja alá, bárki akar is elégtételt szerezni a törvényeknek. Ha valaki bűnösnek bizonyul, szabjon ki
908 a a törvényszék az istentelenség minden egyes esetéért külön büntetést számára. Mégpedig börtönbüntetés várjon mindnyájukra; börtön azonban három van az államban: egy közös a piac táján, a bűnösök legnagyobb részének őrizetbe vételére; egy másik az éjjel összeülő tanács háza közelében, ez a javítóintézet nevet viseli; végül egy harmadik a mezők közepén elhagyatott és minél kietlenebb vidéken, mely már nevével is a büntetésre emlékeztet.
b Minthogy pedig istentelenség háromféleképpen kö-

vethető el – ahogyan kifejtettük –, továbbá mindegyik fajtának két-két változata van, így hat változat adódik; ezek az istentelenségnek megkülönböztetésre érdemes fajai, amelyek nem egyenlő és nem is hasonló büntetést kívánnak.

Mert van olyan ember, aki nem hisz ugyan az istenekben, de természettől teljesen igazságos jellem jutott neki osztályrészül: az ilyen gyűlöli a gonoszokat, és minthogy idegenkedik az igazságtalanságtól, nem is vágyik ilyesmit elkövetni, és kerüli az igazságtalan embereket, szereti viszont az igazságosakat. Akinek ellenben azonfelül,
c hogy azt hiszi: a mindenség istenektől elhagyatott és üres, a gyönyörökkel és fájdalmakkal szemben való gyengeség jutott, de erős emlékezettel és éles felfogással rendelkezik, az a magatartás, hogy nem hisznek az istenekben, mindkettőjükben közös ugyan, ami azonban a többi emberre gyakorolt romboló hatást illeti, az előbbi kisebb, ez az utóbbi ellenben nagyobb károkat okozhat.

Az előbbinek ugyanis a kijelentései telve vannak nyílt őszinteséggel az istenekre, áldozatokra és az esküre vo-
d natkozólag, és azzal, hogy kigúnyol másokat, könnyen talál utánzókra, ha nem kapja meg büntetését. A másik viszont, noha éppúgy vélekedik, de talpraesett embernek tartják, mert alattomossággal és hátsó gondolatokkal teli: az ilyen fajtából lesznek a jósok és a mindenféle varázslatban és kuruzslásban jártas emberek, de olykor türannoszok, népvezérek és hadvezérek is, továbbá olyanok, kik különös titkos szertartásokon törik a fejüket, végül ily forrásból fakadnak az úgynevezett szofisták üzelmei is.

e Sok fajtájuk van tehát; de a törvényhozás szempontjából csak két fajt érdemes megkülönböztetni: ezek közül a képmutató vétke nemcsak egy vagy két halálra érdemes; a másiknak ellenben csak arra van szüksége, hogy

a fogságban észre térítsük. Éppen így két-két fajta adódik azokból, akik azt hiszik, hogy az istenek nem törődnek a világgal, valamint azokból, kik kérések számára hozzáférhetőknek vélik őket.

Minthogy tehát ily különbség van közöttük, azokat, kik csupán belátás hiánya folytán, gonosz hajlamok és
909 a alantas jellem nélkül hibáztak, a javítóintézetbe utalja a bíró, mégpedig a törvény értelmében legalább öt évre; s ez idő alatt a polgárok közül senki se érintkezhessen velük, kivéve az éji tanács tagjait, akik lelkük javára és észre térítésük végett beszélgetnek velük. Mikor aztán az őrizet ideje lejárt, ha az illetőről az a benyomás, hogy józan észre tért, akkor térjen vissza a józan eszűek közé; ha ellenben nem tesz ilyen hatást, sőt visszaesik előbbi vétkébe, halállal bűnhődjék.

Akik pedig odáig süllyednek, hogy azonfelül, hogy nem hisznek istenekben, vagy gondatlanok, vagy kérések számára hozzáférhetőknek tartják őket, az embere-
b ket megvetik és a tömeget félrevezetik, azt híresztelve, hogy ők a holtak lelkeit fel tudják idézni, és az isteneket áldozatokkal, könyörgésekkel és varázsénekekkel elbűvölve ki tudják engesztelni; s így magánembereket, egész családokat, sőt államokat nem átallanak hitvány pénz kedvéért fenekestül felforgatni, aki ilyesmiben bizonyul vétkesnek, azt a bíróság arra ítélje, hogy a törvény értelmében az ország közepén lévő börtönbe vettessék, s vele soha többé szabad ember ne érintkezhes-
c sék, hanem a törvények őreitől számára rendelt táplálékát rabszolgák kezéből kapja meg. Ha pedig meghal, temetetlenül vettessék a határokon kívülre, s ha egy szabad ember mégis eltemetné, istentelenség vádja alá essen, bárki kívánja is törvény elé állítani. Ha pedig az állami közösség számára alkalmas gyermekek maradnak utána, az árvagyámok viseljenek rájuk gondot, mint

d igazi árvákra, nem kevésbé, mint a többiekre, attól a naptól fogva, amelyen apjuk elítélése megtörtént.

XVI. De mindezekre vonatkozólag egy általános törvénynek kell érvényben lennie, amely azt eredményezheti, hogy az ilyenek nagy része szóval és tettel kevesebbet vétsen az istenek ellen, és sok meggondolatlanságnak is elejét veheti, minthogy eltiltja azt, hogy a törvény ellenére érintkezzenek az istenekkel. Ez a mindenkire érvényes törvény egyszerűen a következő legyen: saját házában senkinek se legyen szentélye, és ne végezhessen ott szent cselekményeket.

Ha pedig áldozni akar, a nyilvános szentélyeket keresse fel, és a papoknak és papnőknek adja át áldozati adományát, akiknek gondja van az áldozatok tisztaságára. S a papokkal együtt imádkozzon ő is, és aki csak vele együtt imádkozni óhajt. S ez a következő okokból történjék így. Szentélyeket és istenkultuszokat nem könnyű dolog alapítani, sőt nagy körültekintésre van szükség, hogy helyesen járjunk el e téren; ezzel szemben különösen a nőknek és a betegeknek, továbbá a veszélyben forgó és szűkölködő embereknek, bármiben éreznek is hiányt, vagy ellenkezőleg: ha szerencsésen sikerült nekik valami, az a szokásuk, hogy ami épp kéznél van, felajánlják az isteneknek, áldozatokra tesznek fogadalmat, és templomok vagy szobrok felállítását ígérik az isteneknek, daimónoknak és az istenek fiainak. Továbbá ébren és álmukban félelemmel telve el jelenések és álomképek miatt, nemkülönben sok látomásra emlékezve, ezek ellen elhárító orvosszerül oltárokat és szentélyeket állítanak fel, s így minden házat, minden falut – szabad ég alatt, vagy ahol éppen ilyesmi mutatkozott – megtöltenek azzal, amit alapítottak.

e

910 a

Mindezekre való tekintettel a most előadott törvény szerint kell eljárni; de így kell cselekedni az istentele-

b

nekre való tekintettel is, hogy ezt is ki ne használhassák titkos gaztetteik számára, s abban a hitben, hogy ha házukban szentélyeket és oltárokat emelnek, az isteneket áldozatokkal és könyörgésekkel kiengesztelik, titokban ne növelhessék gazságukat végtelen nagyra, mert akkor nemcsak maguk válnak vétkesekké az istenek szemében, hanem azok is, kik ezeket megengedik, pedig különben náluk, és így az egész állam – bizonyos szempontból jogosan – részesedik az istentelenek eljárásának következményeiben.

De a mi törvényhozónkat isten nem kárhoztathatja, mert, íme, érvényben van az a törvény, hogy magánház-
c ban nem szabad az isteneknek szentélyt felállítani. Akiről mégis kiderül, hogy külön szentéllyel rendelkezik és az állami kultuszon kívül szent cselekményeket végez, abban az esetben, ha az illető férfi vagy nő semmiféle nagy és istentelen vétket nem követett el, az, aki észrevette, jelentse a törvények őreinek, azok pedig rendeljék el, hogy szent tárgyait az állami szentélyekbe szolgáltassa be; ha pedig szép szóval nem tudják rávenni, büntessék mindaddig, amíg csak be nem szolgáltatja. Ha azonban valakiről kiderül, hogy nem gyermekes, hanem súlyos istentelen cselekmények elkövetése után áldozott akár saját alapítású házioltárán, akár nyilvános oltáron
d bármilyen isteneknek, halállal lakoljon, mert tisztátalan létére áldozott. Hogy pedig vétke gyermekes-e vagy sem, a törvények őrei döntsék el; s aztán állítsák törvényszék elé, s úgy mérjék ki rá az istentelenség büntetését.

913 a I. Ezek után arra van szükségünk, hogy az emberek közti érintkezésre vonatkozó kötelezettségeket megfelelően szabályozzuk. A következő elv nagyon egyszerű: lehetőleg senki ne nyúljon az én tulajdonomban lévő dolgokhoz, és még a legkisebb távolságra se mozdítsa ki őket helyükből, ha nem nyerte el hozzá a beleegyezésemet. Ugyanígy járjak el én is a mások dolgaival, ha józan belátásom van.

Ami először is a kincseket illeti, amiket valaki – aki
b nem tartozott az én őseim közé – önmaga és családtagjai számára félretett, ne imádkozzam sohase az istenekhez, hogy ilyesmit találjak; s ha találnék is, ne nyúljak hozzá, s ne közöljem a dolgot az úgynevezett jövendőmondókkal, akik azt tanácsolnák, hogy valahogyan emeljem el a Földre bízott letétet. Mert ha eltulajdonítanám, nem gyarapodnám annyira vagyonban, mint amilyen mértékben gyarapodom erényben és becsületben, tehát lelki javakban, ha nem tulajdonítom el. Így kincs helyett becsesebb és jobb helyen lévő kincset szerzek, ha a lélekben rejlő becsületet többre becsülöm a vagyonban rejlő gazdagságnál. Mert az a sok esetre érvényes mon-
c dás: „ne bolygassuk meg a nyugalomban lévő dolgokat", erre a különleges esetre is érvényes. De szót kell fogadni azoknak a mitoszoknak is, amelyek szerint a gyermekek nemzedéke számára sem üdvös az ilyesmi. Aki azonban mégsem törődik gyermekeivel és ügyet sem vet a törvényhozóra, hanem eltulajdonítja azt, amit sem ő, sem ősei nem rejtettek a földbe – anélkül, hogy

a tulajdonostól engedélyt nyert volna –, megsérti a legegyszerűbb és legszebb törvényt, melyet egy nemtelennek éppen nem nevezhető férfiú* hozott, aki azt mond-
d ta: „ne vedd el azt, amit nem magad tettél el"; nos, aki ilyen két törvényhozót vesz semmibe, és elemel olyasmit, amit nem maga tett le, s nem is valami csekélységet, hanem megesik, hogy nagy kincshalmazt, mit kell ezért elszenvednie? Hogy az istenektől mi jár neki, azt csak maga az isten tudja. Aki azonban nyomára jön, tüstént jelentse: mégpedig, ha a városban történik ilyesmi, a városfelügyelőknek, ha a város piacán, a piacfelügyelők-
914 a nek, ha pedig a vidéken, a mezők felügyelőinek és ezek elöljáróinak hozza tudomására. S ha így a dolog kiderült, az állam küldjön követet Delphoiba, s amit az isten rendel a kincsről és annak megbolygatójáról, azt cselekedje az állam, engedelmeskedve az isten szózatának. S ha szabad ember a feljelentő, az erényes polgárnak járó hírnévben részesüljön, a feljelentés elmulasztása esetén rossz polgár hírébe kerüljön. S ha szolga teljesíti a bejelentés kötelezettségét, akkor méltó rá, hogy az állam felszabadítsa, megtérítve urának az értékét, ha viszont a bejelentést elmulasztja, halállal bűnhődjék.

b Ezt a törvényt követheti a következő, amely kis és nagy értékekre egyaránt érvényes. Ha valaki akarva-akaratlan elhagyja valamijét valahol, aki rátalál, hagyja ott heverni, abban a meggyőződésben, hogy az utak istennője* megőrzi az ilyen dolgokat, amelyeket a hagyomány az istennőnek szentel. Ha azonban valaki nem engedelmeskedik, hanem magához veszi, és hazaviszi:
c ha szolga tette ezt és kis értékű dologról van szó, aki rájön – ha legalább harmincéves –, verje el alaposan. Ha ellenben szabad ember követ el ilyesmit, azonkívül, hogy szolgai gondolkodás hírébe keveredik és kizárja

magát a törvények közösségéből, az eltulajdonított tárgy értékének tízszeresét fizesse meg a tulajdonosnak.

Ha pedig valaki azzal vádol meg valakit, hogy az ő tulajdonát képező dolgokból bitorol többet vagy kevesebbet, s az illető elismeri ugyan, hogy nála van a szóban
d forgó dolog, de az nem a vádlóé, akkor, ha az illető vagyontárgy szabályosan be van jegyezve a hatóságoknál, be kell idézni a jelenlegi birtoklóját a hatóság elé, az pedig tartozik megjelenni. S ha a dologra világosság derül, mert a jegyzékből kitűnik, hogy a peres felek közül melyiké, az illető megkapva tulajdonát, távozzék. Ha ellenben az derül ki, hogy valaki másé, aki nincs jelen, ez esetben, aki a távollevő helyett szavahihető kezest állít, hogy majd át fogja a jogos tulajdonosnak adni, annak nevében vigye magával.

Ha azonban a vitás tárgy nincs jegyzékbe véve a hatóságnál, akkor a döntésig a három legidősebb elöljárónál maradjon letétben. S ha a letétbe helyezett dolog élő
e állat, akkor a pervesztes fizesse meg a táplálás költségeit a hatóságoknak. A hatóságok pedig három napon belül döntsék el a vitás ügyet.

II. Saját rabszolgáját bárki elvezetheti, ha épelméjű, és azt teheti vele, amit akar, feltéve, hogy az isteni törvény engedi. De elvezetheti rokonai vagy barátai közül bárkinek a nevében is annak szökevény rabszolgáját megőrzés végett. Ha pedig valaki kiszabadítja azt, akit mint rabszolgát vezettek el, az, aki el akarta vezetni, bocsássa szabadon; a kiszabadítója azonban három megbízható kezest állítson, s csak így szabadíthatja ki, kü-
915 a lönben nem; ha pedig ezek ellenére szabadítaná ki, erőszakoskodás vádja alá essék, és ha elmarasztalják, a hivatalosan megállapított kárnak a kétszeresét fizesse le annak, akitől elvonta a szolgát.

De el lehet vezetni a felszabadított rabszolgát is, ha

nem vagy nem eléggé teljesíti felszabadítója iránti kötelességeit; e kötelesség pedig abból áll, hogy a felszabadított rabszolga havonta háromszor keresse fel felszabadítójának házi tűzhelyét, és ajánlja fel szolgálatait, hogy elvégezzen bármit, amit jogosan lehet kívánni tőle és amit el is tud végezni; továbbá házasságot is csak előbbi
b urának beleegyezésével kössön; végül felszabadítójánál nagyobb vagyont nem szerezhet; a többlet uráé legyen. S a felszabadított szolga nem maradhat húsz évnél tovább az államban, hanem ezután, miként a többi idegen is, távozni köteles, magával vive egész vagyonát, ha csak nem nyeri meg a hatóságoknak és felszabadítójának engedélyét. Ha pedig akár egy felszabadított szolgának, akár akármilyen idegennek a vagyona nagyobbra nő a harmadik vagyoni osztálynál, attól a naptól számítva,
c amelyiken ez az állapot beállott, harminc napon belül távozzon, magával vive a vagyonát. És semmilyen címen nem kérhet a hatóságoktól maradási engedélyt; ha pedig nem hajt a törvényre, és bíróság elé kerül, s ott elmarasztalják, halál a büntetése, s vagyona az államra száll. Az ilyen ügyeket a törzsek törvényszékei tárgyalják, ha már előbb szomszédok vagy választott bírák segítségével nem intézték el a vitás kérdést.

d Ha pedig valaki egy másnál lévő állatot vagy egyéb dolgot, mint a sajátját igényli, a jelenlegi tulajdonos utasítsa őt ahhoz, aki azt neki eladta, vagy megbízható, jogos úton adta, vagy egyáltalán jogerősen átadta, mégpedig, ha polgár vagy a városban letelepedett idegen az illető, harminc napon belül, ha pedig idegen adta át neki, öt hónapon belül, amelyek közepére a nyári napforduló hónapja essék.

Ha pedig vétel vagy eladás folytán két ember között javak kicserélése történik, az eladó csakis a piacon, az
e arra kijelölt helyen adja el áruját, és tüstént kapja meg

árujának az értékét; másutt ne árusítson, és haladékra (hitelbe) semmiféle adás-vevési ügyletet ne kössön. Ha pedig mégis másképpen vagy más helyen köt valaki valakivel csereügyletet, azt csak azon az alapon tegye, hogy megbízik abban, akivel csereügyletet köt, minthogy a törvény értelmében peres eljárásról szó sem lehet olyan javakra vonatkozólag, melyeket nem a most felsorolt módok szerint adtak el.

Ami pedig a szeretetadományokat illeti, ilyeneket bárki is gyűjthet barátainál. Ha pedig emiatt meghasonlás támad, úgy gondolkozzanak, hogy ilyen ügyben semmiféle peres eljárásról nem lehet szó.

916 a Aki pedig elad valamit, és legalább ötven drachmát kapott érte, mindenesetre legalább tíz napig maradjon a városban, s a vevő tudjon róla, hogy az eladó hol lakik, tekintettel az ilyen ügyekben gyakran felmerülő panaszokra, és az esetleges törvény rendelte visszaszolgáltatási eljárásokra. Hogy mikor lehet, illetőleg nem lehet visszaszolgáltatásról szó, arra nézve a következő rendelkezések legyenek érvényben. Ha valaki olyan rabszolgát adott el, aki sorvadásban vagy vesekőben, nehézvizelésben vagy az úgynevezett szent betegségben,* vagy esetleg más olyan betegségben szenved, amely nehezen ismerhető fel a laikusok számára, mégpedig hosszas és nehezen gyógyítható testi vagy lelki betegségben, ha orvosnak vagy tornamesternek adta el, akkor visszaadásról nem lehet szó, valamint akkor sem, ha úgy adta
b el, hogy előre megmondta az igazat. Ha azonban szakértő adta el laikusnak, akkor a vevő fél éven belül visszaadhatja, kivéve a szent betegség esetét: mert ez esetben egy éven belül lehet a visszaadást eszközölni. Az ilyen ügyekben orvosok döntsenek, akiket a felek közösen javasolva választanak. Aki pedig a perben vesztes, az
c eladási ár kétszeresét fizesse. Ha pedig magánember

adta el magánembernek, éppúgy lehet szó visszaadásról, és éppúgy történjék a döntés, mint az előbb kifejtettük, azonban a vesztes fél csak az értéket magát tartozik megfizetni.

Ha pedig valaki tudatosan olyan rabszolgát ad el, aki már gyilkosságot követett el, de a vevő is tud róla, ilyen ügyletnél nem lehet visszaadásról szó; ha azonban a vevő nem tudott róla, akkor helye van visszaadási eljárásnak, mihelyt észrevette a dolgot, a döntés pedig a törvények őrei közül az öt legfiatalabbnak a kezében legyen, s ha kiderül, hogy tudatosan járt el az eladó, köteles a vevő házát a szakértők rendelkezése szerint a
d vérbűntől megtisztítani, valamint a vevőnek a vételár háromszorosát megtéríteni.

III. Aki pénzt vált, vagy bármilyen élő vagy élettelen dolgot pénzért becserél (elad), mindent hamisítatlanul adjon és kapjon, ragaszkodva a törvényhez. De halljunk bevezetést, miként a többi törvényhez, úgy erre a visszaélésre vonatkozóhoz is. A hamisítást, hazugságot és csalást mindenkinek egynemű bűnnek kell tartania, s erre a tömeg helytelenül azt a szólást szokta alkalmazni,
e hogy az ilyesmi, ha kellő alkalommal történik, sokszor helyénvaló lehet: de hogy hol és mikor van ez a „kellő alkalom", azt határozatlan bizonytalanságban hagyják; s így ezzel a szólással másokat is, magukat is gyakran megkárosítják. A törvényhozónak azonban nem szabad bizonytalanságban hagynia, hanem ahogyan mindig kisebb vagy nagyobb határokat világosan meg kell vonnia, úgy most is határt kell szabnia. Hazugságot, csalást,
917 a hamisítást – az isteneket bizonyságul híva – se szóval, se tettel senki el ne kövessen, ha nem akarja az istenek gyűlöletét magára vonni: márpedig ebbe a bűnbe esik az, aki hamis esküt téve nem törődik az istenekkel; továbbá az is, aki nála különb és felsőbbrendű lényekkel

szemben hazudik. Felsőbbrendűek pedig a különbek a gyarlóbbaknál, így általában az öregek a fiataloknál, ennélfogva a szülők gyermekeiknél, a férfiak a nőknél és gyermekeknél, az elöljárók az alájuk rendelteknél. Az elöljárókat általában tisztelni kell, minden más esetben is, de leginkább az állam elöljáróit, ahonnan ez a mostab ni gondolatmenetünk is kiindult. Mert mindenki, aki a piacon hamisítást követ el, a piacfelügyelők törvényeinek oltalmát élvezve, mégis rászedi és megcsalja őket, ráadásul esküvel az isteneket is bizonyságul hívja, s így sem az emberek előtt nem szégyelli magát, sem az isteneket nem féli. Márpedig az a helyes eljárás, ha az ember könnyelműségével nem szennyezi be az istenek nevét, tehát nem viselkedik úgy, ahogyan a legtöbben az isteneket megillető tisztaságot és szentséget illetőleg viselkedni szoktak. Ha azonban valaki nem hajt e figyelmeztető intésre, íme, így szól a törvény: aki a piaconc bármit is árusít, soha két árat ne állapítson meg, hanem ha egy árat mondott, és azt nem éri el, úgy, ahogy elhozta, vigye haza áruját, és ezen a napon ne becsülje se többre, se kevesebbre. Az árut illetőleg semmiféle esküdözésnek és dicsérgetésnek helye nincs. Ha pedig valaki megszegi e rendelkezéseket, amelyik polgár nyomára jön – ha legalább harmincéves –, büntesse meg az esküdözőt, verje el bántatlanul, ha ellenben nem törődik a dologgal és nem engedelmeskedik a törvénynek, annak a szemrehányását vonja magára, hogy elárulta a törvéndnyek ügyét. Aki pedig hamisított portékát árul, mert nem tud a mostani intésnek engedelmeskedni, ha valaki üzelmeire rájön, és rá tudja bizonyítani, a hatóság előtt bizonyítsa rá, s ez esetben ha rabszolga vagy telepes, őt illesse a hamisított áru; ha pedig polgár jött nyomára, ha nem bizonyítja rá a hamisítóra, tartsák rossz polgárnak, mint aki az isteneket rövidíti meg; ha pedig rábizo-

nyította, ajánlja fel az árut a piacot védő isteneknek. Akiről pedig kiderül, hogy ilyesmit adott el, azonfelül,
e hogy megfosztják a hamisítványtól, ahány drachmára tartotta az áruját, ugyanannyi korbácsütést mérjen rá a piaci hirdető, de előbb hirdesse ki, hogy miért fogja kapni az ütlegeket.

Ami mármost e hamisításokat és az árusok egyéb visszaéléseit illeti, a piac felügyelői és a törvények őrei tudakozódjanak azoktól, akiknek erre vonatkozólag tapasztalataik vannak, és ennek alapján foglalják írásba, mit kell az árusnak cselekednie, és mit nem szabad; és a piacon lévő hivatalos helyiségek előtt egy oszlopra írva helyezzék el ezeket, mint a piaci forgalomra vonatkozó, világosan közhírré tett törvényeket.

918 a A városfelügyelők teendőiről az előbbiekben már eleget mondtunk; ha úgy tűnnék fel, hogy további szabályozásra van szükség, a törvények őreivel közösen állapítsák meg és írják fel azt, ami eddig nézetük szerint hiányzott, egy oszlopra, amelyet hivatalos helyiségükben helyezzenek el, s amely a hivatalukra vonatkozó régi és új törvényes rendelkezéseket tartalmazza.

IV. A hamisítók üzelmeinek tárgyalása után nyomban következhetik a kiskereskedelmi tevékenység megbeszélése. Erre az egész tevékenységi körre vonatkozólag először megokolt tanácsot adunk, s később adjuk hozzá a törvényt.

b A kiskereskedelem általában – legalábbis természete szerint – nem az államok kárára keletkezett, sőt éppen ellenkezőleg: mert hogyne volna a társadalom jótevője mindenki, aki a bármiféle javak birtoklásában mutatkozó aránytalanságot és egyenetlen eloszlást egyenletessé és arányossá igyekszik tenni? Ezt a célt szolgálja – el kell ismernünk – a pénz is lényegében véve, valamint ez a hivatása a kereskedőnek, a napszámosnak, a fogadósnak

és más hasonló foglalkozásoknak, amelyek többé-kevésbé tiszteletre méltók; mindezek azt a célt szolgálják, hogy a szükségletek kielégítésére segítséget nyújtsanak, és a javak kiegyenlítődését elősegítsék.

Mi az oka tehát annak, hogy ez a foglalkozási kör nem látszik szépnek és tiszteletre méltónak, és mi keverte rossz hírbe? Vegyük szemügyre ezt a kérdést, s hogyha nem is teljesen, de legalább részben törvényhozásunkkal orvosoljuk. S amint látszik, nem kis dolog ez, és nem kevés értelmi és erkölcsi erőt kíván.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Kedves Kleiniasz, vajmi kicsi, már természettől fogva elenyészően kevés az az emberfajta, amely ha kitűnő nevelésben részesül, képes arra, hogy a szükségletek és vágyak közepette lelkierőt és mérsékletet tanúsítson, és józan maradjon akkor is, mikor nagy vagyont szerezhet, és a sok helyett inkább a mértékletest válassza. Az emberek nagy tömege éppen ellenkezőleg viselkedik: szükségleteiben is mértéktelen, és ha mérsékelt hasznot szerezhetne, haszonvágyában telhetetlen lesz, s innen van az, hogy oly rossz hírű és már szégyenletes mindaz, ami csak a kalmárkodással és fogadósi tevékenységgel összefügg. Mert ha valaki – de ez az eset sohase következzék be, és nem is fog bekövetkezni – arra kényszerítené – nevetséges még kimondani is, de mégis kimondjuk – a minden tekintetben legkiválóbb férfiakat, hogy egy bizonyos ideig fogadósok legyenek, vagy kalmárkodjanak, vagy valami efféle foglalkozást űzzenek – avagy derék nők is a végzet rendelése folytán ilyen foglalkozásba kóstolnának bele, akkor belátnánk, hogy mennyire ked-

ves és szeretetre méltó foglalkozás mindegyik a szóban forgók közül, és hogyha romlatlan észjárás szerint folytatják, mindezeket úgy kell tisztelni, mint anyánkat és dajkánkat.

919 a Manapság azonban az emberek kalmárkodás végett elhagyatott helyekre, ahová mindenfelől csak hosszú út után lehet eljutni, építenek szállásokat, s a rászoruló embereknek kívánatos megpihenést nyújtanak ugyan, akár úgy, hogy a zord viharoktól üzötteket meleg enyhellyel fogadják, akár a hőség után felfrissülést nyújtanak – azonban ezek után nem mint barátokkal szemben illenék, kedves vendégajándékokkal fejezik be a barátságos vendéglátást, hanem mint valami foglyul esett ellen-
b séget, szennyes és jogtalanul magas váltságdíj ellenében bocsátják szabadon. Nos, ezek és a hasonló, e foglalkozási ágakban elkövetett rút hibák idézték elő az emberi szükségleteken segíteni hivatott foglalkozások rossz hírét.

Ezek ellen meg kell találni az orvosszert a törvényhozónak. Azonban igaza van annak a régi mondásnak, hogy nehéz dolog két ellentétes ellenfél ellen harcolni, mind a betegségek terén, mind sok más esetben is. A most szóban forgó harc is két ellentétes ellenfél: a szegénység és gazdagság ellen folyik, amelyek közül az
c egyik az elpuhult dúskálással rontja meg az emberek lelkét, a másik viszont a szenvedések által minden szégyenérzetről leszoktatja. Micsoda segítséget lehet tehát találni e betegség ellen egy belátással bíró államban? Először is azt, hogy lehetőleg minél kevesebb kalmárféle emberre legyen szükségünk, továbbá, hogy olyan emberekre bízzuk ezt a foglalkozást, akiknek a megromlása nem nagy kár az államra; végül módot kell találni arra,
d hogy akik e foglalkozásokra adják magukat, azoknak a

jelleme ne essék akadálytalanul és könnyen a szemérmetlenség és nemtelen érzület martalékává.

Ezek után jó szerencse mellett a következő törvény legyen érvényben erre vonatkozólag: azon magnésziaiak közül, kiket az isten új vállalkozásra buzdított és új hazába telepített, akik az ötezer-negyven teleknek és tűzhelynek tulajdonosai, ezek közül senki se legyen se jószántából, se szükségből kalmár, se semmiféle szolgálatot magánosok részére ne vállaljon, akik azt nem viszonozzák hasonló szolgálattal, kivéve apját, anyját s a felmenő rokonságot, s általában a nála idősebb szabad embereket; ezeknek tehet szabad emberhez méltóan szolgálatokat. Azt viszont, hogy mi méltó szabad emberhez és mi nem, törvényhozásilag nem könnyű pontosan megállapítani; ezt tehát azok helyeslése és ellenszenve döntse el, akik a kiválóság díját elnyerték. Aki azonban mégis valami úton-módon a szabad emberhez méltatlan kalmárkodásba keveredik, bárki vádolja be nemzetségének meggyalázása címén azok előtt, kik erényük folytán első helyen állnak; s ha csakugyan úgy látszik, hogy méltatlan foglalkozással szennyezte be ősi tűzhelyét, egy évre vessék börtönbe, hogy elmenjen a kedve az ilyesmitől. S ha visszaesik hibájába, kétévi börtönnel lakoljon, s valahányszor rajtakapják, ne menekedjék meg a börtöntől, mindig megkétszerezve az előbbi időt.

A második törvény pedig a következő legyen: aki kalmárkodni akar, az telepes (metoikosz) vagy idegen legyen. A harmadik törvény pedig így szóljon: avégből, hogy a lehető legjobb vagy legalábbis legkevésbé hitvány legyen az ilyen foglalkozást űző ember, aki együtt lakik velünk az államban, kell hogy a törvények őrei belássák, hogy ők nemcsak azok felett tartoznak őrködni, akiket könnyebb megőrizni attól, hogy törvényszegők és gonoszok legyenek, mert származásuk és nevelé-

sük a jóra irányítja őket, hanem még inkább kell őrködniük azok fölött, akik nem ilyenek, és olyan foglalkozást űznek, ami erősen hajlamossá teszi az embereket a hitványságra.

Minthogy pedig a kalmárkodás sokféle és sok foglalkozást foglal magában, amennyi közülük gondos átvizsgálás után olyannak látszik, hogy nagy szükség van rá
c az államban, azok ügyében üljenek össze a törvény őrei az egyes kalmársági ágak szakértőivel – úgy, ahogyan az előbb a hamisításra, egy ezzel rokonságban álló dologra vonatkozólag elrendeltük –, és állapítsák meg: mekkora költség és bevétel esetén van a kalmárnak megfelelő, mérsékelt haszna; s az így adódó költséget és bevételt foglalják írásba, és őrködjenek betartása fölött mind a piacfelügyelők, mind a városfelügyelők és a mezők felügyelői. Így valószínűleg a kalmárkodás hasznára lesz a lakosoknak, és legkevésbé lesz az állambeli forgalom ártalmára.

d V. Ha valaki szerződéses megállapodást kötött, és nem jár el a megállapodás értelmében – kivéve, ha törvények vagy néphatározat akadályozza a teljesítést, vagy jogtalan kényszer hatása alatt kötötte a megállapodást, vagy váratlan esemény akarata ellenére akadályozza meg –, a nem teljesített megállapodásokból származó peres ügyekben a törzsek törvényszékei illetékesek, ha ugyan választott bírák vagy szomszédok már előzőleg nem intézték el az ügyet.

A kézművesek testülete Héphaisztosznak és Athénének
e van szentelve, akik az életet számunkra a mesterségekkel szépen berendezték. Viszont Arész és Athéné szolgái azok, kik a kézművesek műveit más: védelmi művészetekkel megóvják; tehát ezeknek a testülete is méltán van ezeknek az isteneknek szentelve. Mindezek egész életükben az országot és a népet szolgálják: emezek a hadi

küzdelmeket vezetve, amazok pedig bérért szerszámokat és egyéb műveket hozva létre. Nem illik tehát hozzájuk, hogy mesterségük dolgaiban hazudjanak vagy csaljanak, mert tisztelniük kell az isteneket, mint őseiket.

921 a Ha tehát valamelyik kézműves hanyagságból nem készíti el a munkát a kitűzött időre, nem tisztelve az istent, kinek megélhetését köszönheti, abban a belátás hiányából származó elvakultságban, hogy az isten, mint rokona, elnéző lesz iránta – először is el fogja viselni az isten büntetését, másodszor pedig a következő törvény legyen érvényes rá vonatkozólag: tartozik annak a munkának árával, melynek megrendelőjét felültette, és újra ingyen meg kell kitűzött időre csinálnia.

b Aki munkát vállal fel, annak a törvény ugyanazt a tanácsot adja, amit a kereskedőnek adott: ne próbálja a kelleténél többre értékelni, hanem egyszerűen a valódi értékhez tartsa magát: hiszen a kézműves csak ismerheti művének értékét. Szabad emberek városában tehát nem szabad előfordulnia annak, hogy éppen a kézműves a művészetét, tehát egy természeténél fogva világos és hazugságot nem tűrő dolgot, arra próbálja felhasználni, hogy mesterkedéseivel rászedje a laikusokat; s a törvényes eljárás ily esetben nyitva áll a károsult számára az igazság ellen vétővel szemben.

c Ha viszont a megrendelő nem fizeti meg a kézművesnek a munkadíjat a törvényesen kötött megállapodás szerint, mert nem tiszteli a városvédő Zeuszt és Athénét, kik részesei az állami közösségnek, hanem jobban szereti a hitvány nyereséget, és ezzel nagy közösséget bont meg, a törvény és az istenek jöjjenek az állami élet összetartó kötelékének segítségére: aki ugyanis, noha már megkapta az elkészített munkát, nem fizeti ki az árát a megállapított időn belül, azon a kétszeresét kell behajtani. S ha egy év is eltelik – noha államunkban egyéb-

d ként a kölcsönadott összegek után nem jár kamat –, az ilyen adós minden drachma után havonta egy obolosz kamatot fizessen, s ilyen peres ügyekben a törzsi törvényszékek illetékesek.

De méltányos megemlékeznünk – mintegy mellékesen – a hadi mesterségek szakértőiről is, hisz ők a mi megőrzésünknek mesterei; tehát a hadvezérekről és a hadi mesterségek egyéb szakértőiről, minthogy éppen általában a mesteremberekről emlékeztünk meg. Aki tehát ezeknek is, valamint amazoknak, minthogy ezek is egy más téren a köz javát szolgáló mesterek – ha közülük valaki magára vállalva egy, a köz javát szolgáló munkát,
e akár önként, akár parancs folytán szépen hajtotta végre –, megadja a jogos tiszteletet – ami a katona méltó bére –, a törvény nem fogja megtagadni tőle a dicséretet; ha ellenben, noha valamely szép haditett áldásában ő is részesült, nem adja meg érte az illő tiszteletet, a törvény ezért megrovásban részesíti.

Ez a törvény, mely dicséretet és gáncsot tartalmaz, csak mint tanácsadó, nem mint kényszerítő szóljon a
922 a polgárok sokaságához, hogy azokat a derék férfiakat, kik bátorságukkal vagy haditudományukkal az egész állam megmentői, második helyen tiszteljék. Mert az első és legnagyobb tisztelet azoknak adassék, akik a nagy törvényhozók rendelkezéseit különösen tiszteletben tartják.

VI. Ezzel körülbelül szabályoztuk a legfontosabb szerződéses ügyleteket, amelyeket az emberek egymással kötni szoktak, kivéve az árvák ügyét és a gyámoknak az árvákról való gondoskodását. A most letárgyalt dol-
b gok után tehát okvetlenül szükséges ezeket is valahogyan rendezni. Ennek a szükségletnek az oka egyrészt az, hogy a halni készülők végrendelkezni vágynak; másrészt azoknak a helyzete, akik egyáltalán nem végrendel-

keztek. Kényszerű szükségességről beszéltem, Kleiniasz barátom, tekintettel ezeknek a dolgoknak sok boszszúsággal járó, nehéz voltára. Mert rendezés nélkül sem lehet őket hagyni. Hiszen az emberek sok olyasmit rendelkeznének, ami egymással nem fér össze; és olyan rendelkezéseket is tennének, amik a törvényekkel, az életben maradottaknak, sőt önmaguknak is a végrendelkezés előtti gondolkodásával ellentétben állnak, ha valaki korlátlan lehetőséget adna arra, hogy a végrendelet
c úgy legyen érvényes, ahogyan azt az illető elrendezte, bármilyen állapotban is volt életének végén. Mert bizony a legtöbben belátás híján és megtört lelkiállapotban vagyunk, mikor halálunkat közeledni érezzük.

KLEINIASZ
Hogy érted ezt, barátom?

ATHÉNI
Nehéz sor az, barátom, egy halni készülő ember! Telve van panasszal és fenyegetőzéssel a törvényhozók ellen.

KLEINIASZ
Hogyan?

ATHÉNI
d Minthogy azt kívánja, hogy mindenről korlátlanul rendelkezhessék, haragosan szokott beszélni.

KLEINIASZ
Ugyan mit?

ATHÉNI
„Mégiscsak szörnyűség, ó, istenek – így szokott beszélni –, ha a magamét nem adhatom annak, akinek akarom,

vagy nem vonhatom meg attól, akire nem akarom hagyni; és nem adhatok az egyiknek többet, a másiknak kevesebbet azok közül, kik velem szemben hitványaknak és ellenkezőleg: jóknak bizonyultak; hiszen eléggé kipróbálhattam őket betegségeimben, öregségemben és egyéb mindenféle viszontagságaimban."

KLEINIASZ

Hát nincs igazuk, barátom, ha így beszélnek?

ATHÉNI

e Nekem bizony úgy tűnik fel, Kleiniasz barátom, hogy a régi törvényhozók lágyszívű emberek voltak, és az emberi dolgoknak csak kis részére voltak tekintettel, és ilyen szűk látókörből hozták meg törvényeiket.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Ők bizony, barátom, az előbb említett szemrehányásoktól féltükben hozták meg azt a törvényt, hogy a maga vagyona felől ki-ki úgy végrendelkezhet, ahogyan éppen
923 a akar – én azonban veled együtt megfelelőbb választ fogok adni azoknak, kik a te államodban halni készülnek.

KLEINIASZ

Milyen választ?

ATHÉNI

„Ó, barátaim – így fogunk szólni –, ti természettől veszendő lények, nehéz tinektek megismerni a saját dolgaitokat, azonkívül önmagatokat – mint ahogyan a Püthia

felirata kívánja –, különösen most. Én, a ti törvényhozótok, a magam részéről azt állítom, hogy sem ti nem vagytok az önmagatokéi, sem a vagyonotok a tiétek, hanem egész nemzetségeteké, mind az előzőé, mind az
b elkövetkezendőé, de még inkább az államé mind egész nemzetségetek, mind vagyonotok. De ha ez így van, nem fogok hozzájárulni ahhoz, hogy valaki benneteket, mikor öregség vagy betegség folytán megingott lelki egyensúlyotok, hízelgéssel behálózva arra vegyen rá, hogy ne úgy végrendelkezzetek, ahogyan az helyes és üdvös – nem fogom ezt tűrni, hanem arra való tekintettel fogok törvényt hozni, ami az egész államnak és benne a nemzetségnek a legjobb; az egyén érdekét és kívánságát ellenben teljes joggal kisebb jelentőségűnek fogom tekinteni. Ti pedig irántunk megengesztelődve és jó lélekkel induljatok oda, ahova az emberi természet szeri
c nt most indulóban vagytok; nekünk minden egyéb javatokra gondunk lesz, nem pedig csak az egyikre, a másikra viszont nem, hanem minden erőnkkel gondot viselünk rájuk." Ez legyen a megnyugtató bevezetés élők és halál küszöbén állók számára, Kleiniasz barátom; a törvény maga pedig a következő legyen.

VII. Aki vagyona felől végrendelkezik, ha gyermekei vannak, először is jelölje ki, hogy fiai közül melyiket akarja birtokosának örökösévé tenni; ha pedig többi fia közül valamelyiket egy másik polgárnak akarja adoptá-
d lás végett átengedni, ezt is foglalja végrendeletébe; ha pedig marad fiai közül olyan, akinek adoptálás révén sem jut földbirtok, de reménye van arra, hogy a törvény szerint gyarmatba küldik ki, ennek hagyományozhat az apa egyéb vagyonából annyit, amennyit csak akar, kivéve persze az ősi birtokot és annak teljes felszerelését; s ha több ilyen fia van, az apa tetszése szerint oszthatja fel közöttük vagyonát, amije csak a birtokon felül még van.

Amelyik fiának azonban ház és föld jutott, annak ne adjon ingó vagyonából, éppígy az olyan lányának sem,
e akinek már van eljegyzett vőlegénye; akinek ellenben még nincs, annak adjon. Ha pedig valamelyik fiának vagy lányának mégis jutott a végrendelet lezárása után honi birtokrész, az illető az ingó örökségét engedje át annak, aki az apai birtokot örökölte. Ha pedig fia nem marad, csak lányai, akkor a végrendelkező, amelyik lánya számára férjet akar kijelölni, az illetőt fogadja fiává, s tegye családi birtokának örökösévé. Ha pedig fia még gyermekkorában, mielőtt a férfiak közé felvétetett volna, meghal – akár vér szerinti, akár fogadott fiúról van szó –, az ilyen esetre is gondolva rendelkezzék a végren-
924 a delet írója, hogy második helyen kit kell fiának tekinteni jobb szerencse reményében.

Ha pedig valaki teljesen gyermektelen létére végrendelkezik, a birtokon felül szerzett vagyonának a tizedrészét különítheti el és hagyományozhatja, akinek éppen akarja. A többit azonban mindet fogadott fiának hagyományozza, hogy annak részéről szemrehányás ne érhesse és kegyeletes fia legyen az a törvény szerint. Akinek pedig gyermekei még kiskorúak és gyámokra van szükségük, ha az illető úgy hal meg, hogy végrendelkezik és gyámokat jelöl ki gyermekei számára, akik e tisztet kész-
b séggel elfogadják, annyi és olyan gyámot jelölhet ki, ahányat csak akar, és a gyámok kiválasztása a végrendelet rendelkezése szerint érvényes lesz; ha azonban vagy egyáltalán nem végrendelkezett, vagy a gyámok kijelölése hiányzik a végrendeletből, akkor azok jogosultak a gyámi tisztre, akik apai és anyai részről a legközelebbi rokonok, mégpedig kettő apai, kettő anyai részről, egy pedig az elhunyt barátai közül, s ezeket szükség esetén a törvények őrei választják ki az árvák számára. Az egész
c gyám- és árvaügyre a törvények őrei közül a legidősebb

tizenöt ügyeljen fel kor szerint, és hármasával váltva fel egymást, úgyhogy évenként hárman-hárman lássák el a felügyeletet, amíg csak az ötéves periódus le nem telik; és ebben lehetőleg ne legyen megszakítás.

Aki pedig úgy hal meg, hogy egyáltalán nem végrendelkezett, és olyan gyermekek maradnak utána, kiknek gyámságra van szükségük, gyermekei támogatásra szoruló helyzetének ugyanezek a törvények álljanak rendel-
d kezésére; ha pedig csak lányai maradnak az olyan embernek, akit ilyen váratlan sors ért, legyen elnézéssel a törvényhozó iránt, ha lányai kiházasítását illetőleg a felmerülő három szempont közül csak kettőt vehet tekintetbe, nevezetesen csak a rokonság közeli voltára és a családi birtok fenntartására van gondja, ellenben mellőzi a harmadik szempontot, amelyet az apa szem előtt tartott volna, hogy a jellemre és erkölcsre való tekintettel válasszon az összes polgárok sorából önmagának
e alkalmas fiút, leányának pedig vőlegényt – e szempontot neki mellőznie kell, mert ő képtelen ilyen vizsgálódást végezni. Szükségből tehát a következő törvény legyen érvényes az ilyen esetre vonatkozólag: ha lányai maradnak annak, aki végrendelkezés nélkül halt meg, akkor az elhunytnak egy apától vagy egy anyától való fivére vegye nőül a lányát, s kapja vele együtt a birtokát az elhunytnak, feltéve, hogy neki magának nincs birtoka. Ha pedig az elhunytnak fivére nincs ebben a helyzetben, akkor ennek a fia cselekedjék így, ha egymáshoz illő korban vannak. Ha pedig egyik eset sem áll fenn, ellenben az elhunyt nővérének van fia, az járjon el így. Negyedik helyen áll az elhunyt apjának fivére, ötödik helyen ennek a fia, hatodik helyen pedig atyja nővérének a fia, s így haladjon tovább a sor a rokonság közeliségének foka
925 a szerint, ha valaki után leánygyermekek maradnak, a testvéreken és unokaöcsökön át fölfelé haladva, mégpe-

dig úgy, hogy egy nemzedéken belül mindig a férfiág jogosult a női ág előtt. A házasság idejének alkalmas vagy alkalmatlan voltát bírói vizsgálat döntse el, úgy, hogy a férfiakat teljesen meztelenül, a nőket pedig övig meztelenül szemléli meg.

Ha pedig a rokonok közt nem akad férjnek alkalmas ember, le egészen az elhunyt fivérének unokáiig és a nagyapja gyermekeiig, akkor az legyen az elhunyt birtokának örököse és leányának férje, akit a leány önként választ a gyámok beleegyezésével a többi polgár közül, hogyha az is hajlandó e házasságra. De még további bonyodalmak is előfordulhatnak: megeshet, hogy magában a városban nem akad megfelelő férj; ha tehát a leány helybeliek hiányában kinéz magának valakit, aki gyarmatosnak van elküldve, és kedvére volna, ha az lenne az atyai birtok örököse – ha az illető rokon, úgy a törvény értelmében foglalja el az örökséget; ha azonban nem tartozik a nemzetséghez, csak akkor, ha a városban nincs a lánynak rokona, jogosult a lánynak és a gyámoknak választása alapján a lányt nőül venni és hazatérve a birtokot átvenni.

Ha pedig sem fiú-, sem leánygyermeke nincs annak, aki végrendelkezés nélkül hunyt el, ilyen esetben a fenti törvény érvényes, de a nemzetségből egy nő és egy férfi, mint házastársak, lépjenek be az elhagyatott hajlékba, s övék legyen jogerősen a birtok, mégpedig első helyen jogosult erre az elhunyt nővére, majd fivérének a lánya, harmadik helyen pedig nővérének a leánya, negyedik helyen atyjának nővére, ötödik helyen atyja fivérének a lánya, hatodik helyen pedig atyja nővérének a lánya; ezek aztán a rokonság közeli voltán alapuló jog szerint azokkal lépjenek házasságra, akiket a nemzetség férfi tagjai közül az előbb részletes sorrendben kijelöltünk.

De ne titkoljuk el önmagunk előtt az ilyen törvények-

kel járó nehézségeket, hogy milyen súlyos dolog az, mikor a törvény elrendeli, hogy az elhunytnak a rokonság rendjén legközelebbi hozzátartozója vegye nőül a
e rokon lányt, s bizony úgy tűnik fel, hogy a törvény nem veszi figyelembe, mily sok akadálya lehet az emberek között az efféle rendelkezéseknek, úgyhogy az illető nem hajlandó eleget tenni a törvénynek, hanem inkább bármit is hajlandó elszenvedni, ha olyasvalakivel kellene házasságot kötnie, akinél testi betegség vagy csonkaságbénaság, vagy szellemi fogyatékosság forog fenn. A törvényhozó könnyen keveredhetik olyan hírbe, hogy mindezekkel mit sem törődik, pedig nem így áll a dolog. Legyen tehát e törvényhez egy olyan bevezetés, mely egyaránt szól a törvényhozó és a törvény alá eső fél érdekében, mely egyrészt elnézést kér a törvényhozó számára az érdekeltek részéről, hogy a közérdeket tartva
926 a szem előtt, nem törődhetik ugyanakkor az egyéni életben előfordulható esetekkel; másrészt elnézést kér az érdekeltek részére is, mert előreláthatólag némelykor nem fogják tudni a törvényhozó oly rendelkezéseit teljesíteni, amelyeket az egyes eseteket előre nem láthatva rendelt el.

KLEINIASZ

Mi volna tehát a legmegfelelőbb rendelkezés az ilyen esetekre vonatkozólag?

ATHÉNI

Választott bírákat kell kijelölni, Kleiniasz barátom, az ilyen törvények és a törvény által érintettek számára.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

b Megeshet, hogy egy gazdag apa unokaöccse nem hajlandó a nagybátyja leányát elvenni, mert olyan fennhéjázó, hogy előkelőbb házasságon töri fejét. De az is megeshet, hogy azért kénytelen valaki szembehelyezkedni a törvénnyel, mert a törvényhozó rendelkezése a legnagyobb szerencsétlenséget okozná, ha például arra kényszerítené, hogy elmebeteg rokonát vegye nőül, vagy olyasvalakit, aki egyéb súlyos testi vagy lelki csapással van megverve, amik elviselhetetlenné teszik az életét. Tehát a következő fejtegetésünk legyen törvényerejű ezekre vo-
c natkozólag: ha valaki panaszt emel a végrendelkezés felől érvényben lévő törvényekre vonatkozólag, különösen, ami házassági rendelkezéseiket illeti, és azt vitatja, hogy ha még életben volna, maga a törvényhozó sem kényszerítené házasságkötésre azokat, akiket most e kényszer sújt, a rokonok vagy gyámok közül valaki azonban ragaszkodik a házasságkötéshez, akkor a panaszos hivatkozzék arra, hogy a törvényhozó az árvák atyjául és ügyeikben választott bírául tizenöt törvényőrt
d jelölt ki; ezekhez forduljanak tehát, és általuk intézzék el az ügyet azok, akik ellentétes felfogásban vannak ilyen kérdésre vonatkozólag, és döntő érvényűnek ismerjék el véleményüket. Akik azonban a törvények őreinél magasabb hatósághoz akarnak fordulni, a válogatott bírák ítélőszéke elé vigyék az ügyet és azoktól kérjenek döntést a vitás kérdésre vonatkozólag. S aki alulmarad, azt szégyen és gáncs érje a törvényhozó részéről, ami értelmes ember számára sok pénznél is súlyosabb büntetés.

VIII. Az árva gyermekek számára az elárvulás mint-
e egy második születést jelent. Az első születést követő gondozásról és nevelésről már szóltunk; most módot kell találni arra, hogy a második születés után, mikor szülői gondozás nélkül elhagyatva maradnak, miképpen

lehetne az árvák sorsa a legkevésbé szánalomra méltó. Először is törvényhozásunkkal a törvények őreit állítjuk mellékjük, hogy édesapjuknál ne alábbvaló atyáik legyenek, és elrendeljük, hogy évenként felváltva, mint a saját gyermekeikről gondoskodjanak róluk – ezek után pedig az árvák gondozása ügyében mind hozzájuk, mind a gyámokhoz a következő megfelelő bevezető szavakat intézzük.

927 a Úgy látszik, nagyon találóak voltak azok az előbbi fejtegetéseink, amelyek szerint az elhunytak lelkének a halál után is van ereje arra, hogy az emberi dolgokkal törődjék; ennek a kimerítő bizonyítása teljesen igaz ugyan, de hosszadalmas, s így higgyünk csak az erre vonatkozó mondáknak, hiszen olyan számosak és ősrégiek; de higgyük el a törvényhozóknak is, hogy így van ez, ha nem tűnnek fel előttünk teljesen esztelennek. Ha b pedig ezek természetszerűen így vannak, akkor először is féljék az égi isteneket, akik észreveszik az árvák elhagyatottságát, és e tekintetben élesen látnak és élesen hallanak, és jóindulatúak azok iránt, akik e téren igazságosak, viszont haragukkal sújtják azokat, akik az árvákkal és elhagyottakkal szemben dölyfösen viselkednek, hiszen az árvák ügyét tartják a legfontosabb és legszentebb letétnek; továbbá féljék az elpihentek szellemeit, akiknek természetükben rejlik az, hogy ivadékaikra különösen gondot viseljenek, és jóindulatúak azok iránt, kik utódaikat megbecsülik, viszont haragusznak azokra, kik ezeket semmibe sem veszik; végül gondoljanak azokra is, kik életben vannak még, de öregek és a legnagyobb tiszteletben állnak: mert ahol egy állami közösség jó törvények alatt virágzik, ott az unokák az öregeket c szeretik és tisztelik, s így boldogan és örömben élnek. Mindezekre ügyeljen minden gyám és tisztviselő, akinek csak egy kis belátása is van, és óvatos körültekintés-

sel járjon el az árvák gondozása és nevelése terén, s minden erejével úgy tegyen jót velük, mintha önmagának és hozzátartozóinak gyűjtene szeretetadományt. Aki tehát hajt a törvény szavára és nem vét az árvák ellen, az nem is fogja tapasztalni a törvényhozó haragját; aki
d ellenben nem ért a szóból, és megrövidít valakit, kinek sem apja, sem anyja, kétszer annyi kártérítést fizessen, mint az, aki olyan gyermekkel szemben viselkedett gonoszul, kinek szülei még élnek.

Ami mármost magát a törvényhozást illeti az árvagyámok és a gyámok működését ellenőrző hatóságok számára – ha nem volna előttük példa a szabad gyermekek gondozására és nevelésére vonatkozólag abban, ahogyan maguk nevelik saját gyermekeiket, és ahogyan gondoz-
e zák saját vagyonukat, és ezenkívül nem volnának kifejezett törvények e kérdésekre vonatkozólag –, akkor volna némi értelme, ha külön törvényeket hoznánk a gyámok részére, ha ezek speciálisan különbözők lennének, és különleges rendelkezésekkel tennék eltérővé az árvák életét a többi gyermekétől. Azonban mindezen szempontokból az árvákkal való bánásmód nálunk nem nagyon különbözik az apai vezetéstől, csupán becsülésben, illetve semmibevevésben és gondosságban nem szokott a kettő egyenlő lenni egymással – épp ezért az árvaügyi
928 a törvényhozást illetőleg a törvény intelemre és fenyegetésre szorítkozik. Nos, a következő fenyegetés nagyon helyénvaló: aki egy leány- vagy fiúgyermek gyámja, és aki a törvények őrei közül egy gyám fölött gyakorol ellenőrzést, úgy szeresse az árvaságra jutott gyermeket, mint a magáét, és úgy gondozza a gyámsága alatt lévő gyermek vagyonát, mint a sajátját, sőt igyekezzék még
b jobban gondját viselni: ezt az egy törvényt tartsa szem előtt minden gyám. Ha azonban valaki e törvény ellenére cselekszik, a tisztviselő büntesse meg a gyámot, a

gyám pedig a válogatott bírák törvényszéke elé idézheti a tisztviselőt, és olyan büntetéssel sújtathatja, amely kétszerese a törvényszék által különben megállapított büntetésenk. Ha pedig az árva gyermek rokonai vagy valaki más a polgárok közül látja úgy, hogy a gyám hanyagul vagy szándékos rosszakarattal jár el, ugyanezen törvényszék elé idézze; s amiben elmarasztalják,
c annak a négyszeresét fizesse, s ennek fele az árváé legyen, a másik fele pedig a panaszosé. Végül, ha egy árva felserdülése után úgy látja, hogy gyámja rosszul kezelte ügyeit, a gyámság megszűnte után öt éven belül legyen jogosult rá, hogy pert indítson hűtlen gyámja ellen; s ha a gyámot elmarasztalják, a törvényszék állapítsa meg, milyen büntetést szenvedjen vagy mennyit fizessen – ha ellenben az ellenőrző hatóság valamely tagjáról állapítják meg, hogy gondatlanságával megkárosította az árvát, a törvényszék állapítsa meg, mit kell fizetnie az árva
d részére; ha pedig szándékosan károsította meg, akkor a pénzbüntetésen felül törvényőri tisztéből is elmozdíttassék, s a város közönsége másik törvényőrt válasszon helyébe a város és vidék számára.

IX. Előfordulhat, hogy szokatlanul nagy meghasonlás támad az atyák és fiaik között, melynek következtében az atyák azt kívánják, hogy a törvényhozó jogosítsa
e fel őket arra, hogy fiukat, ha akarják, nyilvánosan, hirdető által jogerősen kitagadhassák – a fiúk viszont azt a jogot kérik, hogy atyjukat, ha betegség vagy öregség folytán szánalmas állapotba jutott, elmebetegnek nyilváníttathassák. Ilyesmi igazán csak teljesen megromlott jellemű emberek között szokott előfordulni, mert ha csak az egyik fél romlott, például az apa nem, csak a fia, vagy fordítva, abból nem származik akkora baj, amely ilyen gyűlölséget szülne. Mármost más államban a kitagadott fiú még nem válik szükségképpen földönfutóvá,

de ebben, amelynek számára szólnak e törvények, az
929 a apátlanná vált fiúnak szükségképpen más országba kell kivándorolnia. Mert az ötezer-negyven telek számát eggyel sem lehet növelni. Éppen ezért méltányos, hogy akire e sors vár, azt ne az atyja egyedül, hanem egész nemzetsége tagadja ki. Mármost ilyen esetben ez legyen a törvényes eljárás: akit olyan szerencsétlen indulat szállt meg – akár jogosan, akár jogtalanul –, hogy azt, akit nemzett és felnevelt, el akarja távolítani a család
b kötelékéből, ne tehesse ezt egykönnyen és azonnal, hanem előbb hívja össze rokonait unokaöccseiig, és éppígy a fia anyai ágról való rokonait, s előttük emeljen vádat, kifejtvén, hogy méltó arra, hogy mindnyájan kitaszítsák a nemzetségből; de adja meg az alkalmat fiának is, hogy éppen így kifejthesse, hogy nem méltó erre a sorsra; s csak ha az apa meggyőzi őket, és a nemzetség összes felnőtt férfi és női tagjai közül több mint a felének a
c szavazatát megnyeri – miközben az apa, anya és a vádlott fiú ki vannak zárva a szavazásból –, csak ez esetben és e feltétellel lehet az apának fiát kitagadnia, különben semmi esetre sem. Annak azonban semmiféle törvény ne álljon útjában, ha valamelyik polgár a kitagadott fiút fiává akarja fogadni; mert a fiatalok jelleme természetszerűleg még sok változáson mehet át az élet folyamán; ha azonban a kitagadott fiút tíz éven belül senki sem akarja fiává fogadni, akkor azok, akik a később született
d gyermekeknek gyarmatba való küldéséről gondoskodnak, gondoskodjanak arról is, hogy megfelelő gyarmatosításban vehessen részt.

Ha viszont betegség, vagy öregkor, vagy nehéz természet, vagy mindezek együttvéve tesznek egy apát nagymértékben gyengeelméjűvé, de úgy, hogy ezt csak azok veszik észre, akik együtt élnek vele, és egész családját és vagyonát tönkreteszi, ha ura marad javainak – fia pedig

tanácstalan és vonakodik attól, hogy a gyengeelméjűségre vonatkozó eljárást megindítsa, a törvény azt rendelje számára, hogy először is keresse fel a legidősebb törvényőröket, és adja elő nekik atyja szomorú állapotát, azok pedig, miután eléggé megismerték a helyzetet, adjanak tanácsot neki: vajon megindítsa-e az eljárást vagy sem. S ha azt tanácsolják, álljanak a törvényszéken a fiú mellé mint tanúk és szószólók, s ha az apát elmarasztalják, ezek után ne legyen jogosult arra, hogy a legcsekélyebb mértékben is rendelkezhessék a vagyonával, és mint valami gyermek élje le hátralévő életét.

X. Ha férj és feleség sehogy sem férnek össze jellemük szerencsétlen összetalálkozása folytán, tíz férfi a törvények őrei közül és tíz nő a házasságra felügyelők közül vegye gondjaiba, mint közbenjáró, az ilyen házastársakat, és ha kiengesztelődést tudnak létrehozni, ebben maradjon a dolog; ha ellenben a lelkek már jobban fel vannak dúlva, akkor keressenek lehetőleg mindkét fél számára olyan házastársat, akivel összeillenek. S minthogy valószínű, hogy az ilyenek nem valami szelíd lelkületűek, lehiggadt és szelídebb lelkületű házastársakat kell számukra keresni. S ha a meghasonlott házastársak gyermektelenek vagy csak kevés gyermekük van, gyermekek kedvéért is kell új házasságot létrehozni. Ha pedig elég gyermekük van, akkor az együtt való megöregedésre és egymásról való gondoskodásra tekintettel kell a válást és az új házasságot létrehozni.

Ha a feleség meghal, és fiúk és lányok maradnak utána, akkor csak tanácsadó, de nem kötelező a következő törvény: az apa nevelje fel gyermekeit, s ne hozzon mostohát a házhoz. Ha ellenben nem maradt az asszony után gyermek, akkor köteles megházasodni, hogy elegendő gyermeket adhasson a családnak és az államnak. Ha pedig a férj hal meg úgy hogy elég gyermek marad

utána, a gyermekek anyja maradjon a házban és nevelje fel őket.

Ha azonban még fiatalnak látszik ahhoz, hogy férj nélkül egészségesen élhessen, a rokonok a házasságokra felügyelő nőkkel közösen intézkedjenek úgy, amint nekik együttesen jónak látszik. Ha az első házasság gyer-
d mektelen volt, gyermekek kedvéért is adják férjhez az özvegyet. Elég gyermeknek legalább egy fiút és egy lányt kell tekinteni a törvény szerint.

Mikor a szülők kölcsönösen elismerik ugyan, hogy övék a gyermek, de döntésre van szükség, hogy kihez tartozzék az újszülött, ez esetben, ha rabszolganő rabszolgával vagy szabad emberrel, vagy felszabadítottal folytatott viszonyt, a gyermek mindenesetre a rabnő uráé. Ha pedig szabad nő folytatott rabszolgával viszonyt, a rabszolga uráé legyen a gyermek. Ha pedig egy úrnak saját rabnőjétől, vagy egy úrnőnek saját szolgájá-
e tól van gyermeke, és a dolog nyilvánosságra jut, az úrnő gyermekét a házassággondozó nők küldjék apjával együtt más országba, az úr gyermekét pedig a törvények őrei anyjával együtt szintén távolítsák el.

XI. A szülők elhanyagolását sem isten, sem ember – ha józan esze van – nem tanácsolhatja soha senkinek. Meg kell gondolni, hogy az istenek tiszteletéről szóló következő bevezető elmélkedés egyszersmind a szülők tiszteletére és elhanyagolására is találóan vonatkozik: az istenekre vonatkozó hagyományos szokások ősidőktől fogva minden népnél kétfélék. Az istenek egy részét világosan látjuk és úgy tiszteljük; mások számára pedig
931 a szobrokat állítunk, s e képmásaikat tiszteljük – s ha ezeket az élettelen képmásokat felékesítjük és áldozunk nekik, hogy amaz élő istenek emiatt nagy jóindulattal és kegyelemmel lesznek irántunk. Tehát ha valakinek apja és anyja vagy nagyszülei öregségtől megtörve, mint drá-

ga kincsek pihennek házában, senki se gondolja, hogyha tűzhelye mellett ilyen istenképet őriz, bármiféle szobor többet tehet érte, ha illendően és helyesen gondozza őt birtokosa.

b KLEINIASZ

Mit értesz helyes gondozáson?

ATHÉNI

Megmondom: hiszen érdemes, barátaim, meghallgatni az ilyesmit.

KLEINIASZ

Mondd tehát!

ATHÉNI

Tudjuk, hogy Oidipusz kitaszíttatása miatt megátkozta gyermekeit,* s mindenki azt énekli, hogy az istenek meghallgatták és beteljesítették átkát. Éppígy Amüntór haragjában megátkozta fiát: Phoinixot, valamint Hippolütoszt Thészeusz, és még sok másokat mások, amiből
c nyilvánvaló, hogy a szülők átkát meghallgatják az istenek. Mert méltán van úgy, hogy senkinek az átka nem olyan hatásos, mint a szülő átka gyermekeire. Azt viszont senki se gondolja, hogy az isten természetesen meghallgatja egy gyermekeitől megvetett apa és anya átkát, ellenben nem hallgatná meg és nem teljesítené éppúgy, ha a szülő tiszteletben részesülve, örömében buzgó imádságban jót kér az istenektől gyermekei szá-
d mára. Ez esetben nem volnának a javak igazságos szétosztói, ami pedig legkevésbé sem illenék istenekhez.

KLEINIASZ

Nagyon igazad van.

ATHÉNI

Lássuk be tehát azt, amit kevéssel előbb mondtunk, hogy nem szerezhetünk az istenek előtt nagyobb becsben álló istenszobrot öregségtől elernyedt apánknál, ősapánknál és anyáinknál – ha őket tisztelettel övezi valaki, örvendezik az isten. Különben nem hallgatna
e rájuk. Az élő ősök csodás erejű istenképek számunkra, sokkal különbek az élettelen szobroknál. Mert ha ezeket az eleven istenképeket tiszteljük, velünk imádkoznak mindannyiszor; ha pedig megvetjük őket, az ellenkező hatással vannak; míg a szobrok egyikre sem képesek. Tehát, ha valaki helyesen bánik apjával, nagyapjával s általában elődeivel, olyan istenszobroknak van birtokában, akik a legtöbbet tehetik arra nézve, hogy az ember isten előtt kedves legyen.

KLEINIASZ

Nagyon szépen szóltál.

ATHÉNI

Minden józan eszű ember féli és tiszteli tehát a szülők
932 a imáit, tudván, hogy azok sokszor, sokak számára beteljesedtek. S ha ezek természettől így vannak elrendezve, akkor a jók számára igazi talált kincs, ha öreg ősei élnek az élet végső határáig; s ha eltávoznak, utánuk száll az ifjabbak vágyódása; viszont félelmetesek a hitványak számára. Mindenki tisztelje hát minden jogos tisztelettel szüleit, meghallgatván mostani szavainkat; akinél pedig süket fülekre találna az ilyen bevezetés intő szava, annak számára helyénvaló lesz a következő törvény: ha
b valaki ebben az államban nem részesíti szüleit a kellő gondozásban, és nem gondozza őket jobban fiainál, minden ivadékánál és önmagánál, és nem teljesíti kívánságaikat, jelentse fel az ilyesmit az, kit ez a sors ér – akár

személyesen, akár megbízott által – a három legidősebb törvényőr előtt, valamint három házasságra felügyelő nő előtt. Azok pedig vegyék az ügyet gondozásukba, s büntessék meg a vétkeseket, ha még fiatalok, ütleggel és
c börtönnel; a férfiakat harminc éven alul, a nőket még tíz évvel tovább sújtsák e büntetésekkel. Ha pedig még idősebb korukban sem hagynak fel ezzel a nemtörődömséggel szüleikkel szemben, hanem rosszul bánnak velük, állítsák őket a százegy legidősebb polgárból álló törvényszék elé; s ha itt elmarasztalják az illetőt, a törvényszék állapítsa meg, mit kell fizetnie, vagy minő büntetést kell elszenvednie, és semmiféle büntetés nem tilalmas számukra, amit csak egy ember elszenvedhet vagy
d amennyit megfizethet. Ha pedig a bántalmazott öreg nem tud feljelentést tenni, amelyik szabad ember tudomást szerez róla, jelentse be a hatóságnak, különben rossz polgárnak tekintik, és bárki őt vádolhatja be, hogy térítse meg a kárt. S ha szolga a feljelentő, szabadítsák fel; mégpedig, ha éppen a vétkeseknek vagy a bántalmazottnak a szolgája, a hatóság szabadítsa fel; ha pedig valamelyik más polgárnak a szolgája, a közpénztár fizesse ki az értékét a tulajdonosnak. S a hatóságnak gondja legyen arra, hogy senki se bántalmazhassa az ilyen szolgát a feljelentés miatt bosszúból.

e XII. Ami pedig másoknak méreggel és varázsszerekkel való megkárosítását illeti, a halált okozó esetekről már szóltunk; ami azonban az egyéb károkat illeti, amiket valaki ételekkel, italokkal vagy kenőcsökkel előre megfontolt szándékkal okoz másoknak, ezeket még egyáltalán nem tárgyaltuk meg. A világos tárgyalást az is megnehezíti, hogy a mérgezésnek, varázslásnak két fajtája fordul elő az emberek között. Ugyanis, amelyikről
933 a épp az imént kifejezetten megemlékeztünk, az természetes úton, testi behatásokkal árt a testnek. A másik vi-

szont varázslattal, varázsénekekkel és mágikus kötelékekkel dolgozik, és azt a hitet kelti azokban is, kik ilyesmire vállalkoznak, hogy csakugyan képesek ártani, s a többi emberben is, hogy az ilyen varázslók mindenkinél jobban képesek nekik ártani. Az ilyen dolgokra vonatkozólag nem könnyű felismerni az igazságot, hogy is áll a dolog tulajdonképpen, de hà valaki fel is ismerné, nem
b volna könnyű dolog meggyőzni a többieket. Minthogy ugyanis az emberek lelkülete gyanakvással teli egymással szemben az ilyesmiket illetőleg, nem érdemes még csak meg is kísérteni, hogy meggyőzzük őket; így például, ha valahol viaszbábokat látnak, akár ajtóban, akár keresztúton, akár szüleik sírján, hiábavaló azt tanácsolni nekik, hogy ne törődjenek az ilyesmivel, olyan zavaros nézeteik vannak ezekre vonatkozólag.

Két részre osztva tehát a varázslásról és mérgezésről
c szóló törvényt, bármelyik módon is próbál valaki ilyen sötét mesterkedést űzni, először is kérjük, intjük és azt tanácsoljuk, hogy senki se próbálkozzék ilyesmit tenni, és ne próbálja az emberek tömegeit, mint gyermekeket, rémületbe ejteni; és ne kényszerítse a törvényhozót és a bírót arra, hogy ők gyógyítsák ki az embereket az ilyen rettegésből – hiszen először is maga a titokzatos mesterkedéssel foglalkozó sem tudja, mit cselekszik tulajdonképpen, ha – ami a mérgeket illeti – nem jártas éppen az orvostudományban, vagy – ami a varázslatot illeti – nem jövendőmondó, csak csodajelek fejtője.

d A törvény maga a mérgezésről és varázslatról a következő legyen: aki méregkeveréssel vét valaki ellen, de nem tesz halálos kárt sem az illetőben, sem háza népében; továbbá nyájaiban vagy méhrajaiban tesz mérgezéssel akár halálos, akár nem halálos kárt – ha orvos követ el ilyet, és rábizonyul a méregkeverés, halállal lakoljon; ha ellenben laikus a tettes, a bíróság állapítsa

meg, milyen büntetést kell szenvednie, vagy mennyit kell fizetnie. Ha pedig mágikus kötelékkel, szellemidé-
e zéssel, varázsénekekkel vagy hasonló mesterkedésekkel mutatkozik ártalmasnak – ha jövendőmondó vagy csodajelek fejtője, haljon meg; ha pedig a jósmesterségben való szakértelem nélkül követte el tettét, ugyanaz vonatkozzék rá, mint arra, ki méregkeverésben bizonyult szakértelem nélkül vétkesnek: felőle is a bíróság állapítsa meg, mit kell fizetnie vagy minő büntetést kell szenvednie.

Ha valaki másnak kárt okoz lopással vagy erőszakoskodással: ha nagyobb kárt okoz, nagyobb kártérítést is fizessen a károsultnak, ha pedig kisebb kárt okozott, a kártérítés is kisebb legyen. Mindenesetre akkora legyen a kártérítés, amennyire az illető károsított valakit, úgy, hogy teljesen jóvátegye az okozott kárt. De ezenkívül mindegyik bűnös mindegyik gonosztettéért külön bün-
934 a tetéssel is lakoljon, hogy józan észre térjen: aki akaratlan meggondolatlanságból vétkezett, mert ifjúságában félrevezették, vagy más ilyesmi érte, könnyebb büntetéssel; aki ellenben saját esztelensége folytán, vagy a gyönyörök, vagy fájdalmakkal szemben való gyengesége következtében, gyáva félelmében, vágyaktól vagy irigységtől indíttatva, vagy kóros indulatosságában követett el valamit, súlyosabban lakoljon, s nem a már elkövetett gonosztett miatt kell a büntetést lerónia – hiszen a megtörténtet úgysem lehet meg nem történtté tenni –, ha-
b nem azért, hogy a jövőben vagy egyáltalán meggyűlölje a bűnt ő maga is és mindazok, kik látták a bűnhődést; vagy legalábbis nagymértékben alábbhagyjanak az ilyen gyászos cselekedetekkel.

Mindezekre való tekintettel a törvényeknek jó íjász módjára pontosan el kell találniuk a büntetés nagyságát és egyáltalán a megfelelő büntetést; s e tekintetben a

törvényhozó segítségére kell jönnie a bírónak, ha a tör-
c vény őrá bízza, hogy állapítsa meg a büntetést vagy a pénzbírság nagyságát. A törvényhozó, mint valami festő, csak vázolja a teendőket, amik a törvény szövegéből következnek. Ezt kell most is cselekednünk, Megillosz és Kleiniasz, a lehető legjobban és legszebben; meg kell állapítanunk, hogy minő büntetések sújtsák a lopás és erőszakoskodás összes fajait, már amennyire az istenek és istenek fiai erőt adnak a törvényhozásra.

d XIII. Ha valaki őrjöngő állapotban van, ne mutatkozzék a városban. Rokonai őrizzék otthon, ahogyan csak tudják, különben bírságot fizetnek, mégpedig az első vagyoni osztályba tartozók száz drachmát, akár rabszolga, akár szabad ember az, akinek a felügyeletét elhanyagolják; a második osztályhoz tartozók egy mina négyötödét (nyolcvan drachmát), háromötödét a harmadik osztály tagjai, végül kétötödét a negyedik osztályba sorozottak. Az őrjöngésnek azonban sok fajtája van; akikről most beszéltünk, betegség folytán vannak ilyen állapotban; de vannak olyanok is, akik velük született indulatos rossz természetük és rossz nevelésük folytán. Ezek,
e ha a legkisebb vita támad, nagy hangon gyalázzák egymást, márpedig ilyesminek nem szabad semmi esetre sem előfordulnia olyan városban, amelynek jó törvényei vannak. Mindenféle gyalázkodásra vonatkozólag tehát ez az egy törvény legyen érvényes mindenkire: senki se szidalmazzon senkit. Ha pedig véleménykülönbség támad, akkor a felek kölcsönösen világosítsák fel egymást, s tartózkodjanak mind egymás, mind a jelenlévők szidalmazásától. Mert a kölcsönös átkozódásból és abból,
935 a hogy asszonyok módjára csúfneveket szórnak egymásra, tehát puszta szóból, könnyed dologból súlyos tények: gyűlölség és ellenségeskedés származnak. Mert aki beszéd közben enged indulatának, ennek az éppen nem

engedékeny hatalomnak, az rossz táplálékkal fűti hajlandóságát, s amennyire a neveléstől megszelídült, annyira elvadítja ismét lelkének ezt a részét, és mogorvaságában elállatiasodva él tovább, engedékenységéért keserves hálában részesülve indulata részéről. Ezenkívül
b gyakran szoktak az emberek ilyen állapotban a gúnyolódásra áttérni, hogy nevetségessé tegyék ellenfelüket. S aki ehhez hozzászokott, az vagy teljesen komolytalan gondolkodásúvá lesz, vagy jórészt elveszíti nemeslelkűségét.

Éppen ezért templomban semmi ilyen szót senki ki ne ejtsen a száján, sem nyilvános áldozatok alkalmával, sem versenyeken, sem a piacon, sem a törvényszéken, sem semmiféle nyilvános összejöveteleken – s az erre rendelt
c hatóság minden megtorlástól menten büntesse meg azt, aki ilyesmit elkövet; különben nem vetélkedhetik többé a kiválóság díjáért, mint aki nem törődik a törvényekkel, és nem teszi meg azt, amit a törvényhozó rendel. Ha pedig valaki más helyen kezdeményezője a szitkozódásnak, vagy pedig visszatorlásul nem tartózkodik az ilyen beszédektől: bármelyik idősebb ember, aki épp jelen van, siessen a törvény segítségére, ütlegekkel akadályozva meg, hogy azok a másik bajnak: az indulatnak engedhessenek, különben ő sújtassék a megállapított büntetéssel.

Azt mondtuk az előbb, hogy aki szitkozódásba bo-
d nyolódik, nem állhatja meg, hogy ne próbáljon gúnyolódni is, és azt hibáztattuk, ha ez indulatosságból történik. Nos tehát a vígjátékírók igyekezetét, hogy az embereket nevetségessé tegyék, talán megengedjük, ha indulatosság nélkül próbálják a polgárokat nevetségessé tenni – vagy egész általánosságban azt a megkülönböztetést vegyük, hogy játékból történik-e az ilyesmi vagy sem; és játékból bárkit nevetségessé tehessen, feltéve, hogy

e nem indulatosságból cselekszik – ellenben komolyan és indulat hevében, mint már mondtuk, senki se követhessen el ilyesmit?

Ezt az utóbbi tilalmat semmi esetre sem kell visszavonni; arra nézve pedig, hogy kinek szabad és kinek nem embereket nevetségessé tenni, törvényt kell hoznunk. Tehát vígjátékíróknak, jambus- vagy dalköltőknek ne legyen szabad sem szavakban, sem képletesen, sem indulatosan, sem pedig anélkül semmi esetre egy polgárt
936 a sem nevetségessé tenni. Ha pedig valaki e tilalmat megszegi, a múzsai versenyek bírái még aznap távolítsák el az országból, mert különben ők kötelesek büntetésül három minát fizetni, amit annak az istennek kell szentelni, akinek tiszteletére a múzsai versenyt rendezték. Akiknek pedig – előbbi fejtegetésünk értelmében – szabadságukban áll a polgárokkal tréfát űzniük, ezeknek is csak indulatosság nélkül, játékból legyen szabad, ellenben indulatosan és komolyan nem. Az e fölötti döntést az ifjúság nevelésének felügyelőjére kell bízni. S amit ez megengedhetőnek tart, szerzője nyilvánosság elé viheti;
b amit ellenben elvet, azt sem a szerző ne mutassa be senki előtt, se az ne derüljön ki róla, hogy egy szolgát vagy szabad embert betanít rá, mert különben rossz polgárnak és törvényszegőnek tekintik.

XIV. Szánalomra méltó általában nem az, aki éhezik vagy másképp szenved, hanem az, aki annak ellenére, hogy józan, mértékletes vagy valami más erénnyel, vagy annak legalább egy részével ékes, mégis valami sorscsapás áldozata lesz. Az viszont csodálatos volna, ha valakivel jó tulajdonságai ellenére egyáltalán nem törődnének, úgyhogy koldusbotra jutna – akár szolga, akár szabad –, még egy közepesen berendezett államban és társadalomban is. Éppen ezért nyugodtan hozhat a törvényhozó e tárgyban ilyenféle törvényt: államunkban senki se
c

kolduljon; s ha valaki mégis olyasmit próbálna elkövetni, hogy véget nem érő könyörgésekkel szerezzen magának megélhetést, azt a piacról a piac őrei, a városból a városfelügyelők hatósága, végül az ország többi részéből a mezők felügyelői tiltsák ki, és tétessék át a határon túl, hogy az ország teljesen megtisztuljon az ilyen lénytől.

d Ha rabszolga vagy rabszolganő bármi kárt tesz a máséban – a károsult minden hibája nélkül –, akár ügyetlenségből, akár a más tulajdonának meggondolatlan igénybevétele folytán, akkor a kárt okozónak a gazdája vagy térítse meg a kárt hiánytalanul, vagy pedig adja át a kárt okozó szolgát az illetőnek. Ha pedig a gazda azt a vádat emeli, hogy a kárt okozó szolga és a károsult összejátszottak avégből, hogy a szolgájától őt megfoszszák, ez esetben rosszindulatú fondorlat címén indítson pert az állítólagos károsult ellen, és ha megnyeri a pert,

e kapja meg a kétszeresét annak, amennyire a törvényszék a rabszolgát értékeli; ha pedig elveszíti a pert, a kárt is térítse meg és a szolgát is adja át. És ha akár igásállat, akár ló, akár kutya, akár másféle állat okoz kárt a szomszédoknak, gazdája ugyanezen elvek szerint térítse meg az okozott kárt. Ha valaki a maga jószántából nem hajlandó tanúskodni, akkor az, akinek szüksége van rá, idéztesse meg, s a beidézett tanú jelenjék meg a törvényszék előtt, és ha tud a dologról és akar tanúskodni, tegyen tanúvallomást – ha ellenben azt állítja, hogy nem tud a dologról, esküdjék meg három istenre: Zeuszra,

937 a Apollónra és Themiszre, vagy valóban mit sem tud, s akkor eltávozhatik a törvényszékről. Azt pedig, aki, noha tanúul meg volt idézve, nem jelenik meg, kártérítésre lehet kötelezni a törvény szerint. Ha pedig valaki a bírák egyikét hívja tanúul, az illető tanúságtétele után szavazatával nem járulhat hozzá az ügy eldöntéséhez. Szabad születésű nő tanúskodhat és támogathat valamely ügyet

a törvényszék előtt, ha elmúlt negyvenéves, és pert is indíthat, ha nincs férje. De férje életében csak tanúskodhat.

b Rabszolgának és rabszolganőnek, továbbá gyermeknek csak gyilkossági ügyben lehet tanúskodnia, és támogatóul szerepelnie, ha szavahihető kezest állítanak arra, hogy ott maradnak az ügy eldöntéséig, tekintettel arra, hogy hamis tanúskodás vádja merülhet fel ellenük. Ilyen vádat bármelyik peres fél emelhet akár a tanúvallomás egésze, akár valamely részlete ellen, azonban az ügy eldöntése előtt kell kifogást emelniük. Ezeket a kifogásokat a hatóságoknak kell mindkét fél által lepecsételve őrizniük, és a hamis tanúvallomások ügyében
c döntőbíróság elé terjeszteniük. S ha valakire két ízben bizonyult rá hamis tanúskodás, azt semmiféle törvény nem kényszerítheti, hogy tanúskodjék; ha pedig háromszor bizonyult hamis tanúnak, nem is szabad tanúskodnia; s ha az ilyen háromszorosan elmarasztalt ember mégis merészelne tanúskodni, akárki feljelentheti a hatóságnál, a hatóság pedig adja át a törvényszéknek, s ha rábizonyul, halállal bűnhődjék. Ha azon tanúvallomások közül, amelyek ellen gyanú merült fel, és úgy
d látszik, hogy a per nyertesének ezek szerezték meg a győzelmet, több, mint az illető gyanús vallomások fele bizonyul hamisnak a törvényszék ítélete szerint, az ilyen vallomások alapján hozott ítélet érvénytelen, és meg kell vizsgálni és el kell dönteni, vajon valóban ezek alapján mondták-e ki az ítéletet vagy sem, és ennek eldöntése alapján kell az előbbi perben a végleges ítéletet kimondani.

XV. Sok szép dolog van az emberi életben, ám a legtöbbjükön mintegy rontó szellemek burjánzanak fel,
e amelyek beszennyezik és megfertőzik őket. Így a jog is hogyne volna szép dolog az emberi életben, hiszen ő

szelídítette meg az összes emberi viszonylatokat. S ha a jog szép dolog, hogyne volna szép jogsegélyt nyújtani? Ámde mindezeket rossz hírbe keverte valami gonosz mesterkedés, amely szép nevet használ álarcul, s először is azt állítja, hogy vannak a jognak bizonyos mesterfogásai, s így ő képes arra, hogy pert indítva és jogsegélyt nyújtva, bárkinek is megszerezze a győzedelmet, akár
938 a igazságos, akár nem a perben szóban forgó tényállás. S e művészet s a belőle származó beszédek: ajándék mindenki számára, aki viszonzásul némi pénzt ad ajándékba.

Ez a foglalkozás, már akár művészet, akár csak művészet nélküli gyakorlati ügyesség, legjobb volna, ha gyökeret sem verne a mi államunkban. A törvényhozó azonban mindenesetre arra kéri művelőit, hogy hallgassanak rá, és ne térjenek el szavaikban az igazságtól, különben vándoroljanak más országokba. Akik hallganak rá, azokhoz nem szól többet; akik ellenben nem, azokhoz így szól a törvény: ha úgy látszik, hogy valaki
b azzal próbálkozik, hogy az igazság erejét a bírák lelkében az ellenkező irányba terelje és a kellő alkalom nélkül keresi, hogy pert indíthasson és mint ügyvéd szerepelhessen, akárki jelentse fel rosszhiszemű pereskedésért és rosszhiszemű ügyvédkedésért, s az ügy a válogatott bírák ítélőszéke előtt döntessék el; s ha az illetőt elmarasztalják, a bíróság állapítsa meg: vajon pénzsóvárságból vagy perlekedési szenvedélyből jár-e el; és ha perlekedési szenvedélyből, állapítsa meg a bíróság, mennyi ideig nem szabad az illetőnek pert indítania, sem pedig ügyvédséget vállalnia; ha pedig pénzsóvárságból cselekec dett, ha idegen, távozzék el az országból, és soha ne térjen vissza, különben halállal lakol; ha pedig polgár, haljon meg azért, mert oly sokra becsülte a mindenáron való haszonlesést. Sőt ha valakit kétszer ítélnek el perlekedés szenvedélyéért, szintén halállal lakoljon.

941 a I. Ha valaki hazugul az állam követének vagy hírnökének adja ki magát valamely államban, vagy pedig kiküldetése alkalmával nem a valódi üzenetet, amellyel megbízták, adja hírül, vagy viszont ellenségtől vagy baráttól nem az általuk rábízott üzenetet hozza hírül, akár mint követ, akár mint hírnök, és ez kiderül, vád alá helyeztessék, mint aki a Hermész és Zeusz védelme alatt álló követséget és megbízást törvényellenesen megszentségb telenítette, és meg kell állapítani, minő büntetést kell szenvednie, vagy mekkora bírságot kell fizetnie, ha elmarasztalják.

A lopás szabad emberhez méltatlan, nemtelen dolog; a rablás pedig egyenest szemérmetlenség. Zeusz fiai közül egy sem foglalkozhatott ilyesmivel sem a furfang, sem az erőszakoskodás feletti örömében. Senki se hagyja tehát, hogy a költők és egyéb mesemondók rászedjék* és rábeszéljék arra, hogy ilyen hibákat kövessen el, abban a hiszemben, hogy ha lop vagy erőszakkal rabol, ezzel semmi rosszat nem tesz, csupán azt, amit maguk az istenek is elkövetnek; mert ez nem is igaz és nem is valószínű, hanem aki ilyen törvényellenes cselekedetet c követ el, az nem isten és nem is istenek gyermeke – s mindezeket jobban kell tudnia a törvényhozónak, mint az összes költőnek. Aki tehát hallgat beszédünkre, az boldog és legyen is boldog minden időben; aki ellenben nem hallgat ránk, az a jövőben a következő törvény hatálya alá essék: ha valaki a közvagyont megdézsmálja, ugyanazon büntetés érje, akár nagy, akár kisebb kárt

okozott. Mert aki kevesebbet lopott, ugyanazon vágyból
d kifolyólag, csak kisebb sikerrel lopott, aki pedig valami nagyobb dolgot emelt el – bár nem ő tette félre –, teljes sikerrel vétkezik. A törvény tehát a lopás nagysága alapján egyiket sem tartja kisebb büntetésre méltónak, hanem kizárólag azon az alapon tesz különbséget, hogy az egyik talán még megjavítható, a másik pedig javíthatatlan. Ha tehát valaki egy idegenre vagy rabszolgára bizonyítja rá a törvényszék előtt, hogy a közvagyont meglopta, annak eldöntése, hogy minő büntetéssel lakoljon
942 a vagy minő bírságot fizessen, annak alapján történjék, hogy valószínűleg megjavítható. Ha ellenben polgárra, akit abban a hitben neveltek, hogy valóban művelt ember lesz belőle, bizonyult rá, hogy meglopta vagy megrabolta hazáját, akár tetten érték, akár nem, minthogy valószínűleg javíthatatlan, halállal büntessék.

II. Ami pedig a hadügyet illeti, erre nézve sok jó tanácsot lehet adni, és sok jó törvényt lehet hozni, de a legfontosabb az, hogy soha senki se legyen vezető nélkül, se férfi, se nő, és senki se szokjék ahhoz, hogy akár
b komoly foglalkozása, akár játék közben csupán a maga fejétől cselekedjék, hanem mindenki mind háborúban, mind békében teljesen a vezetőt tartsa szem előtt és őt követve éljen; még a legkisebb dolgokban is az ő rendelkezésének vetve alá magát, hogy akkor álljon, meneteljen, gyakorolja testét, fürödjék, étkezzék, virrasszon, akár őrködés, akár valami parancs keresztülvitele végett, amikor a vezető elrendeli, és a veszélyek kellős közepén se üldözzön senkit, és ne is hátráljon meg a vezetők
c határozott parancsa nélkül. Egyszóval szoktassa a lelkét ahhoz, hogy egyáltalán ne is gondoljon arra, és ne is tudjon semmit mások nélkül cselekedni, hanem lehetőleg mindnyájuk élete közös és egy célra tömörült legyen. Mert ennél nincs és nem is lehet hatásosabb, jobb és

célszerűbb mód erőinknek a háborúban való megóvására és a győzelemre.

Ezt kell tehát békében is gyakorolnunk mindjárt gyermekségünktől fogva, hogy tudjunk mind parancsolni, mind engedelmeskedni másoknak. A fegyelmezetlenséget pedig teljesen ki kell küszöbölnünk az emberek, sőt az emberek szolgálatában álló állatok életéből is. Sőt az összes kartáncokat is a háborúban való kiváló teljesítményekre való tekintettel kell járni, és általában ennek kedvéért kell testünket könnyeddé és hajlékonnyá fejlesztenünk, továbbá gyakorolnunk magunkat az evésivás terén való önmérsékletben, a hideg és meleg, valamint a kemény fekvőhely elviselésében, és ami a legfontosabb: abban, hogy fejünk és lábunk természetes erejét ne rontsuk meg holmi idegen anyagú burkolatokkal, ezzel elsorvasztván a saját szőrménkből való fövegnek és a saját talpunk adta sarunak természetes fejlődését. Mert ezek a „végtagjaink", ha épségben vannak, a legnagyobb értékűek az egész test számára, ellenkező esetben viszont értékük is ellenkező; egyikük a legszolgálatkészebb az egész test számára, a másik pedig uralkodásra legalkalmasabb, mert az összes fontos érzékszervek természettől fogva rajta vannak.

Ezt a buzdító dicséretet kell az ifjúnak meghallgatnia a katonás életmódot illetőleg, törvény gyanánt pedig a következőket: katonáskodnia kell mindenkinek, aki be van sorozva, vagy aki bármilyen feladatra ki van jelölve. Ha pedig valaki a vezérek engedélye nélkül gyávaságból nem tesz eleget kötelességének, mint katonaszökevény vád alá kerül a hadvezérek előtt, mihelyt a hadjáratból visszatérnek; az ítélkezésben pedig részt vesznek mindazok, akik a hadjáratban részt vettek, de külön a nehézfegyverzetű gyalogosok, külön a lovasok, és így mindegyik fegyvernem külön-külön; és a nehézfegyverzetű

szökevényt a hopliták elé, a lovast a lovasok elé, és így a többieket is fegyvertársaik elé vezetik. S ha valakit bűnösnek találnak, az többé semmiféle kiválóság pálmájáért nem versenyezhet, mást soha katonaszökevénység címén be nem vádolhat, és egyáltalán ilyen ügyben vádlóul fel nem léphet; ezenfelül pedig állapítsa meg a bíróság, mit kell fizetnie vagy minő büntetést kell elszenvednie.

Ezek után pedig, miután elintézték a katonaszökevények ügyeit, ismét gyűjtsék össze parancsnokaik az egyes fegyvernemeket, és fegyvertársai döntsenek annak ügyében, aki vitézségi kitüntetésre tart igényt – c evégből azonban nem szabad régebbi hadjáratra vonatkozó bizonyítékot vagy igazoló tanúvallomást felmutatni, csupán az akkor lezajlott hadjáratra vonatkozó bizonyítékokat. A győzelmi jelvény mindenki számára olajág koszorú; ezt pedig felirattal ellátva ki-ki annak a hadistennek templomába tegye le, akiébe akarja, tanúbizonyságul és egész élete kiválóságának próbájául – ugyanígy, ha második vagy harmadik díjat nyert is.

Ha pedig valaki hadba vonul ugyan, de a vezérek d engedélye nélkül idő előtt hazatávozik, a csatasor elhagyása miatt ugyanazon fórumok előtt kerül vád alá, melyek a katonaszökevények felett ítéltek; és az előbb megállapított büntetések sújtsák azokat is, kiket e vétségben találnak bűnösnek.

Mármost bárminő vádat emel valaki bárki ellen, óva- e kodnia kell attól, nehogy hamis vádat emeljen, sem készakarva, és lehetőleg akaratlanul sem. Mert a Jog és Igazság istennőjét helyesen nevezik szemérmes hajadonnak; a hazugság viszont természet szerint gyűlöletes mind az igazság, mind a szemérem előtt. Tehát minden más esetben is óvakodnunk kell attól, hogy vétsünk a jog és igazság ellen, de különösen akkor, ha harci fegyverek

elvesztéséről van szó, nehogy valaki félreismerve az elvesztés kényszerű voltát, azt szégyenletesnek és gyalázatosnak tüntesse fel, s így egy ártatlan embert méltatlan büntetéssel sújtasson.

Nem könnyű dolog ugyan e téren pontos határvonalat húzni, a törvénynek azonban mégis meg kell próbálnia,
944 a hogy valahogyan elválassza őket egymástól. Vegyük segítségül a mítoszt, és gondoljuk meg, hogy ha Patrokloszt fegyverei nélkül még élve vitték volna sátrába, amint már számtalan sok harcossal megesett, ama fegyvereket pedig, melyeket a költő szerint az istenek adtak Péleusz számára a menyegző alkalmával Thetisznek hozományul, már Hektór viselte volna, nemde az akkori hitvány emberek szemére hányhatták volna Menoitiosz
b fiának, hogy eldobta fegyvereit? Továbbá mindazok, kik meredek lejtőről lezuhanva vesztették el fegyvereiket, vagy tengeren, vagy hegyi patakok táján, mikor egyszerre vízár borította el őket, és még számtalan ilyen esetet tudna az ember a kedélyek lecsillapítására elmondani, kedvezőbb színben tüntetve fel egy könnyen rosszra magyarázható szerencsétlenséget. Lehetőleg el kell tehát választani a nagyobb és jogos méltatlankodást keltő hibát az ellenkezőtől. És ha ilyesmit megrovunk, már az elnevezések alkalmazásában bizonyos megkülönböztetés rejlik: mert nem lehet minden esetben joggal pajzseld
c dobásról beszélnünk, hanem csak a fegyverek elvesztéséről. Mert nem lehet egyformán pajzseldobónak nevezni azt is, akit megfelelő erőszak fosztott meg fegyvereitől, és azt is, aki önként dobta el őket, sőt a két eset merőben és teljesen különbözik egymástól. Így szóljon hát a törvény: ha valakit meglep az ellenség, és noha fegyver van kezében, nem fordul szembe vele és nem védekezik, hanem önként átengedi vagy eldobja, s inkább választja gyors futás árán a szégyenletes életet,

mint a férfiasan magára vett szép és boldog halált, ilyen
d esetben joggal lehet a fegyvereldobás vádját emelni; azonban a bíró ne mulassza el megvizsgálni, vajon nem az előbb említett esetről van-e szó. Mert csak a rosszat kell büntetni, hogy megjavuljon, nem pedig a szerencsétlent, mert ezzel nem érünk el semmit.

De mi legyen a megfelelő büntetése annak, aki a védő fegyverekben rejlő erőt rendeltetésükkel ellenkezőleg eldobja magától? Mert hiszen ember nem teheti meg az ellenkezőjét annak, amit a monda szerint isten tett meg
e egykor, hogy a thesszáliai Kaineuszt nőből férfivá változtatta. Pedig pajzsát eldobó férfi számára bizonyos tekintetben az volna az illő büntetés, ha az előbbi átalakulással ellentétesen férfiból nővé változnék át. Az emberi lehetőségek között tehát életszeretetéért azzal bűnhődjék, ami legközelebb áll az említett büntetéshez: élete hátralevő részében ne foroghasson veszélyben, éljen minél hosszabb ideig hitvány gyalázattal terhelten; ezért a következő törvény szóljon erre vonatkozólag: azt a férfit, kit elítéltek azért, mert gyáván eldobta harci
945 a fegyvereit, se hadvezér, se más katonai hatóság ne alkalmazza katona gyanánt, se semmiféle megbízást ne adjon neki. Ha mégis megtenné, vonja az illető katonai hatóságot felelősségre az euthünosz,* és ha az első osztályba tartozik az, aki a gyávát katonai szolgálatra alkalmazza, ezer drachmára, ha a másodikba, öt minára, ha a harmadikba, három minára, ha a negyedikbe, egy minára büntesse. Az pedig, akit gyávaságban marasztaltak el, azonkívül, hogy természetének megfelelően kizárják a férfias veszélyekből, bírságot is fizessen, mégpedig ezer drachmát, ha a legfelső osztály tagja; öt minát, ha a második,
b hármat, ha a harmadik, végül – akárcsak az előbb – egy minát, ha a negyedik osztályba tartozik.

III. De hogyan beszélhetnénk meg megfelelően az

euthünoszok tisztségét, akik előtt számot adni tartoznak az összes tisztviselők, mind azok, kiket évenként a sorsolás jelöl ki, mind azok, kiket több évre, kiválogató eljárás alapján választanak? Ki lehetne alkalmas arra, hogy számadásra vonja mindazokat, akik hivataluk súlya alatt meggörnyedve valami fonákságot cselekedtek,
c mert erejük nem állt arányban hivataluk méltóságával; nem könnyű oly tisztviselőt találni, aki a többi tisztviselőt kiválóságban felülmúlná, de mégis meg kell próbálnunk, hogy istentől erre hivatott számonkérő tisztviselőket találjunk. Mert bizony így áll a dolog: sok döntő mozzanat van egy állam fennmaradása vagy felbomlása szempontjából, miként egy hajónál vagy élőlénynél is, amelyeknél feszítő- és kinyújtó kötelekről és izmokról, tartóhevederekről és rekeszizomról beszélünk – mindez lényegében azonos, csak sokfelé van szétszórva, s ezért sok névvel nevezzük meg. A szóban forgó hivatás is ilyen döntő mozzanat, s nem a legalábbvaló az állam
d fennmaradása vagy tönkremenése szempontjából. Mert ha azok, kik a tisztviselőket számadásra vonják, különbek azoknál, és hivatásukat a jog és igazság szellemében, feddhetetlenül gyakorolják, akkor az egész ország és város virágzik és boldog. Ha azonban másképpen történik a tisztviselők felelősségre vonása, akkor megbomlik az igazságosság köteléke, mely az államokat összetartja, s ennek folytán széthúzás támad az egyes hatóságok kö-
e zött, s többé nem egy cél felé törekedve, az államot egységből sokasággá változtatják, és pártviszályokkal töltve meg, hamarosan el is pusztítják. Ezért tehát az euthünoszoknak mindenesetre minden erénnyel ékeseknek kell lenniük.

Találjuk meg hát a módját, hogyan tehetünk szert ilyen férfiakra. Minden évben a nyári napforduló után gyűljön össze az egész polgárság Héliosz és Apollón

946 a közös berkébe, hogy az istenségnek közülük három férfiút mutassanak fel, akit mindegyikük a legkiválóbbnak ítél – önmaga kizárásával –, s akik legalább ötvenévesek. S azok közül, kiket legelőször kijelöltek, ki kell válogatni azokat, kikre a legtöbb szavazat esett, mindaddig, míg számuk a felére csökken, ha eredetileg páros számúak voltak; ha pedig páratlanok voltak, azt az egyet kell elhagyni akire a legkevesebb szavazat esett, s ezeknek is a felét kell meghagyni, a szavazatok száma alapján válogatva ki őket. Ha pedig némelyekre egyenlő szavazat esett, úgy, hogy az összes jelöltek felét túlhaladják, a fölösleget a jelöltek ifjabb kora alapján el kell hagyni, a
b többit pedig további szavazásra bocsátva újabb kiválogatásnak kell alávetni, amíg csak hárman maradnak olyanok, kik nem egyenlő számú szavazatot kaptak. Ha pedig mind e háromra vagy közülük kettőre egyenlő számú szavazat esett, a jó szerencsére kell bízni a dolgot, és sorshúzással kell kijelölni a győztest, a másodikat és harmadikat, és babérkoszorúval övezni fejüket, és így a kiválóság díját megadva nekik, hirdessék ki mindenki előtt, hogy a magnésziaiaknak isten kegyelméből ismét felvirágzó városa polgárai sorából Héliosz számára a
c három legkiválóbb férfiút kijelölve, ezeket első zsengéül ajánlja fel régi szokás szerint közösen Apollónnak és Héliosznak, ameddig csak megfelelnek e döntésnek, s míg el nem érik a hetvenöt évet. Az első évben azonban tizenkét euthünoszt válasszanak, azután évenként mindig hárommal gyarapodjék számuk. Ezek aztán az összes tisztviselőket osszák fel maguk között tizenkét részre, és vizsgálják meg őket minden szabad emberhez
d méltó eljárás segítségével. Tisztségük tartama alatt lakjanak Apollón és Héliosz berkében, ahol megválasztották őket. S miután részben egyenként, részben pedig közösen megvizsgálták a hivatalukat letett tisztviselő-

ket, tegyék közhírré, a piacon írásbeli jelentést függesztve ki mindegyik tisztviselőről, hogy mit kell esetleg fizetniük, vagy minő bűnhődést elszenvedniük az euthünoszok ítélete szerint. Amelyik tisztviselő pedig nem ismeri el, hogy ő igazságosan van megítélve, a kiválasztott bírák elé állítsa az euthünoszokat, és ha felmentést nyer a büntetés alól, akkor, ha akarja, ő vádolja be az
e euthünoszokat; de ha bűnösnek találják, ha halálbüntetést szabtak ki rá az euthünoszok, akkor egyszerűen haljon meg, az egyéb büntetéseknek pedig, ha lehetséges, kétszeresével lakoljon.

De arról is hallanunk kell, hogyan történik maguknak az euthünoszoknak a számadásra vonása, és minő jutal-
947 a mak és büntetések várnak rájuk. Életükben ezeknek a férfiaknak, kiket az egész polgárság az erény babérjára tart méltónak, első helyük legyen az összes ünnepélyes alkalmakkor, továbbá közülük válasszák az ünnepi követségek vezetőit, amelyeket a görögök közös áldozataihoz, ünnepi játékaihoz és egyéb közös szent cselekményeihez kiküldenek; a polgárok közül csupán őket illeti meg a babérkoszorú dísze, valamennyien Apollón és Héliosz papjai, de az, kit évente az elsőnek választanak
b meg, főpapja legyen az illető év papjainak, és nevét évente jegyezzék fel, hogy e nevek legyenek az időszámítás mértékei mindaddig, amíg csak a város fennáll.

Ha pedig elhunynak, felravatalozásuk, temetésük és sírjuk különb legyen a többi polgárénál; egészen fehérbe legyenek öltöztetve; gyászének és siratás távol marad-
c jon, hanem tizenöt lányból és tizenöt ifjúból álló kar a ravatalt körülállva énekeljen felváltva himnuszt e papok dicséretére, és így magasztalják őket dalban egész nap. A következő reggel aztán a sírhelyre száz ifjú, aki a gümnaszionokban edzi testét, vigye a koporsót, ezeket az elhunyt rokonai válasszák ki; s a menetben elöl halad-

janak a legényemberek, teljes hadifegyverzetben, lovon
d a lovasok, felfegyverzetten a hopliták, s a többiek is így;
majd a koporsó mellett elöl a fiúk a nemzeti dalt énekelve, majd a leányok a koporsó mögött és azok az asszonyok, kik már túl vannak a gyermekszülés korán. Ezek után pedig a papok és papnők kísérjék a menetet, minthogy ez a gyász minden fertőzéstől tiszta, még ha egyéb temetésektől el vannak is tiltva – feltéve, hogy a Püthia szava hozzájárul. Sírhelyük egy föld alatti hosszúkás, lehetőleg tartós, a nedvességet magukba szívó kövekből* készült boltozat, amelyben a kőkoporsók egymás
e mellett vannak. Ide teszik le a megboldogultat, föléje kör alakú sírhalmot emelnek, s köréje ligetet ültetnek, az egyik oldalt kivéve, hogy ez irányban a sírbolt minden időkben kiterjeszthető legyen, ha sírhelyre van szükség az elhunytak számára. És tiszteletükre évenként múzsai, testedző és lovasversenyeket rendeznek.

Ilyen megtiszteltetések várnak azokra, akik a számadásra vonást megállják. Ha azonban közülük valaki a kitüntetés miatti elbizakodottságában emberi gyarlóságot árul el, és kiválasztása után megromlik, a törvény rendelése alapján bárki vádolja be; a per pedig a követ-
948 a kezőképpen folyjék a törvényszék előtt. E törvényszék tagjai először is a törvények őrei legyenek, továbbá a még élő euthünoszok, ezenkívül a válogatottak törvényszéke. A vádló írásban nyújtsa be vádiratát, mely szerint ez meg ez méltatlan tisztére és az erény díjára. S ha a vádlottat elmarasztalják, fosztassék meg tisztétől, sírhelyétől s egyéb megtiszteltetéseitől; ha ellenben a vádló nem éri el a szavazatok egyötödét sem, fizessen bírságul, ha az első osztály tagja, tizenkét minát; ha a másodiké,
b nyolc, ha a harmadiké, hat, ha végül a negyediké, két minát.

IV. Rhadamanthüsz eljárása a perek eldöntését illető-

leg csodálatra méltó; ő ugyanis felismerte, hogy kortársai egészen nyilvánvalónak tartják az istenek létezését – s ez náluk egészen természetes volt, minthogy azokban az időkben sokan istenektől származtak, s ezek közül való volt ő maga is, legalábbis a hagyomány szerint. Úgy látszik tehát, hogy úgy gondolkozott, hogy emberi bírára nem szabad rábízni a döntést, hanem csakis istenekre, s ennek alapján a perek egyszerű és gyors eldöntése vált
c lehetővé számára. Ugyanis minden vitás kérdést illetőleg alkalmat adván a peres feleknek az eskütételre, gyorsan és biztosan intézte el az ügyeket.

Manapság azonban, midőn elmondhatjuk, hogy az emberek egy része egyáltalán nem hisz istenekben, mások pedig úgy vélik, hogy nem törődnek velünk, végül a leghitványabbaknak, akik többségben vannak, az a véleményük, hogy egy kevés áldozat és hízelkedés árán segítőtársaik lesznek az istenek a harácsolásban, és sok esetben nagy büntetésektől szabadítják meg őket – Rhadamanthüsz művészete bizony többé nem volna megfe-
d lelő a ma emberei peres ügyeinek eldöntésére. Az emberek vallásos meggyőződésének megváltozásával tehát a törvényeknek is meg kell változniuk. Ugyanis a perek megindítása alkalmával az ésszerű törvényeknek meg kell szüntetniük a peres felek eskütételét, és úgy kell rendelkezniük, hogy aki valaki ellen panaszt emel, panaszát foglalja írásba, de ne esküdjék meg rá; éppígy a vádlott is tagadását írásba foglalva eskü nélkül adja át az illetékes tisztviselőknek. Mert az már mégiscsak szörnyűség, hogy az előforduló sok per folytán a polgárok
e jól tudják, hogy kis híján a felük hamisan esküdött, és mégis nyugodtan és könnyedén együtt vannak egymással a közös étkezések és egyéb nyilvános és magánösszejövetelek alkalmával.

A törvény tehát úgy szóljon, hogy tegyen esküt a bíró,

mielőtt a bírói székbe ül; valamint az is, aki köztisztviselők választásában vesz részt, eskü alatt, vagy pedig a szavazótáblácskát szent helyről elhozva tegyen eleget e kötelességének; nemkülönben a karoknak, valamint minden múzsai, testgyakorlási és lovasversenynek felügyelője és versenybírája, és egyáltalán minden olyan ügy elbírálója, ami általános meggyőződés szerint nem hajt hasznot annak, aki esetleg hamisan esküszik. Olyan ügyeket azonban, ahol az esküvel megerősített tagadás nyilván nagy haszonnal jár, eskü nélküli peres eljárással bízzanak bírói döntésre a peres felek. S egyáltalán a bírósági tárgyalás vezetői ne engedjék, hogy valaki állításai bizonyítása végett esküdözzék, vagy elátkozza magát és ivadékait, avagy méltatlan könyörgéshez és asszonyos siránkozáshoz folyamodjék, hanem mindvégig nyugodtan adja elő a maga igazát a szóban forgó jogi kérdést illetőleg, és hallgassa meg a másik fél álláspontját, mert különben, minthogy eltért a tárgytól, a vezető tisztviselők utasítják arra, hogy a tárgyhoz szóljon.

949 a

b

Ha ellenben idegen áll szemben idegennel, ez esetben – akárcsak manapság –, ha akarják, kölcsönösen teljes jogi érvényességgel elfogadhatják az esküt egymástól. Mert nem fognak megöregedni az államban, és nem fognak itt fészket rakni, hogy olyan utódokat neveljenek, kik befolyással lehetnének az ország sorsára. Nemkülönben a perek megindítását illetőleg egymással szemben ugyanaz maradjon számukra az eljárás.

c

Ha pedig valaki szabad ember létére engedetlennek mutatkozik az állammal szemben, de nem követ el olyasmit, ami testi fenyítékre, börtönre vagy halálbüntetésre méltó, hanem csupán a kartáncok látogatására, a körmenetekben való részvételre, vagy egyéb hasonló módon a közélet fényére és pompájára, vagy pedig a köznek tartozó szolgáltatásokra vonatkozólag követ el

d

mulasztást, így békében az áldozatokat, háborúban a költségekhez való hozzájárulást illetőleg minden ilyen esetben az első büntetésnek javító jellegűnek kell lennie; aki azonban nem tér észre, azzal szemben zálogolást alkalmazzanak azok, akiket a törvény és az állam az ily költségek behajtásával megbíz; annak pedig, aki a zálogolás után sem engedelmeskedik, el kell adnia a zálogba vett vagyontárgyat, s a befolyó pénz az államé legyen. S ha nagyobb büntetésre is van szükség, azok a tisztviselők, akik az engedetlenekre a megfelelő büntetést kiszabják, állítsák az illetőket a törvényszék elé, míg csak nem hajlandók teljesíteni a rájuk rótt kötelezettségeket.

e

V. Olyan államnak, amelynek a földművelésen kívül nincs más keresetforrása, és nem foglalkozik kereskedelemmel, meg kell fontolnia, mitévő legyen polgárainak külföldi utazása és a külföldiek bebocsátása tekintetében. A törvényhozónak tehát tanácsot kell e tárgyban adnia, mégpedig először lehetőleg szépszerével meggyőzni próbálva őket. Az államoknak egymással való érintkezése természetszerűleg összekeveri a különféle szokásokat és erkölcsiségeket, mert az idegenekkel való érintkezés az újítás vágyát plántálja az emberekbe. Ez pedig a jó törvények által jól igazgatott államok számára a lehető legnagyobb ártalmat jelenti, viszont a legtöbb állam számára, minthogy alkotmányos berendezésük egyáltalán nem mondható jónak, igazán nem jelent semmit az az összekeveredés, ha polgáraik közé idegeneket fogadnak be, maguk pedig kéjutazásokat tesznek idegen államokban, amikor éppen kedve támad valakinek, hogy elutazzék oda, ahova éppen tetszik, akár ifjú, akár öreg. Az az eljárás viszont, hogy se ne engedjünk be idegeneket, se magunk külföldre ne utazzunk, egyrészt egyáltalán nem is lehetséges, azonkívül mások szemében nyerseknek és barátságtalannak tűnnék fel, ha az idegenek ki-

950 a

b

űzésének már elnevezésében is ellenszenves eljáráshoz folyamodnánk, és ily módon öntelt és összeférhetetlen jelleműnek tüntetnénk fel magunkat. Pedig semmi esetre sem szabad kevésbe venni azt, hogy vajon jó hírünk van-e mások előtt vagy sem. Mert nem úgy áll a dolog, hogy amennyire eltántorodtak az átlagemberek az erény lényegétől, ugyanannyira alkalmatlanok is volnának az
c ilyen gyarló lények arra, hogy másokat megítéljenek – ellenkezőleg, valami isteni képesség van a célba találásra még a gyarló emberekben is, úgyhogy még a nagyon hitvány emberek közül is nagyon sokan jól meg tudják mind beszédükben, mind véleményükben különböztetni a különb és alantasabb embereket egymástól. Épp ezért helyénvaló, hogy a legtöbb társadalom arra buzdít, hogy sokra becsüljük az emberek előtti jó hírnevet. Persze az az igazán helyes és a legfontosabb dolog, ha valóban derék emberek vagyunk és így törekszünk a jó hírnévre, más úton egyáltalán nem, legalábbis, ha emberileg tökéletesek óhajtunk lenni. Így hát a Kréta szi-
d getén alapítandó városhoz is illő lesz, ha erényét illetőleg a lehető legszebb és legjobb hírnevet szerzi meg a többi ember előtt. S minden remény és valószínűség megvan arra, hogy ha a dolog elgondolásunk szerint történik, a Nap és a többi istenek úgy fognak rátekinteni, mint egyikére annak a néhány államnak, mely jó törvények áldását élvezi.

A következőképpen kell tehát eljárni a külföldre való utazások és az idegenek bebocsátása tekintetében. Először is negyven éven alul senkinek se lehessen sehová semmi körülmények között elutaznia, továbbá magánügyben egyáltalán senkinek, csupán állami megbízatásból mint hírnöknek, követnek vagy ünnepkövetnek.
e A háború esetén és hadjáratok alkalmával történő elutazásokat természetesen nem volna méltányos a polgári

külföldi utazások közé számítani. Püthóba Apollón tiszteletére, Olümpiába Zeusz tiszteletére, továbbá Nemeába és az Iszthmoszra kell polgárokat küldeni, hogy részt vegyenek az áldozatokban és az istenek tiszteletére rendezett versenyeken, mégpedig lehetőleg minél több, szebb és kiválóbb embert kell küldeni, hogy ezek a
951 a városnak e szent és békés összejöveteleken jó hírnevet szerezzenek, a háborús dicsőség mellé annak megfelelő ellenpárját állítva – s hazatérve világosítsák fel az ifjúságot, hogy a többi állam alkotmányos berendezése csak másodrendű a miénkhez képest. De még másfajta szemlélőket is kell kiküldeni a törvények őreinek engedélyével: ha némelyek a polgárok közül arra vágyódnak, hogy más emberek életviszonyait kényelmesen megszemléljék, ebben őket semmiféle törvény ne akadályozza; mert
b egy állam sem lehet eléggé művelt és nem juthat fejlődése tetőpontjára, ha elzárkózottsága folytán nem tesz szert elég élettapasztalatra a jó és rossz embereket illetőleg – és saját törvényeit sem tudja megőrizni, ha csak szokásból, nem pedig meggyőződés alapján fogadja el őket. Akadnak ugyanis az emberek tömegében mindig isteni férfiak – kevesen ugyan –, akikkel mindenáron érdemes megismerkedni, s ezek éppúgy megteremnek a rossz berendezkedésű, mint a bölcsen igazgatott államok talaján; s ezeknek nyomdokait követni kell a jó
c alkotmánnyal rendelkező államok lakosainak, szárazon és vízen kutatni kell őket – feltéve, hogy az illető maga már nem téríthető rossz útra –, részben azért, hogy megszilárdítsák azokat az intézményeket, melyek náluk otthon jók, részben, hogy javítsanak azokon, melyekben fogyatékosság mutatkozik. Mert ilyen szemlélődés és kutatás nélkül egy állam sem maradhat a tetőfokon, viszont akkor sem, ha helytelenül gyakorolják ezt a szemlélődést.

KLEINIASZ

Hogyan lehet tehát mindkét szempontot megvalósítani?

VI. ATHÉNI

A következőképpen. Először is az ilyen szemlélődő legyen túl az ötven éven, továbbá azok közül való legyen, kik más téren is, de különösen a hadügy terén tekintélynek örvendenek, ha el akarja nyerni a törvények őreinek engedélyét az idegen államokba való utazásra. Az viszont, aki már elmúlt hatvanéves, többé ne iduljon szemlélődő útra. Ha e tíz évből annyit töltött szemlélődéssel, amennyit csak akart, hazatérése után járuljon a törvények felügyelőinek gyülekezete elé. Ez a testület álljon vegyesen ifjabbakból és idősebbekből, és gyűljön össze mindennap pitymallattól napkeltéig. Tagjai először is azok a papok, kik a kiválóság díját elnyerték, továbbá a törvények őrei közül a tíz legidősebb, ezenkívül az egész nevelésügynek mind a jelenlegi, mind volt felügyelői – s mindezek nem egymagukban, hanem egy harminc és negyven év közötti férfiú kíséretében jelenjenek meg, tetszésük szerint választva ki ezt. Ez az összejövetel és megbeszélés a törvényeket illesse, mind a honi törvényeket, mind más államokét is, ha valami kiváló intézmény jut tudomásukra; de jussanak itt szóhoz azok a tudományok is, amelyek a törvényekre vonatkozó vizsgálódásra hasznosaknak mutatkoznak, mert ezek a kérdések világosabbá válnak azok előtt, kik e tudományokkal foglalkoznak, az avatatlanok előtt pedig homályosnak és bizonytalannak tűnnek fel. Amely tudományokat tehát az idősebbek fontosnak ítélnek, azokat teljes buzgalommal tanulmányozzák az ifjabbak – s ha e meghívottak közül valaki méltatlannak mutatkozik, az egész gyülekezet fejezze ki rosszallását a meghívója előtt. Akik viszont beválnak az ifjak sorából, azokat az

egész város vegye gondjaiba, különösen szemmel tartva és megfigyelve őket, és részesítse megtiszteltetésben, ha a helyes úton maradnak, viszont sújtsa őket különleges megvetésével, ha az átlagnál hitványabbakká fejlődnek.

Nos, e gyülekezet elé járuljon tüstént megérkezése után az, aki az idegen emberek között szokásban lévő intézményeket megszemlélte. S ha útjában talált olyan emberekre, akik felvilágosítást tudtak adni a törvényhozásról, nevelésről, művelődésről, vagy pedig maga is vett észre egyet-mást, közölje mindezeket az egész gyü-
c lekezettel. S ha úgy tűnik fel, hogy utazása folytán nem lett sem jobb, sem rosszabb, legalább nagy buzgalma miatt dicsérjék meg. Ha pedig sokkal különbnek mutatkozik, akkor még sokkal nagyobb dicséretben részesüljön életében, halála után pedig a gyülekezet tekintélye biztosítsa számára a megfelelő megtiszteltetéseket. Ha ellenben az a benyomás alakul ki róla, hogy utazása megrontotta, akkor ne érintkezzék se ifjúval, se öreggel, s ne adja ki magát valami nagy bölcsnek. S ha szót fogad
d a hatóságoknak, visszavonultan nyugodtan éljen; ha ellenben nem hajt szavukra, haljon meg, feltéve, hogy törvényszék előtt bizonyul rá, hogy a nevelés és törvényhozás ügyeibe beleártotta magát. És ha egyik tisztviselő sem állítja – vétkes volta ellenére – törvényszék elé, az illetékes tisztviselőknek hátrányukra és szégyenükre váljék ez a mulasztás az erény díjának odaítélése alkalmával.

Külföldre utazni tehát csak ilyen korban és ilyen feltételekkel lehetséges. Most pedig a városunkat felkereső idegenek barátságos fogadtatásáról kell intézkedni.
e Az idegeneknek négy fajtájuk van, akikről szót kell ejtenünk. Az első fajta állandó nyári vendég, aki hűségesen megtisztel bennünket látogatásával, mint a költöző madarak, ezek is szinte átrepülve a tengert a nyerészkedés

kedvéért, kereskedelemmel foglalkozva, alkalmas időben tovaröppennek más országok felé. Az ilyeneket az erre rendelt tisztviselők fogadják be a piacokon, kikötőkben és középületekben a város közelében, de a város kívül; és tartsák szemmel őket, nehogy valami újítást próbáljanak elterjeszteni, és osszanak nekik becsületesen igazságot; egyébként pedig lehetőleg keveset, csak szükség esetén érintkezzenek velük.

953 a

A második fajta idegen valóban szemlélődni jön, illetőleg fülével hallani a múzsai előadásokat. Az ilyenek számára a templomok közelében kell szállásoknak készen állniuk, ahol valódi vendégszeretettel fogadják őket, s ellátásukról a papoknak és templomszolgáknak kell gondoskodniuk, amíg csak, megfelelő ideig maradva, és megnézve és meghallgatva mindazt, aminek a kedvéért jöttek, kárt nem okozva és nem szenvedve, haza nem térnek. Ügyeikben a papok bíráskodjanak, ha valaki megsértené őket, vagy ők vétenének valaki ellen, ha az okozott kár értéke ötven drachmán alul marad. Ha azonban súlyosabb panasz merül fel velük kapcsolatban, a piacfelügyelők előtt kell a pert lefolytatni.

b

A harmadik fajta: állami megbízásból érkezik egy másik államból, ezt az államnak kell vendégül látnia: a hadvezérek, lovassági és gyalogsági osztagparancsnokok fogadják őket, s ellátásukról a prütaniszokkal* együtt az gondoskodjék, akinél az illető, mint vendég, megszáll. A negyedik fajta, ha ugyan egyáltalán elvetődik hozzánk, ritka vendég, de ha mégis eljön, mint a mi külföldön szemlélődőinknek idegen országból való megfelelője – először is ne legyen ötven éven alul, ezenkívül pedig azért jöjjön, mert a többi államban valami olyat kíván látni, ami szépségével kitűnik, vagy ő akar ilyesmit a többiekkel megismertetni. Az ilyen vendég hívatlanul is keresse fel a művelt és gazdag polgárok házait, hiszen

c

d

maga is közéjük tartozik. Tehát a nevelés felügyelőjéhez látogasson el, bízván abban, hogy ilyen gazdánál szívesen látott vendég lesz, vagy azok egyikéhez, kik elnyerték kiválóságukkal a győzelem koszorúját. S ha együttlétük alatt kölcsönösen tanultak egymástól, távozáskor tiszteljék meg a barátnak barátok részéről járó ajándékokkal és megtiszteltetésekkel.

e E törvények szellemében kell fogadni az összes külföldi vendégeket, férfiakat és nőket, és kell kiküldeni polgártársainkat, tiszteletben tartva a vendégjogot védő Zeuszt; nem szabad tehát lakomáinktól és áldozatainktól az idegeneket távol tartanunk, mint a Nílus áldását élvezők manapság cselekszik, sem nyers hirdetményekkel őket elriasztanunk.

VII. Ha valaki jótállást vállal, világosan és határozottan tegye ezt, az egész ügyet írásba foglalva, nem kevesebb, mint három tanú jelenlétében, ha a szóban forgó
954 a érték ezer drachmán alul van; ha ellenben ezen felül van, akkor legalább öt tanú jelenlétében. Jótállónak kell tekinteni azt is, aki mint bizományos, elad valamit olyan valaki helyett, aki nem jogosult eladásra, vagy egyáltalán nem megbízható; tehát a bizományos éppannyira felelős, mint az eladó.

Ha valaki bárkinél házkutatást akar tartani, ezt ruhátlanul, vagy öv nélküli rövid alsóruhában cselekedje, és előbb esküdjék meg a törvény által előírt istenekre, hogy határozottan reméli, hogy megtalálja a keresett tárgyat, és csak így fogjon kutatáshoz. A háztulajdonos pedig bocsássa házát rendelkezésére, mind a lepecsételt, mind a pecsételetlen tárgyakat. Ha pedig valaki nem engedi
b meg a házkutatást, az illető forduljon a bírósághoz, s becsülje meg a keresett tárgy értékét – s aki elmarasztaltatik, a becsérték kétszeresét fizesse kártérítésül. Ha pedig a ház ura éppen távol van, a le nem pecsételt

tárgyakat a ház lakói bocsássák a kutatás rendelkezésére, a lepecsételt tárgyakat pedig a kutató is lássa el pecsétjével, és öt napra állítson őrt mellékjük. Ha aztán a háziúr több ideig marad távol, a városfelügyelőket vegye maga mellé a kutató, és akkor a lepecsételt tárgyakat is átvizs-
c gálhatja, azonban a háziakkal és a városfelügyelőkkel közösen ismét pecsételje le őket.

A vitás vagyontárgyakat illetőleg határidőt kell megállapítani, amelyen túl igénylésnek többé helye nincs. Nálunk persze földbirtokot és házat illetőleg vita nem lehetséges. Egyéb vagyontárgyakat illetőleg, ha a tulajdonos a városban, a piacon és a templomokban nyíltan használja őket, és senki sem emelt kifogást ellene, s egyszer csak valaki azt állítja, hogy egész időn át kereste,
d a másikról pedig nyilvánvaló, hogy nem rejtegette az illető tárgyat – ha már eltelt egy év azóta, amióta az egyik birtokolja, a másik pedig keresi, ezen év elteltével senki sem igényelhet egy ilyen tárgyat. Ha pedig valaki nem ugyan a városban és nem a piacon, hanem a mezőn nyíltan használta, és senki sem lépett közbe öt év alatt, az öt év leteltével senki sem támaszthat igényt az ilyen tárgyra. Ha pedig városi házában használta valaki a szóban forgó tárgyat, három év a törvényes határidő; ha
e vidéken és nem nyíltan használta, tíz év a határidő. Ha végül külföldön használja, bármikor, amikor valaki rájön, igényelheti, s ennek semmi határideje nincs.

Ha valaki erőszakkal akadályoz meg valakit a törvényszék előtt való megjelenésben – akár saját magát, akár a tanúit –, ha rabszolgát akadályoz meg, akár a sajátját, akár a másét, akkor az ítélet érvénytelen és semmis; ha
955 a pedig szabad embert akadályoz meg, azonkívül, hogy az ítélet érvénytelen, egyévi börtönt szenvedjen el, és bárki vádolhassa be emberrablás miatt.

Ha pedig valaki torna-, múzsai vagy bárminő más

versenyben való ellenfelét akadályozza meg erőszakkal a megjelenésben, bárki jelentse fel a verseny vezetőségének, azok pedig szabadítsák ki, hogy a versenyen részt vehessen. Ha pedig erre képtelenek – ha az győzne a versenyen, ki őt a megjelenésben akadályozta, a győzelmi díjat a megjelenésben akadályozottnak adják, és őt jegyezzék fel győztesnek azokban a templomokban, amelyekben csak kívánja; s aki erőszakkal megakadályozta, az se fogadalmi ajándékot, se feliratot ne helyezhessen el soha ilyen verseny emlékéül, sőt kártérítésre legyen kötelezve, akár lemarad a versenyen, akár győzelmet arat.

Ha valaki bárminemű lopott tárgyat tudatosan magánál rejteget, ugyanazon büntetés sújtsa, mint a tolvajt. Aki pedig száműzöttet fogad be házába, halálbüntetést von magára. Mert a haza barátját és ellenségét mindenki magáénak is tekintse. Ha pedig valaki a maga fejétől, a közösség megbízása nélkül köt békét vagy indít háborút, ennek is halál legyen a büntetése. Ha az állam valamely osztálya vagy pártja köt békét vagy indít háborút a maga számlájára, a vétkeseket a hadvezérek állítsák törvényszék elé, s elmarasztalás esetén halál legyen a büntetésük.

Akik az államnak valami szolgálatot tesznek, ajándék nélkül tegyék; s ürügyül ne használják fel még azt a kedvelt szólást sem, hogy jótettekért el kell fogadni az ajándékot, csak hitvány tettekért nem. Mert ezt megítélni, és a megítélés mellett kitartani nem könnyű dolog – legbiztosabb eljárás tehát meghallgatni a törvényt és szót fogadni neki, hogy semmi szolgálatot a hazának ajándék fejében ne tegyünk. Aki ez ellen vét, és a törvényszék előtt rábizonyul, haljon meg.

Ami a köz számára való adózást illeti, sok szempontból szükséges, hogy mindenkinek a vagyona megbecsül-

tessék, valamint a phülék (törzsek) tagjai az évi termésüket írásban jelentsék be a mezők felügyelőinek, hogy a
e lehetséges kétféle adónem közül azt használja fel az állam az illető évben, amelyik alapos megfontolás után kívánatosnak látszik, akár az egész vagyonnak, akár pedig az illető évi hozadékának egy részét akarja igénybe venni, ide nem számítva a közös étkezéshez való hozzájárulást.

Az isteneknek szánt fogadalmi ajándékokat illetőleg minden meggondolt ember tartson mértéket. Mindenkinek a földje és házi tűzhelye ugyanis az összes isteneknek van szentelve; tehát senki újólag ne szentelje őket
956 a isteneknek. Arany és ezüst a többi államban mind magánkézben, mind a templomokban csak irigységet keltő drágaság. Az elefántcsont pedig, mint az élettől megvált testről való dolog, nem tekinthető tiszta és ártatlan ajándéknak; a vas és érc pedig háborús eszközökre való. Aki tehát akar: puszta fából vagy kőből való fogadalmi ajándékot adjon a közös templomok számára. Szövetet is adhat, ha előállítása nem kíván többet egy asszony egyhavi munkájánál. S fehér szín illik az istenekhez egyébként is a szövetekben is. Színezést tehát itt ne alkal-
b mazzunk, csupán a hadi ékességeknél. Istenhez legméltóbb ajándékok a madarak és a képek, amelyeket egy festő egy nap alatt el tud készíteni. S a többi fogadalmi ajándék ezekhez hasonló legyen.

VIII. Miután letárgyaltuk az egész állami élet alkatrészeit, és megállapítottuk, hány és miféle alkatrészre van szükség, továbbá a lehetőség szerint a kereskedelmi forgalom valamennyi fontos esetére vonatkozó törvényeket is megbeszéltük, az van még hátra, hogy a bíróságokról és a perrendtartásról beszéljünk. Az első fokú bíróságot választott bírák alkotják, kiket a vádlott és a
c vádló közösen választanak, s épp ezért megfelelőbb őket

választott bíráknak, mint tulajdonképpeni bíráknak nevezni. A másodfokú bíróság a falusi és törzsi bíróság – az ország tizenkettes felosztásának megfelelően –, ezekhez fordulhatnak a peres felek, ha az első fórum előtt a vitás ügyet nem lehet elintézni, azonban nagyobb büntetés terhe alatt; nevezetesen a vádlott, ha másodszor is elmarasztalják, a perben szóban forgó összegnek még az ötödét is fizesse meg bírságul. Ha pedig valaki a bírák döntése ellen fellebbezve, harmadfokon is perelni akar,
d terjessze az ügyet a válogatott bírák ítélőszéke elé – s ha ismét elmarasztalják, most már másfélszeresét fizesse a per értékének. Ha viszont a vádló az, aki elmarasztaltatása esetén nem nyugszik meg az első fokú bíróság ítéletében, és a második fórumhoz fordul: ha megnyeri a pert, még a vitás összeg egyötödét is megkapja; ha viszont alulmarad, ő fizet ugyanennyit. Ha pedig a harmadfokú bírósághoz fordulnak, mert nem nyugszanak meg az alsóbb bíróságok ítéletében, a vádlott elmarasztaltatása esetén – mint már mondottuk – a per értékének másfélszeresét, a vádló pedig hasonló esetben a felét fizesse meg.

e Ami a bíróságok tagjainak kisorsolását, kiegészítését, a bírósági segédszemélyzet alkalmazását, az egyes eljárásokra vonatkozó határidőket, a szavazást, a halasztásokat, és minden ilyen, a perekhez szükséges eljárást, így a panaszok benyújtásának sorrendjét, a törvényszék előtt való megjelenés és feleletadás kötelezettségét és az ezekkel rokon kérdéseket illeti – mindezekről már előbb is szóltunk, azonban a jót nem árt kétszer vagy három-
957 a szor is elmondani. A kisebb jelentőségű törvényes intézkedéseket, melyeket könnyű eltalálni, ha az első törvényhozó mellőzte őket, a második törvényhozó pótolja.

A magánügyekben ítélkező törvényszékek ilyenformán elnyerték megfelelő formájukat. A köz- és állami

ügyekben ítélő törvényszékekre vonatkozólag, amelyeket a hatóságoknak igénybe kell venniük, hogy elintézhessék a hatóságuk elé tartozó ügyeket, számos államban bölcs férfiaknak nem egy megfelelő rendelkezésük
b van – innen vegyék át a törvények őrei mindazt, ami megfelel most keletkező államuk számára, jól meggondolva a dolgot, és a megfelelő javításokat alkalmazva, tapasztalatuk alapján átvizsgálva őket, míg csak véleményük szerint minden megfelelő szabályozást nyer; s akkor aztán bevégezve az ügyet, a változhatatlanság pecsétjét ütve rá, ezen intézményekhez ragaszkodjanak az állam egész életén keresztül.

Ami pedig a bírák hallgatását és ünnepélyes tartózkodását, és ennek ellentétét illeti, továbbá, hogy mennyiben térünk el attól, amit más városokban igazságosnak
c és jónak tartanak, azt részben már elmondottuk, részben pedig a végén fogjuk elmondani. Mindezekre tekintettel kell lennie annak, aki pártatlan és igazságos bíró akar lenni, és tanulmányoznia kell e kérdéseket a róluk szóló művek segítségével. Mert mindenféle tanulmányok között a legeredményesebbek a nemesítő hatás szempontjából a törvényeket illető tanulmányok, ha helyesen folytatják őket – különben a törvény, ez az isteni és csodálatos fogalom hasztalan kapott volna az értelemmel rokon nevet.* S egyáltalán mindenféle fejtegetéseknek, amik csak költői művekben és prózában dicsérőleg
d vagy gáncsolólag bármiről elhangzanak, vagy akár az irodalomban, akár a mindennapi beszélgetés során kerülnek megvitatásra, s részben szenvedélyesen, részben pedig könnyelmű engedékenységgel vitatják meg őket – mindezeknek világos és megbízható próbakövei a törvényhozó iratai. Ezeket kell a jó bírónak, mint ellenszereket egyéb felfogások ellen, szívébe vésnie, és így megtartania magát és városát a helyes úton, hogy a jókat

e megszilárdítsa és előbbre vigye az igazságosságban, a hitványakat ellenben lehetőleg kiemelje a tudatlanság, féktelenség, gyávaság és egyáltalán az igazságtalanság homályából, már amennyiben balvéleményeik még gyógyíthatók. Akikbe azonban a balvélemény végzetesen
958 a beléjük rögződött, az ily állapotban levő lelkek számára halált kell alkalmazniuk gyógyszerül; s így – amit már joggal többször elmondtunk – az egész város szemében dicséretre méltók lesznek az ilyen bírák és a bíróságok vezetői.

Miután pedig az évenként rendszeresen előforduló perek lefolytatását letárgyaltuk, az ítéletek foganatosítását illetőleg kell a következő törvényeket hoznunk: először is az ítélkező hatóság az elmarasztalt fél egész vagyonát bocsássa a perben nyertes fél rendelkezésére
b – kivéve annyit, amennyi a megélhetéséhez szükséges –, tüstént a szavazás után a hirdető által a bírák füle hallatára. S ha aztán az ítélet kimondását követő hónap folyamán nem elégíti ki önként a vesztes ellenfelét, az ítélkező hatóság a pernyertes fél kíséretében adja át ennek az elítélt fél vagyonát. S ha nem tudják belőle kielégíteni, s csak egy drachma is fennmarad a tartozásból, nem
c indíthat az adós más ellen pert mindaddig, míg egész tartozását le nem törlesztette. Mások ellenben jogerősen indíthatnak ellene pert. Ha végül valaki elítélt létére megakadályozná a hatóságot az ítélet végrehajtásában, a jogtalanul megakadályozott hatóságok állítsák az illetőt a törvények őreinek ítélőszéke elé, s ha ilyen vétekben elmarasztalják, halállal bűnhődjék, mint olyan ember, ki az egész várost és a törvények érvényét romlással fenyegeti.

IX. Ha egy férfi ily viszonok között született és nevel-
d kedett, és hozott létre és nevelt fel utódokat, és illendően eleget tett szerződéses kötelezettségeinek, elégtételt

adott, ha vétett valaki ellen, viszont kapott is elégtételt másoktól – s így a törvényekhez híven öregedett meg, az ilyen ember méltán részesülhet természetes halálban. A halottakat – akár férfiakat, akár nőket – illető, mind az alvilági, mind a felső isteneknek járó vallásos szertartások elvégzésére vonatkozólag a vallásos dolgok magyarázói hivatottak utasítást adni.

A sírok pedig – akár nagy, akár kis síremlékről van szó – sohase legyenek megművelésre alkalmas helyen;
e hanem azokat a helyeket kell sírhantokkal borítani, amelyeknek a talaja csakis erre alkalmas természetű, mert az elhunytak testét az élők sérelme nélkül fogadja magába. Amit ellenben anyánk: a Föld természetes rendeltetésénél fogva az embereknek akar adni táplálékul, azt senki: se élő, se halott tőlük, élőktől, el ne vegye. A sírhalom ne legyen magasabb annál, amit öt ember ötnapi munkával fel tud emelni. Sírkövet pedig nem szabad
959 a nagyobbat csinálni, mint amekkora magában foglalhatja az elhunyt életének méltatását, ami ne legyen több négy hexameteres sornál.

A felravatalozás a háznál ne tartson több ideig, mint amennyi elég arra, hogy el lehessen dönteni: tetszhalottal vagy valóban meghalt emberrel van-e dolgunk. Erre pedig emberi tapasztalás szerint elég három nap a temetésig.

A törvényhozó szavára hallgatni kell különben is, de akkor is, midőn azt mondja, hogy a lélek a testtől teljességgel különböző, s az élet tartama alatt is semmi egyéb,
b mint a lélek az, mely mindegyikünket azzá tesz, amik vagyunk; a test pedig csak mint jelenség kísér bennünket – és a halál után is helyesen beszélnek a holtak testéről, mint képmásról; valódi lényünk ellenben, amit léleknek neveznek, halhatatlan, és elmegy más istenekhez, hogy számot adjon – miként az ősi hagyomány

mondja –, s ez a jó ember számára bátorságos, míg a hitvány előtt félelmetes, mert halálában semmiféle se-
c gítséget nem remélhet. Életében kellett volna hozzátartozóinak segíteniük rajta, hogy minél igazságosabb és tisztább életet élt volna, s akkor halálában nem várna rá büntetés vétkei miatt abban a másik életben.

De mindebből az következik, hogy nem szabad magunkat anyagi romlásba döntenünk, abban a hitben, hogy hozzátartozónk az a hústömeg, amit eltemetünk – hanem azt kell hinnünk, hogy fiunk, testvérünk vagy bárki is az, akit fájdalmas vágyódással eltemetni vélünk, eltávozott, hogy bevégezze és betöltse osztályrészét; ami pedig előttünk van, azzal szemben meg kell tennünk
d kötelességünket, csak mértékkel áldozva rá, mint az alvilágiak élettelen oltárára. Hogy mi a megfelelő mérték, azt a törvényhozó eléggé hivatott körvonalazni.

A törvény tehát a következő legyen: az első vagyoni osztályhoz tartozók ne költsenek többet az egész temetési szertartásra öt minánál, a második osztályban három mina, a harmadikban két, a negyedikben pedig egy mina lehet a megfelelő összeg. A törvények őreinek sok egyéb
e teendőjük is van, és sok mindenről kell gondoskodniuk, nem utolsósorban arról, hogy gyermekekre, férfiakra és egyáltalán minden korban lévőkre életükben gondot viseljenek, és az élet végén is legalább egy törvényőr – akit az elhunyt hozzátartozói megbíznak – gyakoroljon felügyeletet; s az ő dicséretére válik, ha a végtisztesség szépen és a megfelelő határok között történt, viszont szégyenére, ha másképpen.

A ravatalozás tehát és a többi temetési szertartás az erre vonatkozó törvény szerint történjék. Azonban az
960 a állami törvény rendelkezésének a következőkben is engednünk kell: visszás dolog volna arra nézve is szabályt adni, hogy a halottat megsirassuk-e vagy sem; azt azon-

ban meg kell tiltani, hogy jajveszékeléssel és a házon kívül nagy fennszóval gyászoljanak, valamint, hogy a holttestet az utcák nyilvánossága előtt kísérjék ki, és útközben hangosan sirassák – a temetésnek kora reggel a városon kívül kell történnie.

Ezek legyenek tehát az idevonatkozó törvényes rendelkezések, és aki hallgat rájuk, ment marad a büntetéstől; aki ellenben nem hallgat arra az egy törvényőrre, azt
b a törvények őreinek egész testülete büntesse meg a mindnyájuk szerint helyénvaló büntetéssel. A temetések egyéb módjairól, valamint a temetés megtagadásáról apagyilkosok, templomrablók és hasonlók esetében már előbbi törvényeink során intézkedtünk, úgyhogy törvényhozásunk körülbelül befejezést nyert; azonban minden vállalkozásnak nem az a befejezése, hogy megtettünk vagy megszereztünk, vagy berendeztünk valamit, hanem csak akkor, ha a létrejött dolog fennmaradását is biztosítottuk, lehet azt remélni, hogy mindent
c teljesen és tökéletesen megtettünk, amit csak meg kellett tenni – enélkül az egész munka befejezetlen.

KLEINIASZ

Jól beszélsz, barátom; de fejtsd ki világosabban, hogy mire céloznak utolsó szavaid.

X. ATHÉNI

Ó, Kleiniasz, méltán dicsérjük elődeinknek sok dolgát, de nem utolsósorban a Moirák elnevezését.

KLEINIASZ

Mennyiben?

ATHÉNI

Hogy Lakheszisz az első, Klóthó a második, Atroposz

pedig a harmadik, aki fenntartja számunkra a kiválasztott sorsot – elnevezésükben a megfont sors megőrzése
d tükröződik, mely megmásíthatatlan érvényességet biztosít számára.

Ezt kell megszereznünk államunk és alkotmányunk számára: nemcsak testi egészséget és megmaradást, hanem a lelkekben is törvényes érzületet, főleg pedig a törvények fennmaradását. S nekem úgy tűnik fel, hogy éppen ez hiányzik még törvényeinkhez, hogy kimódoljuk, hogyan kell számukra természetszerű megmásíthatatlan érvényességet biztosítanunk.

KLEINIASZ

Nem kis dolog az, amit említesz, ha ugyan egyáltalán lehetséges módot találni arra, hogyan lehet bármely dolog fennmaradását biztosítani.

e ATHÉNI

Márpedig lehetséges, legalábbis ahogyan nekem jelenleg feltűnik.

KLEINIASZ

Akkor hát ne tágítsunk semmi esetre se mindaddig, amíg csak éppen ezt is meg nem szerezzük törvényeink számára; hiszen nevetséges dolog volna bármivel is szilárd alapvetés nélkül hiába fáradoznunk.

ATHÉNI

Jól teszed, hogy biztatsz, és bennem buzgó társra találsz.

KLEINIASZ

Kedvemre beszélsz. Mi módon lehetne tehát az alkotmány és a törvények fennmaradását biztosítani?

961 a ATHÉNI

Hát nem említettük-e, hogy államunkban egy ilyenféle gyülekezetnek kell lennie? Tízen a törvények őreinek legidősebbjei közül kerüljenek ki; továbbá mindazok, kik a kiválóság koszorúját elnyerték, e gyülekezet tagjai közé soroltassanak; azonkívül, akik kutatás végett külföldön utaztak, ha valahol olyasmire találtak, amit fontos meghallgatni a törvények megőrzése szempontjából, és szerencsésen megérkezve, a tanács tagjai kellő vizsgálat után érdemesnek tartják őket arra, hogy a gyülekezet
b tagjai legyenek; végül mindegyikük egy ifjabb embert, ki legalább harmincéves, vegyen maga mellé, és miután ő maga mind természete, mind nevelése alapján méltónak ítélte, hozza össze az illetőt a többiekkel is, és ha azok is ezen a véleményen vannak, vegyék fel maguk közé; ha pedig nem, e döntés maradjon titokban mások előtt is, de különösen a visszautasított személy előtt. Az összejövetel kora hajnalban történjék, amikor még mindenki
c mentes mind magán-, mind közéleti elfoglaltságoktól.

Nos, szóltunk-e ilyesmiről előző fejtegetéseink során?

KLEINIASZ

Valóban volt már róla szó.

ATHÉNI

Nos, erre a gyülekezetre ismét visszatérve, a következőt szeretném róla mondani. Azt állítom, hogy ha valaki ezt alkalmazná az egész állam horgonyául, s minden szükséges kellékkel ellátná, ezáltal biztosíthatnánk a fennmaradását mindannak, aminek akarjuk.

KLEINIASZ

Hogyan?

ATHÉNI

Ezután persze itt az alkalom számunkra, hogy helyesen fejtsük ki a dolgot és ne hagyjunk alább a buzgalommal.

KLEINIASZ

Nagyon helyesen nyilatkozol, s tégy is úgy, ahogyan gondolkozol.

d ATHÉNI

Tehát, Kleiniasz barátom, minden dolgot illetőleg ki kell eszelni: mi az, ami őt valószínűleg fenntartja és épségben megőrzi minden tevékenysége közepette – mint például élőlényben a lélek és a fej természetszerűleg a legfontosabbak.

KLEINIASZ

Hogy érted ezt?

ATHÉNI

Ezeknek a teljesítőképessége biztosítja minden élőlény épségét és fennmaradását.

KLEINIASZ

Hogyan?

ATHÉNI

A lélekkel vele született egyebek között az ész, a fejjel pedig a többi érzékszerv mellett a látás és hallás; s az ész e legbecsesebb és legszebb érzékszerveinkkel egybeforrva, joggal nevezhető minden élőlény fenntartójának és megóvójának.

KLEINIASZ

Legalábbis úgy látszik.

e ATHÉNI

Bizony így látszik. De mennyiben forr össze az ész az érzékszervekkel például a hajóknál, hogy megmentőjük legyen mind viharban, mind derült időben? Nemde itt a kormányos és a hajósok azok, kik érzékeléseiket a kormányzó ésszel egybeolvasztva megmentik és fenntartják magukat is és az egész hajót is?

KLEINIASZ

Természetesen!

ATHÉNI

Nincs is szükség erre vonatkozólag sok példára. De
962 a nézzük csak: a hadseregeket illetőleg a hadvezérek minő célt tűznek ki, és a gyógyászat a maga egészében miképpen törekszik megóvásra és fenntartásra?

KLEINIASZ

Helyesen vizsgálod a dolgot.

ATHÉNI

Nemde az előbbi győzelmet és az ellenség leverését, az orvostudomány pedig az egészség helyreállítását tűzve ki célul, munkálja megóvásunkat és fenntartásunkat?

KLEINIASZ

Természetesen!

ATHÉNI

De ha az orvos a testet illetőleg nincs tisztában azzal, amit egészségnek neveztünk az imént, vagy a hadvezér a győzelmet illetőleg tájékozatlan, lehet-e szó arról, hogy belátásunk van ezekre a kérdésekre vonatkozólag?

KLEINIASZ

Már hogy lehetne erről szó?

ATHÉNI

b Hát az államot illetőleg? Ha valaki az állami élet célját, amelyet szem előtt kell tartani, nem ismeri, vajon nevezhető-e joggal vezetőnek, továbbá képes lesz-e fenntartani azt, aminek célja felől egyáltalán nincs tisztában?

KLEINIASZ

Már hogy is lehetne képes?

XI. ATHÉNI

Tehát a jelen esetben is, ha államalapításunk teljes és befejezett akar lenni, kell benne egy olyan rétegnek lennie, amely ismeri azt, amiről szó van, hogy mi az állami élet célja; továbbá azt is, hogy mi módon lehet e célt megközelíteni, végül azt, hogy ki tud erre vonatkozólag jó vagy rossz tanácsot adni, először is a törvények
c közül, továbbá az emberek közül. Ha viszont az állam híjával van ilyen rétegnek, akkor nem csoda, ha – belátás és érzékelés híján – minden tevékenysége alkalmával találomra cselekszik.

KLEINIASZ

Igazad van.

ATHÉNI

Nos hát városunk melyik osztályában vagy foglalkozási ágában találhatunk ilyen megfelelő őrszemeket? Meg tudnánk-e mondani?

KLEINIASZ

Határozottan bizony nem, barátom; ha azonban gyanítani szabad, ez a fejtegetés minden valószínűség szerint arra a gyülekezetre céloz, melyről azt mondtad, hogy még az éj homályában kell összejönnie.

d ATHÉNI

Nagyon jól megértettél, Kleiniasz; ennek a testületnek tehát, mint a mostani fejtegetésünk mutatja, minden erénnyel és kiválósággal rendelkeznie kell; ennek pedig az az alapfeltétele, hogy ne ingadozzék ide-oda, s ne tűzzön ki sok célt maga elé, hanem egy célt tartva szem előtt, mintegy e felé röpítse minden nyilát.

KLEINIASZ

Teljesen így kell lennie.

ATHÉNI

Most tehát megérthetjük, hogy nem lehet csodálkozni azon, hogy az államok törvényei annyi ingadozásnak vannak kitéve, hiszen minden egyes államban az egyik törvényhozás az egyik, a másik pedig ismét egy másik célt tart szem előtt. És általában nem lehet csodálkozni,
e hogy egyesek számára az az igazságosság lényege, hogy némelyek – akár jók, akár hitványak – uralkodjanak az államban; mások számára viszont az, hogy meggazdagodjanak, akár azon az áron, hogy szolgái lesznek másoknak, akár nem; ismét másoknak a szabadságra irányul minden törekvésük; vannak olyanok is, kik kettős célt tűznek ki törvényhozásuk elé, hogy szabadok legyenek, s amellett más városok urai; végül a hitük szerint legbölcsebbek mindezekre együttesen törekszenek, de nincs előttük egyetlen különösen nagyra becsült cél sem, melyről azt tudnák mondani, hogy a többieknek erre az egyre kell tekintettel lenniük.

963 a KLEINIASZ

Nemde, barátom, a mi törvényhozásunk ezek szerint már régóta helyes alapon nyugszik? Hiszen azt mondottuk, hogy összes törvényeinknek egy célt kell szem előtt tartaniuk, s megegyeztünk abban, hogy ezen a célon feltétlenül az erényt kell értenünk.

ATHÉNI

Igen.

KLEINIASZ

Azt is megállapítottuk, hogy erény pedig négy van.

ATHÉNI

Teljesen így van.

KLEINIASZ

S mindnyájuk vezetője a belátás; ezt kell minden másnak és a többi három erénynek is szem előtt tartania.

ATHÉNI

b Nagyon jól követted fejtegetéseinket, Kleiniasz; kövesd a hátralévőket is. A kormányos, az orvos és a hadvezér belátásáról elmondottuk, hogy mi az az egy cél, amit szem előtt kell tartaniuk; most az államférfiúi belátás vizsgálatánál tartunk, és mint valami embert kérdezzük ki, a következőképpen: „Ó, te csodás lény, te vajon minő célt tartasz szem előtt? Mi az az egy, amit például az orvosi belátás oly határozottan meg tud jelölni, te pedig, noha – mint állítod – minden belátásnál különb vagy, talán nem tudsz megmondani?" Vagy talán ti, Megillosz és Kleiniasz, a kérdés taglalása után helyette meg tudjá-
c tok nekem mondani, hogy mi ez az egy cél szerintetek – miként én is sok más kérdésben pontos magyarázatot adtam nektek?

KLEINIASZ

Mi bizony semmi esetre sem volnánk erre képesek, barátom.

ATHÉNI

De ugye törekednünk kell arra, hogy egy átfogó pillantással megpillantsuk ezt az egy célt, és azt is meg kell tudnunk, hogy vajon mikben lesz megpillantható?

KLEINIASZ

Hogy érted azt, hogy mikben?

ATHÉNI

Mint például, mikor azt mondtuk, hogy az erénynek
d négy faja van, világos, hogy először is mindegyiküknek külön egynek kell lenniük, ha összesen négyen vannak.

KLEINIASZ

Hogyne.

ATHÉNI

De viszont mindezeket együttesen is egynek kell nevezzünk. Hiszen a bátorságot is, a belátást is erénynek nevezzük, s a másik kettőt is, úgyhogy lényegükben véve mindezek nem sokaságot képeznek, hanem egyetlenegy egységet: az erényt.

KLEINIASZ

Teljesen így van.

ATHÉNI

Azt nem nehéz megmondani, hogy ez a kettő miben különbözik egymástól, és miért kapott két nevet, vala-

mint a másik kettő is; de azt már nem könnyű megmagyarázni, milyen alapon nevezzük mind a kettőt és a többieket is egynek: erénynek.

KLEINIASZ
Hogy érted ezt?

ATHÉNI
Igazán nem nehéz megvilágítani, amit mondok. Osszuk fel egymás között a kérdezést és felelést!

KLEINIASZ
Ezt megint hogy érted?

e ATHÉNI
Te kérdezz engem afelől, miért van az, hogy ámbár egynek mondtuk az erényt, ismét kettőnek mondtuk ezeket: az egyiket bátorságnak, a másikat belátásnak. S én megmondom neked az okát, hogy az egyik a félelemmel függ össze, s ennek folytán az állatok is és a nagyon fiatal gyermekek lelkülete is részesül a bátorságban; mert megfontolás nélkül, természeténél fogva is lehet bátor lélek; viszont értelmes és belátással bíró, megfontolás nélkül sohasem volt még lélek, és nem is lehet sohasem, úgyhogy a belátás a bátorságtól merőben különbözik.

KLEINIASZ
Igazad van.

964 a ATHÉNI
Nos hát, hogy mennyiben különböznek és kétfélék, ennek tőlem megkaptad a magyarázatát. Hogy viszont mennyiben egy és azonos a kettő: ezt már te add meg

nekem. Gondold meg tehát, hogy megmondhasd nekem: mennyiben egy ez a négy, és viszont követeld tőlem, hogy miután kimutattad egységüket, én ismét magyarázzam meg, mennyiben négyek. Ezután pedig azt vizsgáljuk meg, hogy annak, aki kellő tudással rendelkezik bármifelől, aminek neve is van és meghatározása is, vajon csak az illető dolog nevét kell-e ismernie, ellenben tudatlanságban maradhat a meghatározás felől – vagy pedig annak, aki ér valamit, szégyenletes dolog
b mindezeket nem tudnia éppen a legfontosabb és legszebb dolgokat illetőleg.

KLEINIASZ

Úgy látszik, így van.

ATHÉNI

Márpedig van-e fontosabb dolog – mind a törvényhozó, mind a törvények őre, valamint annak számára, ki azt véli, hogy erényben mindenki fölött kimagaslik, és el is nyerte az erény koszorúját –, mint éppen ezek a dolgok, melyekről most beszélünk: a bátorság, józan mérséklet, igazságosság, belátás?

KLEINIASZ

Hogy is lehetne fontosabb dolog náluk?

ATHÉNI

Nem kell-e tehát ezeket illetőleg a tanítóknak és magyarázóknak, a törvényhozóknak, s egyáltalán, akik mások fölött őrködnek, kimagaslaniuk a többiek fölött, hogy útbaigazítást és teljes felvilágosítást adhassanak afelől, hogy mi a lényege és értéke az erénynek és bűnnek,
c mindenki számára, aki ismeretre és belátásra akar szert tenni, vagy aki hibái folytán fenyítésre és megrovásra

szorul? Vagy talán megengedhetjük-e, hogy egy költő, aki városunkba jön, vagy valaki, aki az ifjúság nevelőjének adja ki magát, e téren különbnek mutatkozzék annál, ki elvitte az általános kiválóság koszorúját? S akkor lehet-e csodálkozni azon, hogy olyan városban, ahol nincsenek olyan őrök, kik az erényt illetőleg kellő belátással rendelkezve szóval és tettel megfelelnének tisztüknek, a kellő őrizet hiányában olyan bajok következ-
d nek be, amelyekben sok mai városállam szenved?

KLEINIASZ

Bizony nem lehet csodálkozni, hiszen természetesen így kell lennie.

XII. ATHÉNI

Nos hát meg kell-e tennünk, amiről épp most beszélünk, vagy hogyan kell eljárnunk? Az őröket a tömegnél tökéletesebbekké kell-e tennünk az erényt illetőleg mind szóban, mind tettben? Vagy mi más módon lesz hasonló az államunk egy értelmes ember fejéhez és érzékszerveihez, mint úgy, hogy ilyen őrséggel rendelkezik?

KLEINIASZ

De hogyan hasonlíthatjuk államunkat ilyesmihez, barátom?

e ATHÉNI

Nyilván úgy, hogy maga az állam a koponya, s az őrök közül az ifjabbak, kiket tehetségük alapján válogattunk ki, mintegy a tetőn ülve, friss szellemi erőben tekintetükkel körüljárják az egész várost, s amit megfigyelésük
965 a során észrevesznek, azt átadják az emlékezetnek, és hírül adják az idősebbeknek mindazt, ami a városban

történik; ezek pedig: az öregek, kiket az észhez hasonlíthatunk, mert belátással bírnak sok fontos dolog felől, tanácskoznak, és ebben az ifjak segítségét és útbaigazítását veszik igénybe, s így közösen valóban fenntartják és megőrzik az egész államot. Vajon így gondoljuk-e, vagy valahogyan másképp kell a dolgot berendezni? Talán azt kell kimódolnunk, hogy minden polgárunk egyenlő legyen, és ne legyenek köztük olyanok, akik gondosabb és alaposabb nevelésben és műveltségben részesültek?

KLEINIASZ

De hisz ez lehetetlen!

b ATHÉNI

Akkor hát valami alaposabb és gondosabb nevelést is alkalmaznunk kell annál, amit az előbbiekben megbeszéltünk.

KLEINIASZ

Valószínűleg.

ATHÉNI

Nemde az elmének az a kiművelése, amelyet az imént érintettünk, éppen az, amire szükségünk van?

KLEINIASZ

Teljességgel az.

ATHÉNI

Hiszen azt mondtuk, hogy bármely téren a kiváló mesternek és őrnek nemcsak arra kell képesnek lennie, hogy a sokra tekintettel legyen, hanem arra is törekednie kell,

hogy az egyet megismerje, és ha megismerte, ehhez képest rendezze be az egészet, mindent egy pillantással fogva át.

KLEINIASZ

Helyesen fejtetted ki.

c ATHÉNI

S vajon lehet-e alaposabb szemlélődés bármely dolog felől annál, mint ha az ember a sok különböző jelenség alapján egy ősképet (ideát) képes megpillantani?

KLEINIASZ

Talán nem lehet.

ATHÉNI

Nemcsak talán, hanem valóban nincs ennél biztosabb módszer senki fia számára.

KLEINIASZ

Mivel bízom benned, barátom, hozzájárulok ehhez, és ezen az úton haladjunk beszélgetésünkben.

ATHÉNI

Tehát – amint látszik – arra kell szorítanunk a mi isteni államunk őreit is, hogy mindenekelőtt azt vegyék alaposan szemügyre, mi az, ami mind a négy erényben
d azonos, amit mind a bátorságban, mind a józanságban, igazságosságban és belátásban egynek: erénynek tartunk, s joggal illetünk egy névvel. Ezt a valamit, barátaim, ha ugyan kedvünk van hozzá, jól szorítsuk meg és el ne engedjük, mielőtt kellőleg meg nem tudjuk mondani, mi hát az, amit szem előtt kell tartanunk, vajon egy-e vagy egész, vagy mindkettő, vagy akármilyen ter-

mészetű is. Vagy remélhetjük-e, hogy ha ez eltűnik
e szemünk elől, valaha is rendben leszünk az erényt illetőleg, ha még azt sem tudjuk megmondani róla, vajon sok-e, vagy négy, vagy egy? Ha az én tanácsomra hallgatunk, akárhogy is kimódoljuk, hogy államunkban meglegyen ez a belátás. Ha azonban azon a nézeten vagytok, hogy egyáltalán mellőzni kell ezt a kérdést, akkor e szerint kell eljárnunk.

KLEINIASZ

A vendégbarátság istenére, nem szabad ilyen dolgot mellőznünk, barátom, hiszen úgy látjuk, helyesen beszélsz. De hogy lehetne ezt kimódolni?

966 a ATHÉNI

Most ne beszéljünk arról, hogy hogyan módolhatjuk ki; először a felől legyünk közös megállapodás útján bizonyosak, vajon szükség van-e erre a belátásra vagy sem.

KLEINIASZ

Feltétlenül szükség van, ha ugyan lehetséges.

XIII. ATHÉNI

Nos, tovább: a szépről és jóról nem kell-e ugyanezt a meggondolást végeznünk? Csak azt kell-e őreinknek felismerniük, hogy ezek közül mindegyik: sokaság, vagy azt is, hogyan és mennyiben egy is mindegyikük?

KLEINIASZ

Úgy látszik, hogy szükségképpen azt is át kell látniuk, hogy hogyan egy a szép és egy a jó.

b ATHÉNI

Nos, elég az, hogy belássák, s nem szükséges arra is képesnek lenniük, hogy ezt okfejtéssel is kimutassák?

KLEINIASZ

Már hogyne volna szükséges? Az ellenkezője rabszolgához méltó állapot volna.

ATHÉNI

Nos, tovább: vajon nem ugyanezt kell-e valamennyi fontos dologról mondanunk, hogy azoknak, kik valóban a törvények őrei akarnak lenni, valóban ismerniük kell az igazságot rájuk vonatkozólag, és arra is képesnek kell lenniük, hogy ezt szóban kifejtsék és tetteikkel megerősítsék, meg tudva ítélni, hogy természet szerint mi a szép és mi nem?

KLEINIASZ

Valóban ugyanezt kell mondanunk.

c ATHÉNI

S vajon nem a legszebb dolgok közé tartozik-e tudni mindazt, ami az istenekre vonatkozik – amit oly buzgalommal letárgyaltunk, hogy istenek vannak, és mekkora hatalom birtokosai –, már amennyire embernek ezeket a dolgokat megismernie lehetséges; s míg a polgárok átlagának elnézzük, ha csak a törvények szavát követik, addig a törvények őrizetében senkit sem engedünk részt venni, aki nem fáradozik azon, hogy minden bizonyítékot felfogjon, ami csak van az istenekre vonatkozólag.

d S ez a megszorítás abban nyilvánul, hogy sohasem választunk a törvények őrei közé olyan embert, aki nem

istenes és nem fáradozott ezeknek a dolgoknak a megismerésében, és az ilyet az erény alapján kiválasztottak közé sem vesszük fel.

KLEINIASZ

Legalábbis igazságos eljárás, hogy – amint mondod – azt, aki rest vagy tehetetlen az ilyen dolgokat illetőleg, teljesen kizárjuk a szép és nagy dolgokból.

ATHÉNI

S vajon tudjuk-e, hogy az a két érv van, mely az istenekben való hithez vezet, amit az előzőkben kifejtettünk?

KLEINIASZ

Melyek ezek?

ATHÉNI

e Egyikük az, amit a lélekre vonatkozólag mondtunk, hogy a legrégibb és legistenibb mindazok közül, amiknek a mozgása a teremtő erő segítségével az örökké folyó létet létrehozza. A másik érv a csillagok mozgásának szabályossága és mindazon mozgásoké, melyek fölött az ész uralkodik, a mindenség elrendezője. Mert ha valaki ezeket nem felületesen és nem szakértelem nélkül szemléli, még nem született olyan istentelen ember, akire ez
967 a ne az ellenkező hatást tette volna, mint amit a tömeg vár tőle. Mert az átlagemberek azt gondolják, hogy akik ezekkel foglalkoznak, a csillagászat és a vele szükségszerűen összefüggő egyéb tudományok hatása alatt istentelenekké válnak, mert belátják, hogy lehetséges, miszerint a dolgok a gépies szükségszerűség folytán keletkeznek, nem pedig a jónak a megvalósítására irányuló céltudatos akarat következtében.

KLEINIASZ

De hát hogy is áll a dolog voltaképpen?

ATHÉNI

Éppen ellenkezőleg áll most, mint akkor, amikor még az égitesteket lélekteleneknek és életteleneknek gondolták azok, kik erről elmélkedtek. Csodálkozás ugyan már
b akkor elfogta őket, és mindazok, kik e jelenségek pontos szabályairól némi fogalmat nyertek, már gyanították azt, ami ma már tényleges bizonyosság, hogy e testek, ha élettelenek volnának és ész nem rejlenék bennük, nem mozoghatnának ily csodálatos matematikai pontossággal. Sőt némelyek már akkor merészelték annak a kijelentésnek a kockázatát vállalni, hogy az ész az elrendezője mindannak, ami a világegyetemben csak van. Azonban ugyanezek a férfiak viszont félreismerték a lélek természetét, hogy elsődlegesebb a testnél, és későbbinek és másodlagosnak fogva fel őt, úgyszólván
c mindent feje tetejére állítottak, elsősorban önmagukat; ugyanis mindaz, ami szemük előtt az égen keringett, úgy tűnt fel nekik, hogy kővel, földdel és sok más lélektelen testtel van tele, s ezek a testek határozzák meg az okát a világrend minden jelenségének. Ezek a gondolatok eredményezték akkor a sok istentelenséget, és vontak neheztelést azok fejére, kik ilyesmivel foglalkoztak – sőt a költők egyenest a gyalázkodásig jutottak, a filozófusokat balga kutyákhoz hasonlították, akik csak ugat-
d nak –, és más esztelenségeket beszéltek róluk. Most azonban, mint már mondottam, éppen ellenkezőleg áll a dolog.

KLEINIASZ

Hogyan?

XIV. Athéni

El sem lehet képzelni, hogy valaha is halandó ember rendíthetetlen istenfélelemhez jusson el, ha nem teszi magáévá az említett két igazságot: először azt, hogy a lélek a legősibb mindazok közül, amik a keletkezésben részesülnek, halhatatlan és uralkodik az összes testek
e felett; továbbá azt, amit mostanában gyakran emlegettünk, a csillagokban is megmutatva a dolgokban rejlő észt – ezt és az ezekhez szükséges előismereteket kell magáévá tennie, továbbá mindezeknek a múzsai művészetekkel való közösséget is át kell látnia, hogy ez ismereteit a jellemek harmonikus és erkölcsös kiképzésére
968 a felhasználja és képes legyen magyarázatot adni mindazokról, amiknek van logikus magyarázatuk. Aki pedig az általánosan ismert erények mellé nem képes ezeket az ismereteket megszerezni, az bizony nem lehet soha egy egész állam alkalmas vezetője – legfeljebb segédeszköz más vezetők mellett. Most tehát, Kleiniasz és Megillosz barátom, meg kell fontolnunk, hozzáfűzzük-e: a vezetők éjszakai gyülekezetét, hogy az állam fennmaradásának törvényes őre legyen, miután tagjai részesültek az egész
b nevelésben, amelyet letárgyaltunk. Vagy hogyan járjunk el?

Kleiniasz

Már hogyne fűznénk hozzájuk ezt az intézményt, ha valahogyan rövidesen megtehetjük?

Athéni

S ebben mindnyájan versenyezve részt veszünk. Ebben én is buzgó segítőtársatok leszek, s rajtam kívül talán még másokat is fogok találni, az ilyenekben való gazdag tapasztalatom és bőséges vizsgálódásom folytán.

KLEINIASZ

Tehát, barátom, bizony ebben az irányban kell haladnunk, amerre az isten is vezet bennünket. De most azt vizsgáljuk és mondjuk meg, hogy mi volna a helyes módja ez intézmény felállításának.

ATHÉNI

Az ilyen dolgokat illetőleg nem lehet törvényt hozni mindaddig, míg ki nem alakultak. Akkor kell majd törvényt hozni afelől, hogy milyen ügyek tartoznak illetékességük alá. Ami pedig ezt előkészítheti: a kölcsönös felvilágosítás sokszori együttlét folytán mehet végbe, ha helyesen kell végbemennie.

KLEINIASZ

Hogyan? Mit jelentenek szavaid?

ATHÉNI

Először is jegyzéket kell felvenni mindazokról, akik alkalmasak az őri tisztségre, koruknál, tudományos képességeiknél, jellemüknél és szokásaiknál fogva. Ami aztán a tanulnivalókat illeti, nem könnyű dolog sem eltalálni, hogy mit kell tanulni, sem pedig az úttörőnek tanítványává lenni. Továbbá hiábavaló volna írásban megállapítani, hogy mikor és mennyi idő alatt kell az egyes ismereteket elsajátítani. Mert maguk előtt a tanulók előtt sem lesz világos, hogy mi az, amit éppen alkalmas volna tanulni, mielőtt az illető tudomány ismerete lelkükbe nem hatolt. Így hát az sem volna helyes, ha mindezeket a fejtegetéseket elmondhatatlanoknak mondanánk, azonban nyugodtan tarthatjuk őket előre el nem mondhatóknak, mert előzőleg elmondva semmi sem volna világos abból, amit mondunk.

KLEINIASZ

Mit kell hát tennünk, ha így áll a dolog, barátom?

ATHÉNI

Ahogyan szokták mondani: közös feladat és nyílt kérdés ez; s ha vállalni akarjuk az államberendezés kockázatát,
969 a bizony abban a tudatban kell ezt tennünk, hogy vagy háromszor hatot, vagy mind a három kockával csak egyet dobunk. Én veletek együtt vállalom a kockázatot, és kifejtem és megmagyarázom, ami az én véleményem a nevelésnek és művelődésnek most érintett kérdése felől. A kockázat valóban nem csekély, és nem hasonlítható más esetekhez. Különösen neked, Kleiniasz, ajánlom ezt figyelmedbe. Mert te fogsz nagy dicsőséget szerezni, ha jól rendezed be a magnésziaiak városát, vagy akármilyen nevet adnak is neki az istenek; vagy legalábbis nem esel el attól, hogy az utókor szemében a
b legbátrabbnak tűnj fel. Ha csakugyan megvalósul ez az isteni gyülekezet, kedves barátaim, rá kell bízni az államot, és ez ellen semmi ellenvetés nem merülhet fel a mai törvényhozók közül úgyszólván senkinek a részéről sem. Így aztán úgyszólván valósággá válik az, amit kevéssel ezelőtt csak mint álmot érintettünk beszédünk során, amikor a fej és az ész közösségéről vázoltunk képet. Ha tehát e férfiakat gondosan válogatják ki, és
c megfelelő nevelésben részesülnek, s azután az ország fellegvárában foglalják el székhelyüket, olyan őreik lesznek, aminőket eddig még nem láttunk, a megőrzés képességét illetőleg.

MEGILLOSZ

Kedves Kleiniasz, a most elhangzottak alapján vagy fel kell hagynod a városalapítással, vagy nem szabad elbocsátanod ezt a vendégünket, hanem kéréssel és minden eszközzel részesévé kell tenned e város alapításának.

d KLEINIASZ

Igazad van, Megillosz, így fogok én is cselekedni, de te is segíts ebben.

MEGILLOSZ

Segíteni fogok.

LEVELEK

FARAGÓ LÁSZLÓ ÉS RITOÓK ZSIGMOND
FORDÍTÁSA

PLATÓN DIONUSZIOSZNAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

309 a Sok időt töltöttem nálatok, s mint kire mindenkinél többet bíztak, intéztem a kormányzás dolgait, aminek ti csak hasznát láttátok, míg én a rágalmak terhét hordoztam. Keserves teher volt ez, hiszen tudtam, hogy kegyetlenségeitek közül nem volt csak egy is, amelynek végrehajtását az én egyetértésemmel határoztátok volna
b el – erre tanúim mindazok, akik veletek együtt intézték az állami ügyeket, s akik közül soknak én melléje álltam, nem kis büntetésektől mentve meg így őket. Miután pedig felruházva teljhatalommal az államot többször is megmentettem, kiutasítottál, oly szégyenletesen, ahogy egy koldust sem illik elküldeni, és ráparancsolni, hogy hajózzék odább, ha már egyszer oly sok időt töltött nálatok.

Én tehát, ami engem illet, a jövőben az emberektől még inkább visszavonult életmódot fogok választani, te meg,

*ki már ilyen vagy, élsz majd zsarnokul magad.**

c Azt a fényes pénzt pedig, amelyet búcsúzóul adtál, ezzel a levéllel együtt elviszi neked Bakkheiosz. Útiköltségnek kevés volt, egyéb szükségletekre haszontalan, rád csak szégyent hoz, aki adod, nem sokkal kisebbet énrám, ha elfogadom – így hát nem fogadom el. Neked nyilván
d mindegy, akár kapsz, akár adsz egy ilyen összeget, vedd hát ezt át, s becsüld meg vele valamelyik barátodat, úgy,

mint engem. Engem te már eléggé megbecsültél. Mint ideillőt én csak Euripidész szavát idézhetem, hogy majd ha dolgaid egyszer másképp fordulnak,

*szeretnéd még, hogy állna melléd társ ilyen!**

Szeretnélek még emlékeztetni, hogy más tragédiairók is, mikor zsarnokot visznek színre, aki más kezétől hal meg, többnyire ilyen felkiáltást adnak ajkára:

Baráttalan kell vesznem, én boldogtalan!*

Pénz híján elpusztulót azonban nem alkotott még költő. Értelmes emberek szemében nem silány ez a vers sem:

310 a *Sem sárarany, a satnyareményü halandók*
életében ritka kincs, sem briliáns,
sem dús ezüst ágy, drága jószág ember előtt,
minekünk úgy nem ragyognak,
s tágterű föld másra sosem szoruló, magtól
kövér szántói sem,
*mint igaz emberek egyetértő gondolkodása.**

b Légy jó erőben, s ismerd meg, mekkorát vétettél ellenem, hogy majd mások irányában helyesebben viselkedhessél.

PLATÓN DIONÜSZIOSZNAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

Arkhedémosztól hallottam, hogy szerinted nemcsak nekem kellene csendben maradnom, ha rólad van szó, hanem a velem baráti viszonyban levőknek is tartózkodni attól, hogy valami rád nézve sértőt mondjanak vagy tegyenek. Egyedül Diónnal teszel kivételt. Csakhogy éppen ez a szó: „Dión kivételével" jelzi, hogy én nem irányítom a velem baráti viszonyban levőket. Mert ha csakugyan ily módon irányíthatnám a többieket is, meg téged is, meg Diónt, abból – állítom – több jó származnék ránk mindnyájunkra meg a többi görögre is. Most azonban már nagy vagyok, amennyiben legalább én a magam szavát követve élek. Ezeket azért mondom, mert Kratisztolosz és Polüxenosz nem igazat beszél neked, mikor egyikük azt állítja, hogy az olümpiai játékok idején társaságomból sokan az ő füle hallatára téged gyaláztak. Alkalmasint élesebb a hallása, mint nekem – én ugyanis ilyet nem hallottam. A jövőben azonban úgy gondolom, azt kellene tenned, mikor valaki közülünk valakire ilyet mond, hogy levelet írsz és megkérdezel engem. Mert én sem nem félek, sem nem szégyellem megmondani az igazat.

Kettőnk egymáshoz való viszonya így valahogy áll: sem mi magunk nem vagyunk ismeretlenek úgyszólván egyetlen görög előtt sem, sem kapcsolatunkat nem övezi hallgatás. Vedd tekintetbe, hogy a jövőben sem fogja, hiszen se szeri, se száma azoknak, akik hírét hallották, mint olyan kapcsolatnak, mely nem jelentéktelen és nem

lagymatag. Mit mondjak tehát most teneked? Az elején kezdem.

Az értelem és a hatalom természettől fogva együvé tart, amennyiben szüntelen egymást űzi, keresi és egyesül. Következésképpen ilyesmiről az emberek örömest beszélnek maguk is, örömest hallanak másoktól is, akár
311 a saját társalgásaikban, akár költeményekben. Így például mikor az emberek Hierónról beszélgetnek vagy a spártai Pauszaniaszról, örömest hozzák elő, hogy milyen kapcsolatban állt ezekkel Szimónidész, miket tett és mondott nekik. Együtt szokták magasztalni a korinthoszi Periandroszt és a milétoszi Thalészt, Periklészt és Anaxagoraszt, Kroiszoszt és Szolónt meg mint bölcseket és Kűroszt, mint uralkodót. Ennek mintájára hozzák össze
b Kreónt és Teiresziaszt, Polüeidoszt és Minószt, Agamemnónt és Nesztórt, Odüsszeuszt és Palamédészt – én azt hiszem, Prométheuszt és Zeuszt is így valahogy hozták kapcsolatba –, éspedig egyeseket mint egymással ellenséges, másokat mint baráti viszonyban lévőket énekelnek meg, ismét másokat mint olyanokat, akik hol baráti, hol ellenséges indulatúak, amennyiben bizonyos dolgokban egyetértenek, másokban pedig eltérő véle-
c ményen vannak. Mindezek elmondásával azt akarom bizonyítani, hogy ha meghalunk is, a mi magunkról szóló beszédeket nem borítja hallgatás, gondunk kell tehát legyen rájuk. Szükséges ugyanis, hogy gondoljunk a jövővel, mert a rabszolga lelkületűek valahogyan természettől fogva nem törődnek azzal, míg a legderekabbak viszont mindent megtesznek, hogy az utókor előtt is jó hírük legyen. Én egyébként ebben is annak bizonyítékát
d látom, hogy a megholtak érzékelik valahogyan azt, ami itt történik, mert a legnemesebb lelkek előre megsejtik, hogy ez így van, a legsilányabbak viszont tagadják. Csakhogy nagyobb a súlya az isteni férfiak elősejtelmei-

nek, mint az olyanokénak, akik nem azok. Én legalábbis azt hiszem, hogy ha azoknak, akikről az előbb beszéltem, megvolna a lehetőségük az egymással való kapcsolatuk jobbá tételére, ugyancsak törekednének arra, hogy kedvezőbb dolgokat mondjanak róluk, mint most. Nekünk még isten segítségével megvan a lehetőségünk arra, hogy ha esetleg valami hiba történt eddigi kapcsolatunkban, szóval is, tettel is helyrehozzuk. Szerintem
e ugyanis ha mi derekak vagyunk, a filozófiáról alkotott igaz vélemény is jobb lesz, ha viszont gyarlók, éppen ellenkezőleg. Márpedig nem művelhetünk istenesebb dolgot, mint hogy ezzel törődünk, sem istentelenebbet, mint hogy ezt elhanyagoljuk.

Azt fogom most elmondani, hogy ennek hogyan kell történnie, s hogy mit kíván a méltányosság. Mikor Szicíliába érkeztem, már a többieknél sokkal különb filozó-
312 a fus hírében álltam, de Szürakuszaiba mentemmel az volt a célom, hogy elnyerjem a te mellettem való tanúságtételedet is, remélve, hogy így általam a tömeg előtt is becsületet nyer a filozófia. Ez azonban nem valami fényesen sikerült. Okának nem azt tartom, amit sokan esetleg mondanának, hanem azt, hogy te nem mutattál nagy bizalmat irányomban, sőt valahogy inkább szabadulni akartál tőlem, és másokat magadhoz hívni, és, amint hiszem, merő bizalmatlanságból érdeklődtél csak az én dolgom után. Erre azután sokan tele szájjal harsog-
b ták, hogy te már engem megvetsz, és más dolgokban vagy foglalatos. Ezt kürtölték mindenfelé. Halld meg már most, hogy ezek után mit illő tenni, hogy mindjárt arra a kérdésedre is megfeleljek, hogyan kell egymás irányában viselkednünk. Ha a filozófiát megveted, mondj neki búcsút; ha mástól hallottál vagy magad kitaláltál valami jobbat, mint az én tanításaim, úgy tartsd becsben azt; ha azonban az nyerte meg tetszése-

det, amit tőlem hallottál, legfőképpen engem kell megbecsülnöd. Most tehát mint kezdetben is, te kezdeményezz, én követlek. Ha te engem megbecsülsz, én is megbecsüllek téged, ha te engem nem becsülsz, én csendben maradok. Ha te engem megbecsülsz és ebben kezdeményező vagy, olybá tűnsz, mint aki a filozófiát becsüli meg, s pusztán az a tény, hogy mások véleményét is megvizsgálod, sokak előtt dicsőséget hoz neked, mint aki filozófus vagy. Ha viszont én megbecsüllek téged, aki engem nem becsülsz, azt a benyomást keltem, hogy a gazdagságot csodálom és hajhászom, az ilyenről pedig tudjuk, hogy senki előtt sincsen jó híre. Röviden szólva: ha te megbecsülsz, ez mindkettőnknek ékesség, ha én, az mindkettőnknek gyalázat. Ezekről tehát ennyit.

A gömb nincs rendben.* Arkhedémosz megmutatja neked, ha megérkezik. Arról is, ami annál sokkal becsesebb és istenibb, s aminek ügyében te tanácstalanságodban őt elküldted, feltétlenül felvilágosítást kell adnia. Te ugyanis – amint ő előadja – azt mondod, hogy az első természete nincs neked eléggé megmagyarázva. Persze talányokban kell róla beszélnem, hogy ha feljegyzésemet a föld avagy a tenger útvesztőiben valami érné, az olvasó ne értse. A dolog a következőképpen áll: minden a mindenek királya körül van, és övégette van, és ő minden szépnek az oka. A második körül vannak a második dolgok, a harmadik körül a harmadikok. Mármost az emberi lélek arra törekszik, hogy megértse ezek minőségét, amennyiben mindig a vele rokon dolgokra tekint, amelyekből semmit sem bír eléggé. Csakhogy a királyban meg a többiekben, amelyekről beszéltem, semmi ilyesmi (mint minőség) nincsen. Akkor aztán a lélek azt mondja: de akkor milyen? Hát ez az a kérdés, Dionüsziosz és Dórisz fia, amely minden bajnak az oka,

vagy még inkább a lélekben ez által előálló szülési fájdalom, amelytől ha valaki meg nem szabadul, az igazságra
b valóban soha rá nem talál. Te kertedben, a babérfák alatt azt mondtad nekem, hogy te magad gondolkoztál ezen, s hogy ez a te fölfedezésed. Én erre azt mondtam, hogy ha a dolog így áll, sok fejtegetéstől mentesz fel, mindamellett hozzáfűztem, hogy még nem akadtam senkire, aki erre rájött volna, sőt én is főképpen ezzel foglalkozom. Te azonban talán hallottad valakitől, vagy éppen isteni végzés indított fel erre, csakhogy azután bizonyítékait, abban a hiszemben, hogy jól eszedben
c tartod azokat, nem rögzítetted, és most hol erre, hol arra szökellnek a jelenség körül, mely azonban minden tekintetben valami egészen más. Nemcsak teveled történt ez meg, hanem tudd meg, hogy nem volt még senki, aki, miután ezt tőlem először hallotta, eleinte így ne járt volna, hanem ki több, ki kevesebb fáradságot fordítva rá, csak nehezen jutott tovább. Olyan, akinek ez csak kis fáradságba került, szinte egy sem akadt.

Minthogy ezek így történtek és így állnak, véleményem szerint jóformán már meg is találtuk, amiről te írtál, hogy tudniillik milyen kell hogy legyen egymáshoz
d való viszonyunk. Ha ugyanis megvizsgálod dolgaimat akár mások társaságában, és összehasonlítva mások tanításaival, akár önmagukban, úgy tanításaim, ha igaz a vizsgálat, szemedben megnőnek, s közel kerülsz hozzájuk is, hozzánk is. Hogyan valósul meg ez és mindaz, amit mondtunk? Jól tetted, hogy Arkhedémoszt most elküldted, de később, miután visszatért tehozzád, és előadta, amit tőlem hallott, talán majd újabb kétségek fognak el. Akkor tehát, ha helyesen határozol, újra el fogod küldeni hozzám Arkhedémoszt, ő pedig a portée kákat megszerezve megy vissza. Ha ezt kétszer vagy háromszor megteszed, és kellőképpen megvizsgálod,

amit küldök, nagyon csodálnám, ha azok a kérdések, amelyekben most tanácstalan vagy, nem válnának számodra sokkal világosabbakká, mint most. Tegyetek tehát bátran így, mert soha ennél a kereskedésnél szebbet,
314 a istennek kedvesebbet, sem te indítani, sem Arkhedémosz lebonyolítani nem fog soha. Légy mindamellett óvatos, hogy ki ne jussanak ezek a műveletlen emberek közé. Azt hiszem ugyanis, hogy szinte nincsenek is nevetségesebb tanítások a sokaság előtt ezeknél, viszont csodálatosabbak és ihletettebbek sem a rátermettek szemében. Amit pedig sokszor mondunk és hallunk és sok éven át, a sok foglalkozás során fáradságosan, mint az arany, kitisztul. Ami pedig csodálatos itt történt, hall-
b gasd csak meg. Vannak emberek, akik ezeket hallgatják, többen is, olyanok, akik képesek tanulni, a dolgokat megjegyezni, s minden tekintetben és minden módon megvizsgálva meg is ítélni; már idősek, s akik nem kevesebb, mint harminc éve hallgatóim. Ezek most már azt mondják, hogy amiket egykor hihetetlennek tartottak, azokat most teljesen hitelt érdemlőnek és egészen világosnak látják, amiket pedig egykor feltétlenül hitelt érdemlőnek, most éppen ellenkezőleg. Ezt tartva tehát szem előtt, vigyázz, nehogy egyszer majd megbánd a
c gondolatok méltatlan szellőztetését. A legjobb megőrzés, ha nem írják le, hanem megtanulják, mert lehetetlen, hogy ami le van írva, az közkézre ne kerüljön. Ezért én ezekről soha semmit le nem írtam, nincs is Platónnak könyve, nem is lesz, hanem amit annak mondanak, az a megszépült és megifjodott Szókratészé. Isten veled, hallgass rám, és ezt a levelet, miután többször elolvastad, égesd el.

Erről tehát ennyit. Csodálkoztál, hogy Polüxenoszt
d hozzád küldtem. Én azonban Lükophrónról is, a többiekről is, akik környezetedben vannak, ezelőtt is, most is,

csak ugyanazt a véleményt mondhatom, hogy ami a vitatkozás művészetét illeti, mind természet adta képességednél, mind a beszélgetésekben alkalmazott módszerednél fogva jóval különb vagy náluk, de egyikük sem ismeri el önként, hogy meg van cáfolva, mint azt némelyek gondolják, hanem csak kényszerűségből. Úgy gondolom, hogy te mindamellett nagyon kegyesen bántál velük, és ajándékoztad meg őket. Ezekről a dolgokról ennyit, jelentőségükhöz képest ez is sok.

e Philisztiónt, ha rá van szükséged, vedd csak jól igénybe, de ha lehet, add kölcsön Szpeuszipposznak, és küldd el hozzá. Szpeuszipposz is kér téged, és Philisztión is megígérte nekem, hogy ha te elengeded őt, készséggel eljön Athénba. Jól tetted, hogy azt a kőbányában lévőt elengedted; háznépére és Hégészipposzra, Arisztón fiára vonatkozó kérésem pedig csekélység, hiszen azt üzen-
315 a ted nekem, ha tudomásodra jut, hogy valaki akár ezt, akár azokat bántja, nem hagyod annyiban. Lüszikleidészről is érdemes a valót elmondani, mert a Szicíliából Athénba jövők közül ő volt az egyetlen, aki semmit sem változott a te meg az én kapcsolatomat illetően, hanem mindig kedvezőbb értelemben valami jót mondott a történtekről.

PLATÓN DIONÜSZIOSZNAK ÖRÖMET KÍVÁN

b Ha ezt üzenem neked, helyesen találom el a legjobb megszólítást? Vagy inkább, ha szokásom szerint ezt írom: „boldogságot", ahogyan levelemben barátaimat meg szoktam szólítani? Hiszen te – mint azok, akik akkor ünnepi követek voltak, hírül adták – az istent is így szólítottad meg Delphoiban, ezzel a szóval hódolva neki, és ezt írtad:

*Örvendj, s óvd a türannoszi életet egyre gyönyörben.**

c Én embert sem biztatnék felhívásban, hogy ezt tegye, nemhogy istent. Istent nem, mert természete ellen való dologra szólítanám fel, hiszen az istenség gyönyörtől és gyásztól egyaránt távol áll, embert nem, mert a gyönyör és a gyász többnyire kárnak szülője, amennyiben belőlük nehéz felfogás, feledékenység, oktalanság és gőg sarjad a lélekben. Hadd mondjak én ennyit a megszólítás kérdéséről, te pedig, miután ezt elolvastad, válaszd azt, amelyiket akarod.

Nem kevesek állítása szerint te a hozzád követségbe
d menőnek azt mondod, hogy én szavaidat hallva, melyek szerint a szicíliai görög városokat készülsz benépesíteni és a szürakuszaiak helyzetén könnyíteni, amennyiben az államformát türannisz helyett királysággá változtatod, ezekben téged akkor megakadályoztalak, mondod, bár te erre nagyon hajlandó lettél volna – most pedig Diónt arra tanítom, hogy ugyanezt tegye, és a te tulajdon elgondolásaid segítségével fosztunk meg téged hatal-

e madtól. Hogy neked ezek a beszédek használnak-e, te tudod, velem szemben azonban méltatlanul jársz el, mikor a tényekkel ellenkező dolgokat állítasz. Eleget rágalmaztak Philisztidész és sokan mások a zsoldosok meg a szürakuszai nép előtt a fellegvárban való tartózkodásom miatt, a kívülállók pedig, ha valami hiba történt, mindenért engem hibáztattak, mert azt mondták, hogy te mindenben nekem engedelmeskedel. Te azonban magad tudod a legjobban, hogy én az államügyek
316 a közül a magam jószántából veled együtt csak keveset intéztem, és csak eleinte, amikor azt hittem, hogy valami többet tehetek: egyéb apró-cseprő dolgok mellett főképp a törvények bevezetései körül fáradoztam valamelyest – kivéve azt, amit te vagy valaki más írt hozzá, mert hallom, hogy később azokat valaki közületek megszerkesztette. Azoknak, akik az én szellemiségemet meg tudják különböztetni, mindkét elem világos lesz. Hanem hát, mint az imént mondtam, nem rágalomra van
b szükség a szürakuszaiak meg esetleg mások előtt, akiket ezekkel az állításokkal meggyőzöl, hanem sokkal inkább védőbeszédre egyrészt a korábbi rágalom, másrészt e mostani, annak utána még nagyobbra nőtt és még durvább rágalom ellenében. Két váddal szemben szükségképpen védőbeszédet is kettőset kell készítenem: először, hogy méltán menekültem attól, hogy veled az állami ügyekben közösködjem, másodszor, hogy nem tőlem eredő volt sem a tanács, sem az akadályozás, amelyről beszéltél, hogy tudniillik mikor te be akartad
c népesíteni a görög városokat, én álltam ennek útjába. Először is tehát hallgasd meg előbb, amit az előbbiről mondok.

Dión és a te meghívásodra mentem Szürakuszaiba. Dión régtől kipróbált vendégbarátom volt, megállapodott kora teljében – ilyesmire pedig mindenképpen

szüksége van mindenkinek, ha csak egy kis esze is van, aki oly nagy dolgokról készül dönteni, mint akkor a te dolgaid voltak –, te viszont egészen fiatal voltál, teljesen járatlan éppen azokban a dolgokban, amelyekben jára-
d tosnak kellett volna lenned, és nekem egészen ismeretlen. Ezek után ember vagy isten, vagy a vakszerencse veled karöltve Diónt elűzte, és te egyedül maradtál. Mármost csakugyan azt gondolod, hogy az államügyekben ekkor veled közösségem volt nekem, aki elvesztettem értelmes társamat, s láttam, hogy az eszeveszett viszont a gonoszok társaságával maradt, nem irányítóként, noha azt képzeli, hogy ő irányít, hanem ilyen alakoktól irányítva? Mit kellett ilyen körülmények között tennem? Nem szükségképpen azt, amit tettem,
e hogy a továbbiakban a politikának búcsút mondtam, kitérve az irigységből fakadó rágalmak elől, titeket pedig, bár egymástól külön és egymással meghasonlottak voltatok, mindenképpen megpróbáltalak, amennyire csak lehetett, egymás barátaivá tenni? Te vagy erre a tanúm, hogy ettől a céltól erőmet megfeszítve sohasem
317 a tágítottam. Nem egykönnyen, de végül mégis megállapodtunk, hogy én hazahajózom, mivel titeket a háború kötött le, de a békekötés után én is, Dión is, Szürakuszaiba megyünk, te viszont hívni fogsz minket. Így történtek a dolgok, ami első szürakuszai utamat és szerencsés hazatérésemet illeti. Miután a béke helyreállt, másodszor is hívtál, de nem a megállapodás szerint, hanem azt üzented, hogy egyedül jöjjek, Diónt pedig, mint mond-
b tad, majd később fogod hívni. Ezért nem mentem, amivel viszont Dión haragját vontam magamra, aki úgy gondolta, hogy jobb, ha elmegyek és engedelmeskedem neked. Egy évvel később egy háromevező-soros hajó érkezett levéllel tőled. A levélben az írás azzal kezdődött, hogy ha megérkezem, a Diónnal kapcsolatos dol-

gok minden tekintetben az én elgondolásom szerint alakulnak, ha azonban nem megyek, ellenkezőleg. Restellem elmondani, hogy hány levél jött akkor tőled és
c másoktól a te réveden Itáliából és Szicíliából, és hány barátomtól és ismerősömtől, és mind arra buzdított, hogy menjek, és arra kért, hogy engedjek neked. Mindenkinek az volt a véleménye, kezdve Diónnal, hogy hajóznom kell, és nem szabad kényeskedni. Ámbár felhoztam nekik koromat, veled kapcsolatban pedig azt erősítgettem, hogy nem leszel képes helytállni azokkal szemben, akik minket rágalmaznak és ellenségekké akarnak tenni – mert láttam már akkor is és látom most
d is, hogy magánosoknak, meg hát bizony a királyoknak is mérhetetlenül nagy vagyonai, minél nagyobbak, annál több és nagyobb rágalmazót és gonosz kártevés árán szórakoztató udvaroncot táplálnak, aminél nagyobb rosszat nem szül a gazdagság, sem más bőség ereje –, mégis, mindezzel nem törődve, elmentem, azzal a meggondolással, hogy barátaim közül senkinek se kelljen engem azzal vádolnia, hogy bár meg lehetett volna men-
e teni, mindene az én kényelemszeretetem miatt veszett oda. Miután megérkeztem – hiszen tudod te mindazt, ami már ezután esett –, én a levélben történt megállapodás szerint valóban azt kértem, hogy először is hozd vissza Diónt, miután barátságodba fogadtad, értve azt a barátságot, amelyre nézve, ha rám hallgatsz, a jelenleginél alkalmasint jobb volna a te helyzeted is, Szürakuszaié is, meg a többi görögé is, mint azt véleményem
318 a gyanítja. Azután azt kértem, hogy Dión vagyonát családtagjai kapják meg, s ne azok az osztozkodók osztozkodjanak rajta, akiket te ismersz. Ezenfelül úgy gondoltam, hogy az ő évenkénti járandóságát el kell neki juttatni, éspedig még inkább, mint addig, nem pedig az én megérkeztem után kevesebbet küldeni. Minthogy

mindebből semmi sem lett, azt kértem, hogy távozhassam. Ezek után te rávettél arra, hogy maradjak még abban az évben, azt ígérve, hogy Dión egész vagyonát
b eladod, a felét Korinthoszba küldöd, a többit fiának hagyod meg. Bár sok mindent tudnék mondani, amit megígértél, és amiből semmit sem teljesítettél, de sokaságuk miatt rövidre fogom a dolgot. Miután minden vagyonát eladtad, anélkül, hogy előzőleg hozzájárulását megnyerted volna (bár azt mondtad, hogy hozzájárulása nélkül semmit sem bocsátasz áruba), valamennyi fogadkozásodra, te csodálatos ember, a legvakmerőbb koronát tetted föl: kitaláltál egy módszert, mely nem volt sem szép, sem illő, sem jogos, sem hasznos: engem megfélemlíteni, hogy mint aki mit sem tud a történtek-
c ről, még én se sürgessem a vagyon elküldését. Amikor ugyanis Hérakleidészt száműzted, mind a szürakuszaiak, mind az én véleményem szerint igazságtalanul, amiért is Theodotésszal és Eurübiosszal együtt arra kértelek, hogy ezt ne tedd, ezt ragadtad meg, mint megfelelő ürügyet, s azt mondtad, hogy régóta nyilvánvaló volt neked, hogy veled én semmit sem törődöm, hanem csak Dionnal meg Dión barátaival és családtagjaival, és mivel most Theodotész és Hérakleidész vád alatt van, én –
d lévén ők Dión családtagjai – minden követ megmozgatok, hogy ne bűnhődjenek. Így áll hát a dolog, ami államügyekben való közösségünket illeti, és ha egyébként is valami elhidegülést vettél észre bennem irányodban, bizvást hiheted, hogy az mind innen eredt. Ne is csodálkozzál. Méltán tartana hitvány alaknak minden értelmes ember, ha – meghajolva hatalmad nagysága előtt – régi barátomat és vendéglátómat, akinek miattad
e megy rosszul a sora, s aki, hogy úgy mondjam, nem rosszabb tenálad, cserbenhagyom, és téged választalak, a jogtalanság elkövetőjét, és mindent megteszek, amit

csak parancsolsz, a pénzért, nyilván – hiszen semmi más okát nem adhatná valaki változásomnak, ha megváltoznám. Ezek az események, és így lettek miattad okozói a mi farkasbarátságunknak, annak, hogy közöttünk nincs közösség.

A legutóbb említett esettel összefüggésben beszédem már tulajdonképpen ahhoz a kérdéshez ér, amelyet mint
319 a szükséges védekezésem második pontját jelöltem meg. Nézd csak meg, és nagyon figyelj: hazudom-e szerinted valamiben, vagy mondok-e valótlanságot. Azt állítom ugyanis, hogy te a kertben Arkhedémosz és Arisztokritosz jelenlétében, Szürakuszaiból való hazautazásom előtt mintegy húsz nappal ugyanazt a szemrehányást tetted, mint most, hogy Hérakleidész és mind a többiek jobban a szívemen fekszenek, mint te. Arról faggattál azután ott, az ő színük előtt, hogy emlékszem-e, hogy
b mindjárt az elején, mikor megérkeztem, a görög városok benépesítésére buzdítottál. Én igenlőleg feleltem, hogy emlékszem, s hogy ezt még most is igen jó dolognak tartom. El kell azonban azt is mondanom, Dionüsziosz, ami azután hangzott el. Megkérdeztelek ugyanis, vajon csak ezt tanácsoltam-e neked, vagy valami mást is ezenfelül. Te pedig nagyon dühösen és sértően, amint te hitted – amiért is a te akkori sértésed képzeletből valóság
c lett –, azt mondtad, éspedig erőltetett nevetéssel, ha jól emlékszem, hogy „arra serkentettél, hogy csak miután tanultam, tegyem mindezt, vagy ne is tegyem". Erre én azt válaszoltam, hogy kitűnően emlékszel. „Persze, miután tanultam – mértant, nem?" – tetted hozzá. Én ezután a választ, mely nagyon kikívánkozott belőlem, nem mondtam ki, félve, hogy a hajóút, melyre vártam, még zátonyra fut a szabad víz helyett. De amiért mind-
d ezt elmondom, az a következő: ne rágalmazz engem azzal, hogy én nem hagytam, hogy a barbárok által

feldúlt görög városokat betelepítsd, meg hogy a szürakuszaiak sorsán könnyíts, és a türanniszt királysággá alakítsd át. Ezeknél kevésbé rám való dolgokat már nem is lehetett volna rám fogni! Amellett én még ennél sokkal nyilvánvalóbb érveket tudnék bizonyítékul felhozni, ha megfelelőnek mutatkoznék a vizsgálat, hogy én ugyan buzdítottalak ezekre, de te nem akartad megtenni. És bizony nem lenne nehéz világosan kifejteni azt
e sem, hogy ez a cselekedet a legjobb lett volna neked is, a szürakuszaiaknak is, a szicíliaiaknak is mind. Ha mármost tehát, kedves barátom, tagadod, hogy ezeket mondtad, bár mondtad, elégtételt nyertem, ha viszont elismered, úgy arra a meggyőződésre jutva, hogy Sztészikhorosz bölcs ember volt, miután palinódiáját utánoztad, állj át a hazugságtól az igaz beszédhez.

PLATÓN DIÓNNAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

320 a Úgy hiszem, az egész idő folyamán nyilvánvaló volt jó szándékom a bekövetkezett eseményeket illetően, s az, hogy mennyire igyekeztem közreműködni keresztülvi-
b telükben. Semmi más ebben inkább nem vezetett, mint a jó ügy megbecsülésének vágya. Illőnek tartom ugyanis, hogy azok, akik valóban derék emberek és így is cselekszenek, az őket megillető tiszteletben is részesüljenek. Pillanatnyilag, isten segítségével jól állnak a dolgok, de ami a jövőt illeti, igen kemény harcnak nézünk elébe. Bátorságban, gyorsaságban, erőben kitűnni: ez vélhetőleg másoknak is sajátja lehet, de őszinteségben,
c igazságosságban, nagylelkűségben és az ezekből adódó nemes magatartásban – ezt aligha tagadhatná valaki – nyilvánvalóan azok múlják felül a többieket, akik az ilyen tulajdonságok megbecsülésére törekednek. Most tehát világos, amit mondok, mégis szükséges emlékezetünkbe idéznünk, hogy jobban kell különbözniük, mint a gyermekeknek a többi embertől – te már tudod, kiknek. Szembetűnőnek kell tehát lennie, hogy olyanok
d vagyunk, amilyeneknek mondjuk magunkat, kivált mert ez isten segítségével könnyű is. Mások esetében ugyanis szükséges, hogy sok helyen megforduljanak, ha ismertek akarnak lenni, a te jelenlegi körülményeid viszont olyanok, hogy – egy kis túlzással azt mondhatnám – az egész lakott világ lakói egy helyre tekintenek és ott is legfőképpen rád. Most tehát, hogy rajtad a világ szeme, vágj neki, hogy megmutasd, milyen volt a hajdani Lü-
e kurgosz és Kűrosz, és aki csak még valaha erkölcsben

és politikában kitűnő hírben állt, egyebek mellett főképp azért, mert az itteniek sokan, sőt szinte mind azt mondják, hogy Dionüsziosz félretétele után a te, Hérakleidész, Theodotész és a többi előkelőség becsvágya miatt a helyzet rosszabbodására van kilátás. A legjobb az volna, ha semmi ilyesmi nem lenne, de ha történnék is valami, te mutatkozz orvosnak, és minden a legjobbra
321 a fordul. Talán nevetségesnek tartod, hogy ezt mondom, holott te magad is éppoly jól tudod. Én azonban látom a színházban, hogy a versenyzőket még a gyermekek is lázba hozzák, nemhogy a barátaik, akikről az ember gondolhatja, hogy jóindulatból fakadó igyekezettel buzdítanak. Most ti álltok küzdelemben, és ha szükségetek van valamire, üzenjétek meg. Az itteni dolgok úgy áll-
b nak, mint ittlételetekkor. Írjátok meg, hogy mit csináltatok, vagy most éppen mit csináltok, mert mi ugyan sok mindent hallunk, de semmit sem tudunk. Theodotésztól és Hérakleidésztől érkeznek mostanában levelek Lakedaimónba és Aiginába, mi azonban, mint mondtam, sok mindent hallunk ugyan az ottani dolgokról, de semmit sem tudunk. Vedd azt is fontolóra, hogy némelyek úgy érzik, nem vagy oly nyájas, mint kellene. Ne feledd,
c hogy az emberek előtti kedvesség teszi lehetővé a cselekvést, a dölyf pedig a magányossággal lakik együtt. Jó szerencsét!

PLATÓN PERDIKKASZNAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

Euphraiosznak azt tanácsoltam, hogy, mint írtad, egy időt a te dolgaiddal foglalkozva töltsön. Jogom van azonban neked is tanácsot adni – amit vendégbaráti és
d így szent tanácsnak mondanak – egyéb dolgokról is, amelyeket te említettél, meg arról, hogyan kell most Euphraiosznak hasznát venni. Ez az ember ugyanis igen használható, különösen abban, aminek most te is hijával vagy, részint életkorod miatt, részint mert nem sokan vannak, akik a fiataloknak ebben tanácsot adhatnak. Minden egyes államformának ugyanis, mint egyes élőlényeknek, megvan a maga nyelve, más a demokráciáé, más az oligarchiáé és megint más a monarchiáé. Sokan
e azt állítják, hogy értik ezeket, de kevés kivétellel a legtöbben távol állnak attól, hogy valóban megértsék. Az az állam, mely a saját nyelvén szól istenekhez és emberekhez, és nyelvének megfelelően alakítja tetteit, mindig virágzik és megmarad, ha viszont mást utánoz, elpusztul. Ezek tehát azok a dolgok, melyekben Euphraiosz nem kis mértékben hasznos lehet, bár más tekintetben
322 a is ember a talpán. Azt remélem ugyanis, hogy a monarchia beszédét nem ő fogja legutolsónak veled kitalálni a környezetedben lévők közt. Ha tehát erre használod őt, magad is nyersz vele, és neki is igen sokat használsz.

Ha valaki ennek hallatára így szólna: „Platón, úgy látszik, úgy tesz, mintha tudná, hogy mi hasznos a demokráciának, de bár megvolna a lehetősége, hogy a nép előtt szóljon és annak a legjobbat tanácsolja, egyetlenegyszer sem állt fel és beszélt" – úgy erre azt kell

b felelni, hogy Platón hazájában későn született és a népet úgy kapta már megöregedetten és az elődöktől rászoktatva arra, hogy sok olyasmit tegyen, ami ellentétes azzal, amit ő tanácsolna. Mindennél örömestebb adna neki, mint apjának tanácsot, ha nem gondolná azt, hogy ezzel csak magát teszi ki fölöslegesen veszélynek, ennél többet azonban nem ér el. Tanácsadóm is, azt hiszem, ugyanazt tenné, mert ha úgy látná, hogy gyógyíthatatlanok vagyunk, szépen búcsút venne tőlünk és tartóz-
c kodnék attól, hogy rám vagy dolgaimra vonatkozólag tanácsokat adjon. Jó szerencsét!

PLATÓN BOLDOGSÁGOT KÍVÁN HERMEIASZNAK, ERASZTOSZNAK ÉS KORISZKOSZNAK

Azt hiszem, valamelyik kegyes és bőkezű isten nagy szerencsét tartogat számotokra, csak tudjatok helyesen élni vele. Hiszen most egymás szomszédságában laktok, úgyhogy ha szükség van rá, a legnagyobb hasznára lehettek egymásnak. Mert sem paripák serege, sem egyéb
d harci eszköz, sem pedig vagyonának gyarapodása nem növelheti minden szempontból annyira Hermeiasz hatalmát, mint megbízható és szilárd jellemű barátok. Ami pedig Erasztoszt és Koriszkoszt illeti, nekik – ámbár öregember vagyok – mégis csak azt mondhatom, hogy azon a csodálatos bölcsességen kívül, amely az ideák szemléletéből ered, szükségük van józan okosságra is, hogy óvakodni tudjanak a gonosz és igazságtalan emberektől; szükségük van továbbá némi erőre is, hogy ezee ket távol tudják tartani maguktól. Hiszen ők mindketten tapasztalatlanok, mivel életüknek jó részét velünk töltötték; mi pedig tisztességes emberek vagyunk, nem gonoszok. Ezért mondtam hát, okosságra és erőre van szükségük, mert különben abba a helyzetbe kerülhetnek, hogy az igazi bölcsesség gondozását elhanyagolva, a mindennapi, elháríthatatlan gondokra a szükségesnél több erőt kell fordítaniuk. Hermeiasznak viszont, azt hiszem – noha még eddig sohasem találkoztam vele –, épp ez a gyakorlati érzék természetes adottsága; hozzájuthatott emellett még mesterségesen is, a tapasztalás iskolájában.

323 a De miért is mondom mindezt nektek? Neked Hermeiasz, minthogy Erasztoszt és Koriszkoszt alaposab-

ban ismerem, mint te, figyelmeztető szándékkal mondhatom és bizonyíthatom, hogy ennél a két szomszédodnál megbízhatóbb jellemeket nem egykönnyen fogsz találni; ezért azt tanácsolom, minden tisztességes eszközt használj fel arra, hogy közelükbe kerülhess. Ne tekintsd ezt, kérlek, mellékes dolognak! Koriszkosznak és Erasztosznak viszont az a tanácsom, közeledjenek ők is Hermeiaszhoz, és legyenek rajta, hogy ez a kölcsönös közeledés szoros baráti kapcsolattá szilárduljon.

b Ha pedig közületek valaki abba a gyanúba kerülne, hogy kapcsolatotokat valamiképpen meg akarja bontani – hiszen sohasem lehet minden szempontból szilárd, ami emberek műve –, küldjetek ide nekem és az enyéimnek egy levelet, amelyben panaszotokat előadjátok; s én meg vagyok győződve róla, hogy – ha csak nem mélyült már áthidalhatatlanná a szakadás – igazságosságának és erkölcsi tisztaságának erejével válaszunk minden varázsigénél jobban összeköt és egybeforraszt majd benneteket a korábbi barátság és bizalom szellemében.

c Ha valamennyien, mi is meg ti is, ily módon törekszünk a bölcsességre, már amennyire képesek vagyunk rá és kinek-kinek erejéből telik, akkor mindaz, amit most megjósoltam, teljesedni is fog. Hogy pedig mi lesz akkor, ha nem így cselekszünk, arról nem is akarok beszélni. Mert én jó hírt szeretnék jósolni, s éppen ezért mondom, mindezt sikerülni fog nekünk szerencsésen megvalósítani, ha isten is úgy akarja.

Szükségesnek tartom, hogy ezt a levelet mind a hárman, lehetőleg valamennyien együtt, de legalábbis kettenként közösen olvassátok el, méghozzá annyiszor,

d ahányszor csak lehetséges. Tekintsétek érvényes szerződésnek, továbbá szigorúan kötelező törvénynek, és esküdjetek meg nyájas komolysággal, valamint játszi vidámsággal* – hisz testvére ez a komolyságnak – minden

létező és eljövendő dolgok kormányzójára, az istenre és a kormányzó és teremtő mindenható atyjára, akit – ha igazán bölcs módjára élünk – valamennyien tisztán meg fogunk ismerni, már amennyire ez istentől kegyelt embereknek lehetséges.

HETEDIK LEVÉL

PLATÓN BOLDOGSÁGOT KÍVÁN DIÓN HOZZÁTARTOZÓINAK ÉS BARÁTAINAK

Leveletekben arról akartok meggyőzni, hogy ti is ugyanúgy gondolkodtok, mint annak idején Dión. Ezért azzal a kéréssel fordultok hozzám, hogy amennyire csak tőlem
324 a telik, támogassalak benneteket segítségemmel és tanácsommal. Ami mármost engem illet, szívesen megígérem segítségemet, ha nézeteitek és törekvéseitek valóban azonosak az övéivel; de ha nem, akkor még alaposan meg fogom fontolni a dolgot. Hogy pedig mi volt az ő meggyőződése és törekvése, azt annak teljes ismeretében világosan kifejthetem, anélkül, hogy találgatásokra lennék utalva.

Amikor ugyanis úgy negyvenéves koromban első ízben érkeztem Szürakuszaiba, Dión annyi idős volt, mint amennyi most Hipparinosz, és akkori nézetei mellett
b később is híven kitartott, az volt ugyanis a véleménye, hogy a szürakuszaiaknak fel kell szabadítaniuk magukat, és államéletüket a legjobb törvények szerint kell berendezniük. Nem lenne éppen csodálatos, ha az államforma kérdésében valamelyik isten rendeléséből Hipparinosznak is ugyanaz lenne a felfogása, mint ami Dióné volt. Hogy pedig miképpen alakult ki ez a vélemény, azt ifjúnak-öregnek egyaránt érdemes meghallgatnia; azért megkísérlem nektek elejétől kezdve elmesélni. Hiszen most van rá a kellő pillanat.

Annak idején, amikor még ifjú voltam, magam is úgy jártam, mint sokan mások. Tervbe vettem, hogy amint
c a magam ura leszek, tüstént a politikai életbe fogom vetni magam. De közbelépett a sors, a politikai helyzet

különös fordulatainak formájában. A következők történtek ugyanis. Minthogy az akkori kormányforma ellen sokan szenvedélyes harcot folytattak, lázadás tört ki,* és az új uralomnak ötvenegy férfiú lett a vezetője. Közülük tizenegy a városban, tíz pedig Peiraieuszban a piac felügyeletét és az egyéb szokásos közigazgatási teendőket látta el, a többi pedig a fő hatalom korlátlan ura volt. Minthogy volt közöttük néhány rokonom és ismerősöm, tüstént fel is szólítottak, vegyek én is részt
d munkájukban, mintha ez egészen természetes lett volna tőlem.* És senki se csodálkozzék azon, ami akkor megesett velem, hiszen tapasztalatlan ifjú voltam. Azt hittem ugyanis, hogy kormányzatuk célja az államot a törvénytelenség állapotából az igazságosságon alapuló élet felé vezetni, s éppen ezért feszült figyelemmel várakoztam, vajon mit fognak csinálni. És mit kellett látnom? Azt, hogy rövid idő leforgása alatt sikerült nekik a régi kormányzatot, mint aranykori állapotot újból
e kívánatossá tenniük. Egyebek között például a nekem oly kedves idősebb barátomat, Szókratészt – akiről nem restellem hangoztatni, hogy a legigazságosabb ember
325 a volt kortársai között –, többek társaságában elküldték egy kivégzésre szánt polgárhoz, hogy erőszakkal állítsa eléjük; s ezt azzal a célzattal tették, hogy ő is belekeveredjék ügyeikbe, akár tetszik neki, akár nem. Ő azonban nem engedelmeskedett, és inkább kész volt minden szenvedést elviselni, semhogy részt vett volna elvetemült tetteikben. Mikor tehát mindezt láttam, továbbá még több hasonló, éppen nem jelentéktelen esetet, kedvemet veszítettem és hátat fordítottam ezeknek a romlott állapotoknak.

b Nem sok idő múlva megbukott a harminc férfiú uralma és vele együtt kormányformájuk is. S ismét hajtani kezdett a vágy – bár most már tétovázva – a köz érde-

kében való politikai munkálkodásra. Noha ezekben a megelőző lázadástól felkavart időkben is sok olyan történt, ami az embernek elvehette a kedvét – és nem is volt olyan csodálatos, hogy a lázadás idején egyesek cselekedeteit még a megszokottnál is nagyobb személyes bosszú irányította –, mindazonáltal azok, akik most visszakerültek az uralomra, igen nagy mérsékletet tanúsítottak.*

A sors különös játéka volt azonban ekkor, hogy barátunkat, az említett Szókratészt, az uralmon lévők közül egyesek a törvény elé hurcolták. A leggyalázatosabb
c vádat emelték ellene, ami ha valakire, akkor Szókratészra illik a legkevésbé: istentelenséggel vádolva állították törvény elé, és a bírák el is ítélték, majd pedig ki is végeztették azt a férfiút, aki annak idején, amikor maguk a vádlók a száműzetés keserű kenyerét ették, nem volt hajlandó a száműzöttek egyik barátja elleni gyalázatos eljárásban részt venni.

Ilyen tapasztalatokat kellett tehát a közállapotokról és az államügyeket intéző férfiakról szereznem. S amint egyre érettebb korba jutva mindjobban belepillantot-
d tam a törvények és az erkölcsök természetébe, egyre kétségesebbnek látszott előttem, vajon valóban helyes-e az a szándékom, hogy a politikai ügyek vezetésébe bekapcsolódjam? Egyrészt ugyanis – gondoltam magamban – az ilyen tervet jó barátok és megbízható munkatársak nélkül meg sem lehet valósítani. Márpedig ilyeneket még ismerőseim között sem lett volna könnyű találni, hiszen államunk élete már nem atyáink erkölcseinek és szokásainak formái között folyt; új barátokat szerezni pedig aligha lett volna egyszerű. Másrészt az írott törvények és az erkölcsök romlása is oly hihetetlen méreteket öltött, hogy én, akit minden vágyam a köz-
e ügyekben való részvétel felé hajtott, mindezt végigélve,

végül is beleszédültem a céltalan kavargás látványába. S noha sohasem mondtam le annak vizsgálatáról, mi módon fordulhatnak egyszer mindezek a dolgok – elsősorban természetesen az állam ügye – helyesebb irány-
326 a ba, tevékeny közreműködésemre nézve mindig csak a kedvező pillanatra vártam. Végül is be kellett látnom, hogy a mostani államokat, méghozzá valamennyit, gyalázatosan kormányozzák: törvényeik állapotán ugyanis – hacsak valamilyen szerencsés véletlen nem nyújt csodálatos gyógymódot – éppenséggel nem lehet segíteni. Így nem maradt más hátra, mint hogy az igaz filozófiát dicsőítve kijelentsem, hogy csakis belőle kiindulva lehet felismerni, mi is hát az igazságosság mind a magán-, mind pedig az államélet szempontjából. Az emberi nem tehát – vontam le következtetésemet – mindaddig nem
b fog kikerülni nyomorúságából, amíg a helyesen és igazán filozofálók nemzetsége nem kerül uralomra, vagy amíg az államok vezetői valaminő isteni rendelés kegyelméből rá nem szánják magukat az igazi filozófiával való foglalkozásra.*

Ennek a belátásnak birtokában érkeztem Itáliába és Szicíliába első utam alkalmával. Az ottani élet azonban – az itáliaiak és szürakuszaiak módja szerint szakadatlan dőzsölések sorozata, amelyet méghozzá boldog életmódnak is tartanak – megérkezésem első percétől kezdve ellenszenves volt nekem: semmiképpen sem volt kedvemre való úgy élni, hogy naponta kétszer teletöltsem
c a gyomromat, éjszakánként sohase háljak egyedül, nem is szólva egyéb szokásaikról, amelyek az ilyen életmóddal együtt járnak. Hiszen lehetetlen, hogy földi halandó, ha ifjúkorától kezdve efféle szokások között nevelkedett, valamikor is józan eszének használatához juthasson; ehhez oly csodálatos természete kellene hogy legyen, amilyen senkinek sincsen. Hasonlóképpen még csak eszébe

sem juthat valaha, hogy mértékletesen is lehetne élni, nem is szólva a többi erény gyakorlásáról. S nincs olyan állam – legyenek bár a legjobb törvényei –, amelyiknek élete egyszer majd nyugodt mederbe kerül, ha polgárai
d azt a felfogást vallják, hogy mindenüket, amijük csak van, nyakló nélkül el kell pazarolniuk, másrészt pedig mindenre sajnálják a fáradságot, csupán a lakmározásra, az iddogálásokra és a szerelmi élvezetekért vívott elszánt harcokra nem. Egészen magától értetődik, hogy az ilyen államokban semmilyen kormányforma sem szilárdulhat meg: zsarnokság, oligarchia és csőcselékuralom szüntelenül váltja egymást. A mindenkori uralkodók pedig annak a kifejezésnek, hogy „igazságosságon és törvény előtti egyenlőségen alapuló államforma", még csak kiejtését sem fogják tudni elviselni.

Ezek a felismerések csatlakoztak előbb említett ifjúkori belátásaimhoz, mikor Szürakuszaiba érkeztem.
e S lehet, hogy utam a sors rendelése volt, mert, úgy látszik, valamelyik isten éppen akkor indította meg mindazoknak a baljóslatú eseményeknek árját, amelyek a minap Diónra és a szürakuszaiakra zúdultak; s nem tudom, nem fog-e még több is a nyakatokba szakadni, ha nem hallgattok most rám, amikor másodszor állok mellettetek tanácsommal.*

De mi jogosít fel arra az állításra, hogy mindazokat az
327 a eseményeket, amelyek később Szicíliában történtek, megérkezésem váltotta ki?

Azt hiszem, akkoriban, amikor a még ifjú Dión társaságában időztem, és kifejtettem neki nézeteimet az emberiség boldogulásáról, azzal a tanáccsal, hogy a hallottakat a gyakorlati életben is törekedjék megvalósítani, tulajdonképpen nem is eszméltem rá, hogy akaratomon kívül bizonyos módon a zsarnokság megbuktatásán munkálkodtam. Dión ugyanis, aki különben is kitűnő

felfogású volt, nem is szólva a tőlem hallott dolgok terén mutatott tanulékonyságáról, oly gyorsan és akkora buz-
b galommal sajátította el tanításomat, mint egyetlen ifjú sem, akivel valaha is dolgom volt. Elhatározta, hogy életét ezentúl másként fogja berendezni, mint az itáliaiak és szicíliaiak jó része, minthogy az erényt az érzéki élvezetnél és minden egyéb gyönyörnél többre becsülte. Ezért azután Dionüsziosz haláláig szenvedélyesen gyűlölték őt mindazok, akik életüket a zsarnok udvarában szokásos formák között élték.

Dionüsziosz halála után azonban szerette volna elérni, hogy tudása, amelyre az igaz tanítás útján tett szert, mások lelkében is talajra találjon. Hiszen saját tapaszta-
c latából is meggyőződhetett róla, hogy a belátás másokban is bontakozóban van. S noha ezek nem is voltak sokan, néhányan mégiscsak voltak; éppen ezért remélte, hogy az istenek segítségével talán (az ifjabb) Dionüsziosz is közéjük fog kerülni, mert hiszen ha ezt el lehetne érni, kétségtelen, hogy önmaga és a többi szürakuszai polgár élete a boldogság révébe érkeznék. Ezenkívül feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy munkája támogatására mi-
d nél előbb Szürakuszaiba siessek, hiszen nem felejtette el, hogy társaságom mily magától értetődőleg keltette fel benne a vágyat a legszebb és legjobb élet után. Ha tehát – gondolta magában – sikerülne neki most ezt Dionüsziosznál is elérnie – mint ahogy már meg is tette ez irányban az első lépéseket –, komolyan remélhetné, hogy vérontás, öldöklés, egyszóval minden olyan megpróbáltatás elkerülésével, amilyenen nektek kellett most keresztülmennetek, módjában lesz a boldog és a nevét valóban megérdemlő életet megvalósítani. Miután így Dión mindezt helyesen végiggondolta, rávette Dionüszioszt, hogy hívjon meg engem. Maga is írt hozzám egy levelet, kérlelve, hogy feltétlenül és minél gyorsabban

jöjjek, mielőtt mások, akik jelenleg környezetében időz-
e nek, Dionüszioszt, a legjobb útról eltérítve, más élet-
mód felé nem terelik. Kérését előadó, kissé hosszadal-
mas leveléből hadd idézzem legalább a következő szava-
kat: „Várhatnánk még kedvezőbb alkalomra – írta –,
mint amilyen talán az isteni rendelés kegyelméből most
kínálkozik nekünk?" Ezután beszámolt róla, mekkora az
Itália és Szicília fölötti fennhatóságuk területe, és mi-
lyen befolyása van neki magának a kormányzásra. Vá-
328 a zolta továbbá Dionüsziosz ifjúságát és tudásszomját,
megemlítve, hogy milyen élénken érdeklődik ez a filozó-
fia és általában a műveltség iránt. Kitért arra is, hogy
többi unokaöccsét és rokonát* is milyen könnyen meg
lehetne nyerni annak a tanításnak és életmódnak,
amelynek én mindenkoron hirdetője voltam, s hogy
mennyire alkalmasak ezek Dionüszioszt is törekvéseik
követésére rábírni. Ha tehát egyáltalán valaha, akkor
most valósulhat meg – írta –, amibe minden reményün-
ket vetettük: hogy a filozófusok és a nagy államok kor-
mányzói ugyanazok a személyek legyenek.

b Ilyen és még sok egyéb hasonló reménnyel kecsegte-
tett Dión. Amint azonban döntenem kellett volna, és az
ifjakra gondoltam, hatalmába kerített az aggodalom:
vajon mire fogok velük jutni? Hiszen vágyaik ingatagok
és gyakran egyenest az ellenkező irányba fordulnak!
Másrészt meg ott volt Dión, akiről tudtam, hogy jelle-
me lelki adottságai miatt magvas; emellett pedig már
érettebb korban is volt. Így hánytam-vetettem a dolgot,
és semmiképpen sem tudtam elhatározni magamat, va-
c jon engedjek-e a kérésnek és utazzam-e, vagy egyáltalán
mit csináljak? Végül mégis sikerült meggyőznöm ma-
gam az utazás szükségességéről. Hiszen ha bármikor is
megpróbálta valaki, hogy mindazt, amit a törvényekről
és az államról elgondolt, a valóságba is átültesse, akkor

éppen most van itt az alkalom a kísérlet végrehajtására. Mert ha csak egy embert sikerülne is teljesen megnyernem, minden jónak megvalósítója lennék.

Ezzel a meggyőződéssel és a tettre való merész elszántsággal utaztam el hazulról. Indítóokaim egészen mások voltak, mint ahogy egyesek rosszindulatúan feltételezték. Elsősorban önmagamat akartam megnyugtatni, hogy egy szép napon úgy ne kelljen majd magamra tekintenem, mint aki egész egyszerűen csupán elméletet kovácsol, de saját jószántából sohasem fogott hozzá egyetlen valamirevaló tett végrehajtásához sem. Azután
d pedig el akartam kerülni még csak a látszatát is, hogy Dión vendégbarátságát és hozzám való hűségét éppen akkor árulom el, amikor ő valóban nem csekély veszélyben forog. Mert hogyha halál várna rá, vagy pedig Dionüsziosztól és egyéb ellenségeitől száműzve hozzám menekülne, és ezeket mondaná: „Platón, mint földönfutó jövök hozzád, de nem azért, mintha nem lettek volna fegyvereseim vagy lovasaim az ellenség támadásainak elhárítására, hanem mert erőt sugalló szavaid hiányoztak nekem, tanításod meggyőző és hatásra nézve – hiszen én csak tudom – mindenkit felülmúló ereje. Mert vajon ki az, aki úgy értene hozzá, miként kell az ifjúságot
e a jóra és az igazságosságra buzdítani, és ezzel közöttük mindenkoron szerető, szoros barátságot létesíteni? Ez hiányzott nekem a te hibádból, ezért kell most Szürakuszait elhagyva előtted állnom. S az én sorom még a legkevesebb, amiért szégyenkezned kell. Gondolj csak a filozófiára! Miközben folyton dicsőíted és egyre csak azért panaszkodsz, hogy az emberek általában semmibe sem veszik, bizony az én ügyemmel együtt – már amenny-
329 a nyire rajtad múlt – az övét is szépen elárultad! Vagy talán nem így áll a dolog? Persze, ha történetesen Megarában laknám, minden bizonnyal segítségére siettél

volna annak az ügynek, amelynek támogatására hívtalak – hacsak nem akartál volna önmagad szemében is az emberiség leghitványabbjának feltűnni. S most talán azt hiszed, hogy ha a hosszú utazás és a nagy hajóút fáradalmait hozod fel mentségül, sikerülni fog valaha is a hitványság bélyegét letörölni magadról? Ne is reménykedj benne!" Ha tehát így szólna hozzám, milyen elfogadható választ tudnék adni szavaira? Semmilyent.

Így tehát következtetéseim eredményét levonva, teljes jóhiszeműséggel – amennyire csak ember meg lehet győződve a maga igazáról – elutaztam. Az említett meggondolások alapján lemondtam megszokott, nagyon is kedvemre való tevékenységemről, hogy felcseréljem a zsarnoki udvar életével, amely még a távolból sem látszott meggyőződéseimhez és személyemhez illeni. Elutazásommal megmentettem magam a vendégbarátságot védő Zeusz haragjától, és sikerült a bennem élő filozófust is megkímélnem minden szemrehányástól. Mert ha merő tunyaságból és gyávaságból önmagamat rútul meggyalázom, magammal együtt őt is beszennyezem.

Megérkezésemkor – nem akarom nagyon hosszúra nyújtani beszámolómat – Dionüsziosz udvarát a viszálykodások kellős közepén találtam. Mindenki azon igyekezett, hogy Diónt befeketítse a türannosz előtt. Védelmére keltem, már amennyire megtehettem, sokat azonban nem érhettem el. Alig telt el ugyanis vagy három hónap, amikor Dionüsziosz, hitelt adva a vádnak, hogy Dión az uralom felé kacsingat, törékeny hajóra ültette és a leggyalázatosabb módon elkergette őt. Mi persze, Dión barátai, ezek után attól tartottunk, hogy Dionüsziosz valamennyiünkön bosszút áll: hiszen bármelyikünkre ráfoghatta volna, hogy része volt a Dióntól szőtt összeesküvésben. Rólam meg már egyenesen az a

hír terjedt el Szürakuszaiban, hogy Dionüsziosz kivé-
d geztetett, minthogy a pletyka szerint én voltam mindannak az oka, ami csak történt. Dionüsziosz észre is vette, milyen kellemetlen helyzetbe kerültünk valamennyien; s mivel attól tartott, hogy félelmünkben még valami erőszakosságra határozzuk el magunkat, barátságos hangot kezdett velünk szemben megütni. Így engem is megkísérelt megnyugtatni, és határozottan felszólított, hogy bízzam benne; emellett kérve kért, maradjak mellette. És érthető, hogy úgy tett, mint aki elhalmoz kéréseivel: mert vajon mi haszna lett volna abból, ha elmenekülök, ha viszont maradok, ki tudja, mi mindenre lehet az még jó neki. Tudjuk azonban, hogy a zsarnokok kéréseit kényszerítő erejük támasztja alá, s Dionüsziosz
e is megtalálta a módját, hogy meggátolja távozásomat. Beköltöztetett a várba, ahonnan egyetlen hajóskapitány sem mert volna magával vinni – pedig Dionüsziosz ki sem adott nyílt parancsot távozásom megtiltására –, hacsak ő maga nem küldött volna valakit az elutazásomat elrendelő paranccsal. Hasonlóképpen egyetlen kereskedőnek vagy határőrparancsnoknak sem kerültem volna el figyelmét, ha kíséret nélkül távozom az országból; tüstént letartóztatott és ismét Dionüsziosz elé állított volna, annál is inkább, mert most meg az éppen
330 a ellenkező hír terjedt el, mint legutóbb, hogy tudniillik Dionüsziosz Platónnal milyen csodálatosan gyengéd szeretettel bánik.

S valóban így is volt ez? Hiszen a tiszta igazat kell előadnom! Igaz, az idő múlásával gondolkodásomat és természetemet mindjobban megismerve, napról napra jobban megszeretett, de azt szerette volna tőlem hallani, hogy ő kiválóbb Diónnál, és az volt a kívánsága, hogy barátságát is többre becsüljem az övénél, akivel szemben ebben a kérdésben egészen különös féltékenységet

tanúsított. Mégis vonakodott megtenni azt a lépést, amelynek révén ez a barátság – ha egyáltalán létrejöhetett volna – a legegyszerűbben megszülethetett volna,
b hogy tudniillik mint filozófiai előadásaim buzgó hallgatója kereste volna társaságomat és került volna bizalmamba. Nem tudta elaltatni félelmét, hogy hátha mégis igazuk van rágalmazóimnak: hátha én csak le akarom venni a lábáról, hogy azután Dión céljainak elérésére nyitva álljon az út. És én minden rágalmat elviseltem, szilárdan kitartva azon eredeti szándékom mellett, amellyel megérkeztem: megvárom, hátha mégis felébred benne egyszer a vágy a filozófus életmódja után. Makacs ellenszegülésével azonban végül mégiscsak ő maradt a győztes.

Ily módon telt tehát el szicíliai látogatásomnak és akkori tevékenységeimnek első ideje.

c Később elutaztam, majd pedig Dionüsziosz nyomatékosan sürgető hívásának engedve, megint csak Szicíliába érkeztem. Hogy miért szántam rá magamat erre az utazásra, és hogy akkori tevékenységem folyamán is mennyire az adott körülményeknek megfelelően és milyen helyesen jártam el, majd csak a továbbiak során fogom elmondani, hiszen nem akarok adós maradni a felelettel arra a kérdésre sem, mi volt a célom ezzel a második utazással. Előbb azonban arra vonatkozó tanácsomat szeretném előadni, mit kellene tennetek a jelen helyzetben. Nem szeretnék ugyanis abba a hibába esni, hogy a mellékes dolgokat lényegesekként* adjam elő. Tanácsom tehát a következő:

Ha valaki beteg és egészségtelen életmódot folytató
d embernek tanácsot akar adni, vajon tehet-e egyebet, mint hogy azt javallja neki, változtassa meg elsősorban maga az életmódját? További tanácsokat ugyanis csak akkor adhatunk neki, ha valóban megvan benne a jó

szándék az engedelmességre. Ha azonban a beteg vonakodik engedelmeskedni, minden igazi férfinak és jó orvosnak ki kell térnie szerintem az elől, hogy az ilyennek tanácsot adjon; azt pedig, aki mégis kitart mellette, aligha nevezném igazi férfinak és jó orvosnak, hanem éppen ellenkezőleg: gyenge bábnak és kontárnak tartanám. Ugyanígy van az állammal is. Legyen akár egy ember, akár több a vezetője, ha alkotmánya – így vagy úgy – helyes úton fejlődik, mindenképpen megokolt dolog tanácsot adni polgárainak, ha felvetődik a kérdés:
e mi szolgálna az állam előnyére? Vannak azonban olyan államok is, amelyeknek polgárai végleg kiléptek a helyes kormányforma kerékvágásából és semmiképpen sem akarnak oda visszatérni, sőt tanácsadójuknak még azt is megszabják, hogy kormányformájukhoz ne nyúljon hozzá, mert aki változtatni merészel rajta, a halál fia;
331 a emellett egyenesen kötelességévé teszik, hogy kívánságaikat és vágyaikat szolgálva, tanácsaiban elsősorban azt tartsa szem előtt, mi módon teljesülhetnek mindenkor – egészen az idők végezetéig – a legkönnyebben és leggyorsabban. Azt, aki az ilyen tanácsadói szerepet elvállalja, dibdáb embernek tartom, ha ellenben visszautasítja, talpig férfinak. Íme, ez az én felfogásom. Ha tehát valaki életbe vágó nagy kérdésben kikéri tanácsomat – akár vagyoni ügyről, akár testének vagy lelkének ápolá-
b sáról van szó –, és ha valóban azt látom, hogy az illető rendszeres életmódot folytat, vagy hogy komolyan szándékozik megfogadni tanácsomat, bármely ügyében készségesen rendelkezésére állok, és nem elégszem meg azzal, hogy csak úgy tessék-lássék elvégezzem feladatomat. Ha azonban egyáltalán nem is kér tőlem tanácsot, vagy pedig nyilvánvaló, hogy tanácsomat semmiképpen sem szándékozik megfogadni, óvakodni fogok, hogy önszántamból segítségére siessek, s még kevésbé vállal-

kozom arra, hogy esetleg erőszakot alkalmazzak vele szemben. Hiszen ezt még akkor sem tenném, ha fiam lenne az illető. Mert ha még szolgáról volna is szó,
c mellette állnék, és ha nem akarná a jó szót megfogadni, erővel is rákényszeríteném; azt azonban, hogy atyját vagy anyját kényszerítse az ember tanácsa megfogadására – hacsak nem lelki beteg valamelyikük –, szentségtörésnek tartom. Hiszen ha életük megszilárdult formák között folyik, és noha ez az életmód nekem nem tetszik, nekik azonban megfelel, hiábavaló intelmeimmel nem fogom magamat meggyűlöltetni velük. Viszont arra sem leszek hajlandó, hogy merő hízelgésből még magam is támogassam életmódjukat, olyan vágyaik kielégítéséről gondoskodva, amelyek szolgálatában magam sem kívánnám életemet leélni.

A bölcs embernek hazájával szemben is ezt a felfogást kell egész életén át szem előtt tartania. Ha az a véleménye, hogy hazáját helytelenül kormányozzák, szavát
d csak akkor emelje fel, ha azt hiszi: nemhiába beszél és szavai nem fogják vesztét okozni. Ne akarja azonban hazája alkotmányát erőszakkal megváltoztatni, ha azt látja, hogy száműzetések és tömegmészárlások nélkül lehetetlen a legjobb kormányformát megvalósítani. Lelki nyugalmát megőrizve, imáiban kérje ilyenkor a legjobbakat mind önmagának, mind pedig hazájának.

Ennek a felfogásnak alapján tinektek is csak azt javallom, mint amit Diónnal együtt Dionüsziosznak tanácsoltunk: elsősorban mindennapi életét rendezze be úgy, hogy önmaga fölött, amennyire csak lehet, szerezze
e meg az uralmat, és hogy tegyen szert hű barátokra és munkatársakra, hogy úgy ne járjon, mint az atyja. Ez ugyanis a barbárok pusztításai után kezébe kerítve Szicíliának számos elpusztított nagy városát, képtelen volt újra betelepíteni őket, és bennük barátainak vagy akár

idegeneknek segítségével megfelelő szilárd kormányza-
332 a tokat létesíteni. Nem, még testvérei segítségére is hiába számított volna, pedig ezeket – minthogy fiatalabbak voltak nála – maga nevelte, és egyszerű emberekből főhivatalnokokká, koldusokból rendkívül gazdagokká tette. Mindezek közül senkit sem sikerült az uralkodásban munkatársává tennie, hiába folyamodott a rábeszéléshez vagy a tanításhoz, hiába gyakorolt velük jótéteményeket, és hiába hivatkozott rokoni kapcsolatokra. Így hétszeresen ügyetlenebbnek bizonyult Dareiosznál, akinek pedig nem voltak testvérei vagy nevelt fiai, és ezért bizalmát csupán azokba a munkatársaiba vethette,
b akik a méd herélt leverésében* segítették. Birodalmát hét részre osztotta közöttük, s mindegyik rész nagyobb volt, mint maga Szicília. Ily módon hű munkatársakra tett szert, akik sem őellene, sem egymással szemben semmi rosszat nem forraltak. Dareiosz tehát valóban példát mutatott arra, milyen legyen a jó törvényhozó és a jó király: olyan törvényeket adott ki ugyanis, amelyekkel megalapozta a perzsa birodalomnak mind a mai napig tartó fennállását. Fel lehetne itt hozni az athéniakat is, akiknek egy időben sikerült fennhatóságukat számos, előzőleg a barbárok támadásaitól sanyargatott görög városra kiterjeszteni. S noha ezeket a városokat nem is kellett benépesíteniük – hiszen virágzó települések
c voltak –, mégis azzal, hogy mindegyikben hű barátokat szereztek maguknak, uralmukat hetven éven át fenn tudták tartani. Ezzel szemben Dionüsziosz, aki egész Szicíliát egyetlen városba sűrítette, és nagy okosan senkiben sem bízott, csak alig tudta uralmát biztosítani; érthető, hiszen szinte nem is voltak hű és megbízható barátai. Márpedig nincs jellemzőbb ismertetőjele egy ember derék voltának vagy hitványságának, mint hogy vannak-e barátai vagy nincsenek.

Ezt a tanácsot adtam hát Diónnal együtt Dionüsziosznak: mivel atyja hibájából úgy áll a világban, mint akinek
d helyes nevelésben sem volt része, meg aztán hozzáillő társaságra sem tehetett szert, először is kísérelje meg önmaga fölött megszerezni az uralmat, majd, miután ehhez hozzáfogott, rokonai és barátai között keressen magának barátokat, akikkel jól megfér, hogy aztán az erény útját versengve járhassák. Legelsősorban azonban önmagával legyen összhangban, mert ez különösképpen hiányzik belőle.

Mindezt természetesen nem fejeztük ki ilyen világosan – hiszen ez aligha lett volna veszélytelen. Csupán célzásokat tettünk, és csak úgy általánosságban utaltunk rá, hogy ez az eljárás, amellyel leginkább szolgálhatja az
e ember önmaga, valamint alárendeltjeinek érdekét; ha azonban nem ezt az utat követi, minden az ellenkezőjére fordul. Ha mármost Dionüsziosz abban az irányban halad, amelyet megmutattunk neki, és önmagát bölccsé és mértékletessé neveli, továbbá, ha Szicília elnéptelenedett városait betelepíti, és törvényekkel, valamint alkotmánnyal egymáshoz láncolja, úgyhogy azok kötelességüknek fogják érezni őt is meg egymást is a barbárok ellen megsegíteni, akkor atyjától örökölt birodalmát nemcsak hogy megkétszerezi, hanem valójában meg is
333 a sokszorozza. És ha mindez valóra válik, a karthagóiakat kénye-kedve szerint leigázhatja, és jóval mélyebb rabszolgasorba taszíthatja, mint annak idején Gelón; mindenesetre egészen más lesz a helyzet, mint most, amikor atyjának adófizetésre kellett köteleznie magát a barbárokkal szemben.

Ezekre figyelmeztettük és intettük Dionüszioszt mi, az „összeesküvők", ahogyan a mindenfelől megindult pletyka minket előtte befeketített; s mivel a mendemon-

da Dionüsziosznál hitelre talált, Diónt száműzetésbe hajszolta, bennünket pedig alaposan megfélemlített.

b Hogy azonban a rövid idő alatt lejátszódott események zsúfolt sorának röviden végére érjek, Dión a Peloponnészoszról és Athénból visszatérve ugyancsak kézzelfogható tanításban részesítette Dionüszioszt. Miután azonban felszabadította a várost, és a politikai hatalmat kétszer is a szürakuszaiak kezébe adta, ezek is csak úgy viselkedtek vele szemben, mint annak idején Dionüsziosz. Ez ugyanis, miközben Dión azon igyekezett, hogy kiművelve valóban az uralomra méltó királlyá tegye őt, s azután egész élete folyamán hűséges segítőtársaként mellette állhasson, egyebet sem tett, mint a rágalmazók

c szavát leste. S mi egyebet mondhattak volna ezek, mint hogy Dión csak azért teszi vele mindazt, amit akkoriban véghezvitt, mert titokban az uralomra sandít: azt akarja elérni, hogy Dionüsziosz a művelődés varázsába beleszédülve hanyagolja el uralmát és bízza őrá, s neki gondja lesz rá, hogy saját érdekeit ne tévessze szem elől, és Dionüszioszt ravasz mesterkedéssel teljesen ki is túrja az uralomból. Sajnos, a rágalmak hitelre is találtak, mint ahogy később másodízben is felülkerekedtek Szürakuszaiban, noha győzelmük ugyancsak váratlan és gyászos eredményt hozott kivívóinak. S jó lesz, ha meghallgatjátok, mi is lett a következménye ennek a „győzelemnek", amikor mostani helyzetetekben segítségemért folyamodtok.

d Eljöttem én, az athéni férfi, Dión barátja és szövetségese a zsarnokhoz, hogy viszálykodás helyett barátságot hozzak létre; a rágalmazókkal vívott küzdelemben azonban alulmaradtam. Amikor azonban Dionüsziosz megkísérelte, hogy különféle megtiszteltetésekkel és pénzzel a maga oldalára állítson, és így Dión száműzésének igazolására személyemben mentőtanút és barátot nyer-

jen, célját teljesen elvétette. Később, amikor Dión visszatért, két testvért* hozott magával Athénból. Barátságuk azonban nem a filozófia közös műveléséből nőtt ki, csupán abból a mindennapi társas kapcsolatból, amely a legtöbb barátság alapja. Az ilyen kapcsolat ki is merül a vendégeskedésben és a misztikus vallási kultusz különféle szertartásaiban való együttes részvételben. Ezen az úton lettek tehát Dión útitársai is az ő barátjaivá, és a visszatérésekor nyújtott segítségük révén férkőztek bizalmába. Amint azonban Szicíliába való megérkezésük után az ő fülükbe is eljutottak azok a mendemondák, amelyek szerint Dión, noha éppen ő szabadította fel a szicíliaiakat, ismét zsarnoki uralmat készít elő, barátjukat és vendéglátójukat nemcsak elárulták, hanem úgyszólván maguk váltak gyilkosaivá. A gyilkosoknak ugyanis, fegyverrel a kezükben, közvetlen segítséget nyújtottak. Ezt az égbe kiáltó gyalázatos tettet nem akarom elhallgatni, de nem is szándékozom róla többet mondani: hiszen akadnak majd, és a jövőben is mindig lesznek olyanok, akiknek gondjuk lesz rá, hogy világgá kürtöljék. Egyet azonban mégsem hagyhatok szó nélkül: ha egyesek úgy tüntetik fel a dolgot, hogy ez a két athéni gyalázatos tettével hazája jó hírét is meggyalázta, fel kell hívnom rá a figyelmet, hogy az a férfiú is athéni volt, aki ugyanazt a Diónt semmi pénzért és kitüntetésért el nem árulta volna! Igaz, őt nem önző okok tették Dión barátjává, hanem a szabad emberhez méltó műveltségre való közös törekvés. S nem ez az a kapcsolat, amelyet minden értelmes ember a barátság legfőbb biztosítékának tekint? Nem ér ez többet akár a testi vagy lelki rokonságnál is? Ezért Dión két gyilkosa meg sem érdemli, hogy azt mondjuk róluk: meggyalázták hazájukat. Hiszen sohasem voltak olyan jelentékeny emberek, hogy ezt megtehették volna!

e

334 a

b

c

Mindezt el kellett mondanom a Dión barátainak és rokonainak adott tanács teljessége kedvéért. De volna még valami hozzátennivalóm: ugyanaz a tanács és ugyanaz a figyelmeztetés, amit régebben már két ízben is elmondtam, s immár harmadszor ismétlek előttetek. Ne tűrjétek – mindig csak ezt hangoztatom –, hogy Szicília
d vagy bármely más állam zsarnoki önkény hatalmába kerüljön: úr csak a törvény legyen. Különben leigázók és leigázottak, sőt ezek gyermekei és unokái is egyaránt rosszul járnak: a zsarnokságnak még a kísérlete is pusztulást hoz. Csak törpe rabszolgajellemek lelik kedvüket benne, hogy az abból származó előnyöket kihasználják; olyan emberek, akik mit sem tudnak azokról az isteni és emberi dolgokról, amelyek ma, holnap és mindörökké igazságosak és jók. Először Diónt, azután Dionüszioszt kíséreltem meg én erről meggyőzni, most pedig, immár
e harmadszor, benneteket. Fogadjátok meg tanácsomat annak a megszabadító Zeusznak a kedvéért, akihez a harmadik italáldozat alkalmával fohászkodunk. Okuljatok továbbá Dionüsziosz és Dión sorsából is. Az előbbi ugyan, aki sose hajlott a szavamra, még ma is él, de milyen dicstelenül! A másik, aki hallgatott rám, immár nem él, és milyen dicsőséges halált szenvedett! Mert az önmagunknak és hazánknak kivívandó legfőbb javakért folytatott küzdelemben szép és dicső dolog bármilyen súlyos csapást is elviselni. Hiszen embernek nem adatott meg a halhatatlanság, s még ha halhatatlanok volnánk is, akkor sem lennénk boldogok, amint a nagy
335 a tömeg hiszi. „Jó és rossz": van-e ezeknek a pusztán testi lényekre nézve említésre méltó jelentőségük? Nyilván a jó és a rossz csupán a lélekre nézve jelent valamit, akár együtt van a testtel, akár elvált már tőle. Valóban, nem szűnhetünk meg hinni abban a régi és szent hagyományban, amelynek tanítása szerint a lélek halhatatlan,

és ha majd a testtől elválik, bírája elé fog állni, amikor majd a legsúlyosabb büntetéssel lakol bűneiért. Ezért kisebb rossznak kell tekinteni a nagy gaztettek és igazságtalanságok elszenvedését, mint elkövetését. Mind-
b ezt a pénzsóvár, de lelki javakban szegény ember a füle mellett ereszti el, vagy ha mégis meghallja, igen mulatságosnak találja. Az ilyen úgy él, mint az állat: ahonnan csak lehet, mindent összeharácsol, amit csak felfalhat vagy megihat, vagy ami annak a rabszolgához méltó és rút gyönyörnek kielégítését teszi lehetővé, amelyet helytelenül Aphrodité nevével szokás kapcsolatba hozni. Az ilyen ember vak, hiszen nem látja, milyen súlyos következményeket idéz minden bűn annak fejére, aki ilyen istentelen, harácsoló életmódot folytat. Az istentelenség bélyegét le nem moshatja magáról a bűnös, míg csak e
c földön bolyong, sőt még a föld alatt is magával kell majd hurcolnia, amikor mindenképpen gyalázatos és nyomorúságos utazása végén hazatér.

Ilyen és hasonló okoskodásokkal sikerült is meggyőznöm Diónt; s most minden okom megvolna rá, hogy haragudjam gyilkosaira, valamint Dionüszioszra is. Azzal ugyanis, hogy az előbbiek épp azt az embert tették el láb alól, aki minden igyekezetével győzelemre akarta segíteni az igazságosságot, az utóbbi pedig, noha óriási
d hatalmat tartott kezében, egész uralkodása alatt még csak meg sem kísérelte, hogy az igazságossághoz folyamodjék, mind nekem, mind pedig úgyszólván az egész emberiségnek a legnagyobb kárt okozták. Pedig ha Dionüsziosz rendkívüli hatalma példát tudott volna mutatni rá, hogy filozófia és hatalom valóban egyazon személyben egyesülhetnek, minden ember előtt, görögök és barbárok előtt egyaránt, lobogó fáklyaként ragyogna az igaz megismerés, amely szerint egy állam és egy ember sem lehet boldog mindaddig, amíg életét józan

megfontolással nem az igazságosság erényére alapozza – akár saját erejével szerezte meg azt, akár úgy, hogy istenfélő emberek erkölcsi vezetése alatt nőtt fel és
e nevelkedett az igazságosság szellemében. Ez az a kár, amelyet Dionüsziosz okozott; az én szememben minden egyéb csapás eltörpül mellette. Dión gyilkosa viszont nem is tudta, hogy tettének eredménye ugyanaz, mint a Dionüsziosz tevékenységével okozott kár. Mert Diónról határozottan tudom – már amennyire embernek lehetséges embertársáról biztosat mondania –, hogy ha kezébe került volna a hatalom, az uralkodásnak semmi egyéb formájával nem kísérletezett volna, hanem min-
336 a denekelőtt felemeli szülővárosát, Szürakuszait, a szolgaságból, és a szabadság állapotába helyezi. Ezután minden igyekezetével azon lett volna, hogy polgártársait a legmegfelelőbb és legjobb törvényekkel boldogítsa. Végül teljes határozottsággal végrehajtotta volna mindazt, ami még soron következik: egész Szicíliát benépesíti, a barbárok uralma alól felszabadítja, ezeket részben elűzi, részben hatalma alá hajtja, ami könnyebben sike-
b rült volna neki, mint annak idején Hierónnak. Ha mindezt egy igazságos, bátor, önmagán uralkodó és bölcselkedő hajlamú férfiú (mint amilyen Dión volt) megvalósíthatta volna, igen sok emberben azonos nézet alakult volna ki az erényről. S ha ezenkívül még Dionüsziosz is hajlott volna szavamra, ez a nézet ma úgyszólván már az egész emberiség maradandó birtoka volna. Úgy látszik azonban, valami gonosz vagy átkozott szellem vethette közbe magát, aki a törvények semmibevevésével, istentelenséggel és mindenekelőtt tudatlanságból fakadó vakmerőséggel (ez, a tudatlanság, az emberiség minden bajának gyökere és tápláló talaja; keserűbb gyümölcs aligha terem annál, mint amit ez hoz ültetőjének) másodszor is mindent felforgatott és elpusztított.

c De elég ebből. Ne essen róla több szó, hogy harmadik próbálkozásomat e rossz előjelek emlegetésével már eleve meg ne hiúsítsam. Nektek, Dión barátainak tehát a történtek ellenére sem tanácsolhatok egyebet, mint hogy a hazaszeretet és józan életmód dolgában kövessétek Dión példáját. Csak azt kívánom, hogy szándékainak megvalósításához kedvezőbb előjelek között fogjatok hozzá. S hogy mik voltak ezek a szándékok, arra talán már nem kell több szót vesztegetnem. Annak a társaitoknak segítségéből azonban ne kérjetek, aki képtelen atyáink példáját követve spártai életmód szerint élni, aki
d tehát – akárcsak Dión gyilkosai – a szicíliai életmód rabja. Ne higgyétek, hogy az ilyen valaha is végrehajthat valami megbízható és egészséges tettet. A többi szicíliai vagy a Peloponnészoszról való barátok segítségét azonban feltétlenül igénybe kell vennetek célotok megvalósítására: egész Szicília benépesítésére és a jogrend megteremtésére. Sőt az athéniaktól se riadjatok vissza. Hiszen azért közöttük is vannak olyanok, akik messze kiemelkednek erényükkel embertársaik közül, és a vendéglátó barát meggyilkolásának gaztettét mélységesen megvetik. Lehetséges, hogy noha egyelőre még – amint az már
e forradalmi időkben napirenden szokott lenni – a legkülönbözőbb fajta pártviszályok bénítanak benneteket, célotokat később mégis eléritek; tudomásul kell azonban vennie mindenkinek, akinek az isteni végzet csak egy csöpp helyes ítélőképességet is adott, hogy mindaddig nem lehet a forradalmakban a szenvedések megszűnésére számítani, ameddig a küzdelemben felülkerekedő párt le nem mond róla, hogy az annak idején vele szemben elkövetett jogtalanságokért öldökléssel és számkivé-
337 a téssel fizessen és ellenségein bosszút álljon, ahelyett, hogy önmagát is legyőzve olyan közhasznú törvényeket hozna, amelyek győzők és legyőzöttek javát egyaránt

szolgálják; továbbá ahelyett, hogy a legyőzötteket csak kétféle eszközzel szorítaná rá a törvények iránti engedelmességre: szégyennel és félelemmel. Félelemmel, hiszen a győzők erősebbek, és kényszerítő erejüket módjukban is van érvényesíteniük; szégyenérzés felkeltésével, hiszen ők maguk megmutathatnák, hogy a gyönyör kísértéseit le tudják győzni, meglévén bennük a jó szándék és a képesség, hogy a gyönyör helyett inkább a törvényeknek engedelmeskedjenek. Elképzelhetetlen, hogy egy pártviszályok tüzében égő állam másképpen is megszabadulhatna szenvedéseitől: az ilyen, önmagával
b folytonos harcban álló államban szinte már megszokottá válik az örökös lázongás, ellenségeskedés, gyűlölet és árulás. A hatalomra jutott pártnak tehát, ha valóban szívén viseli az állam boldogulását, közös elhatározással ki kell választania azokat a férfiakat, akik értesülése szerint a legkiválóbbak a görögök között. Elsősorban idős embereket, akiknek otthon feleségük és gyermekeik vannak, és akik mögött minél több kiváló, híres és tekin-
c télyes vagyont szerzett ős áll. Szám szerint egy tízezer lakosú városban elég ötven ilyen férfi. Ezeket meg kell kérni és a legkitüntetőbb megtiszteltetésekkel rá kell venni, hogy hagyják el otthonukat, majd miután megérkeztek, megesketésük után meg kell kérni és fel kell szólítani őket, hogy hozzanak olyan törvényeket, amelyek nem nézik, kik a győzők és a legyőzöttek, hanem az állam minden polgárának egyenlő mértékkel mérnek és egyaránt a javát szolgálják. Ha pedig ezek a törvények már megvannak, minden azon fordul meg, hogyan viselkednek a győzők. Mert ha ezek készségesebb lélekkel
d engedelmeskednek a törvényeknek, mint a legyőzöttek, boldogság és üdv lesz mindenkinek osztályrésze, és véget ér minden szenvedés. De ha nem, mit használhat az én támogatásom vagy bárki másnak a segítsége olyano-

kon, akik ezt a tanácsot sem fogadták meg? Ez pedig ugyanúgy hangzik, mint az a tanácsom, amellyel második kísérletem alkalmával szerettem volna Diónnal együtt a szürakuszaiak javát szolgálni. Az első kísérlet az volt, amikor magának Dionüsziosznak társaságában fogtam hozzá, hogy a közös jót mindenki üdvére megvalósítsam; ezt azonban meghiúsította a végzet, amely erősebb volt, mint az emberi akarat. Most azonban
e rajtatok áll, hogy az isten segítségével és a sors kedvezésével megkíséreljétek szándékaimat valóra váltani: hátha jobban segít benneteket a szerencse.

A tanácsból és buzdításból most már elég; Dionüsziosszhoz tett első utazásomról sincs több mondanivalóm. Ha azonban valakit érdekel, most már azt is meghallgat-
338 a hatja, hogy második utazásom is mennyire megalapozott és átgondolt volt. Hogy Szicíliában való (előbbi) tartózkodásom kezdete miképpen telt el, azt már elmeséltem, mielőtt még Dión rokonaihoz és barátaihoz intézett tanácsomat közöltem volna. Ami mármost a továbbiakat illeti, nagy nehezen sikerült rávennem Dionüsziosszt, hogy engedjen el; arra az esetre viszont, ha majd helyreáll a béke – akkoriban ugyanis háború folyt Szicíliában* –, megegyezést kötöttünk egymással. Ebben Dionüsziosz megígérte, hogy amint csak sikerül uralmát megfelelő módon megszilárdítania, Diónt és vele együtt
b engem is vissza fog hozatni. Diónnal szemben viszont kikötötte, hogy ne tekintse száműzetésnek, ami annak idején történt vele, csupán külföldi tartózkodásnak. Ezeknek a feltételeknek alapján magam is beleegyeztem abba, hogy visszatérjek. Amint helyreállt a béke, Dionüsziosz mindjárt meg is hívott, Dióntól azonban azt kérte, várjon még egy évig. Engem viszont sürgetett, hogy mindenképpen menjek. Dión is biztatott és kérve kért, hogy utazzam. Szicíliából ugyanis számos hír je-

lentette, hogy Dionüszioszt most ismét rendkívüli mó-
c don megszállta a vágy a filozófia után: érthető, hogy
Dión oly nyomatékosan sürgetett a meghívás elfogadá-
sára. Én tudtam ugyan, hogy ifjú emberekkel gyakran
megesik az ilyesmi a filozófiával kapcsolatban, mégis
úgy gondoltam, tanácsosabb, ha Diónt és Dionüszioszt
legalábbis egy ideig sorsukra bízom. Válaszommal ter-
mészetesen mindkettőjüket magamra haragítottam. Azt
írtam ugyanis, hogy én már öregember vagyok, és hogy
különben is Dionüsziosz mostani eljárása egyáltalán
nem felel meg megegyezésünknek. Úgy látszik, ezután
Arkhütasz mehetett Dionüszioszhoz; mielőtt ugyanis
Szicíliából elutaztam volna, kölcsönös közeledést és ba-
rátságot létesítettem egyrészt Arkhütasz és többi taraszi
d barátom, másrészt Dionüsziosz között. Voltak azután
Szürakuszaiban is egyesek, akik Dióntól hallottak egyet
s mást a filozófiáról, továbbá olyanok, akik ez utóbbiak-
tól szedtek fel valamit, s persze csak úgy folyt a szájuk-
ból a sok helytelenül értelmezett filozófiai tanítás. Ezek
– ahogy most elképzelem magamnak a dolgot – megpró-
bálhattak Dionüsziosszal filozófiai vitákat folytatni,
azon az alapon, mintha ez utóbbi filozófiai tanításaim
egészét magáévá tette volna. Dionüsziosz, aki különben
igen tehetséges és könnyű felfogású ifjú, mindenekelőtt
hihetetlenül becsvágyó. Lehetséges tehát, hogy kedvét
lelte ezekben a (hiúságának hízelgő) filozófiai beszélge-
e tésekben, és nagyon ügyelt rá, hogy ki ne derüljön, hogy
amikor nála időztem, semmit sem volt hajlandó tanulni.
Így hát felébredt benne a vágy, hogy tanításaimat alapo-
sabban elsajátítsa, s becsvágya is erre ösztönözhette.
Annak okait, hogy előbbi látogatásom idején miért vo-
nakodott tanításaim meghallgatásától, a fentebb mon-
dottakban már előadtam.

Miután ép bőrrel sikerült hazaérkeznem, és – amint

az imént mondtam – második meghívását visszautasítottam, minden becsvágyával azon iparkodott, hogy megakadályozza, hogy egyesek azt gondolhassák, hogy
339 a én, nem sokat tartva képességeiről és hajlamairól, emellett még életmódját is megismerve, megvetem őt, és éppen ezért nem akarok hozzá visszatérni. Kötelességem azonban ebben a kérdésben is feltárni az igazságot, még azon az áron is, hogy esetleg egyesek, a történtekről értesülvén, filozófiámat fogják megvetni és a türannoszt fogják okos embernek tartani. Nos hát Dionüsziosz immár harmadszor is értem küldött, méghozzá ezúttal egy háromevezős hajót, hogy minél kényelmesebbé tegye az utazást. Elküldte azután Arkhedémoszt, Arkhütasz
b egyik tanítványát, akiről azt gondolta, hogy valamennyi szicíliai közt a legtöbbre becsülöm; értem küldött azután még másokat is szicíliai ismerőseim közül. S ezek valamennyien egyébről sem beszéltek, mint Dionüsziosz csodálatos haladásáról, amelyet a filozófia terén tett. Emellett még egy igen részletes levelet is írt, minthogy tudta, mennyire szívemen viselem Dión ügyét, és hogy viszont Dión is mennyire szeretné, ha rászánnám magam a hajóútra és Szürakuszaiba utaznék. Ennek megfelelően fogalmazta egész levelét, amelynek kezdete nagyjából a következő volt:

„Dionüsziosz üdvözli Platónt. (Ezután következtek a
c szokásos semmitmondó udvariassági szólamok, majd rögtön rátért a tárgyra.) Ha engedsz rábeszélésemnek és tüstént Szicíliába jössz, az első az lesz, hogy Dión ügye kívánságaidnak megfelelő módon fog elintéződni – hiszen tudom, te nem fogsz lehetetlent kívánni, és én sem fogok kérésed elől elzárkózni. Ha azonban nem jössz, Diónnak sem anyagi ügyei, sem a személyét illető kérdések nem a te óhajod szerint fognak megoldódni."

Diónnal kapcsolatban ezeket írta; levelének többi so-

rát hosszadalmas lenne elismételni, mindez azonban már nem is tartozik ide.

d De küldtek még mások is levelet: Arkhütasz és taraszi barátaim. E levelek mind Dionüsziosznak a filozófia iránti buzgalmát magasztalták, és felhívták figyelmemet rá, hogy ha most nem utazom, akkor Dionüsziosszal az én közreműködésem révén kötött barátságukat, amelynek fenntartása politikai szempontból igen fontos, mindenképpen felborítom.

Ilyen körülmények között történt tehát annak idején a meghívás: az egyik oldalról szicíliai és itáliai barátaim szinte vontak maguk felé, másfelől az athéniak sürgető
e könyörgéseikkel egyenest eltaszítottak. S mint régebben, ismét felülkerekedett bennem a belátás, hogy nem szabad Diónt és a taraszi jó barátokat cserbenhagynom; de a tárgyi érvek mellett érzésem is azt súgta, hogy korántsem olyan lehetetlen elképzelni, hogy egy ifjú emberben, aki itt-ott megszívlelendő dolgokat hall s emellett jó felfogású is, felébred a vágy a legtökéletesebb élet után. Így hát – gondoltam magamban – alaposan
340 a meg kell vizsgálnom az ügy állását, és ezt legalább semmiképpen sem szabad elhárítanom magamtól; nem szabad megtennem azt, hogy Dionüszioszt megsértsem. Márpedig, ha a különféle híreknek van valami alapjuk, vonakodásom valóban rendkívül sértő lenne ránézve.

Józan gondolkodásomat ezzel az érveléssel elhomályosítva, útnak is eredtem, noha érthető módon tele voltam aggodalommal, és előérzetem sem ígért sok jót. S ennek a harmadik utamnak alkalmából valóban beteljesedett a mondás: a harmadik áldozatot a megszabadító Zeusznak, mert sikerült ismét szerencsésen megmenekülnöm. S ezért Zeuszon kívül Dionüsziosznak kell elsősorban hálával adóznom, mert ő volt az, aki megakadályozta, hogy eltegyenek láb alól – noha ezt éppen

elegen meg szerették volna tenni: szerencsétlen helyzetemben bebizonyosodott, hogy volt azért benne egy szikrája a jóérzésnek.

b Megérkezésem után mindenekelőtt arról akartam meggyőződni, vajon igaz-e, hogy Dionüsziosz lelke lángot fogott a filozófiától, vagy pedig, hogy csupán üres szóbeszéd volt-e a sok hír, ami erről Athénba érkezett? Hiszen megvan annak a módja, miképpen kell ezt megvizsgálni, és ez az eljárás egyáltalán nem tisztességtelen, sőt ha türannoszokról van szó, mintha egyenest rájuk volna szabva, különösképpen az olyanokra, akiknek a feje tele van helytelenül értelmezett filozófiai tanításokkal; s Dionüsziosz esetében – amint megérkezésemkor azonnal észrevettem – nagyon is ilyenforma volt a helyzet. Nos hát az ilyen ember előtt fel kell tárni a filozófia
c mibenlétét és feladatának természetét, azután rá kell mutatni a vele való foglalkozás nehézségeire és fáradalmaira. Ennek hallatára pedig az igazán bölcselő természet, aki az istentől ihletve valóban a filozófiával való foglalkozásra termett és méltó rá, úgy érzi, mintha valami csodavilágba vezető útról hallana. Tudja, hogy most minden erejét össze kell szednie: ránézve az életnek másként már nincs is értelme. Nekigyürkőzve tehát és vezetője erejét is felfokozva, addig nem enged, amíg mindennek a végére nem jár, vagy legalább amíg el nem éri, hogy útmutató nélkül is tudja vezetni magát. Ezzel a felfogással és érzülettel él a filozófia jelöltje; s noha mindennapi teendőit – bármilyenek legyenek is azok –
d továbbra is ellátja, minden egyéb szempontot félretéve mindig csak a filozófia szavára hallgat, s mindennapi életét is úgy rendezi be, hogy ennek révén, józanságát mindenkor megőrizve, tanulékonysága, emlékezőtehetsége és értelmi képességei minél jobban kifejlődjenek; az ezzel ellenkező életmódot egész élete során gyűlöli.

Egészen más viszont a helyzet az olyan ember esetében, akinek filozófiai hajlama egyáltalán nincs, és csupáncsak a látszattudás színét ölti magára, hasonlóan ahhoz, aki
e a nappal barníttatja le magát: amikor ez látja, mi mindent kellene tanulnia, mennyi fáradozásra lenne szüksége, és hogy csak rendezett életmód illik az ügyhöz, mi egyebet is gondolhatna, mint hogy a feladat túlságosan nehéz neki, sőt képességeit is meghaladja? Így nem is
341 a lehet ereje rá, hogy kitartással hozzáfogjon. Néhányan az ilyen emberek közül azzal áltatják magukat, hogy amit a dologról már amúgy is hallottak, elég az egész megértéséhez, és további erőfeszítésre nincs is szükségük.

Ez tehát a biztos és csalhatatlan próbatétele a dőzsölő életmódot folytató és komoly erőfeszítésre képtelen embereknek. Ha ezt alkalmazzuk, sohasem vádolhatják vezetőjüket, csupán önmagukat, hogyha képtelenek mindazt, amire csak az ügy érdekében szükség van, megtenni.

Ebben az értelemben tartottam meg akkor Dionüsziosz előtt előadásaimat. Nem vettem át vele tehát min-
b dezt, de Dionüsziosz ezt nem is akarta. A másoktól felszedett álbölcsességek birtokában ugyanis elhitette magával, mintha már sok mindenről, sőt a végső dolgokról is hallott volna, és mindazt, amit hallott, a szükséges mértékben el is sajátította volna. Később – amint mondják – még írásmű formájában is beszámolt a hallottakról, és úgy akarta feltüntetni munkáját, mintha saját szerzeménye lett volna, nem csupán a másoktól hallott dolgok visszhangja. Erre vonatkozólag azonban
c semmi biztosat sem állíthatok. Tudom ugyan másokról is, hogy írtak az említett dolgokról, ezek azonban legalább nem tüntetik fel magukat szerzőnek. Nos hát mindazokról, akik már megírták munkájukat, vagy va-

laha is írni szándékoznak, és azt hiszik, hogy teljesen tisztában vannak azzal, amire életem törekvése irányul, egy dolgot bizonnyal elmondhatok: akár az én tanítványaim voltak, akár másoktól hallották tanításaimat, akár „maguktól jöttek rá" az igazságra, véleményem szerint semmit sem konyítanak a filozófiához. Nekem legalább-is semmiféle munkám nincs a legfőbb kérdésekről, és nem is lesz soha. Hiszen a végső belátást nem lehet szavakkal kifejezni, miként az oktatás szokásos tárgyait: az érte szakadatlanul végzett közös munka és az igazi
d életközösség eredményeként egyszerre csak felvillan a lélekben – akárcsak egy kipattanó szikra által keltett világosság – s azután már önmagától fejlődik tovább. Az sem kétséges előttem, hogy írásban vagy szóban én tudnám a legjobban kifejezni, s bizonyos, hogy egy rossz fogalmazvány nekem okozná a legnagyobb bánatot. De ha lehetségesnek gondolnám a végső bölcsességet elfogadható módon – akár írásban, akár szóban – a nagyközönség elé tárni, vajon szentelhetném-e életemet dicsőbb célra, mint hogy művem megírásával nagy szol-
e gálatot tegyek az emberiségnek, és hogy a dolgokat a maguk mivoltában mindenki számára láthatóvá tegyem? De nem hiszem, hogy e dolgok szavakba foglalásának megkísérlésével az emberiség javát szolgálnánk; ez legfeljebb csak néhány embernek válnék hasznára, aki azonban csekély útmutatással maga is rájuk tudna bukkanni. A többi embernél viszont csupán azt érnénk el, hogy egyrészt ügyünk hátrányára meg nem érdemelt megvetést keltenénk bennük a filozófia iránt, másrészt
342 a csak táplálnánk egyesek fennhéjázó és üres önhittségét, akik azt hiszik, mintha valami isteni bölcsesség birtokában volnának.

De gondolom, nem ártana erről még néhány szót szólnom. Ha ugyanis elmondok még egyet s mást, alig-

hanem az is érthetőbb lesz, amit most kifejtettem. Van ugyanis egy cáfolhatatlan ellenérv az olyan emberrel szemben, aki bármit is le mer írni az említett dolgokból; s noha ezt az érvet már régebben és többször is felhasználtam, azt hiszem, nem fog ártani, ha most is előadom.

Minden létező megismeréséhez három előkészítő lépés vezet el szükségképpen. A negyedik lépés azután már maga a megismerés, végül ötödször a megismerés
b tulajdonképpeni tárgyát: az igazi létezőt hozhatjuk szóba. Nos hát az első lépés a dolog neve, a második meghatározása, a harmadik képmása s a negyedik végül a megismerés. Ha meg akarod érteni, mit jelentenek az imént mondottak, tekintsd a következő példát, és alkalmazd minden más esetre. A kör olyan gyakorta említett dolog, amelynek neve éppen az, amit most kimondtunk. Ezután következik meghatározása; ennek alkotórészei az alany és az állítmány. Az az állítás ugyanis, amely szerint „kerülete középpontjától mindenütt egyenlő távolságra van", éppen annak a dolognak meghatározása,
c amelynek neve „kerek formájú", „egyenletesen görbült", „kör". A harmadik lépés a dolog képmása; az tehát, amit le lehet rajzolni és le lehet törölni, ki lehet esztergályozni és el lehet törni. Mindezekhez a körnek a maga mivoltában – noha rá vonatkoznak – semmi köze nincs, minthogy a kör másvalami, mint említett képmásai. A negyedik lépés azután mindezekkel az ismereti tárgyakkal kapcsolatban maga a megismerés, a belátás és a helyes vélemény. Mindezeket egyazon egység tagjaiként kell felfogni, minthogy nem hangképekben vagy térbeli formákban léteznek, hanem a lélekben, úgyhogy itt nyilvánvalóan másról van szó, mint a kör természetéd ről a maga mivoltában, vagy mint amit az előbb említett három lépés jelent. Az ötödiknek említett dologhoz (az igazi létezőhöz) legközelebb áll, hozzá leginkább hason-

lít a belátás; a megismerés és a vélemény már távolabb állnak tőle.

Mindezt ugyanígy el lehetne mondani a körön kívül az egyenes vonalú idomról, azután a színről; a jóról, a szépről és az igazságosról; minden mesterséges és természeti tárgyról; a tűzről, a vízről és bármely elemről; minden élőlényről, továbbá a jellemről, végül minden cselekvésről és szenvedésről. Mert bármelyikükről legyen is szó, ha valaki nem fogja meg valami módon
e mind a négy dolgot, sohasem lesz része teljesen az ötödik megismerésében. Azt is tekintetbe kell továbbá venni, hogy a megismerés említett lépései a nyelvi kifejezés
343 a gyarlósága miatt a dolgoknak nem csupán mivoltát, hanem éppen úgy minőségi meghatározottságát is megkísérlik felfedni. Ezért aki eszénél van, sohasem fog bátorságot venni magának arra, hogy a gyarló nyelv formájába öltöztesse, amit szellemével megfogott, s még kevésbé abba a merev formájába, amely az írásba rögzített nyelv tulajdonsága.

Ennek megértését is a fenti példa fogja elősegíteni. A gyakorlatban előforduló bármely lerajzolt vagy kifaragott körnek csupa olyan tulajdonsága van, amely szöges ellentétben áll az ötödiknek említett dologgal. Így például mindenütt részesedik az egyenes vonal tulajdonságában. Márpedig a kör a maga mivoltában – és ezt hangsúlyozom – a lényegével ellentétes tulajdonságból egy szemernyit sem tartalmazhat. Ami továbbá a dolgok nevét illeti, utalok rá, hogy az sohasem tekinthető vál-
b toztathatatlannak, és mi sem gátolja, hogy amit most kereknek nevezünk, egyszer esetleg egyenesnek hívjuk, az egyenest pedig kereknek: egy tulajdonságuk sem fog megváltozni, ha nevüket felcseréljük és fordítva nevezzük el őket. Ugyanez vonatkozik a meghatározásra is. Minthogy alkotórészei az alany és az állítmány, semmi

sem tekinthető benne elegendő szilárdsággal rögzítettnek. Rengeteg szót lehetne vesztegetni arra, hogy a négy lépcsőfok mindegyike mennyire határozatlan. A leglé-
c nyegesebb itt azonban az, hogy – mint kevéssel előbb mondtuk – a dolog mivolta és minőségi meghatározottsága közül a lélek nem az utóbbi, hanem az előbbi megismerését szomjazza, a megismerés négy foka közül viszont mindegyik – akár a szó, akár az érzéki megismerés útján – éppen azt tárja a lélek elé, amit nem keres; s minthogy mind a szóval adott, mind pedig a felmutatott dolgokat az érzékszervek könnyen megcáfolható megítélésére bízza, úgyszólván minden embert a legkülönfélébb kételyekkel és bizonytalanságokkal tölt el. Ha mármost olyan dolgokról állunk oda vitázni, amelyekre nézve helytelen neveltetésünk elmulasztott hozzászoktatni, hogy az igazságot keressük, úgyhogy megelégszünk egy képmás odavetésével, vitatkozó társaink nem is fognak tudni bennünket nevetségessé tenni, bár-
d mennyire értsenek is a megismerés egyes lépéseinek összezavarásához és cáfolgatásához. Ha azonban az ötödiknek említett dolgot kell válaszunkban feltárnunk, bárki, aki ért a szócsavaráshoz, győztes lehet fölöttünk, és a hallgatóság többnyire nem is sejti, hogy nem az író, illetőleg az előadó lelke az, ami alulmaradt, hanem a négy ismereti fok már amúgy is silány természete. Csak
e a velük való szakadatlan foglalkozás, amely lépésről lépésre halad rajtuk keresztül, és az elért fokról mindig az előbbire is visszatekint, hozhatja létre végül a természeténél fogva kiváló dolog (azaz az igazi létező) megismerését a természeténél fogva kiváló lélekben. Ahol azonban a lélektől már természetére való tekintettel sem várhatunk sok jót – mint ahogy az átlagember lelkiségében a tanulásra és az úgynevezett erkölcsiségre nézve már eleve ez a helyzet, ha pedig nem, akkor a későbbi

344 a romboló befolyások hatására fejlődik idáig –, ott még egy Lünkeusz sem tudná meggyógyítani a lelki vakságot. Egyszóval azon, akinek lelke nem rokon a tárggyal, sem a könnyű felfogás, sem a jó emlékezőtehetség nem segíthet: az igazi ismeret nem ereszthet gyökeret a vele szögesen ellentétes természetű lélek talajában. Így hát mindazok, akiknek nincs természetes érzékük és hajlamuk az igazságosságra és mindenfajta szépségre – noha esetleg más dolgokban könnyű felfogásúak és jó emlékezetűek –, valamint azok is, akiknek megvolnának ugyan a hajlamaik, de felfogásuk és emlékezőtehetségük rossz,
b sohasem fognak eljutni az erény és a bűn igazi mivoltának lehető legteljesebb megismeréséhez. Mert e két dolog megismerésének szükségképpen együtt kell járnia, amint a valóság egész világára vonatkozólag is egyszerre kell megismerni, mi a tévedés és mi az igazság. S e megismerés érdekében semmi fáradságot és időt nem szabad kímélnünk, amint már kezdetben mondtam. Csak ha az említett négy tényező mindegyikét – a nevet, a meghatározást, a térbeli alakot és az érzékelés eredményét – sok fáradsággal összevetjük, és egymás iránt jóindulattal viseltetve, irigység nélkül, kérdések és feleletek formájában minden oldalról megvitatjuk, csak akkor fog rávillanni a kutatás minden tárgyára a megértés és az igazi belátás fénye, méghozzá olyan világossággal, hogy az már szinte nem is embernek való.

c Ezért tehát minden komoly ember a végsőkig irtózik attól, hogy a komoly dolgokról valaha is írásban nyilatkozzék, és azokat az emberi rosszindulatnak és meg nem értésnek tegye ki. Egyszóval: ha az ember látja valakinek írásban megfogalmazott gondolatait, mint például a törvényhozóét törvényeiben, vagy bármi más gondolatokat bármely más formában, a mondottak alapján nyilvánvalónak fogja tartani, hogy nem fejezhetik ki az illetőnek

legkomolyabb mondanivalóit, hogyha az valóban komoly ember: gondolatainak magva lelkivilágának legszebb helyén nyugszik valahol elrejtve. Ha azonban bölcsességének legmélyét valóban megkísérelte írásban
d rögzíteni, akkor ez esetben ha nem is az istenek – miként Homérosz mondja* –, de az emberek minden bizonnyal elvették az eszét.

Aki most már figyelemmel kísérte ezt a mitikus és botladozó előadást, nyilván tudni fogja, hogy ha akár Dionüsziosz, akár bárki más, legyen az kisebb vagy nagyobb szellem, írt volna valamit a természet alapvető elveiről, akkor annak, amit leírt, igazi lényegét sohasem hallhatta és soha meg nem tanulhatta. Különben ugyanúgy szentnek tartotta volna, mint én, és nem merte volna méltatlan és illetlen kezek zsákmányául odadobni. Hiszen csupán emlékezetének támogatására aligha kel-
e lett volna leírnia. Mert ha már egyszer szellemi tulajdonává tette az ember, semmi oka sincs attól tartani, hogy elfelejtheti: annyira tömör formában birtokolja, mint semmi mást. Ha tehát egyáltalán írt egy ilyen művet, csak rút hiúságból írhatta, akár a maga termékének tün-
345 a tette fel azt, akár csupán műveltségét akarta vele fitogtatni. Ehhez azonban nem mutatkozott méltónak, mivel bebizonyította, hogy a műveltséget nem önmagáért, hanem csupán a belőle származó hírnévért szereti. Hogy Dionüsziosz egyetlen együttlétünk eredményeként csak ennyire tudta vinni, az egyáltalán nem csodálatos; de hogy miképpen jutott el idáig, arra thébai kifejezéssel élve csak annyit mondhatok: az isten tudja.* Mert én csak úgy tudtam átvenni vele a dolgokat, amint már fentebb elmondtam, és azt is csak egyszer, később soha többé. Most már annak, akit érdekel, hogyan is történtek ezek a dolgok, gondolkodóba kell esnie, és fel kell vetnie a kérdést, miért nem jöttünk össze tanulás céljá-

ból másodszor, harmadszor és még többször is? Talán azért, mert Dionüsziosz, miután egyetlenegyszer meghallgatott engem, azt hitte, hogy most már tud valamit? (És valóban, hogy most már elégséges tudása van, akár maga szerezte azt, akár másoktól sajátította el?) Vagy azért, mert hiábavalóságnak tartotta tanításaimat? Vagy harmadszor, talán azért, mert belátta, tanításom nem az ő számára való, hanem meghaladja képességeit, úgyhogy ő egész egyszerűen képtelen életét a bölcsesség és az erény ápolásának szentelni? Ha mármost valóban azt hiszi, hogy tanításaim értéktelenek, számos tanú véleményével fogja magát szemben találni, akik éppen az ellenkezőjét állítják, és akiknek véleménye ezen a téren jóval illetékesebb Dionüszioszénál. Ha pedig maga szerezte tudását, vagy mégis tőlem sajátította el, és maga is elismeri, hogy az az igazi lelki nemesség kialakításának alkalmas eszköze, nem kell-e őt csodálatosan különös embernek tartani, ha mégis meg tudta tenni, hogy a bölcsességre vivő út mesterét és vezérét oly könnyelműen megsértette? Mert hogy hogyan sértette meg, mindjárt elmesélem.

Az említett esemény után nemsokára, noha mindeddig meghagyta Diónt vagyona birtokában és haszonélvezetében, egyszerre csak megtiltotta vagyonkezelőinek, hogy ezután bármit is küldjenek neki a Peloponnészoszra, mint hogyha teljesen megfeledkezett volna leveléről. Azt hozta fel ürügyül, hogy a vagyon tulajdonképpen nem is Dióné, hanem a fiáé, azaz Dionüsziosz unokaöccsé, akinek azonban a törvény értelmében ő a gyámja. Ezek voltak tehát mindeddig a fő események; belőlük azonban világosan felismertem Dionüsziosznak „a filozófia utáni vágyát", s mit tehettem volna egyebet, mint hogy bosszankodjam, akár tetszett nekem, akár nem. Akkor ugyanis már benne jártunk a nyárban, és a

hajók kifutása is megkezdődött. Mindazonáltal azt tartottam, hogy nem annyira Dionüszioszra kell haragudnom, mint inkább jómagamra és azokra, akik rávettek, hogy harmadszor is keresztülhajózzam Szkülla szoro-
e sán, hogy – miként Homérosz mondja –

*a vad Kharübdiszt újra meg kelljen járnom.**

Elhatároztam tehát, hogy megmondom Dionüsziosznak, lehetetlen továbbra is nála maradnom, mivel Diónnal ily rútul elbánt. Ő azonban minden ékesszólását latba vetette, és kérve kért, hogy maradjak: jól tudta, nem vetne rá jó fényt, ha én tüstént hazautaznám és róla a történteket elhíresztelném. Minthogy azonban nem
346 a tudott szándékomról lebeszélni, kijelentette, maga fog utazásom előkészületeiről gondoskodni. Nekem ugyanis az volt a szándékom, hogy a legelső kifutó hajóra szállva elutazom: csak úgy lángoltam a felháborodástól, és nem törődtem vele, mi lesz a következménye, ha elfognak. Hiszen napnál is világosabb volt, hogy semmi sértést sem követtem el, hanem én voltam az, akit megsértettek.

Dionüsziosz tehát, amikor látta, hogy hallani sem akarok a maradásról, hogy az akkori kihajózási időszak tartamára mégis visszatarthasson, a következő cselt eszelte ki. Az említett beszélgetés utáni napon eljött hozzám, és ezt a csábító ajánlatot tette. „Elég most már
b abból – mondotta –, hogy Dión és az ő dolgai állandó nézeteltérést okozzanak közöttünk. Elhatároztam – folytatta –, hogy kedvedért Dión ügyét a következőképpen fogom elintézni: vagyonát visszaadom neki, és csak azt követelem tőle, hogy a Peloponnészoszon lakjék. De nem mint száműzött, hanem úgy, hogy tüstént megkapja az engedélyt a hazatérésre, mihelyt erre vonatkozólag ő meg én és ti, az ő barátai megegyeztünk. Ennek pedig

az a feltétele, hogy ne törjön uralmam ellen. Erre vonatkozólag neked, barátaidnak* és Dión itteni embereinek kezességet kell vállalnotok, amivel szemben viszont
c majd ő fog nektek biztosítékot nyújtani. Vagyonát, amit visszakap, helyezze el a Peloponnészoszon és Athénban, bárkinél, aki nektek megfelel; a haszonélvezet legyen az övé, a tőkével azonban ne legyen joga a ti hozzájárulástok nélkül szabadon rendelkezni. Benne ugyanis nem nagyon bízom, és nem tudom, ha pénzével – ami nem kis összeg – szabadon rendelkezhetik, nem fog-e velem szemben méltánytalanul eljárni? Hozzád azonban és a tieidhez inkább van bizalmam. Fontold meg hát, tetszik-e neked indítványom, és ha igen, maradj itt még ebben az évben. Tavasszal azután elutazhatsz és magad-
d dal viheted Dión vagyonát. Biztosan tudom, Dión nagy hálára lesz irántad kötelezve, hiszen te leszel az ő szemében az, akinek sikerült számára ezeket a feltételeket kieszközölnie."

Ennek a beszédnek hallatára rendkívül felindultam, de mégis azt válaszoltam, hogy még meg akarom gondolni a dolgot, és másnapra közlöm majd vele véleményemet. Ebben azután meg is egyeztünk.

Ezután magamra maradva alaposan megfontoltam az ügyet, de nagyon fel voltam háborodva. Az első gondolat, ami eszembe jutott és töprengésemet irányította, a
e következő volt: „Mi lesz akkor, ha Dionüsziosz, noha esze ágában sincs bármit is megtenni abból, amit ígért, távozásom után egészen hitelt érdemlően megírja és másokkal is megíratja Diónnak mindezeket az indítványait, mintha őt a legjobb szándékok vezérelték volna, és én voltam az, aki Dión érdekeivel szemben teljesen közömbösnek mutatkozva visszautasítottam felszólítását? Azután pedig, ha még ráadásul az a terve, hogy semmiképpen sem enged haza – hiszen még ha nem

parancsolja is meg határozottan egyetlen hajóskapitány-
347 a nak sem, akkor is könnyen megértetheti valamennyivel,
hogy nem tűri elutazásomat –, vajon kinek lesz bátorsága magával vinni engem, ha egyedül jövök ki Dionüsziosz házából?" Ugyanis – még csak ez hiányzott nekem – a palota körül elterülő kertben laktam, ahonnan még csak a kapus sem engedett volna távozni Dionüsziosz határozott parancsa nélkül. „Ha viszont még ebben az évben itt maradok, megírhatom majd Diónnak, hogy megint milyen helyzetbe kerültem és hogyan megy sorsom. De ha Dionüsziosz csak részben is beváltja ígére-
b tét, eljárásom nem lesz teljesen értelmetlen: hiszen Dión vagyona, helyes becslés mellett, bizony nem kevesebb száz talentumnál. Ha azonban, amint az valószínű is, balsejtelmeim valóra válnak, nem tudom, mit fogok magammal kezdeni; mindazonáltal talán mégis kötelességem egy évig még kitartani, hogy megkíséreljem Dionüsziosz cselszövéseit ellenintézkedésekkel elhárítani."

Miután ilyeténképpen elhatároztam magamat, másnap Dionüsziosznak a következőket mondtam: „Rászántam magam a maradásra, de arra kérlek, ne tekintsd
c úgy a dolgot, mintha én Dión elhatározásaiba beleszólhatnék. Inkább írjunk neki közösen egy levelet, amelyben közöljük vele mostani egyezségünket és megkérdezzük tőle, hozzájárul-e. Ha nem, írja meg nekünk minél gyorsabban, milyen egyéb kívánságai és követelései lennének. Te pedig ígérd meg, hogy ügyében addig is semmi újabb lépést nem teszel."

Ezeket mondtam, s ezen az alapon meg is egyeztünk, csaknem szóról szóra az előbb idézett szavaim szerint. Nemsokára elvitorlázott valamennyi hajó, s többé már nem is számíthattam rá, hogy elutazzam. Erre Dionü-
d sziosz megint csak meggondolta magát, s azzal állt elő,

hogy a vagyonnak csak a fele Dióné, a másik fele a fiáé. Így hát – mondta – Dión vagyonát pénzzé fogja tenni, ellenértékének a felét azután majd magammal vihetem, a másik felét pedig Dión fia javára letétbe fogja helyezni: ez lesz a kérdés legigazságosabb megoldása. Szavaitól lesújtva teljesen hiábavalónak tartottam, hogy alaposan megmondjam neki véleményemet. Csupán azt közöltem vele, meg kell várnunk Dión levelét, és az új helyzetről majd azután fogjuk ismét értesíteni. Közvetlenül erre Dionüsziosz a legnagyobb könnyelműséggel s teljesen
e kénye-kedve szerint túladott Dión minden vagyonán, anélkül, hogy nekem egy szót is szólt volna az egészről. De én sem beszéltem vele soha többé Dión ügyéről: tudtam, segíteni többé már nem lehet.

Ennyire mentem el tehát az említett módon a filozófián és a barátaimon való segítésben. Ettől kezdve Dionü-
348 a sziosz és én úgy éltünk egymás mellett, hogy miközben én vágyakozva állandóan kifelé tekintettem, mint a madár, amely szeretne rabságából elrepülni, Dionüsziosz folytonosan azon mesterkedett, miképpen tudna engem elhallgattatni anélkül, hogy Dión vagyonából bármit is ki kellene adnia. Mindazonáltal egész Szicília színe előtt nem győztük hangoztatni, milyen jó barátok vagyunk.

Ekkortájt történt, hogy Dionüsziosz megkísérelte idősebb katonáinak a zsoldját – atyja elveivel szöges ellentétben – leszállítani. A katonák azonban haragtól hajtva összesereglettek, és kijelentették, hogy a zsold-
b csökkentésbe nem egyeznek bele. Erre Dionüsziosz erőszak alkalmazásához folyamodott és bezáratta a vár kapuit. Egyéb sem kellett a harcosoknak: barbár harci dalt harsogva egyenest a várfalak ellen vonultak. Dionüsziosz ekkor annyira megrémült, hogy mindenben engedett, sőt az összegyűlt fegyvereseknek még többet is ígért, mint amennyit ők maguk követeltek. Hamarosan

az a pletyka kapott lábra, hogy Hérakleidész volt a katonák felbujtója. Amint ezt Hérakleidész meghallotta, tüstént elinalt és elrejtőzött. Dionüsziosz természetesen azon volt, hogy elfogassa, de mivel nem tudta, hogyan
c fogjon hozzá, magához hívatta Theodotészt a palotakertbe, ahol akkor – szokásos sétámat végezve – történetesen magam is jelen voltam. Hogy különben mit beszéltek, nem hallottam és nem is közölték velem, de amit Theodotész az én jelenlétemben mondott Dionüsziosznak, azt tudom és emlékszem is rá. A következőket mondta ugyanis: „Platón, Dionüszioszt a következő indítványom elfogadására szeretném rábeszélni. Ha sikerül nekem Hérakleidészt előkeríteni, hogy az ellene emelt vádakra megfeleljen, akkor a következőt kérem Dionüsziosztól. Abban az esetben, ha valóban kiderülne, hogy Hérakleidész nem lakhat többé Szicíliában,
d engedje őt fiával és feleségével együtt a Peloponnészoszra hajózni, hogy ott – ránézve immár ártalmatlanul – letelepedhessék és vagyona kamataiból éljen. Már előbb is érte küldtem és most is még egyszer utánaküldenék, hátha az előbbi vagy a mostani hívásomnak engedelmeskednék. Dionüszioszt pedig kérve kérem, hogy ha Hérakleidészt akár helyben, akár vidéken elfogják, semmi bántódása ne essék azon kívül, hogy el kell hagynia az
e országot, s mindaddig távol kell lennie, ameddig Dionüsziosz más belátásra nem jut. Beleegyezel ebbe?" – kérdezte Dionüszioszhoz fordulva.

„Igen – felelte –, s még abban az esetben sem fogok ellene másként eljárni, mint ahogy most megbeszéltük, ha a te házad környékén bukkanna fel."

Másnap este azonban Eurübiosz és Theodotész szörnyen felindulva és roppant sietséggel megjelennek nálam. Theodotész ragadja meg a szót: „Platón – kérdezi –, nemde te ott voltál tegnap és hallottad az ígéreteket,

amelyeket Dionüsziosz Hérakleidész ügyében tett nekünk?"

„Természetesen" – feleltem.

„S íme most – mondta – fegyveresek keresik mindenfelé Hérakleidészt és el akarják fogni; neki pedig itt kell
349 a lennie valahol a közelben. Jöjj hát velünk Dionüsziosz-hoz, amilyen gyorsan csak tudsz."

Elindultunk hát és bementünk hozzá. Ők ketten csak álltak hallgatagon, könnyeikkel küzdve, így hát én ragadtam meg a szót. „Barátaim attól tartanak, hogy te Hérakleidész ellen másként akarsz eljárni, mint ahogy tegnap megegyeztünk. Azt hiszem ugyanis, itt a közelben rejtőzhetett el és valaki megláthatta őt."

Ezekre a szavakra Dionüsziosz dühbe gurult, és – amint az a dühöngőnél gyakran elő szokott fordulni –
b hol elsápadt, hol meg elvörösödött. Ámde Theodotész térdre borult előtte, megragadta kezét, s zokogva könyörgött, ne tegyen ilyet Hérakleidésszel.

Ekkor én, hogy megvigasztaljam, szavába vágtam, és így szóltam: „Bátorság, Theodotész, hiszen Dionüsziosz úgy sem meri megtenni, hogy tegnap tett ígéretét megszegje."

Erre ez olyan megsemmisítő pillantást vetett rám, amilyenre csak egy zsarnok képes, és így szólt:

„Neked ugyan én az égvilágon semmit sem ígértem meg."

„Zeuszra – feleltem –, de mennyire! Szavadat adtad rá, hogy nem fogsz elkövetni olyat, amitől tartva kérlel Theodotész most téged." Miután ezeket mondtam, hátat fordítottam neki és faképnél hagytam.

c De ő csak tovább folytatta a hajtóvadászatot, mire Theodotész üzenetet küldött Hérakleidészhez, figyelmeztetve őt, hogy azonnal meneküljön. Dionüsziosz erre Teisziasz vezetésével katonákat küldött üldözésére.

Hérakleidésznek azonban – mint mondják – sikerült néhány órával megelőznie őket és karthagói uralom alá tartozó területre menekülnie.

Ez után az eset után Dionüsziosz azt hitte, hogy régi terve – hogy nem adja ki Dión vagyonát – immár mindenki előtt igazolva van, és a történtek után velem szemben sem kell többé barátságosan eljárnia. Így mindenek-
d előtt kilakoltatott a várból, azzal a kifogással, hogy a kertben, ahol laktam, az asszonyoknak bizonyos tíz napig tartó áldozati ünnepet kell ülniük. Elrendelte egyúttal, hogy ez alatt az idő alatt odakünn Arkhedémosznál lakjam.

Ekkoriban történt, hogy Theodotész meghívott a házába, és az említett eset miatt hevesen kifakadt és erősen szidalmazta Dionüszioszt. Ez pedig, amint fülébe ju-
e tott, hogy Theodotésznál jártam, látogatásomat is felhasználta újabb és az előbbihez méltó ürügyként a velem való szakításra. Hozzám küldte egy emberét és megkérdeztette, valóban elfogadtam-e Theodotész meghívását.

„Természetesen" – feleltem.

„Nos, ha ez így van – felelte a követ –, Dionüsziosz parancsára megmondom neked: nem szép eljárás tőled, hogy Diónt és barátait állandóan előbbre helyezed nála."

Ez volt az üzenete, és ezután már nem engedett régi lakásomba visszaköltözni, minthogy most már úgy tekintette a dolgot, hogy aki Theodotész és Hérakleidész barátja, neki csak ellensége lehet. S jóindulatomra sem számított többé, minthogy Dión vagyonának teljesen nyakára hágott.

350 a Ezután tehát a várfalon kívül a zsoldosok között laktam. Itt többen is meglátogattak engem, így a szolgaszemélyzet athéni tagjai közül is egyesek, az én honfitársa-

im. Ezek hírül hozták nekem, hogy a katonák között izgatás folyik ellenem és néhányan fennen hangoztatják, hogy eltesznek láb alól, ha a kezük közé tudnak kaparintani. Ettől kezdve minden gondolatom a menekülésé volt, és a következőt eszeltem ki. Arkhütasszal és többi taraszi barátommal levélben ismertetem veszélyes helyzetemet. Erre ők kieszelnek valamilyen ürügyet, hogy
b hivatalosan, az állam részéről követséget küldjenek Szürakuszaiba, és elküldenek egy harmincevezős hajót egyik barátjuk, Lamiszkosz parancsnoksága alatt. Így is történt. Lamiszkosz, amint megérkezett, kihallgatásra jelentkezett érdekemben Dionüsziosznál, és kijelentette, hogy megmásíthatatlan szándékom elutazni. Dionüsziosz ehhez hozzá is járult és az útiköltséget megfizetve elengedett. Ami Dión vagyonát illeti, szóba sem hoztam már a dolgot, de ott sem jutott eszébe senkinek bármit is kiadni belőle.

A Peloponnészoszra való megérkezésem után Diónnal Olümpiában, a nézők között találkoztam, és elmesél-
c tem neki a történteket. Erre ő Zeusz nevére hivatkozva tüstént felszólított engem, valamint barátaimat és rokonaimat, hogy készülődjünk a Dionüsziosz elleni bosszúra; nekünk ugyanis a vendégbarátság megsértése miatt kell bosszút állnunk – ezzel a kifejezéssel illette és így fogta fel a dolgot –, neki pedig a jogtalan elűzésért és számkivetésért kell fizetnie. Ennek hallatára megmondtam neki, hogy csak szólítsa fel barátaimat, ha azoknak nincs ellene kifogásuk. „Engem azonban – folytattam – te és a többiek szinte erőszakosan tettetek Dionüsziosz vendégévé, lakótársává és hittestvérévé. Ő pedig, noha a sok szóbeszédtől befolyásolva talán elhitte, hogy én a
d te szövetségedben élete és uralma ellen török, mégsem öletett meg: ennyi tisztesség mégiscsak volt benne. Kü-

lönben sem vagyok már abban a korban, hogy bárkinek is szolgálatára lehetnék háborús vállalkozásában, de bármikor számíthattok támogatásomra, ha valami kölcsönös baráti segítséget kívánó jó cselekedetre készülődtök. Amíg azonban helytelenre törekedtek, máshoz forduljatok segítségért." Ezeket mondtam, mert már nagyon el voltam keseredve hiábavaló és eredménytelen szicíliai utazgatásaim miatt. Ők azonban nem fogadtak szót nekem s nem hajlottak békítgetéseimre, így csupán önmagukat okolhatják mindazokért a szerencsétlenségekért, amelyeket most magukra zúdítottak. Pedig min-
e den emberi számítás szerint mindez másként történt volna, ha Dionüsziosz kiadta volna Dión vagyonát, vagy teljesen kibékült volna vele. Mert ha csak Diónról lett volna szó, őt könnyen vissza tudtam volna tartani, legalábbis jóakaratomon és befolyásomon nem múlt volna
351 a a dolog. Így azonban egymásnak mentek és minden téren csak bajt okoztak. Diónban legalább megvolt az a belátás, amelyet magamtól és minden józanul gondolkodó embertől mind a maga, mind barátainak politikai pályafutására, mind pedig a hazára vonatkozólag megkövetelek, az, hogy a politikai hatalomra és a legfőbb tisztségekre csakis a legnagyobb önfeláldozással végzett munka árán szabad törekedni. Épp az ellenkezője ennek
b az az ember, aki csellel és összeesküvéseket szőve akarja önmagát, barátait és az államot boldogítani; szerencsétlen pipogya az ilyen, gyengeségből vágyainak rabja. Ez először is a vagyonosokat, mint állítólagos ellenségeit, legyilkoltatja, azután vagyonukat elherdálja, és tettestársainak, valamint barátainak is szívükre köti, hogy ugyanúgy cselekedjenek, hogy valaki később elő ne állhasson azzal, hogy szegény maradt. S hasonlóan jár el az is, akit azért tisztelnek népe jótevőjének, mert az

előkelőek vagyonát népszavazás útján a tömeg között szétosztja; s nem kevésbé helytelen úton jár az, aki valamely több kisebb állam fölött uralkodó nagyobb
c állam élén állva, a kis államok vagyonát jogellenesen hazájának juttatja. Nem, ilyen módon sem Dión, sem bárki más, aki ura akaratának, nem fog a hatalom után törekedni, hiszen ezzel mind a maga, mind ivadékai fejére örök időre pusztulást idéz; inkább az igazi alkotmányt és a legigazságosabb és legjobb törvények alapján való berendezkedést tartja szem előtt, amelynek megteremtéséhez kivégzésekre és öldöklésekre egyáltalán nincs szükség. Ezen az úton járt nemrégiben Dión is; többre becsülte a gyalázatos tettek elszenvedését elkövetésüknél. És bár ugyancsak vigyázott, hogy ne kelljen ilyeneket elszenvednie, mégis elbukott, méghozzá ép-
d pen akkor, amikor azt hitte, mindent elért és ellenségeinek fölébe kerekedett. S ami megesett vele, nem is olyan rendkívüli. Mert noha istenfélő, józan és bölcs férfiú sohasem tévedhet teljesen az istentelen ember lelkiségének megítélésében, mégis előfordulhat, hogy úgy jár, mint a jó kormányos, akinek figyelmét nem kerüli el ugyan a kitörőben lévő vihar, de nem veszi észre a vihar rendkívüli, váratlan erejét, és ezért a természet erőinek áldozatául esik. Így pusztult el Dión is a legrövidebb idő alatt. Nyilván tudta, hogy akik a vesztén munkálkodnak,
e gonosz emberek, de hogy műveletlenségük, gazságuk és falánk telhetetlenségük mennyire határtalan, azt már nem vette észre. S minthogy ennek megítélésében tévedett, el kellett buknia, halálával pedig Szicíliára ezernyi bajt és szenvedést idézett.

352 a Amit most az események vázolása után tanácsolhatnék, azt már nagyjából elmondtam, s ezzel legyen is elég. Hogy második szicíliai utamról való beszámolómra

később még egyszer visszatértem, az azért történt, mert szükségesnek tartottam részletesen megemlékezni róla, hisz oly különös és érthetetlen dolgok történtek ott velem. Ha mármost elbeszélésem alapján némelyek számára érthetőbbé vált vállalkozásom, és a történteket is sikerült minden látszat szerint megfelelő okokkal támogatnom, levelem teljesen el is érte célját.

PLATÓN DIÓN HOZZÁTARTOZÓINAK ÉS BARÁTAINAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

Megkísérlem most nektek – amilyen jól csak tudom – elmondani, milyen életfelfogással érhetitek el leginkább jókívánságaim valóra válását. Remélem azonban, noha
c jó tanácsom elsősorban felétek irányul, mégsem csupán tinektek válik hasznotokra, hanem rajtatok kívül valamennyi szürakuszainak, de azontúl még rosszakaróitoknak és ellenségeiteknek is javára lesz, kivéve az olyat,* aki valami szörnyű nagy bűnt követett el; mert az ilyesmi jóvátehetetlen és senki sem moshatja le soha magáról. Figyeljetek hát szavaimra.

Miután a zsarnoki uralom Szicíliában mindenütt megbukott, valamennyiőtök figyelmét az új helyzetből adódó kérdések vonják magukra: az egyik párt ugyanis ismét magához akarja ragadni az egyeduralmat, a másik
d pedig a zsarnoki hatalomnak – ha már egyszer megszabadult tőle – egyszer s mindenkorra véget akar vetni. A többség véleménye szerint az ilyen helyzetben a helyes tanácsnak mindig olyan eljárásokat kell ajánlania, amelyek az ellenségnek a lehető legnagyobb kárt okozzák, a barátnak viszont a lehető legnagyobb hasznot. Korántsem olyan egyszerű dolog azonban másokra nagy szerencsétlenséget idézni úgy, hogy közben magunkra is ne zúdítsunk ugyanannyi szenvedést. Bizonyítékot erre nem kell valahol a távolban keresni, csak azt kell megnézni, ami közvetlenül előttünk, éppen Szicíliában játszódik le, amikor az egyik párt megkísérli megrendszabályozni a másikat, ez viszont minden erejével véde-
e kezik az ellene irányuló eljárásokkal szemben. Ha ezt a

példát másoknak is elmesélitek, tanításaitokból bárki éppen eléggé okulhat. Ezen a téren tehát aligha van szükség szószaporításra. De azokat az eljárásokat, amelyek alkalmazása révén mind ellenségeink, mind barátaink hasznot húznak, vagy legalábbis a legkisebb kárt szenvedik, egyáltalán nem könnyű felismerni, sem pedig – ha már felismertük őket – alkalmazni: ha ebben a kérdésben tanácsot adunk vagy tanításra vállalkozunk, jámbor óhajnak tűnik kezdeményezésünk. Mindenesetre legyen is jámbor ima, hiszen szavainkat és gondolatainkat mindenkor isten nevével kell elkezdenünk. Emellett azonban szeretném, ha foganatja is lenne. Tanácsom tehát nagyjából a következőképpen hangzik:

353 a

Attól kezdve, hogy kitört a karthagói háború, mindmostanáig megszakítás nélkül egy és ugyanaz a nemzetség uralkodik fölöttetek és ellenségeiteken. Az a nemzetség, amelyet valamikor atyáitok a legválságosabb helyzetben emeltek uralomra, akkor, amikor Szicíliának a görögöktől lakott részét az a végső pusztulást hozó csapás fenyegette, hogy a karthagóiak leigázzák és barbarizálják. Ekkor választották ugyanis Szicília megmentésére Dionüszioszt, ezt az ifjú és vitéz férfiút – aki mintha egyenest erre termett volna – hadvezérré, Hipparinoszt pedig, mert idősebb volt, tanácsadójává. Mindkettőjüket korlátlan hatalommal ruházták fel s állítólag türannosz volt a címük. S mindegy, hogy minek köszönhető a válság leküzdése, aki akarja, higgye, hogy valamely isteni rendeltetésnek és az istenségnek, vagy a két uralkodó rátermettségének, vagy akár mind a kettőnek, meg nem feledkezve természetesen az akkori polgárok közreműködéséről: legyen kinek-kinek az ő hite szerint. Tény, hogy a fenti választás révén a történtek folyamán sikerült a válságból kilábalni. Minthogy e két férfiú ennyire megállta helyét, mindenképpen méltá-

b

c nyos, hogy megszabadítóik iránt a szicíliaiak valamenynyien még ma is hálával viseltessenek. Ha azonban a zsarnoki uralom később az állam ajándékával helytelenül sáfárkodott, ezért már meg is bűnhődött, de még ezután is lakolnia kell.

S vajon a jelenlegi helyzet tekintetbevételével mi lehetne vitathatatlanul helyes büntetésük? Ha nektek módotokban volna egészen egyszerűen, nagy veszélyek és fáradalmak nélkül megszabadulni tőlük, vagy pedig azok abban a helyzetben volnának, hogy könnyűszerrel ismét magukhoz tudják ragadni az uralmat, teljesen
d hiábavaló volna még csak tanácsként is előadnom, amit most szándékozom mondani. Így azonban valamenynyiőtöknek meg kell gondolnotok és emlékezetetekbe kell idéznetek, hányszor ébredt fel már mindkét pártban a remény, és hányszor hittétek, hogy már közvetlenül kitűzött célotok elérése előtt álltok, és hogy abból a kevésből, ami még hiányzott, mindig milyen rengeteg sok, hatalmas szerencsétlenség származott; s ennek – úgy látszik – sohasem lehet végére érni, mert ha egy régóta tartó megpróbáltatás látszólag végéhez közeledik, ez mindenkor csupán egy új szerencsétlenség kez-
e detét jelenti, úgyhogy mind a türannisz-párt, mind pedig a demokratikus párt egészét az a veszély fenyegeti, hogy ebbe a körforgásba belepusztul. S ha bekövetkezik az, amivel számolni kell – bármennyire kívánom az ellenkezőjét –, a görög nyelv úgyszólván egész Szicíliából el fog tűnni, és a punok vagy az oszkok uralmának és fennhatóságának fogja átadni helyét. Minden igaz görögnek minden erejével azon kell tehát lennie, hogy erre valami ellenszert találjon. És ha valaki megfelelőbb és hatékonyabb gyógyszert tud, mint amit én fogok
354 a most ajánlani, bocsássa közre; méltán fogja őt mindenki a görögök legnagyobb jótevőjének nevezni. Azt az eljá-

rást viszont, amely az én véleményem szerint a legalkalmasabb, megkísérlem most minden kertelés nélkül, mindkét párt érdekeit méltányolva, feltárni.

Tanácsomat döntőbíró módjára mondom el, mintha kétfelől két emberrel állnék szemben, egy zsarnok módjára uralkodóval és egy zsarnokságtól leigázottal. S ez a tanács korántsem újdonság: most is csak azt javallhatom minden türannosznak, mint régen, hogy még e név használatától is óvakodjék, s nem kevésbé a hozzá fűződő cselekedetektől; uralmát, hacsak lehetséges, alakítsa
b át királysággá. S hogy ez lehetséges, azt Lükurgosz, ez a bölcs és derék férfiú élete példájával bizonyította. Látván ugyanis, hogy rokonainak családja Argoszban és Messzénában királyi hatalmát lassanként türannisszá formálja át, és ezzel mindkét helyen önmagát és államát is romlásba viszi, minthogy családját és hazáját egyaránt féltette, ellenméregként felállította az öregek tanácsát, valamint – a királyi hatalom megmentésére s egyszersmind annak megkötésére – az elöljárók hivatalát. Így sikerült szilárd kormányformát teremtenie, úgyhogy
c azóta a nemzedékek egész sora szolgálhatta hazája dicsőségét. S mi akadálya lehet ennek ott, ahol a törvény az emberek királya és parancsolója, nem pedig az emberek a törvények kényurai?

Az én tanácsom is ennek megszívlelésére buzdít most valamennyiőtöket. A zsarnoki uralom után áhítozókat arra intem, forduljanak el és futva meneküljenek ettől a „boldogságtól", amely csupán a telhetetlenül falánk, esztelen emberek gyönyörűsége; kíséreljék meg uralmukat királysággá alakítani, s vessék alá magukat az igazi királyi hatalomnak: a törvények uralmának. Igazi megbecsülésben csak így lehet részük: a legnagyobb kitüntetéseket önként fogják megadni nekik embertársaik,
d valamint a törvények. Azoknak viszont, akik a szabad-

ság állapota után vágyakoznak, és a szolgaság igájától mint valami szerencsétlenségtől irtóznak, azt tanácsolom, vigyázzanak, hogy valamikor a túlhajtott szabadság iránti csillapithatatlan szomjúságukból elődjeik betegségébe ne essenek, abba a betegségbe, amely határtalan szabadságvágyuk és a belőle következő teljes anarchia eredményeként tört ki rajtuk, ugyanis azok a szicíliaiak, akik Dionüsziosz és Hipparinosz uralma előtt az uralkodó osztályhoz tartoztak, meg voltak győződve róla, hogy boldogan élnek, hiszen habzsolták az élvezeteket és még
e parancsolóiknak is parancsolgattak. Így a Dionüsziosz előtt vezérkedő tíz sztratégoszt is minden törvényes ítélet nélkül megkövezték, csak hogy egy úrnak – akár jog szerinti, akár törvénytől rendelt elöljárónak – se kelljen szolgálniuk, hanem a szó legtágabb értelmében szabadok lehessenek. Ebből az állapotból már nem is lehetett más kivezető út, mint a zsarnokok uralma. Mert szolgaság és szabadság túlzó formában egyaránt a lehető legnagyobb csapás, helyes korlátok között megvalósítva viszont a legfőbb jó. A helyes korlátot isten szolgálata adja meg, a mértéktelenség viszont az emberek szolgálatából ered; józan emberek előtt az isten a törvény, az esztelenéknek viszont az élvezet.

355 a Mindezek után most már arra kérem Dión barátait, adják tudtára valamennyi szürakuszainak tanácsomat, méghozzá mint Dión és Platón közös tanácsát. Én ugyanis csak azt fogom előadni, amit ő közölne most veletek, hogyha még élne, és módjában volna még hozzátok szólni. „Nos hát mire tanít bennünket mostani helyzetünkben Dión tanácsa?" – kérdezhetné valaki. A következőkre:

„Az első dolog az legyen, szürakuszaiak, hogy csak olyan törvényeket fogadjatok el, amelyekről biztosan
b tudjátok , hogy nem a pénzszerzésre és a vagyonra irá-

nyítják lelketeket, s nem a vágyakat korbácsolják fel, hanem – minthogy a javak három csoportját lehet megkülönböztetni: a lelket, a testet és az anyagiakat – a lélek tökéletességét teszik a becsvágy legtiszteletreméltóbb céljává, s csak másodsorban, a léleknek alárendelve a testét, a testnek és a léleknek alávetett anyagi javak értékére ellenben csak harmadsorban, utoljára vannak tekintettel. Azt a rendelkezést, amely ezt az állapotot megteremtené, teljesen jogosan tekinthetnétek alapvető
c törvényeteknek, hiszen valóban boldoggá teszi azokat, akik szerinte élnek. Az az üres beszéd viszont, amely szerint a gazdagságban rejlik a boldogság, ez az esztelen asszonyi és gyermeki fecsegés, nemcsak önmagában véve nyomorúságos dolog, hanem azokat is megnyomorítja, akik hallgatnak rá. Ha pedig a gyakorlatban is kipróbáljátok mindazt, amit a törvényekre vonatkozólag most elméletben kifejtettem, saját tapasztalatotokból is rá fogtok jönni – hiszen minden kérdésben talán ez az igazság legmegbízhatóbb próbaköve –, hogy amit lelketekre kötök, valóban megfelel az igazságnak.

Ha mármost elfogadtátok ezeket a törvényeket, talán helyes és hasznos volna, ha ti is, akik a zsarnoki uralom igáját végképp le akarjátok rázni magatokról, meg azok is, akik égnek a vágytól, hogy az uralmat ismét visszad szerezhessék, mindkét részről közbülső megoldást fogadnátok el. Hiszen Szicília veszélyben forog, és ti sem tudtok végképp felülkerekedni, de az ellenpárt sem képes fölöttetek döntő győzelmet aratni. Emellett mégis-csak az ő őseik mentették meg annak idején – és ezt a tettet nem lehet eléggé megbecsülni – a barbároktól a görögöket, s ennek köszönhető, hogy most egyáltalán lehetséges az államforma kérdéséről értekeznem. Ha akkor a görögök elpusztultak volna, kihez intézhetném most a szót, s milyen reményt táplálhatnék még? Így hát

most azt mondhatom, az egyik párt érje be azzal a
e szabadsággal, amelyet a királyi hatalom biztosít neki, a
másik pedig vegye kezébe a felelős királyi hatalmat,
amely mellett az igazi uralom a törvényeké: sújtó karjuk
nem csupán a polgárokat éri, hanem éppen úgy a kirá-
lyokat is, ha azok valamilyen törvényellenes cselekede-
tet követnek el.

Hogy pedig ez az állapot megvalósulhasson, tiszta és
őszinte szívvel, valamint az istenekhez fohászkodva te-
gyétek meg királlyá először is az én fiamat,* hiszen
családommal szemben kétszeresen is hálára vagytok kö-
telezve: a barbároktól ugyanis annak idején atyám sza-
badította meg az államot, a zsarnokoktól pedig most én,
méghozzá kétszer is, amint azt magatok is tanúsíthatjá-
356 a tok. Másodszor aztán – tekintettel a mostani helyzetben
nyújtott segítségére, valamint tiszta életmódjára – vá-
lasszátok meg Dionüsziosznak atyámmal azonos nevű
fiát;* ez – noha atyja türannosz volt – saját jószántából
vesz most részt az állam felszabadításában, és így a rövid
életű és törvénytipró zsarnoki uralomról lemondva,
örök időkig tartó megbecsülést szerez önmagának és
nemzetségének. Harmadszor pedig azt a férfiút kell
meghívni a szürakuszaiak királyává – feltéve, ha mind-
b két részről megvan hozzá a jó szándék –, aki most az
ellenség seregét vezeti: Dionüszioszt, Dionüsziosz fiát,
ha valóban hajlandó a végzettől félve, továbbá hazáján,
valamint az elhanyagolt szentélyeken és sírokon megkö-
nyörülve a király szerepébe szabad elhatározással beleil-
leszkedni: különben még képes lesz merő kielégítetlen
becsvágyból a barbárok igaz gyönyörűségére mindent a
föld színével egyenlővé tenni. Mármost ezt a három
királyt akár a spártai királyok jogkörével ruházzátok fel,
akár megszűkítitek hatalmukat, és ebben a kérdésben
c újra megegyeztek, mindenesetre a következő módon

járjatok el. (Ezt már régebben is elmondtam ugyan nektek, de azért csak hallgassátok meg most is még egyszer.)

Ha Dionüsziosz és Hipparinosz nemzetsége Szicília üdvére, valamint önmagának és utódainak örök dicsőségére valóban rászánja magát, hogy véget vet a jelenlegi nyomorúságos helyzetnek, mint ahogy már más helyütt is kifejtettem, a következő a tennivalótok. Hívjatok meg akár magából Szürakuszaiból, akár idegenből, vagy akár innen is meg onnan is idős férfiakat – természetesen csak olyanokat, akik a királyoknak is megfelelnek és annyit, amennyi nekik tetszik –, hogy azután ezek teljhatalom-
d mal felruházva létrehozzák a két párt között a megegyezést. Megérkezésük után először is hozzanak törvényeket; olyan alkotmányt adjanak, amely szerint a szokásnak megfelelően az áldozati ügyek fölötti főfelügyelet és mindaz a teendő, amely az állam egykori jótevőihez illik, a királyok tiszte legyen. A béke és háború ügyeinek irányítására viszont a népgyűlés és a tanács mellé rendeljenek törvényőröket, szám szerint harmincötöt. A törvénykezés különféle feladatainak ellátására állítsanak fel törvényszékeket, a halálos ítélet és a száműzetés kimondása azonban csakis erre a harmincöt férfiúra tartozzék. Támogatásukra mindig az előző év főhivatal-
e nokai közül kell kijelölni néhány bírát – egyet-egyet minden vezető tisztség betöltői közül –, mégpedig azokat, akik a legderekabbaknak és legigazságosabbaknak bizonyultak. A következő évben ezek fognak azután ítéletet hozni minden olyan bűnügyben, amelyért halál, börtön vagy számkivetés jár. Királynak azonban semmi esetre sem szabad az ilyen ügyek fölötti ítélkezésben részt vennie, minthogy neki – akárcsak egy papnak – mind a kivégzéstől, mind a börtönre ítéléstől, mind

pedig a száműzetés kimondásától tisztán kell tartania magát.

357 a Amíg csak éltem, folyton azon gondolkoztam – és még ma is azon elmélkedem – miképpen lehetne ezt a tervet a ti javatokra megvalósítanom. És akkor, amikor segítségetekkel felülkerekedtem az ellenségen, meg is valósítottam volna mindent, úgy, amint azt kigondoltam, ha a barát álarcába öltözött fúriák meg nem gátoltak volna benne. S ha a dolgok szándékaimnak megfelelően haladtak volna, később egész Szicíliát újjáépíthettem volna: a barbárokat a fennhatóságuk alá tartozó területekről – hacsak nem vettek volna részt a zsarnok-
b ság ellen a közös szabadságért folytatott harcban – elűztem volna, és a görög vidékek egykori lakóit ősi szülőföldjükre visszaköltöztettem volna. Most is valamenynyiőtöknek azt tanácsolom, gondoljátok át közösen mindezeket az eljárásokat s cselekedjetek ezek értelmében; tettetek támogatására szólítsatok fel mindenkit, és azt, aki nem akar részt venni munkátokban, tekintsétek közös ellenségeteknek.

E terv megvalósítása korántsem lehetetlen. Mert ha egy elképzelés két lélekben gyökeret vert, s emellett alaposan végiggondolva szükségképpen a legjobbnak bizonyult, feltétlenül meg is valósítható; aligha lehet
c eszénél az, aki az ellenkezőjét állítja. A két lélekkel Dionüsziosz fiára, Hipparinoszra és saját fiamra célzok. Ha pedig ők ketten azonos véleményen vannak, azt hiszem, a többi szürakuszai is, mind ahány csak van, osztani fogja nézetüket, ha csak érdekli őket hazájuk sorsa.

Rajta hát, adjátok meg mindenekelőtt fohászaitokkal az isteneknek és mindazoknak a felsőbb lényeknek, akiket ez az istenek mellett megillet, a nekik járó tiszteletet, azután pedig meg ne szűnjetek barátot és ellenséget

barátságosan, de egyúttal határozottan rábeszélni és figyelmeztetni, mindaddig, amíg csak mindazt, amit
d most mondtam – lehet, hogy csodálatos álomnak fog tűnni, pedig ébren lesztek –, a szerencse segítségével nyilvánvaló sikerre nem viszitek."

PLATÓN A TARASZI ARKHÜTASZNAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

Megérkezett Arkhipposz és Philónidész a levéllel, me-
e lyet te bíztál rájuk és átadták üzenetedet. Az állami ügyeket minden nehézség nélkül elintézték – hiszen azok egyáltalában nem jelentettek sok munkát –, üzenetedet pedig előadták nekünk, elmondva, hogy kissé nehezen viseled, hogy nem tudsz szabadulni közéleti elfoglaltságodtól. Hogy a legkellemesebb dolog az életben
358 a az embernek saját dolgaival foglalkozni, kivált ha valaki olyan foglalatosságot választott, mint te, alkalmasint mindenkinek világos. Azt is meg kell azonban fontolnod, hogy egyikünk sem csak magának született, hanem létünkön részben hazánk osztozik, részben szüleink, részben többi szeretteink, egy nagy rész pedig azoké az alkalmaké, melyek életünket kitöltik. Ha mármost az embert a hazája a közügyek intézésére hívja, bizonyára
b különös volna, ha nem engedelmeskednék. Ez ugyanis egyúttal azt is jelentené, hogy a teret átengedi a silány embereknek, akik nem a legjobb szándéktól vezettetve lépnek a közélet porondjára. Erről azonban elég ennyi.

Ekhekratészra most is gondom van, s a jövőben is gondom lesz, mind rád, mind apjára, Phrüniónra, mind pedig magára a fiatalemberre való tekintettel.

TIZEDIK LEVÉL

PLATÓN ARISZTODÓROSZNAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

c Mint hallom, Dión legbensőbb barátai közé tartozol most is, s tartoztál is mindig, s az a bölcs jellem mutatkozik meg benned, mely a filozófiával foglalkozók sajátja. Mert szerintem az igazi filozófia a szilárdság, a megbízhatóság, a nyíltság, míg a többi és más célokra irányuló tudományok és képességek, úgy gondolom, helyesen finomságoknak nevezhetők. Légy hát jó erőben és maradj meg olyan jelleműnek, amilyen most vagy.

PLATÓN LAODAMASZNAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

Már korábban is megírtam neked, hogy mindazon kérdések szempontjából, amelyekről beszélsz, nagyon előnyös volna, ha magad jönnél Athénba. Minthogy azonban, mint mondod, ez lehetetlen, a második legelőnyösebb az volna, ha én vagy Szókratész mehetnénk hozzád, amint írtad is. Szókratész* azonban jelenleg húgyerőltetésben szenved, nekem meg nagy szégyen lenne, ha odamennék és nem tudnám elvégezni, aminek kedvéért hívsz. Arra pedig, hogy sikerrel járjak, nem sok reményem van – ahhoz, hogy az okokat mind kifejtsem, egy másik hosszú levélre volna szükség –, amellett koromnál fogva testileg sem vagyok elég erős ahhoz, hogy bolyongjak és mindazoknak a veszélyeknek kitegyem magam, melyekkel az ember szárazon és vízen szembe találja magát, márpedig manapság utazás közben minden veszélyekkel van tele. Tudok azonban tanácsolni valamit neked és telepeseidnek, amit ha én mondok, mondja Hésziodosz,* együgyűségnek látszik, de nehéz megérteni. Ha ugyanis azt képzelik, hogy törvények hozása és bármi efféle révén az államot valaha is jól be lehet rendezni anélkül, hogy legyen valaki döntésre jogosult személyiség, aki felügyel az államban arra, hogy a mindennapi élet, mind a szabadoké, mind a rabszolgáké, józan és férfias legyen – akkor tévesen gondolkodnak. Amennyiben vannak már olyan férfiak, akik erre a tisztségre méltók, úgy sikerülni fog; ha azonban nincs valaki, aki nevelne, úgy, azt hiszem, nálatok nincs sem olyan, aki a nevelést végezné, sem olyan, aki magát

annak alávetni kész lesz, hanem az istenek irgalmába ajánlhatjátok magatokat. A korábbi államok is tudniillik nagyjából így rendezkedtek be és virágzottak, akár háborúban, akár más vállalkozások során bekövetkező súlyos események sorozatának hatása alatt, mikor is ezekben a helyzetekben egy szép és nemes férfiú támadt, aki nagy hatalommal rendelkezett. Elkerülhetetlenül szük-
c séges tehát az, hogy ezekre készek legyetek, mindenesetre, hogy jól megfontoljátok, amiket mondok, s ne esztelenkedjetek abban a hiszemben, hogy valamit könnyűszerrel megvalósíthattok. Jó szerencsét!

TIZENKETTEDIK LEVÉL

PLATÓN A TARASZI ARKHÜTASZNAK BOLDOGSÁGOT KÍVÁN

Kitörő örömmel vettük a tőled érkezett tanulmányokat,
d elragadtatva csodáljuk írójukat, s úgy gondoljuk, hogy méltó ama hajdani ősökhöz. Ezeket a férfiakat müraiaknak mondják – ezek a Laomedón alatti Trójából kivándoroltak voltak; derék férfiak, mint a monda elbeszéli. Ami az én dolgozataimat illeti, amelyekről írtál, még
e nincsenek kielégítő állapotban, de elküldöm őket neked úgy, ahogy vannak. A vigyázás kérdésében mindketten egy véleményen vagyunk, nincs hát szükség arra, hogy intselek.

TIZENHARMADIK LEVÉL

PLATÓN DIONUSZIOSZNAK, SZURAKUSZAI TURANNOSZÁNAK
BOLDOGSÁGOT KÍVAN

360 a Levelemnek legyen ez a kezdete, s egyúttal ismertetőjele is, hogy tőlem való. Egyszer, mikor a lokriszi fiatalokat vendégül láttad, távol feküdtél tőlem, de azután felkeltél, odajöttél hozzám és szívélyesen valami megjegyzést
b tettél, amit én is, szomszédom is, aki egyike volt a kitűnőségeknek, igen elmésnek találtunk. Akkor ő ezt mondta: „Bizonyára nagy hasznodra van, Dionüsziosz, Platón a tudományban." Te pedig így szóltál: „Meg még sok egyéb dologban is, mert a puszta meghívásból, hogy őt meghívtam, már ebből magából is mindjárt hasznom származott." Ezt az állapotot kell megőriznünk, hogy kölcsönös hasznunk egyre gyarapodjék.

Én most éppen erre törekedve a püthagoreus iratok-
c ból és a felosztásokból* küldök neked, s amint annak idején megállapodtunk, küldök egy embert, akinek te meg Arkhütasz, ha Arkhütasz hozzád megy, hasznát vehetitek. Neve Helikón, küzikoszi származású, Eudoxosz tanítványa, akinek valamennyi tanításában nagyon otthon van. Kapcsolatban volt az egyik Iszokratésztanítvánnyal, valamint Polüxenosszal, Bürszón körének egyik tagjával. Ezenfelül még, ami pedig ritkaság, kelle-
d mes vele érintkezni, s nem látszik silány jelleműnek, sőt inkább nyájas és jóindulatú benyomást kelt. Félve mondom ezt, hiszen emberről nyilvánítok véleményt, egy lényről tehát, mely nem éppen silány, de nagyon is változékony, kivéve néhány nagyon keveseket, és kevés vonatkozásban. Miután az ő esetében is féltem és bizalmatlan voltam, magam is figyeltem, mikor vele összeta-

lálkoztam és tudakozódtam polgártársaitól is, de senki semmi rosszat nem mondott erről az emberről. Figyelj azonban magad is, és légy óvatos. Leginkább is tehát
e tanulj tőle, ha időd engedi, és egyébként is foglalkozzál a filozófiával. Ha pedig nem, taníttass valakit vele, hogy azután szabad idődben tanulva jobbá légy, híred öregbedjék, s hogy így sose szűnjem meg hasznos lenni számodra. Erről tehát ennyit.

361 a Amikről írtál, hogy küldjem el neked, az Apollón-szobrot elkészíttettem – Leptinész majd elviszi –, egy jeles fiatal mester munkája, akinek Leókharész a neve. Volt egy másik munka is nála, igen csinos, úgy gondolom. Ezt tehát megvásároltam, azzal a szándékkal, hogy feleségednek adom, mert mind egészségemben, mind betegségemben úgy gondomat viselte, ahogyan az méltó hozzád és hozzám. Add hát neki, ha te is így látod jónak. Küldök még tizenkét korsócska édes bort a gyermekeid-
b nek, meg két korsó mézet. Érkezésünk már a fügeeltevés ideje után esett, az eltett mirtuszbogyók pedig megromlottak, máskor tehát jobban fogunk vigyázni. A növényekről Leptinész majd beszámol.

A pénzt ezekre és egynémely állami adók céljára megkaptam Leptinésztől, és megmondtam neki, amit a legmegfelelőbbnek tartottam – és ami igaz is –, hogy amit a leukaszi hajóra költöttünk, körülbelül tizenhat mina,
c a mi pénzünk. Az összeget tehát megkaptam, s miután megkaptam, részben magam használtam fel, részben neked küldtem el az említett dolgokat. Halld most ezek után, hogy áll a dolog a te Athénban lévő pénzedet meg az én pénzeimet illetően. Pénzedet, mint annak idején neked mondtam, úgy fogom igénybe venni, mint más barátaim esetében, vagyis, amennyire rajtam áll, csak keveset használok fel belőle, s csak arra, ami szerintem is, aszerint is, akitől kapom, szükséges, méltányos és

d megfelelő. Én most a következő helyzetben vagyok. Unokahúgaimnak, akik akkor haltak meg, mikor én nem vettem fel a koszorút,* bár te buzdítottál erre, van négy lányuk, az egyik eladó korban, a másik nyolcéves, a harmadik nemrégen múlt három, a negyedik nincs még egyéves. Ezeket barátaimmal együtt nekem kell kiházasítanom, már akik esetében ezt megérem – akik esetében nem, azokkal nem foglalkozom. Amelyiküknek apja
e gazdagabb lesz, mint én, azokat nem kell kiházasítanom, most azonban közöttük én vagyok a leggazdagabb, s anyáikat is én házasítottam ki, egyebek mellett Dión segítségével. Az egyik leányt, lévén ez nővérének leánya, Szpeuszipposz veszi feleségül. Ennek nincs harminc minánál többre szüksége, ennyi nálunk már megfelelő hozomány. Ha most még esetleg meghal az én édesanyám, a síremlék építésére nem volna szükségem többre tíz minánál. Ezekre vonatkozólag tehát szükségleteim jelenleg körülbelül ezek. Ha azonban hozzád utazásom miatt valami más magán- vagy hivatalos kiadás lépne fel, úgy aszerint kell eljárni, ahogyan annak idején mondtam: nekem mindent el kell követnem, hogy a kiadás minél kisebb legyen, amit azonban nem
362 a tudok vállalni, a te költséged lenne.

Ezek után mármost Athénban lévő pénzeid felhasználásáról szólok. Először is ha khorégiára vagy valami ilyenre kellene költenem, nincs egyetlen barátod sem, aki megadná az összeget, ahogy gondoltuk; ha azután valami még neked is nagyon fontos, úgy, hogy azonnali fizetés mellett máris nagy haszon származik belőle, nem fizetés esetén pedig, vagy ha halasztani kell, míg valaki tőled megjön, veszteség, úgy ez a helyzet a kellemetlenség mellett rád nézve még szégyenletes is. Én ugyanis
b ezt egyszer már megpróbáltam, mikor elküldtem Erasztoszt az aiginai Andromédészhez – akihez utsítottál,

hogy tőle, mint vendégbarátodtól megkapom, ha valamire szükségem van –, mert más, nagyobb dolgokat akartam neked küldeni, amelyek ügyében írtál is. Ő azonban azt a nagyon érthető és emberi választ adta, hogy korábban, mikor apádnak bocsátott rendelkezésére egy összeget, csak nagyon nehezen kapta azt vissza, ezért most egy kevés pénzt ad ugyan, de többet nem. Így azután Leptinésztől kaptam meg, s ezért Leptinész méltó a dicséretre, nem azért, mert adott, hanem mert
c készségesen, és mert egyébként is abból, ahogyan veled kapcsolatban szólt és cselekedett, nyilvánvaló volt, hogy a barátod. Az ilyeneket mindenesetre el kell mondanom neked meg az ellenkezőket is, tudniillik, hogy ki-ki milyennek mutatkozott előttem hozzád való viszonyában. Az anyagiakról tehát teljes nyíltsággal fogok beszélni. Ez így méltányos, amellett én környezeted ismeretében szólok. Akik téged minden alkalommal tájékoz-
d tatnak, ha úgy gondolják, hogy valami kiadást be kell jelenteniük, nem akarják bejelenteni, mert attól tartanak, hogy megharagszol rájuk. Szoktasd tehát őket rá, és kényszerítsd, hogy mondják meg ezeket is, mást is. Neked ugyanis lehetőség szerint mindent tudni kell, mindenben neked kell dönteni, és nem szabad a tájékozódás elől elmenekülni, mert uralmad szempontjából ez mindenekfölött a legjobb. Hiszen te magad is amondó vagy és leszel is, hogy a kiadások helyes eszközlése és az adósságok helyes megfizetése egyebek mellett éppen a vagyon megszerzése tekintetében is előnyös. Nehogy tehát rossz hírbe hozzanak az emberek előtt azok, akik azt állítják, hogy ők miattad vannak gondban! Az ugyanis sem nem szép, sem nem jó dicsőséged szempontjá-
e ból, ha az a vélemény rólad, hogy összeférhetetlen vagy.

Ezek után most Diónról szólanék. A többiről nem tudok mit mondani, míg a levelek, amint mondtad, meg

nem jönnek. Azokról mindamellett, amikről megtiltottad, hogy említést tegyek előtte, nem tettem említést, és nem beszéltem vele, de próbára tettem, hogy nehezen vagy könnyen viselné-e, ha bekövetkeznének, s az a benyomásom, hogy nem közönségesen megharagudnék, amennyiben megtörténnék a dolog.* Egyébként az a benyomásom, hogy Dión irányodban szóban is, tettben is mértéktartó.

363 a Kratinosznak, Timotheosz testvérének és az én barátomnak nehézgyalogsági vértet szeretnék ajándékozni, a puha fajtából. Kebész leányainak három, hét könyök hosszú khitónt, nem drága amorgoszi árut, hanem szicíliait, vászonból. Bizonyára ismered Kebész nevét, hiszen szerepel a szókratészi beszélgetésekben, amint Szimmiasszal együtt a lélekről szóló párbeszédben Szókratésszal beszélget; mindnyájunknak kedves, odaadó barátja.

b Leveleim ismertetőjegyére, hogy melyiket írom teljes komolysággal és melyiket nem, azt hiszem, emlékszel, de tartsd is észben, és figyelj nagyon. Sokan vannak ugyanis, akik azt kívánják, hogy írjak, akiket nem könnyű nyíltan elutasítani. A komoly levél azzal kezdődik: isten, a kevésbé komoly ezzel: istenek.

A követek kértek, hogy írjak neked, és ez érthető. Nagy lelkesedéssel magasztalnak ugyanis téged mindenfelé, meg engem, és nem utolsósorban Philagroszt,
c akinek akkor a keze fájt. Philaidész is beszélt rólad, mikor a perzsa királytól jött. Ha levelem nem volna nagyon hosszú, megírnám, amit mondott, így azonban tudakozódjál Leptinésztől.

Ha a vértet vagy valami mást, amiről írtam, esetleg elküldöd, add annak, akinek te jónak látod, vagy ha nem, Térillosznak. Azok közé tartozik, aki mindig hajózik, nekünk jó barátunk s egyebek mellett a filozófiában

is kiváló. Sógora Teiszónnak: aki akkor, mikor elhajóztam, polianomosz volt.

Légy jó erőben, foglalkozz a filozófiával, buzdítsd
d erre a többi fiatalt is, üdvözöld nevemben a labdajátékos-társakat, és kösd a lelkükre, de kivált Arisztokritosznak, hogy ha tőlem valami üzenet vagy levél megy hozzád, gondjuk legyen rá, hogy te mielőbb tudomást szerezz róla, s emlékeztessenek, hogy neked is gondod legyen a levélben foglaltakra. Most pedig ne feledkezz meg a Leptinésznek járó pénz megadásáról, hanem add meg, hogy ennek láttán a többiek is készségesebben álljanak rendelkezésünkre.

e Iatroklész, akit egykor Mürónidésszel együtt szabadítottam fel, most küldeményeimmel hozzád hajózik. Fogadd őt valahogy szolgálatodba, mint aki jó szándékkal van irántad, és ha valamit akarsz, vedd őt igénybe. E levelet magát vagy kivonatát őrizd meg és maradj mindig ugyanaz.

UTÓSZÓ

ÍRTA

KAPITÁNFFY ISTVÁN

A peloponnészoszi háború második évében meghalt Periklész, a nagy athéni államférfi. Az egyik ókori életrajzi hagyomány ugyanerre az évre teszi az athéni Arisztón és Periktioné harmadik fiának, Platónnak a születését. A hagyomány nem hiteles: a filozófus minden bizonnyal egy évvel később (i. e. 428-ban) született; egyfajta szimbolikus jelentése azonban van: egymáshoz kapcsolja Athén legnagyobb politikusának és legnagyobb filozófusának az életét, méghozzá egy olyan időpontban, amely fordulópontot jelentett a város sorsában.

Periklész életében, és az ő befolyása alatt érte el fejlődésének legmagasabb fokát Athénban az a politikai rendszer, amely minden szabad polgárnak – tekintet nélkül származására, vagyoni állapotára – szabad beleszólást adott az állam irányításába, vagyis a nép közvetlen akaratnyilvánításán alapuló demokrácia. A művészetek páratlan föllendülése – gondoljunk csak az Akropolisz kiépítésére vagy a tragédiaköltőkre – Athént valóban „Görögország nevelő iskolájává" tette, mely messzi tájakról magához vonzotta a gondolat embereit – a legtöbbjükkel, mint Gorgiasz, Parmenidész, Hippiasz, Prodikosz, találkozunk a platóni dialógusokban. Athén azonban nemcsak szellemi téren volt nagyhatalom: a perzsa háborúk után alapított déloszi szövetség Athén vezetése alatt hamarosan tengeri nagyhatalom lett, a szövetségesek pedig Athén alattvalóivá. Az összeütközés a féltékeny riválisokkal, elsősorban Spártával elkerülhetetlenné vált. Ezt a háborút – melyet a történelem

peloponnészoszinak nevez – Periklész tudatosan vállalta. A nemsokára kitört pestisjárványban bekövetkezett halála azonban a demokratikus Athén belső bomlásához, majd ennek következtében katonai vereségéhez vezetett.

A fenti – téves – életrajzi hagyomány mögött rejlő szimbolika első pillanatra különösnek és erőltetettnek tűnhet. Ugyan mi köze lehet egymáshoz a gyakorlati politikusnak és az örök eszmék világát kutató filozófusnak? Sőt: van-e egymáshoz köze a demokratikus Athénnak és annak a gondolkodónak, akinek súlyos fenntartásai voltak a demokráciával szemben, és szülővárosa politikai életétől mindvégig távol tartotta magát? Mondhatjuk persze, hogy az a politikai rendszer, amelyben Platón élt, kicsinyes pártharcaival, megvesztegethető politikusaival, bizonytalankodó külpolitikájával messze esett a periklészi eszménytől. Mégis elgondolkodtató, hogy Platón nem talált utat ahhoz az államhoz, amely – minden tökéletlenségével és gyengeségével együtt – a történelem egyik legnagyszerűbb kísérlete volt arra, hogy egy szabad polgárokból álló közösség a tényleges egyenjogúság alapján maga szabja meg sorsát. Igaz, Platón minden dialógusának Athén a színtere, s talán tekinthetjük ezt önkéntelen vallomásnak is: gondolkodása, életműve csak itt születhetett meg. Egyébként Platón közvetlen tanítványai és iskolájának, az Akadémiának későbbi vezetői is kevésnek találták volna mesterükhöz mérve Periklészt; ők magasabbra nyúltak: az alapító születését minden évben thargélion (május) hónap hetedik napján ülték meg, amikor Délosz szigetén Apollón isten születésének ünnepe volt . . .

Gyermekkora és ifjúkori eszmélkedésének ideje a hosszan elhúzódó és váltakozó szerencsével folyó háború idejére esik, de sem a fényes reményeket megcsillantó

sikerek, sem a város kétségbeesett végső erőfeszítése vagy a bukás keserűsége nem hagyott mélyebb nyomot írásaiban. Előkelő családja biztosította számára azt a nevelést, amely kijárt a jómódú athéniak gyermekeinek, hogy majd fölnőve a népgyűlés szónoki emelvényén ő is kivívja a helyét a város vezető politikusai között. Ennek az életprogramnak nem mond ellent az, amit fiatalkori filozófiai tanulmányairól – a Hérakleitosz-tanítvány Kratülosznál, aki majd egyik dialógusának címadó szereplője lesz – és irodalmi kísérleteiről többékevésbé hiteles híradásokból tudunk; az 5. század utolsó évtizedeiben ez már hozzátartozott a bon ton-hoz. Aminthogy az sem, hogy húszéves korában csatlakozik Szókratész köréhez. Az a nyolc év, amit vele töltött, és persze még inkább a különös öregember tanítása és erkölcsi példája meghatározó élmény lett a fiatal Platón számára. Minden írásának – az egy *Törvények* kivételével – Szókratész a főszereplője, valamilyen különös azonosulással Szókratésszal mondatja el a maga legsajátabb gondolatait is.

De egyelőre erősebb a társadalmi hagyományok által neki kiosztott szerep hívása: közéleti pályára készül lépni. 404-ben Athén teljes vereségével véget ért a peloponnészoszi háború, s a győztes Spárta nyomására fölszámolták a demokratikus intézményeket, és arisztokratikus kormányzatot vezettek be. Az új rezsim vezetői között ott találjuk Platón rokonait: unokatestvérét, Kritiaszt és nagybátyját, Kharmidészt. A háború utolsó éveinek önkényes és anarchikus demokrata kormányzása után Platón egy egészségesebb újrakezdés lehetőségét láthatta, s ebből maga is ki akarta venni a részét. Illúziója nem tartott soká. Az arisztokraták szélsőséges és törvénytelen terrorja elriasztotta őt attól, hogy csatlakozzék hozzájuk. Szókratész is elhatárolta magát tőlük (pe-

dig Kritiasz is a tanítványa volt fiatal korában), s megtagadta törvénytelen utasításuk (egy ártatlan polgár letartóztatása) teljesítését.

Az arisztokraták rövid, de véres uralmát a demokratáknak sikerült megdönteniük. Az új rendszer minél gyorsabb megbékélést akar, ezért amnesztiát hirdetnek. Platón másodszor is fontolgatja a politikai pálya megkezdését. És ekkor újabb fordulat: perbe fogják és halálra ítélik Szókratészt. A vád: istentelenség és az ifjúság megrontása. Szókratész bizonyosan szerzett magának ellenségeket élete során; ironikus és leleplező kérdéseivel sok közismert személyt tett nevetségessé. Aligha tévedünk azonban, ha ennél nagyobb fontosságot tulajdonítunk a per politikai hátterének: az újonnan berendezkedő demokrácia szélsőséges politikusai az arisztokrata ifjak barátját, az Athén vesztét okozó Alkibiadész és a véres kezű Kritiasz tanítómesterét szánták halálra, s csak a három évvel korábbi amnesztia miatt kellett a vádat oly politikamentesen megfogalmazni.

Bármi volt is a per háttere, Platón soha többé nem gondolt arra, hogy részt vegyen szülővárosa közéletében. Még ötven éven át, egészen haláláig athéni polgár maradt, néhány rövid megszakítástól eltekintve itt élt – de szinte idegenként.

A per után Megarába távozik; talán saját személyét is veszélyeztetve látta. Nemsokára visszatért Athénba. A magánélet esztendei következtek. Életének erről a szakaszáról keveset tudunk. Bizonyára ekkor születtek első írásai. Egy hosszabb utazás zárja le azt az időszakot, mely Dél-Itáliába, s onnan Szicíliába vezetett. Szürakuszaiban I. Dionüsziosz udvarában megismerkedett és életre szóló barátságot kötött a zsarnok sógorával, a fiatal Diónnal.

388-ban „iskolát" alapít Athénban, Akadémosz félis-

ten ligete és az ott lévő tornacsarnok közelében, az Akadémiát. Valójában inkább együtt gondolkodó és együtt tanuló ifjak életközössége ez Platón irányítása alatt. Az ezután következő mintegy húsz év életének legtermékenyebb kora. Ekkor születnek a legfontosabb és legnagyobb művészi igénnyel kidolgozott dialógusok: a *Menón,* a *Phaidón, A lakoma* és alighanem az *Állam* legnagyobb része is.

Csak éppen semmi politika – Athénban. De hogy az ifjúkori álmok nem múltak el nyomtalanul, azt éppen az *Állam* bizonyítja. Az igazságosság mibenlétének vizsgálatánál félig játékos gondolati kísérletként fölvázolja egy igazságos állam felépítését és nevelési rendszerét.

És egyszer csak alkalom kínálkozik az eszmék megvalósítására is. Persze nem Athénban, hanem a távoli Szicíliában. I. Dionüsziosz meghalt. Fiatal és tapasztalatlan fia-utóda mellett Dión a tanácsadó szerepére számít: ő hívja ifjúkori barátját, s Platón – immár túl hatvanadik életévén – a szicíliai zsarnok udvarába utazik. A vállalkozás teljes kudarc. Az uralkodó féltékeny lesz Diónra és száműzi, Platónt félig túszként még hónapokig visszatartja Szürakuszaiban.

Mégis, néhány év múlva újra hajóra száll Szicília felé. Most már nem a remények hívják, hanem a kötelességtudat küldi: ki akarja eszközölni Dión visszahívását. Eredményt most sem ér el, s a türannosz „vendégszeretetéből" csak a taraszi Arkhütasz – püthagoreus filozófus és államférfi – közbenjárására sikerül kiszabadulnia. Visszatér Athénba, ott éri meg Diónnak és társainak visszatérését Szürakuszaiba, a zsarnok elűzését, majd Dión sikertelen küszködését politikájának ellenfeleivel, s végül azt, hogy szeretett barátját összeesküvők meggyilkolták – s a merénylet tettese éppen az Akadémia egyik korábbi tagja, Kallipposz.

A szicíliai közjáték alatt és főképp utána írja öregkori műveit. A gondolkodón nem fogott az idő, de a költői alkotóerő mintha kiapadt volna: stílusa megfáradt, körülményessé vált, elvesztette a korábbi dialógusok könnyed báját, elegáns szellemességét. Nyolcvanegy éves korában halt meg, az Akadémia közelében temették el.

Az Akadémia túlélte alapítóját. Hosszú, mintegy kilencszáz éves fennállása – csak 529-ben tiltotta be további működését I. Iustinianus császár – a platóni filozófia ókori továbbélésének és – természetesen – változó értelmezésének története. De Platón hatása nem ér véget az ókorral: tovább élt a keresztény egyházatyák tanításában, a latin egyházban főképp Szent Ágostonnál, Bizáncban pedig az Areopagita Szent Dénes álnéven író misztikus írásai révén. A keresztény írók platónizmusa a késő antik újplatónikusok tanítása volt. Az újkor hajnalán az itáliai reneszánsz Platón újrafelfedezésének kora is volt, mely a firenzei platónista Akadémia alapításával tetőzött.

Platón iskolájának köszönhetjük írásainak fennmaradását is. Ők gyűjtötték össze és gondozták a hagyatékot. Valószínűleg tőlük származik a platóni iratoknak négyes csoportokba – tetralogiákba – való rendezése. A *corpus Platonicum* – a platóni iratok gyűjteménye – kilenc tetralogiából és egy több műből álló függelékből áll. A tetralogiákba rendezett harminchat mű között egy beszédet találunk, az Apologiát, harmincnégy dialógust és végül egy tételként tizenhárom levelet. A függeléket már a kéziratok nem platóni eredetűnek jelölik meg.

Platón az első olyan ókori filozófus, egyáltalán az első olyan európai filozófus, akinek teljes művei fönnmaradtak; sőt nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy minden

műve ránk maradt. Tanítványai még a befejezetlen *Kritiasz*-t is fölvették a gyűjteménybe. Más kérdés, hogy a gyűjtemény valamennyi darabja hiteles-e. Már az ókorban előfordult, hogy egy-egy mű hitelességét kétségbe vonták; az újabb kutatások eredményeként kialakult konszenzust követtük akkor, amikor kiadásunkba nem vettük fel a következő munkákat: az egész negyedik tetralogiát (vagyis az Alkibiadész maiort és minort, az Amatoresz és a Hipparkhosz című dialógusokat), továbbá a Minószt, a Kleitophónt és az Epinomiszt.

A corpus Platonicumban az iratok elrendezésének elve nem egészen világos. Bizonyos, hogy a terjedelem nem játszott szerepet (például a nyolcadik tetralogiába tartozó *Állam* egymagában terjedelmesebb, mint az egész első tetralogia), s az is világos, hogy a munkák nem keletkezésük rendjében követik egymást. Az első tetralogia szemmel láthatóan tematikusan összefügg: valamennyi darabja a Szókratész-perhez kapcsolódik, s az események időrendje szerint következnek egymás után. A továbbiakban azonban már nem figyelhető meg ilyen téma szerinti csoportosítás.

Éppen, mert a gyűjteményben az egyes művek sorrendje önkényes, nem tartottuk érdemesnek ennek megtartását. A kutatás a múlt század eleje óta fáradhatatlanul munkálkodik azon, hogy a platóni iratok keletkezésének sorrendjét megállapítsa. Ez a vizsgálódás nem csupán a filológusok belügye; hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy bepillantsunk gondolkodásának fejlődésébe, értelmezzük a művében föllelhető ellentmondásokat, egyszóval, hogy mélyebben megérthessük filozófiáját. E kutatások különböző módszerekkel folytak és különböző eredményekhez is vezettek. Így a részletekben még ma is sok kérdés nyitott, egyetértés alakult ki azonban annyiban, hogy műveit három korszakba oszthatjuk

be – viták ma inkább egy-egy csoporton belüli sorrend kérdésében vannak. Ezen kutatások alapján kiadásunkban Platón írásait keletkezésük valószínű sorrendjében közöljük. Az első kötet első fele (a *Gorgiasz*-ig) tartalmazza az „ifjúkori" írásokat – persze ezek alkotója is túl volt már harmincadik életévén, mivel ezek is Szókratész halála után keletkeztek. (Néhányan az *Iónt* megírását ez elé az időpont elé teszik.) A második csoport, a férfikor alkotásai az első és a második szicíliai utazás között keletkeztek; kiadásunkban az első kötet második fele és a második kötet nagy része ezeket az írásokat tartalmazza. Az utolsó csoportba tartozik a második kötetből *A szofista* és a harmadik kötet.

Platón írásainak megértésénél – és ezzel az egész életmű megközelítésénél – alapvető kérdés, vajon alkotott-e Platón zárt és teljességre törekvő filozófiai rendszert. A korai Platón-kutatók ezt magától értetődőnek vették. Mivel a gondolkodó rendszerét sehol sem foglalta össze, az egyes munkákat a rendszer egy-egy részének tekintették, amelyekből rekonstruálták az idealista filozófia első nagy épületét. Azokat a részleteket, gondolatmeneteket, egész dialógusokat, amelyek nem feleltek meg koncepciójuknak, figyelmen kívül hagyták, vagy erőltetett értelmezéssel igyekeztek beilleszteni a feltételezett platóni rendszerbe. Jelentős lépés volt egy hitelesebb Platón-kép felé az a szemlélet, amely műveiben a filozófus gondolkodói fejlődésének dokumentumait fedezte fel. Ekkor kerültek a kutatás központjába az iratok kronológiájának kérdései. E felfogás szerint az életmű egységét nem az biztosítja, hogy egy átfogó rendszer építőkövei, hanem az, hogy a filozófus gondolkodásának állomásai. Így például nyomon lehet követni az idea-tan kialakulását. Az ifjúkori dialógusokban még nem talál-

juk a nyomát; először a *Gorgiasz*-ban bukkan fel, mint a fogalmak logikai hierarchiájának magyarázata. A tanítás teljes kibontása – lételméleti, ismeretelméleti összefüggéseivel együtt – a férfikor dialógusaiban figyelhető meg, elsősorban a *Phaidón*-ban és az *Állam*-ban. Továbbfejleszti és – talán – kritizálja elméletét a *Parmenidész*-ben.

Bármennyire érdekes szempontokat vetett is fel ez az „evolucionista" felfogás, néhány alapvető tény figyelmeztet korlátaira. Mind a korábbi „szisztematikus", mind pedig az „evolucionista" szemlélet abból indult ki, hogy Platón műveiben teljes képet akart adni „rendszeréről", illetve az adott időszakban a gondolkodásáról. És ez az, ami nem igazolható, s még csak nem is valószínű. A *Prótagorasz*-ban és később a *Phaidrosz*-ban is Platón szembeállítja egymással az emlékezetet és gondolkodást ellustító írást és a lélektől lélekig ható élőszavas közlést. A hetedik levélben pedig még egyértelműbb: törekvéseinek tulajdonképpeni céljáról – mondja – sohasem írt, és nem is fog írni!

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Platón nem volt szobatudós, akinek egyetlen közlési lehetősége az írás. Az Akadémián a tanítás élőszóban folyt; ennek a Platón számára bizonyosan központi fontosságú tevékenységnek a művek bizonyára nem „eredményei" vagy „rögzítése", hanem csupán irodalmi „melléktermé ke". Azt sem tudjuk biztosan, milyen közönség elé szánta írásait, s talán nincs is e kérdésre olyan válasz, amelyik minden művére egyformán érvényes lenne. Van olyan írása, amelyik föltehetőleg széles közönséghez kíván szólni, s ezeket talán már életében ő maga közre is bocsátotta; más műveknél viszont az látszik valószínűnek, hogy csak „belső használatra" készültek az Akadémián folyó vitákhoz; olykor esetleg nem is tükrözik

Platón saját meggyőződését, hanem provokatív „vita-anyagok". Az első lehetőségre példa lehet a *Szókratész védőbeszéde*, a másodikra a *Parmenidész*.

Mindez arra figyelmeztet, hogy Platón műveinek megértéséhez akkor juthatunk közelebb, ha nemcsak filozófiájának rögzítését látjuk benne, hanem irodalmi alkotást is; nemcsak a gondolkodót fedezzük fel, hanem az alkotó művészt is. Az ókorban a *Fenségesről* szóló mű ismeretlen szerzője Homérosszal helyezte egy sorba, s későbbi csodálói költő-filozófusnak nevezték. Ő maga aligha örült volna ennek az elismerésnek szánt minősítésnek. Az *Iónban* Szókratész a költői alkotásokkal a szakértelmen alapuló megbízható ismereteket állítja szembe, s az *Államban* az igazságos államból kiűzi a költőket. Platón életművének egyik (bár nem egyetlen) ellentmondása, hogy miközben mindenfajta művészet értékét elvitatta, írásainak java része maga is művészet.

Lehetséges, hogy ő alkotta meg mondanivalójának irodalmi műformáját is, a dialógust, amely a *Szókratész védőbeszéde* és a *Levelek* kivételével valamennyi írásának műfaja. Mindenesetre Platónéinál korábbi dialógusokat nem ismerünk, s így róla is elmondhatjuk – éppúgy, mint az eposz esetében Homéroszról –, hogy a műfaj első megjelenése egyszersmind később soha utól nem ért legművészibb megvalósulása is.

A párbeszédekben Szókratész és beszélgetőtársai egy-egy fogalom definícióját keresik, különböző erényekről vitatkoznak vagy a rétorika értékéről – csupa elvont téma. Hogy ebből hogyan lehet nemcsak gondolatilag igényes, hanem olvasmánynak is megnyerő alkotásokat teremteni, ez Platón művészetének a titka. Minden részletében aligha deríthetjük fel, de egy-két mozzanatra talán érdemes felfigyelni.

Ami először feltűnik, az a párbeszédek könnyed természetessége. Sohasem érezzük, hogy a szerző előre tudja, hová kell eljutnunk a mű végére – a beszélgetés szabadon csapong, egy véletlen gondolattársítás vagy egy újabb szereplő csatlakozása új irányba sodorja; gyakran többször is nekirugaszkodunk ugyanannak a kérdésnek, új és új oldalról keressük a megoldást, hogy végül nem egy esetben úgy vegyenek búcsút egymástól a szereplők, hogy a megoldást nem találták meg.

Természetes beszélgetés csak akkor lehetséges, ha nem elvont filozófiai álláspontok nyilatkoznak meg, hanem hús-vér emberek szólnak egymáshoz. Egy anekdota szerint a fiatal Platón tragédiákat írt, de amikor Szókratésszal találkozott, tűzbe vetette őket. Igaz-e ez a történet vagy sem, nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy alakjait egy drámaíró művészetével teremti meg, mindegyik sajátos, mással össze nem téveszthető jellem. Nemcsak az felel meg tökéletesen a figurának, amit mond, hanem az is, ahogyan mondja; az író bámulatos könnyedséggel utánozza a gorgiaszi szónoklatok túlcifrázott ünnepélyes pátoszát éppúgy, mint a szinonimák megkülönböztetésén lovagló Prodikosz körülményeskedő precizitását, vagy az eleata filozófusok absztrakt fogalmakkal operáló beszédmodorát; ugyanolyan könnyedén veszi át az orvostudományi értekezések stílusát, mint a misztériumszertartás költői elragadtatottságba csapó nyelvét.

A párbeszédek színhelye mindig Athén: az agora, egy tornacsarnok vagy egy jómódú személy háza. A környezet, melyet néhány rövid utalás vázol föl, hitelesnek látszik, de ez megtévesztő költői játék, illúzió. Az adatszerű hitelesség nem érdekli Platónt; itt-ott le is leplezi magát egy-egy szándékos anakronizmussal. A dialógusok szituálása is a költői játék része. Gyakran az egyik

résztvevő mondja el az egészet: az ő szemszögéből látjuk-halljuk a beszélgetést. Néha még meg is kettőzi az áttételt: *A lakomá*-t Apollodórosz meséli el, aki maga nem is volt jelen Agathón lakomáján, hiszen az sok évvel korábban történt, csak egy ismerősétől hallotta az egészet. A „drámai dialógusok" viszont lemondanak erről a keretről, figyelmünk áttétel nélkül a vitára összpontosul. Rendkívül változatos a párbeszédek szerkesztése is: az egyik csupa gyorsan pergő kérdés és felelet, állítás és ellenvetés; a másikban a szereplők önálló beszédekben fejtik ki nézeteiket, de kipróbálja e két forma egyesítésének legkülönbözőbb változatait is.

A dialógusokban a főszerepet természetesen a racionális érvelés, a logosz játssza. Néhány műben azonban – gyakran hangsúlyos helyen, a végén – fölbukkan az igazságot képpé, elbeszéléssé formáló mítosz is. Vajon az észokokkal földerített vagy földeríthető igazság illusztrációjának szánta-e Platón (ahogyan Prótagorasz mondja a szájába adott mítoszról a róla elnevezett dialógusban), vagy a racionalitáson túli, mélyebb igazság revelációjának, nem tudjuk. Mindenesetre e mítoszok nagyszerű példái Platón költői fantáziájának, elbeszélőképességének.

A felsorolt néhány írói eszköz fölényes biztonságú kezelése persze aligha magyarázhatja meg a platóni művek hatását. Bizonyára földeríthetnénk még más írói-művészi fogásokat is, de azzal sem jutnánk tovább. A hatás titka alighanem mélyebben van. Talán a hangulatnak abban a különös, ellentmondásos kettősségében, amely átszövi a dialógusokat. Szókratész az igazság, erkölcs, az emberi lét mibenlétét kutatja: határtalanul fontos, a szó eredeti értelmében életbe vágó, amit tesz – hiszen végül ezért ítélték halálra –, mégis beszélgetéseit udvarias kedvesség, könnyed derű, és persze irónia és

humor lengi át. Mert Apollón parancsa kegyetlen, nem lehet kibújni alóla akkor sem, ha a végén bürökpohár lesz az engedelmesség jutalma – teljesítése mégis öröm, nagyszerű szellemi kaland, fölszabadult játék is. A jó tragédiaírónak jó komédiaírónak is kell lennie, mondja Szókratész *A lakoma* végén.

SZÖVEGMAGYARÁZATOK

A BEVEZETŐKET FALUS RÓBERT, A MAGYARÁZATOKAT JOÓ MÁRIA (TÖRVÉNYEK) ÉS NÉMETH GYÖRGY ÍRTA

A jegyzetekben csak a legszigorúbb értelemben vett tárgyi tudnivalókat adjuk meg.

A dialógusok szövege mellett a lapszéleken feltüntettük az úgynevezett Stephanus-számokat. Ezek a számok és a hozzájuk kapcsolt betűk egy ismert régi Platón-kiadás (Platonis Opera, ed. J. Stephanus, Paris 1573) oldalszámait és oldalrészeit jelölik; Platón műveit ugyanis mindig ezekkel a számokkal szokták idézni.

A Homérosz-idézeteket Devecseri Gábor fordításában közöljük, csak akkor nem, ha maga Platón nem szó szerint idézi Homéroszt. Az ilyen esetekre a jegyzetekben „eltérő szöveggel" megjegyzéssel hívjuk fel a figyelmet.

A csillaggal megjelölt szövegrészek magyarázatát a Szövegmagyarázatokban, a nevek magyarázatát a Jegyzetszótárban találja meg az olvasó.

A Platón-művek sorrendjének meghatározásában A. Lesky: Geschichte der griechischen Literatur (3. kiad. Bern–München 1971) című könyvéhez igazodtunk. – Az újabb irodalomból megemlítendő H. Thesleff más következtetésekre jutó munkája: Studies in Platonic Chronology (Helsinki–Helsingfors 1982).

A *szofistá*-ban került szóba a szofista, az államférfi és a filozófus valójának meghatározási igénye. Itt a középső típus a téma, annak megvilágítása az emberiség fejlődéséről költött mítosz révén, hogy csak a biztos tudással rendelkező férfi nevezhető igazi államférfinak.

Az a gondolat, hogy a biztos tudás és az annak birtokába jutott emberek sokkal hatékonyabban irányítják a közösséget, mint bármiféle írott törvény, már az *Állam* elképzelésében is meghatározó szerepet kapott. Lényegesen módosul majd mindez Platón életalkonyi művében, a *Törvények*-ben.

7. old. *jó emlékezettel* – mert a matematikai arányok tanát Szókratész Theodórosztól tanulta.
35. old. *legkényelmeskedőbb* – a disznók nehézkes és kevéssé válogatós fajtája.
42. old. *Kronosz uralkodásáról* – az aranykorról.
66. old. *kallózást* – vagyis a szövet tömörítését összenyomással: eredménye a nemez.
68. old. *a láncfonal és vetülékfonal* – a függőleges és vízszintes szálak a szövőszéken.
71. old. *a vetélő használatában* – a vetélő feladata az, hogy a vízszintes és függőleges fonalakat ne hagyja összegabalyodni: hogy szétválassza és egyben összekösse őket.
94. old. *a sors által kijelölt királyra* – az arkhón basileuszra (l. a Jegyzetszótárban).
116. old. *az égi tünemények kutatójának* – célzás az athéni viszonyokra és Szókratész perére: Diopeithész jós indítványára néphatározatot fogadtak el, amely halállal fenyegeti azokat, akik az égi tünemények ésszerű magyarázatával foglal-

koznak, emiatt kellett Anaxagorasznak elmenekülnie Athénból. Ugyanezzel Szókratészt is meggyanúsították.

124. old. *a jó nevű* – az arisztokrácia szó eredeti jelentése: „a legjobbak uralma".

PHILÉBOSZ

Az örömszerzés vagy a megismerés-e az élet legfőbb célja? E sarkított kérdésre a kettő vegyítésének az igazolásával válaszol Platón, mégpedig a vegyülés (vagy keveredés) problémájának immár létélméleti vizsgálatával, *egy* és *sok*, *határolt* és *határtalan* ellentéteinek az egységét elemezve. Ezt egészíti ki az idea-elméletre alapozott dialektika – annak vizsgálata, hogy mi a kapcsolat az idea és a benne részesülő, érzékelhető dolgok sokfélesége között.

Az *egy* és a *sok* viszonyításában, a világ felépítésének kettéosztásos (tagolásos) értelmezésében különösen fontos szerepet kapnak a számra és a mértékre vonatkozó gondolatok, amelyeket a *Timaiosz*-ban fejleszt tovább Platón.

155. old. *az istennő legyen tanúm* – Aphrodité.

244. old. *Philéboszunk ellenségeit* – nem világos az utalás. Egyes magyarázók szerint Szpeuszipposz, Antiszthenész, az atomisták vagy a püthagoreusok.

253. old. . . . *csurgó mézénél is erősebb* – Homérosz, Iliasz XVIII 108–109.

293. old. *a „vegyítő völgyben"* – Homérosz, Iliasz IV

452. A hegyekből lezúduló megáradt folyókról van szó, amelyek a völgyben egyesülnek.

303. old. *a Megmentő tiszteletére* a lakomákon háromszor áldoztak italáldozatot: először az olümposzi Zeusznak és a többi istennek, másodszor a hérószoknak, harmadszor a Megmentő Zeusznak.

TIMAIOSZ

Platónnak másfél ezer éven át a legnagyobb hatású műve, amely eredetileg talán egy trilógia első részének íródott. A bevezetés arra az előző napi beszélgetésre utal, amelyben Szókratész adta elő az eszményi államra vonatkozó elképzeléseit, ez azonban nem azonosítható az *Állam*-mal – annak mások a szereplői, s más a helyszín is.

Az egyiptomi tudományok iránt nagy tiszteletet tanúsítottak a görögök – többek között Szolón, Püthagorasz és követői, Hérodotosz és maga Platón is, nem utolsósorban matematikájuk fejlettsége miatt. Ennek adaléka Kritiasz Atlantisz-mítosza a dialógus bevezetésében, amelyet majd a róla elnevezett műben kerekít teljessé Platón.

Az első részben a címszereplő – a híres püthagoreus – a világ keletkezéséről költött mítoszát adja elő. A teremtő istenség *(démiurgosz)* nem abszolút szabadon jár el a világrend *(koszmosz)* kialakításában, hanem az örök ideák rendelése szerint. Az anyagi, gömb alakú világot betöltő és irányító világléleknek a csillagok szabályos rendjében megtestesülő valósága és a térnek (a keletkezés helyének) fogalmi tételezése tetszik kozmológiai újdonságnak.

Eldönthetetlen, hogy valóban Timaiosz vagy pedig Platón teljesítménye-e a dialógus világértelmezése. Vonatkozik ez a második részre is, ahol az ideák és a végzet *(ananké)* küzdelméből a kettős – szellemivé és anyagivá silányult – világ kialakulása a téma, a magyarázatban pedig a matematikát (az arányelméletet) illeti elsőrendű szerep. Ma is vitatott kérdés, hogy Platón alkotó matematikus volt-e, maga a *Timaiosz* azonban az Eukleidész előtti görög matematika elsőrendűen fontos emléke.

Az arányelmélet alkalmazásával vizsgálja Timaiosz az ember testi és lelki felépítését is a harmadik részben, de hangsúlyozza, hogy az efféle vizsgálódás – minthogy nem a szellemi valóságra irányul – nem igazi tudomány, csupán a látszatvalóság rendszerezése a valószínűség szintjén.

316. old. *a hetek* – a hét görög bölcs: Szolón, Pittakosz, Biasz, Thalész, Kleobulosz, Khilón és Periandrosz.
az istennőt . . . ünnepén – Athénét.
321. old. *Libüa és Ázsia* – Afrika és Kisázsia.
331. old. *a hét közül azt* – a hét mozgás: körforgás, balra, jobbra, hátra, előre, lefelé és fölfelé való mozgás.
336. old. *a Hermész és a Hajnalcsillag* – a Hajnalcsillag (Vénusz) és a Hermész (Merkur) hol mint esti, hol mint hajnali csillagok tűnnek fel.
337. old. *visszaforduló mozgást* – a bolygókét.
338. old. *azonos forgásukban* – az állócsillagok.
347. old. *mit zengedezzünk* – mint Euripidész. A Phoinikiai nők című tragédia 1762–1763. soraira utal: „Ám hiába, mit kesergek, mért is ejtek könnyeket? / Istenekkirótta sorsod, ó, halandó, tűrjed el!" (Kárpáty Csilla fordítása).

365. old. *adamasznak* – az aranynál sötétebb, rendkívül kemény ásvány, amelyet a platinával, illetve a gyémánttal szoktak azonosítani.

KRITIASZ

A *Timaiosz* közvetlen folytatása ez a csonkán fennmaradt dialógus: az amannak a bevezetésében előadott mítoszt folytatja a címszereplő.

Véglegesen máig sem csitultak el a viták Atlantisz ügyében. Történelmi tény ugyanis, hogy az i. e. 2. évezred közepén hatalmas földrengés rázta meg a Földközi-tenger keleti medencéjét; a Krétától északra fekvő Théra-sziget lehetett az epicentruma – az a hajdan csodálatosan gazdag térség, amelynek a maradványait mind bőségesebben tárják fel az ásatások és a tengermélyi kutatások. Lehetséges, hogy a borzasztó katasztrófa emléke bujkál a szolóni–kritiaszi–platóni elbeszélés ősi hátterében, de korántsem valószínű. Az egyiptomi tudományosság és a Szolónra való hivatkozás csupán a költői mítosz elhitetésének eszköze.

Ugyanez a helyzet a kilencezer évvel korábbi Ős-Athén ügyében is: maga Kritiasz hívja fel a figyelmet arra, hogy Szókratész eszményi államának történeti igazolásául idézi fel a régmúltat – csakhogy ennek a mitologikus „igazolásnak" szemernyi valóságos magja sincs.

413. old. *előadásom szerencsés lebonyolítása* – Timaiosz a róla elnevezett dialógusban a világrend szerkezetéről beszélt. A dialógus utolsó szavai szerint a világegyetem „a legnagyobb, legjobb, legszebb és legtökéletesebb isten". Hozzá intézi könyörgését Timaiosz.

Kritiasznak adjuk át a szót – l. Timaiosz 21 e–25 e, ahol Kritiasz röviden már felvázolta Atlantisz történetét, és ígéretet tett rá, hogy bővebben is beszélni fog róla.

416. old. *Libüánál és Ázsiánál is nagyobb* – vagyis Afrikánál és Kisázsiánál.

417. old. *egy apától valók* – Zeusztól.

424. old. *gyümölcsöt . . . ad* – talán a kókuszt.
nehezen megőrizhető gyümölcsét – bizonnyal az almát.

432. old. *így szólt hozzájuk . . .* – a kézirat itt megszakad.

TÖRVÉNYEK

Platón utolsó és – az *Állam* mellett – legterjedelmesebb alkotása. Egyik tanítványa, az opuszi Philipposz gondozta a szöveget (maga Platón még a mű befejezése előtt halt meg), s osztotta tizenkét könyvre. Valószínű, hogy Philipposz a szerzője a *Törvények* folytatásának tekinthető pszeudo-platóni *Epinomisz*-nak is.

A *Törvények* az egyetlen olyan Platón-dialógus, amelyben Szókratész nem szerepel. Ez már a helyszín (Kréta) megválasztásából is következik. – Az első három könyv általános bevezetőt tartalmaz a törvényességről, a negyedikben kezdődik a helyes államrend taglalása. Az *Állam* és *Az államférfi* témáit fogalmazza itt újjá Platón, de elvileg lényegesen másképp: amott a filozófiában járatos és erényes uralkodótól vagy vezetőktől remélte a jó irányítást, emitt – bár nyomatékkal említi egy ifjú egyeduralkodó *(türannosz)* szerepét – mindenkit a törvények szolgájának tekint. Az írásos törvények nyomasztó sokaságában háttérbe szorul a nevelés szerepe,

a változtatás igénye és lehetősége pedig szóba sem jöhet: a törvények elfogadtatásában – szükség esetén – kényszerítés egészíti ki a meggyőzést.

Elhalványul az idea-elmélet is: arra korlátozódik, hogy a törvények őrzőinek *egy* ideára – a minden érték ősforrását képező „jó" ideájára – kell figyelniük. A filozófia azonban teológiába torkoll: az istenben mint a világ irányítójában és a csillagokban megjelenő hatalmában kell hinni.

Platón stílusát is elmerevítette a gondolati nehézkesség: kitérőkkel is súlyosbított szerkezet és nyelvi-fogalmazási bonyodalmasság szorítja ki hajdan oly bájos és természetes frisseségét.

444. old. . . . *szóba se hoznám* – Anthologia lyrica Graeca 9 (Kerényi Grácia fordítása).

445. old. . . . *lecsapni remeg* – az előbb idézett elégiából.

446. old. *saját testének a súlya* – 77–78. sor.

467. old. *kadmoszivá* – vagyis a legyőzött számára végzetessé, mint Kadmosz ivadékának, Eteoklésznak győzelme testvére, Polüneikész felett.

469. old. *múzsai művészet* – a költészet, a zene, a tánc, bizonyos előadó-művészi képességeket is igényel a művelése. A nevelés egyik fő eszköze. *a ti nyelvjárásotok* – Athénban az attikai ión nyelvjárást beszélték.

489. old. *örömről kartáncnak* – a *khara* (öröm) és a *khorosz* (kartánc) szavaknak etimológiailag semmi közük egymáshoz.

503. old. *a ti költőtök* – Türtaiosz, előbb idézett elégiájában.

537. old. *Hésziodosz. . . megjósolt* – a Munkák és napok 40–41. soráról van szó: „Balgák, nem tudják. . . hogy a mályva s az aszphodelosz hagy-

mája milyen jó." Epimenidész állítólag csodaszert készített ezekből.

543. old. *. . . mitse törődnek* – Odüsszeia IX 106–115.

546. old. *. . . volt a közös hon* – Iliasz XX 216–218.

550. old. *a ti őseitek birtokába jutottak* – a dór vándorlásról van szó, az i. e. 12. században.

554. old. *az asszíroknak . . . hatalmában* – a korabeli történetírás szerint Trója a trójai háború idején asszír uralom alatt állt.

Trója második elfoglalásával – először Héraklész foglalta el, mert nem kapta meg jutalmát, amiért megölte a várost dúló szörnyeteget.

566. old. *a fél . . . több az egésznél* – vö. Munkák és napok 4.

568. old. *egyből kettőssé tette* – Arisztodémosz, akinek Lakedaimón jutott a Hérakleidák osztozkodásakor, korán meghalt, és két fiára, Proklészre és Eurüszthenészre szállt az uralom.

egy ember – Lükurgosz.

huszonnyolc öreg – az öregek tanácsa *(geruszia)*.

Harmadik megmentőtök – Theopomposz király (i. e. 8. sz.).

570. old. *egyikük* – Messzéné.

574. old. *pásztorok* – vagyis uralkodók. Homéroszi kifejezéssel az uralkodók a nép pásztorai.

az egyik megölette a másikat – Kambüszész Szmerdiszt.

az úgynevezett eunuch – egy Gaumata nevű mágus, aki Szmerdisznek adta ki magát és meg akarta szerezni a trónt.

a „hetek" – Dareiosz és az a hat perzsa nemes, akik egymással szövetségben megölték Gaumatát és megszerezték a trónt.

575. old. *nem volt királyfi* – az Akhaimenida-ház egyik mellékágából származott.
584. old. *nomoszoknak* – ami görögül törvényt és dallamot egyaránt jelent.
594. old. . . . *nép fejedelme* – Iliasz XIV 96–102.
606. old. *elnevezve* – kratosz-hatalom, amelyet, ha az előkelők kezében van, ariszto-kratiá-nak, ha a nép kezében, démo-kratiá-nak neveznek.
614. old. *ezt tartják sokan* – célzás a szofisták (Prótagorasz) ismert tételére.
617. old. . . . *bármi nehéz volt* – Munkák és napok 285–292 (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása).
646. old. *ostáblánál* – voltaképpen a petteia nevű játéknál, amelyben minden játékosnak öt köve *(pettosz)* volt, amelyeket csak végső esetben húztak el a két mezőnyt elválasztó „szent vonaltól".
683. old. *új év* – attikai időszámítás szerint az új év a nyári napforduló utáni újholddal kezdődött.
698. old. . . . *szolgai napja* – Odüsszeia XVII 322–323.
742. old. . . . *vagy növekedtél* – Homérosz, Odüsszeia III 26–28.
765. old. *aki először mondta ki* – a keószi Szimónidész Szkopaszhoz intézett szkolionjában.
905. old. „. . . *akár a heréket*" – Hésziodosz, Munkák és napok 304 (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása).
914. old. „. . . *igazságszolgáltatása*" – Homérosz, Odüsszeia XIX 43 (eltérő szöveggel).
915. old. *szenátusunk* – a három beszélgető öreg „tanácsára" vonatkozik.
918. old. „. . . *zsírszaggal eltéríthetők*" – vö. Homérosz, Iliasz IX 500 (eltérő szöveggel).

926. old. *nemtelennek éppen nem nevezhető férfiú* – Szolón.
az utak istennője – Hekaté.
929. old. *szent betegségben* – epilepsziában.
953. old. *megátkozta gyermekeit* – hogy egymás kezétől essenek el.
964. old. *a költők . . . rászedjék* – elsősorban Homérosz, aki a Hermész-himnuszban mint az őstolvajt ünnepli az istent.
969. old. *euthünosz* – felügyelő.
973. old. *kövekből* – homokkőből vagy tufából.
981. old. *a prütaniszokkal* – felügyelőkkel.
987. old. *az értelemmel rokon nevet* – törvény = *nomosz*, értelem = *nusz*. A két szónak etimológiailag nincs köze egymáshoz.

LEVELEK

Tizenhárom levelet tartalmaz a Platón neve alatt fennmaradt gyűjtemény, ezek közül azonban csak a hatodik, hetedik és nyolcadik tetszik egyértelműen hitelesnek. Mind életrajzi, mind elvi-politikai szempontból különleges értéke van a hetedik levélnek, amelyben három szicíliai útjának a tapasztalatait, reményeit és csalódásait összegezte az idős filozófus.

1015. old. . . . *zsarnokul magad* – ismeretlen szerző jambikus trimetere.
1016. old. *állna melléd társ ilyen* – bizonytalan helyről származó Euripidész-töredék (956. töredék).
. . . *én boldogtalan* – ismeretlen szerző tragédiatöredéke.

egyetértő gondolkodása – ismeretlen szerző verstöredéke.

1020. old. *a gömb nincs rendben* – az éggömb. Cicero szerint először Thalész készített ilyet, majd Platón és Arkhütasz tanítványa, Eudoxosz tökéletesítette (De re publica I 14).

1024. old. . . . *egyre gyönyörben* – töredék abból a versből, amelyet II. Dionüsziosz intézett a Püthiához Delphoiban.

1036. old. *játszi vidámsággal* – az eskü ugyan játékos túlzás, de Platón komolyan pártolta barátai és Hermeiasz kapcsolatát. A kormányzó és teremtő mindenható atya a *Timaiosz*-ból ismerős.

1039. old. *lázadás tört ki* – i. e. 404-ben, a peloponnészoszi háború elvesztése után Kritiasz vezetésével a harminc zsarnok ragadta kezébe az Athén fölötti uralmat. A tizenegy városi és tíz peiraieuszi férfiú a harminc oligarcha embere volt.

természetes lett volna tőlem – Kharmidész, Platón anyai nagybátyja Peiraieusz egyik vezetője volt. – Kritiasz, a harmincak vezetője Platón anyjának unokatestvére volt.

1040. old. *mérsékletet tanúsítottak* – a Thraszübulosz által visszaállított demokrácia egyik első lépése az amnésztia meghirdetése volt i. e. 403-ban: a harmincak, a tizenegyek és a tízek kivételével senkit sem lehetett felelősségre vonni korábbi tetteiért.

1041. old. *filozófiával való foglalkozásra* – erre a gondolatra épül az *Állam* című dialógus.

1042. old. *állok mellettetek tanácsommal* – először, még Dión életében, I. Dionüsziosznak adott tanácsot, és az ő halála után fiának, II. Dionüsziosznak.

1044. old. *többi unokaöccsét és rokonát* – Hipparinoszra és öccsére, Nüszaioszra céloz, akik II. Dionüsziosz féltestvérei voltak.

1048. old. *mellékes dolgokat lényegesekként* – a lényeges ugyanis az ezután következő tanács, amelyhez képest Platón előbbiekben leírt viszontagságai mellékesek.

1051. old. *a méd herélt leverésében* – Kambüszész perzsa király halála után Gaumata, a mágus ragadta magához az uralmat. Dareiosz és hat társa számolt le vele i. e. 522-ben. Platón egyébként téved a tartományok számát illetően, amelyekből huszonhárom volt, nem pedig hét.

1054. old. *két testvért* – Kallipposzt és Philosztratoszt.

1060. old. *háború folyt Szicíliában* – a karthagóiak ellen. Van, aki Dionüsziosznak a lucaniaiak elleni támadására gondol, de ez a háború nem Szicíliában folyt.

1071. old. *miként Homérosz mondja* – Iliasz VII 360; XII 234.

az isten tudja – a kifejezés azért thébai, mert ott használják a megszokott „isztó Zeusz" helyett az „ittó Zeusz" dialektus-változatot.

1073. old. . . . *meg kelljen járnom* – Odüsszeia XII 428.

1074. old. *barátaidnak* – Platón nem egyedül utazott Szicíliába, hanem magával vitte több tanítványát, például Szpeuszipposzt, az unokaöccsét és Xenokratészt.

1084. old. *kivéve az olyat* – Kallipposzt, Dión gyilkosát.

1090. old. *az én fiamat* – Dión fiát Aretaiosznak, Hipparionnak vagy Hipparinosznak hívták. Platón valószínűleg nem Hipparinoszra gondolt.

atyámmal azonos nevű fiát – Dión apját Hippa-

rinosznak hívták, mint ahogy I. Dionüsziosz fiát is.

1096. old. *Szókratész* – természetesen az ifjabb Szókratészról van szó.

mondja Hésziodosz – Munkák és napok 483–484. Mások a 229. töredékre gondolnak: „. . . ostobaságnak / tűnik, amit mondok, felfognod mégse csekélység" (Németh György fordítása).

1099. old. *a püthagoreus iratokból és a felosztásokból* – elég homályos hely. A püthagoreus iratok a *Timaiosz*-ra, a felosztások pedig *A szofistá*-ra és *Az államférfi*-ra vonatkozhat.

1101. old. *nem vettem fel a koszorút* – az eset részleteit nem ismerjük. A nyilvánvalóan hamisított levél szerzője esetleg egy Xenokratésszal megesett történetet tulajdonít Platónnak. Xenokratész, a platóni Akadémia későbbi vezetője az ivóversenyen nyert koszorúját nem vette át Dionüsziosztól, hanem a Hermész-szoborra helyezte.

1103. old. *megtörténnék a dolog* – Dionüsziosz Platónt kérte meg rá, hogy tájékoztassa a száműzött politikust: feleségét máshoz akarja adni. Platón „. . . azt írta. . . , hogy abban a bizonyos ügyben beszélt Diónnal, és ő kijelentette, hogy nagyon zokon venné, ha Dionüsziosz ezt megtenné" (Plutarkhosz, Dión 21. Máthé Elek fordítása).

JEGYZETSZÓTÁR

ÍRTA

NÉMETH GYÖRGY

ABARISZ – Apollón legendás papja a hüperboreoszok között. Az egész földet körüljárta az istentől kapott nyilával, anélkül, hogy valamit evett volna.

ABDÉRA – thrákiai város, Prótagorasz lakóhelye.

ADEIMANTOSZ – 1. Arisztón fia, Platón testvére; 2. Képisz fia, csak a Prótagoraszból ismert; 3. Leukolophidész fia, oligarchikus érzelmű hadvezér. Az aigoszpotamoi vereség után a spártai fővezér egyedül őt hagyta életben az athéni hadifoglyok közül.

ADÓNISZ – termékenységisten, a föníciai Adón görög átvétele. Csodálatosan szép ifjú, akibe beleszeret Aphrodité. Egy vadkan megöli, de minden tavasszal föltámad, és minden ősszel újra meghal. Adónisz ünnepére a görögök gyorsan fejlődő növényeket termesztettek kisebb ládákban.

ADRASZTEIA – a kikerülhetetlen végzet és megtorlás istennője.

ADRASZTOSZ – Argosz mitikus királya, a Thébai elleni hadjárat vezére.

AGAMEMNÓN – Atreusz fia, Menelaosz testvére, Mükéné királya, a trójai hadjárat fővezére. Hazatérése után felesége, Klütaimnésztra meggyilkolta (vö. Aiszkhülosz, Agamemnón).

AGATHOKLÉSZ – zenetanár, Damón és Pindarosz mestere.

AGATHÓN – tragédiaíró (i. e. 447 k.–401). 416-ban ünnepelte első győzelmét a Platón által megörökített lakomával.

AIAKOSZ – Zeusz fia, Aigina királya. Halála után az Alvilág egyik bírája.

AIANTODÓROSZ – Apollodórosznak, Szókratész tanítványának testvére.

AIASZ – Telamón fia, a Trója alatt harcoló görögök egyik legnagyobb hőse. Öngyilkos lett, mert Akhilleusz fegyvereit a hős halála után nem ő, hanem Odüsszeusz kapta meg (vö. Szophoklész, Aiasz).

AIGINA – sziget Athéntól körülbelül húsz kilométerre.

AIGÜPTOSZ – Danaosz testvére, egyiptomi király. Az ő fiait ölték meg a Danaidák (vö. Aiszkhülosz, Oltalomkeresők).

AISZKHINÉSZ – Lüszaniasz fia, Szókratész egyik jelentős tanítványa. A mester kivégzése után Szürakuszaiban élt Dionüsziosz udvarában.

AISZKHÜLOSZ – athéni drámaíró, a görög tragédia első nagy mestere (i. e. 525–465). Hét műve maradt ránk.

AISZÓPOSZ – meseíró az i. e. 6. században. Prózában írt rövid tanmeséit, állatmeséit később többen is megverselték.

AIXÓNÉ – ingerlékeny természetű lakóiról ismert attikai község.

AKADÉMIA – Akadémosz hérósz athéni ligete, ahol Platón tanított.

AKARNANIA – a Korinthoszi-öböltől északra, az Ithakával szembeni tengerparton fekvő vidék.

AKHARNAI – az egyik legnagyobb attikai község, démosz. Lakói ingerlékeny természetükről hírhedt szénégetők voltak (vö. Arisztophanész, Akharnaibeliek).

AKHELÓOSZ – folyóisten, Héraklész győzte le.

AKHILLEUSZ – Thetisz tengeristennő fia, a Tróját ostromló görögök legnagyobb hőse. Barátját, Patrokloszt Hektór ölte meg. Hektórral ő, vele pedig Parisz végzett (vö. Homérosz, Iliasz).

AKROPOLISZ – fellegvár. Leggyakrabban az athéni fellegvárra értik.

AKUMENOSZ – orvos, mint ahogy fia, Erüximakhosz is az. Az étvágytalanságot koplaltatással gyógyította.

AKUSZILAOSZ – i. e. 6. századi argoszi történetíró.

ALEUADÁK – Larisszában lakó ősi thesszáliai nemesi család, amely Héraklész utódjától, Aleuasztól származtatta magát. Ez a család adta a thesszáliai törzsszövetség mindenkori vezetőit.

ALEXIDÉMOSZ – Menón apja.

ALKÉSZTISZ – Admétosz felesége, aki férje helyett vállalta a halált (vö. Euripidész, Alkésztisz).

ALKIBIADÉSZ – 1. Axiokhosz és Kleiniasz apja, az ifjabb Alkibiadész nagyapja; 2. Kleiniasz fia, athéni politikus és hadvezér (i. e. 450 k.–404). Szépsége és éles esze híressé, politikai kalandorsága hírhedtté tette. A peloponnészoszi háború idején először Athén, majd Spárta, aztán a perzsák, végül újra Athén oldalán harcolt (vö. Plutarkhosz, Alkibiadész).

ALKINOOSZ – a phaiakok királya. Odüsszeusz az ő udvarában beszéli el kalandjait (vö. Homérosz, Odüsszeia IX–XIII. ének).

ALÓPEKÉ – attikai démosz, vagyis község, ahonnan Szókratész származott.

AMASZISZ – II. Jahmesz egyiptomi fáraó (i. e. 570–526). A görög Polükratésszal való barátságáról Hérodotosz ír (III 39–46).

AMAZÓNOK – harcias asszonyok népe Kisázsia északi partvidékén. Thészeusz, Athén királya legyőzte őket.

AMELÉSZ – „Gondtalan", alvilági folyó.

AMMÓN – az egyiptomi újbirodalom fővárosának, Thébának főistene.

AMORGOSZ – kis sziget Naxosztól délkeletre, Szimónidész lakóhelye. Lakói finom ruhaszövetet gyártottak.

AMPHIÓN – Zeusz és Antiopé fia, thébai király és nagy hírű zenész. Lantjának szavára épültek föl Thébai falai. Zéthosz testvére és Niobé férje volt.

AMPHIPOLISZ – makedoniai város, ahol a peloponnészoszi háborúban, i. e. 422-ben vereséget szenvedtek az athéniak.

AMPHITRÜÓN – thébai hadvezér. Zeusz az ő alakjában látogatta meg feleségét, Alkménét, és ebből a nászból született Héraklész.

AMÜKOSZ – Poszeidón fia, bithüniai király, a világ egyik legjobb ökölvívója. Helené testvére, Polüdeukész győzte le.

AMÜNANDROSZ – athéni papi családból származó arisztokrata, Kritiasz nemzetségének tagja.

AMÜNTÓR – boiótiai király, Phoinix apja.

ANAKHARSZISZ – szkűtha bölcs az i. e. 6. században, Szolón barátja. Bejárta egész Görögországot, hogy megismerkedjék a görögök tudományával. Honfitársai utóbb meggyilkolták görögös szokásai miatt (vö. Hérodotosz IV 76).

ANAKREÓN – teoszi költő az i. e. 6. század közepén. Verseinek témája a bor és a szerelem.

ANANKÉ – az elkerülhetetlen végzet istennője.

ANAXAGORASZ – természetbölcselő a kisázsiai Klazomenaiból (i. e. 500–428). Periklész barátja. Platón bírálja filozófiai nézeteit.

ANDROMAKHÉ – a trójai Hektór felesége, Asztüanax anyja.

ANDROMÉDÉSZ – aiginai bankár, II. Dionüsziosz vendégbarátja.

ANDRÓN – Androtión fia, Kalliklész barátja, a szofista Hippiasz tanítványa.

ANTAIOSZ – Poszeidón és Gaia, a Földanya fia, libüai óriás. A vándorokat birkózásra kényszerítette, és sorra legyőzte. Héraklész is csak úgy tudott fölébe kerekedni, hogy fölemelte az óriást, elszakítva az erejét adó Földtől.

ANTÉNÓR – bölcs trójai vén, aki a görögökkel való megegyezés híve volt a trójai háborúban.

ANTILOKHOSZ – Nesztór fia, Akhilleusz és Patroklosz legjobb barátja.

ANTIPHÓN – 1. athéni szónok és államférfi (i. e. 480 k.–411). A négyszázak oligarcha államcsínyének egyik főszereplője. A demokrácia helyreállításakor kivégezték. Tizenöt beszédét ismerjük; 2. képhiszoszi polgár, Epigenész apja; 3. Pürilampész fia, Püthodórosz tanítványa, Platón féltestvére.

ANÜTOSZ – Anthemión fia, Szókratész egyik vádlója. Hadvezér, a harminc zsarnok elűzésekor a demokraták egyik főembere.

APATURIA – az athéni polgárok nemzetségeinek több napos ünnepe. Az ünnep harmadik, kureótisz napján nyírták le és áldozták föl az isteneknek a gyermekek haját.

APÉMANTOSZ – Eudikosz apja.

APHRODITÉ – a szerelem istennője, Héphaisztosz felesége.

APOLLODÓROSZ – 1. Aiantodórosz testvére, Szókratész híve. Könnyen lelkesülő természete miatt megszállottnak csúfolták; 2. küzikoszi polgár. Az athéniak idegen létére hadvezérré választották.

APOLLÓN – Zeusz és Létó fia, Artemisz testvére, a fény, a költészet és a zene istene. Félelmetes íjász, és a múzsák körtáncának vezetője.

APOLLÓN HANGSZERE – a kithara.

ARDAIOSZ – mesés alak.

ARÉSZ – a harc istene, Aphrodité kedvese.

ARETÉ – erény.

AREIOSZPAGOSZ – Arész dombja az Akropolisztól nyugatra, a volt arkhónokból álló tanács üléshelye. A tanács neve is ez volt.

ARGOSZ – a peloponnészoszi félsziget északkeleti részén fekvő vidék, központja Mükéné.

ARIPHRÓN – Periklész testvére, Alkibiadész egyik gyámja.

ARISZTEIDÉSZ – 1. Lüszimakhosz fia, jelentős politikus, Themisztoklész ellenlábasa. Több éves száműzetése után Athén tengeri szövetségének fő megteremtője volt, i. e. 468-ban halt meg; 2. Lüszimakhosz fia, 1. Ariszteidész unokája, Szókratész tanítványa.

ARISZTIPPOSZ – az Aleuadák családjába tartozó larisszai bölcselő, Menón barátja.

ARISZTODÉMOSZ – 1. Szókratész híve Athén küdathénai démoszából; 2. Arisztomakhosz fia, Temenosz és Kreszphontész testvére, Lakedaimón mitikus királya.

ARISZTODÓROSZ – Dión hűséges barátja.

ARISZTOGEITÓN – zsarnokölő. Harmodiosszal együtt i. e. 514-ben meggyilkolta Hipparkhoszt, az athéni türannosz testvérét (vö. Thuküdidész VI 54).

ARISZTOKRATÉSZ – Szkelliosz fia, athéni politikus, a mérsékelt oligarchia híve. Az arginuszai csata után, i. e. 406-ban kivégzett hadvezérek egyike. Perükben Szókratész a védelmükre kelt.

ARISZTÓN – 1. Aristoklész fia, Platón, 2. Glaukón és 1. Adeimantosz apja; 2. Hégészipposz apja.

ARISZTOPHANÉSZ – athéni komédiaíró (i. e. 450 k.–385). 423-ban írt Felhők című darabjában gúnyolta Szókratészt.

ARISZTOPHÓN – Aglaophón fia. Testvéréhez, Polügnótoszhoz hasonlóan nevezetes festő volt Thaszosz szigetén.

ARISZTOTELÉSZ – athéni politikus és hadvezér, a négyszázak (i. e. 411) és a harmincak (i. e. 404) oligarcha testületének tagja. Nem azonos a később élt filozófussal.

ARKHEDÉMOSZ – püthagoreus filozófus, a taraszi Arkhütasz híve. Gyakran játszott közvetítő szerepet II. Dionüsziosz és Platón közt.

ARKHELAOSZ – Perdikkasz fia, i. e. 414–399 között Makedonia királya. Megbecsülte a görögöket, Euripidész is az udvarában élt.

ARKHILOKHOSZ – görög lírikus, i. e. 650 körül született Parosz szigetén. Költeményei töredékesen maradtak ránk.

ARKHINOSZ – athéni szónok és államférfi, a mérsékelt demokrácia híve. Harcolt a harminc zsarnok ellen. Írásreformot hajtott végre Athénban.

ARKHIPPOSZ – püthagoreus filozófus, azok egyike, akik túlélték Krotón városának bukását.

ARKHÓN BASZILEUSZ – a „királyi arkhón". Athén vezetői, az arkhónok közül az ő feladata volt a szentségtörési és gyilkossági ügyek tárgyalása. Oszlopcsarnoka a piac, az agora északnyugati végében állott.

ARKHÓNOK – Athén legfőbb vezető testületének tagjai. Az éveket is egy-egy arkhónról nevezték el.

ARKHÜTASZ – (i. e. 400 k.–365) taraszi államférfi és hadvezér, püthagoreus matematikus és filozófus, Platón barátja.

ARTEMISZ – vadászistennő, Apollón húga.

ARTEMISZION – Euboia szigetének északi foka, ahol i. e. 480-ban a görög flotta először ütközött meg Xerxész hajóhadával.

ASZKLÉPIOSZ – Apollón fia, a gyógyítás istene. Az orvosokat az ő utódainak tartották. Szent helyei egyben kórházak voltak.

ASZKLÉPIOSZ-ÜNNEP – négyévenként tartott háromnapos ünnep Epidauroszban.

ASZÓPOSZ – attikai folyó, Oróposz alatt ömlik a tengerbe.

ASZPASZIA – Periklész második felesége, bár milétoszi születése miatt nem ismerték el a házasságukat. I. e. 432-ben istentelenség és erkölcstelen életmód miatt bíróság elé állították, és maga Periklész is nehezen tudta megvédeni.

ASZPHODELOSZ – liliomhoz hasonló dél-európai virág. Sírokra ültették. Ritkán használt magyar neve genyőte.

ASZTÜANAX – a város ura. Hektór fiának egyik neve.

ASZTÜLOSZ – olümpiai bajnok i. e. 488-ban.

ATALANTÉ – Szkhoineusz leánya, arkadiai vadász, a leggyorsabban futó nő.

ATÉ – az elkerülhetetlen végzet istennője.

ATHÉNÉ – vagy Athéna, Zeusz anya nélkül szuletett leánya, a harc, később a kézműves mesterségek istennője, Athén védelmezője.

ATHOSZ – sziklás fésziget Észak-Görogországban, ahol a perzsa hajóhad i. e. 492-ben hajótörést szenvedett. Xerxész, hogy ne ismétlődjék meg az eset, csatornát vágatott a félszigeten keresztül.

ATLASZ – az istenek ellen lázadó titán. Büntetésből a vállán kellett hordoznia az égboltot.

ATREUSZ – mükénéi király, Pelopsz fia. Először féltestvérét, Khrüszipposzt ölte meg, testvérével, Thüesztésszel szövetkezve, majd Thüesztésznek meggyilkolt fiait tálalta föl egy lakomán.

ATROPOSZ – az elhárithatatlan, a Moirák egyike.

AULOSZ – kettős csövű görög fúvós hangszer, helytelenül fuvolának fordítják, pedig fúvástechnikája inkább az oboáéra emlékeztet.

AUTOLÜKOSZ – Hermész fia, Odüsszeusz anyai nagyapja, a legravaszabb görög tolvaj.

AXIOKHOSZ – athéni arisztokrata, az idősebb Alkibiadész fia, az ifjabb Keliniasz apja.

AXIÓNEA – Attika egyik községe, lakói hírhedtek voltak összeférhetetlen természetükről.

ÁZSIA – a görögök Kisázsiát értették alatta.

BAKKHÁNSNOK – Dionuszosz-Bakkhosz unnepi menetenek mamoros notagjai

BAKKHOSZ – Dionuszosz masik neve

BANAUSZIA – megveto, lekicsinylo kifejezes a penzert vegzett testi munkara Eleinte a kovacsmestersegre ertettek

BASZILE – szentely Athen deli reszen a varos osi kiralyainak, mas ertelmezes szerint az Alvilag kiralynojenek szentelve

BATIEISZ – mas neven Batieia, meredek domb Troja nyugati kapuja elott, a hagyomany szerint Murine sirhantja

BENDISZ – thrakiai Holdistenno, akinek kultuszat az i e 5 szazadban honositottak meg Athenban Tiszteletere Peiraieuszban tartottak az unnepet

BIASZ – a het bolcs egyike, kiraly a kisazsiai Prieneben Lebeszelte Kroiszoszt, Ludia kiralyat a gorogok ellen hadjaratrol (vo Herodotosz I 27)

BITHUNIA – Kisazsia eszaknyugati reszen fekvo videk

BOIOTIA – terulet Athentol eszakra, legnagyobb varosa Thebai

BOREASZ – az eszaki szel istene Felesegul kerte Erekhtheusz athen kiraly lanyat, Oreithuiat, de mert elutasitottak, eroszakkal ragadta el

BRASZIDASZ – spartai hadvezer, az amphipoliszi csataban esett el (i e 422)

BRIAREOSZ – Uranosz fia, szazkezu, otvenfeju orias

BURSZON – megarai filozofus

DAIDALOSZ – 1 mitikus ezermester, a laburinthosz epitoje, aki fiaval, Ikarosszal az emberek kozul eloszor emelkedett a levegobe sajat keszitesu szarnyain Ot tartottak a legelso szobrasznak is Szobrai olyan elethuek voltak, hogy szinte megelevenedtek, 2 Metion fia, i e 7 szazadi szobrasz Allitolag o faragott eloszor mozgasban levo alakokat

DAIMON – alacsonyabb rendu istenseg, felisten Szokratesz gyakran nevezte daimonionnak azt a belso hangot, amely tetteit iranyitotta

DAMON – az eleai Zenon tanitvanya, zeneteoretikus es szofista Periklesz tanacsadoja, de turannoszbarat elvei miatt szamuztek Athenbol

DANAOSZ – Libua, kesobb Argosz kiralya Otven leanyat, a Danaidakat

Aiguptosznak, Egyiptom királyának otven fia erőszakkal feleségul vette. Negyvenkilenc lány a nászéjszakán megölte a férjét (vö. Aiszkhulosz, Oltalomkeresők).

DARDANOSZ – Zeusz fia, a Trójától északra fekvő Dardania királya, Priamosz őse.

DAREIOSZ – i. e. 522–486 között a perzsák királya. 514-ben a szkűthák, 490-ben pedig a gorogok ellen indított hadjáratot, amelyet Miltiadész állított meg Marathónnál.

DATISZ – Dareiosz flottaparancsnoka, i. e. 490-ben Marathónnál vereséget szenvedett a görögöktől.

DÉLION – kozség Boiótiában, ahol az athéniak i. e. 424-ben vereséget szenvedtek a thébaiaktól.

DÉLOSZ – égei-tengeri kis sziget, a mítosz szerint Apollón és Artemisz szülőhelye. A gorogség egyik legfontosabb kultuszhelye állt itt.

DELPHOI – helység Phókiszban, a Korinthoszi-oboltől északra. Világszerte ismert Apollón-jósdájában mondott jovendőt a Püthia.

DÉMÉTÉR – Kronosz felesége, Perszephoné anyja, a foldművelés istennője. Legfontosabb kultuszhelye Eleusziszban volt.

DÉMOKRATÉSZ – gazdag és előkelő athéni polgár, Lüszisz apja. Versenylovai sok győzelmet arattak.

DÉMOPHÓN – előkelő athéni, Menexenosz apja.

DÉMOSZ – 1. attikai közigazgatási egység, kozség. Az athéni polgárokat i. e. 508 óta démoszuk alapján tartották nyilván; 2. nép.

DÉMOSZ – Pürilampész fia, ünnepelt szépségű athéni ifjú. Arisztophanész is megemlékezik sikereiről.

DEUKALIÓN – a görög vízozonmonda hőse. Feleségével, Purrhával túlélte a pusztulást, így tőlük származtatták az emberiséget.

DIALEKTIKA – a beszélgetés művészete, Platón szerint ez a tulajdonképpeni filozófia. Célja a fogalmak tisztázása, meghatározása, osztályozása, ítéletekké való összekapcsolása.

DIKÉ – Zeusz és Themisz leánya, a jog s az igazságosság istennője.

DIOMÉDÉSZ – 1. Tüdeusz fia, a Trója alatt harcoló görögök egyik legnagyobb hőse. Az ellene támadó Odusszeuszt kardlapjával verve kényszerítette, hogy térjen vissza a görög táborba, számot adni cselekedetéről. A diomédészi kényszerűségnek ez a magyarázata azonban csekély hitelű; 2. a thrákiai bisztonok királya, aki arra kényszerítette az országába vetődó idegeneket, hogy lányaival tolt-

sék az éjszakát, majd megölette őket (vö. Arisztophanész, Nőuralom 1029).

DIÓN – 1. athéni politikus, csak a Menexenoszban fordul elő; 2. Hipparinosz fia, Szürakuszai türannosza, I. Dionüsziosz sógora. Az ő hívására érkezett Platón i. e. 388-ban és 368-ban Szicíliába. II. Dionüsziosz száműzte, de visszatért, és elűzte a zsarnokot. 354-ben orgyilkosság áldozata lett.

DIONÜSZIÁK – Dionüszosz-ünnepek. Athénban a falusi Dionüszia borsajtoláskor volt, decemberben és januárban, a legnagyobb városi ünnep, a nagy Dionüszia pedig március-áprilisban. Ennek fénypontjaként tartották a drámai versenyeket.

DIONUSZIOSZ – 1. I. Dionüsziosz i. e. 405-től 367-ig Szürakuszai türannosza, a karthagóiak elleni küzdelem vezetője; 2. II. Dionüsziosz, I. Dionüsziosz fia, i. e. 367–344 között Szürakuszai türannosza. Platónt 361-ben udvarába hívta.

DIONÜSZODÓROSZ – Euthüdémosz bátyja, khioszi szofista.

DIONÜSZOSZ – Zeusz és Szemelé fia, a bor és a szőlőtermesztés istene. Ünnepén tartották Athénban a drámai versenyeket.

DIOPOMPOSZ – olümpiai bajnok.

DIOSZKUROSZOK – Léda ikerfiai, Kasztór és Polüdeukész. Kasztór apja Tündareosz spártai király, Polüdeukészé maga Zeusz volt. Kasztór halála után testvére megosztotta vele halhatatlanságát, így azóta felváltva töltenek egy-egy napot a Hadészban. A viharba került tengerészek védőistenként fohászkodtak hozzájuk.

DITHÜRAMBOSZ – a Dionüszosz-kultuszban énekelt kardal, a görög költészet kedvelt verstípusa.

DÓDÓNA – Zeusz épeiroszi jóshelye, ahol a széltől mozgatott tölgyfalevelek hangjából jósoltak.

DÓR – görög nyelvjárás, amelyet Spártában és Krétán is beszéltek.

DÓR HANGNEM – a görögök a legférfiasabb és legkeményebb hangnemnek tartották.

DÓRISZ – I. Dionüsziosz lokriszi származású felesége, II. Dionüsziosz anyja.

DRACHMA – 4,37 gramm súlyú ezüstpénz. Egy drachma hat obolosz, egy talentum hatezer drachma.

DRÓPIDÉSZ – az idősebb Kritiasz apja, Kallaiszkhrosz nagyapja, Szolón rokona.

EILEITHUIA – Zeusz es Hera lanya, a szules megkonnyitesenek istennoje

EKHEKRATESZ – Phrunion fia, i e 4 szazadi puthagoreus filozofus Tarasz varosabol

ELEA – del-italiai gorog gyarmatvaros, amelyet az i e 540 korul Xenophanesz altal alapitott filozofiai iskolaja tett nevezetesse

ELEUSZISZ – a Demeter-kultusz szentelyerol ismert varoska Athentol nem messze Ide telepultek at Athenbol a vereseget szenvedett oligarchak i e 403-ban

ELISZ – a Peloponneszosz eszaknyugati reszen fekvo terulet, Olumpia kornyeke

EMPEDOKLESZ – (i e 495–435 k) filozofus a szicíliai Akragaszbol A legenda szerint az Etna kraterebe vetette magat Tankoltemenyenek toredekeit ismerjuk

ENDUMION – Szelene Holdistenno kedvese Az istenno minden ejjel meglatogatta az alomba merult ifjut

ENKOMION – huros hangszerek vagy aulosz kiseretevel eloadott dicshimnusz, uralkodok es gyoztes sportolok magasztalasa

ENOPLIOSZ – fegyvertanc Ritmusa ––uu–uu––

EPEIOSZ – a phokiszi Panopeusz fia, gorog harcos, a trojai falo keszitoje (vo Homerosz, Odusszeia VIII 493) Patroklosz halotti jatekan okolvivasban gyozott

EPHESZOSZ – gazdag kereskedovaros a kisazsiai Karia tengerpartjan A hagyomany szerint Kodrosz atheni kiraly fia, Androklosz alapitotta

EPHIALTESZ – Zeusz ellen lazado orias Apollon olte meg

EPHOROSZOK – evente valasztott ottagu felugyelo testulet Spartaban i e 550 ota A kiralyok donteseit is felulvizsgalhattak

EPIDAUROSZ – varos a Peloponneszosz eszakkeleti reszen Szinhazarol es gyogyito Aszklepiosz-szentelyerol nevezetes

EPIGENESZ – a kephiszoszi Antiphon fia, gyonge testalkatu fiatalember, akit Szokratesz korholt eletmodja miatt

EPIKHARMOSZ – (i e 550–460 k) Kosz szigeten szuletett, de Szurakuszaiban elo komediairo, a szicíliai komedia legnagyobb mestere

EPIKRATESZ – demagog

EPIMENIDESZ – knosszoszi csodatevo jos, egyesek szerint szazotvenhet, sot ketszazkilencvenkilenc evet elt, de ebbol otven esztendot egy barlangban toltott alomba merulten

EPIMÉTHEUSZ – Prométheusz titán testvére (a név jelentése: utólag meggondoló).

ERASZTOSZ – Platón tanítványa a kisázsiai Szképszisz városából.

EREBOSZ – az Alvilág legsötétebb zuga.

EREKHTHEUSZ – Athén legendás királya, Erikhthoniosz fia. Győzelméért még leánya életét is föláldozta.

ERETRIA – kereskedőváros Euboia szigetén. Hajóival támogatta az i. e. 500-tól 493-ig tartó ión felkelést, ezzel magára vonta a perzsák bosszúját.

ÉRIDANOSZ – folyó az athéni Akropolisztól északra.

ERIKHTHONIOSZ – Héphaisztosz fia, Athén mitikus királya. Ő vezette be a Panathénaia-ünnepet.

ERINEOSZ – attikai község a Képhiszosz partján.

ERIPHÜLÉ – Amphiaraosz argoszi jóskirály felesége. Polüneikész egy aranyláccal megvesztegette az asszonyt, hogy a Thébai elleni hadjáratra beszélje rá vonakodó férjét, aki aztán ott lelte halálát.

ERÓSZ – a szerelem istene, Aphrodité fia.

ERÜSZIKHTHÓN – Kekropsz fia. Déloszról Athénba vitte Eileithüia szobrát.

ERÜXIMAKHOSZ – Akumenosz fia, híres athéni orvos, a szofista Hippiasz híve.

EUDIKOSZ – Apémantosz fia, Hippiasz lelkes híve.

EUDOXOSZ – (i. e. 408 k.–355) knidoszi csillagász, matematikus, földrajztudós és orvos, Arkhütasz tanítványa.

EUÉNOSZ – szofista és elégiaköltő Parosz szigetéről (i. e. 5. század).

EUKLEIDÉSZ – (i. e. 450–370) megarai filozófus, Szókratész tanítványa. A mester halála után Platón nála keresett menedéket.

EUMOLPOSZ – Eleuszisz Thrákiából származó királya. Népét az athéniak ellen vezette, de a kuzdelemben maga is elpusztult.

EUPHRAIOSZ – az euboiai Oreoszból származó államférfi az i. e. 4. században, a makedónellenes ellenállás egyik vezetője.

EUPHRONIOSZ – gazdag polgár az attikai Szunionból, Theaitétosz apja.

EURIPIDÉSZ – (i. e. 480–406) athéni drámaíró. Tizenhét tragédiáját ismerjük.

EURÜBATOSZ – epheszoszi görög, aljas módon elárulta Kűrosznak Kroiszoszt.

EURUBIOSZ – Hérakleidész hűséges harcostársa, egyes vélemények szerint az öccse.

EURÜKLÉSZ – híres hasbeszélő, Arisztophanész is említi (vö. Darazsak 1017–1020).

EURÜMEDÓN – folyó a kisázsiai Pamphüliában, ahol Kimón, i. e. 466-ban végső csapást mért a perzsa flottára.

EURÜPÜLOSZ – Euaimón fia, a szorult helyzetben lévő Telamóniosz Aiasz védelme során sebesült meg (vö. Homérosz, Iliasz XI 575–584).

EURUSZTHENÉSZ – Arisztodémosz fia, Proklész ikertestvére, az úgynevezett idősebb spártai királyi család őse.

EUTHÜDÉMOSZ – 1. khioszi szofista, Dionüszodórosz fivére; 2. Dioklész fia, Szókratész tanítványa; 3. Kephalosz fia, Polemarkhosz és Lüsziasz testvére.

EUTHÜPHRÓN – ismert athéni jóspap a proszpaltei démoszból. A róla elnevezett dialóguson kívül a Kratüloszban említik.

FIBRIN – a vér megalvadásakor kiváló fehérje.

FÖLDRÁZÓ – Poszeidón.

FUVOLA – az aulosz pontatlan fordítása.

GADEIROSZ – a mai Cadiz.

GAIA – a Föld istennője, Uranosz felesége, a titánok – koztük Kronosz – anyja.

GANÜMÉDÉSZ – gyönyorű ifjú, akit Zeusz sas képében elragadott, és az istenek pohárnokává tett.

GELÓN – a szicíliai Gela türannosza i. e. 491-től. 485-ben elfoglalta Szürakuszait, és ott uralkodott 478-ban bekovetkezett haláláig.

GENESZISZ – keletkezés, kezdet.

GÉRÜONÉSZ – háromtestű óriás. Héraklész ölte meg, hogy elhajthassa híres gulyáját.

GIGÁSZOK – óriások, akiket Gaia, a Foldanya szült. Föllázadtak Zeusz uralma ellen, de végül elbuktak.

GLAUKÓN – 1. teoszi irodalmár, a Régi költőkről és zenészekről című értekezés valószínű szerzője; 2. Arisztón fia, Platón testvére; 3. Platón anyai nagyapja, Kharmidész apja.

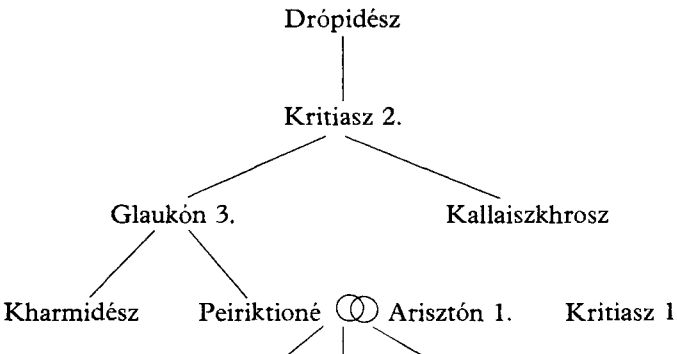

GLAUKOSZ – tengeri jósisten, a halászok és a búvárok védelmezője. Eredetileg halász volt, aki ivott a halhatatlanság forrásából.

GORGIASZ – szofista a szicíliai Leontinoiból (i. e. 485–380).

GORGÓK – Phorküsz három lánya, kígyóhajú mitikus szörnyalakok: Szthenó, Eurüalé, Medusza.

GORTÜN – város Kréta szigetének középső részén. Archaikus törvényeit feliratról ismerjük.

GÜGÉSZ – lüdiai pásztor, aki egy barlangban láthatatlanná tevő gyűrűt talált, és annak segítségével király lett.

GÜMNASZION – tornacsarnok.

GÜMNOPAIDIA – spártai ünnep, amelyet nyaranta rendeztek az ifjak számára, hogy bemutassák a testedzésben elért eredményeiket.

HADÉSZ – az Alvilág, a halottak birodalma, és annak ura.

HADÉSZ-SISAKJA – aki a fejére teszi, láthatatlanná válik (vö. Homérosz, Iliasz V 844–845).

HARMODIOSZ – Arisztogeitón társa, a zsarnok Hipparkhosz gyilkosa.

HARMONIA – Kadmosz felesége, thébai királyné.

HEKABÉ – trójai királyné, Priamosz felesége.

HEKATÉ – háromfejű, háromtestű alvilági istennő, az utak és a bűbájosság istennője.

HEKTÓR – Priamosz trójai király fia, akit Akhilleusz ölt meg. A trójaiak legnagyobb hőse.

HELIKÓN – küzikoszi filozófus, Eudoxosz tanítványa, Platón bizalmas barátja.

HÉLIOSZ – a Nap istene.

HELLÉSZPONTOSZ – szoros Európa és Kisázsia között, összeköti a Fekete-tengert a Földközi-tengerrel. Xerxész hajóhidat építtetett rajta.

HELÓTÁK – a spártaiak jogfosztott földművelő alattvalói.

HÉPHAISZTOSZ – Zeusz és Héra fia, Aphrodité férje, sánta kovácsisten.

HÉRA – Zeusz testvére és felesége.

HÉRAKLEIA – Megara i. e. 560 körül alapított gyarmatvárosa a Fekete-tenger déli partján.

HÉRAKLEIDÁK – vagy Héraklidák, Héraklész fiai, utódai.

HÉRAKLEIDÉSZ – 1. Klazomenaiból származó athéni polgár, a csúfneve „király" volt. Minthogy a nép nem volt hajlandó ingyen vagy csupán egy obolosz fizetségért népgyűlésre járni, i. e. 393-ban fölemeltette az összeget két oboloszra; 2. gazdag szürakuszai politikus. II. Dionüsziosz száműzte, de Dión szövetségeseként hamarosan visszatért a városba. Demagóg követelései miatt Dión meggyilkoltatta.

HÉRAKLEITOSZ – az úgynevezett homályos bölcs. A kisázsiai Epheszoszban élt filozófus (i. e. 544–483). Tanításait csak töredékekből ismerjük.

HÉRAKLÉSZ – Zeusz és Alkméné fia, a görög mitológia legnagyobb hőse. Tizenkét hőstettével megtisztította a Földet a szörnyektől.

HÉRAKLÉSZ OSZLOPAI – a Gibraltári-szoros.

HERMÉSZ – Zeusz fia, az istenek követe, a halottak alvilági kísérője, a kereskedők, vándorok, atléták, tolvajok védőistene.

HERMIASZ – a müsziai Atarneusz rabszolgából lett türannosza i. e. 351 körül. A filozófus Arisztotelész rokona.

HERMOGENÉSZ – Hipponikosz fia, a dúsgazdag Kalliasz öccse, Szókratész hűséges híve.

HERMOKRATÉSZ – szicíliai arisztokrata államférfi, i. e. 407-ben halt meg.

HERMOSZ – folyó Müszia és Lűdia határán.

HÉRODIKOSZ – 1. szélümbriai orvos az i. e. 5. században. A testgyakorlást tekintette a legfőbb gyógyító elvnek; 2. Karmantidasz fia, Gorgiasz testvére, a szicíliai Leontinoiból származó orvos.

HÉROSZ – félisten, hős.

HÉSZIODOSZ – boiótiai parasztköltő i. e. 700 körül. Két ránk maradt tankölteménye az Istenek születése és a Munkák és napok.

HESZTIA – Kronosz titán és Rheia leánya, a családi tűzhely istennője. Örökké égő Szent Tűzhelye az athéni prütaneionban állt.

HIERÓN – Gelón testvére, i. e. 478–467 között Szürakuszai, majd Akragasz türannosza. Sok híres költő élt udvarában, például Szimónidész, Pindarosz, Aiszkhulosz.

HIERÓNÜMOSZ – Hippothalész apja.

HIPPARINOSZ – I. Dionüsziosz fia, Dión unokaöccse, és árván maradt híveinek vezére. Ő űzte el Dión gyilkosát Szürakuszaiból.

HIPPIASZ – éliszi szofista i. e. 400 körül. Természettudománnyal, filológiával foglalkozott, összeállította az olümpiai győztesek jegyzékét.

HIPPODAMEIA – a piszai király lánya, akit Pelopsz vett feleségül, mert csellel legyőzte jövendő apósát kocsiversenyben.

HIPPOKENTAUROSZ – kentaur; ló alakú, emberi felsőtestű lény.

HIPOKKRATÉSZ – 1. az ókor leghíresebb orvosa (i. e. 460–370 k.). Kósz szigetén élt; 2. Apollodórosz fia, Phaszón testvére.

HIPPOLÜTOSZ – Thészeusz fia, akibe mostohaanyja, Phaidra beleszeretett. Hippolütosz visszautasította az asszony közeledését, aki boszszúból a halálát okozta.

HIPPONIKOSZ – athéni arisztokrata, Kalliasz és Hermogenész apja.

HIPPOTHALÉSZ – Hierónümosz fia, Platón tanítványa, dilettáns költő.

HOMÉRIDÁK – Homérosz követői, a későbbi eposzkoltők.

HOMÉROSZ – az Iliasz és az Odüsszeia feltételezett szerzője, neki tulajdonították az úgynevezett homéroszi himnuszokat is (i. e. 8. század).

HOPLITA – nehézfegyverzetű gyalogos katona.

HÜDRA – a lernéi mocsarakban élő kígyótestű, kilenc sárkányfejű szörny. Héraklész ölte meg Iolaosz vagy Iphiklész segítségével.

HÜPERBOREOSZOK – az északi szél (Boreasz) lakóhelyén túl élő legendás nép. Telente náluk időzik Apollón.

HÜPORKHÉMA – kórus által előadott, húros hangszerekkel kísért táncdal.

IAMBOSZ – iamboszi lábakból (u–u–) álló versmérték, valamint az ilyen versmértékben írott költemény, többnyire gúnyvers.

IAPETOSZ – titán, Prométheusz apja.

IBEREK – Hispania oslakoi

IBUKOSZ – del-italiai gorog kolto i. e. 550 korul. Szerelmes verseirol ismert.

IDÉ – vagy Ida, hegy Trója kozeleben.

IKKOSZ – hires atleta, az i e 472-es olumpiai jatekok győztese.

ILION – Trója Viadalanak tortenete az Iliasz.

ILISSZOSZ – folyócska Athentol délre.

INAKHOSZ – argoszi folyo es istene, Ókeanosz es Tethusz fia, Phoróneusz apja.

INUKOSZ – szicíliai varoska

IOLAOSZ – Heraklesz feltestverenek, Iphiklesznek a fia. Vagy o, vagy apja segitett Heraklésznek a lernei hudra ellení harcban.

ION – 1 Apollon es Kreusza athení kiralylány fia, az ion torzs osatyja, 2 epheszoszi rhapszodosz

ION HANGNEM – a gorogok noies hangnemnek tartottak.

IONIA – Kisazsia nyugati, hosszu ideig perzsa uralom alatt allo, tobbnyire ion nyelvjárást beszelő gorogok lakta partvideke.

IPHIKLESZ – Heraklesz feltestvere Mindkettojuk anyja Alkmene, Heraklész apja azonban Zeusz. Iphiklész fia Iolaosz.

IRISZ – Thaumasz tengeristen leánya, a szivarvany istennoje, az istenek hirnoke (tudniillik kapocs eg es fold kozott).

ISZISZ – Egyiptom egyik foistennője; ferje Oszirisz.

ISZMENIASZ – thebai politikus, aki Sparta-ellenes mozgalma számara a perzsaktól kapott penzt. Ellenfelei elfogtak, es i e 382-ben kivegeztek.

ISZOKRATESZ – (i. e 436–338) athení szonok, makedonbarat politikai beszédeiről ismert. Iskolájában harom- és negyeves tanfolyamokon kepezte a szonokokat

ISZTHMOSZ – a Peloponnészoszt a szarazfolddel osszekoto foldnyelv, ahol Korinthosz is fekszik. I e. 582 ota az olumpiai jatekokhoz hasonlo versenyeket tartottak ezen a helyen.

ITHAKA – sziget Gorogorszag nyugati partjainal, az Ion-tengeren. Odusszeusz lakohelye.

KADMOSZ – Thebai alapito kiralya. Elrabolt hugat, Europet keresve érkezett Phoinikiabol Gorogorszagba

KAINEUSZ – lapitha kiralyfi, aki nonek szuletett, de Poszeidon ferfiva valoztatta.

KALLAISZKHROSZ – athéni arisztokrata, Platón anyjának nagybátyja, Kritiasz apja (vö. a családfával a Glaukón címszónál).

KALLIASZ – Hipponikosz fia, Athén leggazdagabb embere. Anyjának második férje Periklész volt.

KALLIKLÉSZ – gazdag és előkelő athéni polgár, Szókratész kortársa.

KALLIPPOSZ – más néven Kallisztratosz, Platón egykori tanítványa. Az ő házában lakott Dión athéni száműzetésekor, mégis közreműködött meggyilkolásában.

KAMBÜSZÉSZ – Kűrosz fia, perzsa nagykirály i. e. 529–522 között. 525-ben elfoglalta Egyiptomot. A görög hagyomány bomlott agyú, véres kezű zsarnokként ábrázolja.

KARIA – hegyes tartomány Kisázsia délnyugati részén.

KARTHAGO – a föniciai Türosz i. e. 814-ben Észak-Afrikában alapított gyarmatvárosa. Lakói a punok.

KASZTÓR – Polüdeukész ikertestvére, a Dioszkuroszok egyike.

KEBÉSZ – thébai filozófus. A neve alatt fennmaradt Tábla című írás az emberi lélekről szól.

KEKROPSZ – Athén legendás alapítója és első királya.

KEÓSZ – iónok lakta sziget az Égei-tengeren, Szimónidész és Prodikosz szülőhelye. Lakói közmondásosan becsületesek voltak.

KEPHALOSZ – gazdag szürakuszai származású, Athénban élő polgár, Polemarkhosz és Lüsziasz apja.

KÉPHISZIA – attikai község a Képhiszosz partján.

KÉPHISZOSZ – attikai folyó Athéntól északnyugatra.

KERAMEIKOSZ – a fazekasok városrésze Athénban. Később temetője tette nevezetessé.

KERBEROSZ – az Alvilág kapuját őrző három- vagy ötvenfejű, kígyófarkú kutya. Héraklész győzte le.

KERKÜÓN – nagy erejű rabló, Eleuszisz réme. Thészeusz győzte le.

KHAIREDÉMOSZ – a Phainaretétől, Szókratész anyjától született Patroklész apja.

KHAIREPHÓN – Szókratész barátja, akit a harminc zsarnok száműzött. Khairekratész testvére, viszályukat Szókratész szüntette meg.

KHAOSZ – ősi isten, a rendezettség előtti világállapot.

KHARISZOK – Zeusz három lánya, a szépség és a báj istennői.

KHARMANTIDÉSZ – Thraszümakhosz követője az attikai Paianeia démoszból.

KHARMIDESZ – Platon nagybatyja, es egyik dialogusanak cimszereploje Kritiasz gyamsaga alatt allt (vo. a Glaukon cimszonal talalhato leszarmazasi tablaval)

KHARONDASZ – a szicíliai Katane torvenyhozoja az i e 7 szazadban

KHARUBDISZ – tengeri szorny, a Szicíliai- (Messinai-) szoros orvenyének mitikus megszemelyesitese

KHEIRON – kentaur, Akhilleusz neveloje.

KHIMAIRA – oroszlán-, kecske-, kigyotestu mitikus szorny

KHIOSZ – ionok lakta termekeny sziget Kisazsia partjai menten.

KHITON – lenvaszonbol vagy gyapjubol keszult ujjas vagy ujjatlan hosszu noi ruha

KHOOSZ – vagy khusz Urmertek, 3,28 liter.

KHOREGIA – gazdag athéni polgárok feladata volt a tragediak korusát betanitani es az osszes felmerulo koltseget fedezni.

KHRUSZIPPOSZ – Pelopsz torvenytelen fia, akit Atreusz es Thuesztesz, a ket torvenyes fiu meggyilkolt.

KIMON – (i. e 510 k –450) Miltiadesz fia, athéni politikus es hadvezer Vezetese alatt teljesedett ki Athen tengeri hatalma

KINESZIASZ – Melesz fia, Arisztophanesz altal gyakran gunyolt dithuramboszkolto. Verseit keresett kifejezesekkel tette kodosse, dallamait vegtelensegig cikornyazta

KINURASZ – kuroszi kiraly, Adonisz es Murrha apja Leanya bunos szerelemre gyulladt iranta

KITHAIRON – hegyseg Kozep-Gorogorszagban

KITHARA – ot, het, később tizenket huru gorog pengetos hangszer

KITHARODIA – kitharakiserettel eloadott dal.

KLAZOMENAI – ión varos Kisazsia nyugati partján, Anaxagorasz hazaja

KLEINIASZ – 1 athéni arisztokrata ifju, Axiokhosz fia, Alkibiadesz unokatestvere, Kteszipposz szeretoje (Euthudemosz), 2 Alkibiadesz testvere (Protagorasz); 3 Alkibiadesz apja; 4 knosszoszi polgar, Epimenidesz rokona, akit a krétaiak egy uj gyarmatvaros, Magneszia torvenyeinek megalkotasaval biztak meg

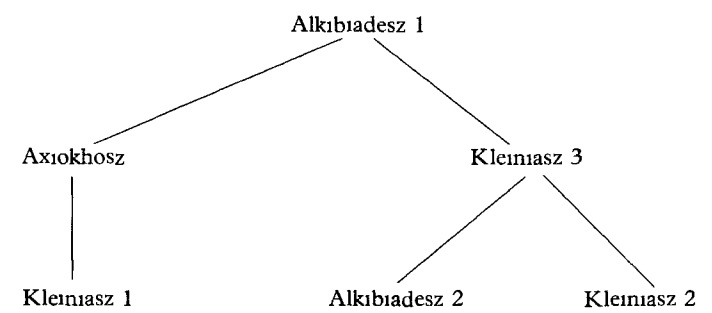

KLEITOPHON – Arisztonumosz fia, Thraszumakhosz tanitvanya Szokratesz modszereit hatarozottan biralta

KLEON – athéni demagog politikus Az amphipoliszi csataban esett el (i e 422)

KLEOPHANTOSZ – Themisztoklesz fia

KLOTHO – a sors fonalat fono, a Moirak egyike

KNOSSZOSZ – varos Kreta eszaki partjan, Minosz egykori szekhelye

KODROSZ – Athen utolso kiralya, aki varosaert folaldozta eletet

KOLKHISZ – a Fekete-tenger delkeleti partjan elterulo videk, ma Gruziahoz tartozik

KONNOSZ – Metrobiosz fia, kitharamuvesz, aki zenere tanitotta Szokrateszt

KORE – a „lany", Perszephone megszolitasa

KORINTHOSZ – gazdag kereskedovaros az Iszthmoszon Zeusz fia, Korinthosz alapitotta

KORISZKOSZ – Platon tanitvanya a kisazsiai Szkepszisz varosabol Fia, Neleusz gondozta Arisztotelesz hagyatekat

KORUBASZ-PAP – a kisazsiai eksztatikus Kubele-kultusz papja

KRATINOSZ – Timotheosz testvere, Platon baratja.

KRATULOSZ – filozofus az i e 4 szazadban, Herakleitosz tanainak kovetoje, Platon mestere Nyelveszeti vizsgalodasai tettek ismertte

KREON – Oidipusz nagybatyja, egyúttal sogora, Thebai kesobbi kiralya

KREOPHULOSZ – jelentese husivadek

KRESZPHONTÉSZ – Arisztodémosz testvére, a peloponnészoszi Messzéné mitikus királya.

KRISZÓN – olumpiai bajnok.

KRITIASZ – 1. arisztokrata politikus (i. e. 460–403). Platón anyjának unokafivére. A harminc zsarnok vezetője. Drámákat írt; 2. Drópidész fia, az ifjabb Kritiasz nagyapja (vö. a Glaukón címszónál bemutatott családfával).

KRITOBULOSZ – Kritón fia.

KRITÓN – Szókratész tanítványa. Állítólag ő is megírta Szókratész védőbeszédét.

KROISZOSZ – Lűdia utolso, legendásan gazdag királya i. e. 560 k.–547 kozott. Szolónnal való beszélgetését Hérodotoszból ismerjuk (I 29–34). Birodalmát a perzsa Kűrosz dontotte meg.

KROMMUÓN – falu Korinthosz kozelében. A parasztok kérésére Thészeusz megolte a vidéket pusztító hatalmas vadkant.

KRONOSZ – titán, Zeusz apja, Uranosz fia. Kiherélte apját, mert az a Fold belsejébe vetette a százkezű óriásokat.

KRUPTEIA – a spártai ifjak harci gyakorlata, amelynek során szabadon lemészárolhatták a helótákat.

KTÉSZIPPOSZ – paianiai fiatalember, Kleiniasz rajongója, Menexenosz unokatestvére és mestere.

KUREOTISZ – az athéni Apaturia-unnep harmadik napja.

KURÉSZEK – Zeusz szülőhelye körul járták fegyvertáncukat, hogy a csecsemő sírását ne hallja meg az életére törő Kronosz.

KÜBELÉ – kisázsiai termékenységistennő.

KUBELÉ-PAPOK – az istennő papjai, akik szertartásukon sípszoval kísérték eksztatikus táncukat.

KUKEÓN – pramnéi borból, kecsketúróból és hagymából vegyített ital. Kirké mézet is adott hozzá.

KÜKLÓPSZOK – mitikus egyszemű óriások.

KUPROSZ – Ciprus szigete, ahova Kimón i. e. 450-ben vezetett hadjáratot.

KUPSZELIDÁK – a korinthoszi turannosz, Kupszelosz utódai.

KURÉNÉ – i. e. 630 korul alapított észak-afrikai gorog kereskedőváros.

KÜRNOSZ – megarai fiatalember, Theognisz fiúszeretője, akihez a verseit írta.

KŰROSZ – i. e. 559-től 529-ig uralkodott mint a perzsák első nagy királya. A médek, lűdek, babülóniaiak uralmát megtörve Perzsiát nagyhatalommá tette. Fia, Kambüszész i. e. 529-től 522-ig uralkodott.

LAIOSZ – Thébai mitikus királya, Oidipusz apja. A hagyomány szerint ő hozta szokásba a fiúszerelmet.

LAKEDAIMÓN – peloponnészoszi vidék, központja Spárta.

LAKHÉSZ – Nikiasz barátja, hadvezér a peloponnészoszi háború idején. Az athéni vereséget hozó délioni csatában (i. e. 424) a nehézfegyverzetű gyalogság vezetője. 418-ban esett el a mantineiai csatában, amelyet a spártai Agisz nyert meg.

LAKHESZISZ – a sors, a Moirák egyike.

LAKÓN – Lakedaimón lakója, spártai.

LAMAKHOSZ – az athéni Xenophanész fia, vakmerő hadvezér a peloponnészoszi háború idején. A szicíliai hadjáratban esett el i. e. 414-ben.

LAMISZKOSZ – a taraszi Arkhütasz embere, aki többször játszott összekötő szerepet közte és Platón között.

LAMPROSZ – híres zenész, Szophoklész mestere.

LAODAMASZ – Thaszosz szigetéről származó matematikus, Platón tanítványa.

LAOMEDÓN – trójai király, Priamosz atyja. Hitszegése miatt Héraklész megölte.

LARISSZA – Thesszália legnagyobb városa.

LEKHAION – Korinthosz kikötője a Korinthoszi-öböl partján. I. e. 393-ban a spártaiak elfoglalták, de Korinthosz az athéniakkal szövetségben visszafoglalta.

LEÓKHARÉSZ – athéni szobrász az i. e. 4. században. Szkopasz irányításával dolgozott a Mauszoleionon. Az ő művének tartják a Belvederei Apollónt.

LEÓN – szalamiszi születésű gazdag athéni polgár, akit a harminc zsarnok i. e. 404-ben bírósági ítélet nélkül kivégeztetett.

LEONTINOI – szicíliai városka, Gorgiasz lakóhelye.

LEPTINÉSZ – püthagoreus filozófus. Kallipposzt ugyanazzal a karddal gyilkolta meg, mint amivel az Diónt.

LÉTHÉ – alvilági síkság és folyó. Jelentése Felejtés.

LETO – istennő, Apollón és Artemisz anyja.

LEUKASZ – sziget Ithaka közelében.

LIBUA – Afrika gorog neve.

LIKÜMNIOSZ – szofista, Gorgiasz tanítványa.

LOKRISZ – i. e. 683-ban alapított dél-itáliai gorog gyarmatváros. Kozismerten szigorú torvényeit a legendás Zaleukosz, az első gorog torvényhozo alkotta meg.

LÓTUSZEVŐK – Odosszeusz fedezi föl őket. Aki megízleli a mézédes lótuszt, nem akar tobbé hazatérni (vo. Homérosz, Odusszeia IX 82–102).

LŰD HANGNEM – a leglágyabbnak tartották a gorogok által ismert hangnemek közül.

LŰDIA – kisázsiai tartomány.

LUKABÉTTOSZ – Athén kozepén emelkedő domb.

LUKEION – Apollón városszéli szentélye Athénban. A mellette álló gümnaszion Szókratész kedvelt tartózkodási helye volt. Később Arisztotelész itt tartotta előadásait.

LUKÓN – Szókratész egyik vádlója, rossz hírű népszónok.

LUKOPHRÓN – szofista II. Dionusziosz udvarában.

LUKURGOSZ – Spárta legendás uralkodója, aki i. e. 800 körül megalkotta a spártai alkotmányt.

LUNKEUSZ – messzénei hős, Kasztór és Polúdeukész unokatestvére. Olyan éles volt a szeme, hogy a Fold belsejébe is belelátott.

LÜSZANIASZ – 1. Kephalosz apja (Állam); 2. Aiszkhinész apja. Lusziasz eladósodott csaló gazembernek nevezi.

LUSZIASZ – híres athéni szónok, Kephalosz fia (i. e. 445–380 k.). Idegen származású lévén személyesen nem védhetett másokat a bíróság előtt, ezért megrendelésre írta beszédeit.

LUSZIMAKHOSZ – 1. athéni arisztokrata, Ariszteidész fia, az ifjabb Ariszteidész apja; 2. Ariszteidész, a híres politikus (meghalt i. e. 467-ben) apja.

LUSZISZ – az axiónéi Démokratész idősebb fia, Hippothalész kedvese.

MAGNÉSZIA – város a kisázsiai Maiandrosz folyó közelében.

MAKAREUSZ – Aiolosz fia, aki nővérével, Kanakéval lépett szerelmi kapcsolatba.

MAKHAÓN – Aszklépiosz fia, a Tróját ostromló görögök orvosa.

MARATHÓN – község Attika északkeleti részén, Athéntól kb. negyven kilométerre, ahol Miltiadész i. e. 490-ben legyőzte a perzsa sereget.

MARIANDUNOSZOK – Bithünia leigázott, jogfosztott földművelő népessége.

MARSZÜASZ – szatír, a fuvola feltalálója, Athéné által elhajított hangszeren olyan mesterien játszott, hogy versenyre hívta ki Apollónt. Alulmaradt, és a sértett isten megnyúzta.

MÉDEIA – kolkhiszi varázslónő, aki Iaszón segítségére sietett az aranygyapjú elrablásában. A férfi később elhagyta, és Médeia bosszúból meggyilkolta közös gyermekeiket. A trónbitorló Peliaszt, Iólkosz királyát önnön leányai segítségével tette el láb alól: rábeszélte őket, hogy varázslattal fiatalítsák meg apjukat. A lányok hajlottak a tanácsra, és feldarabolták Peliaszt, hogy a fiatalító főzetben kifőzzék. Amikor rádöbbentek, hogy mit tettek, megőrültek az iszonyattól.

MEGARA – helység Athéntól vagy negyven kilométerre, az egyik legjelentősebb gyarmatosító görög kereskedőváros.

MEGILLOSZ – spártai polgár, az athéniak vendégbarátja, a Törvények egyik szereplője.

MELAMPUSZ – híres jövendőmondó, aki jóstehetségét az általa megmentett kígyóktól nyerte el. Az állatok nyelvén is értett.

MELÉSZ – Kinésziasz atyja, tehetségtelen dithüramboszköltő és előadó. Műveit nem ismerjük, nevét a komikusok gúnyos megjegyzései tartották fönn.

MELÉSZIASZ – athéni arisztokrata, konzervatív politikus, Thuküdidész fia, az ifjabb Thukudidész apja.

MELÉTOSZ – Szókratész egyik vádlója. Arisztophanész mint fűzfapoétát gúnyolja. Röviddel Szókratész halála után őt is halálra ítélték.

MELISSZOSZ – szamoszi filozófus az i. e. 5. század első felében, Parmenidész tanításának továbbfejlesztője.

MELITÉ – athéni városrész a Pnüx és az Areioszpagosz között.

MENELAOSZ – Agamemnón öccse, spártai király. Feleségét, Helenét a trójai Parisz elrabolta, visszaszerzéséért robbant ki a trójai háború.

MENEXENOSZ – az előkelő Démophón fia, Szókratész egyik leghűségesebb tanítványa.

MENOITIADÉSZ – Menoitiosz fia, Patroklosz, Akhilleusz hű bajtársa.

MENOITIOSZ – phókiszi hős, Patroklosz apja.

MENÓN – szofista, Gorgiasz tanítványa és barátja a thesszáliai Lariszszából.

MESSZÉNA – vagy Messzéné, termékeny vidék a Peloponnészosz délnyugati részén. Hosszú ideig a spártaiak uralma alatt állt.

MÉTISZ – Ókeanosz és Téthüsz leánya, az értelem istennője.

METOIKOSZ – együttlakó. Polgárjoggal nem rendelkező betelepült iparosok és kereskedők elnevezése a görög városokban.

MÉTRODÓROSZ – lampszakoszi rhapszódosz, az eposzokat Anaxagorasz alapján allegorikusan értelmezte.

MIDASZ – több phrűgiai király neve. Mitikus ősüknek, Midasznak a kezében minden arannyá vált, amihez csak hozzáért.

MIKKOSZ – szofista, aki birkózóiskolát nyitott Athénban.

MILÉTOSZ – gazdag kisázsiai görög kereskedőváros. I. e. 405-ben oligarcha államcsínyre került itt sor.

MILTIADÉSZ – híres athéni politikus és hadvezér, i. e. 490-ben Marathónnál fényes győzelmet aratott a perzsákon.

MINA – súly- és pénzegység, 436,6 gramm. Egy mina száz drachma, vagyis hatszáz obolosz.

MINÓSZ – Zeusz és Európé fia, a krétai Knósszosz királya, a Minótaurosz atyja. Halála után az Alvilág egyik bírája (Homérosz, Odüsszeia XIX 214).

MNÉMOSZÜNÉ – az emlékezet istennője, a múzsák anyja.

MOIRÁK – A sors három istennője, Klóthó, Lakheszisz, Atroposz.

MÓMOSZ – a gáncsoskodás megszemélyesítése, az Éj fia (vö. Héziodosz, Istenek születése 214).

MORÜKHOSZ – tragédiaíró. Arisztophanész ínyencsége miatt gúnyolja.

MUSZAIOSZ – Szeléné, a Holdistennő fia, mitikus dalnok, Orpheusz tanítványa. A neve alatt fönnmaradt Héró és Leandrosz című költemény nem az ő műve. Muszaiosz fia, Eumolposz alapította az eleuszisziszi misztériumokat.

MÚZSÁK – Mnémoszünének, az emlékezet istennőjének kilenc leánya, a művészetek és tudományok gyámolítói. A költők nagyobb műveik kezdetén az ő segítségükért fohászkodnak.

MÜRINÉ – Teukrosz lánya, Dardanosz felesége. Trójában volt a sírja.

MÜRMIDÓNOK – Akhilleusz phthiai népe.

MÜRTILOSZ – a piszai király kocsihajtója, aki a Hippodameia kezéért folyó versenyben saját ura helyett Pelopszot segítette győzelemre, Pelopsz mégis meggyilkolta.

MÜSZIA – Kisázsia északnyugati része. Lakói nem gorogók voltak.
MÜTILÉNÉ – Leszbosz szigetének legnagyobb városa.

NAUSZIKUDÉSZ – gazdag molnár az attikai Kholargosz démoszból. Elsősorban árpalisztkészítéssel foglalkozott.
NAXOSZ – sziget az Égei-tengeren. A peloponnészoszi háború elvesztéséig (i. e. 404) athéni gyarmatosok is éltek rajta.
NÉITH – alsó-egyiptomi hadistennő. Hatalmának emléke Plutarkhosznál maradt fönn: „Én vagyok minden, ami lett, ami van és ami lesz, és leplemet még nem fedte föl soha senki halandó." (Iszisz és Oszirisz 9).
NEMEA – városka a Peloponnészosz északkeleti részén fekvő Argoliszban, ahol i. e. 573 óta tartották Zeusz tiszteletére a versenyjátékokat. Héraklész a közelben győzte le a híres nemeai oroszlánt.
NEMESZISZ – az Éjszaka lánya, az igazság istennője, aki az embereket érdemükhöz mérten jutalmazta vagy büntette meg.
NEOPTOLEMOSZ – Akhilleusz fia. Apja halála után csak az ő segítségével tudták elfoglalni Tróját (vö. Szophoklész, Philoktétész).
NÉREISZEK – Néreusz tengeristen leányai, alacsonyabb rangú tengeristennők. Közülük a leghíresebb Thetisz, Akhilleusz anyja.
NESZTÓR – Pülosz agg királya, a Tróját ostromló görögök legidősebbje. Hosszú szónoklataiban a régi hősöket magasztalta.
NIKÉRATOSZ – 1. Nikiasz fia, előkelő és vagyonos athéni polgár, akit a harminc zsarnok i. e. 403-ban kivégeztetett; 2. Nikiasz apja.
NIKIASZ – (i. e. 469–413) Nikératosz fia, a peloponnészoszi háború egyik leghíresebb hadvezére és politikusa, Kleón mérsékelt nézeteket valló ellenfele. 421-ben ő hozta tető alá Athén és Spárta közt az úgynevezett Nikiasz-féle békét. A szicíliai hadjáratban pusztult el, amelynek megindítását határozottan ellenezte.
NINOSZ – az asszírok mitikus királya, a görög hagyományokban Szemiramisz férje, Ninive alapítója.
NIOBÉ – Tantalosz lánya, Amphión tébai király felesége. Hét fiát és hét lányát Apollón és Artemisz nyilazta le, mert Niobé megsértette anyjukat, Létót.
NÜMPHÁK – nimfák, fiatal természetistennők, leggyakrabban Apollón, Dionüszosz és Artemisz kísérői.

OBOLOSZ – ezust valtopenz, a drachma egyhatod resze Sulya korulbelul 0,73 gramm Athenban ket, kesobb harom obolosz volt egy polgar napidija

ODUSSZEUSZ – Ithaka kiralya, a legravaszabb gorog Troja falai alatt Kalandos hazatereserol szol Homerosz eposza, az Odusszeia

OIDIPUSZ – Thebai kiralya, aki tevedesbol megolte apjat, Laioszt, es sajat anyjat vette felesegul (vo Szophoklesz, Oidipusz kiraly)

OINOPHUTA – boiotiai varoska, ahol az atheniak i e 457-ben bosszut alltak a tanagrai veresegert a boiotokon

OKEANOSZ – titan, Uranosz es Gaia fia, a Foldet korulolelo vilagtenger ura

OLIGARCHIA – kevesek uralma Atmenet az egyszemelyi hatalom es a nepuralom kozott

OLUMPIA – varos a Peloponneszosz eszaki reszen, ahol i e 776 ota versenyjatekokat tartottak Zeusz tiszteletere Ez az evszam szolgal egyebkent a gorog idoszamitas alapjaul

OLUMPOSZ – hires phrugiai auloszjatekos

OREIKHALKOSZ – a rezerc bizonyos fajtaja Egyes szerzok szerint a rez es a hamis ezust otvozete

ORESZTESZ – Agamemnon fia, Elektra occse Bosszubol megolte apja gyilkosat, Klutaimnesztrat, sajat edesanyjat (vo Aiszkhulosz, Siri aldozat)

OROPIA – az Attika es Boiotia hataran allo Oroposz varos kornyeke

ORPHEUSZ – Kalliope muzsa fia Legendas dalnok, aki enekevel nemcsak az embereknek es allatoknak, hanem meg az Alvilag isteneinek a szivet is meglagyitotta A thrak nok szetteptek, mert sohasem gondolt mas asszonyra, csak halott felesegere, Eurudikere

ORPHIKUSOK – Orpheusz tanait kovetok Misztikus vallasi aramlat az i e 6 szazadot kovetoleg

OSZKOK – osi del-italiai nep, az indoeuropai nyelvcsaladbol, eros etruszk, majd gorog befolyas alatt

OTOSZ – Zeusz ellen lazado orias Apollon olte meg

PAIAN – eleinte Apollon, kesobb mas istenek tiszteletere is enekelt kardal

PAIANEIA – attikai demosz Athentol keletre

PAION – a Segito Apollon mellekneve Az o egyik feladata volt, hogy a muzsak karat vezesse

PALAISZTRA – birkózópálya, a gumnaszion része.

PALAMÉDÉSZ – az írás, a mértékek, a kockajáték feltalálója. Odusszeusz csalárd vádjai miatt megkövezték a Trója alatt harcoló görögök.

PALINÓDIA – visszavonó ének. Az első palinódiát Sztészikhorosz írta, mert Helenéről szóló gyalázkodo énekéért vaksággal büntették az istenek. A költő újabb versében visszavonta a Helenére szórt rágalmakat.

PALLASZ – Athéné másik neve.

PAMPHULIA – kisázsiai tartomány.

PAN – Arkadia kecskelábú istene, a pánsíp feltalálója.

PANATHÉNAIA – a nagy Panathénaia-ünnepséget júliusban tartották Athénban, a város alapításának tiszteletére. Kormenetben vitték föl a fellegvárba a városvédő Athéné számára szőtt tarka kontost. Versenyeket is tartottak az ünnepen.

PANDAROSZ – Lükaón lükiai király fia, a trójaiak szövetségese. Athéné rábeszélésére merényletet kísérelt meg Menelaosz ellen, meghiúsítva az esetleg megkötheto békét (Homérosz, Iliasz IV 69).

PANKRATIASZTA – pankrationjátékos.

PANKRATION – kuzdősport. Az ökölvívás és a birkózás keveréke, amelyben minden fogás megengedett. Régi magyar neve a pankráció.

PANOPSZNAK SZENTELT FORRAS – az athéni városfalaktól északra, az Éridanosz patak közelében fakadó forrás.

PARALOSZ – 1. Periklész kisebbik fia. I. e. 430-ban vitte el a nagy athéni pestis. Kalliasz féltestvére volt; 2. vagy Paraliosz, Démodokosz fia, Theagész testvére.

PARMENIDÉSZ – (i. e. 540–480 k.) eleai filozófus, Xenophanész tanítványa. Tankolteményéből csak töredékek maradtak ránk.

PARNÉSZ – attikai hegység.

PATROKLÉSZ – Khairedémosz fia, Szókratész féltestvére.

PATROKLOSZ – az opuszi Menoitiosz fia, Akhilleusz legjobb barátja. Hektór ölte meg.

PAUSZANIASZ – 1. spártai király és hadvezér (i. e. 480–467 között). A plataiai csata (i. e. 479) győztese. Hazaárulásáért később befalazták; 2. Agathiasz rajongója, állítólag fazekas.

PÉGASZOSZ – mitikus szárnyas ló, az egyik Gorgó, a Medusza fia.

PEIRAIEUSZ – Athén kikötője, a Pireusz.

PEIRITHOOSZ – a lapithák királya. Thészeusz az ő segítségével rabolta

el Helenét, cserébe segített neki Perszephoné elrablásának balul végződött kísérletében.

PELIASZ – Iólkosz trónbitorló királya. Iaszónt, a törvényes király fiát életveszélyes kalandra biztatta: hozza el neki az aranygyapjút, akkor lemond trónjáról a javára. Iaszón Médeia segítségével elvégezte a feladatot, és amikor Peliasz nem váltotta be az ígéretét, Médeia bosszúból meggyilkolta.

PELOPIDÁK – Pelopsz utódai, például Atreusz, Thüesztész, Agamemnón, Menelaosz, Oresztész, Élektra.

PELOPONNÉSZOSZ – az Iszthmosztól délre fekvő hatalmas félsziget. A peloponnészosziak a spártaiak.

PELOPSZ – Tantalosz lűdiai király fia, a Peloponnészosz meghódítója, amit később róla neveztek el.

PÉNELOPÉ – Odüsszeusz felesége, aki kérőit azzal hitegette, hogy csak akkor megy férjhez valamelyikükhöz, ha megszövi apósa halotti leplét, de amit nappal szőtt, éjszaka felfejtette (Homérosz, Odüsszeia II 104–105).

PENIA – a megszemélyesített szegénység.

II. PERDIKKASZ – makedón király i. e. 440–414 között. A peloponnészoszi háború idején Athén és Spárta között lavírozva saját hatalmát növelte.

III. PERDIKKASZ – Philipposz testvére, i. e. 365-től 360-ig Makedonia királya.

PERIANDROSZ – i. e. 627–586 között Korinthosz türannosza, a hét bölcs egyike.

PERIKLÉSZ – Athén aranykorának legnagyobb politikusa (i. e. 493–429).

PERSZEPHASSZA – vagy Perszephatta, Perszephoné másik neve.

PERSZEPHONÉ – Zeusz és Démétér leánya, az Alvilág királyának, Hadésznak a felesége.

PHAETHÓN – a Nap fia. Hogy próbára tegye apját, elkérte tőle fogatát. A lovak megbokrosodtak, Phaethón a tengerbe zuhant, a Földön pedig minden fölperzselődött a Nap túlságos közelsége miatt.

PHAIDÓN – éliszi rabszolga, akit Szókratész közbenjárására váltott ki Alkibiadész vagy Kebész. Szókratész halála után filozófiaiskolát nyitott Éliszben.

PHAIDÓNDASZ – Szókratész thébai származású tanítványa.

PHAIDROSZ – Szókratész tanítványa, Platón barátja.

PHAINARETÉ – Szóphroniszkosz felesége, Szókratész anyja, athéni bábaasszony.

PHALÉRON – település az attikai tengerparton, Athén régi kikötője.

PHANOSZTHENÉSZ – Androszról származó athéni hadvezér, aki i. e. 406-ban részt vett az Androsz elleni hadműveletekben.

PHEIDIASZ – az ókor legnagyobb szobrásza (i. e. 500 k.–430 k.). Periklész barátja, a Parthenon építésének vezetője. Az olümpiai Zeusz-szobor az ő műve volt.

PHEIDOSZTRATOSZ – athéni iskolamester.

PHÉMIOSZ – Therpiosz fia, dalnok Odüsszeusz ithakai palotájában.

PHILÉBOSZ – a róla elnevezett dialógus egyik szereplője, valószínűleg költött személy.

PHILISZTIDÉSZ – vagy Philisztosz, történetíró és államférfi, I. és II. Dionüsziosz tanácsadója.

PHILISZTIÓN – II. Dionüsziosz orvosa.

PHILOLAOSZ – dél-itáliai filozófus az i. e. 5. században. Írásba foglalta Püthagorasz tanításait.

PHILÓNIDÉSZ – taraszi püthagoreus filozófus.

PHILOSZTRATOSZ – Kallipposz testvére, athéni polgár. Diónnal érkezett Szicíliába, mégis közreműködött meggyilkolásában.

PHLIUSZ – észak-peloponnészoszi városka, Ekhekratész lakóhelye.

PHOINIX – Amüntór fia. Apja szerelmi féltékenységből azzal átkozta el, hogy ne szülessenek gyermekei.

PHÓKÜLIDÉSZ – milétoszi költő az i. e. 6. század végén. Hexameteres gnómái maradtak ránk.

PHORKÜSZ – tengeristen, Ókeanosz és Téthüsz fia, különböző szörnyek (például a Gorgók) apja.

PHORÓNEUSZ – Inakhosz folyóisten fia, Argosz királya, az első ember a Földön.

PHRŰG HANGNEM – szenvedélyes érzelmeket keltett.

PHRŰGIA – vidék Kisázsia középső részén. Midasz a hagyomány szerint Phrűgia királya volt.

PHRÜNÓNDASZ – gonosztevő.

PHTHÍA – Akhilleusz thesszáliai hazája, lakói a mürmidónok.

PHÜLÉ – törzs. Származási, később területi-közigazgatási egység a görög városállamokban.

PINDAROSZ – (i. e. 522–446) thébai költő, a kardal legnagyobb mestere. Az olümpiai és más sportversenyekre írt győzelmi ódái tették híressé.

PITTAKOSZ – Mütiléné legendás hírű türannosza, a hét bölcs egyike. I. e. 570 körül halt meg.

PITTHISZ – attikai község a Kekropisz phülében.

PLATAIAI – boiótiai város, ahol i. e. 479-ben a spártai Pauszaniasz vezette görög sereg legyőzte Mardoniosz perzsa haderejét.

PLETHRON – hosszmérték, körülbelül harminc-harminchárom méter. Hossza vidékenként változott. Századrésze a láb.

PLUTÓN – más néven Hadész, Kronosz fia, az Alvilág istene.

PNÜX – athéni domb, ahol a népgyűléseket tartották.

POLEMARKHOSZ – Kephalosz fia, Lüsziasz testvére.

POLIANOMOSZ – városvezető, polgári tisztség.

PÓLOSZ – Gorgiasz követője és tanítványa a szicíliai Akragaszból. Szónoklattankönyvet írt.

POLÜDEUKÉSZ – Kasztór ikertestvére, a Dioszkuroszok egyike.

POLÜEIDOSZ – argoszi jós. Újból életre keltette Minósz halott fiát.

POLÜGNÓTOSZ – (i. e. 500 k.–430 k.) Aglaophón fia, az egyik legnagyobb görög festőművész. 474 után Athénban alkotott, kifestette az úgynevezett Tarka Csarnokot. Művei közül a leghíresebb a Trója bevétele és az Alvilág. Nem használt még árnyékolást és perspektívát, így képei inkább kiszínezett rajzok lehettek.

POLÜHÜMNIA – a himnikus ének és a kardal múzsája.

POLÜKLEITOSZ – görög szobrász, i. e. 460–420 között működött. Leghíresebb műve a Dárdavivő. Szobrain kívül szobrászatelméleti munkát is alkotott Zsinórmérték címen.

POLÜKRATÉSZ – gazdag kereskedő, aki i. e. 538-ban Szamosz türannosza lett. Szerencséje és kincsei híressé tették. Amaszisz fáraóval való barátságáról Hérodotosz emlékezik meg (III 39–46). A perzsa helytartó 522-ben megölette.

POLÜXENOSZ – szofista, a megarai Bürszón tanítványa, az idea-tan ellenfele.

PONTOSZ – tenger. Leggyakrabban a Pontosz Euxeinoszra, a Feketetengerre értik.

POROSZ – a leleményesség megszemélyesítése.

POSZEIDÓN – Kronosz fia, a tenger istene.

POTEIDAIA – vagy Potidaia, Korinthosz gyarmatvárosa Északkelet-Görögországban. A peloponnészoszi háborúban i. e. 430–429-ben az athéniak hosszú ostrom után elfoglalták.

PRAMNOSZI BOR – vagy pramnéi. A kisázsiai Szmürna mellett fekvő hegyen termett fanyar vörös bor. Nesztór rabnője gyógyszert készített belőle (vö. Homérosz, Iliasz XI 638–641).

PRIAMOSZ – trójai király, Hektór és Parisz apja, Hekabé férje.

PRODIKOSZ – keószi szofista az i. e. 5. század közepén. Foglalkozott a rokon értelmű szavak jelentésével.

PROKLÉSZ – Arisztodémosz fia, Eurüszthenész ikertestvére, az úgynevezett kisebb spártai királyi család őse.

PROMÉTHEUSZ – titán, aki lehozta az istenektől a tüzet az embereknek. A név jelentése előrelátó.

PRÓTAGORASZ – (i. e. 480 k.–410 k.) abdérai filozófus, a szofisztika megalapítója. Periklészt megbízta, hogy alkossa meg Thurioi gyarmatváros törvényeit.

PRÓTARKHOSZ – a dúsgazdag Kalliasz fia, Gorgiasz tanítványa.

PRÓTEUSZ – csodálatos átváltozásokra képes vén tengeri jósisten. Csak akkor volt hajlandó jóslatot adni Menelaosznak, amikor az megkötözte.

PRÜTANEION – elöljáró hivatal. Athén tíz törzsből, phüléből állt, s az év egytized részére törzsenként kisorsolt ötven-ötven elöljárót hívták prütaniszoknak.

PULÜDAMASZ – a pankráció olümpiai bajnoka i. e. 408-ban a thesszáliai Szkotuszából.

PÜRILAMPÉSZ – gazdag athéni polgár, az idősebb Antiphón fia, akit Periklész is kitüntetett barátságával. Platón anyjának második férje, Démosz és Antiphón apja, Kharmidész anyai nagybátyja.

PÜRRHA – Deukalión felesége, a görög vízözönmonda hőse, az emberiség ősanyja.

PÜTHAGORASZ – szamoszi filozófus (i. e. 540 k.–500 k.). Az itáliai Krotónban megalapította a püthagoreus iskolát. Filozófiájuk matematikai vizsgálatokon alapul. Nevükhöz fűződik az első összhangzattan megalkotása.

PÜTHIA – a delphoi Apollón-szentély jósoló papnője.

PÜTHODÓROSZ – Iszolokhosz fia. Száz minát fizetett Zénónnak azért, hogy a tanítványa lehessen.

PÜTHÓI JÁTÉKOK – az olümpiai versenyekhez hasonló játékok Delphoiban. Az elsőt i. e. 582-ben tartották.

PÜTHOKLEIDÉSZ – keószi zenész, a püthagoraszi tanok követője.

RHADAMANTHÜSZ – Zeusz és Európé fia, Héraklész tanítómestere, és anyjának, Alkménének második férje. Halála után az Alvilág egyik bírája.

RHAPSZÓDOSZ – vándor énekmondó, aki az ünnepeken epikus költeményeket adott elő.

RHEA – Kronosz felesége, Zeusz, Héra, Hadész, Poszeidón, Démétér és Hesztia anyja.

SZAISZ – Egyiptom késői korának fővárosa i. e. 664–525 között.

SZALAMISZ – sziget Attika partjainál, ahol i. e. 480-ban Themisztoklész a perzsa flottát.

SZAPPHÓ – leszboszi költőnő az i. e. 6. században. Szerelmes verseit leányokhoz írta.

SZARDEISZ – Lűdia fővárosa. Az ión felkelés idején perzsa közigazgatási központ, amelyet i. e. 499-ben fölperzseltek a görögök.

SZARMATÁK – a Don és a Duna közt élt iráni nyelvű nomád nép.

SZARPÉDÓN – Zeusz fia, a trójaiakkal szövetséges lükiaiak egyik vezetője.

SZENT TŰZHELY – a város központjában, az elöljáróság (prütaneion) épületében őrzött örökmécses. A Szent Tűzhelynél kezd – a dolgok lényegét, gyökerét ragadja meg.

SZERIPHOSZ – közmondásosan szegény, jelentéktelen kis sziget a Küklaszok szigetcsoportjában.

SZIBÜLLA – Apollón jósnője az itáliai Kümében, Nápoly közelében.

SZILÉNOSZOK – a szatírokra emlékeztető félig állat, félig ember alakú mitikus lények.

SZIMMIASZ – thébai filozófus. Egyiptomban járt tanulmányúton. Dialógusainak tárgya az erkölcs volt.

SZIMOISZ – Trója egyik folyója.

SZIMÓNIDÉSZ – (i. e. 556–468 k.) keószi költő. Kardalokat és epigrammákat írt. Fejedelmi udvarokban élt, többek között a thesszáliai Krannónban Szkopasznál, és Hierónnál Szicíliában.

SZIRÉNEK – bűvös dalú, madártestű gyilkos asszonyok. Odüsszeusz

viasszal tömette be társai fülét, hogy megmeneküljenek a varázsének veszedelmétől (vö. Homérosz, Odüsszeia XII 154–200).

SZISZÜPHOSZ – Korinthosz mitikus királya, a legravaszabb ember, még a halált is kijátszotta. Büntetésül örök időkig egy sziklát kell felgorgetnie egy alvilági hegy ormára.

SZKAMANDRIOSZ – szkamandroszi, Hektór fiának egyik neve.

SZKAMANDROSZ – Trója egyik folyója.

SZKEIRÓN – útonálló Megara és Athén között. A vándorokat arra kényszerítette, hogy megmossák a lábát, majd megölte őket. Thészeusz győzte le.

SZKOPASZ – Kreón fia, a thesszáliai Krannón fejedelme i. e. 500 körül.

SZKÜLLA – Phorküsz lánya, hatfejű, tizenkét lábú tengeri szörny, a Szicíliai- (Messinai-) szoros egyik veszélyes zátonyának mitikus megszemélyesítése (vö. Homérosz, Odüsszeia XII 89–92).

SZKŰTHÁK – a Fekete-tenger északi partján élő barbár nép. Ellenségeik koponyáját belül arannyal kibélelve ivópohárul használták (vö. Hérodotosz IV 65).

SZMIKRIÓN – a híres filozófus, Kratülosz apja.

SZOFISZTIKA – bölcselkedés. Filozófiai áramlat az i. e. 5–4. században. Városról városra vándorló képviselői, mint Prótagorasz, Prodikosz, Gorgiasz, pénzért tanították az embereket. A sokuk által gyakorolt álokoskodások végül lejáratták az egész irányzatot.

SZÓKRATÉSZ – 1. (i. e. 470–399) a legnagyobb hatású athéni filozófus, Platón mestere, a legtöbb platóni dialógus főszereplője; 2. ifjabb Szókratész, az idősebbnek csak névrokona. Athéni matematikus és filozófus, Arisztotelész első mestere, Theaitétosz barátja.

SZOLÓN – (i. e. 640 k.–560 k.) athéni törvényhozó. 594-ben jelentős reformokat vezetett be, majd több évig távol volt hazájától, hogy ne birhassák rá törvényeinek megváltoztatására. A hét bölcs egyike. Tanköltemények töredékei maradtak ránk, ezekből arra következtethetünk, hogy politikusként jelentősebb volt, mint költőként.

SZÓPHRONISZKOSZ – szobrász, Szókratész atyja.

SZPEUSZIPPOSZ – Platón unokaöccse és tanítványa, a mester halála után, i. e. 347–339 között az Akadémia vezetője.

SZPHAGIA – más néven Szphaktéria, kis sziget a Peloponnészosz nyugati partjainál, ahol az athéni Kleón bekerített egy spártai elit hadsereget i. e. 425-ben.

SZTADION – görög hosszmérték, hossza vidékenként változik. Általában százhetvennyolc méter.

SZTATÉR – pénz- és mértékegység. Egy sztatér huszonnégy drachma, vagyis körülbelül százöt gramm. A sztatér aranypénz volt.

SZTEPHANOSZ – a híres konzervatív politikus, Thuküdidész fia.

SZTÉSZIKHOROSZ – dél-itáliai görög költő (i. e. 632–556). Mitológiai témájú kardalok szerzője. A nevéhez fűződik az első palinódia megalkotása.

SZTÉSZILEÓSZ – a fegyveres vívás tanára, használhatatlan, hitvány katona.

SZTÉSZIMBROTOSZ – thaszoszi politikus, Kimón és Periklész kortársa. Röpiratban támadta Athén önző politikáját. Homérosz költeményeit allegorikusan magyarázta.

SZTRATÉGOSZ – hadvezér. Athénban és más görög városokban általában öt-tíz hadvezért választottak évente.

SZUNION – meredek hegyfok Attika legdélibb pontján, Athéntól hatvankilenc kilométerre, csúcsán egy Poszeidón-templommal.

SZÜKOPHANTA – hivatásos besúgó, feljelentő. A szó (fügebejelentő) onnan ered, hogy az Attikából törvényellenesen fügét kicsempésző polgárokat ők jelentették fel.

SZÜMPOSZION – közös ivás, lakoma.

SZÜRAKUSZAI – Korinthosz i. e. 734-ben alapított szicíliai gyarmatvárosa. A peloponnészoszi háborúban az athéniak vereséget szenvedtek falai alatt, és hadifoglyaik a város kőbányáiban pusztultak el. Platón korában I. és II. Dionüsziosz uralkodott itt.

TALENTUM – pénz- és mértékegység. Egy talentum hatezer drachma, vagyis körülbelül huszonhat kiló.

TANAGRA – boiótiai városka, ahol az athéniak i. e. 457-ben vereséget szenvedtek a spártaiaktól.

TANTALOSZ – lűdiai király, Zeusz fia. Életében része volt minden földi jóban, de kevélysége miatt az Alvilágban örök éhséggel és szomjúsággal kell bűnhődnie.

TARASZ – vagy Tarentum, Spárta i. e. 708-ban alapított dél-itáliai gyarmatvárosa.

TARTAROSZ – az Alvilág legmélyebb hasadéka.

TAUREASZ – athéni tornacsarnok (palaisztra) tulajdonosa, ahol serdületlen ifjak szoktak gyakorlatozni.

TEIRESZIASZ – híres thébai vak jós, élete egy részében nő, egy részében férfi volt. Jóstehetségét halála után az Alvilágban is megőrizte.

TEISZIASZ – 1. szürakuszai szónok, e legrégibb rétorikakönyv szerzője. Gorgiasz, Lüsziasz, Iszokratész mestere; 2. II. Dionüsziosz hadvezére.

TÉLEMAKHOSZ – Odüsszeusz és Pénelopé fia, elindult apja után, hogy megkeresse (vö. Homérosz, Odüsszeia II–IV).

TEMENOSZ – Argosz mitikus királya, Arisztodémosz testvére.

TERPSZIÓN – Szókratész megarai tanítványa és barátja, aki az utolsó napokat a mesterrel töltötte.

TETANUSZ, OPISZTHOTONUSZ – merevgörcs.

TÉTHÜSZ – Uranosz és Gaia lánya, Ókeanosz felesége. Az ő gyermekük a világ valamennyi folyója.

THALÉSZ – milétoszi matematikus az i. e. 6. században. Az ión filozófusok mesterüknek tekintették. Hérodotosz szerint (I 74) előre megjósolta az 585. május 28-án lezajlott napfogyatkozást.

THAMUSZ – mesés hős, neve a héber-arámi Tammúz istentől ered.

THAMÜRASZ – thrák dalnok, akit megvakítottak a múzsák, mert versenyre kelt velük.

THAUMASZ – a tenger felszínén keletkező természeti jelenségek istene, Irisz apja.

THEAGÉSZ – Démodokosz fia, Paralosz testvére, Szókratész tanítványa.

THEAITÉTOSZ – (i. e. 415–369) Euphroniosz fia, jelentős athéni matematikus, Platón és Theodórosz tanítványa.

THEMISZ – Uranosz és Gaia lánya, a törvényes rend istennője. Hét gyermeke született Zeusztól, köztük a három Moira.

THEMISZTOKLÉSZ – (i. e. 524–459) athéni politikus, a perzsa háborúk legnagyobb hőse. Neki köszönhető az athéni flotta megteremtése és a kikötő kiépítése.

THEODÓROSZ – 1. (i. e. 470 k.–390 k.) Kürénéből származó jelentős matematikus; 2. szamoszi szobrász az i. e. 6. században. A monumentális bronzszobrászat feltalálója. Ő készítette Polükratész gyűrűjét; 3. a szónoklattan bizánci (Büzantion) születésű mestere.

THEODOTÉSZ – Hérakleidész nagybátyja és leghűségesebb harcostársa.

THEOGNISZ – megarai arisztokrata költő az i. e. 6. században. Fiúszeretőjéhez, Kürnoszhoz írt verseiben szenvedélyesen átkozta a nép meggazdagodott és hatalomra jutott képviselőit. A Törvényekben

említett szicíliai származtatása téves, és valószínűleg annak tudható be, hogy Szicíliában volt Megarának egy ilyen nevű gyarmatvárosa.

THEOKLÜMENOSZ – argoszi jós, akit gyilkosság miatt elűztek otthonról. Télemakhosz, Odüsszeusz fia fogadta be.

THERSZITÉSZ – a Trója alatt harcoló görögök leghitványabbika (vö. Homérosz, Iliasz II 212–271).

THESSZÁLIA – Görögország északkeleti része, Makedoniától délre. Híres lótenyésztő vidék.

THÉSZEUSZ – Aigeusz fia, legendás athéni király. Megtisztította a szörnyektől az Athén felé vezető utat, majd legyőzte a Minótauroszt. Thuküdidész szerint ő telepítette egy városba Athén addig falusiasan szétszórt lakosságát (II 15–16).

THETISZ – Néreusz leánya, tengeristennő, akit Zeusz a halandó Péleuszhoz kényszerített feleségül, Akhilleusz anyja.

THEUTH – vagy Thot, egyiptomi isten, az írás feltalálója, az írnokok védelmezője. Íbisz vagy pávián alakban ábrázolták.

THRÁKOK – a görögöktől északra, a mai Bulgária területén élő indoeurópai nép. A thrák asszonyok bűbájosok és varázslók hírében állottak.

THRASZÜMAKHOSZ – khalkédóni szofista, több athéni filozófus tanára.

THUKÜDIDÉSZ – Melésziasz fia, arisztokrata politikus, Periklész legjelentősebb politikai ellenfele. I. e. 443-ban száműzték Athénból. A Lakhészban szereplő Melésziasz az ő fia. Nem azonos a hasonló nevű történetíróval.

THURIOI – dél-itáliai görög gyarmatváros. Periklész alapította i. e. 444-ben a lerombolt Szübarisz helyén. A várost a kor legnagyobb építésze, Hippodamosz tervezte, törvényeit Prótagorasz alkotta meg, és lakói közé tartozott Hérodotosz, valamint Lüsziasz. 413-at követően jelentős társadalmi megmozdulások zajlottak itt le.

THÜESZTÉSZ – Pelopsz fia, Atreusz testvére, aki saját gyermekeit tálalta föl neki egy lakomán.

TIMAIOSZ – filozófus az itáliai Lokrisz városából, Püthagorasz követője.

TISZANDROSZ – Kalliklész barátja az attikai Aphidnai démoszból, a szofista Hippiasz tanítványa.

TITÜOSZ – szemet vetett Létóra, Apollón és Artemisz anyjára, ezért az Alvilágban a földhöz láncolva fekszik és két keselyű tépi a máját.

TRIPTOLEMOSZ – eleusziszi királyfi, aki az emberiséget megtanította a földművelésre, Démétér tanítványa. Halála után az Alvilág egyik bírája.

TRIPUSZ – a görögök jellegzetes háromlábú fémedénye, amelyet vízmelegítésre használtak. Egymásnak és az isteneknek tiszteletük jeléül szokták ajándékozni a bronz- vagy nemesfém edényeket.

TRÓSZOK – trójaiak.

TÜNNIKHOSZ – khalkiszi költő. Amikor a delphoibeliek felkérték Aiszkhüloszt egy Apollónt dicsérő himnusz megírására, azt válaszolta, hogy Tünnikhosz már megírta a tökéletes paiant.

TÜPHÓN – százfejű mitikus szörny, Zeusz pusztította el.

TÜRANNISZ – zsarnokság, türannoszuralom.

TÜRRHÉNIA – Etruria, az etruszkok földje Észak-Itáliában.

TÜRTAIOSZ – athéni származású spártai elégiaköltő az i. e. 7. században. Harci indulóiról, lelkesítő verseiről ismerték.

URANIA – a csillagászat égi tudományának múzsája.

URANOSZ – az Ég istene, Kronosz apja, Zeusz nagyapja. Az egyik legősibb isten. Kronosz megfosztotta férfiasságától, majd letaszította a trónról.

XANTHIPPÉ – Szókratész hírhedten házsártos felesége.

XANTHIPPOSZ – Periklész idősebb fia, akit saját apja jelentett föl zavaros pénzügyei miatt. Az athéni pestisben halt meg i. e. 430-ban.

XANTHOSZ – a Szkamandrosz, Trója folyójának másik neve, jelentése sárgás.

XENOPHANÉSZ – (i. e. 570–480 k.) kolophóni születésű bölcselő, aki Eleában, Kolophón dél-itáliai gyarmatvárosában filozófiai iskolát alapított.

XERXÉSZ – i. e. 486–465 között uralkodó perzsa nagykirály, Dareiosz fia. 480-ban Szalamisznál hiúsult meg a görögök elleni támadása.

ZALMOXISZ – thrák isten, aki földi életében Püthagorasz rabszolgája, majd a thrákok törvényhozója volt (vö. Hérodotosz IV 94–96).

ZÉNÓN – (i. e. 490 k.–430 k.) eleai görög filozófus, Parmenidész tanítványa. Nevét az úgynevezett aporiái tették híressé, amelyek közül az Akhilleusz és a teknős példája a legismertebb.

ZÉTHOSZ – Zeusz és Antiopé fia, Amphión testvére, thébai király. Felesége beteges irigységben szenvedett Amphión felesége, Niobé iránt.

ZEUSZ – a görögök főistene. Apját, Kronoszt letaszította a trónról.

ZEUSZ BARLANGJA – Kréta szigetén a Dikté-hegy barlangjában szülte meg Rhea Zeuszt.

ZEUSZ LÜKAIOSZ – a „Farkas Zeusz" onnan kapta a nevét, hogy állítólag Arkadiában született a Lükaion-hegyen. Az isten ünnepén farkassá változott ember többé nem képes visszanyerni eredeti alakját, ha emberhúst kóstol.

ZEUXISZ – (i. e. 450 k.–390 k.) a dél-itáliai Hérakleiából származó görög festő. Mitológiai témájú, valamint zsánerképei és portréi tették híressé.

TARTALOM

AZ ÁLLAMFÉRFI *(Kövendi Dénes fordítása)* 5
PHILÉBOSZ *(Péterfy Jenő fordítása)* 151
TIMAIOSZ *(Kovendi Dénes fordítása)* 307
KRITIASZ *(Kövendi Denes fordítása)* 411
TÖRVÉNYEK *(Kovendi Dénes fordítása)* 433
ELSŐ KONYV 435
MÁSODIK KONYV 487
HARMADIK KONYV 533
NEGYEDIK KONYV 589
OTODIK KONYV 628
HATODIK KONYV 660
HETEDIK KONYV 713
NYOLCADIK KONYV 779
KILENCEDIK KÖNYV 817
TIZEDIK KONYV 867
TIZENEGYEDIK KONYV 925
TIZENKETTEDIK KONYV 964
LEVELEK 1013
ELSO LEVEL *(Rıtoók Zsıgmond fordítása)* 1015
MÁSODIK LEVEL *(Rıtoók Zsıgmond fordítása)* 1017
HARMADIK LEVEL *(Rıtoók Zsıgmond fordítása)* 1024
NEGYEDIK LEVÉL *(Rıtoók Zsıgmond fordítása)* 1031
OTODIK LEVEL *(Rıtoók Zsıgmond fordítása)* 1033
HATODIK LEVEL *(Faragó László fordítása)* 1035
HETEDIK LEVEL *(Faragó László fordítása)* 1038

NYOLCADIK LEVÉL *(Faragó László fordítása)* 1084
KILENCEDIK LEVÉL *(Ritoók Zsigmond fordítása)* 1094
TIZEDIK LEVÉL *(Ritoók Zsigmond fordítása)* 1095
TIZENEGYEDIK LEVÉL *(Ritoók Zsigmond fordítása)* 1096
TIZENKETTEDIK LEVÉL *(Ritoók Zsigmond fordítása)* 1098
TIZENHARMADIK LEVÉL *(Ritoók Zsigmond fordítása)* 1099

UTÓSZÓ *(Írta Kapitánffy István)* 1105
SZÖVEGMAGYARÁZATOK 1121
JEGYZETSZÓTÁR *(Írta Németh György)* 1135

BIBLIOTHECA
CLASSICA

Kiadta az Európa Könyvkiadó. A kiadásért az Európa Konyvkiadó igazgatója felel. Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem. Nyomta a Kossuth Nyomda. A nyomdai rendelés törzsszáma: 83.1186. Felelős vezető: Bede István vezérigazgató. Készült Budapesten, 1984-ben.

A fordítás és a szovegellenőrzés alapjául szolgáló kiadások: Platonius Opera, ed. J. Burnet, 5 vols., Oxford, első kiadás 1899–1907; Platon Oeuvres Complètes, Collection des Universités de France publiée sous le patronage de L'Association Guillaume Budé, Paris, Société D'Édition „Les Belles Lettres" 13 kötet, 1920–1959.

Felelős szerkesztő: Zsolt Angéla. A fordítást az eredetivel egybevetette: Falus Róbert, Joó Mária, Mayer Gyula, Németh György, Ritoók Zsigmond és Steiger Kornél. A sorozatot Szántó Tibor tervezte. Műszaki vezető: Miklósi Imre. Készült 20 000 példányban, 59,7 (A/5) ív terjedelemben.
ISBN 963 07 3245 9
Össz. ISBN 963 07 2790 0